

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

A Bethlen Gábor évforduló anyagából

Isten ígérete és a mi felelősségünk

II. János Pál pápa két éve

A Hazafias Népfront

VII. Kongresszusára készülve

ÚJ FOLYAM (XXIV)

1981

1

THEOLOGIAI SZEMLE

1981. január–február

Felelős szerkesztő:

D. Dr. Pröhle Károly
1054 Budapest,
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1146 Budapest,
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

HU ISSN 0133-7599

*

 Egyetemi Nyomda – 80.6329
Budapest, 1981

Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató

*

A Theologiai Szemle szerkesztőbizottsága:

D. Dr. Bartha Tibor, elnök
D. Dr. Pröhle Károly, előadó
D. Dr. Berki Feriz
Hecker Frigyes
D. Dr. Káldy Zoltán
Kovács Attila
Kürti László
Laczkovszki János
Szakács József
D. Dr. Ottlyk Ernő
D. Dr. Tóth Károly

Társszerkesztő:

D. Dr. Pákozdy László Márton
Dr. Szigeti Jenő
D. Dr. Tóth Károly

Olvasószerkesztő:

Tarr Kálmán

Szerkesztőségi titkár:

Dr. Tenke Sándor

*

Előfizetési díj:

egy évre 312 Ft
fél évre 156 Ft
E szám ára 55 Ft

Előfizethető: a Posta Központi Hirlap Irodánál, Budapest, József nádor tér 1., 1900
Pénzforgalmi jelzőszám:
215-96162

TARTALOM

DOKUMENTUMOK

A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának Bethlen Gábor emlékünnepe, Debrecen, 1980. október 17. 1

DR. BARTHA TIBOR püspök elnöki megnyitója 1

DR. KOCSIS ELEMÉR: Bethlen Gábor korának európai és hazai ortodoxiája teológiatörténeti távlatból 3

BARCZA JÓZSEF: Bethlen Gábor református vallásossága 8

DR. CSOHÁNY JÁNOS: Bethlen Gábor politikai kapcsolatai a református Európával 12

DR. TAKÁCS BÉLA: Bethlen Gábor művelődéspolitikája és mecénási tevékenysége 15

DR. BOTTYÁN JÁNOS: Bethlen Gábor hitvallásosságának, toleranciájának és ökumenicitásának üzenete a mához 18

MÁÉ JÁNOS: Bethlen Gábor korának egyházi és világi zenéje 21

Közösség és egymásért érzett felelősség

DR. PHILIPP POTTER főtitkári jelentése az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának ülésén 1980 augusztusában 23

A keresztyén Békekonferencia Folytatólagos Bizottságának ülése, Eisenach, NDK, 1980. október 13–18.

FILARET metropolita előadása 28

H. LAMAR GIBBLE: Isten ígérete és a mi felelősségünk (Enyhülés, leszerelés, biztonság) 35

A KBK üzenete az egyházakhoz és a keresztyénekhez 39

A KBK levele az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia madridi utókonferenciáján részt vevő államok képviselőihez 40

A KBK nyilatkozata az enyhülés és leszerelés kérdéseiről 41

TANULMÁNYOK

DR. JUHÁSZ ISTVÁN: Bocskai István az egykorú egyházi hagyomány megvilágításában 43

VILÁGSZEMLE

ADALBERT KRIMS: II. János Pál pápa két éve (Wojtyła pápa társadalmi-politikai koncepciójához) 48

HAZAI SZEMLE

DR. BARTHA TIBOR: A Hazafias Népfront VII. kongresszusára készülve 54

DR. KÁLDY ZOLTÁN: Nagy nemzeti összefogás 56

SZAKÁCS JÓZSEF: A Hazafias Népfront hetedik kongresszusa elé 57

DR. JÁNOSSY IMRE: Együtt a szocializmus építésében (Gondolatok a Hazafias Népfront VII. kongresszusa előtt) 58

KÖNYVSZEMLE

A református Bethlen Gábor (b. m.) 61

Német nyelvű magyar egyháztörténet (Dr. Márkus Mihály) 62

A gátolt ember (Dr. Bodrog Miklós) 62

Méliusz teológiája mint a dogmatörténet külön szakasza (Dr. Bucsay Mihály) 63

Református imádságoskönyv (Lenkey István) 64

„A csehek Magyarországon — a magyarok Csehországban” (Dr. Némethy Sándor) 64

A kézirat nyomdába adásának ideje: 1981. január 5.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYE

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Kéziratokat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának Bethlen Gábor emlékünnepsége

Dr. Bartha Tibor püspök elnöki megnyitója
a Doktorok Kollégiumának 1980 október 17-én tartott
ünnepi plenáris ülésén Debrecenben

*Főtiszteletű Kollégium!
Tisztelt és Nagyrabecsült Vendégeink!*

A Doktorok Kollégiuma a Magyarországi Református Egyház legmagasabb szintű teológiai tudományos kutatómunkát folytatni hivatott szervezete. Tagjai: egyházunk két teológiai akadémiajában professzorai, doktorai és magántanárai, valamint a két teológiai akadémia tiszteletbeli doktorai, hazaiak és külföldiek egyaránt. Az 1972-ben alakult testület három szakosztályban, — teológiai, egyháztörténet-tudományi és ökumenikus szakosztályban — végzi munkáját. A teológiai szekcióban Zsinatunk ez évben jelentős szervezeti változtatást hajtott végre: az eddig évenként tartani szokott debreceni teológiai szakkonferenciákat beolvastotta a Kollégium teológiai szakosztályába, amelynek keretében ilyen módon a továbbiakban ó- és újszövetségi, szisztematika- és gyakorlati teológiai alosztályok működnek. Ez idő szerint az új bibliafordítás revíziója során felvetődött teológiai kérdések tisztázása, a nők lelkési ordinációjának a problémája és a világszerte megelevenedő karizmatikus mozgalmak elemzése a szakosztály, illetve azon belül a szakcsoportok feladata. További jelentős szervezeti változás eredménye az egyháztörténeti szakosztályon belül a Magyar Református Néprajzi Szakcsoport, valamint a teológiai és egyháztörténeti szakosztály tevékenységét szélesítő Himnológiai Szakcsoport megalakulása. Reménységünk szerint ezek a változások a Doktorok Kollégiumában a folyamatos teológiai tudományos munka színvonalának emelését, ezzel együtt a hazai református teológiai tudományosság számára az utánpótlás nevelését biztosítja. Az ökumenikus szakosztály a nemzetközi egyházi élet területén folyó párbeszédbe bekapcsolódva — a teológiai és az egyháztörténet-tudományi szakosztályokkal együttműködve — folyamatosan végzi munkáját, amely arra irányul, hogy megfogalmazza a magyar kálvinizmus álláspontját korunk keresztyén teológiai — dogmatikai és etikai — problémáit illetően.

A Doktorok Kollégiuma működési szabályzata szerint kétévenként plenáris ülést tart.¹ Ez alkalommal plenáris ülésünk két témával foglalkozik:

1. Kálvin recepciója Közép- és Kelet-Közép-Európa reformációjában. E téma vizsgálata a nemzetközi Kálvin Kutató Kongresszus elnökségének tagjaival, vala-

mint közép- és kelet-európai egyháztörténészekkel való együttműködésben történik.

2. Megemlékezés Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és választott magyar király születésének 400. évfordulójáról.

Társadalmunk, mint ismeretes, Országos Bethlen Gábor Emlékbizottságot hozott létre a Hazafias Népfront támogatásával *dr. Pach Zsigmond Pál* akadémikusnak, a Magyar Tudományos Akadémia alelnökének irányítása alatt. Az Emlékbizottság fáradozásának eredményeképpen magas színvonalú országos rendezvényeken emlékeztek meg az évfordulóról. Így:

- a Hadtörténeti Múzeum október 7-én országos kiállítást nyitott meg;
- október 8—9-én a Debrecenben megszervezett nemzetközi tudományos kongresszus foglalkozott Bethlen Gábor életművével;
- a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban október 10-én országos emlékünnepséget tartottak.

Ezeknek a megemlékezéseknek a sorához kíván csatlakozni református egyházunknak a Doktorok Kollégiuma által szervezett mai emlékünnepsége, amelynek rendjén:

a) Bethlen Gábor egyháztörténeti és teológiatörténeti jelentőségét feltáró előadásorozat hangzik el;

b) 13 órakor a Református Kollégium Nagykönyvtárában emlékkiállítás nyílik meg, amely elsősorban a fejedelemnek Debrecen városához és a Református Kollégiumhoz fűződő kapcsolatát tárja fel;

c) a kiállítás megnyitását követően kerül sor Milotai Nyilas István püspök, Bethlen Gábor udvari papjának, a Kollégium árkádjai alatt elhelyezett, domborművének leleplezésére, végül

d) a nap befejező programja a Nagytemplomban este 18 órakor kezdődő egyházzenei hangverseny lesz, amikor a Kollégiumi Kántus és neves vendégművészek mai szerzők művei mellett Bethlen Gábor korának egyházzenejét szólaltatják meg.

Mély tisztelettel köszöntöm a mai emlékünnepségünkön megjelenteket: a Doktorok Kollégiumának rendezés tiszteletbeli tagjait, a Nemzetközi Kálvin Kutató Kongresszus elnökségét, a regionális Kálvin Konferencia résztvevőit, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa képviselőjében megjelent *dr. Molnár Béla* titkár urat,

az Országos Bethlen Gábor Emlékbizottság alelnökét, valamint *dr. Juhász Róbert* és *dr. Heckenast Gábor* urakat; *Miklós Imre* államtitkár urat, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökét és *Bai László* főosztályvezető urat; a Hajdú-Bihar megyei Tanács képviselőjében megjelent *dr. Szabó Imre* elnök urat és *Cseke Béla* egyházügyi titkár urat; a Debrecen Város Tanácsa képviselőjében megjelent *dr. Ács István* elnök urat; a Kossuth Lajos Tudományegyetem képviselőjében megjelent *dr. Orosz István* tanszékvezető egyetemi tanár urat és *dr. Bán Imre* egyetemi tanár urat, valamint minden kedves vendégünket.

Főtiszteletű Kollégium! Kedves Vendégeink!

Bethlen Gábor életműve: diplomáciai, gazdasági, művelődési- és katoná-politikai tevékenysége a társadalmi megemlékezések során megfelelő értékelésben részesült. Plenáris ülésünk előadássorozata előtt szíveskedjenek megengedni, hogy kifejezésre juttassam ama meggyőződésemet, amely szerint a nemzetközi jelentőségű fejedelemtől alkotott kép nem lenne teljes, ha személyiségének és életművének vallásos motívumait figyelmen kívül hagynánk. A Magyarországi Református Egyház legmagasabb tudományos testületének, ezen belül a Doktorok Kollégiuma egyháztörténet-tudományi szakosztályának sajátos hivatása, hogy ezt az aspektust szem előtt tartsa és érvényesítse. Nemcsak azért szükséges a nagy református fejedelem hitének, vallásos meggyőződésének felidézése, mert életművét meghatározó tényezőről van szó, hanem azért is, mert Bethlen Gábor a magyar kálvinista igemegértés és kegyesség olyan hiteles hordozója, aki egyfelől a ma élő egyházi nemzedék számára is útmutatással szolgál, másfelől megvilágítja a magyar kálvinizmus jelenkori fejlődésének teológiatörténeti és egyháztörténeti gyökérzetét.

Bethlen Gábor egyénisége megértéséhez a kulcsot mélyeséges istenhite, megrendíthetetlen kiválasztottság tudata nyújtja. Személyes hite volt a forrása Isten iránti őszinte háládatosságának, tettetés nélkül való bűnbánatának, bizó reménységének és embertársai iránt való elkötelezettségének. Magát sáfárnak tekintette, aki életének minden javát nem önmaga, hanem embertársai, a haza javára kapta. Számára a fejedelmi hatalom nem öncél. Az a hivatása, hogy kiválasztott eszközként hajtsa végre Isten akaratát. Innét bizton-ságtudata s ebben az összefüggésben érthetőek mérésnek tűnő vállalkozásai. De itt a magyarázata ön-mérséklétének is. Hitéből fakadó meggyőződése volt az, hogy a dicsőség egyedül Istent illeti meg. Nem engedte ünnepeltetni magát. Az országgyűlés az első had-járatáról visszatért fejedelmet így köszöntötte: „Az Úr volt ebben Kegyelmes Urunk, Felsegednek vezetője, igazgatója és oltalmazója, kiért mély hálaadással is tartoztunk...”²

Bethlen Gábor alakján, életművén tisztán kirajzolódik a kálvini igemegértés jellegzetes vonása: az istentisztelet és emberszeretet egymástól el nem választható biblikus összefüggése. Uralkodásának legsajátosabb ismertető jele, legmélyebb motívuma a keresztyén hívó társadalmi elkötelezettsége. Ezért méltán nevezhetjük őt református fejedelemnek.

A helvét reformációt a reformáció különböző irányzataitól megkülönbözteti az emberért való felelősség

tudata, mégpedig nemcsak az örök élet, hanem a földi élet dimenzióiban is. A XVI—XVII. században így vált a kálvinizmus a társadalmi haladást, a feudalizmussal szembeni küzdelmeket, a polgári forradalmat támogató tényezővé. Magyar földön ezért szövődött össze a Habsburg dinasztiával vívott küzdelemmel a protestantizmus szabad vallásgyakorlatáért folytatott harc, amelyben a kálvinista tömegek számára a hitükhöz való hűség egyet jelentett a magyar nép sorsáért való felelősséggel.

A Magyarországi Református Egyház lelki életének, teológiai fejlődésének irányvonala az első világháborútól kezdődően egyre fokozódóbb mértékben tért vissza a helvét reformáció örökségéhez. A két világháború közötti időszakról kezdve egyházunkban egy új reformációnak nevezett megújulás kibontakozását figyelhetjük meg, amelynek legjellegzetesebb vonása a hitből fakadó emberszeretet. Ez a teológiai szemlélet, igemegértés és kegyesség érvényesült a második világháború után a magyar kálvinizmusban, amikor előbb az egyház vezetősége, aztán egyre tágulóbb körökben az egyház közössége is elfogadta és magáévá tette a radikális társadalmi átalakulás ügyét. Ez a döntés nem érthető annak a teológiai bázisnak, valamint egyház-és teológiatörténeti múltjának az ismerete nélkül, amelynek egyik hiteles kifejezője Bethlen Gábor volt.

Az emberszeretet és istenszeretet parancsolata összefüggésének új felismerése, a keresztyén egyház szociál-etikai felelősségének a hangsúlyozása, — általánosságban szólva a szolgálat teológiájának koncepciója — egy emberöltővel ezelőtt a világkeresztyénség széles köreinek éles bírálatát hívta ki. A nagy fejedelem születésének 400. évfordulóját ünneplő magyar kálvinizmus megérthette, hogy a társadalmi felelősség felismerése ma már az egész világkeresztyénség területén feltartóztatathatatlannal kibontakozó irányzat. A protestáns és az ortodox egyházak legmagasabb közös fóruma az Egyházak Világtanácsa ez év szeptemberében Ausztráliában, Melbourne-ben tartott „Világmisszió és Evangélizáció Kongresszusá”-nak záródokumentumában arra a cselekvő szolgálatra hívja fel a második évezred utolsó évtizedeiben élő keresztyéneket, amely szolgálat elvi, teológiai jelentőségének felismeréséhez a mai magyar református egyház újabbkori teológiai munkássága kétségtelenül hozzájárult. Ilyen módon a Magyarországi Református Egyház jelene tesz bizonyosságot arról, hogy Bethlen Gábor öröksége ma is él és hat.

JEGYZETEK

1. 1972-ben a Doktorok Kollégiuma kezdeményezte a református-ortodox dialógust, amelybe a későbbiek során bekapcsolódtak a Református Világszövetség különböző kontinenseken működő tag egyházai is és amely párbeszédnek nemzetközileg elfogadott neve: „Debreceni Dialógus”.

1974-ben a Doktorok Kollégiuma a keresztyén szeretetszolgálat, más szóval diakónia kérdéseivel foglalkozott és kidolgozta egy úgynevezett, „diakóniai kézikönyv” tervezetét, amely azóta meg is jelent.

1976-ban a plenáris ülés a gályarab prédikátorok kiszabadulásának 300 éves évfordulójáról emlékezett meg és felülvizsgálta a római katolikus egyházhoz való viszonyunk elvi szempontjait. A felülvizsgálat eredménye abban foglalható össze, hogy ma a földkereken élő minden egyháznak, így a reformáció egyházainak is újulásra (új reformációra), a keresztyén alaprincípiumok új felismerésére és érvényesítésére van szüksége.

1978-ban a Református Világszövetség 1977. évi Saint-Andrew-i nagygyűlésének témája vonatkozásában fejtette ki a magyar kálvinizmus álláspontját: Isten dicsősége és az emberiség jövője.

2. In: *Barcza József*: Bethlen Gábor a református fejedelem, Bp., 1980, Református Sajtóosztály.

Bethlen Gábor korának európai és hazai ortodoxiája teológiatörténeti távlatból

Amikor Bethlen Gábornak, a kései reneszánsz nagy fejedelmi alakjának, a református államférfinak, születése 400 éves jubileumán mi, magyarországi reformátusok is méltó emléket akarunk állítani. Meggyőződésünk, hogy sajátos feladataink közé tartozik annak az uralkodó eszmei áramlatnak a mélyreható vizsgálata, amely Bethlen Gábor személyiségét, uralkodását és államát, a korabeli Erdélyt sokféleképpen meghatározta. Ez az eszme a XVII. század első felének református ortodoxiája volt.

A protestantizmus talaján a teológia és az ennek megfelelő magatartási formák, akkor érik el az „ortodoxia” stádiumát, amikor a reformáció tanai kezdeti forrongó állapotuk után rendeződnek, és az újonnan létrejött egyházak eszmei rendszereként fejtik ki társadalmi és nemzetközi hatásukat. A protestantizmusban az ortodoxia klasszikus kora a XVI. század vége és a XVII. század. Valójában azonban a jelenség igen hosszasan elhúzódó folyamat, amelyre nézve nem lehet általános meghatározást adni. A skolasztikus merevség, lelki szikkadtság, kizárólagosságra való igény — azok a fogalmak, amelyeket szélében-hosszában alkalmaznak az ortodoxiára —, csak részben alkalmazhatók, vagy egyáltalán nem érvényesek a XVII. század első felének református ortodoxijára, amely — amint az a következőkben kitűnik — a protestáns teológiának önálló, igen jelentős, és sok tekintetben előremutató, nagy egyház- és társadalomformáló erővel rendelkező kreatív korszaka volt.

A kortörténeti háttér

A XVI. század végének és a XVII. század elejének, sőt az egész századnak két nemzetközi politikai főtémája a „török veszedelem” és az „ellenreformáció”.

Miután a XVI. század elején és közepén a török birodalom csapásai alatt a középkori Magyarország három részre hullott, és mint az oszmán hódítást visszatartó európai nagyhatalom megszűnt létezni, fennállt a német császárság keleti részeinek és Bécs elfoglalásának a veszélye. Az oszmán birodalom azonban nem jelentett reális veszélyt Nyugat-Európára, mivel a kor közlekedési viszonyai között hadászatiilag lehetetlen volt a török birodalom szívéből, emberanyag utánpótlási bázisától és hadtápvonalaitól oly távol eső területek meghódítása és megtartása.¹ Ezért a török veszedelem a német császárság politikájában valójában a birodalom vallási újraegyesítésének propagandaanyagául szolgált.² Így a török közelsége csak a Balkán népeinek és a magyarságnak volt élet-halál kérdése.

Az európai politikában valójában az *ellenreformáció* határozta meg az események menetét. A reformációt, akkor is, ha részben nemzeti feudális államokban valósult meg, főleg a polgárság és köznemesség segítette uralomra. Ezzel a reformáció, és a polgári forradalmak sorsa szorosan összekapcsolódott. Ilyen értelemben a reformáció támadása a középkori egyház visszaélései ellen, közvetetten a feudális központi politikai hatalom ellen is irányult.³ Ezért vált mind a császárság, mind annak eszmei hordozója, ideológiája a római katolicizmus, a reformáció kiengesztelhetetlen ellenségévé. Bár az ellenreformáció a középkori feudális eszmék restaurációja, de el kell ismernünk, hogy a Tridentinumban megújult római egyház új eszközeivel: a barokk elkápráztató pompájával, és a hozzá fűződő könnyűvé tett népi vallás kínálatával párosult.

Az ellenreformáció első nagy támadása a reformáció ellen a XVI. század végén kudarccal végződött. Franciaországban *Bourbon Henrik* jut uralomra, aki a Nantesi Ediktumban (1598) vallásszabadságot biztosít a hugenottáknak. Hollandia a spanyolokkal szemben 1609-ben kivívja szabadságát. Anglia 1588-ban, a gravelingeni csatában megsemmisíti a „győzhetetlen Armadát”. Ezzel megmenti *Erzsébet* trónját, de megmenekül az európai protestantizmus is. Ezen kívül a katolicizmus elveszti északi és keleti hadállásait is. IX. *Károly* svéd király biztosítja a luteránus egyház uralkodó jellegét, Erdélyben pedig *Bocskai* győzelme után (1604—1606) református fejedelemség támad, amely az egész XVII. században a magyar szabadság és a reformáció vívmányainak őre és menedéke, a harmincéves háború idején pedig a Protestáns Szövetség szilárd bástyája, és az európai politika jelentős tényezője.

Az ellenreformáció második nagy támadása a protestáns Európa ellen a harmincéves háborúval következett el (1618—1648). A Protestáns Unió tagjai: Pfalz, Anhalt, Baden, Württemberg, Hessen, Brandenburg (1608). Vele szemben áll a német császár vezetése alatt, főleg délnémet püspökökből és egyházi választófejedelmekből szövetkezett Katolikus Liga (1609). A háborúba beavatkozik Franciaország, Spanyolország, Lengyelország, másfelől Anglia, Németalföld, Erdély, Dánia, Svédország. Maga a pápaság is teljes erkölcsi és politikai hatalmával, és a kiválóan képzett, és mindenre kész jezsuita rend tagjaival az ellenreformáció mögött áll. Amíg a reformáció szinte mindenütt, így Magyarországon is spontán népi mozgalmak és ébredések következni kezdtek, az ellenreformáció, a már említett szellemi fegyverek mellett a szervezett lelki és fizikai erőkkel és csábítás minden eszközét felhasználta.

Bethlen Gábor államfői és hadvezéri zsenialitása abban mutatkozik meg, hogy ebben a helyzetben gazdaságilag, katonailag úgy megszilárdította Erdélyt, hogy saját szavai szerint: „Tizenhat esztendőnek elfolyásában ellenségünk lovaiknak lábuk hazánk földét nem nyomták. Mit kívánhattam volna én az Istentől ezekenél egyebet?” Míg *Tilly* és *Wallenstein* hadai feldűlják az egész német birodalmat, Bethlennek van ereje arra, hogy a császári hadakat újra meg újra térdre kényszerítse, és Bocskai vívmányát, a bécsi békét (1606) három békekötésben (nikolsburgi 1622, II. bécsi 1624, pozsonyi 1626) megerősítse, Magyarország alkotmányát, vallásszabadságát, Erdély önállóságát biztosítsa, országát tiszántúli és felső-magyarországi részekkel (Partium) gyarapítsa, sőt az európai politikai és erőviszonyok egyensúlyához jelentősen hozzájáruljon.

Felismeri, hogy az ellenreformáció nagyobb veszedelem, mint a török. A török birodalommal való korrekt kapcsolataival felszabadulnak erői a nemzetközi szolidaritás gyakorlására a megtámadott európai evangéliumi kereszténység javára. A törökről az a véleménye, hogy „Istentől a mi oltalmazásunkra rendeltetett”, bár „természet szerint való ellenségnek” tartja, de józanul látja, hogy a vele való békekesség, nemzete és országa megmaradásának alapvető feltétele.⁴

Amikor kifelé teljes erővel küzd az ellenreformációval szemben, országában toleráns valláspolitikát folytat. A római katolikusok teljes biztonságban élhetnek, segíti tanítói munkájukat és *Káldi* György bibliafordítását. A jezsuitákhoz toleránsabb, mint a késői abszolutisztikus katolikus uralkodók. Unitáriusok, szombatások anabaptisták háborítatlanul gyakorolják vallásukat. Ta-

nácósait, kormánytisztviselőit nem a felekezeti szempontok, hanem a rátermettség és hűség mértéke szerint választja. Bár a hitvitát nem szünteti meg, de törvényrel tiltja meg, hogy a papok egymás felekezetét szidalmazzák. Némely történetíró ezt úgy ítéli meg, hogy a szükség kényszerítette a toleranciára. Erre azt felelhetjük, hogy bizony kevés uralkodó ismerte fel ebben a korban a tolerancia szükségét.

Ehhez a nagy történelmi műhöz teljes eszmei segítséget kapott európai műveltségű ortodox református teológusaitól, és az egész magyar református egyháztól.

Bethlen Gábor korának európai református ortodoxiája

A kor európai református ortodoxiáját nem osztották meg olyan mély *belső ellentétek*, mint a hozzá legközelebb eső testvéregyház hasonló teológiai áramlatait. Egyetlen nagy belső válsága Németalföldön az ún. *arminianus viszály* (1604—1619), ahol az ortodox-kálvinista és Arminus szabadelvű-humanista irányzata közt folyt a harc. Végül is a Dorthrechtli Zsinat az eredeti kálvinista predestinációs tan mellett dönt (mindenesetre a mérsékeltbb infralapsarius irányban). A Dorthrechtli Zsinatra meghívták az európai református testvéregyházakat, amelyeknek túlnyomó többsége elfogadta a zsinat tanbeli döntéseit. Ez döntő lépés volt az európai református teológia kálvinista ortodox jellegűvé válásában. Franciaországban *Amyraldus* „universalismus hypotheticus” tana váltott ki izgalmat, főleg a sedani iskola teológusai között. De ez az ellentét a predestináció radikálisabb és mérsékeltbb hívei között nem jelentett olyan drámai szakadást, mint Németalföldön.⁵

Az ellenreformáció irodalmi támadásait kivédő és viszonzó *polemia* is mindenütt jelen van. A református polemia példaképe Williams *Perkins*: *De casibus conscientiae* c. műve, amely 1620-ban átdolgozva magyarul is megjelenik.⁶

De nem hiányzott a képből a *közvetítő irányzat* sem. Erre témánk szempontjából különös figyelemmel kell lennünk, mert ez állt legközelebbi kapcsolatban Bethlen korának magyar ortodoxiájával.

A heidelbergi Dávid *Pareus* minden erejét arra fordítja, hogy IV. Frigyes pfalzi választófejedelem terveit segítse a német lutheránus és református egyház egyesítésére. Az egyházi unióból végül is csak politikai unió lett, amelyben túlnyomó többségben református fejedelemségek és városok vesznek részt. *Pareus* azonban ezt is irodalmi munkásságával támogatja. Az *Irenicum* (1614) c. művében cáfolja azt az állítást, hogy a lutheránusok több pontban megegyeznek a katolikusokkal, mint a reformátusokkal.⁷

Pareus nagy hatással volt a magyar teológusokra. A kor vezető magyar egyházi férfiai szinte kivétel nélkül tanítványai voltak. Mivel a Formula Concordiae után a református teológus diákok Wittenbergben való tanulása nehezzé majd lehetlenné vált, ezért azok inkább Heidelberget keresik fel. Korabeli adatok szerint 1614 és 1621 között Heidelbergben 84, Frankfurtban 1614 és 1629 között 123 magyar diák fordul meg.

Amikor Bethlen megalapítja a Gyulafehérvári Akadémiát, Hernbornból meghívja oda *Piscator*, *Alsted* és *Bisterfeld* professzorokat.⁸ Rajtuk kívül még a németek közül *Abraham Scultetus*, és *M. Opitz* voltak jelentős hatással a magyarokra.

A kor ortodoxiája a bibliai tudományok területén is jelentőset alkotott. Kiemelkedik a Bázelen működő két *J. Buxtorf* (1591—1629; 1629—1664) hatalmas kutatási eredményeivel, akik lerakják a modern protestáns bibliai kutatás alapjait.⁹

Svájc református egyházai a *Dortrechtli Kánonokat* fogadták el teológiájuk mértékéül. *J. Wollebius* ebben az értelemben írja meg híressé vált *dogmatikai* kompendiumát (1629), amelyet latinul 1634-ben Debrecenben is kiadnak. A mű olyan népszerűvé válik, hogy *Komáromi Csipkés* György magyarra fordítja és 1653-ban kiadja.

Az ortodoxia szellemének a hatására a társadalmi-szociális felelősség is megerősödik. *Szepsi Csombor Márton* későbbi kassai rektor írja 1616—1618 években szerzett tapasztalataiból: „Az egész tartományban nincs kint járó koldus, hanem aki megérdemli, ispotályban tartják, ha ki pedig nem munkálkodhatnék, és minden ok nélkül koldulásra adja magát... Zuchtházba viszik”¹⁰

A vizsgált korszak európai református ortodoxiájában, már a XVII. század első két évtizedében határozott belső tisztázódás megy végbe. Lerakja a bibliai lingvisztika és exegézis alapjait, megalkotja dogmatikai rendszerét, kidolgozza polemikus módszereit, megmutatja ökumenikus és nemzetközi európai felelősségét. Mindezzel szilárd alapul szolgál további nemzedékek munkájához, másrészt felgyűjti magába azokat a feszítő erőket, amelyek a református teológiát a fejlődés további stádiumai felé hajtják.

Bethlen Gábor korának magyar református ortodoxiája

Bethlen Gáborról, a református keresztyén emberről előljáróban és summásan annyit megállapíthatunk, hogy mély bibliai evangéliumi hite volt. (Hagyomány szerint életében 26-szor olvasta el a Szentírást.) Reformátussá predestinációs hite, rendíthetetlen küldetésstudata és mély alázata tette, amellyel sikeres uralkodása minden eredményéért Istennek tulajdonította a dicsőséget, reménységét Isten jóra vezérlő szeretetének. Testamentumának igaz és szép vallástétele hitének és életének a pecsétje: „Az imádandó Szentháromság egy Istent áldom, imádom és magasztalom, mert Ő az, aki... keresztyénségemet jól indította, szent ismeretere juttatott, igaz hittel élő reménységgel megajándékozta, igaz hittel élő reménységgel megajándékozta, fejedelemségre felemelt, és aki minden dolgaimban véghetetlen kegyelméből igazgatott, az hadakban alkalmatossággal, bátorsággal megáldott és aki sok gonosz akarómat megszégyenített, sok ellen-ségim ellen szép győzelmekkel megáldott, nyomorú hazámat maroknyi nemzetséggel megtartotta és oltalmazta... Ennek egyedül tartozom hálaadással.”¹¹

Mi ennek a teológiának és a hozzá kapcsolódó magatartási formának a *forrása* és *orientációs pontja*?

Az egyik, a wittenbergi reformációban a Melancthon vonala. A magyar reformátorok ui. kivétel nélkül jártak Wittenbergben, és *Melancthon* tanítványai voltak. A másik Bullinger zürichi közvetítő irányzata. A Debreceni Alkotmányozó Zsinaton 1567-ben — bár bőven teremtek hitvallások magyar földön is, Debrecenben is (Debrecen—Egervölgyi Hitvallás) —, mégis az európai református reformációval való ökumenikus szolidaritás jeleként a II. Helvét Hitvallásra esett a választás. A harmadik a heidelbergi református hagyomány. A Heidelbergi Kátét már 1564-ben kéri a kolozsvári lelkészek, első magyar fordítása 1577-ben jelenik meg. Éppen ebben a korban jelenik meg újra magyarul, előbb *Szárászi* Ferenc debreceni lelkész (1604), majd *Szenczi Molnár* Albert (1607) fordításában. Az utóbbi a „Kis Katechizmus”, amelyet iskolai tanításra egyszerű embereknek és gyermekeknek már külföldön régen használnak. 1616-ban eredeti latin nyelven és magyarul, előbb Oppenheimben, majd Debre-

cenben *Szenczi Csene Péter* fordításában kiadják a II. Helvét Hitvallást. Figyelemre méltó, hogy Kálvinnal és Genffel nincs kapcsolatuk a magyar református reformáció úttörőinek, csak a második nemzedéknek.¹² Bár az Intitutiót a művelt teológusaink ismerik, első magyar fordítása csak ebben a korban, egyenesen *Bethlen Gábor* fejedelem megbízásából készült el *Szenczi Molnár Albert* tollából 1624-ben.¹³ Végül, de nem utolsósorban a magyar reformáció eredeti hangvételű XVI. századi irodalma, amely hatalmas próféta-ihletésű írásmagyarozatával a magyar református teológia minden korszakára hatott, és hat mindmáig.¹⁴ A XVI. század református teológiájának rendszeres összefoglalása is készen állt a magyar református ortodoxia számára *Szegedi Kis István* „református Loci communes” dogmatikájában,¹⁵ amelyet évtizedekig tanítottak az európai református teológiai főiskolákon is. A következőkben vizsgáljuk meg, hogy *mit alkotott Bethlen Gábor korának ortodoxiája.*

Látásolag mindenekfelett uralkodik a hitvitázó irodalom. A prédikációkban, a kátékban, a dogmatikákban, az imádságokban, sőt az éneklésben is jelen van az „igaz hitért való bajvivás”. Ezen nem lehet csodálkozni, hiszen a reformáció népének létjogát vonták kétségbe a római katolicizmus felől, az antitrinitárius irányzat pedig az egész keresztyénség előtt a herezis, sőt belső szétforgácsolódással fenyegette a magyarországi reformációt. A XVI. század folyamán a reformáció szinte ellenállás nélkül hódítja meg a lelkeket. Így protestáns-katolikus polemiaival csak elvétve találkozunk írásban. A reformátusok és az antitrinitáriusok közt folyt a polemia. A XVII. századdal ez a helyzet megváltozik. *Pázmány Péter* „Isten igazságára vezérloe Kalauz” (1613) c. könyve ragyogó magyar nyelven, a szellemi fondorlat minden eszközével ösztöztet zúdít a reformáció tanításaira. Ettől kezdve az „igaz hitért” folyik a harc mindkét oldalon. Az első nagyméretű református polemikus könyv *Milotai Nyilas Istváné*, amely részben válasznak tekinthető *Pázmány Kalauzára*, részben pedig más eretnekségek cáfolata kíván lenni. De mindenekfelett a célja az, hogy az igaz hit (ortodox) minden részletére oktassa a rábízott prédikátorokat és tanítókat. A címből is felismerhetjük mind a polemikus, mind az építő célzatot: „*Mennyeyi tudomány szerint való irtovány*, — melyből az veszedelmes tévelygéseknek és hamis vélekedéseknek kárhuzatos, tövisszes bokrai, az Istennek szent igéje által ki irtogattnak, és az igazságnak üdvösség termő ágazatai erős beoltatások helyben hadgyattanak. Az Istennek dicsőségére és az anyaszentegyháznak üdvösséges tanuságára irattatott...” Debrecen, 1617. A vaskos könyv vizsgaanyag azoknak a lelkészeknek és tanítóknak, akiket *Milotainak*, mint püspöknek a zsinaton meg kell vizsgálni. hogy alkalmassak-e az igehirdetésre és a tanításra. Íme: *dogmatika*, polemikus éllel. Nem olesó hitvita, hanem tudományos egyházépítő irodalom, 480 oldalon.

Az igazi polemia *Pázmány Péter Kalauza* ellen „nem kisebb tehetséggel és képzettséggel”. *Alvinczy Péter* kassai prédikátor részéről indul el, aki név nélkül egy sor vitairatot ad ki. Ezek közül legsúlyosabb a *Querela Hungariae*, amely *Bethlen Gábornak* a harmincéves háborúba való belépésekor jelent meg. Fel-sorolja benne Magyarország romlásának részleteit, a protestánsok ellen elkövetett atrocitásokat, és levonja a következtetést, hogy mindennek „az pilises tar papok” az okai. *Alvinczy* ezzel mintegy menti a klérus és a jezsuiták által félrevezetett császárt. Ő és kortársai nem láthatták még az ellenreformáció társadalmi hátterét. *Védi Bethlen Gábor* belépését a harmincéves háborúba: „És midőn semmi egyéb mód nem volna a

dologban, fegyverhez is kellett nyúlni, magát és minden jószágát veszedelemre vetni és előbb emberül meghalni, hogy sem mint vég nélkül való szolgálatra az magyar nemzetségnek eltörölhetetlen gyalázatjával törvényeinek és keresztyén vallásának szabadságát hagyni ama kézben forgó authornak (ti. *Pázmány-nak*) javallása és tanácsa szerint.” Mindennek sum-májaként így összegzi az evangéliumi hitűek követelését: „És mivelhogy az előszámlált dolgokból nyilván kitetszik, az evangélikusok semmi egyebet nem kívánnak az igazságnál és egyenlőség-nél...” Vallás-szabadság dolgában ez a véleménye: „...a hit dolgában... a lelkiismereteken senki egyéb nem, hanem egyedül az Isten uralkodik”. Ez a nézet teljesen megfelel *Bethlen Gábor* toleráns valláspolitikájának. Milyen más magatartás áll előttünk *Pázmány* személyében, aki a „Rövid tanúság” (1606) c. polemikus munkájában azt írja, hogy „Mahomettől származó tanítás” hogy „ki-ki üdvözülhet az ő hitében”. Az 1618-as országgyűlés főpapi értekezletén hangzott el *Pázmány* hírhedt nyilatkozata: „Jobb ha az országot farkasok és rókák lakják, hogy nem mint az eretnekek.” A református ortodoxiára nem jellemző ebben a korban az a kizárólagosság, amit már *Bethlen* halála után *Kis-marjai Veszelin Pál* hangoztat „Az igaz Ecclesia a Calvinisták gyülekezete... aki azért idvezülni akar, ezzel a gyülekezettel kell egyet értenie.”¹⁶

A kor jelentőset alkotott *prédikáció és bibliamagyar-ozat* irodalomban is. A prédikáció irodalomból kitűnik magas irodalmi értékével, könnyedségével, eleganciájával *Alvinczy Péter* két kötet „Postilla”-ja (1633—1634). A sűrű latin idézetek és a klasszikus korból vett illusztrációi az ortodox *Alvinczy* nagy humanista műveltségét mutatják. De az igaz tan fejtegetése mellett nem hiányzik belőle az erkölcsi feddés, bűnbánatra hívás, a kor közállapotának bátor kritikája és az üldözött és fenyegetett eklézsia vigasztalása.

A kor prédikáció irodalmának másik kiemelkedő alkotása *Keresszegi Herman* István tiszántúli püspöknek „A keresztyéni hitnek ágazatairól való prédikációk tárháza” (1640), amely a *Heidelbergi Káté* prédikációkban való magyarozata, saját kátéfordítással. A *Heidelbergi Káté* állandó magyarozata, főleg a vasárnap délutáni istentiszteleteken akkor válik szokássá. A maga nemében grandiózusnak nevezhető *Geleji Katona* István erdélyi püspök négykötetes prédikáció gyűjteménye: „Titkok titka” (1645) és „Váltság titka” (1645—1649). Ez a mű tulajdonképpen prédikációkban feldolgozott dogmatika, a szentháromságtan és a krisztológia magyarozata. A késői korok számára lehet ez az írás hosszú és unalmas, barokkos körmondatai cikornyásak, de a korabeli hallgatónak és olvasónak — aki nem volt oly módon információkkal túlterhelve, mint a ma embere — bizonyára érdekes és tanulságos volt. *Bán Imre* találoán jellemzi stílusértéküket: „...mindkét „orthodox püspök” a korabeli retorika fegyverzetében jelentkezik. *Geleji Katona* meg éppen kiváló kezelője a manierista stílushagyománynak”.¹⁷ A teológus ehhez hozzáteheti, hogy *Geleji Katona* István ortodoxiája az a fundamentum, amely láthatatlanul a későbbi századok építményeit is tartja.

Egyfelől az ortodoxia prédikációiban ott van az igyekezet, hogy felkészítse az egyházat és az egyes hívőt az értelmes hitvalló életre: „*Péter*... mindenképp az azt kívánja, hogy készek legyenek mindenkor azoknak való megfelelésre, a kik ő tőlök az ő hiteknek és reményegeknek okát kérdik” (Titkok titka I. előszó).

Másfelől a minden irányban toleráns *Bethlen Gábor* kora elmúlt. A prédikátor ha nem is egyforma élességgel, de egyaránt küzd a „mahumetisták”, a „sidók”,

az „arianusok... szociniánusok, blandratisták”, „pá-pisták” és „lutheránus atyafiak” ellen.

A kor gazdag prédikáció és bibliamagyarázat irodalmából fontossága miatt szükséges még kiemelnünk *Milotai Nyilas* István: „Szent Dávidnak huzadik soltárának rövid praedikációi szerint való magyarázattya” c. művét (1620), valamint *Kecskeméti Alexis* János „Az Dániel próféta könyvének magyarázattya” (1621) c. prédikációgyűjteményét. Milotai tíz prédikációban fejtegeti, hogy mit kell tennie imádsággal és tettekkel az egyházi és polgári közösségnek, hogy a fejedelem helyes döntésekkel népe javára munkálkodhasson. Ez a beszégyűjtemény több, mint Bethlen politikájának igazolása: a fejedelemért és népért egyaránt felelős református prédikátor prófétai ihletésű beszéde. Kecskeméti A. János Dániel könyvének magyarázata a kor szociális bűneinek bátor feltárásával még inkább közelít az ószövetségi próféciónak ahhoz a mértékéhez, amely megkívánja, hogy a nép jövőjéért való felelősségből az igehirdető személyválogatás nélkül mindenkinek megmondja az igazságot.

Igen változatos a kor halotti prédikáció irodalma is. Pl. *Károlyi* Zsuzsánna, Bethlen Gábor korán elhalt hitvesének temetésén 42 panegyris hangzott el. De ezek inkább a kor temetési szokásainak és retorikai bravúrjainak, mint a korabeli református ortodoxiának a tükröi. Vannak azonban igen biblikus, szép és vigasztaló temetési prédikációk is. pl. *Keserői Dajka* János püspök igehirdetése a szőszéken hirtelen halállal elhunyt *Hodászi* Lukács felett (1613). Hodászi püspök hirtelen elhunytát Illés próféta elragadtatásával hasonlítja össze. Célja tanítás és vigasztalás.

Rendkívül gazdag a kor *imádság irodalma*. *Incze* Gábor „A magyar református imádság a XVI. és XVII. században” (1931) c. szöveggyűjteménye a két század magyar lírájának sok gyöngyszemét mutatja be. De az irodalmi értéken túl jelzik ezek az imádságok az ortodoxia által nevelt ember hitének és kegyességének a bensőségességét és mélységét. Bethlen kora ortodoxiájának szíve az imádságban dobog. A Heidelbergi Káté mindhárom fordításához gazdag imádság anyagot csatolnak a fordítók. Maga *Szenczi Molnár* Albert is kiad egy „Imádságos Könyveczke” c. könyvet (1621) Heidelbergben. Ez a könyv, tulajdonképpen tartalmán kívül két további szempontból is érdekes. Magyar nemes asszonyok támogatásával jelenik meg, mint a korabeli vallásos irodalom sok más terméke. Az előszóban a szerző Magyarországon is sürgeti leányiskolák felállítását falvakban és városokban, „az mellyekben tisztességes öreg asszony emberek taníttják az apro leankakat olvasására és katechizmusra”.

Ebben az időben jelenik meg a *Károli Biblia* 2. kiadása Hanauban (1608) és a 3. Oppenheimben (1612), ekkor határozzák el a 4. kiadás előkészítését Magyarországon, amely a Váradi Biblia (1660) szép formájában jelenik meg, címlapján a Bethlen Gábor címe-revel.

Ebben a korszakban jelentek meg és terjedtek el *Szenczi Molnár* Albert fordításában a *genfi zsoltárok*, amelyek századokon át mérhetetlen vigasztalás és erő forrásaivá lettek.¹⁸

Ennek az ortodoxiának volt spirituális ereje szellemi kisugárzásra, *misszióra* is. Úgy folytatta a reformáció terjesztését a nemzetiségek között, hogy teljes tiszteletben tartotta azok népi kultúráját és nyelvét. Így keletkezett számos román és szlovák református gyülekezet, akiknek saját nyelvükön vallásos irodalom kiadásáról is gondoskodott Bethlen Gábor és a református egyház.¹⁹

Bethlen korának ortodoxiája *életet és közösséget for-*

máló erő is volt. Legyen elég ennek a bizonyítására egyetlen példa, ami azonban jellemző a református eklézsiákban uralkodó erkölcsi viszonyokra: a hajdúk, akikről az a hír járta, hogy amikor egyszer régebben marosvásárhelyi hittestvéreik az Istenre kérték őket, hogy ne fosszák ki a várost, ezt felelték: „Istent a Tiszántúlon hagytuk” — most Alvinczy Péter leírása szerint példás istenfélő és munkás életet élnek: „Kiváltképen ezért is, hogy ugyanazon hajdú vitézek, letévén amaz ő fene természetüknek mivoltát, oly emberségesekké és gazdálkodásnak szeretőivé lettek, hogy még szintén az országnak a színlakosít is láttatnak meghaladni. Mert, ha valamely jövevényt látnak közikbe érkezni, készek annak szállást szerezni, a közönséges élésből illendő eledelt szolgáltatni és tisztességesen s emberségesen gazdálkodni, úgyhogy az ő szokott előbbi ragadozásukkal alig vádolhassa őket valaki, mivelhogy a fegyelemnek és törvénynek oly szeretői, hogy akarkit is vétkének mivolta szerint büntetlen nem hagynak. Oly békeségesek és sajátjukkal megelégedők, hogy még közönséges piacokon is, akárki is nemcsak nappali, hanem éjszakai órákon is minden keteputájával bátorságosan nyughatik.” Ehhez a szívderítő képhez azonban hozzá kell tenni, hogy az ortodoxia igen rigorózus erkölcsöket követelt, — amint azt a kor kánonai mutatják, de a korabeli híradások is tudtul adják. Ez a rigorozitás sokszor a komorságig ment és taszítólag hatott.

Ebben az időben kezdi el *Kanizsai Pálfi* János püspök (Paräus tanítvány) az ellenreformáció által leginkább veszélyeztetett területen, a Dunántúlon a pfa'zi mintájú presbitériumok szervezését (1612—1626.) Erdélyben is kimondja a zsinat a presbitériumok felállításának szükségességét, bár még nem látja erre alkalmasnak az időt. Maga a határozat azonban a puritánoknak módot ad, hogy a következő évtizedekben valóban zsinatpresbiteri rendszert adjanak egyházunknak.

A British Museum kéziratából került elő az az értékes okirat, ami az erdélyi egyházi vezetők és teológusok (Geleji, Alsted, Piscator, Bisterfeld) pozitív válaszát tartalmazza a skót *Duräus* uniók kérdésben hozzászólásuk intézett levelére. Ez az 1634-ben kelt nyilatkozat a magyar református ortodoxia irénikus és nyílt magatartását mindennél szebben bizonyítja.²⁰

Általános jellemzés

A kor magyar református ortodoxiája az ellenreformáció által rákényszerített élet-halál harcban és a harmincéves háború csatazajában született. Mindenekelőtt ez az oka, hogy nem tudott teljes mértékben irodalmilag kibontakozni és ezért nem kapott mint önálló teológiatörténeti korszak, jelentőségéhez mérten kellő méltatást a teológiatörténeti kutatásban. Kivételtként kell megemlítenünk *Szabó Géza*: „Magyar református orthodoxia” című könyvét, amelyik néhány fejezetben külön is foglalkozik ezzel a korrallal, mint az ortodoxia kezdetének és megszilárdulásának idejével hazánkban. A kor magyar irodalmáról kiváló irodalomtörténeti értékelés jelent meg *Bán* Imre tollából. Teológiai kutatók számára is fontos szempontokat nyújt *Tarnóc* Márton könyve Erdély művelődéséről Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában.²¹ A teológiatörténeti kutatás azonban mindmáig adós maradt e kor ortodoxiájának átfogó és alapos feldolgozásával.

Ennek a kornak a református teológiája bár formájában magán hordozza az ortodoxia jegyeit, de még távol van a skolasztikus merevségtől. Kifelé úgy pole-

mikus, hogy a rábizott igazságot védi, befelé pedig építő. Ebben a korban rakja le a református teológia a modern bibliai tudományok alapjait. Ekkor válik az igehirdetés mértékévé a biblicitás és ekkor válik kálvini jellegűvé a magyar református teológia. Ekkor lendül fel a katechézis, gazdagodik az énekirodalom, megszilárdul a tanfegyelem, az istentiszteleti rend és az egyházfegyelem, ekkor ölt jelentős méreteket a diakónia, és folytatódik a reformáció terjesztése, a miszsió. Az egyetemektől kezdve a falusi iskoláig mindenütt lázas munka folyik. A gyülekezetek református hittudata ekkor telik meg tartalommal, amely a hit ereje által táplálva alkalmassá válik az ellenreformáció üldözési hullámainak a visszaverésére. A XVII. század első fele református ortodoxiájának rendkívül fontos jellemvonása a társadalmi nyitottság és nemzetközi felelősség.

Természetesen felmerül a gondolat, hogy mihez mérjük Bethlen Gábor korának magyar református ortodoxiáját. Igazságos, ha azt a mércét alkalmazzuk, amivel a kor emberei vizsgálták önmagukat. A mérték a legmagasabb szintű európai református német, holland, svájci ortodox teológia volt. Az adott történelmi helyzetben és környezetben némely tekintetben ortodoxiánk nem tudta megvalósítani a kitűzött célt. Ezzel szemben tényként áll, hogy a Kelet-Közép-európai környezetben ebben az időben egyetlen országban sem található ilyen méretű és ilyen magas szintű eredeti hangvételű teológiai munka és könyvkiadás, mint Bethlen Gábor és utódai Erdélyében. A középkori európai hűbéres szolidaritás statikus gondolatát az evangéliumi hit szolidaritása és ennek egyházi és társadalmi forradalmi vívmányaihoz való ragaszkodás és az e hit szabadságáért folytatott harcban való szolidaritás dinamikus eszméje váltja fel.

Teológiatörténeti távlatok

Igazat kell adnunk a református ortodoxia késői kutatójának, amikor ezt írja: „Nincs egyetlen keresztyén egyház sem, amely ne volna arra elkötelezve, hogy a tanítás tisztaságára törekedjék, és arról számot adjon... Az az egyház, amely nem akar „ortodox” lenni, nem tudja, hogy mi a feladata.”²²

Az ortodoxia felveti az *autoritás* kérdését. A protestáns liberalizmus individualista relativizmusával szemben valljuk, hogy az egyházban lenni kell minden időben irányt mutató, lelkiileg minden teológust, lelkipásztort, minden gyülekezetet és minden hívő embert elkötelező „ortodox” tanításnak. Milyen legyen ez a tanítás, amely hiteles és elkötelező? Igaz *Bonhoeffer* nek az a megállapítása, hogy korunkban a keresztyén teológia térképét újra megrajzolják. De az is igaz, hogy amint a térképen a hegyek magassága és a tengerek mélysége nem változik, úgy nem lehet változtatni a teológiában sem az elért legnagyobb mélységeket és magasságokat. A mai hiteles és kötelező tanítás nem ellenkezhet az atyák, az egyetemes zsinatok és a reformáció tanításainak a szellemével. Ugyanakkor ennek a tanításnak újnak kell lennie abban az értelemben, hogy benne a ma élő egyház válaszol az egyéni és közösségi keresztyén egzisztencia időszerű kérdéseire. Ennek a tanításnak nem a régi tanok betűjéhez, hanem a Szentírásból a Lélek által feltörő felismerésekhez kell igazodnia. Ehhez exegézisünk szüntelen megújulása szükséges. Ez a lehetőség bizonyára vigasztalóan és bátorítóan hat korunk teológiai irányzatainak a zűrzavarában, amelyek kívülről tekintve a protestáns teológia egyre gyorsuló bomlásának látzatát keltik.

Milyen legyen a református keresztyén spiritualitás? Olyan, hogy benne legszorosabban ötvöződjék a lélekteljes hit, az anyaszentegyház szeretete és a legszélesebb körű társadalmi és nemzetközi felelősség. A szolgáló egyház spiritualitása képzik meg előttünk a régi ortodoxia üzenetének az aktualitásában.

Az ortodoxia nem híve a gyors és elő nem készített *innovációknak*. Ez lehet megtartó erő, de a *haladás akadály*a is. Mégis arra tanít, hogy az innovációknak akkor van jogosultságuk, ha azok egyházépítő jellegűek és új reformációt készítenek elő.

Nem hallgathatjuk el azokat a tendenciákat sem, amelyek teológiatörténeti távlatból az ortodoxia tévedésének bizonyultak. A prófétaai töltetű igehirdetés olyan erkölcsi szigorúsággal párosult, amely nehezen elviselhető és riasztó rigorozításra vezetett. Ennek lehet oka a súlyos történelmi helyzet, amelyben a lét megmentéséhez nagy egyéni és közösségi fegyelemre van szükség. De az ortodoxia ebből a szükségből erényt csinált. Az evangéliumi derűvel telített életeszmény kialakítása még mindig előttünk álló feladat.

Az időszerűen értelmezett ortodoxia, a hitvallásos magartás nem feltétlenül vezet konfessionalizmusba, amikor magamat és egyházamat az igazság kizárólagos birtokosának tartom. Az evangéliumi hitvallásos magartás egyben olyan nyitottságot is jelent, amely képes és kész meglátni, sőt elismerni a testvér-egyházaknak adott ajándékokat. A római katolikus egyházhoz való viszonyunkban ez azt jelenti, hogy nem felejtve a múlt tanulságait, *testvéri kéznyújtásra, testvéri szóra és testvéri elismerésre készek vagyunk hasonlóval válaszolni*. Nincs okunk megbánni a reformációt és a hitvalló atyák bizonyágtételét, hanem azt valljuk, hogy mindnyájunknak szüksége van további megújulásra, szüntelen reformációra.

Végül Bethlen Gábor keresztyén magartása és kora ortodoxiája arra tanít, hogy tudnunk kell különbséget tenni a *keresztyén szolidaritás* és a *keresztesháború ideológiája között*. Az egyház akkor jár helyes utakon társadalmi és nemzetközi felelőssége gyakorlása közben, ha a keresztyén egységtörekvéseket nem a világ ellen használja fel, hanem a szeretetet és igazságot szolgálja az egész embervilággal való szolidaritásban.²³

Dr. Kocsis Elemér

JEGYZETEK

1. *Perjés Géza*: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356—1699). Hadtörténeti Közlemények, 1966. 4. sz., 1967. 2. sz. 2. Már az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen is a török ellenes összefogás ürügyén akarta a császár egyesíteni a katolikus és protestáns pártokat. 3. *F. Engels*: A német parasztháború. Marx és Engels Művei, 7. k. 334; *Kónya István*: Kálvinizmus és társadalomelmélet, 1979. 25. 4. *Kemény János* önéletrajza szerint Bethlen Gábor: „keresztyén gyomorból gyűlölte az pogányságot”, viszont mint Erdély minden reális politikát folytató fejedelme törökpárti politikát folytatott. Távoli céljai sajátos magyar érdekeket szolgáltak: „Bethlen ugyanis Magyarország politikai egységének helyreállítását akarta, bármelyik nagyhatalom támogatásával, de úgy, hogy a másik nagyhatalmat meg kell semmisíteni, különben Magyarország örök szorítóban marad.” *Makkai László*: „Török Bethlen és Mohamedán Gábor, Bethlen Gábor és a török”. História, 1980. 3. 5. *Amyraldus* (Amyroult) Mózes: Traité de la predestination (1643) c. művében a predestinációt lényegében annak augustinusi formájára szelidíti: „Isten azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön, de öröklött romlottságuknál fogva megvetik azt a kegyelmet, és fényleg senkit sem ment meg Istennek az általános kegyelemre vonatkozó akarata. Azonban részleges akarat is van Istenben, amelynek fogva elhatározta örök időktől fogva, hogy megmenti bizonyos számát az embereknek, a többi pedig mellőzi a kegyelemben.” A sedani akadémia képviselői Molineux (de Moulin) János és Rivet Vilmos vezetésével és a holland és svájci teológusok támogatásával két zsinat (Aleen, 1637; Chareton, 1644—45) módosították Amyraldus álláspontját. — Tudománytörténeti szempontból igen fontos *Capellus* Laos, saumuri professzornak az a tétele, hogy az Oszövetség szövege nem romlatlanul maradt ránk. Ezzel a két Buxtorfnak ellentmondva, a modern biblikritika egyik megalapítója lett. miután a verbális inspiráció ortodox tanával egy dinamikusabb, kritikai szemléletét állított szembe. (Arcanum punctationis revelatum, Leyden, 1624:

Critica Sacra, 1650.) 6. *Kecskeméti C. János*: Catholicus Református, azaz Egnéhány vetélkedés alá vetett hitnek ágazatának magyarázata... Perkinsus Vilmos után, Debrecen, 1620. 7. *Pareus* csak a lutheránusokkal szemben volt irénikus. A katolikus Ballarminusszal szemben, aki a protestáns ellenes polemia legfontosabb könyvét írta (Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos (1586/89/ 3. kötet) Pareus kemény harcot vív. A római katolikusokkal való polemiaja az Aeg. Hunniusszal való levélváltásában maradt ránk. Pareus nevéhez fűződik még az ún. Neustädter Bibél kiadása, amely Luther fordítását megjegyzésekkel látta el. 8. Ezek közül *Alsted* és *Bisterfeld* működik hosszabb ideig Erdélyben. Alsted jelen volt a Dortrechi Zsinaton. Bethlen Hernbornból 1629-ben hívta meg Gyulafehérvára a teológia és a filozófia egyik tanszékére. „Cursus philosophici encyclopaedia” (1620); „Encyclopaedia univversa” (1619) c. könyvei a legjelentősebbek, amelyek bizonyára Apáczai Csere Jánost is ösztönözték magyar enciklopédiája megírására. Gyulafehérváron született művei: „Notationes ad pentateuchum et ad septem ita nominates epistolas catholicas” (1630); „Prodromus religionis triumphantis” (1635); „Triumphus verae religionis. Alsted teológiájának egyik jellemző vonása a *chiliasmus*, amellyel nagy hatást gyakorol kortársaira, így Comeniusra is. *Bisterfeld* nagyműveltségű teológus, mindkét Rákóczi György tanácsosa és diplomatája. Alstedhez hasonlóan arminianus, helytelenít a skolasztikus módszer bevitelét a református teológiába, mérsékeltabb chiliaszta, a presbiterianizmus híve. — *Scultetus V.* Frigyes udvari papja, akinek jelentős része volt abban, hogy uralkodója a cseh koronát elfogadja. Különösen közeli kapcsolat fűzte Szenczi Molnár Alberthez, aki lefordítja magyarra Scultetus postilláit és a reformáció százados évfordulójára mondott beszédét: Secularis concio evangelica. — *Opitz Márton* (1597–1639) híres német költő, akit Bethlen Gyulafehérvára hívott meg tanárnak 1622-ben. Erdélyi tartózkodása alatt egy gyászbeszédet és gyászverset írt, Bethlen Gáborné, Károlyi Zsuzsánna halálára (Exequiarum ceremonialium... libelli duo, Gyulafehérvár, 1624). Erdély története megírásának terve nem sikerült. 9. Legfontosabb műveik: *Biblia hebraica rabbinica* (4. k. Basel, 1618–1619); *Lexicon chaldaicum, talmudicum et rabbinicum* (Bázel, 1639); *Concordantiae biblorum*

hebraicorum (1632). A két utóbbit az ifjabb Buxtorf János fejezte be. Tévedésük, hogy a massoreta szöveg betűi és pontuációja is inspirált. 10. *Europica Varietas*, 1620. 11. *Koncz József*: Bethlen Gábor végrendelete, 1878. 12. *Szikszai Hellepoetus* Bálintról, Mellius utódáról már biztosan tudjuk, hogy Genfben tanult 1566–67-ben. De sacramentis in genere c. műve 1588-ban Béza előszavával jelent meg. 13. „Az Keresztényi Religiora és igaz hitre való tanítás. Melyet Deakul irt Calvinus Janos. Hanau 1624. „Es minekutanna Felsőged ez Institutionac Magyaról fordítását nékem kegyelmessen megparancsolta, nem szünt meg Felsőged ebben való munkámat mindenképpen előbb mozdítania.” (Az ajánlásból). 14. *Szemelvényeket I. a Studia et Acta Ecclesiastica III. kötetében*. 15. *Theologiae sinceræ loci communes de Deo et homine*, Basel, 1585. 5. kiad. 1608. Műveit Genfben, Bázelben, Zürichben adták ki. Maradandó becsü írói munkásságával európai hírnévre tett szert. 16. *Kismarjai Veszélin* Pál: *Kegeys és istenes beszélgetések*, 1633. 17. *Bán Imre*: Apáczai Csere János, 1958. 80. 18. *Psalterium ungaricum*. Szent Dávid királynak és prophetanac szaz ötven soltari az franciai notaknak és verseknek módgyokra most uyonnan magyar versekre fordítottak és rendeltettek, Szenci Molnár Albert által. 19. *Révész Imre*: Reformáció az erdélyi oláhok között, Debrecen, 1938; *Juhász István*: Reformáció az erdélyi románok között, Kolozsvár, 1940; *Mózes András*: Az erdélyi román reformáció kateirodalma, Kolozsvár, 1940. *Milotai Nyilas István* püspöksége alatt, 1616-ban bihari és szilágysági román reformátusokat szentelnek fel. A kolozsvári szászok reformátusok lesznek. A nemzetiségi kérdés akkor még nem döntő. A hitbeli hovatartozás játssza a jelentősebb szerepet. 20. *Sloano 402. S. XVII. kötetben*. *Révész Mihály*: „Protestáns unió és az erdélyi reformátusok”. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő, 1887. 167–186. 21. „Magyar irodalom Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idejében” Apáczai Csere János kötetben (1958), 59–83. — *Tarnóc Márton*: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában. 1978. 22. *H. Heppé*: Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche. 1935. IX–X. 23. Ezúttal mondok köszönetet Dr. *Makkai László* és *Csohány János* professzoroknak, *Barcza József* tudományos főmunkatársnak, és *Fekete Csaba* könyvtáros osztályvezetőnek előadásom készítése közben tőlük kapott értékes tanácsokért.

Bethlen Gábor református vallásossága

A kortársak felfigyeltek Bethlen Gábor hitének külső jeleire. Udvari prédikátorának 1622-ben kelt sorai szerint „az *Bibliát* négszer, ötödször pedig az fegyverzőrgés közben táborban lévőnek, annyi feje fölött áradott gondjai és búsulásai között általt olvasta”. *Maksai Péter* később hozzáfűzte: „Ritkán megy valahová zsebében a latin biblia nélkül.” Szerette a zsoltárokat, énekeket. Nevezetes *énekeskönyve* volt az *Öreg Gradual* kéziratának másolata: „Csuda, mely igen gyönyörködött szegény Istenben elnyugodott urunk abban a könyvben” — emlékezett vissza *Geleji Katona István*. Rendszeresen részt vett az *istentiszteleteken*. *Keserű Dajka János* írta *Pareusnak*: „Annyira szorgalmas a szentbeszédnek hallgatásában még akkor is, ha utazik, hadjárat, vagy más gond foglalja el, avagy otthon pihen, hogy annál többet nem is lehet kívánni.” Szószkeinkről ebben az időben a *Heidelbergi Káté* magyarázatai hangoztak vasárnap délutánoként. Közismerten jártas volt a *teológiában*: „Bármely ellenfelének... bármely hitágazatra meg tudott felelni... semmi sem kellemesebb vagy kedvesebb öfelségének, mintha akár asztalnál, akár bármely időben tudományosan értekezhet teológiai kérdésekről.”

Az idézeteket lehetne folytatni — vagy érdemben kidomborítani ilyen tényeket: lefordította *Kálvin Institutióját*, uralkodása idején jelent meg magyarul a *II. Helvét Hitvallás*, súlyos anyagi áldozatokat hozott egyháza felvirágoztatásáért. Most azonban azt vizsgáljuk: ténylegesen mit jelentett számára a hit? Rendszeres bibliaolvasásából, igehallgatásából milyen személyes hitvallást kristályosított ki? Református kegyességéből fakadt önértelmezése hogyan határozta meg hatalmának gyakorlását?

Lelke legmélyéig meg volt győződve: Isten rendelte

öt Erdély fejedelmévé, hogy „vegye át az ország gyeplőit”. Éppen ezért a felelősség gyötrő súlyával neheztedek rá a hatalommal együtt korának megoldásra váró kérdései. Neki lett a feladata, hogy a török és Habsburg halálos szorításában kicsiny birodalma távlatokat nyitó függetlenségét biztosítsa. Miközben felismerte: „a keresztény gyomorból” utált pogányt Isten hazájának „pajzsul való oltalmára” rendelte — másfelől véres, emberileg nézve bizonytalan kimenetelű hadjáratokkal kell Csehországot és a kiirtással fenyegetett európai protestantizmust megsegítenie. Egyetlen társadalmat organizált, megtalálva a gazdasági mélypontról kivezető utat, bekapcsolva Erdélyt Európa politikai-kulturális életébe — arte et marte, tudománnyal és fegyverrel.

Tudta: a hatalmat viselő embernek nagyobb a felelőssége, tapasztalata: mások a problémái, mint a vezetőse alatt állóknak.

Szívből kívánta a békességet „szemem előtt viselven — mondta — Idvezítőmnek amaz mondását: Boldogok az békességesek, mert ők Istennek fiainak hívattatnak”. A kapott kardot azonban adott helyén és helyzetben forgatnia kellett, mert posztján nem élni a hatalommal akkora bűn lett volna, mint visszaélni azzal. Rendel-tésszerűen élni vele viszont annyit jelentett számára, mint az isteni törvényt védelmezni, konkretizálni — minden belső értetlenség, rosszhiszeműség, akár ellenállás, sőt külső veszedelem ellenére. „Ihó! vagyok Cherubimokon ülő dicsőségnek Ura, te választott szolgád, az Te nevedben zászlómat anyaszentegyházadnak s nemzetemnek oltalmazására felelmelem, az Te nagy nevednek ellenségei ellen... az Te egyigű hivednek üldözői ellen, nemzetemet erőtlentítő és háborgató nyughatatlan kevély népek ellen” — adta szájába a szót

Milotaí Nyilas István. — „Tudom Uram, hogy hatalmas értékes sok számú nemzetekkel veszek bajt föl, de én csak Tereád nézek, tetűd várok oltalmat Sionból... Te adsz győzdelmet őrajtok... mert nem enyim, de Tied Ūr Isten az űgy, melyet őellenek forgatok.” És olyan áldásosan szolgálta Isten dicsőségét, hazája szabadságát, hogy az események átélői őt Izrael népének Gedeonjához és Jósias királyához hasonlították.

Magatartása végső indítékát, keresztyén személyisége megértésének kulcsát keresve, azt megtalálhatjuk végrendeletének kitételeiben: „Adok mindenk felette teljes szívemből hálákat Ő szent Felségének, aki az én bűneimnek tenger fővényéhez hasonló sokaságát nem tekintette e napig, énnekem érdemem szerint nem fizetett... hanem véghetetlen irgalmasságból örök időknél előtte az én idvezítő Jézus Krisztusomban az örök életre elválasztott... sok rendbeli áldását fejemre kiárasztotta... szent ismeretere juttatott, igaz hitel, élő reménységgel megajándékozta... minden dolgaimban... igazgatott... nyomorú hazámat maroknyi nemzetséggel együtt megtartotta és oltalmazta.”

Bethlen Gábor személyes élmények, hálával és alázattal kiértékelte tapasztalások nyomán Isten kiválasztó-üdvözítő, gondviselő-bűnbocsátó kegyelméről vallott. Folyományaként pedig: eszköznek tekintette magát az Ūr kezében, mint aki által Isten vezet engedelmes népét a szabadság, igazság, békesség útján.

*

Predestinációs hite természetesen az üdvbizonyosságban csúcsosodott ki, de éppen mert arccal az örökkévalóság felé fordulva élt, tudott fogyhatatlan energiával, tántoríthatatlan elvhűséggel alkotó munkát végezni. Aki a végső cél felől bizonyos, nem válik ingattaggá közbeeső célok előtt sem. Első hadjárata kezdetén ezért írta többek között *Nádasdy* Tamásnak: Isten tiszteletének oltalmazása, a haza iránt való elkötelezettség nem lehet alku tárgya. Ne legyen közönyös ez összefonódott szent űgy iránt, ne árulja el ellenségétől való félelem, vagy rövid távra — a földi életre — elnyerhető egyéni hasznok kedvéért, mivel „ez világi dicsőségek mind elműlnak... és azokra bizony nem kellenék nézünk”.

Predestinációs hitének másik lényeges vonása: nem vált fatalistává. Az élő Isten szuverén hatalmáról gyakran beszélt: a jövendő, az országok, népek és egyes emberek sorsa kiszámíthatatlan módon, Nála van elrejtve. Hangsúlyozottan vallotta: „az szent házasságot, fejedelmek inagurálását, hadak megverését Őfelsége minden rendelkezési között ez hármat kiváltképpen magának választotta.” Hite mindenhol, mindenkor, mindenben alárendelte saját elképzeléseit, vágyait az eleve elrendelésnek. Ugyanakkor tagadta, hogy az ember tévlenségre lenne kárhozzátva. Végső fokon nem önmagától függ sorsa, mert elrendelt életúton jár, magatartásáért azonban felelős. Az a lehetősége, sőt kötelessége megvan, hogy a felülről irányított események között Isten dicsőségére, a társadalom javára s a maga tisztességére vigyázva éljen: megvalósulásuk ugyanis az Ūr végső akarata ezen a földön. A magyar nemességet például amiatt ostorozta, mert „az hadakozáshoz való kedvet, sem Istenünk tisztességének, igaz tiszteletének és vallásunknak és szabadságoknak, és magok becsületes jó hírének, nevének érzésére, oltalmazására bennek fel nem leltem” — írta *Alvinczi* Péternek.

Predestinációs hitéből olyan élő reménység származott, amelyik akként ért el az örökkévalóságig, hogy áthatotta a jelent és közvetlen jövőt, mivel Isten űgy vezet el az üdvösségre, hogy a földi életben nemcsak fenntart a Maga számára, hanem meg is tart benne,

hiszen a föld az Ő dicsőítésének színtere. Ezért volt számára idegen a pesszimizmus — éppűgy, mint az emberközpontű optimizmus, magabiztos aktivizmus. Egyszerűen hitt Isten kiválasztó-gondviselő kegyelmében és Reá hagyatkozott. Benne volt bizonyos, Aki engedelmes híveit oltalmazza és megtartja. Keresztyén realizmusát kifejező gondolatai lehettek volna akár mélyenszántó, nagyhatásű igehirdetések részei, mert nemcsak a saját borúlátásait eloszlató reménységét fejtegette örvendező szívvel, hanem igyekezett mások reménytelenségét eloszlatni. Eközben akaratlanul is szembefordult az akkor Európa-szerte elterjedt, a keresztyénséggel elegyedő neosztoicista világnézettel. Mindjárt uralkodása kezdetén mondta: „Istenűnket kérűjuk, hogy kegyelmesen viseljen gondot hazánkra és magunkra, nincs is semmi kétségűnk a mi Istenűnk jóvoltában, mert fogadása tartja Ő szent Felségének, hogy őveit nem hagyja mindenestől.” Hívő emberként sohasem érezte magát egyedűl. Még halálos ágyán is, már „alig szólhatván kére ténztát, papirosat, pennát”, hogy lelki örökségként felrőja: „Ha Isten velűnk, kicsoda ellenűnk? Senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen.” Jól tudta: Isten gyermeke mindig legalább kettesben van: ígéréte szerint vele az Ūr — „Aki megengedi, hogy hívei mélységekbe zuhanjanak, de kiemeli őket belőlűk: van hozzá hatalma is, kegyelme is. „Áldott legyen az Ūristennek nagy neve örökké — írta Rákóczi Györgűnek — ki a sok nyomorúság alá vetetett híveit szintén az veszedelmes habokban (el)merűlni nem engedi...” Az igaz hit és élő reménység mindig többet lát a látható külső veszedelmeknél: látja az Urat, Aki már előre elkészítette szabadításukat. Bethlen ezek tudatában rázott fel politikai csűggetésekből. *Illésházy* Gáspárt például ekként vigasztalta: „Igaz s egyszersmind kegyelmes igen az Ūristen, igaz ítéleteiből ha kicsin ideig próba alá veti az Ő híveit, sokáig azt kereszt alatt nem tartja, hanem kegyelméből ismét eliberálja az elől.” „Jó az Ūr és jót ad, az Ő híveit nem hagyja, megtartja, oltalmazza és megszabadítja minden nyomorúság alól, mert maga ígerte, csak kívántatik az töredelmes szűből származott pönitencia-tartás által segítségűl hívása Őfelségének tőlűnk.”

A fejedelem keresztyén reménysége űgy alapult a kiválasztó Isten gondviselő, üdvözítő kegyelmén, hogy magával vonta az ember bűntudatát-bűnbánatát. A gőg, az őnhittség, önelégedettség bűne mind egyes emberek, mind közösségek tekintetében ítéletet von magára, de a töredelmes bűnbocsánatkérés, aminek következménye a bűnök elhagyása, elhárítja azt. Isten ezután kedvezővé változtatja a külső körűlményeket, kifejezetten azért, hogy a külső megűjűlás vezessen belső megűjűláshoz. Erdély történetében ilyen szempontból is nevezetes az 1619. esztendő. Januárjában a küllővári református zsinat résztvevői — „mivelhogy az Ūristen ellenűnk fellobant haragját mutogatta és bűneiket és pönitencia tartatlanságűkért égi, földi jegye által reánk következő rettenetes bosszűállással fenyegeti” — országos böjt és bűnbánat meghirdetését sürgették; szorgalmazták az istentisztelet fokozottabb megbecsűlését; az egyéni és közösségi bűnök személyválogatást nem ismerő megbűntetését, illetve azok elűtávoztatását egészen a „szegénységben való iga” megkönnyítéséig. Uralkodójukat kérték: „jő példával eből is elől járjon. Nem különben, mint Ninive királya Jónás intésére”. Majd hozzátették: terjedjen ki felelős figyelme tisztartóira, hogy „keresztyének lévén, keresztyén felebarátűjűkkal keresztyénűl bännának”. A májusban tartott gyulafehérvári országgyűlés a fejedelem propoziciójára magáévá tette a prédikátorok követelményeit — és ez Bethlennél nem egyszeri, látványos eset. Személyes hite, reménysége a bűnbánat

által nemcsak mélyült, hanem kálvini szellemben meghatározta szemléletmódját: Isten Önmaga számára igaz tiszteletet, egyszersmind szent népet követel. A tiszta hitből tiszta egyéni és közösségi erkölcs fakad: ez így együtt Krisztus királysága. A fejedelem református kegyessége az individuális vonatkozásokon túl szociáletikai téren fejlődött és bontakozott ki. Mégpedig oly módon, hogy magáévá tette prédikátorainak követelményét: az államhatalom csúcsán kell elkezdni az erkölcsi tisztulást, amely lesugározva át fogja hatni a közeletet. Az egykorú prédikációirodalom tele van ilyen kitételekkel: „a király példáját követi az ország”, „olyan a város, amilyenek a fejedelmek erkölcsi”, „a főrenden levők tükörök és példák legyenek”. Bethlen Gábornak nemcsak erkölcsi nagysága, hanem bibliai hite is megmutatkozott abban, hogy nem bódult hiú önimádatba, lehetett figyelmeztetni, feddeni; mi sem állott tőle távolabb, mint az öntetszelgés, vagy hatalmi mámor. Ismerte a bűnös emberi természetet, a hatalom kísértéseit. Tudta: nemcsak reá is, hanem elsőrenden reá vonatkozik a Törvény, tanulnia és taníttatnia kell belőle. Körülvette magát széles látókörű, jóindulatukban, nyíltszívűségükben keményszavú prédikátorokkal, hogy tanácsaikkal segítsenek döntései meghozatalában, s naponként hirdessék neki a Törvényt és Evangéliumot. Már uralkodása kezdetén leszögezte: „kevés kenyere van nálunk a hízelkedő eszevesztő tanácsnak, valamit megérthetünk, tökéletes igazságot akarunk mindenben követni.”

Bűnbánata ugyanakkor táplálta élő reménységét, mert felszabadította Isten segítségül hívására. Bethlen imaélete Megváltójával való személyes viszonyának volt a követelménye. Merte a jót remélni, mivel az Úrtól várt beteljesítést. Nyomban fejedelemmé választása után megállapította: „Ilyen nyomorult és felháborodott állapotjában és ennyi aemulusi között nyilván elég súlyos és keserves tisztnak látszik ez, de — tette hozzá — Ó szent Felségét éjjel-nappal azon kérjük, minden erőtlenségünket magára vévén, véghetetlen hatalmassága szerint tegyen elégséggé.” Nem volt egyetlen tervezgetése, amihez hozzá ne fűzte volna: „A nagyhatalmú Isten segítségéből”, vagy: „Az Ūristent segítségül híván.”

Miközben pedig az áldást felülről várta, bensősége-sen jelentkezett nála a hála és az alázat. Szakadatlanul aszerint járt el, mint aki követi *Chrisostomus* mondását: „Valaki az elvett jókról hálákat ad Istennek, több jóknak megadására kényszeríti ismét Őfelségét” — és megfogadja *Clairvauxi Bernát* intelmét: „Nem méltó az bizonyára több jókra, valaki a vett jókról elfelejtkezni.” *Redmetzi T. János* róla szóló könyvében jegyezte fel: győztes csata után „levevén süvegét az egész tábor közepe, intett nagy szép beszédekkel mindeneket az isteni buzgó hálaadásra... és hálákat adott Őfelségének, nagy szép ajtatos felgerjedett szívvel”. Keresztyén alázata elhárította tőle azt a kísértést, hogy Isten dicsőítését a maga ünnepeletésével homályosítsa. *Soli Deo gloria!* Az áldás kizárólag Tőle jön, a hálaival egyetemben a dicsőség is Őt illeti, egyedül. Ennek következtében például első hadjáratából diadalmas hazatértek az erdélyi rendek nem megszabták, csupán ilyen egyszerű szavakkal üdvözölték: „Az Ūristen volt ebben, kegyelmes urunk, felségednek vezérlője, igazgatója és oltalmazója, kiért nagy hálaadással tartozunk Ő szent Felségének mindenek előtte, hogy ennyi számtalan veszedelmes, gondos fáradsági, munkái közt felségedet megtartotta és hazánkban igaz hívei közé győzelmesen behozta... Legegyen áldott Ő szent neve érette.”

Bethlen Gábor olyan tartalommal és olyan módon töltötte be hivatását, ami a fentiekben vázolt keresztyén személyiségéből fakadt. Azért látta reménység alatt a rábízott hatalmat, mert vele Isten dicsőségét szolgálta kora égető kérdéseinek megoldásával is, miközben alapvetésénél fogva időtálló nemzeti, sőt nemzetközi egység létrehozásán fáradozott. Lelkiismeretesen eleget akart tenni azoknak a feltételeknek, amelyeket Isten a földi uralkodóktól megkíván. Nem „a modern” abszolutista uralkodó modelljét tartotta szem előtt, hanem az egyházunk alkotmányozó zsinatán Debrecenben, 1567-ben alkotott Nagyobb Cikkék 68—73. paragrafusai értelmében igyekezett mindenben eljárni. Ebben a szellemben néztek „gondjai... az Ūristennek szent tiszteletire, annak utána szegény megromlott és a sok nyomorúság miatt teljességgel megepedett hazánknak ezután való épületire és csendes állapotjára”. Politikai koncepciója mögött predestinációs hitének egy mondatba összesűrítendő vetülete állt: Isten azért emelte trónra, mert ott akarja Gondviselése eszközeként felhasználni. Bethlen a felülről ráruházott hatalomban nem öncélt látott: az a rendeltetése, hogy általa maga Isten hajtsa végre akarátát. Kapja a Gondviselést, mert tovább kell adnia. *Milotai Nyilas* István szavaival: Isten „mennyben fölségednek nagy gondviselő tutora és Atyja; fölséged viszont a földön az Isten ügyének patrónusa, mert Isten az, aki minden háborgatói ellen az felséged ügyét az egekből gyámolítja; viszont fölséged az, aki az Isten ügyét az Ő nagy nevének ellenségi ellen ez földön forgatja... Ő viszont való patrónusság áldott munkája”!

Uralkodásának jó eredményeit felülről jövő áldásoknak tekintette, saját szerepét csupán közvetítésnek. Aki pedig az Ūr gondviselő kegyelmének eszköze, a hatalom csúcsán sem lehet más, mint népének pásztorja és atyja. „Minémű szorgalmatossággal való gondviselésünk lött légyen eleitől fogva arra — írta —, hogy mind nemzetünknek közönségesen, és kiváltképpen Istentől birodalmunk alá bízott híveinknek minden szükségire úgy vigyázhassunk, hogy reájok való gondviselésüket még az utánunk való posteritás is méltó hálaadással vévén, annak árnyéka alatt csendesen nyugodhassék... Minden igyekezetünkkel azon voltunk, hogy reájok való atyai kegyes gondviselésünket naponként megmutathassuk.” Mindent abban a tudatban tett, hogy neki, Isten választott eszközének, felelős sáfárának magatartásáról, tetteiről Istennek kell számot adnia, Aki a tulajdonképpeni Gazda, egyben igaz Bíró, „igaz minden Ő ítéletiben, nem lehet, hogy senki Őfelségét megcsalhassa”, és Ő „kinek-kinek, amint érdemelte, megfizet”. Ilyen szilárd hittudat folytán nem igazodott emberi vélekedésekhez s lehetett belülről szabad emberi megítélésektől, hiszen „ha mindenben emberek kívánsága szerént cselekedik ember, nem következik semmi jó belőle”.

Az államhatalomról vallott nézetei között megtaláljuk az ellenállás jogát. Már 1612-ben azzal igazolta magatartását a nádor felé, hogy „Az subditus urának csak addig köteles az hívségre, amíg vallásában, böcsületiben és szabadságában meg nem sérti.” *Benda Kálmán* kimutatta: *Bocskai* szabadságharcának elvi alapjait az Aranybulla ellenállási záradéka mellett a vonatkozó kálvini tanok képezték. Ezt a vonalat érvényesítette és hagyta önmaga felé is érvényesülni Bethlen. A magyarországi rendek 1619 decemberében leszögezték: „Mikor a subditusok is a fejedelmektől és királyoktól nagy ártatlanul szép külső szabadságokban, jó rendtartásokban, mentül inkább pedig lelkiismereteknek tiszta szabadságában megbántatnak, háborgatnak... Igaz igyök láttatik, ha ők is az olyan előjáróknak nem kezdenek engedelmességet praestálni.”

Emiatt kérték a fejedelmet, legyen segítségükre, és ő ilyen alapon tett eleget kérésüknek. Sőt, az ellenállás jogát az 1620-ban kötött véd- és dacszövetség okmányába is beiktatta. Másfelől aláírta királlyá választásának feltételeit. Végződése szerint, amennyiben a rögzített kondíciókat nem tartaná, másokkal nem tartatná meg, a rendek minden hűség, engedelmisség alól felmentetnek, ellentmondásra és ellenállásra teljes szabadságuk lesz. — Önhittség és zsannokság ítélet alá esnek. Bethlen bízott Isten ígéréteiben, hogy az igaz ügy szolgálatában Neki engedelmeskedő életet, népet gondviselő kegyelmével vezet, védi.

Magyar református kegyességével fémjelzett politikai koncepciója és vonalvezetése elhatárolta őt mind a pogány török, mind a római katolikus Habsburg uralgó ház taktikájától: *divide et impera!* A nemzetiségek, rendek és felekezetek által olyannyira megosztott országában nem játszotta ki egymással szemben a feszülő belső ellentéteket, ütköző érdekeket. Küldetésének értelmét, politikai reményesei beteljesülésének feltételét egy magasabbrendű egység megteremtésében látta. A kényszerű egyesítés helyett az önként vállalt egyesülés híve volt. Nem azért, mert helyzeténél fogva pusztán erre nyílhatott lehetősége: éppen a kálvini tanítás értelmében arról volt meggyőződve, hogy zsarnoki módszerekkel kieroszakolt, illetve fenntartott közösségek eleve szétesésre vannak ítélve. Olyan központi hatalom megteremtésére törekedett, amelyik növeli a biztonságtudatot, az alkotmány iránti bizalmat, mert a mindenkire kiterjedő jogvédelemmel biztosítja az egységben a sokszínűséget, sokféleséget. Nem pillanatnyi érdek, vagy egyes nemzetek, rendek, felekezetek igazolásának szándéka vezette. Erdély három nemzetének unióját például akként akarta felújítani, hogy azok ne csupán hűbésen éljenek egymás mellett, hanem tudjanak egymásért, egymásnak szolgálva, egymás szabadságára vigyázva élni. Azonos elvárást támasztott a religiók felé: „Törekvésem, hogy általános szövetséget hozzak létre katolikus és kálvinista magyarok között a kölcsönös védelemre, úgy hogy a katolikusokat a kálvinisták, sem a kálvinistákat a katolikusok vallásokban ne háborgassák, hanem végső lehelletig védjék vallásokat kölcsönösen.” Az egység biztosítója a szabadságnak, általános érvényű követelménye azonban, hogy a közösségi érdeket mindenki helyezze személyi érdeke fölé. Bethlen leveleiben gyakran találkozunk ilyen kitételekkel: minden privátumot félretéve, a privátumokat postponálván —, ő maga is egész életét a közösség elkötelezett szolgálatába állította. Ezért maradt számára keserű emlék „a magyar nemzet természeté”-nek közelebbi megismerése: „egységet magokban, ha megtekinthetem, semmi olyant nem találtam” — összegezte.

Egységet munkáló törekvéseiben szilárd támaszt talált a református prédikátorokban: a sáfárság mellett a szolidáris közösség és felelős egység is kulcsfogalmat képzett XVII. századi teológiatörténetünkben. Nemzetközi síkon is erre ösztönöztek. Legfőbb elvi alapul a reformáció egyházainak sorsközössége, illetve az ellenállás jogát mások felé is érvényesíthető keresztyén szolidaritás kínálkozott. Bethlen Gábor ezek jegyében lépett be a harmincéves háborúba és szeretett volna egy terebélyesedő biztonsági rendszert ki-

építeni. A nemzetközi téren is megvalósuló, kölcsönösen vállalt, áldozatkész szellemi-lelki egység másként alakíthatta volna Európa sorsát. Bebizonyosodott azonban: személyes hit nélkül nincs keresztyén szolidaritás. Külföldi református és evangélikus szövetséges társaira is ki kellett fakadnia: „Egymást nemhogy szeretnék, de ha lehetne, egyik religio az másikat monumentumban vesztené el, úgy gyűlölik egymást... és egymást addig üzik, kergetik, ölik, vágják, hogy a megerősödött és religiójukkal összeforrott pápista státusok dolgokban eljárnak.” Magára maradt — elveit azonban nem adta fel, mert azok nem sajátjai voltak, hanem tántumként neki adatott felismerések. Ami rajta múlt, mindent megtett, kezdeményezett a cseh, morva, német, dán protestantizmus érdekében. Vezette a remény: Isten a maga igaz tiszteletét nem engedi megcsúfoltatni — akkor, ha a sáfárságra kapott hatalom megtermi az egység gyümölcsét is.

Bethlen Gábor lelki nagysága, egyben egyháztörténeti jelentősége mutatkozott meg abban, ahogyan az igaz hit, élő reménység meghatározta egész valóját. A felismert erkölcsi és politikai követelményeket személyválogatás nélkül alkalmazta — elsőrenden önmagára. A számadásra készülő sáfár felelősségével azonos súllyal terjedt ki gondoskodó figyelmé mind elvi, mind személyi kérdésekre. Egy közönséges jobbágyon esett sérelem orvoslása éppoly lelkiismereti kérdés volt számára, mint távlatokat nyitó diplomáciai sikerek elérése. Elárulóinak is meg tudott bocsátani — Istentől ő is bocsánatot kapott —, és kérte utódját: „Kegyessé és kegyelmes lógyen, mert a fejedelmek a kegyességért hívatatnak kegyelmes fejedelmeknek: kegyelmes, miserecors, igazságszerető légyen: mert miserecordia et veritas custodiunt regem, et roboratur clementia thronus ejus.”

Nem szépítgetjük: voltak korhoz kötött vonásai is. Kortársaihoz hasonlóan nem kételte például a boszorkányok létezését, és többen kerültek kínpadra emiatt. Dehát: nincs fény árnyék nélkül. Személyét, életművét azonban inkább a fény jellemezte. Mélységes bibliai hite, hitvallásos öntudata, ami elkötelezte arra, hogy sáfárságra kapott hatalmával Isten gondviselő kegyelmének eszköze legyen, egységet teremtsen, szolidaritást vállaljon. Elrendelt életútján járva ezért vezette élő reménység.

Udvari prédikátora neki ajánlotta sorait, amelyekkel egyben jellemezte is őt, a kegyes embert, a református fejedelmet: „Két égő fáklyácskák vannak a bölcsék ítéletek szerint, melyek az embert mind az Istennek tiszteletire, s mind hazájának oltalmazására fellobbantják. Egyik az kegyesség. Másik az szeretet. Mert az Istenhez való kegyességnek és a Hazához való szeretetnek oly ereje vagyon az emberben, hogy valamikor látja az Isten tiszteletiben megbántódni... hazáját veszedelemben forogni, készebb vére hullása által életét elfogyatni, hogysen mint az Isten tisztessége és hazája mellett ki nem kelni... ez ilyen Istent tisztelő emberek lesznek áldottak az Úrtól: Sőt ugyan erős parancsolat alatt meghagyta, hogy azokon áldás és élet legyen mindörökké. Isten áldotta boldog ember az, az kiben az ő Istenhez való kegyességének és Hazájához való szeretetinek fáklyái lobognak.”

Barcza József

Bethlen Gábor politikai kapcsolatai a református Európával

A protestáns Európa a harmincéves háború kitörése után létesített számottevő politikai kapcsolatot Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel. Az ellenreformáció erős szaksos protestánsellenes fellépése miatt robbant ki az osztrák Habsburgok birodalma egyik országának belháborújaként az a küzdelem, amely három évtizeden keresztül Európában szinte minden államközi fegyveres konfliktust magába olvasztott, és harmincéves háború néven vonult be a történelembe. Az ellenreformáció dobott csóvát a vén Európa puszkaporos tornyába, amelyben harminc esztendőig tartó népiirtó háborúra elegendő gyúanyag halmozódott fel. A kortársak a vallási ellentétet látták a legfőbbnek. Vallásháborúról írtak sokáig a történészek is, mert a szembenálló felek politikai hatalmi harcát valóban végigkísérte a katolikusok és protestánsok vallási konfliktusa, úgy azonban, hogy a politikai hatalmi szempontokat mindkét tábor — számos esetben látható formában is — fölé helyezte a vallásnak. Katolikusok és protestánsok így kerülhettek nem egy esetben egy táborba. A fő kérdés az európai hegemonia volt. A Habsburgok meg akarták szilárdítani vezető hatalmi helyzetüket, míg ellenfeleik célja a Habsburg hegemonia megtörése, és új európai politikai egyensúly megteremtése volt.

A háború kezdetén a Habsburgok a harctereken erőfölényben voltak egészen az 1620-as évek végéig, a svédek bekapcsolódásáig. Ezen mit sem változtat az, hogy az 1625-ben megalakult Habsburg-ellenes koalíció potenciálisan erősebb volt, s csupán túlerejét nem tudta realizálni. A svédek császárelenes fellépését pedig Bethlen Gábor már nem érte meg, mert egy évvel sógora, II. Gusztáv Adolf király 1630-ban bekövetkezett Habsburg-ellenes támadása előtt meghalt.

A Habsburgok hatalmának megtörési lehetősége készítette a kis Erdély fejedelmét, Bethlen Gábort arra, hogy engedve a Habsburg-ellenes erők hívásának egymás után háromszor vezessen hadjáratot Európa leghatalmasabb dinasztiaja ellen. Az volt a távolabbi célja Bethlennek, hogy a török által meg nem szállt, s Habsburg király uralma alatt élő királyi Magyarországot birtokba vegye, s azután legális uralkodóként ismét egyesíteni tudja először a korábbi magyar állam két részét, Erdélyt és a királyi Magyarországot, majd nyugati szövetségesei támogatásával az ország török által megszállva tartott részét is felszabadíthassa.

Bethlen osztozott a kortárs magyarok felfogásában, hogy mind a török, mind a Habsburg-uralom idegen. A két birodalom ellen azonban egyszerre fellépni nem lehetett. 1526-tól azért választottak a magyarok Habsburg királyokat, mert azt remélték, hogy azok mozgósítva birodalmuk és a keresztény Európa erőit, segítenek kiverni a természetes ellenségnek tartott mohamedán törököt. A XVI. században bebizonyosodott, hogy a Habsburg-birodalom önmaga képtelen a török kivérésére. Az 1591—1606 között lezajlott tizenöt éves háborúig azonban hiába várták a magyarok, hogy a Habsburg uralkodók mozgósítsák az európai keresztény hatalmak erőit a kereszténység védőpajzsának nevezett Magyarország felszabadítására. A tizenöt éves háborúban az európai összefogás végre megvalósult, de a török magyarországi uralma nem rendült meg, sőt az is nyilvánvalóvá vált, hogy a Habsburgok Erdélyt sem tudják a töröktől megvédeni. Bethlen felismerte, hogy a török nyugaton további hódításra képtelen, s ezért úgy az ország függetlenségére, mint a protestáns vallásszabadságra nézve a Habsburg uralom a veszélyesebb.

Erdély számára a harmincéves háború nem jelentett közvetlen fenyegetést. A Magyar Királyságtól ekkor

már gyakorlatilag függetlenül élt, a magas portának szinte csak jelképes összegű adót fizetett. Fejedelmét maga választotta, azokat a porta csak megerősítette. Bethlen esete kivétel volt, mert őt a török választotta fejedelemmé. Belpolitikailag Erdély önálló volt, csupán a török érdekeit érintő olyan súlyos külpolitikai lépésekhez kellett Konstantinápoly jóváhagyását kikérni, mint pl. a hadüzenet és békekötés. Erdély számított arra, hogy mint a múltban, a jövőben is megvédi a török a Habsburg királyok hódítási kísérleteivel szemben. Ez a védelem azonban csakis Erdélynek, és nem személy szerint Bethlennek szólt. Sőt fennállt annak a veszélye, hogy Bethlen veresége esetén a török megfosztja fejedelemségétől. A portán rendszerint volt Bethlen-ellenes párt, és az Bethlen megbuktatásán dolgozott. Bethlen Gábor saját diplomatáinak is felkínálta e párt időnként a fejedelemséget, főként a szombatos felekezethez tartozóknak. Bethlen első hadjárata idején pedig az ugyancsak szombatos kancellárja, *Péchy* Simon kérte saját magának a fejedelemséget. Bethlen ezekről tudott. *Péchy* Simon egy időre bezáratta. Mindezek ellenére Bethlen Gábor három ízben kapcsolódott be a harmincéves háborúba, és negyedik támadásának előkészítése közben érte a halál. Nyugati hatalmi tényezők ösztönzésére nyúlt fegyverhez a Habsburgok ellen. Értékes szövetségesnek bizonyult, mert a Habsburg-birodalomba irányuló keleti diverziói jelentősen tehermentesítették szövetségeseit. Tekintve még azt a nem lényegtelen tény, hogy Bethlen támadásai mutattak fel sikert a *II. Ferdinánd* császár ellen küzdők táborában a harmincéves háború e Habsburg erőfölényt demonstráló szakaszában, nem csodálkozhatunk azon, hogy keresték Bethlen szövetségét a Habsburgokkal szemben álló országok.

A harmincéves háború második évében, 1619. augusztus végén Bethlen Gábor hadai a cseh rendekkel szövetséget kötöttek, és maguknak a cseh rendeknek a hívására átlépték a királyi Magyarország határát, ahol akkorra már a pártjára állt főurak bandériumi jelentős pozíciókat foglaltak el. A csehek országuk koronáját is kilátásba helyezték Bethlennek a csatlakozás fejében, noha akkor már eldöntötték, hogy *Frigyes* pfalzi választófejedelmet, a német protestáns unió fejét, *I. Jakab* angol király vejét választják királlyá, ami két nappal Bethlen hadbalépése előtt meg is történt. Alapos diplomáciai előkészítés előzte meg Bethlen hadbalépését. A csehekkel és a magyarországi protestáns vezetőkkel történt megegyezésen kívül megszerezte az erdélyi diplomácia a porta engedélyét, sőt mérsékelt katonai támogatását. A török katonaság jelenlétére azért volt szüksége Bethlennek, hogy Konstantinápolyt mint hadviselő felet tegye érdekeltté a háborúban. Bethlen számára a cseh korona kedvező lehetőséget kínált Cseh- és Magyarország 1526 előtti, nem Habsburg-dinasztia uralma alatti személyes uniója helyreállítására. Erdély, a Magyar Királyság és Csehország uralkodójaként kedvező kilátásai lehettek volna a Habsburg hegemonia megtörésére, s a cseh korona révén, mint a német-római szent birodalom egyik uralkodójának a birodalom erőinek törökellenes mozgósítására.

Pfalzi *Frigyes* cseh királlyá választása nem tántorította el Bethlent fegyvertársaitól. A szövetséget magyar rendek először vezérüknek, majd Magyarország kormányzójává választották fejedelmi jogkörrel, s csak Bethlen óvatosságán múlt, hogy a török várható ellenséges fellépésének elhárítása végett nem engedte magát akkor még királlyá választani. A cseh-morva és az osztrák rendek hadaival katonailag együttműködve még

Bécs rövid körülmények között is sor került. 1620. január 15-én pedig Bethlen Gábor formálisan is szövetséget kötött a cseh—morva—osztrák rendekkel. Ezt a szövetséget, a sziléziai rendeket is belefoglalva, 1620 során ismételtelen megújította, s a diplomáciai és katonai sikereknek köszönhetően járult el a portán Bethlen magyar királlyá választásának akadályai, ami 1620. augusztus 25-én meg is történt. Bethlen a cseh—morva—osztrák és sziléziai rendek fontos szövetségesének bizonyult, mivel sem a német birodalmi protestáns unió, sem a protestáns Anglia, Hollandia, de a császári ház olyan ellenfelei, mint Velence és Franciaország sem léptek be a Habsburg-ellenes koalícióba. Franciaország diplomáciatörténetének rövid Habsburg-barát periódusát élte akkor, 1624-ig. A csehek 1620. november 8-i fehérhegyi veresége a szövetség felbomlására vezetett. A szövetséges országok Szilézia kivételével sorra kapituláltak. Bethlen a sziléziai sereget vezető jägerndorfi örgróffal magára maradt. A magyarországi rendek szintén a Ferdinánddal való megegyezést lehetőségét keresték, többen nyíltan átpártoltak Ferdinándhoz. Holott a magyarországi katonai helyzet nem volt Bethlenre nézve rossz. Még a fehérhegyi csata előtt egy hónappal Bethlen Pozsonyt védő katonái tüzeiben elesett *Dampierre*, a császár két seregevezére közül az egyik. *Dampierre* seregét megverve kiszorították Magyarországról. Az 1621 eleji sikertelen béketárgyalások után július 10-én Bethlen megverte a Magyarország egyik legfontosabb erősségét, Érsekújvárt ostromló másik császári vezért, *Buquoi* tábornok seregét, maga *Buquoi*, a fehérhegyi győző is elesett. Ez a nagy katonai siker azonban csak arra volt elegendő, hogy hosszú tárgyalások után, 1622-ben Bethlen Nikolsburgban viszonylag kedvező békét kössön II. Ferdinánddal. A béke értelmében Bethlen lemondott a magyar koronáról, ennek fejében viszont Magyarország alkotmányos függetlenségét, a vallásszabadságot és a nemesség rendi kiváltságait garantálta Ferdinánd, Bethlen pedig megkapta a Német-Római Birodalomból Oppeln és Ratibor hercegséget, Magyarországból pedig 7 vármegyét és 100 000 forintot, további 50 000 forint évi támogatást a 7 vármegyében levő török hódoltsággal határos magyar végvárok fenntartására.

A nikolsburgi béke után sem adta fel Bethlen a Habsburg hatalom megtörésére irányuló terveit. 1622 őszén megelégnék diplomáciai tevékenysége. Követet küldött a fejedelem Pfalzi Frigyeshez, közös támadás tervének előkészítése végett. Élénk levélváltás kezdődött a két uralkodó között. A portára küldött követségét *Thurn* Mátyás gróf, a cseh—morva felkelés egyik volt vezetője is elkísérte, hogy ott a nyugati diplomátákat Bethlen támogatására megnyerje. A töröktől a hadakozás engedélyezését, és jelentős katonai segítséget kívánt Bethlen. A portára akkreditált nyugati protestáns képviselők közül azonban csak *Haga* holland követ támogatta Bethlen terveit, mivel 1621 óta országa ismét hadban állt Spanyolországgal, és hazája uralmasítása céljából szívesen látta volna a holland diplomácia Bethlen Habsburg-ellenes akcióját. Sir *Thomas Roe* angol követ ezzel szemben kifejezetten Bethlen ellen működött, mivel Londonból olyan utasítást kapott, hogy Ferdinánd érdekében működjék. I. Jakab angol király akkor fia számára spanyol hercegnő kezét akarta elnyerni, s a barátságos gesztussal egyengette házassági terveit. Csak 1623 áprilisában állt Sir *Thomas Roe* Bethlen külpolitikája mellé. Akkor a követ jelentette, hogy nem támogatja tovább II. Ferdinánd politikáját, mert az visszaél I. Jakab jószágával. Ettől kezdve Bethlen külpolitikájának hathatós támogatója lett.

1623 tavaszán kezdtek a Bethlen hadbalépésére ked-

vező külpolitikai jelek mutatkozni. I. Jakab pénzt adott vejenek, hogy Hágából visszatérve Pfalzba, megkísérelje azt visszaszerezni a katolikus liga Tilly vezette csapataitól. Frigyes pénzén zsoldosvezére, *Mansfeld* kiegészítette csapatait, megnyerte Frigyeset, továbbá *Christian von Braunschweig*-ot, Halberstadt adminisztrátorát és *György Frigyes* bádeni örgróft. Kezdeti sikerek után azonban a németországi harctereken a liga és a spanyolok ragadták magukhoz a kezdeményezést, és sorra megverték a Frigyes mellett felsorakozott seregeket. Frigyes számára nem maradt egylőre más, minthogy Bethlent sürgesse mielőbbi hadbalépésre, hogy tehermentesítse őt nyugaton. Bethlen 1623 szeptemberében szövetségesei veresége ellenére támadást intézett a császár ellen. A fényes porta engedélyét még tavasszal megkapta.

Bethlen második hadjárata során a magyarországi rendektől is alig kapott támogatást. Nagy részben erdélyi hadaira volt utalva. Gyors előnyomulással megelőzte a *Montenegro* tábornok parancsnoksága alatt nagy nehezen összegyűjtött 9 ezer főnyi császári sereget úgy, hogy az nem tudott Magyarországra törni. Döntő ütközet nem volt. Bethlen elővédje elől *Montenegro* *Hodolinnál* vagy más néven *Gödingnél* igen kedvező terepadottságokkal rendelkező erődített táborda vonult. Bethlen a császári sereget október végétől november 21-ig tartotta körülfárva. Az ostromlottak élelmezési helyzete ugyan igen rossz volt, de nagy tűzerejük, erős védműveik lehetetlenné tették Bethlennek, hogy túlnyomóan lovasságból álló, csekély tűzérséggel bíró hadseregével sikeresen ostromolhassa meg a gödingi tábornok. Kénytelen volt fegyverszünetet kötni a fejedelem azért is, mert míg ő sehonnan katonai segítségre nem számíthatott, II. Ferdinándnak voltak tartalékai, hiszen a körülzárt egységek, haderejének csak egy része volt. Addig kellett tehát Bethlennek megegyeznie, amíg az ő helyzete látszott kedvezőbbnek, és kienvednie az ostromgyűrűből azt a sereget, amelyet az adott körülmények között legyőzni úgysem tudott, és saját pozícióit sem tarthatta volna sokáig. Az 1624. május 8-án megkötött, második bécsi béke néven ismert megállapodásban elvesztette Bethlen Oppeln és Ratibor hercegséget, és lemondott a királyi cím és pecsét használatáról, a szerződő felek egyébként nagyjából a nikolsburgi béke feltételeit újították meg. Bethlen e kényszerű egyezséggel haladékhöz jutott, őrizte erőit kedvezőbb külpolitikai konstelláció idejére, és nem tette ki magát annak, hogy legyőzzék.

A Bethlen Gábor által régen várt előnyös külpolitikai fordulat 1624-ben bekövetkezett. Angol, francia, holland szövetség jött létre a Habsburgok ellen. A szövetséges országok mozgósítani igyekeztek minden Habsburg-ellenes erőt. Dán—svéd ellentét miatt csak *IV. Keresztély* dán király mutatott egyre nagyobb hajlandóságot a csatlakozásra. A németországi protestáns unió nem bizonyult hatékonynak addig sem. A brandenburgi, a szász és a mainzi választófejedelem protestáns létére II. Ferdinánd császárt támogatta. Bethlen is szerepelt az angol, francia, holland, dán tervekben. Maga a fejedelem is kereste a kapcsolatot a Habsburg-ellenes hatalmakkal. A kialakuló szövetség minden jelentősebb tagja igyekezett megnyerni Bethlent. Francia, dán, velencei követek jártak Bethlennél, és ő is küldött követeket ezekbe az államokba. A fejedelem okulva előző tapasztalatain, nem akarta egyedül, minden nyugati segítség nélkül felvenni a harcot a császárral. Pénzt és segélyhadat, diplomáciai biztosítókat kért, de egylőre nem kapott.

Felmerült 1624-ben Bethlen lengyel királlyá választásának lehetősége. Néhány elégedetlen lengyel főúr vetette fel puhatolozó formában. Bethlen késznek nyi-

latkozott *Báthory* István erdélyi fejedelemhez hasonlóan elfogadni a lengyel koronát. Lengyelországot akkor kikapcsolta volna a Habsburgokat támogató hatalmak köréből, és a török ellen mozgósítva, Magyarország felszabadítását is a siker reményében kísérelhette volna meg. A lengyel terv azonban akkor még nem bizonyult időszerűnek.

Az európai politikai helyzet 1625-ben tovább haladt a harmincéves háború egy újabb szakaszának a kibontakozása felé. 1625. február 25-én az angol, a francia, a holland és a velencei követ közös felhívást intézett Bethlenhez, hogy nyilatkozzék egy elkövetkező háborúban elfoglalandó pártállásáról. Ígéretekkel és preszcionálással igyekezett ez a közös felhívás a maga oldalára állítani. Pfalzi Frigyes követe 1625 márciusában javasolta, hogy amennyiben havi 40 000 tallérral segítik Bethlent, akkor az 17 000 emberrel csatlakozik *Mansfeld* seregéhez. Egy 1625 májusában kelt jelentés arról tájékoztatta az angol királyi udvart, hogy a svéd király kész lenne betörni Sziléziába, ha megfelelő anyagi támogatást kap. A jelentés szerint Bethlen Gábor hajlandó együttműködni *Gusztáv Adolf*-al. Ebből azonban nem lett semmi, mert a francia–angol–holland szövetség IV. Keresztély dán királyt állította előtérbe, és *Gusztáv Adolf* vele nem volt hajlandó együttműködni, hanem inkább Lengyelország ellen fordult. A svéd király Bethlen Gábornak szövetséget ajánlott a lengyelek ellen, amit azonban Bethlen visszautasított, és *Gusztáv Adolf* akcióját sem helyeselte, mivel az nem a Habsburgok ellen irányult. Bethlen szerint a Habsburgokra csak a birodalomban vagy az örökös tartományokban lehetett döntő csapást mérni. Az azonban bátorítón hatott az erdélyi fejedelemre, hogy a Habsburg-ház kelti szövetségét a svédek lekötötték.

Bethlen Gábor mégsem köthetett szövetséget a szervező Habsburg-ellenes hatalmakkal, mivel Franciaország kétszínű játékot folytatott a fejedelemmel. I. Jakab pedig részint dinasztikus érdekektől vezetett, részint azért, mert úgy ítélte, hogy Bethlen érdekeivel annyira összhangban áll a császár elleni fellépés, hogy saját anyagi erőforrásaira támaszkodva is csatlakozik hozzá, ha a háború kirobban. De közrejátszott az is, hogy Bethlen túlságosan messze volt Pfalztól, holott I. Jakab mindenképp azt akarta visszafoglalni Frigyesnek.

A készülő Habsburg-ellenes szövetséghez való csatlakozás engedélyét Bethlen számára a portán a szövetséget kötni akaró hatalmak követei, Sir Roe, a francia, a velencei és a holland követ kieszközölték, sőt a támadáshoz is hozzájárult a török. 1625 szeptemberében érkezett meg a portáról a kedvező hír a fejedelemhez, aki akkor Kassán tartózkodott seregével, támadásra készen. Bízott ugyanis a nyugati és a török katonai segítségben, holott a török éppen az ő közvetítésével kötött békét II. Ferdinánddal. A hadjárat ekkor mégis elmaradt. Szövetségesek nélkül nem akart kockáztatni a fejedelem.

A Hágai Szövetség formálisan 1625 decemberében alakult meg a Habsburg-ház ellen Anglia, Hollandia és Dánia részvételével. Franciaország és Velence nyíltan nem csatlakozott, Bethlent pedig IV. Keresztély sürgetése ellenére sem vették fel. A szerződő felek Bethlennek és a svéd királynak tetszésére bízták a csatlakozást. Bethlennek szöveggel megígérték, hogy havi 40 000 tallérral segítik, ha megtámadja a császárt. A francia király késznek nyilatkozott Bethlen támogatására.

A hágai szerződést 1626. március 10-én ratifikálták, azon Bethlen Gábor követe nem volt jelen. Abban az időben a fejedelem diplomáciai kapcsolatait dinasztikus házassággal pecsételte meg. Bethlen éveken keresztül hiába próbálkozott II. Ferdinánd leánya, *Cecilia Renata*

főhercegnő kezének elnyerésével, amihez kormányzó jogkörrel Magyarország átengedését kívánta, és garanciát arra, hogy a császár — a törököt is beleértve — minden ellenség ellen megvédi.

1626 márciusában házasságot kötött Bethlen *Brandenburgi Katalinnal*, a brandenburgi választófejedelem hűgával, *Gusztáv Adolf* sógornőjével. E házasság révén rokonságba került IV. Keresztély dán királlyal, Pfalzi Frigyessele, az angol királlyal. A Bethlen második hadjárata után Magyarországon elhunyt jägerndorfi őrgróf Brandenburgi Katalin nagybátyja volt. Ki is használta dinasztikus kapcsolatát Bethlen, mert már 1626 áprilisában eljuttatta a hágai szövetségbe való felvételi kérését és feltételeit I. Károly angol királyhoz.

A szövetségbe végül is a dán király segítette be Bethlent, mert a katonai helyzet alakulása miatt számára volt a legfontosabb Bethlen mielőbbi beavatkozása. IV. Keresztély elvállalta a havi 40 000 tallér segély folyósítását. Sir Roe a portán járta ki a janicsár-lázadással megbuktatott Bethlent támogató nagyvezír Bethlen-ellenes utódánál, hogy Bethlen csatlakozhassék a hágai szövetséghez, és hadat indíthasson II. Ferdinánd ellen, s ahhoz török segédcsoportokat kapjon. 1626. november 30-án Hágában ideiglenes szerződést kötöttek Bethlennel a szövetségesek, és Hollandia a hadisegélyt nyomban ki is utalta számára. 1626. december 12-én pedig I. *Károly* angol király a westminsteri szerződéssel formálisan és véglegesen felvette Bethlen Gábert a szövetségbe, s a hadisegély kötelezettségét is magára vállalta. Addigra azonban Bethlen harmadik hadjárata is véget ért, és néhány nap múlva megköttötte a békét a császárral.

A diplomáciai tevékenység mellett maguk a hadi események is sürgették 1626 tavaszától Bethlen hadbalépését. *Mansfeld* 1626. április 25-én a protestáns unió seregével Szilézia felé vette útját, hogy Bethlennel egyesüljön. Útközben a császári csapatok új fővezére, *Wallenstein* Dessaunál megverte. *Mansfeld* vert hadával Bethlen sógora, a protestáns, de a császár iránt lojális, formailag semleges brandenburgi választófejedelem országába húzódott. Ott toborzott, és csak miután *János Ernő* weimari herceg megérkezett a dán király segélyhadával, akkor tört be 8500 fős seregével ismét Sziléziába.

Felső-Ausztriában 1626. május 17-én egy kitűnő katonai képességekkel rendelkező, *Fadinger* nevű férfi vezetésével protestáns parasztfelkelés tört ki a megszálló katolikus bajor csapatok ellen. Hatvanezer paraszt állt fegyverbe, és Linzet ostromolta június közepén. *Mansfeldet* és Bethlent hívták segítségül a felkelők. Segítségét nem kaphattak. Leverték őket, és az összlakosság kb. 34%-át, a fegyverfogható férfilakosságnak pedig több mint 50%-át kiirtották. Fellépésük sietette Bethlen hadikészülődéseit, aki 1626. augusztus 25-én indult hadaival Erdélyből. Augusztus 28-án IV. *Krisztián* dán király seregét Tilly Lutter am Bahrenbergnél megverte. A dán király védekezésre kényszerült. A szövetségesekkel való kedvező katonai együttműködés esélyei lecsökkentek. A harcér ezúttal Észak-Magyarország lett.

Bethlen és *Wallenstein* seregei szeptember 30-án Drégelypalánknál hadirendbe sorakoztak egymással szemben. Bethlenhez aznap délelőtt érkezett meg a török segélyhad, *Mansfeld* és a weimari herceg azonban Bethlen minden sürgetése ellenére késett zsákmányolásba merült seregével. A fejedelem hadainak kiváló alakulatai szintén távol voltak, mivel *Mansfeld* elé küldte őket. Bethlen haditerve arra épült, hogy a rendelkezésre álló erők teljes koncentrációja után *Mansfeld* és a szász-weimari herceg modern gyalogságával

mege erősödve fogad el csatát Wallenstein derékhadával. Ebben az esetben számíthatott volna a győzelemre. Az egyesülés azonban elmaradt, s mivel Wallenstein sem támadott a nap folyamán, Bethlen az éjszakát visszavonulásra használta fel. Wallenstein hasonlóan tett másnap. A harmincéves háború két kiemelkedő hadvezére között az összecsapás elmaradt. Mansfeld október 9-i megérkezése után Bethlen erősen üldözte Wallensteint, aki azonban nem fogadta el az ütközetet, hanem az örökös tartományok oltalmára készen, folytatta a visszavonulást. A fegyverszünet hamarosan létrejött, és Pozsonyban 1626. december 20-án a második bécsi béke feltételeit megújítva, aláírták a békét. Wallenstein már december 13-án kivonult az általa attól kezdve Schelmenland-nak nevezett Magyarországról.

Bethlennel a Habsburg-ellenes erők továbbra is kapcsolatban maradtak, de a fejedelem látva, hogy nyugati szövetségesei nem képesek erőik mozgósítására, Gusztáv Adolf-fal lépett szorosabb diplomáciai kapcsolatba, és élete hátralevő alig több mint két évében a lengyel korona megszerzésére irányuló, továbbá a Moszkváig terjedő nagy Habsburg- és törökellenes keleti összefogás terveit szövögette.

Bethlen Gábor református hitével, az isteni predestináltság tudatában volt képes szövetségesei sorozatos veresége ellenére kitartóan küzdeni kitűzött céljaiért. Hadjáratai jelentősen hatottak a harmincéves háború első két szakaszának alakulására, ezért semmiképpen sem lehet azokat a nagy összeurópai konfliktus mellékes, vagy egyenesen elhanyagolható epizódjának tekinteni. Éppen ellenkezőleg. A fejedelem hadserege bizonyos időszakokban katonai potenciáljánál nagyobb szerepet játszott. Különösen akkor, amikor mondhatni egyedül harcolt a császári haderő ellen, lekötötte a császáriak erőinek jelentékeny részét és ébren tartotta a legnagyobb Habsburg győzelmek idején is a fegyveres ellenállás reményét. Magyarországot megmentette a fehérhegyi csata után is Csehországot és szövetségesei sorsától. A magyar nemzeti függetlenséget és a protestáns vallásszabadságot megvédte az általa kezdeményezett egészen új, a Habsburg császár ellen támadó erdélyi külpolitikájával. Neki és politikai örökségét folytató utódának köszönhető, hogy a véres ellenreformáció és a Habsburg-abszolutizmus Magyarországon csak 1871-ben vette kezdetét.

Dr. Csohány János

Bethlen Gábor művelődéspolitikája és mecénási tevékenysége

Nem emlékszem rá, hogy mikor szerettem meg Bethlen Gábort: pataki gimnazista koromban-e, amikor elolvastam Móricz Erdély trilógiáját, vagy pedig ugyancsak Patakon a teológiai akadémián, Makkai László előadásai nyomán lopta be magát a szívembe a nagy Fejedelem. Lényeg az, hogy mindig csodáltam népünk történetének e ragyogó alakját és most megpróbálom ismertetni előadásomban Bethlen Gábor művelődéspolitikáját és ezen túl azt a fejedelmet, aki hitte és vallotta, hogy mindennemű javait Istentől kapta és ezekkel a javakkal úgy tudott élni, hogy magának vajmi keveset hagyott meg, a nagyobb részt szétoztotta, ezzel is támogatva népe és egyháza ügyét.

Úgy érzem, mindkét vonatkozásban felemelő érzés Bethlen Gáborra emlékezni, hiszen ami művelődéspolitikáját illeti, nem úgy indult ragyogó, üstökös-szerű pályájára, mint aki alapos előtanulmányokat végzett valamelyik hazai kollégiumban, vagy valamelyik külföldi akadémián, esetleg egyetemen. Hazai főiskoláink tanulóinak névsorában hiába keresnénk Bethlen Gábort a diákok között, mert ő az élet nagy iskolájában tanult és minden bizonyítvány nélkül vált előbb katonává, illetve hadvezérré, majd történelmet formáló politikussá, pompát kedvelő reneszánsz és barokk fejedelemmé, aki művelődés- és iskolapolitikájával, művészetpártolásával, mecénási tevékenységével Hunyadi Mátyás korát hozta vissza Erdélybe és a magyarországi részekre, változtatta „tündérvirté”-t a Bástia zsoldosai által letiport Erdélyországot. Az oszmán birodalom árnyékába szorult fejedelemség szervezetét ő öntötte végleges formába, a központi hatalom korszerű megerősítésével, hadereje átszervezésével, a gazdasági és művelődési élet felvirágoztatásával, arra képesítve a fiatal erdélyi államot, hogy tényezője lehessen az újkori Európát kialakító küzdelmeknek. Művelődéspolitikája a fejedelemség általános pallérozódását, Európával való lépéstartását, az egyházi és világi

tanult réteg számának és szerepének növelését tűzte ki célul.

Mint mondtam, Bethlen Gábor soha nem részesült rendszeres, tudományos képzésben, ennek ellenére képes volt a korabeli Európa legmodernebb kormányzási elveit alkalmazni. Mindent azért tett, hogy az országot jogára alatt egyesíthesse. Ezt szolgálták gazdasági, kereskedelmi reformjai, Habsburg-ellenes „kitámadásai”, diplomáciai erőfeszítései, és ennek a törekvésnek volt szerves része művelődéspolitikája. Az iskolapártolás Bethlen Gábornál személyes és elválaszthatatlan volt a vallási kérdésektől. A fejedelem a kálvinista Erdélyben igyekezett a társadalom minden rétegét átható iskolákat létesíteni, köztük egy református akadémiát alapítani. Bethlen Gábornál a tudomány és műveltség pártolása nem csupán mélyből fakadó személyes szűkséglet volt, sokkal több ennél: ő az első magyar uralkodó, aki a szó modern értelmében tudatos művelődéspolitikát folytatott, következetesen és rendszeresen fáradozott azon, hogy a nemzet általános műveltségi színvonala, ízlése, a kulturáltabb élet utáni vágya felébredjen, emelkedjen és virágozzék.

E nemes cél érdekében — főleg uralkodása első felében — minden erejével igyekezett előmozdítani az erdélyi és Partiumban élő *ifjak külföldi egyetemi tanulmányait*. Számos tehetséges ifjút — köztük *Geleji Katona* Istvánt, Erdély későbbi nagy hírű püspökét, *Bojthi Veres* Gáspárt — udvari történetíróját — segítette anyagilag a német, holland és angol protestáns egyetemek meglátogatásában. Voltak évek, amikor húszan is tanultak a fejedelem támogatásával a nevesebb külföldi akadémiákon, mert Bethlen Gábor nagy jelentőséget tulajdonított az új értelmiség felnevelésének. Ebbeli igyekezetében nem volt elfogult egyháza irányában, hiszen Bojthi Veres Gáspárnak a többi között azt írja 1618-ban, „hogy ne csak a teológiai, hanem a bölcséleti tudományokat is alaposan megtanuld, hogy

amikor majd hazatér, úgy az egyházi, mint a polgári dolgokban is, de a külügyek igazgatásában segítségnek hasznát vehessük magunk, nemzetünk, hazánk érdekében”. Unokaöccse, az ifjabb *Bethlen István* neveltetésével kapcsolatban azt írja *Alvinczi Péter*nek, hogy a tudományok átadásában jezsuita módszereket alkalmazzon. Meg kell azonban mondanunk, hogy a fejedelem általános vonatkozásban nem támogatta a jezsuita nevelési elveket, mert a térítési akcióktól való távolról sem alaptalan félelme lehetetlenné tette, hogy az erdélyi protestáns értelmiség képzésében a jezsuiták közvetlen szerepet játszhassanak.

Bethlen Gábor oktatási, művelődéspolitikai programjának kiindulópontja a *hazai iskolaügy* új alapokra való helyezése, modernizálása volt. Legszemélyesebb és legnagyobb hatású alkotása a gyulafehérvári kollégium, amelyet a kolozsvári országgyűlés határozata alapján 1622-ben létesített. Már *János Zsigmond* tervezte, hogy akadémiává fejleszti ezt a többszáz éves középiskolát, amely előbb a katolikusoké, majd az unitáriusoké, végül a reformátusoké lett. A tanintézetet kívánta Bethlen Gábor akadémiává fejleszteni, vagyis főiskolai rangra emelni külföldi mintára, „hogy ne lenne utolsóból némely németországi scholánál” — írja a fejedelem. A rendek ugyan Kolozsvárt jelölték ki abból a célból, hogy „akadémiának erigálása legyen”, a fejedelem azonban Gyulafehérvárt választotta, ezt találta mind biztonsággal, állapottal, hellyel a legalkalmasabbnak. Választása mindenesetre arra vall, hogy fejedelmi székhelyén, közvetlen közelségtől akarta szemmel kísérni a tervbe vett egyetem kibontakozását. A főiskola helyének kiválasztása, az építkezés, valamint a szervezet kérdése személyes gondja volt. Az iskola törvényeit maga állította össze. Tanárokról is ő gondoskodott. Királyi és fejedelmi elődjei példáját követte, amikor főiskolájában a jeles magyar tanítók — *Keresztúri Pál*, *Geleji Katona István*, *Csulai György* mellé — idegenből is toborzott tudósokat. A külföldi tanárokkal kifelé az iskola fényét, befelé tekintélyét akarta növelni.

Bethlen két ízben hívatott külföldi, kizárólag német tanárokat Gyulafehérvárra. Mindkét alkalommal udvari historikusát, *Bojthi Veres Gáspárt* bízta meg a feladattal. 1622-ben *Opitz Márton*, *Kopisch Jakab* és *Pauli Frigyes* fiatal sziléziai tudósok, 1629-ben pedig *Alsted János*, *Bisterfeld János* és *Fischer* — humanista nevén *Pincator* Lajos heidelbergi teológiai tanárok kerültek Fehérvárra. Ez utóbbiak azonban már nem köszönthették benne mecénásukat, megérkezésük előtt meghalt a nagy fejedelem. Az első három tanár a pálya kezdetén álló fiatal ember volt, kettejük — *Kopisch* és *Pauli* — pár hónapi erdélyi tartózkodás után visszatért hazájába. *Opitz* egy évig működött Fehérvárott. A lengyel király későbbi történetíróját Bethlen igyekezett udvarában tartani, gyakran érintkezett vele, asztalánál látta vendégül, tudósai körében szívesen hallgatta, az azonban költői túlzás, amit *Opitz* visszaemlékezéseiben leírt, hogy ti. „oktatta” a fejedelmet. Kétségtelen, hogy Bethlen tanult tudósaitól, ezeket azonban nem a maga okítására hívta be Erdélybe, hanem azért, hogy a népet pallérozzák.

Bethlen Gábor nem csupán a közfelfogásban osztozott, amikor külföldi tanárokat hívott iskolájába. Némi eredménytelen hazai kísérletezés is erre készítette. Tudjuk, hogy *Szenczi Molnár Albert*et, aki közel tíz évig járt a wittenbergi, strassburgi, genfi és heidelbergi egyetemet és Németországban rektorságot is viselt, hiába igyekezett megnyerni alapítandó főiskolájának első felügyelői állására. *Szenczi* kitért a megtisztelő felhívás elől: húzódozott „a török s tatár hírekkel elérmetett gyöngye német házanépét” — felesége a híres

Kruziger Gáspár wittenbergi tanár unokája volt — erdélyi páttriájába hazatelepíteni. Bethlen nem vette rossz néven *Szenczi* visszautasító válaszát és amíg élt, mindig mecénása maradt e nagy magyar vándortudósok. Tanárookra azonban szüksége volt, és így érthető, hogy tekintete még határozottabban fordult Németország felé, annál is inkább, mert a gyulafehérvári kollégiumot „keleti Heidelbergává” kívánta fejleszteni. Az iskola vezetését így is magyar emberre: *Keresztúri Pálra* bízta. *Keresztúri* volt a Bethlen Kollégium első igazgatója, aki előbb Debrecenben, majd többek között Heidelbergben tanult, végül Angliában is megfordult. A fehérvári főiskolában neki kellett a fejedelem pártfogása mellett legyűrnie a kezdeti nehézségeket.

Nem vitás tehát, hogy Bethlen Gábor akadémiáját — a kor uralkodó felfogásának megfelelően — nem kizárólag tudományos intézménynek, hanem főleg az erdélyi kálvinizmus erősségének szánta. Pedig vallási tekintetben nem volt türelmetlen. Nem ellenezte, hogy a katolikusok szabad vallásgyakorlatáról szóló 1615. évi törvény alapján a jezsuiták, mint világi papok, ismét megtelepedjenek Kolozsmonostoron és ott iskolát nyissanak. Amint láttuk, méltányolta a jezsuiták kitűnő nevelési módszereit. Egyéniségére jellemző, hogy a jezsuita *Káldy György* bibliafordításának kinyomatására száz aranyat adott. Figyelemre méltó körülmény, hogy a *Pázmány Péter* által felvirágoztatott nagyszombati teológiai főiskolán 24 katolikus papnövendéket képeztetett ki országos költségen. Iskolaalapításával azonban elsősorban saját felekezete céljait kívánta szolgálni. A Bethlen Kollégium három — teológiai, filozófiai és filológiai — karával főleg a református papnevelés, tanár- és tanítóképzés céljaira volt rendezve. Ugyanakkor azonban általános nemzeti érdekeket is előmozdított: a született nemességet kultúrához juttatta, hogy „növekedjék vala a tanult, tudós, nemzeti úri rend” — mondja a fejedelem. Szociális és modern gondolkodásának legszebb bizonyítéka, hogy a jobbágyfiúk iskolába járásának szabadságát a földesurakkal szemben törvényben biztosította, a szellem megbecsülésének pedig szép példáját adta azzal, hogy 1629-ben Erdélyországot és a hozzákapcsolt magyarországi részek predikátorait, fiaikkal és leányaikkal, utódaikat is beleértve — megnevesítette.

A fejedelem mecénási tevékenysége abban is megmutatkozott, hogy a nagy feladatokra hívatott fehérvári iskolában, 40 alumnus ingyen ellátásban részesült. Ezért írja *Milotai Nyilas István* 1622-ben kiadott művében: „Fölséged az, aki sok jeles ifjút panaszatlan költségével tanította és az országban istenesen letelepítette, annyira, hogy majd alig vagyon Erdélynek olyan szurdikja, melyet Fölséged tudós emberekkel meg ne rakott volna.” Bethlen Gábor alkotását nem pillanatnyi szeszély, hanem messze századokra kiható művelődéspolitikai elgondolás hozta létre. Tudta a fejedelem, hogy iskolája jövőjét csak gazdasági bázissal biztosíthatja. Élete alkonyán újabb és újabb jelét mutatta mecénási tevékenységének: öt egész falut, rész-birtokokat, erdősegeket, több mint 20 000 katasztrális holdnyi birtokot, szőlőt, Nagyenyed és Debrecen évi dézsmáját, 20 000,— Ft-nyi készpénzt hagyományozott a kollégium támogatására, végrendeletében pedig újabb 6000,— Ft-ot rendelt az építkezések befejezésére.

Nem volt elfogult a fejedelem egyháza iránt és ez a tulajdonsága az iskolák tekintetében is megmutatkozott, hiszen a fehérvári kollégiumon kívül nem kevesebb mint 11 iskola történetében örökítette meg nevét adományával: Kassa, Debrecen, Nagyvárad, Huszt, Nagybánya, Nagyszombat, Dés, Kolozsvár, Marosvásár-

hely, Székelyudvarhely, Nagyenyed iskolái a fejedelem bőkezű pártfogását élvezték.

A fejedelem művelődéspolitikájába a *nyomdaügy* is beletartozott. Nagyon jól tudta, hogy a kultúra és tudomány terjesztésében milyen óriási szerepe van a nyomdának, ezért a gyulafehérvári kollégium alapításával egyidőben nyomdát létesített székvárosában. A tipográfia felállításának terve már 1613-tól foglalkoztatta Bethlen Gábort, erre azonban a felsőmagyarországi hadjáratai miatt nem kerülhetett sor. Amikor azonban 1622-ben győztesként, a nikolsburgi béke ígéreteivel, a vallásszabadságot biztosító cikkelyekkel, Erdélyt hét vármegyével gazdagítva, Oppeln és Ratibor hercegeket, Munkács és Ecsed uraként visszatért Gyulafehérvárra, szinte vele egyidőben érkezett Nicolaus Müller kassai tipográfus, aki a fejedelem rendelkezése értelmében sajtóját is magával hozta. A kollégium tehát már az alapítás évében el volt látva a műveltség e nélkülözhetetlen eszközével.

Abból következően, hogy a kollégium még csak szervezés alatt állt, a nyomda a fejedelmi államigazgatás szolgálatában végezte munkáját. Tehát sorra jelentek meg az országgyűlési törvények, de itt jelentek meg a fejedelem hitvese, *Károlyi Zsuzsanna* halálára írt latin és magyar nyelvű prédikációk is.

Nicolaus Müller 1623-ban meghalt, utódja *Válaszuti* András lett, akit Bethlen Gábor rövid időre Kolozsvárról hívott át a nyomdász nélkül maradt tipográfiába. 1624-ben már *Meszlényi Márton* dolgozik a műhelyben. Tankönyvek, kalendáriumok, a fejedelem ipar- és kereskedelem fejlesztésével kapcsolatos árszabályzatai, Bethlen Gábor haláláig mintegy 19 mű látott napvilágot a fejedelmi nyomdában, amelynek igazi virágzása 1630 után indult meg, de ez is csak azért, mert Bethlen még 1629-ben nagy mennyiségű betűanyagot, betűmetsző és öntő felszerelést hozatott Lengyelországból. Ennek köszönhető, hogy a gyulafehérvári nyomda 1630 után a magyarországi tipográfiaiá elvonalába került.

Bethlen Gábor tudatos művelődéspolitikája Erdély *anyagi kultúrájában*, ennek fejlődésében is megmutatkozott. A Bástá hadai által elpusztított és kirabolt Erdély soha nem látott virágzásnak indult. Bethlen Gábor építő és építtető fejedelem volt. Az ehhez szükséges anyagi bázist az ipar és kereskedelem fejlesztésével igyekezett előteremteni. Bethlen szerint a kincstár haszna a fejedelmi hatalom gyarapodását jelentette. Udvertartása, építkezései, fényes megjelenése, gazdag és pompázó környezet-teremtése ennek a fejedelmi öntudatnak diadalra juttatását szolgálták.

Építkezéseit a magyarok és szászok egyaránt bámulattal és elragadtatással szemlélik. Fehérvárt, Radnóton, Alvincen, Balászfalván, Fogarason, Désen, Váradon, Vajdahunyadon „nagy friss fejedelmi pompás épületek” hirdették alkotójuk nagyságát, dicsőségét. A fehérvári székesegyház és palota építése, restaurálása, felszerelése, belső díszítése és berendezése Mátyás király öntudatára emlékeztető vállalkozások voltak.

Bethlen mecénási tevékenysége a *református egyházközségekre* is kiterjedt. A kolozsvári Farkas utcai templomot renováltatta. A fehérvári székesegyházban szószéket és orgonát építtetett, és minthogy szerette a zenét és éneket, gondoskodott gyakorlott, magasabb igényeket is kielégítő énekkarról, sőt zenekarról. A

debreceni András templom az ő ösztönzésére és anyagi támogatása mellett épült újjá. A fejedelem színesvirágos festett mennyezettel szerette volna díszíteni az András templomot, ez a festés azonban nem készült el. Ebben nyilván közrejátszott a debreceni „Keresztény Respublica” puritán elveket valló közhangulata, pedig a fejedelem őszintén pártolta a művészetet és nehezen tudta megérteni a református egyház tartózkodását a templomok belső díszítésével kapcsolatban. Sokat vitatkozott a prédikátorokkal, hogy a református templomokat miért ne lehetne alkalmas módon díszesebbé tenni, miért ne lehetne például az orgonát a templomba bevinni, miért ne lehetne az összhangzatos éneklést meghonosítani, a liturgiát gazdagabbá, változatosabbá tenni. Gyulafehérvárott szintén sikertelennek bizonyultak művészi elképzelései, mert orgonát állított fel ugyan a székesegyházban, ez azonban életében nem készült el teljesen. *Brandenburgi* Katalin a szebenieknek ajándékozta az orgonát, mint ahogy a fejedelem által a gyulafehérvári templomban készített új, az angyalokkal és az apostolok kivételével díszített szószék sem maradt meg a templomban eredeti állapotában, mert *Scultetus* tanácsára a fejedelem halála után a képeket leszedték a szószékről. Bethlen Gábornak ezek a törekvései és a reneszánsz fejedelmekhez illő magatartása tisztán a puritán kultusz és a templom ékesítésének vágyával hozható összefüggésbe. Ezért írja Milotai Nyilas István: „Boldog vagy te is fölséges Gábrriel, mert ha nézek fölségedben Istenéhez való kegyességének és hazájához való szeretetinek gerjedező fáklájára, bizony úgy tündöklök azokkal az emberek között ez földön, mint a fényes nap a csillagok között az égben. Mert micsoda vitte égyebek fölött fölségedet arra, hogy mihelyt fejedelmi méltósággal és innét királyi fölséggel tündöklő székibe beüle, ottan minden elméjét, tanácsát, igyekezeteit és tehetségeit csak arra fordítá, hogy az Istennek tisztessége, léleken és igazságban való imádása tisztán folyjon, a bálványozás falban romoljon és hogy a mennyei tudomány tisztaságában szabados prédikálás által szentül elő menjen, a hamis tudomány ültön elüljön.”

A kor, melyben Bethlen Gábor élt és küzdött, Magyarországra nézve a nagy férfiak születésének kora volt. *Bocskai* István, *Pázmány* Péter, *Esterházy* Miklós, *I. Rákóczi* György és az ifjabb *Zrínyi* Miklós a magyar hazának és nemzeti ügynek elsőrangú vezéregyéniségei voltak. Ezek közül magasodik ki Bethlen Gábor, az egyetlen nyugat-európai színvonalon álló lángeszű politikus, aki hazája sorsát, jelen szükségleteit nemcsak az uralkodó vallásos felfogások felekezeti szemszögéből, nemcsak a szabadság és szolgaság egyszerű ellentétének mértéke szerint, nemcsak a serelemek és ezek orvoslásának időleges szempontjából nézte, hanem abból az eszményi magasságból, ahonnan a magyar nemzetnek és magyar államnak az európai kultúrnépek között reá bízott világtörténelmi elhivatását is éles szemmel láthatta. Bethlen Gábor művelődéspolitikája azt bizonyítja, hogy a fejedelem nagy volt a békében és nagy volt a háborúban. Vallotta prédikátoraival együtt, hogy tudománnyal és fegyverrel kell harcolni, mert csak így tarthatta meg kis országát a „népek harcának zajló tengerében”.

Dr. Takács Béla

Bethlen Gábor hitvallásosságának, toleranciájának és ökumenicitásának üzenete a mához

Bethlen Gábor hitvallásosságának tudata annyira elevenen él a Magyarországi Református Egyházban, hogy amikor kb. fél évszázada egyházunk megalkotta a maga emblémáját, Bethlen Gábor hitvallását írta szövegül reá. Ez akkor történt, amikor 1931-ben renoválták Kálvin János noyoni szülőházát, s a Francia Egyháztörténeti Társaság főtitkára Jacques Pannier felkérte egyházunkat, hogy küldje meg emblémáját, mert szeretnék elhelyezni az újjáépített szülőházon mindazoknak az egyházaknak az emblémáját, amelyek adományokkal segítettek az újjáépítést. Nem volt mit küldenünk. Ekkor jó teológiai és egyháztörténeti érzéssel Debrecen város címerét választották, amelyen a diadalmas egyház jelképe, a zászlós bárány áll az Ó- és Újtestamentumon, mögötte a viruló pálmafa, fölötte pedig a poraiból megéledő főnix. Ezt egészítette ki Zsinatunk Bethlen Gábornak a halálos ágyán feljegyzett hitvallásával: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?” (Rm 8,31). (Zsinati határozat, 1933. szept. 14.)

Témám címe sugallja azt, hogy első tételként azt állítsam: Bethlen Gábor eszmékben és tettekben annyira megelőzte korát, hogy azoknak a mához is éppen annyira mondanivalójuk van, mint a maga korához. Három teológiai fogalomról kell vele kapcsolatban szólnom úgy, hogy mai tükörbe, magunk elé állítsam őket. Ez a három fogalom: hitvallásossága, türelmesége, ökumenicitása. Mindhárom nagyon időszzerű és egyúttal három jellemző lelki tulajdonsága a fejedelmnek. Mindhármat ő élte, és korától elütően tudta megélni, olykor azzal szembehelyezkedve, és államférfiként mindhármat meg is tudta valósítani.

Bethlen Gábor mint hívő ember képes volt a hit mélységének átélésére, a máshtűek iránti türelmre és a maga korában páratlan ökumenikus kapcsolatok teremtésére. Az akkori Európa nagy részén az Augsburgi Vallásbéke elve, a „Cuius regio eius religio” szabta meg kollektíve az egy területen élők vallását, Bethlen Gábor az egyéni hitet szentnek tartotta és vallásszabadságot biztosított a jobbagyoknak is. A maga hitét nem akarta senkire se rákényszeríteni. Ez gyengeségnek látszott olykor mind a távoli protestánsok, mind a közeli katolikusok előtt, pedig hitében állhatatos volt. Betegsége idején az akkori római katolikus szokás szerint a jezsuita Pázmány Péter érsek megkísérelte áttéríteni őt, de Bethlen Gábor határozottan utasította vissza: nem veszi jónéven, hogy oly gyöngének képzeli vallásos meggyőződését.

Türelmesége

Türelmeségében támogatták őt teológusai s országának politikai vezetői is és az országgyűlés. Egyik udvari teológusa, Pataki Fűsüs István: Királyoknak tükröje (Bártfa, 1626) c. könyvében ezt írja neki címezve: „Az embereknek két tisztí vagynak ez világon: Az egyik egyesülni Istennel, ez religionak igazi vallásnak hivattik; a másik egyggyé lenni az emberekkel, ez humanitásnak, könyörületességnek neveztetik, mely mindenek felette az királyokban kívántatik.”

Az országgyűlés előtt tett fejedelmi esküje messzi távon is mintája lehet a vallási türelmnek. Így hangzott: „Esküszöm az élő Istenre, aki Atya, Fiú, Szentlélek, teljes Szentháromság, egy igaz Isten, hogy a négy recepta religioknak ez hazában való megtartására igyekszem teljes tehetséggel, és soha annak elnyo-

másával a magam vallását elősegíteni nem akarom, sem azoknak elnyomására való dolgokban soha, sem titkon, sem nyilván nem cselekszem; senki személye ellen hitért, vallásért gyűlölséget, ellenkezést nem vi-selek, hanem kinek-kinek szabad megtartására igyekszem és sem titkon, sem nyilván senkivel ellenkező vallás ellen, sem másokkal nem praktikálok, annak elnyomására se ártalmas tanácsommal, sem fegyverrel, sem magam, sem mások által, semmi úton nem igyekszem, sőt ha efféle tudnék, megjelentem az egész Tanácsnak és minden tehetséggel eltávoztatni igyekezem...”

Dísz (ünnepi) zászlajának egyik felirata: „Sub spe et Patientia Deus anchoram jactam secundet.” (A remény és türelem jegyében kivetett horgonyt kedveli Isten). A türelemről a kor embere nagyon szűkkeblűen gondolkodott. „Egy országban egy vallást kell tartani”, — vallották Justus Lipsiussal. Úgy vélték, hogy a béke az egyes államokban akkor áll helyre és az államok között akkor valósul meg, ha egy vallás jut uralomra. Bethlen Gábor az ellenkezőjét vallotta. Az ő állama sok nemzetű és sok felekezetű állam volt. Így számolták: magyarok, székelyek, szászok. A kisebb nemzetiségeket nem említették a törvényekben, de minden jogot megkaptak pl. a románok, a szerbek. Nyolc felekezetre oszlott a népesség: reformátusok, evangélikusok, római katolikusok, unitáriusok, ortodoxok, szombatosok, zsidók és a habánok, akik újrakereszteletők voltak. Bethlen Gábor türelmes volt valamennyi iránt, jogokat, védelmet biztosított nekik egy olyan világban, amelyben vallásháború dúlt és türelmetlenség uralkodott. E nagy türelmeségéért vállalta még szövetségeseinek a gyanúsítását is, mintha közömbös volna a maga hite iránt.

Bethlen Gábor türelmére jellemző az, hogy diplomatáit megkülönböztetés nélkül válogatta a különböző felekezetek közül. Katolikus volt nyolc diplomatája, főtanácsadója, köztük két kancellárja is. „Annyi pápista szolgám vagon, hogy nem tudom számát is, nem utolsó pedig, mert én a religioért senkit meg nem vettem.” Állítását tanúsítja az is, hogy 1618-ban Fejérdi Márton szepesi apátkanonokot főesperessé, vikáriussá nevezte ki, püspöki joghatósággal. A jezsuitáknak három iskolát engedélyezett (Kolozsmonostor, Gyulafehérvár, Székelyudvarhely). Káldi György jezsuita bibliafordítását 100 arannyal támogatta. A római katolikusok helyzetéről egyébként a királyi Magyarország római vallású követe így tudósítja Esterházy Miklóst, a nádort: „A pápisták most ott bent jó állapotban vannak. Templomuk rakva hallgatókkal. Maga a fejedelem is, most pünkösdre odaadta minden muzsikását a nagymisékre. Azt mondja: »Én megesküdtem ide bejöttömben a fejedelemségre, hogy mindeknek szabad, religioja legyen.«”. Szombatos volt egy kancellárja és egyik fő bizalmasa, portai követe. Az unitáriusok Erdélyben szabadon élhettek. Nyugaton az egyetemeken reformátusoknak vallották magukat, különben megégették volna őket. Iskolát tartottak Kolozsvárott, amelyben híres külföldi tanárok is tanítottak.

Fontos, hogy megállapítsuk: uralmának tizenhat esztendeje alatt szüneteltek a hitviták. Előtte és utána is szinte mértéktelen gúnnyal és dühvel támadtak egymásra protestánsok és katolikusok, az ő uralma alatt egyetlen gúnyirat nem jelent meg. Még Pázmány Péter Kalauzára (1613) sem válaszolnak. Ezt a fejedelem udvari prédikátora meg is indokolja így: „Ha valaki

ódozni kezdené a Kalauz csomóit, szitkait vissza kel-
lene adni. Azért, hogy a szitkozódásnak kárhoztájába
ne leldznék valaki, nem érdemel feleletet az Kalauz.”
S egy másik érve: Amennyiben a református igehirde-
tők „megfelelőnek az Kalauzra, ottan azzal vádoltat-
nának, hogy minden háborúság indításának az kálvi-
nisták okai”. Ezt bőven kifejti Bethlen Gábor, a refor-
mátus fejedelem c. frissen megjelent könyvében *Barcza*
József. Országgyűlési határozattal is támogatta türel-
mes politikáját. 1620-ban ezt rendeli el az országgyű-
lés: „Mostantól fogva a jövőben senki a papok, ige-
hirdetők, plébánosok közül, bármely valláshoz tartoz-
zanak is, nyilvános prédikációkban... , de magánbe-
szélgetésekben is mód nélküli gyalázkodó vádolással
a római katolikus, ágostai, helvét hitvallást ne illesse,
a lelkeket ne háborítsa fel olyan illetlen és megvető
szavakkal, amelyeket a Szentírás nem tartalmaz, jó-
szágvesztés és száműzetés büntetése alatt.” (*Szepsí*
Laczkó Máté: RMK II.407,412 és egy hivatalos irat.)
Ugyanez az országgyűlés defenzorokat, hitvédőket ne-
vezett ki, akiknek kötelességük volt mindenféle vi-
szályt elsimítani s a civakodó feleket kibékíteni, e tör-
vény áthágóit büntetni.

Türelmessége messze túlterjedt az úgynevezett be-
vett felekezetek, a római katolikus, református, uni-
tárius, evangélikus egyházak körén. A legmesszebbre
akkor ment, amikor első hadjárata során találkozott a
cseh-morva földről hitük miatt menekülésre kényszerít-
t *anabaptistákkal*. Első csoportjukat 1621-ben te-
lepítette le Alvincre, kiváltságlevelet ad nekik. 1623-
ban már 1089 volt a létszámuk. A fehérhegyi csata-
vesztés után (1620) halálra üldözött atyafiak templom-
ait elfoglalták, papjaikkal kegyetlenkedtek. Bethlen
Gábor leveléből tudjuk, hogy némelyiknek a süvegét
szeggel verték a fejébe, úgy ölték meg, másoknak a
nyelvért darabonként szedték ki, vagy gyökerestől tép-
ték ki, olykor a szájukat puskaporral töltötték meg és
felrobbantották. Akadtak, akiket fűrésszel metéltek
széjjel. Amikor ezeket vetette papírra Bethlen Gábor,
akkor ő már negyvenkét morva papot táplált s men-
tett meg. Mivel a morva atyafiak kitűnő iparosok vol-
tak, letelepítésüket gazdasági szemponttal is indokolta:
„hogy országunkat korábbi virágzó állapotába vissza-
helyezzük, a műipart és kézmesterségeket meghono-
sítsuk, elhatároztuk, hogy azon morva atyafiakat, ki-
ket lakhelyükből a háború iszonyai kiszorítottak, Er-
délyben megtelepítjük”.

Az *ortodoxok* túlnyomó többsége román volt. Val-
lásszabadságukról a törvény nem intézkedett, de mégis
teljes mértékben élvezték azt. 1614-ben Bethlen Gábor
Gyulafehérvárott iskolát alapított számukra és intéz-
kedett, hogy a jobbágyok fiai szabadon tanulhassanak.
Következő évben két püspököt nevezett ki, aztán 60
román lelkészt szenteltetett fel, akik az Igét román
nyelven hirdették. Intézkedett a Bibliának román nyel-
re való fordításáról is. Fölmentette az ortodox papsá-
got a tized fizetése alól. Intézkedéseinek egy része ter-
mészetesen évtizedek múlva ért be, pl. a Biblia for-
dítása 1648-ban jelent meg. Diplomáciai kapcsolatot ke-
resett *Lukaris Cyrill* konstantinápolyi patriárkával,
szövetségest keresve benne.

Türelme kiterjedt a *szombatosokra* is. Ezek más
néven zsidók, a XVI. század utolsó harmadában az
unitáriusok közül váltak ki. A fejedelmek egymás után
törvényt hoztak ellenük (1595, 1610, 1618, 1622), de nem
hajtották végre. Bethlen Gábortól a szövetségesi ezt a
türelmét már nem vették jó néven, erre vall egyik
levelének állítása: „Az felséges Istennek méltán fel-
gerjedett haragját megengeszteljük; külső országokban
is felőlünk az sokféle vallások miatt költ gyalázatos
hírünk-nevünk elnémíttassanak.” Ezért ő is kényszerül

törvényt hozni a szombatosok ellen (1618), ám ember-
ségesen, nem büntetve, hanem meghagyva, hogy tér-
jenek át valamely bevett vallásra. 1622-ben az ország-
gyűlés megújítja ezt a határozatot: nyilván, mert nem
hajtották végre. De semmi bántódásuk nem lett azután
sem.

Kora gyakorlatához képest messzemenően eltérően,
különösen emberségesen intézkedik a *zsidók* felől. Tör-
ökországból hívja őket be, hogy fellendítsék az or-
szág kereskedelmét. Kiváltságlevelet ad nekik, amely-
ben olyan előnyökben részesíti őket, amelyet egyetlen
keresztény államban sem kaptak meg: nem kellett
ruháikon sárga megkülönböztető jelt viselniük. Ezt
csak a felvilágosodás korában nyerték el másutt. 1623-
ban kelt levele mindezekről így szól: „Szabad vallás-
gyakorlatuk legyen, és ezt tulajdon szertartásuk sze-
rint gyakorolhassák. Engedtessek meg nekik, hogy a
keresztények ruházatával éljenek... és ebbe öltözhes-
senek, nehogy sérelemmel illettessenek, vagy bármiféle
illetlen megjelöléssel.” Vallásgyakorlatukat csupán az-
zal korlátozzák, hogy senkinek terhére ne legyenek. Ezt
az országgyűlés elfogadta, mindössze azt kérte a feje-
delemtől, hogy a zsidók kereskedelmi tevékenysége ne
sértse a szabad királyi városok jogait. (Erdélyi ország-
gyűlési emlékek. Szerk. *Szilágyi Sándor* 8. köt. Bp.
1882, 144. lap).

Bethlen Gábor türelmességének számolnia kellett a
törökkel is. Amíg a keresztényiség nagy része a török-
ben az Antikrisztust látta, a magyarságnak az volt a
tapasztalata, hogy a vallás terén türelmes, nem ter-
jeszti erőszakkal a maga hitét. Erről többen írnak le-
vélményben nyugati teológusoknak. *Gyalui Torda* Zsigmond
már 1546-ban ír erről *Melanctonnak* Eperjesről. *Eszéki*
Imre tolnai rektor 1549-ben vet hasonlót papírra. *Sztárai*
Mihály 1551-ben írja meg ilyen tapaszta-
latát. *Fejértői* János *Bullingert* tudósítja arról, hogy
„Isten igéje a török uralom alatt kedvezőbbben gyara-
podik, mint azokon a helyeken, ahol a pápa és a fő-
papok uralkodnak”. (1551) A nyugati protestánsok is
tudtak a török türelméről és bőven szereztek tapaszta-
latot a pápisták türelmetlenségéről. 1571-ben, Leyden
ostromakor hangzott el először s lett szállóigévé: Inkább
török, mint pápista! (Eher Türkisch, als Pápstisch!)
Bethlen Gábor idejében nyomtatták ki az ily című
röplapot, 1627-ben (Eher Türkisch als Pápstisch: Die
alte und von vielen Jahren her gebräuliche Rede von
etwas geleutert und erkläret. H. N.).

A „török oroslán szájában” élő Bethlen (ez saját
kifejezése), a protestantizmust elnyomó Habsburgok
szomszédságában, prófétai szemlélettel, Jeremiás 27,6
nyomán (hol arról olvasunk, hogy Nabukodonozor
az Úr szolgája) így vallott a törökről: „Istentől a mi
oltalmazásunkra rendeltetett nemzet.” Indoklását *Es-
terházy* Miklósnak írja meg 1626-ban: „Bizonyosságunk
az Úristen, hogy mi nem szeretetből, hanem kényte-
lenségéből élünk ezeknek segítségekkel. Azoknak kell
barátságokat vennünk, akik nyújtják.” Eszközszerű se-
gítségével kell neki biztosítania minél kevesebb áron
Erdély, és ezzel az ország vallásszabadságát.

Ökumenicitása

Amikor ökumenicitásáról és ezzel kapcsolatban iré-
nikusságáról kívánok szólni, először is azt jegyzem
meg, hogy a fejedelem és teológusai ismerték *Pareus*
Dávid írásait, Bethlen Gábor tőle kapta könyveit és
levelezett is vele. *Calixtus* György tanításait is ismer-
ték. Ugyanakkor a római katolikus uralkodók vallás-
politikáját Michael *Becanus* „Az eretnekeknek adott
hit megtartásáról” c. könyvében kifejtett tanítása irá-

nyitotta, azaz, hogy „Az eretnokség nagyobb bűn, hogyszem a paráznság, gyilkosság, lopás. A katolikus fejedelem bé nem hozhatja a hitnek szabadságát; hanem amennyire tőle telik, mindenképpen kell azt ellenezni.” (A római katolikus *Veresmarti Mihály* fordítása. 1641.)

A fejedelem udvari prédikátora, *Alvinczi Péter* feljegyezte egy jezsuita kijelentéseit, amely ezzel egybevág: „Jobb, hogy az elpusztult Magyarországot vadak és akármilyen fene bestiák lakják, hogynem az igaz Isteni szolgálat szabados legyen.”

Ezzel szemben Bethlen Gábor teológusai ökumenikus tanítók voltak, és egyben példaképek is lehettek. S ezek a minták számítottak a fejedelem előtt. *Alvinczi Péter* át tudta hidalni az ellentéteket az evangélikus és a református tanítás és gyakorlat között, anélkül, hogy elvtelenséget hirdetett volna, vagy hitvallásos közönyt támasztott volna. A bihari református egyházmegye esperese volt, amikor az evangélikus többségű Kassa szabad királyi város egyhangúan hívta meg lelkészéül. *Pécselyi Király* Imre érsekújvári, majd komáromi lelkész az ökumenicitás nevében azt javasolta, hogy a hitvallások megtartásával el kellene törölni a felekezeti elkülönülést jelző kifejezéseket. (Consilium ecclesiae... se cognominare lutheranum vel calvinistam... Kassa, 1621). *Samarjai János* felsődunamelléki református püspök 1628-ban megjelent Magyar Harmonia c. könyvében a két felekezet közeledését azzal próbálja munkálni, hogy az Ágostai és a II. Helvét Confessio egyező értelmét keresi, azzal az indoklással, hogy a fundamentális artikulusokban nincs ellentmondás.

Bethlen Gábor ezekből a teológiai tételekből azt a következtetést vonta le, hogy a felekezetek közötti ellentét nem vezet feltétlenül gyűlölködéssre. Ahol az ellentét megvan, megfelelő magatartással gátat lehet vetni eléje. Ugyanis sem az Ágostai Hitvallásból, sem a II. Helvét Hitvallásból nem árad a gyilkolás szelleme. Éljenek a felekezetek hitvallásuk szerint. Tehát először a protestánsok közti háborúskodást kívánta megszüntetni. „Bizony jaj lesz tinéktek — figyelmezteti őket —, ha háború jogán kezdi elnyerni országotokat a császár... sem lutheránus sem helvetica confessio bizony soha ebben a században nem leszen.” (1620. nov. 30-án kelt levél.) Majd olyan mértékű összhangra törekedett a római katolicizmussal, hogy az ne tekintse a protestantizmust kiirtandó eretnokségnek. Tehát: a vallásháborúk ideológiai alapjait kívánta megszüntetni.

Annak bizonyossága, hogy célját nem a vallások dogma nélküli összeegyeztetésével kívánta elérni az, hogy lefordíttatta magyarra *Szenczi Molnár Alberttel* *Kálvin* Intitucióját. „Meggyőződéses református volt, de a térítési düh hiányzott belőle. A hit Isten ajándéka s annak kényszerítése emberek részéről olyan kizárólag isteni hatalommal való visszaélés, mely jóra soha nem vezethet.” (*Makkai Sándor*). Ebben mintaképe volt egyik fejedelem elődje, *Báthori István*, a későbbi nagy lengyel király, aki szerint „Isten hármát tartott meg magának: semmiből valamit teremteni, jövődőt tudni és a lelkiismereten uralkodni.”

Az ökumené jegyében Bethlen Gábor több intézkedést tett. Vigyázott arra, hogy egyetlen lelkészt se érjen a főurak részéről anyagi sérelem, s hogy mindenhol gondoskodjanak tisztességes megélhetésükről. Kiváltságlevélben adó-, közterhek, közszolgálatok alól mentességet biztosít a lelkészeknek, mindjárt uralkodása kezdetén, 1614-ben. A visszaéléseket késedelem nélkül orvosolta. Később országgyűlésen mondatta ki, hogy a patrónusok a prédikátorokat ne háborgassák s az egyházi vagyont ne dézsmálják (1624). Végül meg-

nemesítette a papságot felekezeti különbség nélkül, utódaikkal együtt (1629). Ezzel a lelkészek helyzetét nemcsak nagy mértékben megerősítette, hanem utódaik jövőjét is biztosította s olyan joggal ruházta fel őket, hogy az valósággal csábított a lelkési pályára és ezzel az utódlás kérdését is hosszútávra megoldotta, és elindította a nemzetet a polgárosodás útján.

Jellemző Bethlen Gáborra, teológiai és tudományos érdeklődésére, és céljára az a címerrajz, amely a nemesi oklevelét díszíti: kékszínű katonai paizsban gomolygó felhőkből kiemelkedő fél oroslán baljával az oltárról Bibliát vesz el, jobbábjába pedig kardot nyújt az elébe szálló angyal, akinek balján ez olvasható: „Arte et marte dimicandum.” (Tudománnyal és fegyverrel kell küzdeni.)

Megígértem, hogy szólok az ökumenicitásához kapcsolódó irénikusságáról is. Ezt a kapcsolódást legjobban végrendelete tükrözi, melyben egyebek között ezt köti a politikai vezetők szívére: „...ha magokban egyesek (-egyetértők) lesznek, az Istent igazán tisztelik, félik és az ő kicsiny anyaszentegyházának hűséges gondviselői lesznek, egymást tökéletesen szeretik, az religio felett egymással nem veszekednek, hanem annak megítélését amaz nagy papra bízzák, aki lakik mennyekben és ahol kinek-kinek, amint megérdemlette, megfizet; ne legyenek papokká, ne idvezítsenek erővel senkit...”

Ennek jegyében érthető a csillapíthatatlan békevágya egy olyan fejedelemnek, aki maga is kénytelen többször hadra kelni a hazája és hite védelmében. Udvari papja *Milotai Nyilas* István jegyezte fel egyik ily értelmű beszélgetését: „Úgy szomjúhozom a békességet — mondotta Bethlen Gábor —, hogy sem méltóságomnak, sem temérdek sok kincsemnek az hadra való költésénél, sem előremenetelemnek megtartóztatásával nem gondolnék, csak találnám fel útát, módját az békességnek.” Továbbá: „Az derék ütközetben is, ha egyik kezemben az fegyvert tartom, másikban az békességre intek, azontúl leteszem a fegyvert, szemem előtt viselvén Idvezítőmnek amaz mondását: Boldogok a békességesek, mert ők Isten fiainak hivattnak.” (*Milotai Nyilas* István: *Speculum Trinitatis*. Debrecen. 1622. b/3 vers b/4).

E vallomásaához híven kötött békét többször is győzelem közepette. Sőt ezt igazolja az a jelentős politikai tette, amikor 1617-ben a török és lengyel hadak egymás ellen nagy készültséggel felvonultak, s Bethlent a szultán a maga segítségére hívta: neki sikerült kibékítenie az ellenfeleket, mielőtt eldőrdültek volna a fegyverek.

Üzenet a mához

Bethlen Gábor hitvallásosságának, türelmességének és ökumenicitásának üzenetét a mához, néhány pontban foglalom össze:

1. Úgy tekintünk Bethlen Gáborra, mint arra az államférfira, akinek élete példázza, amit a predestinációról s ennek nyomán a keresztyén ember küldetéséről vallunk. Egész élete az egyházért és a népért végzett minden fáradozását a történelem Urától, a Mindenható Istentől vett küldetesként fogta fel. Kiválasztottnak érezte magát és kivételes tehetséggel szolgált kettős küzdőtéren: egyszerre Istennek és az embernek, az egyháznak és a nemzetnek. Tévedés azt gondolni, hogy a kettő kizárja egymást.

2. Számunkra azért is példakép Bethlen Gábor, mert mint államférfi, mint politikus, de mint hűséges református, hitvalló keresztyén is, nyitott, türelmes, készséges tudott lenni a másként gondolkodók iránt, akár más hithez, akár hazája más nemzetiségéhez tartoztak is. Szemben azokkal, akik az „egy országban egy val-

lás" elvét hirdették, ő a sokfelekezetű országban is tudott egységes államot alkotni, amelynek mintája érvényes ma is.

3. Úgy tudott mélyen magyar lenni, hogy egy percre sem vesztette el türelmét, szeretetét, együttműködési készségét más nemzetekkel, népekkel. Példája mutatja, hogy a patriotizmus nem azonosítható a nacionalista gyűlölettel, a sovínizmussal. Patriotizmusa példája annak, hogy meg lehet fékezni a sovínizista gyűlöletet és meg lehet gátolni annak szítását. Példája annak, hogy saját népünk iránti elkötelezettségünk nem gyűlöletet, hanem szeretetet ébreszt más népek iránt és együttműködésre serkent más népekkel.

4. Példája mutatja, hogy a helyesen értelmezett ökumenicitás nem jelent közömbösséget és nem jár a hitvallások elszürkítésével, hanem az azokhoz való ragaszkodással. Arra is példa, hogy hitvallásos hűség nem taszítja a más hiten levőktől a hívőt, hanem ellenkezőleg: a mély hit megnyitja a szíveket a mások segítségére, és együttműködési készséget ébreszt más népek iránt.

5. Bethlen Gábor példája a 30 éves háború tükrében azt tanúsítja, hogy a türelmességhez kell a személyes hit és hogy nélküle nincs keresztyén szolidaritás.

6. Bethlen Gábor hitvallásossága, toleranciája, ökumenicitása üzenetét a mához a történészek, egyház-

történészek mellett költők, írók festők, szobrászok, az alkotó művészek minden nemes fajtája is széles körben spontán közvetíti a ma emberéhez. Közülük egy erdélyi költő, a kor latin irodalmának egyik fordítója, Tóth István, Bethlen Gábor c. versének egy szakaszával zárom előadásomat:

Ő teremtett itt legelsőbben rendet,
milyet csak férfibölcsesség teremthet,
békét hozott a sok religióba,
midőn ostobán vértet Európa.
S azóta mind azt sugározza Erdély:
hatalmasabb az ész a fegyvereknél. (1952)

Oh, vajha meghallaná a ma embere — életbevágóan fontos üzeneteit.

Dr. Bottyán János

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor... levelei. Budapest, 1879.
2. Makkai Ernő: Bethlen Gábor országalkotó politikája. Kolozsvár, 1914. (Második kiadás Bp., 1929).
3. Makkai Sándor: Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca. Kolozsvár, 1929.
4. Szekefű Gyula: Bethlen Gábor. Budapest, 1929.
5. Rugonfalvi Kiss István: Az átértékelt Bethlen Gábor, Debrecen, 1929.
6. D. Dr. Tóth Károly: Bethlen Gábor kiállítás és emlékünnepe megnyitója, Bp., Ráday Kollégium, 1980. február 8.
7. Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem. Bp., 1980.
8. Tóth István: Sziklás parton. Bukarest, 1980.

Bethlen Gábor korának egyházi és világi zenéje

A magyar történelem, de ugyanígy a magyar művelődéstörténet hullámhegyek és hullámvölgyek sorozatából áll. A hullámhegyek meg-megújuló újakezdése, majd visszahanyatlása nyomta rá bélyegét kultúránk fejlődésére, amely ezáltal nem tudott egységes, töretlen fejlődést mutatni.

Kulturális életünk másik meghatározó vonása a keleten sarjadt magyar kultúra találkozása, ötvöződése az európai kultúrával. Három fázisban ment végbe ez a megtermékenyítő találkozás: az elsőben az európai kultúra képviselői jöttek hazánkba, a másodikban tehetséges magyar ifjak tanultak külföldi egyetemeken, míg a harmadik szakaszban ezek az ifjak hazatérve, kialakították a sajátos magyar kultúrát.

Ez a leegyszerűsített képlet természetesen nem minden területen ment végbe így, legtisztábban talán a zenei téren követhető nyomon. Az előbb említett hullámhegyek, hullámvölgyek ezt a vonalat törték meg, annyira, hogy az igazi magyar zenekultúra megszületésére közel nyolc évszázadot kellett várni.

Ahhoz, hogy Bethlen Gábor korának zenéjét megérthessük és értékelhessük, a korábbi századok Magyarországának zenéjéről kell néhány szót ejtenünk. A magyar nép zivataros századaiban is igyekeztünk lépést tartani — ha sok esetben importált muzikusokkal is — Európa zenei életével. A kolostorok, székesegyházak zenei élete, ha fáziskéséssel is, megközelítette a nyugati országok zenei színvonalát.

A tatárjárás után *András püspök* szomorúan állapítja meg, hogy az egri székesegyházban „elnémult az Istennek éneklők ajka, és éjjel-nappal pihen a nyájas hangú orgona”. A kulturális élet, ezen belül a zenei élet a XV. sz. második felében, *Mátyás* király uralkodása alatt érte el tetőpontját. Az olasz és francia kultúra hatása érvényesült. A vatikána kórusban nevelkedett *Stockhem*, továbbá *Tinctoris*, *Finck* hosszabb-

rövidebb ideig dolgoztak *Beatrix* királyné udvarában de már magyar névvel is találkoznak, *Huszt* Márton cantor et musicus személyében. Úgy látszik, az orgonaépítéssel is tovább virágzott, hiszen 1510-ben *Bakócz* Tamás esztergomi érsek udvari orgonistává nevezi ki *Széchenyi* Miklóst, akiről feljegyezték, hogy Olaszországba is szállított. készített orgonákat.

Közvetlenül a törökök mohácsi győzelme előtt még egy európai hírű karmester és zeneszerző: *Thomas Stoltzer* működött a budai királyi udvarban. A *urucslawi Keresztelő* János egyházból került Budára 1522-ben. Jellemző a magyar királyi udvar zenei életének fejlettségére, hogy a sziléziai születésű *Stoltzer* itt ismerkedett meg az akkor legfejlettebb németalföldi kompozíciós technikával, és itt alkotott művei stílusfordulatot jelentenek művészetében. 1526-ban *Königsbergbe* hívták. További sorsáról nem tudunk, valószínűleg a mohácsi csatában esett el.

Budán komponált művei közül a 37. zsoltárból hallgassunk meg egy részletet. Külön érdekessége a műnek, hogy szövege Luther német fordítása alapján készült. (*Zene*.)

A mohácsi katasztrófa a zenei életet is visszavetette. Kórus, zenekar fenntartására nem volt pénz, az elpusztult ország az életéért küzdött. Mégis, ebben a korban indul útjára az első magyar világhíró művész, a XVI. század Liszt Ferenc: *Bakfark* Bálint. Zenei alapképzését Szapolyai János udvarában nyerte, majd Olaszországban fejlesztette tudását. Európát járva többször megfordult Francia-, Lengyel-, Poroszországban. Egy időre visszatért Erdélybe, majd Padovában halt meg. Mint lantművész, kora legnagyobb mesterének tartják, néhány fennmaradt műve alapján, mint zeneszerzőt is kora legjobbjai közé sorolhatjuk. Egyik lantfantáziáját halljuk most. (*Zene*.)

Igazágtalanság lenne, ha a világhíró lantvirtuóz

mellett megfelelkezni az itthon maradt, nemzetét lantjával szolgáló *Tinódi* Lantos Sebestyénről, aki lemondva a művészi dicsőségről, vándorolt a török uralom alatt álló országban mint haditudósító, lelkesítve a végvárok vitézeit.

Magyarország politikai életének mélypontján, lelki, szellemi megújulás következik: a reformáció. Luther, Kálvin, de mindenekfelett a Szentírás tanításai termékenyítőleg hatnak a magyar költészetre, irodalomra, nyelvre és zenére egyaránt. A reformátorok zenéről vallott tanítása nyomán kivirágzik a magyar zsoltárparafraízis, költészet. *Sztárai* Mihály, *Szegedi Kis* István, *Huszár* Gál, *Skarica* Máté, *Szkhárosi* Horváth András énekköltészete nemcsak irodalmilag, zeneileg jelentős, de a nemzet fennmaradásának, eszmélésének is egyik fontos eszköze volt.

A három részre szakadt országban a nyugati, királyi terület és Erdély lehetett a műzene alkalmas területe. A királyi Magyarországon természetesen elsősorban az osztrák és német hatás érvényesült, vallási téren pedig az ellenreformáció. A zenei élet a főúri rezidenciákban és templomokban folyt.

Erdélyben továbbra is az olasz, francia és lengyel hatás érvényesült. Talán szerepet játszott ebben az is, hogy ezáltal is különbözni akartak a királyi Magyarországtól.

A XVI. század végén, XVII. sz. elején találunk először szöveg nélküli hangszeres darabokat a fennmaradt kódexekben, legtöbbjük kisebb táncdarab virginálra, a XVII. század zongorájára, esetleg kis portatív vagy pozitív orgonára. Ezek a kis darabok érdekes módon ötvözik a magyaros dallamelemeket a nyugat-európai zenei formákkal. Ismeretlen szerző táncát halljuk. (*Zene*.)

Külön szeretnék szólni az erdélyi fejedelmi udvar zenéjéről *Báthori* Zsigmond korában. Az a kor ez, amikor a gyermek Bethlen Gábor apródként a fejedelmi udvarban él.

Ez a politikailag zavaros kor zenei szempontból igen jelentős volt. Talán *Báthori* Zsigmond gazdagsága, a külsőségekre adó fényűző élete, ha Erdély számára nem jelentett is gazdagodást, a zenetörténet halásan emlékezik rá. Még a XVI. század végén, a nagy *Báthori* István unokaöccsének ajánlotta *Palestrina* egyik motettagyűjteményét. 1591-ben *Báthori* Zsigmond udvarába hívja *Gian Battista Mostót*, aki haláláig, 1597-ig Gyulafehérváron élt, mint a fejedelem udvari zeneszerzője és karmestere. Gyulafehérvári madrigáljait, amelyből most egy részletet hallunk, bizonyára hallotta az ifjú Bethlen Gábor is. (*Zene*.)

Mostó működésénél is jelentősebb az a segítség, amelyet *Báthori* Zsigmond *Girolamo Dirutának* nyújtott, aki 1593-ban adta ki Velencében *Il Transilvano* címen a zenetörténetben egyedülálló jelentőségű orgonaiskoláját „a kegyes erdélyi fejedelem támogatásával”. A II. rész 1608-ban jelent meg. A maga korában a legkorszerűbb orgonaiskola az orgonálás technikájára és elméleti tudományára tanít, kátészerűen, párbeszéd formában, nyilván a mecénás iránti tiszteletből *Diruta* mester egy erdélyi nemesifjú kérdéseire válaszolva magyarázza az orgonajáték műhelytitkait.

Érdekes azonban megjegyeznünk, hogy az *Il Transilvano* II. kiadása 1620-ban jelent meg, tehát már Bethlen Gábor uralkodása idején, és bár erre konkrét adatot nem találtam, mivel a II. kiadás megváltoztatott címlapja is az erdélyi fejedelem segítségét említi, feltehetően Bethlen Gábor adott pénzbeli támogatást a II. kiadáshoz. *Diruta* orgonaiskolájából egy *Ricercar* következik. (*Zene*.)

Ezzel elérkeztünk Bethlen Gábor korához. Bár az egykorú feljegyzések szerint a fejedelem szívesen hall-

gatott zenét — talán gyermekkorra emlékeit idézve ezzel — mégis aránylag szűkszavúak az udvar zenei életére vonatkozó utalások, és az előző fejedelmek udvartartásához képest egy puritán, takarékos, zenepolitikájában is céltudatos államférfi áll előttünk. Zeneszei, zenekara nem a fényűzést szolgálják, hanem a mindenkori szükségletnek megfelelő szerepet töltenek be. *Redemeczy* János így ír: „Minekutánna az ellenség elszéledett volna, és a harc is megszűnt volna, az vitézek minden felől az úzésből az dob, trombita szóra öszve gyűltenek volna.”

A háborúk keresztyén hadvezére: „szoltáros hittel, Szent Dávid verseivel vigasztalta és az Úristen segítségével bátorította magát és seregeit.”

Erdély nem bővelkedett képzett zenészekben abban az időben, szokás volt kölcsön kérni zenészeket. A szebeni főbírónak ezt írta Bethlen: „Kegyelmedet intjük, sőt kedvesen is vesszük onnat is Zebebnől német *Virginás* Györgyöt több muzsikásokkal, virginájával, reggáljával együtt ezen levelünk megadó emberünkkel küldje mindjárt ide.” *Esterházy* Miklóstól hárfást kér kölcsön: „Kérjük kegyelmedet szeretettel, egy hét szolgálatra csak szinte a maga hárfását bocsássa ide. Munkája a jámbornak heába nem leszen.” Messze földről is szerződött zenészeket: „Az francusok között felette jó trombitások vadnak, egy igen fő trombitást azért hogy szerezzetek, felette igen kérlek szerető hiveink, a nélkül meg ne jőjjetek; de excellentissimus legyen, csak közönséget jót ne is híjjatok.” Hegedűt Lengyelországból hozatott. Zenekarában hegedűs, violista, lantos, kornetista és virginás is volt, de szegődött hozzá esetenként citera, cimbalom, hárfa és orgona is.

Ha másnak volt szüksége rá, Bethlen is kölcsönadta zenészeit, tudunk róla, hogy a katolikus misére kölcsönadta zenészeit.

Kancellárja: *Péchi* Simon, a szombatosok egyik vezetője mint énekköltő is ismert volt. Bár Bethlen, mint buzgó református, nem szerette a szombatosokat és unitáriusokat, egyik bizalmas embereként becsülte *Péchi* Simont, míg az hűtlenség gyanújába nem keveredett. Egyik éneke alapján képet kapunk a XVII. században továbbbővülő énekköltészetéről. (*Zene*.)

A zenei élet Bethlen második házassága idején fel lendült. *Brandenburgi* Katalin igényelte a látványos mulatságokat, bálokat. Kedvéért a fejedelem az udvar zenei életére többet áldozott. *Kemény* János írta önéletrajzában: „Ekkor csináltatá az fejérvári öreg templomban az új prédikáló széket és akarja vala az orgonát is, de elmúlván az házasság, el nem készülének azok is.” Talán ha elkészül a gyulafehérvári orgona, nem írja 10 évvel később *Geleji Katona* István, aki Bethlen Gábor udvarában nevelkedett, az orgonamuzsikáról, hogy: „egyebet bennük az testi gyönyörűség-nél nem keresnek”.

A *Brandenburgi* Katalinnal kötött házasság gazdag zenei programot is nyújtott. Kassára menet az ifjú menyasszonyt 2 lantos szórakoztatta, egyik német, a másik francia volt. Az esküvőn 8 trombitás, hegedűsök, citerások szolgáltatták a zenét. Gyakran rendeztek hangversenyeket is a fejedelmi udvarban.

Muzsikusai között egy *Don Diego* nevű spanyol gitárost, orgonistákat is találunk: *Johann Preusinger*, *Michael Hermann*, *Johann Thosselt*, akinek külön hirtőt vásárolt a fejedelem, hogy a hosszú utat Bécsből kényelmesen tesse meg, és pénzt kapott hangszerek vásárlására. *Giovanni Baglioni* olasz lantművészt pedig VIII. *Orbán* pápa udvarából hívja magához 1000 aranyért. *Prosperónak*, a „vocalis discantista”-nak drága süveget ajándékozott Bethlen. Két német lantos gyermek is nevelkedett az udvarban: *Konrad* és *Dietrich*.

Zenei vonatkozásban is igen fontos esemény, hogy 1607-ben megjelent Szenczi Molnár Albert 1606-ban elkészült zsoltárfordítása. Ez a mű az egész magyar művelődésre óriási hatással volt. Nem csoda, ha Bethlen Gábor is felismerte Szenczi Molnár Albert jelentőségét, és rávette a világjáró, nyugtalan természetű tudóst, hogy Erdélyben telepedjék le. Sajnos Bethlen halála megakadályozta, hogy Erdély kultúrájára nagyobb hatással legyen Szenczi Molnár Albert.

Külön kell szólnunk a temetések zenéjéről. Gróf Thurzó György nádor temetésén „6 magyar trombitás fekete ruhában, az trombitákon fekete tafota, az réz dobos is feketében, azonképpen az dobja is”. Valahogyan így hangozhatott ez a temetési zene: (*Zene*.)

Bethlen Gábor zenei és művelődéspolitikáját vizsgálva Szabolcsi Bence így írt: „Főként a külfölddel való intenzív összeköttetés a feltűnő; s ez a jelenség talán már többre mutat, mint az udvari élet kényelmére és bonyolultabb szükségleteire: talán valami tudatos zenei politikának, helyesebben zenei nevelésnek programját sejtethetjük benne, épp úgy, ahogyan a külföldi írók és tudósok meghívásában már tervszerű erdélyi kultúrpolitikát láthatunk.”

Bethlen Gábor egész munkásságára, így udvarának zenei életére is az a jellemző, amit egyik levelében ékként fejez ki: „Nemzetünk javát, s megmaradását keressük.”

Máté János

Közösség és egymásért érzett felelősség

Dr. Philipp Potter főtitkári jelentése az EVT Központi Bizottságának ülésén 1980 augusztusában

Az elmúlt tizenkilenc hónap folyamán, amióta legutóbb Jamaicában voltunk együtt, nagyon is tudatában voltam a szentek közösségének, akik elkötelezték magukat Istennek és az Ő akaratának mind ebben, mind a jövődő életben. A moderátor már megemlékezett mindazokról, akik elhunytak, a stáb- és bizottsági tagokról, akik olyan hűséggel és odaadással szolgálták az Egyházak Világtanácsát, valamint azokról a különféle találkozókról, amelyeket világszerte tartottunk. A sokoldalú munkánkról szóló jelentéseket olvasva, bizonyára megkapta Önöket a közösség keresésének és megmutatásának ismételt hangsúlyozása.

Nem felejtjük el, hogy — amint az EVT bázisa lezögezi — valóban olyan egyházak közössége vagyunk, amelyek igyekeznek betölteni közös hivatásukat. Ez azt jelenti, hogy hívők közössége vagyunk, akik együttesen az egymással és a világgal való érintkezésre hívtak el a Szentháromság Istennel való közösségben.

Négy latin eredetű és kulcsfontosságú angol szót használtam a fentiekben (community, common, communicate, communion), amelyeknek jelentése: összekötni, megerősíteni és támogatni, szolgálni és adni. Mögöttük az a meggyőződés rejlik, hogy az emberek életközösségben vannak egymáshoz kötve. Egymásból, egymással és egymásért élnek. Kötelezettségeik vannak egymással szemben a kölcsönös osztozásban. Erősíteni és védelmezniük kell egymást mindattól; ami veszélyezteteti, vagy tagadja együttes életüket. A megfelelő görög szavak, melyeket oly jól ismerünk a görög Bibliából, a *koinos* és a *koinonia*. Az ókori görögök körében a *koinos*, közös, szó olyan jelentést hordozott, amely inkább az egész közösséget érinti s nem csupán az egyént, az individuumot (görögül: *idios*, amelyből származik sokat sejtető módon az „idióta”). A görögök hittek abban, hogy az egyén csak úgy élhet, ha az egész közösséghez kapcsolódik. A görög társadalmi bölcselkedők a *koinos* szót a vagyon közös birtoklásának és az értékek meg eszmék egymással való megosztásának szükségével kapcsolatban használták. A nagy bűn a *pleonexia* volt, az a magatartás és cselekedet, amely többet vett el, többet igényelt magának a mások kárára, tehát az önző, a mohó, a hará-

csoló és arrogáns magatartás. A *koinonia* ezzel szemben osztozkodást, kölcsönös részvételt, barátságot, társas viszonyt, közösséget jelentett. A házasságot pl. egész életre szóló *koinoniának* nevezték. A *koinoniát* úgy is értelmezték, mint a *soteria*, az üdvösség, a szabadítás, a megőriztetés és a teljesség alapját, nemcsak az egyes személyekének, hanem az egész világnak.

Ezeket a nemes eszméket és vágyakat persze alig-alig valósították meg a gyakorlatban. De azért beszéltem rólok, hogy megmutassam: az emberek már régen is ugyanazok a felismerések és törekvések sarkallták, mint amelyek bennünket ma. Az utóbbi néhány hónapban politikai elemzők, államférfiak, újságírók és egyházi emberek gyakran értékelték az 1970-es éveket és beszéltek meg írtak az 1980-as évekről, sőt zarándoklásunkról a 2000. év felé. Az emberiség óriási többségét alkotó szegények, gyengék, elnyomottak, útszélre szorultak is hallatnak magukról, ők azonban kétségbeesett felkiáltásaikkal, haragjukkal, vagy cselekedeteikkel. De mindnyájan azt visszhangozzák, amit a görögök és a rómaiak mondtak, noha ők sokkal többet beszélnek világunkban a közös élet, a közösség hiányáról, a békét, a kölcsönös jólétet fenyegető veszélyekről és különösen a *pleonexiáról*, a harácsoló kapzsiságról, amely annyira uralkodik életünk minden szintjén és valamennyiünkben idiótákat csinál. Ez az az emberi állapot, az a kontextus, amelyben él az egyház és amelyben hirdetni kell Isten országának és az Ő igazságának az evangéliumát. Ilyen körülmények között él az ökumenikus mozgalom és az Egyházak Világtanácsa is. Ilyen körülmények között kell végeznünk munkánkat ezekben a zsúfolt napokban is.

Nem meglepő tehát, ha hitünk középpontjában Isten országának üzenete áll, az üzenet Isten királyi uralmáról az emberiség és az egész teremtett világ felett. Hitünk azt vallja, hogy nem lehet közösség, közös élet, igazi közlés és érintkezés, ha életünket nem az az Atya Isten kormányozza, igazgatja és alakítja, aki a jóra teremtett és szeretetével tart meg minket; az a Fiú Isten, aki azért vette magára embervoltunkat, hogy megmutassa, hogyan szűnhetünk meg a világot örültek házává változtató harácsoló idiótáknak

lenni, s hogyan válhatunk valóban emberré, akik az ő teste, az egyház tagjaiként osztozunk közös életünkben; az a Szentlélek Isten, aki gazdagon ontja különféle adományait, amelyek révén tudunk élni a teremtéssel és közösségben, a közösségért viszonyulni egymáshoz. Isten országa és a *koinonia*, a közösség, a közös élet, a közlés egyazon valóság.

Jamaicában egy nyilatkozatot ajánlottunk az egyházaknak „Az élő hitek és ideológiák embereivel folytatandó párbeszéd irányvonalairól”, amely a Krisztusban való közösséget az alábbiak szerint határozza meg:

- közösségünk az egyházban, mint az emberiség megbékélésének és egységének sákramentuma, azé az emberiségé, amelyet Istennek a Jézus Krisztus által végzett munkája teremtett újjá;
- közösségünk Istennel, aki a Szentháromság teljességében egységre hívja az emberiséget önmagával az egész teremtett mindenséggel való közösségben;
- közösségünk a Krisztus testének minden tagjával az egész történelemben, valamint faji, nemi, osztály- és kulturális különbség nélkül;
- az a meggyőződés, hogy Isten a Krisztusban minden néppel és mindazzal való közösségre szabadtított fel, amit az ő munkája megszentelt. Bár különbözőképpen fejezhetjük ki e közösség valóságáról nyert meggyőződésünket, mi abban a Krisztusban ragaszkodunk Istenhez, aki az Igével és a sákramentumokkal táplálja az egyházat.

...

Mint keresztyének, tudatában vagyunk annak a feszültségnek, amely az emberi közösségek világában szemlélhető keresztyén közösség között és a között a keresztyén közösség között áll fenn, amelyről hisszük és valljuk, hogy lényegében megvan az Isten ígéretében. Ez a feszültség alapvetően hozzátartozik keresztyén öntudatunkhoz. E feszültség mélyén felfedezzük a keresztyén egyház jellegét, amely egyszerre ad jelt arról, hogy az embereknek teljesebb és mélyebb közösségre van szükségük, és arról, hogy Isten az emberi közösség helyreállítására tett ígéretet a Krisztusban.

...

Ez a meggyőződés hatja át az Egyházak Világtanácsában végzett minden munkánkat, amiként ki is derül ez az Önök elé terjesztett különböző jelentésekből. Ez a meggyőződés kapcsol össze bennünket ebben a Bizottságban, és ez fogja irányítani tanácskozásainkat is. Ezen az alapon szeretnék most megjegyzéseket fűzni a legutóbbi ülésünk óta eltelt időszakban végzett munkálatainkhoz.

A közlés és érintkezés közössége

1973-ban a Központi Bizottságnak tett első jelentésemben felvázoltam, hogyan válhatik az EVT az egyházak közötti kommunikáció szervévé, miközben közös hivatásukat igyekeznek betölteni. Úgy szóltam erről a kommunikációról, mint olyan módról, amelyen „részt vesz Isten egész népe az ökumenikus mozgalomban azáltal, hogy hallgatnak egymásra, megosztják egymással látásaikat és tapasztalataikat, s mindegyre bővülő és elmélyülő kapcsolatba kerülnek egymással annak érdekében, hogy megélik az evangéliumot és bizonyosságot tehessenek róla mai világunkban”. A közösség és a közlés bizonyára nemcsak nyelvi, hanem valóságosan is azonos. Nem lehet közösség közlés nélkül, az egymás életében szavakkal, tettekkel és magatartással való osztozás nélkül. S a közlés elő kell hogy segítse

a közösséget. Egy afrikai közmondás szerint „beszélni annyi, mint szeretni”. A szóval, írásban, vagy egyéb eszközök révén történő közlés szeretetet, a közösség elősegítését, egymás életében a kölcsönös tisztelet és bizalom által való osztozást kell hogy jelentsen. Igen gyakran azonban szeretet nélkül, a közösséget fonák módon rombolva megy végbe az, amit kommunikációnak neveznek.

Jamaicában a kommunikáció súlyos problémájával kerültünk szembe egy sereg kérdésben, különösen a Világtanácsnak az Antirasszizmus Programja keretében végzett akcióit tekintve. Akkor azt javasoltam, hogy konzultációkon vizsgáljuk meg, hogyan vehetnének részt az egyházak az 1980-as években a rasszizmus ellen vívott harcban, számba véve, mi is történt az Antirasszizmus Programjának tíz esztendeje alatt. Örömmel jelenthetem, hogy ezek a konzultációk egyes országokban és kontinenseken olyan konstruktív módon mentek végbe, amelyet előre nem is láthattunk. Egyházak és fajlag elnyomott vagy jogfosztott csoportok képviselői találkoztak és tárgyaltak egymással szeretetben. Az eredmény az, hogy az egyházak új látásokat nyertek a rasszizmus meg saját országaik faji kisebbségeinek problémáiról és meglátták e problémák világviszonylatban jelentkező kölcsönhatásait. Az e konzultációkról szóló jelentések olvashatók a „PCR Information” című kiadványban. A júniusban helyettes moderátorunk, Jean Skuse vezetésével Amszterdamban tartott világkonzultáció újabb kísérlet volt mindeme nemzeti és regionális erőfeszítések összehangolására. Bár a konzultáció részére rendelkezésre álló idő korlátozta az áttekintés terjedelmét, ez a világméretű szemle mégis fordulópontot jelent az EVT életében. Az egyházak készek voltak feltárni egymás és a világ előtt közös emberségünk egyik letragikusabb rákfenéjét, amely próbára teszi a Krisztusban való hitközösségünk hitelenségét. Az előttünk álló kérdés most nemcsak az, hogy az EVT mint nemzetközi szervezet, hogyan reagál majd az 1980-as években a rasszizmus kihívására, hanem inkább az, hogy az egyházak maguk mit tesznek ebben az ügyben világszerte mindenütt. Ennek a bizottságnak az lesz a feladata, hogy megmutassa a következő lépéseket olyan közösség megteremtése felé, amelyben minden faj és etnikai csoport valamennyiük javára őszintén osztozik egymás életében. Ezzel kapcsolatban dicséretes, hogy egyes egyházak máris felvették az érintkezést más egyházakkal ezekben az ügyekben, és kétoldalú látogatásokat szerveztek. Különösen érvényes ez a dél-afrikai egyházakkal fenn tartott kapcsolatokra nézve. A tagegyházak különféle zsinatainak és nagygyűléseinek vitái saját részvételükről az EVT rasszizmus elleni küzdelmében ugyancsak hozzájárultak a kommunikáció megkönnyítéséhez és ezzel a közösség mélyebb értelmének a megtalálásához.

Újabb határozott kísérlet történt a tagegyházak és az EVT részéről az egymással folytatandó beszélgetésre. A beszélgetés, a „konverzáció” nem hivatalos kifejezés. A latin *conversor* igéből származik, amely megmaradást, egymással élést, egymással való közösséget jelent és rokon a megtérést jelentő *conversio* szóval, melynek értelme visszafordulás, re-volúció, változás. Az EVT központjában sok egyház vezetőségének küldöttsége járt és tájékozódott első kézből a Világtanács életéről és munkájáról. Az EVT is megpróbált bekapcsolódni legalább néhány tagegyház életébe és munkájába, különösen az észak-atlanti országokban. Egy nagy tagegyház, amely egyetemes zsinatáról küldött delegációt Genf-be, hogy tanácskozzék velünk, jelentésében közvetlen és szemléletes módon tárta fel az egyház egész közössége előtt, hogy miért száll síkra és mit

tesz az EVT. Az utóbbi időben valóban megkétszereződött ennek az egyháznak a Világtanács költségeihez nyújtott hozzájárulása. Egy másik nagy tagegyházban vita indult meg, amelyben az egyház különféle irányzatai a Világtanács és az egyház közötti korábbi konfrontáció helyett inkább egymással kezdtek párbeszédet. Mindez csupán két példa arra, hogyan válik valóságosabbá a közösségünk a kettős irányú fokozottabb érintkezés és közlés révén.

Ennek a folyamatnak azonban még csak a kezdetén tartunk. Közvetlenebb és erőteljesebb érintkezésre van szükség a Világtanács és a tagegyházak között. Az a sajnálatos körülmény, hogy nemrégiben egy tagegyház kilépett az EVT-ből, jelzi a feladat sürgősségét. Ezen egyház és a Világtanács közötti kapcsolatok vizsgálata megmutatta, hogy mindig is merültek fel súlyos kérdések mind az illető egyházban, mind pedig annak a Világtanácshoz fűződő viszonyában. Nem vagyok bizonyos benne, hogy mindent megtettünk-e, amit évek óta tehattünk volna annak érdekében, hogy közvetlenebb párbeszédbe bocsátkozzunk azzal az egyházzal. Nagyon remélem, hogy az elkövetkező években erőteljesebb érintkezésben leszünk az egyházakkal és hogy azok is életük szerves részének fogják tekinteni a Világtanácsot.

A hit közössége

Az Egyházak Világtanácsa olyan egyházak közössége, amelyek vallják, hogy Jézus Krisztus: Isten és Megváltó. Az Egyházak Világtanácsa a hit közössége. Ez különbözteti meg más ökumenikus világszervezetektől és az olyan nemzetközi testületektől, mint az ENSZ. Az áldott Szentháromságba vetett hit határozza meg közösségünket, érintkezésünket (közlésünket) és közös életünket. Ezen az alapon kell megítélni minden tanulmányi munkánkat, konzultációnkat, kiadványunkat és akciónkat. S ugyanez érvényes a tagegyházakra is. Az olyan hit, amely nem teremt közösséget, nem az evangélium szerint való. Az olyan közösség, amely alapját és hajtóerejét nem a teremtő, megváltó és megszentelő Istenbe vetett hitben látja, idiotáknak való örültek háza.

A vizsgált időszakban határozott erőfeszítések folytak hitünk központi kérdéseinek tisztázására. A „Jöjjön el a Te országod” témáról tartott konferencia előkészítése és megtartása a Világtanácsot és tagegyházait az evangélium üzenetével és az Úrtól tanult imádsággal való foglalkozásra készítette. Jellemző, hogy az Isten országáról szóló evangélium üzenetével való eme tusakodás a közösség kutatásának jegyében folyt — a szegények, az emberi küzdelmek, a hatalommal való élés és visszaélés alkották az egyházak Isten országáról szóló bizonyoságátételének a keretét.

A Hit és Egyházalkotmány Bizottság fáradhatatlanul munkálkodik a keresztségről, az úrvacsoráról és a lelkesítő szolgálatról valamennyi tagegyház által elfogadható állásfoglalások kidolgozásán. Pál apostol nagy fáradozással igyekezett megtanítani a gyülekezeteket arra, hogy a keresztség nem formális valami, hanem egyházi aktus. Ez forradalmi változást hozott a hívők életébe és másokkal szemben tanúsított magatartásukba. „Mert ahogyan a test egy, bár sok tagja van, de a test valamennyi tagja, noha sokan vannak, mégis egy test, ugyanúgy a Krisztus is. Hiszen egy Lélek által mi, és mindnyájan egy testté kereszteltettünk, akár zsidók, akár görögök, akár rabszolgák, akár szabadok, és mindnyájan egy Lélekkel itattattunk meg” (1Kor 12,12—13). „Mert akik Krisztusba keresztelkedtetek meg, Krisztust öltöttétek magatokra. Krisztusban tehát nincs többé sem zsidó, sem görög, nincs sem szolga, sem szabad,

nincs sem férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyik vagytok a Krisztus Jézusban” (Gal 3,27—28). A keresztség közösségteremtő cselekedet. Hasonlóképpen az úrvacsora is olyan aktus, amely által közösségünk van a Krisztussal, aki testét és vérért adta értünk, hogy mi is testünket és vérünket adhassuk másokért. Az úrvacsora tehát a közösség megerősítésének szertartása. Pál azt mondja, hogy „aki anélkül eszik és iszik, hogy megkülönböztetné az Úr testét más eledeltől, ítéletet eszik és iszik önmagának” (1Kor 11,29). Ezeket az ünnepléses és kemény szavakat azzal összefüggésben írja Pál, hogy Krisztus testének egyes tagjai el akarnak szigetelődni másoktól, vagy ki akarnak zárni másokat a körükből (1Kor 11,17—22). A lelkesítő szolgálatot (*diakonia*) olyan értelemben kell felfognunk, mint hű követését annak, aki nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon és adja életét váltságul sokakért (Márk 10,42—45). Az egyházi szolgálatok Isten népe építésére rendeltettek, hogy ez a nép bizonyosságot teheszen a világnak, mit jelent az emberlét teljessége, mit jelent közösségben élni. A karizmatikus megújulásról folytatott konzultáció újabb kísérlet volt a Lélek munkájának felismerésére, amikor kegyelmi ajándékokat (*charismata*) osztogat Isten népének, hogy a kegyelem élő közössége, az önmagát ajándékozó szeretet közössége lehessen a társadalomban.

A „Hit, tudomány és jövő” témáról folytatott tanulmány és konferencia a hit közösségének tevékenysége volt. Leszögezte azt a tényt, hogy mind a hitet, mind a tudományt mélyen foglalkoztatja Isten, az emberiség és a teremtés viszonya, tehát a közösség megvalósítása is. A múlt évi konferencia középpontba helyezte ezt a tényt. Az Egyház és Társadalom Munkabizottsága különösképpen ráirányította a figyelmet erre a kérdésre, amely a fenti konferencián került előtérbe. A következőket idézi a konferencia jelentéséből:

Sok bírálatot hallottunk ezen a konferencián a tudományról, hogy szorosan kapcsolódik a kizsákmányoló technikai vállalkozásokhoz. Hisszük, hogy e bírálat igazi célja nem a tudomány lerombolása, sem tisztaságának megsértése. Inkább azt célozza, hogy... meggyőzzön bennünket arról, hogy ha nem a szertetet szolgálja a tudomány, akkor elárulja saját felismeréseit és a világ reménységét is. S ez a bírálat érvényes az egyházra is. Ebben az értelemben a szeretet s annak következménye, az igazságos, a közösségekben résztvevő és életképes társadalom az igazolhatóság, vagy a meghamisítás nyilvánvaló kritériuma. Korábbi vitáink a tudományra és a hitre alkalmazható belső kritériumokra összpontosultak. Ennek a konferenciának a fő törekvése azonban, ami megkülönbözteti a korábbiaktól, a szélesebb társadalmi és külső kritérium felmutatása lett (2:20).

Az igazi közösségre való törekvés a „Szegényekkel szolidáris egyház felé” című nyilatkozatból is ki fog tűnni. Ez persze vitatott kérdés, mivel mi is, egyházaink is igen különféle helyzetekben vagyunk. Mégsem lehet kétséges, hogy ez a hit kérdése, amint ki is mutatta ezt az a három könyv, amely a legutóbbi három esztendőben jelent meg: „Jó hír a szegényeknek: a szegények problémája az egyháztörténelemben”; „Reménytelen elkülönülés? Tanulmányok az egyház és a szegények viszonyáról az ipari forradalom és a nyugati gyarmatosítás idején”; és „A szegények egyháza felé”. „Az egyház és a szegények” akció-reflexió programja nagyon is idevágóan veti fel azt a kérdést, hogy milyen kihívást jelent a hit az igazi osztozás közössége számára korunk kétségtelenül legkiáltóbb bűnével, egyes országokon belül és nemzetközi viszonylatban a gazdagok és a szegények között tátongó szakadékkal kapcsolat-

ban. A „Jöjjön el a Te országod” témáról tartott Melbourne-i konferencia és a természeti erőforrások ökumenikus megosztásáról kiadott jelentés egyaránt erre a közösségi problémára irányítja a figyelmet. Mindkettő Istenbe vetett hitünk központi tartalmára utal, hogy ti. Isten azért jött el hozzánk a Krisztusban, hogy szóval és cselekedettel jó hírt hirdessen a szegényeknek és osztozásra hívja őket az Ő országa közösségében.

Hitben való közösségünk erősödésének jele, hogy a római katolikus egyház és az EVT közös munkacsoportja most egy tanulmányi iratot tett közzé ezzel a címmel: „A közös hit megvallása felé”. E dokumentum előszava így kezdődik: „A hitbéli közösség alkotja a szívét annak a közösségnek, amelynek újra elnyerésére törekszenek az egyházak”. A közös munkacsoport hamarosan egy fontos nyilatkozatot is át fog adni az egyházaknak a „Közös bizonyágtétel”-ről, példákkal illusztrálva, hogyan bizonyíthatják meg a keresztyének közösségüket azzal, hogy minden embernek és az egész embernek tesznek bizonyágot az evangéliumról.

Az osztozás közössége

A közösség rokonértelmű szó az osztozással abban, amik vagyunk és amink van. Hitünk központi tartalma az Atya, Fiú és Szentlélek hármasságában osztozó Isten, mindennekfelett pedig önmaga megosztása az általa teremtet emberiséggel és természettel. Az Isten országa az osztozás eme közösségének valósága és ígérete. Amikor Pál arra kéri az elkülönülő korinthusi gyülekezetet, hogy ossza meg javait a jeruzsálemi anyaegyházzal (2Kor 8–9), a hit valamennyi kulcsszavát használja: a kegyelmet (*charis*), az örömet (*chara*), a szeretetet (*agapé*), a szolgálatot (*diakonia*, *leiturgia*), az egyenlőséget (*isotes*), a hálaadást és áldást (*eulogia*), a jószívűséget (*haplotes*), és a közösséget (*koinonia*). Kérését magának Krisztusnak a cselekedeteire alapítja: „Ismeritek a mi Urunk Jézus Krisztus adományát; hogy gazdag létére szegénnyé lett értetek, hogy ti az ő szegénysége által meggazdagodjatok” (2Kor 8,9). S az egészet ezzel foglalja össze: „Mert e szolgálat eredményességéért dicsőítik majd az Istent, azért az engedelmességéért, amellyel Krisztus evangéliumáról vallást tesztek, és azért a jószívűségetekért, amely irántuk és mindenki iránt megnyilvánul. És ők könyörögnek is értetek, és vágyódnak utánatok, a kölcsönös segítségükben bőven kiárad rátok. Hála legyen az Istennek kimondhatatlan ajándékáért!” (2Kor 9,13–15). Bármilyen anyagi erőforrásaink megosztása másokkal vallástétel a Krisztus evangéliumáról és az engedelmesség cselekedete, amellyel Istent dicsőítjük és hozzájárulunk az igazi közösség megteremtéséhez és fenntartásához.

Mit jelent ez az egyház számára, ama közösség számára, amely elkötelezte magát Istennek és az Ő akaratának? Milyen alakot kell öltösn, hogy előíze, jele és sákramentuma lehessen annak a közösségnek, amelyre vágyakozik az emberiség? Az anyagi erőforrások ökumenikus megosztásának tanulmányi munkájáról szóló jelentés az alábbi néhány utalással szolgál erre nézve:

- Olyan egyház lesz az, amelyik valamennyi tagjának kölcsönös egymásrautaltságát hangsúlyozza, mivel mindegyik részt vesz az összes többi életében és szükségseiben, osztozik örömeikben és szenvedésükben.
- Olyan egyház lesz, amely felülemelkedik a különféle nemzeti sajátosságokon és hálásan vallja egyetemességét a Krisztusban, Istentől kapott minden ajándékával résztvéve az emberiség alapvető problémáinak megoldásában.

— Olyan egyház lesz, amelyben a világ megosztásain felülemelkedve hoznak döntéseket, s a döntéshozatali szervek a gyülekezeti szinttől a legfelsőbb tanácsokig és zsinatokig a legváltozatosabbak.

— Olyan egyház lesz, amely elég bátor ahhoz, hogy szembeforduljon a világi hatalmasságokkal, politikai, gazdasági és kulturális erőkkel egyaránt, s minden szónál jobban hirdetik Krisztus evangéliumát az emberiségnek.

Az a mód, ahogy hajlandó az egyház Krisztus nevében osztozni, sőt kockáztatni is erőforrásait Isten kegyelméből, a világméretű osztozkodásra lehet példa. Olyan világban, ahol a hit nyelve a cselekedetekre váltás elmulasztásából értelmetlenné és érthetatlenné vált, az Istenéhez hasonló osztozásból fakadó tettek minden szóban hirdetik Krisztus evangéliumát az emberiségnek.

Az osztozás közösségének egyik nagy feladata a nők és férfiak közötti viszony problémájának megoldása az egyházban és a társadalomban. Érdekes, hogy a teremtés történetének régebbi változatában ezt olvashatjuk: „Akkor ezt mondta az Úristen: Nem jó az embernek egyedül lennie, alkotok hozzáillő segítőtársat” (1Móz 2,18). S ez a segítőtárs minden élő lény bemutatása után végül is az asszony lett, aki egy testté lett a férfival. A férfi ember önmagában magányos (*idios*) lenne társ és támasz nélkül, aki segíthet neki élete fenntartásában és a közösség megteremtésében. S az egyik későbbi próféta, Malakiás, Izráel hűtlenségéről szólva szintén a férj és feleség viszonyát említi meg: „Az Úr a tanúja annak, hogy hűtlen lettél ifjúkorodban elvett feleségedhez, pedig ő a társad, feleséged, akivel szövetség köt össze” (Mal 2,14). Figyeljük meg, hogy a hangsúly nem a gyerekek nemzésén van, sem nem az alárendelésnek azon az örült felfogásán, amely oly sok zavart támasztott emberi történelmünkben, hanem a társas viszonyon, a kölcsönös segítségen, a közösségen. Istennek a férfival és nővel való elsődleges szándékát hangsúlyozza és vizsgálja az a tanulmányi munka és konzultáció sorozat, amely jelenleg folyik a „Nők és férfiak közössége az egyházban” témáról.

Ugyanez mondható el minden nevelési fázisunkról is, mivel a nevelésnek csak akkor van értelme, ha hozzásegíti az egyént, hogy a másokkal való kapcsolat megélésében találja meg saját magát. A nevelés párbeszéd, az élet közlése étellel. A nevelés a közösséget van. Ez igazság hangsúlyozásának egyik illusztrációja a Családi Nevelés Hivatala által végzett munka. „A családok részvétele a társadalomban” témáról januárban Mexikóban tartott családnevelési konferencia jelentésében a családi élet megóvására törekvő társadalom látomása az alábbiakban fogalmazódott meg:

Olyan társadalom ez, amely nagy fontosságot tulajdonít a másokról való gondoskodásnak és az osztozásnak: olyan társadalom, amely felismeri, hogy társas lények vagyunk, tehát a másokkal való kapcsolatban kell élni életünk.

Olyan társadalom, amelyben otthon kezdik el meg tapasztalni a szeretetet és az osztozást és terjesztik ki azt a másokkal való közösségre is, eljutva ezzel egészen addig a nagy faluig, amely — MacLuhan látomása szerint — a világ. (11. lap)

Az igazi emberi közösségért vívott harc közössége

Mindabból, amit eddig elmondtam, nyilvánvaló, hogy az egyházak és az Egyházak Világtanácsa csak igen halvány megnyilvánulásai annak a közösségnek (*koinonia*), amelyet az evangélium mutat meg és kíván, sőt

annak is, amelyre korszakok óta vágnak az emberek. Magunk is részesei vagyunk mindabban, ami akadályozza az igazi közösséget, mivel saját szétördelt társadalmaink részei vagyunk és idióta (azaz individualista) módon viselkedünk. Mint bűnbocsánatot nyert bűnösök közössége, arra hívtunk, hogy részt vegyünk az embereknek az igazi közösségért vívott küzdelmében, amely egyúttal meg is ismerteti velük az igazi közösség forrásait és azok felhasználására is képesíti őket. Ezért foglalkoztunk az emberi jogok kérdésével, a militarizmussal, a fegyverkezési versennyel és a leszerelés parancsoló szükségességével, mégpedig világon valamennyi konfliktusában. Ahogy a Végrehajtó Bizottságnak „A békét fenyegető veszedelmekről” kiadott nyilatkozata rámutatott, mindezek a kérdések kölcsönösen kapcsolatosak egymással. Az Isten országa, tehát a közösség megtagadásának összeszövődött megnyilvánulásai.

A Hit és Egyházalkotmány Bizottság már 1967-ben tartott bristoli konferenciáján szükségét érezte, hogy megvizsgálja a kapcsolatot a „Teremtés, új teremtés és az egyház egysége” között. Megállapította:

Az egység megbékélést jelent, s Isten megbékéltető munkájának tárgya a teremtett világ. Istennek ez a munkája a lázadás romboló és elválasztó erőinek legyőzése s minden ember egységének megvalósítása a Krisztusban való megbékélés és teljesség által... A továbbiakban ezeket a kérdéseket veti fel a jelentés: Mi az egyház szerepe Istennek a világot egyesítő céljával kapcsolatban? Hogyan viszonylik az egyháznak, mint intézménynek a fogalma az olyan egyház elképzeléséhez, amely már Isten világának a részeként él ebben a világban, azaz elfogadja Isten ítéletét, bűnbocsánatát és igényét az engedelmességre? Vajon azt jelenti-e az első elképzelés, hogy amikor teljességre jut Isten megbékéltető szándéka a világgal, el kell vetni az egyház intézményét, míg az utóbbi fogalom az egyháznak a teremtett világ megújulása szerinti beteljesedését jelenti? Milyen viszony van hát az egyházak egymás közötti egységre jutásának törekvése és az emberiség egységének reménysége között? Ha nem határozzuk meg és nem tartjuk fent azt a viszonyt, nem fenyeget-e az a veszély, hogy az intézményes egység felé való haladás a világból való elmenekülés egyik formájává válik?

(A Hit és Egyházalkotmány Bizottság új utasításai, Bristol 1967, 131—132. 1.)

Eme felismerések és ezek a nyugtalanító kérdések indították a Hit és Egyházalkotmány Bizottságot az egyház egységének olyan tanulmányozására, amely kapcsolatban van az emberiség egységére, azaz az igazi emberi közösségre való törekvéssel.

Nem félemlíthetnek meg tehát azok, akik a vitás politikai kérdéseknek szentelt figyelmünk miatt támadnak bennünket. akár azért, mert szerintük ez gyöngíti az evangélium hirdetését és az egyház egységének a keresését, akár azért, mert félelemből, közönyből, vagy a tehetetlenség érzetének elkerülése végett tartózkodnak ezeknek a kérdéseknek a megvitatásától. A szükség kényszerít bennünket, hogy ezekben a konfliktusokban tegyünk bizonyosságot Isten országáról és legyünk Isten Krisztusban megbékéltető szavának és cselekedetének eszközei. Korunk kétségbeejtő sötétségében kell minden tudásunkkal, teljes elszántságunkkal azon lennünk, hogy megismertessük az emberekkel Isten útját és annak követésére bírjuk őket. S ebben össze is fogunk mindazokkal, akik a békéért és igazságosságért harcolnak ezen a világon, de közben elménk szilárdan és józanul Isten akaratának és mun-

kájának a vizsgálatára összpontosul. Mindebben teljes mértékben ki akarjuk használni azt, amit Christoph Blumhardt, német evangelizátor és társadalmi reformer „az állhatatosság erejéért való szüntelen könyörögnésnek” nevezett, mint akik hön várjuk Isten országa ígéréteinek beteljesedését.

Az élet és az öröm közössége

Azzal kezdtem ezt a jelentést, hogy ezekben a hónapokban nagyon is tudatában voltam a szentek közösségének. Ahogy megpróbáltam áttekinteni munkánkat, amelyet a közlés, a hit, az osztozás és az igazi emberi közösségért vívott harc közösségeként végzünk, elkerülhetetlenül hangsúlyossá vált benne, ami mint Világtanácsot foglalkoztat bennünket, mint azok közösségének közösségét, akik az Úr Jézus Krisztust Istennek és Megváltónak vallják. De ott akarom végezni, ahol elkezdtem, mivel a Világtanács munkája csak kicsiny, bár ösztönző jelképe annak, ami sok-sok helyen folyik.

Az egész világon vannak olyan keresztyén közösségek, amelyek az életnek és az örömmel jelei. Van, akik az Isten országáról és az Ő igazságáról szóló üzenettel szembe mernek szállni a halál és a kétségbeesés erőivel. Ezek a bázisközösségek, ezek a népi mozgalmak, ezek a karizmatikus megújulási csoportok, ezek a laikus (világi, nem lelkesítő) központok, ezek az önerőből való fejlesztésre tett kis kísérletek, ezek az új énekeket és új liturgiákat teremtő buzgó gyülekezetek, amelyek a hit és a bizonyosságtétel szolidaritásával támogatják egymást, ezek az emberek, akik kockáztatják, vagy el is szenvedik a börtönt, a kínzást és a halált azért, hogy örömmel tegyenek bizonyosságot Isten igazságos kormányzásáról, ezek az egyszerű, konzervatív hívek, akik nem hunyják le szemüket a körülöttük levő világ előtt, hanem megteszik az első tapogatózó lépéseket szükségben levő embertársaik felé — ezekben nyilvánul meg az élet és az öröm közössége, a szentek közössége. Ők azok, akik figyelnek a Jó Pásztor szavára, aki életét adja a juhokért és az élet teljességével ajándékozza meg őket. Olyanok ők, mint az első keresztyén közösség Thesszalonikában, akikért Pál hálát ad, örömmel emlegetve hitük munkáját, szeretetük fáradozását és a mi Urunk Jézus Krisztus felől való reménységük állhatatosságát, akik sokféle szorongatás között is örömmel fogadták be az Igét. Miközben a szegények, a rabszolgák, az idegenek és a korrump elnyomók világában munkálkodnak és tesznek bizonyosságot, erre buzdítja őket Pál: „Mindenkor örüljétek, szüntelen imádkozzatok, mindenért hálát adjatok, mert ez az Isten akarata Jézus Krisztus által a ti javatokra” (1Thessz 1,3,6; 5,16—18).

A Központi Bizottságnak ezen az ülésén megkezdjük a nagygyűlés előkészítését, megválasztjuk témáját, kidolgozzuk formáját, terjedelmét és az egyházak munkájának bevonására irányuló stratégiáját. Soha ne feledkezzünk meg az élet és az öröm eme közösségeiről, a szentek közösségéről. A Zsidókhöz írt levél szavaival ők „a tanúbizonyosságok nagy fellege”, amely körülvesz bennünket. Ezért mi is, akárcsak ők, „tegyünk le minden ránk nehezedő terhet és a bennünket megkörményező bűnt, és állhatatossággal fussuk meg az előttünk levő pályát. Nézzünk fel Jézusra, a hit szerzőjére és beteljesítőjére, aki az előtte levő öröm helyett — a gyalázzattal nem törődve — vállalta a keresztet és az Isten királyi székének jobbára ült” (Zsid 12,1—2).

Fordította: Fükő Dezső

A Keresztyén Békekonferencia Folytatólagos Bizottságának ülése

Eisenach, NDK, 1980. október 13–18.

Filaret metropolita előadása

Kedves Testvéreim, a Keresztyén Békekonferencia Folytatólagos Bizottsága ülésének résztvevői!

Szeretettel köszöntöm Önöket, a Folytatólagos Bizottság tagjait, kedves vendégeinket és a Keresztyén Békekonferencia Folytatólagos Bizottsága ülésének valamennyi résztvevőjét, akik bolygónk valamennyi földrészéről eljöttek ide Eisenachba, a Német Demokratikus Köztársaságnak ebbe a paradicsomi sarkába. Erre a reprezentatív ülésre az Isten világáért, a békés és igazságos élet megőrzéséért érzett keresztyén felelősség hozott össze minket, mivel az enyhülés vívmányai veszélyben forognak, a bizalmatlanság növekszik, kétségbevonják azt, hogy igazságot lehet teremteni, és egyre terjed az atomkatasztrófa veszélye. Ebben a kiélezett nemzetközi helyzetben ülésünk témájaként választottuk: „Isten ígérete és a mi felelősségünk — Keresztyének a bizalomkeltésért, az enyhülésért és az igazságosságért.”

Az V. Keresztyén Béke-világgyűlés óta az egész világon komolyan kiéleződött a nemzetközi helyzet, s nekünk keresztyéneknek fokozunk kell békemunkánkat. Az V. Keresztyén Béke-világgyűlés utáni időszakban a Keresztyén Békekonferencia tevékenységét az a program irányítja, amelyet az V. KBVGY fogadott el. A KBK főtitkára, Dr. Lubomir *Mirejovsky* lelkész jelentésében beszámol majd az elmúlt időszakban végzett tevékenységünkről.

A Folytatólagos Bizottságnak ez az ülése arra hivatott, hogy új mérföldkő legyen a békeszerzés fázisában. Új indításokat és új irányokat kell adnia Krisztus követői további békemunkájára számára. Ehhez mi, keresztyének az erőt Krisztus evangéliumából merítjük, amely a népek közötti béke biztosításához az eszközök és lehetőségek keresésére inspirál bennünket. Az apostoli felhívásban: „Isten azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság megismerésére” (1Tim. 2,4), amelyet a Folytatólagos Bizottság ülése bibliai textusának választottunk, békemunkánk mély teológiai megokolása található.

Mi az értelme Pál apostol eme felhívásának? Mindannak az értelmét, amit Isten tesz minden ember megváltásáért, a világ békessége adja meg. A bűneset és a bűn továbbfejlődésének, a nemzedékről nemzedékre való öröklés törvénye szerint az emberi természetben való meggyökerezésének következményeként az emberiség nemcsak Teremtője előtt vált bűnössé, hanem erkölcsileg is olyan mélyen megromlott, hogy szellemi és fizikai természete is megváltozott. „Mindenki vétkezett és híjával van az Isten dicsőségének” (Róm 3,23) — vallja Pál apostol, János apostol, a teológus pedig ezt mondja: „Az egész világ gonoszságban van” (1Jn 5:19).

Még a legjobb emberek sem mondhatnak semmi felémelt magukról, ha mélyen megvizsgálják magukat: „Amit teszek, azt nem is értem, mert nem azt cselekszem, amit akarnék, hanem azt teszem, amit gyűlölök... Mert tudom, hogy én bennem... nem lakik jó,

minthogy arra, hogy akarjam a jót, van lehetőségem, de arra, hogy megtegyem, nincs. Hiszen nem azt teszem, amit akarok: a jót, hanem azt cselekszem, amit nem akarok: a rosszat. Ha pedig azt teszem, amit nem akarok, akkor már nem én teszem, hanem a bennem lakó bűn... Tagjaiban egy másik törvényt látok, mely harcol az értelem törvénye ellen és foglyul ejt a bűn törvényével, amely tagjaiban van. Én nyomorult ember! Ki szabadít meg ebből a halálra ítélt testből?” (Róm 7,15, 17–20, 23–24). Anélkül, hogy tagadná az ember képességét a jóra, az ember tehetetlenségét írja le itt Pál apostol, amint küzd a bűn ellen. Annyira azonosult a bűnnel, hogy ennek következtében elidegenedett Istentől.

Az ember bűnössége, amely romlásba vitte a világot, volt Isten Fia testtelésének egyik oka. Ennek az isteni beavatkozásnak a legfőbb oka azonban a Teremtőtől elszakadt bűnös és elidegenedett világ szeretete volt. „Mert úgy szerette Isten a világot, hogy az ő megszületett Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen” (Jn 3,16). Eppen ez az isteni szeretet a mozgató erő, és az ember iránti szeretetből „akarja Isten, hogy minden ember üdvözüljön” (1Tim 2,4). Ebben összponosul mindaz, amit Isten a világ megmentéséért végez.

A világot nem lehetett alapvető megváltozás vagy megújulás nélkül megmenteni. Az ún. jogi szoterológiában van egy teológiai irányzat, amely azt állítja, hogy a megváltás pusztán a bűnök megbocsátásában áll. Ez a teológiai irányzat alapvetően megváltoztatta az egyházatyák tanítását a megváltásról, amelynek lényege a bűntől megromlott emberi természet megjavulásában, az ember új életre való újjászületésében van (Jn 3,3). Az egyházatyák tanítását a megváltásról egy hamis elképzeléssel helyettesítették. E szerint az Isten országában élt örök élethez elegendő a bűnbocsánat, a gondolatok, az érzések és az akarat megváltozása nélkül, azaz az új teremtménnyé való újjászületés nélkül.

Isten Igéje azt mondja, hogy Isten országába nem megy be semmi tisztátalan, senki, aki utálatosságot vagy hazugságot cselekszik (Jel 21,27). „Egyetlen paráznának, tisztátalannak... sincs öröksége a Krisztus és az Isten országában” (Ef 5,5) — mondja Pál apostol, mivel ahhoz, hogy valaki ebbe az országba beléphessen, meg kell szentelődnie, „ami nélkül senki sem látja meg az Urat” (Zsid 12,14). *Nyssai Szent Gergely* így vélekedik a megváltás értelméről: „Aki értelmét teljesen átengedte a testnek, aki lelke minden indulatát és munkáját érzéki vágyainak áldozta fel, az a testtől való megszabadulás után sem szakad el a testi szenvedélyektől, hanem — mint a bűzös levegőben lakozók a friss levegőre való átköltözés után is kellemetlen szagot árasztanak — a testi kívánságok rabjai sem szabadulnak meg a láthatatlan életbe való belépéssel a testi bűntől. Kínjaik még csak sokasodnak, mivel lelkük anyaga természeténél fogva nyers” (A lé-

lekről és a feltámadásról, Moszkva 1862, 264. 1.). Ugyanezt a gondolatot fejezi ki *Lyoni Szent Ireneus* is: „Isten nem maga bünteti meg őket (a bűnösöket), hanem azért éri őket a büntetés, mert kizárták magukat az üdvösségből... nem a világosság bünteti őket vak-ságukért, hanem maga a vak-ság hozta rájuk ezt a bajt” (A vétkesek öt könyve, Szentpétervár, 1900).

Az ember megváltását, amelyet a bűn elvének legyőzéseként és a megszentelődésig való megtisztulásként fogunk fel, emberi erővel nem lehetett elvégezni. Az ember megváltását Isten Fia vitte véghez testlételevel, földi életével, tanításával, szenvedésével, halálával és feltámadásával. A Jézus Krisztus váltása nyitotta meg a menekülés útját minden ember és az egész emberiség előtt, mert „Isten azt akarja, hogy minden ember üdvözljön és eljusson az igazság ismeretére” (1Tim 2,4). De a mindenki számára való menekülés lehetőségét nem szabad úgy felfogni, ahogy a pelagiánusok képzelték el, hogy ti. Jézus Krisztus minden embernek megadja a megváltás lehetőségét és mindenki előtt megnyitja a menny kapuját, de azután a nehéz úton magára hagyja az embert, hogy saját erejéből boldoguljon. Valójában az ember, mint Isten gyermeke, akit a Szentlélek áldásos hatásával segít, csak követheti Megváltóját az Isten országába vezető keskeny úton (Mt 7,14). Pál apostol ezt mondja: „Akit Isten Lelke vezérel, azok Isten fiai... Maga a Lélek tesz bizonyoságot lelkünkkel együtt arról, hogy valóban Isten gyermekei vagyunk. Ha pedig gyermekek, akkor örökösök is: örökösei Istennek és örököstársai Krisztusnak, ha vele együtt szenvedünk, hogy vele együtt dicsőüljünk is meg” (Róm 8,14. 16—17).

Miután Isten a Fiú személyében már véghezvitte a szabadítást, folytatja is megváltó munkáját, hogy az az egész emberiség méreteiben nyilvánvaló legyen. Minden embernek ezt az állandó szabadítást a Szentlélek munkája végzi el. A Szentléleknek pünkösdkor a Krisztus tanítványaira való leszállása jelentette az egyház megalakulását. Ettől a pillanattól fogva teljes mértékben tart a Szentlélek megváltó tevékenysége. Ő mindig Krisztusról tesz bizonyoságot (Jn 15,26), ő tanít és emlékeztet bennünket Krisztus szavaira (Jn 14,26), ő vezet el minden igazságra és jelenti meg a jövődőt (Jn 16,13), végül pedig — ami a legfontosabb — nemcsak együtt marad Jézus tanítványaival és követőivel, hanem bennük is lesz (Jn 14,17). Pál apostol ugyanerről szólva ezt mondja: „Nem tudjátok-e, hogy ti Isten temploma vagytok és az Isten Lelke lakozik bennetek?” (1Kor 3,16). Éppen a Szentléleknek ez az emberben való lakozása az az áldott erő, az az átfőmáló hatás, amely véghez viszi az ember átalakulását, pontosabban a megváltását. Bizonyos, hogy az ember megváltásának elsősorban egyéni jellege van, de mivel az ember társadalmi lény, lelki állapota kihat a környezetére is; éppen úgy, mint az isteni és emberi lényegű szent egyháznak is, amelybe a keresztyén ember beletartozik, a hatása messze túlterjed önmagán.

Eddig a szabadulásról, a megváltásról főként egyéni síkon beszéltünk, még ha egyetemes emberi vonatkozásban is. Ideje már, hogy így vessük fel a kérdést: milyen mértékben lehet szabadulásról, megváltásról társadalmi síkon beszélni? Beszélhetünk-e egész népek, nemzetek, társadalmi csoportok, s végül az egész emberiség megmentéséről? Erre a kérdésre igazán nem könnyű válaszolni. Az evangélium, amelyet különféle-keppen lehet hirdetni: népszerűközt, szószékről, vagy a mai tömegkommunikációs eszközök segítségével, mindig igen bensőséges, mélyen szubjektív hatást gyakorol. Másrészt Jézus igehirdetésével nemcsak egyes emberekhez szólt, hanem a társadalomhoz is, amelynek jellege és mérete igen változatos. Az egyház megalapí-

tása is a társadalmi elv hangoztatása lett a keresztyén-ségben. Az egyház lényege szerint társas valami, s a lényegét meghatározva nevezi Pál apostol az egyházat a Krisztus testének. Ez azt jelenti, hogy az egyház nemcsak egy bizonyos embercsoport, amelynek Jézus Krisztus révén közössége van Istennel, hanem élő szervezet is, amely sok tagból áll, s ezek a tagok egy testben és egy Lélekben a keresztség, a fiúság által egyesültek a Fővel, az Úr Jézus Krisztussal és egymással (Ef 4,13—14; Róm 12,4—8; 1Kor. 12,12—27). Bár az ember megváltásának egyéni jellege van, a Szentlélek hatással van az egyház minden tagjára, így környezetükre is, végül pedig az egész világra.

Hogy az egyház jótékony hatásáról beszélhessünk a világ gondviselészerű átalakulásának folyamatában, megegyeszer érintenünk kell az egyes keresztyének meg az egész egyház e világhoz fűződő viszonyának sokat vitatott problémáját.

E probléma legszélesebb körű tárgyalását János apostolnál, a teológusnál találjuk. Írásai sok helyén nemcsak negatív értékelést ad a világról, hanem a világgal való szembefordulás elkerülhetetlenségét is állítja. Ezt mondja: „Az egész világ gonoszságban van” (1Jn 5,19), nem ismeri Istent (Jn 17,25; 1Jn 3,1; Jn 3,13), gyűlöli a keresztyéneket, mivel nem ebből a világból valók (Jn 15,19; 17,14) és üldözi őket (Jn 15,19. 25; 16,33).

De ugyanez a János írja, amikor magának Krisztusnak a szavait tolmácsolja: „Úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen” (Jn 3,16). Annál különösebben hangzik ez a felhívása: „Ne szeressétek a világot, se azt, ami a világban van. Ha valaki szereti a világot, abban nincs meg az Atya szeretete” (1Jn 2,15). Az idézett bizonyágtételek ellentmondása csak látszólagos, az Újszövetség összefüggésében a következőképpen magyarázható meg.

Isten szereti a világot, amelyet ő teremtett, s amely az ő értékelése szerint „nagyon jó” (1Móz 1,31), de az elbukott ember bűne következtében bűnössé vált. Mi, keresztyének arra szólítatunk fel, hogy ne szeressük a bűnös világot, amely nem szabadult meg a gonosztól és szentségtelen, de ez nem általában a világot, mint Isten teremtését jelenti. A bűnös világ szeretetéről való eme megalkuvás nélküli lemondással együtt kell a keresztyén embernek, Isten példáját követve, szeretnie a megváltott világot; tudnia kell, hogy milyen árat adott érte Isten a Jézus Krisztusban; szakadatlanul kell harcolnia a bűn ellen önmagában és maga körül; le kell győznie a gonoszságot a világban és ezzel kell Isten munkatársaként követelnie, hogy a világ Isten országává változzék, hogy valóra váljék a végső cél, a világ eschatologikus megdicsőülése Isten által.

Krisztus követői — Isten népe, az ő „tulajdonba vett népe” (1Pt 2,9) — ebben a megújult, de még mindig ellentmondásokkal teljes világban élnek, amely még nem érte el végső rendeltetését. Ebből következik a Szentírás szerint a keresztyének e világhoz való viszonyának bonyolultsága és a benne élt életük problémája is: nem ebből a világból valók (Jn 15,19), mégis ebben a világban élnek (Jn 17,11). Nem is azt kéri az Úr az Atyától, hogy vegye ki őket ebből a világból, hanem, hogy szabadítsa meg őket a gonosztól (Jn 17,15).

A „világ” biblikus elképzelésével megegyezik az egyházatyák világszemlélete is, amely bonyolult fogalmat tükröz, s a minden embert körülvevő jó és rossz erők összességét jelenti. A rossz azonban nem tartozik a világ lényegéhez, a világ önmagában, természete szerint nem rossz, de gonoszságban van. A keleti egyházatyák nyilatkozatai arról tanúskodnak, hogy ők a vilá-

gon a negatív lelkiség egy bizonyos kategóriáját értették, de nem a teremtés természetét, negatív kijelentéseik tehát nem a mindenségre, vagy magára a természetre vonatkoznak. *Nitriai Szent Ésaiás* ezt írta: A világ a bűn tere. A természetellenesség arénája, ahol teljessé válnak a testi kívánságaink... Maga a világ gondoskodik arról, hogy egykor elhagyd" (A jó szeretete I. kötet, 372 l.) *Szent Márk* aszkéta még határozottabban beszél a keresztyén ember viszonyáról a teremtet világhoz és pontos meghatározása nagyon fontos: „A szenvedélyek miatt kaptuk azt a parancsot, hogy ne szeressük a világot, sem semmit, ami a világban van. De olyan parancsot nem kaptunk, hogy Isten teremtenyeit értelmetlenül gyűljük, hanem hogy szakadjunk el a szenvedélyek okozóitól" (A jó szeretete, I. kötet, 529. l.). A keleti patrisztika jelentős képviselője. *Hitvalló Szent Maximos* a következő figyelemre méltó szavakban adta meg a keresztyén embernek a világgal szeretetben való egyesülése egy bizonyos formuláját: „Az életet nem érzelmesen, sem érzelmek nélkül, hanem együttérzéssel kell elfogadni" (Maximos Confessor Mystakos, 24 Migne PG, T 91 Col 716 a).

Krisztus egyháza mindig emlékezik János apostolnak, a teológusnak a szavaira: „Az egész világ gonoszságban van" (1Jn 5,19). Ezt az apostoli kijelentést kommentálva írta S. *Bulgakov* érsek optimizmussal: „A gonoszságot meg kell semmisíteni, mert nincs meg benne az örökkévalóság teremtő ereje, ezért nem is tarthat a végtelenségig" (S. Bulgakov érsek: A Bárány menyasszonya, 517. lap).

A világ életében levő rossz, tragikus és a maga erejével félelmetes epizód, de természete szerint nem végleges és abszolút valami. Ezért volt meg a keresztyénség történetében mindig a jó végleges diadaláról vallott megrendíthetetlen meggyőződés: „Isten legyen minden mindenkiben" (1Kor 15,28). Tehát a teremtet természet tökéletlensége ellenére sincs elzárva a világ a Lélek hatásától, mert Isten kormányozza a világot és lakozik — ha nem is immanensen — a világban. A világra, annak megdicsőüléseért gyakorolt isteni hatásban az ember Isten aktív munkatársául hivatott el. Az ember egyedülálló közvetítő Isten és a világ között. E két valóság között mindkettővel kapcsolatban van és nem is élhet nélkülük. Ez adja meg az értelmét az ember jelenlétének a mindenségben. Keresztyén szempontból ezért nem lehet az ember viszonya a látható világhoz a sztoikus, vagy a bölcs filozófus télen nyugalma, hanem csak az „együttérző szív" nehéz küzdelme önmagával és a másoktól való szenvedés. S ezért osztozik az egyház mindenkor az emberiségnek a világ sorsáért viselt egyetemes emberi felelősségében. A „szendélyek összessége"-ként szemlélt világot János apostol, a teológus, úgy írja le, mint „a test kívánságát" (érzékiség), „a szem kívánságát" (a hódítás szenvedélye) és „az étellel való kérkedést" (önzés) (1Jn 2,16). A keresztyénség Isten teremtéseként fogja fel a világot, amelynek élén az ember áll. Arra tanítja az embert, hogy szeretettel, de ugyanakkor azzal a függetlenséggel is viszonyuljon hozzá, amely a lelkiségének öntudatára ébredt lény sajátja. Az ember a természet felett áll, de mivel egyszerre lelki és testi lény, anyagilag össze van kapcsolva a természettel. Az ember és a természet eme viszonya révén tartja fenn az ember kapcsolatát a természettel, mint Isten kertjével, amelynek munkálására és birtoklására hivatott el.

A világhoz való keresztyén viszonyulás optimista. Egyrészt a világ iránti szeretetből a világnak az élet gondjaitól való felszabadítására szólít fel: „Nézzétek meg az égi madarakat: nem vetnek, nem is aratnak, csűrbe sem takarnak, mennyei Atyátok mégis eltartja

őket" (Mt 6,26). Pál apostol azt mondta, hogy ezentúl azoknak is, akiknek van valamilyük, úgy kell élniök, mintha nem volna, akik vásárolnak valamit, mintha az nem volna az övék, és akik a világ javaival élnek, mintha nem élnének vele, mert a világ arculata elműlik (1Kor 7,30—31). Ez azt jelenti, hogy a keresztyénség aszketikus magatartást tanúsít a világgal szemben. Másfelől azonban arra is tanít, hogy az Isten teremtet világot a legnagyobb szeretettel szeressük, mert Isten is annyira szerette, hogy nemcsak bölcsességével teremtetete meg, hanem egyszülött Fiát sem kímélte a világ megváltása érdekében (Jn 3,16).

A világot Isten örökkévalóvá teszi, mivel jelenlegi állapotának meg kell változnia, hogy új éggé és új földdé legyen. Az a keresztyén állítás, hogy Jézus, az Isten Fia, a Logos, azt jelenti, hogy Krisztus nemcsak lelkünk Megváltója, hanem benne foglaltatik az igazság is minden teremtet valóság keletkezéséről, fejlődéséről és végső rendeltetéséről. Azzal, hogy az ember részesül az isteni Logosban (Isten egyszülött Fiában), nemcsak felismerő, hanem teremtő funkciója is van a világhoz fűződő viszonyában. Joga és kötelessége a világban végzett munka saját élete fenntartásáért: „Ha valaki nem akar dolgozni, ne is egyék" (2Thessz 3,10); „A fáradó földművesnek kell a termésből először részesülnie" (2Tim 2,6); az utolsó ítélet kérdéseinek bizonyossága szerint a szeretet a felebarát megsegítésében mutatkozik meg (Mt 25); s az ember teremtesek is ezt jelentette Isten parancsolatának betöltése: „Töltsétek be és hódítsátok meg a földet" (1Móz 1,28).

Az embert nemcsak a munka és a birtoklás kapcsolja össze a világgal, hanem a Szentlélek megszentelő kegyelme is, aki az első pünkösdkor jött el a világba és azóta is itt lakozik. A Szentléleknek az egyházon keresztül e világban létele a különböző felszentelésekben fejeződik ki (lásd: az ortodox egyházban a megszentelések hivatalos fokozatait). Ezeknek a megszenteléseknek az egyetemes vallási értelme abban van, hogy az egyház a természeti elemekre adja áldását és az azután elterjed a termelés és fogyasztás egész területén. Mivel pedig a felszentelésekben a világ új éggé és új földdé válásának kezdeti ereje van meg, itt szerkes kapcsolatra találunk az embernek a világban végzett átforgató tevékenysége (1Kor 3,6—9) és Istennek az emberi erők felett és azokon kívül működő megtisztító ereje között.

Az egyház, amely kovászoként él a világban, hatást gyakorol az emberi élet minden vonatkozására. Isten Fia a testteléttel a maga teljességében és történelmi dimenziójában vette fel az emberi természetet. A megszentelődés, a megváltás és a végső megdicsőülés nemcsak az egyéni létre vonatkozik, hanem az egész emberi nemzetségre is, a szociális létre; erről hangzik majd el a kérdés és emiatt ítéltetik meg az ember az utolsó ítéletkor. A keresztyénség pedig hivatott, hogy valósággá tegye a történelemben az inkarnáció következményét, amely az emberi történelemben mindenkor különbözőképpen mutatkozik meg a mi korunkban azonban az igazság különböző területein kell feltűnnie.

A változásnak a világban végbemenő folyamata az ember felszabadulása a természet pogány rabságából és a természet feletti uralmának a tudata. Ez a túlvilági keresztyénségnek nem annyira közvetlen, inkább közvetett cselekedete, de ezáltal válik lehetővé az ember számára, hogy megismerje önmagát, lelkiségét és érvényesítse hatalmát a természet felett. Bár lassan és nehezen, mégis következetességgel jött el az európai népek történetében a reneszánsz és a humanizmus kora, majd az iparosodás és a tudományos-technikai forradalom korszaka. A modern világot jel-

lemző társadalmi és gazdasági haladás, amely ma már tudományos alapon, s olykor elemi erővel bontakozik ki és a keresztyénségtől elidegenedettnek látszik, történelmileg maga termelte ki önmagát.

Az emberiség történetében a „keresztyén tényező”, amely semmiképpen sem zárja ki a természetes alakitó elvet, amely az emberi természet sajátja (hiszen az ember lelke természetből fogva keresztyén), erkölcsi neveléssel és felvilágosítással hat a világra. Amikor felismerjük az egyház erkölcsi tevékenységét a világban, nem szabad megfedkezünk arról, hogy a hit, amely megmutatja az emberi léleknek a jelent és Isten működését, gyakorlati tevékenysége terén nem ismer határokat. A hit áthatja az egész emberi létet, ezért lehet és kell is minden vonatkozásában tökéletesítenie az életet. A keresztyén egyházaknak nincs joguk ahhoz, hogy ettől a minden területen tökéletesítő és kiigazító hatástól vonakodjanak.

Az az eszmény, hogy a keresztyének az egyház erejével átformálják a világot, amelynek egy bizonyos jelentése volt az ún. konstantinusi korszakban, érinetlen marad a keresztyének számára az egyháznak az államtól való különválása idején is, mivel ez a szétválasztás csak külsőleges lehet, nem belső. A középkorban a keresztyén egyházak voltak a barbár Európa erkölcsi és kulturális újjászületésének központi fórumai. Változnak azok a módok, amelyeken az egyház befolyást gyakorol a világra. Az egyház átalakító hatása nem kívülről jön, hanem belülről, a népből és a népen keresztül. A hívő nép alkotja az egyházat, és éppen ezen keresztül valósítja meg az egyház az emberi tevékenység különféle megnyilvánulásaira gyakorolt hatását. Az egyháznak az emberek lelkére gyakorolt hatása Krisztus evangéliuma önkéntes befogadásának útján történik.

A keresztyének erkölcsi tevékenységének ez az univerzalizmusa, más szóval az egyház katolicitása, teljesen összeegyeztethető a mindenkori legfontosabb és lényeges dolognak a hangsúlyozásával és saját határai közé szorításával, ahogyan ezt az egyház és a világ közötti viszony kényszerítette meg is kívánta. Így az őgyház, amely kisebbség volt az ókori világban, tevékenységét a fő dologra korlátozta, arra, hogy vallási és erkölcsi hatást gyakoroljon az egyes emberek lelkére és az emberek személyes életére, közben azonban nem vonakodott az állami és társadalmi rend közvetlen befolyásától sem. Másrészt az ilyen önkorlátozás a vallási és erkölcsi hanyatlás következménye is lehet. a vallási tudat meggyengüléséé és a hit egyetemes értelmének elvesztéséé. Ez eredményezte az utóbbi évszázadokban a társadalmi élet elvilágiasodását. A szekularizáció arra tanította a keresztyén egyházakat, hogy a világ tökéletesítését célzó feladatukat csak bizonyos határok között képzeljék el. Annál is inkább elismerték az állam pozitív jelentőségét Isten uralmának történelmi útjain, mivel Pál apostol leveleiben, de különösen a Római Levélben. *Néró* birodalma idején kimondja azt az elvet, hogy „nincs hatalom mástól, mint Istentől” (Róm 13,1). Ez egyaránt megfelel annak az ó- és újszövetségi felfogásnak, hogy Isten országának az útjai határozják meg a pogány világ sorsát és a történelemben ható természetes erőket is.

A keresztyénség nem azonosulhat egyetlen társadalmi-politikai renddel sem, de ami a jelent illeti, nem állhat az elnyomás, a kizsákmányolás, a társadalmi igazságtalanság oldalán. Nem lehet a magántulajdon őrzője, mivel a magántulajdon, mint történelmi jelenség, minden korban változott méretei és társadalmi jelentősége tekintetében. A magántulajdonnak nincs állandó, önálló értéke. Ma a keresztyénség nem védelmezheti a kapitalizmust mint olyat, mivel az a

kizsákmányoláson alapszik, noha volt időszak, amikor fontos szerepet játszott az emberiség fejlődésének folyamatában, amikor növelte a munka termelékenységét. De vannak határok, amelyeknek túllépése semmiképpen sem igazolható. Általában a keresztyénségnek, a lélek szabadsága vallásának a reakciós politikai és osztályjellegű törekvésekkel való összekapcsolása olyan durva ellentmondás, amelyre a történelemben lehet, de a keresztyén tanításban nem lehet magyarázatot találni.

Itt fel lehet tenni egy általános kérdést a keresztyénségnek a társadalmi és gazdasági haladáshoz való viszonyáról; van-e annak a mindennapi kenyérünk megszerzésén kívül eschatologikus értelme is? Mi a fejlődés célja és értelme, a társadalmi-gazdasági és tudományos-technikai fejlődésé? Egyáltalán kimerül-e a haladás a mindennapi kenyér és a mindennapi szükségletek megszerzésével? Nem minden kívánságunk, s alapjában bűnös kívánságunk kielégítését szolgálja-e? S ebben az értelemben nem csupán az ember bűnőségének további elfedése-e? Van-e pozitív értelem a fejlődésben és a haladásban — tökéletesebbé lesz-e az ember a természet művelésével, az Isten cselekedeteiben való részvétellel, a világ átalakításával? S ha igen, min alapszik az ember fiainak, akik együttal Isten fiai is, ez az „általános ügye”? Mi a végcél? Hova vezet, s vezet-e valahova a világ feletti technikai uralom az emberiség történelmében? Ezekre a kérdésekre még nincs világos válasz sem a nyugati, sem a keleti egyház teológiájában. A mi feladatunk, hogy teológiailag megalapozott választ adjunk.

A mai világ bonyolult és sokrétű valóság, amelynek egyaránt megvannak a pozitív és negatív oldalai. Az emberi nem történetének ma egy új korszakát éli át, amikor lassanként az egész világra kiterjednek a mélyreható és gyors változások. Az emberi értelem és az emberi alkotó tevékenység által előidézett változások befolyásolják az egész társadalmat, az ember személyes és szociális szükségleteit. Az embernek még sohasem volt ekkora gazdagság, ennyi lehetőség és ilyen tudományos potenciál a birtokában, s mégis a föld lakosságának nagy részét még mindig éhezés, szegénység és sokféle betegség sújtja, százmilliók még mindig írástudatlanok. A mai földi valóságnak határozottan kettős jellege van. Egyrészt a tudományos és technikai ismeretek páratlan fejlődését, a világtermelés gyors növekedését, a gazdasági kapcsolatok megerősödését, az anyagi és kulturális értékekben testet öltött óriási gazdagság felhalmozódását tapasztaljuk. Az Úr Jézus Krisztust Megváltójuknak valló jóakarátú embereknek, de azoknak is, akik nem keresztyének és semmilyen valláshoz sem tartoznak, hatalmas erőfeszítései irányulnak arra, hogy ezeket a kincseket és lehetőségeket az igazságosság győzelme nevében az egész emberiség életszínvonalának általános emelése, az emberi munka megkönnyítése és az emberi személyiség minden oldalú kibontakoztatása érdekében használják fel. Másfelől látjuk a gonosz emberi akarat ama törekvését is, amely fel akarja tartóztatni a történelemnek a tökéletesség és az élet teljessége felé történő mozgását. Látjuk, hogy az idejét múlt és igazságtalan társadalmi viszonyok konzerválásának harcosai miként fordítják a tudományos és technikai haladást az egyre pusztítóbb és egyre embertelenebb fegyverek gyártására, amelyek az egész civilizációt tönkreteszhetik.

A modern emberben egyre inkább tudatosodik, hogy az igazságosságot kikényszerítheti és ki is kell kényszerítenie, hogy olyan társadalmi, gazdasági és politikai rendet teremthet, amely az egész emberi közösség jólétét szolgálja. Mind aktívabbá válik a múlt szomorú örökségének felszámolásáért vívott küzdelem: a harc

a faji megkülönböztetés ellen, a férfiak és nők egyenjogúságáért, főként pedig az embernek emberhez méltó életre való jogáért. Az egyház egyik legfontosabb gondja ma, hogy igazságos béke legyen a földön, tehát részt kell vennie az emberiség nagy családjának az emberhez méltóbb, az igazságosságon alapuló életre való felemelkedése folyamatában. Krisztus követőinek osztozniuk kell az egész emberiség mindennapi fájdalmában és aggodalmában, reménységében és törekvésében, örömeiben és sikereiben. Küzdeniük kell az olyan elképzeléssel szemben, amely elválasztja egymástól az egyházat és a világot. E szerint az elgondolás szerint az egyház csak önmagának él, csupán tagjai megszentesülésére van gondja, de nincs semmiféle belső kapcsolata a külvilággal. A keresztyén életnek azonban két dimenziója van: a vertikális dimenzió, az ember misztikus kapcsolata Istennel, és a horizontális dimenzió, az ember e világi életéért viselt gond. A kettő elválaszthatatlanul összetartozik és kölcsönösen kiegészíti egymást. Együttesen alkotják az egyháznak Isten és a felebarát felé végzett szolgálatát. Ha az isteni cél, amelyet a világtörténelem szolgál, az, hogy Krisztusban egybefoglaltassék minden, ami a mennyben és a földön van (Ef 1,10), akkor érthető, hogy Isten szemében törvényes és áldott minden harmonikus fejlődés, minden a tökéletességre és az élet teljességére irányuló törekvés. Ezért hívattunk el mi is arra, hogy ennek az életnek a megteremtését segítségük, ezt gazdagítsuk a Lélek romolhatatlan értékeivel. A keresztyének bizonyára meg vannak győződve arról, hogy ez a bűnös világ nem örökkévaló; várják a mindenség megtisztulását, amikor eltöröltetik a bűn, s Isten az egész teremést megszabadítja a mulandóság igájából (Róm 8,19–21). De az új ég és új föld várása nem szabad, hogy meggyengítsen minket, inkább erősítenie kell bennünk a földünk megmunkálásáért, az emberi életnek a földi feltételek között lehető legtökéletesebbé tételéért érzett felelősséget.

Különösen fontos jelentősége van az egyháznak Isten e világban végzett megbékéltető munkájában, azaz az emberek erkölcsi újjászületésében és megszentelődésében. Istennek ez a megbékéltető cselekedete, amelyben az egyház tagjai részt vesznek, kiterjed az egyház körén kívülre is, noha itt kifejezetten etikai jellege van. A keresztyének sokféleképpen vesznek részt Istennek ebben a világra gyakorolt hatásában. Eszközei az istentisztelet és az imádság, az igehirdetés és a keresztyén életmód, békemunkánk a mindennapi életben és — ami különösen fontos — a nemzetközi kapcsolatokban. A béke, mint Isten ajándéka, minden egyes ember tulajdonává válik és jótékonyan befolyásolja szellemi-erkölcsi életét. Istennel való megbékélése következtében a lélek belső békessége mindig megmutatkozik az ember külső cselekedeteiben. Ahogy a nap melege serkenti a növény életét, ugyanúgy hat a lélek belső békessége is az emberek közötti jó kapcsolatok megteremtésére. Bizonyos, hogy az ilyen jó kapcsolatok létrehozása még a hasonló gondolkodásúak és lélekben egymáshoz egészen közelállóak között is igen nehéz. Ezért parancsolja az Úr követőinek: „Békességben éljetek egymással” (Márk 9,50), s a szent apostolok is mindig Krisztus békeparancsára emlékeztetnek bennünket (1Thessz 5,13; Róm 14,19; 1Pt 3,11).

A keresztyének legelső feladata, hogy békességük legyen. De amikor ezt megvalósítják, Uruk és Megváltójuk követeként a körülöttük élő embereket is arra kell felszólítani, hogy béküljenek meg Istennel (2Kor 5,20), másrészt pedig békeszerzőknek is kell lenniük az emberek és népek között (Mt 5,9; 1Pt 3,11; Róm 12,18 és máshol). E kétfajta szolgálat között nincs és nem is lehet ellentmondás.

Korunkban, a kapcsolatok, a tömegtájékoztatási eszközök fejlődésének korában, minden gondolkodó ember nagyobb figyelemmel kíséri a különböző eseményeket a világ valamennyi részében, mint azelőtt, és sokat töpreng ez események értelmén. Az emberek ma nem hallgatják közönyösen az olyan híreket, hogy bárhol is ártatlan vért ontanak, hogy erőszakosságot követnek el, hogy az egyik ember elnyomja a másikat. A világ népei egyre inkább egy nagy családnak érzik magukat, ahol egyesek szenvedése és kudarca eleven visszhangot vált ki másokból. A keresztyének nem állnak távol ettől az egyetemes mozgalomtól, mivel kötelességüknek tartják, hogy aktívan vegyenek részt a minden embert érintő kérdések megoldásában, hiszen Krisztus nevéről neveztek el.

A keresztyének meg vannak győződve arról, hogy ha minél előbb felismerik az emberek az egész világon a nukleáris háború katasztrófájának veszélyét, annál hamarabb jön el az az áldott időszak, amelyről a próféták jövendöltek: „Kardjaikból kapákat kovácsolnak, lándzsáikból metszőkéseket. Nép népre kardot nem emel, hadakozást többé nem tanul” (És 2,4).

De ha a világ mai politikai helyzetét vesszük szemügyre, nyíltan meg kell mondanunk, hogy a XX. század nyolcvanas éveiben a föld népei még nagyon messze vannak Ézsaiás eme szép prófeciájának valóra váltásától. Igaz, hogy a hidegháború jégtömbjei ma már széttöredezték, az együttműködés, meg a békés együttélés elvei az ugyancsak előforduló ködösítések ellenére is egyre inkább gyakorlattá válnak a nemzetközi kapcsolatokban. A hetvenes évek az enyhülés és a felszabadulás időszakát hozták el. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia sikerei Helsinkiben, valamint az ENSZ rendkívüli leszerelési nagygyűlésének eredményei a békeszerető népek nagy győzelmét jelentették. A hetvenes éveket joggal lehet az enyhülés évtizedének nevezni, mivel a béke, a haladás, a felszabadulás és a nemzeti függetlenség ügyének sikeréről tanúskodtak. Az államok többsége örömmel üdvözli a fejlemények ilyen alakulását.

De ami megörvendezteti a jóakarató embereket, az kellemetlen a múlt elavult politikájához ragaszkodóknak. Ezek az erők még mindig ellenszegülnek a nemzetközi enyhülésnek. A mai világhelyzet józan felmérése bizony nyugtalanító. Veszedelmes időköt élünk, mivel az emberiséget a megsemmisülés fenyegeti. Még soha nem volt ennyire közel a nukleáris világkatasztrófa. Fontos megértenünk, hogy a veszély nemcsak egy országcsoporthat fenyeget, hanem minden népet, minden országot, valamennyi földrészt. Ezt az enyhülés pártolói és ellenzői egyaránt elismerik.

A jelen legsúlyosabb problémája az a háborús szellem, amelyet az eddig soha nem tapasztalt fegyverkezési verseny kelt életre. Az ENSZ nagygyűlésén Kurt Waldheim főtitkár kijelentette: „Minden tanácskozás és próbálkozás ellenére a leszerelés ma még távolibbnak látszik, mint valaha, s a világ továbbra is az atomhalál árnyékában él... A rendkívüli közgyűlés által elfogadott leszerelési stratégia, amely mérföldkővé válhatott a fegyverkezési terhek csökkentésének útján, még nem vezetett lényeges akcióhoz; e helyett a fegyverkezési verseny további eszkalációja következett el. 1980-ban a világ fegyverkezési kiadásai meg fogják haladni a megrendítő 500 milliárd dollárnyi összeget.” Tragikus látvány, hogy a hazugság és a destabilizáció erői mindent megtesznek az enyhülés, a leszerelés, a felszabadulás és a békés együttélés folyamatának lefékezésére.

Óriási versengés indult meg, hogy egyre pusztítóbb fegyvereket gyártsanak és halmozzanak fel, hogy katonai fölényre tegyenek szert a szocialista államokkal

szemben. Az olajtermelő államok által kifejtett nyomást és megfélemlítést „az Egyesült Államok nemzeti érdekei” védelmeként igazolják. A konfrontáció légkörét a gyors visszavágás nagy háborús potenciállal rendelkező erői teremtik meg, amelyek az Indiai-óceán katonai támaszpontjain állomásoznak. Sem az első, sem a második világháború előtt nem volt olyan helyzet, hogy egyetlen államnak saját határain kívül több ezer kilométer távolságra két és félezer katonai támaszpontja és objektuma lett volna. Egyes országok helyzetét, pl. Afganisztánét és Iránét, a bizalmatlanság növelésére, a konfrontáció megteremtésére és az enyhülés aláaknázására használják fel. A NATO amerikai nukleáris rakéták, a szárnyas és a Pershing 2. rakéták állomásoztatását tervezi Európában. A SALT II. ratifikálását bizonytalan időre elhalasztották. A Szovjetunió részéről fenyegető mitikus veszélyt a szovjet-ellenesség igazolására és a bizalmatlanság szítására használják fel.

A legnagyobb veszélyt azonban az 59. számú direktívának a Carter-adminisztráció által történi elfogadása jelenti, amely „az első csapás stratégiáját” irányozza elő. E doktrína szószólói arról akarják meggyőzni a világ népeit, hogy az atomháború „elfogadható” és hogy — ami még szörnyűbb — erkölcsileg menthető, mivel korlátozott jellegű lehet. A „korlátozott atomháború” veszélye nemcsak Európát érinti, hanem a világ más területeit is, mint pl. a Földközi-tenger térségét, a Közel-Keletet, a Perzsa-öblöt, az Indiai-óceánt s Ázsia, Afrika, Latin-Amerika meg Ausztrália egyéb területeit is. Az atomháború logikája, hogy ha egyszer elindult, többé nem korlátozható. Ezt ma már mindenki tudja, nemcsak a szakértők, hanem minden normális ember. Csak ámulhatunk azon, hogy az ilyen perspektívák nem látják azok katasztrofális következményeit, amelyek az emberiség egyetemes öngyilkosságát jelentenék. Az egyháznak minden atomháborút Isten-ellenes cselekedetként kell elítélnie, amely megsemmisítheti az egész emberiséget és Isten egész teremtett világát.

A KBK Folytatólagos Bizottságának különösen fél kell hívni a figyelmet a békét fenyegető amaz új veszedelemre, amely az Egyesült Államok „új nukleáris stratégiájából” származik. Számos országban, az Egyesült Államokban is, a tiltakozás hulláma söpör végig ez ellen a bűnös doktrína ellen. Örülünk az USA-beli Krisztus Egyesült Egyháza Nemzeti Tanácsa állásfoglalásának, amely a Szovjetunió és az Egyesült Államok egyházai képviselőinek közös nyilatkozatában fejeződik ki. Ebben ez olvasható: „A feszültségnek ebben az időszakában és utána is megigérjük egymásnak, hogy minden tőlünk telhetőt megteszünk az egyházaink közötti jó kapcsolatok és nyílt érintkezés folytatása érdekében. Mélyen nyugtalanít bennünket az emberiségnek a nukleáris katasztrófa peremén való bizonytalan és veszedelmes egyensúlyozása” (az EVT Nemzetközi Ügyekkel Foglalkozó Bizottsága által a ciprusi Larmakban 1980 februárjában tartott ülés résztvevőinek nyilatkozata).

Az egyházak jelenleg egyre világosabban látják, hogy milyen felelősség terheli őket az emberiség jövőjéért. Az EVT Központi Bizottsága az ez év augusztusában Genfben tartott ülésén egyhangúlag elfogadta azt a határozatot, amely nyomatékosan rámutat a nukleáris fegyverkezési verseny nagy veszélyére. Az ülés résztvevői felhívással fordultak valamennyi atomhatalomhoz, hogy azonnal fagyasszák be a nukleáris fegyverek minden további kikísérletezését, gyártását és fejlesztését, és sürgősen kezdjenek tárgyalásokat a nukleáris fegyverzet csökkentésére és a kísérletek radikális eltiltására vonatkozó egyezmény érdekében.

Hangsúlyozták az egyezmény mielőbbi megkötésének fontosságát és felszólították az Egyesült Államokat a SALT II. mielőbbi ratifikálására. Az EVT Központi Bizottsága felhívással fordult a madridi találkozó résztvevőjéhez, hogy hozzanak határozatot a nukleáris leszerelési tárgyalások megkezdéséről. Az EVT felszólított minden egyházat, tájrák fel az emberek előtt az atomháború veszélyét és foglaljanak állást a nukleáris fegyverkezési versenyrel szemben. Úlésünkön a KBK-nak is minden oldalról meg kell vitatnia ezeket a kérdéseket és támogatnia kell az egyenlőség és a kölcsönös biztonság elvén alapuló tárgyalásokat, mivel a fegyverkezési verseny megfékezésének ez az egyetlen lehetősége; elsősorban vonatkozik ez az európai középtávolságú rakétákról folytatandó tárgyalásokra.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy Európa az a földrész, ahonnan két világháború lobbant lángra. A föld e területe mai helyzetének elemzése mélyeséges nyugtalanságot kelt bennünk, mivel éppen itt tűntek fel a hidegháborúhoz való visszatérés jelei, amely pedig látványosan már régen kiküszöbölődött. A nyugati világ széles néprétegeit befolyásoló makacs propaganda és a hírhedt „szovjet veszély” kihasználása olyan komolyan fenyegető veszély, amelyet nem szabad lebecsülni. A háborús hisztéria terjesztése, a más országokkal szembeni ellenségeskedés, bizalmatlanság és gyanakvás szellemében folytatott kampányok aláássák az enyhülést. A tömegtájékoztatási eszközöknek a béke ügyét kellene szolgálniok, a bizalom légkörét megteremteniök, nem pedig a hazugságot és a hamis tájékoztatást terjeszteniök a katonai-ipari komplexum érdekében.

Szilárdan meg vagyunk győződve arról, hogy ebben a helyzetben az egyházak és a keresztyének nem maradhatnak passzívak: nem szabad azt gondolniok, hogy a nemzetközi béke nem az egyházak feladata, hanem a politikusoké és a társadalmi vezetőké. Ha Isten nem kímélte az ő egyszülött Fiát a világ megmentéséért, akkor a keresztyéneknek, akik kegyelemből Isten gyermekei, szintén kötelességük, hogy minden tőlük telhetőt megtegyenek Isten teremtett világának megmentése érdekében. Az az ember, aki Krisztust a világ Megváltójának ismeri el, aki a szeretet megbékéltető erejéről tesz bizonyosságot, nem engedheti, hogy a népek közötti gyűlölködés és ellenségeskedés eszközeül használják fel. Egy szívvel-lélekkel kell erősítenünk azokat a köteleket, amelyek minden békeerővel, minden jóakarató emberrel összefűznek bennünket, hogy megszilárdítsuk az enyhülést és az együttműködést. A helsinki konferencia pozitív eredményeit nem hagyhatjuk veszendőbe menni. Az egyházak és a keresztyének a világ közvéleményével együtt olyan nagy erkölcsi erőt képviselhetnek, amely nemcsak az enyhülést szilárdítaná meg, hanem kényszerítené is a Helsinkit Záróokmányt aláíró államokat, hogy váltsák valóra az abban lefektetett elveket. Ragaszkodunk kell ahhoz, hogy a madridi találkozó konkrét határozatot hozzon egy európai enyhülési és leszerelési konferencia összehívásáról. Az egyházaknak joguk van követelni e találkozó résztvevőitől, hogy szilárdan és határozottan forduljanak szembe a jelenlegi konfrontáció elmélyítésével s a minden oldalú együttműködés kiszélesítésén fáradozzanak; ne a fegyverkezési versenyt támogassák, hanem a kölcsönös biztonság igazságos elveit tartsák szem előtt és reális intézkedésekkel támogassák a közép-európai fegyveres erők és fegyverzet csökkentéséről folytatott bécsi tárgyalásokat; hogy ne elégedjenek meg az elidegenedéssel, hanem legyenek készek a bizalom megteremtésére.

A béke és igazságosság követelménye lassan kiterjed Ázsiára, Afrikára és Latin-Amerikára is. A fejlődő országokban borzalmas méreteket öltött az éhség, a

szegénység, a sokféle betegség és a társadalmi igazságtalanság. Rohamosan növekszik a nemzetközi társaságok kicsiny csoportjának a gazdagsága. Az ilyen helyzet az igazságosság égbekiáltó megsértése. A keresztyén lelkiismeret ezzel nem békülhet meg. Az egyházak sem közvetve, sem közvetlenül nem támogatják a nemzetközi társaságokat, mivel azok akadályozzák az új nemzetközi gazdasági rend létrejöttét. A fegyverkezési verseny és a militarizálódás egyre súlyosabb terhet ró eme kontinensek népeire és megakadályozza társadalmi fejlődésüket. A nemzetközi politikai helyzet javulása, az enyhülés, a békés együttélés és a leszerelés a fejlődés, a társadalmi haladás és az új nemzetközi gazdasági rend kibontakozásának elsődleges feltétele.

A felszabadulás továbbra is az igazságosság és a keresztyén reménység fő követelménye Afrikában. A fekete földrész történelmi korszakot él át napjainkban, amikor a felszabadulás folyamata döntő szakaszához érkezett. Zimbabwe hazafias erőinek kétségtelen győzelme siettetni fogja a kolonializmus és az elnyomás összeomlását Namíbiában, Dél-Afrikában, Nyugat-Szaharában és Reunion szigetén, s az egész földrészen érvényesülnie kell az afrikaiak öntudatának és méltóságának. A KBK munkájának folytatására létesített afrikai bizottság felszólította az egyházakat és békeszervezeteket, hogy támogassák Afrika népeinek harcát a kolonializmus, az apartheid és a zsoldos rendszer ellen, amelyek az afrikai béke és biztonság halálos ellenségei s amelyek ingataggá teszik a haladó mozgalmakat és kormányokat ezen a földrészen.

Ázsiában, akárcsak Afrikában, a haladó rendszerek destabilizálásának politikája olyan nyilvánvaló agresszió, amelyet lélektani, gazdasági, politikai és egyéb módszerekkel hajtanak végre. Az Indiai-Óceán militarizálása és a nemzetközi feszültség jelenlegi kiélézése a Perzsa-öbölben akadályozza a történelmi fejlődés természetes menetét. A világ különböző területeinek „fontos érdekszférákká” való nyilvánítása, a „gyors visszavágás hadtestének” megteremtése, idegen területeken a katonai támaszpontok növelése, veszélyeztetni a békét s a népek nemzeti biztonságát és szabadságát. A Kambodzsai Népköztársaság ellen irányuló ellenséges akciók semmiképpen sem segítik elő a békét és biztonságot Dél-Kelet-Ázsiában.

A Keresztyén Békekonzferenciának az afrikai és ázsiai igazságosság elősegítése érdekében mindenütt el kell ítélnie az igazságtalanságot, bárhol jelentkezik is; le kell lepleznie azokat az erőket, amelyek figyelmen kívül hagyják az afrikai és ázsiai népek jogos reményeit; a keresztyéneket és egyházakat az elnyomott és szabadságuk kivívásáért küzdő népek oldalára kell állítania. Meggyőződésünk, hogy ezt az evangélium kívánja meg tőlünk.

A Közel-Keleten még mindig feszült a helyzet. Nagy fájdalommal látjuk, hogy eddig még nincs igazságos béke azon a szent emlékezetű földön, amelyen a béke Királyának születésekor felcsendült az angyalok éneke. Ez még mindig vérző seb a népek családjának testén. Izrael kormányának az a határozata, hogy Jeruzsálemet annak megszállt arab területével együtt „Izrael örökös és elválaszthatatlan fővárosává” nyilvánítja, kihívás a világ közvéleménye ellen s a palesztinai kérdés megoldását soha nem tapasztalt mértékben megnehezíti. A palesztinok részvétele nélkül kötött Camp David-i különegyezmény, amely nem biztosítja a palesztinok független állami létét saját hazájukban, szintén nem hozott megoldást. A világ közvéleményének el kell ítélnie Izrael felelőtlen politikáját.

Augusztus 20-án az ENSZ Biztonsági Tanácsa határozatot hozott Jeruzsálem ügyében és érvénytelennek

nyilvánította a város státusát megváltoztató Tel-Aviv-i adminisztratív és törvényhozási intézkedéseket. A Biztonsági Tanács felhívással fordult valamennyi államhoz, amely diplomáciai képviselőt létesített Jeruzsálemben, hogy ezt az intézkedést vonják vissza. A világ legtöbb országának közvéleménye szerint, ki kell vonni az izraeli csapatokat a megszállt területekről s lehetővé kell tenni a palesztin népnek, hogy visszatérve ősei földjére saját államot alkosson.

Nyugtalanít bennünket az Irán és Irak közötti fegyveres összeütközés eszkalációja, mivel ez a háború az „életbevágó érdekek” védelmének ürügyén történő külső beavatkozással olyan konfliktussá válhatik, amely súlyos következményekkel járhat az egyetemes béke szempontjából. A Perzsa-öböl térsége, akárcsak a föld minden más területe, az ott élő, s nem az onnan távoleső népek érdekszférájába tartozik. Egyes erők arra használják ki az Irán és Irak közötti konfliktust, hogy növeljék katonai jelenlétüket a Perzsa-öbölben és az Indiai-óceánon. Ennek az egész világ számára veszélyes testvérnyilkos háborúnak azonnal véget kell vetni. A két ország vezetőinek elő kellene venni a job-bik eszüket és mielőbb külső beavatkozás nélkül kellene elkezdeniük a közvetlen tárgyalásokat egymással.

A latin-amerikai helyzet egészét tekintve, egyrészt reménykedhetünk, másrészt fájdalmas aggodalmat érezhetünk. Latin-Amerikában terjed a felszabadulás folyamata, de növekszik az elnyomás is. A sandinista forradalom sikere Nicaraguában, a forradalmi kormány megalakulása Grenadában, a Puerto-Ricó-i hazafiakkal való szolidaritás jelentős megnövekedése, valamint Kubának az el nem kötelezett országok vezetőjévé való megválasztása erősíti a latin-amerikaiak felszabadulási tevékenységét. Ezen a földrészen, amelynek lakosai többségükben keresztyének és vallásosak, számos püspök és lelkész határozottan haladó állásfoglalása elősegítette a nép tevékeny és bátor részvételét a forradalmi mozgalmakban. De arról sem szabad megfeledkezni, hogy az imperializmus mindig e terület legreakciósabb erőinek és kormányainak a pártján áll és beavatkozik az országok belügyeibe, hogy biztosítsa ellenőrzését felettük.

Nagy aggodalmat okoz ma a bolíviai katonai puccs, *Stressner* fasiszta rendszere Paraguayban, valamint *Oscar Romero* érsek mártírhalála után a legújabb fejlemények Salvadorban. Az érsek azonban nem hiába áldozta fel életét. Minden keresztyénnek az ő elnyomott nyája, Salvador és egész Latin-Amerika népe mellé kell állnia.

Azok számára, akik az Úr Jézus Krisztust Megváltójuknak vallják, a béke nem lehet csupán háború nélküliség. Miként tudjuk, a „sáalom” szó a bibliai összefüggésében az emberi élet teljességét és a közélet kivirágzását jelenti minden területen. Ezért kell az igazságosságra irányuló keresztyén békemunkának szembefordulnia mindazzal, ami ennek az elérését akadályozza. A keresztyének, amikor a békéért síkra szállnak, nem a status quotó védelmezik, hanem igazságos békéért küzdenek. A keresztyén békemunka harcot jelent a háborús veszély kiküszöböléséért, főként az atomháború ellen, a béke alapelveinek győzelméért, a jónak a rossz feletti diadaláért. A keresztyének békemunkája a szolgálat különleges formája, amelyet nemcsak a keresztyén elvekhez és kötelességhez való hűség jellemez, hanem minden jó elismerése is, bárhol jelentkeznek, más vallásokban és világnézetekben is.

Egy orosz teológus ezt írta a XX. század elején: „Az Isten országa elhozatalának nagy munkájában az egyház nincs egyedül: mindaz, ami az emberiségben a legjobb, közreműködik az Isten országa javára... Ez az

embereket származási és társadalmi különbség nélkül egy nagy családban egyesíti és ezzel a béke és testvériség megteremtését munkálja földünkön” (P. J. Szvetlov érsek: Isten országának eszméje, Szergijev Posszad, 1905, 133—134. 1.).

Beszédem végéhez jutottam és remélem, hogy gondolataim, amelyeket ülésünk témájának és vitáinak be-

vezetésül szántam, további gondolkodásra ösztönözik Önöket.

Kedves Testvéreim! Kívánok Önöknek eredményes és gyümölcsöző munkálkodást a világ békéjéért és Isten áldását kérem Mindnyájukra. A Krisztus békessége legyen mindenkor mindnyájukkal.

Fordította: Fűkő Dezső

Isten ígérete és a mi felelősségünk

Enyhülés, leszerelés, biztonság

1. Isten ígérete

A szövetség vagy az ígéret a bibliai irodalom minden tanulmányozója számára alapvető fogalmak. Jahve az ígéret Istene, a szövetség Istene. Szövetséget kötött Noéval és leszármazottaival, hogy „nem lesz többé a víz özönvízzé minden test pusztulására”. S ma is, valahányszor szivárványt látunk, valahányszor zivatar után megtörnek a nap sugarai a felhőkön, Istennek erre az ígéretére emlékezünk. A Noénak adott isteni ígéret nyilvánvalóvá tette, hogy Isten nem mond le az emberségről, az ő teremtményeiről.

Azután Ábrahámnak tett ígéretet az Úr: „Nagy néppé teszlek... Általad nyer áldást a föld minden nemzetisége.” S előrehaladott koruk ellenére, amikor már túl voltak az utódok nemzése normális idején, úgyhogy legalább is egy családtag kétségbe vonta Isten hatalmát, megtartotta az Úr ígéretét, fiút adott Ábrahámnak és Sárának. Nem szegte meg a szövetséget. Az Öszövetségben hamarosan rájön az ember, hogy ez a Szentírás Isten hűségének a leírása, amely Istent az ígéret, vagy a szövetség Isteneként ábrázolja.

Amikor letelepedtek Izráel fiai Kánaánban, sőt már előbb is, a nép hitvallásává vált az Isten szövetségére való emlékezés. Jó példa erre az 5Móz 26,5—9. Amikor a hivek az első termést elhozták a szentélybe s valószínűleg továbbra is évenként, meg kellett emlékezniök Isten ígéretéről és az ő hatalmas tetteiről: „Bolyongó arámi volt az ősom, aki lement Egyiptomba és jövevény volt ott kevesedmagával, de nagy, erős és hatalmas néppé lett ott. Az egyiptomiak azonban rosszul bántak velünk, nyomorgattak és kemény rabszolgamunkát végeztek velünk... És kihozott bennünket az Úr... behozott bennünket erre a helyre és nekünk adta ezt a földet”.

Ennek a hitvallásnak három fő eleme van: a) Isten kiválasztása és ígérete Ábrahámnak, b) az ígéret megtartása, amikor kihozta a népet Egyiptomból és c) a föld odaajándékozása.

A szövetség fogalma a törvénynek és a törvényes kötelezettségnek a patriarchális, harmonikus nomád társadalomban kialakult felfogásában gyökerezik. Ennek a társadalomnak külső és belső jóléte és békessége a szent szerződések és szövetségek különböző szintjeiből ered. Ez a közösség adott jelentőséget az egyes embereknek és ez szabta meg a jó és a rossz normáit. Bár a gyökere egy törvényes szerződésben volt, de messze túl is nőtt az ilyen törvényes szabályokon és a kölcsönös kapcsolatok átfogó életközösségévé vált.

Ahogy szaporodott a nép és szétrepesztette a nomád törzs szűk kötelékeit, úgy határozta meg a szövetséget pontosabban a törvényekben és úgy hanyagolták el az Istenhez fűződő viszony lelki oldalát. Ezért nem hasz-

náltak már a próféták oly gyakran a szövetség fogalmát, hanem inkább más metaforákkal éltek, hogy kifejezzék velük Isten viszonyát Izraelhez, olyan képekkel, mint a házasság, a szerelem (Hóseás), az anya, aki nem feledkezik meg gyermekeiről (Ézsaiás stb.). Bár a próféták is hivatkoznak olykor-olykor a szövetségre („örök szövetség” — Ézs 53,3; 61,8; Jer 32,40; Ez 27,26; a „béke szövetsége” — Ézs 54,10; Ez 4,25; 37,20), a hangsúly kezd áttolódni a szövetség külső kötelezettségéről az „új szövetségre”, amely a szív hústábláira van bérva (Jer 31,31—34) és Isten kegyelmén alapszik, amely új embert teremthet. Ebben a szellemben mutatkozik meg a szövetség értelme az Újszövetségben. Így válik Krisztus a vérevel kötött új szövetség által annak az ígéretnek az örökösévé, amelyet Isten adott Izraelnek. Pál apostol a pisidiai Antiochiában elmondott ígéhirdetésével (Apcsel 13,16kk) az 5 Móz 26,5—9-ben olvashatóhoz hasonló litániát ismételt meg: a) Isten kiválasztotta atyáinkat és nagy néppé tette őket, b) kiszabadította őket az egyiptomi szolgaságból és megőrizte őket a pusztaságban, c) örökségül adta nekik az országot és d) amikor megértt rá az idő, királyságra emelte fel Dávidot, e) akinek házából adta ígérete szerint a Megváltó Jézust Izraelnek.

II. A mi válaszuk

Az ígéret és a szövetség azonban az éremnek csak az egyik oldala. Isten ígérete és hűsége az ember hűségét és engedelmisségét követeli meg. Az ígéret összekapcsolódott a hűséggel. Az egyiptomi igából való szabadulás után a Sinai hegy és a törvényadás következett. Isten megváltó szeretete és teremtményeinek az a kötelessége, hogy szolgáljanak neki, elválaszthatatlanul össze van kapcsolva. Éppen ezen a ponton van felelősségünk, kötelességünk és van szükség a hűségünkre, amikor az enyhülésért, a leszerelésért és a biztonságért szállunk síkra, s nem csupán ott, ahol Isten „békeszövetsége”, vagy a próféták és Urunk az igazságos és békés ország látomását közvetítik felénk.

Nem Isten hűsége, a mi hűségünk kétséges. Nem tettük magunkévá a prófétai látomást a kardoknak ekékké való átalakításáról. Nem fogadtuk el a kihívást, hogy emelkedjünk felül világtársadalmunk mesterséges válaszfalain, amelyek elválasztják egymástól az embereket, pedig „nincs sem zsidó, sem görög, sem szolga, sem szabad, sem férfi, sem nő, hanem mindnyájan egyek a Krisztusban.” Bár egyre idézgetjük a Hegyi Beszédet, a törvény megtartására való biztatásnak érezzük. Még kevésbé lépünk túl a törvényességen a másik orcánk odafordításával, a második mérföldre való elmenetellel, vagy felső ruhánknak is az odaajándékozásával.

Korunk riasztó eseményeivel — az enyhülés megkérdőjelezésével, az örült fegyverkezési versennyel, a társadalmi élet nyugtalanságával és bizonytalanságával — találjuk szemben magunkat és egyre világosabban látjuk egy atomháború reális lehetőségét. Most tehát szeretném megosztani Önökkel jelenlegi — természetesen a saját amerikai perspektívám határain belüli — elképzeléseimet az enyhülésről, a leszerelésről és a biztonságról.

A) Az enyhülés veszélyeztetettsége

A *détente* pontatlan francia szó, amelyet homályosan vagy eltorzítva is lehet magyarázni. Ennek ellenére igen széles körben elfogadott fogalomná vált, ezzel fejezik ki az amerikai—szovjet kapcsolatok állapotát, amelyet a feszültségek csökkentése jellemez, hogy elkerülhessük a fegyveres összecsapást, és a lehetséges atomháborút.

A második világháború óta többször is volt eltolódás a két nagyhatalom felfogásában arról, hogy minek van az egész világot veszélyeztető agresszív jellege és mik lehetnek a másik fél szándékai. Ezek az elképzelések erősen befolyásolták a hidegháború enyhülését vagy súlyosbodását. Mindkét részről kulcsszerepet játszottak a propaganda háború eskalációjában, a fegyverkezési kiadások növelésében, a hatalom demonstrálásában („zászló-mutogatás”), sőt az intervenciókban is. Daniel Yergin „A megrendült béke” c. művében úgy véli, hogy az Egyesült Államokban állandó harc folyik a külpolitikát meghatározó erők között. Egyesek állandó veszélyt látnak a Szovjetunióban, amelyik már természeténél fogva expanzióra törekszik. Szerintük csak az Egyesült Államok ereje és határozottsága állhat ellent ennek a szüntelen fenyegetésnek (rigai axiómák). A másik szárny a Szovjetunióban komolyan veendő versenytársat lát. Ezek olyan diplomáciai magatartást kívánnak, amely mindkét nagyhatalomnak lehetővé teszi a másik érdekeinek tiszteletben tartását (jaltai axiómák).

Az első enyhülés, a hidegháború jegének felolvadása (akkor ezt még nem neveztük enyhülésnek) az ötvenes évek elején következett el John Foster Dulles kommunistaellenes szólamai ellenére is. Eisenhower kormányzatának szavai és tettei nem voltak mindig összhangban egymással. A honvédelmi költségvetés nem emelkedett, sőt a külpolitikai tevékenység, amelynek az Egyesült Államok határozottságát kellett demonstrálnia a Szovjetunió előtt, még csökkent is akkoriban. Ezt az olvadást meglehetősen fagyossá tette megint a Gaither-féle jelentés (a Nemzeti Biztonsági Tanács 68. sz. dokumentuma), valamint egyéb, a rigai axiómák jegyében készült iratok. Ezek hozzájárultak a pánikeltéshez a „rakéta hiány” miatt, valamint a hatvanas évek elején új háborús készenléthez az amerikai külpolitikában, ami végül is a kubai rakétaválságban érte el tetőpontját. E feszültségek után a fordulat, amit most már az enyhülési időszak kezdetének nevezünk, 1963-ban következett be Kennedy elnök egyetemi beszédével, s ez az időszak a Nixon-adminisztrációig tartott. A dolgok iróniája, hogy éppen ebből az időszakból, amikor az Egyesült Államok mélyen belebonyolódott az indokínai háborúba, a következő jelentős lépéseket tarthatjuk számon a fegyverkezés ellenőrzése és az együttműködés felé: 1959-ben az antarktisi egyezmény; 1963-ban részleges atomrobbantási tilalmi egyezmény; 1967-ben a világűr békés felhasználására vonatkozó egyezmény és a tlattelolci megállapodás; 1968-ban az atomfegyverek tovább nem adására vonatkozó egyezmény; 1971-ben a tengerfenékre vonatkozó egyezmény; 1972-ben a biológiai (bakteriológiai)

fegyverekkel és az antiballisztikus rakéták korlátozásával kapcsolatos egyezmény (ez utóbbi a SALT I. megállapodás eredménye); 1974-ben a vladivostoki egyezmény (a SALT II. első fázisa), valamint egy további atomrobbantási tilalmi egyezmény; 1975-ben az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia és a helsinki záróokmány, megegyezés a békés célokat szolgáló nukleáris robbantásokról, valamint a világűrben folyó hadviselésről. A hetvenes évek közepére meglepően csökkent az Egyesült Államok katonai költségvetése, legalábbis a nemzeti össztermeléshez képest.

1976 óta azonban országomban a szovjetellenes hisztéria új hulláma kezdődött el. Ez mindezeidig elég jelentős ahhoz, hogy megakadályozza a SALT II. ratifikálását. Bár a más országok ügyeibe való amerikai beavatkozás csökkent a feszültség korábbi időszakaihoz képest, a fegyverkezési kiadásokat és katonai erőnknek új fegyverekkel és fegyverrendszerekkel való növelését újból fokozzák. Meg kell kérdeznünk: miért?

Vajon az-e az ok, hogy a Szovjetunió és szövetségesei ellenségesebbek lettek? Az ötezer szovjet katona Kubában való állomásoztatása, Kubának Afrikában kifejtett katonai tevékenysége, a Szovjetunió afganisztáni fellépése miatt? Azért-e, mert növekszik a Szovjetunió stratégiai atom- és katonai akcióképessége és fokozódnak fegyverkezési kiadásai? Vagy az-e az oka, hogy megnövekedett Európában a Varsói Szerződés katonai ereje? Részben talán ezek is az előidézői, legalábbis ezeket hozzák fel az új feszültség megokolására. Nekem azonban, és országunkban sokan másoknak is egyre erősebb a gyanúnk, hogy belpolitikai és gazdasági megfontolásokban rejlik a fő gyújtóanyag, ami előidézi a fegyverkezési versenynek ezt az új fordulóját.

Lehetséges-e, hogy a kormányban és a kormányon kívül azok kerültek előtérbe, akik a rigai axiómákat képviselik (olyan emberek, mint Brzezinski a közigazgatásban és olyan kívülállók, mint Richard Pipes, Paul Mitze és mások az „Időszerű Veszélyek Bizottságában”) Ismét kemény kurzusra szorítják a kormányt a Szovjetunió és szövetségesei ellen a választások emez esztendejében?

Nem lehetséges-e, hogy az új amerikai fegyverkezési kiadások inkább azzal függnek össze, hogy új erőt kell önteni az apadó közgazdaságba, semmint azzal, hogy meg vannak győződve róla, vagy konkrét bizonyítékaik lennének a valódi szovjet veszélyre? Én azt hiszem, hogy így van. Ezzel kapcsolatban Alan Wolfe nemrégiben megjelent művében: „Rise and Fall of the Soviet Threat: Domestic Sources of the Cold War Consensus” (A Szovjetunió részéről fenyegető veszély növekedése és csökkenése: a hidegháború helyeslésének hazai forrásai) részletekkel és utalásokkal szolgál.

Az enyhülést tragikus módon további veszély is fenyegeti. A SALT II. ratifikálását elhalasztották. A Helsinki Záróokmány támasztotta reményéseket aligha lehet most a madridi konferencia előtt fenntartani vagy újraéleszteni. A gabonaszállítások megszüntetése, az olimpiai játékok bojkottálása tovább távolít bennünket a békés együttműködéstől, a fegyverkezés ellenőrzésétől és esetleges korlátozásától.

B) A fegyverkezési verseny újraéledése

Az enyhülés folyamatának megromlása a fegyverkezési verseny új és veszedelmes előidézője. Frank Barnaby az atomtudósok közlönyében nemrég megjelent egyik cikkében összefoglalja a SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute = Stockholmi Nemzetközi Békekutató Intézet) 1980-as évkönyvének néhány, a fegyverkezésre vonatkozó statisztikai adatát.

Elmondja, hogy 1980-ban világszerte 500 milliárd dollárt költöttek katonai célra. Ez a világ össztermelése kb. 6° -ának felel meg. S azt tervezik, hogy az amerikai katonai kiadásokat az 1980. évi 139,3 milliárd dollárról 1981-ben 158,7 milliárd dollárra, 1985-ig pedig 248,9 milliárd dollárra emelik) azaz több mint 100 milliárd dollárral növelik ez évtized első felében). A Szovjetunió katonai kiadásait 1980-ban 175 milliárd dollárra becsülik. *Brown* hadügyminiszternek az 1981-re szóló honvédelmi jelentése szerint ezt 1985-ig 230 milliárd dollárra fogják emelni.

Pedig az Egyesült Államok, a Szovjetunió és mindkettőjük szövetségesei a katonai kiadások ilyen növelése nélkül is többszörösen meg tudnának semmisíteni minden lehetséges ellenfelet. Az Egyesült Államok és NATO-beli szövetségesei több mint 10 500 stratégiai atomfegyverrel rendelkeznek, évenként 215 milliárd dollárt költenek katonai célokra, 5,1 millió főnyi haderejük van és 400 nagy hadihajó áll rendelkezésükre. A Szovjetunió és a Varsói Szerződés-beli szövetségeseinek haterazer atomfegyverük van és évi 175 milliárd dollárt költenek katonai célokra, 4,8 millió embert tartanak fegyverben és 235 nagy hadihajójuk van. De miként az alkoholistának, akinek mindig csak egy pohárka kell még, stratégiáinknak és fegyverkereskedőinknek is mindig csak egy új fegyverrendszerre van még szükségük, s azután megint egyre s újból csak egyre. A Szovjetunió európai középtávolságú nukleáris fegyvereit az SS-20-szal és a „Backfire” bombázókkal teszi modernebbé, az Egyesült Államok pedig egyéb más új fegyverrendszereken kívül 108 Persing II és 1500 középtávolságú rakéta állomásoztatását készíti elő Európában. Csupán az előbbi 1,7 milliárd dollárba kerül.

Ezt a statisztikát nem azért közlöm, hogy untassam, hanem hogy megdöbbensem Önöket, s mindezzel csupán a felszínt érintettem. *Brown* hadügyminiszter 1980. évi honvédelmi jelentése további szovjet fegyverek és növekedésük hosszú listáját sorolja még fel. A katonai kutatásunk és fejlesztésünk jelzőtábláján szereplő számos elgondolásból csak néhányat említettem meg. Hozzá kell számítani még ezekhez az MX interkontinentális ballisztikus rakétákat, a Trident tengeralattjárókat és rakétákat, a műhold-elhárító fegyvereket, az antiballisztikus rakéták területén folyó állandó kutatást, a vegyi fegyverek lehetséges újbóli továbbfejlesztését, valamint a jelenlegi politika játéklabdáját, a „Stealth” repülőgépet.

Mindez az 1980. évi amerikai és szovjet hadügyi gazdálkodás teljes összegét 315 milliárd dollára teszi. Ez a betegségen kívül még örültség is. Az ily nőgyapított, megsemmisítő erő a feszültségek fokozásával és az enyhülés folyamatának megromlásával együtt csak a háborús veszélyt növelheti. Ezen kívül rettenetesnek tartom még manapság azokat a megvitatásra kerülő elméleteket is, amelyekkel nyilvánvalóan foglalkoznak mindkét nagyhatalom stratégiái. Azt állítják, hogy a korlátozott atomháborúk nemcsak lehetségesek, hanem katonailag eredményesek is lehetnek, hogy a halálos áldozatokat „elfogadható méretek között” lehet tartani és az életfontosságú ipar sértetlen maradhat. S mintha ez már önmagában is nem lenne elég borzalmas, tudósainkat és technikusainkat még tovább ösztönzik a katonai stratégiák, hogy újabb olyan fegyvereket fejlesszenek ki, amelyek egyre inkább a háborús bevetésre s nem csupán az elretentésre alkalmasak. Példaként csak azokat a ballisztikus rakétákat említtem meg, amelyek pontosan a célra irányíthatók, vagy a közelharcban bevethető taktikai atomfegyvereket. Az egyik fegyvert, úgy látszik, arra szánták, hogy az első csapás feltétlen fölényét bizto-

sítsa, a másikkal a bevetése az atomháború eskalációját váltaná ki. S mennél több ilyen fegyver sorakozik a két nagyhatalom fegyvertárában és stratégiájában, annál inkább kezdenek azzal érvelni, hogy az atomháború elképzelhető, megnyerhető és megéri a kockázatot. Folytatjuk „a képtelenség elképzelését” és „a megengedhetetlen kockázatát”.

C) A biztonság

És miért? Mivel okolják meg ezt az örületet? Elméletileg mindezt a nemzeti érdekek védelmében teszik, a nemzeti önfenntartás érdekében, a nemzeti biztonsáért és a nép jólétéért szuverén országában. Olyan korban, amikor még nem tanultak meg, hogy békésen egy világfaluban éljünk, az állami szuverenitásnak lehet bizonyos értéke, bizonyos szükségessége. De ha a nemzeti érdek védelme magasabbrendű, általánosabb érdekeket sért, s ha a nemzeti biztonság a katonai hatalom felépítését követeli meg annak mindent elpusztító ütőerejével, hogy a szegények és elnyomottak rovására védelmezze és biztosítsa előjogait, akkor ez a nemzeti érdek és ez a nemzeti biztonság nyilvánvalóan demóni cél.

Továbbá egyszer már komolyan fel kell vetni azt a kérdést, hogy valóban biztonságot nyújtanak-e nekünk ezek a fegyverek és szörnyű lehetőségeik. Az egész inkább versenyfutásnak látszik, amely csak növeli a nemzeti bizonytalanságot, amely egyrészt mind nagyobb lehetőséget nyújt a népek tömeges pusztítására és a föld rombolására, másrészt elvonja a tőkét, az erőforrásokat és a technikát azoktól a törekvésektől, amelyek nemcsak megtartani, hanem gazdagítani és szabadabbá tenni akarják az életet. Amikor a biztonságra gondolok, újból és újból ez a bibliai kép jut az eszembe: „Juda és Izráel biztonságban lakott, mindenki a maga szőlője és fügefája alatt” (1Kir 5,5). Az a fegyverkezési verseny, amelyben ma élünk, kétségtelenül egyre jobban eltávolított bennünket ettől az idilli-kus képtől.

Hogy pesszimizmusomat elviselhetőbbé tegyem, szeretném figyelmüket néhány olyan megállapításra irányítani, amelyek az EVT által rendezett leszerelési konzultáció jelentésének teológiai szakaszában olvashatók: „Az emberek biztonságának igazi alapja Isten ama szerető akarata, hogy senki se pusztuljon el s hogy teremtményei éljenek és bővülködjenek. Jöjjön el az Ő országa, legyen meg az Ő akarata, miként a mennyben, azonképpen a földön is. Ez a bizonyosság szabadítja meg a keresztyéneket az aggodalom terhétől és szabadítja fel őket a békemunkára s a legválságosabb helyzetekben is a reménység megőrzésére.

Nem csupán egyéni biztonságról van szó. A biztonsághoz hozzátartozik a kölcsönös bizalom és az együttműködés. Bizalom nélkül nem lehetséges igazi közösség. A közösségnek azonban nyitottnak kell lennie a kritikus kérdések előtt, hogy megelőzhesse a hatalommal való visszaélést, amely minden ember biztonságát veszélyezteti” (Az Egyházak Nemzetközi Ügyekkel Foglalkozó Bizottságának dokumentációja, 1978 4).

Ez a nyilatkozat bírálja továbbá a biztonságnak a különböző nemzeti államok által képviselt hamis elképzeléseit. A fő hangsúlyt azonban mind az egyes hívők, mind a hit közösségében egyesült keresztyének felelősségére helyezi. Hozzá kell járulniok a bizalom felkeltéséhez és az együttműködéshez. Ez szükséges a kicsinyes parochializmus és nacionalizmus legyőzéséhez, ami nagyon is elősegíti a nemzetközi bizalmatlanság létrejöttét és fennmaradását, amint ezt saját nemzedékünk életében tapasztalhattuk.

III. Az egyházak feladata

Ha van némi igazság abban a képben, amelyet itt durva vonásokkal felvázoltam, akkor nekünk, mint Isten ígérete örökösének, sok tennivalónk van. Azok leszünk-e, akik által áldást nyer a föld? Meg tudunk-e újulni a keresztyénség minden meghasonlása és különbözősége ellenére a szövetség népe mivoltunkban s a pusztában való tévelygésünkől és vitatkozásunkból be tudunk-e menni egy új ígért földjére? Lehetnek-e belőlünk a béke országának építései és építő munkásai? Hiszem, hogy igen, mert kell!

Az olyan összefüggések, mint az itteni is, döntöttek az atomháború elkerüléséhez és a békemunkához. Még több ilyen jellegű alkalomra van szükségünk a nemzetközi eszmecserehez, vitához és a munkában való részvételhez. Sokáig kell még vándorolnunk a pusztában, hogy az egyenetlenkedő nép egységre jusson közös és világos célokkal. Szükségünk van az ilyen tapasztalatra és részvételre, hogy felülkerekedhessünk azokon a szüklátókörü nézeteken, amelyek oly gyakran elterjednek társadalmunkban a korlátozott nacionalista propaganda hatására. Ezeknek a tapasztalatoknak el kell mélyülniük és el kell terjedniük nemcsak a Keresztyén Békekonferencia, hanem a Béke Világtanács, nemzeti egyházaink regionális tanácsai és szervezetei révén is, amelyek mind a béke és igazságosság kérdéseivel foglalkoznak. S ennek nem csupán a vezető rétegekben, hanem egyre inkább gyülekezeteink szintjén is meg kell történnie, Keleten és Nyugaton, Északon és Délen, mert az egyszerű gyülekezeti tagok sokszor jobb meghallgatásra találnak mint mi és nagyobb befolyást gyakorolhatnak társadalmunkban a változásra.

Hogy világosan megmondjam: Az egyháznak, szervezetének és vezetőségének, céltudatosabban kell eljárnia a békéért és igazságosságért kifejtett fáradozásokban szerte a világon. Meg kell találnunk a legjobb módokat a nemzeti és nemzetközi vezetők és hatalmi ügynökök befolyásolására, hogy megállíthassuk ezt a szüntelen való áramlást egy lehetséges atomkatasztrófa felé. Az Egyesült Államok szenátusának ratifikálnia kell a SALT II. szerződést és folytatni kell a SALT III. tárgyalásait. Az ENSZ közösségében tovább kell folytatni és ki kell szélesíteni a leszerelési fáradozásokat. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferenciának életképes fórumként kell tovább működnie, amelyen tompíthatják a kielezett ellentéteket, nemcsak az emberi jogok kérdésében, hanem még inkább a fegyverkezés területén. Nem szabad megfelekezni a fegyveres erők kiegyensúlyozott csökkentéséről folyó tárgyalásokról sem. Átfogó egyezményt kell elérni az atomrobbantási kísérletek eltiltásáról, felelősségteljesen kell folytatni az ENSZ naggyűlésének a szörnyű és embertelen fegyverek kiiktatására irányuló munkáját, felül kell vizsgálni és ki kell bővíteni az atomfegyverek tovább nem adásáról szóló egyezményt és törekedni kell az atommentes övezetek kibővítésére. Az egyháznak nem szabad visszariadnia attól, hogy mindenkorai nemzeti körülményei között is félreérthetetlenül rámutasson az olyan fáradozások fontosságára, amelyek megfékezhetik a fegyverkezési versenyt. Ezt azzal a meggyőződéses reménységgel kell tennie, hogy a kormányok és államok is hajlandók lehetnek megtenni a következő lépést az igazi leszerelés felé.

Az egyház pénzügyi és személyi lehetőségei korlátozottak. Mint az egyházakban és egyházi szervezetekben felelős személyeknek, számos feladat elsőbbségi sorrendjében kell döntenünk. Sajnos, ezekben igen ritkán adjuk meg a békének és a leszerelésnek az első helyet. Néhányan megelégedettek vagyunk az EVT fáradozásaival, hogy elsőbbséget biztosítson a leszerelés,

az antimilitarizmus és a fegyverkezési verseny korlátozása programjának. De mint egyházak, sajnos, csak igen csekély pénzügyi támogatásban részesítjük ezt a programot. S ez alól sehol sincs kivétel, a mi amerikai Nemzeti Egyháztanácsunkban sem, ahol évek óta fáradozunk — de csak igen kevés sikerrel — a béke és leszerelés mellett való kiállás erősítése érdekében. Vannak egyes egyházak, amelyek a béke és leszerelés terén végzendő munkában több munkatársat foglalkoztatnak, fokozzák az ilyen irányú nevelést, akciókat és anyagi támogatást, de még mindig nem érik el itt az egyéb egyházi programok színvonalát. Úgy látszik, mintha későbbiek lennének a háború sebeit bekötözni, mint a háború megakadályozásán fáradozni.

Számos lehetőség nyílik tehát számunkra, hogy tanulmányi munkával, békeakciókkal fáradozzunk a békéért világunkban, népeink és egyházaink körében. De az előttünk álló feladatok között talán legfontosabb a békére való nevelés gyülekezeteinkben, a hívők közösségének összegyülekezéseiben. A Testvérek Egyházának gyülekezeteiben Amerika-szerte szerzett tapasztalataim azt mutatják, hogy a templomok padjaiban ülő keresztyén hívőket a tanok, a politikai és gazdasági propaganda különböző válfajaival ostromolják. Ideoda rángatják őket, s ezen bosszankodnak. Nagyon könnyen bevonhatók a hidegháború szellemébe, amely oly sokáig kísértett bennünket. Igen távol vannak már korai lelki őseink tapasztalataitól és gyakorlatától, akik még Krisztus születése után három évszázaddal is vonakodtak részt venni Róma erőszakos katonai terveiben. Figyelemreméltó, hogy nem ők semmisültek meg, hanem nekik sikerült megváltoztatniok a világot.

Miután mindent megtettünk, amit lehetett és kellett, hogy hatást gyakoroljunk a kormányokra és a hatalmakra, s miután minden erőnket latba vetettük, hogy ökumenikus és egyházi szervezeteinkben leszerelési programokat dolgozzunk ki, még mindig legfontosabb és legdöntőbb feladatunk marad, napról napra, hétről hétre, évről évre — gyakran igen súlyos terhek alatt — az igazságosságért és a békéért való küzdelemre nevelni híveinket. Mily gyakran engedünk az alkalom nyomásának és választottuk a legkisebb ellenállás útját. A fegyverkezést és a háborút elkerülhetetlen, vagy szükséges rossznak fogadtuk el, sőt még azt is állítottuk, hogy ez igazságos lehet. Az Újszövetség olvasása azonban arról győz meg, hogy tőlünk ettől a lelkülettől való határozott elfordulás kívántatik. Az Ef 2,17 a *Phillips*-féle fordításban így hangzik: „S akkor eljött Ő és azt mondta mindkettőtöknek (zsidóknak és pogányoknak), akik távol voltatok Istentől, valamint nekünk, akik közel voltunk, hogy a háború már elmúlt”.

Phil Ochs a vietnami háború idején írta és hozta színre „A háború már elmúlt” c. darabját, amely jól illett erre a versre. S az utcán adatta elő a demokraták 1968. évi szegényletes választási gyűlése idején. A háború ellenzőinek az az aktív csoportja, amely összegyűlt körülötte, tudta, hogy mi vár rájuk Chicago utcáin. De valahányszor *Phil Ochs* ehhez a mondathoz ért: „Én nem menetelek tovább” és „a háború már elmúlt”, a tömeg mindig lelkes örjögésben tört ki. Tekintet nélkül arra, hogy mi vár rájuk, számukra a háború már elmúlt, semmilyen közösséget nem akartak vállalni vele.

Ma, amikor az atom szörnyűsége Isten egész teremtett világát fenyegeti, sok-e ilyen elkötelezettségben reménykedni és azért munkálkodni? Sok-e felszólítani embertársainkat, hogy nemet mondjanak erre az örült-ségre és így kiáltani: „Számunkra vége van az atom örületének. Mindenkinek meg kell tudnia, hogy mi az egyházban hajlandók vagyunk a nukleáris fegyverek

védelve nélkül élni?" Talán túl féltünk voltunk, túl gyengék a hitben, és ezért ilyen szegényes az aratásunk. Azt hiszem, a szövetség új népe vagyunk, újból megpróbáltatunk és újból kihivatunk az atom pusztaságában való bolyongásunkból és vitáinkból egy új ígért földjére, amelyen megáldatnak a föld minden nemzetségei.

Ahogy Steve Engle, a Testvérek Egyháza fiatal költője egyik énekének a refrénje mondja: „Új világ érkezését látom! Az emberek felszabadulásának korát! Legyenek hát az Ő népe és Ő uralkodjék felettük békekedvelésben!”

A meghívás, hogy Önökhöz szóljak, nagy megtiszteltetés volt számomra, s különös örömet jelentett nekem Eisenachba jönni. Johan Sebastian Bach szülővárosába. Amíg türelmetlenül váraкоztam erre az útra, újból és újból felcsendült bennem kedvenc Bach-

korálom szövege és zenéje. Azt hiszem, annak egyik verse nagyon is alkalmas záró imádságul és biztatásul:

*Te, szép hajnali fény, virradj
és tündökölj az égen.
Ő pásztornép, meg ne riadj
Ez angyali ígéren:
E gyöngye kised itt
Örömmel bátorít,
Az ördögön erőt vesz,
A békességünk Ő lesz.
Ő a mi reménységünk.*

Ő a mi békességünk. Ő az, aki erőt ad nekünk a béke és igazság szolgálatára, mivel ez a szolgálat reánk van bízva a XX. század eme kritikus utolsó esztendeiben.

H. Lamar Gibble

Fordította: Fűkő Dezső

Üzenet az egyházakhoz és a keresztyénekhez

„... azoknak, akik velünk együtt ugyanabban a drága hitben részesültek Istenünk és Üdvözítőnk, Jézus Krisztus igazsága által: kegyelem és békesség adassék nektek bőségesen az Istennek és a mi Urunknak, Jézusnak megismerésében”. (2Pt 1,1–2)

Kedves Testvéreink a Krisztusban!

A Keresztyén Békekonferencia Folytatólagos Bizottsága az V. Keresztyén Béke-Világgyűlés (1978) óta első ízben 1980. október 13–17-ig ült össze. A találkozó helye Eisenach városa volt a Német Demokratikus Köztársaságban — olyan város, amelyet Luther Márton életével való kapcsolata tett ismertté. A Folytatólagos Bizottság 250 tagja és vendége vitatta meg a tanácskozás témáját: „Isten ígérete és a mi felelősségünk — Keresztyének a bizalomkeltés, az enyhülés, a leszerelés és az igazságosság szolgálatában”. A bibliai ige az 1Tim 2,4 volt: „Isten azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság ismeretére”.

Meg vagyunk győződve arról, hogy a békeszerzés alapvető feladat az egyház küldetésében. Ez nem alkalmi és felületes tennivalókat kíván meg tőlünk, hanem fáradhatatlan bizonygátelt és szolgálatot az igazságos és életképes világrend megteremtésére való elkötelezettségben.

*

Mélyen aggaszt bennünket a Harmadik Világ helyzetének megromlása. Látjuk az ENSZ első fejlesztési évtizedeinek kudarcát és azt, hogy a gazdagok nem hajlandók a világ igazságtalan gazdasági rendjének megváltoztatására. Milliók éhezése, szegénysége és szenvedése olyan botrány, amely mindnyájunkat sürgős cselekvésre kell hogy indítson. Nyugtalanít bennünket a nemzetközi kapcsolatokban az enyhülés folyamatának veszedelmes megromlása és a nukleáris pusztulás fenyegető veszélye. Nemet szeretnénk mondani az apokaliptikus fejlemények eme lehetőségére.

Meg vagyunk győződve arról, hogy a világ egyetlen nemzetének sincs soha, semmilyen körülmények között joga az atomfegyverek használatára. Úgy véljük, hogy a háborús készülődés már önmagában is előidézhetheti a nukleáris konfliktust. Mély sajnálattal látjuk az erőforrások hihetetlen tékozlását a Közgazdaság militarizálása következtében. Ez csak a *halál gazdálkodásához*

vezethet nemzetközi szinten, pedig nekünk a világ erőforrásait arra kellene felhasználnunk, hogy az élet gazdálkodását fejlesszük ki, az életét Isten valamennyi gyermeke számára.

Ezért meggyőződésünk, hogy a keresztyéneknek, bárhol éljenek is, a legsürgősebben kell a leszerelés, a béke és az igazságosság érdekében munkálkodniok. Tudjuk, hogy ma már többszörösen is el lehet pusztítani az emberiséget és a földet lakhatatlanná lehet tenni.

„A harmadik világháború közeledik, senki sem tartóztathatja fel. Nincs ember, nincs hatalom, amely megakadályozhatná.” *Ez a kísértő szava.*

A leszerelés a technikai és nemzetközi jogi problémák, történelmi fejlemények és diplomáciai akciók bonyolult szövevényéből bontakozhatik csak ki. Egy-másnak ellentmondó tanulmányok, felhívások, riportok és cikkek tárgya. „Ezt már senki sem értheti meg többé. Senki sem lesz képes igazi leszerelési intézkedéseket foganatosítani.” *Ez megint csak a kísértő szava.*

A modern fegyvergyártási technika egyes katonai stratégiákat erre a hamis következtetésre csábít: „Az atomháború korlátozott is lehet és megnyerhető a nukleáris elrettentés fokozatos alkalmazásával.” *Ez is a kísértő szava.*

A kísértő szavát halljuk akkor is, amikor a béke megzavaróinak kiáltják ki azokat, akik síkra szállnak a békéért és leszerelésért, a társadalmi igazságért és a felszabadulásért, s még inkább, amikor az egyenlőség és az egyenlő biztonság elvéért harcolnak.

Valahányszor a Harmadik Világ felszabadulásáért küzd és igazságos békét követel, a gazdag hatalmak ezt úgynevezett „életbevágó érdekeik erős szakos megsértésének” minősítik. *Ez is a kísértő szava.*

*

Isten ígéreteire figyelve és azoknak engedelmeskedve elutasítjuk a kísértő szavát és vállaljuk a felelősséget azért, hogy kitörünk a megfélemlítés, a tehetetlenség, a beletörődés és a passzivitás ördögi köréből.

I. „Isten ígéretet tesz, s mi arra válaszolunk gondolatlanul, szóval és cselekedettel. Isten megszólít min-

ket és válaszukat várja. Felelősségünk ezen a kettőségen alapszik" (Leich püspök). Elfogadjuk Istennek a Jézus Krisztusban adott ígérését. Isten az emberrel vállalt szolidaritásból testté lett és kegyelméből üdvöséget szerzett minden ember számára. Isten cselekedetére válaszul ezt a szolidaritást akarjuk megélni közösségben (koinonia), teljességben (pleroma) és szeretetben (agape).

Kitörünk az ördögi körből, amikor szolidárisan együttműködünk olyan emberekkel és mozgalmakkal, amelyek — miként a Népek Világparlamentje Szófiában — a béke és igazságosság megvalósításán, a bizalom felkeltésén és a felszabadítás győzelmén fáradoznak. Istennek a Krisztus kereszthalálában és feltámadásában a bűn és halál felett aratott győzelme az emberiség békés és igazságos jövőjéért való józan munkálkodásra indít bennünket.

Az egyházakra két nagy feladat vár. Először is fel kell hívni a tömegek figyelmét az olyan multinacionális konszernek uralmában rejlő veszélyekre, amelyek a gazdasági fejlesztés ürügyén saját önző céljaik támogatására vásárolják meg a szegényebb nemzeteket. Másodsor, segíteni kell az egyházaknak a szegények, a világ éhező millióinak szükségén. Lehet-e béke és igazság olyan társadalmi rendszerekben, amelyekben elnyomják a nőket, a parasztoknak nincs földjük, a munkások naponta kétszer sem jutnak rendes étkezéshez, a fiatalok nem találnak munkát s millióknak kell reménység nélkül élniük? Az egyházaknak érzékenyen kell reagálniuk az ilyen társadalmi és gazdasági bajokra.

II. Isten ígérete felelőssé tesz minket azért, hogy el ne pusztuljon ez a világ, amelyet Isten teremtett. Elfogadjuk az ígérést és vállaljuk a felelősséget. De nem feledkezünk meg arról, hogy mennyire sebezhető a békés rendnek a hetvenes években kialakult struktúrái. Az enyhülés jegyében létrejött eme struktúrák nyilván nem szilárdultak meg még annyira, hogy ne veszélyeztethetnék ezeket a destabilizációs és konfrontációs erők. Elutasítunk minden felületetes optimizmust, de valljuk a keresztyén optimizmust, amely „a reménység optimizmusa”.

Az a fontos, hogy miközben a részletkérdésekre nézve tiszteletben tartjuk az egymástól eltérő álláspontokat, fedezzük fel azt, amit a béke, az igazságosság és a felszabadulás elvi kérdéseiben közösen vallhatunk s igyekezzünk ezt leleményes együttműködéssel megvalósítani.

Arra hívtunk, hogy az alábbiakért imádkozzunk és dolgozzunk:

- az atom- és egyéb tömegpusztító fegyverek fejlesztésének, gyártásának és felhalmozásának megszüntetéséért;
- az európai együttműködés és biztonság madridi utókonferenciájának eredményességéért;
- a SALT II. egyezmény ratifikálásáért;
- a fegyverkezés csökkentéséért folyó bécsi tárgyalások folytatásáért;
- egy európai katonai enyhülési és leszerelési konferencia összehívásáért és általában a bizalom légkörének megteremtéséért;
- minden elnyomott nép felszabadításáért és az igazságosságáért, ami nélkül nem lehetséges igazi béke.

III. Eisenachban világossá vált előttünk, hogy — tekintve a világban és a világért viselt felelősségünket, amellyel Isten ígérte válaszolunk — most minden azon múlik, hogy tudunk-e ragaszkodni az enyhülési politika alapelveihez, amelyek elválaszthatatlanok a felszabadításért és igazságosságáért vívott harctól.

Húsz esztendővel az évszázad vége előtt, amikor majd a mi Urunk Jézus Krisztusnak, aki Isten ígérte és a mi felelősségünket állította elénk, 2000. születésnapját ünnepeljük, azon méretünk le, hogy megvalósítjuk-e a sálom világról nyert látomásunkat, olyan világról, amelyben nincs háború s amelyben igazságosság uralkodik.

Egyszerűen az élet és a halál között kell választanunk. Mint keresztyéneknek, mindazokhoz kell csatlakoznunk, akik belátóak és jóakaratóak. Velük és elődeinkkel, a prófétákkal és szentekkel együtt az életet választjuk, az életet az egész emberi közösség számára. A világnak ezért az életéért adta Isten az Ő Fiát, hogy az Ő élete diadalmaskodjék a mi halálunk felett.

„Köszöntések egymást a szeretet csókjaival. Békeség mindnyájatoknak, akik a Krisztusban vagytok” (1Pt 5,14)

Dr. Lubomir Mirejovsky
lelkész, főtákar

Dr. Tóth Károly
püspök, elnök

Dr. Filaret
kievi és galíciai metropolita,
a Folytatólagos Bizottság elnöke

Levél az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia madridi utókonferenciáján résztvevő államok képviselőihez

Mi, a Keresztyén Békekonferencia Folytatólagos Bizottsága Eisenachban (NDK) 1980. október 13—17-ig tartott ülésének résztvevői, gondos figyelemmel kísértük az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia madridi utókonferenciájának előkészítését. Mint olyan nem kormányzintú szervezet, amelyben több mint ötven országból működnek együtt egyházak és keresztyének, bátorodunk közölni Önökkel megfontolásainkat.

Látásunk szerint az 1975. évi helsinki tíz alapelv megfelelő alapot biztosít a politikai klíma megjavításához és az enyhülés folyamatának megerősítéséhez nyújtandó minden hozzájárulás számára.

Ebből kiindulva azért imádkozunk és azt kérjük,

hogy sikerüljön távol tartani a madridi konferenciától a polémia és a konfrontációt, tárgyilagosan és józanul tárgyalni és bármilyen állásponttól is a közös érdekeket keresni, hogy már ez a konferencia is a bizalomkeltő intézkedések gyakorlatának színterévé váljék.

Kérjük továbbá Önöket, hogy következetesen azokat a problémákat ragadják meg, amelyekre eddig még nem sikerült megoldást találni, s amelyek időközben még jobban kiéleződtek. Itt mindenképp a leszerelésre gondolunk. 1975-ben a Helsinki Alapokmányt aláíró államok azt a megbízatást kapták, hogy vessenek gátat a fegyverkezési versenynek és a politikai enyhülést egésszítsék ki a katonai enyhüléssel.

Úgy véljük, hogy az enyhülés folyamatának folytatásához az alábbiaknak különös jelentősége lehetne:

1. A SALT II. Egyezmény ratifikálása és a stratégiai fegyverkezés további csökkentését célzó tárgyalások folytatása.
2. Az európai katonai enyhülésről és leszerelésről tartandó konferencia előkészítése, amelynek Varsóban való megtartására már kaptak az államok általános meghívást.
3. Megegyezés arra nézve, hogy egy meghatározott időponttól kezdve egyetlen európai állam vagy államcsoport sem növeli katonai erejét, hogy nem kötnék új katonai szövetségeket, s a meglévőket nem bővítik ki — abban a reményben, hogy végül a meglévő katonai szövetségek is felbonthatók lesznek.
4. Lemondás az első atomcsapás mindennemű tervéről, valamint megállapodások az atomháború veszélyeinek megfékezésére irányuló további intézkedések tekintetében, el egészen az atomfegyverek kipróbálásának és felhasználásának minden időkre szóló teljes és általános eltiltásáig, mégpedig megfelelő szerződések alapján.
5. Az atomfegyvereket birtokló államok közös megállapodásával vagy nyilatkozataival az ilyen fegyverekkel nem rendelkező államok biztonságának garantálása.
6. Hatékony lépések megtétele a közép-európai haderők és fegyverkezés csökkentéséről folyó bécsi tárgyalásokon (pl. fegyverkezési moratórium).
7. A fegyverkezési verseny beszüntetését szolgáló gya-

korlati intézkedésekről (mint amilyen a radiológiai fegyverek eltiltása, a vegyi fegyverek eltiltása és megsemmisítése) már elkezdett tárgyalások további sürgetése, illetve az ilyen jellegű tárgyalások megkezdése (pl. az erőszak alkalmazásáról való lemondásról szóló, s az egész világra kiterjedő egyezmény megkötését illetően).

8. Az idegen területen létesített katonai támaszpontok megszüntetése, a nemzetközi tengeri utak akadálytalan használatának biztosítása.
9. Az ENSZ által meghatározott minden polgári, társadalmi, kulturális és gazdasági jog további érvényesítésének támogatása a helsinki alapokmányt aláíró valamennyi államban.
10. Minden békeerő mozgósítása a lélektani háborúval szemben való védekezésre és az újfasizmus veszélyének elhárítására.
11. Olyan intézkedések megtétele, amelyekkel biztosítani lehet az európai államok együttműködését minden közérdekű területen.
12. A békéhez való alapvető jog biztosítása minden ember számára, s minden olyan tevékenység fokozása, mely a népeket és az egyes embereket a békés életre inspirálja.

Végül arra kérjük Önöket, hogy Madridban a fentiekből egyetlen kérdést se iktassanak ki, hanem úgy tárgyaljanak róluk, hogy közben kirajzolódjanak azok a területek, amelyeken az európai béke, biztonság és együttműködés érdekében optimális eredmények érhetőek el.

Nyilatkozat az enyhülés és leszerelés kérdéseiről

Az egyre fenyegetőbbé váló nemzetközi helyzetben ült össze a Keresztyén Békekonferencia Folytatólagos Bizottsága 1980 októberében Eisenachban (NDK).

Megállapítjuk:

Az a körülmény, hogy a SALT II. egyezményt még máig sem ratifikálták, súlyosan veszélyezteti a SALT III-ról folytatandó tárgyalásokat.

Bárhogyan vélekedünk is az okairól, a nukleáris háború veszélyét nagyban növelte a NATO 1979. decemberi döntése, hogy középtávolságú nukleáris rakétákat telepít Nyugat-Európába.

1980-ban az Egyesült Államok elnöke kiadta az 59. sz. direktívát, amely megnövelte a korlátozott atomháború és az első nukleáris csapás lehetőségét.

A neutronbomba gyártásának veszélye még mindig nem hártult el.

A nukleáris fegyverkezési versenyben egyre magasabb szintet ér el valamennyi fél atomfegyver-rendszerre, s ez állandóan növeli a közvetlen összeütközés veszélyét és annak lehetőségét, hogy egy technikai hiba háború okozójává válik.

A fegyverkezési verseny örületét továbbra is az a hamis illúzió táplálja, hogy a fegyverkezés fokozása nagyobb biztonságot eredményez. A valóságban ennek a fordítottja az igaz: minél több fegyvert gyártunk, annál kevésbé vagyunk biztosítva a teljes megsemmisüléstől.

Ez a néhány tény önmagában is nyilvánvalóvá teszi, hogy soha sem volt közelebb a nukleáris világkatasztrófa veszélye, mint ma. A nukleáris fegyverkezés újabb

fordulója az egész teremtett világot fenyegető atomterror.

A hidegháború után a hetvenes években az enyhülés folyamata lényeges előrehaladást hozott a népek békés együttélésében. A háború és a halálos veszedelem nélküli világ reménye kezdett reális lehetőséggé válni. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia Helsinkiben világméretben kezdett gyümölcsöt teremni. 1978-ban első ízben rendezett az ENSZ rendkívüli közgyűlést a leszerelésről.

De éppen akkor nagymértékben akadályozta meg az enyhülés folyamatát a NATO hosszú távú fegyverkezési programja. 1979. óta „a fegyverkezési egyensúly helyreállításának” ürügyén ijesztő módon veszélyeztetik a katonai egyensúlyt Európában. A Varsói Szerződés államai által tett enyhülési intézkedések (pl. a szovjet csapatcsökkentések az NDK-ban) még nem találtak pozitív visszhangra, és megakasztották a bécsi haderőcsökkentési tárgyalásokat is.

A fegyverkezési verseny állandó fokozása a bizalmatlanság és bizonytalanság légkörét teremti meg az egész világon. Ez a légkör — amint azt a Bolognában, Münchenben és Párizsban elkövetett terrorista cselekmények bizonyítják — nagy lökést ad a neofasizmusnak Nyugat-Európában és a jobboldali politikának az Egyesült Államokban, s mindenütt erősíti az enyhülést ellenző erőket.

Vészjóslóan fokozódik a militarizálódás a Harmadik Világban is. A demokratikus és haladó kormányokat erőszakosan jobboldali és militarista rendszerek vált-

ják fel; katonai támaszpontokat létesítenek vagy erősítenek meg olyan stratégiai fontosságú övezetekben, mint a Csendes-óceán és a Perzsa-öböl; a forradalmi mozgalmakat olyan akciók fenyegetik, melyek az „életbevágó érdekeknek” nevezett előjogok egyoldalú védelmezésére való állítólagos jog doktrínáján alapulnak: új katonai szövetségeket hoznak létre és régiakat újítanak fel; reakciós kormányokat erősítenek meg olyan fegyverrendszerekkel, amelyeket a népi mozgalmak elnyomására és a haladó szomszéd államok fenyegetésére használnak fel. Az erőforrásoknak ez az óriási tékozlása megakadályozza a szegénység és az éhezés sürgető problémáinak ésszerű és igazságos megoldását. Ez is a világbékét közvetlenül fenyegető konfliktusok forrásává válik.

Ezért az enyhülés és a leszerelés folyamata nem választható el az igazságosság problémájától a Harmadik Világban. Egyfelől az enyhülés a Harmadik Világ felszabadulásának és fejlődésének szükséges feltétele, másfelől nem lehet igazi béke világméretű igazságosság és felszabadulás nélkül. A béke és az igazságosság dialektikusan és elválaszthatatlanul összekapcsolódik.

A válságos helyzet azonban számunkra, keresztyének számára nem lehet a beletörődés és a fatalizmus okozója. Ülésünk jelmondata és Isten ígérete inkább arra ösztönöz bennünket, hogy lankadatlanul és eltökélten folytassuk a harcot a tartós békerend megteremtéséért, abba vetve bizalmunkat, aki a mi békességünk és reményességünk.

Örömmel és hálával állapíthatjuk meg, hogy vannak jelek reménykedésre. Ilyen reménykeltő jel mindennek előtt a nyugati világ keresztyénei és nem keresztyénei által szervezett széles körű békemozgalom. Ott e mozgalom évek óta fontos szerepet játszik a fegyverkezési verseny elleni küzdelemben. Csak néhány példát említenek meg: „Állítsátok meg a neutronbombát — állítsátok meg a fegyverkezési versenyt” — az Egyházközi Béketanács Hollandiában; „Kampány a nukleáris leszerelésért”; „Keresztyének a leszerelésért”; „Fegyverkezés nélkül élni”. Megelégedéssel állapítottuk meg azt is, hogy egyes országok egyoldalúan csökkentették katonai költségeiket (Kanada, Románia, Szovjetunió).

Feladatunk, hogy hozzájáruljunk a hetvenes években kötött szerződések valóra váltásához, hogy szembeszálljunk az enyhülés politikája ellen intézett minden támadással és hogy biztosítsuk az általuk veszélyeztetett békestruktúrákat. Annak érdekében, hogy megelőzzük az 1980 novemberében Madridban tartandó második Európai Biztonsági és Együttműködési Utókonferencia kudarcát, minden más egyházzal, vallási és világi békeerővel együtt nyomatékosan kell szorgalmaznunk, hogy ez a konferencia döntő áttöréshöz jusson, különösen a katonai enyhülés tekintetében.

Az Európai Egyházak Konferenciájának 1980-ban Madridban tartott konzultációja és a Népek Világparlamentje Szófiában ugyancsak 1980-ban, amelyen az egyházaknak és a KBK-nak számos képviselője vett részt, fontos lépések voltak a feladat elvégzése felé vezető úton.

Az enyhülés folyamatának központi tényezője a bizalomkeltés. Ez akkor érhető el, ha legyőzzük azokat a hamis alternatívákat, amelyek mérgezik jelenleg a nemzetközi életet. Ha a békés együttélés szellemében a kölcsönös haderőcsökkentés mérsékelte a feszültséget és a fegyverkezési kiadásokat, valamint kiküszöbölte

a konfrontációt, akkor fejlődhetik ki a bizalom, és a szerződések meg a szilárd, világméretű és tartós békerend megteremtéséért folyó küzdelemben vetett bizalom eredményessé válhatnak. Megismételjük azt a követelésünket, hogy ki kell dolgozni a béke új nemzetközi etikáját.

Ehhez véleményünk szerint a következő lépések szükségesek:

1. A SALT II. egyezmény ratifikálása és a stratégiai fegyverkezés további csökkentését célzó tárgyalások folytatása.
2. Az Európai Biztonság és Együttműködés 1980 novemberében Madridban tartandó második Utókonferenciájának konstruktív előkészítése a nyíltság és józanság szellemében.
3. Ezzel kapcsolatban az európai katonai enyhülésről és leszerelésről tartandó konferencia előkészítése, amelynek Varsóban való megtartására már kaptak az államok általános meghívást.
4. Megegyezés arra nézve, hogy egy meghatározott időponttól kezdve egyetlen európai állam vagy államcsoport sem növeli katonai erejét, hogy nem kötnék új katonai szövetségeket, s a meglévőket nem bővítik ki — abban a reményességben, hogy végül a meglévő katonai szövetségek is felbonthatók lesznek.
5. Lemondás az első atomcsapás mindennemű tervéről, valamint megállapodások az atomháború veszélyeinek megfékezésére irányuló további intézkedés tekintetében, el egészen az atomfegyverek kipróbálásának és felhasználásának minden időkre szóló teljes és általános eltiltásáig, mégpedig megfelelő szerződések alapján.
6. Az atomfegyvereket birtokló államok közös megállapodásával vagy nyilatkozataival az ilyen fegyverekkel nem rendelkező államok biztonságának garantálása.
7. Atommentes övezetek létesítése a világ különböző területein.
8. Hatékony lépések megtétele a közép-európai haderők és fegyverkezés csökkentéséről folyó bécsi tárgyalásokon.
9. A fegyverkezési verseny beszüntetését szolgáló gyakorlati intézkedésekről (mint amilyen a radiológiai fegyverek eltávolítása, a vegyi fegyverek eltiltása és megsemmisítése) már elkezdett tárgyalások további sürgetése, illetve az ilyen jellegű tárgyalások megkezdése (pl. az erőszak alkalmazásáról való lemondásról szóló, s az egész világra kiterjedő egyezmény megkötését illetően).
10. Az idegen területeken létesített katonai támaszpontok megszüntetése, a nemzetközi tengeri utak akadálytalan használatának biztosítása és hasonló intézkedések.
11. Minden békeerő mozgósítása a lélektani háborúval szemben való védekezésre és a neofasizmus veszélyének elhárítására.
12. Minden olyan tevékenység fokozása, amely a népet és az egyes embereket a békés életre neveli.

A KBK, mint keresztyén békemozgalom, amely Isten ígéretére válaszol és mint nem kormányzintű szervezet, amely támogatja az ENSZ rendkívüli leszerelési nagygvülésének határozatait, így vállal felelősséget a békés rend építésében.

Bocskai István az egykorú egyházi hagyomány megvilágításában

Bocskai István alakját az egykorú irodalom az Őszövetség bíráihoz és királyaihoz való hasonlóságban örökítette meg. E hagyomány kifejezi Bocskai — történelmünkben egyedülálló — szerepének méltó értékelését.

Bocskai értékelése szorosan összefügg azzal, hogy szabadságharca elsősorban a vallás szabadságáért megindított küzdelem volt. Első hajdúserégének kapitányai, *Lippai* Balázs és *Németi* Balázs 1604 októberében kiadott kiáltványukban azt panaszolták, hogy a császári zsoldosok megkezdték „az igaz és tiszta keresztyén vallás üldözését...” „Fölkeltünk tehát és a keresztyén hitért, a mi Urunk Jézus Krisztusért, a mi édes hazánkért, Magyarorszáért fegyvert fogtunk.” E hitvallás-jellegű felhívást kibocsátó hajdú vezérek magukat „tekintetes és nagyságos Bocskai István úrnak, a szent keresztyénység és az igaz vallás oltalmazója katonasága kapitányainak” nevezték.¹

A hajdúk méltán nevezték őt az igaz vallás oltalmazójának. A szabadságharc kezdeteiről szóló nyilatkozataiban többször kifejezte, hogy nem önként, hanem kénytelenségből indította meg a küzdelmet, de e kénytelenség nem pusztá önféltés volt, hanem a hit szabadságának védelme. 1605 tavaszán *Huet* Albert szebeni királybíróhoz írt levele fejezi ki ezt a legvilágosabban: „Ezért, a mint akarta kegyelmed fölünk kérdezni: mi lött légyen ennek az indulatnak főbb oka? ha religió-é, pénz-é, jószág-é? Egy szóval felelünk kegyelmednek. Magunk és az egész magyar nemzetségnek életinek és az mellett religiójának, szabadságának és javainak megtartása; mert mi is, mint egy ember, hütünket meg tudjuk böcsülni, soha az defectióra okot sem adtunk volna: de erővel, az ő Felsege algyuival és éles kardjával kergettenek el az ő Felsege hűsége mellől; nem lött mit tennünk halál előtt, amint tudtuk, oltalmazni kellett magunkat pellem propelli, et omnia dabit homo pro anima sua.”²

1605 márciusában a dunántúli nemesekhez intézett felhívása részletesen felsorolja a vallási sérelmeket: templomok elfoglalását, prédikátorok gyilkolását, az eretneknek tartott protestánsok megaláztatásait: „Hitünket hogy háborgatták, siralmas szemmel és megsebbzetett lelkiismerettel mi magunk láttuk, szenvedtük; mint vötték el a hol módjok volt templominkat, mint kergették, ölték jámbor tanítóinkat...” „És mint-hogy ők minket haereticusoknak tartanak: ugyan regula ez ő köztök, hogy haereticis non est servanda fides, — mi töllünk pedig, kik igaz keresztyének vagyunk és Istenünket igazán szogláljuk, ugyanazt kívánják, hogy minden punctioban megtartsuk az mi hitünket.”³

A „kételenségből” indított harcot az a meggyőződés hatotta át, hogy az embernek mindent oda kell adnia lelkéért. Abban, hogy a lélek megmentése, az igaz vallás oltalma Erdély és Magyarország egész népét a háborús áldozat vállalására indította, Bocskai, Istennek szabadító akarátát, Isten végzését ismerte fel. Ezt írta

Huet Albertnek a harc kezdetén: „nyilván vagyon kegyelmednél minémő okokból és kételenségből indultatott erre velünk egyetemben az egész magyar nemzetség, kinek az Úr-Isten szívét közönségesen így meg-egyesítvén, nagy biznysága, hogy ez nem emberi gondolatból, sem nem emberi telhetetlenségnek indításából, hanem ő szent Felsegének régtől fogván való, fölünk és szegény nemzetünkről erre az üdöre csodálatos végzésiből való dolog.”⁴

Bocskai szavai szerint a szabadságharcban kialakult összefogás azt bizonyítja, hogy maga az Úr-Isten védelmezi és vezeti népét. Bocskai így nemcsak az Isten tisztességéért küzdő harc vezére, hanem Istenről elrendelt harcban Isten által felkent küldött. E gondolatkör első biznyságtévője maga Bocskai volt, aki nyilatkozataiban sokszor állította egymás mellé személy szerinti készületlenségét, erőtelenségét és a reménység felett nyert diadalokat. Ilyen nyilatkozatai mindig két dolgot szolgáltak: egyfelől az Istentől nyert küldetésben való hűsége hangoztatását, másfelől annak kifejezését, hogy az így megindult küzdelem jó befejezéséért a felelősség nem egyedül az övé, hanem az egész nemzeté.

Illésháznak írja 1605. február 10-én: „En is pedig, ki az Uristentül majd ugyan kedvem ellen, úgy mint ki elégtelenségemet ismervén szólítottam és vonatattam erre, mindazáltal immár azon kegyelmes istentül könyörgésem által várván segítséget, és el is híven hogy ő szent fölsége megsegít bennünket az ő tisztősége, hazánk és nemzetünk mellett elkezdött dolgunkban semmit hátra nem akarok hagyni.”⁵

Felszólításai az Istentől nyert küldetés erejével figyelmeztettek mindenkit a harcban való részvételle. Jellemző részlet 1605 márciusában *Báthori* István országbíróhoz intézett leveléből: „serkentse és indítsa ez dologra kegyelmedet Istenünkhöz és az egy üdvösségre való hitünkhöz, annakutána hazánkhoz és szegény nemzetünkhöz tartozó szerelme, kiket jó lelkiismeretű keresztyén embernek ez világon minden javainál és az maga életénél is drágábbnak kell tartani...”⁶

Bocskai küldetése és a szabadságharc rendeltetése szabatos megfogalmazást nyert a szerencsi országgyűlés 1605. március 20-i felhívásában, amellyel Bocskait a fejedelmi eskü letételére kérték. A beszéd világos teológiai-politikai gondolatsort fejez ki; szerzője *Alvinczi* Péter kassai prédikátor a fejedelem legfőbb tanácsadója 1605 márciusától haláláig.⁷ E felhívás szerint a hatalom forrása Istennél van, s a fejedelmek Isten rendeléséből uralkodnak „az emberi társaság között jó rendtartásnak okáért”. Ez elvi alapvetésen a beszéd két érveléssel támasztja alá Bocskai fejedelemségének törvényességét: egyfelől a bekövetkezett események igazolják azt, hogy Isten Bocskait választotta ki a hatalom átvételére. „Ilyen nagy progressus és szerencse pedig, kikkel az nagy Isten az Nsgod dolgát ez kevés időben megáldotta, minden emberi elméket megfogtak és megmuntatják, hogy csak egyedül az nagy Istennek vezérlése

volt Nsgdal, az ki ezt cselekedhette.”⁸ Az Istentől Bocskainak adott méltóságot a szerencsi országgyűlés e felirati beszéde foglalta először bibliai képbe: „az mely Isten Dávidot az juhok aklából, Mojszt az pásztorságból, Sault az pórságból nagy királyokká választotta, szentelte és nevelte ugyan azon Isten velönk egyetemben Nsgodat, is mikezettünk való fejedelemségre ez mai napon szenteli, választja és confirmálja.”

A szerencsi országgyűlési beszéd második érve szerint „a nagy progressus” csak azért bizonyítja Isten kiválasztását, mert az „hazánk és nemzetünk szabadsága mellett az Isten nevének tisztességének előmenetelire viszen”. A hatalom megszerzése még nem igazolja a hatalom törvényességét. Rudolf császár nem azért fosztatott meg a hatalomtól, mert generálisai csatákat veszítettek, hanem azért, mert „hüti tartása ellen ő fölségének, ... hitünkben és szabadságunkban megháborítottanak az ő fölsége után való generálisok”. A beszéd ugyan hivatkozik „generale decretomunk tartására” — azaz a rendi alkotmányban biztosított ellenállási jogra, azonban kétségtelen, hogy „a generale Decretom”, az ellenállási jog alkalmazása már következmény,⁹ s az ok, amiért alkalmazni kell, az, hogy a hit és szabadság megsértésével Rudolf császár elveszítette hatalmának alapját. A beszéd kifejezésre juttatja azt, hogy van ismérve az Istentől adott és Istentől vissza nem vont hatalomnak. Ez az ismertető jegy abban van, hogy az igazi hatalom az ország javát és népe között Isten törvényét szolgálja. A szerencsi országgyűlés rendjeit és prédikátorait a magistraturáról való azon tanítás hatotta át, amely Kalvin művében nyert először tiszta alapvetést s azután részletesen kifejtéshez jutott a XVI. századi hugenotta háborúk és a németalföldi szabadságharc zsarnokság ellenes irataiban.

A szerencsi országgyűlésnek Európa népeihez intézett kiáltványa részletesen feltárja Rudolf császár bűneit, amelyek miatt nemcsak a magyarság támadt ellene, hanem magának Istennek ítélete. „— halljátok meg keresztyének! Rudolf, Magyarország királya így viszonozta nagy kegyesen a keresztyének védelmezőinek, hű magyarjaink viselkedését: úgy gondolva, hogy ennyi öldöklés után (a 15 éves háború) már elgyengültek és szinte elpusztulva, teljes nyomorba kerültek. királyi méltóságához nem illő elhatározásra jutott: tervbe vette, hogy teljesen megsemmisíti őket, Magyarországot tartományná teszi és örökös jogon az Ausztriai Háznak rendeli el... Rudolf alatt a magyarokat megfosztották minden törvényüktől és szabadságuktól, a templomokat is fegyverrel rohanja meg, lepecsételi, lezárja, a papokat kidobja és a hívek akarata ellenére más tudatlan papokat erőszakol rájuk... Ezekről a túrhetetlen és végső bajokról, sérelmekről és elnyomásról a magyarok minden országgyűlésen, nyilvánosan és magánúton, minden helyen panaszkodtak, tiltakoztak ellene, hangsúlyozták, hogy már teljesen kimerültek és elgyengültek, de minden hiába volt: nem adtak nekik sem helyet, sem időt, nemhogy a bajok enyhítésére, de még előtárására sem...”¹⁰ A röpirat kemény hangján valójában nem sérelmek, hanem vándak hangzanak és egy megfellebbezhetetlen ítéletet támasztanak alá: „De a mindenható Isten, aki a gonoszságok miatt a királyságokat egyik nemzetségről a másikra ruhazza, végre meg fog könyörülni. Mert ő az, aki ítéletet mond és igazságot tesz és segít az elnyomottakon.”

Károlyi Árpád méltán írhatta, hogy e kiáltvány szinte egyedülálló Európa forradalmi pronuntiamentóinak és kiáltványainak irodalmában.¹¹ Forradalmisága abból következik, hogy nem történelmi, hanem teológiai fundamentumon áll: a hit rettenthetetlenségével hirdeti Isten ítéletét. Rudolf elítélése kiemeli Bocskainak

Istentől rendelt fejedelemsége kivételes jelentőségét.

A kiáltvány egyszerű krónikás módon írja le, hogy a szegény nép: hajdúk és jobbágyok, miként ismerték fel Bocskai ellenállásban a szabadításnak Istentől küldött alkalmát. Leírása a történelmi tapasztalat erejével hirdeti azt, amit Kalvin a „vindices manifesti”-ről szóló tanában, a Szentírás alapján általános érvennyel bizonyított: „Isten az ő parancsolatával támaszt nyilvános bosszúállókat és parancsolatával látja el őket, hogy megtorlást vegyenek a bűnös uralkodásért és hogy az igazságtalan módon elnyomott népet a nyomorult balsorsból kiemeljék... mivel e szabadítók ily nagy tettek véghezvitelére Isten törvényes elhívásával voltak rendelve, nem sértették meg azt a méltóságot, amely a királyra isteni rendelés által ruházott, hanem csupán a mennyből felfegyverkezve a kisebb hatalmat zabolázták meg a nagyobbval.”¹²

A rendek kiáltványa nem alap nélkül mondja azt, hogy Bocskaiiban elsősorban a szegény nép ismerte fel a „nyilvános bosszúállót”, a „providenciális liberátort”. E felismerés alapján a hadra kelt nép nevezte Bocskait bibliai képpel szabadító fejedelemnek. E bibliai kép: Bocskai az Istentől rendelt Gedeon. Első kifejezője *Debreczeni* S. János tisztántúli prédikátor költeménye: „Katonák üdvözlete Bocskay Istvánhoz”, mely 1605-ben nyomtatásban is megjelent.¹³ Az új fejedelmet „maradék hazánknak, szép ekkleziánknak adatott Gedeon”-nak nevezi. Bocskai Gedeonként való köszöntését a múlt reménytelensége előzi meg: „Sok ideje immár, hogy szívünk várton-vár isteni segítséget, elfordult volt tőlünk, mert nagy-sok volt bűnünk.” A köszöntést a testi-lelki szabadulásnak az a reménysége kíséri, amely következik Gedeon ótestamentumi történetéből: „Keserves nemzetünk, szomorodott szívünk egyszer hadd vidámuljon, Rabságából testünk, Siralomból lelkünk — immár hadd szabaduljon.”

A Bocskai előtti irodalom kutatói nem tudják felmutatni azokat a műveket, amelyek a nyugati kálvinista szabadságharc irodalmi eredményeit ültették volna át magyar nyelvre. De kétségtelen, hogy népünk ismerte a nyugati kálvinista politikai irodalom forrását: a Szentírást. Szentíráson fundált gondolkozásuk megalakítja a „vindices manifesti”, a „providenciális liberátor” magyar fogalmát: a szabadító fejedelem elnevezésben, s Bocskaira tekintve ezt fejezte ki a bibliai Gedeon képében.

Hogy Bocskai Istentől elrendelt Gedeon — ez elsősorban Bihar református parasztságából származó s a szabadságot kivívó hajdúk hitét, reményét fejezte ki. Ezért kell különösen jelentősnek tartanunk Bocskainak a hajdúkat letelepítő és megnevesítő oklevelét (Korpona, 1605. dec. 12.): „... bizonyos, hogy Izraelnek őriző pásztora nem alszik, nem merült álomba, hanem híveivel együtt van... A császári felség ellenséges hadai azzal az ürüggyel, hogy a fenyegető török hadsereg ellen hoznak segítséget, bejöttek hazánkba, annak minden erősebb várát elfoglalták, Erdélyországot csaknem végpusztulásra juttatták... és arra vetemedtek, hogy az igaz vallás gyakorlásának és a hazai törvények kiszolgáltatásának szabadságát végképp megszüntették, annyira, hogy zsarnokságuk alatt senki már csak sóhajtani, vagy fejet emelni sem merészelt, míg a mindenható Isten, minden emberi reményen felül, derekunkat kardjával föl nem övezte (ti. Bocskait, a kinek nevében írta e diplomát a kancellária) és belénk bátor lelket öntvén, meg nem engedte, hogy mint Gedeon kicsiny sereggel az ellenségen győzedelmeskedjünk.”¹⁴ Az irat a fejedelem és környezetének felfogását fejezi ki, de azokhoz szól, akiket találoán jellemzett a diploma címerleírásában: „a pajzs felett egy vitéz emelkedik ki, jobbájában meztelen pалlost, baljával

ban meztelen görbe kardot tart és győzelmes fegyvert vidáman forgatva, imát és diadaléneket mond.” E pajzsos vitézek közé törekedett akkor az egész ország hadra kelt szegény népe s közülük ez a diploma 9254 hajdúnak adott otthont és szabadságjogokat. Bocskai Gedeonhoz való hasonlóságáról azért verselhettek és írhattak a prédikátorok, mert annak a népnek hitét fejezték ki, mely vezérében valóság szerint szabadító fejedelmet nyert.

Bocskai Istentől rendelt fejedelemségének hirdetése a szabadságharc egyik jelentős mozgósító ereje volt. Az 1606. április—májusi kassai országgyűlésről fennmaradt jegyzetek tanúsítják, hogy az országgyűlés prédikátorai sokszor hivatkoztak arra, hogy a fejedelem kormányzata Isten gondviselését bizonyítja. Bocskai híveinek azonban éppen ezért szembe kellett nézniük a fejedelem keresztyénységét támadó rágalomokkal és vádakkal. A fejedelem erdélyi volta idézte fel ellene az ariánizmus vádját s ezzel együtt azt a nyugaton eléggé elterjedt gyanút, hogy az „ariánizmus” belső készséget jelent a mohamedán — barátságra. E vád cáfolatára írták a magyar egyházak követői és lelkészei 1606 júniusában a külföldi hittestvérekhez intézett Apológiát,¹⁵ mely a fejedelem és a magyar egyházak nevében ünnepélyesen vallást tett a Szentháromság Isten hitéről. S hogy ez az ortodox hitvallás valóban kifejezte a fejedelem hitét, azt megerősíti testamantumába bevezetésébe foglalt confessioja.

Bocskai küldetésstudatába nem vegyült semmilyen rajongó vagy szektás vonás. Kegyessége kálvinista kegyesség volt, mely élete minden döntő pontján bátran megvallotta a Szentháromság Istenbe vetett hitét, de különben nem vallásos elmélkedésekben, hanem tettekben, megfontolt elhatározásokban és megingathatatlan helytállásban tett arról bizonyosságot. Vallásossága egészen egyházas jellegű s fontos szolgálatnak tekintette, hogy a hit szabadságával együtt védelmezze és erősítse az egyház rendjét és prédikátorok jogait. Bizonyítja ezt a lelkész-özvegyek és árvák javára kiadott privilégiumlevele, valamint az, hogy uralma alatt szerkesztette meg az erdélyi református egyház a maga kánonait, az egyházi fegyelem gyakorlására (Canones Ruberiani).¹⁶

A fejedelem keresztyén politikáját a külső vádaknál súlyosabban bírálta a főúri ellenzék, különösen a szabadságharc második esztendejében. A címerkép szerint „imát és diadaléneket mondó” hajdú vitéz nem követte prédikátorainak Isten törvényére utaló intéseit s tele volt az ország a hajdú-dúlások miatti panaszszal. Bocskainak a hajdúsággal kapcsolatos magatartását elsősorban az jellemezte, hogy a panaszló urak ellenében szüntelenül utalt arra, hogy a hajdúság felkelése védelmezte meg az országot és az egyházat. De ezzel együtt arra is törekedett, hogy a törvénytelen ségeknek gátat vessen és pedig nemcsak büntető rendelkezésekkel, hanem elsősorban az Ige hirdetésének biztosításával. Hadi reguláinak első pontját egyenesen egyházszervező rendelkezésnek nevezhetjük: „hogy az Úristen az mi hadunkat megáldja és szerencséltesse, az kapitányok mindenképen azon legyenek, hogy az Isten tisztessége közöttök nevelkedjék és gyarapodjék, minden seregekbe prédikátort tartsanak és az kapitányok az undok szitkokat és isteni káromlásokat ez vitézek között megtiltsanak”.¹⁷

Bocskai református ortodoxiájának harmadik vonása a római katolikus klérus korlátozása. Bár e követeléseit politikai megfontolások határozták meg, békétárgyalási pontjai egyúttal e törekvés egyházi indítékait is előtarják: „ezután az szent-széknék állapotja és neve is tolláltassék, senki annak tiltására az evangélium vallásán valók közül ne compareáljon és obs-

trictus rendtartásának ne legyen”.¹⁸ A katolikus egyház szabadságát is biztosítani kívánta, de a klérusnak a protestánsok felett gyakorolt hatalmát meg akarta törni.

Ezek a vonások igazolják az Apológiának Bocskai igazhíttű keresztyéniségéről, Josafát király példáját követő kormányzásáról adott tanúságát: „a mi legkeresztyénibb fejedelmünk a szent király Josafát példáját (2Kron 19.) követve, mihelyt uralomra jutott, éjjelnappal egyedül azon gondolkodott s főképpen arra törekedett, hogy a bálványozástól az egész országban megtisztult egyházakban, mindenütt az igaz vallás és Istennek helyes tisztelete állíttassék helyre s Isten ígéje, a babonák és emberi hagyományok elvetésével, mindenütt tisztán hirdettessék.”¹⁹

A Bocskai-kép eddig felsorolt vonásai többé-kevésbé a szabadságharc első idejében keletkeztek. A második időszakban, a békétárgyalások alatt e képnek többé-kevésbé módosulnia kellett, hiszen a tárgyalások végeredményükben visszahozták Rudolft mint törvényes királyt és ha meg is maradt Bocskai erdélyi fejedelemsége, területileg korlátoztatott. A szabadságharc következetes befejezése nem lehetett volna más, mint a Habsburgok detronizációja. A harcoló sereg és prédikátorainak közhangulata lehetővé tette a teljes függetlenség kivívását, úgy ahogyan ez a református Németalföldön megvalósult. Bocskainak a hosszas tárgyalások alatt tanúsított magatartása és levelezése világosan mutatja, hogy a harc tovább folytatásának gondolata nem volt idegen tőle. Az egész békeműről az utolsó fontos bécsi tárgyalások után, 1606. okt. 1-én a következőket írta Illésháznak: „Az mostani ott fönn való végzést, hogy látjuk az közönségösen írt levélből, mű nekünk immár ahhoz magunktól kevés vagy semmi szónk nem lehet; ha kegyelmeteknek egyenlő értelemből az tetszett, hogy úgy leszen nemzetségünknek nyugalmas megmaradása, és régi szabadságának helyére állatása, ellent abban nem illik tartanunk. Mű az mi hivatalunknak, úgy tetszik, folytatkozás nélkül megfelelőtünk, mert sokszor megírtuk protestatioval, hogy semmi ártalmas végzésökre kegyelmetek ne menjen, mert minden szerencsét készök leszünk inkább fölvenni, hogy sem mint elkezdött jó ügyeközetünkbenl hátrább állanánk. Ha azért ez mindenekben jó végzésnek tetszett kegyelmeteknek mindenekben a mint most concludált, és a mi hátra maradt benne ezután is helyére ügyeközik hozni, Istentől s mi töllünk mindenek tartassanak azonban, sőt ő szent fölségét kérjük, hogy szent áldása által mindnyájunknak javára tegye állandóvá és örökössé.”²⁰

A levél nyilvánvalóvá teszi, hogy Bocskai kénytelenségből fogadta el a békét s a kénytelenség oka a török kérdés volt. 1606 májusában, amikor a tárgyalások teljhatalmú vezetésével bízza meg Illésházyt, akkor írt „Instructio privata”-ban foglalta össze az alábbiakat: „fölte nagy gonosz lenne az, és valaki annak oka lenne méltán kárhoztathatnék, ha sem hazánk szabadságát meg nem nyerhetnök és ha végházaink veszedelmét el kellene túrnunk és szenvednünk. Úristen, Úristen, oltalmazd Magyarországot és igazgasd az mi tanácsinkat az békességnek utára.”²¹ Az ország szabadságát Béctől féltette, a végvárak elvételében a török terjeszkedéstől tartott. Kettős aggodalma 1606 júniusában—júliusában tovább fokozódott, amikor arról értesült, hogy a császári követek felajánlották a budai pasának a magyar végvárakat.²² A szabadságharc célja a Habsburg elnyomástól való szabadulás volt, a kiegyezés megalkuvást jelentett, de egyúttal a nagyobb, a török veszedelem elhárítását is. Bocskainak a bécsi békével kapcsolatban tanúsított makacssága, feltételeihez való szívós ragaszkodása, a kiegyezésbe

is be akarta foglalni a szabadság biztosítékait. Ezért ragaszkodott a diplomáciai biztosítékon túl a Partium és Tokaj birtoklásához, az örökös erdélyi fejedelemséghez és a hajdúság kielégítéséhez.²³ A béketárgyalások Bocskai és főrangú párthívei sok ellentétet mutattak meg, s az ellentétek lényege az volt, hogy Illésházy és az urak megelégedtek a szabadság rendi jellegű biztosítékaival, Bocskai ellenben az igazi biztosítékot a szabadságharc tényleges erőiben, a melléte hadra kelt népben és saját fejedelmi hatalma megőrzésében látta. Mindenek felett pedig abban, hogy létrejöhön és pedig az ő közvetítésével a bécsi békével együtt a török béke is. Ennyi ellentétes érdek között az erőnek és a politikai művészetnek kivételes nagy eredménye volt a bécsi és zsitvatoroki béke.

Az események mögött álló bizalmas követjelentések és egymást keresztező szempontok természetesen csak kis körben válhattak ismertté. Bár Bocskai népre támaszkodó hatalmának és politikájának ékes bizonyága az, hogy 1606-ban áprilistól decemberig háromszor is tartott országgyűlést Kassán s az ország színe elé vitt sok olyan dolgot, amit a bécsiek is, Illésházyék is szívesen őriztek volna diplomáciai titokként. Az ország tudta tehát, hogy mit akar Bocskai s megőrizte iránta való hűségét. Bocskai küldetéséről kialakult biblikus kép nem veszített vonásaiból a béketárgyalások alatt sem. A fejedelem hirtelen halála pedig még megerősítette azt.

Nagy Szabó Ferenc krónikája bizonyítja, hogy az ország ismerte Bocskai és közvetlen hívei igazi célját: a Habsburg-uralomtól való végleges elszakadást, a teljes függetlenséget. „1605-ben Bocskai István Rudolphus-szal összekapott vala... mivégre volt? azt is igen jól tudom. Pedig hogy nem lehetne meg a vége annak úgy, amint a kassai praedicator a többivel együtt feltették volt a célt. Isten jobban adá annál.”²⁴ E megjegyzés annál fontosabb, mivel egy marosvásárhelyi polgárember megnyilatkozása, aki maga többször elismeri, hogy helyzete és lakóhelye szerint is távol élt Bocskai körétől s inkább csak hallomásból tudott az eseményekről. A távolság miatti tévedése az, hogy a „praedicatorok” célját: Bocskai királyságát összekapcsolja a török koronával, bár az ahhoz fűzött megjegyzése ismét korjelző: „a török egy koronát is adott volt immár néki — mely korona a rácz királyé volt, úgy halottam — és ugyan meg is lött volt a koronázás imígy — amúgy tövel — hegyyel. De ez a koronázat a pogánytól csak olyan dolog, mint ha az ördög szentelne az Istennek papot. Mindazáltal ugyan István királynak hívják vala Bocskait.”²⁵

A marosvásárhelyi krónika szavaiból a harc tovább folytatása vagy a békeség megteremtése alternatívája hangzik. S e megjegyzés: „Isten jobban adá annál” — feltétlenül a béke mellett foglal állást. Bocskainál — amint láttuk — az alternatíva két oldala egyformán eszközi jelentőségű, a cél az ország szabadságának és megtartásának biztosítása. A közvélemény szélesebb köreiben nem a kiegyezés vagy függetlenségi harc, hanem a kész eredmény váltotta ki a visszhangot. S e visszhang a hála volt azért, hogy Bocskai egyszerre teremtette meg a békét és a szabadság garanciáit.

Különös szeretet szólal meg Krauss György segesvári jegyző krónikájában: „A jámbor és istenfélő fejedelem azon igyekezett, hogy minden oldalról békét és nyugalmat biztosítson a megszorodott Magyarországnak és Erdélynek. A két császárt, a német Rudolfot és a török Mahometet is ki akarta egymással békíteni. Az istenfélő fejedelem ugyanis jól látta, hogy végül is mi következik az ilyen háborúkból...

Botskaius patriam justis dum vindicat armis
Alma quies patriae, religioque redit.”²⁶

Sepsi Laczkó Máté krónikája a Bocskai által szerzett török békével kapcsolatban a magyarországi örömet írja le: „A felséges Bocskai István, nézvéen Magyarország és a magyar nemzetnek megmaradására, sok okokért a török császár és német császár között hűsz esztendeig való frigyet és békeséget szerze. Mely dolognak bizonyosságára Kassán és Tokajban 20. die novembris örömmre kilövik az ágyukat... Ez békeség szerzésével cselekedé a fejedelem, hogy minden nemzetségeket kirekeszte Magyarországból, kik Európának minden részeiből és Ázsiából is, mint hadakozásnak szerűjére ide gyülekeznek vala, és az országot és nemzetet rontják vala.”²⁷

A kolozsvári *Segesvári Bálint* Erdély nevében jegyezte fel a török békéért érzett hálát: „1606. november 27. hozák Kolozsvárra az békeséges hírt. 28. novembr. tőnek igen szép predicatiot, és az magyarok szépen énekelve menének az templomban, és az nap örömet is lövének.”²⁸

Erdély magyarsága, amelyet Rudolf uralma a század első éveiben végpusztulásra juttatott, Bocskait igazán a békeség megszerzéséért szerette meg és zárta szívébe. 1607-ben egy, a Maros mentén szerzett sirató ének így kárhoztatta a fejedelem gyilkosának tartott Kátai Mihályt:

„Ebben főképpen vétél Istenednek,
Annak utána minden feleidnek,
Vétél magadnak és te nemzetednek...
Hogy ily kegyelmes jó fejedelmünket,
Úgy mint mi nekünk tagunkat vérünket,
Ki által Isten jó egységünket,
Megadta vala mi békeségünket:
Csalárdul tőlünk elvesztéd méreggel...”²⁹

A legszebb sirató ének (a *Mély álomba merült...*), mely egyik sora szerint Magyarországon született (a *Kísérjétek el bé ti ötöt Erdélybe...*) nemcsak a Bocskai által szerzett békeséget, hanem békeség-szerző uralkodó vonásait is belefoglalta hálájába. Bocskai utódját keresve dicséri a meghalt fejedelmet:

„Hadat szállítani, törökkel alkunni,
Némettel tractálni, erős frigyet kötni.
Népet guberálni, megtelepíteni,
Megválni hordozni, ki lesz jobb viselni?”³⁰

E verssorok egyúttal azt is mutatják, hogy a szabadságharcot békekötéssel befejező nagy fejedelmet a nép hálája nem pusztán a hadak leszállításáért, a nyugalom megszerzéséért dicséri, hanem főképpen azért, hogy olyan békeművet hozott létre, mely valóban biztosította a harc árán kivívott szabadságokat s első helyen a nép védelmét, megtelepítést. Bocskai 1605 júliusában először megszövegezett békefeltételeinek első pontja a vallásszabadságot a falvak számára is követezte: „kinek-kinek arbitriumában lévén az ő vallása szerint való szabad praedicator hallgatása és praedicator tartása mind kulcsos és mezővárosokban, várakban akképpen és falukban az egész országban.”³¹ Bocskai az 1606. december 23-i kassai országgyűlés határozatával, a bécsi béke végrehajtásában a falvak vallásszabadságának megvalósítására utasította a rendet: „Primus itaque articulus de libero religionis exercitio editus manet quidem ut est conscriptus, addi tamen in eo debet dictio „villas”; ut nimirum ipsum religionis exercitium in villis quoque pari modo ut in aliis locis fieri possit.”³²

Ugyanezen végzések kimondották, hogy az ország megtartja a Bocskai által adott nemesítéseket. S, hogy e cikk elsősorban a hajdúkra vonatkozott, azt bizo-

nyítja Bocskai 1606. dec. 13-i előterjesztése: „szükség az nemes országnak arrul a hadakról, akik szabadságunknak megkereséséért életeket nem szánták letenni és fegyverekkel igazán szolgáltanak hazánknak, háladóképpen emlékezni... hogy az korponai gyűlésben lőtt vezéris szerint az mi túllünk adatott kegyelmességünkben, az nemességben megtartassanak...”³³

Bocskai, aki kénytelenségből állott reá a békére, nyugodt lélekkel elmondhatta, hogy a kiegyezésben is biztosította, azt a valamire magunkat ennek előtte mi az nemes országnak ígértük volt.”³⁴ S ígéretei betartásában a hajdúk után hasonló bölcsességgel gondoskodott uralma erdélyi támaszairól: a székelyekről. Testamentumának intése a következő erdélyi fejedelmeknek is törvényt szabott: „Intyűk a Nemes Országot Erdélyt, mint édes Hazánkat, sőt megmaradásoknak örökségéért az Istenre kényszeríttyük ez egy dolgról: látván mind jelenvaló, mind következő állapotokat, hogy a Székely Nemzetséget a mi túllünk nekik adott szabadságban tartsák meg, és successorunkat is intjűk, erre legyen fő gondgya.”³⁵

A falvak, a hajdúk, a székelyek — Bocskaival az országért és a religióért felkelt nép szabadságában való megtartása volt a fejedelem utolsó harcának, törvényeinek és testamentumának fő gondja. Ebben a törekvésben pedig már többé-kevésbé egyedül maradt, a főurak idáig nem tudták követni fejedelmüket, de ő mégis rákényszerítette utódaira akaratát. S ezáltal lett a békekesség örömteli műve egyúttal a szabadításnak is öröme. A békemű megerősítette Bocskainak mint „szabadító fejedelemnek” tiszteletét. De mivel egyúttal fejedelemisége egy részét átengedte Rudolphusnak s a kassai cikkek szentesítése után 6 nappal már meg is halt, a szabadító fejedelem Gedeon-képét elfoglalja egy olyan szabadító képe, aki nem volt fejedelem, de több volt annál, aki megszabadította népét, de vele már nem tudott bemenni a szabadulás földjére: a Mózes képe. Bocskai „a magyarok Mózesé”.³⁶

A *Czobor Mihálynak tulajdonított históriás ének* Bocskai korai halálát Mózesnek a Hórebekben bekövetkezett halálához hasonlítja, az ő elvételeben a nép bűneinek és hálátlanságának ostorozását látja.³⁷ A „*Bátorság lelkemben felette nagy vagyon*” kezdetű sirató ének Bocskai szavával meg is szólítja azokat, akik hálátlank és hűtlenek voltak a fejedelem örökségéhez:

„Vegyétek fel gondját, kérlek, országomnak,
Helyt adjatok, urak, az én intésemnek;
Úgy adjon jót Isten, urak, magatoknak,
Hogy megőriztétek ti az országtokat.”³⁸

A „*Mély álomba merült*” kezdetű ének pedig a hálátlanság és hűtlenség felpanaszolása nélkül azok fájdalmát fejezi ki, akik igazán hűségesek maradtak hozzá, mert benne a szegény nép szabadító Mózesét ismerték fel:

„Jók oltalmazója, gonoszok rontója!
Hová mégy a sírba, előlünk a porba,
Pásztor nélkül néma és kevés juhocska —

Sok farkas környülünk, melyektől rettegünk,
Tudjuk, hogy vezérünk vagyon, egy Istenünk,
De drága tükörünk valál te közöttünk,
Kinek örvendeztünk, kivel dicsekedtünk...”³⁹

A verses megemlékezésekbe belevegyülhetett a deáki — prédikatori tudás néhány eleme, de ezeket a verseket igazolja és aláfesti *Marcus István* 1607. március 17-én kelt beszámoló levele Bocskai temetési menetéről. Az országos gyászmenet Kassáról Kolozsváron át vitte a fejedelem holttestét Gyulafehérvár felé:

„Kolozsvárra beérünk az fejedelem testével s az templomba beviven az fejedelem testét, ott volt... harmad napig az templomban, kit mind az harmad napig oráltanak az feje fölött, miképpen követte meg Magyarországot és Erdélyországot. Annak fölötté az egész városi nép siratván kísértették, és mind megszabadító fejedelmeknek siratták; onnan mentők Tordára és onnan is előnkbe kijűttenek és ott is azon módon siratták megszabadító fejedelmeknek; onnan mentünk Enyedre, és ott is azon szerént megváltó fejedelmeknek siratták.”⁴⁰

Az igaz vallás oltalmazója, Istentől fejedelemiségre emelt Dávid, hazánkban és ekléziánkban adatott Gedeon, kegyes Josafát király és magyarok Mózesé — ezek az egykorú egyházi hagyományban kialakult Bocskai-kép vonásai. E bibliai hasonlatokon felépült kép jogosultságát Bocskainak a harctereken, az országkormányzásban és a békekötésben elért győzelmei adták meg. A bibliai hasonlat alkalmazása azonban mindig magában hordozza azt a veszedelmet, hogy az Isten Kijelentését hordozó bibliai történet a krónikák, órációk és cantiók nyelvében pusztá díszítő elemmé alakul. A korabeli Bocskai-kép biblikus vonásai mögött azonban biblikus hit állott. Ezt a hitet fejezte ki tömör összefoglalásban Bocskai történetét legmélyebben megértő krónikásunk, Sepsi Laczko Máté:

„Ez időben a magyar keresztyenség minden külső emberi segítségtől megfosztott vala. Nem vala kire szeméit oltalomnak okáért függeszteni; csak sóhajtunk, bánkódunk és az Istenhez ő Felségéhez fohászokunk vala...” E megrázó visszaemlékezés után a bekövetkezett nagy fordulatot így írja le: „a hajdúkat fölébreszté és felkölté az Isten, kik... megesküvének Bocskai Istvánnak a hűségre, hogy mellette lesznek mind halálig in vindicanda libertate patriae et religionis... Bocskai István urunk is a hitnek és a megromlott Magyarországnak hajnal csillaga föltámadá és megesküvék nekik, hogy gondjok viselő leszen.”⁴¹

Ezt az egész történelmünket átformáló fordulatot pedig a krónika a hit következő megvallásával fejezte ki és világított meg: „Isteni segítség kezdetik”.

Dr. Juhász István

JEGYZETEK

1. Latinul: *Ribini J.* Memorabilia augustanae Confessionis. 1787. 329–330. Magyarul: *Benda Kálmán*, a Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 69–70. — 2. *Thaly Kálmán*, Bocskay István Leveles könyve 1605. martius 20-tól april 29-ig, Magyar Történelmi Tár XIX. 1874. 102. — 3. *Thaly*, i. m. 79–81. — *Thaly*, i. m. 99. — 5. *Szilágyi Sándor*, Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605-ben és 1606-ban. Történelmi Tár, 1878. 5. — 6. *Thaly*, i. m. 65. — 7. *Benda Kálmán*, Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti feljegyzései 1598–1622. A Ráday Gyűjtemény Evkönyve 1955. 1–26. — 8. Magyar Országgyűlési Emlékek (MOE) XI. kötet (1898) — szerkesztette Károlyi Árpád — 152–154. — 9. *Benda Kálmán*, Le Calvinisme et le Droit de Resistance an Hongrie. Album Elemér Mályusz. Bruxelles, 1976. 321–332. — 10. MOE XI. 168–184. Magyar fordítása Benda i. m. 93–102. — 11. MOE XI. 136. — 12. Kálvin, Institutio. 1559. IV. XX. 30. — 13. Új kiadás: Hét évszázad magyar versei. Bp. 1954. 413–422. — 14. Benda, i. m. 124–129. — 15. *Révész Kálmán*, Bocskay István apologiája. Protestáns Szemle 1906. 304–312. — 16. *Bod Péter*, Smirnai Szent Polikárpus, 1766. 57–59. — 17. MOE XI. 784. Magyarul Benda i. m. 132. — 18. MOE XI. 440. — 19. *Révész K.*, i. m. — 20. *Szilágyi S.*, i. m. 337. — 21. — *Szilágyi S.*, i. m. 274. — 22. *Károlyi Árpád*, MOE XII. (1917) 240–246. — 23. MOE XII. 390–415. — 24. *Mikó Imre*, Erdélyi Történelmi Adatok (ETA) I. Kvár, 1855. 95. — 25. ETA I. 100. — 26. *Krauss György* krónikája — *Kemény József*, Deutsche Fundgruben der Gesch. Siebenbürg. I. k. (Kvár, 1839). — 27. ETA III. (1858) 88–90. — 28. ETA IV. szerk. Szabó Károly, Kvár, 1862. 168. — 29. ETA III. 104. — 30. ETA III. 108. — 31. MOE XI. 438. — 32. MOE XII. 745. — 33. MOE XII. 735. — 34. MOE XII. 738. — 35. *Rumy Károly* György. Monumenta Hungarica II. 322–325. — 36. *Rimay János* levele Illésházyhoz. — 37. *Károlyi A.*, MOE XII. 416. — 38. *Kozocsa Sándor*, Históriais ének Bocskay Istvánról. Erdélyi Múzeum. 1936. 61–69. — 39. ETA III. 100. — 40. ETA III. 107–108. — 41. Történelmi Tár, 1878. 651. — 42. ETA III. 52.

II. János Pál két éve

Wojtyla pápa társadalmi-politikai koncepciójához

Amikor 1978. október 16-án 455 év óta először választottak nem olaszt a római katolikus egyház fejévé Wojtyla Károly bíboros személyében, a legtöbb kommentátor az „évszázad egyházpolitikai szenzációjának” nevezte ezt. Míg azonban ez esemény formális megítélése egységesen „szenzációnális” volt, addig a tartalmi magyarázatok megoszlottak, sőt lényegbevágóan ellentétesek voltak. A „Spiegel” 1978. okt. 23-i számának címlapján nagybetűkkel állt: „A lengyelországi pápa — kihívás a kommunistákhoz”; ugyanakkor más sajtóorgánumok (többek között a szovjet „Új Idő”) ennek pont az ellenkezőjét várták el az „első szocialista országból származó pápától”: az állam és egyház kapcsolatának javulását Lengyelországban és más szocialista országokban. A mexikói püspökök a marxisták és keresztyének közötti párbeszéd megindulásaként értékelték Wojtyla megválasztását; a másik oldalon Franz Josef *Strauss* ugyanezt a választást spontán üdvözölte, s hozzá azt a váradalmat fűzte, hogy ezentúl erősebb antikommunista egyházvezetés fog létrejönni. Hasonló megállapításra juthatunk a pápaválasztás egyházon belüli értékelésekor is: Pl. a liberális-katolikus „Publik-Forum” 1978. nov. 3-i címlapját e mondat díszítette: „Johannes Paul II. — Tschenstochau in Rom?” (II. János Pál — Czentsztohu Rómában?); a baloldali keresztyén „Kritisches Christentum” pedig úgy vélte, hogy a „vatikáni lengyel” növelni fogja a nemzeti egyházak mozgásterét.

Időközben eltelt két év a pápa szolgálati idejéből; ennyi idő elegendő egy időközi mérleg megállapítására. E sorok írója tekintettel a fent vázolt helyzetre, két évvel ezelőtt még így vélekedett: „Az új pápát különbözőképpen lehet magyarázni — s mindig megalapozott érvekkel. A Pontifikátusnak ez bizonyosan nagy lehetőségeket jelent.”¹ Bár e kijelentés formálisan még ma is tartható, tartalmilag mégis másként kell hangsúlyoznunk. Az, hogy a pápát sokféleképpen lehet magyarázni (az amerikai *Newsweek* ebben az összefüggésben a pápa tehetségéről beszélt, amelyet a kétértelműségekben tanúsított) segíti őt abban, hogy érvényesítse tulajdonképpeni (konzervatív) stratégiáját. Ezt leginkább braziliai útja mutatja (amelyet később részletesen tárgyalni fogunk). Josif *Grigulavic* professzor, aki a Szovjet Tudományos Akadémia megbízásából a „Katolikus Egyház története Latin-Amerikában” kiadója, így kommentálja ezt az utat: „A pápa megpróbált jó színben feltűnni az uralkodó osztályok előtt, s egyidejűleg megpróbálta elnyerni a katolikus munkások szimpátiáját is.”² Hogy a pápának sikerül antagonista ellentmondásokat legalábbis részben áthidalnia (vagy helyesebben: elkerülnie), az annak köszönhető, hogy képes a tömegeket és a tömegkommunikációs fórumokat magával ragadni, lelkesíteni. Wojtyla pápa mindegyik útja azt bizonyítja, hogy ilyen irányú sikerei nem tartalmi kijelentéseken alapulnak, hanem csaknem kizárólag személyes fellépésére vezethetők vissza; ilyen szempontból joggal tüntették ki őt nem sokkal hivatalba lépése után az „Aranykamerával”.

(Luise *Rinser*, a katolikus író az osztrák televízióban megjegyzi; hogy az antikommunizmusa miatt hirdeti Axel-Springer kiadó éppen a lengyel pápát választja első számú tv-sztárrá, annak politikai magyarázata is van.) II. János Pál „programjának” a kérdését csak nyomatékosabbá teszi, hogy rövid idő alatt nemzetközi „showstar” lett belőle. Innen kiindulva meglepő, hogy idáig sokkal inkább a pápa tömegekre való hatásának az okaival, valamint „programjának” néhány részével foglalkoztak (pl. a cölibátus melletti hangsúlyozott kitarásával, a születésszabályozás és terhességmegszakítás elleni harcával), nem pedig politikai és társadalmi koncepciójával (ideértve az egyházi társadalmi koncepcióját is).

Wojtyla szerepe a lengyel katolicizmuson belül

Nem kívánjuk lefesteni Wojtyla Károly szellemi és politikai útját, valamint ennek integráltságát a lengyel katolicizmusban; ez túlmenne munkánk keretén. Mégis röviden foglalkozni kell a volt krakkói bíboros kapcsolatával az ottani hetilappal (Tygodnik Powszechny) és a „Znak-csoporttal”, a korábbi Sejm-képviselő, Stanislaw *Stomma* körül. (Ő volt 1976-ban az egyetlen képviselő, aki a lengyel alkotmány ellen szavazott, s a legközelebbi Sejm-választáson el is veszítette mandátumát.) Reinhold *Lehmann*, aki közelről ismeri a krakkói helyzetet (a nyugatnémet „Pax Christi” főtitkára, CDU-tag), ezt írja: „Nem a Znak-csoport pápája, mégis olyan pápa, aki mindig egyetértett a Znak-csoport krakkói irányzatával.”³ Fordítsuk meg ezt az összehasonlítást: a Znak-csoport Krakkóban ugyan nem volt Wojtyla csoportja, de mindig egyetértett Wojtylával. Talán kissé túlélezett megfogalmazásban, a Znak-csoport a krakkói bíboros „világi karja” volt; mindenesetre kölcsönös egyetértés uralkodott közöttük.

A katolikus intellektuelek e csoportjának irányultsága (és így a bíborosnak is!): erős lengyel nacionalizmus, társulva egy hangsúlyozottan katolikus hitvallásossággal, keresztyén-nyugati Európa-koncepció (szoros kapcsolatban nyugat-európai keresztyéndemokrata pártokkal, elsősorban a CDU-val és a Konrad-Adenauer-Stiftunggal), valamint a marxizmus éles, ideológiai elvetése. (Reálpolitikai okok miatt nem ítélték el a szocializmust, de „világnézeti pluralizmust”, katolikus nevelést, sajtót, és egyesületet követeltek. — Wojtyla bíboros maga mondta 1978-ban, hogy az iskolákat a nemzet finanszírozza s a nemzet nem ateista, hanem katolikus.)⁴

Wojtyla „Znak-csoporttal” való kapcsolata mellett meg kell említenünk azt is, hogy milyen szerepe volt neki a lengyel püspöki karban. Ugyan a lengyelországi katolikus egyház szívesen tünteti fel magát egységes (monolithikus) blokk-ként, és valóban, hierarchikus vonatkozásban nagymértékben az is; mégis megrajzolhatjuk — igazán csak óvatosan — Wojtyla bíboros néhány specifikus vonását ezen a blokkon belül.

Az egyházon belül bizonyosan mozgékonyabb volt,

mint Wyszynski, másrészt elvetette a „hercegprímás” irányzatát: nem volt hajlandó a kormánnyal, ill. a vezető párttal nemzeti horderejű kérdésekben „eszmecserét” folytatni. A nem katolikus ellenzéki intelligenciával szemben azonban Wojtyła volt nyitottabb: kereste a párbeszéd alkalmait (pl. a „KOR” tagjaival). Így aztán nem is kell csodálkoznunk, hogy ennek az irányzatnak két fő alakja, Adam Michnik és Jacek Kuron, Wojtyła pápává választását különös örömmel üdvözölték. Michnik a Spiegelben dicsérte a „püspökök ellenállását a szovjetizálás ellen” és a püspöki kar „anti-totalitáris vonalát”, hogy kiemelhesse Wojtyła szerepét: „Munkássága különös jelentőséggel bír baloldali, laicista orientáltságú vagy a katolikus egyházon kívülről álló emberek számára.”⁵ Míg tehát Wyszynski számára lehetetlen a nem katolikus erőkkkel való eszmecsere (mert a katolikus egyház az igazság egyedüli birtokosa), de a „nemzet javára” különleges helyzetekben kész volt a kormánnyal párbeszédet folytatni (el egészen a mérsékelt együttműködésig), addig Wojtyła egy másik irányzat megtestesítője volt: a nem katolikus ellenzék (még azokat is, akik magukat marxistának nevezték!) tekintette partnernek és szövetségesnek, tekintettel anti-totalitáris követeléseire; a párttal és a kormánnyal való kapcsolatokat elvetette, mint a totalitáris és ateista államhatalmat.

Lengyelország és „Németország újraegyesítése” (vagy: a „németbarát” bíboros)

Wojtyła további specifikus szerepe a püspöki karban abban állt, hogy ő építette ki a lengyel és a nyugatnémet püspöki konferencia közötti kapcsolatokat. Ebben segítettek neki a „Znak” szoros kapcsolatai a „CDU-egyház-komplexummal”. (A nyugatnémet „Pax Christi” fontos szerepet játszott, melynek vezető egyéniségei közül többen kiváló kapcsolattal rendelkeznek a püspöki konferenciához és a CDU-hoz.) Wojtyła, akit a nyugatnémet „Pax Christi” főtitkára „kifejezetten németbarátnak”⁶ nevezett, már a 60-as évek elejétől dolgozott a két püspöki konferencia kapcsolatán — sokáig a lengyel püspöki kar többségének ellenére, akik azt kívánták a nyugatnémet püspököktől, hogy előbb nyilvánosan ismerjék el a lengyel—német határt. 1974-ben először utazott lengyel szolgatársaival Wojtyła bíboros az NSZK-ba, majd 1978 szeptemberében sikerült rávennie Wyszynski bíborost is egy ilyen útra.

Mindezekben az években Wojtylának mégsem sikerült kívánatosá tenni a CDU és a nyugatnémet püspökök számára „Németország újraegyesítése” (amelyet már pápáként indirekt módon többször említett előtte álló nyugatnémet útjával kapcsolatban: látogatása az „összes németnek”, ill. az „egész német népnek” szól) és a lengyel—német határ elismerésének az összefüggését. Biztos nem véletlen, hogy Wojtyła és Wyszynski NSZK-beli útja előtt néhány hónappal, 1978 szeptemberében külföldi lengyelek egy csoportja (Lengyel Függetlenségi Megegyezés, PPN), amelynek tagja volt a pápa mai csodálója, Leszek Kolakowski, az NSZK-ban megjelent dokumentumokkal magyarították ezt a koncepciót.⁷ Röviden így hangzik érvelésük: amíg az NSZK el nem ismeri az Odera—Neisse határt, ennek minden következményével, addig Lengyelország népe Németország újraegyesítését nemzeti fenyegetésnek fogná fel, s akkor egyedül a Szovjetunió lenne Lengyelország nyugati határának (azaz fizikai létének) garanciája. A szovjet—lengyel szövetség lazítása csak akkor lehetséges, ha az NSZK (CDU—CSU együtt) feladja minden területi követelését Lengyelországgal szemben. A szovjet—lengyel szövetség fellazítása szerintük fel-

tétele a többi kelet-európai állam kiválásának a „szovjet fennhatóság” alól. Ehhez jön még, hogy az NSZK hosszú ideig gazdaságilag függeni fog az NSZK-tól, és semmit sem tehet az ellen, hogy az egységes német kultúra, nyelv és családi kapcsolatok továbbra is fennmaradjanak. A PPN szerint a harmadik faktor az lenne, hogy az NSZK integrálódik az európai közösségben; egy egyesített Németország ui., amely szorosan integrálva lenne az európai szövetségben, nem lenne képes önálló agresszív politikára, különben elveszítené partnerei támogatását, és kiszolgáltatná magát a Szovjetunióknak. Ezért így hangzik a PPN formula: „Németország egyesítve lesz, a lengyelek pedig ott maradnak, ahol most vannak.”⁸

A CDU—CSU uralmon levő köreiben és a nyugatnémet katolikus egyházban nyilvánvalóan más a fel fogás, s ezért nem jött létre megállapodás a lengyel—német határ kérdésében (sem békepolitikai szempontból, sem a PPN előbb leírt „geostratégiája” szempontjából) — a korábban krakkói bíboros és politikai barátainak erőfeszítése ellenére. (Beleértve ebbe a krakkói „Znak-csoportnak” az Adenauer-Stiftung meghívására gyakran az NSZK-ban levő tagjait is.)

A keresztyén módon egyesített Európáért

Ebben az összefüggésben néhány megjegyzést kell fűznünk Wojtyła általános felfogásához Európáról, ahogyan hivatalba lépése óta nyilatkozott II. János Pál pápáként. Biztosan nem véletlen, hogy éppen Lengyelországban tett felhívást „Európa egyesítésére a keresztyénység vezetésével”.⁹ Egy beszédében, melyet Gniezdonban tartott, hozzáfűzte, hogy ennek keleti és nyugati ága van, és hogy „mi, lengyelek 1000 éve a nyugati utat választottuk.”¹⁰ Ez a „keresztyén módon egyesült” Európa a materializmus legyőzését követeli meg. Ezen a pápa elsősorban az ateizmust érti, s ezt különböző alkalmakkor meg is erősítette — így pl. Lengyelországban mondta: „Imádkozzunk azért, hogy az ateizmus erői — a halál erői — ne legyenek erősebbek, mint az élet erői, a hit fénye.”¹¹ Vagy virágvasárnapi prédikációjában 1980-ban, ahol az ateizmust „korunk legfőbb veszélyének” nevezte, és az ateisták által vezetett országok helyzetét az ókori Róma keresztyénülődéseivel hasonlította össze.¹²

De a „materializmus veszélyeit” Nyugaton is látja a pápa; pl. a konzumideológiát, az „örökkévaló értékek elvesztését idői javakért”, a család szerepének leépítését, a „szexualitás túlhangsúlyozását” stb. Így tehát nemcsak az ateizmus ellen kell hadat viselnie a „keresztyén szellemiségnek”, hanem a „nyugati materializmust” is fölül kell múlnia. Ebben az összefüggésben érdekes, hogyan kommentálta a pápa lengyelországi útját dr. Alois Mertes, a CDU szövetségi gyűlésének honvédelmi szóvivője: „II. János Pál lengyelországi útja korszakalkotó jelentőségű esemény, melynek hatásai a felosztott Európa és Németország számára még beláthatatlanok. A katolikus egyház feje nyomatékos figyelmeztetését nemcsak a kommunista vezetés alatt álló Közép- és Kelet-Európához intézi, hanem Nyugathoz is: Európának megfontolás tárgyává kell tennie értékrendszerének keresztyén eredetét. Az élet zabolatlan élvezete, családellenesség, politikai közönyösség fenyegeti a szabad rendszer alapjait az egyház szemszögéből. A pápa az összes keresztyén hitvallás közös hitbéli meggyőződését fejezi ki, amikor arra emlékeztet, hogy a bibliai örömmüzenet és a tisztán világi boldogság-ideológia kizárja egymást, mert az ember értelmének végső kérdésére nincs világi felelet.”¹³ A pápa másik csodálója, a baloldali katolikus

Alfons Dalma (a II. Világháború idején még Tomcic-nak hívták, és a horvát fasiszta „Usztasához” tartozott), aki a pápát és a környezetében levő embereket ismeri, az osztrák vállalkozók orgánumban a következőket írta: „Az egyháznak és keresztyénségnek — akárcsak Lengyelországban — az egész szolga Európában szellemi és erkölcsi szolidáris erővé kell válnia, amely lehetővé teszi népeknek és embereknek, hogy a hit segítségével kitartsanak a szorongatás idejében, míg útni fog a szabadulás távoli, de történetileg elkerülhetetlen órája. Egy megváltott, keresztyén Európa végül megtalálná feladatát a világ jótevő és útmutató kontinenseként, s ezzel megtalálná régi nagyságát is új, szellemi és lelki formában.”¹⁴

Bizonytal nem véletlen, hogy a pápa a „keresztyén módon egyesült Európáról” szóló koncepcióját éppen Lengyelországban hangsúlyozta — s ő maga is bizonyítja ezt: „Igen, Krisztus akarja, a Szentlélek úgy rendezi, hogy amit mondok, éppen itt mondjam.”¹⁵ Ezzel II. János Pál tudatosan kapcsolódott a „lengyel messianizmushoz”, amely Lengyelország állami felosztásakor keletkezett (s amikor a lengyel patriotizmus csak a katolicizmus formájában jelentkezhetett). Akkor, (a nacionalizmus és romantika idején) jött létre az az eszme, hogy ezt a romlott, istentelen világot Lengyelországnak kell megmentenie. Bizonyos lengyel katolikus körök (s a pápát magát is ide számíthatjuk) a „lengyel” vagy „szláv” pápa tényét is ebben a messiási perspektívában látják. Röviddel ezelőtt pl. Jerzy Kłoczowski professzor, a lublini katolikus egyetem történésze így írt a katolikus „Wież” folyóiratban: „Nem véletlen, hogy az eljövendő világról való víziójában éppen a lengyel romantika hivatkozott a keresztyénség jövendőbeli atyjára, a pápára, akinek megadatik, hogy támogassa az embereket legnemesebb humánus és valóságos szándékaikban. A romantikusoknak néha úgy tűnt, hogy a korabeli pápák nem töltik be teljesen e szerepüket; mégis tudjuk, hogy sejtették: egyszer meg fog ez valósulni. Néhányan utaltak már arra, hogy a ’szláv pápa’ hivatva van erre a szerepre.”¹⁶ II. János Pált így — bizonyos mértékig — a lengyel romantikusok által megjövendölt „messiásnak” tekintik, aki mint „a keresztyénség és az emberiség jövendőbeli atyja” nemcsak a lengyel népet, hanem az egész világot meg fogja váltani. A pápa idézte lengyelországi útján a lengyel romantika megalapítóját, Adam Mickiewicz költőt (1798—1855): „Annak a civilizációnak, amely valóban méltó az emberhez, keresztyénnek kell lennie.”¹⁷

A lengyel pápa Európa-koncepciója fényében kell látnunk olyan eseményeket, mint a „Páneurópa Unió” elnökenek, Otto von Habsburgnak a fogadását, röviddel az európai parlament választásai előtt, (amely alkalomból Habsburg Ottó a CDU listáján jelöltette magát)¹⁸ aztán a jobboldali titkos katolikus szövetség, az „Opus Dei” felértékelését stb.¹⁹ Az említettek célja — többek között — az „egyesült, keresztyén Európa”, világos antikommunista indítékkal.

A Harmadik Világ: az Európa-koncepció folytatása?

A münsteri teológus, Johann Baptist Metz képviselte azt a fel fogást, „hogy az egyház a lengyel pápa által visszanyeri európa-központú orientáltságát”.²⁰ Úgy tűnik, ez az állítás logikátlan, tekintettel arra, hogy II. János Pál idáig lényegesen több országot keresett fel a Harmadik Világban, mint Európában, s ezzel az egyház egyetemes voltát kifejezésre juttatta utazásainak diplomáciájában is — első pápáként. Metz ezzel tisztában volt: véleményét közvetlen a pápa mexikói útja után fogalmazta meg. S valóban, a „ke-

resztyén Európa” látomása kulcsa lehet II. János Pál erőltetett Harmadik Világ-politikájának. Nem véletlen, hogy Latin-Amerika áll itt előtérben, az a kontinens, amely szám szerint a leginkább katolikus és egyidejűleg leginkább „európai”. Latin-Amerika II. János Pál számára az a természeti terület, ahol kiépítheti európa-koncepcióját globális koncepcióvá. Így értelmezhetjük azt a tényt, hogy a pápa Európán kívül (a Vatikánban és Lengyelországban) csak Latin-Amerikában tartott társadalmi-politikai programbeszédet. (Itt el kell tekintenünk az ENSZ közgyűlésén tartott beszédétől, amelynek diplomatikus jellege volt — az ezzel összefüggő elvontsággal együtt —, s ezért nem nevezhetjük valóban „társadalmi-politikai programbeszédnek”.) Az Egyesült Államokban az erkölcsi romlás és a szellemi értékek elvesztése ellen vonult hadba, és egyházi előírások egész sorát rágta szájba: a fogamzásgátló szerek és a terhességmegszakítás tilalmától kezdve a cölibátuson keresztül a nők liturgiai funkciótól való eltiltásáig. Igaz, a pápa e kijelentései elkerülték a publikum és a tv-nézők millióit. Fontos ebben csak az volt, hogy „Krisztus földi helytartója” végül a „szabad világ vezető hatalmánál” tiszteletét tette, meglátogatta a Fehér Házat, s gazdagította a nagy televíziótársaságok műsorát. Törökországban ismét elsősorban arról volt szó, hogy felértékelje a konstantinápolyi ortodox patriarchátust, amelynek a tradíció szerint (tisztéletbeli) elsősége van az összes patriarchátus között — még ha ma de facto kevésbé jelentős is. Ismeretes, hogy a török kormány fontolgatta a patriarchátus megszüntetésének tervét, aminek az lett volna a következménye, hogy az ortodoxia formális centruma Moszkvába költözött volna. (Így volt politikai dimenziója is a pápa isztambuli látogatásának.) Végül Afrikában azt kísérlete meg a pápa, hogy összehangba hozza a katolikus kisebbség szoros kötődését Rómához az igazi afrikai identitás kifejlődésével. Az „afrikai liturgia” elvetése, a monogámia kiemelése (mint a keresztyén házasság egyetlen lehetséges formája — Afrikában is) a pap szerepének nyomatékos hangsúlyozása (beleértve a cölibátust is) és más faktorok oda vezettek, hogy ez a kísérlet kevésbé lett sikeres. Egy zambiai katolikus misszionárius kommentárja: „Vajon a fiatal afrikai egyház csak a római liturgia és csak a nyugati egyházi struktúrák öltöztetésében képzelhető el?... Az egyházi Róma a világ központjának tekinti magát. Nehéz a dinamikus fiatal egyházak mindent elsöprő fejlődését nézni, amely Afrikában a leggyorsabb.”²¹

A pápa a latin-amerikai püspöki konferencia előtt

Míg a pápa sem az Egyesült Államokban, sem Törökországban, sem Afrikában nem fejtett ki társadalmi-politikai programot, addig Mexikóban és Brazíliában éppen ez az aspektus állt legfontosabb beszédeinek középpontjában. Ha pl. megnézzük II. János Pál programmatikus beszédét, amelyet a III. latin-amerikai püspöki konferencia alkalmával tartott Pueblában,²² akkor az első pillantásra úgy tűnik, hogy az kerekén $\frac{2}{3}$ részben tisztán teológiai, s csak a végén tárgyal társadalmi-politikai témákat is. Csak pontosabb vizsgálat mutatja ki, hogy a rövid társadalmi-politikai kijelentések már a teológiai részben megalapozottak; sőt, valóban a beszéd nagy része társadalmi politika teológiai köntösben. (Tehát éppen az, amit a pápa előszeregettel vet a progresszív teológusok szemére.) Így pl. azt állította a pápa, hogy az „egyház hitével ellentmondásban áll, ha azt gondoljuk, hogy Jézus Krisztus politikailag elkötelezett volt, a római uralom és a ha-

talmások ellen harcolt, és így osztályharcba bonyolódott". Még világosabb, hogy igenis mennyire politikai jellegű a pápa eme kijelentése, ha hozzáképzjük, hogy a keresztyén egzisztencia Jézus Krisztus követésén nyugszik. Olvassuk megfordítva az előbbi mondatot, ebből kiindulva: Tehát az egyház hitének megfelel, hogy Jézus Krisztus politikailag nem volt elkötelezett, nem a római hatalom és a hatalmasok ellen harcolt, s nem bonyolódott osztályharcba. Nem kell sok kombinációs készség ahhoz, hogy a pápa által kívánt következtetéseket levonjuk a mai latin-amerikai konkrét helyzetben, Krisztus követésére vonatkozólag.

A pápa kifejezetten elítélte az „evangélium újrainterpretálását”, és követelte Isten népének a tanítói hivatal tekintélye alá vetését. Konkrétan utalt „számos keleti egyház hozzájárulásaira”, azt mondva pl.: „Ahol megvan az igazságosság melletti elkötelezettség és a cselekvés egyik meghatározott formája, azt mondják, ott van Isten országa.” Ebből is megfordítva kell a következtetéseket levonni, hogy a pápa rendreutasításának teljes politikai horderejét megértjük. János Pál azt mondta továbbá, hogy „a mai civilizáció legfeltűnőbb gyengesége az emberről alkotott kép elégtelen voltában áll”. A pápa a hirdetett humanizmus és a gyakorlati inhumanitás ellentétét kifejezetten azzal az „ellentmondással” magyarázta, „amely az ateista humanizmus tulajdon ellentmondása”, mert az ateista humanizmus az ember „egyik lényeges dimenzióját amputálta”, és ezzel kitette léte legszörnyűbb szegényedésének. (Érdekes, hogy itt a pápa nem „materializmusról”, beszélt hanem kifejezetten „humanista ateizmusról”; ezt nyilvánította a mai világ minden baja egyetlen okozójának. Latin-Amerika összefüggésében, ahol a kizsákmányolók és a diktátorok magukat „keresztyéneknek” nevezik, nem lehetett kétséges, hogy az „ateista humanizmust” a marxizmussal és kommunizmussal kell azonosítani.)

A „szociális igazságosság” témáját János Pál beszédének csak vége felé tárgyalta, s akkor is nagyon röviden. Arra mutatott rá, hogy az igazságosság a belső és a nemzetközi béke alapja, s idézte VI. Pált, aki a „Populorum Progressio”-ban arról beszélt, hogy az internacionális mechanizmusok következtében a gazdagok mindig gazdagabbak lesznek a szegények rovására, akik mindig szegényebbeké válnak. Az igazságosság megteremtése mégis azoknak a feladata, „akik felelősséggel viselnek az államok és népek nyilvános életéért”. (Az az elképzelés, hogy az igazságosságot a hatalmasoknak kell megteremteniük, egy évvel később a pápa braziliai beszédein is keresztülvonult.) Ezen túlmenően azt hangsúlyozta a pápa, „hogy az embert és igazságosságát csak az evangelizáció segítségével érjük el”.

„A pápa a latin-amerikai püspöki konferencia előtt”-téma nem szorítkozhat a Pueblában tartott beszédre: föltétlen figyelembe kell vennünk a Vatikán változtatásait a konferencia zárodokumentumán. A konferencia lezajlásához, röviden: A kontinens 180 püspöke, akik csaknem 1000 latin-amerikai püspököt képviseltek, majdnem 3 hétig tanácskoztak a mexikói városban, Pueblában (előkészítő anyagok segítségével). Mivel a gyűlés teológailag és politikailag igen heterogén összetevőkből állt, nagyon nehéz volt megegyezni a közös záróokmány kérdésében. Végül hosszú viták — és részben harcok szavazások — után létrejött egy 232 oldalas dokumentum, amely a résztvevők kompromisszumát tárta elő. Az egyházi törvény szerint minden nemzeti és regionális püspöki konferencia határozatait jóváhagyás végett a pápa elé kell terjeszteni. Fél évvel később megjelent a Puebla-dokumentumnak a pápa által jóváhagyott változata — anélkül, hogy az

érdekelte püspökökkel erről tárgyaltak volna. E változat természetesen sok változtatást, törlést, helyesbítést, esetleg átcsoportosítást tartalmazott.

Nem tudunk egyenként foglalkozni mindazzal a változtatással, amelyre Róma elhatározta magát a Puebla-dokumentumokban.²³ Mégis említsünk meg néhány példát, amely felvázolja a változtatások irányát! A latin-amerikai püspökök a „szabad piaci gazdálkodást... amelyet a liberális ideológia törvényesít” nevezték a szegények és gazdagok közötti növekvő különbségek okozójának. A római szövegben a „szabad piaci gazdálkodást, legjellegzetesebb megjelenési formájában... amelyet bizonyos liberális ideológiák legitimálnak”. Pueblában pl. világosan leszögezték: „A nemzet biztonságáról szóló tanítás ellentmond az ember keresztyén módon történő meglátásával.” Mit csinált a Vatikán ebből? „A nemzeti biztonság ideológiája, abszolút ideológiaként érve, összeegyeztethetetlen az ember keresztyén módon történő meglátásával.” A Vatikán ugyan helyeselte a latin-amerikai püspököknek azt a kijelentését, hogy Jézus Krisztus „azt hirdette, hogy mindannyian ugyanannak az atyának a gyermekei vagyunk”, de törölte a mondat folytatását: „és minden ellen harcolt, ami akadályozta az emberek közötti testvériség megvalósulását”. Folytathatnánk a változtatások listáját, de már az idézett példák alapján is érthető, hogy milyen módon akarja a pápa „interpretálni” a Puebla-dokumentumokat. Ebben az összefüggésben egyébként említésre méltó, hogy II. János Pál Braziliában, a Puebla-szövegek idézésekor még egy változtatást engedett szinte észrevétlenül becsúszni (kiegészítés formájában): A püspökök kompromisszuma azt mondta, hogy „a keresztyén felszabadítás semmiféle hatalomhoz nem nyúl, még az osztályharc dialektikájához sem” — és a pápa kiegészítette: „Mégcsak marxista praxishoz vagy analízishez sem.”²⁴

A Springer „világának” mindenesetre volt oka arra, hogy Pueblával kapcsolatban a pápát hősként ünnepelje: „A pápa röviden és érthetően elutasítja a hatalom minden formáját, szemben a felszabadítás teológusaival, akiknek forradalom és túszszedés (Romero érsek) összeegyeztethető a keresztyén küldetéssel — attól függetlenül, hogy milyen súlyosak a politikai vagy szociális körülmények. Röviden és érthetően, ha és de nélkül. Ebben az az új, hogy a pápa személyére nézve szétosztal minden kétértelműséget, amely az utóbbi évtizedekben még a Vatikánban is helyet kapott... Ez a katolikus egyház légkörének a megváltozása. Ez a változás valószínűleg a pápának a latin-amerikai püspöki konferenciát megnyitó beszédének a dátumát viseli.”²⁵

A pápa Braziliában: harmadik út Latin-Amerika számára

II. János Pál maga hangsúlyozta, hogy mexikói útja az „egész Közép- és Dél-Amerikának” szólt (olyannyira, hogy pueblai beszéde tudatosan az egész szubkontinens számára programatikus jellegű volt), és hogy másfél évvel későbbi braziliai útját is ebben az összefüggésben kell látni (1980. VI. 1—12.). Ennek az útjának kiemelkedő jelentőségét kifejezetten hangsúlyozta.²⁶ Braziliában mégiscsak kétszer annyi katolikus él mint Olaszországban (100 millió), s ezáltal Brazília messze a legnagyobb katolikus ország a világon. (Mind a hetedik katolikus, akit megkeresztelnek, brazil.) Azonkívül Brazília területileg és lakosság szempontjából Latin-Amerika legnagyobb országa; így a pápa látogatása egyidejűleg az egész kontinensnek szóló jelkép.

János Pál Braziliában megerősítette „az egyház poli-

tikai szerepének leszűkítését”, amelyet már Mexikóban megállapított: „A papok arra vannak hivatva, hogy Isten szolgái legyenek. Feladatuk nem az orvos, politikus, vagy munkahelyi vezető feladata.”²⁷ Még értetőbben nyilatkozott a braziliai püspöki konferencia plenáris ülésén Fortalezában, ahol az utolsó pillanatban lemondott a Rómában előkészített szöveg felolvasásáról, és szabadon beszélt a püspökökhöz. Szószertint ezt mondta: „Nem vagyunk politikai vagy gazdasági szakértők, nem vagyunk egy világi vállalat vezetői, hanem az evangélium szolgái. Nektek mint püspököknek meg van tiltva teljes egyértelműséggel minden, ami politikai párthoz való csatlakozásként, ettől vagy amatőrl a politikai ideológiától vagy rendszertől való függésként értelmezhető.”²⁸

Míg a pápa csaknem túlhaladta Pueblát az egyházi tisztségviselők politikai tevékenységének a megtiltására vonatkozólag, (e fogalmazás által: „minden, ami politikai párthoz való csatlakozásként... értelmezhető”) addig fejlődést mutatnak a szociális igazságosságról szóló kijelentései, mennyiségileg és minőségileg. Pueblában még kizárólag defenzív módon érvelt — azaz figyelmeztetések, dorgálások, megszorítások stb. formájában —, Brazíliában pedig bizonyos mértékig „offenzívába” ment át. Legalábbis vázlatosan kifejtette a vatikáni stratégiát Latin-Amerika számára, amely a „békés magatartás” útján az igazságossághoz vezet. Az erőszak, osztályharc és ateizmus elvetését nyomatékosan megismételte: „Az osztályharc terméketlen és megismisítő.”²⁹ „Nem lehet társadalmat építeni Isten és Isten segítsége nélkül. Ez önmagában való ellentmondás.”³⁰

A francia baloldali liberális napilap, Le Monde, a következő nevezőre hozta a pápa braziliai Latin-Amerika-politikáját, röviden és találóan: „Reform, de erőszak nélkül... Reform és nem forradalom. Vagy pontosabban mondva: reform, hogy megakadályozzuk a forradalmat.”³¹ Ezt a koncepciót a Le Monde továbbfejté vezércikkében: „Úgy tűnik (a pápa — A. K.) megkísérel egy modellt restaurálni: a 'harmadik út' modelljét, amely mellett víztizedek óta olyan irányzatok léptek fel Latin-Amerikában, amelyek a keresztény demokráciára hivatkoznak. 'Harmadik út', amelyet az Egyesült Államok diszkrétén támogatott, s amely teljes kifejezésre Chilében jutott, amikor az ottani kereszténydemokrata párt 1964-ben Eduardo Frei elnökkel az élén hozzáfogott a 'szabadság forradalma' kísérlethez: Agrárreform, 'a réz chilei felhasználása' (szemben a nemzeti tulajdonba vétellel, amelyet a baloldaliak akartak), mérsékelt adóreform.”³² Meglepően kritikusan kommentálja a pápa koncepcióját a katolikus Herder Korrespondenz, amely pedig minden gyanú felül állóan nem baloldali: „Egy ponton persze félreismeri a pápa Brazília szociális realitását. Felszólítása (a különböző erőközpontoknak és a társadalom különböző reprezentánsainak abban a helyzetben kell lenniük, hogy összefogassanak, koordinálják az erőfeszítéseket, és megegyezést érjenek el világos és határozatos programok területén — beszéd Sao Paulóban, munkások előtt), melyet az összes társadalmi csoporthoz intézett, hogy fogjanak össze a közös cselekvés érdekében, a harmadik út bizonytalan teóriáira emlékeztet, amelyek kitűnnek, mint a hatalmi politikai összetevők hibás felbecsülései.”³³ A Fehér Házhhoz közel álló Washington Post ezzel szemben pozitívan kommentálta a pápa latin-amerikai stratégiáját: „Ez jelenti a pápai Credo súlyát: békés magatartás szükséges, sürgősen. A pápának megvannak a maga 'pásztori' okai, hogy ezt az álláspontot képviselje; ez azonban egy olyan álláspont, amelyet az Egyesült Államok és más demokratikus országok minden nehézség nélkül támogathat-

nak, saját okaik alapján.”³⁴ Említsük meg ebben az összefüggésben, hogy a pápa 10 nappal braziliai útja előtt fogadta a Vatikánban Carter amerikai elnököt, Muskie külügyminisztert és Brzezinsky nemzetbiztonsági tanácsadót (aki honfitársaival, Wojtylával sok év óta barátságban van). Brazíliai egyházi körök (akik érhető okok miatt nem kívánják, hogy idézzék őket) azt állították — szemben e sorok írójával —, hogy a pápa e látogatás alkalmával megbeszélte amerikai vendégeivel braziliai útját. Ez alkalmából az Egyesült Államok vezetői a pápát arra kérték volna, hogy támogassa a Fehér Ház latin-amerikai politikájának demokratikus változtatát, hogy ezúton — mindkettőjük érdekében — feltartóztassák a kommunizmus előrehaladását a szubkontinensen. (A fasiszta variáns vatikáni támogatása — amely részben még ma is megvan, mint pl. El Salvadorban — a latin-amerikai egyházak ellenállása miatt egyre nehezebb.) Bár ez az állítás (az informáló érdekében) nem „bizonyítható”, mégis vannak utalások arra, hogy a Vatikán, éppen ennek a pápának az idejében, latin-amerikai politikáját összeegyezteti az Egyesült Államokéval. Ilyen pl. Lopez Trujillo antikommunista érsek kinevezése a latin-amerikai Püspöki Tanács elnökévé. (Legszorosabb munkatársa a belga jezsuita Roger Vekemans, leleplezett CIA-ügynök, aki az Allende-kormány „destabilizálására Chilében 1970-ben 20 millió dollárt kapott, s miután leleplezték, elhagyta Chilé.) Ilyen a később meggyilkolt salvadori érsek, Romero feljelentése a pápánál, Carter által. (A Vatikán kísérlete mindenesetre, hogy megfegyezze Romerót elkötelezettségében, elhibázott lépés volt. Ehelyett Romero meggyilkolása után csak provizorikus utódot — apostoli kormányzót — neveztek ki, akit a Vatikán inkább irányíthatott, és aki — éppen emiatt — nem helyezkedhetett elődje álláspontjára.) Ilyenek a Vatikán figyelmeztetése a nicaraguai püspöki konferencia felé, hogy ne szolidarizáljanak az ottani forradalommal. (Többek között arra is figyelmeztette őket a pápa, hogy az alfabetizáló kampány „ateista indoktrináláshoz” vezethet. Februárban János Pál vonakodott fogadni a nicaraguai külügyminisztert, mert az szerinte „politizáló pap”. — Időközben a nicaraguai püspöki konferencia felszólította azokat a papokat, akik nyilvános feladatokat is ellátnak, elsősorban D'Escoto külügyminisztert és Cardenal művelődésügyi minisztert, hogy megfelelő határidőn belül mondjanak le a kormányban betöltött funkciójukról.)

Nyilvánvaló, hogy az Egyesült Államoknak, amelynek antikommunizmusa és népszerűsége ismert, szüksége van a pápára, éppen a „katolikus kontinenssel” szembeni politikájához. A pápa latin-amerikai koncepciójának feltétele (a „harmadik út”) mindenesetre Latin-Amerika hatalmasainak együttműködése. Ezért logikus, hogy János Pál reformokra való felszólításában elsősorban mindig hozzájuk fordul. Így pl. Brazíliában, vállalkozók előtt azt mondta, hogy a latin-amerikai vezetőség „egyértelműen dilemma” előtt áll: vagy végrehajtja „az alapvető reformokat”, vagy az erőszak áldozatául esik.³⁵ A szegények vonatkozásában nyilvánvalóan az az álláspontja, hogy azok mindent támogatnának, ami helyzetüket jobbá teszi; azonkívül éppen itt számol az egyház ideológiai befolyásával. Ami a püspököket és a klerust illeti, a pápa tudja, hogy a „baloldali szárny” tp. a kisebbséget jelenti, míg az erős többség gondolkozása a mérsékelt reformok mellett van. Hogy a többség az utóbbi időben gyakran azonos úton járt a „baloldali szárnyal”, annak oka bizonyítva a brutális elnyomás több latin-amerikai országban; továbbá, hogy hiányzik a saját politikai koncepció (úgyhogy a „mérsékelték” csatlakoztak a „baloldaliak” ana-

líziséhez, akik egyedül tudtak magyarázatot adni az objektív helyzetre és egyedül tudtak megalapozott javaslatot tenni a változtatásokra). A pápa ki akarta vezetni a „mérsékeltet” defenzív helyzetükből, és Latin-Amerika eljövendő egyházi és társadalmi fejlődésének motorjává akarta megtenni őket.³⁶ Más kérdés persze, hogy egy ilyen koncepciónak van-e kilátása sikerre, tekintettel Latin-Amerika reális társadalmi (és egyházi) fejlődésére. Mégis azt kell mondanunk, hogy a pápa először Brazíliában fejtett ki társadalmi-politikai koncepciót Latin-Amerika számára, amelyet európa-koncepciója továbbfejlesztéseként értelmezhetünk. (Ahogyan azt lengyelországi útján tárta elő.)

(Helyhiány miatt nem analizálhatjuk a Vatikán, ill. a pápa magatartását, amelyet a hallgatás jellemez antimilitáris-fasiszta diktatúrákkal szemben — Somozától El Salvadorig. A pápa brazíliai útja óta túl kevés idő telt el ahhoz, hogy esetleges változásokat állapíthatnánk meg egy reformista koncepció irányában.)

A II. Vatikáni Zsinat visszavonása

Anélkül, hogy közelebbről foglalkozhatnánk vele, meg kell legalábbis említenünk, hogy szoros összefüggés van a pápa teológiai és politikai gondolkozása, társadalomról és egyházzal alkotott képe között. II. János Pál belső egyházi helyzetét jelző idézzük itt a legismertebb és legelismertebb osztrák gyakorlati teológust, Ferdinand *Klostermann* professzort, aki „A pápa Keletéről” c. könyvében így boncolja a pápa teológiai és egyházi gondolkodását: „Mindent egybevetve, a pápa szeme előtt nyilvánvalóan egy központi vezetésű, belsőleg megerősített, teljesen zárt, uniformisztikus, harcos és a végsőig fegyelmezett egyház képe lebeg, amelyben oly mértékben van pluralizmus, amennyire a pápa azt engedi.”³⁷ A „Publik-Forum” is, időleges mérlegét, a pontifikátus első évfordulójára ezzel a címmel látta el: „A Zsinat befagyasztása”. Ezt olvassuk benne: „A kísérletezés ideje után most a harcos vonal jön. A katolikus egyház ismét harcossá válik... Wojtylánál tudjuk, hányadán is állunk: Neki csak hinni kell. A pápában kételkedni tiltott dolog, mint ahogy maga sem kételkedik önmagában.”³⁸

Senki sem vitathatja, hogy a lengyel pápa szolgálatba lépése óta a belső egyházi reform is megállt, vagy legalábbis lefékeződött: Pl. a szabad teológiai véleménynyilvánítás kérdésében (Pohier, Schillebeeck, Boff, Küng stb. esetei), vagy a nők egyházi helyzete vonatkozásában (éppúgy a nőkről alkotott általános kép vonatkozásában), a liturgiareformban, a papokról alkotott kép vonatkozásában (kiképzés, ruházat, cölibátus stb.), vagy az egyházi szexuálmorál kérdésében stb. Mindez — beleértve a pápai primátus és a pápai tanítói hivatal tekintélyét is — nemcsak a katolikus egyház belső légkörének a kiéleződéséhez vezetett, hanem megnehezítette a más keresztyén (főleg protestáns) egyházakkal való érintkezést is.

Ezért nem meglepő, hogy János Pált ma kritika leginkább az elkötelezett egyházi körök részéről illeti. Nekik a II. Vatikáni Zsinat nagy reménységet jelentett, hogy megtörténik az egyházi reform, ill. az egyház kinyílik a világ felé. (Mindkettőt XXIII. János fogalmazta meg a zsinat kezdetén.) Már VI. Pál is félt attól, hogy ezt az utat vigye tovább következetesen; másrészt nem tudta elszánni magát arra, hogy a zsinat utáni folyamatot leállítsa vagy megfordítsa (emiatt került ő „tétovázó” hírébe). II. János Pál azonban elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy megfordítsa az egyház belső tendenciáját, legalábbis a hierarchikus vezetésben.

Tömegkommunikációs működése segít neki ebben. A katolicizmusnak újra zárt társadalommá kell válnia, amelyet tekintély által hirdetett és magyarázott tan, szigorú hierarchikus vezetés és feltétlen engedelmesség tart össze. Ahelyett, hogy az egyház kinyílna a világ felé, ismét a világnak kell engedelmeskednie az egyház parancsainak és elképzeléseinek.

Az egyház belső tendenciájának ezt a megváltozását a konzervatívok is felismerték — és helyzetükből kifolyólag természetesen dicsérték. A Wiener Kirchenzeitung militáns-konzervatív főszerkesztője így ír: (e lap mégiscsak a — tévesen — liberálisnak mondott Könyg bíboros által vezetett bécsi érsekség hivatalos hetilapja): „VI. Pál megkísérelte, hogy a zsinat szellemében adja meg az irányvonalakat szankciók nélkül... Ma II. János Pál áll az egyház élén, viszonylag fiatalon, dinamikusán. A Szentatya látja, hogy elődjének szelidsége hatástalan maradt. Hogy az egyház egészének használjon, hogy Krisztus ügyének szolgáljon, szankciókat is el kell majd rendelnie.”³⁹

Liberális és haladó katolikusok azonban inkább pesszimistán látják a János Pál pápa által bevezetett fejlődést. Így pl. az előbb idézett osztrák gyakorlati teológus, *Klostermann*, aki a Katolikus Akció szellemi atyjainak egyike, a pápáról szóló könyvét „annak a sok embernek” ajánlja, „aki ma az egyház miatt szenved”. Szó szerint ezt írja: „II. János Pál bizonytalansággal egy rendkívüli személyiség: tudja, hogy mit akar, s azt következetesen keresztül viszi. Mégis kirajzolódik az új egyházi helyzet néhány következménye, és pedig olyanok, amelyeket a szerző tulajdon tapasztalataiból ismer, éppen az előzőleg igen aktív, elkötelezett keresztyének körében. Rezignációval kezdődik: a reménység feladásával, hogy ezt az egyházat változtatni, reformálni lehet; s végződik azzal a kérdéssel, hogy egyáltalán miért kell megpróbálni változtatni, reformálni, mire való egyáltalán. S ezzel már a belső — sőt talán a külső — emigráció útjára léptünk, annak minden következményével...”⁴⁰

Ez a munka sem „pápaellenességből” (vagy „egyházellenességből”) íródott. Ellenkezőleg: annak a „keresztyén gondoskodásnak” érti magát, amely *Klostermann* professzort is vezeti. Rossz szolgálatot tennének a keresztyénségnek (és az egyháznak), ha hallgatnánk egy rosszul értelmezett „lojalitásból” kifolyólag a mai pontifikátus kivethető következményeiről — vagy ha még ujjonganánk is neki. Sok keresztyén (pl. Latin-Amerikában) nem engedheti meg magának, hogy nyilvánosan kritizálja a pápát, mert ezzel kiszolgáltatná magát a „keresztyén” diktátoroknak. Nekik többé-kevésbé „jó arcot kell vágni a rossz játékhoz”, és legitímációs bázisukat a magyarázás művészete által kell megtartaniuk. Sok teológust és egyéb egyháztól függő személyt figyelmeztet a számos tambeli tilalom és az új idők bánásmódja, s ezért óvatosabban kell lépniük. A nem keresztyén körök ezzel szemben gyakran vagy egyáltalán nem foglalkoznak az egyházzal, vagy pedig egy lehetőség szerint konfliktusmentes kapcsolat kialakításában érdekeltek.

Mindez magyarázza, hogy miért olyan kevés publikált kritikája van a pápának — a közvetlen belső egyházi kritikán túlmenve (mint pl. Küng esete). Különösen kevésnek tűnik II. János Pál társadalmi-politikai koncepciójának analízise, ha összehasonlítjuk azt a gombamódra szaporodó építő- és csodáló-irodalommal a „lengyel pápáról”. Haladó keresztyéneknek különösen fontos lenne nem megmaradni a pápa konzervatívizmusa fölötti bosszankodásnál, hanem áttekinteni azt a szociális és politikai koncepciót, amelyet II. János Pál (s mások is) megtestesítenek. E tanulmány úgy értel-

mezi magát, mint szerény kezdetét annak a kritikának, amely sok helyütt még kiegészítésre és továbbfejlesztésre szorul.

Adalbert Krims
Fordította: Karasszon István

JEGYZETEK

1. Adalbert Krims, „Der Pole im Vatikan”. Kritisches Christentum, Nr. 25. Bécs, 1978. december. 4. 1. — 2. Rodrigo Molina, „Soviet Union: Resurgence of Interest in Religion”. Inter Press Service (IPS) 1980. VIII. 30. — 3. Reinhold Lehmann, „Für diesen Papst muss man beten”. Publik Forum, 7. évfolyam, Nr. 22. Frankfurt/Main, 1978. XI. 3. 5. 1. — 4. „Der Spiegel”, 43/1978. Hamburg, 1978. X. 23. 25. 1. — 5. Adam Michnik, „Unbeugsame Vertheidigung der Menschenrechte”. Der Spiegel, 1978. X. 23. Michnik azt is hangsúlyozza ebben a cikkben, „hogy a KOR, a diákszoláritás bizottságának tagjai és független intellektuális krakkói metropolitában megbízható barátokra és védelmezőre találtak”. — 6. Reinhold Lehmann, Publik Forum uo. 5. 1. — 7. Ezeknek az iratoknak az ismertetése Tadeusz Marek Swietlicki, Polen und die Wiedervereinigung: Zankapfel zwischen den Blöcken c. munkájára támaszkodik. Publik Forum, Nr. 15. 1980. VII. 25. 3 kk. 1. 8. uo. 4. 1. — 9. Adalbert Krims, „Die Triumphfahrt des Papstes”. Kritisches Christentum, Nr. 30. 1979. július. 3. 1. — 10. „Jubel, Tränen — und harte Ostkritik”. Kurier, Bécs, 1979. VI. 5. 2. 1. — 11. „Ein Triumphzug voller Risiken”. Kurier, 1979. VI. 5. 2. 1. — 12. Vö. Adalbert Krims analízisét: „Der Vatikan und El Salvador” Kritisches Christentum, Nr. 38. 1980. május. 7. 1. — 13. Dr. Alois Mertes (MdB), „Ein epochemachendes Ereignis”. DUD Wochendienst, Nr. 24. 1979. VI. 22. 8. 1. — 14. Alfons Dalma, „Johannes Paul und eine Vision — Der Einbruch ins Sowjetreich”. Die Presse, Bécs, 1979. VI. 9. 3. 1. — 15. Idézte: Kurier, 1979. VI. 9. 5. 1. — 16. Idézte: „Das katholische Leben in Polen”. Nr. 5/166/1980. (Kiadója: „Pax”-egyesület, Varsó). — 17. Idézte: Kurier, 1979. VI. 9. 5. 1. — 18. Vö.: „Neue Korrespondenz” Nr. 5. 1979. Frankfurt/M. 8. 1. — 19. Vö.: Publik Forum, Nr. 24. 8. évfolyam, 1979. XI. 30. 27. 1. — 20. Ferdinand Klostermann, „Der Papst aus dem Osten”. Bécs, 1980. 109. 1. — 20. „Es gibt keine Moral reinen Hände”. Spiegelbeszélgetés Johann Baptist Metz professzorral a pápa pueblai beszédéről. Der Spiegel, Nr. 6/1979. 1979. II. 5. 210. 1. — 21. Friedrich Stenger, „Rom tut sich schwer”. Publik Forum, Nr. 11. 9. évfolyam, 1980. VI. 6. 27. 1. — 22. A következő idéz-

tek a pápa pueblai beszédéből a katolikus hírszolgálat (KNA) fordításának szószériinté visszaadásai. Frankfurter Rundschau, 1979. II. 1. 27. 1., valamint 1979. II. 2. 28. 1. Vö. ehhez a pápa mexikói útjának analízisét: Adalbert Krims: „Wärst Du doch im Vatikan geblieben.” Kritisches Christentum, Nr. 26. 1979. március. 3 kk. 1. — 23. A pueblai dokumentumok változtatásának tanulmánya megjelent a Publik Forumban, Nr. 3. 9. évfolyam, 1980. II. 8. különnyomatként (Adolf Fischer-Bramkamp gondozásában.) — 24. Idézte: Herder Korrespondenz, 9. füzet, 1980. szeptember. Freiburg/Bg. 430. 1. (Im Dienste der Bischöfe: 25 Jahre CELAM). — 25. R. Krämer-Badoni, „Christus kein Umstürzler”. Die Welt, 1979. I. 30. — 26. Ezt a kijelentést a pápa egy interjúban tette a lengyel katolikus hetilapban (Tygodnik Powszechny), amely a krakkói „Znak-csoporthoz” közel áll, és Wojtylával — mint fent említettük — hosszú éveken keresztül szoros kapcsolatban állt. Az is érdekes ebben az összefüggésben, hogy a vatikáni sajtóorgánumban, a L'Osservatore Romano ezt az interjút szószériinté átvette a Tygodnik Powszechny-ből — azzal a kifejezett utalással, hogy ez a lengyel lap különös elismerése. (L'Osservatore Romano, Nr. 36. 1980. IX. 5. 4 kk. 1. — Wochenausgabe in deutscher Sprache.) — 27. Beszéd a latin-amerikai Püspöki Tanács képviselői előtt (CELAM). Idézte: Die Presse, 1980. VII. 4. 28. Idézte: International Herald Tribune, 1980. VII. 11. — 29. Beszéd Salvador de Bahiában, vállalkozók előtt. Idézte: Frankfurter Rundschau, 1980. VII. 8. — 30. Idézte: Le Monde, 1980. VII. 8. (ugyanaból a beszédből Salvador de Bahiában). 31. „Le troisième voie”. Le Monde, 1980. VII. 12. — 32. uo. 33. „Solidarisch mit den Bischöfen.” Herder Korrespondenz, Nr. 8. 1980. augusztus. 389. 1. — 34. Idézte: International Herald Tribune, 1980. VII. 9. — 35. Idézte: International Herald Tribune, 1980. VII. 7. — 36. Vö.: Adalbert Krims, „Der Papst in Brasilien. Vor einer neuen vatikanischen Lateinamerikapolitik?” Neue Stimme, Nr. 8. 1980. augusztus. 17. 1. — 37. Ferdinand Klostermann, i. m. 105. 1. — 38. Hanspeter Oschwald, „Ein Jahr Johannes Paul II.: Das Konzil wird eingefroren.” Publik Forum, Nr. 20. 1979. X. 5. 12. 1. — 39. „Wiener Kirchenzeitung”. 1979. XII. 16. — 40. Ferdinand Klostermann, i. m. 132. 1.

Adalbert KRIMS 1948-ban született Freistadtban (Ausztria északi része). Korábban a katolikus ifjúság és a vallásokotatók vezető funkcionáriusa volt. A „Kritisches Christentum” akció elnöke, az „Inter Press Service” Harmadik Világ hírszolgálat osztrák korrespondense. Publikációi között könyveket és folyóiratekiket találhatunk. Adalbert KRIMS osztrák római katolikus újságíró. Ez az írása a nyugat-németországi Blätter für Deutsche und Internationale Politik című folyóirat 1980/10. számában jelent meg németül. Írása II. János Pál pápa két éves pontifikátusának kritikai elemzése.

A Hazafias Népfront VII. kongresszusára készülve

A mögöttünk levő esztendőben élénk eszmecsere zajlott le hazánkban, amelynek során az ország népe meghányta-vetette a nemzet és a világ sorsát. Ebben a párbeszédben világnézeti, etnikai különbözőségeire való tekintet nélkül részt vehetett minden magyar állampolgár, közöttük egyházaink tagjai is. Az országos méretű párbeszédből sok hasznos tanulság vonható le. Én ez alkalommal háromra szeretném felhívni olvasóink figyelmét.

1. *A nemzeti egység ügye.* Az elmúlt harminc esztendőben, történelmünk során először, valóban egységben zárkózott fel az ország lakossága a kormányzat mögé. Ebben a nemzeti egységben az jut kifejezésre, hogy a lakosság felismerte: a kormányzat politikai, társadalmi programja a haza ügyét szolgálja, ugyanakkor összhangban van a környező országok és az egész emberiség érdekeivel is. Elvitathatatlan, hogy ez a történelmünkben páratlan nemzeti egységfront az antifasiszta küzdelmekben csírázott ki, öltött testet, s az ellenforradalom után teljesedett ki hazánkban. Döntő eleme népünk e tevékeny, cselekedetekben megvalósuló egybeforrottságának az a momentum, hogy a társadalmunk vezető ereje tényekkel tudta demonstrálni: a nemzet érdekét szolgálja, nem uralkodni, hanem szolgálni akar.

2. A másik fontos tanulság: *megnövekedett hazánk lakosságának politikai érettsége.* A Hazafias Népfront-

mozgalom döntően hozzájárult ahhoz, hogy az ország lakossága a kormányzattal folytatott párbeszédben egyre teljesebben át tudja tekinteni a magyar társadalom minden területét, eligazodik a fejlődés problémavilágában, fel tudja ismerni az egyéni, a csoport- és a közösségi érdek közötti összefüggést. Ez a politikai érettség rendkívül jelentős tényező akkor, amikor a nemzetközi gazdasági válság következtében az ország gazdasági fejlődése, az életszínvonal megőrzése nehezebb körülmények között, több figyelem ráfordításával, nagyobb összpontosítással biztosítható.

Kádár János, az MSZMP első titkára a Szakszervezetek XXIV. kongresszusán hangsúlyozta, hogy az 1973-ban kibontakozott világgazdasági krízis ellenére népgazdaságunk stabil, és ha nem is abban a mértékben, mint a 70-es évek elején, de fejlődik. „A népgazdaságunk jövőjét illetően is bizakodó vagyok, mert az alapok egységesek, szilárdak... Nem csekély az az erő, amely anyagiakban, termelőberendezésekben, valamint emberi tudásban, képességben, akarásban rejlik...” (Népszabadság, 1980. december 14.)

Az idősebb nemzedék jól emlékezik még az 1929-ben kibontakozott gazdasági válságra, amelynek következtében már a 30-as évek elején mérhetetlen nyomor vált úrrá a magyar társadalomban is. Ezzel szemben az 1973-ban kibontakozott világgazdasági krízisben a szo-

cialista társadalmi rend, a politikai vezetés és a mögötte felzárkózott nemzeti egység eredményének tudható be, hogy népgazdaságunk kiállta a próbát.

3. Az ország nyilvánossága előtt folytatott eszmecsere során is érzékelhető volt a jó társadalmi közérzet megléte. A közelmúltban Aczél György miniszterelnök-helyettes egy interjúban adott összképet a magyar társadalom jelenlegi helyzetéről („A mai magyar társadalomról”. Valóság, 1980. 12. sz. 1. kk. 1.) A jó közérzet tényéről szólva annak több tényezőjét felsorolta: „Biztonságérzet”, „a döntésekben való részvétel bővülő és egyre növekvő lehetősége”, „az egyéni képességek kibontakoztatásának mindinkább megvalósuló lehetősége és esélye”, „a nyugodt, jó lelkiismeret”. Aki benne él a magyar társadalomban, az bizonyíthatja a miniszterelnök-helyettes fejtegetésének a helytálló voltát. Én, mint egyházi ember, a felsorolt tényezőkhöz sorolom az állam és az egyházak között kialakult jó viszony tényét is. Az állam és az egyházak közötti jó viszony feloldotta a hívó állampolgárok gondolat- és érzésvilágában levő súlyos konfliktust, amely hitük és a társadalmi, politikai törekvések helyeslése, munkálása között alakulhatott volna ki.

Az idő múlásával egyre nyilvánvalóbbá válik a kormányzat egyházpolitikájának és az egyházak politikai magatartásának az értéke. A hívők hitelveik megtagadása nélkül, teljes odaadással támogathatják a társadalom érdekét szolgáló politikai programot. A kormányzat biztosítja a hívők számára azt a lehetőséget, hogy a nemzeti erőket egybefogó társadalmi szövetség egyenrangú, megkülönböztetés nélküli tagjai legyenek. „Számos olyan területe van életünknek, ahol az egyházak pozitív szerepet játszhatnak a szocialista társadalomban: így a béke védelmében, a szocialista tartalmú nemzeti egység ápolásában és erősítésében... a társadalmi és személyi tulajdon védelmében, a humanizmus eszméinek a terjesztésében, a nép szeretetében, a munkában való helytállásra buzdításban, a bűnözés elleni harcban, a nemzeti múlt haladó hagyományainak és kulturális értékeinek ápolásában” — állapítja meg Miklós Imre államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke. („Új típusú kapcsolatok”. Világosság, 1977. 1. sz. 3. l.)

A fentiekből is kitűnik, hogy az állam és az egyházak viszonya nem valami statikus állapot, hanem egy folyamatban levő dialógus, amely együttműködésre irányul.

A Hazafias Népfront küszöbön álló kongresszusa méltán veheti számba a magyar nemzeti egységfront fejlődésének tényeit: a nemzeti egységet, a lakosság politikai nagykorúvá válásának jeleit, joggal adhat hangot annak a jó politikai légkörnek, amely arra vall, hogy az ország lakosságának minden rétege otthonának tekinti az országot.

Az eredmények láttán önkéntelenül felvetődik a kérdés: társadalmunknak ez az erkölcsi, politikai növekedése hogyan alakítható át fokozottabb mértékben az országot a boldogulás útján előbbre vivő hajtóerővé. Úgy hiszem, egyértelmű az a válasz, amelyet társadalmunk vezető ereje erre a kérdésre ad: csak értékek, mégpedig materiális, kulturális és spirituális értékek megtermelése viheti előre népünket a boldogulás útján.

Fel kell vetnünk a következő kérdést is ebben az összefüggésben: hogyan vehetnek részt a hívő emberek a nemzet felvirágzásáért és a szocialista rend megvalósításáért folytatott erőfeszítésben? Nincs szükség arra, hogy valamilyen más elvi bázisra állva koncessziókat tegyenek hitelveik rovására. Csak egyet kell tenniük: vegyék komolyan a hitükből fakadó erkölcsi követelményeket, és így járuljanak hozzá az erkölcsi értékekben gazdagodó társadalom kibontakozásához. Életvitelükkel, példamutató munkájukkal, családi életük tisztaságával, gyermekeik nevelésével, vagyis az adott élethelyzetben és körülmények között való helytállással járhatnak hozzá a társadalom javának munkálásához.

A keresztyén egyházak és általában a vallásos közösségek különleges szolgálatok elvégzésére is vállalkozhattak az elmúlt évtizedek során éppen azért, hogy a vallásos emberek társadalmi felelősségét hangsúlyozták. Továbbra is fennáll a lehetőségük arra, hogy a nemzetközi enyhülésért az egyházak világában síkra szálljanak. A tényeknek megfelelően meg lehet állapítani, hogy e területen a több évtizedes fáradozások nem voltak hiábavalók. Ennek igazolására két példát említek.

Ha nem is önelégülten és elégtétellel, de Isten iránti hálaadással kell megállapítsuk, hogy a keresztyén hívők és egyházak társadalmi felelősségéről vallott nézetünkkel nem maradtunk magunkra. Néhány évtizeddel ezelőtt a világkeresztyénség bizonyos körei a vádlottak padjára akarták állítani egyházainkat, szociális kérdésekről vallott nézeteink miatt. Sok jel mutat arra, hogy ma már a keresztyén egyházak és más vallási közösségek körében is központi jelentősége van a társadalmi felelősség vállalásának.

A másik példa, amelyre hivatkozni szeretnék: az utóbbi hónapok rendkívüli nemzetközi feszültségei közepeztette számottevő, komolyan veendő egyházi körök és grémiumok nem vállalkoztak arra, hogy a hidegháború eszközei legyenek. Természetesen vannak magukat keresztyéneknek nevező, és így vallásosnak minősítő kisebb-nagyobb érdekközösségek, amelyek hivatásszerűen mélyíteni kívánják most is a szakadékot Kelet és Nyugat között. Ezeknek a köröknek a hitbeli és erkölcsi színvonalá azonban egyre inkább devalválódik.

Ezek a jelek meg kell bátorítsák az Ökumené magyar egyházait abban, hogy munkájukat a nemzetközi egyházi élet területén fokozottabb erőfeszítéssel folytassák.

A Hazafias Népfront kongresszusa előtt kötelességünk elmondani azt is, hogy társadalmunk a népfrontmozgalom, és azon belül az Országos Béketanács útján az egyházak béketevékenységét nagylelkűen támogatta és támogatja.

Végül annak a meggyőződésnek kívánok hangot adni, hogy egyházaink és a magyarországi vallásos közösségek tagjai a Hazafias Népfront kongresszusára készülve megteszik a maguk felajánlását. Ez a felajánlás így fogalmazható meg: a nemzeti egység keretében továbbra is felelősséggel és cselekvőleg óhajtanak részt vállalni a társadalmi célkitűzések megvalósításából, hazánk és a szocialista világrendszernek a nemzetközi enyhülésért, a fegyverkezési verseny megfékezéséért, a béke megszilárdítása érdekében folyó fáradozásaiból.

Dr. Bartha Tibor

Nagy nemzeti összefogás

A Magyarországi Evangélikus Egyház vezetői, lelkeszei és gyülekezeti tagjai szeretettel és nagyrabecsülés-sel köszöntik a Hazafias Népfront VII. kongresszusát. A községi, nagyközségi, városi, fővárosi gyűléseken és küldöttség-értekezleteken evangélikus egyházunk képviselői jelen voltak, és kifejezésre juttatták bizalmukat a Hazafias Népfrontt iránt.

Mi evangélikusok — csakúgy, mint más egyházak és marxista világnézetű emberek — abban látjuk a Hazafias Népfront legnagyobb jelentőségét, hogy kovácsolója lett annak a nagy nemzeti összefogásnak, amely országunk építése során olyan nagyszerű eredményeket hozott létre. Az utolsó 36 esztendőnek egyik leggyümölcsözőbb eredménye éppen az, hogy ez a nagy nemzeti összefogás a különböző osztályok, rétegek, hívők és marxista világnézetű emberek között létrejött. Csak így lehetett a szocialista társadalmat eredményesen építeni, és népünk boldogulását előmozdítani.

Ha keressük az okait és forrásait ennek a nagy nemzeti összefogásnak, akkor két tényezőre esik a tekintetünk. Az egyik az, hogy a felszabadulás után megszűnt a kizsákmányolás. Nem lehet nemzeti egységet létrehozni kizsákmányoló és kizsákmányoltak között. Ha pedig mégis megpróbálna ilyet létrehozni, az nagyon ingtag alapon nyugszik, és bármelyik pillanatban összedőlhethet. A felszabadulás után, a kizsákmányolás megszűnésével az egyenrangú állampolgárok közreműködésével valósulhatott meg a nagy összefogás.

A másik tényező, amely a nagy nemzeti összefogást elősegítette, a kijelölt cél: a szocialista társadalom felépítése. A nemzeti program, amely ezt a célt szolgálja, öleli össze a különböző társadalmi osztályokat, rétegeket, és a különböző világnézetű embereket. Önmagában a kizsákmányolás megszűnése nem volna elegendő erő az összefogásra. Ehhez szükség van a jövő látására, vállalására, és azért való közös erőfeszítésre. A nemzeti programban szereplő célok népünk előrehaladását, fejlődését, szellemi és anyagi gazdagodását mozdítják elő, és ez minden magyar állampolgárnak közös érdeke.

A jelenlegi történeti helyzetben az is összefogásra készíteti a különböző világnézetű állampolgárokat hazánkban, hogy komoly erőfeszítést kell tennünk eddigi eredményeink megőrzéséért és megvédéséért. A nemzetközi gazdasági helyzet a mi gazdasági életünket is szorítja, és annak továbbfejlődését sok tekintetben gátolja. Anélkül, hogy lemondanánk gazdasági életünk továbbfejlesztéséről, tudatosan kell őriznünk az eddigi eredményeket. Van veszteni valónk. Népünk szorgalma a mezőgazdasági, az ipari és kulturális területen egyaránt az elmúlt három évtizedben olyan eredményeket ért el, amelyeknek elvesztése igen nagy hiányt jelentene egész életünkben. Ragaszkodunk ezekhez az eredményekhez, mert emberi életünket gazdagítják, életkörülményeinket javítják, és szellemi igényeinket táplálják és növelik.

Nagyon jelentősnek tartjuk a Hazafias Népfront munkáját azért is, mert segítik a közeleti tevékenység kibontakoztatását. A Hazafias Népfront fórumot ad a különböző világnézetű embereknek, hogy kifejtésük véleményüket gazdasági, politikai és kulturális életünkkel kapcsolatban. Ezek a fórumokon felszínre kerülnek olyan problémák, amelyek különböző rétegeket és csoportokat foglalkoztatnak. A problémáknak felszínre kerülése segítheti népünk vezetőit, és különböző területeken irányító szerepet betöltő embereket abban, hogy megismerjék a családok, kisebb közösségek és hívő emberek valós problémáit, és ennek nyomán tudjanak konkrét segítséget nyújtani. Külön is nagy lehetőség az

egyházi emberek számára a Hazafias Népfront fórumainak igénybevétele, hiszen itt nekik is módjuk van megfigyeléseiket elmondani, nézeteiket kifejteni és javaslatukat megtenni. A Hazafias Népfront fórumai azonban nem pusztán arra szolgálnak, hogy ott a különböző világnézetű emberek véleményét mondjanak társadalmi, gazdasági és politikai kérdésekről, hanem egyben ezek a fórumok szinte hívják az állampolgárokat olyan vállalásokra, amelyek segítik a problémák megoldását. A társadalmi munka szervezése — amely nagyon gyakran a népfrontmozgalom keretében történik — egyre nagyobb szerepet játszik egy-egy városrész vagy falu szépítésében, gazdagításában és fejlesztésében. Itt a hívő emberek is bizonyosságát adhatják a „hétköznapi szeretetnek” népünk iránt.

Nyilván nem véletlen a Hazafias Népfront nevének megjelölésében a „hazafias” szó. Nyilván nem „pántlikás magyarkodásról” van szó. De arról igen, hogy a Hazafias Népfront feladatának tekinti a hazafias érzés növelését és erősítését. Nem nacionalizmusról van szó, amely népünk életében olyan sok kárt és nyomorúságot okozott. De igenis szó van egyfelől népünk történelmének és irodalmának megbecsüléséről, és ezzel együtt annak szeretetéről, amit az utolsó három évtizedben építettünk és létrehoztunk. Ezt az érzést tudatosan táplálnunk kell. A nemzeti érzés mint hajtóerő igen nagy eredményeket tud létrehozni. Mondhatnánk azt is, hogy hazaszeretet nélkül a szocialista társadalmat sem lehet építeni.

Mint egyházi emberek nagyon örülünk annak, hogy a népfrontmozgalom ugyancsak feladatának tekinti az erkölcsi normák erősítését. Az erkölcsi normák komolyanvétele nélkül ingtag alapra építjük a szocialista társadalmat. Ez nem pusztán elmélet. Még a gazdasági továbbfejlődésünk sem képzelhető el az erkölcsi normák megkövetelése nélkül. Ez jelenti elsősorban a munka szeretetét, a munka becsületes elvégzését, a munkaidő pontos kihasználását, a minőségi áru termelését, a tisztakezűséget, a közvélemény megbecsülését, és csak olyan munkabér felvételét, amelyért meg is dolgoztunk. De ez még nem minden. Az erkölcsi norma betartása megkövetelendő a munkahelyeken, a munkatársi viszonyban, a vezető és beosztott kapcsolatában. Nyomasztó, feszült munkahelyi légkörben nem lehet dolgozni, hanem csak elfáradni és enerválódni.

Az is öröm számunkra, hogy a Hazafias Népfront egyre tudatosabban foglalkozik az idős, magányos és magukra maradt emberek gondjával. Ezeknek a gondja és problémája sokszorosan több, mint azt az emberek általában gondolják. Sokszor nemcsak anyagi problémával kell megküzdeniük, és nemcsak az idős korrallal együtt járó testi gyengeségekkel és tehetetlenségekkel, hanem tele vannak gyakran égető lelki problémákkal, a magukramaradottság nyomorúságával és a társtalanság sebével. Az egyházaknak még az eddiginél is jobban kell foglalkozniuk az idős emberekkel, és ezzel együtt segítséget tudnak nyújtani a társadalomnak is.

Azt is szívesen látjuk az egyházi emberek, hogy a Hazafias Népfront kiterjeszti figyelmét az ifjúságra is. Tudjuk, hogy e témával lelkiismeretesen foglalkoznak az iskolák, ifjúsági szervezetek, szülői munkaközösségek. Vannak olyan vélemények, melyek szerint ifjúságunk túlnyomó része iskolában és munkahelyen helytáll, szorgalmas, és lehet rájuk jövőt építeni. Mások szerint ez az álláspont nagyon optimista. Azt mondják — és pedig nem is kevesen —, hogy ifjúságunk nagyon jelentős részében lazaság, céltalanság, sok tekintetben kiábrándulás, és az erkölcsi normáknak semmibevétele

dívik. Valószínű, a két álláspont között van a realitás. Mindenestre, nincsen olyan szerv ebben az országban, amelynek ne kellene mindent megtennie azért, hogy becsületes, tiszta erkölcsű, jövőt látó, és a jövőért dolgozni akaró ifjúság növekedjék fel hazánkban. Ebből a munkából az egyház is tudatosan akarja kivenni a részét, és a gyülekezetekben élő ifjúság számára egyértelműen

akarja tanítani Isten törvényeit és evangéliumát. Ugyanakkor, támogatni szeretnénk a Hazafias Népfront minden olyan törekvését, amely még az eddigieknél is bátrabban nyúl az ifjúság problémáihoz, és akar segítséget nyújtani.

Dr. Káldy Zoltán

A Hazafias Népfront hetedik kongresszusa elé

Kongresszusra készül az ország. Amikor ezek a sorok íródnak, a Hazafias Népfront megyei küldöttértekezletei már befejezések felé közelednek, és ezekből is egyre világosabban kiolvasható, hogy hazánk napi gondjainak, örömeinek, de ugyanakkor távolabbra néző tervei-nek ad majd fórumot a Népfront VII. kongresszusa. A kongresszusra való felkészülés során újra tanulélet adta a Hazafias Népfront, hogy benne az az eredeti célkitűzés valósul meg egyre hatékonyabban, hogy a magyar nép legszélesebb rétegeit átfogó tömegmozgalom legyen, mely keretet ad hívőnek és nem hívőnek egyaránt arra, hogy a közért, a társadalomért tegyen. A küldöttértekezleteken, a helyi tanácskozásokon, vagy akár az országos kongresszusokon is ott találjuk a különböző vallásfelekezetek lelkipásztorait, papjait is. És talán az a legnagyobb eredménye egyházaink fáradozásainak, hogy ez ma már mindenki előtt természetes, ma már mindenki tudja, hogy nekünk is helyünk van ott, ahol szolgálni lehet társadalmunkért.

Szent meggyőződésünk — és erre az elmúlt harmincöt esztendő tanított meg —, hogy a keresztyén gyülekezet nem önként „gettóba” vonuló, a világ dolgaitól elzárkózó, a mindennapok gondjaitól és örömeitől elzárkózó, és csak az úgynevezett „belső lelki élet” kérdéseivel bajlódó zárt közösség, hanem a társadalmunkban élő, és azzal tudatosan felelősséget vállaló, Mesterét a szolgálat, a diakónia útján követő tanítványi sereg. Hisszük azt, hogy az egyház új létformájának, a szolgálat útjának felismerése arra is megtanít minket, hogy ha valóban vállaljuk a Jézustól kapott küldetésünket, akkor nem lehetünk közömbösek az iránt sem, ahová küldetünk. A mi küldetésünk helye pedig a szocializmust építő Magyarország. Ez a felismerés új távlatokat nyitott a mi számunkra. A „politika” új értelmet kapott. Régen — szinte Nagy Konstantin óta — az kísértette a kereszténységet, hogy a politikát úgy lássa, értse, mint az egyház hatalmának biztosításához szükséges eszközt. Emögött az a hitetlenség húzódott meg, hogy az egyház csak akkor élhet, Jézus Krisztus ügye csak úgy egzisztálhat a társadalomban, ha ezt az egyház politikailag biztosítja. Így az egyház sokszor csaknem végzetes szövetséget kötött az elnyomó osztályokkal. A népfrontmozgalom történeti jelentősége a mi számunkra abban van, hogy új tartalmat adott a politikának. A görög eredetű szó eredeti, valóságos jelentését tárta fel előtünk. Politika — a köz ügyeivel való foglalkozás, törődés. Ebben van a Hazafias Népfront igazi jelentősége számunkra. Megmutatja azt, hogy mit, hol és hogyan tehetünk népünkért. Fórumot teremt arra, hogy szóljunk és cselekedjünk, vagyis, hogy szolgáljunk.

Nem készült statisztika arról, hogy a küldöttértekezletek során hány felszólalás hangzott, benne hány helyi vagy országos horderejű javaslat hangzott el. Arról sem tudunk, hogy a küldöttek, a felszólalók között hány egyházi ember volt. De ha ezeket az adatokat ismer-

nénk is, ha pontosan sikerülne „elkülöníteni” az egyháziak szavait, akkor is az derülne ki, hogy együtt lépünk népünkkel. Mégis vannak olyan területek, ahol fokozottabb felelősség hárul ránk, egyháziakra. Ezek közül talán az első a nemzeti egységünk ápolása. Az igazi egységet mindig a közös célok megvalósítása szüli. A közös cél: népünk jobb élete, ennek egyetlen alapja a jobb munka. Társadalmi életünkben egyre több szó esik a munkaetikai kérdésekről. A mi eszközeinkkel is tenni kell azért, hogy gyülekezeti tagjaink, akiknek legnagyobb része egyszerű ember, kétkezi munkás, megérettödjön abban a hitében, hogy a Krisztustól kapott szeretetről, a reménységről és a hitről mindennapi kötelességteljesítéseivel is tanúskodik, hiszen Isten a leg-hétköznapibb tennivalóink között is hivatásszerű munkát vár el tőlünk. Ott van a helyünk a Hazafias Népfrontnak azokban az akcióiban, ahol az alkoholizmus elleni küzdelem, az egészségesebb életmód, a környezeti kultúra kérdései kerülnek elő. Nekünk is tanítani kell gyülekezeteinket.

Még néhány szót a nemzetek megbékélésének ügyéről. Testvéregházaink élnek Keleten és Nyugaton egyaránt. A velük ápolandó baráti kapcsolatok felelőssége sem elhanyagolható feladata egyházaink jóra igyekvő fáradozásainak. Minden barát segíthet. Itt is vannak feladataink.

A népfrontmozgalom erejét tanúsítja, hogy nemcsak dicsérhetünk, hanem gondjainkat, problémáinkat is a felelős ember józanságával vitathatjuk meg. Ez nem kis eredmény. Magam is szóvá tehettem néhány problémát azon a baráti tanácskozáson, amelyen a magyarországi egyházak vezetőit fogadta *Sarlós István* főtítkárról, 1981. január 17-én: a termelősövetkezeti tagjaink életszínvonalának emelése, a vidéki emberek jövedelmének problémái, kulturális életünk néhány visszás jelensége ezek. Nem az volt a legnagyobb öröm számomra, hogy ezeket a gondokat figyelemmel hallgatták, hanem az, hogy nem én voltam az egyetlen, aki ezeket észrevette. Ebből is azt látom, hogy hazánkban nő a felelős emberek száma, egyre többen vagyunk olyanok, akik nemcsak itt élünk, hanem felelősséget hordozunk azokért, akik mellettünk élnek. Ez ad reménységet arra, hogy népünk egysége elég erőt ad gondjaink megoldására.

Végül néhány szót szeretnénk szólni a szabadegyházi gyülekezetek nevében. Köztudott, hogy a szabadegyházi tagegyházak és tagjai a felszabadulás előtt jogfosztott emberek voltak. Ez az egészséges „politizálástól”, a közügyekkel való foglalkozástól is elzárta a gyülekezeteink tagjait. A Hazafias Népfront az első legális lehetőség, ahol gyülekezeteink hívei aktívan bekapcsolódhatnak a társadalom egészségéért való fáradozások sorába. Azt is el kell mondanunk, hogy a Hazafias Népfrontgondolat bölcsőjénél ott voltak a leghaladóbb szabadegyházi törekvések képviselői. 1944 márciusában, amikor a Duna-medence kicsiny népei élethalálharcukat

vívták, akkor született az az összefogás, amiből kinőtt a népfrontmozgalom. Dr. Somogyi Imre, Dr. Kiss Ferenc, Michnay László, és a szabadegyházak szövetségének többi alapítói ott segítették a kibontakozó népi-nemzeti összefogást, ahol tehettek. Életük kockázatásával is mentették az üldözötteket, ételt, menedéket adtak, embereket bújtattak. A felszabadulás után ott voltak gyülekezetünk egyszerű tagjai az országépítés munkájában. Ezeknek a jó hagyományoknak nyomán indulunk. Vannak még feladataink. Gyülekezeteinkben, tag-egyházainkban erősíteni kell a felelősségtudatot, hogy élni tudjunk azzal a bizalommal, amit a társadalmunk

ad gyülekezeti tagjainknak, és minden hívő embernek. Amikor sikereket kívánunk a Hazafias Népfront VII. kongresszusának, ahol megint tanácskozik az ország, akkor fordulunk gyülekezeteink tagjaihoz, híveinkhez is felvilágosító, okos szóval, hogy egyre többen legyenek azok, akik együtt fáradoznak velünk a közért, népünk, hazánk javáért. Örüljünk az elért eredményeknek, de továbbra is vegyük ki részünket a terhek hordozásából: együtt hívők és nem hívők — szeretett népünk és hazánk még boldogabb jövőjéért.

Szakács József

Együtt — a szocializmus építésében

Gondolatok a Hazafias Népfront VII. kongresszusa előtt

Amikor ezeket a sorokat írom, már lassan befejeződik az 1981-es év tavaszán sorra kerülő nagy politikai eseménynek, a Hazafias Népfront VII. kongresszusának az előkészületei. Mintegy négyezer népfrontbizottságot alakítottak újjá olyan tömeggyűléseken, amelyeken mintegy félmillió állampolgár vett részt, és közülük sok tízezer fejtette ki véleményét „közös dolgainkról”: a szocialista társadalomépítésnek mindnyájunkat érdeklő soronlevő feladatairól. Amikor pedig ezek a sorok napvilágot látnak, már alig több mint csupán egy hónap választ el bennünket magától a nagy eseménytől: *népünk fórumától*, a Népfront kongresszusától. A Népfront kongresszusán is, meg a különböző helyi és magasabb szintű Népfront Bizottságokban is országosan sok ezer egyházi ember, lelkipásztor és egyházi vezető vesz részt a munkában. Ez a bennünket nagyon megbecsülő tény is, de az a felelősség is, amely bennünket, egyházi embereket, lelkipásztorokat és gyülekezeti tagokat is eltölt népünk egyre gazdagodó életével kapcsolatban, arra készítet, hogy a társadalom új és szép életéről elmondjuk gondolatainkat, szóljunk a nép életéért való felelősségünkről, arról a készségünkről, hogy — mint eddig is, úgy a továbbiakban is — készek vagyunk minden szolgálatra — ha kell áldozatra is! — azért, hogy szeretett népünk előre haladjon a boldogulás és a jövő útján. Mindezt úgy akarjuk tenni, hogy a Hazafias Népfront VII. kongresszusára készülve végig-gondoljuk azt az immár negyvenöt évre terjedő utat, amit a magyar népfrontmozgalom népünk történetében mostanáig megtett, és amely időben e sorok írója maga is kortárs, az utóbbi évtizedekben résztvevő is volt ebben a mozgalomban. Különösen is két szakaszára gondolunk ennek a négy és fél évtizedes történetnek. A kezdeti tíz évre: a Kommunista Internacionálé 1935 nyarán tartott kongresszusától, és az ettől kezdve sokféle formában — a legtöbbször illegálisan, vagy más legális kereteket felhasználva — nálunk is kibontakozott, és a német-, sőt náci-barát politikai vezetés ellen munkálkodó antifasiszta mozgalommá vált, amelyben sokszor szűkebb, máskor szélesebb körben épült a hazáért felelősséget érző emberek összefogása. Azután: elsősorban az utóbbi húsz évre, amelyben — sok korábbi probléma megoldása után — egyre inkább kibontakozhatott a népünk erkölcsi-politikai egységét munkáló népfrontmozgalom, amelyben a haza minden hű fia megtalálhatja politikai felelősségének, a haza szeretetének konkrét politikai tennivalóit.

1.

Az 1935—45-ig terjedő időszakra, amelyben az akkori politikai és társadalmi élet nehézségei közepette népünk

legjobbjai sok áldozatot, sokszor a mártírhalált is vállalva, igyekeztek biztosítani a nép számára az új élet és az új társadalom megteremtésének a lehetőségét, két olyan egymást kiegészítő mű emlékeztethet bennünket, amely a közelmúltban jelent meg. Az egyik az a két-kötetes dokumentumgyűjtemény, amely összesen 1917 lapon az 1935 és 1976 közötti időről összesen 220 dokumentumban tárja elénk „A Magyar Népfront története” címen (Budapest, 1977.) azt az izgalmas eseménysort, ami a két évszám közötti időben a magyar nép felszabadítása és társadalmi felemelkedése érdekében történt. (E köteteket ismertette e sorok írója a Theologiai Szemle 1977. évi 11—12. számában. a 374—377. lapokon.)

Ennek a műnek a bevezetéséből, amit Kállai Gyula, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának és a kötetek szerkesztő bizottságának az elnöke írt, két részletet szeretnénk most emlékezetbe idézni. Az egyik: „A népfront az osztályszövetségnek, a szövetségi politikának történetileg meghatározott módja, amely az egyes országok munkásosztályának harci gyakorlatában alakult ki, és a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi tapasztalataival gazdagodva fejlődött és fejlődik tovább. Mindenkori a társadalmi osztályok és rétegek összefogása jut benne kifejezésre.” (I. 6. 1.) Ennél rövidebben és frapársabban aligha lehetne megfogalmazni a munkásosztály forradalmi, társadalomépítő gyakorlatának azt a lényegi vonását, amely szerint a nép minden becsületesen és felelősen gondolkodó tagja éppen a nemzeti összefogást munkáló népfrontmozgalom révén kap alkalmat és lehetőséget arra, hogy részt vegyen abban az országépítő munkában, amely az egész nép felemelkedéséért történik.

A másik idézet pedig az, amelyik a népfrontmozgalom hazai jelenlétét és munkáját értékeli így: „A népfrontmozgalom más-más elnevezéssel, közvetlen céljait tekintve változó tartalommal, de az ország és a nép életével, fejlődésével mindig szorosan egybekapcsolódva, mint elevenen ható erő, immár több mint négy évtizede van jelen hazánk életében, történetében. A népfront eszméje egyre szélesebb körben terjed, és egyre átfogóbban befolyásolja az ország népének a tevékenységét.” (I. m. I. 5. 1.)

Ezek a nagyon igaz, de kicsit a történetíró, a dokumentumokat értékelő kortárs hűvös tárgyilagosságával megírt mondatok kelnek „életre”, telítődnek meg szubjektív tartalommal, ha kézbe vesszük a másik, 1980 őszén megjelent, és ugyancsak Kállai Gyula által írt kötetet, amelynek a címe: „Életem törvénye”.

A szerző ebben a közel hétszázoldalas „önvallomásban”, amely sokkal több, tartalmánál fogva jelentősebb annál, hogy egyszerűen életrajzi regénynek tekintsük,

hiszen a személyesen átélt eseménysorokról való szubjektív beszámoló túl a szerző bemutatja ennek a tíz évnek a küzdelmes történetét; és ebben kibontakozik előttünk népünk legjobbjainak az az áldozatos munkája, amivel a haza sorsáért felelősséget érző minden csoport és személy bekapcsolásával — és így lényegében a „népfrontmozgalom” kialakításával — küzdöttek azért, hogy a haza felszabaduljon, ezzel együtt lehetőség nyíljon a független, demokratikus és szocialista Magyarország megteremtésére.

A kötet bevezető fejezetében a szerző ezeket írja: „Eddig több olyan munkám jelent meg, amely ennek az időszaknak sok fontos társadalmi és politikai összefüggését igyekezett feltárni és dokumentálni. Elemezték azokat az eseményeket és történéseket is, amelyekben közvetlenül nem vettem részt. — Most olyan eseményekről és történésekről írok, amelyekben magam is közvetlenül részt vettem, amelyeket nemcsak dokumentumból, hanem az élet bonyolult szövevényei, szinte a lélek rezdülései alapján ismerek. *Társadalomtörténeti korrajz keretében személyes reflexiókat, jellemzéseket, értékeléseket adok emberekről, eseményekről, népünk tragikus és dicsőséges küzdelmeiről.* Némelyek megtisztelő állítása szerint mint koronatanú, sőt az élet kerlehetetlen rendje szerint lassan-lassan mint egyetlen élő tanú.” (5. l.)

Valóban: a kötet a nép „tragikus és dicsőséges küzdelmeit” személyesen átélt tanú vallomásának a hitelességével beszél arról a küzdelemről, amely az illegálitás és a konspiráció körülményei között, mindig számolva a leleplezés veszélyével, a börtön és a bitófa árnyékában folyt azért, hogy egyszerű szebb élet, szabadság és felemelkedés következzen el történelme során sokat szenvedett népünk életében. „Mi az embertelenségnek és a pusztulásnak ezek között a rémképei között is igyekeztünk végezni munkánkat — írja Kállai Gyula. *Olyan új világ alapjait igyekeztünk lerakni, amely már nem ismeri az elnyomást, az erőszakot, az emberi méltóság meggyalázását, a háborút, az embertelenséget.*” (555. l.)

Igen, az objektív adatokat tartalmazó dokumentumkötetek, amelyekből sok részletre hull fény népünk küzdelmeiben, szinte igénylik is ezt a szubjektív kiegészítést, ami rávilágít arra, hogy mennyi áldozat: Ságvári Endre, Rózsa Ferenc, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János, Rajk László és még sok más haladó gondolkodású hazafi életének az odaáldozása van ott azon az úton, amelynek végén megnyílt a lehetőség népünk számára az új, szebb és gazdagabb élet építésére.

Mindehhez még azt is szeretnénk hozzáfűzni, hogy erre a szubjektív kiegészítésre még azoknak a kortársaknak is szükségük van, akik ennek az alapján nyerne magyarizatot sok olyan történésre és eseményre, amit akkor — az összefüggések ismerete hiányában — nem érthettek meg. Mennyivel inkább szüksége van azonban ennek a „szubjektív” történelemnek az ismeretére annak az ifjúságnak, amelynek a számára mindez „csupán” történelem — és nemcsak a második világháború előtti időszak, hanem a szocializmus építésének az idejéből is közel két évtized. Annál lényegesebb ezt a szempontot világosan látni, és ebben az összefüggésben Kállai Gyula könyvének, és sok más hasonló visszaemlékezésnek a jelentőségét felismerni, mert ifjúságunknak az egyik legnagyobb kísértése — mert „készen” kapta a szocializmus eddigi vívmányait és gyümölcseit —, hogy természetesnek és magától értetődőnek vegye annak eredményeit, és elfelejtkezzék arról, hogy mennyi küzdelem és mennyi áldozat van amögött, ami ma tartalommal és értelmessé teszi életünket és munkánkat. — De nem szabad elfelejtkezni arról sem, hogy a szocializmus teljes felépítése a továbbiakban is mind-

nyájunktól, a mostani ifjúságtól is, becsületes munkát és helytállást kíván.

Arra az emlékeztetésre tehát, amit „A Magyar Népfőnt története” című dokumentumgyűjtemény és Kállai Gyula „Életem törvénye” c. könyve jelent nekünk, mindnyájunknak szüksége van. Azért, hogy megfelelő módon értékelni tudjuk népünk szocialista vívmányait, azokat az eredményeket, amelyeket különösen az utóbbi huszonöt évben mind a társadalomépítésben, mind pedig az ebben az építómunkában az egész népet mozgósító erkölcsi-politikai egység kialakításában elértünk.

Amikor a Hazafias Népfőnt közelgő VII. kongresszusára gondolunk, hála és tisztelet kél szívünkben azoknak az emléke előtt, akik mai életünk gazdag kibontakozásáért olyan sokat küzdöttek és áldoztak!

2.

Rátérve a népfőntmozgalom utóbbi 20—25 évben végbement fejlődésére, érzékeltetni szeretném, hogy milyen jelentős népiünknek az az erkölcsi-politikai egysége, ami országunkban kialakult. Ezt bizonyítandó, szeretnék néhány mondatot V. I. *Lenintől* idézni. „A nagy kezdeményezés” című írásában (Művei 89. kötet, Budapest, 1973. 17—18. l.) ezeket írja: „A proletariátusnak ahhoz, hogy győzzön, hogy megteremtse és megszilárdítsa a szocializmust, kettős, illetve kettősségében egy feladatot kell megoldania: először a tőke elleni forradalmi harcban... magával kell ragadni a dolgozók és kizsákmányoltak egész tömegét, ... másodsor maga után kell vonni a dolgozók és kizsákmányoltak egész tömegét, továbbá valamennyi kispolgári réteget az új gazdasági építés útjára, az új társadalmi kapcsolat, az új munkafegyelem, az új munkaszervezet megteremtésének az útjára... Ez a második feladat nehezebb az elsőnél, mert semmi esetre sem oldható meg egyetlen hősiesség felállással, hanem a tömegek között végzett hétköznapi munkához szükséges legtűrelmesebb, legállhatatosabb, legnagyobb hősiességet követeli meg. De ez a feladat lényegesebb is az elsőnél...”

Ha *Leninnek* ezt a megállapítását, aminek a tartalma rendkívül jelentős a szocializmus felépítése szempontjából, a magyar szocialista társadalom építésére alkalmazzuk, azt kell mondanunk, hogy amikor erre az ellenforradalom leverése és a konszolidáció után a történelmi lehetőség megnyílt, a magyar társadalomépítés vezetői napirendre tűzték, és azóta állandóan napirenden tartják a szocialista demokrácia, a nemzeti egység, a társadalmi összefogás, a szövetségi politika kérdését. Elég ezzel kapcsolatban emlékeztünkbe idézni azt, amit *Kádár János*, az MSZMP első titkára már az ellenforradalom után tartott második — a VIII. — pártkongresszuson mondott ezzel kapcsolatban: „Társadalomunkban ma már nincsenek olyan osztályok, amelyeknek érdekei ellentétesek volnának a szocializmussal. A szocializmus teljes felépítésének napirenden levő feladatai összhangban vannak az egész dolgozó nép érdekeivel, érthetőek, vonzóak és lelkesítőek számára.” — És ami ebből az objektív megállapításból a szövetségi politikára nézve következik feladatként: „A szocialista nemzeti egység politikája alapján egyesíteni kell mindenkit, aki a szocializmus és a béke ügyéért tevékenykedik. Össze kell fogni a kommunistákat és a párton kívülieket, a rendszer politikailag aktív támogatóit, és a ma még ingadozókat és közömböseket, a materialista világnézet híveit és a vallásos érzületű embereket egyaránt. *A szocialista társadalom felépítése az egész nemzet ügye. Ez a nemzet jövője. A szocialista társadalomban valósul meg a magyar nemzet jólétének korábban nem ismert felvirágzása.*” (*Kádár János: Válogatott beszédek és cikkek. Budapest, 1974. 2. kiadás. 168. l.*) — Ugyancsak ő fogalmazta meg ugyanezen a kongresszu-

son a vallásos érzületű emberekkel kapcsolatban, hogy „az osztályharc frontja szerintünk nem a hívők és nemhívők között húzódott, és ma sem ott húzódik. A hívők bármely felekezethez tartozzanak is, szabadon gyakorolhatják vallásukat, hátrányos megkülönböztetésben nincsen részünk, egyenjogú állampolgárai a hazának.” (Uo. 204. l.)

Ez olyan állásfoglalás, olyan megszólítás, és a közös jövő építésében való részvételre való olyan meghívás, amit nem lehet meg nem hallani és komolyan nem venni. Annál kevésbé, mert ahogy az évek múltak, ez az összefogás egyre mélyebb, igazabb és gazdagabb tartalommal telítődött meg. Bebizonyosodott, hogy az ország vezető ereje valóban számít a szocializmus építésében részt venni kész minden állampolgárra. Ebben a vonatkozásban az elmúlt évtized folyamán rám a legmélyebb benyomást az a tette, ahogy ez a tiszta szándék különbözőképpen megfogalmazódott az MSZMP vezető szerepével kapcsolatban.

Hadd idézzem ebben az összefüggésben ugyancsak Kádár János első titkár megfogalmazását 1970 novemberében, a X. kongresszuson: „Pártunk mindig úgy fogta fel vezető szerepét, mint a nép szolgálatát, s politikájának valóraváltásában a legszélesebb tömegekre támaszkodik.” (Kádár János: A szocialista Magyarországról. Budapest, 1972. 331. l.) Azt, hogy ezek a mondatok valóságos, igaz és valóban időtálló tartalmat hordoznak, nemcsak az a kiegyensúlyozott és békés politikai légkör igazolja, amelyben népünk valóban széles társadalmi rétegek összefogásával építi a szocializmust, hanem az is, hogy ez a gondolat az évek során különféle megfogalmazásokban újra meg újra visszatér. Lehetne ezzel kapcsolatban a XII. kongresszuson elhangzott beszámoló is idézni, de én most mégis Kádár János első titkárnak egyik legutóbbi, ezzel kapcsolatos, megnyilatkozását idézem fel emlékezetünkben — azt, amit erről 1980. szeptember 26-án az országgyűlésben mondott (Népszabadság, 1980. szept. 27. 2. l.). Ebben a beszédben így fogalmazta meg a párt vezető szerepét: „Jól ismert, hogy alkotmányunk is rögzíti: társadalmunk vezető ereje a magyar munkásosztály marxista—leninista pártja. A vezetést mi eszmei-politikai irányításnak tekintjük, amelynek az a funkciója, hogy szervezze és mozgósítsa a tömegeket az építőmunkára. Ezt értjük a vezetésen, hozzáátve, hogy a pártnak az alkotmányban is rögzített szerepe számunkra természetesen végtelenül megtestesítő, de egyben nagyon nehéz és felelős szolgálat is. *Nem uralkodás, hanem a nép ügyének becsületes szolgálata. Ez a lényege a párt vezető szerepének.* Legfőbb módszerünk a meggyőzés, nem a parancsolás. Különleges történelmi helyzetekben egy nép forradalmi erőinek arra is készen kell lenniük, hogy a haladás ügyét erővel is védelmezzék. De ez a történelem ritka pillanataira vonatkozik. A konszolidált építőmunka korszakában másra van szükség. Azt valljuk és azt vallottuk a kapitalista rendszer, a tőkés hatalom ellen vívott harc idején is — hogy mi annyian vagyunk, ahány embert igazunkról és a szükséges tennivalókról képesek vagyunk emberi szóval meggyőzni. Ez vezérel bennünket a jövőben is.” — Mindehhez még érdemes azt is hozzátenni, amit az 1975 márciusában tartott XI. Pártkongresszus beszámolója így fogalmazott meg: „Megelégedéssel szólhatunk arról is, hogy Magyarországon az állam és az egyházak viszonya rendezett. *Az egyházak hitelveik feladása nélkül megtalálják helyüket a szocialista társadalom viszonyai között.* A hívő emberek megbecsült állampolgárokként vesznek részt a szocializmus építésében.” (Kádár János: A fejlett szocializmus építésének az útján. Budapest, 1975. 119. l.)

Ezek mind olyan megnyilatkozások — és mennyi hasonló részletet lehetne még idézni a társadalom vezetőinek a beszédeiből —, amelyek megszólítanak és tett-

re hívnak minden becsületes embert, közöttük minket, keresztyén embereket is. A szocialista társadalomnak és a marxizmusnak ez a mély humanizmusa bennünket, keresztyéneket különösen is meg kell érintsen, hiszen éppen a Biblia tanítása szerint is az emberi élet és magatartás értékelésének nem lehet magasabb mércéje, mint az igazi emberségesség és a felelősség. *Arról pedig, hogy a mi magyar szocialista társadalmunkban valóban ez a mély emberség és igaz felelősség érvényesül egyre kiteljesedő módon, éppen most, a Hazafias Népfront VII. kongresszusára készülődve szívesen teszünk bizonyosságot!*

3.

Amikor ezt a bizonyoságtételünket odatesszük a kongresszus asztalára, ezzel együtt kinyilvánítjuk azt az őszinte készségünket is, hogy a kongresszus által kitűzött feladatokat teljes erővel és odaszánással kívánjuk munkálni, egyben azt is megvalljuk, hogy a felszabadulás óta eltelt 35 esztendő a mi fejünk felett sem telt el nyomtalanul. Ebben az időben — őszintén megvalljuk azt is, hogy igen nagy mértékben a szocialista társadalomépítés és a marxista barátainkkal folytatott dialógus és együttműködés hatására is — protestáns egyházainkban egy a bibliai keresztyén hitben való megújulást munkált Isten Szentlelke. Ebben a megújulásban protestáns egyházaink számára elsősorban az volt a kérdés, hogy — konfrontálódva a marxizmus—leninizmus ideológiájával, és az abból fakadó társadalomépítő gyakorlattal — megtalálják-e helyüket és szolgálatukat a szocialista társadalomban. Ez egyházaink számára akkor, a felszabadulás idején egyháztörténelmi jelentőségű probléma volt. Most, 35 évvel később, Isten iránt való nagy hálaadással tudunk számot adni arról, hogy a Szentlélek megújító kegyelme úgy vezette egyházainkat az elmúlt évtizedek során, hogy

a) le tudtak számolni múltjuknak megkötöző hagyományaival, és felfedezték Isten Igéjének megigazító és eligazító szavát.

b) meg tudták őrizni reformatori örökségüket, annak azokat az értékeit, amelyek arra tanították egyházainkat, hogy csak akkor lehetnek igazán egyház, ha Urukat, a Jézus Krisztust valóságosan követik a szolgálat útján,

c) Jézus Krisztus követésében felismerték Isten tiszteletének és az ember szolgálatának kettősen-egy parancsolatát, és ebben az embertárs és a világ iránt való elkötelezettségüket, és a szolgálatnak az egyház számára egyedül lehetséges életformáját, és végül

d) ezeknek a felismeréseknek az alapján elvi megalakulás nélkül, a keresztyén hitnek az Isten kijelentéséből táplálkozó lényeges tartalmát megőrizve és ahhoz ragaszkodva, társadalmi diakóniájukkal áldássá tudtak lenni a többi egyházak és népünk, a világkeresztyénség és az emberiség számára a jövőért vívott küzdelemben.

Ez a folyamat egyházaink életében mindenekelőtt azt jelentette, hogy amikor a felszabadulás után az volt a kérdés: a kapitalista rendnek a szocialista forradalomban való bukása nem jelenti-e egyben a kapitalizmus-sal a korábbi évszázadokban összenőtt európai keresztyénség bukását is, egyházaink — nem kevés belső vívódás árán — ki tudták mondani azt az egész világkeresztyénség számára döntő bizonyoságtételt, hogy az egyház nincs társadalmi rendszerekhez kötve. Ez a tétel pozitíve megfogalmazva azt jelenti, hogy az egyháznak minden társadalmi rendszerben hűségesen kell figyelni Ura parancsára, hogy annak engedelmeskedve jó szívvel szolgáljon a konkrét emberi és társadalmi kérdésekben. (Lásd a Magyarországi Evangéliumi Egyházak bizonyoságtétele a keresztyén reménységéről. Református Egyház, 1954. 15. szám. 5. l.)

A másik felismerés, ami ebben a megújulásban vezetett egyházainkat, az volt, hogy a XX. század második felében egész Európában lezáródóban van az ún. „nagy-konstantinuszi” egyháztörténelmi korszak, és a keresztyénségnek egy egészen szekularizálódott világban kell keresnie a biznyságtétel módját. (Dr. Bartha Tibor: Egyház a szekularizált társadalomban. Theol. Szemle, 1969, 4—5. l.)

Az egyház ebben az önmaga lényege és Jézus Krisztussal, az egyház Urával való közössége feletti önszemélykedésben felismerte azt is, hogy a szeretet kettős-egy parancsolata meghatározza az egyház egész földi létét és szolgálatát. Ennek a felismerésnek most csak azt a következményét szeretnénk hangsúlyozni, amely az egyháznak és a keresztyén embernek az embertárs és a világ, ezzel együtt a földi haza és az emberiség ügyei iránt való felelősségét és elkötelezettségét állítja előtérbe. Ennek az elkötelezettségnek a tartalmát egy dr. Bartha Tibor püspöktől vett idézettel foglaljuk össze: „Ez a biznyságtétel (egyházunk biznyságtétele) először is hangsúlyozza Krisztus gyermekeinek a világ iránt való elkötelezettségét, társadalmi felelősségét. Az evangélium meghirdetésére csak az Urát követő egyház nyert megbízást. Krisztus Urunk pedig követői számára együtt írja elő az Isten tiszteletének és a felebarát szeretetének a parancsolatát. Ezért az egyháznak a világ iránt való elkötelezettsége egyaránt magában foglalja az ember üdvösségéért és a földi javáért való felelősségvállalást. A keresztyének ily módon nemcsak individuumok, hanem a népek és népcsoportok és az egész emberi együttélés szociális kérdéseinek a megoldásában részt

kell venniük... Röviden: *Krisztus egyházának a helye az emberi életért, az emberiség jövőjének biztosításáért folyó világméretű küzdelemben azok mellett van, akik a társadalmi igazságosságért, a fegyvermentes világ megvalósításáért, a béke megtartásáért küzdenek.*” (Dr. Bartha Tibor beszéde az Ökumenikus Tanács ülésén. Református Egyház, 1975. 79. l.)

Mindezekből a teológiai felismerésekből az következett, hogy egyházaink az elmúlt évtizedek során végbe ment megújulásukban egyre tudatosabban vállalták a *szolgáló egyház életformáját*. Mindezt abban a bizonyosságban, hogy Uruk küldetésében való részesedésüket csak az emberekért és a világért végzett szolgálattal tudják megbizonyítani és láthatóvá tenni. Így aztán egyre inkább kibontakozott egyházaink életében az a *társadalmi diakónia*, amely annak a bizonyossága, hogy egyházaink — a szocialista társadalom építése és az emberiség jövőjének a biztosítása érdekében folyó harc közben — egyáltalán nem kívánnak visszahúzódni valamiféle lelki szférába, hanem részt kívánnak venni abban teljes odaszánással. Ennek a szolgálatnak és felelősségnek a megélésére pedig a legalkalmasabb terület társadalmunk életében a Hazafias Népront keretei között megvalósuló szövetségi politika, nemzeti összefogás.

Ezért is jó szívvel, őszinte áldáskívánással és az együttműködés készségével gondolunk a Hazafias Népront közelesen összeülő VII. kongresszusára. Üdvözljük annak munkáját és kész szívvel várjuk útmutatásait, amelyek bizonyosan új és szép célokat tűznek majd ki további társadalomépítő munkánk elé.

Dr. Jánossy Imre

KÖNYVSZEMLE

A református Bethlen Gábor

Barcza József: *Bethlen Gábor, a református fejedelem. Kiadta a Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1980. 216 lap.*

1929-ben, egy másik jubileumi évben, olyan nagy súlyú írások láthattak napvilágot, mint *Makkai Sándornak* elmélyedt és művészi látomása Bethlen Gábor lelki arcáról, vagy sok más mellett *Szekfű Gyulának* mesteri, bár irányzatos Bethlen-portréja. Református egyházunk sajtóosztályát dicséret illeti, hogy a mostani jubiléumi évfordulón Bethlen Gábor ismeretét és példaadását szorosan egyházi szemszögből még közelebb vitte egyházunk népéhez és a magyar olvasókhöz. Barcza József munkájának legfőbb értéke, hogy azokat az adatokat gyűjtötte össze, elemezte és méltatta, amelyek minden eddiginél bőségebb anyaggyűjtésen keresztül Bethlen Gábort mint a református fejedelmet állítják eléünk. Mostmár bizonyítva látjuk, hogy a fejedelem az Úr Istennel személyes kapcsolatban álló, tetteit és életútját imádságosan az Úr Isten által meghatározni engedő ember volt. Ez a személyes kapcsolat vetítette szét a maga sugárzását Bethlen Gábor hitbeli és erkölcsi elveire, valamint mindarra, ami ezeknek az elveknek a következményeként és azok megvalósításának az útján emlékeztetre méltó és dicsőséges volt országlásában.

Barcza József azt kutatta, hogy Bethlen Gábor számára mit jelentett a református módra élt istenhit. „Rendszeres bibliaolvasásából, igehallgatásából milyen

személyes hitvallást kristályosított ki? Kapott-e döntő indítatókat ezen a téren és kiknek a részéről? Világnevezetéknek bibliai és hitvallási gyökérzete hogyan és mennyiben határozta meg magatartását, egész politikáját? Mit vont maga után buzgó református volta saját létértelmezésére, hazájára, Európára, egyházára s a többi egyházra nézve? Másként alakult volna-e Erdély története, ha ő nem „a református fejedelem?” (7. lap)

A munka jól tagolt. A mintegy nyitánynak szánt bevezetés és rövid életrajz után a szerző először Bethlen Gábor hitvilágát tekinti át, hogy azzal szembevitte tárgyalhassa előbb bel- és külpolitikáját, majd művelődés- és egyházpolitikáját. A jó felosztás mellett a mű további nagy értéke a sok egykorú biznyság összeszedése és helyére illesztése: a fejedelemé, barátaié és ellenségeié, de az udvari prédikátoroké, a korabeli egyházi íróké, sőt egyházi gyűléseken hozott egyik-másik határozatáé is. Barcza József helyes feltételezése szerint az ilyesféle nyilatkozatok, ha közéleti kérdésekhez kapcsolódtak, a fejedelem által támasztott eseményekre és azok eredményeire vonatkozó válaszadások, azok visszhangjai.

Barcza Józsefnek sikerült bizonyítani, hogy „Bethlen Gábor nem taktikai műfogásként vallotta és alkalmazta a vallási türelem elvét. Ő maradandót akart építeni — ehhez pedig türelem, törvényszerűség és szabadság kellett, valalási téren is. „Türelmességet képviselt, önkéntességet várt”... „Az élő reménységgel, felelős hivatástudattal munkált egység, nemzeti, nemzetközi és vallási békeesség Bethlen Gábornak, a református fejedelemnek lelki hagyatéka.” (208—209. lap) Midőn ezeket a telitalálat szerű summázásokat idézzük, arra

is rá szeretnénk mutatni, hogy a könyvet igen szép, korabeli és hiteles illusztráló anyag díszíti. Talán nem túlzás abban reménykedni, hogy szükség lesz második kiadásra is. Ebben meg lehetne jelölni a sok szép idézet lelőhelyét.

b. m.

Német nyelvű magyar egyháztörténet

Dr. Bucsay Mihály: *Der Protestantismus in Ungarn 1521—1978. Ungarns Reformkirchen in Geschichte und Gegenwart. I. kötet: Im Zeitalter der Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform, Wien—Köln—Graz, 1977, 303 lap. II. kötet: Vom Absolutismus bis zur Gegenwart; uott, 1979, 264 lap. A két kötet a „Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte” sorozat III/1—2. köteteként jelent meg a bécsi protestáns egyháztörténeti intézet gondozásában, Peter F. Barton professzor kiadásában, a „Hermann Böhlau” kiadónál.*

„Keresten keresd az alkalmatosságot, amellyel élven vagy magad tanulhass, vagy másokat taníthass. Fáradohatatlan légy az írogatásban. Egyedül az olvasás keveset használ, több időt kell tölteni a gyakorlással. Memrem mondani: annál tudósabb léssz, minél gyakrabban fogsz tanítani...” (Apáczai). — Egy emberöltőnyi kutatói, tanítói, professzori munkájára méltóképpen került mintegy koronaképpen Bucsay Mihálynak fentebb leírt munkája.

Teljes protestáns egyháztörténelmünk — ha szigorúan és tudományos értelemben keressük — tulajdonképpen nincsen. Ami a múlt században, vagy még korábban volt, az a történelem jellegéből következően szükségszerűen hiányos: a történet vonala a szerző életével — könyvében — megáll. Az életben természetesen nem áll meg. Zoványi Jenő és ifjabb Révész Imre életművében alapos és szemléletes, az adott részletkérdés kutatásában alig meghaladható eredmények vannak: de a részletek nem nőttek teljességgé, nem fogták át sem a hazai protestantizmus múltjának az egészét, a református egyház múltjának teljességét sem. A Bíró Sándor—Bucsay Mihály—Tóth Endre—Varga Zoltán által írt „A magyar református egyház története” c. munka (megjelent Budapest, 1949) az előszóban megvallott célkitűzés szerint a nagyközönség lelki épüléséért íródott.

Amiből tehát idehaza sem volt sok, nyilvánvaló, hogy külföldön csak kevesebbet mutathatott. *Debreceni Ember* Pál művét 1728-ban kiadták Utrechtben; Bod Péternek az egyháztörténetét azonban már csak halála után jó százhusz évvel később, 1888—1890-ben adták ki Leidenben. Az azóta eltelt csaknem egy teljes évszázadban néhány rövidebb összefoglalás látott napvilágot német, illetve francia nyelven. Bucsay Mihály önmagában is értékes könyve így fokozott jelentőséggel bír.

Bevezetőjében részletesen szól a magyarok ősvallásáról, a honfoglalás koráról. Régi kódexek üzenetét gondosan megrostálva elemzi azokat a keresztyénsséggel kapcsolatos találkozásokat, amelyek még (valamelyik) őshazában érték eleinket; valamint kísérletet tesz arra is, hogy a magyarok bejövetele előtti időkből rekonstruálja Pannónia keresztyén múltját. István király műve és a középkor vázlatos bemutatása után külön fejezet szól a keleti keresztyénségnek Magyarországon megtehető emlékeiről.

Az első kötet ezután a reformáció és az ellenreformáció századát mutatja be (1520—1608, ill. 1608—1715 között). Az általános kép után részletesen is szól az itt élt népcsoportok és tájegységek reformálásáról, ismer-

teti a különféle teológiai és hitvallási irányok emlékeit, a helvét irány előretörését.

Részletesen szól az egyházi élet főbb jellemzőiről: egyházalkotmány, egyházfegyelem, bibliafordítások, éneklés, teológiai irodalom, az iskolázás és a folyamatosan való külföldi kapcsolatok dolgáról.

Az ellenreformáció megindulását követően tárgyalja Pázmány Péter rekatolizáló munkásságát: vele szemben a század első felében az erdélyi fejedelmek sikerrel védelmezték még a királyi Magyarország protestáns egyházait is. Erdély hatalmának hanyatlását követően aztán már nem volt olyan számottevő tényező sem határainkon belül, sem azokon kívül, amely megállíthatta volna a gyászévtized véres ellenreformációjának megannyi megpróbáltatását; s az események szükségszerűen vezettek a Thököly-, majd Rákóczi-féle felkelésekhez.

Az egyház belső erejét e korban a puritánok jelentették; e korszakra esik az első presbitériumok felállítása is, majd az egyházalkotmány módosulása.

A második kötetben (folytatólagos fejezetszámozással) találjuk meg az új-, majd a legújabb kor történetét.

Minden egyháztörténetírásnak (az általános történetírásnak is) mindig a legnehezebb feladata az időben hozzá közelebb eső korszakok bemutatása. A távlatok kibővítésével mindig nő a kockázata annak, hogy a szerző akarva-akaratlan kilep a történész szerepéből, és objektív helyett szubjektívvá módosul a látása.

Bucsay könyvének írásakor sikeresen elkerülte ezt a csapdát. Az abszolutizmus korától kezdődően (1715-től) napjainkig (1978-ig) arányosan elosztott fejezetekben megtalálta és megírta azt a legfontosabb vonalat, amely — ha feszültségek között is — kialakította és meghatározóan vezeti a mai hazai protestáns egyházi életet.

A külső egyháztörténeti eseményeket mindig a hazai politikai élet fő vonalába ágyazottan rajzolja meg. A „külső” események leírását követően pedig mindig felvillantja a belső életnek finom mozgatóit, érezteti annak lehetőségeit és változásait.

S teszi mindezt olyan jó németsséggel, hogy a második kötet kiadói előszavában azt is elárulja a bécsi professzor, hogy az olvasó valóban Bucsay Mihály eredeti, változtatás nélküli „kézirátát” olvashatja.

Az első kötet végén részletes irodalommutató, rövidítésjegyzék és két-három nyelvű helynévszótár található. A második kötet végén részletes időrendi táblázatot, hely-, név- és tárgymutatót találunk. A bőséges hivatkozás és az alapos kritikai apparátus hosszú időn keresztül nélkülözhetetlenné teszi ezt a rendkívül értékes könyvet.

Egy emberöltőnyi kutatói, tanítói, professzori munkájára méltóképpen került mintegy koronaképpen Bucsay Mihálynak a fentebb méltatott munkája.

Dr. Márkus Mihály

A gátolt ember

Lélektani könyvszemlénk élére a neo-pszichoanalízis atyjának, Herald Schultze-Henckének a könyve került: *Der gehemmte Mensch* (Georg Thieme Verlag, Stuttgart, 1978). Nem csupán Freud és követői, de Jung és Adler eredményeit is figyelembe vette az illusztris szerző, aki a pszichés zavarokat, neurózisokat a kibontakozásában, természetes önmegvalósításában gátolt ember szempontjából közelíti meg, sokrétűen, de áttekinthető-ségre törekedve. Először jó negyven éve jelent meg ez a tankönyv, mely komolyan érdeklődő laikusokat is szeretne elérni.

Allgemeine Psychopathologie címmel jelent meg 1976-ban Christian Scharfetter zürichi professzor bevezetéses jellegű tankönyve, szintén a neves orvosi kiadónál, a stuttgarti Thieme-nél. Különösen rokonszenves az alapállása: hangsúlyozza, hogy sokat tanult a betegetől (!), s vezér-mottó gyanánt *Exupéryt* idézi: „Csak a szívével lát jól az ember.” S hogy ez nem afféle szóvirág-humanizmus, azt eleven, elkötelezett, jól érthető mondatai s könyvének egész légköre tanúsítják.

Egy szenvedélybetegség-szimpozion előadásait közli ugyane kiadó 1978-as kötete: *Sucht als Symptom*. Nagy hangsúly esik szociológiai tényezőkre is, főként a családra. Jól áttekinthetővé teszi a könyvet, hogy a huszonegy szerző egy-egy világosan megjelölt szempontból közelíti meg a témát.

Hartwig Heyck a fejfájásról írt közepes terjedelmű monográfiát (*Der Kopfschmerz*, 1975), melyben a nagy szerepet játszó lelki okok is megkapják a maguk terét. Az alvászavarokat röviden mutatja be J. Finke és W. Schulte (*Schlafstörungen*, 1979).

Igen jó áttekintést ad a lelki betegségekről *Reaktionen — Neurosen — Abnorme Persönlichkeiten* című könyvében 224 oldalon Walter Bräutigam, a heidelbergi egyetem pszichoszomatikus klinikájának igazgató professzora. Erénye a rövidség is, mely nem válik agyon-tömörített érthetlenséggé. Széles látókörrrel vázolja az elméleti alapokat, majd három fő témába csoportosítja a pszichés betegségeket: 1. Konfliktusos reakciók. 2. Neurotikus fejlődések. 3. Abnormis személyiségfejlődések. Témák szerint közöl szakirodalmat, s mint a G. Thieme Verlag más kiadványainál is, itt is bőséges tárgymutató könnyíti meg a tájékozódást. Ahol csak a terjedelem megengedi a zsebbe illő formátumot — s túlnyomórészt ez az eset áll fenn — erős, de igen rugalmas fűzéssel teszik kézhezállónak a könyvet. Ez a praktikusság azt jelenti, hogy zsebbe vágthatjuk az okos könyvecskét, s ha bárhol csak 10–15 szabad percünk akad, elolvashatjuk rövid fejezeteinek egyikét. Bräutigam egyébként sok példával teszi szemléletessé művét.

Sensory Awareness a KBT-nek (Konzertative Bewegungstherapie) megfelelő angol szakkifejezés, s ez az alcíme Ch. V. W. Brooks németül *Erleben durch die Sinne* címmel megjelent könyvének, melyet felesége, Charlotte Selver „akklimatizált” nyugat-európaivá és németté. (Jungfermann-Verlag, Paderborn, 1979.) A meditatív-élményszerű érzékelés vissza akarja vezetni az embert saját teljességéhez, testi mivoltának, az érzés-érzékelés dimenziójának birtokbavételéhez, integrálásához. Ez a tapasztalatok szerint jelentős kiegyensúlyozó hatással van azokra, akik nyitottan fogadják. A Hilarion Petzold szerkesztette, ugyancsak Jungfermann-nál, s 1979-ben megjelent *Psychotherapie und Körperdynamik* c. könyv nagyjából ugyanezt a tematikát járja körül. Ez abból a szempontból is érdekes lehet nekünk, hogy az egyházaknak van törleszteni valójuk a testtel szemben, melyet főleg platonista hatásra közel két évezreden át „illetl” lenézni — ha ugyan nem rágalmazni. Mert hiszen a test kirekeszthetetlenül beletartozik a teremtésbe, s rangja van, ha egyszer „az ige testté lett”. Talán épp ebben az összefüggésben nem véletlen, hogy Petzold teológiai és filozófiai doktor. Különben *Angewandtes Psychodrama* címmel is jelent meg könyve (Jungfermann, Paderborn, 1978), melyben szerzőtársival a híres Moreno pszichodráma-konceptióját alkalmazza.

Diakóniai segédeszközként szolgálhat legjobban a lélektan. Nem pótolni, vagy éppen kiszorítani akarunk vele valamit, még csak elhalványítani sem — a teológiát a legkevésbé —, hiszen pótléknak nem is lenne jó. Megvan neki a saját funkciója: *informatív, kritikai és*

integratív. Tanításaival, olykor talán kihívásaival érdemes foglalkoznunk.

Dr. Bodrog Miklós

Méliusz teológiája mint a dogmatörténet külön szakasza

Carl Andersen (Hrsg.): *Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte. Zweiter Band. Zweiter Teil: Dogma und Bekenntnis in der Reformation: Von Zwingli und Calvin bis zur Synode von Westminster. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht 1980.*

A karácsonyi könyvpiacon új dogma- és teológia-történeti kézikönyv jelent meg. Ez önmagában is jelentős, mert hiányzott már az az új szintézis, amely összefoglalja, egységes szempont szerint átrostálja, könnyen hozzáférhetővé teszi az utóbbi évtizedekben kisebb-nagyobb folyóiratcikkekben és monográfiákban közölt anyagot. Az előttünk fekvő új dogmatörténet tiznél több jónevű egyháztörténész és rendszeres teológus műve. Legyen szabad most csak a második kötet második részével foglalkoznunk (II. 165–352. lap). Itt nem egészen kétszáz lapon a református tanfejlődés rendkívül tömör és gazdag ismertetését és értékelését kapjuk Zwinglitől kezdve az 1647-ben megalkotott Westminsteri Hitvallásig. A szerző Wilhelm Neuser münsteri professzor, aki a Kálvin-kutatók Nemzetközi Kongresszusának ügyeit irányítja és többször járt hazánkban.

Szinte ujjongó örömmel látjuk Neuser remek munkájában, hogy a történelemben először külön szakasz foglalkozik az egyetemes dogmatörténet összefüggésében Méliusz Juhász Péter teológiájával.

A kézikönyv anyagának gazdagságát azzal szeretnénk érzékeltetni, hogy ide iktatjuk a tizenhárom fejezet címét: 1., Zwingli reformátorra fejlődése; 2., Zwingli teológiája; 3., A Zwingli-tanítványok (*Leo Jud, Oekolampadius, Myconius*, az ifjú Bullinger, Capito); 4., Zwingli teológiájának önálló továbbfejlesztése — Bucer teológiája; 5., Bullinger Henrik; 6., Kálvin János; 7., Lutheránus-református úrvacsorai viták; 8., A Melancton-tanítványok egyik része Kálvinhoz csatlakozik (*Ursinus*, a Heidelbergi Káté, Méliusz, Pezel); 9., Kálvin teológiájának elterjedése (Németalföld, Skócia, Vermigli, Zanchi); 10., A református ortodoxia; 11., A kálvinista arisztotelikusok (*Zanchi, Béza, Hotman, Althusius, Keckermann*); 12., Ramus és a kálvinista Ramus-tanítványok (*Piscator, Polanus, Arminius, Perkins, Amesius, Coccejus*); 13., A református hitvallásalkotás záróköve.

A Méliusz Juhász Péter teológiájáról szóló szakaszban (291–292) Neuser előadja, hogy Méliusz a református ortodoxia egyik első képviselője, mert egyesítette az arisztotelizmust és Kálvin teológiáját. Méliusz életművéként — folytatja Neuser — a Béza érvelési és előadási módjához hasonlítható kálvini tanítás lett úrrá a magyar reformáció nagy területein. Méliusz Neuser szerint is a predesztinációtanban és az úrvacsora értelmezésében járt a legszorosabban Kálvin nyomdokain, míg Melancthonnak az ifjú Méliuszra tett hatását az arisztotelizmuson kívül az a nagy ellentét is megőrizte, amelyben Méliusz a törvény és az evangélium viszonyát élete végéig szemlélte. A hatásvonatok illetően kimutatása mellett Neuser nem habozik megállapítani, hogy Méliusz ránk maradt iratai számos olyan fejtegetést tartalmaznak, amelyek teológiai önállóságát bizonyítják. Pl. fel tudta használni Bullinger gondolatait is, de azok nem válnak Méliusz teológiájában uralkodóvá, annak megvan a saját szerkezete, amelynek eredetiségét saját

tonas méliuzsi gondolatok tanúsítják. Neuser szerint az összkép azt mutatja, hogy a XVI. században minden reformátor tanítása, valamennyi reformatori irány elhatott Kelet-Magyarországba és Erdélybe. E tanítások és irányok termékeny feldolgozása során érlelődött ki Méliusz Juhász Péter mély és markáns teológiai rendszerezése. Az eddigiekből kitűnhetett, hogy az ismeretett munka a magyar református egyháztörténet-írás szempontjából rendkívül hasznos. Bizonyára megérdemelné, hogy mint áttanulmányozandó anyag magyar fordításban kerüljön németül nem tudó teológusaink kezébe. Ez az alapos és széles körű eligazítás, valamint XVI. századi teológiai szövegeink tüzetes tanulmányozása hozzá tudná segíteni a mostani fiatalabb egyháztörténetész generáció tagjait ahhoz, hogy az eddiginél még pontosabban fel tudják mérni XVI. századi örökségünket és ezzel lerövidítik tartozásukat mind hazai egyházi és közművelődésünk irányában, mind a külföldi testvéregyházak felé.

Dr. Bucsay Mihály

Református imádságoskönyv

Manapság az imádságoskönyv-kiadás szerte a világon reneszánszát éli. Egymás után jelennek meg a ma embere számára azok az imádságoskönyvek, melyek a „belső szobában” való elcsendesedésben, a teremtő Istennel való találkozásban segítenek. A mindennapi élet forgatagában nagy segítséget nyújtanak ezek a könyvek, mert az egyház ünnepes félévétől a világ népeinek szolgálatáig minden élethelyzetben oda tudnak kapcsolni bennünket, olvasókat a világ Urához.

A Nagyváradi Református Egyházkerület kiadásában Eszenyei Mária teológiai professzor és Eszenyei Béla nagyváradi esperes által összeállított imádságoskönyv hazai és külföldi imádkozók Istent kereső szavait adja közre.

A bevezetésben D. Papp László püspök mondja el mindazt, amit az imádkozásról tudni kell. Ezt követi az Institutio III. könyvéből az Imádságról szóló részlet. Az Úrtól tanult imádság mellett az egyetemes keresztyén hitvallás zárja a sort.

A „Hetek” című részben a hónap napjaira és egy bűnbánati hét alkalmaira olvashatunk imádságokat.

Az „ünnepnapok” advent első vasárnapjától reformáció emlékűnépevel bezárólag foglalják imádságba a keresztyén ember életének ünnepei eseményeit.

Az „Alkalmak” című fejezet imádságai az emberi élet örömteli alkalmai mellett a megpróbáltatás idején való elcsendesedésben segítenek. Imádságokat olvashatunk az Ige szolgálóiért, a hazáért, a világ népeiért, a világ békéjéért:

„Uram, tégy engem békességed eszközévé! Szeressek ott, ahol gyűlölség van; tudjak megbocsátani, ha bántalmaznak; kössek ott, ahol széthúzás él: igazságot szóljak a hazugság helyén...” (200. l.)

A „Függelék” a Tízparancsolatot, a szereztetési ígéretet, áldás formulákat, rövid alkalmi imákat tartalmazza.

A Heidelbergi Káté és a Második Helvét Hitvallás válogatott részei, egy-egy igevers és énekvers kíséretében olvasható minden imádság lelki épülésre.

A kötetben 56 szerzőtől a legkülönbözőbb korokból olvashatunk egyéni és közösségi hangvételű imádságokat. A kötet imádságírói között két erdélyi nőíró (Arva Bethlen Kata, Eszenyei Mária) mellett az egyház korai (II. század) időszakának imádságai éppen úgy megtalálhatók, mint századunk jeles teológusaié (Barth Károly, Bonhoeffer stb.).

Az ökumenikus szempontokra is tekintettel levő válogatás mindnyájunk épülésére szolgálhat, ha Bonhoefferrel együtt tudjuk mondani: „Erőtlen vagyok, de Te szentséges türelmeddel soha cserben nem hagytál engem. Nem értem utaidat, de Te tudod, mit készítettél számomra...” (146. l.)

Lenkey István

„A Csehek Magyarországon – a magyarok Csehországban”

A címben írt kéziratot a Dunántúli református egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek pápai könyvtára (volt Főiskola Könyvtára) őrzi (kézirattár, katalógizálatlan anyag, „KRÓNKA” címnymású fólia kötet). Az illusztris szerző, aki teológiai tanulmányait a sárospataki főiskolán az 1913/14. tanévben kezdte, majd Pápán 1914. szept. 17-től 1917. máj. 6-ig volt teológus, előadása szerint, az utolsó cseh nemzetiségű „cseh testvér” evangélikus lelkész, aki Magyarországon szerezte meg képesítését. A prosei ref. egyház lelkésze 1921–1956 és innen, mint esperes ment nyugdíjba.

Az értékes kézirat, amelyet 1958. nov. 4-én adományozott a könyvtárnak, 597 old. terjedelmű, gazdagon illusztrálva (95 kép) a szöveg tárgyát érintő fényképekkel, levelezőlapokkal, képkivágásokkal. A mű lelkiismeretes forrástanulmányok és levéltári kutatások alapján készült, mindenütt pontosan utal a forrásokra, így komoly egyháztörténeti kútfő.

Tekintsük át a feldolgozott anyagot: I. Kezdetben. A reformáció előtt (9–27. old.). — II. A reformáció kora (29–38. old.). — III. A reformáció után. Ellenreformáció kezdetén. (39–60. old.). — IV. Az ellenreformáció korában. A Türelmi Rendelet előtt. (61–70. old.). — V. A tolerancia magyar apostolai: A) Csehországba jött magyar kálvinista lelkészek névsora (86–93. old.); B) Morvaországba jöttek névsora (94–97. old.). — A Türelmi Rendelet után Csehországba jött magyar lel-

készek működése (49 életrajz) (98–282. old.). — VI. A Morvaországba jött magyar lelkészek működése (22 életrajz, 282–414. old.). — VII. A Magyarországon iskolázott cseh lelkészek névsora és működése (31 életrajz, 415–515. old.). — VIII. Magyarországon működő cseh származású lelkészek és tanítók (10 életrajz, csak adatok, 516–527. old.). — IX. Hogyan alakultak a magyar lelkészek vezetése alatt az új cseh református hitközségek; milyen helyzetet találtak a magyar lelkészek? — Mint szemléltető példa egy hitközség vázlatos története. (A prosei egyház rövid rajza.) (528–545. old.). — Képek cseh templomokról (546–550. old.). — X. Index (alfabetikus névmutató, 559–582. old.). — XI. Tartalommutató (583–590. old.). — Az 551–553. old. a „Kütfők” c. alatt felsorolja a túlnyomórészt cseh nyelvű felhasznált irodalmat és folyóiratokat. — Az 590–591. old. tájékoztatót ad arról, mely vidéken keresendők a tolerancia idején alakult gyülekezetek, ennek melléklete a Cseh-Szlovák Köztársaság térképe, amelyen be vannak jelölve az érintett községek. — Végül az 592–597. oldalon a volt pápai teológus meleg szavakkal búcsúzik az „Alma-Mater”-től.

Dvořák Curius József magyar és cseh nyelven írta meg művét, de értesülésem szerint a cseh nyelvű példány nem ismeretes, így míg az lappang, ez a kézirat egyetlen példánya.

Dr. Némethy Sándor

DOKUMENTE: Vorträge auf der Gábor Bethlen-Gedenkfeier des Doktoren-Kollegiums der Reformierten Kirche von Ungarn; *Dr. Tibor Bartha*: Eröffnungsansprache — *Dr. Elemér Kocsis*: Europäische und ungarische Orthodoxie zur Zeit Gábor Bethlens aus der Perspektive der Theologiegeschichte gesehen — *József Barcza*: Die reformierte Religiosität Gábor Bethlens — *Dr. János Csohány*: Die politischen Beziehungen Gábor Bethlens zum reformierten Europa — *Dr. Béla Takács*: Die Kulturpolitik Gábor Bethlens und seine Tätigkeit als Mäzen — *Dr. János Bottyán*: Die Botschaft des Konfessionalismus, der Toleranz und Ökumenizität Gábor Bethlens für unsere Zeit — *János Máté*: Kirchliche und weltliche Musik im Zeitalter Gábor Bethlens — Gemeinschaft und Verantwortung für einander; *Dr. Philipp Potter*: Bericht des Generalsekretärs auf der Tagung des ÖRK im August 1980 — Tagung des Ausschusses für die Fortsetzung der Arbeit der CFK (Eisenach, DDR, 13–18. Oktober 1980): Ansprache des *Metropolitan Filaret* — *H. Lamar Gibbie*: Die Verheißung Gottes und unsere Verantwortung — Die Botschaft der CFK an die Kirchen und Christen — Der Brief der CFK an die Vertreter der Teilnehmerstaaten an der Madrider Nachfolgekonferenz der KSZE — Erklärung der CFK über die Fragen der Entspannung und Abrüstung.

STUDIEN: *István Juhász*: István Bocskai im Licht der zeitgenössischen kirchlichen Tradition.

WELTRUNDSCHAU: *Adalbert Krims*: Johannes Paul II. zwei Jahre Papst (Zur sozial-politischen Konzeption des Papstes).

HEIMATRUNDSCHAU: *Dr. Tibor Bartha*: Vorbereitung für den VII. Kongress der Patriotischen Volksfront — *Dr. Zoltán Káldy*: Grosse nationale Vereinigung der Kräfte — *József Szakács*: Vor dem VII. Kongress der Patriotischen Volksfront — *Dr. Imre Jánossy*: Gedanken vor dem VII. Kongress der Patriotischen Volksfront.

BÜCHERRUNDSCHAU: Gábor Bethlen, der reformierte Fürst (b. m.) — Die deutschsprachige ungarische Kirchengeschichte von Mihály Bucsay (*Dr. Mihály Markus*) — Über die jüngsten psychologischen Werke in deutscher Sprache (*Dr. Miklós Bodrog*) — Carl Andersen (Hrsg.): Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte (*Dr. Mihály Bucsay*) — Über das Gebetsbuch der Ungarischen Reformierten Kirche in Rumänien (*István Lenkey*) — „Tschechen in Ungarn — Ungarn in Böhmen“ (*Dr. Sándor Némethy*).

DOCUMENTS: Addresses Delivered at the Gábor Bethlen Commemoration of the Doctors' College of the Reformed Church of Hungary — *Dr. Tibor Bartha*: Opening Address — *Dr. Elemér Kocsis*: European and Hungarian Orthodoxy at the Time of Gábor Bethlen in the View of Theological History — *József Barcza*: The Reformed Religiosity of Gábor Bethlen — *Dr. János Csohány*: Gábor Bethlen's Political Relations with the Reformed Europe — *Dr. Béla Takács*: Gábor Bethlen Cultural Policy and His Activity as a Patron of Arts — *Dr. János Bottyán*: The Message of Gábor Bethlen's Confessionalism, Tolerance and Ecumenicity to Our Days — *János Máté*: Ecclesiastical and Secular Music at the Time of Gábor Bethlen — Fellowship and Responsibility for One Another; *Dr. Philipp Potter*: Report of the General Secretary to the Meeting of the Central Committee of the WCC in August, 1980 — Meeting of the Continuation Committee of the CPC (Eisenach, GDR, October 13–18, 1980) — *Metropolitan Philaret's* Address — *H. Lamar Gibbie*: The Promise of God and Our Responsibility — Message of the CPC to the Churches and Christians — Letter of the CPC to the Representatives of the States Attending the Follow-Up Conference in Madrid of the Conference on Security and Cooperation in Europe — Statement of the CPC on the Questions of Détente and Disarmament.

STUDIES: *István Juhász*: István Bocskai in the Light of Contemporary Church Tradition.

WORLD REVIEW: *Adalbert Krims*: Two Years of Pope John Paul II (On the Social-Political Conception of the Pope).

HOME REVIEW: *Dr. Tibor Bartha*: Preparing for the VIIth Congress of the Patriotic People's Front — *Dr. Zoltán Káldy*: A Great National Joining of Forces — *József Szakács*: Before the VIIth Congress of the Patriotic People's Front — *Dr. Imre Jánossy*: Thoughts before the VIIth Congress of the Patriotic People's Front.

REVIEW OF BOOKS: Gábor Bethlen, the Reformed Prince (b. m.) — A Hungarian Church History in German by Mihály Bucsay (*Dr. Mihály Markus*) — On the Most Recent Works on Psychology in German (*Dr. Miklós Bodrog*) — Carl Andersen (Ed.): Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte (*Dr. Mihály Bucsay*) — On the Prayer Book of the Hungarian Reformed Church in Romania (*István Lenkey*) — „Czechs in Hungary — Hungarians in Bohemia“ (*Dr. Sándor Némethy*).

KÖZLEMÉNY

az időszaki sajtótermékek árának
emeléséről

A papírárak és a nyomdai előállítási költségek növekedése miatt az újságok, időszaki sajtótermékek fogyasztói ára 1981. január 1-től átlagosan 20 százalékkal emelkedett. Változott a Református Sajtóosztály kiadásában megjelenő folyóiratok ára is. Így a Református Egyház c. hivatalos lap ára 26,— Ft, évi előfizetési díja 300,— Ft. A Confessio c. negyedévi folyóirat ára 33,—

Ft, évi előfizetési díja 132,— Ft. A Theológiai Szemle, az Ökumenikus Tanács kéthavonta megjelenő tudományos szakfolyóirata ára 55,— Ft, évi előfizetési díja 312,— Ft. Azok az előfizetők, akik 1980 decemberében fizették elő a lapokat, az előfizetés lejártáig a régi áron kapják.

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI:

Újfordítású Biblia — nyelkötésben	180,— Ft
Újfordítású Újszövetség — nyelkötésben	46,— Ft
Károli Biblia — nyelkötésben	128,— Ft
Károli Biblia — vászonkötésben	105,— Ft
Zsoltárok Könyve — Berki Viola illusztrációival	57,— Ft

KÖNYVEINK KÖZÜL AJÁNLUK:

Templomablak — verses antológia — 3. kiadás	90,— Ft
H. E. Fosdick: A Biblia a modern ember kezében	30,— Ft
Paolo Ricca—Bruno Corsani: Péter és a pápaság a mai ökumenikus párbeszédben	44,— Ft
Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem	66,— Ft
Budai—Herczeg: Az Újszövetség története	110,— Ft
Jean Cadier: Kálvin János	50,— Ft
Bereczky Albert: Hálaadás (igehirdetések, előadások, tanulmányok, cikkek)	110,— Ft
Református Korálkönyv	250,— Ft
Szükszai: Keresztyéni tanítások és imádságok	97,— Ft
„Szüntelen imádkozzatok” — imádságok a keresztyénség századaiból	110,— Ft
Protestáns Egyháztörténeti Lexikon (Zoványi)	274,— Ft
Áldjad lelkem az Urat (ref. költők antológiája)	45,— Ft
Bottyán János: Hitünk hősei	56,— Ft
Kincsesláda I.	66,— Ft
Kincsesláda II.	100,— Ft
Albert Schweitzer, a diakónus	68,— Ft
„Hirdesd az Igét” — Igehirdetők kézikönyve	158,— Ft
A Magyarországi Református Egyház diakóniája	60,— Ft
Egyházunk szeretetszolgálat (Juhász Zsófia)	15,— Ft

MÉG KAPHATÓ:

Nem jó az embernek egyedül (Ablonczy—Gyökössi—Adorján)	39,— Ft
Lelki hódolás (Ráday Pál)	70,— Ft

Kaphatók: a Protestáns Könyvesboltban (hétfőn szünnap), Budapest IX., Ráday u. 1. (a 15-ös autóbusz megállójánál).

Megrendelhetők: minden lelkési hivatalban és a Református Sajtóosztályon, Budapest XIV., Abonyi u. 21. Pf. 5. 1440.

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Billy Graham díszdoktori székfoglaló beszéde

Korszerű keresztyénség

– az igazság Lelke szerinti élet

Izrael felelőssége a népekért

Agresszivitás vagy pszichoaktivitás?

Emlékezés egy mártírra

Dosztojevszkij halálának
századik évfordulójára

Hídépítés Kelet és Nyugat között

Beszélgetés a Vizsolyi Bibliáról

Tallóztatás teológus szemmel

Új műfaj a magyar bibliakiadásban

Péter és a pápaság
a mai ökumenikus párbeszédben

Az empirikus vallásszociológia
újabb eredményeiről

Holttenger

Antiszemitizmus Amerikában

ÚJ FOLYAM (XXIV)

1 9 8 1

2

THEOLOGIAI SZEMLE

1981. március-április

Felelős szerkesztő:

D. Dr. Pröhle Károly
1054 Budapest,
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1146 Budapest,
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

HU ISSN 0133-7599

*

Egyetemi Nyomda – 81.6421
Budapest, 1981

Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató

*

A Theologiai Szemle szerkesztő bizottsága:

D. Dr. Bartha Tibor, elnök
D. Dr. Pröhle Károly, előadó
D. Dr. Berki Feriz
Hecker Frigyes
D. Dr. Káldy Zoltán
Kovács Attila
Kürti László
Laczkovszki János
D. Dr. Ottlyk Ernő
Szakács József
D. Dr. Tóth Károly

Társ szerkesztő:

D. Dr. Pákozdy László Márton
Dr. Szigeti Jenő
D. Dr. Tóth Károly

Olvasószerkesztő:

Tarr Kálmán

Szerkesztőségi titkár:

Dr. Tenke Sándor

*

Előfizetési díj:

egy évre 312 Ft
fél évre 156 Ft
E szám ára 55 Ft

Előfizethető: a Posta Központi Hírlap Irodánál, Budapest, József nádor tér 1., 1900
Pénzforgalmi jelzőszám:
215-96162

TARTALOM

D. DR. PRÖHLE KÁROLY 70 éves 65

DOKUMENTUMOK

BILLY GRAHAM díszdoktori székfoglaló beszéde: Keresztyén felelősség a modern világban 66
DR. BARTHA TIBOR püspök köszöntőbeszéde dr. Billy Graham díszdoktorrá avatása alkalmából: Az evangélium szolgálatara kötelez 69

TANULMÁNYOK

DR. VARGA ZSIGMOND J.: Jézus küldetése a jánosi iratok teológiájában I. 70
LENKEYNÉ DR. SEMSEY KLÁRA: A Szentlélek ígérete és funkciója (Korszerű keresztyénség — az igazság Lelke szerinti élet) 75
DR. NAGY ANTAL MIHÁLY: A misszió gondolata az Ószövetségben (Izrael felelőssége a népekért) 81
KARASSZON ISTVÁN: Deuteroészaiás vitája 87
DR. GYÖKÖSSY ENDRE: Agresszivitás vagy pszichoaktivitás? 89
DR. NÉMETHY SÁNDOR: A Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 története és jogászai kritikája (2.) 93
ALBERT STEIN: Ifj. dr. Varga Zsigmond emlékezete 100
DR. SARKADI NAGY PÁL: „Valaki kopog az ajtón...” (Dosztojevskij halálának századik évfordulójára) 103

VILÁGSZEMLE

—i—ő: Hídepítés Kelet és Nyugat között — Beszélgetés Nagy Gyula professzorral az Európai Egyházak Konferenciájáról 107

HAZAI SZEMLE

—i—ő: Számadás az útról 110
DR. TENKE SÁNDOR: Beszélgetés a Vizsolyi Bibliáról 113

KULTURÁLIS KRÓNKA

ZAY LÁSZLÓ: Játékosság vagy komolytalanság? 114
DR. SZIGETI JENŐ: Tallóztatás teológus szemmel 117

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Új műfaj a magyar bibliakiadásban (ifj. Foltin Brunó) 118
Nyikodim metropolita (ifj. Páll László) 120
Bruno Corsani—Paolo Ricca: Péter és a pápaság a mai ökumenikus párbeszédben (k. t.) 121
Az empirikus vallásszociológia újabb eredményeiről (Szilvási József) 122
Makkai Sándor: Holttenger (Dustcza Ferenc) 123
Dávid Ferenc breviárium (t. s.) 124
Scheiber Sándor (szerk.): Magyar—Zsidó Oklevéltár XVIII. (T. S.) 125
L. Goppelt: Az Újszövetség teológiája I—II. (Vladár Gábor) 125
H. H. Schmid: Az Ószövetség egyik forrásáról (—n—n) 128
Antiszemitizmus Amerikában Borító III

A kézirat nyomdába adásának ideje: 1981. március 5.

A SZERKESZTŐSÉG KÜZLEMÉNYE

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Kéziratokat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

D. Dr. Pröhle Károly 70 éves

Folyóiratunk szerkesztő bizottsága és minden munkatársa, a Theologiai Szemle hűséges olvasói nevében Isten áldását kérjük a Felelős Szerkesztő életére és munkájára 70. születésnapja alkalmából!

D. Dr. Pröhle Károly neve és tevékenysége szorosan összefonódott a protestáns egyházak legújabb kori történetével. Az emberek sorsát bölcsen irányító Isten úgy vezette Pröhle Károly atyánkfia életpályáját, hogy a már fiatalon a teológia tudományával eljegyzett evangélikus lelkész, a legnehezebb körülmények között találkozott népe és nemzete történelmi megpróbáltatásával és a megpróbáltatások tüzeiben edzve válhatott a tudós teológus érett egyházpolitikussá is. Aki a magyarországi protestáns egyházak legújabb kori történetét ismeri, jól tudja, hogy e történet formálásában, az evangélikus egyház korszerű teológiájának alakításában, az egyház és az állam kapcsolatainak magas szintű rendezésében, a hazai ökumené gazdagabbá tételében milyen szerepet játszott Pröhle Károly. 1972-től az Ökumenikus Tanács főtítkári tiszttel párhuzamosan ellátja folyóiratunk felelős szerkesztői teendőit is. Közel egy évtized szerkesztői munkáját lehetetlenség néhány szóban, s mondatban értékelni. Úgy véljük azonban, hogy az újságírás és szerkesztés olyan munka, amely önmagáért beszél, mindenki számára mérhető tevékenység. Szerkesztőbizottságunk és lapunk minden munkatársa arról van meggyőződve, hogy ez a szerkesztői tevékenység a folyóirat számainak tudományosságában és egyházpolitikai átgondoltságában hozzá tudott járulni a magyarországi protestáns egyházak önarcképének hűséges megfestéséhez és mindazoknak a feladatoknak a munkálásához, amelyek az egész emberiséget, és benne országunk népét is közelről érintik.

D. Dr. Pröhle Károlyt az állam és az egyház közötti jó kapcsolatok kiépítése területén szerzett érdemeiért Népköztársaságunk Kormánya a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntette ki. Szívből gratulálunk e magas kitüntetéshez, és Isten áldását kérjük a jövőben is Pröhle Károly atyánkfia életére, tevékenységére és felelős szerkesztői munkálkodására.

Keresztyén felelősség a modern világban

Billy Graham díszdoktori székfoglaló beszéde

Az észak-amerikai baptista lelkészt és neves evangélistát a nemzetközi békemunkában végzett kiemelkedő szolgálataiért a Debreceni Református Teológiai Akadémia díszdoktorává avatta 1981. január 9-én. Graham lelkész a magas kitüntetést átvéve az alábbi székfoglaló beszédben fejezte ki köszönését, valamint összefoglalta az evangéliumi igehirdetés és szolgálat munkaterületeit a világméretű békeszolgálat kimunkálásának érdekében.

Igen megtisztelve érzem magam, és végtelenül hálás vagyok a ma elhangzott kitüntető és kedves nyilatkozatokért. Mély alázatot vált ki belőlem az a kitüntetés, amelyet jónak láttak a mai napon nekem juttatni. Köszönettel elfogadom ezt, nem csupán azért a megtiszteltetésért, amelyet ez jelent, hanem a közösségnek és testvériségnek azért a meleg megnyilatkozásáért is, amely létrehozta ezt az alkalmat.

Különösképpen megtisztelve érzem magam, mivel ezt a kitüntetést egy olyan történelmi intézménytől kaptam, amelyet az egész világon ismernek, a keresztyén tudományosság tradíciójáért és a mi Urunk Jézus Krisztus evangéliuma iránti elkötelezettségéért.

Úgy tudom, hogy ez az intézet az elsők között volt azok között az intézmények között, amelyeket az evangélium szerint reformált mozgalom az európai kontinensen létrehozott, s jelenleg az Önök intézete a világ legrégebbi protestáns teológiai akadémiái közé tartozik. Imádkozom azért, hogy a mai alkalom is segítsen bennünket abban, hogy jobban megértsük felelőségünket a mai világban.

1977-ben a Magyar Népköztársaságban tett látogatásom lelkipásztori szolgálatomnak egyik legemlékezetesebb eseménye volt. Szolgálatomnak egy új szakasza kezdődött ekkor, mert akkor történt először, hogy alkalmam volt az evangéliumot egy kelet-európai szocialista országban hirdetni. Azért is nevezetes volt ez az alkalom, mert módomban állt megismerkedni a magyar egyházak és a magyar állam több vezető emberével, akik közül nem egy ma is jelen van. Élénken emlékezem, *Bartha* Püspök Úr, arra a nagy jóindulatúra, amelyet Ön mutatott irányomban és munkatársaim irányában több alkalommal magyarországi tartózkodásom során.

Nagyon örültem, hogy az elmúlt évben Nagy-Britanniában a canterbury-i érsek beiktatása alkalmával módunk volt felújítani ezt a közösséget. Ugyancsak jól emlékszem azokra a szívélyes és tanulságos beszélgetésekre, amelyeket magyarországi látogatásom idején *Miklós Imre* államtitkár úr öccsellenciájával folytattam. Az elmúlt év áprilisában tovább folytattuk ezt a dialógust az államtitkár úrnak az Egyesült Államokban tett látogatása során, amikor is ő meglátogatott engem Indianapolis városában, és egy ünnepi ebéd alkalmával több mint ezer gazdasági és politikai vezető ember előtt beszélt. De akkor még nem tudta az államtitkár úr, hogy a rákövetkező vasárnap reggelire hívott egy *Ronald Reagan* nevű régi, jó barátom, akinek beszámoltam magyarországi látogatásomról, és

beszámoltam öccsellenciájának Indianapolisba való látogatásáról is. Még többen is vannak Önök között, akikre örömmel emlékszem, és hálás vagyok azért, hogy a mostani alkalom megerősíti közösségünket.

Legyen szabad megismételmem, hogy nagyon hálás vagyok ezért az alkalomért! Azt remélem, hogy ez jelképe lesz közösségünknek és annak az elkötelezettségnek, amely ebben a mi világunkban egy jobb megértésnek és bizalomnak a munkálására készlet bennünket.

Mai mondanivalómnak ezt a címet adtam: „Keresztyén felelősség a modern világban”. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy ez olyan hatalmas téma, amely egész életünket kitölthetné. De nincs ma ennél fontosabb kérdés. Olyan világban élünk, amelyben nagy bizonytalanság és veszély uralkodik. Voltak, akik az 1980-as éveket „a túlélés évtizedének” nevezték.

Felvetődik a kérdés: Mi, akik keresztyéneknek nevezjük magunkat, ölbetett kézzel nézzük, mialatt a világ az önelpusztítás örvényébe rohan? Szó sem lehet róla! A mi Urunk így imádkozott tanítványaiért: „Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból..., ahogyan engem elküldtél a világba, én is elküldtem őket a világba” (Jn 17,15–18). Hivatásunk úgy szól, hogy ebben a világban kell követnünk Krisztust. Nem szabad csupán az egyház belső ügyeivel foglalkoznunk, sem pedig saját egyéni életünkbe beletemetkezünk. Arra hívatattunk, hogy Krisztusnak szolgáljunk az élet minden területén. E világi feladatainkat visszautasítani nem csupán felelőtlen magatartás, hanem teljesen szembenálló is az Ige tanításával és azzal a példával, amelyet a mi Urunk mutatott nekünk.

De hát milyen felelőségünk van mint keresztyéneknek a világban?

Egyrészt a mai hívőknek ugyanaz a felelőségük van, mint minden korok hívőinek volt. Arra hívatattunk, hogy Isten népe legyünk, hogy életünkkel és szavainkkal bizonyítsuk, hogy hitben Krisztusnak szenteltük az életünket, és célunk az Ő követése.

Jézus így szól: „Ha valaki nekem szolgál, engem kövessen; és ahol én vagyok, ott lesz az én szolgám is” (Jn 12,26).

Egy másik megfontolás szerint azonban a keresztyén felelőség minden kultúrában és minden generációban más. Vagyis: felelőségünk formája és alakja attól a történelmi és kulturális környezettől függ, amelybe Isten helyezte bennünket.

Hadd térjek vissza az eredeti kérdéshez! Milyen feladatunk van a modern világban nekünk, akik Jézus Krisztusban hiszünk?

Most nem beszélek az egyház mint szervezet és intézmény kötelességéről, hanem elsősorban az emberi társadalomban való felelőségéről.

Elhívtak vagyunk például arra, hogy imádjuk Istent. Istentiszteletünk kézzelfogható bizonyágtétel hitünkéről, a hitetlenek felé, a főcél mégsem az, hogy másokra jó benyomást tegyünk, hanem az, hogy Istent tiszteljük.

Egy másik példával élve, mindnyájan elhívtunk

arra a feladatra, hogy egymást kölcsönösen erősítsük, neveléssel, bibliatanulmányozással, szolgálattal, a sákramentumokkal (vagy szertartásokkal) és egyéb eszközökkel. Ez is bizonyágtétel lehet azok felé, akik nem hisznek, de nem ez a főcél.

Az előbb említett mindkét megnyilatkozás — istentisztelet és egymás erősítése — olyan felelősség, amelyet Isten bízott ránk, de ezzel még nem merül ki feladatunk. Isten ugyanis adott nekünk felelősséget magában a világban, olyan külső felelősséget, amelyet általában az egyház szervezetén kívül teljesítünk.

Nagy általánosságban: kétféle feladatunk van a világban. Először: arra hívtattunk, hogy *hirdessük* az evangéliumot. Másodszor: arra, hogy *szolgáljunk*. Mindkettő fontos, és egyiket sem szabad elhanyagolnunk. Élénken visszaemlékezem arra, hogy 1977-ben magyarországi látogatásom során az evangélizálás és a szolgálat volt több beszélgetésünk témája, midőn Bartha püspök úr és a Magyar Egyházak Ökumenikus Tanácsának több vezetője olyan lekötelezően fogadott.

Ekkor ismertem el, hogy még sokat kell tanulnom a szolgálat keresztyén felelősségéről, még mindig tanulok, és remélem, hogy egyre jobban megértettem ezt a problémát. Bárcsak mindnyájan nyitott szívvel fogadnánk, amit Isten akar tanítani nekünk mind az evangélizációról, mind a szolgálatról, hogy a mi Urunk jobb tanítványai lehessünk.

Szóljunk tehát néhány szót az evangélizálás felelőségéről!

Az evangélium Jézus Krisztusra irányul, Ő áll evangélizációnk középpontjában is. Mint keresztyének hiszszük azt, hogy Isten munkálkodik ebben a világban. Ő belépett az emberi történelembe Jézus Krisztus személyében, azzal mutatva meg, hogy Jézus Krisztus az Ő egyszülött Fia, hogy feltámasztotta Őt a halálból. Ez olyan történeti esemény, amely mindenki előtt, aki a bizonyások súlyát mérlegeli, igazolja, hogy Jézus a Krisztus.

Krisztus azért jött erre a világra, hogy megoldja az emberiség legsúlyosabb problémáját, a bűnt. A Biblia azt tanítja, hogy a bűn választotta el az embert az embertől, az embert a természettől, az embert Istentől, sőt az embert önmagától. De a kereszteszt misztériuma által, amellyel Krisztus megváltást és megbocsátást hozott, mi Isten kegyelme által megbékélést nyerünk. Ez az a Jó Hír, amiről az egész egyház bizonyágot tesz.

Nagy kiváltságnak tekintetem, hogy az elmúlt években beutazhattam a világot, és elmondhattam az embereknek, hogy Isten szereti őket, megbocsátja bűneiket, és örök élettel ajándékozza meg őket.

Prágában 1979-ben készült egy beszámoló a mai keresztyén bizonyás konzultációjáról. Ebben a beszámolóban ez áll: „Minden keresztyén arra hivatott, hogy bizonyágot tegyen. A bizonyás tevő ugyanolyan bűnös, mint a többi ember. De őt a bűnösnek a kegyelemből való megigazulása élteti. Az ilyen embert Krisztus szerelme hatja át. Nem a maga életéről tesz bizonyágot, sem pedig az egyház tökéletességéről vagy tökéletlenségéről, hanem a Jó Hírről.” (International Review of Mission, 1979. július, 327. old.)

Természetesen különböző módokban lehet hirdetni az evangéliumot, lehet prédikálással, de mindazok, akik arra kaptak elhivatást, hogy gyülekezeti lelkipásztorok legyenek, állandóan emlékezniük kell arra, hogy az üzenetet azok felé kell irányítani, akik nincsenek aktívan elkötelezve a mi Urunk Jézus Krisztus iránt. Mély hatást tettek rám *Antonij metropolita* szavai: „Milyen nagy felelősség nehezedik az igehirdetőre! Figyelembe kell vennie a hallgatóság összetételét, műveltségét, lelki igényeit. De az igehirde-

tés nem beszámoló, sem nem előadás, hanem a kegyelem vetése, és nekünk úgy kell vetnünk a magot, mint amiről Isten maga rendelkezik, és Ő teremti meg a csírázás feltételeit. Isten Igéjét hirdetjük szóban vagy írásban. Evangélizálni eszerint mindenekelőtt annyit jelent, mint valakivel megismertetni Istennek a Szentírás szerint való Igéjét. (Antonij metropolita: *Mai keresztyén bizonyágtétel a szocialista társadalomban*, International Review of Mission, 1979. július, 299. old.)

Az igehirdetés feladata azonban minden keresztyén kiváltsága, és a Jézus Krisztusról való leghatékonyabb bizonyás tevő nemegyszer az a keresztyén hívő, aki szavaival és életével adja tovább másoknak a Jézus Krisztusról szóló Jó Hírt. Az olyan keresztyén, aki hűséges a munkahelyén, aki becsületes és megbízható, aki a közjóért dolgozik, aki részvétet mutat környezetében az olyanok iránt, akiknek egyéni problémáik vannak — az ilyen egyént tisztelettel veszik körül, amikor a Jézus Krisztusban való hitéről bizonyágot tesz. Az elmúlt nyáron az Egyházak Világtanácsának Világmissziói és Evangélizációs Bizottsága Melbourneben ülésezett, ahol John W. Taylor püspök így nyilatkozott: „Az a legmagasabb rendű bizonyágtétel, amikor krisztusi életet élünk, és elmondjuk Krisztus történetét... Életünk és szavunk Isten mellett vagy Isten ellen szól. (John W. Taylor püspök: idézet az International Review of Mission 1980. júliusi számából, 299. old.)

Az elmúlt nyáron Kanadában Alberta tartományban evangélizáltam, és ott három ember történetét hallottam. Az egyik alkoholista volt, a másik névleges keresztyén, aki már évek óta nem volt templomban, a harmadik pedig egy spiritizista médium.

Ez a három ember 40 mérföldre lakott egy Dawson Kreek nevű kis falucskától. Az összetartó erő, amely együtt tartotta őket, a whisky volt.

Történt egy nap, hogy egyikük felnyitott egy ócska dobozt, és abból egy Biblia hullott ki. El is felejtette a dolgot. A leánya adta neki, mielőtt elhagyta az otthonát. Éppen tűzbe akarta már vetni, amikor az egyik társa megragadta a könyvet, és olvasni kezdte. Tavasz érzékére mind a hárman átolvasták a Bibliát. Életük teljesen átalakult, és mind a háromból igehirdető lett. Ez a leánya hitéről úgy tett bizonyágot, hogy Bibliát adott apjának, pedig ő maga nem volt prédikátor. A Bibliának megvan az ereje, hogy megváltoztasson életeteket. „Erősebb, mint a kétélű kard” — mondja a Szentírás. Még sok mindent mondhatnék az evangélizálásról, mivel az evangélizálás lelkipásztori szolgálatom szíve. Imádkozom azért, hogy mi, akik keresztyéneknek valljuk magunkat, mélyebben odaszánjuk életünket arra a szolgálatra, hogy a Krisztus evangéliumát hirdessük minden embernek. Ne feledjük el, hogy „öröm van a mennyben, mikor egy bűnös megtér” (Lk 15,7)!

Nincs pontos tudomásom arról, hogy Önöknek az Önök társadalmában milyen alkalmak vannak a bizonyágtételre vagy evangélizálásra, de Isten adjon Önöknek bölcsességet és hűséget ebben a szolgálatban!

És most nézzük meg felelőségünknek egy másik aspektusát, amit úgy hívtam, hogy szolgálat vagy *diakónia*!

Amiképpen Jézus Krisztus evangélizálásunk központja, ugyanúgy Ő a központja szolgálatunknak is. Azt akarja, hogy szolgáljunk, de példát is ad erre a szolgálatra.

Jézus Krisztus így szólt: „Az Embernek Fia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy Ő szolgáljon, és életét adja váltságul sokakért” (Mk 10,45). Nem csupán azért jött, hogy „hirdesse az Isten jó hí-

rét” (Mk 1,14), hanem János tanítványainak, akik azt kérdezték tőle, hogy Ő-e a Messiás, ezt mondta: „Menjetekek vissza, és mondjátok meg Jánosnak, amiket halottok és láttok: a vakok látnak, a sánták járnak, lep-rások tisztulnak meg, és süketek hallanak, a halottak támadnak fel, és a szegényeknek a jó hír prédikáltatik” (Mt 11,4—5).

Egy alkalommal meg az történt, hogy a sokaság, amelyre mély benyomást tettek Jézus csodái és személye, „elhatározta, hogy megfogják, és erővel király-lá teszik”, de Jézus visszautasította (Jn 6,15). Miért? Mert Ő nem azért jött, hogy uralkodjék és világi hatalmat szerezzen, hanem hogy szolgál legyen.

Jézus Krisztust követni annyit jelent, mint követni az Ő szolgálatának a példáját. Sohase feledjük el a mi Urunk Jézus Krisztus szavait: „Aki nagyvá akar lenni közöttetek, az legyen a szolgátok; és aki első akar lenni közöttetek, az legyen mindenki rabszolgá-ja” (Mk 10,43—44).

Ne feledjük el Pál apostol szavait: „Az az indulat legyen bennetek, amely volt a Krisztus Jézusban is: mert ő Isten formájában lévén, nem tekintette zsák-mánynak, hogy egyenlő Istennel, hanem dicsőségérő lemondott, szolgai formát vett fel” (Fíl 2,5—7).

Meg kell vallanunk, hogy az egyház sokszor elfelejtette ezt. Nemegetszer szöveteztünk az elnyomás és az igazságtalanság erővel. Nagy volt a kísértés, hogy uralkodjunk és ne szolgáljunk — ennek sokszor nagyon nehéz ellenállni. Nemegetszer kerestünk világi hatalmat, dicsőséget, kiváltságokat, és gyakran el is értük ezeket. De valahányszor így cselekedtünk, drága árat kellett fizetnünk ezért, mert spirituális erőket és hatásokat veszítettünk el. Isten előbb-utóbb megítél és megtisztít bennünket, ha nem akarunk szolgák lenni.

Az I. század keresztyénei tudták, mit jelent szolgál-ni. A nem hívő világban elenyésző kisebbség voltak, életüket mégis Isten kegyelme és áldása kísérte. Példájukkal élő tanúbizonyságai lettek Krisztusnak. Ne-künk is ezt kell tennünk.

Egyik fiam nagyon őszintén odaszánta magát Krisz-tusnak, miután Jordániában megfigyelt néhány keresztyént, akinek egy kórház építésénél segített. Nagy hatást tett rá Svájcban egy hetvenéves lelkipásztor-nak a keresztyén példamutatása, akit a fiam egy kon-ferenciára való előkészület során figyelt meg. Ez az idős ember sokat szenvedett olyanoktól, akik gúnyt űztek belőle, és tiszteletlenül viselkedtek vele. Fiam megfigyelte, hogy ez az ember a másik orcáját is oda-fordította a gúnyolódóknak. Ez a csendes bizonyágtétel, amit másoknál tapasztalt, mély és maradandó nyomot hagyott benne.

Mit jelent nekünk ebben a modern világban elvál-lalni a Jézus Krisztus szolgáitól elvárt felelősséget?

Úgy vélem, hogy ebben a világban való szolgálá-tunknak legalább két dimenziója van. Az első az, ame-lyet a bennünket közvetlenül körülvevő társada!mi környezetben végzünk. Isten egy társadalomba helye-zett bennünket, méghozzá a történelem fejlődésének egy meghatározott szakaszában. Ez minden keresz-tyénre áll, mert az egyház nem korlátozódik egy kul-túrára vagy társadalmi rendszerre. Nem én választot-tam meg, hogy milyen kulturális vagy társadalmi rendszerbe szülessek. Nem választhattam meg a bőröm színét sem, sem pedig azt, hogy melyik országba szü-lessek. De abban a társadalomban kell hűségeseknek lennünk kötelezettségeink vállalásában, amelybe Isten helyezett bennünket. Nem tudom, hogy ez mit je-lent önöknek, az önök társadalmában. Minden gene-rációnak újból meg kell vizsgálnia ezt a kérdést, mert minden generáció új feladatokat, új helyzeteket és új

alkalmakat kap. Lehetséges, hogy bizonyos szolgálato-kat, amelyek azelőtt az egyénre hárultak, ma már a társadalom egésze végez. Meg vagyok győződve azon-ban arról, hogy találnak más módot arra, hogy jó ha-tással legyenek a társadalomra.

Az egyháznak mindig újra meg kell találnia szolgálá-tának formáját abban a társadalomban, amelyben él. Amerikában például szembe kellett néznünk azzal a ténnyel, hogy a faji előítélet hosszú időn át uralkodó tradíciója helytelen. A XIX. század folyamán Ameri-ka és Nagy-Britannia keresztyénei nagy befolyást gyako-roltak a rabszolgaság problémájára, először általt, hogy a rabszolgakereskedelem megszüntetésén dolgoz-tak, majd pedig a rabszolgaság intézményének az el-törlésén.

Sokan meglegedtek azonban azzal, hogy az ütköze-tet megnyerték ugyan, de nem nyerték meg a háborút. Nem vették észre például, hogy a faji előítélet átka még mindig megvan. Az utóbbi évtizedekben azonban ez megváltozott olyan embereknek a hatására, mint például dr. Martin Luther King. Ezek az emberek igaz-ságot és megbecsülést követeltek a négereknek. Az amerikai társadalomban fontos változások történtek ebben a tekintetben a keresztyének befolyására, és ez a befolyás ma is folytatódik.

Szolgálatunknak azonban van egy másik dimenziója is. Ezt a fajta szolgálatot globálisan szerepnek mond-hatjuk, vagyis olyan felelősségnek, amely kiterjed az emberiség nagy családjára. Soha az elmúlt idők törté-nelete során nem volt az emberiség annyira összetartozó, mint ma. A kommunikációs technológia hatalmas fejlődése, a növekvő nemzetközi gazdasági kapcsolatok, a globális környezetszennyezés, az energiahordozók csökkenése, a nukleáris fegyverek, éhség és éhínség, nyomor és sok más probléma eddig elképzelhetetlen módon köt össze bennünket.

Közülünk senki sem vonhatja ki magát ezeknek a hatásai alól. Ennélfogva nekünk, keresztyéneknek az a feladatunk, hogy szövetséget kössünk másokkal az egész világ szolgálatára.

Nemrégiben olvastam például, hogy mintegy 800 millió ember él kimondhatatlan szegénységben a kül-lönböző népek soraiban, és azoknak a gyermekeknek, akik úgynevezett fejlődő országokban születnek, 20%-a meghal 5. életévének a betöltése előtt. Lehetünk-e kö-zömbösek ilyen statisztikai adatok hallatára?

Végezetül pedig szeretnék néhány szót szólni egy olyan sürgető problémáról, amely különösen nagy ag-godalmat kelt bennem. Ez az ügy igényt tart a mi keresztyén szolgálatunkra, ezért az ügyért dolgozni a leg-fontosabb feladat. Ez az ügy a nemzetközi fegyverke-zési verseny problémája.

Ebben a vonatkozásban nem fordulhatunk a törté-nelmi tanuláshoz. A mi generációnk az egyetlen, amely képes rá, hogy tömegpusztító fegyverekkel az egész emberiséget kiirtsa. Megdöbentő a nukleáris és biokémiai fegyverek állandó növekedése. Nem is olyan régen sokakat megdöbentettem az amerikai televízió-ban, amikor ezt mondtam: Bár sohasem találtuk volna fel az atombombát! Ezt komolyan gondoltam, de azt is tudom, hogy ez olyan valóság, amellyel szembe kell néznünk.

Az ember nem képes felfogni, milyen hihetetlen pusztítást okozna egy atomháború az egész földön. Ugyancsak nehéz optimistának lenni egy hatékony multilaterális leszerelési tárgyalásban. A leszerelésnek túl kell jutnia a politikai jelszavak és a szűk látókörű nacionális érdekek szintjén. Ez erkölcsi kérdés, amely-nek érdekében az egyháznak keményen fel kell emel-nie a szavát.

A keresztyének — összefogva mindazokkal, akik agódnak az emberiség jövőjéért — nem maradhatnak közömbösek ebben a kérdésben. Az Isten szándéka az üdvösség, nem pedig a pusztulás. Mégis máris emberek milliói válnak közvetett módon áldozataivá a fegyverkezési hajszának. Olyan hatalmas anyagi erőket, amelyekkel az éhhalál szélén élő milliókat lehetne segíteni, fegyverek gyártására fordítanak, és ennek következtében máris megszámlálhatatlan ember van éhhalálra ítélve. Nem hiszem, hogy lehet vagy lesz egyoldalú leszerelés. Reálisan kell gondolkoznunk, és tisztában kell lennünk vele, hogy egyetlen nemzet sem teszi le önként a fegyvert. De türelmes, lépésről lépésre való tárgyalásokkal elérhetünk eredményt.

Ez a probléma nem könnyű. Nem szabad visszariadnunk attól, hogy dolgozzunk a békéért minden rendelkezésünkre álló erővel. Hívó felelősségünknek része ez. Én most előttetek megfogadom, hogy minden tőlem telhetőt megteszek az igazi békéért, és küzdök érte minden lehető eszközzel. Mint keresztyén hiszek abban, hogy az igazi béke Istentől jön. Krisztus meghalt a ke-

reszten, hogy az embereket megbékítse Istennel. A probléma nem csak a fegyverekben van, hanem a szívünkben. Az ember az, aki meghúzza a ravaszt. Ezért mondja Jézus, hogy az embernek újjá kell születnie. Ezzel visszakanyarodtunk az „evangélizáláshoz”. Az evangélizálás és a szolgálat mindig együtt jár.

Utazásaim során számos emberrel beszéltem. Meg vagyok győződve, hogy kijózanító és munkába szólító idők ezek, különösen Jézus Krisztus követői számára. Bár mindjobban megértenők, mit jelent követni Őt, és bár odaszentelnők magunkat fenntartás nélkül arra, hogy betöltsük hivatásunkat a világban: az igehirdetés és a szolgálat kettős feladatát!

Befejezésül még egyszer szeretném kifejezni, hogy nagy megtiszteltetésnek tartom ezt a kitüntetést, amelyet Önök ma nekem adni szíveskedtek.

Emlékeztetni fog ez engem állandóan a mi evangéliumi közösségünkre és közös elkötelezettségünkre Krisztus szolgálatában. Tegyük életünkkel és szavainkkal állandó tanúságot Isten hűsége és kegyelme mellett az Atya, Fiú és Szentlélek dicsőségére!

Az evangélium szolgálatra kötelez

Dr. Bartha Tibor püspök köszöntőbeszéde dr. Billy Graham díszdoktorrá avatása alkalmából

A Magyarországi Református Egyház Zsinata, egész közössége és különösképpen is a Theológiai Doktorok Kollégiuma nevében jókívánságainkat fejezem ki dr. Billy Graham testvérünknek, a Debreceni Református Theológiai Akadémia új tiszteletbeli doktorának.

Akadémiánk és a Magyarországi Református Egyház e fokozat adományozásával megbecsülésének jelét kívánja adni korunk talán legszélesebb körben ható evangélizátora iránt azért a felismeréséért, amelyet — hisszük — Isten Lelkétől nyert és amely szerint a Szentháromság Istennek Jézus Krisztus által elvégzett váltáságműve, nem korlátozódik az individuum, az úgynevezett lelki élet vagy a túlvilág szférájára, hanem érinti a teljes embert, mégpedig az egyént és az egész emberi közösséget, az ember földi javát és örök üdvösségét egyaránt.

Dr. Billy Graham irányítása mellett Lausanne-ban 1974-ben lezajlott evangélista világkonferencia már ezt a bizonyoságtételt készítette elő.

Dr. Billy Graham 1977-ben hazánkban tett látogatása alkalmával mondott igehirdetéseiben és megnyilatkozásaiban határozott kifejezést nyert ez a felismerés.

A mai napon Ön, dr. Billy Graham, aki hozzászokott ahhoz, hogy százezres hallgatóság előtt tegyen bizonyoságot Jézus Krisztusról, meggyőződés szerint most a lehető legnagyobb nyilvánosság előtt evangélizált, mert doktori székfoglaló beszédében megszólította az egész világ keresztyénységét, a föld legkülönbözőbb geográfiai pontján élő Krisztus-hívőket.

Nagy kiváltságnak tekintem, hogy igehirdetéséért elsőrenden én mondhatok köszönetet.

Köszönjük, hogy egyértelműen kinyilvánította, miszerint Krisztus követőinek, az egyetlen keresztyén egyháznak egyetlen hivatása van: Jézus Krisztus evangéliumának proklamálása. Annak tudtul adása, hogy Jézus, aki a Krisztus: feltámadott és „Néki adatott minden hatalom mennyen és földön...” (Máté 28,18).

Köszönjük, hogy dr. Billy Graham a ma élő Krisztus hívők segítségére siet, a keresztyén szolgálat dimenziói-

nak megvilágításával és rámutat a hívőkre közvetlen környezetükben váró feladatok mellett a keresztyének globális szerepére, az egész emberi nemzedék jövőjéért való felelősségvállalás szükségességére.

A legnagyobb figyelemmel hallgattuk szavait, amelyekkel az emberiség legsúlyosabb gondjára, a tömegpusztító fegyverek jelenlétére emlékeztetett: „A mi generációkat különleges módon megkülönbözteti az a képességünk, hogy el tudjuk pusztítani tömegpusztító fegyverek által az egész emberi nemzedéket.”

Mi egyetértünk Önnel és hiszem, hogy száz- és százmilliók a földkereken, hívők és nem hívők is helyeslik álláspontját: „A leszerelésnek túl kell jutnia a politikai jelszavakon és szüklátókörü nationális érdekeken... Ez egy olyan erkölcsi téma, amellyel kapcsolatban az egyházaknak keményen fel kell emelni szavukat.” „A keresztyének összefogva mindazokkal, akik agódnak az emberiség jövőjéért, nem maradhatnak közömbösek ebben a kérdésben. Isten akarata az üdvözítés és nem az elpusztítás.”

Ezt a Theológiai Főiskolát közel négy és fél évszaddal ezelőtt állította Isten Lelke az Ige teljesebb megértésének szolgálatába. Ez az iskola évszázadok hívó nemzedékinek hirdette úgy Krisztus evangéliumát, hogy egyben tanította a népért való felelősség elkötelezettségét. Úgy érzem, ennek a Theológiai Akadémiának a doktori pulpitusa méltó szószék volt arra, hogy azon elhangozzék az Ön üzenete, amely felhívja mindazokat, akik e földön meghallották és meghirdetik a megváltás jó hírét: az evangélium befogadása szolgálatra kötelez avégre, hogy Krisztus követői az Úr megbízásából és erejével szálljanak szembe a bűn és halál erőivel ma, amikor a földön a modern fegyverek végső pusztulással fenyegetik a világot. A hívők — miután tudják, hogy elközelített az Isten országa, miután tudják, hogy a történelemben munkálkodó démoni erőket Krisztus meggyőzte — a nekik adott reménységgel minden erejükkel támogatni tartoznak a túlélésért, a fegyvermentes világ megteremtéséért küzdő embert.

Az Ön üzenete a legmélyebben érinti Isten népének jövőjét, szolgálatát e világban. Isten népének Krisztust követő szolgálata és az emberiség jövője között viszont mély összefüggés van. Ezért és ilyen értelemben az Ön üzenetét történeti jelentőségűnek tartom.

Megindultan hallgattuk az Ön fogadalmát: „...én elszántam magamat arra, hogy minden tölem telhetőt megteszek az igazi békéért, minden eszközzel, amelyet Isten rendelkezésemre bocsát.”

A Magyarországi Református Egyház és a magyarországi egyházak évtizedek óta következetesen részt vesznek a magyar társadalom és a világ békeszerető erőinek közösségében a béke megmentéséért folyó küzdelemben. Ezért biztosíthatom, hogy mi a legnagyobb el-

ismeréssel tekintünk békefáradóságaira és azokat teljes szívvel készek vagyunk támogatni.

Szívünk együtt mondja válaszként az Ön felhívására: „Dicsőíttessék az Isten!” Dicsőíttessék az Isten az Ön és a keresztyén hívők békeszolgálatát által.

Szívünk együtt mondja Önnel az imádságot: „Bár minden nap jobban megérténénk: mit jelent követni a megváltó és feltámadott Krisztust és bár odaszentel-nénk magunkat fenntartás nélkül arra, hogy betöltsük hivatásunkat e világban: az evangélium proklamálásának és szolgálatának felelősségét.”

Isten áldja meg gazdagon új díszdoktorunk, dr. Billy Graham életét, szolgálatát és az Ő szeretteit.

TANULMÁNYOK

Jézus küldetése a jánosi iratok teológiájában I.

A dolgozat indítása tematikus: a kitűzött téma középponti fogalmának meghatározásával (definiálásával) kezdődik. Ez a tematikus megközelítési mód azonban csak a kezdet kezdetén, heurisztikusan érvényesül, a továbbiakban, hermeneutikai tekintetben már nem: maga az egész feldolgozás alapján és döntően exegetikai.

A küldetés

Küldetés (a gör. *apostole* megfelelője, a magyar kifejezően külön tudja választani a gör. szóban együtt tartalmazott *activumi* és *passivumi* jelentést: *küldés* — *küldetés*) csak akkor lehetséges, ha a) van valaki, *aki küldeni tud* (lehetséges alany); b) van valaki, *akit az adott esetben küldeni tud* (tárgy); c) vannak olyan körülmények, van olyan helyzet vagy ügy, amelyben ez a küldés és küldetés érvényes (itt a küldetés az *üzenet* jelentését veszi fel) és szükségszerű, szükséges (válság és ebből való szabadítás stb.); d) ennek megfelelően van valaki, aki (személy, csoport, népközösség, nemzedék stb.) a küldetésre rászorul. — A b) ponthoz kiegészítésül hozzá kell tennünk, hogy ehhez hozzátartozik a küldendő vagy küldött részéről a küldetésnek önmaga szabad döntése alapján történő vállalása is, és ez a szempont éppen témánk összefüggésében nem elhanyagolható.

Attérve az exegetikai kifejtésmódra, mindjárt utalnunk kell arra, hogy az eddig mondottakat a Jn 3,16 (Jézusnak Nikodémussal való beszélgetését summázó szava) foglalja magába: *houtos gar egapesen ho theos ton kosmon, hoste ton hyion ton monogene edoken, hina pas ho pisteuon eis auton me apoletai all' eche zoen aionion*. Nyelvi tekintetben annyit emeljünk ki a mondat megfogalmazásából, hogy *egapesen* és *edoken* feltűnő aor.-alakok e helyen, de jelentésük nem lehet egyszerűen „megszerette, odaadta”: valami „ősidőktől (öröktől?) fogva valónak” az aktualizálásáról, a mi emberi-történeti időnkben történő megvalósításáról beszélnek ezek az állítványok. Másfelől különös, hogy *hyios* határozott névelővel (determinálva) szerepel, de nem birtokos kapcsolatban (nincs mellette *autou*): ilyenkor az Újszövetség nyelvében *abszolút* „nagyságról” — személyről/tárgyról — van szó, aki

„önmagában áll”, és állt. Istennek a világgal kapcsolatos döntésén/cselekvésén belül helyezkedik el. — Az idézett Jn-helynek mintegy gyakorlati következményeit felmutató gyülekezeti-egyházi „reflexiójaként” szokás említeni az 1Jn 3,16-ot, erről később.

A meghatározás birtokában és a benne foglalt logikai sorrend helyességének épségben tartásával a továbbiakban ezt a sorrendet meg is fordíthatjuk: kiindulhatunk a hozzánk legközelebb állókból (szükség, ill. emberi-evilági körülményeink és ezek hordozója, szenvedő, de egyben felelős alanya, a világ—embervilág és benne magunk); folytathatjuk a Küldöttel, akire Isten választása esik, és aki ezt a küldetést alázatos, de teljes fiúi szabadságban, elvitathatatlanul szuverén döntésében vállalja, végül a Küldetés Uráról szólhatunk, aki az emberre sajátos helyzetében „rátekint” (vö. *episkope* Lk 19,44: ott az ítéletes kegyelem mindkét oldala hangsúlyozódik, itt csak a pozitív oldal, a válságban levő embervilággal vállalt szolidaritás, teljes közösség; persze, ez nem jelenti a kettősség és feszültség megoldását, még kevésbé feloldását, csak „aspektus” kérdése, mert Isten és világ viszonyában „sub iudice lis est”).

A küldetés szükségessége („üdv történeti szükségesszerűsége”) a bűnbeesés utáni ember és világa helyzetében van adva és megalapozva. Jn teológiája (és ált. a jánosi iratoké) az embervilágra tekint ezúttal, erre utal a *ho pisteuon* masc. forma személyes tartalma: ez a *kosmos*-nak az egyes emberre való „lebontása”. De beszédes a sokrétű értelemben használt *kosmos* az egész vers bevezetésében: ez Isten rátekintő-elfogadó érzületének (talán kifejezőbb régebbi szavunk: „indulatának”) tárgya; Pál utal a Róm 8-ban a legkifejezettebben arra, hogy a teremtett világ jelen *aion*-beli válságáért az ember felelős, és ez a válság nem is oldható meg másként, csak az emberből kiindulva. E szempont felé közeledik a már említett 1Jn 3,16.kk. is. A lényeges annak világos felismerése, hogy a formálisan célhat. mm. aspektusa, így tartalma is kettős értelmű: egyrészt (tartalmilag elsősorban és alapvetően) *megalapozó*, így értelemszerűen végül is *okhat. jelentésű*, másrészt azonban, természetesen, *célt jelölő, finális*.

A *megalapozó* jelentés arról szól, hogy a világ (itt

első renden az embervilág) ebben a világművekben az *apoleia*, a kárhozát árnyékában, szakadéknak szélén áll. Nem arról van szó, hogy ez az üzenet egyszerűen „elkárhozott világról” beszélne, csupán az alternatívát veti fel. Hiszen mindjárt az *apoleia* con. után következik ellentétes-fokozó kapcsolással (*alla!*) az *eche zoen aionion* részmondatban annak a megállapítása, hogy a másik, az Isten akarata szerint eredeti rendelés/rendeltetés az embervilág örök élete, amely kiárad az egész teremtett világra (vö. ismét a Róm 8 tartalmával). Itt is az igazolódik be tehát, hogy éppen ez az utóbbi megállapítás az evangélium szíve, igazi tartalma, a világ helyzetében az örök élet esélye, lehetősége. Ilyen vonatkozásban érvényes az evangélium döntésre szólító üzenete, kihívása. Némi előlegezést jelent az itteni üzenet végső kicsengésére való utalás: az nevezetesen, ha rámutatunk arra, hogy a döntés egyedül hitben, hit által lehetséges. Ha a *ho pisteuon* mellett nem hanyagoljuk el az *eis auton* határozót, akkor világos, hogy nem akármilyen hitről van szó (sem természetében, sem vonatkozásában). A Fiúban való hitről beszél itt Jn Jézusa. Ha mármint a talán kezdetleges, de általában használható „glauben heisst mitmachen” definícióhoz fordulunk, akkor a *pisteuein eis auton* nyilvánvalóan azt jelenti, hogy az ember együtt cselekszik Jézussal, ugyanebben a munkában van benne, mint ő az Atyával együtt (vö. Jn 5,17). Ez a munka nyilván a küldetés tartalmára utal. Hogy félreértés ne essék, két dolgot kell kiegészítésül hangsúlyoznunk: a) A hit az örökéletnek nem föltétele, mert Isten kegyelmi munkája nem lehet semmi emberi síkban mozgó föltételhez kötve, hanem feltétel nélkül való. A hit az örökélet „elnyerésének” (*echein* jelentését, nem teljesen korrekten ugyan, mert imperf. alak, de mégsem teljesen alaptalanul, hadd hangsúlyozzuk ebben az irányban) az egyedül módja, lehetősége (mondhatnók: közege). — b) A döntés tehát ilyen értelemben aktuális: időszzerű és aktus-szerű. Irracionális is, mert nem emberi, így pl. a *metanoia* sokat emlegetett *nous*-tartalma ellenére sem intellektuális: ne tévesszen meg bennünket az, hogy a róla szóló beszéd ember és ember, igehirdető és gyülekezet viszonylatában „neoetikus” (a glósszológiával ellentétben 1Kor 14., kül. a 13. v.). A *metanoia* maga alapján mindig hiten belül maradó tény, és valamelyes emberi felismeréséhez is egyetlen út vezet, ti. a döntés előtti és utáni emberi élet („gyümölcsök”, vö. Mt 3,8.par.) egymással való egybevetése, összehasonlítása a hiten belül (vö. *dokimazein* 1Jn 4,1; éppen a prófétákra nézve Mt 7,16.kk.). Viszont másfelől világos, hogy ez a döntés nem osztható két mozzanatra, ti. úgy, hogy az embernek először önmaga személyére nézve kell rendeznie Istennel való kapcsolatát (mintegy mindentől elszigetelődve: ez vezet az „egyéni megértés” hírhedt, ma is kísérő kegyességi kategóriájához), hogy azután így váljék „alkalmassá” Isten Országának szolgálatára, tehát a küldetésben való részvételre. Kétfelől is helyesbítünk: vagy azt mondjuk, hogy az ember, önmaga személyére vonatkozó helyes döntésével már „nyakig” benne van a küldetésben; vagy — még helyesebben — azt, hogy a Fiú küldetésében való részvétel, e küldetés szolgálatának vállalása dönti el az ember Istennel való viszonyának kérdését. A két mozzanat egybeesik, helyesebben egy egységes történések és magatartásnak két oldala. Csak ez a szemlélet szabadít meg bennünket az individualista kegyesség végső soron introvertált formájától már a kezdőpontra, és ez járhat együtt a helyes ekkleziológiai következtetés levonásával is: azzal ti., hogy nem képzelődünk olyasmiről, mintha az egyház egyénileg és egymástól függetlenül helyes döntésre jutott emberek szabad társulása volna (eccl-

siola, egyesület). Az egyház Isten megváltó akarata maga vagy ennek erőtere, mint ilyen történet, amely eleve fölöttünk áll, helyes döntésünkben úrrá lesz fölöttünk, és a jelenben belekapcsol az eschatologikus *ekklesia* közösségébe, amely — aki! — a küldetés hordozója. Ez ad választ kitűzött témánk második nagy kérdésére: Krisztus és követői küldetésének összefüggésére. Ez a kettő elválaszthatatlan, a tanítványok küldetése a Krisztus küldetéséből való részesedés. Erről később.

Sokat előlegeztünk már a *finális aspektus* irányában, mivel a szövegben formailag a hangsúly ezen van, még akkor is, ha részben (a gondolat első felében) következményes a mondatszerkesztés (*houtos — hoste*). Ez a megfogalmazás nem is egyszerű finalitást fejez ki, hanem többet: Istennek az ember állapotára „rátekintő”, ezt szíve szerint átérző, az emberrel közösséget vállaló magatartását nemcsak a cél (vagy következmény), hanem mintegy a mérték (*modus*, és így talán a mód) szemszögéből is jellemzi. Így mondhatnók: Isten szeretetének és e szeretet küldetésben való aktualizálásának az a célja, hogy az ember a helyes döntésre eljusson. Tehát nemcsak azért szereti az embervilágot, hogy ez örökéletre jusson, hanem olyan mértékben, addig menően (ld. *edoken* magy.) —, tehát alapjában véve minden határon túl és mérték nélkül (együttal olyan formában és módon is), hogy ebből a Fiú küldetésének tette következett. Így Krisztus küldetése már formájában is arra van hivatva, hogy vonzza a bűnbeesés egyedül felelős okát, az embervilágot az Isten és az örökélet melletti döntésre, hogy ez az emberiségnek „kedves, tetsző” út legyen. Emberré lett, hogy az ember megtalálja őt; az ember megbotránkozhat Isten emberré léteiben, mert ez valóban skandalon, így megfeszítheti a Krisztust (= elvetheti a *Christos pathetos* tételben foglalt szemléletet, főkéntényt, vö. ApCsel 26,23). Ez nemcsak az ögyülekezetben, hanem a továbbiakban is állandóan fennálló lehetősége marad (ha nem is föltétlenül kimondott szavakban, de kegyességi magatartásban akkor is) — mint az ige szavából kitűnik (vö. Zsid 6,6) — magának az egyházon belül élő embernek is.

A Fiú küldetése

Ez a szempont teszi feladatunkká azt is, hogy külön is szóljunk a küldött Fiú személyéről. Itt elsősorban azt kell hangsúlyoznunk, hogy a Fiú vállalja a küldetést: kilép preegzisztenciájából, és magára veszi az ember életmódját (*sarx egeneto*). Az örök Fiú eme döntésének szinte aprólékos elemzésével kezdődik Jn (a *logos*-prológusban), de a küldetés vállalásának szabadságára utal szavakkal külön ki nem mondva az a tény is, hogy Nikodémusnak a Jn 3,16 szavait maga Jézus mondja el mintegy leplezett önkijelentésként, a Fiú döntésének szuverenitására utal (*exousian echo!*) a Jn 10,11—18., kül. a 18. v., de ugyanez a mozzanat tükröződik az említett 1Jn 3,16-ban is. — A Fiú személyére nézve további megállapításokat tesz szükségessé a *monogenes* jelző. Istennek csak egy „természet szerinti” Fia van. Áldozata — ad absurdum menve — akkor is nagyon nagy dolog volna, ha sok fia közül áldozna fel egyet „az ügy érdekében”, mint ahogy ez a nem keresztyén mítoszok világában abszolúte elképzelhető volna. Csak arra nemigen szoktunk gondolni, hogy Krisztus küldetésének egyszerűsége nemcsak a mi szemszögünkben nézve áll fenn, hanem Isten szemszögéből nézve is. Ha ő most, az „Egyszülött” elküldésével nem tudja megoldani a világ sorsát, akkor — szintén ad absurdum fogalmazva — neki sincs több esélye, nincs

„még egy dobása”, akkor valóban mindennek vége, és akkor Jézus golgotai halála csakugyan az *Isten halála*. De csak akkor. Mindenesetre ezzel mégis, így nézzünk szembe. Ebből a szémszögből értjük meg azt, hogy hitvallásunk eme megfogalmazása: „egyszeri és tökéletes áldozat” — nem két különálló vagy eredetileg önmagában is létező minőséget akar összekapcsolni, egyesíteni, összefűzni. Istennek a Krisztusban végbement váltságáldozata azért tökéletes, mert egyszeri. Ez Isten szémszögből azt jelenti, hogy ő maga sem „tudná” megismételni (még akkor sem, ha akarná: erről persze szó sincs, ez antropomorf aspektus). Viszont — és ezt már tudjuk, mert megtanultuk (de tudjuk-e igazán?): arra sincsen semmi szükség, hogy mi megismételjük, akár egyszer, akár többször. A római kereszténység misefogalma nemcsak alulról, az ember felől válik problémátikussá, hanem Isten felől is. Egy becsületes ökumenikus együttműködés érdekében erről sem szabad hallgatnunk. Itt ui. egy nagyon érdekes kifejezésbeli problémára kell rámutatnunk: a római katolikus felfogás dramatikussá, és ezzel visszakanyarodik a misztérium-vallások ciklikus—periódikus szemléletéhez, míg az Újszövetség félreismerhetetlenül a történeti egyszeriséget hangsúlyozza és veszi komolyan. Viszont ezt valóban csak mitikus formában tudja megtenni, és ezt egyfelől nem kell szégyellnünk vagy takargatnunk, másfelől nem szabad „mitológiátlanságot” sem. „Isten egyszülött Fia” — gondoljunk már bele ebbe a kifejezésbe, és azonnal látni fogjuk, hogy itt Isten és megváltó műve egyik lényegi vonatkozásának mitikus-antropomorfizáló megfogalmazásáról van szó. Az itt szereplő *monogenes* pontosan azt van hivatva kifejezni a korabeli mítoszok nyelvén, hogy Istennek valóban ez volt az időknél előtte elkészített, egyetlen és soha többé meg nem ismétlődő, mert meg sem ismételtető esélye az emberiség üdvözítésére. Természetesen az antropológ vonástól ez a megfogalmazás sem tud mentesülni. — Különbö a mondottak jellemzésére az ismert latin szólást így kell módosítanunk: „Secundum non datur”. — Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy *Bultmann* mindebből semmit sem vesz észre, nem vesz tudomásul egyébként kitérő Jn-kommentárjának idevágó helyén: *Stauffer* joggal állapítja meg, hogy ebben a munkájában egy gondolat erejéig sem érvényesíti mitológiátlansági programját, amellyel később a protestantizmus első számú teológusának szerepében akar tetszelegni. Programja, amelynek indulásakor korszakos jövőt jósoltak, amaz egyszerű meggondolás révén mond csődöt, hogy ma már a mítoszról egészen más fogalmaink vannak, mint *Bultmann* nekirugaszkodásakor. Ma talán így fogalmazhatnánk: nem mitológiátlansági kell, hanem az Újszövetség mítoszáit megérteni és az igehirdetés során — gyakorlatilag — megfejteni. Persze, kiküszöbölni valamit, pláne módszeresen és intellektuális erőszakkal — sokkal könnyebb, mint megérteni, és ilyen értelemben „feloldani”. Nemigen lehet tudni, mit szólna *Bultmann* ahhoz, hogy az egész mítosz-probléma, amelynek legalább félszázados jövőt „prófétáltak” vagy prognosztizáltak a német és általában a nyugati haruspexek, a teológiában ma már egyáltalában nem ciklikus, viszont annál elevebb — és szerencsére annál termékenyebb — eszmélkedés készíti az irodalom és a művészetek alkotó vagy kritikai művelőit a mítosz problémájának megragadására.

2. „Úgy szerette a világot...”

Ezek után jutunk el a tetőpontig: az egész újszövetségi üzenet alanyáig, akit a Jn 3.16 a már régebben adoptált pogány eredetű szóval *ho theos*-ként nevez

meg. Nem azért fogalmazunk itt rövidebben, mintha Istennek kisebb jelentőséget tulajdonítanánk, mint Krisztusnak és a világnak, ill. az embernek. Csúpn arról van szó, hogy az eddigiekben már számos olyan közlés hangzott el, amelyek lényegük szerint ide tartoznak, de a tárgyalás módja megkívánta előlegezésüket. Ez különben a továbbiakban is így lesz. Itt már tételezhetünk, és tételeink a mondottak után alig szorulnak magyarázatra. a) A küldetés aktív alanya, a Küldő: Isten. Ő teremtette a világot, ő az, aki soha, egy pillanatra sem szűnt meg Ura lenni a világnak; ő az, aki bizonyos értelemben „magára veszi” az ember bűnbeesésének tényét, következményeit, a nyomában létrejött világhelyzetet. Nincs semmi alap és ok arra, hogy az ún. patripasszianizmus vészfékjét rángassuk e megállapítás hallatán vagy olvastán. „Magára veszi” itt ui. azt jelenti, ami Istennek a világ fölötti szuverén uraságából következik: magának tartja fenn a válság megoldását, és nem bízza az emberre, aki egyszer már csődöt mondott. A kezdeményezés Isten kezében marad, a megvalósítást is magának tartja fenn. — b) Ennek a döntésének (itt a héb. *racon*, gör. *eudokia* fogalma húzódik meg a háttérben) alapja az, hogy „szereti” a világot. Még egyszer térjünk rá arra, hogy itt egy nagyon komolyan problémátikus aor. áll előttünk: *egapesen*. Lehetne így fordítani: „szeretetébe fogadta” (tkp. „megszerette”, ld. 1.1.), de ez nem azt mondja, amit Jn kíván itt kifejezni. Arról van szó, hogy Isten szeretete először a (leendő) világ felé fordul, ezért teremti meg (ennek jelölésére jó az aor.); azután Isten szeretete a csödbe jutott világ felé fordul (szintén aor.) —, ezért nem ejti el ezt a világot, hanem elhatározza, hogy meg fogja váltani. Hogy ezt a szeretetet ne csúpn „kegyes malaszt” jegyében, hanem nagyon reálisan gondoljuk végig, két nagyon profán mozzanattal hadd illusztráljuk: nem szentségtelenítik meg, ha lényegüket komolyan vesszük. Egy francia mondás szerint: *on revient toujours a ses premiers amours* „mindig visszatérünk első szerelminkhez” (egyetlen „sántító” pont a többszám): márpedig Istennek ez a teremtett világ nemcsak első, de egyetlen szerelme is... Ezért nem kérdez ilyesmit: „Helyrehozzuk-e ezt a csödbe jutott világot, vagy teremtünk inkább egy újat?” —, hiszen a teremtéstörténet szerint teremtő munkája folyamán ő maga minősítette *jónak* szakaszról szakaszra „kezőnek munkáját”. Persze, a szabadság és engedelmisség feszültsége annyira lényege szerint tartozik az emberi, „világi” egzisztenciához, hogy — megint csak ad absurdum fogalmazva — akárhány világot teremtene Isten „a maga elvei szerint”, mindegyiknek oda kellene jutnia, ahova ez a világ jutott és i. t. Nem szeretném ezzel valami fatalista gondolkodás látszatát és gyanúját kelteni, ezért inkább így fogalmazok: Ha Istennek új világot kellene teremfenie ahhoz, hogy teremtő akarata — akadálytalanul — célba jusson, ez azt jelentené, hogy végül is csődöt mondott. Úgy szerette ezt a világot... Ennyire mélyre hat ennek a mondatnak az értelme. — c) Az egyszülöttről már szóltunk. Itt ez abban a vonatkozásban kerül újra szóba, hogy az Egyszülöttet Isten „odaadta” (*edoken*). Ez a küldetés lelke. Itt nagyon kifejező az abruptnak is mondható fogalmazás: nem teszi utána a *kosmos*-ra utalva: *hyper autou* (ez már szinte szájbarágó módon közelív tenné a finalitás mozzanatát), és ez éppen így, az állítvány abszolút, minden bővítmenytől szinte askztikus fegyelemmel tartózkodó használatával válik kifejezővé. Isten a Fiút (ez is vonatkozás nélkül van fogalmazva, ld. 1.1.) *odaadta*. Nem volt más, akit küldhetett volna (vö. Mk 12.6). De ennek ellenére egy pillanatig sem habozott, amikor eljött az „idők teljessége”: *lemondott* az egyetlenről, ilyen módon teljesen megüresítve magát. (A

Fil 2,7 teszi előttünk kétségtelenné, hogy a Fiú itt a földön szervesen folytatta tovább önmaga *kenosis*-ában az Atya „programját”). Hogy az *edoken* milyen tartalmat hordoz, arról az evangéliumi tradíció a maga egészében beszél. Jézus nemcsak annyit tesz küldetése során, hogy elhagyja az Atyánál neki biztosított dicsőséges helyet, hanem földi viszonylatban is emberi, éppen ezért embertelen sorsot vállal magára. Nem folytatjuk tovább ezt a gondolatmenetet. Csak ennyit jegyzünk meg még, hogy Jézusnak a minden kor emberével vállalt sorsközössége, megaláztatása, meggyaláztatása fejezi ki — nem a leghívebben csupán, hanem egyedül adekvát módon a jelenlegi világkorszakban az ő és az ember megdicsőülését (vö. Jn. 13,31. k.); *edoken* tehát lényegében többet mond, mint a szokásos *apeteilen*, bár lényegük azonos. Ez ti. nemcsak annyit jelent, hogy „elkülönítette magától”, hanem az is benne van a jelentésében, hogy „kiszolgáltatta” (*paredoken* értelmében). Ennek értelmét és tartalmát Jézus a kereszten mondott nyomatékos, héber-arám fordításban is idézett szavaival teszi nyomatékosá és teljessé: *eli, eli, lamma sabachthani*.

A modell

A másik fogalom és megjelölés a *modell*. Ez mai köznyelvünknek és szaknyelvünknek (a zsargonnak) egyre ismertebb szava, mint a struktúra, modalitás, pluralitás és i. t. Ezek a mai embernek és világának élményanyagában nélkülözhetetlen elemek, így természetes, hogy a teológiai reflexió is igénybe veszi őket. Ezt a tendenciát a nem keresztyén világ fogadhatja gyanakvással is, mint ahogy erre már volt példa: tarthatja az ilyen fajta egyházi-teológiai „trend”-eket egy egyházi modernizmus olyan eszközeinek, amelyek révén az egyébként idejétmúlt egyház igyekszik, próbálja túlélni önmagát. Ezen, persze, mindkét, párbeszédben álló félnek túl kell jutnia. Az egyháznak meg kell értenie, hogy nem jó, ha tagjai az őket körülvevő világ problémáitól és ennek megfogalmazásaitól távol maradnak, idegenek. Gyakorlati példa: jó-e nekünk, ha egy-egy lelkipásztorunk nem tud különbséget tenni „ökonómikus” és „ökumenikus” között (nem légből kapott, hanem valóban és többször megtörtént eset). A világ egyre inkább megérti, hogy az egyház részéről az ilyen igyekezet és törekvés *nem a világ ellen irányul*, hanem az egyháznak a világgal és problémáival való szolidaritását és aktív segítőkészségét van hivatva szolgálni.

A mondottak miatt nem szükségtelen a *modell* fogalmának és az ezt kifejező szónak az eredetét nagy vonalakban bemutatni. Maga a szó a lat. *modus* „mód: mérték; versmérték; hangnem” kicsinyített formája; először *modulus* „mérték, mérce”, további kicsinyítéssel, csak a késői latinságban *modellus* „mérce, norma; minta”. A „minta, példa, példakép” jelentése továbbra is alapvető marad a fogalom és a szó életében.

2.2.2. Mai formája a *modellus* olasz utódához: *modello* kapcsolódik. Ez a képzőművészet területén jelentkezik, nagyjában azzal a jelentéssel, amelyet ma a „fotomodell” megjelölés közelít meg leginkább: képzőművészeti alkotás alapjául szolgáló, élő vagy élettelen, személyi vagy dologi „minta”. Itt minőségi és mennyiségi kérdések egyaránt vetődhetnek fel. Hogy a modell és a segítségével létrejött műalkotás viszonya hogyan értelmezhető és értelmezendő, az ma már a képzőművészet belkörü kérdése. Az erről folyó vitát hagyjuk rá nyugodtan a különféle képzőművészeti irányokkal foglalkozó műkritikára, művészettörténetre és művészetelméletre.

A mi témánk szemszögéből a leglényegesebb mozzanat az, hogy a modell ma már kommunikáció-elméleti kategória. Információt közvetít a kódolás és dekódolás jól ismert folyamatának megfelelően. Mint ilyen — nem konkurrenciát kíván jelenteni a nyelv jelrendszerének, hanem az emberi kultúra különféle területein a nyelvi közlésnek igyekszik segítségére sietni, ezt támogatja, illusztrálja, kiegészíti, erősíti, indítja, ösztönzi és i. t. A nyelvi jel és a modell mint információt közvetítő, közlő jel viszonya mellérendelt, nem egymást kizáró, nem a konkurrenciáé. Így a mai művelődés területén nekünk is a modell ilyen jelentőségét és szerepét kell szemügyre vennünk, és így kell esetlegesen adódó karakterisztikumaival is megismerkednünk.

A modell jellegzetességei

A *modell* ilyen módon „réteg-kommunikációs” kód: ezt a megállapításunkat azzal tehetjük érthetőbbé, hogy a modell kategóriája a már említett művészettörténeti funkcióján túl jelentős szerepet játszik korunk technikai-tudományos, természettudományi irodalmi és általában köznyelvi rétegében is. E rétegekben betöltött funkciójával csak vázlatosan foglalkozunk itt, mielőtt a teológiai reflektálás területén betöltött szerepére rátérnénk.

— Az *építészetben* a modell a kialakítandó épületet mutatja be, szemlélteti (általában kicsinyített méretekben), így felépítéséhez is segítséget nyújt (ennek a modellnek általánosan elfogadott külön megjelölése a *makett*).

— Hasonló a helyzet a *gépiparban*: a modell itt is „megelőlegezi” — részben vagy egészében — a végterméket, és egy termelő (produktív) eljárás folyamán megy át abba.

— A *közgazdaságtanban* a modell végső soron alkalmazott matematikai leírások és ábrázolások rendszere: ezeknek a gyakorlatba való átültetése jelenti a cél megvalósítását, de vannak megvalósítható és csupán föltételezett gazdasági modellek (ez utóbbiak nyilván szintén nem öncélúak, hanem a tervezés és a viszonyítás céljait szolgálják —, ha áttételesen is).

— A *természettudományokban* (fizika, biológia) a modell *szemléltető* jellegű, az adott valóság „leképezése”, léptéke a célnak megfelelően kicsinyítő, 1:1 arányú vagy éppen nagyító (növényi, állati szervek vagy lények modelljei, atommodell stb.).

— A *játékmocklek* szórakoztató-illusztratív jellegűek, nem lépnek fel a teljesség tükrözésével, miniatürizáló jellegűek.

— A *köznyelvben* — már az eddigiekből is érthetően — a modell általában mintát jelent, amelynek nyomán az ember a valóságot igyekszik megélni vagy megvalósítani. Így általában szemléltető, példát nyújtó, utánzásra („követésre”) készítő és egzisztenciánkon belül érvényesülő jelentéssel mutatkozik.

Témánk természetessé teszi, hogy külön térünk ki a modell fogalmának *irodalomelméleti* jelentésére. A kommunikáció tárgyköre, az információk tárgya itt az ember és világa, valamint a kettőnek egymáshoz való viszonya. Tudomány — művészet (irodalom): ezek azok a kommunikációs platformok, amelyeken az ember megkísérli a probléma megoldását. A tudomány megfajtási kísérlete és közlésmódja elvont-általános, ezért a hétköznapi embernek nem hozzáférhető. Az ő magatartása a tudományokat illetően inaktív: vagy közömbös (nem tud róla, így nincs megfajtása a kérdésben, a világ áttekinthetetlen, zürzavaros képlet marad a szemében, nem tud, esetleg nem is akar eliga-

zodni benne), vagy elutasító (csak önmaga kis kozmoszát fogadja el, ezen nem is hajlandó túllépni). Végül is mindkét esetben a *partikuláris* és az *univerzális* szemlélet megütközésére (illetve az előbbiben ennek megkerülésére) kerül sor. A mondottakban nem tudományellenes tendenciák akarnak érvényesülni, hanem egyszerűen a valamennyiünk által jól ismert (és helytelenített) tények rajza ez. Visszatérve a hétköznapi emberére — még mindig marad két út. Az egyik az áltudományos manipuláció: ez nagyjában és laikus szinten fogalmazva azt jelenti, hogy a tudománnyal kapcsolatban nem álló, vele kapcsolatot létesíteni nem tudó vagy nem akaró emberre rákényszerítjük a meg nem értett tudományos világnézet kész (és szervesen) kategóriáit. Ez az út nyilván skizoid és paranoid reflexiókra vezet, ezenkívül az emberi erkölcsöt mint tényezőt egyszerűen reflektálatlanul hagyja. — A másik út a hétköznapi emberének megfelelő kategória a világ megismerése, ember és világa viszonyának megértése és aktív rendezése érdekében. Ezt a célt szolgálja többek között a *művészi modell*. Ez nem a tudomány említett megoldási kísérlete ellen irányul, hanem a termékellen közöny vagy individualizmus és az absztrakt tudományosságából folyó („elmosódó”) univerzalizmus között van hivatva közvetítő szerepet játszani. Erre a célra alkalmas eszköz lehet a művészet: az irodalomban egy-egy történet az epikában, egy-egy kép a lírában; ezek és hasonló elemek a valóság valamilyen összefüggésének vagy összefüggérendszerének képi megjelenítései („leképezései”). A modell kódolja az egyetemes összefüggéseket, de olyan módon, hogy anyagát a hétköznapiakból (a hétköznapi emberének jól ismert valóságsszituációjából) veszi, ám túlmutat az egyedi valóságon, mert az indikatív közlésen túl a dekodoló személynek imperatív érvényűvé válik. A modell az őt tudomásul vevő személynek nemcsak annyit jelent, hogy mindaz, amit vele közöl, vele is megtörtént vagy megtörténhetett volna, hanem — programszerűen — azt is, hogy a modell közölte magatartás érvényszerűen vonatkozik rá: azt kell tennie, amit ez foglal magába, ha a szó igazi értelmében *ember* akar lenni. Mindegyik vonatkozására az jellemző, hogy túlmutat az egyedien és konkrétan, a világ egyetemes összefüggéseiről közöl valamit. Ha most már ezen a nyomon haladva utána járunk a modell struktúrájának, jelentést is tulajdonítunk neki, akkor a művészi modell elérte célját: kiszakítja a befogadót a hétköznapi tudat *circulus vitiosus*-ából, a partikularizmus gondolkodó embert partikularizmusából (*katarzis-élmény*).

A modell lényegi vonása tehát ebben a síkban az, hogy együtt és elválaszthatatlanul jelenti önmagát és egy másik dolgot, egyszerre érvényes két dimenzióban. Ez kelti a befogadóban a sokrétűség élményét; ez a művészi modellnek az a képessége, amelynek révén az intenzív teljesség élményét tudja nyújtani a világról (nem a terjedelem, hanem a minőség kategóriájában). Aligha kell különösebben kiemelnünk, hogy ez a definíció mennyire közelvisz bennünket (formai tekintetben) a modell teológiai használatához és jelentéséhez. Egyrészt a modell az embert az irodalomban (és általában a jó értelemben vett művészetben) életszemléletének partikularizmusából igyekszik kiemelni, és a világ egyetemes jellegének felismerésére (önmagá univerzális küldetésének megértésére) eljuttatni; másrészt a modell az embert ezen a területen a világhoz való viszonyának, emberi egzisztenciájának megértésének vonatkozásában nem csupán az elméleti ismerés, hanem az erkölcsi felelősség és az ebből fakadó állásfoglalás, cselekvés fokáig is igyekszik eljuttatni. Ez elhatárolja a világ- és embermegértésével ellentétes erővel való azonosulástól vagy közösségvállalástól. Itt döntésre

kényszerül, és ez a döntés — akár hosszú folyamat eredménye, akár pillanatnyi, szinte robbanásszerű elhatározás —, mindenképpen személyiségének az általa felismert értékek által meghatározott „szférájába” állítja bele (l. a *katarzis* fentebb említett fogalmánál).

A teológiai modell

Sajátos területünkön, a teológia és közelebről éppen a bibliai, ez esetben az újszövetségi teológia terén nyilván megvan a fogalomnak és szavának a maga sajátos használata.

— Magyar teológiai vonatkozásban én a *modell* szót először *Makkai* Sándortól hallottam, hadd hivatkozzam erre. Gyakorlati teológiai érdekelttségű tétele volt az a megállapítás, hogy „Isten országának modellje a család” (a keresztyén család). Ez a megállapítás két mozgásirányt foglal magába. Az első az, hogy Krisztusban Isten országa valóságosan eljött a földre, és bár jelenléte egyrészt nem látható (empirikus), másrészt nem a teljesség fokán történik (hitben van jelen, tehát ígéretes és eljövendő marad: ez azt jelenti, hogy újabb ígérek távatát is megnyitja), ez mégis — és éppen ezért — kötelezi az egyházat, Krisztus testét arra, hogy életmegnyilvánulásaiban a hit látása számára Isten országának valóságát észlelhetővé tegye. Ez a második mozgásirány. Isten országa a földön az egyházban „sűrűsödik össze”, ennek az egyháznak mintegy az alapvető (de közösségi) sejtje a család. Ennek szinte középponti jelentősége van Isten országa már jellemzett valóságát, jelenlétét illetően. Számos vonása közvetlen utalás Isten országának átfogó, tehát jelenvaló és eljövendő valóságára. Míg az előbbi felülről lefelé irányul — csak egy ilyen mozgás lehet Isten és az ember világ viszonyában primer és megalapozó jelentőségű —, addig a második horizontális: arra van hivatva, hogy Isten országának földi jelenléte az ember világban sokféle erőösszetevő eredőjét segítsen létrehozni.

— A másik teológiai vonatkozású használatában a fogalomnak és szónak kénytelen vagyok önmagamra hivatkozni. Jó néhány éve középponti megállapítása újszövetségi teológiai, exegetikai eszmélkedésemnek az a tétel, hogy az Újszövetségnek, közelebről az evangéliumoknak (minden bizonyos Jézus nyomán) döntő tartalma *magatartás-modellek* közlése, felmutatása. Ez az evangéliumokon kívül, az ApCsel-en át, az apostoli levelekre erőteljesen vonatkozó érvénnyel a Jel-ig az egész Újszövetségre áll. Jézusnak egy sajátos szituációban tanúsított magatartása, elmondott tanítása, példázata vagy törvényt magyarázata egyértelműen ebbe a kategóriába esik. Jézus ilyen modelljei részben teljesen irodalmiak (tanítás, törvényt magyarázat, tehát irodalmi elemekre való reflektálás), részben történekekről adott irodalmi beszámolók (Jézus életének eseményeiről vagy övének sorsáról, magatartásáról, az emberi együttélés bármely területén mozgó és cselekvő emberek állásfoglalásáról és cselekvésmódjáról szóló elbeszélések, olykor éppen a közmondások világából vett reflexiók) mindig azt a nem is titkolt célt szolgálják, hogy kiemeljék az embert rossz individualista-egoista megkötöttségéből, és figyelmessé tegyék az egész, közös sorsú ember világ problémáira, valamint e problémák megoldásaira. Részletesebben ezekről itt nem szólnék, mert a következőkben úgyis ezekről lesz szó, még ha az anyag felosztása során az egységek nem is az eddig mondottak kategorizálását követik.

Dr. Varga Zsigmond J.

A Szentlélek ígérete és funkciója*

Korszerű keresztyénség — az igazság Lelke szerinti élet

A cím első fele a korszerű keresztyénség alapját, fel-tételét, a záró részlete pedig annak tartalmát világítja meg. Az előadás főtémája a korszerű keresztyénség tehát oly módon, hogy annak lehetősége, sőt szükségessége nyilvánvalóvá váljék tartalmi vonásainak ismertetésével együtt úgy, ahogyan János evangéliumának búcsúbeszédeiből a *parakletos* ígéretéről, és funkciójáról szóló tanításában tárul elénk. A *parakletos* Jézus ígérete arra a korszakra nézve, amelyben ő testi formában nincs többé a világban (Jn 14,15–17) dicsőséges visszajöveteléig. Ebben a korszakban a megígért *parakletos*, aki több néven is szerepel Jézus ígéretében, végzi azt a munkát, amelyről a róla szóló ígéret beszél. A *parakletos* a Jézus ígéretében meghatározott funkciója szerint egyrészt az Atya és a Fiú munkáját jelenti ki, időszzerűen megszólaltatja a Jézusban egyszer, s mindenkorra adott kijelentést, másrészt ennek alapján tovább vezet, a teljes igazságra eljuttatja Jézus követőit az ő mennybemenetelétől a dicsőséges visszajöveteléig terjedő időben. A maga korában *korszerű az a keresztyénség, amely a Lélek erejével kora emberének szellemi szintjén úgy hirdeti Krisztus megváltó munkáját, annak etikai konzekvenciáival együtt, úgy vállal szolidaritást a különböző nyomorúságok között lévő emberrel, mint ahogyan a Názáreti Jézus tette a maga korában.* Korszerű keresztyénség az, amely képes a maga korában kora emberével kapcsolatot teremteni oly módon, hogy az elnyeri Krisztus szabadító erejét, részesül a Megváltó Úr váltságmunkájának javaiban. Korszerű az a keresztyénség, amely nem hátra tekint, hanem előre, s a Lélek vezetésére figyelve nem a „tegnap” keretei között akar élni, hanem a mai adottságoknak megfelelően lesz só, kovász, és világosság: áldás a maga nemzedéke számára szűk körben, és világviszonylatban a szeretet tetteivel, és az igazság Lelke szerinti élet megvalósításával.

Az előadás címe olyan témát vet fel, amely ma világ-szerte a különböző egyházak, szaktudósok, és egyszerű keresztyén emberek érdeklődésének középpontjába került, egyre intenzívebben foglalkoztatja az egyházat. Az egyház megújulásával együtt jár a Szentlélek vezetésére való figyelés, útmutatásainak követése, a korszerűsödés vágya, az igazság Lelke szerinti élet igénye. „Jövel teremtő Szentlélek”, ez volt a Református Világszövetség frankfurti ülésének a témája. Az Egyházak Világtanácsa Világmisszió és Evangélizáció Bizottságának 1980. május 12–25. napjain Melbourneben tartott gyűlésére készített tanulmány¹ a történeti áttekintés után a Szentlélek munkájának jelentőségét hangsúlyozza az egyház megújulásában, és küldetése vállalásában egyaránt. „Az Urára figyelő, a Lélek vezetésének engedő egyház ma — az emberiség történetének páratlan időszakában — világosan hallatja a megtérésre hívó prófétai szót: változtassátok meg utaitokat. Ez a prófétai szó az egész emberi együttélést érinti”² — Bartha Tibor ezekkel a mondatokkal irányítja figyelmünket a Szentlélek munkájának jelentőségére. A Szentlélek funkcióját elemzi Békési Andor és Imre Ernő figyelemre méltó módon.³ „Az evangéliumi egyházak a reformáció óta eltelt idő alatt sok tekintetben hátrányosan változtak meg, pl. elintézményesedtek, ha-

gyománytiszteletük megnőtt, maradiságuk nyilvánvaló lett. Pedig ezek ellen az egyházi kísértések ellen a reformátorok tiltakoztak, protestáltak. Ezért a reformáció szükségessége és igénye érvényes a reformáció egyházaira nézve is” — állapítja meg Bartha Tibor. Így folytatja tovább a gondolatsort: „Tanúi vagyunk a technika, a társadalmi élet és a tudomány területén végbemenő gyors változásoknak. Mindezek következtében olyan helyzet állott elő, számos olyan kérdés merült fel, amelyekkel az egyházaknak szembe kell nézniük... a modern ember azért lát szakadékot az egyház és önmaga között, mert a keresztyén egyházak nem tudnak feleletet adni, vagy elkésve kínálnak mindenki által már elfogadott megoldásokat a kort és társadalmat foglalkoztató kérdésekre.”⁴ Végül a mi utunkat így határozza meg ez a tanulmány: „... a mi útkeresésünk a Szentlélekhez szóló imádság, hogy Ő vezessen vissza bennünket a Bibliában elénk álló Jézus Krisztushoz.”⁵ Témánk szempontjából még egy érdekes tanulmányra szeretnék utalni: *Hoekendijk*: „Die Zukunft der Kirche und die Kirche der Zukunft”, amelyet Pákozdy László Márton ismertetett.⁶

Miközben az előadás témájának időszzerűségét megvilágítottam, nem szeretném azt a benyomást kelteni, hogy a Szentlélek témaköre csak ma foglalkoztatja a különböző egyházakat. Ha ugyanis az ősegyház történetére figyelünk, akkor azt láthatjuk, hogy az egyház első időszakában szintén az egyház központi kérdései között szerepelt. Az egyház élete a Szentlélek kitöltésével indult, és további szakaszában is döntő szerepe volt a Lélek vezetésének, munkájának. Alig indult meg azonban a keresztyén missziói munka, arról is hírt kapunk, hogy Samáriában egy bizonyos Simon nevű ember pénzen akarja megvásárolni magának azt a hatalmat, amely az apostolok szolgálata nyomán megmutakozott. — Pál apostol azoknak, akik Korinthusban túlértékelik a nyelveken szólás ajándékát azt tanítja, hogy csak annak a kegyelmi ajándéknak van helye a gyülekezet keretén belül, amely épít. Az értelmes bizonyosságtételt messzemenően előbbre helyezi a Lélek eksztatikus megnyilvánulásánál. Sőt mindezeknél nagyobb, a legnagyobb ajándéknak tekinti a szeretetet, amelynek az egész keresztyén életet át kell hatnia. Ez az ajándék nemcsak az élet minden területén érvényes, hanem a jelen és az eljövendő korban is. Tudjuk, hogy a Lélek tekintélyére hivatkozva próbálták meg némelyek az első század második felében függetleníteni magukat a Kijelentés írásbeli formájától, ferde nézeteiket titokzatos, extra kijelentés alapján igazolva. Később a II. század közepén Montanus a Jn 14-re hivatkozva hirdeti, hogy a „más vigasztaló” megérkezett, s ez a Lélek a frigiai próféta mozgalom tagjaint osztogatja kegyelmi ajándékaikkal az egyháznak. A montanista Miltiades ellenfele viszont azt tanítja, hogy nem lehet próféta az, aki eksztázisban nyilatkozik meg. Kerinthos egyszerűen elveti a Szentlelket, és vele együtt az egész János nevével fémjelzett irodalmat.⁷ E rövid történeti áttekintés csupán azt kívánja érzékelteni, hogy a Szentlélek vezetésére figyelve, nem kis harcot jelentett az egyháznak már a korai időszakában sem a Szentlélekkel kapcsolatos helytelen tanításokkal szemben a helyes tanítás megőrzése, s a keresztyén hit korszerű megfogalmazása, és megélése. Rendkívül jelentős dolog, hogy Pál, majd később János apostol úgy szólaltatja meg kora nyelvén az evangéliu-

* A Magyarországi Református Egyház újszövetségi szakkonferenciáján elhangzott előadás. Debrecen, 1980. augusztus.

mot. hogy nem rövidítette meg annak tartalmát. E. Schweizer, Heilige Geist c. művében miközben János műveinek Szentlélekről szóló tanításával foglalkozik, és megállapítja, hogy ha Pál tanításával összehasonlítjuk, nyilvánvaló a kettő között az összhang és a különbség is, ezt azzal magyarázza, hogy János mintegy félévszázaddal később fogalmazta meg iratait, mint Pál, ezért természetes, hogy másképpen, — a szituáció igényének megfelelően —, szóltatja meg ugyanazt.⁸ Tehát, mivel János ugyanazt az őskeresztény hagyományt szóltatja meg, mint Pál, a kettő tanítása közötti egység nyilvánvaló, mivel azonban a kettő bizonyosságtétele között mintegy emberöltő időbeli távolság van, a különbség érthető, sőt szükségszerű. Az Újszövetség különböző irodalmi rétegei adnak jelt a Szentlélek munkája által a Krisztusban adott kijelentés, és annak nyomán a Lélek által megalakult egyház korszerűvé tételére, korszerűvé lételére. — Az a tény, hogy ma, a reformáció korában Kálvin tanításában, és az egyház korai időszakában egyaránt központi kérdés a Szentlélek munkája, vele együtt a kereszténység korszerűségének kérdése, semmiképpen sem tekinthető véletlennek, hanem azzal függ össze, hogy a reformáció korában, és ma újra szükségesnek tartja az egyház azt, hogy ahhoz a modellhez alakuljon, amelyet Krisztus adott követőinek, és a Szentlélek által alakított ki az ősegyház korában. A Krisztus által adott kijelentést, paradigmat ugyan Jézus ígérete szerint a Szentlélek képes a szituációnak megfelelően alkalmazni, vagyis életre szólító és az élet erőit közlő beszédként megszóltatni, valamint tettekben, életformában kiabrázolni, azaz korszerűsíteni.

A korszerű kereszténység feltétele a Szentlélek ígérete és funkciója

A Szentlélek ígérete Jézus nevéhez kapcsolódik, és funkciója általa meghatározott. A Szentlélek munkája feltételezi azt az üdveseményt, állapítja meg Kümmel, amely Jézus Krisztus által történt meg.⁹ Az ősegyház tudósítása e témát illetően a döntő dologban egybehangzó. Jézus ígerte meg a Lélek ajándékát tanítványainak, szólt a munkájáról, világossá tette, hogy küldetésükre a Szentlélek vétele teszi alkalmassá követőit. A Szentlélek a Jézus eltávozása utáni korban a tanítványok által, de tőlük függetlenül is munkálkodik a világban, az Újszövetség valamennyi irodalmi egységében jelentős tényezőként szerepel. — Ha azonban a részletekre figyelünk, észre kell vennünk azt a különbséget, amely a szinoptikusok és János anyaga, valamint János és a páli irodalom Szentlélekről szóló tanítása között van. Az Újszövetség egyes irodalmi egységeinek részletes elemzésével nem foglalkozunk, csupán vázlatosan emeljük ki azokat a különbségeket, amelyek témánkat illetően köztük van, a hangsúlyt János tanítására téve.

János és a szinoptikusok Szentlélekről szóló tanítása közti különbség

János evangéliumára a Szentlélekről szóló tanítását illetően is érvényes az, ami egyébként az evangélium egész bizonyosságtételére nézve érvényes: ismeri a szinoptikusok anyagát, nem ismétli meg azok bizonyosságtételét, hanem épít rájuk, és kiegészíti anyagukat.¹⁰

Míg a szinoptikus evangéliumokban a Szentlélek funkcióját illetően az került éles megvilágításba, hogy mit jelentett a Szentlélek a Názáreti Jézus számára születését, küldetését illetően, és éppen csak felvetődött

a tanítványok számára szóló jelentősége is, addig Jn evangéliuma viszonylag röviden közli a Szentlélek jelentőségét Jézus földi munkájával kapcsolatban (Jn 1,32k. 3,34), viszont a jövőt illetően hangsúlyozza a Szentlélek jelentőségét, és döntően a Jézus feltámadása utáni korra nézve világítja meg funkcióját (Jn 14—16). János evangéliuma tehát a *Szentlélek munkájának jelentőségét elsősorban a megdicsőült Krisztusra és a tanítványok küldetésére nézve világítja meg.*

A szinoptikus evangéliumokban, ami az anyaguk elrendezését illeti, a Szentlélekről szóló bizonyosságtétel az első egységben szerepel, Jézus messiási munkájának kezdetéhez kapcsolódik, János evangéliumában viszont nagyjából az evangélium második nagy egységében található (Jn 14—16). Jézus messiási munkájának utolsó részletéhez kapcsolódik, Jézus búcsúbeszédeiben szerepel.

A szinoptikusokban a Lélek jelölésére minden esetben a *pneuma* fogalma használatos, János evangéliumában viszont, éppen a tanítványok számára szóló jelentőségének hangsúlyozására való tekintettel a *pneuma* fogalma mellett több olyan fogalom is szerepel, amely a Lélek funkciójára utal (Jn 14,16. 16,26. 16,7).

János evangéliuma a szinoptikus evangéliumok Szentlélekről szóló tanítását azzal egészíti ki, hogy a *Szentlélek munkájának krisztológiai gyökérből eredő ekklesiológiai jelentőségét emeli ki, és részletezi.*

János és Pál Szentlélekről szóló tanítása közti különbség

János a Lélek erejének megmutatkozási formáját illetően nem szól semmiféle olyan jelenségről, amely rendkívülinek számít, és a hétköznapi, a mindennapi élet jelenségeitől valamilyen módon eltérne. *Bultmann* is megállapítja, hogy János a közös keresztény hagyományanyagból meríti a Szentlélekre vonatkozó tanítását, azonban egyáltalán *nem szól arról, — úgy mint Pál —, hogy csodatettekben vagy feltűnő pszichikai jelenségekben nyilvánul meg az ereje.*¹¹ János irataiban éppen az hangsúlyos az I. század végén élő gyülekezetek helyzetére való tekintettel, hogy a *Szentlélek az élet egészen hétköznapi keretei között megjelenve végzi új életet teremtő, és az új életben megtartó munkáját, a testi, az anyagi világ keretei között, mint ahogyan Jézus is testben jelent meg.* A Szentlélek az élet hétköznapi kereteibe behatol a maga életető erejével, és újjászüli a bűn által meghatározott embert oly módon, hogy hit által annak az életnek a részesevé lesz, amelyen nincs többé hatalma az élet ellenségének, a sötétség hatalmának, a hazugság atyjának, aki embergyilkos volt kezdettől fogva. A Szentlélek által nyert élet tartalma a tettekben megmutakozó szeretet.

Pál tanítása a Szentlélekről részletekbe menően konkrét, Jánosé nagyvonalúan általános. Míg Pál egyenként foglalkozik a gyülekezeti istentiszteleten megmutakozó lelki jelenségekkel, addig János egyetlen mondattal tanít az istentisztelet helyes, korszerű módjáról (Jn 4,24). Legtöbbnyire talán így foglalható össze a Szentlélekről szóló tanításbeli különbség János és Pál között: *Pál tanítása speciális, Jánosé globális.* Ez voltaképpen csak annyit jelent, hogy János egyszerre és együtt ajándékozza meg a gyülekezeteket azzal a tanítással, amit Pál az egyes gyülekezetek konkrét helyzetének megfelelően szóltatott meg. János korában egy elvi síkban mozgó, átfogó jelentőségű tanításra volt szükség, az evangélium ezt rögzítette. E. Schweizer hangsúlyozni kívánja, hogy a Pál és János tanítása közti különbség témánkat illetően nem elvi,

hanem megfogalmazásbeli, Pál a rabbinus kategóriákat sokkal nagyobb mértékben veszi igénybe, mint János.¹²

A Szentlélek jelölésére használatos fogalmak Jánosnál

János is a *pneuma* fogalmát használja elsősorban a Szentlélek jelölésére. Ami János szóhasználatát illeti, ez a fogalom a *theos* mellett szerepel a Jn 4,24-ben. annak kifejezésére, hogy Isten nem tartozik az anyagi, a testi világ létezőinek a sorába. Önállóan fordul elő ez a fogalom Jézus ígéréteiben az Atyával és Fiúval azonos lényegű, de különböző funkciójú mennyei lény jelölésére.¹³ János evangéliumának *pneuma* fogalma a Szentléleknek az Atyával és Fiúval való lényegi azonosságát, és személyének megkülönböztethető voltát világítja meg. Jézus azzal, hogy a *pneuma* eljövételét megígérte tanítványainak, kifejezte Istennek azt az akaratát, amely szerint állandó kapcsolatban kíván lenni az emberrel, Jézus tanítványaival, és az ember számára biztosította ennek a közösségnek a feltételét. Isten önmagát adta a világnak, és önmagát adja az embernek Jézus ígérete szerint úgy, hogy vele is marad (Jn 14,17b). János szerint a *pneuma* meghatározása azt fejezi ki, hogy Isten láthatatlanul ugyan, és az ember számára ki nem számítható módon, de meg tapasztalható módon munkálkodik a földön (Jn 3,8). Isten és az ember közössége a *pneuma* által jöhet létre, és állandósulhat. A *pneuma* Jánosnál Jézusnak mint Megváltónak az ígértetésben megnyilvánuló erejeként is jelentkezik, aki által Isten világa az emberrel találkozik, s a halál örököse természet szerint, az élet örökösévé lesz ígértetés szerint. Az igazi élet csak Istennél található meg, a *pneuma* szférájában. A *pneuma* nem a hellénista képzeteknek megfelelően a testtől elválasztó, abból kiszabadító erő, hanem arra Krisztus váltságművét kiterjesztő, érvényesítő, az embert elhívó és irányító hatalom.

A *pneuma* fogalmához kapcsolt *hagion* (Jn 14,26) szintén az Atyával és Fiúval való azonos lényegre utaló kifejezés (1Pt 1,16), a *tes aletheias* (Jn 14,17; 15,26; 16,13) birtokos jelzővel együtt. Az Ószövetség tanítása szerint az Atya utjai igazak (Hos 14,10), az igazság cselekvését várja népétől (Mik 6,8), igazsága az egéig hat fel (Zsolt 71,19). A Fiú azt az országot hirdeti, és jelenítette meg a földön, a béke birodalmát, amelynek alapja a jogosság és igazság (Ézs 9,6), és úgy jelenti ki önmagát, mint aki az igazságot szólja (Jn 8,40), aki az igazság (Jn 14,6). A *pneuma* fogalmának e kettős meghatározása azonban úgy fejezi ki az Atyával és Fiúval való lényegi azonosságát, tehát Isten voltát, hogy egyúttal jelzi a funkcióját, a munkáját is. A *pneuma* ugyanis azáltal teremt kapcsolatot a *theos* és az *anthropos*, az Isten és az ember között, hogy a Názáreti Jézus, a *kyrios Christos* megváltó munkáját, amely objektíve minden ember számára a szentségben és igazságban való élet lehetőségét teremtette meg, érvényesíti, kiterjeszti. E. Schweizer szerint a Jn 7,38k azt hirdeti, hogy a Lélek, mint élő víz a gyülekezetben a szóban és tettben realizálódó ígértetés, a hirdetés és kiábrázolt, a hallható és látható Ige által árad ki.¹⁴ A Lélek által megszólaló Ige Krisztus megváltó munkáját az ember személyes tapasztalatává teszi: szubjektív valósággá. A Szentlélek által meggy végbe a csoda: Isten és az ember, a szent és bűnös találkozik. A megváltott és újjászült ember nemcsak beplántáltatik a szentbe és igazba, Krisztusba, hanem elválaszthatatlanul „összenő vele”, amint a szőlőtővel a hajtás (Jn 15). A Szentlélek munkája megkülönböztetendő Krisztusétól, de el nem választható attól. „Nincs Ige Szentlélek nélkül. Nincs Szentlélek

Ige nélkül”, amint ez Kálvin tanításában különösen kifejezésre jut.¹⁵

A *pneuma* Jézus ígértetésében *allon parakleton* (Jn 14,16), illetve *parakletos*-ként szerepel még János evangéliumában. Maga a *parakletos* fogalma az Újszövetségben az evangéliumon kívül csak 1Jn 2,1-ben szerepel, de ott nyilvánvaló, hogy a megdicsőült Krisztusra vonatkozik. János evangéliuma a búcsúbeszédében négyszer (Jn 14,16.26. 15,26. 16,7) nevezi a *pneumát*, a Szentlelket, vagy igazság Lelkét *parakletos*nak, akit Jézus eltávozása után nyernek el tanítványai. *Behm* így határozza meg a *parakletos* fogalmát: „Isten küldötte a földön.”¹⁶ Ugyancsak ő állapítja meg, hogy bár ez a fogalom csak a János „irodalmi alkotásaiban” szerepel, jelentéstartalma mégsem egységes, a különböző részletekben más-más árnyalata dominál a fogalomnak abból a gazdag jelentéstartalmából, amelyet a szó magában foglal. — Ha ugyanis a *parakletos* jelentéstartalmát vizsgáljuk, helyeselnünk kell G. Braumann¹⁷ megállapítását, aki rámutat arra, hogy ennek a görög fogalomnak nem csupán egyetlen helyes fordítása lehetséges. Jelentése: „közbenjáró”; „pártfogó”; „segítő”; „szószóló”; „tanácsadó”; „segítség”; „vigasztaló”. A *parakletos* a fogalom eredeti jelentéstartalma szerint az, aki valakiért annak érdekében szót emel valaki más előtt, eljár az ügyében. A jogi életből származó jelentéstartalommal kapcsolatban *Behm* megállapítja, hogy ez nem tekinthető teljesnek, csak egy árnyalatnak, amely mellett föltétlenül számításba kell venni a „segítő”; „tanácsadó”; „pártfogó” általánosabb jelentéstartalmát. A görög egyházatyáknál a *parakletos* fogalmának többnyire a „közbenjáró”, „szószóló” jelentéstartalma szerepel, a latin egyházatyáknál *Tertullianus* óta az „advocatus” („védő”, „ügyvéd”, „tanácsadó”) lett a fogalom fordításának terminus technicus. — Ami a fogalom vallástörténeti hátterét illeti, némelyek a gnózisban, mások a későzsidóságban keresik. *Mowinckel*: Die Vorstellungen des Spätjudentums vom heiligen Geist als Fürsprecher und der johanneische Paraklet című tanulmánya a gnózissal szemben jelentősebb szerepet tulajdonít a fogalom használatában a későzsidóságnak.¹⁸ *Bultmann* szerint a *parakletos* fogalma egy eddig számunkra még ismeretlen hagyományanyagból származik.¹⁹ *Schulz* szerint a fentebb ismertetett álláspontok nem kielégítőek a *parakletos* vallástörténeti hátterének megvilágításához. Szerinte ezeken kívül számításba kell még vennünk az apokalyptikus Emberfia-tradíciót. Ahogyan az Emberfia, úgy a *parakletos* is isteni lélek hordozója, és funkciója is azéhoz hasonló. Valószínűleg mindhárom említett vallástörténeti képletnek lehetett része abban, hogy az evangélium az egyébként jó gyülekezeti hagyományból merített *parakletos*-beszédet, amely kétségtelenül János kezevén mutatja, így módon hozza.²⁰

A parakletos-beszédek helye a Jézusra vonatkozó hagyományanyagban

János 14—16 részeiben, Jézus búcsúbeszédeinek keretén belül találunk öt olyan részletet (Jn 14,16—17. 14,26. 15,26. 16,7—9. 16,13—15), amelyet a későbbi szakirodalom *parakletos-tradíció* néven tart számon. J. Schneider megállapítja,²¹ hogy a Szentlélekről szóló kisebb egységek, — amelyek S. Schulz szerint sem túlságosan szoroson kapcsolódnak a kontextushoz, eredetileg egy zárt egységnek tekintendők. H. Windisch²³ részletesen foglalkozik Jn evangéliuma Szentlélekről szóló tanításának hagyomány történeti elemzésével: „Die fünf johanneschen Parakletsprüche” címen, amelyben a fentebbi álláspontot erősíti meg. R. Bult-

mann²⁴ János evangéliuma magyarázata során Jézus búcsúbeszédeit teljesen átrendezi. E szerint a Jn 14 és a benne szereplő parakletos-beszéd kerül közvetlen a Jézus szenvedéseiről szóló tudósítás elé. H. Strathmann²⁵ is foglalkozik magyarázata során a kérdéses fejezetek hagyománytörténeti problematikájával, azonban nem tartja kellőképpen megindokoltnak az evangéliumi sorrend megváltoztatását. Ch. Dietzfelbinger, Die eschatologische Freude der Gemeinde in der Angst der Welt c. tanulmányában²⁶ a Jn 13,31–14,31-et tekintve egy zárt egységnek, amely minden valószínűség szerint az evangélistára vezethető vissza. Itt mondja el János evangélista azt, amit a húsvét utáni gyülekezet egzisztenciájáról el kellett mondania. Dietzfelbinger szerint azonban a következő részlet egysége vitatott. Ennek felosztásában lényegében J. Becker, Die Abschiedsreden Jesu im Johannesevangelium²⁷ c. tanulmányának felosztását követi, feltételezve, hogy azokban János evangélista tanítványi köre jut szóhoz. — Akár zárt egységnek tekintsük a Jn 14–16-ban lévő Szentlélekről szóló tanítást, akár Jézus búcsúbeszéde sorozatosan ismétlődő, visszatérő motívumának, akár a késői zsidó apokaliptika, akár a gnosztikus hellénista képanyag legyen a tartalom kifejezésének eszköze, mögötte az a teológiai meggyőződés van, azoknak a János missziói munkája alapján alakult, és munkája alapján álló gyülekezeteknek a hite és hitvallása, amelyek Jézusban, mint földi Emberfiában már a felemeltetett, a dicsőséget látták.

A parakletos-beszédek teológiai tartalma

Az evangélium sajátos témája Krisztus jelenléte. Jézus uralma már most Lélek által univerzális és totális. Ez jut kifejezésre a parakletos-beszédekben. Az a késő zsidó apokaliptika, illetve hellénista gnosztikus motívum, amely e beszédek anyagában esetleg használatos, totálisan újjá lett. Az evangélium a népek világába lépett, hogy ott megérthető legyen, szükség volt a nyelvi és szemléltető eszközök használatára. Egyébként a parakletos-beszédek János evangéliumában a totálisan újat jelzik, Jézusnak az ígézetes jövő iránti reménységet ébresztő beszédei ezek korszerű formában. Azt hirdetik, hogy a Jézus testté lételeivel kezdődő ígéretes jelen a többre juttató jövőben folytatódik annak ellenére, hogy ő elmegy, illetve éppen azért, és visszajövetelével zárul le. Az ismét megjelenő Krisztus magához fogja emelni megváltott népét. — A közvetlen jövő, és a távoli jövő iránti reménység alapját világítja meg ez a tanítási egység, Jézus ígérete.

Jézus ígérete: a parakletos eljövetele. Reménységet ébresztő ígéret reménytelen helyzetben. Azt az ígéretet kapták a tanítványok, hogy a Mester elmenetele után nem maradnak egyedül, hanem kapnak az Atyától és a Fiútól való Pártfogót, aki mindig velük is marad. Jézus ígérete nyilvánvalóvá teszi, hogy eltávozása egyáltalán nem negatív előjelű eseményként értékelendő, hanem minden mozzanatában, teljes egészében pozitívan. Ő ugyanis nem azért távozik el a földről, közelebről tanítványai köréből, mert kiábrándult, csalódott, mert lehetetlenné vált, hanem azért, mert előbbre lépett. Nem visszavonulást jelent távozása, hanem előbbrejutást. Jézus életének utolsó cscménye egyáltalán nem szubjektív, negatív motívumok által determinált, hanem az Atya iránt mindhalálig engedelmes Fiú öntudatos döntésének a jegyében áll abban a meggyőződésben, hogy a földbe vetett gabonamagnak el kell halni ahhoz, hogy új élet születésének alapjává legyen (Jn 12,24kk). Jézus eltávozása Isten üdvterve megvalósulásának előbbrevívó, jelentős eseménye, kö-

zelebb visz a teljességhez. Az üdv történet nagy összefüggésében való gondolkodásra neveli Jézus tanítványait. Az üdv történet eseményeinek megvalósulása foglalja ugyanis magában az ember, tanítványai egyéni sorsának ígéretes megoldását is. A Mester eltávozása tehát nem azt jelenti, hogy megszaktította kapcsolatát a földdel, illetve övével, hanem azt, hogy más formában lesz kapcsolatban velük, nem testi formában, hanem a Lélek által. Jézus ígéretének tartalma a Szentlélek. Ez azt jelenti, hogy a Jézusban földre jött Isten (Jn 1,14) megváltozott formában, létmódban jön, illetve marad a földön. Krisztus tanítványai küldetésük teljesítéséhez a Lélek ajándékát kapják meg. Bennük és általuk a Szentlélek munkálkodik. Jézus olyan ígérettel ajándékozta meg tanítványait, amely által földi munkájuk pneumatikus hatása és jellege biztosított. Mennyei háttér, mennyei pártfogás, mennyei védelem, és erőmegnyilvánulás ígéretét tartalmazza Jézus tanítványainak szóló búcsúbeszédének a parakletos ígéretéhez kapcsolódó része.

A Szentlélek funkciója, a parakletos munkája. A Lélek funkciója a Krisztus esemény helyes megvilágításba helyezése, jelentőségének hirdetése a jelenre és jövőre nézve, annak univerzális vonatkozásait felmutatva. A Szentlélek munkája mindenek előtt és mindenek felett az, hogy bizonyosságot tesz Jézusról (Jn 15,26).²⁸ A Jézusban adott történeti kijelentés a tanítványok Lélek által megszólaló bizonyágtételében elevenedik meg. Így biztosított a történeti kijelentés kontinuitása. Az a bizonyágtétel, amit Jézus önmagáról és küldetéséről mondott, nem szűnik meg, nem marad abba, állapítja meg Schneider²⁹, hanem folytatódik a tanítványok munkájában. A tanítványok mint a történeti Jézus földi munkásságának szemtanúi ismerik annak részleteit, a tényeket, viszont ezek a Lélek által kerülnek helyes megvilágításba. A Lélek biztosítja a tanítványok küldetésének feltételét, a történeti Jézus általa válik az igehirdetés Krisztusává, s a tanítványok, a bátorítalan szomorú szívű emberek a bizonyágtételre alkalmas hírnökeivé Krisztusnak.

A Lélek mindenre megtanít és emlékeztet (Jn 14,26). Schneider szerint³⁰ arról van ebben az esetben szó, hogy a Lélek által nyerik el a tanítványok azt az ismeretet, amely a történeti Jézusban ugyan objektíve adott volt, azonban ők még akkor szubjektíve alkalmatlanok voltak annak megértésére. A megdicsőült Krisztussal összhangban levő tanítást közvetíti a Szentlélek, emlékeztet a Jézusban adott kijelentésre, Bultmann szerint³¹ új megvilágításba helyezi, és valódi értelmét megvilágítja annak, amit Jézus tanított. Arról van szó, hogy a Szentlélek nem megismétli a Jézus tradíciót, hanem ennek a tradíciónak a fényében tanítja meg megérteni a mindenkit jelent. A Szentlélek munkája nyomán teljeseedik be Jézusnak ez a mondata: *ha ego poio sy ouk oidas arti, gnose de meta tauta* (Jn 13,7). Amikor a távozó Jézus így szól: *eti polla echo hymin legein, all' ou dynasthe bastazein arti* (Jn 16,12), akkor nem egy mennyiségileg még nem teljes tanításról beszél, hanem a lényegre érintő dologról, tanításának értelméről. Jézus azt a kijelentést, amit hozott, nem zárt tanrendszer formájában hozta, hanem úgy, hogy az állandóan egy új eseménnyé tételben, az erőt közvetítő ígében, annak hallható és látható formájában, valamint a szeretet tetteiben váljék megragadhatóvá. Krisztus önmagát modellként adta tanítványai elé. A Lélek munkája Krisztus elmenetele után a Krisztusban adott modellre való emlékeztetés, a Krisztus által adott paradigmára való tanítás. A Lélek ismerteti meg Krisztust, és a benne adott paradigma megvalósítására indít a jelen körülményei között. E. Schweizer³² hívja fel a figyelmünket arra, hogy Já-

nos egyetlen helyen sem szól a Lélek mennyei életéről. A Lélek a földön él. A Lélek által Isten jön az emberhez az ige hirdetésében, s az ember nem a saját lelkiéletében mélyed el, hanem a Szenlélek által a Krisztusban adott szabadításban részesül, meghallja a szabadító Úr szavát, s a Jézusban földre hozott menny, Isten országa realizálódik. Ahogyan Jézus a földön vándorolt és a felebarátal, a különböző nyomorúságok között levő emberrel szolidaritást vállalt, úgy kell élnie Jézus tanítványainak is, nemcsak a maguk, hanem a felebarát, az emberek különböző bajait, a világ kérdéseit is halálisan komolyan véve. A Lélek azt a Megváltót világítja meg az ige hirdetése által, s annak erejét közli, akinek beszéde nyomán a bűnös bocsánatot nyert, a megszállott megszabadult, a beteg meggyógyult, asszonyok gyermekek, szegények áldásában részesültek, a különböző hátrányos helyzetben levők előtt megnyitotta Isten országát. *Schneider* az igazság Lelkének Jézusról szóló bizonyágtételét úgy értelmezi, hogy az Jézus személyének és munkájának megvilágítása a világ számára. — Ha ebben a gondolatkörben maradván próbáljuk meg értelmezni a Jn 16,7b—11 verseit, amely a Lélek funkcióját a világot illetően az *elegchein* fogalmával határozza meg, akkor jobban megvilágosodik ez az írásmagyarázóknak sok gondot okozó részlet. Az *elegcho* gazdag jelentéstartalmú ige, emiatt meglehetősen nehéz pontosan lefordítani. A követezőket jelenti: „megszégyeníteni”, „megróni”, „feddni”, „megcáfolni”, „meggyözni”, „feltárni”, „kimutatni”, „világosságot deríteni valamire”, „napfényre hozni”. *Schneider* szerint a fogalom jelentése itt: „rábizonyítani”. A háttérben egy per képe van szerinte ennek a részletnek. A *parakletos* vádat emel a világ ellen. Minden bírósági eljárásban centrális szerepet játszik a „bűn”, „az igazság”, és az „ítélet” fogalma. Először a mulasztás, a vétkezés miatti vádemelés történik meg, ezután az „igaz”, vagy „bűnös” megállapításának vizsgálata, s ennek során az igazság kiderítése, végül az ítélet kihirdetése. A *parakletos* vádjá a Krisztus eseményen alapszik. A világ bűne az, hogy nem hisz Krisztusban. Az igazság azáltal bizonyított, hogy Jézus az Atyához megy. Ez ugyanis azt jelenti, hogy noha a világ, Izráel és a népek világának hivatalos képviselője elítélte és keresztre juttatta Krisztust, Isten nem találta bűnösnek, és a mennyei dicsőségbe való felemeltetése által neki teljes igazságot szolgáltatott. A kárhozott ítélet jogerőssé lett és a világ fejedelmén, a Sátánon végbe is ment azzal, hogy levettetett uralmi területéről (Jn 12,31).

A *parakletos* funkciója az, hogy a világnak az igazi tényállást megvilágítsa, világosságot derítsen a valóságra. Meggyőzze a világot a bűn, az igazság és az ítélet tekintetében, azaz feltárja a bűn, az igazság és az ítélet tulajdonképpeni értelmét, végső valóságát. A világ iránti felelősségre abban a reménységben indít Krisztus, hogy az az ellenség, aki hatalma alá kerítette a világot, elvesztette a hatalmát véglegesen, és végérvényesen fölötte. A világ fejedelme ítélet alatt van, ezt mondja egyértelműen és félreérthetetlenül a szöveg. Míg az előző két esetben praes. imperf., azaz folyamatos jelenben történő cselekvésről szól, addig a világ fejedelmére vonatkozó megállapítás perfektumi formában szerepel. Ez az a reményteljes esemény, amely új lehetőséget tár fel a világ számára. A világ meggyőzése, és itt a tanítványok esetében még első sorban a Krisztusban nem hívó Izráelről van szó, a missziói igehirdetés feladata. — A Lélek a Krisztus megváltó munkája jelentőségének feltárásával a világot, a nem hívókat Istenhez akarja visszavezetni.³⁴ *Strathmann*³⁵ szerint a keresztyén igehirdetésnek a világ elé kell tárnia, mi az igazság, s az igazság annak

az oldalán van, minden ellenkező látszat ellenére, akit az emberi igazságszolgáltatás elítélt. Az igazság hirdetése, a valóság feltárása a meggyőzés igényével szól a Lélek által a Jézus feltámadásával kezdődő korszakban. Jézusról úgy tesz bizonyosságot a missziói igehirdetés, hogy az Isten részéről történt megpecsételését hirdeti igazságának, a halálból való feltámasztását, és mennybemenetelét.

A Lélek a teljes igazságra elvezet, és megjelenti az elkövetkezendőket. Krisztus követői a Lélek által juthatnak többre, előbbre. Jézus nem vezethette el tanítványait minden igazságra. Az ember ugyanis az igazságot, a hit igazságokat is csak fokozatosan tudja befogadni egyrészt, másrészt Jézus testi munkája, testben való földi jelenléte viszonylag rövid ideig tartott. Ha minden igazságot feltárt volna Jézus követői előtt, az olyan teherként nehezedett volna rájuk, hanem nemhogy felszabadítólag hatott volna rájuk, hanem egyenesen összeroppantak volna alatta.³⁶ A tanítványok Jézus földi munkássága idején még nem voltak alkalmasak arra, hogy a teljes igazságot megtudhassák. A Lélek funkciója az, hogy Jézus tanítványait tovább vezesse, új igazságok felismerésére juttassa. Az új igazságra, a teljes igazságra való vezetésében azonban az Atyához és a Fiúhoz kötött. Az új igazság felülről való. A Lélek képes az igazság megjelentésére, állapítja meg *Schneider*³⁷, mert ő az igazság Lelke. Nem önkényesen jár el munkájában, csak azt mondja, amit hallott. Ez azt jelenti, csak azt fogja továbbadni, amit az Istenhez emelt Jézustól kapott, mint ahogyan Jézus is az Atyától kapta szavait, és tetteit. Az igazság Lelke által az jut szóhoz, aki maga az igazság. A *parakletos* által ő fogja tanítványainak a teljességet feltárni. A *parakletos* a tanítványoknak szóló kijelentése során azt adja át, amit Jézustól kapott. Kijelentő munkája nem független Jézustól, sőt éppen az ő dicsőítése. A Jézus követői a Lélek vezetése nyomán egyre többre juthatnak el az igazság megismerésének útján. A teljes igazságot a Szentlélek tárja fel. Ez a részlet a Szentlélek tanítói tisztéről szól. Jézus elmentele után az igazság Lelke a tanítványok tanítója. Jézus személyének titka, és váltságmunkájának jelentősége a tanítványok előtt a maga egyetemes jellegében és univerzális jelentőségében hűsvét után a Lélek által világosodott meg. Az evangélium tudósít arról, hogy a Jézus messiási munkájának kezdetén véghezvitt jel (Jn 2,22), és a hozzá kapcsolódó kijelentés csak feltámadása után vált világossá, érthetővé tanítványainak. A Szentlélek a történeti Jézus tetteinek lényege szerinti megértését munkálja, és a megdicsőült Krisztus időszzerű szavát jelenti ki. A Lélek által nyert kijelentés Jézust dicsóítja, ugyanis Jézust, a benne adott történeti kijelentést világítja meg, annak lényegi megértését munkálja. A Lélek nem új, Krisztustól független kijelentés forrás, hanem a Krisztus lényegi megismerésére elvezető tanító. Az evangélista szerint nincs tehát semmiféle olyan munkája a Léleknek, amely a történeti Jézusban adott isteni kijelentéstől elszakadhatna. A Lélek Krisztus titkát minél inkább megérteti, annál többet ért az ember a teljes igazságból. Éppen ehhez kapcsolódik az eljövendő dolgok megjelentetésének kérdése. A jövő eseményeit illetően általában Jézus visszajövetelére és az ítéletre vonatkozó dolgokra szoktunk gondolni a Lélek funkciójával kapcsolatban. Nem szabad azonban kizárólag erre vonatkoztatnunk ezt a meghatározást. A Lélek prófétai funkciójáról tanít ez a részlet. A Lélek nemcsak a távoli jövőt világítja meg, hanem a közvetlen jövőre nézve is útmutatást ad. A Szentlélek teszi időszzerű, korszerű formában szólaltatja meg a Kijelentést, mai módon a mindig érvényest.

A korszerű keresztyénség jellemzése

A Szentlélek munkája a korszerű keresztyénség feltétele, amint ezt az előzők során láttuk. A *korszerű keresztyénség tartalma pedig az igazság Lelke szerinti élet*. A keresztyénség ugyanis nem korokhoz, sem nem tézisekhez, elméletekhez, hanem ahhoz a Szentháromság Istenhez kötött, aki teremtő Atya, az egész világ-egyetem Ura; Megváltó Fiú, az új ember megtestesítője, s a jövő emberének a modellje; és az igazság Lelke, aki alkalmazza nemzedékről-nemzedékre a Krisztusban adott kijelentést, elvezetve a teljes igazságra.

A keresztyénség számára a korszerűség nemcsak lehetőség, hanem kötelesség. Másképpen fogalmazva, amennyiben a keresztyénség figyel a világ Urára, — aki nemcsak a múlt Istene, hanem a jelené, és a jövőé, vállalja a Krisztusban adott modellt a maga életére nézve a mai kor adottságai között, enged a Lélek szüntelenül megújító, újjáteremtő munkájának, annyiban korszerű. A Szentháromság Isten munkájának színtere ugyanis az egész teremtett világ, Isten országának erői az élet minden területén hatnak. A keresztyénség korszerűsége nem emberi vállalkozás, hanem helyes reflexió a Szentháromság Istennek mai munkájára. Voltaképpen arról van szó, hogy Isten népe, Krisztus követőinek a serege nem a tegnapi, vagy tegnapelőtti egyházi életet tekinti ideáljának, hanem az írásban a Lélek által útmutatást adó Urának szavát vállalja irányjelzőnek, és megéli azt a maga adottságai között. A keresztyénség korszerűségének a tika tehát az Írás szava időszzerű üzenetének megértésében, és megélésében van. A Lélek munkája új aionba helyezi az embert, és új létformát, a hitben való életet ajándékozza számára.³⁸ A hitben való élet a szeretet tetteiben mutatkozik meg az igazság Lelkének vezetése szerint. Az igazság Lelke úgy biztosítja az embernek az igazság Atyjával való közösséget, hogy érvényessé teszi rá Krisztus igazságát, — amely objektíve minden emberre érvényes —, és ugyanakkor munkálja Krisztussal, az igazsággal összhangban való életet. A korszerű keresztyénség jeladás Isten országáról, amely igazság, békesség és Szentlélek által való öröm. A Lélek által igaz ember az igazság érvényesítőjévé válik, az a keresztyénség, amely Krisztus igazságából él, az igazság hírnöke, és munkálója. Az igazság Lelke szerinti élet a Krisztusban adott új ember modelljét realizálja a maga korában és környezetében, a maga jelenében hirdeti, és jelzi a jövőt.

János evangéliumában a Lélekről szóló tanítás, amely a globális és univerzális jelzővel illelhető, azt kívánja hangsúlyozni, hogy Krisztus követőinek a láthatatlan, de megtapasztalható módon munkálkodó Isten a Pártfogója, segítsége. Ez azt jelenti, hogy a *keresztyénség az ember immanens erőin túl levő erővel*, az élet erejével járhat úgy, hogy annak ereje nemcsak benne, hanem általa is nyilvánvalóvá válik. Az életet adó Lélek, emberi eszközök által életet, s az

élet feltételét munkálja. E. Schweizer, miközben a Szentlélekről szóló tanítást kifejti, ezt írja: „Mielőtt a Szentlélek a tanítás tárgya lett volna, tapasztalati tény volt a gyülekezetek, az ősegyház számára”.³⁹ A döntő dolog számunkra is az, ahhoz, hogy korszerű legyen keresztyénségünk, hogy a Szentlélek tapasztalati tény legyen nekünk is, mert így lehet az igehirdetésünk Lélek és élet, vagyis Isten erejével az életet szolgáló, és életünk így lehet jeladás a szeretet Istenéről, az igazság Atyjáról, aki „nem azért küldte el a Fiút a világba, hogy elítélje a világot, hanem, hogy üdvözüljön a világ általa (Jn 3,17). János evangéliumának Szentlélekről szóló tanítása a meggyőző erővel megszólaló bizonyosságtételre, a Krisztusban elének adott modell szerinti életre, az igazság Lelkének többre tanítását elfogadni kész nyitottságra indít ma, hogy így küldetésünket betölthessük a mi modern világunkban és társadalmunkban.

Lenkeyné dr. Semsey Klára

JEGYZETEK

1. „Jöjjön el a Te országod”. Theol. Szle 1980. 3. 129kk. — 2. Dr. Bartha Tibor, Egyházunk időszzerű kérdései a Zsinati Tanácsban. Ref. Egyház 1974. 4. 75. l. — 3. Dr. Békési Andor, Kálvin, a Szentlélek teologusa. Theol. Szle 1—2. sz. 50kk. — 4. Dr. Bartha Tibor, „Merre tart a protestantizmus ma” Ige, egyház, nép. II. kötet. Bp. 1972. A Ref. Zsinati Iroda Sajtóosztálya. 193. k. — 5. Dr. Bartha Tibor, i. m. 196. l. — 6. Dr. Pákozdy László Márton, „Az egyház jövője — és a jövő egyháza — Johannes Christian Hoekendijk: Die Zukunft der Kirche und die Kirche der Zukunft. Kreuz-Verlag. Stuttgart—Berlin 1964. Theol. Szle. 1965. 5—6. sz. 173kk. — 7. Dr. Varga Zsigmond, Újszövetségi bevezetés. Debrecen 1979. Sokszorosított Jegyzet 50k. — 8. E. Schweizer, Heilige Geist. Stuttgart—Berlin 1978. Kreuz Verl. 132k. — 9. V. G. Kümmel, Die Theologie des Neuen Testaments. Berlin 1971. Evangelische Verlagsanstalt. 279. l. — 10. Lenkeyné Semsey Klára, A dicsőségs Krisztusának evangéliuma. Theol. Szle. 1978. 1—2. sz. 8kk. — 11. R. Bultmann, Theologie des Nt. 3. durchges. und ergänzte Aufl. Berlin 1959. Evangelische Verlagsanstalt 440k. — 12. E. Schweizer, Pneuma. Kittel, VI. Bd. 437. l. — 13. Imre Ernő, Kicsoda a Szentlélek? Theol. Szle. 1966. 1—2. sz. 7kk. — 14. E. Schweizer, i. m. 440. l. — 15. Dr. Békési Andor, i. m. 50kk. — 16. Kittel, V. Bd. 799. l. — 17. G. Braumann, Fürsprecher. Begriffsllexikon zum NT. Wuppertal 1972. 3. Aufl. Theol. Verlag Rolf Brockhaus. 414k. — 17a. Kittel, V. Bd. 799—801. l. — 18. S. Mowinckel, Die Vorstellungen des Spätjudentums vom heiligen Geist als Fürsprecher und der johanneische Paraklet. ZNW. 1933. 97kk. — 19. Bultmann, i. m. 440. l. — 20. S. Schulz, Das Evangelium nach Johannes. Göttingen 1975. Vandenhoeck-Ruprecht. NTD. 4. 188k. l. — 21. J. Schneider, Das Evangelium nach Johannes. Berlin 1976. Evangelische Verlagsanstalt. 262. l. — 22. S. Schulz, Komposition und Herkunft der Johanneischen Reden. Stuttgart 1960. W. Kohlhammer Verlag. 136k. — 23. H. Windisch, „Die fünf johanneischen Parakletsprüche” In: Festschr. für A. Jülicher 1927. 110—137. l. — 24. R. Bultmann, Das Evangelium des Johannes. 16. Aufl. Göttingen 1959. Vandenhoeck-Ruprecht. (Kritisch=exegetischer Kommentar über das Neue Testament.) — 25. H. Strathmann, Das Evangelium nach Johannes. Göttingen 1968. Vandenhoeck-Ruprecht. NTD. 4. — 26. Ch. Dietzfelbinger, Die eschatologische Freude der Gemeinde in der Angst der Welt. Joh 16,16—33. Evangelische Theologie. München 1980. Kaiser Verlag. 420kk. (Beiträge zum Alten und Neuen Testament. 5.) — 27. J. Becker, Die Abschiedsreden Jesu im Johannesevangelium. ZNW. 61. 1970. 229—241. l. — 28. Dr. Kocsis Elemér, Dogmatika. Debrecen 1976. Sokszorosított jegyzet 182. l. — 29. J. Schneider, i. m. 256kk. — 30. J. Schneider, i. m. 264. l. — 31. R. Bultmann, i. m. 421. l. — 32. E. Schweizer, Heilige Geist. 136k. — 33. J. Schneider, i. m. 259k. — 34. Karner, A testté lett Ige. Bp. 1950. 218. l. — 35. H. Strathmann, i. m. — 36. Mátyás Ernő, János evangéliuma. Sárospatak 1950. 215. l. — 37. J. Schneider, i. m. 262. l. — 38. Dr. Kocsis Elemér, i. m. 183. l.

A misszió gondolata az Ószövetségben

Izrael felelőssége a népekért¹

Témánk akkor is nagy érdeklődésre tarthatna igényt, ha csupán azért foglalkoznánk vele, hogy felfedezzük: hogyan vívódott, milyen eredményre jutott e kérdéssel kapcsolatosan több ezer évvel ezelőtt egy ma is élő nép. A szándék, amivel e kérdéshez fordulunk, nem csupán ilyen ismeretszerzés. Mivel Isten újszövetségi népének is alapvető kérdése a misszió és a népekért való felelősség, e kettőnek az egymással való kapcsolata, ezért az okulás, a tanulás vágya vezet bennünket a kérdés tanulmányozásában.

A vizsgálódás során több nehézséggel is meg kell birkóznunk. Így pl. azzal, hogy a vonatkozó kulcsszavak nem állnak úgy rendelkezésünkre, mint sok más esetben. Ha tájékozódni akarunk a szövetség, a hűség, az igazság jelentéstartalmát illetően, bármelyik konkordancia bő lehetőséget ad. A „misszió” szót viszont hiába keressük a konkordanciákban. Igaz, az *s l h* igen gyakran előfordul az Ószövetségben „valamilyen küldetésben eljárni” értelemben is, mind emberekre (Gen 42,16, Ex 3,10), mind angyali lényekre vonatkozóan (Gen 24,40, Bír 6,11.14, Zak 1,10), de Izraelre, mint népre vonatkozóan egyszer sem; s a gyök, illetve az előfordulási helyek elemzéséből sem tudunk meg semmi közelebbit a misszióra vonatkozóan.

De Izrael missziói munkájáról is rendkívül keveset olvasunk az Ószövetségben, értve ezalatt a mi fogalmaink szerinti küldetését. E hiány alapján vonja le E. Lohse azt a következtetést, hogy „a régi Izrael nem ismert semmilyen pogány-missziót”, s csak „Deutero-Ézsaiás óta lehet fokozódóan találkozni azzal a gondolattal, hogy a Jahve univerzális hatalmáról szóló üzenet fényének — aki az egyetlen Isten —, meg kell világosítani a népeket.”² A vizsgálódás során majd láthatjuk, hogy ez a megállapítás csak részben igaz, magával a misszió jelenségével sokkal korábban, sőt már Izrael története kezdetén találkozunk. Ezért célszerűbb magára a jelenségre irányítani a figyelmünket, hogy aztán ennek alapján vonhassunk le következtetéseket.

Vriezen joggal mutat rá, hogy a misszió és az Isten megismerése mennyire összetartozik. Vriezen nem valamilyen logikai fejlődés-folyamatra, evolúcióra gondol. „Izrael istenismerete harc és szenvedés által mélyült el, és így jutott el világmissziói hivatása felismeréséhez” (az exiliumban).³

Ez a belső harc egyszerre volt történeti és teológiai természetű. Történeti tény volt, hogy Jahve Izraelt kiválasztotta, magának elkülönítette. A feszültség abból adódott, hogy Izraelnek ezt az elkülönítettséget meg kellett őriznie — és fel kellett adnia. Be kellett zárkóznia — és ajtót kellett nyitnia. Az egyre éleesebben megfogalmazódó teológiai kérdés pedig abból adódott, hogy felismerték: a népei misszionálásának a tulajdonképpeni hordozója, cselekvője Jahve. De miben áll akkor Izrael felelőssége és missziója?

E bevezetés során azonban maradjunk meg a pusztán tény megállapításánál: Izrael népek iránti felelőssége és missziója a bezárkózás és ajtónyitás feszültségében fokozatosan mélyült el. Így jutott el Izrael arra a felismerésre, hogy „nem önmagáért van, hanem Jahvéért, s ezáltal a többi népekért. Isten szabadsága érvényesül a nép kiválasztásában, és abban is, hogy végül az idegeneket, az ellenségeket is üdvösségben részesíti. Népének ebben kell szolgálatára állnia. A szolgálatnak ez a magatartása „jelenti a legnagyobb-

bat, ami Izraelnek a többi népekkel való kapcsolatában lehetséges volt: a nyitottságot Isten új munkája előtt, aminek a megvalósítása egyáltalán nem állt Izrael hatalmában.”⁴

Mivel tehát a misszió és a népek iránti felelősség gondolata Izrael történelme folyamán kibontakozó valóság, célszerű ebben a történeti kibontakozásában vizsgálni. Izrael története tárgyunk szempontjából négy korszakra osztható: 1. A patriarchák kora. 2. Az exodus, a pusztai vándorlás és a honfoglalás kora. 3. A királyság kora. 4. A babiloni fogságtól a Jézus koráig terjedő időszak.

Végül szükségesnek tartom megjegyezni, hogy bár a tanulmányban nem esik szó különösebben a kiválasztásról és a szövetségről, a háttérben azonban ezeket mindig ott kell látnunk. A kiválasztás és szövetség az a bölcső, amelyben a misszió gondolata ring, vagy az a talaj, amiből a misszió és a népek iránti felelősség gondolata kisarjad, fává nő, és gyümölcsöt terem.

A patriarchák kora

Az Ábrahám kiválasztásáról, elhívásáról szóló híradásban (Gen 12,1—3) egy csokorba van kötve a misszió, a népek iránti felelősség, s ezeknek tartalma.

Ábrahám kiválasztása másokért, a népekért történik. A Genézis írója ezt kétféleképpen is kifejezésre juttatja. Egyfelől azáltal, amit C. Westermann⁵ G. von Radra hivatkozva hangsúlyoz, hogy Ábrahám elhívása Isten felelete a népek lázadására, a bábéli toronyépítésre. Isten nem mond le a népekről, hanem új utat kezd megváltásukra, s ennek kezdete Ábrahám kiválasztása. Ábrahám kiválasztásának a népekre irányuló célját másfelől a Gen 12,3-ban közölt ígélet fejezi ki: „Általad nyer áldást a föld minden nemzetsége.” „Ezzel az ígérettel Istennek népével való története eleve Istennek az egész emberiséggel való története tágabb horizontjába lett állítva. Isten népe történetében ez ismételtelen felcsendül, míg aztán az Úr Szolgája alakjában... uralkodó jelentőségűvé lesz, majd végül beletorkollik az apokaliptikába.”⁶ Olyan jelenséggel, gondolattal van tehát dolgunk, amely átvonul Izrael egész történelmén és hitvilágán. „Ennél fogva értelmezhetette Izrael a maga kiválasztását hitűtja csúcsein a népek iránti szolgálatként és feladatként.”⁷

A feladat, a misszió vállalása — útrakelés. Elindulás oda, ahová Isten küld: „Menj el a te földedről, rokonságod közül és atyád házából arra a földre, amelyet mutatok neked” (Gen 12,1). A hangsúly az engedelmisségen, vagy ahogyan Buber gyakran mondja — az Istennel való „együtt-járáson” van. A misszióhoz ez az útonlétel alapvetően hozzátartozik, nemcsak az Ószövetség, hanem az Újszövetség szerint is: „Azok pedig elmentek, hirdették az Igét mindenütt, az Úr pedig együtt munkálkodott velük” (Mk 16,19).

A misszió lényege a Gen 12,3 szerint az, hogy Ábrahám, és a belőle támadó nép, Izrael, által áldást nyerjen a föld minden nemzetsége. Izrael népek iránti felelőssége abban van, hogy valóban áldássá legyen minden nép számára. „Itt még teljesen nyitva marad, hogy ez az áldás miben áll, és hogyan valósul meg.”⁸ Csupán a cél világos: Isten azt a különlegeset, amit Ábrahámnak és magjának ad („megáldalak és áldás le-

szel”) minden népre ki akarja terjeszteni. Ugyanez a gondolat tér vissza az atyák történetének a végén, abban a jelenetben, amiről a Gen 47,7–10 tudósít: József bemutatja apját a fáraónak, és Jákób megáldja a fáraót. Az egyik oldalon ott van a hatalmas fáraó fényes udvartartásával, a másik oldalon a hozzá képest koldusszegény vándor pásztor: Jákób. „S mégis, az, aki a senki, akinek semmije sincs, az az ajándékozó, ő az, aki a fáraót megáldja.”⁹ (S ide kívánczik a Zsid 7,7 megjegyzése: „Márpedig minden vitán felül a nagyobb áldja meg a kisebbet.”) Kétségtelen, állapítja meg *Westermann*, hogy a szerző számára „ennek a jelenetnek az atyák történetének a végén, a nép történetének indulásakor jelképes jelentése van.”¹⁰

Egyelőre azonban ennek az áldásnak csupán az útja rajzolódik ki világosan: kezdődik az egyén és családja életében, folytatódik a nép, Izráel életében, végül kihat a népekre. Kicsiny kezdetként, belülről indul, s így lesz egyre átfogóbb.

Az áldás tartalma be van csomagolva. Az időben, a történelemben lesz csak nyilvánvalóvá, úgy azonban, hogy minden korszakban megvalósulásra tör, mint felülről jövő ajándék, és mint a megajándékozottak felelőssége, helyénvaló életmagatartása. Az atyák történetéből világosan kitűnik, hogy a szerző szerint e kettő teljes összhangban van: elsősorban maga az életük misszió. Különösen is világos ez Ábrahám és Izsák esetében.

A Gen 21,22 szerint Ábrahám pogány környezete felismerte Ábrahám életében ezt a többet. Abimelek és hadseregparancsnoka, Pikól ezt mondja neki: „Isten van veled mindenben, amit cselekszel”. Még erőteljesebben fejeződik ez ki Izsákkal kapcsolatosan, e beszélgetésnél az előbbi kettőn kívül ott van még Abimelek barátja, Ahuzat is. „Meg kellett látnunk — mondják Izsáknak —, hogy az Úr van veled. Ezért azt mondtuk: Legyen esküvel fogadott megállapodás köztünk és közted! Szövetséget akarunk kötni veled, hogy nem teszel rosszat velünk, ahogyan mi sem bántottunk téged, csak jót tettünk veled, és békével bocsátottunk el. Hiszen az Úr áldott embere vagy te” (Gen 26,28–29). Az ézsaiási Ige mindig érvényes: „Bárki látja őket, felismeri, hogy ezt a népet megáldotta az Úr” (Ézs 61,9). Izsák életén látható volt, hogy Jahve megáldotta. De ennek volt emberi oldala is: Izsák magatartása Abimelekkel szemben. Nevezetesen az, hogy Abimelek szolgálai egymás után elvitatták Izsáktól az általa ásott kutakat (Gen 26,12–24), s Izsák nem perlekedett ezek miatt. Isten ezt a magatartást megáldotta, újabb kutakkal ajándékozta meg, minél engedékenyebb volt, annál inkább gyarapodott. Izsák az életével misszionált, s ez azért volt eredményes, mert áldásokat mutatott fel, az áldások pedig az engedelmes életre áradtak. Ez az igazi felelősség és az eredményes misszió titka.

Az atyák története azt is mutatja, hogy az áldás-létben helye van a helyzetfelismeréseknek és az Istentől kapott ajándékok kamatoztatásának is.

A kezdeményező magatartásra legszebb példa Ábrahám közbenjárása Sodomáért és Gomoráért. A másokért való felelősséget önként magára veszi, s így lesz a nagy közbenjáró, a Messiás-Krisztus előfutára. Pál apostol ugyanezt követelményként állítja az újszövetségi nép elé: „Arra kérek mindenekelőtt, hogy tartásokat könyörgéseket, imádságokat, esedezéseket és hálaadásokat minden emberért... Ez jó és kedves dolog a mi üdvözítő Istenünk színe előtt” (1Tim 2,1–4).

Az Istentől kapott ajándékok kamatoztatása József példájában van előttünk. József az álmok magyarázásának ajándékát kapta. S mert nem vonakodott at-

tól, hogy ezzel szolgáljon, így lett áldássá, eszközzé abban, hogy „Isten sok nép életét megtartsa” (Gen 50,20). Izráel — és tegyük hozzá: az egyház — felelőssége abban van, hogy felülről nyerjen ajándékokat — újszövetségi kifejezéssel élve: karizmákat —, amelyekkel mindenkor, mindenben, az emberi mértékeket és lehetőségeket meghaladó helyzetekben pedig különösképpen is szolgálja a népek javát, s ily módon dicsőítse meg Jahve nevét.

Láttuk tehát, hogy az atyák esetében a hangsúly az étellel-cselekedettel való bizonyágtételen van. Kérdés, hogy *szóval* tettek-e bizonyágot Jahvéről. Feltételezhető, hogy a találkozások, beszélgetések során esett szó arról az Istenről, aki Ábrahámot elhívta, akinek az áldását „meg kellett látni” a körülöttük élő törzseknek, népeknek is. Bizonyítani ezt csak akkor tudjuk, ha az atyák történetében — főleg Ábrahám-mal kapcsolatosan — többször is visszatérő *vajjijirá’ besém jhvh* (Gen 12,8, 13,4, 21,33) kifejezést a szokásostól eltérően fordítjuk. Az újfordítású Bibliánkban ezeken a helyeken következetesen ezzel a fordítással találkozunk: „és segítségül hívta az Úr nevét”. A Stuttgarter Jubileumbibél ugyanezt így fordítja: „und predigte von dem Namen des Herrn” —, azaz: „hirdette az Úr nevét”. G. von Rad szerint „ez a kifejezés nem azt jelenti, amint ezt a régiek — és még Luther is — gondolták, hogy a pogányoknak prédikált, hanem azt, hogy Istent, aki nevét kijelentette, a kultuszban segítségül hívta”.¹¹ Tehát a régiek, és még Luther is, úgy értelmezték ezt a helyet, hogy nem a kultuszi, hanem a missziói gondolkodást részesítették előnyben. A *vajjijirá’ besém jhvh* kifejezést valóban lehet úgy fordítani, hogy „segítségül hívta az Úr nevét”, de úgy is, hogy „hirdette az Úr nevét”. Az új bibliafordításunk is több ízben értelmezi ez utóbbi értelemben a szóban forgó kifejezést, pl.: Dt 32,3 — „Az Úr nevét hirdetem”; Zsolt 116,17 — „Hálaáldozatot mutatok be neked és az Úr nevét hirdetem”. Ez utóbbi esetben az Úr neve hirdeteése az oltárhoz, az áldozat bemutatásához kapcsolódik. (Vö. még: Zsolt 116,13, Ézs 12,4.) Jónás könyvében *aq’* váltakozva jelenti a prédikálást és az imádkozást. Végeredményben tehát joggal vélekedhettek a „régiek” úgy, hogy Ábrahám hirdette is Jahve nevét szűkebb és tágabb környezetében, és joggal részesíthetjük mi is előnyben a missziói gondolkodást a kultuszival szemben. Voltaképpen a két értelmezés nem is zárja ki egymást, ha meggondoljuk, hogy az Ószövetség kegyesei hangosan imádkoztak. Az imádság pedig nemcsak szép szavak mondogatásából, a kérések felsorolásából állt, hanem lényeges része volt Isten tetteinek az elmondása, Isten dicsőítése tetteiért. Maga az ilyen imádság is prédikáció a hallgatók számára. Végül levonhatjuk azt a következtetést is, hogy a kultusz is misszió — ha valóban az, aminek lennie kell. Ennek az átgondolása, a következtetések levonása, igen hasznos lenne az istentiszteletünk megújulását célzó törekvéseink számára.

Végül a misszió és a felelősség gyakorlását gátló, az ajtónyitást akadályozó tényezőknek is szenteljünk némi figyelmet, annál inkább is, mert a későbbiek során ezek többrétűen és veszedelmesebben jelentkeznek. Az atyák korában három ilyen tényezővel találkozunk, ezek: a félelem, a bosszú és az irigység. A félelem és a bosszú kifelé, a környezet felé rontja és teszi kérdésessé szolgálataikat, az irigység pedig belülről támad és gátolja a kibontakozást. Ábrahám (Gen 20) és Izsák (Gen 26,6–11) félelemből hűguknak mondják feleségüket — féligazságot hazudnak; Simeon és Lévi, Jákob két fia, a Dinán elkövetett erőszakért vérfürdővel állnak bosszút; Józsefet testvérei irigységből akarják megölni, illetve félretenni az útból. Mindhárom

esetben Istennek kellett beavatkozni és helyrehozni a dolgokat. A misszió és a másokért való felelősség útját bátor és tiszta szívvel, csak Istenre támaszkodva lehet járni.

Exodus, pusztai vándorlás, honfoglalás kora

Ez a korszak — témánk szempontjából — Izráel történetének egyik legkérdésesebb korszaka. Izráel Egyiptomban nagy néppé lett, s népként lép a történelem színpadára. Helyet követel magának a népek között. Ez csak magától, szép zóval nem megy. Harcok, a harcok nyomán tengernyi vér, szenvedés jelzi ezt az utat. Lehet-e ilyen korban, ilyen körülmények között Izráel népek iránti felelősségéről beszélni? Élet-halál harc folyt. A kérdés az volt: ki pusztítja el, igázza le a másikat. Kérdés a misszió is, különösen a misszió tartalmát, üzenetét tekintve. Izráel nagy hittapasztalata az volt, hogy Jahve kiszabadította őket az egyiptomi rabszolgaságból. Kiüzte, megsemmisítette a népeket, melyeknek a földjét birtokba vették, vagy leigázták őket. Mindez olyan evangélium, ami Izraelnek az, de hogyan hirdessék ezt a népeknek?¹²

Ezek valóban súlyos kérdések, de maga a kérdésfeltevés hibás. A magunk gondolataiból, elképzeléseiből indulunk ki, s ezért jövőnk zavarba.

Az egyiptomi szabadtítás és a honfoglalás Isten bizonyítétele önmagáról. Minden azt a célt szolgálja, hogy nyilvánvalóvá legyen: Ő az Isten, ő az Úr. Ez nem csak „külmisszió” volt, hanem „belmisszió” is: Izráel is így élte át, tapasztalta meg Isten hatalmát. Azt, amit hitvallásában így fogalmazott meg: „Halld meg Izráel: Az ÚR a mi Istenünk, egyedül az ÚR!” (Dt 6,4) De a kifelé fordulás is rendkívül hangsúlyos. A misszió hordozója, cselekvője Isten. Izráel pusztai létében a misszió eszköze. Nem az a döntő amit tesz, hanem amit Isten cselekszik érte, rajta, általa. Izráel kiszabadítása Egyiptomból, a pusztai vándorlás, a honfoglalás az „alkalom” Isten kezében, hogy dicsőségét nyilvánvalóvá, láthatóvá tegye. A fáraó gőgös kérdésére: „Kicsoda az az Úr, hogy hallgassak a szavára?” (Ex 5,2), Isten válasza ez: „Majd megtudják az egyiptomiak, hogy én vagyok az Úr, ha kinyújtom kezemet Egyiptomra, és kihozom közülök Izrael fiait” (Ex 7,5, vö. Ex 9,14, 14,17.18). Ezt az eszközi szerepet fejezi ki az Ex 17,16, mely szerint Izráel „az Úr trónusa”. Nem több, és nem kevesebb.

A honfoglalásról szóló tudósítások — s néhány későbbi korból származó is — megőriztek valamit abból, hogy ez az Isten által végzett misszió milyen eredményes volt. Ráháb ezt így mondja el a kémeknek: „Tudom, hogy az Úr nektek fogja adni ezt a földet, hiszen rettegés fogott el bennünket, és remeg tőletek mindenki, aki ezen a földön lakik. Mert hallottuk, hogyan száritotta ki az Úr elöttetek a Vörös-tenger vizét, amikor kijöttetek Egyiptomból, és hogy mit tettetek Szihónnal és Óggal, az emóriak két királyával a Jordánon túl, akiket kiirtottatok. Amikor ezt meghallottuk, megdermedt a szívünk és még a lélegzete is elállt mindenkinek miattatok. Bizony, a ti Istenetek, az Úr az Isten fenn a mennyben és lenn a földön.” (Józs 2,9—11.) A kémek is ezzel a hírral térnek vissza Józsuéhoz: „Bizony kezünkbe adta az Úr azt az egész földet, máris reszket tőlünk annak a földnek minden lakója.” (Józs 2,24.) Mikor Isten meg akarta semmisíteni a népet, mert fellázadt ellene, Mózes így könyörög érte: „Hallották az egyiptomiak, hogy te hoztad ki közülök hatalmaddal ezt a népet, és elmondták a föld lakosságának. Hallották, hogy a te felhő áll fölöttünk, és felhőoszlopban jársz előttünk nappal, éjjel pedig tűzoszlopban. Ha most mind egy szálíg megölnöd ezt a

népet, akkor ezt fogják mondani azok a nemzetek, amelyek hallották a híredet: Mivel nem tudta az Úr bevinni ezt a népet arra a földre, amelyet esküvel ígért nekik, azért mézárolta le őket a pusztában. Most azért mutasd meg, Uram, hogy nagy a te hatalmad, ahogyan megmondta” (Num 14,13—19, vö. 1Sám 4,7—8).

Kétségtelen, hogy egy másik vonal is megfigyelhető, amely szerint Izraelnek nem csak passzív szerepe van, hanem aktív is. Ez fejeződik ki az Ex 19,4—6-ban: „Ti láttátok, mit cselekedtem Egyiptommal, hogyan hordoztalak benneteket. Most azért, ha engedelmesen hallgattok szavamra, és megtartjátok szövetségemet, akkor ti lesztek az én tulajdonom valamennyi nép közül, bár enyém az egész föld. Papok királysága és szent nép lesztek.” Horderejét tekintve ez a kijelentés az Ábrahámnak adott ígélet mellé állítható. Részben magyarázata is annak: Mit jelent az Ábrahámnak adott áldás-ígélet a nép számára, hogyan lesz Izráel áldásul a népeknek. Bár meglehetősen vitatott a „papok királysága” kifejezés, az nyilvánvaló, hogy két aspektusa van. Izráel számára az áldás az, hogy közvetlen, bizalmas kapcsolatban van Istennel. Ugyanakkor azonban benne van a népek iránti szolgálata, missziója is: a papi szolgálat végzése a népek között. Ebben az Ábrahám szolgálatának kettős alapvonása nyer hangsúlyt: a papi közbenjáró szolgálat, és az Úr nevének a hirdetése (vö. Mal 2,7). Izráel felelőssége a szentség igényének az elfogadása és megélése, mert feladatát csak így töltheti be.

A Dt 4,6 a törvényadást is missziói szempontból értékeli: „Tartsátok meg, és teljesítsetek azokat, mert az által lesztek bölcses és értelmesek a népek szemében. Ha meghallják mindezeket a rendelkezéseket, ezt mondják majd: Bizony bölcs és értelmes nép ez a nagy nemzet.” Azoknak a törvényeknek pedig, amelyek „elkülönítik” Izráelt a népektől, nem a kerítés-emelés a célja, hanem az, hogy Izráel valóban az legyen, amivé Isten akarja tenni, ne legyen olyan, mint a többi népek, ellenkezőleg: ebben a *más* mivoltában legyen ső és világozság.

E korszak nagy tanulsága tehát az, hogy a misszió hordozója Isten. Semmiféle buzgóság nem helyettesítheti a döntő tényezőt: azt, hogy Isten legyen jelen, hatalmával cselekedjék. Isten népe ezt kérheti, várhatja, s lehet az Úr „trónusa”, eszköze, szolgálja.

A királyság kora

A bírák korával nem szükséges foglalkoznunk missziói szempontból, mert vagy a honfoglalás korával kapcsolatosan elmondottak érvényesek rá — amennyiben a honfoglalás folytatásáról tudósít, vagy besorolható a királyság korának jelenségvilágába.

A királyság kora mind missziói szempontból, mind Izraelnek a népekkel való kapcsolatának a szempontjából nagyon elgondolkodtató, sőt zavarba ejtő. Nagy kérdés: miben áldás Izráel a népek számára, vagy — Jónás könyvére gondolva — nem miatta van-e a vihar a népek tengerén? Misszióról pedig semmit sem hallunk. Izráel pusztai létében jel, üzenet a népek felé, akár áldja, akár ítéli az Úr. Persze itt is érvényes, hogy a látszat sokszor csal, a háttérben — vagy a mélyben sok minden történt. Útkeresések és zsákutcák egyaránt felfedezhetők. A továbbiakban e korszak négy fő jellemvonását vizsgáljuk meg közelebbről.

Isten helyzeteket teremt

— amelyek kihívást jelentenek a Róla való bizonyítételre. Neve meghirdetését Isten — a nevééről el-

hangzott bizonyágtételnek megfelelően — tettével pecsételi meg. Nyilvánvaló, hogy a helyzet kialakulásának sok tényezője van, de azt a bizonyos alkalmat, amely neve meghirdetésére vár, Ő teremti meg. Nézzünk meg közelebbről is három jellemző példát.

Jefté és az ammóniak (Bir 11,12—33)

A történet szerint az ammóniak hadat indítottak Izrael ellen, hogy bizonyos területeket visszaszerezzenek. Jefté terjedelmes üzenetet küld az ammóniak királyának, ami azonban valóban hatalmas vallástétel Jahve hatalmáról. A vallástétel csúcsa a 11,23—25: „Azért, ha az Úr, Izrael Istene maga üzte ki az emóriakat népe, Izrael elől, te akarod azt birtokba venni? Nem úgy van-e, hogy amit birtokul adott neked a te istened, Kemós, az a te birtokod? Mi pedig birtokoljuk mindazoknak a földjét, akiket a mi Istenünk, az Úr üzött ki előlünk. Talán te különb vagy Báláknál, Cippór fiánál, Móáb királyánál? Mert-e ő perbe szállni Izraellel, mert-e harcolni ellene?” Az ammóniak válasza Jahve semmibevétele volt; Jahve válasza pedig az volt, hogy igaznak pecsételte a bizonyágtételt, és Jefté kezébe adta az ammóniakat.

Dávid és Góliát (1Sám 17,26—53)

Jól ismert történet. A hallatlanul izgalmas esemény azzal indul el, hogy Dávid felismeri a helyzetet, elfogadja a „kihívást”, elsősorban nem is a Góliátét, hanem a helyzet, az alkalom kihívását, amely a Jahvéról való bizonyágtételre várt. Ezért az elbeszélés igazi csúcsa nem az, amikor Dávid parittyával és bottal elindul a jól felfegyverzett, hatalmas ellenfél felé, és fejét veszi, hanem az, amikor Jahvéról bizonyágot tesz: „Még ma kezembe ad az Úr, leváglak és fejedet veszem, a filiszteusok seregének hulláit pedig még ma az égi madaraknak és a mezei vadaknak adom. És megtudja mindenki a földön, hogy van Isten Izraelben. És megtudja az egész egybegyűlt sokaság, hogy nem karddal és lándzsával szabadít meg az Úr. Mert az Úr kezében van a háború és ő ad a kezünkbe benneteket.” — És úgy lett.

Ezékias és Szanhérib (2Kir 18—19)

Lélegzetelállító történet. A követ Jahvét egy sorba állítja a többi népek isteneivel, s így hangzik a gőgös üzenet: „Hát az Úr megmentheti-e kezemből Jeruzsálemet?” (Ézs 36,20.) Ezékias a feleletet imádságban az Úrnak mondja el: „Igaz, hogy AsszírIA királyai elpusztították a pogány népeket és országaikat, isteneiket tűzbe vetették, mert azok nem is voltak istenek, hanem csak emberi kéz alkotásai, fa és kő, azért pusztíthaták el azokat. De most te, Urunk, Istenünk, szabadíts meg bennünket az ő kezéből, hadd tudja meg a föld minden országa, hogy te vagy Uram, az egyedüli Isten” (2Kir 19,17—19). Szanhéribnek pedig az volt a válasz, hogy Jeruzsálem kapui zárva maradtak. Az Úr pedig még azon az éjszakán pecsétet tett a bizonyágtételre: megsemmisítő csapást mért az asszír seregére.

Összegezőként elmondhatjuk: a misszió szempontjából rendkívül fontos az adott helyzetek felismerése és vállalása. A helyzeteket Isten teremti, ha sok mindent közrejátszik is benne. A missziói helyzeteket nem Izrael teremtette — és nem az egyház teremti. De Isten teremti, s ezek egyáltalán nem látszanak alkalmasnak, kézenfekvőbb a hallgatás, a menekülés. De a

missziói bizonyágtétel tartalma nem az, amit az ember tehet, vagy józan ésszel várhat, hanem az, amit Isten tehet, az az Isten, akinek minden lehetséges. Újszövetségi vonatkozásban így tekinthetünk Jézus csodatetteire, a gyógyításokra, az elemek lecsendesítésére, a halottak feltámasztására. Jézus a különböző alkalmakban felismerte és elfogadta a kihívást, és az Atya megdicsőítette magát. A misszióknak ugyanaz a titka ragyog itt, amit Márk így foglal össze: „Azok pedig elmentek, hirdették az Igét mindenütt, az Úr pedig együtt munkálkodott velük, megerősítette az igehirdetést a nyomában járó jelekkel” (Mk 16,20).

Az irgalmas Istenről való bizonyágtétel

— az irgalmasság cselekedetei által. Ez a bizonyágtételnek az a módja, amit „szavak-nélküli” bizonyágtételnek szokás nevezni. Szükséges hangsúlyozni, hogy ez nem az egyetlen módja a bizonyágtételnek, hanem a többi között az egyik lényeges módja. Olyan „beszéd”, amely mindenki számára érthető módon beszél Isten lényéről, aki könyörülő és irgalmas Úr.

Erre a bizonyágtételre egyfelől a törvény kötelez, tehát tudni lehet és tudni kell, hogy miben áll; másfelől pedig az adott helyzetben fel kell ismerni, és alkalmazni kell a szeretet, irgalom alaptörvényét.

Törvények tekintetében, lévén a misszióról, mégpedig a „külmisszióról” szó, elsősorban az idegenekre vonatkozó rendelkezésekre kell gondolnunk. Pl.: „A jövevényhez ne légy kegyetlen, és ne sanyargasd őt, mert ti is jövevények voltatok Egyiptomban” (Ex 22,20, vö. Ex 23,9, Dt 24,17). Ez az emlékeztetés nyilván többért. Missziói szempontból ez azt jelenti, hogy Isten könyörülő irgalma az irgalmat nyerteken át tovább akar áradni. A törvénynek tehát van egy ilyen aspektusa is.

A helyzet felismerésére pedig a legszebb példa a 2Kir 6,8—23. A történet szerint arám királya el akarja fogatni Elizeust. Az akcióban résztvevő sereget azonban Isten — Elizeus kérésére — vaksággal veri meg, így vezeti el őket a próféta Samáriába. Amikor újra megnyílt a szemük, akkorra már körülzárták őket az izráéli sereg. „Amikor Izrael királya meglátta őket, ezt kérdezte Elizeustól: Megölessem-e őket, atyám? Ő így felelt: Ne ölesd meg! Adj nekik kenyeret és vizet, hadd egyenek és igyanak, aztán menjenek el urukhoz. Nagy lakomát rendezett tehát nekik, és miután ettek és ittak, elbocsátotta őket. Nem is jöttek többé arám rablócsapatok Izrael országába” (2Kir 5,21—23). Lehetne ebbe az irányba mutató rendelkezésekre is utalni, (mint pl. az ellenség ökrére, szamarára vonatkozó törvények), de itt többről van szó. A hangsúly a helyzet felismerésén és a helyes cselekvésen van. Ez a történet az Újszövetség világába mutat: „Úgy ragyogjon a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat” (Mt 5,16). Ilyen missziói értelemben mondja Pál apostol is: „ha éhezik ellenséged, adj ennie, ha szomjuhozik, adj innia; mert ha ezt teszed, parazsat gyűjtesz a fejére” (Róm 12,20). A parázs itt nem feltétlenül a megemésztő ítéletet jelképezi. Utalhat ez másfajta tűzre is, ami belső átalakulást, megtérést munkál, amire az előző történetben is van utalás. Így lesz áldássá Isten népe.

A dávidi birodalom és a misszió kérdése

A dávidi—salamoni birodalom kialakulásának, fennállásának és tündöklésének több vonatkozásban is kiemelkedő jelentősége van, melyekre most nem szükséges kitérni (pl. történeti, üdvtörténeti, teológiatörténeti).

Sajnos, témánkra vonatkozóan jószerint semmi konkrétum nem áll rendelkezésünkre. Feltételezhető, hogy ez a kor missziói vonatkozásában is jelentős volt, jóllehet később járhatatlannak bizonyult, ítélet alá esett. Úgy tűnik, hogy a népek iránti felelősség és a misszió kérdését a dávidi birodalom kialakulásában, további terjeszkedésében látták megvalósulni, vagy megvalósíthatónak. Ebbe az irányba mutatnak azok a zsoltárok, amelyek a népek meghódításáról beszélnek, mint pl. a 47,3.4.8.9.: „Mert a felséges Úr félelmetes, nagy király az egész földön. Népeket vet aláánk, nemzeteket lábaink alá... Mert az egész föld királya Isten, zengjétek neki éneket. Isten uralkodik a népeken, szent trónusán ül az Isten.” Így hívják őket az Úr előtti hódolásra és örvendezésre: „Ti népek, mind tapsoljatok, harsogó hangon ujjongjatok Isten előtt” (Zsolt 47,2, vö. 117). Úgy tűnik azonban, hogy inkább azon járt az eszük, hogyan rázhatnák le az igát (Zsolt 2,1–3), s akkor tapsoltak igazán, amikor ez sikerült. *Preuss* pl. feltételezi, hogy a meghódított népekkel megismergették a legalapvetőbb törvényeket, s kötelezték őket azok megtartására. Szerinte Ámósz ezen az alapon prófétált az idegen népek ellen, amelyek egykor a dávidi birodalomhoz tartoztak.¹³ Tény azonban, hogy Dávid sátora összeomlott, s ha a váradalom élt is, hogy Isten majd újra felépíti, az azonban nyilvánvalóvá lett, hogy a népek iránti misszió és felelősség útja nem a hatalom útja. Már ide kívánczodik a Zak 4,6-ra való utalás, még akkor is, ha ez a hely az eredeti összefüggésben nem a misszióra vonatkozik: „Nem hatalommal és nem erőszakkal, hanem az én lelkemmel! — mondja a Seregek Ura.”

Teológiai eszmélkedés, útkeresés és útkészítés

A teológiai eszmélkedés és útkeresés különösen a következő három fő kérdésre irányult: a szövetség, Jahve királysága, és az eschatologikus váradalom. E kérdések részletes tárgyalása témánk szempontjából nem feltétlenül szükséges, elegendő a végeredmények összefoglalása. A rövidség kedvéért az exilium utáni időkbe is most húzzuk meg a vonalakat.

a) *A szövetség gondolata.* A szövetség gondolatának az elmélyülése a következőkben foglalható össze:

A szövetség nemcsak Izrael kiváltsága, hanem helyet kapnak benne a népek is. „A szövetség Istene a világ Istene, akinek a tervei messze túlmennek Izraelen.”¹⁴

Ez a gondolat különösen hangsúlyos az új szövetség ígéretében, amely azáltal, hogy a pogányok is részei, univerzális jelleget ölt (Ézs 53,3–5). Az új szövetség szerzője és közvetítője az Úr Szolgája, és pedig nemcsak Izrael, hanem a népek számára is (Ézs 42,6, 49,6). Az Ézs 42,6-tal kapcsolatosan *Vriezen* a következőket mondja: „Ez a kijelentés magába foglalja Izrael missziói feladatát, amit itt a közeli eschatologia fényében nézünk. Deuteroézsaiás üzenetének missziói karakterét gyakran félreismerték, azt gondolva, hogy az a tény, mely szerint Izraelnek a népek világosságává kell lennie, abban a megváltásban van, amelyet Isten Izraelen véghezvisz. Ezzel viszont az olyan kijelentések, mint az Ézs 49,5.6. az interpretáció tekintetében kárt szenvednek. E fontos kijelentés szerint ugyanis Izrael megváltása a csekélyebb dolog azzal a nagyobb és végső küldetéssel szemben, hogy Izraelnek a népek világosságává kell lennie, hogy Isten üdvé a föld végső határáig terjedjen. A missziói buzgóság tehát azoknak a körében született, akik hitték, hogy a végső üdv hamar eljön.”¹⁵ A missziói buzgóság és az eschatologikus váradalom eleveensége szorosan összetartozik. Élő eschatologikus váradalom nélkül nincs eleven misszió.

b) *Jahve királysága.* Anélkül, hogy a *melek jhvh*, *jhvh malak*, és a *malkut jhvh* problémakör keletkezése, formálódása vitájába belemennénk, tájékozódásul mégis hasznos figyelni *Preuss* megállapítására, mely szerint az, hogy Jahve kiválasztotta Izraelt, magában foglalja azt is, hogy uralkodik felette.

Izrael egyre világosabban felismeri, hogy Jahve minden nép, az egész világ Ura, s várja, hogy ez a királyi uralom tetet öltön. Isten célja Izraellel az, hogy királysága egészen megvalósuljon. Ebben az eljövendő üdv-országban a népek is helyet kapnak (Ézs 2,1.kk, Mik 4,1.kk).

Izrael történelmi küldetése abban van, hogy Isten benne teszi nyilvánvalóvá ezt az országot. Nem Izrael a kizárólagos élvezője, sőt még csak nem is érette van, noha részese. Izraelnek csak „szolgáló funkciója van”.¹⁶ Szolgálat az, hogy Isten országának utat készítsen.

c) *Eschatologikus váradalom.* Közismert, hogy az eschatologikus váradalomnak sokszínű tartalma van. Most csupán a missziói szempont érdekkel bennünket. Az előző két fogalom tárgyalása során az már tisztázódott, hogy a népek is részesei a szövetségnek és Jahve királyságának. A kérdés csak az: Hogyan?

A választ így fogalmazhatjuk meg: Az, hogy a népek részeseivé lesznek a szövetségnek és Jahve királyságának, nem Izrael világméretű missziójának, hanem Jahve tettének a következménye lesz.

A népek özőnlenek majd az Isten hegyére, a Sionra (Ézs 2,1–4, Mik 4,1.kk, Jer 3,17, Ézs 25,6–9, Hagg 2,6–9, Zak 8,20.k. stb.). Az, ami a népeknek ezt az özőnlését kiváltja, Izrael helyreállítása (Zsolt 126,1–3, Zak 8,22.23), s mindenek felett Jahve epifániája (Ézs 40,5 stb.). Isten lakomát készít a hegyen minden népnek (Ézs 25,6). „Azon napon Egyiptom és Asszírnia mellett Izrael, mint harmadik ország, áldás lesz a földön. A Seregek Ura pedig ezt az áldást mondja: Áldott Egyiptom, az én népem, és Asszírnia, kezem alkotása, meg Izrael, az én tulajdonom” (Ézs 19,24.25).

A népek misszionálása, megtérése tehát nem emberi fáradozás, hanem Isten munkájának a gyümölcse lesz. Így torkollik ez a korszak feszült várakozásba.

A fogságtól Jézus koráig

A misszió szempontjából a legmozgalmasabb korszak. Ennek több oka is van.

1. A misszióról alkotott elgondolás korrigálása. Az előzőkben láttuk, hogy milyen nagy utat járt meg, és milyen szép eredményekre jutott Izrael a népek és a misszió, pontosabban az eschatologikus váradalom tekintetében. De azt is láttuk, hogy mindez magára a misszió gyakorlására bénítólag hatott. Izrael azt várta, hogy a népek jöjjenek hozzá, ő maga nem ment a népekhez. Ezt a missziói szemléletet korrigálja Jónás könyve. Most eltekinthetünk a könyvvel kapcsolatos vitáktól. Az, ami témánk szempontjából lényeges, aligha vitatható: a fogság utáni korban keletkezett, s a misszió dolgában volt és van üzenete.

A kritizált magatartás Jónásnak abban az imádságában ölt tetet, amelyben a maga igazát kesergi Isten előtt: „Ó, Uram, gondoltam én ezt már akkor, amikor még hazámban voltam! Azért akartam először Tarsisba menekülni, mert tudtam, hogy te kegyelmes és irgalmas Isten vagy, türelmed hosszú, nagy a szereteted, és még a rosszat is megbánod” (Jón 4,2). Tehát nincs szükség a misszióra, mert Isten kegyelmes. (A panasznak nyilván van más zöngéje is, de mert missziói irat, ez a leghangsúlyosabb.) Isten válasza pedig az, hogy a missziót éppen azért kell végezni, mert ő kegyelmes és irgalmas, és nagy a szeretete. Az, hogy a misszió

hordozója Isten, hogy a népek Jahve epifániájára özönlenek a Sionra, nem teszi feleslegessé a missziót, ellenkezőleg: igényli és sürgeti, mint útkészítést. Ebből értett meg valamit a fogság utáni Izráel, ha azzal nem is volt tisztában, hogy valóban mennyire csak útkészítéstről van szó.

2. A zsinagóga és a diaszpóra kialakulása, ezek jelentősége Izráel missziói gondolkodásában és gyakorlatában.

Az elmondandók összefoglalásában a nehézséget a zsinagóga és a diaszpóra összekapcsolása jelenti. Zsinagóga ugyanis volt diaszpóra nélkül is — az anyaországban, s volt diaszpóra is zsinagóga nélkül, amikor valamilyen csendes, lehetőleg víz melletti ligetes hely töltötte be a zsinagóga szerepét.

A zsinagóga keletkezésének az idejét nehéz meghatározni. A rabbinusi hagyomány Mózes korára vezeti vissza. E hagyományban azonban nyilván csak a zsinagóga legitimizálását láthatjuk. Bár ide kíváncsodik a megjegyzés, hogy pl. az Ábrahám által épített oltárok a zsinagóga funkcióját töltötték be a maguk korában. Szerepel a zsinagógai istentisztelet két lényeges eleme: az imádság és a bizonyoságtétel; a törvény és a próféták olvasása érthetően hiányzik. Általában azonban elfogadott az a vélemény, hogy a zsinagóga intézménye a babiloni fogság idején, vagy nem sokkal a fogság után alakult ki. A döntő az, hogy a zsinagógának nagy kúsgárgó, missziói hatása volt környezetükben. A különbség az anyaországban levő zsinagógák és a diaszpórában levő zsinagógák között abban volt, hogy a palesztinai zsinagógák a templom közelsége miatt zártabbak voltak, bizonyos tisztasági törvényekre jobban vigyáztak, a diaszpórában levők pedig nyitottabbak voltak. Nem lehet eléggé felbecsülni azt a tényt, hogy a zsinagógai istentisztelethez hozzátartozott a törvény és a próféták olvasása, ezek magyarázása, vagy az építő jellegű bizonyoságtétel. Ennek a későbbi keresztyén misszióban is fontos szerepe volt.

Ha szoltunk a zsinagóga kialakulásáról, szójunk néhány szót a diaszpóra keletkezéséről is. Diaszpóráról ott beszélünk, ahol izráeliek önként tartózkodnak valamely idegen országban. Kezdetei az izráeli kereskedőkolóniákra mennek vissza, pl. Damaszkuszban (1Kir 20,34), de más helyeken is — Szíriában, Fóniciában, különösen Egyiptomban, Kisázsában (1Kir 10,28.k.). A diaszpóra kialakulása döntően mégis a fogsággal függ össze, amikor is sokan nem éltek a hazatelepülés lehetőségével. Hogy némi fogalmunk legyen a diaszpóra jelentőségéről, hadd említem meg az RGG-ből vett adatot: A római birodalomban négy millióra becsülték a zsidók számát. Ebből egy millió élt Egyiptomban, egy és egynegyed millió pedig Szíriában. A Syb 3,271 szerint minden országban, minden nép között éltek zsidók.¹⁷

A zsidóság igyekezett a misszió útjából az akadályokat elhárítani, a pogányok számára könnyebbé tenni a zsinagóga-hoz való csatlakozást. Egyszerűsítették az igehirdetést, úgy, hogy a rituális előírások a háttérben maradtak, a hangsúly Jahve páratlanságán, továbbá az erkölcsi törvényeken volt. A zsidó vallást vallásfilozófiai kontösben is kínálták, különösen a hellénista világban. Gondoskodtak bőséges missziói irodalomról is.

A fő nehézségeket azonban nem tudták megoldani. A legnagyobb nehézség az volt, hogy ebben a misszióban a vallás és a népiség elválaszthatatlanul összetartozott.¹⁸ A zsidó vallásra való áttérés a zsidóságba való átlépést is jelentette. Ezt a lépést pedig sokan nem akarták megtenni. Ide kíváncsodik a megjegyzés: az egyház zsidómissziója is sokszor ezen ok miatt bukott

meg, mert a keresztyén hit elfogadása a zsidóságból való kiszakadást is jelentette.

A másik nagy akadályt a körülmetélés jelentette. Ez a magyarázata annak, hogy főleg a nők csatlakoztak a zsinagógákhoz. *Josephus* közlése szerint pl. Damaszkuszban a legtöbb nő prozelita volt.¹⁹ Ezért a hangsúlyt arra tették, hogy „istenfélőket” gyűjtsenek a zsinagóga köré, akiktől az egy Isten elismerésén kívül csak a legfontosabb törvények megtartását kívánták meg.

Az akadályozó tényezők számbavételénél arról sem feledkezhetünk meg, hogy az ókorban nagyfokú antiszemitizmus volt.

A missziót központilag nem szervezték, hanem a személyes kezdeményezéssel és a zsinagógák vonzó erején nyugodott. „A missziói kategóriákban való gondolkodásra jellemző az a tény, hogy a diaszpóra szó elvesztette baljós csengését. Abból az ítéletből, amellyel Isten Izráelt szétszórta a népek közé, Isten által ajándékozott lehetőség lett, hogy dicsérjék őt a pogányok között.”²⁰

Az eredmények rendkívüliek voltak. Erre utal a Mal 1,11: „Napkeletől napnyugatig nagy az én nevem a népek között, és mindenütt jó illatú áldozatot mutatnak be nevemnek, és tiszta áldozatot! Mert nagy az én nevem a népek között — mondja a Seregek URa.” A Cselekedetek könyve tudósításai szerint a keresztyén misszionáriusok amerre csak mentek, mindenfelé prozelitákat és istenfélőket találtak, akik közül sokan elfogadták Jézus Krisztust. Így elmondhatjuk: a fogság utáni zsidó misszió betöltötte feladatát: a keresztyén misszió, s ezzel Jézus Krisztus útegyengetője lett. Erről a csúcseről visszanezve látjuk: Isten mindent szépen intézett.

De éppen ezen a ponton, a zsidó misszió és a keresztyén misszió találkozási pontján, szükséges még néhány megjegyzést tenni.

A fogság és a fogság utáni kor prófétai bizonyoságtételében egy új tényező jelentkezik egye határozottabban, s ennek a misszió szempontjából felmérhetetlen jelentősége van. Ez az új tényező: az Isten Lelke. Az Isten Lelke jelenlétéről, munkájáról a korábbi korszakokban is van szó. Az új az, hogy Isten Lelke a küldetés, a misszió gondolatához kapcsolódik, mint akiben realizálódik az a korábban hangsúlyozott tény, hogy a misszió tulajdonképpen hordozója maga Isten. Ez elsősorban a Messiás személyéhez kapcsolódik (Ézs 11,2, 61,3), aki a szövetség közvetítője mind Izráel, mind a népek számára, s amely szövetséghez hozzátartozik a Lélek kiadása (Ézs 59,21): először Izráelre (Jóel 3), azután a népekre (Ez 47,1—12, vö. Jel 22,1—2). Ez az, amit a zsidó misszió legfeljebb csak várni taníthatott — az ajándékozó Messiással együtt, s amit a keresztyén misszió már mint elérkezett valóságot hirdetett. Ez a Lélek, aki a szabadság Lelke, háritotta el az útból azokat az akadályokat, amelyek a zsidó misszió számára elháríthatatlanok voltak (körülmetélés, vallás és nép egysége).

Az, amit a diaszpóráról elmondunk, nagy figyelmeztetés és biztatás az egyház számára. Korunkban hangsúlyt nyert az a felismerés, hogy az egyház diaszpóra-helyzetben él. Ezért vigyázni kell arra, hogy ne vonuljon vissza gettóba, hanem használja ki a diaszpóra-helyzet lehetőségeit. A diaszpóra-helyzet — hangsúlyozza Günter Besch —, missziói helyzet.²¹ A gyülekezet feladata a nyilvános bizonyoságtétel: hirdetni a házetökről Jézus szavait. Ennek a felismerése és cselekvése élet-kérdés. Nem a romok felett kell siránkozni, hanem élve a diaszpóra-helyzet lehetőségeivel, sóvá és világosságá kell lenni.

Ezt csak úgy tehetjük, mint Jézus. Urunk megerősítette a pogányok reménységét, de nem tette keresztényé a világot, hanem meghalt érte a keresztben. Övéit elküldte, hogy tegyenek tanítványokká minden népeket, de lelkükre kötötte: el ne menjenek addig Jeruzsálemből, míg nem veszik a Szentlélek ajándékát. Így valóság ma is: a misszió hordozója Isten, aki az egyházat Igéje és Lelke által teremti és építi az egyetlen fundamentumra: Jézus Krisztusra.

Dr. Nagy Antal Mihály

JEGYZETEK

1. Az 1979. évi ószövetségi szaktanfolyamon elhangzott előadás. — 2. E. Lohse: Jüdische Mission. RGG Bd. IV. 971. o. —

3. Th. C. Vriezen: Theologie des Alten Testaments in Grundzügen. 33. o. — 4. G. Schmitt: Du sollst keinen Frieden Schliessen mit den Bewohnern des Landes. 1970. 162. o. — 5. C. Westermann: Theologie des Alten Testaments in Grundzügen. Göttingen. 1978. Grundrisse zum Alten Testament. Das Alte Testament Deutsch. Ergänzungsreihe. Hrsg. von Walter Beyerlin, Bd. 6. Vö. 53. o. — 6. C. Westermann, i. m. 53. o. — 7. Horst Dietrich Preuss: Jahweglaube und Zukunftserwartung. Stuttgart, 1968. Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament. Fünfte Folge. Hrsg. von Karl Heinrich Rengstorff und Leonhard Rost. Heft 7. Der ganzen Sammlung Heft 87. 50. o. — 8. C. Westermann, i. m. 59. o. — 9. C. Westermann, i. m. 59. o. — 10. C. Westermann, i. m. 59. o. — 11. G. von Rad: Das erste Buch Mose, Berlin, é. n. 135. o. — 12. Schmitt, i. m. 161. o. — 13. Preuss, i. m. 140. o. — 14. W. Eichrodt: Theologie des Alten Testaments, Berlin, 1957. Bd. I. 19. o. — 15. Vriezen, i. m. 313. o. — 16. Vriezen, i. m. 196. o. — 17. RGG Bd. II. 175. o. — 18. Vö. J. Jeremias: Jesu Verheissung für die Völker. 14. o. — 19. Josephus: De bello Judaico. II. 20,2. Idézve G. Schmitt, i. m. 155. o. — 20. J. Jeremias, i. m. 12. o. — 21. Günther Besch: Gefahren und Chancen der Diaspora. Die evangelische Diaspora. 1977. 47. Jahrg. 38–47.

Deuteroézsaiás vitája

A cím létjogosultságát egy egyszerű statisztikai vizsgálódás adja meg: ha Deuteroézsaiás igéit formakritikailag megvizsgáljuk, igen sok olyan formát találhatunk, amelyeknek „Sitz im Lebenje” egy vitában keresendő: Deuteroézsaiás és honfitársai között.¹ E vita formai jelentkezése állhat retorikai kérdésekből,² emfatikus kijelentésekből, amelyeknek célja Isten hatalmának a nyilvánkoztatása,³ és felszólításokból⁴. Ha a címhez hűek akarunk maradni, úgy a következő kérdésekre kell feleletet adnunk: a) Kikkel vitázik a próféta? b) Milyen érvekkel él vitájában? c) Milyen eredményt kíván elérni ezekkel?

a) Az első kérdés megválaszolásánál abban a viszonylag kényelmes helyzetben vagyunk, hogy Deuteroézsaiás néhol idézi vitapartnereit; ezekből az idézetekből pedig következtethetünk az ellenfeleknek mind a személyére, mind a helyzetére. Az ellenfelek hangjára ismerünk Ézs 40,27-ben:

„Miért mondod ezt, Jákób,
miért beszélsz így, Izráel:
Rejtve van sorsom az ÚR előtt,
nem kerül ügyem Isten elé.”^{5,6}

Ez a panasz egyértelműen Deuteroézsaiás közvetlen közeléből ered; oka a fogság ténye lehet. A fogságban levő izráelieknek meg kell magyarázniuk önmaguknak a fogság tényét — s ez csak abban az indoklásban található meg, hogy Isten elfordult tőlük. Azt azonban le kell szögeznünk, hogy aki így tud beszélni, annak még föltétlenül Jahve-hívónek kell lennie.⁷ Minden bizonnyal a történelem Urába vetett hit belső vívódásával állunk itt szemben. Ugyanezt mondhatjuk el a 49,14-ről is:

„De Sion ezt mondta:
Elhagyott engem az ÚR,
megfeledkezett rólam az én Uram.”⁸

Ez is egy olyan panasz, amely bizonnyal elhangzott abban az időben.⁹ A „Sion” alany számunkra egyértelművé teszi: e szavakat a fogságban élő gyülekezet mondta, „Izráel maradéka” (Westermann).¹⁰ A gyülekezetnek e kijelentése ellen tiltakozik 50,1:

„Ezt mondja az ÚR:
Hol van anyátok válólevele, amellyel elküldtem őt?
Van-e hitelezőm, akinek titeket eladtalak?
Csak bűneitek miatt adtalak el,
vétkeitek miatt küldtem el anyátokat.”

A kép, amelyet Deuteroézsaiás használ, inkonzekvens.¹¹ Az inkonzekvencia oka az, hogy túl sok gondolatot sűrít e versbe a próféta; helyesebben, ha¹² mi külön-külön vizsgáljuk meg ezeket a gondolatokat! A vers első fele azt a feltételezést veti el, hogy Isten Siont (Jeruzsálemet) végérvényesen vetette el. A retorikai kérdés lényege: nincs válólevel, nincs hitelező.¹² Azt azonban le kell szögezzük: a kép, bármennyire is inkonzekvens, számít arra, hogy a hallgatóság megérti (49,14 azt is sejteti, hogy a hallgatóság használta is e képet); azaz: ismeri és elismeri az 5Móz 24,1-ben foglaltakat.

A kép másik fele már a fogság megindoklásával foglalkozik: érvelése csak azok számára lehet releváns, akik vallják, hogy Isten megbünteti a bűnöst, de végérvényesen nem taszítja el magától (2Sám 7,12—16).

Indirekt módon idézi vitapartnereit Deuteroézsaiás a 45,11-ben is:

„Ezt mondja az ÚR, Izráel Szentje és alkotója:
Kérdőre akartok vonni fiaimat illetően?
Parancsolni akartok kezem munkájában?”¹³

Westermann szerint egyértelmű, hogy itt is egy idézetről van szó.¹⁴ Mégis, elképzelhető, hogy valaki ilyen merész legyen a hívők gyülekezetében? Igen; mégpedig maga a gyülekezet, amikor nemzeti panaszdalát énekli. Összehasonlításképpen gondoljunk a panaszénekek türelmetlenkedő „miért”-jére. Erre a türelmetlenségre következtethetünk Deuteroézsaiás igehirdetéséből.¹⁵

E részt összefoglalva elmondhatjuk: Deuteroézsaiás vitapartnerei a fogságban élő gyülekezet tagjai voltak,¹⁶ akiknek hitét megingatta a fogság ténye. A Deuteroézsaiás által vitatott gondolatok a nemzeti panaszének gondolatai voltak; ezek lényege abban áll, hogy Jahve elhagyta Siont (Jeruzsálemet), s ezért a foglyok magukat árváknak tekintik. E gondolatok a fogság tényét magyarázni vannak hivatva; veszélyeztetik a régi hitet, amely Istennek a történelemben megnyilvánuló hatalmát kijelentésnek tekinti.

b) A helyzet, amelyet a prófétának meg kellett oldania, most már világos; most afelé kell fordulnunk, hogy hogyan szállt szembe mindezzel Deuteroézsaiás? Az utóbb idézett 45,11 türelmetlen kérdéseire rögtön következik a próféta ellenérve¹⁷ — Jahve szavaként stilizálva 12,13):

„Én alkottam a földet
és én teremtettem rá embert.
Az én kezem feszítette ki az eget,
minden serege az én parancsomra állt elő.

*En indítottam el őt győzelmesen,
 egyengetem az útját mindenütt.
 Ő építi föl városomat,
 és hazaküldi foglyaimat, ..."*

E két versre jellemző az 'én', Jahve személyének a hangsúlyozása; formailag fontos még a perfectumok jelentkezésének szilárd következetessége. A megelőző (9.10) versekhez hasonlóan, a próféta a teremtés tényére utalva próbálja meggyőzni vitapartnereit, hogy Isten ma is erős (nem 'rövidült meg a keze'; vö. 50,2). A teremtés ténye lehet garancia arra, hogy Isten vissza fogja téríteni népét az Ígéret Földjére. Az „ő” itt Kyrosra értendő.¹⁸ A próféta érve itt tehát kettős: először a biztos alapra, a teremtéshitre megy vissza, hogy abból erőt merítve a jövő nagy eseményét is meghirdesse.¹⁹ Hasonló gondolatokat tükröz a 44,24–28 is, azzal a kis különbséggel, hogy helyet kap az idegen istenekkel való probléma is (ami a próféta helyzetében természetesen tekinthető). E szakasz már nevével nevezzi Kyrost (28.v.). A költeményt formakritikailag a himnusz műfajába sorolhatjuk be: a himnikus participiumok, amelyeket Deuteroézsaiaiás használ, már ismeretek a zsoltárokból.²⁰ A forma kiegészül még a prófétai igéket bevezető formulával: „Így szól az ÚR”.²¹ A retorikai kérdések formájában is jelentkezik a teremtéshit (40,21):

*„Hát nem tudjátok, nem hallottátok,
 nem mondták el nektek régtől fogva,
 nem magyarázták meg a föld alapozását?”*
 éppúgy, mint a megszabadítás (megváltás!) hite (50,2b):
*„Vajon rövid már a kezem, hogy nem tud
 megváltani?
 Nincs már annyi erőm, hogy megmentsélek?”*

Emfatikus kijelentések is hangoztatják a teremtéshit (erre volt példa 45,12), éppúgy, mint a hazatérés szabadító tettét (vö. 43,16–17). A nagy üzenet mégis abban rejlik leginkább, hogy Deuteroézsaiaiás összekapcsolja a két kijelentést: a teremtő Isten erejét azonosítja a szabadító Istenével. Erre találjuk a legszebb példát 43,1-ben:

*„De most így szól az ÚR.
 a te teremtőd, Jákob,
 a te formálód, Izráel:
 Ne félj, mert megváltottalak,
 neveden szólítottalak, enyém vagy!”²²*

Az „enyém vagy” kifejezés magába foglalja a teremtést (bárá) és a megszabadítást (gá'al). E kettő coincidentia Deuteroézsaiaiás központi mondanivalója.²³

Összefoglalva: Deuteroézsaiaiás megpróbálja felülmúlni ellenfeleinek mind jelenben való töprengéseit, keserűségeit, mind pedig gondolkodásuk gyökértelenségét. Először is visszanyúl a régmúltba, hogy Isten hatalmát a teremtésen demonstrálja; majd ennek bizonyítása után üdvpróféciák következnek a közeljövővel kapcsolatban: a hazatérés és az ebben megnyilvánuló theofánia²⁴ garanciájává lesz Istennek a teremtésben megnyilvánuló ereje.

c) Mindezeket így látva egy olyan eredményhez juthatunk el, amelyet lehet, hogy Deuteroézsaiaiás még maga sem vett észre; mindenesetre következetesen kiktartott mellette. A próféta és vitapartnerei gondolkozásmódja között ui. éles ellentét van. Az izráeli fogoly

gyülekezet saját helyzetéből (i.e. a fogságból) indul ki; Isten magatartásával próbálják a hívők megmagyarázni önmaguknak, hogy miért kerültek ilyen helyzetbe. Deuteroézsaiaiás hihetetlen erővel igyekszik e gondolkozásmódot megfordítani: ő Isten személyéből indul ki (ne felejtjük el a sok emfaticus 'én'-t, a sok kijelentést Isten tetteiről, a participiumos szerkezeteket!), s ebből a személyből próbálja megmagyarázni a fogság hívőinek helyzetüket. Ez (Isten személye és tettei) vezet egyedül a hazatéréshez.

Deuteroézsaiaiás és ellenfeleinek vitája egyben a biztos hitű és a hitében megingott ember összeütközése. A hit megingását a fogság realitásának a megtapasztalása, az empiria okozta: így Deuteroézsaiaiás valószínűleg az egy az olyan hívők közül, akinek az empiriával találkoznia kell úgy, hogy az nem esik egybe hitével.²⁵ A prófétának minden erejét latba kell vetnie ahhoz, hogy a hit relevanciáját a valóságra nézve bizonyítsa. A fogságból való hazatérés e pert az ő javára döntötte el. De vitája (az empiria és hit összeütközése) megvan mind a mai napig.

Karasszon István

JEGYZETEK

1. Vö. Joachim *Begrich*, Studien zu Deuterosejaia. Hrg. von W. Zimmerli. München 1969. Theologische Bücherei 20. (Vigyázat: a borítólapon helytelenül áll a cím!) 48–53 p. — 2. Pl. Ézs 50,1–3. — 3. Pl. Ézs 46,8–11. — 4. Pl. Ézs 45,20–21. 22–25. — 5. A második 'miért' a vāv copulativum helyes értelmezése. A MT-on nem szükséges változtatni. — 6. Claus *Westermann*, Das Buch Jesaja 40–66. ATD 19. 1966 Göttingen. 51 p. egyértelművé teszt, hogy ez a nép panasza a fogságban. A 'közösségi panaszdal' műfajába tartozik. — 7. Másiképp: Walther *Zimmerli*, Grundriss der alttestamentlichen Theologie. Stuttgart 1972. 193 p.: „Götterwelt seufzt und spricht: Mein Weg ist vor Jahve verborgen, und mein Recht entgeht meinem Gott!“. Számomra nem egészen érthető, hogy miért Jahvét említi az „istenek világa”? — A hit megrendüléséről föltétlen beszélhetünk (Jub. Komm. 670 p.), de aki e sorokat panaszként mondja, az még föltétlenül Jahve-hívő. — 8. Talán sikeresebb lenne jelen időben fordítani: „De Sion ezt mondja...”. A vāv nem lehet egyszerre consecutivum és copulativum! Vö. NEB és Westermann, op. cit. 175 p. — 9. Westermann, op. cit. 177 p. A panasz fiktív volta ellen száll sikra Johannes Fichte is. (G. Eichholz, Herr tue meine Lippen auf. Bd. 5. 284 p.) — 10. Bernhard *Duhm*, Das Buch Jesaja, 1968. 373 p. szerint Sion itt Jeruzsálemmel azonos, mint Ézs 40,1-ben. Az onnan származók, 'Jeruzsálem gyerekei' ezért vannak fogságban. Innen lesz érthető a következő példa (50,1). — 11. Talán kissé túl erős kifejezést használt *Begrich*: „félresikerült”, op. cit. 98 p. — 12. Duhm, op. cit. 377 p. — 13. A kérdés két első szava grammatikai nehézséget jelent; D. Winton *Thomas* javaslata (BHS) csupán kényszermegoldás: a MT szövegállománya helyes, csak egy ismeretlen szintaktikai egységgel állunk szemben. (Kb. így fordítanám: „Jöttök, hogy engem megkérdezzetek...”) A jelentés azonban biztosan helyes az UF-ban 14. op. cit. 136 p. — 15. Westermann, op. cit. 51. 177 p. a zsoltárokkal való rokonságot is mutatja. Vö. még Jub. Komm. 679 p. Peake's Commentary on the Bible (Edinburgh, 1962) 525 p. — 16. Vö. még Rolf *Rendtorff*, Die theologische Stellung des Schöpfungsglaubens bei Deuterosejaia. ZThK 1954. 6–7 p. — 17. Westermann, op. cit. 136 p. — 18. Westermann, op. cit. 137 p. — 19. Így: Georg *Pohrer*, Die Propheten um die Mitte des 6. Jahrhunderts. (Die Propheten des Alten Testaments. Bd. 4.) Gütersloh. 1975. 116 p. — 20. Vö. Hermann *Gunkel*—Joachim *Begrich*, Einleitung in die Psalmen Göttingen 1933. 41 p. Az az apró eltérés regisztrálható, hogy a zsoltárok egyes szám 3. sz.-ben beszélnek Istenről; itt azonban (mint az előbb láttuk) fontos formal szerep jut az 'én'-nek. Vö. Rendtorff, op. cit. 5 p. — 21. Vö. A. B. *Björndalen*, ZAW 1974 393–403 p. — 22. D. W. Thomas javaslata (BHS) a szuffixum fölcserélésére jó, de nem föltétlenül szükséges; azonkívül nincs hagyományozott szövegvariánsunk, amely ezt az emendációt támogatná. Így dönt: Karl *Elliger*, Jesaja II. BK XI/4. (1973) Neukirchen—Vluyn. 273 p. is. — 23. Gerhard von *Rad*, Das theologische Problem des alttestamentlichen Schöpfungsglaubens. (1936) Ges. Stud. (1958) 139–140 p. Rendtorff, op. cit. 213–215 p. (= Ges. Stud. 1975.) = ZThK 1954 7–9 p. Arvid S. *Kapelrud*, Die Theologie der Schöpfung im Alten Testament. ZAW 1979. Különösen 169 p. — Ne tévesszen meg senkit, hogy *Begrich* (op. cit.) még nem idézi e verset a vitát indikáló mondatok között! Elliger, op. cit. 281 p. már írja ezt: helyesen! — 24. Gerhard von *Rad*, Theologie des Alten Testaments. Bd. II. München, 1962. 260 p. — 25. Ma ez már természetesen tűnne!

Agresszivitás vagy pszichoaktivitás?

Az előttünk élő nemzedékek aligha hallották és olvasták olyan gyakran, mint mi, ezt a magyarban is jól ismert és használt latin szót: *agresszió*. Ennek ellenére mindmáig nem sikerült egységes és mindenki által elfogadható módon meghatározni: mi az agresszió¹ és mi az agresszivitás rugója, még akkor sem, ha az utolsó 50 évben hús másodpercenként hal meg valaki erőszakos halállal (*Hacher*) és gombnyomásra pusztítható el a Föld.

Úgy mondják, hogy egy ismert magyar író az első világháború végén kivitte fiát az állatkertbe és a tigris ketrece előtt megállva, ünnepélyesen bocsánatot kértek a csíkos ragadozótól, amiért azt vérengző dúvadnak nevezik, holott ez az elnevezés sokkal inkább illik az emberre. Nos, kétségtelen, hogy a hímfarkas, amelyik a vezérségért küzd, a legritkább esetben harapja el vetélytársa torkát, ha emez, legyőzötten önként odatartja azt neki. Legtöbbször a szarvasbika se dőli le viadalban a gyengébbet, sőt a csapkodva küzdő mérgekigók sem használják méregfogaikat, ha egymással csatáznak. Ez a belső gátlásrendszer védi a fajt a kipusztulástól.² Csak az ember „likvidálja”, semmisíti meg gyakran a magát megadó ellenséget is, már Kain óta. De mi ennek az emberi, lélektani rugója? — kérdezzük.

Mi az agresszivitás?

Mindmáig élénk vita folyik erről a kérdésről, különösen a biológusok, etológusok, és a pszichológusok között. Vannak, akik azt állítják, hogy az agresszivitás velünk született tulajdonság, önfenntartásunkat szolgálja, helyünket biztosítja az életben, s hogy mindnyájunkban sok feszül belőle. Ezt a feszültséget valamilyen módon le kell vezetnünk.³

Mások szerint⁴ az agresszivitás külső és belső tényezők, „velünk született hajlamok és a tanult reakciók bonyolult egymásra hatásának függvénye”,⁵ elsősorban az embert érő frusztrációknak, csődélményeknek és stresszhatásoknak következménye. Ezekre a hatásokra válaszolunk mi legtöbbször agresszivitással, támadóan. Ez a mi reakciónk. Sőt R. L. *Leakey* angol antropológus írásaiban, könyveiben azt bizonyítja, hogy az agresszió a vándorolva vadászgató ember letelepedésének, majd egyhelyben lakásának, tehát az urbanizációnak a kultúrabetegsége és a beton-óriásházakban való *beszorítottág* egyik mellékterméke. Sokak szerint az embert meg lehetne és meg is kellene tanítani, hogy jobban viselje el a stresszhatásokat, másképpen reagáljon rájuk, s míg teremtő aktivitássá alakítja át feszültségét, maga is kevesebb feszültséget okozzon (T. *Brochert*). A keresztyén, a hívő ember pedig imával, igelovással, Jézus-meditációval, relaxációval (lazítással) fokozhatja csődélmény- és stressz-tűrőképességét (*Oláh Andor*).

Vannak akik különbséget tesznek a jó és a rosszindulatú agresszió között. Mi szívesebben használjuk a „jóindulatú” (?) agresszió megjelölés helyett a „*pszichoaktivitás*” — egyértelműen pozitív — kifejezést, mert más a rámenős szerelmes agressziója és a kegyetlen gyilkosé, a futballcsatáré és a gengszteré. Más volt az az indulat, amellyel Jézus fogott kötelet, hogy a kufároktól megtisztítsa Atyjának házát (de nem ütött meg senkit és a kötelet nem adta át tanítványainak), és más az, amellyel a dél-amerikai főpapot az oltár előtt meggyilkolták. A *pszichoaktivitás az embert előrelelédítő és segítő, míg az agresszió romboló erő*.

Az „acting out”

Szaknyelven acting out-nak (ekting aut) nevezik a bennünk felgyülemelő erős indulatok kirobbanását. A gyűlöletét, haragét, ingerültségét, amely mögött sokak szerint valamiféle szorongás, frusztráció, és depriváció, megfosztottság-élmény feszül, s ez kitörést okoz, különösen akkor, ha az ember helyzetét reménytelennek érzi. Arról is szólnunk kell, ki hogyan „robban”. A „hogyant” a kisgyermekkorunkban látott és a környezetünkől eltanult modell-magatartás erősen befolyásolja.

Mi, hívő keresztyének például hogyan acting out-olunk? Legalább háromféleképpen. Ki-ki lelki alkata és az elsajátított modell-magatartás szerint.

1. *Kifelé, mint a vulkán*, amely környezetére szórja a tüzet, a fojtogató hamuesőt. Mi is környezetünkre robbantjuk rá a bennünk feszülő, visszafojtott indulatainkat, a hozzánk legközelebb állókat sebezük meg, azok közül is a *nálunk gyöngébbeket*, és tesszük szorongókká, míg a saját szorongásunk valamelyest oldódik, — egy időre.

Természetesen történhet ez kevésbé vulkányszerűen is, az igazság ürügyén töréles beolvasással, csevegő, viccelődő csipkelődések közben. Következésképpen el lehet felejteni mások kéréseit, s ha gyávák és gyöngéek vagyunk, egymás ellen lázíthatjuk ismerőseinket. Elég egy csöppnyi rágalom, vagy névtelen levél stb. Sőt, lehet kegyesen is kegyetlenkedni és bibliai idézetekbe a mérget csomagolni, vagy testi gyöngeségünkkel, betegségünkkel zsarolni: — tedd csak, menj csak nyugodtan, úgysem élek én már sokáig. Vannak depressziós, búskomor emberek, akik depressziósabbak lennének, ha nem lehetnének depressziósok, mert csak úgy tudják környezetüktől a számukra szükséges figyelmet, szeretetet, törődést kizsarolni és velük elvégezteni azt is, ami az ő feladatuk volna. Fáradtságunkra és gyöngékedésünkre való hivatkozással sorozatosan ki lehet bújni a házaseset alól is, vagy éppen megkövetelni azt, fáradt, kedvetlen, vagy a beteg házastárstól. Larvált, álcázott agresszió mindez.

2. *Befelé robbanunk*, szervezetünk legkisebb ellenállási pontja felé, és azt sebezük, betegítjük meg: gyomrunkat, beleinket, izületeinket, epehólyagunkat, szívünket, idegrendszerünket. Mert, ha hallgat a száj, kiáltanak a szervek, és mi még szorongóbbak leszünk, különösen, ha abban a tévedésben élünk, hogy indulatainkat tökéletesen be tudjuk fagyasztani. Talán sikerül, de csak érzelmi életünk teljes elfagyasztása árán, s ez már a teljes „érzelmi elüszkösödéshez” vezethet (Th. J. *Rubin*). Vagy a szorongásból rejtett (később nem is olyan rejtett) depresszióba csúszhatunk. Gyakran és észrevétlenül a legkülönbözőbb pótcselekvésekbe kezdünk: önkéntes éhezésbe, amellyel tulajdonképpen önmagunk ellen fordulunk, s ez is agresszió, sőt még a telhetetlen „zabálás” is az lehet, a dagadtra hízás éppen úgy, mint a krónikus álmatlanság. Agresszív pótcselekvés gyakran a kábítószerhez, az álomba, alkoholhoz, narkotikumokhoz való menekülés is. De önmagunk ellen fordított agresszió lehet a 10–15 óras hajszolt munka, az összeesésig gyakorolt sport, egészen a „véletlen” balesetig. Például valaki éppen robozó autó előtt lép le „véletlenül” a járdáról. Vagy *nem* szedi a magasvérnyomását csökkentő gyógyszert, sőt alkoholizál és csészeszám issza a méregerős feketekávéét. Agyvérzést kapott és meghalt — mondják. Pedig önmaga ellen fordított agresszióval rejtett öngyilkosságot követett el.

Az investíció

A pszichének azt a sajátos, átcsúsztató mechanizmusát, hogy a felgyülemlett indulatokat valamibe belehelyezve éli ki, a mélylélektan *investíciónak* (beruházásnak) nevezi.⁶

Így investálja sokszor és sok helyütt az ember az egyébként ki nem élhető agresszióját, erőszakosságát. Például a *karneválokba* (az antik szaturnáliák mai változataiba), amelyek legtöbbször kicsapongásokban érnek véget. Sok helyütt a falusi búcsú, vagy lagzi vad verekedéssé, bicskázássá és egyéb erőszakoskodássá torzulhat.

Érdemes, sőt érdekes megfigyelni egy-egy *futballmeccsen* hogyan üvölt, átkozódik, és szitkozódik a tömeg — férfi és nő egyaránt —, ha valamit igazságtalannak vél. Egy egyébként szelid hölgy így látta magát viszont a tv híradóban, s szégyenében elájult.

Krimi- és horrorfilmek népszerűségének is ez az investálási lehetőség a magyarázata. A néző valamelyik agresszíven viselkedő, öklöző, lövöldöző, rémítgető, vagy ezek ellen agresszíven harcoló szereplővel azonosítja magát, s eközben hősébe investálja saját agresszióját. Így éli meg, úgy vezeti azt le, — egy időre.

Spanyolországban vagy Dél-Amerikában a *bikaviadalok*, Észak-Amerikában a *rögbi-meccsek* és *profibox-viadatok* szolgálják ugyanezt a célt. Akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy kiszolgálják az ember investációs szükségletét.

Sok fiatal agresszív szado-mazochizmusát *fűlsiketítő zenében* és az arra való táncban, rángatózásban vezeti le, legtöbbször csak átmenetileg. Még jó, ha nem telefonfülkék rombolásába, utcai lámpák leverésébe, békés járókelők váratlan és értelmetlen leütésében investálja felgyülemlett indulatait, vagy mint nyugaton, alig magyarázható robbantásokba, merényletekbe.

Az *Ószövetség népe ritualizálta* bűnei (és egyben agressziója) investációját, amikor a „nagy engesztelő áldozat” alkalmával Áron egy bak fejére tette a kezét s mintegy a bakra rakva népe vétkeit, egy „arravaló emberrel” kivezették azt a pusztába, hogy ott éhen-szomjan vesszen (3Móz, 16).

Közismert például az *angolok hidegvére*. Legalábbis a XIX. században még hallatlan fegyelmezettégükről voltak híresek. Az igazi gentleman soha ki nem mutathatta indulatait anélkül, hogy hátrányos társadalmi helyzetbe került volna. Nos, az angolok kolonizációs háborúkban, hódításokban és a meghódított népek fékentartásában élték ki agressziójukat. A szó szoros és átvitt értelmébe is a kolonizációba „investálták”. (Kolonizációk elvesztése után már nem is olyan hűvös az angol hidegvér.) Az effajta agresszió-investálás egyik következménye, hogy a népekbe, embercsoportokba, alacsonyabbrendűnek vélt fajokba investált agresszió alibit keresve, előbb lenézi, majd megveti azokat, akikkel szemben agresszíven viselkedett, majd valamiféle elméletet gyárt, hogy jogossá tegye agresszióját. Azt is, amit már elkövetett, s azt is, amit — elmélete alapján — elkövetni fog. Örögi kör ez.

Szentmihályi Szabó Péter így ír erről *Mit szeretnénk?* c. versében:

*Mi szeretjük a harcot,
és nem sajnáljuk az aljast,
aki harminc ezüstért eladja,
amit szeretünk,
és harminc ezüstért megmagyarázza
miért ne szeressünk.*

Cigarettdába is lehet indulatot investálni. Egyébként nem érdemtelen megfigyelni, különösen pszichológus, vagy lelkipogató ember számára, hogyan gyűjt rá valaki a cigarettejára. Az introvertált páciens beszéd

közben nagyon mélyre szívja, (mellre szívja) a füstöt és alig enged abból ki valamit. Az extravertált ember egyik cigarettáról a másikra gyűjt és alig szippant egyet-kettőt, máris ingerült, sőt dühös mozdulattal elnyomja a hamutartóban a csikket. Sőt sokáig nyomogatja, veregeti, a szabadban pedig széles ívben hajítja el. Nikotinszennvedélye mindenképpen ön maga ellen fordított agresszió is.

Természetesen van, aki vázába, vagy hasonló keze ügyébe került tárgyba investálja indulatát, agresszióját és a vázát vágja a földhöz. Tulajdonképpen valakinek a fejének szánta. Vagy versben vágja — mindnyájunk fejéhez, mint az előbb idézett *Szentmihályi Szabó Péter*:

*Szerezz te is, kaparj te is,
ne trabantos légy, de zsigulis, —
senki sem fog rossz szót szólni rád,
szemesnek, szemtelennek,
erőszakosnak, rámenősnek
áll csak a világ.*

S egy másik versében, keserű rezignációval:

*A siker mindent igazol,
mindent feledtet a hírnév,
a sikernek jár a mosoly,
bőkj oldalba, ha sírnék...*

És sorolhatnánk.

De talán ennyi is elég ahhoz, hogy felismerjük, miről is van szó, s hogy a hívő ember, különösen a *lelkész*, akinek mindig kedvesnek, fegyelmezettnak kell lennie, jól vigyázzon, hogy agresszióját ne a gyülekezetbe investálja. Még egy prófétai igehirdetésnek vélt, dörgő, villámló, vagy kegyesen kritizáló prédikációba se, mert az agresszív indulatok agressziót váltanak ki, vagy mekkülést. Így ellenségeket szerezhet, vagy üres tempomot.

Mindenképpen tudnunk kell, hogy az investált agresszió, bárki, bárkibe, bármibe investálja is azt, ideiglenes és álmegoldás. Sőt sokszor újabb agressziók forrása lehet. Gondoljunk az agresszív tv és egyéb filmek vetítése után fokozódó agresszív cselekedetekre, amelyeket szociálpszichológusok pontos statisztikával igazoltak. Így is örögi kör keletkezhet, Agresszió — investálás — újabb agresszió.

3. Van *vegyes robbanási mód* is. Ahol nem lehet kifelé robbanni, ott ideiglenesen benyelünk és ott adjuk ki mérgünket, ahol lehet.

Egy kegyes emberről mondta munkatársa az illető feleségének: Asszonyom, a maga férje a mi védőangyalunk, olyan kedves, szelid, jó, mint egy falat kenyér. Az asszony nem szólt semmit, csak könnyes lett a szemé, mert a férje a munkahelyén visszafojtott indulatait otthon adta ki és legtöbbször órá zúdította. Több *családterapeuta, lelkipogató* megfigyelte már, hogy ha egy nap több agresszív házasságot sikerült lecsitítania, házastársakat ki- vagy megbékítenie, — a „benyelt”, az átvett agresszió a saját házastársa vagy gyermekei felé robbant ki. Így és itt is van szekunder „fertőzés”. Történhet ez úgy is, hogy semleges helyen, autóbuszban, üzletben, *autóvezetés* közben robbanunk. Sok karambolnak, vagy a kocsiból való kiüvöltésnek, fenyegető mozdulatnak éppen ez affajta agresszivitás levezetés az okozója, a *világméretű* agressziókról nem is szólva. A második világháború után C. G. Jung arra figyelmeztette az emberiséget: Vigyázzunk, Hitler nem halt meg, bennünk él tovább.

Van-e jobb megoldás, mint a robbanás?

Fegyelmezzük jobban magunkat? Az sem ártana. Valaki egyszer azt mondta izgága, okvetetlenkedő be-

osztottjának, akit kötekedő magatartása miatt fedett meg és aki vele is kihívóan viselkedett: Most menjen el kérem, mert nem engedhetem meg magamnak, hogy indulatba jöjjenek. De amint magára maradt, nyugtatót kellett bevennie, hogy elkerülje a második szívinfarktusát. Csak gyógyszeres megoldás volna?

„Ha majd szétrobbanok a dühtől, akkor hallgatók napokig, ha kell, akár egy hétig is,” — mondta egyszer valaki, s hozzátette: „ez az én legjobb gyógyszerem”. De vajon nem az agresszió egyik formája ez csupán? Sokszor a családtagok legfélelmetesebb fegyvere. Hiszen éppen úgy kapcsolatotromboló, mint a nyílt, hadakozó agresszió. Előfordul, hogy hívó, egymást szeretve féltő házastársak inkább napokat hallgatnak, ha indulat feszíti őket, csak azért, hogy véletlenül se bántsak meg egymást. Pedig ez sokkal inkább elidegenítheti őket egymástól, mint az egészséges vitatkozás.

Nem is olyan régen Daniel Casriel⁷ új csoportterápiás módszert dolgozott ki felgyülemlett agresszív indulataink levezetésére. Többek között azt ajánlja, hogy ha férj és feleség úgy érzi, hogy már-már elkerülhetetlen a veszekedés, a kirobbanás, amelyből kölcsönös sértegetés, sértődöttség származhat, amilyen gyorsan és szorosan csak tudják, öleljék át egymást azzal a bizonyos ősi kapaszkodó átkarolással, amelyből a szeretet virágozott ki, s néhány másodpercig teli torokból, akár Tarzan-módról — kiáltanak, de csak hanggal, szavak nélkül! Lényeges, hogy egymást átölelve tegyék, egymás vállára fölött kiáltva, mert csak így élik át az egymáshoz tartozást, a mégis szeretlek-et, a védeltséget és rejtettséget. Azt állítja, hogy az így, hanggal kiengedett indulatnak, a már-már kirobbanó agresszióknak a helyét a megkönnyebbülés és békeesség foglalja el, nemegyszer derűs nevetés. Így lesz a befagyasztva eltett, a mirelit-dühből, a hideg dühből, meleg düh (Rubin), ami így kirobbanhat, sőt végképp *ki is lobbanhat*, s újra út nyílik arra, hogy kedvesen és szelíden közeledjenek egymáshoz a házastársak. Dr. Casriel ezt csoportokban is gyakoroltatja. (A mi házi gyűlési házainkban ez a módszer alig lehetséges anélkül, hogy szomszédainkba investálnánk — „nem le-, hanem átvezetett agressziókat.)

Casriel „felfedezése” és módszere azonban nem új. Hiszen a Szentírás számtalan helyen tudósít arról, hogy az ember vagy az emberek stressz-helyzetben úgy vezet le a felgyülemelő fájdalomukat, feszültségeiket, energiájukat, hogy kiáltanak agresszió helyett. De az égre kiáltanak!

„Izrael fiai pedig sóhajtoztak a szolgaság miatt, kiáltottak, és a szolgaság miatt való jajgatásuk feljutott Istenhez.”⁸

„Sámuel egész éjjel jajgatott az Úr előtt.” (Saul miatt)⁹

„Megsebzettek kiáltanak segítségért, de Isten nem botránkozik meg rajta.”¹⁰

Vagy gondoljunk a hal gyomrában kiáltozó, Istenhez „üvöltő” Jónásra.¹¹

Nem erről a gyógyító kiáltásról vall-e a zsolttáros, amikor azt mondja:

„Uram, Istenem, hozzád kiáltottam és meggyógyítottál engem.”¹²

Minden bizonnyal, már kiáltása, kiáltozása után, amely az égrekiáltott ima, érezhette a zsolttáros a boldog megkönnyebbülést, az oldottságot, s később imája meghallgattatását is.

Nagyon nehéz meg nem említenünk a keresztyén ég felé kiáltó Jézus Krisztust: „Három óra tájban Jézus hangosan felkiáltott: Éli, Éli, lamá sabaktáni.”¹³ Majd „ismét hangosan felkiáltott és kilehelte lelkét.”¹⁴ Az első keresztyének körében még mertek és egyes közös-

ségekben — olajozottan gördülő, vagy liturgikus imák helyett — még ma is mernek az Istenhez kiáltani.

Nem ez volna az, amit Casriel doktor olyan modernnek vél és ajánl? Minden bizonnyal jobb együtt, egymást átölelve, a másik vállára fölött kiáltani, mint a másikkal kiabálni. Itt azonban az ember az égre kiált, *Istent öleli át szorosan*, Jézus pedig végső kiáltásában az Abba karjaiba simul, düh és robbanás helyett Isten szívére hajtja fejét. És nem erre a kiáltásra tanítgatja-e a Szentlélek az embert? „Az Isten elküldte Fiának Lelkét a mi szívünkbe, aki által kiáltjuk: Abba, Atyám.”¹⁵

Azt hisszük, itt tanulhatnánk még valami újat a „dühös zoltárok” szerzőitől is. (Ezeket a zoltárokat egyes bibliatudósok káromkodó zoltároknak is nevezik.) Éppen ezekből a zoltárokból, amelyekkel nem éppen építő tartalmuk miatt alig tudunk mit kezdeni, tanulhatunk újat és jót. Egyre azon csodálkozunk, hogyan is kerülhettek ezek a Szentírásba? Tanuljuk meg belőlük, hogy van a robbanásnak egy negyedik formája is:

4. *Lehet fölfelé, Isten felé, nemcsak kiáltani, hanem robbanni is.* Éppen abban a bezárt ajtajú, belső szobánkban, amelyről Jézus beszél.¹⁶ Ott mindent, igazán mindent kiadhatunk magunkból, pontosabban fel-adhatunk Annak, Aki előtt nem kell képmutatászkodnunk, mert nem is lehet, kinek ajánlatos is *mindent* elmondani, vagy éppen kiáltani szépítgetés nélkül, úgy, ahogy megfogalmazódik bennünk, ahogy a zoltáros minden kegyeskedés nélkül *ki- és elmondta*, ami éppen a szívét nyomta, *feszítette*. Isten helyére teszi ezt az agresszív imádságot is.

Csak egyetlen példát az 55. zoltárból, amelynek alapján Kodály Zoltán Kecskeméti Végő Mihály szövegéből a *Psalmus Hungaricus* komponálta.

Akár azt az alcímet is adhatnánk ennek a zoltárnak: *Az emberi érzékenység zoltára*. Tulajdonképpen egész világa, környezete, szinte mindenki ellen panasza van a zoltárosnak, de ami számára a legfájóbb, a barát árulása.

A 13—15. versekben még csak nyögdél:

*Nem az ellenség gyaláz engem,
azt elszenvedném.
Nem a gyűlölőm hatalmasodik rajtam,
előle elrejtőzném.
Hanem te, magamfajta ember,
bizalmas jóbarátom,
akivel meghitt barátságban voltam,
az Isten házába együtt jártunk
a gyülekezet körében.*

Most fölrobban, de fölfelé robban:

*Törjön rájuk a halál!
Szálljanak elevenen a holtak házába,
mert gonoszsággal van tele lakóhelyük*

Lassan lecsitul. Ez már csak csendes panasz:

*(22. v.) Szája simább a vajnál,
de veszekedésen jár az esze.
Beszéde lágyabb az olajnál,
pedig olyan, mint a kivont kard.*

Itt válasz érkezik felülről és már azt fogalmazza meg:

*(23. v.) Vesd az Úrra terhedet
és ő gondot visel rólad!
nem engedi sohasem,
hogy ingadozzon az igaz,*

Miután megnyugszik, a maga őtestamentumi módján ugyan, de már az Úrra bízta a döntést, ügye intézését. Ime:

*(24. v.) Istenem, te taszítod őket
a sírnak mélyére.
A véreskezű és álnok emberek
az emberélet felét sem érik el.*

Ez után a reményelt feltételezés után végül is így zárja imáját lecsillapodva, megcsöndesedve:

De én benned bízom!

Az igaz ima lényege nem a szépség, hanem az őszinteség. A mérgező, kesergő, sőt dühöngő zsoltárok nem „szépek”, de őszinték, *emberiek*, gyógyítók a maguk sajátos módján. Talán azért is kerültek bele a Szentírásba, okulásunkra: még így is lehet és szabad imádkoznunk. Isten előtt „szébb” ez az ima, mint a szabad vers művészi formájára csiszolt liturgiai remekmű, amely gyönyörű, de nem sodor bennünket — fölfelé.

Harmónia a feszültségek között?

Idealista, romantikus és nem biblikus gondolat a feszültségmentes élet, hiszen a feszültség az élet egyik hajtóereje, robbanó motorja. Gondoljunk csak a nemek közötti feszültségre! Minden versenyt, vagy versengést a feszültség tesz dinamikussá, érdekessé, izgalmassá; új, egyre jobb eredményeket ad, akár az olimpián, akár a világpiacon, a munkaversenyeken, vagy a művészeti terén.

Ezért a családi vagy a házasesetben sem kell minden áron — ahogy mondani szokás — „keresztyn emberhez illő” feszültségmentességre törekednünk. Van ugyan ilyen élet — kifelé. Ez a kirakati keresztyn család vagy házasság. De még a felületes szemlélőnek is hamarosan az az érzése támad, hogy itt valaki átvette a hatalmat, itt vitának helye nincs, ez nem béke, csak fegyelmesség és kényszeredett nyugalom, amely alatt neurotikus visszafojtottság vibrál. Ilyen családból szöknek el a fiatalok az első adandó alkalommal.

Amikor azt állítjuk, hogy nem feszültségmentességre kell törekednünk, hanem *harmóniára a feszültségek között*, a különbözőségek egymásnak feszülő, de együtt-vibráló harmóniájára gondolunk, pl. úgy vitázva, perlekedve, hogy a nap ne menjen le a haragunkkal. Sőt, a vitákkal teli együttlét után azt érezze a család minden tagja, vagy akár csak a házaspár, hogy érdekes, izgalmas együttlét volt.

Az igazi keresztyn élet képe a harmónia, a polarítások és a feszültségek között a páli *akár-akár-, is-is-, de-de-*életforma.

„Akár színlelésből, akár meggyőződésből: Krisztust hirdetik és én ennek örülök.” Vagy: „Én megtanultam, hogy körülményeim között elégedett legyek. Tudok szerényen is élni, tudok bővítködni is, egészen be vagyok avatva mindenbe... mindenre van erőm abban, aki engem megerősít.” Vagy: „Ügy ajánljuk oda önmagunkat mindenben, mint Isten szolgálói: sok türelem, nyomorúságban, szükségben, szorongatásban, verésekben, bebörtönzésben, fáradozásban, virrasztásban, éhezésben, tisztaságban, ismeretben, türelemben, jóságban, Szentlélekben, képmutatás nélküli szeretetben, az igazság igéjével, Isten erejével, az igazság jobb és bal felől való fegyvereivel; dicsőségben és gyálatban, rossz hírben és jó hírben, mint ámitók és igazak, mint ismeretlenek és jól ismertek, mint halálra váltak, és ime élők, mint megfenyítettek és meg nem ölték, mint szomorkodók, de mindig örvendezők, mint akiknek nincsen semmijük, és akiké mégis minden.”¹⁷

Pált a „benne élő” Krisztus ereje tette képessé mindezek megélésére és leírására. Azé a Jézusé, aki bár maga is tudott haragos lenni és volt is, de erőszakos

sem, sőt magára vette az újra és újra rázúduló emberi agressziót és azt egy-egy tündöklő példázattá alakította át, mint aki a felé dobott kőt elkapja és nem dobja vissza, még csak el sem dobja, hanem kenyeret szel vele másoknak. Ha valamihez valóban emberentúli erő kell, akkor ehhez az erőszaknélküliséghez kell ilyen Erő. Gondoljunk csak el: elfogatása pillanatában légiónyi angyal állna a rendelkezésére, de nem veszi igénybe beavatkozásukat, sőt a Péter kardjával lesuhintott fület, Málkusét is meggyógyítja, úgyszólván már keresztje árnyékában.

Nos, ebből a keresztre feszített Krisztusból árad az a megmagyarázhatatlan erő, ami old és nemcsak percnyi nyugalmat ad, hanem békességet, a titokzatos, minden nyugtalanságok ellenére való mégis-békességet: ez pedig a harmónia — a feszültségek, a csönd és a kiáltás között.

Ez az a *békesség*, amelyből olyan agapé és empátia sugárzik, amely az egyetlen igaz oldása minden agresszivitásnak. A kérdés „csak” az, tudjuk-e még, vagy tudjuk-e már ezt a sugárzást „fogni”. És ha igen, kétszék vagyunk-e a továbbáadására? Hiszen mindig voltak, akik fogni tudták és továbbadták a *Jézusi erőszaknélküliséget, az agapét és empátiát*. Gondoljunk az ösgyülekezetek életére és magatartására a nagy üldözések között, vagy *Asszisi Ferencre*, akinek még a farkas is „farkastestvérem” volt. És gondoljunk a Jézus életformájából és tanaiból sok mindent megvalósító *Gandhira*, aki közvetlenül halála előtt a gyilkosa előtt is összetett kézzel hajolt meg, vagy akár Martin Luther *Kingre*, aki erőszaknélkülisége miatt lett — többek között — az erőszak áldozata, és sok névtelen, de igaz Jézus-tanítványra, akik nem csak Jézus tanításait, hanem életformáját is komolyan vették.

Lehet, paradoxonnak hangzik, hogy Jézus a boldog szelidekről mondja: ők öröklék a földet¹⁸, pedig ma már ez az egyetlen reális lehetőség. Mert vagy a pszichoaktív szelidek lesznek a föld örökösei, vagy nem lesz örökség.

Dr. Gyökössy Endre

JEGYZETEK

1. Aronson, Elliot: A társas lény. Közgazdasági könyvkiadó, Bp. 1980. Szerinte az agresszió olyan viselkedés, amelynek célja kár vagy szenvedés előidézése. 157. 1. Rubin Theodore Isaac: A dühös ember. Medicina, Bp. 1980. — 2. Meves, Christa—Illies, Joachim: Mit der Aggression leben. 1975. Herderbücherei 536. 69. 1. — 3. Lorenz, Konrad: Das sogenannte Böse. 1963-ban megjelent úttörő műve. (K. Lorenz idevonatkozó munkásságáért Nobel-díjat kapott). Követői: J. Eibelsfeld, J. Kneutgen, J. Rattner, A. Bandura, részben Paul Tournier stb. — 4. Erős kritika alá vetik K. Lorenz az állatok magatartásának az emberre való antropomorf átvitelét: Czapiewski, Winfried—Scherer, Georg, Planck, Arno egész sereg tudóst felsorakoztat gyűjteményes kötetében K. Lorenz tételei ellen, ugyanazt teszik M. F. Achley Montagu és munkatársai: R. Gerhard és W. Schmidbauer. De K. Lorenz legélesebb kritikussai: G. Pütz és H. Moesch. A két ellentétes nézet leghiggadtabb ismertetője és részben áthidalója: Hacker, Friedrich: Aggression. Die Brutalisierung der modernen Welt. Molden, 1971. Az agresszióról írt művek egyik legfontosabbika: Fromm, Erich: Anatomie der menschlichen Destruktivität. Deutsche Verlaganstalt, Stuttgart, 1974. — 5. Berkowitz Leonard: The Frustration — Aggression Hypothesis Revisited (In: Roots of Aggression) Atherton. New York 1968. Igen alapos angol irodalmat ad E. Aronson az 1. alatt jelzett könyvében. 307. 1. 9. — 6. Tournier, Paul: Violence et puissance. Detachaux 68. Niestlé S. A. 1977. (Németül: Aggression: Kraft zum Guten, Kraft zum Bösen. Gotthelf Verlag Zürich, 1979. (Hatalmas francia nyelvű irodalmat is ad.) — 7. Casriel, Dániel: Die Wiederentdeckung des Gefühls, Schreitherapie, und Gruppendynamik. Behtelsmann. 1975. — 8. 2Móz 2,23. — 9. 1Sám 15,10. — 10. Jób 24,12. — 11. Jónás 2,1. — 12. Zsolt 30,3. — 13. Mt 27,46. — 14. Mt 27,50. — 15. Gal 4,6. — 16. Mt 6,6. — 17. Fil 1,18; 4,11—13; 2Kor 6,4—10. — 18. Mt 5,5.

A Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 története és jogászi kritikája (2.)

III. Szelepcsényi György szerepe a pozsonyi perek előkészítésében

1. Szelepcsényi jellemzése

Magyarországon a katolikus klérus főpapjai valósággal predesztinálva voltak az uralkodó iránti hűség-re, a neki való feltétlen engedelmességre. A királyi főkegyúri jog az oka ennek, melyet diszkrecionális joggal gyakorolt az uralkodó, az ő kezében volt egyházi karrierjük lehetősége. Nem is volt ez baj, míg a szent korona nem került Habsburg király fejére, sőt Róma illetéktelen befolyásának elejét vette, nem a pápa nevezte ki a főpapokat,³⁸ hanem a magyar király és törvény szerint ő is csak arra érdemes honfiaknak adhatta a beneficiumokat.³⁹ A Habsburg-uralkodók dinasztikus érdekei szembekerülnek a magyar haza érdekeivel, ezért a kegyúri jogot olyanok javára gyakorolták, akik elsősorban az ő aulikus szolgálói voltak. Ez magyarázza meg a tárgyalt kor főpapjainak hazafiatlan mentalitását, tisztelet a kevés kivételnek, de nem volt kivétel sem Szelepcsényi, sem Kollonics, sem Bársony, de még gróf Pálffy Tamás sem. Ezek az egymást gyűlölő, egymás ellen alattomban áskálódó főpapok mindenben igyekeztek Lipót kedvébe járni, két rögeszméjét, az abszolút királyi hatalomnak Magyarországon is megtörténő megvalósítását és a teljes katolikus restaurációt — ha kell fegyveres erőszakkal is — diadalra vinni; s csatlakozott hozzájuk az egész klérus.⁴⁰

A témánk tárgyát képező perekben — úgy a nagyszombatban, mint a két pozsonyiban — a főszerepet Szelepcsényi, mint a delegatum judicium extraordinarium elnöke és lebonyolítója, továbbá Kollonics Lipót, mint a háttérben meghúzódó, de mindhárom bíróságban bíróként résztvevő, majd a bírói talárt a hóhér-köpenyre felcserélő ítélet-végrehajtó játssza, ezért nélkülözhetetlennek tartjuk alaposan jellemezni mindkét főszereplőt, mert csak így érthetjük meg azt a teljes erkölcsi gátlástalanságot, lelkiismeretlen felelőtlenséget, ami ezen perek kreálásához vezetett.

Szelepcsényi életrajzával ma is adós történetírásunk az a néhány rövid közlemény pedig, ami rendelkezésünkre áll, sajnos nemcsak téves adatokat, de a katolikus történetírás romantizáló eszményítése folytán, ezt a kétségtelenül nagy műveltségű és zseniális embert, aki pedig nagyon is sajnálatos jellembeli fogyatékoságok hordozója volt, nemcsak kiváló főpásztornak, nemes emberbarátnak, jótékony embernek, de még nagy hazafinak is igyekeznek a köztudatba beplántálni.⁴¹

Származását illetően az a téves közlés vált általánossá, hogy szegény, de nemes családból származott, amiből csak a „szegény” felel meg a valóságnak, mert születésekor még nem volt „nemes” a „Pochrontzi” familia.⁴² Az érsek 1595-ben született, Rudolf király pedig csak 1598. márc. 12-én állította ki az armalista Zerepcheni Pochrontzi Ferenc esztergomi kanonok és testvérei — köztük Miklós, az érsek nagyapja — részére.⁴³ A nemességszerző kanonokról pedig ezt olvassuk: „mint pástorgyermek küzdötte fel magát”.⁴⁴ Miklós fia Mihály volt az érsek apja, aki a Cserenyén kuriális birtokos nemes, Bethlen Gábor híve,⁴⁵ s a megyei közéletben tevékeny szerepet játszó gyürki Gyürky Menyhért leányát, özv. Vivirényi, másként Elevenkúty Ábrahámnét vette nőül, nyilván az após beleegyezése nél-

kül, ezért kellett a Gyürky-birtokról távozniok, s így kerültek Szelepcsénybe, ahol György fiúk, a későbbi érsek-prímás született.⁴⁶ Meglehetősen szerény anyagi viszonyok közt lehettek, mert Kisfalud bars megyei község templomával kapcsolatban az a hagyomány maradt fenn, hogy Szelepcsényi annak emlékére építtette azon a helyen, mert mint kanász ott legeltette a sertéseket.⁴⁷

Iskoláit Nagyszombatban kezdte, ahol Szelepcsényi Pochrontzi Ferenc (atyjának nagybátyja) tanár volt, s a tehetséges ifjút itt vette pártfogásába Pázmány, ő küldte Rómába, ahol 7 éven át tanult, a teológiát a Collegium S. Appollinaris-ban végezte, megtanulta az olasz, francia és német nyelvet is,⁴⁸ sőt tanárainak legnagyobb elismerését érdemelte ki. A hazatérése előtt 1634. nov. 14-ről kelt bizonyítványában az intézet előjárói jámborságát, jó erkölcsait és a tudományokban való jártasságát magasztalják.⁴⁹ De megtanulta itt a rézmetszést is, s ebben olyan mesterségbeli tudást szerzett, ma is úgy emlegeti művészettörténeti irodalmunk, mint korának legkiválóbb amatőr mesterét.⁵⁰ Nem mulasztjuk el felhívni a figyelmet itt arra, hogy téma-választásai mind olyan személyek (Pázmány, IV. Ferdinánd, I. Lipót) megörökítését tárgyazzák, akiktől karrierje függött!

Szinte meglepő, hogy mily ügyesen szerzi meg a jobbnál-jobb beneficiumokat egyházi pályáján: visszatérte után Pázmány 1634-ben Szempcre teszi plébánosnak, 1636. jan. 3-án már esztergomi kanonok, 1638. földvári apát, majd szentgyörgyemezei prépost, 1641-ben éneklőkanonok, 1642. nov. 21. novi-i c. püspök, dec. 27. pilisi apát, 1643. júl. 15. csanádi püspök, nov. 20. pécsi püspök, 1644. bozóki apát, szept. 5. veszprémi püspök, majd egri, 1648. nyitrai püspök és magyar kancellár, 1657. kalocsai érsek (minthogy ennek jövedelme nincs, megtartja a nyitrai püspökség adminisztrálását is!). Lippay primás halála (1666. jan. 30.) után esztergomi érsek (febr. 11.), ekkor mond le a kancellárságról, de már több megye főispánja, Nádasdy kivégzése után királyi helytartó (1670. okt. 18.) és ezt még Ampringen kormányzóvá kinevezése után is megtartja a bíróságok tekintetében ügyes praktikával.⁵¹

Szelepcsényi mindent elért, csak hiúságának csúcspontját, a bíbornoki kalapot nem, ez haláláig pium desiderium maradt számára, pedig hogy Róma kedvébe járjon, még nemzeti zsinatot is tartott a gallikán tétel elítélésére.⁵² Hiába küldte meg a még 1676. márc. 28-án elkészített Relációját XI. Ince pápának (1683. máj. 4. Bécs, Jani kanonokhoz), de a pápa is csak apostoli áldását küldi hozzá intézett szép levelében, bíbornoki kalap nélkül (1683. máj. 22.).⁵³

Talán a sors iróniája, vagy inkább az isteni igazságosság megnyilvánulása, hogy az öreg Szelepcsényinek meg kellett érnie az 1681. évi országgyűlést, mely véget vetett locumtenensi méltóságának 1681. jún. 13-án galánthai hg. Esterházy Pál nádorrá választásával. Amin egész életén át szinte megszállottként munkálkodott: Magyarország teljes rekatolizációja meghiúsult az országgyűlés által szentesített XXV. t.-c. értelmében. Morvaországi birtokán, Litovicán halt meg 90 éves korában, 1685. febr. 19-én és az ottani ferences templom sírboltjába temették el.⁵⁴

Az életrajzi előzmények ismertetése után lássuk mi-ként vélekedtek a kortársak Szelepcsényiről. Két egy-korú jellemzése maradt fenn, az egyik a Congregazio-ne dei Concili Le Lodi che merita Monsgr. Szelep-csényi c. alatt a Vatikánban,⁵⁵ a másik gr. Nádasdy Ferenc országbíró Orációja.⁵⁶ Mindenekelőtt ezek is-mertetését adjuk, megfelelő kritikai megvilágításban.

Vatikáni vélemény Szelepcsényiről

A Vatikán tájékozódását az egyes államok egyházi és politikai viszonyait illetően a *visitatio liminum-okból*,⁵⁷ nunciusi jelentéseiből,⁵⁸ az egyes államok római követőitől,⁵⁹ továbbá az egyháznagyok Rómá-ban tartott suffraganeusai⁶⁰, útján nyerte. A fent em-lített jellemzéshez Szelepcsényi relációja, római meg-bízottjának információi és a bécsi nuncius jelentései szolgáltatták az alapot. A Congregatio 13 pontban fog-lalja össze az érsek érdemeit, amit *Meszlényi* Antal a következőképpen ismertet:

„Dicsérettel említette meg, hogy: 1. adományával oly szemináriumot létesített, mely 70 növendék eltar-tására alkalmas, 2. ennek következtében a Congregatio propagandae fidei máshová küldheti azokat a misszio-náriusokat, akikre pedig eddig Magyarországon volt szükség, 3. elismerését fejezi ki azért a buzgalomért is, amivel iparkodott buzgó és példásleltű papokat al-kalmazni, részint azon prédikátorok helyett, akiket mint királyi helytartó száműzött az országból s mint rebelliseket a gályára küldött; 4. azért a több mint 64 000 lélekért, akiket csupán saját főegyházmegyéjében térített vissza a szentegyházba, 5. azon nemes el-határozásért, mellyel nemcsak a saját főegyházmegyé-jének az egyházait látogatja, hanem a suffraganeus megyéit is, továbbá, hogy tartományi zsinatot is hir-detett; 6. hogy alapítványok növelésével nagyobbítja az esztergomi, a pozsonyi s a szepesi káptalant. Jól esett a kongregációnak tudomásul vennie azt is, amit Jani érseke szerénységéről és alázatosságáról mon-dott; nevezetesen, hogy 7. a szegény családokat anya-gilag támogatja; 8. ugyanezt cselekszi azon szerzetes rendekkel is, melyeket Magyarországon meglepített, mint pl. Pozsonyban az irgalmasokkal, Szigeten a fe-rencikkel, Modorban a piaristákkal, Bazinban a ka-pucinusokkal, Szepesben a bartholomitákkal, akik részint hittérítéssel, részint az ifjúság nevelésével és ok-tatásával mozdítják elő az egyház ügyét. Nevét 9. megörökíti az a sok templom is, melynek felépítése, illetőleg restaurálása szintén neki köszönhető. A 10. és 11. pont, a protestáns lelkészekkel való hitvitáiról, s ezeknek, valamint a nála megfordult protestáns fő-urak megtérítéséről szól. A 12. pont magánéletét di-cséri, midőn így jellemzi: életmódját megfelelő napi-renddel valóban angyali módon folytatja s ugyanezt kívánja udvari papjaitól is: alázatos és buzgó, aminek bizonyossága, hogy legszívesebben a falvak és városok szegény népeit keresi fel, gyakran prédikál és örül a lelke, ha megtéríti őket. Egyházi erényei mellett a 13. pont szól a politikairól, melynek köszönheti, hogy a király helytartói méltóságát vele töltötte be s ezt a hatáskörét annyi bölcsességgel és éberséggel végzi, hogy az országra nagy bajok háramlanának, ha ő nem volna.”⁶¹

Ezt az apoteozist még *Meszlényi* is megsokallja, mert megjegyzi: „Ha Szelepcsényi érdemei túlozva vannak is a kongregáció ezen iratában, kétségtelen, hogy igen sokat tett hazánkban a katolikus egyház ér-dekében.”⁶²

Említettük, hogy e jellemzés alapja: 1.) Szelepcsényi

relációja, 2.) a nunciusi jelentések, 3.) Jani kanonok információi. Lássuk ezeket egyenként.

ad 1. — Ezt az okiratot eddig alapos kritika tárgyává senki sem tette, igaz nem is könnyű; mi itt néhány ki-rívó tévedésére mutatunk rá. Mindenekelőtt nem igaz a paphiány megszüntetése és hogy a száműzött pré-dikátorok helyett érdemes plébánosokat tudott volna be-állítani a „megtérített” lelkek gondozására. Ezt maga a nuncius cáfolja meg 1672. márc. 20-án kelt jelenté-sében: a katolikus vallásnak Magyarországon a temp-lomfoglalás utáni előhaladást megakasztják a paphiány s a nyelvi nehézségek. A nuncius az *esztergomi érsek-nek*, a győri és egri püspöknek a bajok orvoslása ér-dekében a Szentszék által történő figyelmeztetését lát-ja szükségesnek.⁶³ A papok erkölcsseire nézve ugyan-csak a nunciusi jelentésre utalunk: a császár országai-ban a szerzetesek klauzúrájába könnyen bebocsátá-nak néket.⁶⁴ Semmi reális támpont nincs arra, hogy a több mint 64 000 „megtérített” hívő kimutatásánál mennyiben megbízható az esperesi koronákon megje-lent plébánosok adatközlése, pedig ezek szolgáltak a reláció e részének alapjául. Idézzünk itt egy részletet az 1681. évi országgyűlés alkalmával a felséghez jún. 22-én a protestánsok által benyújtott folyamodásra a katolikusok által adott válasziratból: „Végre a szent catholika vallás annyira meggyengítettett, hogy Liptó megyében csak két catholikus, ellenben 46 protestáns egyházak találtak, Szatmár és Szabolcs megyében a szatmári, ecsedi és bősörményi várakat kivéve, pap-nak még csak híre és egy temploma sincs, — Zemp-lém, Ungvár, Ugocsa, Abauj megyékben alig van né-hány pap, de sok prédikátor, Szepes, Torna, Gömör megyékben — a szabad városokat néhány mezővá-rost kivéve — kevés lelkészek (s ezek is csak a ber-kekben s egyéb rejtek helyeken tartózkodnak és hí-veikre csak életveszéllyel viselhetnek gondot), de nyil-vános prédikátorok több helyeken ezen országgyűlés alatt is vitettek be; hason állapotban vannak a dunán-innemi megyék, — Veszprém megyében, kivéve a ha-tárhelyeket, a falukon két lelkész és száz prédikátorok léteznek, Zalában a határhelyeken kívül és a muraközi szigetben öt lelkész és 16 prédikátor, Somogyban egy lelkész sem és mintegy 100 prédikátor, Baranyában szinte egy lelkész sem és körülbelül negyven prédiká-torok vannak.”⁶⁵

Feltételezzük, hogy ez a válaszirat — hogy jobban meghassa a királyi felséget — egy kicsit túlozva adja elő a tényeket, de mindenesetre elgondolkoztató, hogy hova tűntek a katolikus papok, ha Szelepcsényi minde-nütt pótolta őket, másrészt az a 64 000 „megtérített” lélek miként volt „megtérítve”, ha ilyen hirtelen visz-szafogadta az elűzött prédikátorokat? Jellemző, hogy a reláció mellékletét képező kimutatások szerint a fő-egyházmegyében mintegy 300 katolikus pap volt 1675 végén, amikor Gubasóczy azt összeállította.⁶⁶ — Amit a kongregáció a megtérített és száműzött, illetve gályák-ra küldött prédikátorok tekintetében érdemként han-goztat, igen labilisan áll meg az igazság mérlegén: nincs tudomásunk arról, hogy a prímás „megtérített” volna bárkit is a prédikátorok közül, nyilván az aposz-tata térítvényekre célozhat a reláció, a gályákra pedig nem ő, hanem Kollonics küldte a prédikátorokat.⁶⁷ Hogy életmódját mennyiben folytatta „angyali módon”, utalunk Bethlen Miklós szavaira „... ebédre egyné-hányszor hívtott, és minthogy maga is a bécsi késő ebé-den majd mindennap megrészegedett, engem is úgy megtartott, hogy a maga hintóján küldött haza... Sokszor ... az úton hintóban ülő káplánja precialván a breviáriumot, azt mondotta, egy s más jövő úrnak köszönt, felelt: servus etc., meg vissza az imádságra; én azon csak el nem fakadtam nevetve...”⁶⁸ — Iszá-

kosságát hangoztatja Nádasy Orációja is, mint látni fogjuk. A szegénység iránti jótékony lelkiületére példa a köbölküti Németh János jobbágy esete, aki az érsek hölvényi birtokáról előbb az Alföldre, majd onnan Köbölkütra ment s ott megtelepedett és akit katonákkal akart visszavitetni.⁶⁹ Politikai szerepére, hogy, „... az országra nagy bajok háramlanának, ha ő nem volna” azt hisszük elég adat — a többek közt — hogy ő volt a Wesselényi-ügy feljelentője.⁷⁰

ad 2. — a nunciusi jelentéseket csak át kell lapozni és tisztán áll előttünk az a tény, hogy Szelepcsényi nem tájékoztatta híven a magyarországi politikai események, az elégedetlenség és forrongások okairól a nunciust. Nem találunk adatot arra, hogy feltárta volna előtte, hogy a forrongások egyik főoka az erőszakos ellenreformáció, a Rákóczi javak igazságtalan elvonása a protestánsoktól, a Báthory Zsófia elleni jogerős ítélet végrehajtásának jogtalan felfüggesztése a király által, a vallásszabadság megvonása, stb. pedig ő, aki több mint két évtizeden át volt magyar kancellár, s mindvégig a királyi tanács, sőt a titkos tanács tagja, nagyon tisztában volt a reális okokkal. Valósággal besuggerálta a nunciusnak, hogy nem a templomfogalások, hanem az adók és a jogvesztés elmélete az elégedetlenség, a forrongások okozója, s így mennek a jelentések Rómába. Még arra is képes volt, hogy ezen érvének igazolására, mikor 20 000 körül volt a lázongók száma azt állítsa, hogy az elnyomás és az adó s nem a vallás az ok, mert vallás különbség nélkül csatlakoznak a lázadókhöz,⁷¹ pedig nagyon is tudta, hogy a vallási sérelmek Magyarországon egyben alkalmánysérelmek is. Neki csak az volt a fontos, hogy róla csak jót jelentenek Rómának, hiszen a Vatikán szorgalmazta a legjobban, gyakran még meg nem engedett eszközökkel is,⁷² az ellenreformációt, ennek pedig Szelepcsényi megszállott bajnoka volt.

ad 3. — Jani kanonok információit illetően Meszlényinél ezt olvassuk: „... a relációt átadta XI. Incének, de azonkívül eljár a bíborosok befolyásosabb tagjainál is s főpásztorát mindenütt a legnagyobb dicsérettel halmozta el.”⁷³ Nem kételkedhetünk abban, hogy mikor a pápa fogadta — a Szelepcsényihez intézett elismerő leveléből kitűnik, hogy ez megtörtént⁷⁴ — ugyancsak felettébb kiváló szentéletű főpápnak rajzolta meg.

Nádasy Ferenc jellemzése Szelepcsényiről

Szelepcsényi jellemzéséhez érdemes ideiktatnunk a kortárs gr. Nádasy Ferenc Orációjának reá vonatkozó részét: „Ha igaz, hogy a hal az fejétől büzködik, élő képet talál az magyarországi primás-érsekben: kinek esze, mint az világnak négy részéről fújó forgószél, irigysége, mint az eb, nemzete cseh, de inkább tót, mert valóban tót ember, aki ordét, visét az hamis mamonára. Édes mézet nyál ajkain, midőn szemtelenül hazud. Gyalázatos fősvénysége,⁷⁵ rendetlen költő magaviselete, ocsmány, oktalan disznó részegsége,⁷⁶ világ előtt nyilván vagyon; soha életinek rendiben maggerszényéből se Isten tisztességire, se hazájáért, se barátjáért, se atyjafiáért, noha ökor-, ló-, disznópásztor elég vagyon szűkölködő köztük, de mégis semmit ki nem ad, hanem az Antichristusnak gyűjt, azonban latrúl, csalárdul királyát, annak fő belső tanácsit, szerzeteseket, az egyházi rendet, atyjafiat biztatja javai successiojával.^{76/a} De Isten sem engedi az rosszul keresett marhát jól elkelní. És mégis egyedül ő neki vagyon az oltalmazónál hitele, tekintete; minden jó, ami ő neki tetszik. Kinek célja soha sem volt az, hogy vagy rendi szerént papi tisztének megfeleljen, vagy mint első személy az hazában, annak oldalára függessze el-

mését, hanem inkább fortélyos, olaszos praktikáival, törökös szemtelen csempcszscegeivel, sok magára hálózott követségeivel Erdélyt elsőben is, portai csauszsgával az két Rákóczit, egyiket az török, másikat az lengyel által az magyar nemzet erejének erőtlenedésére mazulságra hozta.⁷⁷ Im azután darab foltját édes hazánknak alattomban való nyughatatlanságával emészti. Miulta az Igazság kormányát kezébe vette, mennyi igaz igyet súllyesztett kárhozatosan el fősvénysége miatt, ki tudná előszámolni. Négy familiáknak értékít bitangul mások bírják az új hamis áron kiadott parancsolati mellett.⁷⁸ Milliókat érne, az menyi fiscalis jószágokat az Coronának haszna nélkül elharácsol; de még egyházi tiszteteket, beneficiumokat, noha igen titkon, de sok számúakat adott pénzen el, s nincs oly hamisság, ki nála pénzen nem árús. Ezeket az oltalmazók nyilván tudván szenvedik, mert tapasztalják: édes nemzetünkre hasonlók által romlásnak köll következní.”⁷⁹

A kortárs országbíró fent idézett szövege — mint az egész Oratio — kétségtelenül epébe mártott tollal van megírva, a Szelepcsényi elleni gyűlölet csak úgy árad belőle, értékelésénél azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy Nádasy nemcsak kiválóan képzet, de nagyon is éleseszű ember volt, s legalább annyira ravasz, mint Szelepcsényi, s hogy jólétesültségét az előadott tények tekintetében nem igen lehet kétségbe vonni. Mint Szelepcsényinek hűség hírszállító papjai, neki is megvoltak a maga megbízható kémjei, akik pontosan tájékoztatták, s ezt maga Szelepcsényi is tudta.⁸⁰ Egy időben még az országbíró kedves „fiam uramnak” titulálja,⁸¹ sőt 1660-ban frigylevelet is váltottak.⁸² Hogy mi vezetett köztük kenyértörésre, nem sikerült felderítenem, de megítélésem szerint a két nagyravágyó ember befolyásai, hatalmi érdekeinek ütközése az udvari körökben, mely engesztelhetetlen gyűlöletté fajult.⁸³ Ezután kölcsönösen gyűjtötték egymás ellen az adatokat, ezért tartjuk magunk részéről a fent idézett jellemzést olyannak, ami nem nélkülözi a ténybeli alapokat.

Mozaikok Szelepcsényi arcképehez

Lássuk ezután milyennek ítéli meg Szelepcsényit, a tárgyaló kor egyik legalaposabb ismerője történetíróink közül, a katolikus *Pauler Gyula*:

Lippay utóda a primási széken „... Pohronczai Szelepcsényi György kalocsai érsek lón, Pázmánynak tanítványa, 22 év óta kancellár, buzgó kemény katolikus mint Lippay okos, erélyes férfit, ki alacsony származása dacára magasra vitte, és a diplomatai pályán is, Törökországban, Erdélyben, Lengyelországban, több ízben szerencsével működött: de nem az oppositionnak embere. Szelepcsényi mindenét az Osztrákháznak köszöné, és éppen nem bírt a főúri származású Lippaynak büszke függetlenségi érzetével. Mindig és mindenben az udvar kész szolgája volt, és egy időben Nádasynak hű szövetségese. Minél nagyobb volt ennél fogva befolyása Bécsben, annál kevesebb rokonszenvvel találkozott az országban. Meg kell vallani azonban, hogy nem is igen igyekezett népszerűsége szert tenni. Sok hibája volt, mit a magyarok szemére hánytak. Arról ugyan, hogy Csehországból származott, inkább volt tót mint magyar, nem tehetett; hogy a bort jobban szerette, mint egyházi állásához illet volna, és hogy majdnem mindennap az ebédnél megrészegedett, nem volt szép dolog, de nem is volt ritkaság az akkori magyarok, világiak és egyháziak közt és nem is tűnt fel annyira, mint pénzvágya, melyet menteni nem lehetett, mely őt mindenféle igazságtalanságokra, zsarolásokra ragadta. Világi, egyházi javaknak adományozása egyaránt meg-

tölték zsebet, és a kinek Bécsben valami keresni valója volt, tudta, hogy pénzzel jól el kell látnia magát, sőt volt eset, hogy a praktikus Vitnyédy lemondott pártfogásáról, meglévén győződve, hogy nem képes őt betölteni. A primási szék újabb alkalmakat adott neki rablásokra, s nehogy rosszul szerzett kincseiből a király, az ország javára kelljen áldoznia, mindenkit halálával, végrendeletével biztosított.⁸⁴

Kollányi szerint Pauler „... némely tekintetben túl szigorúan, sőt igazságtalanul ítélte meg őt »mert szerinte« a jó főpásztor, a jó hazafi s a nemeslelkű emberbarát” tisztelendő benne;⁸⁵ nézetünk szerint jellembeli fogyatékosait — mint azt már eddig is láttuk — nem is hangsúlyozza kellő nyomatékkal, nem emelve ki, hogy mily „besúgó” egyéniség volt, s árulásaival miként döntötte hűtlen barátként végromlásba II. Rákóczi Györgyöt s ennek következményeként a magyar ügyek védbástyáját az örökös Habsburg elnyomási akciókkal szemben, az erdélyi fejedelemséget.

Az alábbiakban ezeknek az epizódoknak ismertetésével, s a mádori szék betöltése elleni körmondfont — saját locumtenensi hatalma érdekében — kifejtett manipulációit ismertetve egészítjük ki az eddig róla megrajzolt képet.

A fiatal Szelepcsényi, mint nagyműveltségű ember, tudatában volt zsenialitásának, nem mindennapi képességeinek, alacsony származása — amiről végeredményben nem tehetett — *kisebbségi* érzetet váltott ki benne, hiszen már mint kanonok is rendszeresen érintkezett előkelő mágnásokkal és ezek a főnemeselek nemcsak történelmi múltú tekintélyes családok sarjai, de hatalmas vagyonok urai is, akik között *ő volt a szegény parvenü nemes*, akinek illetlően alázatosan meghajolni, ha ezek leereszkedő kegyességgel figyelemre méltatták, holott köztük sokan korántsem voltak olyan képességek és műveltség hordozói, mint ő.⁸⁶ Igen „pecunia regit mundum” tehát meg kell gazdagodni, s meggazdagodott, igaz, hogy a „pecunia non olet” elve alapján.⁸⁷ Minden lehetőséget meg kell ragadni a fel-tűnésre és ő nem szalasztotta el az alkalmakat.⁸⁸ Előkelő barátokat kell szerezni, akikkel nemcsak dicsekedni lehet, de tekintélyét is emelik, s miért ne legyen ez mindjárt egyben fejedelmi személy is, hiszen egy ilyen összeköttetés az udvarnál is jól kamatoztatható, s ez a fejedelmi barát II. Rákóczi György lett.

A fejedeleme valóssággal ráerőszakolja barátságát: ő a katolikus főpap, a protestánsok üldözője, *fiává fogadja* a református Rákóczit, apostata feleségét (Báthory Zsófiát) *leányává*, a kis Ferkót *unokájává*. S a fejedelem bízott ebben az „atyafiságos” barátságban, noha Zrínyi Miklós — aki a veséjébe látott Szelepcsényinek — idejében figyelmeztette: „Cancellarius Uram az embernek titkait szep mesterséggel es szoval ki tudja venni, es az magaeat iol meg is tartani magában” írja Csáktornyaőről 1654. ápr. 25-én,⁸⁹ majd „Cancellarius higyje Nagyságod hogy álnok elhitette mindnyájunkkal, hogy erdélyi fejedelemmel ú bir, és arra veszi az mire akarja” olvassuk 1655 februárjában írt levelében.⁹⁰

A barátság alapja, hogy mint magyar kancellár Bécsben kisebb szívességeket tett Rákóczinak, s ebbeli készségét ismételtelen fel is ajánlja: „... neki ő felsége körül nagy bizvást parancsoljon, az mire elegendő voltát es tehetségét ítéli” ... „föltehet minden commentionos szolgáljával” ... „Én pedig az míg élek igaz szolgálja maradván nagyságodnak” ... aláírásában pedig: alázatos, engedelmes, legkisebb, legragaszkodóbb, méltatlan és legkészségesebb szolgálja.⁹¹

Hogy a fejedelem előtt is imponáljon, eldicsekszik, hogy a királytól újévre 2500 frt. értékű gyűrűt kapott, majd gavallériában túl akarja szárnyalni Forgách grófot, aki a fejedelemnek spanyol lovat küldött, ő olyan fajtából jobbat és nagyobbat küld.⁹² — Bár olyan szemmel nézte volna a fejedelem, mint az öreg Rákóczi György, aki 1643. jún. 27-én kelt levelében így ír: „Nem bántuk volna, ha kegyelmed tudósított volna ... amiről Szelepcsényi uram beszélgett, és az kiket commendált, nehéz azt nekünk elhinni, azok mihozzánk igaz szívvel legyenek.”⁹³ Anyja, Lórántffy Zsuzsanna is intette: „A vallás dolgában neki ne higjen, de ő sem hisz a pápistának, hogy nem inkább segíti az ő vallását.”⁹⁴

„Szelepcsényi a király előtt az udvaroncot, a Rákócziakkal szemben a hazafit játszotta, a ki hangos mellveregetéssel hivatkozott igaz magyar véreire és őszinte barátságára; s nagy volt hitele a király előtt, mert úgy adta, hogy ezt az egész összeköttetést az ő javára ápolja és tartja fenn.”⁹⁵ Es utóbbit be is bizonyította.

Mikor Rákóczi a 1657-es lengyelországi hadjáratot elindította, III. Ferdinand — nyilván Szelepcsényitől értesülve a tervről — szerette volna attól visszatartani, hogy a lengyelekkel való szövetsége folytán ne kelljen hadbaszállnia, ezért előbb levelet íratott neki a kancellárral, s e levélben Szelepcsényi a felség hozzávaló jóindulatát hangoztatva igyekszik visszatartani a vállalkozástól,⁹⁶ majd mikor ez nem vezetett eredményre követségbe küldi Lengyelországba. *Homonnay György, Barkóczy László és Rákóczi László* kíséretében előbb *Lubomirszky* herceghez megy, akivel elhítteti, ha Rákóczi hatalma alá kerülne, rosszabb sorsa lenne, mintha Ferdinand lenne az ura, mert a fejedelem zsarnok, még a protestánsok is pamaszkodnak rá. Sikerült is elfordítania minden rokonszenvet a fejedelemtől. Ezután ment a Rákóczi táborba, mely egyre mélyebben nyomult Lengyelországban, az ellenállás nélküli előhaladást győztes útnak ítélve. Turkiban érte utol, s vagy három hétig együtt vonultak tovább, egyre távolabb a hazától, közben estétől reggelig poharazva tárgyalgattak, míg végre rávette Rákóczit, ha a lengyelek kéri, hajlandó tárgyalni velük. Nyomban ajánlkozik is közvetítőnek, Lubomirszkynek levelet ír, de egy titkos levélben figyelmezteti, hogy ne álljon szóba a fejedelemmel, mert ez valóssággal gyűlöli, Bécsnek pedig „eredményes” követségről beszámolót küld Princoskóból. De a tárgyalások idejéig felhasználta arra is, hogy — holmi elfogott levelek mutogatásával — a Rákóczi táborban levő lengyel s egyéb csapatok tisztjeit a fejedelem ellen hangolja.⁹⁷ A történelem ítélszéke szerint nagy mértékben terheli a felelősség Rákóczi bukásáért, a Lengyelországból tatár fogságba hajtott 20 000 magyarért, a lengyelek felsőmagyarországi dulásáért, s végsősoron a független Erdély hatalmi pozíciójának letűnéséért. — De a legmegdöbbentőbb tény, s ez nem hanyagolható el képmutató egyéniségének megvilágítása szempontjából, hogy még ez után az árulás után is képes volt arra, hogy írjon a fejedelem anyjának, sőt a fejedelemnek is, mint az *Mednyánszky Jónáshoz* 1657. júl. 10. Bécsben kelt leveléből megállapítható, melyben nem szűnik hangoztatni jószándékát s ajánlgatni szolgálatait „omnibus vis et modis... ő nagyságának mint igaz magyar szerető jót kívánó szolgálja.”⁹⁸ De írt Báthory Zsófiának is 1657. júl. 11-én Bécsből, s ugyancsak hangoztatja: „Isten a bizonyságom, igaz szívvel kívánok szolgálnom nagyságtoknak, ... mert én az én kegyelmes uramot ő fölségét nemhogy nagyságtok ellen kedvetlenül teném, sőt istenben üdvözült boldog emlékezetű édesatyjának nagyságtokhoz való királyi propensioját ő fölségében

ótanom és meggyökeresítenem mind ez ideiglen is minden tehetségemmel igyekeztem, kinek annakutána is míg élek, követője akarok lenni.” Felajánlja szolgálatait Rákóczi visszatérése körül, a felsőmagyarországra vezényelt hadak nem a fejedelem ellen irányulnak, hanem csak defenzív jellegűek. 1957. aug. 28-án Nyitra-ról kelt levelében ugyancsak felajánlja Báthory Zsófiának „... kérvén engedelmesen nagyságodat, nekem továbbra is parancsolnia méltóztassék, mert szerencsés órámnak fogom azt tartanom, melyben nagyságtokhoz való készségtelenséget szolgálattalommal befejezhetem.”⁹⁹

Az elmondottakra tekintettel téved Szilágyi Sándor, mikor példát lát „a viszony földérintéséhez, mely Erdély protestáns fejedelmei s Magyarország catholicus főpapjai között volt ... A valláskülönbőség nem akadályozta őket abban, hogy a nemzeti ügy előmozdításán közös erővel ne munkálkodjanak, s ne védjék azt a bécsi kormány törekvései ellen.”¹⁰⁰ A tények nagyon is az ellenkezőt bizonyítják, legalábbis Szelepcsényi esetében.

Hazafias megnyilatkozásként könyvelik el egyesek a nádori méltósággal kapcsolatos javaslatát, melyet a Wesselényi-féle szervezkedés vérbefojtása után tett, s úgy állítják ezt be, mint a bécsi politika „jogvesztés-elmélete” ellen irányuló akciót: mellőzzük a nádori szék betöltését, így mentjük meg azt, ami menthető!¹⁰¹

Tudott dolog, hogy ekkor Szelepcsényi volt a locumtenens, s ő tisztában volt azzal, hogyha az alkotmányt felfüggesztjük és kormányzót nevez ki Lipót, neki le kell mondania erről a méltóságról, mely pedig nemcsak hatalmat és nagy befolyást jelentett, de tetemes jövedelemmel is járt. Ezt akarta Szelepcsényi megmenteni magának. Akciója nem sikerült, javaslatát Bécs elvetette. Szelepcsényinek le kellett mondania, de ezt ügyes praktikkával úgy oldotta meg, hogy a „locumtenens” cím a bíróságok tekintetében továbbra is meghagyott számára, sőt hiúságát is honorálták, kérelmére mentette fel a király érdemeinek elismerése mellett, még a királyi rezolúciót is ő szövegezte meg.¹⁰²

Egyébként a nádorválasztás mellőzésének ügyében Szelepcsényi tevékeny részt vett a 1655. évi országgyűlésen is, mint magyar kancellár, amikor — nyilván az udvar megbízásából — az országgyűlés előtt előbb Pozsonyban tárgyalt a rendekkel, hogy legalább a nádorválasztást halasszák el a következő országgyűlésre (ekkor ui. a trónöröklés kérdésével is kísérleteztek), majd az országgyűlésen Szelepcsényi nemcsak magyar beszédével lepte meg a karokat és rendeket, de azzal is, amit mondott: halasszák a nádorválasztást a három év múlva tartandó országgyűlésre! Ebbeli mesterkedése, hogy Lippaynak ily módon megszerezze a locumtenens postot, éppúgy meghiúsult Zrínyi és a protestáns rendek összefogásán, mint az örökletesség a magyar trónon. Hiába gyártotta Pálfalvy János esztergomi kanonok, akkor névtelenül terjesztett röpiratát, s szónokolt az új nádor Wesselényi a lákására becsempészett beszéddel a trónöröklés mellett, a nemzet megvédte jogait. Nádor is lett, ha nem is akit szerettek volna, Zrínyi Miklós, s az örökletesség is lekerült a napirendről, de Szelepcsényi mégis gyarapította érdemeit, híven szolgálta a felséget, sőt Lippay is meg lehetett elégedve vele, mert igazán nem rajta múlt, hogy elesett a locumtenens méltóságtól. (Viszont hogy Zrínyi nem került be a nádorrá kandidáltak közé, abban biztosan az ő kezük működött közre.)¹⁰³

Végezetül rámutatunk összeférhetetlenségére is, ami ugyancsak egyéniségének egyik vetülete, s ez feltűnt a nunciussnak is: Kollonics Lipót nyitrai püspök inkább elfogadja a szegényebb bécsiújhegyi püspökséget, csak-

hogy a primás egyházi fennhatóságától szabaduljon (1669. aug. 11.) — Szegeci Ferenc váci püspök, magyar kancellár is miatta megy inkább egri püspöknek, lemondva a kancellári pozícióról (1669. aug. 18.),¹⁰⁴ gr. Pálffy Tamás nyitrai püspök, magyar kancellárral való gyűlölködését megismerhetjük a locumtenenségről lemondatása végett az összeesküvésben gyanússá tevő leveleinek Pálffy által történt lefordításával, s a felségnek prezentálásával kapcsolatban, mikor tagadja azt, kérve a felséget: „... ne engedje, hogy a magyar kancellár szemtelen rágalmai és hamis fordítgatásai által hírem-nevem, becsületem oly méltatlanul és alattomosan piszkoltassék. ... Mert ismerem azt a köpönyegforgató természetet, ismerem belemagyarozó képességét, melyekkel oly sokat szokott élni.”¹⁰⁵ — Nádasdyval kapcsolatos viszályára már utaltunk.

Az ismertetett életrajzi adatok alapján nem kétséges, hogy látszólag nehéz helyzetben vagyunk, ha Szelepcsényi jellemzésénél be akarjuk tartani, mint elvet, hogy: „A tudományos egyháztörténetírásnak nem célja és feladata a hős-alakítás, de a botránykrónikás leplelés sem.”¹⁰⁶ De a nehéz helyzet feloldódik, ha figyelemmel kísértük, hogy pragmatikus módszerrel mutatuk be a tényeket, minthogy munkánkknak céljához képest: „A valóságos emberi ént kell megrajzolni, egész szövevényességében és minden gyarlóságával.”¹⁰⁶ Ezért emeljük ki azt aényt, hogy a fiatal Szelepcsényi, aki buzgó, vallásának élő, tiszta lelke, nagy tudású és zseniális fiatal pap, egyéni értékének teljes tudatában — ami minden zseni velejáró tulajdonsága — fiatal kanonokként került érintkezésbe az előkelő és dúsgazdag magnásokkal, a büszke és vagonos ősnemesi familiák sarjaival, az udvar befolyásos politikusaival, akiknek ő a szegény parvenü nemes — ki mint kanászgyerek kezdte az életet — pusztán e tény miatt alázatosan fejtegette hajtani kénytelen, moha nem egy köztük árnyéka sem lehet az ő adottságainak. Ez vált ki benne daccal párosult kisebbségi érzetet, s ennek következtében sodródik oly lépések megtételére (barátkozás a fejedelemmel, meggazdagodás fas et nefas stb.), amelyek végzetesen károsan hatottak ki jellembeli fejlődésére. Így súlylydott a szépjellemtű fiatal pap a király aulikus szolgájává, mert tőle függött egyházi karrierje, sőt a politikai is, és ezért felad minden hazafias kötelezettséget is; Róma engedelmes fiává, aki kérésselhetetlen rekatolizáló bajnokként — a cél szentesíti az eszközt! — keresi a pápa kegyeit, hogy majdan a bíbornoki kalapot kiérdemelje; és így lesz alattomos képmutató, körmönfontan ravasz, álnok besúgó, sőt hazaáruló, álszent hazudozó, irigy és gyűlölködő, összeférhetetlen, durva és kegyetlen, zsugori és pénzharácsoló egyéniséggé, aki — legalább is eleinte — talán a meg-megszólaló lelkiismeret hangját fojtotta borba, míg végül iszákos öregember lett belőle, de ez abban a korban nem is volt ritkaság. Egyébként megítélésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a korszellemet sem, melyben a vallási fanatizmus — mai szemmel nézve — bizony megdöbbentő eseményeket produkált, és azt aényt sem, hogy az állandó háborúskodás és az ellenséggel szembeni kegyetlenkedések — főleg a császári német tisztek embertelen. gyűlöletből fakadó tettei — az emberi lélek fásult eldurvulását eredményezte.

Mindezt azért kellett elmondanunk, hogy érthető legyen Szelepcsényi érsek — talán erkölcsileg legsúlyosabb — bűne amelyet a hamis vád és hamis bizonyítékok alapján lefolytatott delegatum jödicium extraordinarium pereivel elkövetett, ahol előre megfontolt szándékkal, és tudva a vádlottak ártatlanságát, több

száz embert ítélte meg fej- és jószágvesztésre. — A következőkben — a pozsonyi evangélikus templomok és gimnázium jogtalan elvételének ismertetése keretében — bemutatjuk miként jött rá az érsek-prímás arra a módszerre, hogy hamis váddal is lehet operálni, hamis bizonyítékokat is lehet használni, s ha a jogcím nem a religio, hanem rebellio, még a gyanú árnya sem védhető a legkegyelmesebb felségre, hogy üldözi a protestánsokat, így megvalósul majd a teljes rekatolizáció, mint írva vagyon a bibliában: „Verd meg a pástort, s elszélednek a juhok!”¹⁰¹ (A tanulmány első részét folyóiratunk 1980. 6. számában közzeltük. 331–335. l.)

Dr. Némethy Sándor

JEGYZETEK

38. Nagy jelentősége van ennek a főkegyúri jognak, ha meggondoljuk, hogy a nominált főpápok nemcsak az országgyűlés főrendi táblájának voltak tagjai, hanem jelentős kormányzati pozíciókat betöltői is (pl. a nyitrai püspök volt rendszerint a magyar kancellár), továbbá a királyi tanács tagjai, így az állami élet irányítására jelentős befolyásuk volt. Ezt akarta a Vatikán megszerezni s ezért folyt századokot át oly elkeseredett küzdelem a főkegyúri jog tekintetében (részletesen ismerteti *Fraknói Vilmos*: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Bp., 1895., és úo. Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Bp., 1899.). A Tripartitum I. R. 11. cím a pápai joghatóságot a kegyúragság tekintetében kizárja s a királynak biztosítja, vö. 1495: XXXI., 1498: LXVII. és 1738: LV. t. cikkek. — Jellemző, hogy az egyházjogászok általában a kánonjog szemszögéből tárgyalják a kérdést, nem így a polgári jogirodalom: „... ezen Igazság csupán Világi Igazság, s magában semmi Egyházi Hatalmat sem foglal...” (*Szleménics Pál*: Közönséges törvényesek polgári magyar törvény, 1823, II. 423. l. jegyz.), így *Brezanóczy Ádám*: Inst. Juris Ecclesiastici, Pest, 1817–18., II. 85., stb. — 39. Már Kálmán király törvénye kimondja, hogy idegen papot vagy diakonust csak ajánló levéllel lehet befogadni (I. k. 3. fejt.), ha a külföldiek mástól, mint a királytól... kérnek föl egyházi javadalmakat, vízbe kell őket fullasztani (1495. XXXI. t.-c.), a Rómában elhalt főpápok javadalmait ne a pápa, hanem a király adományozza (1514: LXV. t.-c.), az arany bulla 11. cikke szemléiben nagyobb egyházi javakat és méltóságokat még ideiglenesen sem lehet külföldieknek vagy idegeneknek adományozni, hanem csak magyar embereknek (1439: V., 1495: XXX. és XXXII., 1498: LVI. t.-c. §., 1513: XVII., 1536: XLII., 1552: XLII. t.-c. stb.). Ily nagy súlyt fektettek országgyűléseink ennek betartására. — 40. Gondolunk itt pl. Barsony György c. nagyváradi püspök, szépei prépost (Péterfalva, Nyitra vm., 1626. márc. 3. meghalt, mint egy püspök Kassán, 1678. jan. 18.) Veritas toti mundo etc. Kassa, 1671. c. rópiratára, melyben azt bizonygatja, hogy a felséget nem kötelezik a vallásügyi törvények, mert azok ellen az egyház tiltakozott és fegyveres erővel lettek kikényszerítve stb. Hamarosan számos válasz jelent meg, így: *Pósházi János*: Falsitas Toti Mundo Detecta. etc. Kolozsvár, 1672., majd *Szatmárnémeti Mihály*: Falsitas Veritatis Toti Mundo Declarata. etc. 1672. Ezek kimerítően megcáfolják Barsony szofisztikus s a magyar alkotmányosság elveit megcsúfoló okoskodásait. — 41. Nem tekinthető életrajznak *gr. ipolykéri Kéry János* pálos barát: *Georgii Szelepcsényi... Vita, Opera et Virtutes*, Pozsony, 1676. még az érsek életében publikált, nagyon is egyoldalú dicsőimuszja, nemkülönbön *Danielik József*: Magyar Írók, (Pest, 1858), II. 306. *Zellinger Alajos*: Egyházi írók csarnoka, Nagyszombat, 1883, 504., úo.: Esztergom vármegyei írók... koszorúja, Bp., 1888. 65., úo.: *Pallas N. Lexikona, Szinnyei*: Magyar Írók, nagyrésztben az említett közlemények téves adatain alapulva közlik a jellem megítélését is érintő megállapításait (részlet vett a Weszlényi összeesküvésben, stb.). — 42. *Nagy Iván* szerint: „Ügy látszik a család eredeti, igazi neve *Pohroncz* volt, hanem e helyett a hangzatosabb *Szelepcsényi* nevet vette föl. Bars megyei Szelepcsény helységről, honnan a család eredhetett.” Magyarországi család, Pest, 1863. X., 582. l. — 43. *Aldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címeres levelei, Bp., 1904., II. 86. — 44. Magyarország Vármegyei és Városai (továbbiakban: MVV), Bars vármegye, Bp., 1903., *Dr. ifj. Reiszig Ede*: Bars vármegye nemes családjai, 549. l. — 45. *Reiszig Ede* 1619. dec. 28. Kosztolányi György barsmegyei szolgabíróhoz. *Szerémi*: Barsvármegye hajdanából. Tört. Társ. 1892., 338–39. Az említett levélben arról ír, hogy a koronázásra készülődnek, zászlókat készítenek, pénzt is, Bethlen megkoronázásáról tehát nagyon is komolyan szó volt. — Gyürkyre vonatkozóan a levélhez írt jegyzet tartalmaz adatokat. — vö. még *Nagy Iván*: i. m. IV. 499. l. — 46. Az életrajzi közlemények általában nagyszombati születésűnek írják, mi a barsi monográfia írók nézetét fogadjuk el, hogy a zsitvavölgyi, magyar-tói Szelepcsény (ma: Slepčany, Cseh-Szlovákia) a szülőhelye, mely 1665-től az esztergomi káptalan jobbágyfaluja. Egyébként végrendeleti örököse származására is ez áll: „Moholányi Szelepcsényi báró... Szelepcsényi György esztergomi érsek családjából közös törzsből származik s általa emelkedett jobbágyorsorból a nemesek közé.” MVV. Dr. ifj. Reiszig: i. m. 541. — Végrendelet: Esztergomi főkáptalan magánlevélt. caps. custodialis fasc. 5. no. 13. — 47. MVV. Többször: Bars vármegye községei. 42. l. — 48. *Meszlényi Antal*:

Szelepcsényi primás és Északmagyarország rekatolizálása (1671–1675), Theologia, II. (1935), 216–217. — 49. Ma is megvan az esztergomi főegyházmegei levéltárban. — 50. *Eber*: Műv. Lexikon, Akadémia: Műv. Lexikon, Magyar Életrajzi Lexikon, *ifj. Vayer Lajos*: Szelepcsényi György a művész, kiny. a Do-manovszky Emlékkönyvből, Bp. 1937., 5 kép is! úo.: *Pázmány Péter ikonográfiája*, Bp., 1935., úo.: Szelepcsényi György a rézmetsző, Kis-Grafika, 1940. 1–2., *Arady Kálmán*: Szelepcsényi egy ismeretlen munkája, kiny. a Műv. Tört. Értékesítő, Bp. 1960., *Rózsa Gy.*: Frans Luysky und Gy. Szelepcsényi. MTA. Acta Hist. Tom. 6. N. N.: Szelepcsényi György primás. Művészet, IV(1905), 347. — 51. *Kollányi*: Esztergomi kanonokok, 245–248., *Meszlényi*: i. m. 218. l. — 52. Ki is adta: Edictum adversus declarationem Gallicanam Szinnyei: XIII. 635. hasáb. — 53. Biharosi kinevezését a nuncius még X. Kelemen pápától két ízben is kérte, mégpedig: 1672. dec. 17. és 1673. jan. 8. — Altieri bihoros azonban tudatja, hogy teljesen reménytelen a dolog. Vanyó: i. m. 115. és 116. sz. — XI. Ince-nél még sem kísérte Lipót a bibornokság kérését. — 54. *Danielik József*: Magyar írók, Pest, 1858, II. köt. 308. l. sírverés is közli; Kollányi szerint végrendeleti óhajához képest Mária-Zelben temették el (i. m. 247. l.). — 55. Ismerteti *Meszlényi*: i. m. 221 s köv. l., egész terjedelmében közli *Huszár Elemér*: A visitatio liminum, Hittudományi folyóirat, 1904. függelékében és kiny., az eredeti a Vatikánban, Arch. della Congregazione dei Concilii, Relaciones Diocesanae: Relat. Eccl. Metrop. Strig. 1676. marc. 28. — 56. *Veress Endre*: Nádasdy Ferenc Oratója az ország négy rendjéhez. Tört. Társ. 1896. 107–108. l. — 57. V. Sixtus pápa (1585–1590) rendelte el a „Romanus pontifex” kezdetű enciklikájában, előírva, hogy minden patriarka, primás, érsek, püspök esküvel vállaljon kötelezettséget felszentelése, illetve a pallium átvétele, avagy más egyházmegyébe történt áthelyezése előtt arra, hogy személyesen vagy követe útján Rómában egyházmegyéről beszámoljon, ezt követően pedig megszabott időszakonként — Magyarországról négy évenként — kellett ezt teljesíteni. *Huszár Elemér*: i. m. — A magyar püspökök nem mutattak ki különösebb diligenciát e vonatkozásban. *Vanyó* Tihamér 1600–1850 közötti időszakban csak 101 jelentésről tud, ebből a XVII. századra 21 esik (11 horvátországi!) és az esztergomi érsekre csak kettő: 1650. Lippay és 1676. Szelepcsényi. — Tudunk arról, hogy Lósy Imre hercegprimás a visitatio liminum elkészítésével megbizta Szelepcsényi György és Baghy József kanonokot, de hogy elkészült-e, nincs adatunk, csupán annyit, hogy megküldésére Lósy halasztást kért és kapott. *Vanyó* Tihamér: Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850., Pannonhalma, 1933., XVIII. l., 135., 137. l. — Ezek értékelésénél nem feledkezhetünk meg arról, hogy a főpap többnyire vikáriusát, vagy kanonokját bízta meg annak elkészítésével, aki pedig különös igyekezzettel munkálkodott azon, hogy főpásztorát minél előnyösebben mutassa be. — 58. A pozsonyi perek idején *Mario Alberizzi* (Albrizzi) volt a bécsi nuncius (1671. máj. 3. — 1675. szept. 22.), nápolyi hercegi család sarja. Hivatalát, mint neocaesarei c. érsek foglalta el és mint bihoros hagyta el Bécsset. Rómában 1680-ban halt meg. — A nunciusi jelentéseket illetően figyelemmel kell lenni arra, hogy a nunciások idegen, olasz emberek voltak, a számukra idegen közép-európai környezetben, melynek megismerése (elég gyakran változtak) és a kapott adatok — többnyire másodkézből származtak — ellenőrzése csaknem lehetetlen volt számukra, közvetlen tapasztalatokat ritka utazásaik alatt is alig szerezthettek, mert többnyire valamelyik érsek kíséretében utaztak, aki azt mutatta meg nekik, amit jónak, előnyösnek látott. Érintkeztek ugyan néhány magyar mágnással is, de az egyházi ügyekben főinformátoruk az esztergomi érsek és a magyar kancellária élén álló főpap volt, s a Bécsben megforduló püspökök, köztük főleg Kollonics Lipót. Vö. *Vanyó*: Nunciások jelentései, II. l. — 59. Ha az egyes államok római követeit illetően tisztán akarunk látni, hogy milyen diplomáciai manőverezések, képmutató és egymást kijátszani igyekvő, álszent nyilatkozatok jellemzik működésüket, olvassuk el *Dr. Scheffler János*: VIII. Sándor pápa és a bécsi udvar, Ungvár, 1914. c. tanulmányát, mely bőséges okirati anyaggal szolgál. — 60. A Vatikán megkövetelte az egyháznagyoktól, hogy Rómában képviselőjük legyen, aki mindig rendelkezésre áll egyházkormányzati ügyekben. Szelepcsényit *Jani Ferenc* olasz származású esztergomi kanonok képviselte. 1673. ápr. 23-án lett esztergomi kanonok, 1678-ban szerémi püspök, majd főispán, 1701-ben csanádi püspök, 1703-ban halt meg. *Kollányi*: i. m. 286. l. — Természetesen ezek a megbízottak mindenben főpapjuk szekerét tolták. — 61. *Meszlényi*: i. m. 336. l. — 62. *Uó*: i. m. 327. l. — 63. *Vanyó*: i. m. 1672. márc. 20-ról, 106. sz. — 64. *Uó*: i. m. 1672. nov. 7-ről, 114. sz.; kanonokjai közt is volt nőbarát, pl. *Szilay András*, Óváry: i. m. no. 1648. — 65. *Gr. Mailáth János*: Vallás-mozgalmak Magyarországon, Pest, 1844., 42. l. — 66. *Meszlényi*: i. m. 326–31. l. — 67. Egyébként Szelepcsényi térítési módszerét megismerhetjük, ha elolvassuk: „Pozsonyban 1674 citalatott evangélikus prédikátorok sanaryú dolga” c. közleményt, melyet *Varga Imre*: A kuruc küzdelmek költészeté, Bp. 1977., 117. s köv. l. először publikált. — 68. *Bethlen Miklós*: Önéletrajza, Bp. 1955., I. 179. l. — 69. *H. Balázs Éva*: Jobbágylevelek, Bp. 1951., 102. l. 1676. márc. 27-ről kelt levél az Esztergomi székesfőkáptalan magánlevéltára, Capsa 16. *Eccl. Fasc. 7. No. 14. — 70. „... Parancs ment Kaiser-Ebersdorfból a magyar kancellárhoz (gr. Pálffy nyitrai püspökhöz), hogy a megküldött forma szerint állítson ki bizonygató levelet Szelepcsényi részére ártatlanságáról az ellene emelt vádak ellenében, melyek őt az összeesküvésben való részvétel méltatlanul gyanúsították. A küldött formula, mely szerint a testimonium ki is lón állítva, igen hízogó a primásra. Ki van benne mondva, hogy a király kedvetlenül hallotta a gyanúsításokat, ismervén az érsek hűséges szolgálatait s tudván, hogy ő volt az első, aki, mihelyt nyomára jött ama kárhözvont hűszegők összeesküvésének, azt nekünk tüstént fölfedezte, s*

e miatt az összeesküvők által sokszor halálnak szánva volt, halálra keresték." Dr. Károlyi Árpád: A magyar alkotmány fejlődésének 1673-ban, Bp. 1883. 49–50. l. (Kaisersbergsdorf, 1672. okt. 12. fogalm. bécsi titk. ítar.) — Egyébként, hogy Szelepcsényi miként értesült Iványi Fekete Lászlótól az összeesküvésről, s vette magával őt Ebersdorfbra a császárhoz, hol beárulta a szervezkedést, hol megbízást kapott, hogy Lobkowitz, Schwarzenberg és Montecuccoli társaságában kivizsgálja az ügyet, ő adta át Barkóczy István szabolcsi főispán 1688. szept. 8-án hozza írt levelét s referált ennek komornyikja által neki üzent fontos közleményekről Bécsben és ő volt az, aki a tanácskozáson a maga részéről a legszigorúbb intézkedéseket javasolta, melyek bár törvényellenesek, de szerte felségserítés esetén megengedhetők: a vezetőket azonnali letartóztatásra. Tanácsot is ad: ő majd ír Barkóczynek „jőjj fel édes fiam, nagy szerencse vár rád... és feljövend, akkor csinálhatni vele, ami tetszik”: Nádasdyt, Zrinyit s a többi vezetőket tartandó országgyűlés ürügye alatt kell Bécsbe csalni, stb. Ezek a jellemre fényt derítő tények részletesen olvashatók Pauler: i. m. I. 205. s köv. l. — Nem vitás, hogy ő volt az első „magyar”, aki a hazafias mozgalmat feljelentette. — 71. 1672. okt. 9-én jelenti a nuncius, hogy Magyarországról a rebellesek fokozott tevékenységét jelentik. Eperjést elfoglalták. Az esztergomi érsek szerint a főtítulus nem a vallás, hanem az elnyomás és az adók. Valláskülönbség nélkül hozzájuk csatlakoznak eretnek és katolikusok, már húszezernél több a számuk. Vanyó: i. m. 113. sz. — 72. Gondolunk itt az 1667. okt. 8-án kelt nunciusi jelentésre, melyben páter Müller császári gyóntató közbejárásáról ír az uralkodónál a városokban végbemenő protestáns terjeszkedés megállítására és Azzolini bíboros okt. 29-i válaszára, melyben felhívja a nunciatur vezetőjét, Propertio Aloisii titkárt, hogy a jelentésben vázolt módon folytassa munkáját a magyar katolikusok erősítése érdekében, s újra fejtsé ki a császári gyóntató előtt az ügy orvoslásának fontosságát. Vanyó: i. m. 59. sz. és 3. jegyz. Ezek szerint a Szentzsák még a gyóntatószéklet is igénybevette az amúgy is megszállott Lipótnak a még fokozottabb ellenreformációra történő tüzelésére. — 73. Mészlányi: i. m. 336. l. — 74. Uő.: i. m. 337. l. a pápa levelét egész terjedelmében közli. — 75. Fent említettük már, hogy még egy szöveget jobbágyot is vissza akart venni, ti. hogy olcsó munkája neki hajtson hasznot; — tudott dolog, hogy a fizetetlen szoldosok mindenütt károkat okoztak, nem volt kivétel ez alól a primás birtoka sem, de ő pl. egyenesen Lobkovichhoz fordul a guttai őrség okozta károk miatt; (Ováry: i. m. n. 1610, 1611.) — még a Vatikánban is vitába száll, hogy a szentzsáknél tartandó Suffraganeus költséget megtakarítsa (Vanyó: i. m. n. 125., 126., 128., 130.); — mikor az egyháziakat is terhelő kontribúciót (hadisarc, hozzájárulás) s vele kapcsolatos végrehajtást túlságosan nagyoknak, s mint személyre szóló sérelmesnek tartja, a nuncius közbelépését kéri, hogy attól szabadulhasson (Vanyó: i. m. n. 99.) 1671. aug. 30. (és a bíboros államtitkár válasza: Róma, nopt. 17. n. 99.); — Pázmány Miklós gr. primás nagybátyja végrendeletét kijátszva morvaországi uradalmait elidegeníttette, Szelepcsényi mikor primás lett vállalkozott (igaz sikertelenül) azok visszaszerzésére, de kikötötte, hogy ha visszaszerzi, mindaddig bírní fogja, míg a ráfordított költségek kétszerese meg nem térül; (Frankl [Fraknói] Vilmos: Pázmány Péter és kora, Pest, 1872., III. 276. l.); — de nem riadt vissza még a marhacsepészéstől sem, amiért meg is büntették (Takáts Sándor: A szöktetés, in: Szegény magyarok, Bp., é. n., 456.), stb. — 76. Az ad. i. idézett Bethlen Miklós Onéletírására utalunk, továbbá Kollonics Lipótnak, aki „durva és részeges morva parasztnak” tisztelte Szelepcsényit (Takáts). Az esztergomi érsekiség kincsei Bécsben, 390. l. in: Régi idők régi emberek, Bp. é. n.). — 76a. Ami az egyház részére vonatkozó kitételeit illeti, hogy nem adományozott volna semmit, nem áll meg, 142 000 Ft értékű nagyobb tételekből álló adományáról tudunk (Kollányi: i. m. 247. l.), de ezen kívül több 10 000 Ft a kisebb tételek összege is, ami persze oly hatalmas egyházi vagyonnal, mint a főegyházmegye jövedelme és az általa halmozott beneficiumok, no meg a közhivatalok (magyar kancellárság, locumtenensi pozíció és a főispánságok) jövedelme, ez bizony nem nagy összeg. Egyébként hagyatékát illetően 1679-ben az a hír jutott Rómába, hogy 800 ezer Ft értékű hagyott egyházi célokra. Az államtitkár megkérdezte a nunciust, hogy mi igaz ebből. Válaszában azt írja, hogy az szilárd vélekedés is járja, hogy az érsek behízlelte magát a királlyal azzal, hogy őt teszi örökösévé. Nehéz lesz az érsek szándékáról az igazságot meg tudni. Végül is sarokbaszorította és a pápa nevében köszönetet mondott neki azokért a szép tettekért, melyeket róla terjesztenek, s kérte a pápának megküldés végett az adományokról szóló iratokat. Ez meglepte Szelepcsényit, s hangoztatta, hogy együtt vannak az iratok s majd át fogja adni. A nuncius szerint kevés volt a tett, nem oly sok, mint a szándék, de reméli, hogy az iratok ígért átadása nagyobb alapítványra fogja ösztönözni. (Vanyó: i. m. 134. sz. 1679. márc. 11., ápr. 2. és ápr. 9. keletű jelentések.) — 77. II. Rákóczi György elárulását a lengyelországi követsége alatt I. alább részletesen ismertette. — 78. Az akkori idők igazságszolgáltatásának rakténje volt ez: ha kellő összeköttetést tudott szerezni — no persze jöpinéért — a perveztes előtt álló, évtizedekre el lehetett altatni Justitia istenaszonnyt egy legkegyelmesebb királyi rezolúcióval. — Vitnyédy István minthogy nem tudja betölteni, inkább lemond arról, hogy igénybe vegye támogatását (Fábó András: Vitnyédy István levelei, II. 95. Magy. Tört. Társ. XVI. Pest, 1861.). — 79. Valóban tudták ezt Bécsben, a locumtenensi tiszteről történt lemondatásakor maga is dokumentálja gondosan munkálkodva azon, hogy ne csak ékes szóbeli dicsegetést kapjon, hanem 1000 aranyakat is. (Károlyi: i. m. 48. l.) — 80. A raudnitzai Lobkowitz-ítar több levelét őrzi, mely azt igazolja, hogy Nádasdy hirszolgálatától félt: 1669. máj. 6. Nagyszombatból írt levelében kéri a felség, hogy elolvassas után tője el, nehogy Nádasdy kezébe jus-

son. Máj. 19-én arról ír, hogy a felséghez intézett titkos levele Nádasdy kezébe jutottak, ki azt barátai közt ismertette. Feibereitek egy franciát, aki a felség előtt őt hamis vádakkal rossz hirbe hozza. „Nem elég volt a jó Nádasdynak engem az eretnek és lázadók előtt gyűlöletessé tenni; most, különösen a nyitrai püspök segélyével, a felség előtt is meg akar fosztani becsületemtől.” (Ováry: i. m. m.: 1604. és 1608. sz.) — 81. Szilágyi: i. m. 203–205. 1658. márc. 5. és jún. 27. leveleiben. — 82. Esztergomi primási leveltárban. — 83. Kütünik ez abból is pl., hogy 1667. aug. 1-én Nádasdy nyitrai püspökségre Kollonicsot ajánlja, Szelepcsényi ezt megtagadva ellenzi, okt. 1-én és 2-án kelt leveleiben tiltakozik kinevezése ellen. (Ováry: i. m. n. 1519., 1527. és 1528.) — Balassa Imre ügyében a raudnitzai Lobkowitz ítar 1668. júl. 27-ről őríz egy névtelen jelentést Szelepcsényi pécstjével, melyben Bécsből való kiűzését és további személtartását tartja szükségesnek; — viszont szept. 1-én Keresztúrról írt levelében Nádasdy Lobkowitz kegyeibe ajánlja gr. Balassa Imrét, aki a császár kegyeért meggyőződni. (Ováry: i. m. n. 1560., 1563.). Egy szóval igyekeznek egymást kontrakarrizálni. — 84. Pauler: i. m. I. 82–83. — 85. Kollányi: i. m. 247. l. — 86. Nemcsak a pécsi miniszterek voltak hercegek, grófok, s a magyar nádorok, országbírák s a többi zászlósúrak, királyi tanács tagjai, de még a megyei főispánok is többnyire, az alispánok szinten patinás, tekintélyes vagyonú families sarjai. Az úgynevezett „nemesi öntudat” ebben a korban valósággal túltengett, példaként megemlíthetjük az „evangelikus status” kérdését. Az országgyűlésnek a szabadkirályi városok követei is tagjai voltak a rendi táblán, de ezek többnyire nem voltak nemesi származásúak, viszont többségükben protestáns polgárok voltak. Nos Esterházy Miklós nádor ezzel kapcsolatban így oktatja ki Rákóczi György fejedelmet: „Ami az evangelikus statusnak nevezetű illeti, nem mondhatok most is egyebet annál, mint azelőtt írtam kegyelmednek, hogy soha nem hallottam, sem in quaestione nem emlékezem, hogy volt volna a status evangelikusnak nevezetű: holott nem nevezi az articulus is statusnak a más félt, a hol a palatinusságról is vagyon a kérdés, hanem hogy totidem evangelicae confessionis personae nevezzen ő folsége. Nincs azért itt is a status neve, s annyival inkább pörjaink nem értetnek oda, noha az utolszori gyűlésben állattak némelyek, és őket is a statusok közé akarták számlálni: de akkor is azt mondtam, hogy nem hallottam, s nincs is semmi végezésünkben. Akármint valjón is a pör, de azzal ugyan nem lézen statussá.” (Toldy Ferenc: Esterházy Miklós Intő Levelei Rákóczi Györgyhez. Pest, 1851., 230. l.) Ezt hangoztatja Széchenyi György esztergomi érsek is az 1687/88.-i országgyűlésen utána kiáltva az urak házából távozó protestáns küldöttségnek: ő „evangelikusokat” igenis, de „evangelikus status” nem ismer az országban. (Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. Bp. 1893., III. 555. l.) — Szelepcsényi ugyan — nyilván ügyes politikai fogásként — használja e megjelölést, mikor mint kancellár közli a királyi választ 1655. apr. 14-én a nála megjelent protestáns küldöttséggel, melyet a felség, miután az Evangelicus Status Instantiáját elolvasta, arra adott, (Paur Ivan: Adalék a protestáns ügy történetéhez az 1653-i országgyűlésen, Új Magyar Múzeum, UV. (1856) évf. 272. l.) — neki azonban még öreg korára sem feledték el származását: Kollonics 1683-ban így ír: „Az érseknek tudnia kell, hogy sem paraszt, sem gyermek nem vagyok...” (Takáts: i. m. 396. l.) — 87. Legyen itt egy vázlatos, koránt sem teljes számvetés: „A török ellen vívott küzdelmek alatt (Bécs ostromakor ti.) a hadipénztárba 493 000 forintot szolgáltatott be, s Bécs ostromának idején minden ezüstjét pénzverésre adta s midőn mindez kevésnek bizonyult, beleegyezett abba, hogy a háború viselésének költségeire 117 000 forintot érmégyéneket foglalják le, 150 000 forintra becsült ausztriai és morvaországi birtokain kívül.” (Kollányi: i. m. 246. l.) NB. Ez ugyan nem így történt, Szelepcsényi nem is volt Bécsben, hanem Kollonics javaslataira egyszerűen „igénybe vették” az odamenekített értékeket (Takáts: Az esztergomi érsekiség kincsei Bécsben. 387 és köv. l. in: Régi idők régi emberek.) Természetesen jelentékeny ingatlanai voltak Magyarországon, sőt Erdélyben is. Nem vitás, hogy egyházi célokra is sokat költött, a kisebb tételeket — amik együttvéve több 10 000 forintra rughatnak — nem számítva, a Kollányi által felsoroltak 142 000 forintra rughatnak (Kollányi: i. m. 247. l.). Becslésünk szerint az a vagyon, amit összeharácsolt jóval meghaladja a milliót, s hogy ez mily óriási érték jól érzékelteti, ha arra gondolunk, hogy egy szarvasmarha 5–6 forintért volt megvehető. — 88. Pl. Pázmány temetésén (1637. ápr. 3.) a latin gyászbeszédet ő tartotta, az ünnepélyes szertartásra megjelent országnagyok, püspökök és főurak alkotta gyászoló gyülekezet előtt. (Fraknói: Pázmány P. és kora, III. 298. l.) — 89. Markó Árpád: Zrinyi Miklós levelei, Bp. 1950., 41. l. — 90. Uő.: 47. l. — 91. Szilágyi Sándor: Szelepcsényi György leveles tárcájából. Tört. Társ. 1892., 193–199. l. — 92. Uő. 197. és 199. l. — 93. Török-magyarok történelmi emlékek: Okmánytár, V. köt. 214. l. Pest, 1870. — 94. Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. Bp., 1873., 511. l. Magyar Történelmi Emlékek, XXIV. köt. — 95. Széchy Károly: Gróf Zrinyi Miklós. Bp. 1900., III. 298. — 96. Szilágyi: Szelepcsényi leveles tárcájából. 197–199. l. 1656. febr. 22. keletű terjedelmes levél. — 97. Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György. 1621–1660., Bp. 1891. 197–199. l., Széchy: i. m. III. 302. s köv. 11., Erdély és az északkeleti háború, II. 340. s köv. 11. (itt közölve követti utasítása és jelentése is). — 98. Szilágyi: Szelepcsényi lev. tárc. 200. l. — 99. Uő. 201–203. l. — 100. Uő. 193. l. — Ez különösen meglepő tévedés, mikor az illusztris szerző 1891-ben már megírta II. Rákóczi György életjárást és benne az árulást — 101. Baranyai Béla: Az örökös királyság eszméje 1655–1687. és Esterházy Pál. Bp. 1933. 90–93. l. in: Károlyi Árpád Emlékkönyv. — 102. Károlyi Árpád: i. m. 40–50. l. — Részletesen tárgyalja az eseményeket, bőséges idézetekkel Szelepcsényi leveleiből. — 103. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések

vallásügyi tárgyalásai. Bp. 1893., III. 90–132. l. Részletesen ismerteteti a sérelmi iratot és az ezzel kapcsolatos vitát is, s Lippay locumtenensségének megbuktatását, s főleg miként manipulált a náadorság aspiránsainak összevesztésével; továbbá Paur Iván: Adalék a protestáns ügy történetéhez az 1655-i országgyűlésen. Új Magyar Múzeum, 1856. V. évf. I. köt. 271. l.

Közi Szelepcsényi magyar beszédét, mellyel a királyi választ a küldöttségnek átadja és melyben „Evangelikus Status” tittelussal illeti a rendeket. (I. m. 272. l.). — 104. Vanyó: i. m. 89. sz. — 105. Károlyi: i. m. 47. l. — 106. Vanyó: Az egyháztörténezm szemhatára. Pannonhalma, 1943. 38. l. — 107. Máté: 26., 31. (Zakarias: 13., 7.).

Ifj. dr. Varga Zsigmond emlékezete*

... Most lenne 62 éves. Kortársai, volt évfolyamtársai és barátai bizonyára jól emlékeznek még a komoly, szorgalmas és tehetséges ifjúra, aki 1945-ben olyan tragikusan, nyomorúságos körülmények között, 25 éves korában, koncentrációs táborban fejezte be ígéretes, nagy reményekre jogosító életét...

35 évvel később, múlt év augusztusában levelet kaptam Bécsből, dr. Albert Stein professzortól, az egyházi jogi tanszék vezetőjétől. Megkért arra, adjak tájékoztatást bátyám teológiai tanulmányairól, és életének arról az időszakáról, amelyet ösztöndíjjal Bécsben töltött, a második világháború idején, mert „a bécsi egyetem teológiai fakultása ünnepség keretében óhajt megemlékezni Varga Zsigmondról, mint

- Fakultásunk hallgatójáról,
- az Evangélium bizonyágtevőjéről,
- a fasizmus áldozatáról”.

Kérésének eleget tettem, és ezek alapján hangzott el november 26-án Albert Stein professzor beszéde, amelyet itt, most fordításban közlünk.

Ha a régmúlt események felelevenítése szomorú döbbennel tölti is el szívünket, nem szabad megfélemlenünk a hálaadásról sem. Köszönjük Istennek, hogy Varga Zsigmond rövid földi pályafutása bátor, hitvalló élet lehetett, és a megpróbáltatások, szenvedések között is mindhalálig hűséges maradhatott megváltó Urához.

Dr. Bodonhelyi Józsefné

Hogy tulajdonképpen mi is a fasizmus, az olyan kérdés, amelyben a szaktudósok még nem értenek teljesen egyet. A rasszizmus, a totalitarizmus, a nemzeti szocializmus alapeszméjéről van-e benne szó, vagy bizonyos személyek véres tevékenységéről és hírnevéről, vagy pedig valamilyen — bármily okból keletkezett — világtörténelmi fejlődési folyamatról, amely a fasizmusban találja meg hiábavaló feltartóztatóját? Mindez vitás még. Abban azonban valamennyi elmélet megegyezik, hogy az a fasizmus, amelyet magunk is láttunk, s amelyet az idősebbek közülünk át is éltek, olyan irányzat volt, amely az ember megvetését, a konkrét egyének és emberi jogaik semmibe vételét tűzte zászlajára. Aki a fasizmus idején másként tekintett az emberre, és megkísérelte, hogy az egyént egy élő lélek végtelen súlyával értékelje, és ezt ki is mutatta, aki az embert a maga egyediségében és felcserélhetetlen voltában Isten teremtményeként önmagában is értékesnek tartotta, az okvetlenül összeütközésbe került a fasiszta rendszerrel, és az életét kockáztatta. Ezért az antifasizmus is, amelynek jegyében gyűltünk ma egybe, egyébként bármilyen összefüggésbe állíthatóság is, abban az egy dologban egységes, hogy — helyesen értelmezve — az antifasizmus az emberért, minden egyes ember jogáért sikraszálló mozgalom kell hogy legyen. A történelmet és a szellemi mozgalmakat igazán csak egyéni sorsokban lehet megérteni, és — ahogy éppen a dékán úr mondotta — az, ami minket a fasizmus múltbeli legyőzésére való emlékezéssel, és a jelenbeli feltá-

masztása elleni harcra összekapcsol, fakultásunk történetének egy darabja. Egy konkrét személyről van szó, ifj. Dr. Varga Zsigmondról.

Néhány feljegyzésből, amelyekre még visszatérek, már régebben is tudtuk, hogy ő fiatal magyar lelkész-ként élt itt Bécsben, és Mauthausenben halt meg. De az már csak alig egy pár hónapja jutott tudomásunkra, hogy ő ennek a fakultásnak a hallgatója is volt, tehát közénk tartozott.

Beható kutatások eredményét szeretném összefoglalva és rendszerbe szedve Önök elé tárni. Azzal kell kezdenem, hogy az 1919. szeptember 9-én Debrecenben született Dr. Varga Zsigmond személyében egy ígéretes fiatalemberrel van dolgunk. 1942-ben summa cum laude doktorált filológiából egy ma is érdekes témáról: „A hellénisztikus papyruszok, feliratok, osztrákák világa és az Újtestamentum.” Ez a tudományos eredmény magyar állami ösztöndíjhoz juttatta, melynek révén 1943-ban előbb Baselbe került. Ott megismerkedett Barth-tal, Brunnerrel és Baumgartenel. Genfben is járt, s leveleiben édesatyját első forrásból tájékoztatta Barth Károly nézetéről, sőt Bultmann mitológiátlanítási programjáról is. Hogy egy kis tanulmányt is közzé tett „A nők helyzete Rómában a Kr. e. II. évszázad végéig, Legenda és valóság” címmel, mutatja, mennyire kiterjedt szakmai érdeklődése. A „SoSe '44”-re jött Bécsbe, a Trautson palotában levő Collegium Hungaricum-ba, és beiratkozott nálunk a fakultásra. A fakultás irattára őrzi nacionálját, amely nemcsak aláírását és lakcímét tünteti fel, hanem azt is, hogy mivel foglalkozott akkoriban ez a tehetséges fiatalember. Csak heti tíz órát vett fel. Hogy miért nem többet, azt mindjárt meghalljuk. Ez a tíz óra azonban csupa asszír, sumér, szír és egyiptomi nyelvi tanulmányokból állt, mind egyszerre, ami különösen meglepő. Egyike volt a fakultás akkori csupán hét hallgatójának, mivel a többiek a fronton voltak. Azzal a szándékkal jött Bécsbe, hogy itt teológiai doktorátust szerezzen. Egy Heidelbergbe tett németországi útján témáját részletesen megbeszélte Martin Dibeliusszal. Járt az akkoriban már lebombázott Berlinben és Stuttgartban is. Disszertációjáról, „Jézus evangéliuma és a hellenizmus”, készen volt már egy részletes, nyolc pontba foglalt vázlat a jegyzetei között, melyet apja később közzé is tett. Egy ilyen szorgalmas és tehetséges fiatalembernek nem is volt szüksége a debreceni professzor atyja révén szereshető protekcióra. Tudományos munkássága önmagáért beszél. De hogy csak heti tíz órát vett fel, annak az volt az oka, hogy emellett olyan egyházi szolgálatra szóló megbízatással jött Bécsbe, amely veszélyeket rejtett magában. Miután Magyarországon már letette a vizsgáit, a fordítás szerint „diplomás református ígéhirdető”, vagy ahogy mi mondanók, felszentelt segédlelkész volt. A Magyarországi Református Konvent a bécsi magyar református kolónia lelkigondozásával bízta meg. Erre szükség is volt, mert bár 1943-ig időnként el-ellátogathatott egy lelkész vasúton Bécsbe, ez a hadi helyzet súlyosbodásával lehetetlenné vált. Veszélyes és nehéz megbízatás volt ez egy huszonnégy éves ifjúnak, de ő rendszeresen ellátta. Birtokunkban van az a terv, amelyet kidolgozott magának ehhez a munkához.

* Emlékbeszéd az egyetem antifasizista nap alkalmából 1980-ban a bécsi Evangélikus Teológiai Akadémián. Megjelent: Reformiertes Krichenblatt, 58. Jhg. 1981. február.

1944 ősz

Gyakorlati-teológiaiag következetesen abból indult ki, hogy a gyülekezetet megragadja és megismerje, a gyülekezet tagjait személyesen hívogassa az istentiszteletekre, s amikor már így folyik a munka, külön csoportokat is gyűjtsön egybe lelkiigondozási célból. Így tehát a Dorotheergasse 16. sz. alatt magyar istentiszteleteket tartott, amelyekről sajnos a belvárosi helvét hitvallású gyülekezet archívumában semmi emlék sem maradt fenn. Eddig mindez békésen hangzott, de fel kell idézniük, hogy milyen is volt a valódi helyzet 1944 őszén és nyarán a háborús Németországban, s különösen a megszállt Ausztriában és Bécsben. 1944 őszén kezdődött a német csapatok visszavonása Görögországból. Október 20-án ért véget a Belgrádról vívott csata. Csúcspontjára hágott a Hitler elleni felkelés Szlovákiában. Októberben dúlt a páncélos ütközet Debrecen térségében, és október 29-én kezdődött meg az orosz offenzíva Budapest ellen. A nyugati fronton október 8. óta folyt a harc Aachenért, s az amerikai csapatok elérték a Scheide torkolatát. S meg kell mondani, hogy már egy éve tartott a szövetségesek légi háborúja, felváltva az amerikaiak nappali, s az angolok éjjeli légitámadásaival repülőgépgyárak, olajfinomítók, vízvezeték-berendezések, közlekedési csomópontok, s ezekkel együtt elkerülhetetlenül lakónegyedek ellen is. S noha Bécs mindaddig a „birodalom légvédelmi pincéje”-nek számított, ezen a télen kiterjedt a légiháború Bécsre is. Már az őszi légitámadások idején megkezdődött a Burgtheater, a Történelmi Múzeum és a Stephansdom lerombolása.

Ezzel egyidőben alakult meg a 05 jelzésű ellenállási mozgalom. Nehéz szavakba foglalni az evangéliumi egyházak akkori helyzetét. Rég elmúlt már az az idő, amikor — 1938-ban — egy osztrák szuperintendens hűségnyilatkozatot adott át Adolf Hitlernek, s úgy köszöntötte őt, mint eszközt a Mindenható kezében. Ennek az egyháznak néhány hónap alatt fel kellett ismernie, hogy valójában fojtogató szorításba került, amely fokozatos kiéheztetését eredményezheti. Ha felütjük 1944 őszéről az egyházi hivatalos lapot, a szeptember 30-i számban ugyan még az egyházi járulékok egyik számfeljelzőjének gyászjelentését olvashatjuk, aki „hősi halált halt a Führerért, a népért és a hazáért”. De ha meggondoljuk, hogy másféle gyászjelentéseket, amelyek nem tartalmaztak ilyen tömjenezést, már nem volt szabad kinyomtatni, s a Gestapo büntette is, már egészen másként fest a dolog. Ugyancsak ilyen a Führer ellen július 20-án elkövetett merénylet alkalmából, a 78. számú rendeletre kinyomtatott hálaadó távirat is, amely megismétli „ebben a komoly órában a változatlan hűség fogadalmát”. A figyelmes olvasónak feltűnhetik, hogy itt először is egy berlini hivatalos helyről küldött távirat kommentár nélküli másolatáról van szó, másodszer pedig, hogy a lapnak két száma is megjelent, míg ez a távirat Ausztriában is kinyomtatásra került. E mögött az első pillantásra megdöbbentő dokumentum mögött valószínűleg egy kéthónapi harc állt, hogy megakadályozzák a távirat közlését, de végül is a felülről jövő nyomás győzött. May püspök, amikor 1949-ben beszámolt ezekről az évekről az egyetemes zsinat előtt, idézte az elhunyt Traar szuperintendens egy mondatát: „Hallgattunk, amikor szólunk kellett volna, s gyakran beszélünk, amikor jobb lett volna hallgatnunk.” S ezzel ismét Dr. Varga Zsigmondhoz jutottam, mivel ő nem tartozott azok közé, akik hallgattak, amikor szólniuk kellett volna.

Nem sokkal 25. születésnapja után, 1944. október 19-én letartóztatta a Gestapo. Ennek ez volt az előzménye: vasárnap a prédikáció közben ezekkel a sza-

vakkal szakította félbe egy magyar származású civilruhás Gestapo-főnök: „Megvonom Öntől a szót!” A szószékről ez a válasz jött rá: „Ehhez Önnek nincs joga. Az istentiszteletet nem szabad megzavarnia.” E közjáték következménye lett azután, hogy néhány nap múlva letartóztatási paranccsal hatoltak be a Gestapo emberei a Collegium Hungaricumba. Az otthon két lakóját tartóztatták le. Dr. Varga már nem volt ott. Más okból átköltözött a blumengassei teológusotthonba. Amikor tudomást szerzett a letartóztatásról, nem használta fel a kínálkozó lehetőséget, hogy gyorsan eltűnjék, hanem maga ment jelentkezni a Gestapóhoz. Ez először több hónapi őrizetbevételt jelentett a Rossauerländen. A szomszédos cellabeli sorstársai közléséből tudjuk, milyen hangnemben volt megfogalmazva az őrizetbevételről szóló parancs. Azzal vádolták, hogy örvendezett a német városokat érő angol bombázásoknak, hogy az értelmetlen háború befejezését kívánta, az angol rádió híreit hallgatta és adta tovább, s így szóval és cselekedettel bizonyosságot tett nemzeti szocializmus ellenes beállítottságáról. Ez lefordítva azt jelenti, hogy igehirdetéseiben nyilván kifejezésre juttatta a háború folytatásának értelmetlenségét és bűnös voltát, az a mérhetetlen szenvedés, amelyet a szövetségesek légitámadásai oly sok embernek okoztak, úgymint meghódulásra kényszerítte majd a német katonai gépezetet. A gyülekezettel együtt a háború gyors és jó végét kívánta, s amikor a kihallgatás során megkérdezték tőle, honnan vette értesüléseit, nyíltan bevallotta, hogy hallgatta a szövetséges rádióadókat. A Gestapo aktái eltűntek, de véleményem szerint a körülmények elég világosak ahhoz, hogy mindezt rekonstruálhatjuk. Kihallgatásakor kitarított amellett, amit vizsgálatásképpen mondtak a próbatételek között vergődő gyülekezetnek. Aki, miként én is, akkoriban fiatalemberként élt egy olyan világban, amelyben mindenmapos volt az emberek ámitása e szörnyű háború már régen megpecsételt elvesztése felől, az tudja, mit jelentett, ha valaki ki mert törni a hazugságnak ebből a gyűrűjéből, és hozzásegítette az embereket az igazság és a valóság felismeréséhez, nevezetesen ahhoz, hogy Hitler háborúja bűn, s hogy minden keresztény ember csak e gonosztett végét kívánhatja.

A Rossauerländei börtönbüntetést egyébként nem szabad kedélyesnek képzelnünk. Dr. Varga tífuszt kapott ott.

Út a halálba

Igen súlyos állapotban volt, magas lázzal, nyilván a letartóztatása idején elszenvedett nélkülözések következtében, amikor az utolsó nagy bécsi fogolyszállítmánnal Mauthausenbe vitték. 1945. február elsején hajnali 2 órakor kutyákkal és géppiszolyos örökkel a Ferenc József pályaudvarra kísérték, s onnan több száz más letartóztatottal együtt Mauthausenbe szállították. Mi volt Mauthausen akkoriban? A háború derekán Himmler három kategóriába sorolta a német koncentrációs táborokat. Voltak „jó” táborok a nevelhetők számára, normál táborok azok részére, akik nem látszótlak különösképpen javíthatóknak, végül a harmadik kategóriába tartoztak azok, amelyek gyakorlatilag az oda utaltak megsemmisítésére szolgáltak. A koncentrációs táborperekéből, amelyekre bíróként vettem részt, tudom, hogy az ilyenek lapjára ráírták: „Visszatérése nem kívánatos.” Ezek számára Mauthausen volt a végállomás. Korábbi bírói tevékenységem során közvetve volt dolgom a mauthauseni tábor kölni tárgyalásával, mivel a letartóztatások felülvizsgálata idején én is olvastam a vádlottak aktáit. Nem úres szó, ha azt mondjuk, hogy Mauthausen megsemmisítő haláltábor volt. Dr. Varga csak rövid ideig maradt ott, áthelyezték a Gusen 2 melléktáborba. Ez egy barakkban elhelyezett

repülőgépkatrész-gyártó telep volt a Gusen folyócska mellett, Szt. Georgban, ahol 12 500 letartóztatottat zsúfoltak össze.

Mint már beteg ember, nem is élhetett ott sokáig. A sorstársai által később az apjának megküldött jelentésekből tudjuk, hogy szenvedése és halálos fenyegettsége ellenére még a koncentrációs táborban is megkísérelte betölteni lelkesi megbízatását és szolgálatát. Tudjuk, hogy vigasztalta fogolytársait, s nemcsak azzal a humanista érveléssel erősítette őket, hogy olyan próbaidőszak ez, amelyben megtanulhatjuk jobban becsülni a kegyeret és felebarátainkat. Ahhoz is volt bátorsága, hogy még a pokolnak ebben az előcsarnokában is Jób hívő bizonyágtételével intsen türelemre, és az Isten akarata előtt való alázatos meghajlásra. A mauthauseni statisztikai adatok bizonyosága szerint egy-egy fogoly ottani élete általában öt hónapig tartott. Akik ezt túléltek, csak azért teheték, mert mások már sokkal korábban meghaltak. 1945 telén és tavaszán igen nagy volt a halál aratása Gusenben. Májusig csaknem kétszer annyian haltak meg, mint az egész 1944-es esztendőben. Ezt azokból az elhalálozási jegyzőkönyvekből tudjuk, amelyeket az orvosoknak porosz precizitással kellett vezetniük. Így tudjuk a Gestapo hivatalos irataiból, amelyeket a Vöröskereszt nemzetközi kutatószolgálatától szereztem meg, azt is, hogy Dr. Varga Zsigmond 1945. március 5-én, 6 óra tíz perckor hunyt el. Halálának bejegyzett oka: szívizomgyengeség, pneumonia. Ezt a koncentrációs tábori perekben szerzett tapasztalataim alapján csak vegyes érzelmekkel olvashatom.

A sachshauseni koncentrációs tábor ügyében tartott bírósági eljárásból, amelyben magam is részt vettem, emlékszem, hogy a koncentrációs táboroknak általában külön patológiai osztályuk volt, ahol a patológusoknak minden holttestet fel kellett boncolniuk, és nekik kellett megállapítaniuk a halál okát. Csakhogy a falra ki volt függesztve egy cédula, amely feltüntette a tisz megengedhető halálmemet, s ezekhez kellett igazítani minden esetet. Ha tehát valakinek beverték a fejét, akkor a patológusok ezt írták a lapjára: „Agyszélhűdés”. Így azután érthető a szívizomgyengeségről és pneumóniáról szóló diagnózis olyan valakinél, aki már magas lázzal, angia pectorisszal és tifuszgyanúval került a táborba. De más értelmezés is lehetséges. Aki még katonáskodott az embertelen hitleri Wehrmachtban, az emlékezhetik a legfőbb parancsra: minden feltűnést kerülni kell. Halálos kimenetele lehetett annak, ha valaki feltűnést keltett egy koncentrációs táborban. Az ellenállási mozgalom ausztriai archívumában találtam egy ítéletet a sachshauseni per anyagából, mely perben magam is közreműködtem. Ebből felolvasok néhány mondatot. Ezek nem Dr. Vargára vonatkoznak, de kötelességemnek érzem, hogy ezen az antifasiszta napon ne csak Dr. Vargáról emlékezzem meg, hanem azokról az ismeretlen osztrákokról is, akik a fasizmus áldozatai lettek. Az ítélet egy ismeretlen osztrák ifjúról szól, aki a következőképpen halt meg:

„Egy nap, a pontos dátum már nem állapítható meg, a Berlin melletti sachshauseni koncentrációs táborban az újonnan behozott letartóztatottak között volt valaki, akiről az SS altisztek azt állították, hogy Schuschnigg egykori osztrák szövetségi kancellár titkára volt. A szállítmányokat átvevő SS katonák őt nyilván ezért különösen súlyosan bántalmazták (mindenkit bántalmaztak). Egy magas termetű másik osztrák fogoly a bántalmazott elé állt, és kérte az SS-ektől, hogy hagyják abba az ütlegetést. Erre az SS legények a titkár helyett ezt a másik osztrák foglyot kezdték még jobban ütlegetni, és addig verték botokkal, amíg össze nem esett. Majd elszállították, és büntetésből cellaépítésre rendelték. Tanúvallomások szerint három nap múlva

meghalt.” Ez az ismeretlen osztrák azt tette, ami egy koncentrációs táborban a halált jelentette: feltűnt. Feltűnt azzal, hogy síkra szállt az emberért és az emberi méltóságért. Feltűnt, mint aktív és hitvalló antifasiszta, ez pedig akkor halálos vétek volt. De halálos lehetett az is — s ezzel ismét Dr. Vargához jutunk —, ha valaki lelkészként, vagy általában értelmiségiként tűnt fel.

A Mauthausenről is szóló koncentrációs tábori irodalomban olvasható, hogy jóindulatú emberek azt tanácsolták a teológusoknak, ne fedjék fel magukat ebben a minőségben, mondják inkább azt, hogy tanítók, akkor talán még van esélyük az életben maradásra. Dr. Varga esetében kétszeres volt a veszély: értelmiségi volt, s annak is látszott. Lelkész volt, ez fel volt tüntetve a papírjaiban is, s a letartóztatása alatt sem mondott le arról, hogy bajtársai között lelkigondozóként tevékenykedjék. Ez is halálos lehetett, míhelyt a sok besúgó közül, akikkel tele volt minden koncentrációs tábor, s akik egy pár cigarettáért halálba juttatták társaikat, valamelyik jelentette ezt az SS-nek. Varga tehát meghalt, nem tudjuk hogyan, csak azt, hogy miért. Édesapja Debrecenben fogolytársak leveleiből és látogatóktól hamarosan értesült róla, s négy év múlva emlékfüzetet adott ki „A Krisztus szolgálatában megdicsőült ifj. Dr. Varga Zsigmond emlékezete. Visszaemlékezésül azoknak, akiket szeretett és akik őt szerették.” A könyv mottója: „Légy hű mindhalálig, s neked adom az életnek koronáját.”

A Magyarországi Református Egyház már korábban is reagált az eseményre. Egyházkerületének közgyűlése már 1945 júliusában hivatalosan méltatta, hogy ő, akinek egyháza oly nagy reményeket fűzött, belépett az utóbbi tíz esztendő bizonyágtévéinek és vértanúinak sorába. Révész püspök körlevele úgy említette meg a nevet, mint olyan vallakiét, akit egykor az ellenreformáció magyar gályarabjaival együtt fognak emlegetni. Hogy itt Ausztriában is felfigyeltünk rá, az *Németh Balázs* lelkész érdeme, aki a református egyházi lapban első ízben közölt egy rövid jegyzetet „Mauthausen, 1945. március” címmel. Egy fogházi lelkigondozó, *Wassicky* lelkész pedig két évvel ezelőtt Florisdorfban tartott igehirdetésében ugyancsak utalt erre az esetre, s ez azután az *Amt und Gemeinde* c. folyóiratban örökítődött meg röviden. Amikor magam Ausztriába érkeztem, és végigbongésztem a hivatalos egyházi lapokat, természetesen felvetődött bennem a kérdés, vajon bennük van-e minden, amiről be lehet számolni azoknak az éveknek evangéliumi egyházi életéből. Ez újsághír, és az ellenállási mozgalom archívuma révén egyre közelebb kerültem az ügyhöz. Előbb hivatalos helyeken való kérdézősködéseimmel, majd pedig *Dr. Gyenge Imre* szuperintendens úr baráti és segítőkész közvetítésével felvehettem a kapcsolatot az elhunytak Budapesten élő hűgával, *Dr. Bodonhelyiné*vel. Neki köszönhetem azt a képet, amelyet itt felnagyítottunk, valamint édesapja emlékiratának fotókópiáját. Ennek lényeges szakaszai Dr. Gyenge szuperintendens úr fordításában bekerülnek majd a könyvtárunkba.

Végezetül már csak a történetek értékelése van hátra. Az okosok persze azt fogják mondani: mi szükség volt erre, nem lehetett volna egy kissé elővigyázatosabb? Kellett neki mindezekről olyan nyílt beszélnie? Nem utalhatott volna rájuk burkoltan, mint ahogy mások is tették a „bátrak” közül? Szükséges volt kitennie magát ennek a veszélynek, amelynek azután áldozatul is esett? Világosan kell látnunk, hogy Dr. Varga Zsigmond ma fakultásunkon az újszövetségi tanszék vezetője lehetne, ha akkor elővigyázatosabb lett volna. De nem volt az. S ezzel a keresztyén embert méltányoljuk benne. Jelmondatát, amelyet édesapja közölt velünk — „non videri, sed esse” — nem könnyű helyhez

és alkalomhoz kötni, de bátran mondhatjuk, hogy Pál apostoli lelkületet áraszt. Dr. Vargát nem a látszat érdekelte, hanem a lelki lényeg, a reá bízott evangélium megvalósítása helytállással a kor követelményeivel szemben, és — ami engem személyesen különösen megragad — lélekjelenléttel (a Lélek jelenvalóságával) a próbatétel pillanatában. Hogy mi szükséges egy prédikáció hirtelen félbeszakítása következtében a helyes lelki reagáláshoz, azt csak az tudja, akivel már történt ilyesmi. Hogy mit jelent szögesdrótok mögött, a legsúlyosabb élethelyzetben is teljesíteni megbízatásunkat, s halálos veszedelmek között is bajtársaink vigasztalójává és lelkigondozójává válni, azt csak mélyseges tisztelettel lehet átérzeve megsejteni. Ez az a hitbeli magtartás, amelyért az életével fizetett. Az ő esetében bebizonyosodott, hogy az antifaszizmus nem csupán negáció, több annál, van benne valami pozitívum is, tudatos és

aktív sikraszállás a gondjainkra bízott felebarátért és annak jogaiért, a veszélyek és kísértések közepette is. Erre emlékeztessen benünket Dr. Varga Zsigmond arcképe, amely most helyet kap nálunk, s amely mellett ezentúl naponta mennek el tanítók és tanulók. Ne csak az antifaszisztára, hanem a keresztyén testvérré is emlékeztessen.

Amikor Erik Wolf, nagyrabecsült első egyházi jogi professzorom 1946-ban kiadta az 1933—1945-ig tartó német egyházi harc legfontosabb dokumentumait, ezt a Zsid 10,39 jegyében tette: „Mi nem a meghátrálás emberei vagyunk, hogy elveszünk, hanem a hitéi, hogy életet nyerjünk.” Ezt példázza nekünk Dr. Varga Zsigmond élete, s rá emlékezve ebben megmaradni a mi feladatunk.

Albert Stein
Fordította: Fűkő Dezső

„Valaki kopog az ajtón...”

Dosztojevszkij halálának századik évfordulójára

1881. január 28-án halt meg. Ebben az évben az egész világ emlékezik az orosz irodalom óriására: temetése, melyen 42 küldöttség vett részt szerte a világból, az orosz nép nagy tiszteletadása volt. Halála után 15 évvel írta *Tolsztoj*, hogy máglyára ítélne minden könyvet — a sajátját is — az egész modern irodalomból, csak Dosztojevszkij műveinek kegyelmezne meg.

1821. október 30-án egy moszkvai orvos fiaként született. Tolsztoj után az orosz irodalom legnagyobb hatású regényírója. Élete állandó szenvedés. Ha kisebb bajokon átesett, nyomban nagyobb gyötrelmeket kellett szenvednie. A betegség egész életén át elválaszthatatlan társává szegődött.

1846-ban jelenik meg első regénye: *A szegény emberek*. Ez nevét egész Oroszországban ismertté teszi. Két legismertebb regénye, melyeket szerte a világon még ma is olvasnak: a *Bűn és bűnhődés* és a *Karamazov testvérek*.

Ki az ember?

Ez a kérdés Dosztojevszkij életének, irodalmi munkásságának nagy témája. A felelet, melyet erre a kérdésre adott, teszi őt korunkban is időszerűvé. Ami korunk emberét reménységben, szenvedésben, vágyakozásban, a jobb út keresésében foglalkoztatja, Dosztojevszkij már mind megérezte. Nem maradt számára semmi idegen, ami emberi. Sokrétű lélek. Anélkül, hogy *Kierkegaardot* ismerte volna, bizalmatlanná lett a formává merevedett keresztyénséggel szemben. Kora társadalmi alapjainak megrendülését felismerte, s a szolgaságban sínylődő emberiség kiáltását meghallotta.

Már a múlt században prófétai látással megérezte, hogy százada vajdúdó évszázad, melynek gyötrő fájdalomában születik a holnap. „Úgy tűnik nekem, hogy századunk a világ arculatának totális változásával fog végződni”, mondja egyik írásában. Érezte, hogy a történelemben valami döntő dolog kezdődik, hogy egy kornak, amely évszázadokig tartott, a végéhez közeledünk. Úgy érezte, hogy a legnagyobb és legmegrendítőbb események előestéje érkezett el. Megvolt a képessége ahhoz, hogy a jövőbe lásson. „Valaki kopog az ajtón, valaki, az új ember egy új szóval ki akarja az ajtót nyitni, s be akar rajta lépni.”¹

Így foglalja össze magában a múlt század emberének sokrétű törekvéseit, melyek kételkedésben, gyötrelemben, olthatatlan vágyakozásban regényeiben tükröződnek. Mindent meglátott, mindenről tudott, regényeinek alakjaiban mindent bemutatott, ami korát belsőleg mozgatta. Egyik ismertetője ezt írta róla: „Hasonlíthatatlan szimata volt minden iránt, ami a levegőben volt.”²

Megvolt a képessége arra, hogy magát idegen emberek érzésvilágába „belehelyezze”. Mivel számára az ember titok volt, azért tudta az ember a maga mélységében megérteni. „Minden után kérdezett” — mondja Miskin herceg *A félkegyelműben*; kora vezető osztálya elé tükröt tartott. Még Tolsztoj műveiben sem lép kora társadalmának romlottsága olyan félelmetesen elő, mint az ő műveiben. A kritikát, amelyet korunk szocializmusa a társadalmi igazságtalanságokkal szemben gyakorolt, nála már megtaláljuk.

Krisztus a szabadság

Hogyan látta Krisztust ez a nagy regényíró? Krisztus-látása különbözik az ortodox egyháztól. Nem találunk nála krisztológiát a szó egyházi értelmében. Krisztus-ismeretét közvetlenül a Bibliából merítette. Érdekes az is, hogy amíg heves tusakodásokat találunk nála Isten létének bizonyosságát illetően, addig Krisztus alakja soha nem volt számára problematikus. Írásai alapján kijelenthetjük, hogy senki sem ragadta meg őt úgy, mint Krisztus. Közvetlenül a száműzetésből való visszatérése után ad számot arról, hogy Krisztusról mit vallott: „Nincs senki, aki szebb, mélyebb, rokonszenvesebb, férfiasabb, tökéletesebb, mint a Megváltó. Mondom magunknak féltékeny szeretettel, hogy olyan, mint Ő, nemcsak hogy nincs, hanem nem is lehet. Még többet is mondok: ha valaki bebizonyítaná, hogy Krisztus az igazságon kívül áll, s ha az igazság Krisztuson kívül lenne, Krisztusnál, és nem az igazságnál maradnék.”³ Ez a vallomás számára olyan központi volt, hogy az Ördögökben szóról szóra megismétli.⁴

Krisztus számára nem dogmatikai kérdés volt, érdeklődése nem Krisztus kereszthalálára és feltámadására irányult, számára Krisztus mindenekelőtt az emberi-

ség örök ideálja volt. Krilovval mondatja ki: „Ez az ember volt a legnagyobb a világon. Az egész föld, mindezzel, ami rajta van, értelmetlen lenne nála nélkül. Sem előtte, sem utána senki nem volt olyan, mint Ő.”⁵ Egy másik alakja így szól: „Ha Krisztust félreteszük, a szépségnek és a jósnak elérhetetlen ideálját távolítják el.”⁶ Mivel Krisztus alakja számára állandóan nő, egyre fontosabb lett; élete utolsó évében foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Krisztusról könyvet ír, „melyben századunknak megmutatja, hogy Ő a történelem csodája, s hogy egy olyan ideálnak a megjelenése, a mi világunkban, mint Ő, még nagyobb csoda. Meg akarom továbbá mutatni, hogy az emberiség Krisztus példaképéből, mint a fa az éltető nedvből, élt, él, és sok évszázadig élni fog.”⁷ Ebben a tervében megakadályozta váratlan halála. Ha sikerült volna a könyvet megírni, az emberiséget egy irodalmi Mátépassióval ajándékozta volna meg.

Dosztojevszkij új Krisztus-látása nem *A félkegyelmű* alakjában van előttünk, amint sokan gondolják, hanem *A Nagy Inkvizítor* jelenetében. Ebben a leírásban Jézus hallgat, egy szót sem szól, de ez a hallgatás többet mond minden beszédnél. Ez a hallgatás nem az író irodalmi fogása, hanem Krisztus iránti alázatának kifejezése. Nem akar Krisztus szájába olyan szavakat adni, amelyeket soha nem mondott. Az viszont élettelenül hatott volna, ha a Biblia régen elmondott szavait mondatja el vele. Ennek ellenére abban, amit a Nagy Inkvizítor Krisztusnak mondott, sikerült az írónak egy számunkra felemelő Krisztus-képet adnia. E Krisztus-kép fölül Jézusnak apokrifmondását lehetett volna írni: „Akkik velem voltak, nem ismertek meg engem.”⁸

Dosztojevszkij Krisztus-képét így lehetne összefoglalni: Krisztus a szabadság. Krisztus nem kényszeríti az embereket engedelmességre, sem csoda, sem kenyér által. Sokkal inkább az embereknek a legnagyobb ajándékot adja: a szabadságot. A hit szabadsága Krisztus előtt a legdrágább, míg a Nagy Inkvizítor véleménye szerint az ember számára a legnagyobb csapás. Dosztojevszkij Krisztusa nem akar semmi uralmat az emberek felett, hanem teljes szabadságban közeledik hozzájuk. Krisztus számára nem tekintély volt, melynek fogalmában benne van az alávettetés érzése, hanem szabadság és igazság volt.

Ez a látás azonban nem foglalja magában Dosztojevszkij egész Krisztus-ábrázolását. Ki kell egészítenünk több alakjának Krisztusról szóló kijelentéseivel. Szonja beszédében pl. Krisztus minden értelmet felülhaladó irgalma fejeződik ki. Alakjai azonban nemcsak beszédükkel, hanem életükkel is sugározzák Krisztus jóságát.

Az Istennel való tusakodás

Dosztojevszkij vallásossága eltér a tradicionális egyházi kegyességtől. Isten tagadásáról pl. nem olyan borzalommal beszél, mint az ortodoxok tették. Az ateizmust úgy tekintette, mint nagyon komolyan veendő problémát, vele szemben feltűnően megértő magatartást tanúsított. A *Karamazov testvérek* szerzője a kételkedésen maga is személyesen átvégődött. Legtöbb hőse a lázadás állapotában van Istennel szemben, akit értelmileg képtelen felfogni. Az ateizmus ellenpólusa a hitnek és sokkal könnyebben válhatik hitté, mint a közönyösség — vallotta Dosztojevszkij. Azért is tudott olyan megértéssel beszélni a kételkedésről, mert Isten neki magának is annyiszor kibeszélhetetlen gyötrelmet jelentett.

Isten Dosztojevszkij legtöbb alakja számára végzett lesz, akitől nem tudnak nyugodni, és akitől nem tudnak megszabadulni. A *Karamazov testvérek*-ben Iván azért

beteg, mert kételkedik Istenben, akinek helyébe egy eszmét tett. Az Isten miatti szenvedéseket nem tudja leírni az, aki maga is át nem esett rajtuk. Mivel Dosztojevszkij ilyen boldogtalan módon tusakodik Istennel, fejtegetései különösen érdekesek a modern ember számára. Az Istennel való tusakodásában ugyanez a hit tükröződik, mint Jób gyötrelmes betegségében, aki Isten ellen lázad, és mégsem tud tőle szabadulni.

Lelkét legmélyebben a nihilizmus rendítette meg, melyet sokkal jobban felismert, mint kortársai. A nihilista ember kérdése rendkívüli módon foglalkoztatta. Azt mondotta róla egyik nagy ismerője, hogy gondolkodásának központjában a nihilizmus van, amelyben kora nagy problémáját látta. Az ezzel való foglalkozás rányomja a bélyegét egész írói munkásságára.

A nihilista ember nemcsak alkotni szeret, hanem szereti a rombolást is. Mivel elvesztette a lába alól a talajt, az szakadékba zuhan. Számára minden kérdéssé lesz. Az *Ördögök*-ben a nihilista alakok egész sorával találkozunk. Az ásitó semmi mered élénk ebből a sötét regényből, s nagy súllyal terheli meg lelkünket. A legnagyobb nihilista alak Karamazov Iván, aki éjjel és nappal metafizikai kérdésekkel foglalkozik. Az egész teremtett világ kiált Teremtőjéhez: miért? És Iván nem kap feleletet erre a kérdésre. A világirodalomban sokszor megpróbálták Istent tagadni, de Iván kísérletével egyik sem hasonlítható össze.

Az emberi lélek ismerője

Dosztojevszkij páratlan művész az ember lelki életének ábrázolásában. Új világot tárt fel az emberi lélekben. Olyan lelki folyamatokat hozott a tudat világságára, melyek előtte teljesen kimondhatatlanok voltak. Munkássága után másképpen látjuk az embert, mint munkássága előtt. A modern mélylélektan lassú és nehézkes módszerekkel igyekszik feldolgozni azt, amit Dosztojevszkij víziója hirtelen vetített ki a lélek titkaiból.⁹

Regényei a pszichológiai vizsgálódásoknak szinte kimeríthetetlen tárházai. Az emberi lélek megértésének a kitágítása nála példátlan a világirodalomban. Valaki azt mondotta, hogy a pszichológusok pszichológusa. Az emberi szív mélysége mágikus erővel vonja: a tudatalan, a tudatalatti, a megmagyarázhatatlan az ő igazi világa. Mélyrelátó szeme a lehétköznapiban, a legalacsonyabban meg tudja látni az örökkévalót. Felfogása szerint az emberi lélekben végtelen mélységek vannak, melyek közvetlen Istennel vannak összekapcsolva. Alakjai mögött egy láthatatlan világ tárul föl. A lélektan szokásos törvényeivel nem sokra megyünk nála.

Azt is mondhatjuk, hogy Dosztojevszkij műve mögött ott áll teljes élete. Minden alkotását önmagáról írta. Ezért csak rajta keresztül vezet a megértés minden könyvéhez. Nem is lehet szétválasztani művét és életét, a kettő egy. Minden regényszereplőjében, a legnagyobbakban és a legkisebbekben, a legszentebbekben és a legocsányabbakban is teljesen csak ő él. Életét szétparcellázta ezekben az alakokban. *Shakespeare*ről, aki a legváltozatosabb és legmonumentálisabb emberi alakokat formálta meg, sohasem tudhatjuk, hogy ő melyik, nem tudhatjuk, kinek az életébe ágyazta be önmagát, ki az ő gyermeke, s ki csak a külső alakítás művészetével létrehozott idegen. Nem tudhatjuk, hogy milyen az ő pártállása, királypárti-e vagy forradalmár. Hívó-e vagy hitetlen. Ő pártatlanul lebeg teremtésményei fölött, mindent tud és mindent ért, mert kívülről szemléli alkotásait. Dosztojevszkij minden alakjában benne él, minden alakja önmaga, mindegyikben életének egy része mozdul meg, önmagát parcellázza emberi mére-

tekre, s minden alakjában önmaga hite és tagadása, tisztasága él.

Élete külső alakulása és belső világa egy élete művével. Életében a legharmonikusabban egészítik ki egymást a külső élettörténet és lelke belső világa. Ilyen zord életkörülményeket csak ilyen vulkánikus belső világ bírhatott el, de ilyen rapszodikus, elementáris, mégis szenvedő lelki élet csak ilyen külső körülményekben valósulhatott meg. A külső és belső világ teljes egysége Dosztojevszkij életműve.

Amikor műveit olvassuk úgy érezzük, hogy őt igazán a saját szenvedésünkben lehet megragadni. *Thurneysen* kitűnő tanulmányában így jellemzi: „Dosztojevszkij emberei idegenségükben és nagyságukban távol állnak tőlünk. Elmennek mellettünk, és mégis különös közelségben állnak hozzánk. Szeretnénk velük megszakítani minden közösséget, de nem tudunk. Életük titkában a magunk életének titkát látjuk. Ha velük találkozunk, magunkkal találkozunk, mert az emberrel találkozunk. Ismerjük őket. Olyanok ezek az alakok, amelyen mi nem merünk lenni, azt mondják és teszik, amit mi nem merünk tenni és mondani.”¹⁰

Ha világnézete, társadalmi berendezkedése, osztályok, népek, országok szempontjából nézzük, akkor Dosztojevszkij senkié, nem tartozik sehova: gyökeretlen. De ha az ember szemszögéből vizsgáljuk, akkor látjuk, hogy tulajdonképpen mindenkié: az emberé, aki lényében több, mint világnézet, osztály, nemzet, kultúra. Így nő nagyra Dosztojevszkij életműve az emberben. Ez a félig európai, félig ázsiai lélek magyarázója lett az embernek.

Milyen tényezők alakították ki ennek az embernek az életét és művészetét? Halálra ítélet, szibériai fegyház, epilepszia, Isten, külföldi hányattatás, nyomorgás, kártya, nő: a szenvedés áradata. Nem fizikai rostok szövete volt ez az ember, hanem azon felül emelkedett, élő szenvedés. Fizikumában hordta ugyan ezt a szenvedést, de teste csak az ellentétek szenvedésének volt kifeszített hárfája. Senki sem kapott hatalmasabb és mélyebb életprogramot a szenvedésben, mint Dosztojevszkij. Szenvedett, mert örökösen ballépései voltak az életben, bár látta az ideált, nem tudta megszabadítani magát a ballépések szenvedésétől. És lassan életében és művében felfedezte, hogy ez az emberi élet egyedül, lehetséges szituációja. Kétségbeesetten tájékozódott ebben a helyzetben, a legélesebben tudatosított élete a szenvedés hőisévé nőtte ki magát. De a fájdalommal felülemelkedett az önzésen, énjének egoizmusán, és jóságában és egyetemes szeretetében ótestamentumi bűnei között is a keresztyénség hőse lett. Mindent lebíró hite Krisztusnak az útja életünkben. Szenvedésében nem a körülötte élőknek volt a barátja, hanem a világ minden nyomorultjának és elesettjének, és így a mi elesettségünk tudatának is hordozója.

Így éljük mi Dosztojevszkij művét és így él bennünk az ő élete. A legnagyobb individuum volt, aki milliókban élt. Élete a szenvedéstől az Istenig tartott. Isten életének remegő boldogsága és kínzó bizonytalansága volt, akire csak ráhagyatkozni lehet és belé helyezni hitlenségének kietlenségét.

Dosztojevszkij kétféleképpen élt a halál közelében: egyszer a kivégzés pillanatában a vérpad deszkájáról nézte a világot, ezen az egyszerű történetesen túl pedig az epilepszia görcseiben mindig a halál markában volt. Benne érezzük legtisztábban, hogy az élet csak a halál árnyéka, csak a halálhoz viszonyítva tudjuk kitapogatni teljes valóját. De az árnyék eleven, fájó valóság, s Dosztojevszkijnek a halálhoz való viszonyulásában érezzük az élet szerelmét.

Úgy hiszem, hogy a fent leírtak miatt lett páratlan az emberi lélekben lejátszódó feszültségek ábrázolásá-

ban. Ismeri az emberi életnek azt a képességét, hogy a legszebb ideálok mellett a legközönségesebb indulatokat is magában hordozhatja, s mind a kettőt a legteljesebb őszinteséggel. Állandóan visszatérő motívuma a szeretet átcsapása gyűlöletbe, vagy fordítva: az ellenségek zokogva egymás nyakába borulnak, a barátok gyilkosan meggyűlölnek egymást. Jóság és gonoszság kísértetiesen vonzzák egymást. Rovozsin gyilkossága Miskinből a jóság és szánalom végtelen forrását fakasztja fel.¹¹

Az emberben jelen van az Isten és az állat. A sodomita ideál és a madonna ideálja vívják a maguk harcát az emberi lélek küzdőterén. Dosztojevszkij a betörő lelkiállapotát éppenúgy tudja ábrázolni, mint a szentét. A paráznát és a gyilkost egészen másként ábrázolja, mint a morál-kódex. Olyan megvilágításba helyezi őket, hogy egészen másként festenek, mint a mi megszokott világunkban. A gonoszhoz való viszonya is különbözik a hétköznapi felfogástól. A gonosz az istenit csak átmenetileg tudja elsötétíteni. Ezért az ördögöt is más megvilágításba tudja látni. Nem középkori ruhában jelenik meg, hanem elegánsan felöltözött úriember képében, piszkos fehérneműben, elhasznált nyakkendővel, akivel az ember partnerként dialógust folytathat.

Amikor a gonoszt úgy fogta fel, mint az isteni másik oldalát, az egyház számára idegen lett. Pedig számára a gonosz a gyötrelmes szülési fájdalmat ábrázolja, melyben az új ember megszületik.

Amint látjuk Dosztojevszkij új Krisztus-látása meghatározta emberről szóló felfogását is. Nem ábrázolt bűn nélküli, ideális alakokat, mint annyiszor tették az irodalomban. Arra törekedett, hogy a vallásos ember új típusát ábrázolja, akinek át kellett mennie a nihilizmus purgatóriumán. Igen érdekes alakja Szonja. Ez a bukott nő az egész világirodalom egyik legmegragadóbb női alakja. Jellemző vonása, hogy a gonosznak nem áll ellen, hanem mindent elvisel türelemmel és végtelen szeretettel. „A paráznaság egy csöppjével sem hatott a szívéig,” — mondta róla Raszkolnyikov, aki előtt Szonja teljes tisztaságban áll.

Másik nagy alakja Miskin herceg, aki nem menekül el a magányosságba, hogy aszkézisében magát a bűntől szabaddá tegye, hanem Krisztus követését vállalja a mindennapi életben. A jóság és a mindent elborító szeretet árad ki belőle környezetére. Úgy jelenik meg a romlott világban, mint egy „bolond” a Krisztusban.

Zozsima sztarec alakjában a minden ember iránt megnyilvánuló szeretetet ábrázolja, amelyet nem korlátoz szimpátia vagy antipátia. Modern szent, akit Zozsima a világba küld, ahol nagyobb feladatot tölthet be, mint a kolostorban. Ez a szerzetesség nem osztja a világot vallásos és profán szférára.

Ezek az ábrázolások csak kísérletek, melyek meg akarják rajzolni a holnap emberének típusát, aki mindeneke előtt az igazságot szereti, s amikor megtalálta, kész annak a megvalósításáért mindent feláldozni, még az életét is.

A szenvedés az élet ajándéka

Ami az ember megismerését illeti, Dosztojevszkij alakjai új megismerési eszközzel rendelkeznek, mely sokkal finomabb és érzékenyebb, mint a pusztá értelem. Tizenhét éves korában írja testvérének: Isten, a természetet, a lelket az ember szívvel ismeri meg és nem az értelmével. Meggyőződése szerint a lélek mélyére pusztá értelemmel nem lehet behatolni. A racionalista megismerés helyébe az intuitív megismerés

lép. Úgy érzi, hogy epilepsziája nagyban segítette az ember megismerésében.

Hősei nem annyira értelmükkel, mint a szívükkel gondolkoznak, s a szívükkel érzik meg a gondolatokat. „A nagy gondolat legtöbbször egy érzés, melyet nem lehet kifejezni” — írja. Ebből a megismerési módból származik új viszonyulása az elesett emberhez. Az egész életet a megbocsátás fényében látta, s a nagy megbocsátó szavakat — mivel az igazak nem beszélnek róla — az elesettekkel mondatja el. Szonja részeg apja így szól az utolsó ítéletről: „Megbocsátok nékik, mert nincs közöttük senki, aki magát erre méltónak tartja. És akkor mindent meg fogunk érteni. Jöjjön el a Te országod!”¹²

A bűnben minden ember osztozik a másik emberrel. Ezért nem ítélni el a másikat, és felelős a másikért. „Tedd magadat az emberek bűnéért felelőssé, be fogod látni, hogy mindenkivel szemben mindenképp felelős vagy.”¹³ Ebből az alapérzésből folyik Dosztojevszkij annyi alakjának nagy alázata és szenvedése. Szenvednek másokért, és szenvednek magukért. És az együttes szenvedésben vágyakoznak a megváltás után. Ezért Dosztojevszkij a sebek szenvedésén túl a szeretet hérosza. Szenvedésében is szeret, és szeretetében is szenved. Nem cinizmus ennek az életnek a vége, hanem megértés és szeretet. Nem volt bűnös és elesett ember, akit ne szeretett volna, nincs ember, aki ne szeretné őt, még azok is, akik félnek tőle. Dosztojevszkij a legnagyobb modern ember, mert mindent tud, és mégis hisz, mert élete mélyéig ismeri az embert, s mégis szereti. A nagy bűnös, a nagy vezeklő, a nagy fegyenc a szabadság szerelmese, s mi gyakran őbenne vagyunk bűnösök, hogy vezeklők lehessünk, rabok, hogy érezzük a szabadság ízt.

Az egyház kiengesztelődési tanának nem találjuk Dosztojevszkijnél semmi nyomát. Az ember megváltása nem azért történik, mert Jézus Krisztus a Golgotán meghalt. Az ember büntől való megtisztulása az ember szenvedése által történik. Az evangélium fényében álló Szonja ezt mondja Raskolnyikovnak: „Vedd magadra a szenvedést, és ezáltal találsz megbocsátást.”¹⁴

Ezért a szenvedés az élet nagy ajándéka. A keserű könnyek csendes öröme változnak át, melyek az életet az összeomlástól megőrzik. Ezért van a szenvedésnek engesztelő hatása. Zozima szerint az ember könyvével mossa le a világ bűneit.¹⁵ A szenvedés által megtisztul az ember, ezért ne meneküljön tőle, mert a szenvedés az eszköze az új ember megszületésének.

Mindebből láthatjuk, hogy Dosztojevszkij hősei vallásos vágyakozásukban nem egyházi vágányon mozognak: a szenvedés által jutnak vissza önmagukhoz. A szenvedésnek ez az értelmezése nem vezeti őt az élet tagadásához, hanem az élet igenléséhez: „Jöjjön a halál, ha már jönnie kell! De addig élni, élni! Az élet számunkra mégis áldás.”¹⁶

Ezért vezet a szenvedés a megtéréshez, és ezért végződik Dosztojevszkij annyi regénye megtéréssel, az autonóm ember halálával. A végső szó mindig az újjászületésé, a feltámadásé, amelyeket azonban, mint végső pontokat mindig csak érint Dosztojevszkij.

A magvető

A társadalmi változásokat Dosztojevszkij nem a nép forradalmától várta. Véleménye szerint a jobbagység felszabadítása a cár feladata, aki a nép hitének, reményességének a megtestesülése. Az uralkodó és az alatt-

valók közötti viszony nem az úrnak a szolgálóhoz, hanem az atyának a gyermekhez való viszonya. Az *Ördögök*-ből nyilvánvaló, hogy az orosz szabadságmozgalmakat nem értette meg. A szocializmust csak vallásos nézőpontból tudta szemlélni. Ennek ellenére mégsem sorolhatjuk őt a konzervatívok közé. A kommunista Rosa Luxemburg írja róla: „Dosztojevszkij főként későbbi írásaiban kegyeskedő misztikus, s nem érti meg a szocialista forradalmat. És munkáiban mégis felrúgóan, felszabadítóan hat. Ez azért van, mert gondolatait és érzéseit nem a fennálló rend fenntartása uralja, hanem a legnagyobb emberszeretet, s a mély felelősségudat a szociális igazság iránt. Ezért volt a megaláztatottak és a jogfosztottak védője. Regényei a legélesebb támadások a polgári társadalom ellen.”¹⁷

Eljutott a szocializmus igazságához, látta világosan a célt, de tévedett a cél eléréséhez szükséges eszközökben. 1935-ben *Kárpáti Aurél* ezt írja róla: „Regényei megírásukkor jóslatszámbe mentek, és mi már látjuk, a jóslatok döbbenetes, szószerint való beteljesülését. Előre átélte azt a külső és belső összeomlást, amelyet a sors a mi számunkra tartogatott. Megírta a mai ember hiteles élettörténetét.”¹⁸

Az eljövendő világról alkotott elképzeléseit az idő nem igazolta. A cár atyuskát, a szent sztareceket elsöpörte a történelem. És mégis Dosztojevszkij alakjainak igazsága még azokat a forradalmárokat is befolyásolta, akik egyébként nem követték őt a misztikus messianizmusában.¹⁹

Balázs Béla ezt írja 1922-ben: „Dosztojevszkij következtetései tévesek. De okainak legmélyebb erkölcsi igazsága él és döntő etikai motívumot vitt bele az orosz forradalmárok hitébe, érzésvilágába, agitációjába. Ők Dosztojevszkijtól tanulták, hogy nem lehet abba beletnyugodni, hogy magam tisztességesen élek, mert felelős vagyok minden körülöttem történő szörnyűségért, ha nem támadok fel ellene. Ez az új felelősségérzés Dosztojevszkij etikája, amellyel minden regénye tele van, ez a forradalom etikája.”²⁰

Figyelemre méltó, hogy *Lenin* a Moszkvában felállítandó emlékművek közé egy Dosztojevszkij-szobor tervét is felvette. Könyvtárában ott sorakoztak Dosztojevszkij munkái, olvasta, ismerte őket. Említük meg azt is, hogy *József Attila* hagyatékában fennmaradt a *Karamazov* testvérek ronggyá olvasott, megsárgult példánya.

Magvetése korunkban érett be. Könyvei korunk nyugtalanító, ihlető, vitára készítő írásaivá lettek. Egyik méltatója írja róla: „Az emberi társadalmat nem lehet felépíteni arra, amiről Dosztojevszkij beszél, ám az a társadalom, amely elfelejti azt, amiről Dosztojevszkij beszél, nem méltó arra, hogy emberinek nevezze.”²¹

Halálának 100. évfordulóján mi is hálásan emlékezünk a világirodalom óriására. Dosztojevszkij műveiben él, mert a művei bennünk élnek. Személyiséget formál. Élete és műve elválaszthatatlan, s műve eleven valóságként él bennünk. Minden problémát fel mert vetni, mindegyiket végiggondolni, mert előbb mindegyiket végigélte. A gondolatok mérhetetlen bőségben való termelése teszi őt a filozófia nagyságává is. A fogalmi gondolkozáson túl azonban egzisztenciális ügy volt minden gondolata, mert az embert akarta kifejezni a gondolat fogalmi készségével is. Azok számára, akik a regényeiben ábrázolt alakokat nem értik, azokat zavarosnak, rendellenesnek, betegnek, irreálisnak, sőt egyenesen valótlannak tartják, írja *Benedek István*: „Akik nem ilyenek, azok is ilyenek lennének, ha mernének, vagy tudnának őszintén élni. Doszto-

jevskij azt írta meg, milyenek lennének az emberek, ha tudattalanjuk, ösztöneik, indulataik és érzelmeik szerint élnének.”²²

Az évfordulón a mi egyházaink is hálásan emlékeznek reá. *Megköszönjük őt Istennek, mint Krisztus nagy szerelmesét, tanításainak mély ismerőjét, és a Krisztus követésére való felhívás nagy apostolát.

Dr. Sarkadi Nagy Pál

JEGYZETEK

1. *Bűn és bűnhődés* 223. — 2. *Literarische Schriften*, 1920. 103. — 3. *Briefe von Dost.* 1920. 62. — 4. *Ördögök*, II. 358. — 5. i. m. II. 75. — 6. i. m. 2. 190—191. — 7. *Der unbekannte Dost.* 1926. 113. — 8. Hennecke, *Apokryphen* 2, 1904. 10. — 9. Szerb Antal: *A világtrodalom története*, 1962. 696. — 10. *Thurneysen: Dostojevskij*, 1930. 4—5. — 11. Szerb Antal i. m. 697. — 12. *Bűn és bűnhődés* 315. — 13. i. m. 298. — 14. i. m. 296. — 15. *Karamazov* 346. — 16. i. m. 581. — 17. Korolenko: *Die Geschichte meines Zeitgenossen*, 1919. 17. — 18. Bakcsi György: *Dosztovjevskij és világa*, 1971. 190. — 19—21. i. m. 192., 199. — 22. Benedek István: *Az író lelke* (1978. 47.)

VILÁGSZEMLE

Hídépítés Kelet és Nyugat között

Beszélgetés dr. Nagy Gyula professzorral az Európai Egyházak Konferenciájáról

Lapunk olvasói közül bizonyára sokan tudják, hogy Dr. Nagy Gyula, a budapesti Evangélikus Teológiai Akadémia rendszeres teológiai professzora közel egy évtizedig képviselte Genfben egyházainkat és a nemzetközi egyházi kapcsolatok ápolásában is kiemelkedően fontos szolgálatot végzett. Genfi tapasztalatairól, az európai egyházak életének időszerű kérdéseiről kérdeztük meg a *Theológiai Szemle* olvasói nevében Dr. Nagy Gyula professzort.

Tudjuk, hogy Professzor Úr hosszú éveket töltött el Genfben. Néhány mondatban — kérjük — foglalja össze genfi szolgálatának lényegét?

Genf ma az egyházi világszervezetek egyik legfontosabb központja. A genfi ökumenikus központ épületében — ahol hosszú évekig dolgoztam — tizenegy nemzetközi egyházi szervezet kapott otthont, köztük az Egyházak Világtanácsa, melynek csaknem 400 tagegyháza van az egész világról, a Lutheránus Világszövetség, a Református Világszövetség, az Európai Egyházak Konferenciája és más hasonló nemzetközi egyházi szervezetek. Ennek a genfi központnak a jelentősége abban van, hogy egy felől az egész világról ide futnak be az egyházak véleményei, állásfoglalásai, indítványai a vallás és a világ kérdéseiről; másfelől a genfi szervezetektől javaslatok, buzdítások, indítások futnak ki az öt világrész egyházaihoz. Ezekről állásfoglalások jelennek meg a világsajtóban; az egyházi folyóiratok az egész világon közlik ezeket a döntéseket, illetve tanulmányokat. Így azt lehet mondani, hogy Genf ma a világkeresztyénség egyik lelki, szellemi központja, együtt más, hasonló központokkal, melyek közül meg kell említeni Rómát, a római katolikus egyház világgözpontját, de nem szabad elfeledkeznünk Prágáról sem, ahol a Keresztény Békekonferencia világszervezete dolgozik.

Négy éven keresztül — 1971 és 1975 között — dolgoztam, mint a Lutheránus Világszövetség teológiai képzési világtitkára. A Lutheránus Világszövetség 98 evangélikus egyházat egyesítő szervezet, melynek mintegy 60 millió tagja van az öt világrészben. Föladatom itt az volt, hogy konferenciákat szervezzek Európában, Észak- és Dél-Amerikában, Afrikában, Ázsiában a lelkészképzésről és az egyháztalálkozók teológiai képzéséről. Látogassam ezeket az intézményeket, kapcsolatokat vegyek fel az evangélikus egyházakkal világszerte

és tárgyaljak a teológiai problémákról ezekben az egyházakban.

1975-ben meghívást kaptam arra a feladatra, hogy az Európai Egyházak Konferenciájában (EEK) szervezzek egy teológiai osztályt, melynek első igazgatójává engem választottak meg. Föladatom az volt, hogy az európai egyházak közötti együttműködést teológiai és gyakorlati vonatkozásban próbáljam elmélyíteni. Az EEK önálló szervezete, 112 európai egyház hivatalos szervezete, egyedül talán a római katolikus egyház nem tartozik tagjai közé. A 112 egyház kb. 150 millió keresztyént jelent Európában.

Az Európai Egyházak Konferenciájáról lapunk olvasói sok tudósítást, a konferencia egyes fórumaira készített tanulmányt olvastak. Arra kérjük Professzor Urat, hogy foglalja össze az EEK jelentőségét a nemzetközi életben és az ökumenikus mozgalomban.

Az európai egyházaknak ez a hivatalos szervezete nemrég ünnepelte 20 éves fennállását. Tehát a fiatalabb nemzetközi egyházi szervezetek közé tartozik. Keletkezése az ötvenes évek végén összefügg azzal, hogy Európát akkor a hidegháború szakította ketté és a rendkívül súlyos nemzetközi helyzetben az egyházi vezetők keleten és nyugaton egyformán szükségét érezték annak, hogy az egyházak találkozzanak és tanácskozzanak arról, hogy hogyan lehetne a hidegháborús feszültséget áttörni. Az egyházak hogyan szerepelhetnének a béke hídépítőiként Európában? Ez volt az egyik cél. A másik cél az volt, hogy a feszült nemzetközi helyzetben egymástól izolált egyházak hogyan találkozhattának, hogyan beszélhetnének meg problémáikat, közös szolgálatukat Európában.

Európa mindenképpen egy sajátos kontinens. Fontos szerepet játszott a keresztyénség történetében és különlegesen nehéz problémái vannak ma is, mivel mindkét világháború Európából indult el. Az európai egyházaknak így fontos feladataik vannak, hogy egy újabb világháború keletkezését megakadályozzák. Ez volt az oka annak, hogy 1958-ban először jöttek össze az európai egyházak vezetői ezeknek a kérdéseknek megbeszélésére. Ettől számítjuk az EEK megalakulását.

Mintegy 10 esztendőn keresztül az EEK vezetői minden második évben tartottak tárgyalásokat arról, hogy mit lehetne tenni az európai egyházak aktivizálódásáért a nemzetközi kérdések békés megoldása és az

ökumenikus kapcsolatok munkálása terén. A második tíz esztendő során az EEK munkája kifinomultott, megalakult a genfi főtítkárság és annak adminisztratív szervezete és azóta egyre épül ez a munka.

Két területen folyik az EEK munkája. Az egyik az ökumenikus tevékenység, vagyis az egyházak együttműködésének segítése Európában. A szervezet évente többször is összehívja, különböző alkalmakra, az európai egyházak vezetőit, teológusait, lelkeszeit és laikus képviselőit, hogy tanácskozzon, tapasztalatokat cseréljen arról, hogy az egyházaknak a megbékélést hogyan lehet elősegíteni Európában.

Az én genfi működésem alatt több fontos konferenciát tartott az EEK ebben a vonatkozásban. Az egyiket 1976-ban, melynek témája ez volt: az európai teológia és a többi világrész teológiájának viszonya. Itt azzal foglalkoztunk, hogy az európai teológia már nem a világ vezető teológiája. Van mit tanulnunk az afrikai, a dél-amerikai és az ázsiai teológiától is. Azt is megvizsgáltuk, hogy milyen feladatai vannak az európai teológiának Európán belül. Nagy visszhangja volt ennek a konferenciának. Azóta is folyik a munka ezen a területen.

A másik ilyen konferenciát 1977-ben Szófiában rendeztük meg. Ennek a témája ez volt: az egyházak konciliáris, zsinati közössége és az ehhez vezető utak. Itt azzal foglalkoztunk, hogy az ökumenikus mozgalom előtt milyen célok állnak és milyen módszerekkel lehet ezekhez a célokhoz közelebb jutni Európában. Itt is — mint az EEK munkájában mindig — a súlyos európai helyzet és a sajátos európai feladatok álltak előtérben.

Egy harmadik fontos nemzetközi találkozóról is meg kell emlékezni, amelyik 1978-ban volt a franciaországi Chantilly-ban. Itt jöttek össze első alkalommal talán a reformáció óta a római katolikus egyház legfőbb ökumenikus irányítói és az EEK egyházainak vezetői, 40—40 magas rangú egyházi vezető mind a két oldalról — Európa valamennyi egyházát képviselve —, hogy tanácskozzanak az egyházak ökumenikus szolgálatáról ezen a kontinensen. Egy hasonló európai egyházi csúcstalálkozó gyűlik össze majd ennek az évnak az őszén a dániai Loegumkloster-ban és az európai egyházak vezető püspökei és a többi európai egyházak képviselői beszélnek meg az egyházakra váró feladatokat kontinensünkön.

Az EEK másik nagyon fontos szolgálati területe: az egyházak szolgálata a békéért Európában. Kezdetől fogva ez ugyanolyan fontos terület volt, mint az előbb említett, hiszen ennek a szervezetnek a keletkezése összefüggött a súlyos nemzetközi helyzettel. Ezen a területen az EEK és a tagegyházak azon fáradoznak, hogy az egyházak legyenek Európában a béke és az együttműködés hídépítői, a bizalom és az enyhülés elősegítői. Ehhez az egyházaknak sajátos lehetőségeik vannak.

Ez az európai egyházi szervezet átfogja mind a keleti, mind a nyugati, mind az Észak- vagy Dél-Európában élő egyházakat. Tehát egy összeurópai szervezet, amelynek a tagegyházakon keresztül erős hangja van a közvéleményben, és a nemzetközi kommunikációs eszközökön keresztül fontos segítséget tud adni a közvélemény formálásban, az emberek véleményének alakításában.

A legfontosabb tényt ezen a területen abban látom, hogy 1968-ban az egyik EEK nagygyűlésen már elhangzott egy javaslat egyházi részről arra, hogy Európa államainak vezetői jöjjenek össze és beszéljék meg a kontinens kérdéseit és tegyenek javaslatokat a népek együttműködésére. Ez hét esztendővel volt a helsinki megállapodások aláírása előtt! Amikor Helsinkiben a

tárgyalások megindultak a tervezett európai biztonsági és együttműködési egyezmény felől, a EEK rögtön munkához látott. 1969-ben például Svájcban rendezett egy nemzetközi konferenciát erről a kérdéstről, hogy az egyházak támogassák ezt az indítványt. A helsinki egyezményt 1975-ben 35 európai és észak-amerikai állam képviselője aláírta. Két hónappal az aláírás után az EEK már megtartotta az első nemzetközi helsinki konferenciáját a Német Demokratikus Köztársaságban, Buckow-ban. Ezen az európai egyházak képviselői számbavették azokat a feladatokat, amelyekkel az egyházak segíthetik a helsinki egyezmények megvalósítását. 1975-től máig négy úgynevezett helsinki konzultációt szerveztünk az EEK-ban és ezek nyomán Kelet- és Nyugat-Európában tovább tárgyalják az egyházak azokat a kérdéseket, hogy mit tehetnek az egyházak Európa békéje és az együttműködés munkálása terén.

Megemlítem azt, hogy 1978-ban Magyarországon, Siófokon volt az egyik ilyen jellegű nemzetközi tanácskozás, ahol Bognár és Simai professzorok tartottak fontos előadásokat. Itt a leszerelés és az egyházak viszonyának kérdése állt az érdeklődés középpontjában.

1980 májusának végén a spanyolországi El-Escorialban, Madrid közelében találkozott a negyedik helsinki konferencia az európai egyházak szervezete rendezésében. Itt arról tanácskoztunk, hogy hogyan segíthetik Európa egyházai a bizalom épülését súlyos nemzetközi feszültségekkel terhes kontinensünkön. Mit tehetnek a kormányokon keresztül és a közvéleményben a leszerelés, az enyhülés és az együttműködés érdekében. Nagyon érdekes volt, hogy erre a spanyolországi konferenciára csak felerészben hívtunk meg hivatalos, egyházi képviselőket. A résztvevők másik fele ismert tudósokból, a nemzetközi politikai élet ismert képviselőiből állt. Megemlítem, hogy az ENSZ helyettes főtítkárára, *Sipilä* asszony is előadást tartott és részt vett a konferencián olyan közismert személyiség, mint Carl Friedrich von *Weizsäcker* professzor, a híres atomkutató, vagy Magyarországról *Simai* Mihály akadémikus, az ENSZ társaságok világszövetségének elnöke és egy sereg békeszerető és a békéért dolgozó tudományos kutatóintézet képviselője. A javaslatok azzal foglalkoztak, hogy az egyházak hogyan járjanak közbe kormányainknál a békés megoldások, a tárgyalások és az enyhülés érdekében, másrészt az egyházak a közvéleményformálásban mit tegyenek az enyhülés, a békés tárgyalások és a leszerelés érdekében. Ugyanakkor ez a spanyolországi egyházi konferencia igyekezett előkészíteni a később összeülő madridi konferencia munkáját is.

Egy másik jelentős esemény, amit itt megemlítek, hogy az EEK krétai nagygyűlése 1979 októberében felhívást intézett az európai egyházakhoz: mindent tegyenek meg a saját kormányainknál az akkor már jelentős nemzetközi feszültségekben a békés tárgyalások megindításáért. Ez a felhívás 1979 decemberében elment minden európai egyházhoz. A felhívás nyomán 15 európai országból érkeztek beszámolók arról, hogy mit tettek az európai egyházak ezen a téren. Egy kis kötetben megjelentek ezek a válaszok. A címe: „Dossier on Danger” (Genf, 1980). Rendkívül érdekes látni azt, hogy egy EEK nagygyűlés általános felhívása milyen konkrét lépéseket váltott ki 15 európai ország egyházai között, hogy ezek az egyházak milyen különböző utakon, módokon próbálják gyakorlatilag végrehajtani azt, amit a krétai nagygyűlés ajánlott a béke és az enyhülés érdekében. Ezek a példák, amiket említettem közel sem teljesekek, de ízelítőt adnak arról, hogy milyen sokféle módon és milyen érdekes lehetőségekkel lépnek elő az európai egyházak még a legfeszültebb nem-

zetközi helyzetben is, hogy az enyhülést és a békét segítsék.

Mit tudna mondani a Professzor Úr a Theologiai Szemle olvasóinak az EEK előtt álló feladatokról? Milyen hírek, események mutatják ennek a szervezetnek kiteljesedő munkáját?

Elsőként azt említeném meg, hogy ennek az évnek márciusa végén Cardiffban, Walesben összeül egy EEK konzultáció. Témája: A Szentlélek közössége. Az európai tagegyházak képviselői itt megbeszélik, hogy a következő három-négy évben milyen témákkal foglalkozik az EEK. Megvizsgálják a Szentlélek közösségéből következő ökumenikus feladatokat — tehát az egyházak együttműködésének és közösségének további kiformálását. Az is fontos, hogy megvizsgáljuk: milyen feladatok következnek a Szentlélek közösségének szempontjából az egyházak számára az emberi életért, békéért és a népek közötti jó együttműködésért végzett szolgálatban. Ez a konferencia konkretizálja majd a teológiai feladatokat az elkövetkezendő esztendőkre. Itt kell megemlíteni — a cím is utal rá — az orthodox egyházak teológiai hozzájárulásán fontos hangsúly van. Az utódom Genfben — Dimitru Popescu — orthodox teológiai professzor, aki ezeket a kérdéseket kézbe veszi és tovább vezeti.

A másik fontos tanácskozás ez év májusában lesz Marseilles közelében. Az EEK elnöksége és tanácsadó bizottsága ülésezik és egyfelől foglalkozik az őszi nagy egyházi csúcstalálkozóval, ami Dániában lesz, másfelől határoz az EEK további teológiai munkájáról az említett cardiffi tanácskozás ajánlása alapján, végül megbeszéli, hogy a jelenlegi helyzetben milyen aktuális feladatok várnak az európai egyházakra és esetleg ebben az évben is felhívást tesz közzé.

Megemlítem még, hogy nemrég kezdte meg az EEK-n belül a munkáját egy új titkárság. Ez tulajdonképpen az EEK, az USA egyházi tanácsának és Kanada egyházi tanácsának a közös, ökumenikus titkársága. Megjelölése ez: Emberi jogok program. Ez egy olyan titkárság, melynek munkájában 4 kelet-európai, 4 nyugat-európai és 3 észak-amerikai küldött dolgozik együtt. Ennek a programnak az a feladata, hogy nem konfrontációs, hanem együttműködési alapon foglalkozzék az emberi jogok kérdésével, a helsinki egyezmény idevonatkozó részeivel is. Időről időre segítséget ad majd ez a titkárság az egyházaknak abban, hogy ezeknek a kérdéseknek rendeződését pozitív módon segítsék. Hangsúlyozom, hogy itt az EEK nem a szembeállást, hanem sokkal inkább az egyházak és az európai népek közötti békés együttműködés lehetőségeit keresi ebben a speciális kérdésben is. Ennek a programnak is lesz majd ülése ennek az évnek folyamán vagy a következő év elején.

A két első említett ülésen részt kell vennem, mert Genfből való távozásom után is hivatalosan az EEK tanácsadója maradtam a teológiai munka kérdéseiben. Meghívást kaptam mind a két ülésre.

Sok erőt és áldást kívánunk a Theologiai Szemle olvasói nevében a küldetéshez! A következő kérdéssünk ehhez kapcsolódik: Hogyan látja Professzor Úr az EEK-n belül a kelet—nyugati kapcsolatok kérdését és a magyar egyházak részvételét a munkában?

A magyar egyházak az EEK-ban kezdettől fogva fontos szerepet játszottak. Mind az evangélikus, mind a református egyház vezetői, képviselői 1958 óta ott voltak és nagyon aktívan részt vettek az EEK megalakításában és munkájának kiépítésében, kiszélesítésében.

Azt mondhatom, hogy az EEK vezetői és különösen is Dr. Glen Garfield Williams főtítkárá úgy látja, hogy a kelet-európai egyházak különösen is értékes segítséget adhatnak az egyházak békeszolgálatára területén, hiszen saját tapasztalataikat tudják itt érvényesíteni, élvén olyan területen, ahol a háború a legnagyobb pusztítást végezte. Dr. Williams főtítkárá sokszor kifejezte nekem azt, hogy a kelet-európai egyházak és a magyar egyházak szolgálata nélkül nem tudná elképzelni az EEK-nak az életét és munkáját. Az, hogy erre a munkára meghívást kaptam Genfben, az elismerése is volt annak a szerepnek, amit a magyar egyházak játszottak Európában és gyümölcse annak, hogy egyházaink nagyon aktívan dolgoznak ezen a területen.

A másik, amit szeretnék megemlíteni, hogy a magyar és általában a kelet-európai egyházaknak különösen fontos hídépítő szerepe lehet Kelet és Nyugat között, hiszen a nemzetközi feszültségekben a mi egyházainknak mindig az volt az álláspontja, hogy a békés tárgyalások módszere mellett kell kiállnunk és bármennyire népszerűtlen is volt ennek hangoztatása, bármennyire is kritizálták ezt az egyes nyugati egyházak, ezt az álláspontot mindig következetesen védjük. Nincs semmi új abban, amikor azt mondjuk, hogy a következő években a magyar egyházakra nagyon fontos szerep vár ezen a területen.

Még egy nehéz kérdést engedjen meg Professzor Úr. Az EEK milyen reménységet lát a madridi konferenciával kapcsolatban?

Az egyik, amit meg lehetne említeni, hogy tavaly májusban, amikor összejöttünk az európai egyházak „Madrid-konferenciájára”, nagyon éles volt a konfrontáció a találkozó első felében. Ott — mint ahogy már említettem — nemcsak egyházi emberek voltak, hanem tudósok, politikusok és szakértők is. Ezek a rendkívül éles megnyilatkozások őszinték voltak, hűségesen tükrözték a nemzetközi életben megnyilvánuló feszültségeket. Ami viszont meglepő volt: a kérdéseknek nyílt és sokszor konfrontációs előterjesztése után a konferencia második felében a hangsúly arra került: mit kell tennünk a veszélyek közös elkerülése végett? Ebben összetalálkoztak a Kelet és a Nyugat képviselői. Az egyházi Madrid-konferencia végén nagyon pozitív, konkrét eredmények születtek.

Ebből mi Genfben, Williams főtítkárral azt a következtetést vontuk le, hogy a közös veszély ma olyan nagy, hogy minden összeütközés ellenére a hívő emberek, de a felelős, humanusan gondolkodó emberek is, nem kerülhetik el, hogy a meglévő problémákra ne összpontosítsanak. Keresniük kell azt, hogy hogyan lehet elkerülni az emberiséget végpusztulással fenyegető veszélyt. Ez reményt ad arra, hogy bármilyen nagyok legyenek a nemzetközi ellentétek, a madridi konferenciából is jönnek bizonyos pozitív eredmények — ha kicsik is —, és a további tárgyalások során azért a jóakarat, a közös érdek és az emberiségért való közös szolgálat szempontjai fölülkerekednek az ellentéteken és a hidegháborús szándékon.

Köszönjük a Theologiai Szemle olvasói nevében az értékes és hasznos tájékoztatót. Professzor Úr nemzetközi méretekben is jelentős szolgálatára áldást kívánunk. Felhívjuk azoknak az olvasóinknak a figyelmét, akik érdeklődnek az EEK munkája után, hogy teológiai szakkönyvtárainkban német és angol nyelven megtalálják azokat a dokumentumokat, amelyekre az interjú hivatkozott.

Számadás az útról

Életünk, korunk kerek számú fordulói a mérlegkészítés alkalmai. Különösen igaz ez a mi árnyékoktól és aggodalmaktól terhes korunkban. A köz ügyei egyre inkább létünk ügyeivé lettek, és ma egyetlen ember sem engedheti meg magának azt, hogy valamiféle területenkívüliségbe meneküljön gondjaink, napi feladataink elől. Örömmel tapasztaljuk, hogy egyre több keresztyén ember látja: nem lehetünk közömbösek küldetésünk helye iránt. Minket is gondolkodásra, cselekvésre serkent népünk, hazánk sorsa. Ezért a számadásra kész ember érdeklődésével, nyitott szemmel kell járnunk a mindennapokban.

Két figyelemre méltó írás az, ami ezekre a gondolatokra sarkallt. Felelős ember felelősségre sarkalló írásai. Témájuk különböző. Az egyik a magyar társadalmat teszi mérlegre, míg a másik csak az újságírás megnövekedett felelősségéről beszél. Mindkettőt Aczél György, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Minisztertanács elnökhelyettese írta. Az egyik írás egy interjú, amit Paul Lendvai készített a Minisztertanács elnökhelyettesével, az Europäische Rundschau című rangos bécsi folyóirat számára, ami „György Acél über Politik in Ungarn” címen jelent meg a lap 1980. 4. számában (Valóság 1980. 12. 1—24.) A másik az MTI jubileumi ünnepségén elhangzott beszéd, ahol harmincnégy ország hírügynökségei képviseltették magukat („Az újságírás megnövekedett szerepe és felelőssége”, Magyar Sajtó 1980. 12. 353—359). Ezeknek az írásoknak tartalmával szeretnénk megismertetni lapunk olvasóit.

A történelem útja

„Melyek a mai magyar társadalom főbb problémái?” — ez volt az osztrák újságíró első kérdése. Aczél György egy elgondolkodtató gazdaságtörténeti áttekin-téssel kezdte válaszát. 1937-ben, amikor az önálló Osztrák Köztársaság politikai, társadalmi és gazdasági válságban élt, a válság ellenére is összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben élt, mint ugyanakkor Magyarország. Ausztria nemzeti jövedelme ekkor elérte az európai átlagot, míg Magyarország ettől 40%-kal elmaradt. Magyarországnak összehasonlíthatatlanul nagyobbak voltak a háborús kárai. Így a második világháború végére a magyar gazdaság még mélyebbre jutott. Hogyan lá-balt ki ebből a csődből a magyar szocialista társada-lom? „A második világháború utáni első gazdasági új-jáépítésben, a helytállásban Magyarország jelentékeny sikereket ért el. 1949-ben az ipari termelés már túlha-ladta a háború előtti szintet. Am az akkori vezetés ir-reálisán ítélte meg az ország fejlesztésének lehetőségeit. Az egyoldalú, hibás, a realitásokat és az emberek igényeit lebecsülő, hamis illúziókat keltő gazdaságpolitika, amely a személyi kultusznak nevezett korszakhoz kötődött, megzavarta, és végül is visszavetette a fejlődést. (...) Azonban 1956-ig is korszakos eredményeket értünk el. Hazánk megszűnt a hárommillió koldus országa lenni, felszámoltuk az alapvető társadalmi és gazdasági igazságtalanságokat.”

Az 1956 után kibontakozó új gazdasági fejlődés eredményei alapozták meg hazánk figyelemre méltó új he-

lyét a világban. „Volt olyan periódus 1971-től 1975-ig, amikor az évi növekedési ütem megközelítette az 5%-ot. Ez olyan dinamikus fejlődés, hogy a maga nemében párját ritkítja a világon. A búzatermelés átlaga az 1958-as hektáronkénti 12,5 q-ról 1978-ra 42,8 q-ra emelkedett, a kukoricáé 21,7 q-ról 51,3 q-ra. Általánosítva elmondhatjuk: termésátlagunkkal, az egy főre jutó mezőgazdasági termelésünkkel ma már a legfejlettebb európai tőkésországokkal is álljuk a versenyt.”

Hazánk gazdasági fejlődésének útja jelentős társadalmi mozgásokat indított el, amelyek hatásait egyházaink is átélték, és nyomon kell, hogy kísérjék. Az első talán ezek között az, hogy „a falusi embereknek olyan anyagi gyarapodás jutott osztályrészüli, ami korábban még álomnak is szép lett volna. Ezzel együtt emberi önértékükben, személyi méltóságban is ember lett a paraszt”. Ez a hatás mindenképpen kihatott gyülekezeteink életére. Aczél György megállapítása egyházainkat is gondolkodásra serkenti a tekintetben, hogy ennek a változásnak következményeit fel kell mérniük gyülekezeteink életében. A lakosság általános életszínvonal-emelkedése tudati változásokkal is jár, ami új és új feladatot ró lelkigondozó lelkipásztorainkra, és feladatot ad teológiánk művelőinek is.

Helyünk a világgazdaságban

Aczél György szerint három módon lehet egy-egy ország gazdasági fejlődését mérlegre tenni. Az első az, hogy mit ért el múltbeli önmagához képest, a második: mennyit valósított meg a maga elé tűzött feladatokból, és végül pedig az, ami hazánk gazdasági fejlődésének vizsgálatokor ma előtérben áll: milyen helyet vívott ki magának a világgazdasági hierarchiában.

„A legutóbbi két évtizedben elért teljesítményünk — noha a fejlődés nem volt mentes az ellentmondásoktól — a gazdaságtörténészek szerint eddig történelmünk leggyorsabb és legkiegyensúlyozottabb ütemű gazdasági növekedését hozta számunkra.” E dinamikus fejlődés közben következett be a világgazdasági válság, amelynek káros hatása alól hazánk sem vonhatta ki magát. De „nálunk nem válságról van szó, hanem egyfelől a tőkés világpiac válságos megrázkódtatásáról, amelyek külkereskedelmi érzékenységünk miatt hatással vannak ránk, felszínre hozták gazdaságunk gyengeségeit, másfelől gazdasági szerkezetünk, gazdaságirányítási rendszerünk, egyáltalán: gondolkodásmódunk megújulásának szükségességéről”.

Így egy társadalmi, szociális motívumokkal színezett ténnyel állunk szemben. Gazdasági gondjaink nagy része szociális természetű. „Az egyik legnehezebb, gyöttrő gond számunkra — a számottevő fejlődés ellenére is — a lakáshelyzet.” „Magyarországon az elmúlt évtizedekben a lakosságnak jóval több, mint az egyharmada költözött új lakásba”, de a jogos igények jóval gyorsabban nőnek, mint a lehetőségeink.

Sikerült megteremteni a teljes foglalkoztatottságot, de a munkaerő racionális elosztása nem kielégítő. A munka teljesítmény szerinti díjazása is sok szociális, társadalmi kérdéssel függ össze. Megjelent az úgyneve-

zett „presztízsfogyasztás problémája”. Hazánk egyes nyugati bírálói „felfedezik nálunk, és rovásunkra írják az úgynevezett jóléti társadalom tüneteit, ugyanakkor szemünkre vetik, hogy bennünket a szegénység, az elmaradottság, az áruhiány jellemez. Mindkét állítás túlzó. Tudjuk, vannak még ma is nem lebecsülendő rétegek, amelyek szűkösén élnek, de messze magunk mögött hagytuk a múlt nyomorát.” Gazdasági lehetőségeink növekedésével nem járt mindig együtt az emberek tudatának növekedése. „Ennek okai között a múltból örökölt, és a nyugati társadalmakból beszüremelő hatásokat éppúgy megtalálhatjuk, mint a butaságot és hiúságot. Nem fogadható el, de érthető, ha az egykori nincstelenség körében — a hajdani nyomor reakciójaként is — felüti fejét a javak habzsolása, a szenvedélyes gyűjtögetés, a túlfogyasztás, a pazarlás, az úrhatnám-ság.” Meggyőződésem, hogy ezeknek a káros társadalmi jelenségeknek elhárításában mi egyházi emberek, élő hitű keresztények is sokat segíthetünk.

Egy társadalom stabilitását nemcsak kedvező gazdasági mutatók alapozzák meg, hanem az emberek kiegyensúlyozottsága és jó közérzete is. Hogyan jön létre ez a jó közérzet? Ha az embereknek nem kell aggódniuk a holnapjuk miatt, ha átéljük alkotó módon a „döntésekben való részvétel bővülő, és egyre növekvő lehetőségét”, ha kulturális szükségleteiket kielégíthetik, és egyéni képességeiket egyre jobban kibontakoztathatják. Ezek szülik a jó lelkiismeretet. „Az ember morális lény, az igazságtalanság sérti a személyiséget is. Az ép. morális érzékű ember számára állandó belső lelki egyensúlyzavarok, lelkiismereti konfliktusok forrása a szegénység, a kizsákmányoltság, az emberi szenvedés. A mi társadalmi közérzetünk egészséges, kiegyensúlyozott, s ebben közrejátszik annak tudata is, hogy a nemzetközi életben a progresszió oldalán állunk, támogatjuk ama népek harcát, amelyek igaz ügyért, önálló nemzeti létükért, felemelkedésükért, az emberhez méltó életért küzdenek.”

Gazdasági fejlődésünknek egyik sajátos morális vetülete a vezetők kiválasztásának kérdése. „A vezetők-től az átlagosnál is szigorúbban követeljük meg a szocializmus erkölcsi normarendszerének megtartását.” Hármas követelményt állít a vezetők elé mai társadalmunk: a politikai alkalmasságot, a szakmai felkészültséget és a vezetői készséget, képességet. Az eredményes munkához Aczél György szerint mindhárom egyaránt szükséges. Gazdasági fejlődésünk ezek között a morális gondok és eredmények között jött létre. Hazánk a nemzetközi gazdasági ranglista alsó mezőnyéből feljebb lépett a középsőbe, és sok ponton világra szóló eredményeket ért el. De ez a fejlődés nemcsak kiváló gazdasági eredményekben mérhető. „Minden egyes forintba körülbelül ötven fillér borítékot kívüli juttatás esik.” Ez a juttatás a minden állampolgárra kiterjedő betegbiztosításból, az ingyenes orvosi ellátásból, a gyermekgondozási segélyből, a családi pótlékból, az ingyenes oktatásból tevődik össze.

Felelős önkritika

Az interjú készítő Paul Lendvai nem kerülte az ún. kényes kérdéseket sem. Munkaerő-gazdálkodásunk gondjait, a diplomások célszerű elhelyezésének nehézségeit mind részletekbe menően, sok élő példán taglalta az interjú. Felelős önkritika, és az eredményeket megbecsülő öntudat jellemezte Aczél György válaszait. „Ami ellen szólok — mondta — az a burzsoá propagandának az a szándéka és célja, hogy örök időkre a Rákosi-korszakkal azonosítsa bennünket.” „Azután vannak nálunk olyan emberek is, akiknek az a céljuk,

hogy a negatív vonásokat domborítsák ki. Olyan a közvélemény, a társadalmi valóság, amelyben nagyon negatív és torz vélemények is nyilvánosságra kerülhetnek, amelyek természetesen vitát váltanak ki”, és ezekben a vitákban tudatosul a jó.

Hazánk nyugati bírálói sokszor beszélnek a szocializmusnak egy úgynevezett magyar modelljéről, ami mögött nem is mindig jól leplezettek, van egy olyan vágy, hogy hátha ezzel éket verhetnek szövetségeseink, a többi szocialista ország és hazánk közé. Aczél György erről is nyilatkozott. Szerinte a leghelyesebb „a magyar valóságra adott magyar válaszlól beszélni. Mert arról van szó, hogy a szocializmus világtörténeti kihívására meg akarjuk adni a magunk sajátos választát.” „A lényeges az, hogy eleget tegyünk a kor követelményének, s úgy építsük a szocializmust nálunk, ahogy azt a sajátos magyar valóság, a maga gazdasági, földrajzi és történelmi adottságaival megkívánja, s ahogy a nép érdekeinek is megfelel.”

A szocializmus építésében természetes szövetségeseink a Szovjetunió. Ezt a kérdést is sokoldalúan fejtegette a Minisztertanács elnökhelyettese. Ez a kérdés összefügg a béke megőrzésével. „Elemi érdekünk a béke fenntartása. Mindig újra és újra síkraszállunk azért, hogy a kapitalizmus és a szocializmus történelmi vitája a békés egymás mellett élés körülményei között dőljön el.”

Belpolitikai kérdések

A szocializmus nyugati bírálói sokszor hangoztatják azt a vádat, hogy a szocialista országokban elfojtják a személyiséget, és ezzel lelkiileg károsítják az embert. Aczél György ezekkel a vádakkal is vitába szállt. „Mi — az általános érdek elsődlegességét pillanatig sem vesztes szem elől, mert a közérdeket első helyre állítjuk — nem elfojtani akarjuk a részérdekeket, hanem a bennük rejlő energiákat szeretnénk közös célok szolgálatába állítani.” „Az eszmék erejében és az emberekbe vetett bizalom jegyében meghirdettük: Aki nincs ellenünk, az velünk van.”

„Ennek a politikai alapállásnak helyességét és igazságát az elmúlt csaknem negyedszázad tényei és eredményei sokszorosán bizonyítják. Ezért érezzük hazánkban szövetségeseinknek azokat a vallásos embereket, akikkel ideológiai kérdésekben ugyan alapvető nézetkülönbségeink vannak, de ezektől függetlenül nemcsak a fegyverkezés, a vérontás, a háború elleni harc tömörít közös frontba bennünket, hanem a szocialista haza építése is. A történelem megtanított rá, hogy nem az elválasztó különbségeket, hanem az azonosságot kereső politika, s a belőle adódó tolerancia tesz ügyünknek jó szolgálatot.”

A politikai szubjektívizmus kísértéséről is említést tett az interjú során Aczél György. „Szubjektivisták az, aki nem látja valóságnak, ami van, hanem azt, amit látni szeretne; aki vágyálmait, téveszméit magyarázza és vetíti bele a valóságba; aki a szeretném-et összetéveszti a van-nal és a lehetőséggel.” „A szubjektívizmus elkerülésének alapvető feltétele a valóban működő társadalmi érdekképviselés. De tévesnek, korlátozottnak tartom azt a felfogást, amely a pártok számától, az ellenzéki pártok vagy sajtóorgánumok lététől teszi függővé a társadalmi érdekképviselést.”

A többpártrendszer kérdéséről is érdekes véleményét találunk az interjúban. „Serényen kutatjuk — mondta — a demokrácia sok más formáját is, anélkül, hogy új pártokra gondolnánk.” Ezek az új utak a választási rendszer fejlesztése, a társadalmi ellenőrzési rendszer növelése. „Nincs olyan törvényjavaslat, fontosabb rendelet, amelyet ne igyekeznénk az érdekeltek legszélesebb körével megvitatni.”

Gazdasági fejlődésünknek egyik fontos velejárója az intézmények reformja. Itt sem lehet túlzottan radikális változásokat munkálni addig, amíg a kollektívakkal, az emberekkel nem jut a kormány egyetértésre.

A fegyverkezés problémájáról is nyilatkozott a miniszterelnök-helyettes. „Ha Magyarországon, a szocialista országokon múlna, akkor az általános leszerelés mellett szavaznánk. A fegyverkezés fejlesztését ránk kényszerítik, nem tőlünk függ.” Mi szövetségesek vagyunk azokkal, akik a szocializmus építésére határozták el magukat, és támogatunk tőlünk telhetően minden progresszív törekvést a világban. „Mi nagyon boldogok lennénk, ha a világ biztonságát legalább a fegyverkezés alacsonyabb fokán lehetne megteremteni. Még jobb lenne, ha egészen meg lehetne szüntetni a fegyverkezést.”

A marxizmus hegemoniája esetében „nem államvalásról, nem elrendelt, hanem kiküzdött primátusról van szó a marxizmust—leninizmust illetően”. „Tény, hogy társadalmi berendezkedésünk keretén belül hegemon helyzete van a marxizmusnak, s ez aktív, a viták számára nyitott hegemonia. Szép számmal dolgoznak nálunk a szocializmus építésén olyan emberek is, akik istenhívők vagy különféle kispolgári, polgári elképzeléseket, életelveket követnek. Mi a valóságra figyelünk és hallgatunk rá.”

„Mi az, amit korlátozunk és tiltunk? E viszonylag szűk kategóriába a társadalmi rendet alapjaiban támadó reakciós törekvéseket soroljuk, más szavakkal azokat, amelyek az alkotmányt sértik. Ide tartoznak a háborús uszítás, a béke- és az emberiség ellenes nézetek, valamint a fasiszta és fajüldöző eszmék.”

Aczél György beszélt az értelmiség körében található ellenzéki eszméket hangoztató szűk rétegekről, a mellékes kereteket problémáiról. Elmondta, hogy nálunk nincsenek politikai foglyok. Társadalmi fejlődésünk veszélyeit sem titkolta. „Kísért nálunk is a társadalmi túlszervezettség veszélye, és mindig újra lépéseket kell tenni az egyszerűsítés érdekében, amint erre megértek a feltételek.” „Nem titok, hogy a tudomány területén néhány ezer fölösleges ember van, akikre az iparban, mezőgazdaságban lenne szükség.” A nacionalizmus veszélyével is újra meg újra szembe kell néznünk. „Jogosnak tartjuk — mondta a miniszterelnök-helyettes — a nemzeti büszkeséget, amely a múlt és a jelen valódi értékeire épül. De nacionalizmusnak tekintünk és elítélünk minden olyan szándékot és érzelmet, amely nyíltan vagy leplezetten más népek lebecsülésére — szólnemzeti történelem meghamisítására, álértékek elfogadására, soviniszta indulatokra buzdít és épít.”

Végül Ausztria és Magyarország viszonyát tekintette sóségesebb formában a faji gyűlöletre —, esetenként a át Aczél György az osztrák lapnak adott interjújában. „Össze vagyunk zárva, egy földgömbön. És a közeledés minden apró lépésének jelentősége van. Osztrák barátaink, szomszédaink talán nem tekintik kérdésnek, ha azt mondjuk, hogy viszonyunk, fejlődő és fejlődésre váró elemeinek nemzetközi jelentősége van.”

A Paul Lendvaival folytatott beszélgetés végső konklúzióját így vonta le Aczél György: „Konstruktív módon vagyunk egyszerre elégedetlenek és elégedettek. Elégedetlenek, mert jobbat akarunk. Elégedettek, mert az állandó, értelmes célú cselekvés állapotának feszültségében élünk, mert a szocializmus ad az alkotó emberi cselekvésnek értelmet és lehetőséget.”

Az újságírás felelőssége

Tavaly ünnepelte a Magyar Távirati Iroda fennállásának századik évfordulóját. Ezen az ünnepségen Aczél György mondott beszédet, melyben a fent bőségesen is-

mertetett interjú gondolatait több ponton kiegészítve foglalkozott az újságírás mai szerepével gazdasági, társadalmi és politikai életünk mai változásai között. Először az elmúlt száz esztendő útjának, történeti, társadalmi fejlődésének rövid összefoglalását tárta fel Aczél György, majd gazdasági és társadalmi eredményeinket összegezte. „Nálunk nem tíz- vagy százezer ember, hanem az egész nép, a jelen és a jövő számára épül az új társadalom. A célokhoz vezető utat nem diktátumokkal, parancsolgatással, hanem emberi szóval, őszinteséggel, meggyőzéssel egyengetjük. Népünk önmagát is megújítva, a párttal, a kormánnyal, a szakszervezetekkel, a népfronttal együtt osztózik a vezetés felelősségében. Arra törekszünk, hogy egységbe ötvözzük és országépítő munkánkban minél gyümölcsözőbben kamatoztassuk ezt a társadalmi sokszólamúságot.

Az egyházakkal, köztük még azzal a katolikus egyházzal is rendezett viszonyt alakítottunk ki, amelytől egymillió kataszteri holdat vett el a parasztság a földosztáskor, mert a Horthy-Magyarország legnagyobb földbirtokosa volt. Ma a nép akaratát tiszteletben tartva, a társadalom fejlődését segítve, szabadon építhetük a maguk hitéletét.”

Hazánk kész a kulturális együttműködésre, az információcsere, a személyes kapcsolatok bővítésére. Eppen ezért hazánk törekszik egy egészséges információcsere kialakítására. Az Europa Archiv adatai szerint a szocialista országokon kívül kiadott külpolitikai híreknek csaknem a 80%-át négy nagy nyugati hírügynökség bonyolítja le. „A hatalom, mindig felelősség (...) Jó lenne, ha ez a hatalom mindig együttjárna a joggal elvárható, megkövetelhető felelősséggel. A jelenlegi bonyolult, feszültségekkel terhes nemzetközi helyzetben különösen veszélyes a felelősség hiánya, s még inkább a tömegkommunikációs manipuláció.” Mai világunk helyzete „olyan objektivitást követel meg, ami több a tények pusztá tiszteleténél. A hazugság egyik burkolt fajtája a tények manipulatív kezelése. A környezetükből önkényesen kiszakított tények a hamisítás eszközeivé válhatnak.”

„A bizalom minimuma nélkül nincs békés egymás mellett élés.” A sajtónak az a történelmi hivatása, hogy ezt az országok, nemzetek, világrendek közötti bizalmat segítse, munkálja. A tényeknek ura a manipulatív kezelésére sok magyar példát is lehetne idézni. Ezért joggal kérte a magyar miniszterelnök-helyettes a külföldi újságíróktól, „hogy azokat a tényeket se hallgassák el rólunk, amelyek pillanatnyi érdekeikkel esetleg ellen-tesek. Alapvető emberi igény a híradások objektivitása, az események, a megnyilatkozások megbízható tükrözése. És pontosan ezzel járulhatnak hozzá a bizalom növeléséhez.”

Az újságírás akkor látja el jól feladatát — és ez a kommunikáció minden felelős képviselőjére áll — ha József Attila verse szerint „az igazat mondja, és nemcsak a valódit”. Mi a különbség az igaz és a valódi között a hírszolgáltatásban? Lehet úgy halmazni, egymásra vetni kiragadott, összefüggéstelen tényeket, hogy azok elfedjék az igazságot, s lehet úgy szólni, hogy feltárujanak a valóság összefüggései, áttekinthetőbb legyen az összkép, s ezzel megvilágosodjon az igazság. „Heine a Szentlélek lovagjainak nevezte az újságírókat. Ez a szép költői kép azt jelezte, hogy az igazság szolgáltatásának szándéka vezetheti az írástudókat.”

Aczél György előadásának befejező sorai így hangzanak: „Az újságírás ma már hangsúlyos része a történelem formálásának. A munkának, amit ma végeznek, a jövő nemzedékei lesznek a minősítői. A sajtó munkatársai ezért se tévesszék szem elől a felelősségüket. A felelősséget a történelem előtt. Mély meggyőződésem:

Mindnyájan sokat tehetünk azért, hogy egyszer — remélhetőleg mielőbb — az emberiség legnagyobb szenzációját jelenthessék a világ hírszolgálati irodái, és közülük is elsőként (ennyi elfoglaltságot nézzenek el nekem kedves külföldi barátaink) az MTI: ma a Föld-

nek egyetlen országában sincs háború, terrorizmus, vérontás, elérkezett az a kor, amikor igazán nehéz lesz a tudósítók, a riporterek dolga, mert a békéről, az alkotásról kell szenzációs híreket megformálniok.”

— i — ő

Beszélgetés a Vizsolyi Bibliáról

Hamarosan megjelenik a Vizsolyi Biblia az Európa Könyvkiadó Magyar Helikon szerkesztősége gondozásában. Folyóiratunk tájékoztatni szeretné olvasóit e kulturális esemény előzményeiről. Ezért kerestük meg Szabó Andrást, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársát, Károly Gáspár életműve kutatóját.

Mindenekelőtt hadd tegyek fel egy személyes kérdést: hogyan alakult eddigi életpályád, hogyan került kapcsolatba Károlyi Gáspárral?

1954. szeptember 30-án születtem Derecskén. Apám, dr. Szabó Andor református lelkész, 1950 óta Hencidán szolgál, anyám tanítónő, négy testvérem van. A Református Kollégium Gimnáziumában érettségiztem Debrecenben, majd 1973-tól az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar–latin szakán végeztem tanulmányaimat. Egyetemista koromban lefordítottam Szenci Molnár Albert naplóját, amely 1976-ban a „Szenci Molnár Albert Válogatott művei” című könyvben jelent meg. Szakdolgozatomat Károlyi Gáspárról írtam, s ugyanebből a témából írom most egyetemi doktori disszertációm. 1978-ban szereztem diplomát, s 1979 júliusa óta dolgozom az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, az újkori latin kéziratok katalógusát készítem *Szelestei N. Lászlóval* együtt. Fő érdeklődési területem a XVI. század irodalom- és egyháztörténete, ezen belül is Tokaj-Hegyaljáé, és tágabb környékéé. Nős vagyok, feleségem, *Petróczi Éva*, költő, két gyerekünk van, egy két és fél éves lány és egy 7 hónapos fiú.

Hogyan született meg a Vizsolyi Biblia újrakiadásának terve?

A Károlyi Biblia eredeti szövegének újrakiadási lehetősége régóta izgatja az irodalomtudósokat és más érdekelt szakembereket. Felmerült ez az ötlet például akkor is, amikor a „Károlyi Gáspár válogatott művei” című kis kötetben részletek jelentek meg a szövegéből. A fő ösztönző nyilvánvalóan az volt, hogy ez a mű XVI. századi nyelvünk és irodalmunk egyedülálló méretű és jelentőségű emléke. Azóta a revidéált Károlyi Biblia is kezd kiszorulni a használatból, ezért önmagában egyháztörténeti szempontból is fontos az újrakiadás. Nem véletlen, hogy végül is az Európa Könyvkiadó Magyar Helikon osztálya vállalkozott a megjelentetésére — az utóbbi években egyre-másra adták ki régebbi irodalmunk alkotásait könyvművészetileg is magas színvonalon, mindegyik a Vizsolyi Biblia teszi majd fel a koronát. Az Akadémiai Kiadó Bibliotheca Hungarica Antiqua sorozata is hasonló profilú — régi magyar nyomtatványok faksimiléit jelentetik meg —, az ő tervükben azonban, tudomásom szerint, e kiadvány nem szerepelt.

Hogyan került sor arra, hogy te ird a kiadás kísérőtanulmányát?

Én csak menet közben, eléggé későn kerültem kapcsolatba a vállalkozással. A munkálatok már javában folytak, de a kiadó még nem döntötte el, kit kérjen fel a kísérőtanulmány megírására. Ekkor hívta fel figyelmemet rám két Széchényi Könyvtárbeli kollégám, *Holl Béla*, a nemrég megjelent kitűnő *Ferencffy Lőrinc* monográfia írója, és *Szabó Géza* barátom, aki Bogáti Fa-

zekas Miklós zsoldáraiból jelentetett meg válogatást a Magyar Helikonnál. Tekintélyes irodalomtörténészekkel szemben az szólhatott mellettem, hogy, bár még fiatal és kezdő vagyok, sajnos én vagyok az egyetlen, aki az utóbbi évtizedekben Károlyi Gáspárral foglalkozott.

Milyen hatás várható a Vizsolyi Biblia újrakiadásától?

A kiadást — mint példányszáma is mutatja — nemcsak szakembereknek szánták. A művelt olvasó megszeretheti általa régi nyelvünket és irodalmunkat, s — ha még nem ismerné — a Bibliát is.

A szakemberek viszont kézikönyvként használhatják, az eddiginél jóval szélesebb körben; ugyanakkor remélhetőleg a rá vonatkozó kutatások is komolyan megindulnak. Talán lesz ezek után vállalkozó kedvű nyelvész, aki alapos nyelvi vizsgálattal szétválasztja az egyes fordítók szövegeit, s talán akad olyan teológus is, aki minden fordító esetében megvizsgálja a forrásokot és a fordítási technikát. Minderre voltak már kísérletek, biztosnak mondható végeredmény azonban mindeddig nem.

Miért választotta a kiadó a faksimile formát? Nem sznoboknak készült ezáltal a könyv?

Nem árulok el titkot, ha elmondom, hogy amikor először felvetődött a kiadás terve, két álláspont küzdött egymással. Az egyik szerint betűről betűre újra kellett volna szedni az egész művet, a másik tábor pedig a faksimile mellett volt. Az első változatot végül is elvetették, ekkora műnél ez felmérhetetlenül több munkát és hibalehetőséget jelentett volna. A faksimile viszont hasonló jellegű művek kiadásánál már bevált. A mai helyesírásra való átírás lehetősége fel sem merült, e szubjektív módszer alkalmazása a szakemberek számára tette volna használhatatlanná a könyvet.

Hogy sznoboknak készült-e a könyv? Nyilván lesznek könyvgyűjtők, akik csak ára, szépsége és híre miatt veszik meg, ezt azonban semmiképpen nem tartom károsnak. A könyv forgalomba kerül, és lehetősége lesz arra, hogy életrekeljen, hogy találkozzék az olvasóval. Egy könyvgyűjtemény létrehozása végül is minőségileg más, mint mondjuk a gyufacímke-gyűjtés; s ma Magyarországon még a műveletlenség, vagy az egyoldalú műveltség nagyobb probléma, mint a sznobizmus. Az újrakiadás ára tükrözi a beféktetett munkát, sajnos olcsóbban nem ment, örülnünk kell, hogy akadt rá vállalkozó, aki ezt a munkát el tudta végezni.

Kérlek, mutasd be röviden a kiadáson dolgozókat.

A Vizsolyi Biblia faksimiléjének létrejöttét végősoron *Szántó Tibor* könyvművésznek, a Magyar Helikon vezetőjének köszönhetjük. Ő az egyetlen, aki a mai viszonyok között egy ilyen típusú, s XX. századi mértékkel is monumentális munkát ki tud adni. Az ő ambíciója, eddigi munkássága kellett ahhoz, hogy e régi terv konkrét formát ölthessen. Külön ki kell emelni *Katona Tamás* szerkesztő munkáját, az ő nevét olvashatjuk a múlttal foglalkozó legszínvonalasabb Helikonkiadványok kolofonjában; hihetetlenül széles körű tudása, szakértelme itt is sokat segített. S nem utolsósor-

ban meg kell említenem *Murányi* Zsuzsa műszaki szerkesztőt, nemegyszer láttam őt, amint Katona Tamással együtt fáradhatatlanul javították a „kéziratot”, az átlátszó celluloid lapokat. Rajtuk kívül még megszámálhatatlanul sokan dolgoztak azon, hogy ez a könyv külső formájában is egyedülálló színvonalú lehessen: kezdve a papírgyártóktól egészen a könyvkötőkig.

Elegendő lesz-e a kiadás példányszáma?

Eredetileg 18 000 példányban készült volna a Vizsolyi Biblia, de amikor a kiadó kibocsátotta az előrendelő lapokat, kiderült, hogy sokkal többre van igény, több lett ugyanis az előjegyzés, mint a tervezett példányszám. Az új helyzetre a kiadó gyorsan és rugalmasan reagált: 10 000-rel felemelte a példányszámot. Ehhez azonban újra kellett rendelni a különleges papírt és az összes többi nyersanyagot — így csúszott el a megjelenés ideje 1980 decemberről 1981 áprilisra.

Mi várható e könyv megjelenése után a kiadónál?

A Magyar Helikon minden bizonnyal továbbra is vállalkozik majd régi irodalmi és művelődéstörténeti emlékeink újrakiadására, mint ahogyan azt eddig is tette. Ezek között nyilván lesznek egyháztörténeti vonatkozásúak is.

Mi a véleményed a Vizsolyi Biblia korabeli hatásáról, szerepéről?

Bibliát fordítani és kiadni egészen mást jelentett a XVI. században, mint ma. Akkoriban a felekezeti elmentések egyben lényeges társadalmi és világnézeti szembenállást is kifejeztek, a Biblia egy-egy passzusának más-más fordítása jelentős politikai kérdéssé is válhatott. Ezért, ha hűek akarunk maradni a kor valós viszonyaihoz, vissza kell adnunk a bibliafordítások — köztük a Vizsolyi Biblia — igazi rangját. Sok próbálkozás után 1590-re megszületett az első teljes, nyomtatásban megjelent bibliafordítás, oly módon, hogy nem egy nyelvből fordították, hanem igyekeztek az eredeti szöveget különböző források alapján magyarul visszaadni. Bizonyíték ez a magyar nép, s református egyház kulturális életére, amely az ismert történelmi körülmények között is képes volt itthoni nyomdából kibocsátani a teljes Bibliát, nyelvünknek és irodalmunknak e máig nagyhatású, élő részét.

Milyen fontosabb új eredményekre jutottál a Vizsolyi Bibliára és Károlyi Gáspárra vonatkozó kutatásaid során?

Valóban új, eddig nem ismert adatot tulajdonképpen keveset találtam. Legfontosabbnak azt éreztem, hogy az ide vonatkozó szakirodalom ellentmondásait feloldjam, ellenőrizhetetlen, vagy téves adatait megcáfoljam, s az így „tisztába tett” valós tényeket szélesebb körben is ismertté tegyem; ezt a célt szolgálta a *Confessio* 1980/3-as számában megjelent írásom. Azt szögeztem itt le többek között, hogy Károlyi nem egyedül fordított — (ő maga írja az előszóban!) hogy miért Károlyi-t írok és nem Károli-t —, az utóbbit szintén Károlyi-nak kellene ejteni — mindezzel ellentmondok a hagyománynak, de nem tehetek mást. Egy mai egyháztörténész számára is kötelező a „semper reformare” elve, tudva azt, hogy a „reformare” nemcsak újítást jelent, hanem visszaalakítást, visszatérést az eredetihez — még akkor is, ha ez igen régi hagyományokat kérdőjelez meg. Az említett cikk után találtam rá néhány valóban új adatra könyvtári és levéltári kutatásaim során, ezeket most jelentettem meg a Magyar Könyvszemle 1980/4-es számában. Az egyik újdonság: a Vizsolyi Biblia kiadásának anyagi fedezetét nagyrészt a hatalmas *Mágocty*-birtokok jelentették, ekkoriban *Rákóczi* Zsigmond volt a haszonélvezőjük és kezelőjük, s Vizsoly is ezek közé a birtokok közé tartozott. A másik újdonság: most már csaknem teljesen bizonyos (amit már eddig is sejtettünk): a nyomda a vizsolyi nemesi udvarházban működött, amely bizonyíthatóan üresen állt az érintett években, ezt engedte át *Rákóczi* Zsigmond *Mantskovit* Bálintnak, a nyomdásznak. További eredmények ezután inkább magától a bibliaszöveg-vizsgálattól várhatók, ehhez a munkához azonban a „három szent nyelvet” (latin, görög, héber) egyszerűen értő kutató kell, én görög és héber tudás nélkül ilyesmire nem vállalkozhatom. Csupán még egyszer hangot adhatok annak a reményemnek, hogy az új kiadás hosszú idő után talán végre fellendíti az érdembeli Károlyi-kutatást.

Ezt mi is szívből kívánjuk! Köszönöm a beszélgetést.

Dr. Tenke Sándor

KULTURÁLIS KRÓNIKA

Játékosság vagy komolytalanság?

Psyché

Ékeesebb bizonyítéka annak, hogy a művészet valójában játék, kevés lehet, mint ez a kétrészes, csaknem négy órás film, a *Psyché*. Éppen nem azért, mert maga is játékfilm; sokkal inkább, mert műfaji elnevezésével ellentétben jóformán semmi játékosságra nem lelni benne. Játékos ötletnek tetszhet, hogy *Kazinczy* a filmen *Pilinszky* János alakítja — de ez esetben is csak az ötlet játékos, már a költő jelenléte, a vele forgatott jelenetek egyike

sem az. S ez annál feltűnőbb, sőt: kirívóbb, mert a költői mű, amelyből a film készült, *Weöres* Sándor *Psychéje* első tekintetre is csupa kedves könnyed játék. Csacska ma már azt bizonygatnia kritikusnak, hogy valamely műben mi minden rejlik meg, mert divattá vált kritikusként fejére olvasni, mit nem magyaráz bele egy-egy műbe. Pedig ez a szemlélet nem csupán önző és arisztokratikus, dőre is, hiszen mindenféle műalkotás állandó társ-szerzője a közönség; ezt persze általánosságként, pontosabban közhelyként folyton hajtogatják, de szemé-

lyes valójában annál ritkábban tekintik lényegesnek. Akármint van is, igazi műalkotás sosem befejezett, oly értelemben nem az, hogy élvezőjében, olvasójában, hallgatójában, nézőjében gondolatokat kelt és ezekkel válik teljessé. A műkeltette gondolat pedig, ha a műélvező maga is gondolkodó személyiség, ha egyéniség, ily értelemben alkotó lény, a benne születő gondolat része a műalkotásnak, annyiféle része, ahány műélvező.

De ha így van, miképp lehetne számon kérni például egy filmen az alapjául szolgált irodalmi művet?

Hiszen a film is egy-egy ilyen „olvasat”, a divat-szóval élve, s miért épp a rendezőnek ne lenne joga ahhoz, hogy a maga módján értse, értelmezze, gondolja tovább az eredeti művet? Igaz; csak hogy arra is gondolni kell, hogy ezen a réven most már új műalkotás keletkezik (vagy új műalkotásnak kellene keletkeznie), s ez mégiscsak más dolog, mint a mű továbbgondolása, műévezet által történő teljesedése, befejeződése. Most már ugyanis nemcsak azt lehet mérlegelni, hogy a mű-keltette gondolatok szépek, jók, igazak, az eredeti mű szellemében születtek-e, hanem egymás mellé lehet állítani a két művet, mi több: a két mű keltette gondolatokat is.

Kusza vonalak köthetik csak össze ezt a két művet, s egyik-másik fontos vonal épp ellenkező irányba tart. Mindjárt a játékosság is. A vers (és a hozzátartozó próza) csupa játék, huncutkodás, turpisság, már az is micsoda vidám tréfa, hogy egy sosemélt költőné életműve elevenedik meg benne. Micsoda műfordítás ez, amikor az eredetét írja meg a műfordító! Ha tetszik, olyan ez, mint valami „nem ér a nevem” játékok, vagy az udvari bohóc bolondos igazmondása, a tréfamester szava, amely olykor tréfába rejti a lényegét, pontosabban és helyesebben olyan ez, mint a gyermek játéka, amely tiszta és őszinte, amelynek valóságtartalma másképp mérhető, mint felnőttkorban szokás. Manapság ugyan divatossá válik a realista gyermek, legalábbis a realistává nevelés, holott a gyermek tündérvilága, képzeletjátéka, szerepkedvése, tódítása-lódítása milyen sokszor mutatja meg a valóságnak mélyebb és igazabb régióit!

Vélhetően Weöres Sándor *Psychéje* sem csupán játék, mostanában divatos kifejezéssel: öncélú játék, hanem játékoságba rejtett gondolat, gondolkodás, vívódás is. Aki játszótársra lesz a költőnek és költeményének, előbb-utóbb maga is észreveszi, mi minden rejlik még e játékban, olyasmi, amit a kritikus csak akkor írhat le, ha vállalja a csúfolódást; jobban akarja tudni, mit mond a költő, mint a költő maga. A kritikus tehát csak óvatosan játszhat e társasjátékban: megteheti ugyan, hogy általánosságokat, álbojcsességeket sorakoztat, mert ezt ritkábban éri vád, de okosabban teszi, ha afféle játékmesterként inkább a műévezők táborát próbálja önálló, egyéni véleményalkotásra, továbbjátszásra, aktív műévezetre serkenteni.

Miért éppen a filmrendező ne lehetne ilyen játszótárs? Miért nem lehetne? De *Bódy Gábor* nem az; s nem az *Csaplár Vilmos* sem, aki a

forgatókönyv társszerzője. (Bódy társa, nem Weöresé.) Ők megfordítják a sortrendet: előbb a komolyság, aztán a játék. Csakhogy ebből komolykodás és félrejátás következik. Komolykodás annyiban, hogy filozofálás (látszata) uralkodik el a hosszadalmas művön, szinte minden pillanatában (s az idő haladtával egyre erőteljesebben) érződik: figyelem, itt most valami elhangzik! valami bölcsesség! valami mély! — de ez ritkán következik be valóban. Helyette játszik a film, látványötletekkel, nagyrészt úgy, hogy nem is sejthetni, mi kapcsolja a látványt a történethez, még kevésbé, hogy kapcsolja-e valami gondolathoz is; a látvány célja rendszerint a különösség, a különlegesség, még pontosabban a különység. Ezért futnak a felhők, ezért lila az égbolt, ezért a naturalis részletek, ezért a jóízű határán átcsalinkázás, ezért a hangok összezavarása, ezért még a „normális” képekben is az arány eltorzítása, ha más nem, hát az előtér megnövelése.

Pedig lenne mit mondani manapság a boldogság kereséséről, az önpusztításról, párhuzamos életsorsok sosem-találkozásáról, művészet emberneveléséről és szürkeségből kiemelő szerepéről, a hedonizmus határaitól, a „mindent megpróbáljatok” lehetőségeiről, egyéni és társadalmi értetlenségről — lenne sok minderről, amit játszótárs fölfedezhet — vagy fölfedezni vélhet — Weöres költeményében is, és hiányolhat a *Psyché* filmből. Sokan bizonyos módszerek, művészi hatások, beidegződések tagadását látják ebben a filmben, s lehet, hogy nem alaptalanul. De a magyar nyelv kétféle igeragozása ez esetben elgondolkodtató hasonlat: tagadni lehet valamit, ezt vagy azt, s lehet tagadni csak úgy, alanyian, általában.

Általánosság lesz ez így, anélkül, hogy igazi hatása lehetne. Egy időben sokan haragudtak nálunk olyan jelképszerű, általánosító érvényű kifejezésekre, amelyek pedig az elvonatkoztatás révén nem általánosságra, hanem egyetemességre törekedtek. Mostanában a magyar filmen olykor találkozni jelképet tagadó jelképekkel, amelyek azonban nem egyetemes érvényű igazságokat közölnek, hanem csupán általános közhelyeket. Lehetséges, hogy az emberiség valóság-igénye fordul fonákjára? Ami a filmet illeti (de másra is alkalmazható a gondolatmenet, mutatis mutandis), az első idők valóság-rögzítő öröme hamarosan beletorokolt az illuzionista film korszakába: illúziókat kergetett, illúziókat közölt, árasztott, fertőzött gyakran a film, lassacskán diszkreditálva az álmat, a

képzeletet, és a saját nevét: játékképfilm. Aztán jött a valóságosság reneszánsza, többnyire a reneszánsz öröme és humánuma nélkül, olykor bizony tenyerestalpasan, élvezhetetlenül. A dokumentarizmus hamar átváltozott pszeudó-dokumentarizmussá, másfelől pedig valami áljátékká, amikor a gondolat, a mondanivaló, a kifejeznievaló egyre jobban a háttérbe szorult, elhanyagolódott, gyakran bizony hiányzott is már.

Alighanem helyre kell állítani a játék becsületét. A szó becsületét mindenekelőtt, mert a játék értelmezésének most már oly közkeletű torzulása nemcsak felnőtt gógból, nemcsak a gyermeki igazság iránti értetlenségből, sőt: a gyermek iránti értetlenségből fakad, hanem abból, hogy az ember éppoly gyakran nem veszi komolyan a játékkal együtt az életet sem. Komolykodó szószátyárkodás fedez gyakran ürességet, filmen mostanában komolykodó képszátyárkodás, ha illő ezt a szót így eltorzítani. Mert talán ideje volna már mindig és mindenütt játszani is kicsit, tréfára venni az életet, hogy komolyan vegyük végre magunkat, a világot is, kivált pedig azt, hogy mi dolgunk a világon.

Malevil — Védett férfiak

Meglehet, ez a Kulturális Krónika már azért se nagyon játékos megfogalmazású, mert az elemzés játékosága, ironikus fogalmazása a komolytalanság, vagy a gúnyolódás gyanúját keltheti. Pedig, ezt el kell ismerni, megannyi módja van a játékos kifejezésnek; talán csak épp keresgélni kellene, amíg megfelelő találatot. Az irodalomban mindenestre nem ritka az efféle (olykor lektúrnek nevezik). Bár az is igaz, hogy az olvasmány, a szórakoztató jelleg néhanap lefékezi a könyv felé kinyújtott kezét. Mentségül szóljon, hogy az olvasnivalóban nagyonis válogatni kell, mindent elolvasni igazán nem lehet. Máskor azonban éppenséggel a könyv könnyedsége segíti hozzá az olvasót valami magvasabb élményhez. Így jutott kezembe évek múltán, második kiadásban már, Robert Merle két könyve. A szerzőt kedveltem pedig, *Allati elmék* című regénye jó könyv, szó esett róla a Kulturális Krónikában is. Verne követőjének mondhatni Merle-t, munkáinak egyik vívőereje a képzelet. Emlékezetes könyvében, az *Allati elmékben* — nemrég filmen is látható volt a történet, *A delfin napja* címmel — az emberiség önpusztító lehetőségével néz szembe Merle, s a jövődőt elmés átlatok, beszédes delfinek mentik meg,

talán csak épp az ösztönük, egészséges életösztönük segítségével.

A pusztulás rémlik föl *Malevil* című regényében is; az ember pedig azon méretik meg, miképpen viselkedik a pusztulás után. Azt nem részletezi Merle, minek is részleteznén, hogy miképp pusztul el majdnem minden élet a földön, de legalábbis Franciaországban, ahol a mese játszódik. Egy napon mindenesetre (feltehetően) nukleáris tűz csap végig a tájon, s csak azok maradnak életben, akik véletlenül szélárnyékban, lúzárnyékban voltak a katasztrófa idején. Mint hőseink *Malevil* várában. Ekkor aztán mindent újra kell kezdeni.

Újra kezdeni: huszadik századi tudással, de jóformán kizárólag őskori eszközökkel. Egy és más persze megmarad a pincében, nemcsak a túlélők segítségére, hanem az íróéra is, hogy simább legyen a mese és folyton érzékelődjék, miről is van valaképp szó. Mert a huszadik század nemcsak egy-két fennmaradt eszközzel, tárgyával van jelen e mesében, hanem gondolkodásával, erkölcsével (vagy éppen erkölcstelenségével). Századunk fegyverzete is, ha nem épp a legmodernebb, de vadászfegyverzete ott van a túlélők keze ügyében, hogy hamarosan új pusztulást hozhassanak magukra vagy másokra.

Valaha az erőszakos természetet mintegy állati örökségként tekintették, mostanra az emberiségnek sikerült elérnie, hogy az állatvilágban létezett erőszakosságot messze meghaladja az emberé. Ennek a torz fejlődésnek egyik motívumát jelzi Merle könyvében a lőfegyverek használata, a rablóbandák portyázása. Meggondolkoztató, sőt megrendítő látomás, ha nem inkább rémkép, hogy a végpusztulásból előkecmergő embert sem tudja erőszakosság nélkül elképzelni az író: persze, nyilván azért teszi, hogy a mai erőszakosságot állítsa ezzel pellengérré.

Kettős szerepe van aztán a könyvben másfajta erkölcsi kérdéseknek. Hiszen a túlélők: férfiak és nők, de korántsem egyenlő arányban. Amint más tekintetben is az őstörténet mozzanatait elegyíti az író mai motívumokkal, az erkölcs e részével

foglalkozva is az ősközösségek meg a mai „kommunák” problémáit gyúrja össze, s a házasság válságtüneteit, ezek elképzelt megoldását rejti meseszövésebe. Alighanem olyasféle céllal is, mint a már sokszor említett játékosság: hiszen ezek a pikáns részletek számos olvasót vonzhatnak.

Még inkább erre gyanakodhat az olvasó Merle következő könyvében. A *Védett férfiak* mesebonyolításának egyik eleme a női egyenjogúság, a nő megváltozott társadalmi és családi szerepből várható problémák fölnagyítása. Ismert írói eszköz ez a felnagyítás. Milyen lenne a modern matriarchátus, kérdezi Merle, sőt: milyen az agresszív nőuralom? Vannak eközben játékosabb részek, amikor egyszerűen csak megfordítja a kialakult magatartásokat, nők viselkednek úgy, mint manapság vagy korábbi korokban férfiak és viszont; máskor a nőelnymomás történelmi emlékeit idézi föl fordított előjellel.

Lehetne, sőt kellene is vitatkozni Merle-lel azon, hogy valóban olyasféleképp kell-e kivezető utat keresni a házasság és a család fölgülemlett problémáiból, mint könyvének nagy részén oly részletezően ábrázolja (alkalmasint maga is kételkedik ebben; a könyv befejező mondata — „Mi ketten a hivatalos nagyközösségen belül is megmaradunk titkos házaspárnak” — mindenesetre erre mutat). Mielőtt azonban bárki vitatkozna erről Merle-lel vagy bárki mással, valóban mérlegelni kellene a régifajta, férfiközpontú, a nőre jóformán csak terheket róvó családi és társadalmi rend tarthatatlanságát. A nő (társadalmi) munkába állása, a hivatásszerű foglalkozások kapunyitása a nők előtt ugyanis nem oka, csupán felszínre hozója a hagyományos családi élet válságjelenségeinek. S ez a regénynek nem is csupán görbe-, sokkal inkább fordítótükrében meglehetősen világos.

Annál inkább, mert Merle ezt a — mondjuk — morális kérdést összekapcsolja a társadalom más kérdéseivel, elsősorban a hatalom kérdésével. Logikusnak látszik, hogy a kettőt összekösse: jóformán bármerre tekintsen is valaki a világban, a hatalomból a nők eléggé ki vannak re-

szesztve. Olykor mégis inkább afféle fénytörő prizma ez a játék az író számára, hogy a világ visszasságait érzékelhetőbbé tegye. Regényében ugyanis nem egyszerűen nőuralom tör a korábbi helyére, hanem nyersebb, nyiltabb formát ölt a zsarnokság is. Érdekes, hogy ez a könyv — hat esztendővel első megjelenése után — milyen időszerű gondolat-társításokra ad alkalmat például az amerikai elnökválasztással kapcsolatban (ugyanis elnökválasztás idején kezdődik a cselekmény), vagy éppenséggel a tömegtájékoztatás manipulálásával, a hírközlés szükség-szerű elszűrülésével kapcsolatosan.

Akár egyik, akár másik könyvét olvassa is valaki Merle-nek, nem csupán érdekes olvasmányban van része, nemcsak valóban Vernére emlékeztető ivgalmú fantaszttikus kalandokat olvashat, hanem olykor arra is gondolhat: publicisztikának is beillik a könyv egyik-másik oldala. Vagy ha tán maga a könyv-oldal nem is, az mindenképpen, amire az olvasó gondolatai fordulnak a mese olvastán. Mert mese ez, a szónak abban az értelmében is, hogy a valóságtól elrugasztkodó képzelettel szövődik a történet, lehetetlent sem ismerve, de mese úgy is, hogy a valóságból sarjadjik ki, annak szépségeit és torzulásait mutatja meg, alkalmasint hatásosabban, mintha közvetlenül ábrázolná.

Kockázata is van ugyan manapság az efféle mesének. Az ember már elszokott a mesétől, már a gyermekeknek is mind kevesebb részük van benne; ha másutt nem, hát a tévében a valóság mutatkozik meg a szemük előtt. A mese módszere nem lett-e idegenné felnőtt és gyermek számára egyaránt? S a mese iránti igény, a játékosság igénye nem rejti-e magába azt a veszedelmet, hogy nem is kell komolyan az, amiről a mese szól?

Pedig a mesénél komolyabb, megszívlelendőbb játék kevés van. S a játék, gondoljuk csak meg, a gyermekeknek sokkal komolyabb foglalatossága, mint sok felnőttnek a munka, az élet. Aki ember akar lenni, a gyermektől kell példát vennie.

Zay László

Tallóztatás teológus szemmel

A naponta ingázók

Lelkipásztori munkánk Achilles-sarka, hogy hogyan és mennyiben tudjuk gyülekezeteinkben követni a robbanásszerűen bekövetkező társadalmi változásokat. Szolgálatunknak egyik legfontosabb feltétele, észrevenni ezeket a társadalmi problémákat és keresni az új területeket, ahol szolgálni tudunk az evangéliummal a mai „megfáradottaknak és megterheletteknek”. Ehhez ad segítséget a Statisztikai kiadó új, szemnyitogató könyve: „A naponta ingázók adatai. 1979. jan. 1.”. Néhány elgondolkoztató adat: 1979-ben az aktív keresők 20,6%-a volt ingázó. A fővárosban minden ötödik, a vidéki városokban minden negyedik, a megyei városokban majdnem minden második ipari kereső bejáró, ingázó. Ez a néhány adat is meggyőző arról, hogy lelkipásztori szolgálatunkban sem mehetünk el ezek mellett a rideg tények mellett. Gondolkodásra serkent a könyv, hiszen néha a rideg számoknak is van gondolatébresztő hatása.

Tolnay

Firenzében meghalt Tolnay Károly — Michelangelo egyik legjobb ismerője. A múlt karácsony előtt néhány nappal hagyta el a sajtót a Michelangelo életművét feldolgozó tetralógiájának utolsó kötete. Ez a tetralógia Tolnay nagy Corpus-a. Haláláról Hubay Miklós írt költői hevületű emlékező cikket. Vele búcsúztattuk el a Vasárnapi Kör utolsó életbemaradottját. Ravatalát így írja le Hubay: „A koporsó fejéhez (törhetetlen kristályüvegbe zárva) az a kis, alig arasznyi fából faragott feszület volt odatéve, amely Michelangelo utolsó szobrászi ölete volt. Befejezetlen és így még tragikusabb Krisztus. Karok nélküli halott Megváltó. Egy csonka Corpus”. Tolnay Michelangelo-corpusa elkészült. Négy óriási kötet. Sikeres ember, de... Mégis fáj az elválás, hiszen a nagy mű után újabb tervek szunnyadoztak benne. Ferenczy Noémi goblenjei előtt akart hódolni, akit századunk legnagyobbjai közé sorolt. Kár, hogy erre már nem jutott ideje.

Tolnay-ban búcsúztattuk Fülep Lajos református lelkipásztor, művészettörténész legzseniálisabb tanítványát. Fülep vezetett be Tolnayt a Vasárnapi Körbe, mely szellemi útvalót adott neki egy életre. Az innen hozottokról egyszer a pesti televízióban ezt nyilatkozta Tolnay: „Ez magában véve aranykor volt az

én számomra, ez volt a szellemi házam, innen indultam, azután megálltam és nem mentem tovább, megmaradtam emellett az álláspontom mellett... Az volt az érzésem, hogy én olyan kincessel távozom Magyarországról, ami hiányzik a nyugatiaknak.”

Egy híres találkozásról

Wesselényi Polyxéna XVI. Gergely pápával való találkozásáról a Vigília ez évi első számában egy költői hevületű esszé találunk Jékely Zoltán tollából. Ez az írás egy elfelejtett női írónak, Wesselényi Polyxénának (1801—1878) állít emléket. Van egy méltatlanul ismeretlen útleírása, mely „Olaszhoni és Svájci utazás” címen még 1842-ben jelent meg Kolozsvárott. Ebben örökíti meg 1838-ban XVI. Gergely pápánál tett látogatását. Hogy is történt ez az egyháztörténeti szempontból is érdekes epizód? Farsangkor kérte meg Rudolph Lützowot, Ausztria vatikáni követét, hogy járjon közbe az audienciáért. A követ megígérte a közbenjárást, de a szép, protestáns hölgyet figyelmeztette, hogy a kézcsókot — ha létrejön a kihallgatás — nem mulaszthatja el. A könnyen jött kérés hamar el is felejtette, de a követ közbenjárása hatásos volt. A böjt egyik szombat estéjén megjött a nagy pecsétű meghívó iromány. „Egész éjjel nem tudék alunni — írja — mind a lábcsokkal bibelődve. Mind Calvin buzgó követője keményen feltevém magamban, hogy az teljességgel nem teszem”. Másnap, vasárnap délelőtt tíz órakor kislányával s a nevelőnővel ott volt pontosan az audiencián. A pápai titnok így szólította: „La Signora ungherese!”. Amikor belépett a hetvennél is idősebb pápa „jobb kezét kissé kinyújtá, úgy mint mikor gyermekeinknek csókolásra nyújtjuk kezünket. Mi magunkat csak meghajtvá megállánk. Nem tudom mit gondolt. Hihető elfogultságnak tulajdonította. Kinyújtott kezével megáldá bennünket s olly kegyes, igazán atyai tekintettel mosolyogva, hogy megszegyenülve tettemért szerettem volna nyakába ugrani s tisztá szívből bocsánatot kérni érte”. — No persze ezt nem tette, de helyette egy pár mondatos csacska beszélgetés következett arról, hogy milyen nyelvet is beszélnek Magyarországon. A pápa még soha nem hallott a magyar nyelvről, de legalább tudott valamit rólunk magyarokról, vagy ahogyan Wesselényi Polyxéna írta „szegény kis honom létezéséről.”

Minden élő tisztelete

Egy megdöbbentő híradást közölt a *Die Welt* című nyugatnémet lap nyomán az egyik magyar újság. Eszerint a kínai kutatók ismét kísérleteket folytatnak egy „majomember” létrehozására. A Csi-Csung-Hsziang professzor vezetésével elkezdődött kísérletek a kulturális forradalom idején — 13 évvel ezelőtt — abbamaradtak, az eddigi eredmények megsemmisültek. A kutatók célja egy olyan majomember kitenyésztése, mely rabszolgaként hasznos szerepet töltené be a népgazdaságban. A Wen Huipao című sanghaji újság szerint 13 évvel ezelőtt már sikerült egy csimpánz-nőstényt emberi ondósejttel mesterségesen megtermékenyíteni, de ezt az eredményt a vörösgárdisták megsemmisítették. Ez a szörny „szülőatyja” szerint még bizonyos mértékig a beszédet is el tudja sajátítani és donorként is felhasználható lesz a szervátültetéseknél. A kísérlet lényege: veszélyes játék az emberrel. Gordon Rattray Taylor aki a londoni BBC „Horizont” című tudományos rovatának volt a szerzője, 1968-ban egy óriási sikerű könyvet írt a biológiai manipulációról „*The Biological Timebomb*” címen. A könyv magyarul is megjelent „*Biológiai pokolgyújtás*” a címe (Bp. 1970). Kommentárral ide illenek a könyv zárószavai: „A mérték az ember! A tudás a szeretet iránytűje nélküli mérge és gyilkos. Hogyan tegyük hatékonyra ezeket az elveket? Ez az, amit még nem tudunk.” Mi keresztyének ezekre a fojtogató kérdésekre csak az emberré lett Krisztus nevével válaszolunk és valljuk azt, amit Albert Schweitzer hirdett: „Az etika — határtalan felelősség minden élő iránt”.

Kapcsolatok

A protestáns peregrináció jelentőségéről olvashatunk érdekes megállapításokat Szemkeő Endre „*A német orvostudomány szerepe a magyar—orosz orvosi kapcsolatok XVIII—XIX. századi történetében*” című tanulmányában (Orvosi Hetilap, 1981. 2. 104—108). A bécsi egyetemen csak katolikus diákok kaphattak diplomát a XVIII. század közepéig, a protestáns hallgatók csak középfokú bizonyítványhoz juthattak. Ezért Erdélyből, Észak-Magyarországról Hollandiába, Svájcba, de főként Németországba mentek tanulni a magyar orvosjelöltek. „A protestáns diákok számára a bécsi egyetemről való kizárás azzal az előnnyel járt,

hogy a fiatalabb orvosnemzedék más külföldi modern egyetemeken felvilágosult eszméivel, szabadabb nézeteivel és szélesebb tudással tért haza — ha hazatért. Hiszen a külföldi tanulmányok során nagyon jelentős barátságok, szakmai kapcsolatok születtek. A német egyetemeken különlegesen sok barátság szövődött az orosz és a magyar orvosok között. Ez magyarázza, hogy sokan a diplomát adó egyetemről egyenesen a cári birodalomba utaztak, mások az itthoni vallási türelmetlenség elől menekülve álltak orosz szolgálatba. Szemkeő Endre cikke különösen a *Peken* testvérek oroszországi munkáját elemzi. Sok érdekes részletet tár fel életükből. *Keresztury* Ferenc már 1762-ben kivándorolt Oroszországba. Ő szervezte meg az első orosz orvostudományi egyesületet. *Orlay* János (1770—1829) a cár udvari orvosa volt. 1791-ben került Pétervárra, 1800-ban lett az udvar sebésze.

Goethe barátja, *Gogol* pedig tanítványa volt.

Kónya Kálmán fotói

Tatára, a múzeumba egy remek fotóművész szerény, nem hivalkodó tárlatára hívnak. Portrékat, hegyek arcképeit, fákat, köveket, madarakat, bővülő varázsmaszkokat látunk a képeken költői erővel, szelíd emberiséggel, az igazán nagy művész alázatával megformálva. A fotó szóhoz rendszerint hozzáragad a „riport”, a „riporter” szó is. Ezzel áruljuk el azt, hogy a fényképezést a múlt pillanat megragadása eszközének tartjuk. Rendszerint az ellesett mozgólámpa pillanatnyisága teszi izgalmassá a fényképezőgéppel írt műalkotásokat.

Kónya fotói nem ilyenek. Ő perben áll a pillanatokkal. Képeinek ideje, időisége van. Pontosabban időelőttisége. A talaj rezdülései, az éle-

sen tört kövek konstruktivitása, finoman nyújtózó faágak, a hóba taposott kukoricaszárak emlékeztetnek képein valami nagyon ősi és primér időelőtti világhoz. A látás megelőzte a szót. Ezeknek a képeknek legtöbbször ez a szóelőttiség a tartalma. Rajtuk a látás, a látvány archetípusai merednek elénk. *Thomas Mann* a József tetralógia elején a múlt mélységesen mély kútjáról beszél. Kónya képei a látás ősi kútjaiig vezetnek vissza, a teremtés első napjáiig. Talán csak a japán háromsoros versek finomságán mérhetőek ezek a fába, kőbe vagy akár emberi arcokba rejtőző mithoszok, létünk mindennapi titkai. Hadd idézzek két mondatot Kosztolányi kongeniális kínai és japán versfordításainak előszavából: „A kínai és a japán vers soha sincs befejezve. Csak az olvasó fejezi be önmagában”. Kónya Kálmán képei is ilyen bennünk befejeződő műalkotás. *Dr. Szigeti Jenő*

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Új műfaj a magyar bibliakiadásban

(Képes) Újszövetség. Kiadja: a Magyar Bibliatanács megbízásából a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest, 1980. 416 l. 245 Ft

„Ilyen még nem volt” — mondtam önkéntelenül a szót, kínálva ismerőseimnek az új, magyar Képes Újszövetséget. Tudom, megfakult mondat a ma emberének. Egy-egy tudományos felfedezés, egy új technikai csoda, egy meglepő jelenség — és még sorolhatnánk az újakat, a meglepőeket vagy döbbenetesekeket, a csodálatosakat és a kuriozitás számba menőket, amikkel kapcsolatban hallottuk vagy mondtuk: ilyen még nem volt. És egyházi életünkben? Az afrikai egyházak küldenek misszionáriusokat Nyugat-Európába — ilyen még nem volt! Egy új ateista ideológiát valló társadalomban és államban szolgálnak egyházaink. Ilyen még a történelmünkben nem volt. Sokhelyütt a régi ún. nép-egyházi keretek felbomlóban vannak, s egy új életforma és egyházszerkezet felé tartunk, amiről végül is semmit sem tudunk, de egyet biztosan: ilyen még nem volt. — Nem folytatom a sort, bár lehetne. Sok pozitív és negatív jelenséggel kapcsolatban lehetne még bővíteni a felsorolást.

Most azonban egy olyan eseménnyel kapcsolatban használok az előbbi mondatot, amely megítélésem szerint mindenképpen pozitív, örömteli felhangot ad annak, s új fényt megkoptott tartalmának. Új társadalmi rendünk építésének kezdete óta a magyar bibliakiadás legnagyobb eseménye az 0- és Újszövetség mai magyar nyelvre való lefordítása és kiadása volt, melyet nagy örömmel és megbecsüléssel fogadtak gyülekezeteink. Erről tanúskodik, hogy mind a teljes új fordítású Biblia, mind annak külön kötött újszövetségi része az egyik legkeresettebb iratterjesztési anyagunk. A most megjelent Újszövetséget azonban oly érdeklő-

dés fogadta, mely a megszokottat messze túlszárnyalta. Miért? Egyszerű a válasz: képes, illusztrált Újszövetség ez az újonnan megjelent, s ez a kuriozitáson túl, vadonatúj, példátlan és egyedülálló vállalkozás a magyar bibliakiadás történetében. Igen, jól értjük és jól mondjuk a szót, ha a legnemesebb értelemben valljuk: ilyen még nem volt.

Hogy e kiadás jelentőségét világosan lássuk — legelőször vázlatosan —, át kell tekintenünk a Biblia útját a történelemben az illusztrációkkal, illusztrálással kapcsolatban, mely egyház-, teológia- és művészettörténeti megközelítést igényel.

Az előzmény: kódexek miniatúrái

Illusztrált Bibliákat már régóta készítettek és használtak a kereszténység mintegy másfél ezer éves múltjában. Történetük végeredményben az V—VIII. században kibontakozó kódexmáslással indul, mikor is a régi tekercsekről megkezdték a szerzetesrendekben a lapozható könyvekbe, kódexekbe átmásolni a szent iratokat. Ezek a kódexek rendszerint nemcsak a szöveget tartalmazták, hanem sok szakaszkezdő iníciálét, és sok illusztrációt, kis festményt, képet, miniatúrát. Sőt, sok olyan kódex látott napvilágot, melyekben e kis képek, miniatúrák sorozatával „írták le” a bibliai történeteket, főleg az evangéliumokat az olvasni nem tudók számára. E kódexek természetesen — költségesek voltak miatt — csak az uralkodók, nagy szerzetesi könyvtárak, főurak számára készültek hallatlan fáradsággal,

sokszor több szerzetesi generáció kézi munkájával. Ilyen kódex a VIII. századból az angolszász Cutberch szerzetes-festő által Salzburgban készített evangéliárium, amit Bécsben őriznek, vagy az ún. Aba-kódex, a VIII. sz. végi Karoling-kori művészet remeke, a Reichenauer kódex evangéliáriuma, mely a gyermek III. Ottó császár számára készült az ezredfordulón, az ő hívő nevelését szolgáló. De ismert a Lorschi evangéliárium a IX. sz. végéről, mely elefántcsontból faragott tábláról híres, vagy az Edwin psáltérium a XII. század közepéről.

E kódexek miniatúráit — s általában a szakrális művészetet — eddig csak művészettörténeti szempontból szokták és szoktuk emlegetni és értékelni. Én most megkockáztatom azt az állítást — belső, egyházi oldalról közelítve e műalkotásokhoz —, hogy többről van szó e művekben a pusztán művészi értéknél, vagy a láttatás, vizuális élmény szolgálatánál. Tulajdonképpen nem más a szakrális miniatúrafestészet, mint a kommentáriumok egyik műfaja, mely nemcsak „leír” egy-egy bibliai történetet, hanem egyben a maga eszközeivel (formák, gesztusok, színek stb.) értelmezi, kommentálja is azt a néző számára. Igaz, nem olyan egyértelműen, mint az addig is meglévő és később is használt verbális kommentárok, hanem csak a benyomás szintjén, de hallatlanul tömören, emlékeztetve markolóan és „anyagtakarékosan”. Vagyis ezeknél az illusztrációknál jelentős a belső katechetikai-interpretációs, s ezért a teológiai-értelmező szándék, ami mindig az éppen aktuális teológiai értelmezést vetíti ki egy-egy konkrét alkotásra. Ez pedig annyit jelent, hogy a teológiatörténeti fejlődés világosan leolvasható és kimutatható e miniatúrákon, de ugyanígy általában a szakrális művészeti alkotásokon.

A történeti Jézus-kép kialakulása

Hogyan jelentkezik ez a bibliai illusztrációknál? Most csak a legszembevetőbb jellemzőt szeretném kiemelni. A fent említett korszakban a felsorolt alkotások a transzcendens, elvont, ha úgy tetszik „absztrakt” Jézus-kép jegyében fogantak. Ezt fejezi ki a miniatúrákon az arany háttér semleges, nem evilági, mennyei miliőt kifejező használata, a kereszt előtt „lebegő”, sokszor mosolygós, feltámadott Jézus ábrázolása. A XIII. sz.-tól, nevezetesen a kereszties hadjáratok időszakától (1096—1270) — és azokkal szoros kapcsolatban! — azonban, mely korszakot talán szabad *Clairvoux* Bernát nevével fémjelezni, egy új teológiai gondolkodás, hitbéli látás kezd formálódni és kialakulni; ez a kódexfestészet miniatúráin, majd a XIV. századtól induló táblaképfestészetben is jól követhető. A miniatúrákon, bibliai illusztrációkon ettől az időtől egyre jobban eltűnik az arany háttér, és előtérbe kerül a természetábrázolás, vagyis Jézus életének eseményei földi, evilági környezetbe kerülnek. Mi ennek az oka?

Az egyik, bennünket most érdeklő fő összetevő kétségtelenül a *kereszties hadjáratok tapasztalata*. Az ti., hogy Jézus életének földi színhelyeit megismerték az ott megfordulók. Közlebből: tapasztalatuk lett, hogy a Jézus taposta utak, helyek e Földön vannak, azok gyalog, lóháton elérhetők; Jézus valóban ember lett, olyanná mint bármelyikünk, s élete és szenvedése is hasonló volt a miénkhez. Nem véletlen, hogy ettől az időtől jelenik meg egyre karakterisztikusabban és naturalisztikusabban a szenvedő, emberi Jézus ábrázolása. Jézus történetisége kerül tehát előtérbe az eddigi misztikus Jézus-képpel szemben, s ezt szolgálja — mintegy kommentárszerűen — a képi interpretációk módja. E folyamat követhető végig IX. Lajos király

szoltároskönyve, *Honoré* mester, majd *Jean Pucelle*, *Jean Fouquet* XIV. századi, végül a *Lombard-fivérek*; *Berry* herceg óraskönyve (1411) XV. sz.-i miniatúráin. Ugyanez természetesen áttevődött a táblaképfestészetre, és a XV. században feltalált könyvnyomtatással egyre jobban fellendülő grafikai ábrázolásokra is, melyek már a XV—XVI. században szinte a groteszk és karikatúra jellegű radikalitásig jutnak el Jézus történetiségének hangsúlyozásában. Ez tapintható ki e fejlődési vonal csúcspontját jelentő nagy alkotásokon, így *Grünewald* Isenheimi oltárképén, *Somgauer* művein, *Dürer* Apokalipszis sorozatán, vagy *id.* *Lucas Cranach* Krisztus és Antikrisztus c. passionáléján, vagyis az eddigi miniatúrafestészetet kiszorító, azt felváltó sokszorosító grafika, fa- és rézmetszés alkotásain, illetve a táblaképfestészetben. Azt mondhatnánk, hogy tulajdonképpen e korszak — mely nagyjából egybeesik a reneszánsz korával — jelentette az első nagy lépést a teológiai és hívő gondolkodás számára az abszolút misztikus, transzcendens Jézus-kép felől a történeti Jézus felé.

Ezt, a művészek fantáziáján keresztül megelevenedő, de az ábrázolásokban mégis emberi, történeti Jézus-képet veszi át és népszerűsíti széles körben azután a reformáció a nemzeti nyelvekre lefordított Biblia illusztrációiban is, annak mintegy közérthető kommentárjaként. Bár *Luther* a képző- és építőművészetet nem sokra becsülte (a művészeti ágak közül a zene állt hozzá a legközelebb), mégis óriási irodalmi munkásságához kapcsolódóan az illusztrációk is jelentős szolgálatot végeztek a reformáció tanításának közvetítésében. Ebben oroszlánrészt *id.* *Lucas Cranach* vállalt és végzett. Népes wittenbergi festő- és grafikusműhelye valódi propagandaközpontja volt a reformációnak. Keze alól került ki az első *Luther* fordította Újtestamentum-kiadás 1522-ben, melyet ő illusztrált. Ettől kezdve Európa-szerte több protestáns illusztrált Újtestamentum és Biblia jelent meg nevesebb és kevésbé neves művészek munkáival, melyek a vizuális kommentálást valósították meg a magyarázatos bibliakiadások mellett.

Magyar bibliakiadásunk kezdeti lendületére mutat, hogy alig húsz évvel később ugyanezt a műfajt használva, 1541-ben Újszigeten megjelenik *Sylvester János* illusztrált Újszövetsége, majd 1574-ben Bécsben annak második kiadása. Talán vérvizataros történelmünknek, valamint annak, hogy szinte teljes mértékig református bibliakiadások láttak a későbbiekben napvilágot mind idehaza, mind külföldön, tudható be, hogy a későbbiekben, a XIX. század második feléig római katolikus kiadásban, és századunk első feléig a protestáns magyar bibliakiadásban — leszámítva az 1794-ben Utrechtben megjelent magyar Bibliát, mely két térképet tartalmaz — illusztrált Biblia nem jelent meg. 1851-ben jelent meg római katolikus kiadásban *Szepessy Ignác* pécsi püspök új Vulgata fordításának *Szabó József* által átdolgozott és képekkel illusztrált második kiadású Bibliája, protestáns kiadásban pedig 1908-ban a Képes Szent Biblia *Tóthfalusi József* gondozásában. Ez utóbbi Biblia már jelzi a korábbi illusztrált Bibliákhoz képest azt a fejlődést, mely a bibliai illusztrációk vonalán időközben végbement. Már nemcsak a bibliai történetek jelennek meg nagy művészek interpretációjában e Bibliában, hanem a bibliai kor szokásai, tárgyai is megelevenednek, tárgymagyarázatot, időrendi táblázatot, mértékek, súlyok, pénzék ismertetését is megtaláljuk benne. S ennek újra teológia-történeti háttere van. A múlt században elindult, és máig tartó történetkritikai bibliakutatás eredménye ez, mely végül is a második nagy lépés korszaka a történeti Jézus felé. Az illusztrációkon most már nemcsak a még oly em-

berinek ábrázolt, de mégiscsak a művész fantáziája által alkotott, áttételes történetmegjelenítés a fontos, hanem a történetek háttérét jelentő tárgyak és világ, a Biblia világa megelevenítése az olvasó számára. Ezen a ponton jelentett további jelentős lépést a fényképezés és a fototechnika megjelenése először a bibliai segédkönyvek egyre szaporodó légiójában, majd a bibliai illusztrációk vonalán. S itt érkezünk el a mába, az új magyar Képes Újszövetséghez.

Kép és szöveg közös szolgálata

A bibliai illusztrációk és az illusztrált Bibliák történetének előbbi vázlatos áttekintése talán meggyőzően mutatja, hogy a magyar bibliakiadásban milyen jelentős lépést jelentett e Képes Újszövetség megjelenése. Az óriási pozitívuma azonban az, hogy az illusztrációk vonatkozásában is új, korszerű törekvést valósít meg szerencsésen. Az eddig a bibliai segédkönyvek anyagát képező, s a bibliai világot, tájakat bemutató fotóanyagot egyesíti az Újszövetség szövegével. Nem az újszövetségi történeteket akarja láttatni rajzokkal, vagy művészi reprodukciókkal, hanem az Újszövetség tartalmának, mondanivalójának a háttérét adja a Szentföld világát, nevezetes tájait, városait, Jézus korabeli régészeti emlékeit művészi szintű színes fotókkal mutatva be. E fotókat pedig úgy helyezi el, tördeli be a szerkesztő, hogy az új, protestáns fordítású újszövetségi szövegek megfelelő helyei mellett, azokkal mintegy „párhuzamosan” álljanak azok az olvasó elé, s az így szinte megelevenedik — nem egy művész vagy rajzoló fantáziája, hanem a földrajzi, történeti realitások alapján. Ez pedig az ismeretanyag, információbővítésen és a vizuális élményen túl az Újszövetség történeti hitelét húzza alá. Joggal mondhatjuk tehát, hogy a magyar bibliakiadásnak e vadonatúj műfaja Jézus történetiségét, Jézusnak, az Isten Fiaának e Földhöz és az emberhez közeljöttét, közénkjöttét a lehető legkézzelfoghatóbban demonstrálja, s úgy tűnik, hogy ezen a határfokon a bibliakiadás és kommentáriróladalom történetében először.

Ugyanezt a benyomást szolgálják, sőt szerencsés módon fokozzák is a képek felirataai szimpatikus, egyszerű, pontos fogalmazásukkal, egy-egy konkrét igehelyre, történetre utalva. Ugyanakkor e képek és szövegek a bibliai szövegekkel párhuzamosan meditációra, elgondolkodásra is készítetik az olvasót, mely az Újszövetség és az egyes ígerések jobb, alaposabb és mélyebb megértését segíti, nem egyszerűen csak történelmi, korrajzi vonatkozásban, hanem a teológiai, lényegi mondanivalóra vonatkozóan is.

A kiadvány egésze könyvészeti szempontból is jelentős, figyelemre méltó. Osztályon felüli a nyomdai kiállítás, a képanyag szinte tökéletes színvonalú. Nemcsak a kiadó, a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya lehet büszke rá, de a magyar könyvkiadásnak is méltó reprezentánsa a budapesti Egyetemi Nyomda alkotása.

Ha van valami, amit hiányként megemlíthetünk, az az, hogy az apostoli leveleket tartalmazó rész képanyaga láthatóan kevesebb, mint az evangéliumoké, ahol pedig az ókeresztény művészet és feltárt régészeti anyag jobb közlése talán lehetséges lett volna. Ezt azonban részben ellensúlyozza az a kitűnő térképekkel kiegészített történelmi és régészeti írott, rövid tájékoztató, mely minden egyes nagyobb újszövetségi egy- ség előtt található.

*

Így és ezzel vált tartalmában és kivitelében egyaránt komoly és értékes kiadvánnyá a magyar bibliakiadásban új műfajt, s talán új korszakot is nyitó nemrégben megjelent Képes Újszövetség. Igen, ilyen még nem volt. Méltán tarthat számot intenzív érdeklődésre felnőttek és gyermekek, szakemberek és laikusok részéről. És nem von le ebből az értékéből semmit sem az, hogy a benne fellelhető képkollekció a Bibliatársulatok Világszövetségétől kapott anyag, annak tulajdona, s hogy ez a kiadás tulajdonképpen már több nyelven megjelent, azoknak magyar nyelvű hasonmás változata. Örülünk annak, hogy lehetőség nyílt kiadására, mely minden bizonnyal nagy szolgálatot tesz egyházaink és híveink életében, de egész népünk kulturális életében is. Hála azoknak, kik a kiadáson fáradoztak, s azt lehetővé tették. Általuk most jó ízűvé és örömtelivé válik az életünkben nem mindig pozitív töltésű mondat: ilyen még nem volt!

S bár igaz, hogy ilyen még nem volt, azt reméljük, hogy ilyen még — lesz.

ifj. Foltin Brunó

Nyikodim metropolita

Metropolitan Nikodim, Peacemaker — Ecumenist — Theologian — Pastor Christian Peace Conference, Prague, 1980. pp. 120.

A Keresztyén Békekonferencia által megjelentetett angol nyelvű könyv az ökumenikus mozgalom jól ismert személyiségének, a KBK egykori elnökének, Leningrád és Novgorod néhai metropolitájának állít emléket. Az olvasó tanulmányokat, gondolatokat, hosszabb-rövidebb visszaemlékezéseket talál a kötetben olyan emberek tollából, akik jól ismerték Nyikodim metropolitát, munkatársai, barátai voltak, vagy legalábbis kapcsolatba kerültek vele az ökumenikus párbeszéd során. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a néhai metropolita életműve terjedelmében és jelentőségében akkora, hogy a jelen kötetben található tanulmányok nem törekedhetnek arra, hogy átfogó képet nyújtsanak, vagy teljes értékelést adjanak. A minden szempontot felölelő bemutatás és értékelés helyett mozaikokból áll össze az a sokszínű kép, amely arra hivatott, hogy megörökítse az Orosz Ortodox Egyház főpásztorának, a KBK néhai elnökének és egy egyedülálló emberi személyiségnek kivételesen gazdag életművét, szolgálatát.

A könyv végén rövid életrajz foglalja össze Nyikodim metropolita életének főbb állomásait. Az egyházához gyermekkorától ragaszkodó fiatalember végigjárta az ortodox papi-szerzetesi élet állomásait. Diakónuspapjelölt, szerzetes, majd parókus egy kis faluban. Különböző városokban teljesít lelkesítő szolgálatot. A napi pásztori munkát teológiai tanulmányokkal ötvözi. Az egyházi külügyi szolgálat terén, mint a Jeruzsálemi Orosz Ortodox Misszió tagja, majd vezetője szerez tapasztalatokat. Onnan való hazatérte után az egyházi élet több területén munkálkodik. Külügyi, a keresztyének közötti kapcsolatokkal és a keresztyén egységgel foglalkozó bizottságok tagja, vezetője. Püspök, a Szent Szinódus tagja, később érsek, majd metropolita. Az ortodox közösségen belül végzett erőfeszítései nyomán jó kapcsolatot teremt és tart fenn a többi ortodox egyházzal. Ő vezeti egyháza küldöttségét az Új-Delhi-i nagygyűlésre, ahol hosszas előkészítés után az Orosz Ortodox Egyház csatlakozik az EVT-hez. Nyikodim metropolita tagja volt a Központi és a Végrehajtó Bizottságnak, és 1975-ben az EVT egyik elnökévé választották.

A KBK alapításáért és fejlesztéséért végzett fáradozásait aligha lehet kellőképpen értékelni. KBK bizottságok tagja, majd vezetője, 1971-től a mozgalom elnöke. 1978 júniusában a KBK tiszteletbeli elnökévé választják. A mozgalom egészére nézve kritikus időszakban lett annak elnöke. Fáradhatatlan munkálkodásának köszönhetően képes volt nemcsak megújítani a mozgalmat, de igazában néve egyetemes mozgalommá tenni, amelyet nemcsak nemzetközi vallásos szervezetek, de a világ sok kormánya is elismer. Sok más vallásos és világi szervezet munkájában is részt vett.

Nyikodim metropolita teológiai, egyházi és ökumenikus jelentősége címmel *dr. Tóth Károly* püspöknek, a KBK elnökének tanulmánya nyitja meg az írások sorát. Hangsúlyozza, hogy az eddig megjelent írások többsége csak a metropolitával kapcsolatos látványos eseményeket emelte ki. Négy területet jelöl meg, amelyek alapján hű képet kapunk Nyikodim metropolita szellemi arcvonásairól.

1. Példaképének, *XXIII. János* pápának hatására Nyikodim metropolita szerette úgy emlegetni egyház-építő erőfeszítéseit, mint az „orosz aggiornamento”-t. Az egyházi reformot szükségesnek tartotta, de csak olyan mértékben, hogy az természetesen kapcsolódjék az orosz egyházi hagyományokhoz. Komoly tanulmányokat szentelt a teológiai folytatóságosság kérdésének. Szenvédélyesen foglalkozott az istentisztelet, a liturgia megújításának ügyével. Sok szép liturgikus könyörgés szerzője. A modern orosz nyelvnek a liturgiába való beleszövését tartotta a fő kérdésnek ezzel kapcsolatban. Az igehirdetést a liturgia elmaradhatatlan részének tekintette, s ő maga minden alkalommal prédikációt is mondott, amikor a liturgiát vezette. Igehirdetésének fő jellemzői az egyszerűség és a krisztocentrizmus. Végül az „orosz aggiornamento” programjában fontos szerepet tulajdonított a fiatal lelkészek nevelésének.

2. Teológiai gondolkodásában a feltámasztott Krisztus dicsőséges visszajövetelében, valamint az isteni gondviselésben való erős hitnek győzedelmes optimizmusa — a bűn és a gonosz valósága ellenére is — a történelmet illető optimizmusban és a társadalmi haladás hitében jutott kifejezésre. Az ebből következő társadalmi felelősség felismerése készítette dialógusra és együttműködésre a szekuláris társadalommal. A dialógus és az együttműködés gyakorlata fontosabb volt számára, mint a pusztán elméleti megközelítés. „Nyikodim metropolita hazafisága a keresztyén hit társadalmi felelőssége háttéréből érthető csak. Ismerte és szerette az orosz történelmet és nagyra értékelte a múltat, és népének nagyon gazdag kulturális örökségét. Felismerte és nagyra tartotta a szovjet népek egy új társadalom felépítésére és a világbéke megőrzésére tett óriási erőfeszítéseit.” (14. old.)

3. Nyikodim metropolita ökumenikus munkássága a keresztyén egység érdekében nem korlátozódott arra, amit az EVT-hez való közeledésért, vagy az EVT-n belül tett. Az ortodox közösségen belüli és a nem ortodox egyházakkal és szervezetekkel való kapcsolat elmélyítésére tett erőfeszítései külön említést érdemelnek. Az EVT-nek, mint találkozási fórumnak a fontosságát elismerte, de ugyanakkor kritikával szemlélte azokat a területeket, ahol az ortodox és a protestáns gondolkodás eltér. Kritikai megjegyzések (főként az egységet, illetve az isteni és az emberi elem egyensúlyának kérdését illetően) nagyban segítették az ökumenikus mozgalmat, hogy önkritikusan szemlélje saját állásfoglalásait az örökkévaló és evilági tényezőket illetően.

4. A keresztyén békeaktivitást korunk égető szükségességének tekintette. Ennek teológiai alapjait a Bib-

liából és az egyházatyáktól merítette. Az Isten és ember közötti Krisztus általi békekészítést ismerte fel alapvetőnek, s a keresztyén ember békekészítő feladatát ebből következőnek. A hit spiritualitása és a társadalmi elkötelezettség egységéről való látása sokak számára lehet eligazító, akik ellentétet éreznek a keresztyén élet és szolgálat e két területe között.

A különböző írások mozaikdarabjaiból kerekedik ki a teljes kép. *Nyikodim metropolita képe, a pásztoré*, aki a legeseménydúsabb és megfeszített munkával töltött időszakokban sem feledkezett meg egyházkormányzói és lelkesítő teendőiről, aki mindig felüdülést talált a szívvel-lélekkel végzett liturgiában, s nem mulasztotta el, hogy távoli földrészekre való utazásai előtt és után, sok esetben idegenben is az igehirdetést, a könyörgést és a sákramentumot egyesítő liturgia végzése közben nyerje el az erőt a további teendőkhöz.

A *teológusé*, aki minden cselekvést megmért az Ige mérlegén. Aki *XXIII. János* pápát tartotta példaképének, s könyvet írt róla. Aki fontosnak tartotta az igaz spiritualitáshoz való ragaszkodást, de hangsúlyozta a keresztyének társadalmi felelőségét is.

Az ökumenikus közeledést munkáló emberé, aki fáradhatatlanul dolgozott azon, hogy a különböző vallások, a különböző keresztyén közösségek, valamint a keresztyének és a szekuláris társadalom között gyakorlati eredményeket felmutató, egymást jobban megismerni engedő és segítő párbeszéd alakuljon ki és álljon fenn.

A baráti visszaemlékezéseken felbukkanó személyes élmények, emberi tulajdonságok még közelebb hozzák az olvasóhoz a metropolita alakját. A könyv — amely itthon is kapható a Protestáns Könyvesboltban — nemcsak megismerteti Nyikodim metropolitát azokkal, akiknek nem adatott meg, hogy személy szerint ismerjék őt, hanem meggyőz bennünket arról, hogy halálával az egész keresztyén közösség és az egész embervilág szegényebb lett egy rendkívüli személyiséggel, egyházi vezetővel, teológussal, az ökumenikus és békemozgalom egy nagy egyéniségével.

iff. Páll László

Péter és a pápaság a mai ökumenikus párbeszédben

Bruno Corsani—Paolo Ricca; Pietro e il papato nel dibattito ecumenico odierno, Claudiana Editrice, 1978. Kiadta: a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1980. 107 l. Ára: 44 Ft.

Mit várhat el az olvasó a kis valdens egyház két teológusától? Jogos elvárás lehet az, hogy a megskottnál pontosabban ismerjék és érzékenyebben regisztrálják a Vatikán lépéseit, mint esetleg mi, magyar protestánsok, hiszen ők a nagy római katolikus központban élnek. Joggal várhatjuk el, hogy ennek megfelelően különösen kifinomult ökumenikus érzéssel nyúljanak a pápaság kérdéséhez. Jogos továbbá elvárunk, hogy mivel az olasz protestantizmus (s ennek megfelelően az olasz protestáns teológiai irodalom) számban csekély, egy jó értelemben vett internacionalizmust (de nem: jellegtelenséget) sugározzon művük.

Azt hiszem, az olvasó nem csalódik ezekben a váradalmakban, ha végigolvassa B. Corsani és P. Ricca könyvét: megtalálja benne a Vatikán lépéseit végigkísérő nyilatkozatok idézését, interpretációját és respektálását is. Ökumenikus vonatkozásban a lehető legszélesebb teológiai bázisra építenek a szerzők. Az

anyaggyűjtés során pedig nem szűkítik le a kört egy nyelvterületre, ami pedig gyakran megesik sajnos még tudományos munkák között is, hanem átölelik az egész elérhető tudományos irodalmat. Ilyen körülmények között igen sikeres vállalkozásnak tekinthetjük, hogy a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya kiadta ezt a művet, amely mindössze 107 lapon felvázolja a problémát, a Péter név újszövetségi statisztikájától kezdve, el egészen az öntudatos protestáns állásfoglalásig a pápaság tényével és kérdéseivel szemben az ökumenikus párbeszédben. S nem elhanyagolható körülmény az a helyzet sem, amelyben a könyv magyarul megjelenik: hiszen azt éljük át, hogy a pápa megerősíti tradicionális pozícióját, s amikor szeretettel, ökumenikus felelősséggel, de határozottan, jó lelkiismerettel kell állást foglalnunk.

A mű szükségszerűen két részre oszlik. Az első rész (B. Corsani tollából) exegetikai, a második pedig (P. Ricca) ökumenikus érdekeltsgű.

Az első részben Corsani megkísérli röviden összefoglalni az exegetikai eredményeket, amelyek a Pétert illető locusok vizsgálatánál keletkeztek. Tisztelettel parancsoló vállalkozás: néhány oldalon kell ismertetnie a szerzőnek a szakirodalom óceánját. Először a páli feltámadásüzenet (1Kor 15), majd Máté (16,1—19,20—28), Lukács (22,31—32) és János (21,15—17) evangéliumának Péter-ábrázolása kerül sorra. Corsani csatlakozik ezekben a vizsgálódásokban H. Kühnhoz: a Péterről alkotott kép mindenütt sejtetni enged egy „késérő ellenpontot”, ahol a „primátust” alátámasztható szövegről beszélnek. Eredményként azt szögezi le a szerző, hogy minden kritikus tudós zavarba jutna, ha a pápaság eredetét az USZ-re kellene visszavezetni, valamint (s ez szerintem különösen fontos) az USZ Péter-képe nem nivellálja más apostolok (elsősorban Pál és János) tekintélyét.

Ricca a pápaságról alkotott vélemény kutatásával és széles skálájú leírásával kezdi munkáját (I. rész). Érdekes látnunk, hogy a primátusnak, mint olyannak az elvetése korántsem egyértelmű, még protestáns körökben sem. Természetesen a legnagyobb problémát a pápai családokozhatatlanság jelenti, s ezért válik a pápa az ökumenikus haladás gátló tényezőjévé. De egy megújított pápaságra széles körök mondanának igent. Milyen legyen ez a megújodás (II. rész)? Ricca négy szempontban foglalja össze a mai teológusok véleményét: a) a pápa legyen újra csak Róma püspöke, s ezzel mutasson példát a többi püspökségeknek; tehát: belülről és nem felülről; b) Róma püspöke mondjon le a lelki hatalom gyakorlásáról; c) egyházjogilag a pápai döntések ne Róma püspöke, hanem a püspöki szinódus hatalmában álljanak; d) végül a Vatikán politikai szerepe is csökkenjen, s gazdaságilag se legyen szolidáris a kapitalizmussal.

Mindezek milyen reformot jelentené (III. rész)? Ricca szerint ezek már megváltoztatnák a pápaságnak az utóbbi évszázadokban gyakorolt formáját. A pápa lemondana a „hierarchiáról”, s helyette nem „anarchia” lenne, hanem a harmadik út: az evangéliumi rend. Péter utódaival kapcsolatban Ricca megállapítja: Péter biztosan nem volt Róma püspöke; ha a pápák azok, úgy nem Péter utódai. De lehetnének azzá, ha a pápaságot nem jogi primátusként, hanem szolgálatként értelmeznék!

A fordító munkáját illesse köszönet és dicséret: szép, érthető nyelvezetű könyvet kaphat az olvasó a kezébe, amely azonban megfelel a tudományos követelményeknek is. Talán egy kis kritikát megengedhetünk: Jobb lett volna az idézett műveket a magyar fordításban eredeti nyelvükön citálni. Nem biztos pl., hogy mindenki tudja: Ireneo=Irenaeus stb. Hasonlóképpen di-

cséret illeti a Sajtóosztály munkáját: szép, gondos nyomás, jó minőségű papír örvendeztet meg az olvasót. Néhány sajtóhiba ugyan becsúszott, de jegyezzük meg, hogy ez igen kis számú (még az eredeti olasz kiadással összevetve is!). Az erről közölt lista segítse a könyv használatát:

20. l.: 2Pét 2,5 helyett 1Pét 2,5.

Uo.: a 7. jegyzet utolsó előtti sorából egy zárójel törlendő.

24. l.: a 16. jegyzet az előző mondat végéhez illik.

35. l.: bár megértés szempontjából lényegtelen, mégis szótávesszük: a 3. jegyzetben helytelen egy elválasztás; helyesen: epi-strépsas.

39. l.: a 3. jegyzet első két sora helyesen: „A negyedik evangéliumban található, a szinoptikusokkal is egyező fő péteri szakaszok: az elhivatás (1,40—42), a krisztológikus hitvallás (6,67—70)...”

67. l.: reméljük csak elírás a „kereszténység” szó a felső sorban; a 3. sorban már helyesen szerepel.

77. l.: 10. jegyzet: HARING helyett HÄRING.

k. i.

Az empirikus vallásszociológia újabb eredményeiről

Tomka Miklós: *A vallásosság — nem-vallásosság típusai, Világosság, 1981/1. 10—17. p.*

Az empirikus vallásszociológia alapvető törekvése az adatszerűség, a tényyszerűség, a vallásosság—nem-vallásosság kérdésének vizsgálatánál is. Munkája során a vágyak, elvárások, félelmek helyére a valóság adatai kerülnek. Erre a munkára rendkívül nagy szükség volt már, mert igen kevés megbízható adat állt rendelkezésünkre, ami eligazítást adhatott volna e kérdésben. Mégis írásban és szóban a legkülönbözőbb — becsüléseken, vágyakon, elvárásokon alapuló — véleményekkel találkozunk, ha a vallásosságról vagy a vallásnélküliségről, ha elvallástalanodásról vagy vallási megújulásról esik szó.

Ezek a vélemények, egyben a hazai közvélemény is megbízható adatok híján két fő érvrendszerre támaszkodott:

1. Egyrészt a múltat állítólag jellemző „keresztény Magyarország” és az általánosan érvényesülő vallásosság hiedelmére.

2. Másrészt a jövőt illetően a vallás elhalásának tételére.

Ebből a két tételből születhetett meg az a téves képzet, hogy a szocializmus építésében elért eredmények mértékének mindig és arányosan együtt kell járnia a vallásosság csökkenésének mértékével, vagy éppenséggel, hogy az elvallástalanodás foka egyúttal a szocialista társadalom fejlettségének mutatója.

A feltételezett két végpont birtokában viszonylag egyszerűen megszülethetett az ítélet, hogy a vallásosság mértéke, befolyása, jelentősége napról napra csökken, azaz a pillanatnyi helyzet adatai híján is biztosak lehetünk a folyamatok elvallástalanodásban. Ennek gyakorlati „bizonyítéka”, hogy ellentétben azokkal az időkkel, amikor úgymond mindenki vallásos volt, ma közel minden második felnőtt azt tartja, hogy ő nem vallásos. (Ld. Tomka Miklós: *A szekularizáció mérlege, Valóság, 1979/7. 60—70. p.*)

Az elvallástalanodásról kialakult tudománytalan felfogásban egy ma már túlhaladott fogalmi apparátus érvényesült. A világnézeti mezőnyt hazánkban 20—25 éven keresztül két világnézeti-, társadalmi-, politikai

tradíció találkozása, sőt konfrontációja határozta meg. Ez egyebek között a társadalom megosztásával, éspedig két részre tagolásával járt. A korábbi, névleges vallásos tradíció képviselői számára az új politikai és világnézeti valóság váratlan és riasztó volt, ezért ösztönösen is megmerevedéssel, visszahúzóódással, elkülönüléssel reagáltak rá. A másik oldalon a társadalom magát haladónak nevező rétege sem volt mindig fölkészülve a változásokra és a vezetők egyike-másika sem igazodott mindig a szocialista demokrácia elveihez. Ez a konfrontáció egyértelműséget követelt nemegyszer világnézeti kérdésekben is, ami viszont megakadályozta a társadalom sokrétűségének következetes figyelembevételét.

Az ellentétek kihangsúlyozása azonban általában csak rövid ideig tartható fenn. Az elvi pozíciók egyértelmű rögzítésének következménye lett többek között, hogy számos nézet és számos személy az így meghúzott határokon kívülre került. „A világnézeti mezőnyben jelenleg a társadalom túnyomó többsége sem az egyházak által intézményesen képviselt vallást, sem a következetes rendszeres — marxista vagy nem marxista — ateizmust nem teszi magáévá, hanem egyéni álláspontot képvisel.” Jelenleg Tomka Miklós szerint az egyházak szerepe csökkenésének, s ugyanakkor különböző közties típusok kialakulásának vagyunk tanúi. A régi címkék helyett tehát újakra van szükség.

Ezek az új címkék öt különböző típust jelölnek: a) vallásos az egyházak tanítása szerint; b) vallásos a maga módján; c) bizonytalan, részben vallásos, részben nem; d) érdektelenségből nem vallásos; e) tudatosan és következetesen nem vallásos.

Tomka Miklós három területen vizsgálja meg azt a kérdést, hogy ezek a címkék valóban létező különbségeket fejeznek-e ki, valóban adekvátan jelölik-e az egyes pozíciókat és társadalmi csoportokat.

Az első ilyen terület a hitnek a köre. Hogyan viszonyulnak a különböző csoportok az egyházak által képviselt keresztyén hit legalapvetőbb elemeihez? Megállapítható, hogy az egyházak tanítása szerint a vallásosak igen kevés kivételtől eltekintve hisznek Istenben, hiszik Jézus istenségét, hisznek az isteni gondviselésben, a Biblia ihletettségében, a feltámadásban, illetve a túlvilági lét valamilyen formájában.

A maguk módján vallásosok legfőbb jellemzője, hogy nem akarnak az egyházas vallásossággal azonosulni; legtöbbször azért, mert az egyházi szervezettel szemben fenntartásaink vannak. További sajátosságuk, hogy világnézeti álláspontjuk magyarázatául a legtöbben arra utalnak, hogy „így tanulták”, vagy hogy „családjukban ez a szokás”. Ők válogatnak a hittételekben. 58%-uk hisz Istenben, de csak 40%-uk hisz abban, hogy Isten minden cselekedetünket látja. „Nyilvánvaló, hogy ebben a csoportban a tradicionális hitrendszer nem elég önálló és nem elég erős ahhoz, hogy minden elemének egyforma elfogadását biztosítsa.”

Külön teret kap a tanulmányban a budapestiek között végzett fölmérés. Figyelembevételre a vidék és Budapest vallásos viszonyait, az említett címkék — melyekből itt csak a vallásosakra vonatkozó részekről szóltunk — megfelelnek a társadalmi valóságnak. Az egyes típusok besorolása nem okoz gondot, mivel jelentős különbség van az egyes típusok között.

A másik terület, ahol a vallásosság-nem vallásosság problematikáját tanulmányozta Tomka Miklós, a valósággyakorlat és a vallási ismeretek köre. Milyen az egyes csoportok viszonya a templomlátogatáshoz, illetve szoktak-e, s naponta hányszor imádkozni az egyes csoportok képviselői. A vallási ismeretek alakulásának vizsgálatánál a vallásos műveltség legalapvetőbb kérdései kerültek szóba. Megállapítható, hogy az egyház tanítása szerint vallásosok minden egyes kérdésben

minden más csoportnál otthonosabban mozognak a vallási kultúrában. Közepes és egymástól alig különböző a maga módján vallásos és a meggyőződésből nem vallásos típus vallási tudása. Végül egyes kivételektől eltekintve a legkevesebb vallási ismerettel azok rendelkeznek, akik érdektelenségből nem vallásosok.

A harmadik megvizsgált terület az egyes típusok társadalmi helye. Megállapítható, hogy mindegyik típus jól körülhatárolható helyet foglal el a társadalomban. Ebből a helyzetből a szerző az egyes típusok jövőjére vonatkozó hipotéziseket is megkockáztat. Megállapításai szerint az egyház tanítása szerint vallásosok között a legalacsonyabb társadalmi státuszú csoport dominál. A maguk módján vallásosok elsősorban a nyolc osztályt, vagy középiskolát végzetek közül kerülnek ki, de egynegyedük nem rendelkezik általános iskolai végzettséggel sem. Többségük munkás, egynegyed részük szellemi dolgozó. Az ingadozók vagy határozatlanok zöme középiskolát végzett és ma aktív kereső. A társadalmi hierarchiában egyaránt megtalálhatók a munkások és a szellemi dolgozók között. Meghatározó lehet mind a vallásos, mind a nem vallásos csoportokra nézve, hogy az ingadozók itt leírt csoportja mennyire állandósul, s esetleg egyes elemei milyen irányban orientálódnak majd.

A két nem vallásos típusú társadalmi csoport általában a fiatalok és a szellemi dolgozók közül került ki; mintegy 32%-uk rendelkezik diplomával.

Az empirikus vallásszociológia itt csak vázlatosan ismertetett adatai segíthetnek bennünket a valóságnak megfelelő egyházi önismeret kialakításában, esetleg ihletet adhatnak rendszeres vallásszociológiai mérések végzésére is az egyházakban.

Szilvási József

Holttenger

Makkai Sándor; *Református Sajtóosztály, 1980. 358 l. 100 Ft.*

Makkai Sándor szépirodalmi műveivel az utóbbi három évtizedben az irodalomtörténeteket leszámítva alig találkozott az olvasó. Most hirtelen három regénye is megjelent. Romániában, a Kriterion kiadásában az *Ördögsekér*, Budapesten, a Magvetőnél a *Táltoskirály*, a Református Sajtóosztály gondozásában a *Holttenger*. Az elmúlt harminc év alatt egy új nemzedék nőtt fel, akik csodálkozással vegyes kíváncsisággal veszik kezükbe e regényeket és olvasgatják az újralfelfedezés szavakat kereső kritikáit. A sors keserű ironiája, hogy a mai kritikák is — bár némelyik cáfolja — azt a korabeli közhelyet kapják fel, amely úri dilettánsnak nevezte a regényíró Makkai Sándort, aki teológiai tanárként és református püspökként nem átalított irodalommal foglalkozni. Életművének minden területére jellemző volt, hogy a vele kapcsolatban állók szélsőséges véleményt alkottak róla. Hívei és ellenfelei egyforma tüzzel kapkodták fel gondolatait. A mindenkori átlagelme számára érthetetlen és megbotránkoztató kritikus véleményalkotása korszakot jelölt ki az irodalom történetében. Ha csak a *Magyar fa sorsát* írta volna meg, akkor is méltó volna róla úgy beszélni, hogy egyedülálló jelensége volt korának. De megírta *A vádolt Ady költészetét* is, amely ma is fényes csillag a számtalan Ady-magyarázat mécsvilága között.

A Holttenger abban az évben (1936) jelent meg, amikor minden egyházi méltóságáról lemondva elhagyta Erdélyt, és Debrecenbe ment egyetemi tanárnak. 1917-ben már munkálkodott egy évet Magyarországon, ak-

kor Sárospatakon töltötte be a gyakorlati teológiai tan-
széket, 27 éves korában. 1918-tól a kolozsvári teológia
rendszeres teológiai professzora volt, 1926-tól pedig tíz
éven át kolozsvári püspök.

A regény cselekménye szerint a főhős, dr. Katona
László segédlelkész szép reményű terveit az első világ-
háború kitörése alaposan felborította. Külföldi ösztön-
díj helyett először mint hitoktató, azután pedig hirte-
len elhatározással mint egy kis falu lelkésze keresi igazi
hivatását. Makkai Sándor maga is végigjárta ezt az
utat. 1912-ben kolozsvári hitoktató, majd 1915-ben lel-
kész Vajdakamaráson. A környezet ismerete tehát
adott, de további párhuzamokat kár volna erőltetni.

A filozófia királygyűrűs doktorának első találkozása
a „gyakorlattal” fájdalmas és kiábrándító csalódást
okoz. A „rőt vaddisznó”-képű iskolaigazgatóval vívott
mindennapos csaták eredményeképpen, mint elcsapott
hitoktató találkozik hősiünk volt kollégiumi szobatársá-
val, aki egy eldugott mezőszégi faluban lelkész. A vá-
lasztás lehetősége adott, egyetlen megoldás a gyakorlati
lelkész munka és azzal járó szabad, nyugodt élet. Így
beszél erről az ügyeket intéző esperes: „Nagy tudomány
a falusi papság... De nem teológiai tudomány. Azt
kell tudni, hogy kinek mi a gyöngéje, az érdeke, ki
mire büszke, mitől fél. Ismerni kell a sógorság-koma-
ság ágát-bogát. Csak arra vigyázz, hogy mindig ők
akarják, amit te akarsz. Iskola, gazdakör, szövetkezet,
politika mind a te kezében fusson össze, de mind-
egyikben legyen valaki más, aki azt hiszi, hogy ő csi-
nálja, s neki virágozza a dicsőséget. Leginkább arra
ügyelj, hogy a megyei urakkal jóba légy, ez a gyara-
podásod, haladásod kulcsa. Bolond az a pap, aki nem
tudja, hogy a nép érdeke kívánja meg ezt. Mert mit
használ a népnek, ha az ő szája íze szerint ordítoznál
a hatalmasok ellen?... Ha ott maradsz, szépecskén
meggyarapodhatsz, ha meg nagyobbra termettél, úri
barátaid megnyitják utadat a város felé, esperesség-
hez.” Az író kiváló és bátor kritikai érzékét dicsérő
sorok után az olvasó szinte borzong, hogy mi lesz a
sorsa a tudomány emberének a számára teljesen ismer-
etlen és idegen uram-bátyám világban. Bonyoda-
lom, bizony lesz elég. A mezőszégi falu lakosságának
jellemzése, mély rétegeinek feltárása drámai. Kint a
világban tumbol az első világháború és csapásai eb-
ben a „holttengerben” is érezhetők. *Móricz* Zsigmond
Fáklyájában olvashatunk hasonló szociográfikus hi-
telességű leírásokat. Móricz hőse azonban tragikusabb
alkat, sorsa a végzet. Makkai türelmesebb, mert még a
botrányt kavarázó szerelmi háromszögből is talál kiutat
főhőse számára. A fordulatot cselekmény már-már el-
altatja az olvasó figyelmét, pedig itt is készül a tra-
gédia.

A mai ízléshez képest kissé romantikus regény jó
ízű és tanulságos olvasmány. Bizonyosság és igaz mese
egy korszakról, amelyben az esztelen háború emberek
millióinak sorsát, elképzeléseit húzta keresztül és rö-
pítette őket egy új politikai határ mögé anélkül, hogy
csak egy lépést tettek volna. A történelem tapintható
jelenlétével néz szembe az író. Azokért írta ezt a
könyvet, akikért a *Magunk revíziójában* harcolt: „Nem
az a teendő, hogy a népet kiemeljük a maga reális és
egyedüli életeleméből, hanem az, hogy teljes erőnk-
ből válasszuk el a nép fogalmát a műveletlenség, nyomor-
úság, öntudatlanság, kicsinyes földhőztapadás, ala-
acsonyrendű lelki élet fogalmától. Egyszóval, hogy a
népi életet a maga légtérjében és miliójében megne-
mesítsük.” Ez az 1931-ben megjelent megállapítás ter-
mészetesen nem tarthat számot a vitathatalanság kör-
pecsétjére. Figyelemre méltó azonban a *Holttenger* be-
fejező soraiban megnyilvánuló valóság-hű, ám nem le-
targikus történelemszemlélet.

„Az utcáról behallatszott a román járóőrök szokat-
lan, gyorsütemű dobaja. Edith halvány arcán köny-
nyek peregtek alá, s László szótlanul meredt a fénybe.
Krisztus megszületett, de Magyarország meghalt. La-
cika csodára tárgult, ragyogó szemekkel tapadt a ka-
rácsonyfára. Apró kezeivel tapsolt és sikoltva kacagott
a gyönyörűségtől.”

Dusicza Ferenc

Szép kezdeményezés folytatása

*Dávid Ferenc breviárium. Az Unitárius Egyház kiadá-
sa. Budapest, 1980. 72 old. Ára: 50,— Ft.*

Minden bizonnal emlékeznek olvasóink arra a szép
kis könyvre, amely Dávid Ferenc és az unitárius val-
lás címen jelent meg, 1979 nyarán. (Folyóiratunk is ismer-
tette az 1979/5. számában.) Ezzel a kötettel a Ma-
gyarországi Unitárius Egyház egy sorozat megindítását
tervezte Dávid Ferenc halála negyedszázados évfor-
dulója tiszteletére. Az elmúlt év végén már e sorozat
második kiadványát vehettük kézbe: *Dávid Ferenc
breviárium*-a címen.

A kötet elsődleges célja, mint ahogyan címében is
kifejezésre jut, hogy szemelvényeket mutasson be Dá-
vid Ferencnek életében megjelent magyar és latin
nyelvű munkáiból, az utóbbiakat természetesen fordít-
ásban. A válogatás munkáját — olvassuk *Ferencz* Jó-
zsef püspök előszavában — dr. Erdő János kolozsvári
teológiai professzor és Szász János lelkész végezte, fi-
gyelembe véve néhai dr. Iván László budapesti vallás-
tanár egykori válogatását is.

A szemelvények előtt két tanulmányt olvashatunk.
Az elsőt dr. Varga Béla (1886—1942, hosszú évtizedeken
át teológiai tanár, később püspök) írta 1929-ben. (Meg-
jelent a *Keresztény Magvető* 1930-as évfolyamában,
illetve különlönyomatban is.)

A második tanulmány szerzője dr. Erdő János ko-
lozsvári professzor, aki a Magyar Tudományos Akadé-
mia Irodalomtudományi Intézete által 1979 májusában
Siklóson megtartott „Antitrinitárius szimpozium”-on
olvasta fel angol nyelven erre az alkalomra készített
tanulmányát, amely a szerző magyar nyelvű szövege
alapján „*Dávid Ferenc biblicizmusa*” címmel olvas-
ható a kötetben. (A Magyar Tudományos Akadémia
külön kötetben adja ki az 1979. évi siklósi ülésen el-
hangzott előadásokat, előreláthatólag ebben az évben
megjelenik.)

Dicsőretre méltó, hogy a Magyarországi Unitárius
Egyház egy ízléses, szép sorozattal is megemlékezik
szellemi atyjáról. E három egységből álló kötet tovább
bővítí ismereteit Dávid Ferencről a nem unitárius ol-
vasónak is.

Az első tanulmány — dr. Varga Béláé (*Ami örökké-
való Dávid Ferenc életművében*) — Platontól kezdve
kíséri végig és elemzi a transzcendensről és imma-
nensről alkotott felfogásokat.

Valószínű, hogy a más egyházakhoz tartozók nem
mindenben értenek egyet a szerzővel, éppen ezért nem
is bocsátkozunk a vitára okot adó tanulmány tagla-
lásába. *A lényeg: a testvériség ápolása unitárius
atyánkfiaival.* S ennek semmi akadályja nem lehet,
amikor a szerző ilyen vallomást tesz sokak nevében:
„A mi mai kereszténységünknek, keresztény mivoltunk
megítélésének egyetlen egy fóruma van, s ez Jézus
Krisztus. A kérdés nem az, hogy mit szólna a mai uni-
tárizmushoz Dávid Ferenc, hanem az, hogy mit szólna
Jézus akár ehhez, akár ahhoz a felekezethez a maga
szempontjából, az ő megítélése szerint. Dosztojevskij

A Karamazov testvérek c. regényében Jézus megjelenik egy főfő hitvédő előtt, aki a kereszténység képviselője. A nagy inkvizitor sokat beszél, Jézus azonban egy szót sem szól, otthagyja. Ebből mindenestre egyet tanulhatunk, éspedig azt, hogy nagyon távol állunk mindannyian Jézustól, és hogy még a legtisztább és legönzettelenebb felekezeti elfogultság sem fog elvezetni hozzá soha!"

A második tanulmány szerzője, dr. Erdő János, *Dávid Ferenc biblicizmusát* mutatja be. A reformátor munkáinak alapos ismerete alapján pontokba szedi és elemzi Dávid Ferencnek a Bibliával való kapcsolatát, kritikizmusát.

A harmadik rész a kötet központja: *Szemelvények Dávid Ferenc munkáiból*. A szerkesztők — többek között — a következő címszók alá gyűjtötték a Dávid Ferencről vett idézeteket: Isten; Jézus; Szentlélek; Biblia; Ember; Gondolatok; A Biblia magyarázásáról; Az ó-emberről, az új emberről; Az igazulás következményeiről; A hitbéli meggyőzésről; A békességről.

Érdemes lett volna a kiadónak megragadni az alkalmat és még több szemelvényt adni a — 72 oldalból mindössze 25 oldalnyi — szakszerű válogatásból.

Reménységgel várjuk a sorozat újabb kötetét. (A könyv kapható a Protestáns Könyvesboltban is.)

t. s.

Magyar-Zsidó Oklevéltár

XVIII. kötet. Szerkesztette: Scheiber Sándor. Budapest, 1980.

A Magyar-Zsidó Oklevéltár a világ legnagyobb zsidó oklevélgyűjteménye. Ilyennel egyetlen ország zsidósága sem rendelkezik. A magyar zsidóság történetére vonatkozó okleveleket és iratokat nyújtja eredeti nyelven a XI. századtól a XVIII. század végéig.

Ez a nagy jelentőségű vállalkozás az Izraelita Magyar Irodalmi Társulattól nőtt ki. I. kötete 1903-ban jelent meg, amelyet csak három évtized után, 1937-ben követett a II. és a III. kötet. A IV. kötet, amely a középkori Pozsony zsidó okleveleit tartalmazza, 1938-ban jelent meg. Ehhez a kötethez a Magyar Tudományos Akadémia is nyújtott anyagi segítséget.

A felszabadulás után olyan egyházi és főúri levéltárak váltak hozzáférhetővé, amelyeket korábban nem lehetett átkutatni. Ezért volt történelmi jelentőségű az a vállalkozás, amelyet Grünvald Fülöp és Scheiber Sándor vett magára, hogy megindítja a Magyar-Zsidó Oklevéltár folytatását. Így jelent meg 1959-ben és 1960-ban az V/1 és V/2 kötet, majd sorra a többiek. Két évtized alatt 15 kötet anyagot gyűjtöttek Scheiber Sándor és munkatársai! Ez minden méltató szónál többet mond.

Az Oklevéltár új folyamának egyik újítása az volt, hogy tanulmányokat közölt a magyar zsidók történetére vonatkozóan.

A jelen mű — a XVIII. kötet, amely 500 lapnyi — anyagát a bécsi Hofkammerarchiv, a Sopron megyei Levéltár, a Soproni Városi Levéltár, Kőszeg városi Levéltára, Tolna megye Levéltára és az Országos Levéltár szolgáltatta.

A tanulmányok közül Scheiber Sándor újabb héber forrásokat szólaltat meg a középkori magyar zsidóságról. Számos soproni vonatkozást tartalmaznak a XIV. század végéről és a XV. század elejéről. Közéleteszítő továbbá a szerző az 1529-ben Bazinban megégett zsidók névsorát egy, a prágai Zsidó Múzeumban most felbukkant Memor-könyv alapján. Vass Előd ösz-

szeállítja azoknak a zsidóknak a névsorát, akikről a hódoltságkori török források megemlékeznek.

A kötet 814 okiratot közül eredeti szövegében, magyar nyelvű regesztum kíséretében. Különösen gazdag anyagot kapunk a XVIII. századi Tolna megyei zsidóság életéről. Conscriptiók mutatják be származásukat, a család népességét, foglalkozását, s azt, hogy hogyan alakultak ott az egyes hitközségek.

Az elmúlt évtizedekben Bécsben történelmi sorozat jelent meg *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien* címmel. Ennek az anyagát kiaknázza a jelen kötet a középkori magyar zsidóságot illetően. Számos adat van Győréről, Sopronról, Kőszegről stb.

Az előző kötetekben több református vonatkozású anyagot is találunk. E kötetben a magyar protestáns gályarabokat — 1675-ben — pénzzel és élelemmel megsegítő köpcsényi zsidókról olvashatunk, akik a veszelty is vállalták: „(A magyar prot. gályarabokat) maguk a zsidók is, kik nagy számban tartózkodtak Köpcsényben, e mezővárosban, az elnyomottak iránti ennyire kézzel fogható erőszakra gondolva, együttérzéstől vezettetve pénz, finom liszt és egyéb dolgokból álló könyöradományokat adtak át a foglyoknak, jöllehet ezt akadályozták a poroszok és végül a fegyveres katonák el is zavarták őket a foglyok közeléből.”

A Magyar-Zsidó Oklevéltár eddigi 18 kötetében 11 105 adat jelent meg! Monumentális munkát tartunk a kezünkben! A magyar történetkutatás hálával tartozik a szerkesztőnek, Scheiber Sándornak, valamint munkatársainak: Házi Jenőnek, Szilágyi Mihálynak és Érszegi Gézáknak.

T. S.

Az Újszövetség teológiája

L. Goppelt: *Theologie des Neuen Testamente I—II*. Hrsg. v. J. Roloff. Göttingen, 1975. 1976. Vandenhoeck et Ruprecht, 669 l. (Göttinger Theologische Lehrbücher)

1. Az első kötet az újszövetségi teológia rövid történeti áttekintését adó „Bevezetésen” (19—51. l.) túl kizárólag az I. főrészt tartalmazza: Jézus működésének teológiai jelentősége (52—299. l.). A szerző minden egyéb témát a 2. kötetben tárgyal. Ez a felosztás természetesen csak a II. világháború után, Bultmannon nevelkedett teológusnemzedéknek feltűnő. Bultmann szerint, tudvalevőleg, Jézus nem tárgya, csak „előfeltétele” az újszövetségi teológiának. Conzelmann is, aki mesterét (gyakran szimplifikálva) követi, teológiájában (Grundriss der Theologie des Neuen Testaments 1968.) csupán a legősibb hitformulák tradíciótörténetileg tagolt magyarázatait adja, Pállal és Jánossal a középpontban.

Goppelt eljárása nem példa nélküli a tudományág történetében. A Schiatter szintén ilyen felosztásban adta közre újszövetségi teológiáját (Die Geschichte des Christus; Die Theologie der Apostel, 1922. 1923; új kiadása: 1977.). J. Jeremias félbemaradt teológiájának megjelent 1. kötete hasonlóképpen csak Jézus igehirdetésével foglalkozik (Neutestamentliche Theologie. Teil I.: Die Verkündigung Jesu 1971.). Újszövetségi teológiát mint krisztológiát jelentetett meg: O. Cullmann és E. Schweizer (Die Christologie des Neuen Testaments 1963.; Jesus Christus im vielfältigen Zeugnis des Neuen Testaments 1968.).

2. Goppelt híuen 1939-es, az újszövetségi „typos”-ról írt disszertációjához, az Ó- és Újszövetséget *tipologikus* egységben látja. Magát az Újszövetséget pedig az óprotestáns ortodoxia *analogia scripturae sacrae* és az ana-

logia *fidei* alapelveinek szellemében kívánja értelmezni, azaz a Szentírást elsősorban magával a Szentírással, ahol a Szentírás közepé Krisztus: „Véleményünk szerint az Újszövetség önértelmezése számára alapvető, ... hogy az Újszövetség egy olyan, az Ószövetség Istenétől eredő beteljesedéstörténetéről tesz bizonyosságot, amely Jézusból, mint az Újszövetség közepéből indul ki.” (50. l.)

A történeti-kritikai íráskutatás három principiumát, a kritikát, az analógiát és a korrelációt akarja a szerző az Újszövetség fentebb említett önértelmezésével kritikai dialógusba hozni, remélve, hogy így az újszövetségi teológiának egy olyan, történetileg-kritikailag reflektált és egyúttal tárgyilag érthető képét sikerül megrajzolnia, amely önmagát legitimálja (uo.).

A protestáns ortodoxia írásértelmezésének két alapelve segítségével megfogalmazott hermeneutikai alapelvek megfelelően Goppelt műve erősen *szisztematikus* indíttatású, és rögtön feltűnik benne egyfajta jó értelemben vett *biblicizmus*. Ez a két jellegzetesség egy csapásra sajátos helyzetet teremt a műnek a mai, elvi-históriai szkepticizmussal dolgozó szakirodalom rengetegében.

3. Goppelt szerint a keresztyén gyülekezeteket kizárólag a *Jézus feltámadásáról* szóló *kerygma* (Osterkerygma) hozta létre, ezért az szükségképpen az újszövetségi teológia kiindulópontja is (56. l.). A *Feltámadás-kerygma* azonban visszafelé kötődik a „földi Jézushoz”, ezért „reá tekintettel” kell azt „kifejteni” (57. l.), és „Jézus földi működése felől megtölteni” (58. l.). Az ilyen módon értelmezett újszövetségi teológia centruma Jézusnak oly módon való ábrázolása, „ahogyan ő magát követőinek földi napjaiban mutatja”, és ahogyan Jézus „történetileg tovább hatott” (58. l.).

Ábrázolásának célja annak megmutatása, hogy Jézus földi működése miért és hogyan tárgyi alapja a feltámadás-kerygmának (62. l.). Véleménye szerint Jézus működése struktúrája szerint a passióhoz és a feltámadáshoz vezet, ezért *históriai kényszerűség* Jézus feltámadását belevonni működésének ábrázolásába (uo.).

4. A Jézus-kép megrajzolását a szinoptikus evangéliumok tudósításai alapján végzi elsősorban. Tanítványával, J. Roloffal együtt az evangéliumokat olyan igehirdetésekként tekinti, amelyek a feltámadás-hit hatása alatt, történeti érdeklődéstől motiváltan, a hit számára releváns Jézus földi életéről, küldetéséről, művéről és sorsáról tudósítanak. (Vö. J. Roloff: *Das Kerygma und der irdische Jesus. Historische Motive in den Jesus-Erzählungen der Evangelien*, 1970.) Arra törekszik, hogy a Jézus-hagyomány eredetiségének általánosan elismert minimumából kiindulva fölkutassa azokat a „tárgyi összefüggéseket”, amelyek alapján egy általános Jézus-képet rajzolhat (64. l.). Ezeket a „tárgyi összefüggéseket” abban a tényben látja, hogy Jézus úgy élt és úgy működött, mint akiről az Ószövetség ígéretei szólnak.

Így egy sokszínűségében is zárt, kerek, remekbe szabott Jézus-kép keletkezett Goppelt tollából: a Názáreti Jézus mint „Isten meggyötört embere” (240. l.) a feltámadása felől nézve „Isten Fiaként” működött földi életében (247. l.), akinek működésében Isten szövevénye a bűnösök számára adatott üdvösségben realizálódott. Jézus földi életének csúcsa az univerzális kien-gesztelés, amely a golgotai kereszten ment végbe. A megfeszített és feltámadott Jézusnak a feltámasztásában és megdicsőülésében a kien-gesztelés műve eschatologiai érvényű, azaz „Istennek a feltámadott Úrban való odafordulása a világhoz végérvényesen jelenlevő” (285. l.).

5. Ennek a nagyszerű Jézus-képnek van néhány ki-emelkedően szép része. Ilyen rész a 13. §, ahol Jézus és a bűnösök viszonyát tárgyalja a szerző. Údítóleg hat a standard szakirodalom véleményével szemben hallani, hogy Jézus igenis Messiásnak tekintette magát, és az „Emberfia” méltóságjelző címet használhatta (19. §). Ugyancsak sokak véleményével ellentétben helyesen látja ugyanebben a részben, hogy Jézus halála kien-gesztelő halál volt. Példa nélküli az is, hogy az utolsó, VIII. fejezetben együtt tudja tárgyalni a passiót és a feltámadást, mint olyan történéseket, amelyekkel Jézus működése „célhoz ért”.

6. Persze, nem lehet elhallgatni a kritikai megjegyzéseket sem. Bizonyára nem állja meg helyét az a nézet, miszerint az apokaliptika és Jézusnak az Isten Országáról szóló tanítása között nincsen semmiféle kapcsolat (79. l., valamint a II. fejezet).

R. Otto, E. Stauffer, E. Käsemann ezen a ponton jobban látja az összefüggéseket. Egyébként is, Goppelt könyvének egyik erénye, az *analogia scripturae sacrae* és az *analogia fidei* alkalmazása több ponton megboszszulja magát. Legalábbis félreérthető ez a mondat: „Vallástörténetileg tekintve Jézus nem egyoldalúan jön a zsidóságnak egy meghatározott irányzatából” (81. l.), mert ez a mondat arra szolgál, hogy Jézust elhatárolja kora irányzataitól. Ugyancsak nem akar a szerző azzal a nyilvánvaló ténnyel számolni, hogy az evangélistákat az evangéliumok megalkotásakor különböző szempontok vezették. Ezért úgy véli, hogy János azért nem beszél Jézus szűztől születéséről, mert az, aki megütözik Jézus názáreti származását, azon „semmilyen csodálatos betlehemi születésre utalás nem segít” (74. l.).

Bíráható az a mód is, ahogyan Goppelt Jézus törvényértelmezését tárgyalja a 10. §-ban. Igaz az, hogy Jézus elveti az ószövetségi kultikus, rituális törvényeket. Viszont megengedhetetlen az, hogy a szerző a luteránus tradíciónak a törvény kettős „hasznáról” (*duplex usus legis*) szóló tanításával világítja meg Jézus törvényértelmezését. Szerinte Jézus *amen-szava* a Mt 5,18-ban azt jelenti, hogy a törvény rövidítetlenül továbbra is érvényes ebben a világkorszakban, mert a törvény ennek az elmúló világkorszaknak a *része* (ez tulajdonképpen az ún. „*usus politicus legis*”). Az 5,17-ben olvasható *elthon-mondás* viszont azt fejezi ki, hogy Jézus a törvényt be akarja tölteni. A „törvény betöltése” nem más, minthogy Isten akarata az eschatologiai üdvödhöz hasonlóan „a szívekbe beíródik” (Jer 31,31).

Ez azonban még csak Jézus életében vált eschatologiai valósággá, tehát a törvény nem kronologikusan, hanem az eschatologiai beteljesedésben veszíti el érvényét az „új emberre” nézve („*usus theologicus*”, v. „*spirituális*”, „*sanctus*”).

Ez a törvényértelmezés azt vonja maga után, hogy a Jézus etikai követelményeit taglaló 11. § végkövetkeztetése szintén elfogadhatatlan. A törvény és Jézus parancsolatának szembeállításából ugyanis az következik, hogy ezt az új parancsolatot Jézuson kívül senki sem tudja megvalósítani. Így Jézus etikai követelményei direkt módon nem jutnak céljukhoz (169k.).

7. A Törvényt és Jézus etikai követeléseit azonban éppen az köti leginkább egybe, hogy mindkettő felteleezi az embernek azt a *képességét*, hogy az általuk támasztott követelményeket követni *lehet*. Az, aki Jahve népéhez tartozik, az Jahve törvénye szerint *tud* is élni. Ezért válhat a Törvény átokká is a szövetségben belül, azaz, aki nem cselekszi előírásait, afölött Jahve fog ítélkezni. Különösen W. Zimmerli hangsúlyozza a Törvénynek ezt a jellegét. (Vö. *Das Gesetz und die Propheten. Zum Verständnis des Alten Testa-*

ments 86 kk; Grundriss der alttestamentlichen Theologie, 97. l.) Az Izráél és Jézus közötti analógiát világosan látjuk ezen a ponton, ha arra gondolunk, hogy a Jézus szavainak elvetése szintén ítéletet von maga után. (Vö. Mk 8,38.)

8. Goppelt halála miatt már nem tudta sajtó alá rendezni művének 2. kötetét.

Nemcsak bizonyos újszövetségi iratok tárgyalása hiányos, vagy hiányzik teljességgel (Márk, János evangéliuma, a deuteropaulinus iratok, Efézusi levél, János első levele), hanem fontos teológiai témák sincsenek kidolgozva (a páli megigazulástan, ekkleziológia, etika, eschatológia, a jánosi teológia) — vö. Roloff előszavával a 2. kötet elején. Jóllehet a 2. kötet jó részét még maga Goppelt elkészítette, a felsorolt hiányoknak tudatában kell lennünk az ismertetéskor. Ezért általános véleménynyilvánítás helyett csak megjegyzéseket tesz a 2. kötet tartalmával kapcsolatban.

9. Megjegyzéseimet azzal kell kezdenem, hogy az újszövetségi teológiának két részre osztása bizonyos technikai zavarokat okoz a 2. kötetben: némely teológiai téma (pl. Jézus halála, feltámadása) Pál teológiájának tárgyalásakor ismétlődik, mert a szerző (egyébként eredeti módon) a Jézus-kép megrajzolásához a páli leveleket is segítségül hívta az 1. kötetben. A kérdés azonban metodikai szempontból fontos. Goppelt ugyanis, alapelveinek megfelelően, Jézus művét, üzenetét és személyét az egyes újszövetségi iratokból kiemelte és teológiájának elejére helyezte (mintha ezektől az iratoktól függetlenül is tudnánk valamit Jézusról!), és csak most, a 2. kötetben tárgyalja ugyanazokat az iratokat, Goppelt számára tehát a földi Jézus és az újszövetségi iratok Jézus-képe teljesen azonos, ezért egymás mellett tudja őket tárgyalni. Így a „történeti Jézus” és a „kerygma Krisztusa” közötti kontinuitás agyonvitatott kérdése rendkívül leegyszerűsödik azért, hogy magát a kérdésfelvetést teológiailag irrelevánsnak tartja (innen a már említett „biblicizmusa”).

Ügyelnünk kell tehát arra, hogy a „földi Jézus” kifejezés nála nem azonos a szakirodalomban használatos „történeti Jézussal” (58., 368. l.). Sajnálatos módon hiányzik azonban a műből a „földi Jézus” meghatározása. Roloff így definiál: a „földi Jézus” az akinek üzenetére és művére a gyülekezet visszatekintve emlékezik, miáltal identitását a jelenben megtapasztalt Úrral megvallja (Das Kerygma und der irdische Jesus, 47. l. 163. jegyzet).

10. A 2. kötet a palesztinai ősgyülekezet leírásával kezdődik (II. főrész).

Goppelt elfogadja ugyan M. Hengel: Judentum und Hellenismus c. könyvének főtételét (357. l.), miszerint a Jézus korabeli palesztinai zsidóság alapvetően a korabeli hellénizmus keretein belül itélendő meg, mégsem szakít a hagyományos palesztinai és hellénista keresztyénség felosztással. Így a III. főrészt „Pál és a hellénista keresztyénség” címmel látja el. Szakítva a bultmanni egzisztenciális interpretációval, Pál teológiáját az evangéliuma mögött meghúzódó tradícióból és Pál igehirdetésének történeti szituációjából szeretné megérteni. Mert Pál a maga missziói és pásztori gyakorlatában a zsidókból és pogányokból lett egyház számára alapvető teológiai megoldások útján fogalmazta meg az evangéliumot (360kk).

A Jézus és Pál viszonyának izgalmas kérdését, hogy ti. ismerte-e Pál a Jézus-hagyományt, pozitívan válaszolja meg: Pál ismerhette azt (370. l.).

Vallástörténeti besorolásában elhatárolja Pált a zsidóságtól (!) és a hellénizmustól (!) is. Pál egyedül az ószövetségi tradícióban élt benne, egyedül erre hivatkozik. Így a 30. §-ban a Krisztus-történet és az Ószö-

vetség tipologikus páli értelmezésének nagyszerű képét adja.

A III. főrész II. fejezete (32—35. §) a páli krisztológiát tárgyalja. Pál krisztológiájának középpontjában a kereszt áll, ez Jézus Krisztus útjának a csúcsa, nagypéntek pedig mint *eschatologiai kiengesztelési nap*, Isten igazságának megbizonyítása.

A III. fejezet azt vizsgálja, hogyan tud Jézus időben távoli alakja a jelenben hatni. Ezért a páli evangélium hirdetését elemzi. A kerygma-teológia hagyományos, antropologikusan leszűkítő szemléletével szemben (az evangélium, mint az embert megszólító, döntés elé állító kerygma) kifejti, hogy az evangélium centrális tartalma Jézus Krisztus. Ennek az evangéliumnak nemcsak a tartalma, hanem a hirdetése is eschatologiai történés (szemben Bultmannék *időtlen* kerygmájával), mindig tekintettel van az adott helyzetre. Teológiailag profilozott bizonyágtétel Krisztusról és egyúttal Isten odafordulása az emberhez a kereszt alatt álló emberek által. Ez az odafordulás megváltoztatja az embert, mert Isten az embert partnernek fogadja. Ezáltal olyan személyes kapcsolat keletkezik a történelemben, amellyel a bizonyágtétel elválaszthatatlanul egybekapcsolódik.

Ugyancsak helyesen mutat rá a szerző a 38. §-ban a páli hitfogalom összetett voltára a kerygma-teológia egyszerűsítő értelmezésével szemben (a hit, mint engedelmséggel a kerygmának).

Részletesebben kell foglalkoznunk a Pál úrvacsora-értelmezését tárgyaló résszel.

Goppelt ugyanis (amint ezt már Jézus törvényértelmezésekor is tette) az 1Kor 10—11. fejezeteit teljességgel a lutheránus dogmatikai tradíció szerint akarja értelmezni. Már Jézus utolsó vacsorájának értelmezésekor arról beszélt, hogy itt Jézus minden zsidó analógiát szétfeszítő módon úgy cselekszik, hogy cselekedetének értelmét a tanítványok csak feltámadása után értik meg, amikor velük új módon találkozik (268. l.). Most pedig azt mondja (477kk), hogy az eucharisztia elemei a hálaadás által „megszentelődnek”, mert a hitvalló és igehirdető hálaadás az elemekért a „konszekráció” apostoli alakja. Természetesen a megáldott kehely nem *állapotában*, hanem az úrvacsora folyamán (*in usu*) „részesedés a Krisztus vérében”. Helyesen látja, hogy az úrvacsora közösséget teremt az Úrral és közösséget az úrvacsorát ünneplők között. Szerinte azonban az elemek az úrvacsorázók „hozzállásától” függetlenül (*„manducatio impiorum”*) megteremtik ezt a közösséget. Persze, ez nem akadályozza meg a szerzőt abban, hogy kijelentse: ha az úrvacsorázók tagadják azt, hogy Krisztus a magaadásával egybefűzi őket arra, hogy hassanak a társadalomban (tehát, ha az úrvacsora szociális hatása elmarad), akkor ítéletet vesznek magukhoz. Az úrvacsora a *történeti Jézus* („*der geschichtliche Jesus*”) *legközvetlenebb továbbműködése*.

Nyilvánvaló, hogy a szerzőt a szövegértelmezéskor határozottan dogmatikai szempontok vezették.

11. A kötetet lezáró IV. főrész a többi újszövetségi iratot tárgyalja, a már felsorolt hiányzó iratokon kívül. Ennek főcíme: „A Pál utáni iratok teológiája”. Furcsa, hogy a szerző a legkülönbözőbb iratokat ilyen közös cím alá vonja, tekintettel azonban arra a tényre, hogy ez a rész rendkívül hiányos, töredékes, nem foglalkozom külön az ismertetésével.

12. Összefoglalásul elmondható, hogy Goppelt teológiája, különösen is Jézus-ábrázolása, nagyszerű munka. Nagy kár, hogy a szerző nem tudta a 2. kötetet is végző formába önteni. Didaktikai, pedagógiai szempontból nagyon hasznos az alkalmazott kérde-kifejtő módszer a tárgyalásban, a tiszta áttekinthető taglalás, alci-

mekre osztás és súlypontozás. Rendkívül értékesek az apróbetűs kutatástörténeti áttekintések, ahol a sokszor szinte áttekinthetetlen szakirodalom rengetegében is biztos kézzel irányítja el az olvasót. Ítéleteiben különösen is látszik egy kutatásban eltöltött teljes élet kiforrott tudományos tapasztalata. A szakirodalmat szuverén módon kezeli. Éppen ezért, amilyen örömmel látja az olvasó, hogy a szerző mennyire függetleníteni tudja magát a Bultmann-iskolától, új utakat mutatva a szövegértelmezésekben, ugyanolyan bosszantónak találja azt az állandó és kíméletlen kritikát olyan kortárs exegétával kapcsolatosan, mint J. Jeremias életműve (pl. Jézus utolsó vacsorájának értelmezésekor jó lett volna éppen Jeremias rekonstrukciójára figyelnie).

A jelenlegi újszövetségi kutatást elsősorban az jellemzi, hogy elvi történelmi szkepticizmusával inkább csak kérdőjeleket, zsákutcákat tud felmutatni kézzel fogható eredmények nélkül. Így bizonyára sokan hállásan fogadják Goppelt jó értelemben vett biblicizmus-tól áthatott munkáját. Tekintettel arra, hogy a művet elsősorban éppen teológiai hallgatónak lehet ajánlani, ügyelnünk kell arra, hol hallgat a szerző hűségesen és becsületesen az újszövetségi iratok bizonyágtételére és hol vezetnek meg nem engedhető módon dogmatikai szempontok (amint ezt pl. Jézus törvényértelmezése és a páli úrvacsoratan tárgyalásakor láttuk).

Nyereségnek tekinthetjük tehát, hogy J. Roloff, ha posthumus műként is, de kezünkbe adta mestere munkáját. Ez annál is inkább öröndetes, mert a teológushallgatók zömének nemcsak itthon, hanem a német nyelvű egyetemek teológiai fakultásain is teljességgel érthetlenné vált Bultmann újszövetségi teológiája, amely az egzisztencialista filozófia formanyelvének ismeretét feltételezi.

Vladár Gábor

Az Ószövetség egyik forrásáról

Hans Heinrich Schmid: *Der sogenannte Jahvist*. 1976. TVZ.

Mózes öt könyvének vizsgálatánál a szakirodalomban általánosan elfogadott munkahipotézis négy forrás: Jahvista, Elohistá, Papi Irat és a Deuteronomium feltételezése. Schmid először is hangsúlyozza: mindez csupán feltételezés, amely a Biblia magyarázatát segíti, nem pedig történeti tény — ahogy pedig gyakran kezelik ezeket a forrásokat. Schmid könyve a legrégebb feltételezhető forrást, a Jahvistát próbálja új oldalról megközelíteni: szintén általánosan elfogadott hipotézis, hogy e forrás kb. a Kr. e. IX. sz.-ban keletkezett. A szerző éppen ezt kérdőjelezi meg.

1. Vizsgálva Mózes elhívásának a történetét, Schmid megállapítja, hogy a próféták elhívástörténetével egyezik meg: ez pedig azt a következtetést vonja maga után, hogy kb. egyidőben keletkezettek a prófétai iratok és 2Móz elhívástörténetei. Az egyiptomi szabadítás történetében pedig sok olyan elemet vél Schmid felfedezni, amely a fent említett Deuteronomiummal mutat rokonságot: pl. a fáraó szívének megkeményítése, a bajban levő Izráel Istenhez kiáltása stb.

2. Hasonlót mond el Schmid a tíz csapás (2Móz 7—10) elbeszéléséről is: Itt is Mózes a próféták küldetésével megy a fáraóhoz — az irodalmi forma teljesen megfelel a prófétai irodalom hasonló témájú részeinek. A 2Móz 8,6-ben szereplő, hangsúlyos kijelentés (... hogy megtudt: nincs hasonló a mi Istenünkhöz, az ÚRhoz) pedig szintén a Deuteronomiummal mutat rokonságot.

3. A Vörös-tengeren való átvonulás történetét stilsz-

tikai szempont szerint vizsgálja Schmid. Az elbeszélésben előforduló szavak és szókapcsolatok itt is a Deuteronomiumhoz állnak közel.

4. A pusztai vándorlás elbeszéléséről kimondottan az a vélemény, hogy az eredeti jahvista elbeszélés egy átdolgozáson ment keresztül, mégpedig a Deuteronomium szellemében (V. Fritz: *Israel in der Wüste*. 1970.). Schmid azonban az elbeszélés egysége mellett dönt; a Fritz által 'deuteronomistának' kikiáltott részek és elemek oly mélyen gyökereznek az 'eredeti elbeszélésben', hogy helyesebb azoknak rokonságát feltételezni. Nem lehet ui. kiiktatni pl. a „próbatétel” (2Móz 15,25b.26.) gondolatát, vagy a bűn-büntetés-segélykiáltás-Mózes közbenjárása-megmentés gondolati sémáját az elbeszélésből. Az elbeszélés feldarabolása helyett helyesebb lenne azt feltételezni, hogy az egész elbeszélés később, a Deuteronomium idejében keletkezett.

5. 2Móz 19-el kapcsolatban már idáig is sok probléma volt: az írásmagyarázóknak igen gyakran kellett élniük a 'későbbi hozzátoldás', 'átdolgozás' fogalmaival, ami már maga is mutatja, hogy mennyire zavarban vannak e rész magyarázatánál. Ráadásul az itt jelentkező irodalmi formákról (theophánia, szövetségkötés irodalmi formáiról) bebonyosodott, hogy azok nem ősrégiek, hanem Izráel késői királyságának korában keletkezettek. Helyesebb tehát itt is elfogadni, hogy az egész elbeszélés későbbi keletkezésű, mint idáig gondoltuk. Ez a feltételezés ui. fölöslegessé teszi a sok erőszakos beavatkozást a szövegállományba.

6. A patriarchákról szóló elbeszélésekről elmondhatjuk, hogy azok — legalábbis részben — ősrégi elemeket is tartalmaznak. Schmid számára most nem is ez a kérdés, hanem sokkal inkább az, hogy mikor fogalmazódtak meg ezek? Az irodalmi formák, a szóhasználat itt is lényegesen későbbi időkről tanúskodik.

7. Schmid fontosnak tartja még megvizsgálni a fent említett elbeszélések kapcsolatát is a Biblia más részeivel. A Sinai-hegynél történekről pl. a fogság előtt nemigen esik szó a Bibliában 2Móz 19-én kívül. Az egyiptomi szabadítás története bármennyire is fontos az izraeli hit formálásában, a déli országrész prófétáinál nem nyer említést — minden bizonnyal azért, mert a 2Móz megfogalmazásában ez számunkra ismeretlen volt. Feltételezhető tehát, hogy az északi országrészben alakulhatott ki ez a tradíció, s csak később került át délre. A patriarchák elbeszélései jóformán ismeretlenek — el egészen a fogságig. Mindezek csak erősebb teszik a gyanút: a Jahvista jóval később keletkezett, mint általában elfogadott. Nem a Kr. e. IX. sz.-ban, hanem legfőljebb a Kr. e. VII. sz.-ban beszélhetünk először Jahvistáról; keletkezése feltételezi egyrészt a prófétai iratok ismeretét, másrészt pedig a (mindaddig jóval későbbinek gondolt) Deuteronomiumot, ill. az ezen alapuló ún. deuteronomista történetírást.

Frissítő jelenség, hogy H. H. Schmid személyében egy kritikai tudós végre észreveszi, hogy lehet érvelni a bibliai gondolatok összetartozóságával is. Üdvözölnödő, hogy a régi munkahipotézist újra átgondolás tárgyává teszi, s a stagnáló Pentateuchokutatásnak új lökést ad: e kis könyvet már ezidáig is követték hasonló gondolatú és tárgyú munkák (R. Rendtorff, 1977., R. Smend, 1978.).

Hogy milyen elbírálás éri Schmid munkáját, azt nehéz lenne megmondani az eddig megjelent szakirodalomból: túl kevés idő telt el még a könyv megjelenése óta. Így inkább szóbeli közlésekkel kénytelen olvasó és recenzens megelégedni (E. Jenni, M. Wagner, W. Zimmerli): a Jahvista és a Deuteronomium kapcsolata képezi inkább a vita tárgyát; a Jahvista és a prófétaság kapcsolata inkább egyértelmű.

—n —n

D. Dr. Károly Pröhle, verantwortlicher Redakteur, 70 Jahre alt. DOKUMENTE: Christliche Verantwortung in der modernen Welt (Antrittsrede von Billy Graham bei der Verleihung des Ehrendoktorgrades) — Das Evangelium verpflichtet zum Dienst (Grussrede von Bischof Dr. Tibor Bartha bei der Verleihung des Ehrendoktorgrades an Billy Graham). STUDIEN: Dr. Zsigmond J. Varga: Die Mission Jesu in der Theologie der johanneischen Schriften I. — Frau Dr. Klara Lenkey-Semsey: Die Verheissung und die Funktion des Heiligen Geistes — Dr. Antal Mihály Nagy: Der Gedanke der Mission im Alten Testament — István Karasszon: Die Polemik von Deutero-Jesaja — Dr. Endre Gyökössi: Aggressivität oder Psychoaktivität? — Dr. Sándor Nemethy: Geschichte und juristische Kritik des „Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674“ (2) — Albert Stein: Zum Gedächtnis von Dr. Zsigmond Varga, jun. einem Opfer des Faschismus — Dr. Pál Sarkadi Nagy: Am 100. Jahrestag des Todes von Dostojewski. WELTRUNDSCHAU: Brückenbau zwischen Ost und West. Ein Gespräch mit Professor Dr. Gyula Nagy über die Konferenz Europäischer Kirchen (—i—ö). HEIMATRUNDSCHAU: —i—ö: Rechenschaftsbericht über den Weg — Dr. Sándor Tenke's Gespräch mit András Szabó über die Bibel von Vizsoly. KULTURELLE CHRONIK: László Zay: Über ungarische Filme — Dr. Jenő Szigeti: Sammeln aus der Sicht eines Theologen. BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: Eine neue Gattung in der ungarischen Bibelausgabe: das illustrierte Neue Testament (Bruno Foltin, jun.) — Metropolitan Nicodim, der Friedensstifter, Ökumenist, Theologe und Pastor (László Páll jun.) — Bruno Corsani—Paolo Ricca: Pietro e il papato nel dibattito ecumenico odierno (k. i.) — Über die jüngsten Ergebnisse der empirischen Religionssoziologie (József Szilvási) — Sándor Makka: Totes Meer (Ferenc Dusiczka) — Ein Ferenc Dávid Brevier (t. s.) — Sándor Scheiber, Hrsg.: Ungarisch-Jüdisches Archiv (T. S.) — L. Goppelt: Theologie des Neuen Testaments I—II (Gábor Vladár) — Hans Heinrich Schmid: Der sogenannte Jahwist (—n—n) — Antisemitismus in Amerika.

D. Dr. Károly Pröhle, Responsible Editor, 70 Years Old. DOCUMENTS: Christian Responsibility in the Modern World (Billy Graham's Inaugural Address when the Honorary Doctor's Degree was Conferred upon Him) — The Gospel Obliges Us to Service (Bishop Dr. Tibor Bartha's Congratulations on the Honorary Doctor's Degree Being Conferred upon Billy Graham). STUDIES: Dr. Zsigmond J. Varga: Jesus' Mission in the Theology of the Johannine Writings I — Dr. Klara Lenkey-Semsey: The Promise and Function of the Holy Spirit — Dr. Antal Mihály Nagy: The Idea of Mission in the Old Testament — Istvan Karasszon: The Polemic of Deutero-Isaiah — Dr. Endre Gyokossy: Aggressiveness or Psychoactivity? — Dr. Sándor Nemethy: History and Legal Criticism of the „Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674“ (2) — Albert Stein: In Memoriam Dr. Zsigmond Varga Jun., a Victim of Fascism — Dr. Pál Sarkadi Nagy: On the 100th Anniversary of Dostoevsky's Death. WORLD REVIEW: Bridge-Building between East and West. A Conversation with Professor Dr. Gyula Nagy on the Conference of European Churches (—i—ö). HOME REVIEW: —i—ö: A Statement on the Way — Dr. Sándor Tenke's Talk with András Szabó about the Vizsoly Bible. CULTURAL CHRONICLE: László Zay: On Hungarian Films — Dr. Jenő Szigeti: Gleaning with a Theologian's Eyes. REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: A New Form of Hungarian Bible Edition: The Illustrated New Testament (Bruno Foltin, Jun.) — Metropolitan Nicodim, the Peacemaker, Ecumenist, Theologian, Pastor (László Páll, Jun.) — Bruno Corsani—Paolo Ricca: Pietro e il papato nel dibattito ecumenico odierno (k. i.) — On the Most Recent Results of the Empirical Sociology of Religion (József Szilvási) — Sándor Makka: The Dead Sea (Ferenc Dusiczka) — A Ferenc Dávid Breviary (t. s.) — Sándor Scheiber, Ed.: Hungarian Jewish Archives (T. S.) — L. Goppelt: Theologie des Neuen Testaments I. II. (Gábor Vladár) — Hans Heinrich Schmid: Der sogenannte Jahwist (—n—n) — Antisemitism in America.

Antiszemitizmus Amerikában

A párizsi zsinagóga ellen nemrégén elkövetett mérenylet után újra antiszemita megnyilvánulásokról számol be a világsajtó. A NEWSWEEK c. amerikai folyóirat február 16-i száma elemzi ezt a tendenciát és néhány konkrét esetet említ.

Egy csendes, New Jersey-i városkában a zsidó hitközség egyik vezetőjének kapujára horogkereszteket festettek, kerti bútorait a pocsolyába dobták, levél-szekerényét kifosztották. Temple City-ben éjjel után egy órakor két férfi szállt ki egy kocsiból a zsinagóga előtt. Felfeszítettek egy ablakot, benzint öntöttek a fapadokra és meggyújtották. A kár 180 000 dollárra becsülhető. Ez volt a harmadik antiszemita cselekmény Los Angeles körzetében az utóbbi nyolc hét alatt.

A hatóságok nyomoznak a tettesek után, de nem si-

került a szétszórta észlelt támadások elkövetőinek a nyomára bukkanni. A zsidó közösségek felfegyverzik és védekezésre képezik ki tagjaikat. Bár az Egyesült Államokban jelenleg megnyilvánuló antiszemizmust nem lehet összehasonlítani a húszas és harmincas évek hasonló jelenségeivel, megfontolásra késztet, hogy 1980-ban háromszorosára növekedett az antiszemita támadások száma.

A különböző közvéleménykutatások eredményei eltérők. Egy tavalyi kérdőív adatai szerint, a megkérdezetteknek mindössze 8%-a volt azon a véleményen, hogy „a zsidók politikai befolyása túl nagy”. Art Teitelbaum a Miami-ban működő Emberi Jogokat Védelem Liga tagja úgy nyilatkozott, hogy „nincs ok a pánikra, az országot nem árasztják el az antiszemiták, de az éberség kétségtelenül indokolt”.

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI:

Képes Újszövetség	245,— Ft
Újfordítású Biblia	180,— Ft
Újfordítású Újszövetség	46,— Ft
Zsoltárok Könyve — Berki Viola illusztrációival	57,— Ft

ÚJDONSÁGAINK:

Dr. Tóth Károly: Örömhír, békeüzenet	130,— Ft
Ráday Pál emlékkötet	110,— Ft
Válogatás Kálvin János műveiből	133,— Ft
Makkai Sándor: Holttenger	100,— Ft
Dr. Victor János: Református Hiszekegy	85,— Ft

KÖNYVEINK KÖZÜL AJÁNLUJUK:

Templomablak — verses antológia — 3. kiadás	90,— Ft
H. E. Fosdick: A Biblia a modern ember kezében	30,— Ft
Paolo Ricca—Bruno Corsani: Péter és a pápaság a mai ökumenikus párbeszédben	44,— Ft
Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem	66,— Ft
Jean Cadier: Kálvin János	50,— Ft
Bereczky Albert: Hálaadás (igehirdetések, előadások, tanulmányok, cikkek)	110,— Ft
Református Korálkönyv	250,— Ft
Sziksza: Keresztyéni tanítások és imádságok	97,— Ft
„Szüntelen imádkozzatok” — imádságok a keresztyénség századaiból	110,— Ft
Protestáns Egyháztörténeti Lexikon (Zoványi)	274,— Ft
Áldjad lelkem az Urat (ref. költők antológiája)	45,— Ft
Bottyán János: Hitünk hősei	58,— Ft
Kincsesláda I.	68,— Ft
Kincsesláda II.	100,— Ft
Albert Schweitzer, a diakónus	68,— Ft
„Hirdesd az Igét” — Igehirdetők kézikönyve	158,— Ft
A Magyarországi Református Egyház diakóniája	60,— Ft
Egyházunk szeretetszolgálata (Juhász Zsófia)	15,— Ft
Bibliai atlasz	98,— Ft

MÉG KAPHATÓ:

Budai—Herczeg: Az Újszövetség története	110,— Ft
Lelki hódolás (Ráday Pál)	70,— Ft
Magyar Zsoltárok	200,— Ft

Kaphatók: a Protestáns Könyvesboltban (hétfőn szünnap), Budapest IX., Ráday u. 1. (a 15-ös autóbusz megállójánál).

Megrendelhetők: minden lelkési hivatalban és a Református Sajtóosztályon, Budapest XIV., Abonyi u. 21. Pf. 5. 1440.

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Egyházi vezetők a Hazafias Népfront
VII. kongresszusáról

Tanulmányok a keresztségről

A keresztszülők egykor - és ma

„Isten nem személyválogató”

Ökumené Lengyelországban

Az Amerikai Presbiteriánus Egyház
hivatalos állásfoglalása a békéről

Református - izraelita párbeszéd
Magyarországon

„Egyedül nem megy...”

„Örömhír, békeüzenet”

Kálvin „breviárium”

ÚJ FOLYAM (XXIV)

1 9 8 1

3

THEOLOGIAI SZEMLE

1981. május-június

Felelős szerkesztő:

D. Dr. Pröhle Károly
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1146 Budapest,
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

HU ISSN 0133-7599

*

Egyetemi Nyomda - 81.6644
Budapest, 1981

Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató

*

A Theologiai Szemle szerkesztő bizottsága:

D. Dr. Bartha Tibor, elnök
D. Dr. Pröhle Károly, előadó
D. Dr. Berki Feriz
Hecker Frigyes
D. Dr. Káldy Zoltán
Kovács Attila
Kürti László
Laczkovszki János
D. Dr. Ottlyk Ernő
Szakács József
D. Dr. Tóth Károly

Társzerkesztő:

D. Dr. Pákozdy László Márton
Dr. Szigeti Jenő
D. Dr. Tóth Károly

Olvasószerkesztő:

Tarr Kálmán

Szerkesztőségi titkár:

Dr. Tenke Sándor

*

Előfizetési díj:

egy évre 312 Ft
fél évre 156 Ft
E szám ára 55 Ft

Előfizethető: a Posta Központi Hírlap Irodánál, Budapest, József nádor tér 1., 1900
Pénzforgalmi jelzőszám:
215-96162

TARTALOM

DOKUMENTUMOK

- DR. BARTHA TIBOR: Az egyéni és a társadalmi erkölcs növekedéséért. (Felszólalás a Hazafias Népfőnt VII. kongresszusán) 129
KOVÁCH ATTILA: „Dolgozzunk... híven, egy akarattal, legjobb tudásunk, képességeink szerint, hazánk és népünk jövőjén” (Gondolatok a Hazafias Népfőnt VII. kongresszusa után) 130
D. DR. OTTLYK ERNŐ: A megbonthatatlan szövetség (Összefoglaló a Hazafias Népfőnt VII. kongresszusáról) 132
VICZIÁN JÁNOS: Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!” Visszatekintés a Hazafias Népfőnt VII. kongresszusára) 135

TANULMÁNYOK

- DR. TÓTH KÁROLY: A jelenlegi világhelyzet és a keresztyén békefeladatok (Elnöki beszéd a KBK munkabizottságának ki-jevi ülésén, 1981. március 30.) 138
DR. VARGA ZSIGMOND J.: Jézus küldetése a jánosi iratok teológiájában II. 145
MOLNÁR MIKLÓS: A keresztség, mint lelkigondozói feladat 151
DR. GYÖKÖSSY ENDRE: Keresztség a konfirmációért 154
DR. BOROSS GÉZA: A keresztszülők szerepe, a keresztszülői „intézmény” történeti kialakulása, mai funkciója 156
DR. BERKI FERIZ: A keresztség az ortodox egyházban 159
DR. NÉMETHY SÁNDOR: A Delegatum Judicium Extraordi-narium Poseniense anno 1674 története és jogász kritikája (3.) 162
TEKUS OTTÓ: Az 1681. évi Soproni Országgyűlés 166

VILÁGSZEMLE

- „Isten nem személyválogató” — Interjú dr. Tóth Károly püspökkel, a Keresztyén Békekonferencia elnökével, Afrikában tett látogatásáról (1981. február) 169
ANDRZEJ WÓJTOWICZ: Megmérgezett ökumenikus atmoszféra 173
IFJ. PÁLL LÁSZLÓ: Az egyházak békefeladatai 176

HAZAI SZEMLE

- TAMÁS BERTALAN: Református—izraelita párbeszéd Ma-gyarországon 178
Közös állásfoglalás a református—izraelita párbeszédéről 182

KULTURÁLIS KRÓNIKA

- ZAY LÁSZLÓ: Mai színházakban (Madách Imre: Az ember tragédiája és Sütő András: A szuzai mennyegző színházi bemu-tatásáról) 182
DUSICZA FERENC: „Egyedül nem megy...” (Sándor Pál: Ri-pacsok c. filmjéről) 184
DR. SZIGETI JENŐ: Tallózás teológus szemmel 185

KÖNYV- ÉS FOLYOIRATSZEMLE

- Dr. Tóth Károly: Örömhír, békeüzenet; Igehirdetések, előadá-sok (Bucsay Mihály) 187
Ráday Pál emlékkönyv; Előadások és tanulmányok születésé-nek 300. évfordulójára (-i -ó) 188
Válogatás Kálvin János műveiből. Összeállította: Dr. Bolyki János (Dr. Békési Andor) 189
Horváth Pál: Az újszövetség kánon kialakulása (Herczeg Pál) 191

A kézirat nyomdába adásának ideje: 1981. május 5.

A SZERKESZTŐSÉG KÜZLEMÉNYE

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Kéziratokat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Az egyéni és a társadalmi erkölcs növekedéséért

Dr. Bartha Tibor püspök felszólalása a Hazafias Népfront VII. kongresszusán

A Hazafias Népfront március 14—15-én tartotta meg VII. kongresszusát. Történelmünk e jeles napjainak évfordulóján lezajlott találkozó hűségesen tükrözte azt, hogy a népfrontmozgalom hogyan valósítja meg mind teljesebben a maga elé kitűzött célokat. A hozzászólások sokszínűsége jól mutatta, hogy társadalmunk különböző rétegei együtt tudnak munkálkodni közös nemzeti céljaink megvalósításáért. A kongresszuson felszólt dr. Bartha Tibor püspök, a Református Egyház Zsinatának lelkes elnöke, az Ökumenikus Tanács elnöke. Hozzászólását az alábbiakban közöljük.

Tisztelt Kongresszus!

Hazánkban az állam és az egyházak viszonya úgy alakult az elmúlt 30 év során, hogy ma már nemcsak jó viszonyról, hanem együttműködésről lehet beszélni. A Hazafias Népfront jelentős szerepet játszik a magyarországi egyházak és különböző vallási közösségek életében azzal, hogy keretet biztosít, lehetőséget ad a hívő lakosságnak, az egyházi szervezeteknek a társadalom életében való tevéleges részvételre, az együttműködésre. A tényeknek megfelelően megállapíthatjuk, hogy az együttműködés során hívők és nem hívők két kiemelkedő célkitűzésre összpontosítják figyelmüket: 1. hazánk továbbfejlődésének további előmozdítása (a fejlett szocialista társadalom felépítésének szolgálata); 2. a társadalmi igazságosságért és a béke megőrzéséért folyó világméretű küzdelem támogatása.

A két célkitűzés között szoros összefüggés van. Ezt az összefüggést kellőképpen érzékeltetik a VII. kongresszus előterjesztései, beszámolóí, dokumentumtervezetei, amelyek a szocialista társadalom továbbfejlesztésének, a fejlett szocializmus felépítésének ügyében hívják fel összefogásra a nemzetet.

Társadalmunk hívő, vallásos tagjai ezzel a célkitűzéssel egyetértenek, mert felismerték, hogy a fejlett szocialista társadalmi rend felépítése a magyar nép, a szocialista világrendszer és az emberiség érdeke. Egyáltalán nem állja meg helyét tehát az a vélekedés, miszerint a hívők a fejlett szocializmus felépítésében nem volnának érdekelték, attól tartva, hogy a további fejlődés a vallás létét fenyegeti. A társadalom fejlődésétől a hívők az állam és az egyházak jó viszonyának további elmélyülését, a marxista vallásemélet irányelveinek és a gyakorlatnak a maradéktalan összhangját várják.

A kongresszus állásfoglalását előkészítő tervezet behatóan foglalkozik a népfrontmozgalom tennivalóival, a különböző társadalmi osztályok, rétegek helyzetére, feladataira tekintettel.

Különösen öröndetes, hogy ez a katalógus előtérbe állít olyan feladatokat, amelyek társadalmunk egészének erkölcsi növekedését igénylik, mint pl. a család intézményének védelme, a nők egyenjogúságának az ügye, az ifjúságpolitika stb. Ebből nyilvánvalóvá válik, hogy a társadalom fejlődése nem egyszerűen csak a gazdasági prosperitás fokozódásával valósul meg

— persze az által is —, hanem a társadalom erkölcsi szintjének növekedésével, az egyéni és közösségi élet új kvalitásának kibontakozásával. Sőt, a mi társadalmunkban a gazdasági prosperitás nagymértékben a társadalom erkölcsi szintjének függvénye (munkaerőkölcs; az egyéni és a közösségi érdek összefüggésének felismerése; a közért, a társadalomért való felelősség vállalása stb.).

Az egyházak — meggyőződésem szerint — azzal járulhatnak hozzá a társadalom erkölcsi szintjének növekedéséhez, ha a maguk erkölcsi normáit komolyan veszik. Bár a különböző vallások erkölcsstana nem azonos — és természetesen nem azonos a vallások etikája a marxista—leninista ideológia erkölcsstanával — mégis ez a pluralizmus nem károsítja a társadalmat. Mind az ideológia, mind a teológia erkölcsstanának a gerince ugyanis az emberszeretet parancsa. A különbözőségek mindössze a liberálisabb vagy a rigorózusabb felfogást tükrözik. Pl. némelyik felekezet megengedhetőnek tartja a családtervezést, mások elutasítják.

A társadalom szempontjából nyereség az erkölcsi követelmények érvényesülése, a dogmatikai premisszák különbözőségére tekintet nélkül. Nyereség, ha a munkához, a közösséghez való viszony területén, az életvitel, a családvédelem kérdésében, az alkoholizmus felszámolása, a fogyatékosok, öregek gondozása stb. ügyében a vallások erkölcsi követelményeiket érvényesítik. Más kérdés: vajon tudják-e érvényesíteni? Mindenesetre a szocialista társadalom felépítésének programja kihívást jelent a vallások számára is. Ez a program nem teszi lehetővé, hogy a vallások az erkölcs monopol letéteményesének tekintsék magukat. De lehetőséget ad arra, hogy a vallások ne csak proklamálják erkölcsstani elveiket, hanem a maguk körében a gyakorlatba átültessék azokat. Marxisták is vallják, hogy: „Számos olyan területe van életünknek, ahol az egyházak pozitív szerepet játszhatnak a szocialista társadalomban: így a béke védelmében, a szocialista tartalmú nemzeti egység ápolásában és erősítésében... a társadalmi és személyi tulajdon védelmében, a humanizmus eszméinek a terjesztésében, a nép szeretetében, a munkában való helytállásra buzdításban, a bűnözés elleni harcban, a nemzeti múlt haladó hagyományainak és kulturális értékeinek ápolásában” (Miklós Imre: „Új típusú kapcsolatok”. Világosság, 1977. 1. sz. 3. l.).

Az így értett együttműködésben nagy jelentősége van annak a marxista—keresztény párbeszédnek, amely társadalmunk bizonyos etikai problémáit van hivatva közös megbeszélés tárgyává tenni. Mit várunk az ilyen párbeszédetől? Közösen vallott álláspontok, nézetek következetesebb képviselését; tisztázást igénylő kérdések megvitatását.

Hadd említsek e vonatkozásban néhány példát:

— A család jelentőségét kiemelkedően értékeli a kongresszus elé terjesztett állásfoglalás-tervezet. („A család a szocialista társadalom nélkülözhetetlen alappillére” — *Sarlós István* sajtótájékoztatója. Népszá-

badság, 1981. febr. 17.) Ugyanakkor a vallási közösségek szentnek tekintik az emberi társadalom alapközösségét, a családot. Mégis, miután hívők és nem hívők egyaránt kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak a családnak, hogyan lehetséges, hogy kommunikációs eszközeink olykor a család intézménye hitelének rombolására alkalmas nézeteket közölnek? (Az ilyen értelmű bírálatok sorából emlitem többek között *Fekete Gyula*: *Éljünk magunknak?* c. könyvét.) Nem volna-e szükség arra, hogy a társadalmi fegyelem ezen a ponton következetesebben érvényesüljön?

— A válások magas aránya maga után vonja a márgára hagyott anya, a gyermek, ill. gyermekek egész életre kiható sérülését. A nők és a gyermekek védelme nem követelné-e meg a társadalmi fegyelem hatékonyabb alkalmazását a meg gondolatlan házasságkötések számának csökkentése érdekében, akár azzal, hogy a hibás felet a társadalom a legsúlyosabb konzekvenciák levonására és terhek elvállalására kényszeríti.

— A nők egyenjogúsága kérdésével összefüggésben joggal lehet igényelni, hogy a nők a társadalom minden területén nyerjenek a férfiakéval egyenlő lehetőséget, alkotó tevékenységük kifejtésére. Ugyanakkor azonban joggal fel lehet tenni azt a kérdést: miért maradnak hátrányos helyzetben azok a nők, akik egész életüket „csak” a sajátos női hivatás betöltésének, gyermekeik felnevelésének szentelik? Jó volna a nőnap kitüntetettek sorában több olyan asszonyt látni, aki nagyszámú gyermekeket és unokát mondhat magáénak és akinek gyermekei és unokái a társadalom értékes tagjaivá váltak.

Hazánkban a szocialista társadalom építése eddig is feszült nemzetközi helyzetben folyt és továbbfejlődése, a fejlett szocialista társadalom kiépítése az emberiségre nehezedő gondok tetőződése idejére esik. Megtanultuk, hogy ilyen körülmények között döntő jelentősége van a nemzet egységének, minden jóakarátú ember összefogásának, a kormányzat és a népközös politikai, társadalmi, gazdasági programja meg-

valóságának. Más szavakkal kifejezve: megtanultuk becsülni társadalmi rendünket. *Kádár* János, az MSZMP első titkára, egy esetben hivatkozott arra, hogy az 1973-ban kibontakozott gazdasági világválság ellenére társadalmunk hosszú évek óta bírja a teherpróbát. Valóban, az 1929-ben kirobbant világválság hazánkban már a 30-as évek legelején példátlan nyomort eredményezett. A jelen esetben viszont a hosszú évek óta tartó krízis hullámverésétől társadalmunk egésze lehető módon védi az állampolgárokat és a magyar népgazdaság — ha nem is a korábbi évek ütemében — folyamatosan növekszik.

Ugyanakkor nemcsak egyéni és hazafias érdekeinek szolgálatát látjuk a szocialista társadalom építésében, hanem olyan erő növekedését, amely segíti az igazságosságért és békéért küzdő erőket. Ezt az állítást csak egyetlen példával kívánom alátámasztani: az állam és az egyházak jó viszonyának kialakulása hazánkban, bizonyíthatóan nagymértékben hozzájárul az imperialista propaganda hitelvesztéséhez és különösen a fejlődő országok keresztyénei, hívei számára igen jelentős útmutatással szolgál. Az állam és az egyházak korrekt viszonyának tapasztalata a szó szoros értelmében százezermilliók politikai döntését befolyásolhatja, akik lelkiismereti konfliktussal küzdenek: szeretnék minden erejükkel népük boldogulásának ügyét szolgálni, szeretnék a szocializmus útjára térni. Ugyanakkor az imperialista propaganda hatására sokan abban a tévhitben vannak, hogy vallásos hitüket meg kell tagadják, ha a szocializmus útjára térnek. A hazánkban megvalósult egyházpolitika, államunk és az egyházak egymáshoz való viszonya, a hívek részvétele a hazafias nemzeti összefogásban: felmérhetetlen értékű információ ad Afrika, Ázsia, Latin-Amerika népeinek.

A fentiek elmondásával azoknak a hívőknek az együttműködésre való készségét kívántam kifejezni, akik hitük parancsszavát követve, elkötelezettek tudják magukat arra, hogy népük és az emberiség javát szolgálják a Hazafias Népfőnt munkaközösségében.

„Dolgozzunk ... híven, egy akarattal, legjobb tudásunk, képességeink szerint, hazánk és népünk jövőjén”

Gondolatok a Hazafias Népfőnt VII. kongresszusa után

I.

A Hazafias Népfőnt VII. kongresszusát méltán nevezhetjük az egész magyar társadalom kiemelkedő jelentőségű eseményének, az ország minden lakosát közelebről érintő tanácskozásnak.

Igy van ez már csak azért is, mert a Hazafias Népfőnt az egyik legszélesebb körű társadalmi mozgalom. Egységre és közös cselekvésre hív mindenkit, aki a szocialista magyar hazáért és a népek békéjéért felelősséget hordoz.

Az előkészítés folyamata is tükrözte a Népfőntnek ezt az átfogó jellegét, hiszen széles tömegek bevonásával, a közösségi eszmecserék egész sorában érlelődött ki az a helyzetelemzés és program, amely a kongresszus tanácskozásain és dokumentumaiban kifejezésre jutott. A március 14—15. napjain tartott országos találkozó pedig az egész nemzet fóruma volt. Ahogyan *Sarlós István* főtitkár szóbeli előterjesztésében megfogalmazta: „Kongresszusunkon küldöttei révén jelen

van az egész nép. Munkások, parasztok, értelmiségiek, alkalmazottak, kisiparosok, kiskereskedők, egyházi emberek, magyarok és nemzetiségiek vesznek részt tanácskozásunkon, hogy hitet tegyenek népünk szocialista jelene és jövője mellett” (Népszabadság, 1981. március 15.)

Az írásos anyagok és szóbeli megnyilatkozások alapján azt is meg kell állapítanunk, hogy a kongresszus az egész nép jelenének és jövőjének kérdéseivel, mindannyiunk életét érintő ügyekkel foglalkozott és az ország egész lakosságát cselekvésre hívó, időszerű tennivalókra mutatott rá.

II.

1. „A Hazafias Népfőnt... tömöríti a nemzet valamennyi alkotó erejét.” (A HNF VII. kongresszusának állásfoglalásából; Magyar Nemzet, március 18.). Az általa munkált összefogás célja és tartalma a fejlett szocialista társadalom építésének nemzeti programja. Mun-

kájának szerves része a barátsági, békemozgalmi és szolidaritási tevékenység.

A kongresszuson a leghivatottabb vezetők állapították meg, hogy jók a feltételek a népfront munkájához: a belpolitikai helyzet szilárd és kiegyensúlyozott, az országban a megnehezedett külső körülmények között is eredményes munka folyik.

2. Rendkívül gazdag az a kép, amelyet a kongresszus elé terjesztett jelentés az elmúlt évek tevékenységéről rajzol. Előrehaladásra utalnak azok a megállapítások, amelyek a közügyek iránti megnövekedett érdeklődésről, a nép fokozódó politikai érettségéről, a javuló munkáról, a közéletiség tudatosabb vállalásáról szólnak. Azt is jól érzékeltetik a kongresszusi dokumentumok, hogy a Népfront munkája egyfelől egyre hatékonyabb, másfelől igen sokrétű.

3. „A Hazafias Népfront a szocialista-népi-nemzeti egység megalapításának és fejlesztésének politikai mozgalma” (Sarlós István; Magyar Nemzet, március 15.). Ez tükröződik abban is, hogy a kongresszusi állásfoglalás elemzően foglalkozik a különböző társadalmi osztályok helyzetével és a Népfront munkájában való aktív részvételének kérdéseivel. Ugyancsak figyelmet fordít az állásfoglalás a különböző nemzedékekre, a nők, az ifjúság, a cigányság, a nemzetiségek kérdéseire és ügyére. A kongresszuson nemcsak megállapítást nyert, hanem kézzelfogható és szemléltethető is volt, hogy a nemzeti egység a szocialista társadalmi viszonyok között egyre erősödő valóság.

4. A Hazafias Népfront mozgalma fórumot, lehetőséget, keretet teremt ahhoz, hogy a nép mind szélesebb körben együtt gondolkodjon, döntsön és cselekedjen a mindennapi és távlati, a helyi és országos kérdésekben. A társadalom vezető testületei és a nép szélesebb rétegei között eleven kapcsolatot teremtenek azok a széles körű eszmecsere, építő viták, amelyekre a Hazafias Népfront mozgalma nyújt lehetőséget. A kongresszus dokumentumai részletesen szólnak a szocialista demokrácia kibontakoztatásának jeleiről és távlatairól.

5. A hazafiság mélyebb értelmezéséről is sok útmutatást tartalmaz a kongresszus anyaga. A korszerű hazafiság cselekvő, tiszteli és megbecsüli a nemzeti múlt értékeit, a haladó hagyományokat. Nem más népek kárára, hanem a nemzetköziség jegyében érvényesül.

6. A kongresszuson kifejezésre jutott, hogy a társadalom a jelenlegi bonyolult és veszélyeket is rejtő nemzetközi helyzetben egyértelműen támogatja azt a külpolitikát, amelynek a békés egymás mellett élés, az enyhülés, a leszerelés előmozdítása, a szocialista országok barátságának és szövetségének erősítése, a felszabadulásukért küzdő népek ügyének támogatása a célja.

7. Gazdasági és gazdaságpolitikai kérdésekről is sok szó esett a kongresszuson. Nagy jelentősége van annak, hogy a társadalom vezetői nyíltan és józanul szólnak az eredményekről és fogyatékokokról, a külső körülmények által okozott nehézségekről és a jövőbe tekintő bizakodás reális alapjairól. Széles körökben tudatosodott és tettekbe értelt az a felismerés, hogy az ország jövőjének építése több, jobb és fegyelmezettebb munkát igényel, az emberi képességek kibontakoztatását és gyümölcsöztetését kívánja meg.

8. A kultúra, a művelődés és az oktatás ügyének elősegítése szintén a Hazafias Népfront napirendjén szerepel. A VII. kongresszust jellemző vonások közé sorolható az erkölcsi értékekre helyezett hangsúly, és az a nagy figyelem is, amely az életvitel és az emberi viszonylatok, a család és a nemzedékek kapcsolata kérdései felé fordult.

III.

A kongresszuson részt vevő küldöttek és vendégek sorában számos egyházi vezető és lelkész foglalt helyet. Dr. Bartha Tibor püspöknek, az Ökumenikus Tanács elnökének és dr. Lékai László bíboros, érseknek, a római katolikus püspöki kar elnökének a felszólalásában kifejezésre jutott az egyházak hangja. A kongresszusi előkészületek során több száz egyházi embert választottak be a Népfront különböző bizottságaiba. Két egyházi vezető tagja az országos elnökségnek, tízen pedig az országos tanácsnak. A kongresszus kapcsán több jelentős egyházi megnyilatkozás került közzétételre. A római katolikus püspöki kar és az Ökumenikus Tanács nyilatkozata mellett, legutóbb a református egyház Zsinati Tanácsának április 9–10. napjain tartott ülése adott ki állásfoglalást.

Az egyházak képviselőinek jelenléte a Hazafias Népfront tanácskozásain és munkájában, nem szorítkozik formális reprezentációra, hanem mindennapi valóság fejeződik ki benne. Kádár János, az MSZMP első titkára az egyházak és vallásos emberek békemunkáját, valamint a szocialista társadalomnak, a nemzet jövőjének építéséért kifejtett tevékenységét megtisztelő értékelésben részesítette. Sarlós István főtitkár szóbeli előterjesztésében szintén rámutatott arra, hogy a vallásos emberek, lelkészek és egyházi vezetők tevőlegesen vesznek részt a HNF munkájában. A VI. kongresszus óta eltelt időszakot elemző jelentés így szól erről: „Az Alkotmány biztosította lelkiismereti szabadság és az egyházak autonóm működésének feltételei között a vallásos emberek és a papi személyek egyenrangú állampolgárként vesznek részt a közéletben s támogatják a Hazafias Népfront programját. A kapcsolatok fejlődését tanúsítja, hogy az egyházak vezetői egybehangzóan állapítják meg: ma már nem egyszerűen „rendezett viszony”-ról van szó, hanem a nép javára végzett közös munkáról. — Az egyházi személyek és a vallásos emberek — hitelveik fenntartása mellett — materialista világnézetű honfitársaikkal millióival közösen építik az országot, ápolják haladó történelmi hagyományainkat, vesznek részt a béke- és a szolidaritási mozgalomban”.

A programadó kongresszusi állásfoglalás aláhúzza, hogy a Hazafias Népfront a jövőben is az eddigi úton jár: „A kölcsönös bizalom alapján erősítsük tovább alkotó kapcsolatainkat az egyházakkal és a vallásos emberekkel a nép javára végzett, a felett szocializmust építő munkában. Örködjünk azon, hogy érvényesüljön társadalmunkban az állampolgárok alkotmányban biztosított lelkiismereti és vallásszabadsága”. (Magyar Nemzet, 1981. március 18.). Nem lehet kétséges, hogy az e szavakban kifejezésre jutó bizalom és felhívás joggal tart igényt megfelelő válasza tőlünk.

IV.

„Dolgozzunk... híven, egy akarattal, legjobb tudásunk, képességeink szerint, hazánk és népünk jövőjén” — ezzel a mondattal zárul a Hazafias Népfront VII. kongresszusának állásfoglalása. Erre a felhívásra az ad helyes választ, aki a kongresszus tanulságai alapján saját tennivalóit keresi, a rá váró feladatokat vállalja és végzi.

A hozzájárulásnak ez a készsége jut kifejeződésre az egyházi megnyilatkozásokban, így a református Zsinati Tanács állásfoglalásában is, amelyből — mintegy szemléltetésképpen — ide kívánkozik néhány részlet:

„A Hazafias Népfront VII. kongresszusának állásfoglalásából két nagy szolgálati terület körvonalai bontakoznak ki előttünk. Az egyik a nemzet valamennyi alkotó erejét mozgósító erőfeszítés a szocialista nemzeti egység munkálására idehaza; nemzetközi téren pedig az emberi élet védelme és a szolidaritás vállalása a felemelkedésükért és szabadságukért küzdő nemzetekkel. Nem lehet nemesebb, magasabb és lelkesítőbb cél, mint a teljesebb, a tartalmasabb emberi élet kibontakozásáért munkálkodni a szocialista társadalmat építő népünk körében; a népek nagy családjában pedig az emberi életet teljes pusztulással fenyegető háború elhárításáért munkálkodó világméretű összefogásban részt venni”.

„Mi, mint egyház úgy látjuk, hogy sajátos eszközeinkkel bizonyos területeken különösen is hozzájárulhatunk a teljesebb és tartalmasabb, a nemesebb és — ami ezzel egyértelmű — a szocialista társadalom továbbépítéséhez:

A család védelme hitünk parancsából fakadó szent ügyünk nekünk is. Az ifjúságnak a nép és a haza iránti felelősségre, szorgalmas, építő munkára való nevelése nekünk is éppúgy kötelességünk, mint minden becsületes magyar állampolgárnak. A munkaerkölcs erősítésére, a közös, a társadalmi tulajdon óvására és megbecsülésére minden lehető eszközzel és módon fel kell hívni a figyelmet nekünk is, élve az egyházi alkalmak által nyújtott lehetőségek változatos formáival. Mi is különleges felelősséget érzünk az úgynevezett kicsi viszonylatok az emberközi kapcsolat terén jelentkező feladatok iránt. Szükséges, hogy az olyan lelki értékek, mint a szeretet, a jóság, a figyelmesség, a segítőkészség, az udvariasság fokozottan áthassák egész társadalmunkat, — az emberközi kapcsolatoknak, a közéleti és magán-érintkezéseknek szövevényes és bonyolult területeit. Új feladatként jelentkezik a környezetvédelem, városaink és falvaink fizikai, de lelki és szellemi tisztántartásának kötelessége is. Az új, magasabb szintű, azaz szocialista magatartási formák kialakításában nemcsak lehetséges, hanem szükséges is részt vennünk.

A nemzetközi kapcsolatok területéről szólva hangsúlyozzuk, hogy a hazai békemunkára támaszkodva részt veszünk a béke világmozgalom minden nagy kezdeményezésében. Sajnos a nemzetközi helyzet feszültebb és bonyolultabb lett az utóbbi időben. Megjelentek a korlátozott atomháború lehetőségét hirdető veszedelmes elméletek. Ebben a veszélyes helyzetben nem

lehet sürgetőbb feladat, mint összefogva minden békeszerető erővel, idehaza és külföldön egyaránt, minden lehetővé tenni a világháború elhárítása, az emberi élet megóvása érdekében. Nincs más út, mint az enyhülés politikájának, a különböző társadalmi rendszerű államok sokoldalú politikai, gazdasági és kulturális együttműködésének az útja. A modern tömegpusztító fegyverek... nem fegyverek többé, hanem a népiirtás eszközei. A vallásos embereknek, az egyházaknak, éppen a vallások tanításainak és nemes eszméinek a szellemében, sajátos feladataik jelentkeznek ezen a téren. A kiélezett világhelyzetben, a pusztító fenyegetés látán, valóban fokozódik az egyházak vezetőinek békekészsége, amit mi minden erőnkkel szeretnénk tovább erősíteni. Különösen sürgős feladat az esztelen fegyverkezési hajszára elleni és a leszerelés melletti együttes fellépés az egyházak részéről, hogy erkölcsi súlyukkal és összefogva más béke-erőkkel, feltartóztassák a végső pusztulást. „En azért jöttem, hogy életük legyen és bővülködjenek” — mondta Jézus. (János 10:10). Nem a halál és a pusztulás, nem a nyomorúság és szenvedés Krisztusa a mi Urunk, hanem az emberi élet kibontakozásának és megóvásának az Úra Ő. Ezért üdvözljük a vallásos és egyházi békekezdeményezéseket és minden béke-törekvést. Ezért veszünk részt az ökümenikus szervezetek béke-munkájában, különösen a Keresztény Békekonferencia erőfeszítéseiben és az Egyházak Világtanácsa jó kezdeményezéseiben, de a más nemzetközi egyházi szervezetek béketörekvéseiben is. Ezért keressük továbbra is a testvéri kapcsolatok és a szolidaritás kinyilvánításának alkalmait a Harmadik Világ keresztényeivel: Afrika, Ázsia, és Latin-Amerika felemelkedésre és szabadságra vágyó millióival szolidaritást vállaló egyházakkal és keresztyén csoportokkal a testvéri érintkezést”.

„A közös, az egész népet érintő nemzeti feladatok vállalása és végzése kifejezi az egyház és a szocialista állam jó viszonyát hazánkban, és a jó kapcsolatok továbbfejlesztésének és erősítésének lehetőségei előtt is megnyitja az utat”.

A magyarországi egyházak és vallási közösségek egybehangzóan vallják, hogy teológiai alapon, hitükből következően keresik és vállalják a szolgálat lehetőségeit a szocialista társadalomban. A Hazafias Népfront VII. kongresszusa ehhez adott számunkra új ösztönzéseket és időszerű útmutatást.

Kovács Attila

A megbonthatatlan szövetség

Összefoglaló a Hazafias Népfront VII. kongresszusáról

Ha az egyházi ember szemével tekintünk arra a hatalmas anyagra, ami a Hazafias Népfront VII. kongresszusán elénk tárult. akkor ebben már olyan rendező elvet is találunk, amelyben jobban kiemeljük a velünk kapcsolatos és ránk vonatkozó dolgokat, mint az általános érvényűt. Az egyházi szempont természetesen nem szűkíti le a politikai lényegét, de azt a maga érdeklődése felől nézi és értékeli. Ez egyébként természetes kiindulópont.

Soha nem volt ilyen erős a népi-nemzeti egység

A magyar történelemben többször hangzott az egységre hívás. A nagy nemzeti célok kitűzésének idején, a szabadságharcok során ez átmenetileg sikerült is, de

azután az osztályellentétek, a társadalmi és a vagyoni helyzet, a felekezeti és nemzetiségi különbségek megosztották a lakosságot. Az egység igazi érvényesüléséhez olyan korszaknak kellett elkövetkeznie, amelyben a szocializmust építjük.

A népfrontmozgalom fejlődése során nagy történelmi utat tett meg. A fasiszta háborúval szemben történő összefogás jelentette az alapot. A felszabadulás után is élt a népfront-gondolat, de igazi virágzását ezekben az években éli, amikor erősebb, nagyobb a tömeghatása, mint korábban.

A megbonthatatlan szövetség azért erősebb, mint valaha, mert társadalmunkat olyan osztályok alkotják, amelyeknek érdekei egybeesnek. A nemzeti egység a

szocializmus közös nevezője alapján jött létre. „A nemzeti egység állampolgárainknak együttes, megfontolt és azonos módon való gondolkodását és cselekvését jelenti a közösen elfogadott cél megvalósítása érdekében. Népünk egysége nem önmagától, hanem olyan tudatos törekvés eredményeként jött létre, melynek alapja a nagy többség által elfogadott és követett politika. Ehhez szükséges az a politikai erő, amely a célt megfogalmazza, a módszereket kidolgozza, az embereket meggyőzi és együttes tevékenységre szervezi. Ez az erő nálunk a Magyar Szocialista Munkáspárt, s a társadalom köréje csoportosuló intézményrendszere és maga a szocialista állam” (Sarlós István).

A hazához való ragaszkodás természetes jellemző vonása minden öntudatosan gondolkodó állampolgárnak. A nemzeti múlt történelmi hagyományainak, a régi idők és a közelmúlt eseményeinek az ismerete, legjobbaink példamutatása, a történelmi tapasztalatok elmélyítése népünk nemzeti tudatát erősíti. Öntudatos a nép, ha ismeri a múltat, vállalja a jelent és a jövőt, a szocializmust, hiszen ebben a társadalmi rendszerben valósítja meg a célt, amelyért a magyar nép évszázadokon át oly sokat küzdött. A mi korunkban az a nagyszerű, hogy egyszerre lehetünk a szocializmusért küzdők táborában és ugyanakkor magyar hazánk hű állampolgárai. Ebben jelen van minden történelmi tapasztalatunk, népünk múltjának megpróbáltatásai és sikerei is, azok a haladó hagyományok és szokások, amelyeket a társadalmi együttélésben kialakítottunk, amit a magyar ember jellemvonásának szoktak nevezni.

Mindenki által elfogadható célokról van szó. Különböző világnézetű és nemzetiségű emberek fognak össze a haza önállósága, függetlensége, felvirágzása érdekében, a béke, a szabadság, a létbiztonság, az emberi jogok érvényesülése, a kizsákmányolás megszűnése érdekében. Ezek az alapvető célok azokra is érvényesek, akik közömbösek vagy látszólag világnézet nélküliek. Jó munkájával mindenki a jövő formálásának tényezője.

Az együttműködés a különböző felfogású emberek között is létrejön. A közös célokért az egymás nézetét iránti tisztelettel is lehet és kell dolgozni. „Az érdekek esetleges és olykor átmeneti ütközése gondokat okoz mindenkinek még akkor is, ha ismerik a feloldásukat elősegítő programokat. A tudatosság és a szervezettség, az okos célok érvényesülése teszi lehetővé, hogy ami ma még csak az egyik csoport érdeke, az éppen az ő munkájuk, emberi magatartásuk révén, előbb vagy utóbb, közvetve vagy közvetlenül a közönség, a társadalom javára váljék. A dolog természetéből következik, hogy a Hazafias Népfront munkájában erre minden területen lehetőség nyílik, ha nyitott szemmel járunk a világban, s látjuk, hol került vagy kerül sor az érdekek ütköztetésére” (Sarlós István).

A nemzeti egység erősödésének alapfeltétele, hogy az egyetértés mellett, mind szélesebb körben együtt gondolkodjunk, döntsünk és cselekedjünk, mindennapi és távlati, helyi és országos kérdésekben. A nép óriási többsége a szocialista rendszert és a szocialista programokat támogatja. Ez a tömegtámogatás a nemzeti egység drága kincse. „A Hazafias Népfrontmozgalom, — amely a párt oldaláról nézve szövetségi politikánk megvalósításának kerete — a nemzeti összefogás intézménye, képviselője és hordozója mindenütt. Szocialista rendszerünk nélkülözhetetlen alkotóeleme és az is lesz nagyon-nagyon sokáig!” (Kádár János).

Ennek a nemzeti egységnek a jegyében tanácskoztott a kongresszus, olyan körülmények között, amikor hazánkban a társadalmi rend szilárd, a politikai légkör nyílt, a dolgozók bíznak a pártban és a kormányban.

s ez a bizalom kölcsönös. Kifejezésre jutott ezen a tanácskozáson, hogy népünk tettekkel bizonyítja: magának vallja a párt és a kormány politikáját, mindennapi munkájával cselekvően részt vesz megvalósításában. Töretlenül érvényesül társadalmunk politikai egysége, a szövetségi politika szilárd, ami belső építő munkánk alapvető feltétele és hazánk nemzetközi megbecsülésének is záloga.

Hazaszeretet és nemzetköziség

A szocialista hazafiság fogalmát világosan kell látnunk. A VII. kongresszuson sokan foglalkoztak ezzel a kérdéssel. A szocialista hazaszeretet a saját népével együtt — de sohasem más népek rovására —, akarja boldoggá és gazdaggá tenni hazáját. Ezzel a törekvéssel keres és talál szövetségest más országok népeiben, s válik a haza hű képviselőjeként a szó nemes értelmében nemzetközivé. Hazánk tekintélye világszerte figyelemre méltó. Ebben a sikerben nemcsak a mi jó munkánknak van szerepe, hanem annak is, hogy részei vagyunk a szocialista világnak és szövetségesei vagyunk a Szovjetunióknak és a többi baráti országnak. A kialakult baráti kapcsolatrendszer kölcsönösen biztosítja az eredmények megismerését és felhasználását.

A nemzetközi kérdésekben különösen is döntő az összefogás, hiszen csak együttes erőfeszítéssel lehet eredményesen küzdeni a békéért. Az amerikai imperializmus tette feszültté a nemzetközi légkört. Elsősorban Kádár János értékelte a Szovjetunió békepolitikáját, azokat az óriási horderejű javaslatokat, amelyek a szovjet—amerikai viszony rendezésére, az összes vitás nemzetközi kérdés megoldására vonatkoznak. „E javaslatok, amelyekkel a Szovjetunió a nemzetközi élet felelős tényezőihez fordult, mély benyomást keltettek az egész világon. Sőt, azt is mondhatjuk, s nem alaptalanul, hogy az SZKP XXVI. kongresszusának külpolitikai állásfoglalásai bizonyos mértékig máris enyhítették a nemzetközi feszültséget. Mi szívvel üdvözljük, támogatjuk ezeket a javaslatokat, amelyek teljesen egybeesnek a Magyar Népköztársaság törekvéseivel, a magyar nép érdekeivel. A javaslatok további sorsát illetően most a Nyugaton a sor. Az ottani közvélemény s a szocialista világ népei is joggal várják el, hogy érdemi válaszok szülessenek” (Kádár János).

Az enyhülés folyamatát nem lehet feltartóztatni. Az emberiségnek békére, barátságra, megértésre van szüksége. Az enyhülés ellenfelei fegyverkezéssel és rágalomhadjárattal, átmenetileg elérhetik a békés folyamatok megtorpanását. Az enyhülés a fejlődésnek egy olyan korszaka, amely a szocialista országok kezdeményezésére jött létre. De a szocialista törekvések nemcsak a saját, hanem minden nép érdekeit is szolgálják. Ez a magyarázata annak, hogy a más társadalmi rendszerű országok józanul gondolkodó vezetői is elfogadták és helyeselték ilyen irányú kezdeményezéseinket. Örömmel hallottuk a kongresszuson Kádár János határozott szavát: „Meginaghatatlan hitünk, hogy a béke erői hatalmasak, külpolitikai kérdésekben mindenütt diadalra jut a józan ész, győzni fognak azok a tényezők, amelyek eddig is a népek javára alakították a nemzetközi helyzetet, s békésebb világot, nyugodtabb nemzetközi légkört teremtenek.”

Az egyházak a kongresszuson

Az egyházak szerepe három területen jelentkezett a kongresszussal kapcsolatban. Először arra irányult figyelmünk, ahogyan államunk vezetői összefoglalóan

értékelték az egyházak hazai és nemzetközi szerepét. Másodszor az volt a jellegzetes, ahogyan az egyházi vezetők szóltak a társadalmunkban való részvétel legfontosabb kérdéseiről. Harmadszor ehhez csatlakozott különböző egyházi testületek állásfoglalása, ami az egyházi tömegek nevében hangzott el. Ezt a sorrendet követjük az alábbiakban.

Állami részről minden szinten pozitívan értékelik az egyházak szerepét. Ez már régóta így van, de minden esetben jól esik annak a tudata, hogy elismeréssel nyugtazzák mindazt, amit az egyházak a népi-nemzeti egység erősítéséért és az emberiség békés jövődjének biztosításáért tesznek. *Sarlós István* főtitkári beszámolójában ezt mondta: „A helyesen alkalmazott elveink, a jó politikai munka és az emberek készsége az együttműködésre tette lehetővé, hogy az állam és az egyház közötti megállapodás szellemében vallásos emberek és egyházi vezetők, lelkészek, főpapok is részt vegyenek a Hazafias Népfront munkájában. Ez a részvétel azt is jelenti, hogy a képviselőkön túl, az egyházak is támogatják a művelődési, az életszínvonalunkat és az életkörülményeinket tervszerűen javító, vagy a környezetvédelmet biztosító tevékenységünket. Örömmel nyugtazzuk, hogy itthon is és külföldön is képviselik a kormány békepolitikáját és azt a törekvését, hogy erősítse barátságunkat más népekkel.”

Kádár János szavai biztatólag hatnak: „Az egyházak a Hazafias Népfront keretében nemzetközileg is jó ügyért szállnak síkra, amikor a békéért, a népek barátságáért munkálkodnak. Folytassák ezt bizakodva, még nagyobb lendülettel. Magyarországon az állam és az egyház viszonya rendezett. Ezt még azok is tudják, akik rendszerünkkel nem rokonszenveznek. Ez ténylegesen rendezett viszony, ami egyfelől azt jelenti, hogy az egyházak képviselői letették az esküt a Magyar Népköztársaság alkotmányára, és azt tiszteletben tartják. Vállalják a nép munkájának célját: a szocialista társadalomnak, a nemzet jobb jövőjének építését, s szavakkal, tettekkel segítik azok megvalósítását. Másfelől az állam tiszteletben tartja a lelkiismereti szabadságot és az egyházak autonóm működését. Ez így van most, és így lesz a jövőben is, mert ez is fontos tényezője a szocialista nemzeti egységnek. Célunk, hogy a továbbiakban is szorosan összefogjunk mindazokkal, akik tudatosan vallják a szocialista nemzeti egységet, és ennek szellemében cselekednek. Bízom abban, hogy ez a kongresszus is tovább erősíti ezt az egységet, és új lendületet ad a Hazafias Népfront mozgalom munkájának.”

Az egyházi állásfoglalások társadalmunk morális, erkölcsi támogatására és a nemzetközi békeszolgálat jelentőségére tették a hangsúlyt. Mély benyomást keltett a kongresszus résztvevőiben minden mondat, amely arról tett bizonyosságot, hogy a hívő emberek tömegei munkájukkal és szívükkel egyek a szocializmust építő népünk alapvető célkitűzéseivel.

Dr. Lékai László bíboros, esztergomi érsek, a római katolikus püspöki kar elnöke kiemelte, hogy „a ma élő vallásos magyarok szellemi képzettségükkel, munkáskaruk erejével ugyancsak bekapcsolódnak a szocialista Magyarország építésébe, amit nem hívő honfitársaikkal együtt békességesen végeznek. A különböző világnézeti emberek egyformán értékesen munkálkodnak a magyar népért. Teszik ezt megnyugtatóan szép eredménnyel.” A munkában való helytállás erős közösséget teremt. Ez az együttműködés, együttes építés, közös haladás útja. — A másik terület a családi erkölcs feladataihoz vezet. Örvendetes tényként nyugtázta, hogy a Népfront úgy tekinti a családot, mint a társadalom alappilléret, mint a gyermek életre felkészülé-

sének alapvető forrását. „Államunk családpolitikája szinte aggódó gondoskodással fordul a család felé, első sorban a több gyermekeseknek adva az új lakásokat, kiváltságos előnyökkel körülvéve a kismamákat. Valóban népből és nemzetben gondolkodik az állam, amikor a családot a nemzet egészséges sejtjének tekinti, amelyet minden eszközzel, sőt, áldozattal is védeni kell.” — Harmadik fő gondolatként kulturális értékeink jelentőségéről szólt, a maradandó alkotások azon tárházáról, amelybe az Ómagyar Mária siralomtól Ady, József Attila, Radnóti költészetéig megszámlálhatatlan kincs tartozik. Milyen szépségesen zeng a magyar nyelv ereje Károlyi Gáspár bibliafordításában, vagy Pázmány Péternél, aki — az egységes magyarság érdekében — szívesen szót értett a protestáns Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel. A vallásos hitűkhöz ragaszkodó magyarok felbecsülhetetlen munkával vettek részt nyelvünk, műemlékeink, kultúránk, egyetemeink, magyar öntudatunk megalapozásában.

Dr. Bartha Tibor református püspök, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke, az egyéni és a társadalmi erkölcs növekedéséért folytatott erőfeszítések összefüggésére tette a hangsúlyt. „A társadalom szempontjából nyereség az erkölcsi követelmények érvényesülése, a dogmatikai premisszák különbözőségére tekintet nélkül. Nyereség, ha a munkához, a közösséghez való viszony területén, az életvitel, a családvédelem kérdésében, az alkoholizmus felszámolása, a fogyatékosok, öregek gondozása stb. ügyében a vallások erkölcsi követelményeiket érvényesítik.” Itt a kapcsolópont abban rejlik, hogy mind a marxista ideológia, mind a teológia erkölcsstanának a gerince az emberszeretet parancsát állítja középpontba. A társadalom gazdasági fejlődésével együtt kell haladnia a társadalom erkölcsi szintje növekedésének, az egyéni és a közösségi élet minőségének kibontakoztatásával. — Másik különösen figyelemre méltó gondolata volt, amikor az állam és egyház hazai jó viszonyának nemzetközi hatásáról szólt: „Az állam és az egyházak jó viszonyának kialakulása hazánkban, bizonyíthatóan nagy mértékben hozzájárul az imperialista propaganda hitelvesztéséhez, és különösen a fejlődő országok keresztényei, hívei számára igen jelentős útmutatással szolgál. Az állam és az egyházak korrek viszonyának tapasztalata a szó szoros értelmében százmilliók politikai döntését befolyásolhatja, akik lelkiismereti konfliktussal küzdenek: szeretnék minden erejükkel népük boldogulásának ügyét szolgálni, szeretnének a szocializmus útjára térni. Ugyanakkor az imperialista propaganda hatására abban a tévhitben vannak, hogy vallásos hitűket meg kell tagadják, ha a szocializmus útjára térnek. A hazánkban megvalósult egyházpolitika, államunk és az egyházak egymáshoz való viszonya, a hívek részvétele a hazafias nemzeti összefogásban: felmérhetetlen értékű információt ad Afrika, Ázsia, Latin-Amerika népeinek.”

Az egyházi szervezetek szava a hívek millióinak tömegbázisára épült. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa üdvözölte a Népfrontkongresszus állásfoglalását a református, evangélikus, ortodox és szabadegyházak nevében. Köszönetét és elismerését fejezte ki a lelkészeknek és egyháztagnak, akik eddig is részt vettek ebben a munkában. Ugyanakkor felhívással fordult az egyházak vezetőihez és tagjaihoz, hogy vegyenek részt a közéletben, a közös gondok hordozásában, közös célkitűzéseink munkálásában. — A Magyar Római Katolikus Püspöki Karak a Hazafias Népfront VII. kongresszusa alkalmából kibocsátott állásfoglalása hangsúlyozta, hogy „a Népfront az a politikai keret, amiben a népünk társadalmi és kulturális fej-

lődéséért felelősséget vállaló társadalmi, együttműködő erők tömörülnek." A magyarországi egyházak részéről összesen 662 lelkészt választottak meg a Népfront különböző testületeibe. Ez a szám magában véve is szemlélteti az arányokat, ahogyan az egyházak részt vesznek ebben a munkában.

*

A gazdasági helyzet nehézségeit nyíltan népünk elé tárta a XII. pártkongresszus és most a VII. Népfrontkongresszus is. Ez az őszinte szó nagyfontosságú, mert segíti az igények és a lehetőségek összhangját. Előre tudjuk, mire számíthatunk. Ez a reális helyzetábrázolás megóv az igények túlzott fokozásától is, de a pánikba eséstől is. Azt is világosan kell látnunk, hogy csak a jól végzett munka visz előbbre. A munka társadalmában minden a dolgozó ember helytállására,

hivatáshűségére, szakmai tudására és emberi becsületességére épül. Ez megnöveli az erkölcsi értékek rangját.

A helyes emberi magatartás követelménye nagy szerepet kapott a kongresszuson. A tudatformálás iránya: a közösségi ember kialakítása. Az emberi együttélés rendjében nem is lehet más egészséges fejlődési irány, mint az egyénért, a családért, társadalomért, az emberiség jövőjéért felelősséget érző, szolgálattevő magatartás. A fejlett szocialista társadalom építése nemzeti programunk és célkitűzésünk. Ez hív mindnyájunkat cselekvésre, alkotó munkára. Erre buzdított a kongresszusi teremben *Kölcsey* szavának felirata is: „Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!” Hozzáfűzhetjük: mindannyiunk javára és hasznára.

D. Dr. Ottlyk Ernő

„Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!”

Visszatekintés a Hazafias Népfront VII. kongresszusára

Az újságokból, a televízió közvetítésében nem egyszer olvashattuk ezt a megragadó idézetet, amely a HNF VII. kongresszusának üléstermében volt látható. Meg vagyok győződve arról, hogy nemcsak a kétnapos ülésen részt vevő küldöttek szívében maradt meg e jelmondat, hanem sokunk lelkében is. Ezzel az idézettel is a HNF munkára, tevékeny közéleti ténykedésre szólít föl mindnyájunkat szépülő országunk javára. A Népfront az a testület, amelyben népünk minden rétege képviselve van, az a testület, ahol nem lehet tétlenkedni, ahol mindenkinek módja van, hogy hallassa szavát és szolgálja egész népünk javát. Tudjuk sokan örömmel gondolni arra, hogy részesei tudtak lenni annak a munkának, amikor növekedő, erősödő országunk falaiba egy-egy téglát beépítettek.

A HNF Országos Titkárságának jelentéséből tudtuk meg, hogy 538 egyházi személyiséget tartanak nyilván, akik a különböző szintű bizottságokban tevékenyen részt vettek. Azt is tudjuk határozottan, hogy ezen a számon túl még sok azoknak az egyházi embereknek a száma, akik minden választás nélkül is elkötelezetteknek érezték magukat a rendszeres és felelős munka végzésére a Népfronton belül is. Éppen ezért nagyon megtisztelőnek éreztük *Kállai Gyulának*, a HNF Országos Tanácsának elnöki megnyitójában, amikor az egyházi személyeket úgy üdvözölte, mint akik segítségét nyújtanak a „magasztos emberi céljaink megvalósításában”. Ez mellett bátran merjük elmondani azt is, hogy igyekeztünk részt venni közös munkánk minden területén, mert tudtuk, munkánkkal, odaadásunkkal gazdagítani fogjuk szeretett hazánkat.

Azok az elismerő szavak, amelyeket a HNF vezetőitől vagy *Kádár János* első titkártól mint egyházi emberek újból és újból kapunk, még komolyabb munkára serkentenek bennünket. Szavunkkal is, de tetteinkkel is segíteni, építeni akarunk. Mi vállaltuk szocialista hazánkat, ahol lelkiismereti szabadságunk biztosított ma, és így lesz a jövőben is. Ezért a jövőben is szorosan összefogva, tudatosan akarunk dolgozni ilyen szellemenben az egységet munkáló Hazafias Népfront területén.

A Hazafias Népfront irányelvei

A VII. kongresszust egész népünk nagy figyelemmel kísérte. Kerületi és megyei szinten tartott gyűléseken

készültek föl küldötteink e nagy jelentőségű ülésre. Most, amikor már annyi szinten és annyi újság megírta beszámolóit és értékelését, jó lenne e cikk keretén belül egy kicsit tovább lépni. Elégge megkísérti az embert az, hogy visszatekintést is tegyen, miként bontakozott ki és nőtt gazdag lombú fává az évtizedek során ez a mozgalom. Mégsem bocsátkozhatunk részletes ismertetésbe és elemzésbe, de ugyanakkor örömmel mondhatjuk el, meglepődéssel nyugtáztuk, hogy a Hazafias Népfront a közös célok elérésében milyen nagy mértékben tudta mozgósítani társadalmunk rétegeit. Nem tudjuk elégge értékelni azt a munkát, amely nemcsak magas szinten mutatkozott meg a HNF tevékenységében, hanem magába öleli nemzetünk életének szinte minden kis eseményét. Ha kellett, harcot folytatott nemzeti kincseink nagyobb megbecsüléséért, fordítsunk több gondot történelmi értékeinkre. Ugyanakkor erős hangsúlyt kapott mai életünk gazdasági kérdéseinek megvitatása, segítése. Igyekezett megőrizni ez a mozgalom bennünket attól, hogy soha ne feledjük el a magunk javainak védelme mellett országunkon is kitekinteni.

Vallásos emberek és lelkészek szempontjából kifejezhetetlen megnyugvást jelentett tudni azt, hogy számíthatunk ránk. Hiszen honfitársaink millióival együtt építettük, szépítettük országunkat. Nem mulaszthatjuk el, hogy ne idézzük azt a nagy jelentőségű megállapítást, amely még a Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusán hangzott el, amikor az állam és egyház kapcsolatáról volt szó: „Ma már nem egyszerűen rendezett viszonyról van szó, hanem a nép javára végzett közös munkáról.”

Ennek szellemében készültek az országos küldöttek a VII. kongresszusra, és ennek szellemében is folyt le. A két kongresszus közötti időről való beszámolás mellett egész népünk életére kiható együttlévő volt a társadalmunk minden rétegét képviselő küldöttek két napos tanácskozása. Ami mégis a legmegragadóbb volt ezen az ülésen az a jövő életünkre kiható javaslatok és tervek elkészítése. Nagyon hiányos lett volna a HNF Országos Tanácsa által összeállított jelentés, ha csak az elvégzett munkáról ad jelentést. Kiváltképpen megragadó volt előttünk az a tény, ahogy a jövőről, annak továbbépítéséről, a hazafiság tudatának fejlesztéséről és a nemzetközi felelősségünk erősítéséről beszéltek.

Márpedig ez olyan előremutatás, amely segíteni kívánja társadalmunk fejlődését, az előttünk álló szociális, kulturális, politikai és gazdasági feladatok megoldásában.

Ezért szólunk most röviden néhány kiemelkedő témáról, amelyet a kongresszus népünk szívére helyezett, és amelyek további munkájának meghatározói.

A család

„Hivők és nem hivők egyaránt kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak a családnak” — mondotta fölszólalása egyik részében Bartha püspök. „Társadalmunk legkisebb alapközössége a család.” A családok létezése nélkül nem jöhetnének létre a többi közösségek. Ezért a HNF nemcsak fölismerte ennek fontosságát, hanem támogatja, erősíti a családot. A személyiség formálója, művelője a család, amelyet a társadalomban megélni kell.

Nem kétséges senki előtt, hogy a család szerepköre átalakult napjainkban. Először is abban, hogy a létfenntartáshoz szükséges gazdasági közösség helyébe a többféle munkával szerzett jövedelemmel gazdálkodó család lépett. A családon belüli munkamegosztás is módosult, és így bizonyos mértékig új tartalmat kapott a családi élet. Ez viszont megnövelte a családok felelősségét két szempontból is: a párválasztásban és a gyermeknevelésben. A válások magas aránya miatt még komolyabb szolgálatra hívta föl mindnyájunk figyelmét a kongresszus, és reánk is nagyon sok tennivaló vár ezen a területen.

A családdal járó erkölcsi értékekre is vigyázni kell, éppen a gyermekek miatt. Szükséges, hogy a társadalomban eme nagy fontosságú feladat betöltéséhez a család belső élete kiegyensúlyozott legyen, mert csak így képes betölteni nevelő feladatát. A családon belül kell megtanulni és megvalósítani a tiszteletadás és megbecsülés légkörét. Ott tanulják gyermekeink az olyan érzéseket, mint kollektívizmus, demokrácia, szabadság.

A HNF a család újraértékelésében komoly kérdéseket vetett föl. Tudatában kell lennünk mindnyájunknak, hogy a gyermek, amit szüleitől otthon kapott, mindezt viszi tovább az emberi közösségbe. Nem közömbös ezért, hogy gyermekeink mit szívnak magukba a családi közösségben. Ha otthon az ismerősökről, rokonokról vagy a munkahelyről csak rosszat hallott, az ilyen gyermekeknek felnőtként sokkal nehezebb lesz beilleszkedése a társadalomba, mint aki kiegyensúlyozott légkörű családban nőtt fel. Úgy érzem — még a kivételek ellenére is —, hogy gyermekeink feltehetően olyan emberré válnak, mint amilyen magatartással találkoztak a családban.

Sok bírálattal hangzott el, hogy idős, nyugdíjas szülők, nagyszülők nem kapják meg azt a gondozást, szeretetet, ami pedig megilletné őket. Ne felejtjük el egy pillanatra sem, hogy nyugdíjasaink a legnehezebb években áldozatos, küzdelmes munkával rakták le mai életünk alapjait, újjáépítve a háború poklában tönkrement országot. A Népfront tevékenységével és állásfoglalásaival nagyobb felelősséget akar ébreszteni mindenkiben a családi életre nézve is.

A szövetségi politika

A hetvenes években soha nem tapasztalt arányú tudományos-technikai fejlődés és nagy társadalmi átalakulások korszakát éltük. A világpolitikai és gazdasági átrendeződések bonyolult és sokarcú jelenségei közepette igyekeztünk nemcsak helytállni, de lépést is

tartani a fejlődéssel, mert valamennyiünkre új feladatok sokaságát róják, a munkánkkal szemben egyre növekvő követelményeket támasztanak, az eddiginél is töretlenebb összefogást igényelnek.

Ennek keretében a HNF milliók mozgalma lett, mert szinte minden emberre kiterjedő összefogás megteremtésének és megőrzésének egyik letéteményese. Aki csak tenni akar és tenni tud azért, hogy népünk a választott úton egyre gyorsabb léptekkel haladjon előre, az mindenki bekapcsolódhat e munkába. Nem egyszer megállapították, hogy a szocialista nemzeti egység fontos és nélkülözhetetlen alkotóeleme ennek megvalósításában van.

Azt is tudjuk, milyen hosszú, türelmes és állhatatos munka eredményeként született meg ez a nemzeti egység. De ennek megőrzése állandó erőfeszítéseket követel. Az igazi bizalom létrejött, amelyet szüntelen ápolni, erősíteni kell ahhoz, hogy a mind nagyobb célok elérésére igazi alkotóerővé váljék.

Sokan csak akkor érzékelték a HNF fontosságát, amikor a választások kapcsán hallhatta szavát. Ma határozottan megállapíthatjuk, hogy mennyire szélesedett és sokakban tudatosodott felelősségteljes társadalmi szerepe. Abban, hogy az embereknek megnövekedett közéleti érdeklődése van, nem kis szolgálatot töltött be ez a mozgalom. A különböző üléseken jelen volt emberek eljutottak odáig, hogy nemcsak szűkebb környezetükért érznek felelősséget, hanem hallatják szavukat a tágabb közös ügyekben is. Szóltak az eredményekről, de ha kellett az esetleges hibákat, a kisebb-nagyobb ellentmondásokat is felvetették a javítási-akaratok jogos óhajával.

A népfrontmozgalomban együtt munkálkodók, akár munkások, akár értelmiségiek, olyan kérdésekben nyilvánítottak véleményt, amelyek növelték a népfrontfórumok résztvevőinek helyzetismeretét, tájékozottságát. Úgy vettük észre, hogy a Népfront mozgalma és tevékenysége többeket tudott aktivizálni azok közül, akik eddig némi közömbösséggel nézték, mi történik körülöttük. A gyorsabb előrehaladás útját vagy módját csak közösen tudjuk keresni és közös erővel tudjuk segíteni. Öröm volt hallani a kongresszusnak azt a megállapítását, hogy „a széthúzás nem jellemző ránk”. Nemcsak szép megállapítás ez, hanem tényleges valóság, hiszen országunk építésében nem tudunk volna eddig eljutni széthúzással. Mégis a jövőre nézve nagyon fontos lesz az igazi egység érvényesítése, mert a nemzeti egység erősödésének alapfeltétele az együttgondolkodás, döntések együttes meghozatala, valamint az ezt követő egységes, közös cselekvés.

Mennyire ismerőseknek hatnak ezek a megállapítások, hiszen szószekeinken nem egyszer elhangzott már, hogy az „igének pedig megtartói legyetek és ne csak hallgatói.” Beszédünk, de mellette cselekvésünk tehet bennünket hazánk hű állampolgáraivá. A Népfront célkitűzéseinek megvalósításához nagy mértékben hozzájárultak az egyházak képviselői is. Együttműködési készségünk, közéleti munkásságunk és azok a sajátos lehetőségek, amelyekkel rendelkezünk, úgy érzem tekintélyes részt vállalnak a béke és a jó belpolitikai légkör megőrzésében.

Az egyetemes béke

A HNF egyik legáltalánosabb, hazánk minden osztályának és rétegének összefogása a béke kérdésében tükröződik. Ismét vészfelhők kezdenek gyülekezni a nemzetközi ég horizontján, ezért a népek közötti barátság ápolása, a háborús veszély elhárítása, az enyhülés légkörének fenntartása rendkívül fontos helyet foglal el. Ebben a munkában együtt fáradozunk fiata-

lok, idősek, különböző világnézetű és anyanyelvű emberekkel, akik tudatában vannak milyen veszélyeket rejt magában egy újabb világégés. A népfrontmozgalom ezt az ügyet sok kül- és belpolitikai megmozdulással, akcióval, előadással szolgálta. Nem kis hangsúlyt kapott e területen a nemzetközi összetartozás gondolata, a háborús feszültség szítása elleni fellépés, a felszabadulásukért küzdő népek ügyének támogatása.

Ezért kapcsolódik bele minden évben a HNF olyan aktívan az Országos Béketanács hagyományos tavaszi akciójába a Béke és Barátság Hónaphoz. A különböző rendezvényekkel kifejezésre kívánják juttatni országunk lakosságának állásfoglalását az európai béke és biztonság kérdéseiben; részt venni az európai biztonság és együttműködés erősítéséért vívott küzdelemben; hozzájárulni az enyhülési folyamat továbbfejlesztéséhez. Nagyon komoly feladatra vállalkozik ezen a téren is a HNF, mert tovább kell fejleszteni a szocialista hazafiság cselekvő megnyilvánulásait.

Nem hagyta figyelmen kívül a kongresszus azt a békeprogramot, amelyet Leonyid Brezsnyev, a Szovjetunió elnöke hirdetett az SZKP XXVI. kongresszusa alkalmával. Bölcs államférfira valló beszédet mondott, hiszen mindenki érzi szerte a világon azt a nagy feszültséget, ami fennáll, mert a „háborús veszély” árnyéka nehezedik a világra. Nem kemény beszéd volt ez — bár tehetne volna — de Brezsnyev százmilliók életét, békéjét és otthonát tartotta szem előtt, akik élni és dolgozni szeretnének pusztítás helyett. Horribilis összegeket költ ma a világ a katonai kiadásokra, de ezt még tovább akarják fokozni az USA-ban és a NATO-beli szövetségesek. Újra elővették a neutronfegyver gyártásának lehetőségét, és amerikai nukleáris rakéta fegyvereket akarnak Nyugat-Európába telepíteni.

Ezzel szemben Brezsnyev főtítkárnak egy békeprogramot terjesztett elő. Szavaiban először azt hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió nem törekszik katonai fölényre a másik féllel szemben, sőt kérte az európai államokat, hogy kössenek egy olyan megállapodást, hogy nem alkalmaznak elsőként egymás ellen sem nukleáris, sem hagyományos fegyvereket. Szükségesnek látja, hogy össz-európai értekezletet hívjanak össze a katonai enyhülés és leszerelés kérdéseiben.

Fontosnak mondható Brezsnyev főtítkárnak azon álláspontja is, hogy nem elégedett meg a korábbi javaslatok megismétlésével, hanem újabb javaslatokkal fordult a nyugati országok vezetői felé. Szükségesnek látja valamennyi állam gyümölcsöző együttműködését a békés feladatok megoldásában. Éppen ezért a legfelsőbb szinten való aktív párbeszéd folytatását javasolta min-

den szinten, hogy „bizalom erősítő intézkedéseket” hozzanak.

Mi, egyházi emberek, akik eddig is dolgoztunk és hirdettük a béke fontosságát, drága kincsek látjuk az életet, az otthont, a népek együttműködését. Mi egyértelműen támogatjuk ezeket a javaslatokat. De nagyonis ellene vagyunk minden fegyverkezésnek, a nemzetközi feszültség élezésének. Örülünk annak, hogy a HNF összefogja a jóakarátú emberek munkáját és fáradozását, és a jövőben is imádkozni, de dolgozni is akarunk azért, hogy az állampolgárok felelősségük tudatában tegyenek meg mindent a népek békéjének biztosításáért.

A HNF VII. kongresszusán elhangzottakkal kapcsolatban, valamint az elmúlt évek, évtizedek munkáját tekintve, örömmel és határozottan elmondhatjuk, hogy mindenki által elfogadható célokért küzdött a Népfront. Sokáig azt gondoltuk, hogy a különböző világnézetű emberek között nem jöhet létre egység. A tapasztalatok azt bizonyították, hogy vannak olyan célok, amelyeket el tud fogadni mindenki, aki őszinte szívvel szereti hazáját.

A HNF munkájában az egyházak lelkeszei és vezetői nemcsak képviseletként vannak jelen, hanem az egyházak támogatják is azokat a célkitűzéseket, amelyek mindnyájunk javát, fölemelkedését jelentik. Ilyenek az életszínvonal emelkedése, a környezetvédelmet biztosító tevékenység, a békepolitika, a más népekkel való barátság erősítése. Nyugodtan mondhatjuk, új megfogalmazást kapott a kongresszuson annak a meglátása is, hogy nemcsak egymásért élünk, vagy együttműködünk közös célok megvalósításáért, hanem az egymás nézetei iránt érdeklődünk, tiszteletben tartjuk. Ebben is sokat segített a Népfront munkája, hiszen az emberre irányította a figyelmet. Az emberre, aki érez, dolgozik, formálja a jövőt, mindazt, ami szép és jó. Ebben a tevékenységében pedig senki sem lehet önző, csak a maga hasznát kereső. A tudatosság és a szervezethez teszi lehetővé, hogy a közösség, a társadalom javát szolgálja.

A Hazafias Népfront munkájában erre minden területen lehetőség nyílik, mert nemcsak a küldötteket, hanem az érdeklődőket is az egyetértés vezérelte. Ez az egyetértés volt a jellemzője a kongresszus munkájának, a beszámolót megelőző éveknek, és meg vagyunk arról győződve, hogy ez lesz az ismérve a jövőben is. Ehhez szeretnénk mi, egyházi emberek is hozzájárulni szívvel, lélekkel. A közös jóban való együttműködésre készek vagyunk és köteleseknek is érezzük erre magunkat.

Viczián János

A jelenlegi világhelyzet és a keresztyén békefeladatok

Dr. Tóth Károly püspök elnöki beszéde a KBK munkabizottságának kijevei ülésén
1981. március 30.

Az eddigi gyakorlat szerint mozgalmunk vezető testülete, a Munkabizottság tanácskozásain elemzi és értékeli nemcsak a legutóbbi ülés óta elvégzett munkát, hanem a béke kilátásait meghatározó nemzetközi eseményeket is. Az ilyen, testvéri vitákban kialakult értékelési szempontok határozzák meg mozgalmunk további feladatait. Mindezt testvéri, nyílt és őszinte eszmecsereben végezzük el. Ezért ez alkalommal sem támasztom azt az igényt, hogy amit én most mondani fogok, az teljes lesz, vagy még kevésbé, hogy az a csalahatalatlan és megfellebbezhetetlen végső igazság. Ellenkezőleg, kérem és várom a kiegészítéseket, a testvéri korrekcióit vagy éppen kritikát. A testvéri közösségekben így együtt elvégzendő elemzésnek viszont mozgalmunk további feladatait meg kell határoznia: a nemzetközi eseményekre vonatkozó *interpretációt*, a megalapozott *információt* és a céltudatos *mobilizációt* kell szolgáltatnia. Ezért is fogalmaztuk mostani ülésünk témáját így: „A jelenlegi világhelyzetből adódó keresztyén béke-feladatok”, mert az a meggyőződésünk, hogy csak annyi értéke lesz mostani eszmecsereünknek is, amennyit mozgalmunk e hármas feladatra nézve eredményként majd magáénak mondhat. Ennyit mostani tanácskozásunk módszeréről.

A Munkabizottság eisenachi ülése óta eltelt idő békefáradozásait két világpolitikai esemény határolja be, fogja közre. Egyik az Egyesült Államokban lezajlott elnökválasztás (múlt év november elején) és az új amerikai adminisztráció politikai programja; másik a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXVI. Kongresszusa, amelyre ez év február végén került sor, és az ott előterjesztett nagyjelentőségű békejavaslatok. Természetesen e két nagy esemény által körülhatárolt időszakban más fontos nemzetközi események is történtek. Ezeknek kihatásait szintén nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Az Európai Biztonsági és Együtműködési Konferencia, a Helsinkii Egyezmény madridi utókonferenciája még tart. Az ENSZ eredménytelenül végződött Namíbia-Konferenciája Genfben (1981. január). Az el nem kötelezett országok külügyminisztereinek új delhi értekezlete (1981. február). A közép- és dél-amerikai tragikus események, mindenekelőtt az el salvadori fejlemények. Vagy az egyházi, ökumenikus események közül: János Pál pápa gyakori utazásai (ebben az időszakban járt a Német Szövetségi Köztársaságban és Távol-Keleten); valamint az Egyházak Világtanácsa fontos nemzetközi állásfoglalásai, melyeket a Végrehajtó Bizottság februári ülése hozott. Ezek mind olyan események, amelyekkel foglalkoznunk kellene. Az ázsiai eseményeket már eleve azért nem is említtem, mert Munkabizottságunk mostani ülésének főtémájáról ázsiai, indiai testvérünk fog szólni.

Már itt, beszédem elején meg kell állapítanom azt a mindenki által tapasztalt tény, hogy nőtt a háborús veszély az elmúlt időszakban. Ezzel együtt bonyolultabb és nehezebbé vált a békemunka. Viszont a vészéllyel együtt nőtt a felelősségérzet és a készség a

békéért való erőfeszítésekre a keresztyének között is, és másutt is. Ezért én most a termékeny eszmecsere megindítandó, a következő témákat fogom röviden érinteni:

1. Első helyen szólok a keresztyének és egyházak fokozódó béke-tevékenységének biztató jeleiről, és felhívom a figyelmet az e téren mutatkozó negatív jelenségekre is.

2. Az új amerikai adminisztráció új orientációjának okait és várható kihatásait is vizsgálunk kell.

3. Szólni kell a Harmadik Világ néhány alapvető problémájáról.

4. Röviden érinteni kell a világ közvéleményét foglalkoztató égető kérdéseket, mint a lengyelországi események, El Salvador, Afrika déli részének eseményei és Afganisztán.

5. Behatóan kell foglalkoznunk a leszerelés ügyének új dimenzióival.

6. A legnagyobb komolysággal elemeznünk kell a Szovjetunió békejavaslatait.

7. Végül néhány javaslatot terjeszték majd mozgalmunk vezető testülete elé az előttünk álló időszakra kialakítandó programra vonatkozólag.

Feszültségek ellenére — előre

A keresztyén egyházak béke-tevékenységét szemlélve meg lehet állapítani, hogy a fokozottabb felelősség jeleivel együtt tapasztalható egyfajta polarizáció. Ez azt jelenti, hogy a világkeresztyénség egy része — a mi fel fogásunk szerint a nagyobbik része — fokozottabban tudatában van a világbékéért hordozott felelősségnek. Másrészt viszont a konzervatív keresztyén körök visszahúzó tevékenysége is megélnékült.

A nyugat-európai országokat tekintve meg kell jegyeznünk, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban bontakozott ki a legszélesebb béke-mozgalom, a szó általános értelmében. Az elmúlt év novemberében tartott békehét keretében 130 városban és helyiségben több ezer istentiszteleten beszéltek a békéről. Ez az erőfeszítés a legkülönbözőbb keresztyén szervezetek, csoportok és mozgalmak összefogásának az eredménye, amelyek felismerték, hogy csak az összefogás és az együttműködés hozhatja meg a kívánt hatást. Ennek a nagyméretű békefáradozásnak a keretében élénk teológiai vita alakult ki, amelynek különböző eredményeit figyelembe kell vennünk. Ezeknek a béke-erőfeszítéseknek az eredményeként a hivatalos egyházak is megmozdultak, és egy egész sereg NSZK-beli tartományi egyház hivatalosan Zsinatának napirendjére tűzte a keresztyén egyház békeszolgálatát. Itt csak felsorolom azokat a tartományi egyházakat, amelyeknek Zsinata foglalkozott ezzel a kérdéssel, anélkül, hogy állásfoglalásaikat és tárgyalásaik eredményeit minősíteném. Ilyen határozatot hozott a Lippei, a Pfalzi, a Württembergi, a Westfáliai, a Rajnai és a Hessen-Nassau tartományi, valamint a nyugat-berlini egyház Zsinata. Fontos elő-

relépésként kell számontartanunk, hogy az FKD Tanácsa határozatot hozott, miszerint egyik bizottságának feladatául jelölte ki egy Béke-Emlékirat kidolgozását.

Hollandiában, ahol hagyománya van a tömegpusztító fegyverekkel szembeni határozott keresztyén szónak, megélték az egyházközi Béketanács irányításával a különböző protestáns egyházak békefáradása, főleg a közép-hatósugarú rakéták telepítésének összefüggésében. A Holland Református Egyház Zsinata az elmúlt évben megújította és erőteljesebbé tette a korábbi évek határozatait, és valamennyi gyülekezethez küldött felhívásában többek között kijelenti:

„... Az Egyház nem hallgathat a világban egyre gyorsabban fejlődő és tökéletesedő pusztító atompotenciálról; nem fogadhatja el, hogy a béke megtartását hosszútávon a pusztító fegyverek mind magasabbra halmozásával szolgálják, amelyek képesek arra, hogy a földet több ezer évre lakhatatlanná tegyék. Éppígy nem fogadhatja el az Egyház, hogy Keleten és Nyugaton a szűkös nyersanyagot és az emberi értelmet a kölcsönös védekezésre használják fel, a szegénység és a kizsákmányolás elleni harc azonban a világ sok részén ezért egyre inkább lehetetlenné válik.” (Junge Kirche, Bremen, 1981. február, 61. old.)

Svédországban a Svéd Lutheránus Egyház érsekeinek, Sundby érseknek, az Egyházak Világtanácsa egyik elnökeinek a nyilatkozatát kell igen jelentősnek tartanunk, amely szerint erőfeszítéseket kell tenni egy egyházi béke-világkonferencia összehívására.

Figyelemre méltó a Canterbury érseknek az elmúlt év őszén (november 24-én) a Brit Egyháztanács londoni ülésén tartott beszéde, amely szintén igen erőteljesen figyelmeztet a keresztyének béke-feladataira. Többek között ezeket mondta:

„Az Egyháznak nem szabad csupán siránkoznia a helyzet miatt: cselekednie kell sürgősen az új út megtalálása érdekében. Harcolnia kell a hamis önelégültség ellen, s minden ellen, ami azt sugallja, hogy egy normális helyzetben élünk. Az Egyház feladata, hogy helyesen interpretálja a nukleáris fegyverek adta jelet, s felsőbbrendű felelőssége, hogy e világban az igazságot és szeretetet mozdítsa elő. Ez vallásos háborút jelent a 'steril szavak' ellen, amelyek önelégültséghez vezetnek; háborút olyan szavak ellen, amelyek a propaganda és az igazság elferdítése érdekében állnak és a kölcsönös ellenségeskedést növelik. Mind a két fronton cselekedetek változtathatják meg az atmoszférát, amelyben a döntések születnek.”

„Azt hiszem, hitünk és valóságérzetünk először is hűséget kíván meg tőlünk az Úr parancsolatahoz, miszerint a keresztyéneknek mindenütt a világon békét szerzőknek és békét megtartóknak kell lenniük; hűséget az igazsághoz, és én imádkozom azért, hogy az egyházakban ezt az egész kérdést komolyan véve és egymást elismerve ezekben a napokban az igazság egyik nagy mozzanatát éljük át.”

Rendkívüli jelentőséget tulajdonítok az egyik legtekintélyesebb északamerikai protestáns egyház, a United Presbyterian Church zsinatán hozott béke-nyilatkozatnak, amely a „Békeszerzés, a hívők hivatása” (Peacemaking, The Believers' Calling) címet viseli. Ez a dokumentum olyan teológiai és etikai megállapításokat tartalmaz, amelyekre fel kell figyelni és mások figyelmét is fel kell hívunk. A jelenlegi megromlott kelet-nyugati viszonyok között a keresztyének béke-feladatai szempontjából nagy horderejű kijelentéseket tartalmaz ez az állásfoglalás. Teológiai alapvetését a következőképpen határozza meg:

„A békeszerzés az Egyház missziójának elengedhetet-

len alkotórésze. Nem periférikus vagy másodlagos, hanem lényegi jelentőségű az Egyháznak Krisztushoz való hűsége szempontjából. Ahogyan a Róm 8,6-ban olvassuk: „Mert a testnek gondolata halál; a Lélek gondolata pedig élet és békesség.”

Ennek a központi feladatnak az elvesztése az Egyház természetét fenyegeti, s ajtót nyit a bálványimádásnak, így pl. népek, szociális és gazdasági rendszerek, etikai csoportok és kulturális hagyományok külön érdekeinek és céljainak. Mindezek kevésbé fontosak mint az a végcél, amely felé Isten vezet minden teremtményt. A bálványimádó fanatizmus gyümölcse nem a béke, hanem a viszály. A bálványokhoz való hűség akadályozza az Egyház látomásának: a „békének, mely minden értelmet felülhalad”. A korlátozott látás azzal kísért bennünket, hogy a békét a bálványok biztonságában találjuk meg, amelyek hűséget és hamis bizalmat követelnek a kultúrában, embercsoportokban, gazdasági rendszerben, hatalomban, népben. Könnyű összetéveszteni a béke keresését a biztonság keresésével. A félelem attól, ami körülöttünk a világban van, vagy időben előttünk áll, azt a kísértést rejti magában, hogy hatalommal örizzük meg, amink van. Bizalmunk inkább a hamis istenek biztonságára fordul, semmint afelé a hatalom felé, aki minden teremtmény mozgatója. Új, szélesebb opciók miatt elvetjük az Ígéret Földjére való zarándoklást. Ahelyett, hogy kipróbálnánk a szabad életet és az Isten teremtése fölötti örömet, csak az önvédelmet és az ígéretekkel szembeni ellenállást ismerjük. Az a kísértésünk, hogy az Istennel összekapcsolt élet helyett a halált választjuk, a világ hatalmaival és érdekeivel együtt.

Mivel ilyen könnyen áldozataivá esünk a kísértésnek, az egyháznak számolnia kell azzal, hogy mi szükséges a békeszerzés melletti elkötelezettségben: Hitvallás és bátorság. Hitvallás azért, mert mi, akik az egyházhoz tartozunk, olyan igazságtalanságokat cselekedtünk, amelyek háborút és viszályt szültek. Feladatainkat tisztán kézzel közelítjük meg. Bátorság azért, mert egy bűnös világban élünk, ahol az igazi béke megszerzésére irányuló igazság keresésének sok ellensége van. A békeszerzés az a központi küzdelem, amelyben bűnöségünk megítéltetik, s amely ellen a gonosz e világban ellenáll. Hogy békeszerzők legyünk, magunkra kell venni keresztünk, s követnünk kell Krisztust (Mk 8,34).

A mai válságról szerzett ismeret és a békeszerzés problémái a helyzet bonyolultságában nyilvánulnak meg. A hit azonban kiegészíti a megértést. Krisztus követői hitük által el vannak kötelezve arra, hogy válaszoljanak az Úr kezdeményezésére a békeszerzés missziójában. A békeszerzés nem csupán egy a többi tevékenység között, amelyet a hívők figyelmen kívül hagyhatnának. A történelem e kritikus pillanatában a békeszerzés minden hívő központi tevékenysége, személy szerint és együttesen. Krisztusban való életünk szívében van ez, az egyház kényszerítő felelőssége.” (18—19. old.)

Különösen fontosnak tartom a dokumentum háttér-elemzésének azt a megállapítását, miszerint a béke elválaszthatatlan az igazságtól:

„A bibliai elbeszélésben a próféták elítélték azokat, akik 'békét' kiáltottak, mielőtt igazságot teremtettek volna (Jer 6,14).”

Az igazság, amelyről beszél, igen szoros kapcsolatban áll a felszabadítással. A dokumentum maga is prófétai hangot üt meg, amikor — különösen az új amerikai adminisztráció intézkedéseinek összefüggésében — figyelembe veszi a következő megállapítást:

„Az igazságtalan rendszer megvédésének politikáját

folytatni egy forradalmi világban vakmerőség. Teológiailag fogalmazva, az ilyen politika megkísérli az újat kirekeszteni a történelemből, s ezért fel kell hagynunk azszal. Ez azt jelenti, hogy egy olyan politikának kell felváltania az USA eddigi de facto ellenforradalmi politikáját, amely a forradalmi mozgalmakat kritikusan megvizsgálja és lehetőségeiket megítéli.” (26. old.)

A pozitív megnyilatkozások sorában említtem a neves amerikai evangélikus, Billy Graham gondolkodásának és szemléletmódjának alapvető megváltozását. Ez a világszerte ismert keresztyén személyiség egyértelműen a béke és a leszerelés, a termonukleáris háború elleni küzdelem híve lett.

„A mi generációnkat különleges módon megkülönbözteti az az egyedülálló képességünk, hogy el tudjuk pusztítani a tömegpusztító fegyverek által az egész emberi nemzetet. Megdöbbentő a nukleáris és biokémiai fegyvertartalékoknak az állandó növekedése.”

„A keresztyének összefogva mindazokkal, akik agódnak az emberiség jövőjéért, nem maradhatnak közömbösek ebben a kérdésben. Az Isten akarata az üdvözülés, nem az elpusztítás. És mégis, máris emberek milliói válnak indirekt áldozataivá a fegyverkezési háj-szának. Olyan anyagi forrásokat, amelyekkel az éhhalál szélén lévő milliokat lehetne segíteni, arra használják, hogy fegyvereket gyártsanak, és ennek következtében máris megszámlálhatatlan ember van éhhalálra ítélve.” (Dr. B. Graham székfoglalójából a Debreceni Református Teológiai Akadémián díszdoktorrá történt avatásán.)

A szocialista országokban élő egyházak állásfoglalásait hosszan lehetne sorolni. Itt most csupán az Orosz Ortodox Egyház fejének, Őszentsége Pimen patriarkának a Madridi konferencia összefüggésében kiadott nyilatkozatára utalok, amelyben igen nagy hangsúlyt kapott az enyhülési politikához való visszatérés fontossága és a katonai konfrontáció politikájának veszélyessége.

Szeretném az Egyházak Világtanácsa Végrehajtó Bizottságának nyilatkozatával zárni ezt a rövid és korántsem teljes felsorolást. Ez a nyilatkozat a namíbiai kérdésre nézve és az el salvadori helyzetre vonatkozóan hozott előremutató és bátor állásfoglalást. (Lásd EPD 1981. februári szám, 18. old.)

Az egyházak ökumenikus tevékenységét szemlélve megállapítható két mozzanat. Az egyik: az egyes kérdésekben való együttműködés hajlandósága, tehát bizonyos fontos kérdésekben minden különbözőség és felfogásbeli eltérés mellett is lehet együtt dolgozni. A másik az a felismerés, hogy a béke és igazságosság céljainak elérése csak egy folyamat lehet, amelynek részleteit, egyes gyakorlati megjelenési formáit az adott helyzetekben is mindig a béke és az igazságosság céljának elérése kell hogy meghatározza.

Jóllehet ezek mind bátorító és előre mutató jelei az egyházak béke-felelőssége növekedésének, mégis igazat kell adnunk Gollwitzer professzornak, aki — velünk együtt — többet kér és vár a keresztyén egyházaktól. A fenti állásfoglalásokra utalva a következő kijelentést tette egyik prédikációjában:

„De ez még mindig nem lett általános jelszová a keresztyén egyházakban, még mindig nem fogadták el teljes egyértelműséggel a hivatalos egyházi szervek, zsinatunk, a pápa. Még mindig távol állnak ettől az evangélikál körök — amelyek különös hitbéli hűséggel dicsekednek — s ezt világi kérdésnek tartják, amely nem tartozik a keresztyénekre.” (Eine Lobby für den Frieden, Junge Kirche 1981:2, 58. old.)

Ezzel már átléptünk a polarizációt jelző folyamat másik jelenségére: a negatív jelekre, amelyek különösen

az Egyesült Államokban voltak megfigyelhetők az elnökválasztás kapcsán, és azóta is. Reagan elnököt és politikáját keresztyén fundamentalisták csoportja juttatta hatalomra. Ezek alkotják a legjobboldalibb, fasisztoid gyűjtőmedence magját, és féltő, hogy ezek az erők az USA-ban nemzeti tömegmozgalmá válnak, olyan szervezeten és egységesen léptek fel a választások során. (Lásd: Bernd Greiner, Die Kräfteverschiebung in der amerikanischen Politik. Blätter für Deutsche und Internationale Politik, 1980 12, 1426. old.)

Egy másik beszámoló 40 millióra teszi az Egyesült Államokban az „evangélikálok” számát, akik „ma a biblíamagyarazatot modern politikai félelmükkel azonosítják. Az apokalipszist a nukleáris háborútól várják... Az Egyesült Államok és a Szovjetunió mint az örök jó és gonosz alakjai találkoznak egymással.” (W. Pfaff, Resigned to the Worst? International Herald Tribune, 1981. márc. 13.)

Nagyon érdekes az is, hogy ezek az „evangélikálok” a legvakbuzgóbb hívei a cionizmusnak és Izrael politikájának, mert szerintük „az izraeli állam központi szerepet fog játszani a történelem utolsó, apokaliptikus felvonásában, amely csúcspontját Krisztus második eljövételével éri el.” (International Herald Tribune, 1981. március 6. America's Evangelicals: More Zionist than Zionists.)

Ezeknek a csoportoknak a befolyása nem lebecsülhető, ha figyelembe vesszük, hogy az Egyesült Államok és Kanada területén 1300 rádióadójuk van és saját televíziós hálózattal rendelkeznek. Ezek a militarista politikát támogató egyházi csoportosulások igen nagy szerepet játszanak az új amerikai kormány ideológiai háttérének biztosításában, amennyiben úgy tekintenek az Egyesült Államokra, mint amelynek missziója van a világban. „Isten Amerikát választotta ki, hogy a szabadság garanciája és terjesztője legyen, és ehhez minden eszköz igénybevétele megengedett.” Így biztosítanak vallásos igazolást és szankciókat a konfrontációs és fokozottabb erőszakra építő amerikai külpolitika számára. (Lásd: N. Birnbaum: Amerikanische Aussenpolitik als Funktion gesellschaftlicher Kräfte. Europa Archiv 1980. 18. sz. 557. old.)

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a jelenlegi helyzetben szükségesebb mint valaha a tájékoztató, interpretáló és mobilizáló szolgálat. Az egyházakban és a keresztyén csoportok körében végbemenő mélyreható változás és polarizáció meg kell hogy szabja a Keresztyén Békekonferencia további feladatait is.

Új vezetés a „régii” Amerikában

Közismert, hogy az Amerikai Egyesült Államok elnökválasztásában tükröződő földcsuszamlás, amely Ronald Reagent juttatta a Fehér Házbá, annak a családottságnak és keserűségnek az eredménye, amely most nemzeti divat Amerikában. Szakértők véleménye szerint a választás negatív választás volt: nem Reagan mellett, hanem Carter ellen választottak. Súlyosan téves azonban az a szemlélet, mintha az USA súlyos belső gazdasági problémái egyedül a korábbi vezető szerepének visszaszorulása, személyi, szubjektív okokra lenne visszavezethető, nem pedig a világban bekövetkezett objektív változásokra. Valóban igaz az, hogy nem az elnök személye határozza meg az Egyesült Államok politikáját, hanem a belső problémák és a gazdasági nehézségek teremtették az elnököt. Ha nem veszi valaki tudomásul azt, hogy a 30 vagy 25 évvel ezelőtti állapotokhoz képest milyen objektív változások történtek a világban legalább három vonatkozásban:

- a) a Harmadik Világ felszabadulásával;
- b) a szocialista országok megerősödésével;
- c) és Nyugat-Európa gazdasági fejlődésével;

— akkor semmiképp sem tud tájékozódni az új amerikai politikai orientációt illetően. Még a hetvenes évek elején megkezdődött az amerikai politika reorientálása és annak az új, globális stratégiai koncepciónak a kialakulása, amely a nemzetközi viszonyokban is nyílt katonai erőszakra épít, a Harmadik Világ összefüggésében intervencionista és a felszabadulási mozgalmak elleni fellépésében jelentkezik. Ennek az átorientálódási folyamatnak — már a Carter adminisztráció alatt — a főbb útjelzői a következők voltak:

- a) Az Egyesült Államok nem ratifikálta a Brezsnyev és Carter által aláírt SALT II. Egyezményt;
- b) Már 1978-ban elhatározták az Északatlanti Szövetség hosszú távú fegyverkezési programját;
- c) Megkezdődött Kína katonai stratégiai támogatása;
- d) 1979. decemberében a Brüsszeli Határozatban kimondták a közép-hatósugarú rakéták modernizálását és Nyugat-Európába telepítését;
- e) A meglévő, a Szovjetuniót körülvevő támaszpontok mellett új támaszpont rendszer kiépítése kezdődött meg: Kenyában, Omanban és Szomáliában.

Mindez a carteri adminisztráció idején ment végbe. Kétségtelenül igaz az a megállapítás, hogy „Carter kormányának négy éve nélkül lehetetlen lett volna R. Reagan választási győzelme”. (B. Greiner már idézett cikke a Blätter für Deutsche und Internationale Politik 1980/12. számából.) Reagan megválasztásához Carter végezte el a szükséges előmunkálatokat: az ő ideje alatt dezavualták a közvélemény előtt az enyhülési politikát, és a hírheft 59-es elnöki direktívában jelölték ki a nyílt katonai fölényre törekvésüknek. A katonai fölény megteremtésének alapja pedig a korlátozott atomháború elméletének kidolgozása, amelyhez széleskörű és sokoldalú előkészítő munkát kellett elvégezni a közvéleményben. Az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején ugyanis általánosan elfogadott téttel lett, hogy a tömegpusztító fegyverek megléte lehetetlenné teszi a korábbi „igazságos háború” elméletének fenntartását, mivel ezek a tömegpusztító fegyverek nem tesznek különbséget polgári lakosság és katonaság között. Ezért a nemzetközi jog és az ENSZ határozatok is törvényen kívül helyezték a háborút, az atomháborút, mint a politika eszközt. A háborúnak, az atomháborúnak politikai eszközzé történő rehabilitálása elkezdődött és folyik most tovább az amerikai politikai filozófiában. Ez elmélet képviselői szerint a legmodernebb tömegpusztító fegyverekkel, mint a neutron-bomba, közép-hatósugarú rakéták, már lehetséges csak katonai célpontok megsemmisítése, ezért szerintük elgondolható az atomfegyverekkel viselt háború. A kölcsönös elrettentés politikájáról sokan úgy vélekedtek, hogy a „mindkét fél biztos pusztulása” fenyegetettségében a nagyhatalmak lépéseket tesznek a hatékony lezserelés irányában. Sajnos ez nem következett be, sőt, miként látjuk, a kölcsönös elrettentés — amelynek etikai alapja sohasem volt — hallatlan méretű fegyverkezéshez vezetett, mivel a szembenálló felek az egyenlő biztonságot egyre magasabb fokon igyekeznek elérni.

A korlátozott atomháború elmélete két feltevésre épül. Az egyik az, hogy az első csapást nem követi visszavágás, mivel sikerül az ellenfelet ezzel teljesen megsemmisíteni — ami szakértők szerint veszedelmes illúzió (lásd: Karl Friedrich von Weizsäcker: Friede unter der nuklearen Drohung. Evangelische Kommentare 1981. február). A másik veszélyes feltételezés szerint az esetleges atomháború nem lenne egyenlő a teljes pusztulással, csupán „a legrosszabb esetben is húsz-

millió amerikai halálát okozná”. Eszerint a veszélyes elmélet szerint az atomháború lehetséges és megnyerhető, és nem jelenti szükségképpen az egész emberiség pusztulását. (Lásd: Gray Payne, Victory Is Possible, Foreign Policy 1980/39. szám.)

Ezen az alapon indították el a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti katonai paritás revízióját, amelynek két velejárója: egyrészt a lélektani hadviselés fokozása a szocialista országok felé; másrészt az enyhülési politika alapelveinek az elvetése, tehát az egyenlő biztonság felmondása.

Itt kell elmondanunk azt is, hogy az enyhülés politikájához — főleg Amerikában, de kisebb részben Nyugat-Európában is — illúziókat és irreális elvárásokat kapcsoltak, amelyek az elmúlt esztendő folyamán természetesen összeomlottak. Két ilyen illuzórikusan táplált reménység nyilvánvaló volt:

- a) hogy a Harmadik Világban sikerülni fog a nyugati hatalmaknak a status quo befagyasztása, sőt elvesztett pozícióik visszaszerzése;
- b) a másik pedig: a szocialista országok belső fella-
zítása.

Mivel ezek a várakozások természetesen nem válhattak valóra, ezért állítja az Egyesült Államok, hogy az enyhülési politika csődöt mondott, s ezért keresnek olyan új koncepciót, amely elsősorban a Harmadik Világ területén igéri elvesztett pozícióik visszanyerését.

Nem szabad elfelejtkezni arról sem, hogy az Egyesült Államok politikai köreiből jelen van egy számban és befolyásban egyelőre kicsi és kétségtelenül gyenge csoport, amely reálisan szemléli a világhelyzetet, és az egyetlen kiutat a Szovjetunióval való együttműködésben látja.

„Stratégiai egyenlőség azt jelenti: a nagyhatalmak között ebben a vonatkozásban megközelítő egyenlőség van a fegyverek széles skáláján; és az USA-nak meg kell tanulnia együttélni ezzel az egyenlőséggel. Szereti Amerika vagy sem, Leonyid Brezsnyevnek igaza van, mikor az USA nukleáris fölényre való törekvését félresikerültnek mondja. Az USA nem kapkodhat ide-oda, legkevésbé a Szovjetunió ellen, mert a Szovjetunió képes arra, hogy mérkőzzön az USA-val a harcászat minden területén. SALT II. az USA érdekében áll. Az USA-nak határozott kísérleteket kell tennie, hogy újraélessze az egyezményt, s jobb, ha kevesebb új tárgyalásokat eredményez, mert az egyezmény úgy ahogy van egészséges kompromisszum.” (To Rebuild the Image, Time 1981. február 23-i sz.) Ugyancsak lásd. C. Vance beszédét a Harvard Egyetemen, amely figyelmeztet a konfrontációs politika tragikus veszélyeire. (Horizont 1980/28. sz.)

Van ennek a folyamatnak egy másik igen fontos dimenziója, mégpedig az, hogy az Egyesült Államok új stratégiai koncepciója nyugat-európai szövetségeseit is nehéz helyzetbe hozta. A nyugat-európai hatalmak mind a szocialista országok irányában, mind a Harmadik Világ felé az Egyesült Államoktól eltérő politikát folytatnak. Legnyilvánvalóbbá vált ez a Perzsa-öböl térségére és a Közel-Keletre vonatkozó javaslatokban, valamint a szocialista országokkal való együttműködés, tehát kelet-nyugati enyhülés területein. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a nyugat-európai országoknak a Szovjetunióval és a szocialista országokkal kiépített kereskedelmi kapcsolata 2 millió munkalehetőséget biztosít a növekvő munkanélküliség helyzetében. Másrészt létrejött a gazdasági együttműködés széleskörű hálózata is (amelyre legjobb példa a szibériai földgáz-vezeték terve).

A nyugat-európai országokba középhatósugarú ra-

kéták telepítésére vonatkozó döntés igen nagy felháborodást keltett, különösen a kisebbekben, Hollandiában, Dániában, Belgiumban. Ez adja hátterét az első fejezetben vázlatosan ismertetett egyházi béketevékenység megerősödésének is.

Lényegében véve tehát az új amerikai politikai orientáció a konfrontációs politikán és a fegyverkezési verseny fokozásán át próbál kilábalni a belső válságból. A fegyverkezési verseny fokozásától két eredményt várnak, és ezt nyíltan be is vallják: az amerikai gazdasági élet fellendülését, és ezzel párhuzamosan a szocialista országok fokozott gazdasági leterhelését; továbbá az amerikai katonai intervenciók erős növekedését a nyersanyagoknak a Harmadik Világból való biztosítása érdekében (Johnston, Une nouvelle stratégie impériale, La Monde Diplomatique, 1980. december).

Hamis vádak és valódi érdekek

Ezzel már meg is érteztünk annak a lényegéhez, amit a Harmadik Világ problémájáról akarok röviden mondani. Itt kockázatom meg azt a kijelentést, hogy az új amerikai stratégiai koncepció, noha látszatra elsősorban a szocialista országok ellen irányul, valóságos éle mégis a Harmadik Világ felé fordul. Az említett okok miatt Amerika, és általában a kapitalista országok a gazdasági válság egyik okát és az igazi veszélyt a Harmadik Világ népeinek forradalmi mozgalmában látják. A szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjet-unió büne szerintük éppen az, hogy a felszabadítási mozgalmat bátorítják és támogatják. „A szovjet nukleáris hatalom állítólagos fölényétől való félelem ellenére máshol észlelhető veszély: A Harmadik Világban.” (Johnston idézett cikke a Le Monde Diplomatique-ban.)

Tehát a konfrontációs politika éle a Harmadik Világ ellen irányul, és feladata az, hogy „... Amerikának lehetővé tegye klasszikus imperialista funkcióinak fenntartását elsősorban a nyersanyagtermelő országokkal szemben, még megváltozott világpolitikai erőviszonyok között is.” (B. Greiner idézett cikkéből, Blätter für Deutsche und Internationale Politik, 1434. old.)

Szakértői körökben komoly irodalma van annak, hogy a hetvenes évek közepétől valóságos nyersanyag-háború kezdődött az iparilag fejlett országok, mindenekelőtt az Első Világ országai és a fejlődő országok között. Érthető ez, hiszen a Harmadik Világ országai rendelkeznek a világ nyersanyag-készletének 40%-val. Ha hozzávesszük ehhez, hogy a világ lakossága a század végére 50%-kal megszorodik, és ennek a növekedésnek 90%-a a fejlődő országokra esik, akkor érthető a világpolitika érdeklődésének rohamos növekedése a Harmadik Világ irányában. A hetvenes évek elején a nemzeti felszabadítási mozgalmak sikerei nyomán ezek az országok komoly lépéseket tettek természeti kincseik feletti szuverenitásuk biztosítása érdekében (lásd az 1974-es ENSZ határozatot és az Új Gazdasági Világrend gondolatát). A hetvenes évek végén a fejlett ipari országok, az Első Világ országai ellentámadásba mentek át, és ennek során nem riadtak vissza a politikai intervenció és a gazdasági zsarolás legkülönbözőbb eszközeitől és formáitól sem. Igaz ugyan, hogy általánosító, de találó az a megállapítás, miszerint: „... fel kell ismernünk, hogy a nyersanyagtermelő országok elvesztették kontrolljukat saját nyersanyagforrásaik felett, kísérletük pedig, hogy hatalmi kapacitásokat az ipari országokkal megváltoztassák, meghiúsult.” (Jean-Michel Baer, La course aux ressources minérales, Le Monde Diplomatique, 1981. januári szám, 10. old.)

Kétségtelenül igaz tehát, hogy a világ politikai de-

stabilizációjának egyik fő oka a Harmadik Világ területén bekövetkezett nagy változás. Azonban ezt mindeztől fogva — ahogy az új konfrontációs politikát kísérő propaganda teszi — a marxista szubverzió számájára írni veszélyes tévedés. Erről írja a már idézett, az amerikai belső helyzetet és külpolitikát mélyrehatóan elemző tanulmány: „ha minden forradalmi vezetést személt moszkvai ügynököknek tekintünk, azzal csupán kiteszük a Harmadik Világot még több szovjet befolyásnak. A mai amerikai tendencia, hogy a fejlődő országokat a kommunizmus játéktérének (s mint olyat, lényegében Nyugat ellenségének) tekintik, azt a kockázatot jelenti, hogy ez a téveszme valósággá válik.” (Time, 1981. február 23-i száma: To Rebuild the Image)

Új veszélyek

Most pedig forduljunk röviden néhány, a közvéleményt foglalkoztató kérdés felé, amelyeknek az elemzését és további értékelését az előzőekben vázolt háttér megkönnyíti.

1. A lengyel eseményekkel azért is foglalkoznunk kell, mert az, ami Lengyelországban ma történik, utal a szocialista társadalmi fejlődésnek néhány olyan ellentmondó jelenségére, amelyek figyelembevételével érthetővé válnak az 1956-os magyar, és az 1968-as csehszlovákiai események is. Bármilyen ellentmondásosnak tűnik is, mégis tény, hogy a lengyelországi nehézségek igen nagy mértékben a szocialista társadalom gyors, de nem egyenletes fejlődéséből adódnak. Az elmúlt 30 év alatt Lengyelországban is teljesen megváltozott a társadalom struktúrája, aminek következtében abban az országban, ahol még a második világháború után is nagymértékű volt az irástudatlanság, nagy létszámú értelmiségi- és munkásosztály alakult ki. A műveltség rohamos növekedésével, és az iparosítással együtt járt az igények növekedése is. A lakosság, bár gazdasági helyzete lényegesen megjavult, tehát vásárlóképessége is jelentősen megnövekedett, mégsem jutott hozzá az áruhoz, mert a vásárlóerő növekedését nem követte az áruellátás arányos javulása. A nehézségek első oka tehát az egyenlőtlen fejlődés és az aránytalan gazdasági szervezés, amely az igényekben és a megnövekedett vásárlóerőben jelentkezett. Természetesen a szocialista propaganda és tudatformálás igen nagy szerepet játszik abban, hogy a társadalom minden rétege a szocialista rendszer irányában a legmagasabb igényeket jelentse be. Tehát a tudat átalakulása és az igények nagyméretű növekedése nem járt együtt a gazdasági fejlődésnek azzal a fokával, amely ezeket az igényeket képes lenne kielégíteni. A hibákat tehát nemcsak a gazdasági élet területén kell keresni, hanem abban a politikában is, amely nem figyelmeztette a lakosságot az ország reális gazdasági lehetőségeire. Ezért szükséges a szocialista társadalmakban is a nehézségekről és problémákról őszintén beszélni és a közvéleményt tájékoztatni. Mert ha nem ez történik, akkor a valóság és a szavak közötti távolság cinizmushoz vagy az igények irreális növekedéséhez vezethet. Az, hogy a hatalom a munkásosztály kezében van és hogy a szocializmus épül, még nem jelenti azt, hogy az élet problémamentes lesz és nehézségek nem jelentkeznek.

De vessünk egy pillantást a szakszervezetek szerepére is! Talán nem értik félre, ha itt most én is Leninre utalok, aki 1922-ben világosan megfogalmazta a szakszervezeteknek a szocialista társadalomban betöltött szerepét. A szakszervezetek nem helyezkedhetnek szembe az új társadalmi renddel, sőt támogatják azt. Ha nem így történne, akkor önmagukkal kerülnének ellentmondásba. Ugyanakkor azonban az is igaz,

hogyan szubjektív és objektív okokból kifolyólag a gazdasági vezetők megsérthetik vagy nem veszik kellőképpen figyelembe a dolgozók érdekeit. Ezeket a különböző tényezőkre visszavezethető sérelmeket a szakszervezeteknek kell szóvá tenniük. Persze az is figyelemre méltó, hogy azok a nyugati politikai körök, amelyek (mint pl. Nagy-Britannia vagy Olaszország) igen lelkesen üdvözlik a lengyelországi munkások sztrájkjait, a saját sztrájkoló munkásaik ellen a leghatározottabb intézkedéseket hozzák, és ténylegesen meg is nyírálják a szakszervezetek jogait. Azok a politikai erők, amelyek máris hangosan tiltakoznak olyan események bekövetkezésének lehetősége ellen Lengyelország vonatkozásában, amelyek nem következtek be, tulajdonképpen a wishful thinking (kívánsággal teli gondolat) alapján állnak. Azaz, szeretnék, ha az események olyan fordulatot vennének, amelyekre hivatkozva azután élvezni lehetne a nemzetközi feszültséget, és ha így további igazolást kaphatna a konfrontációs politika. Ehhez még csak annyit, hogy alig van a világon még egy olyan ország, ahol akkora szabadságot élvezne minden vélemény és ahol az állami hatalom akkora türelmet tanúsítana és készséget mutatna a problémák békés rendezésére, mint éppen a szocialista Lengyelországban.

2. Az egész világ közvéleményének figyelme El Salvador és Közép-Amerika felé fordult, egyrészt kifejezve a szolidaritást a felszabadítási mozgalommal, másrészt tiltakozva az embertelen elnyomás brutális módszerei ellen. Nyilvánvaló, hogy El Salvador lesz az új amerikai kormány politikájának első kísérleti területe. A Nicaraguának ígért gazdasági segítség felfüggesztése, az el salvadori juntának nyújtott gazdasági és katonai támogatás növelése, a Panama-csatorna térségében a katonai bázisok felújítása, a Pinochet-rendszerrel a kapcsolatok rendezése, a guatemalai fasiszta rendszernek nyújtott amerikai segítség és a Kuba elleni blokáddal való újabb fenyegetőzés mind abba az irányba mutatnak, hogy az egész világ békéjét veszélyeztető feszültségök van kialakulóban a közép-amerikai térségben. Hogy miről van szó El Salvador esetében és a legtöbb latin-amerikai országban, azt az elnyomásnak a szinte leírhatatlanul embertelen módszerei mutatják. Ezért hadd álljon itt egy rövid idézet egy személyes tapasztalatokra épülő beszámolóból:

„A második világháború alatt az SS által gyakorolt módszerek valóságos ismétlése folyik. Egyetlen kormány, egyetlen felelős hely sem igazolhatja tovább a történelem előtti súlyos felelősségvállalás nélkül azokat az eseményeket, amelyekre El Salvadorban sor került... El Salvador nemzeti gárdája kimélet nélkül gyilkolja halomra a férfiakat, nőket és gyermekeket, falvakat, tanyákat földig rombolnak, benzinnel égetik fel az ültetvényeket... Az ENSZ Nemzetközi Bizottságának kiküldése elkerülhetetlenné vált.” (E. É. Bailby, *Terreur dans les campagnes d'El Salvador*, Le Monde Diplomatique, 1981. január.)

3. A februári afrikai utunk tapasztalataira hivatkozva röviden arra is fel szeretném hívni a figyelmet, hogy az állig felfegyverzett és teljesen militarizált Dél-Afrikai Unió nap mint nap súlyos veszélyt jelent a környező országok, Mozambik, Zambia és Zimbabwe biztonsága számára. Hozzá kell ehhez még azt is vennünk, hogy a dél-afrikai apartheid rezsim már rendelkezik — minden valószínűség szerint — atomfegyverrel. Érthető tehát az afrikai népek keserűsége és felháborodása a szoros gazdasági együttműködés miatt, amely sok ezer szállal köti a nyugati országokat a Dél-Afrikai Unióhoz és amely lényegében véve lehetetlenné teszi az ENSZ határozatok gyakorlati érvényesítését Dél-Afrika ellen. A genfi Namíbia-Konferencia megmutatta, hogy az új amerikai adminisztráció foko-

zottabb és nyíltabb támogatását maga mögött tudva, a dél-afrikai apartheid politika még veszélyesebbé válhat — nemcsak Afrika déli részében, hanem az egész világ békéjét is fenyegetve. Lesz-e különbség az új és a régi amerikai kormány politikája között Dél-Afrikára vonatkozóan? Erre a kérdésre válaszolva igaznak tűnik az a megállapítás, amely szerint ha lesz is, ez a lényegét nem érinti, mert azt, amit korábban csendben csináltak és egy kis szégyenérzettel, azt most majd hangosan és erősen fogják, jó lelkiismerettel és nem kevés cinizmussal csinálni.” (Jeune Afrique, 1981. február 18.)

Dél-Afrikának Namíbiával kapcsolatos halogató politikája, az egyre fokozódó belső elnyomás és az apartheid rezsim megerősítését szolgáló intézkedések megkövetelik, hogy a világ közvéleménye fokozottabban forduljon szembe az Afrika déli részét fenyegető veszéllyel.

4. Az új világhelyzet fényében, különösen a háborús pszichóziskeltés összefüggésében válik érthetővé annak a nagyerejű és összehangolt propaganda-kampánynak a végső célja, amely Afganisztánnal kapcsolatban az elmúlt év végéig folyt. Ez már valamelyest alábbhagyott és az emóciók sem olyan hevesek, így tárgyilagosan meg lehet már állapítani, hogy az ún. „afgánügy”-nek a konfrontációs politika hívei csak instrumentális szerepet szántak. Nem Afganisztán volt tehát az oka a nemzetközi viszonyok megromlásának, hanem annak a globális stratégiaváltoztatásnak jöttek kapóra az afgán események, amelyekről már szó volt. Semmi ok—okozati összefüggés Afganisztán és a világhelyzet között nincsen. Nem lehet azonban elfeledkezni arról, hogy a Szovjetunióknak is vannak — éppen ázsiai összefüggésben — fokozottabban jogos biztonsági igényei, továbbá nem kell nagy fantázia ahhoz, hogy elképzeljük, milyen társadalmi viszonyok alakulnak volna ki Afganisztánban az ellenforradalom győzelme esetén; lásd Chilét vagy Kambodzsát. Azért tértem ki erre a kérdésre ez alkalommal is, mert nem szeretném, ha bárkiben is az a benyomás alakulna ki, hogy mozgalmunkban nem szentelünk kellő figyelmet az úgynevezett „kényes kérdéseknek”.

A kollektív biztonságért

Ahhoz, hogy megkíséréljünk komolyabb és mélyebb hozzájárulást biztosítani a leszerelés sürgető ügyének, néhány ezzel összefüggő problémára kell kitérni. Alapossá kell tanulmányozni a nemzeti biztonság, az úgynevezett nemzeti érdek, és a leszerelés összefüggését.

A fegyverkezési verseny egyik oka az a felfogás, hogy a nemzetek biztonságát csak fegyverrel, katonailag lehet garantálni. Ez azt jelenti, hogy sokan a leszerelési kísérletekre és javaslatokra úgy tekintenek, mint a nemzeti biztonság gyengítésének lehetőségére. Másrészt viszont nyilvánvaló a tömegpusztító fegyverek miatt, hogy a fegyverkezési verseny nem a biztonságot, hanem a bizonytalanságot jelenti. Ez teljesen nyilvánvaló a nukleáris overkill (tömegpusztítás) kapacitás fényében. Mindez azt jelenti tehát, hogy a leszerelés kérdéseinek reális megközelítése összefüggésben kulcsszerepe van a biztonság koncepciójának. Látni kell azt is, hogy a biztonság két meghatározása lehetséges. Az első az úgynevezett negatív biztonság, amely külső fegyveres támadás ellen van hivatva védelmet nyújtani. E mellett van a biztonság egy másik feltétele, amelyről kevés szó esik, ez a pozitív biztonság, amely az alapvető egyéni és nemzeti szükségletek folyamatos kielégítését jelenti. Igaz ugyan,

hogy a pozitív biztonságot általában nemzeti érdekek szokták nevezni, azaz azoknak a feltételeknek a biztosításáról van itt szó, amelyek szükségesek egy nemzet életéhez. Ezeknek a meghatározása természetesen függ az emberi igényektől. Fontos tehát azt is látni, hogy a biztonság negatív és pozitív oldalai egymással összefüggnek. Például a katonai kiadások csökkentik azokat az anyagi erőket, amelyeket szociális juttatásokra, tehát a pozitív biztonság erősítésére fordíthatnának. Ha kiterjesztjük ezt az elméletet a nemzetek közötti viszonyra, akkor persze az életfontosságú nyersanyagokhoz való hozzájutás is része lehet a nemzeti biztonságának, vagy nemzeti érdekeknek. Azt pedig az előzőekből láttuk, hogy alapvető életfontosságú nyersanyagok biztosítása ma már nem megoldható a klasszikus gyarmatosító (kolonialista) módszerekkel, sem katonai fölényrel és erőszakkal. A fegyver ugyanis sohasem volt a leghatékonyabb eszköze a népek alapvető szükségletei biztosításának, s ez még inkább igaz korunkban, amikor a nemzetek közötti interdependencia érvényesül és határozza meg a nemzetek egymás közötti kapcsolatát. Visszautalok a nemzeti biztonság koncepciójára, amelyet fegyverrel vélnék fenntartani. Meg kell keresnünk a nemzeti biztonság garantálásának új formáit, például a kollektív biztonság formáit, mivel a fegyvereken nyugvó biztonság — mint látjuk — átcsapott a teljes bizonytalanságba, sőt az egész emberi életet pusztulással fenyegeti. A népeknek a közössége kell, hogy garantálja a biztonságot.

A kollektív biztonság gondolatának elfogadtatása terén a közvéleményben igen nagy feladat vár az úgynevezett nemzetközi béke-strukturákra, amelyeknek egész hálózata alakult ki az elmúlt 35 év alatt, a második világháború befejezése óta. Ezeknek a béke-strukturáknak szintén kettős a feladata. Egyrészt az, hogy a fegyveres konfliktusokat segítsenek tárgyalások útján megoldani, másrészt a konfliktusokat potenciálisan előidéző igazságtalan állapotokat megszüntetni. Mozgalmunk feladata az is, hogy az olyan kérdésekre, mint a leszerelés, ennek a nemzeti biztonság, a nemzeti érdek és a fejlődés ügyével való összefüggésére, ne csak felhívja a figyelmet, hanem ösztönzést adjon e kérdések mélyebb tanulmányozásához.

Reális békejavaslatok

Komoly figyelmet kell szentelni a munkabizottság mostani ülésén azoknak a javaslatoknak, amelyeket Brezsnyev elnök a Szovjetunió Kommunista Pártja XXVI. kongresszusán terjesztett elő. Megállapítható — és e tekintetben teljes az egyetértés a legkomolyabb politikai szakértőkkel — hogy a XXVI. pártkongresszus nyugodt, megfontolt javaslatai, általában véve a problémákat el nem kendőző, de mégis optimista szemlélete, a tárgyalásra való készség, önmagában véve békekezeledetnek minősül. Igen jelentős körülmény, hogy a heves antikommunista és szovjetellenes megnyilatkozásokra nem abban a szellemben adtak választ, hanem a legmesszebbmenő tárgyalási készséggel, amely a partner érdekeit is hajlandó figyelembe venni. Igen fontos ez, hiszen tudjuk, hogy igaz az az állítás, miszerint ha a politikusok nem beszélnek többé egymással, hamarosan a fegyverek fognak megszólalni. Mindenekelőtt azt kell értékelnünk nekünk is, hogy a szovjet békejavaslatok aktív párbeszédre hívnak és hangsúlyozzák a legmagasabb szintű politikai vezetők felelősségét. A XXVI. kongresszuson elhangzott békejavaslatok némelyike nem új, de megjelentek merőben új elgondolások is. Újra megbizonyosodtunk afelől, hogy a kialakult paritás, azaz az erők egyensúlya fenn-

áll a két nagyhatalom között és az indokolatlan szovjet fegyverkezés híresztelésének semmi alapja nincs. Akkor szoktak az eltúlzott szovjet katonai költségvetésről a nyugati politikusok beszélni, amikor saját katonai kiadásait akarják növelni. Új mozzanata a nemzetközi békemunkának az is, hogy katonai szakértők is egyre aktívabban részt vesznek a békemunkalomban. Ezeknek a katonai szakértőknek a véleménye szerint az Egyesült Államok és szövetségesei jóval többet fordítanak katonai kiadásokra, mint a Varsói Szerződés tagállamai. Ha pedig Kínát is hozzá számítjuk — mondja egy ilyen szakértő — mivel Kína az Egyesült Államok katonai szövetségese gyakorlatilag, akkor a Varsói Szerződés éppen a felét költi katonai kiadásokra, mint a NATO és Kína együttesen. A hagyományos fegyverzetet tekintve és a fegyverben álló katonák számát figyelembe véve, hitelre méltó források kimutatják, hogy a NATO tagállamok és Kína 9 millió 300 ezer embert tart fegyverben, a Varsói Szerződés tagállamai pedig 4 millió 600 ezret.

Egy másik vitatott kérdés, amelyre ki kell térni a szovjet békejavaslatok összefüggésében, az úgynevezett euro-rakéták ügye. A londoni International Institute of Strategic Studies (Stratégiai tanulmányok nemzetközi intézete) közlése szerint a szovjet SS—20-as rakéták egyáltalán nem változtatnak az európai atomegyensúlyon, annyival inkább nem, mert ezeknek nagy részét Ázsiában állomásoztatják. Egy másik komoly katonai szakértő, nem kevesebb, mint a holland királyi katonai akadémia volt igazgatója, szintén állást foglalt és megállapította, hogy a Szovjetunió katonai stratégiai helyzete valamivel gyengébb, mint az Egyesült Államoké. „*Amerika számára az egyetlen közvetlen veszély az lenne, ha a Szovjetunió stratégiai atomhatalmával támadná meg; s a két ország között pont ennek a veszélynek az élet veszi ki a két SALT egyezmény. Ezzel szemben a Szovjetunióknak számolnia kell az USA támadásán kívül még a következőkkel is: A Nyugat-Európában állomásozó atompotenciállal, Kínával, s déli részén két potenciális atomhatalommal.*”

A közép-hatósugarú rakéták telepítésének terve, amely ellen egyre fokozottabban tiltakoznak a nyugat-európai népek, a fegyverkezési verseny további szakaszát jelenti, ezért éppen a XXVI. pártkongresszuson elhangzott javaslatok értelmében a békemunkának sürgős feladata a közvéleményt tájékoztatni és mozgósítani, egyrészt az európai leszerelési konferencia minél előbbi összehívása, másrészt a javasolt moratórium elfogadása érdekében. A szovjet pártkongresszuson Brezsnyev által előterjesztett békejavaslatok közül szeretnék még kettőt különösen is kiemelni, amelyekkel kapcsolatban a Keresztyén Békekonferenciának is állást foglalni, sőt konkrét akciókat kell kezdeményezni. Az egyik az a javaslat, hogy létre kell hozni egy tekintélyes nemzetközi bizottságot, amely a világ közvéleményét figyelmeztetné a nukleáris katasztrófa veszélyére. Ez a javaslat egybecseng a tudósok Pugwash konferenciájának kezdeményezésével, amelyet így indokoltak meg az elmúlt év őszen kiadott felhívásukkal:

„*Az előttünk álló problémák nem egyszerűek; komplex világban élünk. De mindaddig akut marad a halálveszély, amíg a nemzetek fel nem ismerik, hogy az erőszak mindig erőszakhoz és a fenyegetések mindig visszontfenyegetésekhez vezetnek. A tárgyalásoknak nincs más alternatívájuk. Keleten és Nyugaton, Északon és Délen attól függ az élet megtartása a Földön, hogy a népek elismerik: a háborút nem lehet igazolni, minden vitás kérdés megoldása békés eszközökkel történhet és kell hogy történjék.* (Aufruf der Pugwash Konferenz, Blätter für Deutsche und Internationale Politik, 1980/10. szám.)

A másik új és nagy jelentőségű brezsnyevi javaslat a Biztonsági Tanács rendkívüli ülésének összehívása a Tanács tagállamainak legmagasabb szintű vezetőivel a nemzetközi helyzetet javításának, a háború elkerülése útjainak a keresésére. Erre nézve szükséges lenne, hogy a Keresztyén Békekonferencia saját akciót kezdeményezzen. A javaslati részben még visszatérek erre a kérdésre.

Összefoglalóan és túlzás nélkül megállapítható, hogy a szovjet pártkongresszus szelleme és az ott elhangzott nagy jelentőségű javaslatok megerősítették mindenkiben, aki a békéért fáradozik, azt a reménységet, hogy közös összefogással a háborús veszély csökkenthető, elhárítható, és hatékony lépéseket lehet tenni a nemzetközi béke megerősítése terén. A szovjet békejavaslatok azért keltenek reménységet, mert **reális** lehetőséget nyitnak a tárgyalásokra és mert a Szovjetunió nagymértékben tekintettel van a partnerek szempontjaira.

A Keresztyén Békekonferencia időszzerű feladatairól

Végül szeretnék néhány javaslatot tenni a Munkabizottság mostani ülése előtt álló feladatokra nézve, de mozgalmunk távlati terveit és programját illetően is.

1. Véleményem szerint szükséges lesz, hogy a testvéri és őszinte vitában kialakult szempontok figyelembe vételével mozgalmunk erről az üléséről levelet intézzon a vendéglátó ország legfőbb vezetőjéhez, Brezsnyev elnökhöz. E levélben a fentiekben előadott okok miatt méltatni kell a szovjet békejavaslatokat és el lehet mondanunk azt is, hogy a mi lehetőségeink szerint miképpen szeretnénk megvalósításukat előmozdítani.

Ehhez szükséges lesz egy rövid állásfoglalásban kifejezni véleményünket az el salvadori és általában a közép-amerikai helyzettel kapcsolatban.

2. A februári afrikai utunk tapasztalatai arra készítetnek bennünket, hogy az Afrika déli részét fenyegető veszélyre is felhívjuk nemcsak mozgalmunk tag-

jainak, hanem minden felelősen gondolkozó keresztyén embernek a figyelmét.

3. Elkerülhetetlenül szükség lesz arra, hogy ez alkalommal is szóljunk a nukleáris háború veszélyes voltáról és azoknak a kísérleteknek a veszélyeiről, amelyek igazolni akarják a korlátozott atomháborút és így közvetve rehabilitálni próbálják az igazságos háború elmeletét.

Mozgalmunk további hosszabb távú programjának meghatározásáról szólva, szükségesnek tartom, hogy felveszük a kapcsolatot azokkal a béke-kezdeményezésekkel, amelyek közül némelyikről beszédem első részében szóltam. Ez lehetőséget ad a számunkra arra, hogy ismereteinket új szempontokkal gazdagítsuk és erősítsük a keresztyének és az egyházak ökumenikus békeközösségét. Fokoznunk kell együttműködési készségünket az Egyházak Világtanácsa minden békeerőfeszítésével, különösen az ez év őszére tervezett, az atomháború veszélyeivel kapcsolatos konferenciájával.

Az elmúlt időszakban szerzett tapasztalataink — az ázsiai KBK kolumbiai konzultációja éppúgy, mint a KBK delegációjának afrikai útja — arra készítetnek bennünket, hogy a Harmadik Világ különböző területein élő keresztyén testvéreinkkel erősítsük az együttműködést.

Végül ez alkalommal is szeretnék köszönetet mondani újra azért a testvéri és hatékony segítségért, amelyet az elmúlt időszakban is a Szovjetunióban élő valamennyi tagegyházunktól, különösen az Orosz Ortodox Egyháztól kaptunk. Imádságban kérjük Isten áldását és megtartó kegyelmét az Orosz Ortodox Egyház és valamennyi Szovjetunióban élő keresztyén testvérünk béke-erőfeszítéseire.

Végezetül szeretnék emlékeztetni arra az erőre, amelynek további áradása teszi majd lehetővé a békeségért és igazságosságért vállalt feladataink betöltését, amely egyedül képezi a keresztyén békeszolgálat alapját: „*A békeség Istene pedig... tegyen készségekkel titeket minden jóra, hogy cselekedjétek az Ő akaratát, azt munkálván tibennetek, ami kedves Ő előtt a Jézus Krisztus által, akinek dicsőség örökkön örökké. Amen*” (Zsid. 13,20—21.).

Jézus küldetése a jánosi iratok teológiájában II.

Krisztus-követők — tanítványok

A címben kitűzött téma két fő fogalmát: a küldetés és a modellét már tisztáztuk. A harmadik fogalom, amelynek tisztázásával még adósok vagyunk, a *Krisztus-követőké, a tanítványoké*. Itt először arról kell egy szót szólnunk, hogy a *methetes* szó éppen úgy elvesztette már kapcsolatát a *manthanein (mathein)* igével, amely teljesen intellektuális (talán éppen racionális) kategória, mint ahogy számos görög szóval is történt, a — szerencsére kiirathatatlan — ószövetségi-héber gyökérzet miatt, de valószínűleg a környezetben állandóan ott kísértő „irracionális tendencia” folytán más okokból is: a „követője, híve valakinek” jelentést vette fel. Most nincs szükségünk arra, hogy részletesebben foglalkozzunk a probléma szemantikai oldalával, inkább arra kell utalnunk, hogy bár nem vagyunk hívei az ún. *locus classicus*-oknak, itt mégis Jn 20,21-re kell hivatkoznunk. Egyrészt azért, mert ez a mondat az evangéliumban már az ünnepélyes összefoglalás

fejezetében található, másrészt azért, mert kétségtelen programszerűsége sem félreérthető: *kathōs apostalken me ho patēr, kagō pempō hymas* „ahogy engem elküldött az Atya (a perf. miatt: az Atya küldöttje vagyok), úgy küldelek (most) én is titeket”. Egészen meglepő a szövegben az időviszonyok jelölése: nyilvánvalóan nem lehet véletlen az, hogy az *apostalken praes. perf.*, *pempō pedig* — egyrészt más igével, másrészt szinte a fut.-ba hajló imperf. alakban szerepel. Mit jelent ez a tényekre nézve?

Ami csak egyszer van a világ történetében

Jézus Krisztus tehát az Atya küldötte (perf.!), ilyenként áll tanítványai előtt mint Föltámadott, de ebben a minőségében mondja elküldő szavait is. A tanítványok itt egyrészt a Föltámadottal együtt levő tizenegyet jelentik, másrészt azonban, éppen Jn ünnepélyes ige hirdetésében, nyilvánvalóan és szükségszerűen túlmutatnak önmagukon, minden idők minden tanítvá-

nyára, az egyházra, gyülekezeteire és tagjakra. „Én küldött vagyok, én küldelek (ünnepélyesen) titeket” (*pempō* jelentésében a *pompē* „küldetés, pompa” mellékértelmét is hallanunk kell megcsendülni: Jézus ezen a helyen nem véletlenül használ ilyen ünnepélyes csengető szót; az, hogy az Atya őt „elküldte”, hogy ő a küldött, már nem szorul külön hangsúlyozásra). Hogy Jézus maga is fel van hatalmazva a küldés aktusára, és ezzel a meghatalmazásával most aktuálisan él is, ez legalább egy ünnepélyes hangvételi megfogalmazást igényel. Az magától értetődő dolog, hogy kb. ugyanaz a funkciója, mint a Mt 28,18-beli megfogalmazásnak: *edothē moi pasa exousia en ouranō kai epi gēs...*

Vigyáznunk kell arra, hogy a *kathōs* — *kagō* mondat szerkesztést ne modálisan értelmezzük: „én (is) úgy küldelek titeket, ahogyan engem az Atya küldött” (szerencsére ez még az 1975-ös fordítás szövegéből sem következtethető: „Ahogyan engem elküldött az Atya, én is elküldelek titeket” — csak az „elküldelek” nem pontos, mert imperfektív a görög szövegben). Egyszerűen a *quid*-ről van szó, és ezt némi körülírással így lehetne tisztázni: „amennyire (igaz az, hogy) én az Atya küldöttje vagyok, annyira (igaz az, hogy) én küldelek titeket”. — Mindent összevéve: itt nem az a hangsúlyos, hogy az a *mód* azonos, amellyel Jézus tette küldöttjévé az Atya és amellyel Jézus Krisztus indít el bennünket a küldetésbe (próbálok ismét érzékeltetni az actio-viszonyokat). Ez nem is állhat fenn, mert az Atya a Fiút, a *logos*-prológus értelmében is — egyedi és minden eddigi történeti-üdv-történeti tény felülmúló kezdeményezéssel küldi el. Ilyen csak egyszer van a világ és az üdvösség történetében: Isten emberre les, ez a küldetés definíciója. Az viszont, hogy Jézus Krisztus, a Feltámadott, küldetésbe „viszi bele” tanítványait, az előbbi tényből folyóan — modálisan másként, a lényegét illetően azonosan — az egész ezt követő világtörténet, emberiség-történet és üdv-történet újra és újra megismétlődő tényévé válik, úgy hogy ugyanakkor el nem különíthető, szerves összefüggésben áll egyfelől Jézusnak az Atya részéről történt küldetésével, másfelől azzal az első krisztusi küldetéssel, amellyel a Feltámadott belehelyezte küldetésének folyamataiba (*pempō*) tanítványait. A tanítványok, ezt követően a Krisztus feltámadása és mennybemenetele, valamint visszajövedele (*parousia*) között eltelt időszak egyháza annyiban és csak annyiban küldött, csak annyiban van küldetése, amennyiben részese annak a küldetésnek, amellyel az Atya tette küldöttévé a Fiút, a *logos*-t, megszületettjét. (Az Egyszülöttet, aki — mint látni fogjuk — Izrael absztrakt Tóra-fogalmának helyébe lép mint élő személy, aki a földi Izrael életében elmélet helyett a valóságot, törvényt helyett az igazságot, könyv-vallás helyett a világ életében való aktív és felelős részvételt hirdeti: mindez hozzátartozik a *logos*-prológus korrekt értelmezéséhez.)

Jézus a „közvetett modell”?

A *pempō* használata az idézett jézusi szóban kétszeresen indokolt. Először azért, mert Jézusnak tanítványait küldő aktusa kiemelésre szorul: megokolása Jézusnak az Atyától kapott szuverén, mindenre kiterjedő hatalmában van. Másodszor azért, mert Jézus Krisztus küldetésének nem valamilyen emberi folyamatosságával találkozunk ebben az aktusban: Jézus küldetése és tanítványait küldő tette között ott áll egy újabb küldetés aktusa. Jézus is szuverén módon vonja be küldetésébe tanítványait. Ez azt jelenti, hogy mindaz, ami Jézus küldetéséről elhangzik az evangéliumokban és általában az Újszövetségben, egyúttal a tanít-

ványok küldetésére is áll, de nem folytatásaként amannak, hanem ennek az újabb küldetésnek a jogán és érvénye alatt, a belőle való részesezés jegyében. A modell Jézus Krisztusban a küldetés tökéletes modellje, tanítványainak és az egyháznak a küldetésében a szó bizonyos értelmében „közvetett modell”. Ti. Jézus Krisztus küldetését az Atya gondolta végig (*logos*), tanítványainak, az egyháznak a küldetését Jézus Krisztus gondolta, cselekedte, mondta és élte végig, tulajdon küldetésének szerves folyamánként: Jn 3,17; 5,36 kk; az alapul szolgáló 20,21-nek mintegy részletekben való előkészítéseként. Ezek után rátérhetünk arra a kérdésre, hogy Jézus Krisztus hogyan modellje a küldetésnek a küldetés nagy vonalakban való értelmezése során, valamint a részletekben is, amelyek szerves elemei a nagy egésznek: ez szabja meg irányukat szüntelenül.

A magatartásmodellek illusztrálása

A dolgozat e második, illusztratív felében először az evangéliumi gondolatmenetéről kell szólnunk: honnan indul, merre tart. Az első beszédes mozzanat az, hogy éppen Jn-ban Jézus Krisztus evangéliumának dialektikájával találjuk szembe magunkat. A szilárd alap a *logos*-teológia: ebben a feszültség egyik pólusa Jézusnak az Atya mellett betöltött helye, az inkarnáció előtti *doxa*. A másik, Jézus kereszthalála, a már említett módokon. Az egyháznak azt kell megtanulnia ebből, ami iránt a tanítványoknak a földi Jézus életében annyira nem volt érzékük. A küldetés eredő helye az isteni dicsőség, de ez abban mutatkozik meg, hogy Jézus Krisztushoz hasonlóan az egyház a világban láthatóan, empirikusan nem fejez ki semmit. Az Ember tragédiájának Lucifere nemcsak a teremtett világra, az egyházra is rámutathatna szarkasztikus szavával: Bánd meg, hogy megalkottad! — mégis ez az egyház a küldöttek serege, maga is az *apostolmenē*, és küldetését hordoznia kell nyomorult, mellőzött, soha el nem ismert, végül pedig meggyalázott élete folyamán, történésein át. Ez az egyetlen szervesen lehetséges út a krisztológiában az *en archē en ho logos* és a *tetelestai* között.

A *theologia crucis* eme jellegét az evangélium szinte még túlozza is a passió jellegzetesen terjedelmes ábrázolásával, elbeszélésével. De ez is a dolog természetéhez tartozik. Az evangélium alapján véve passió-jellegű, ahogy számos biblikus régebben megfogalmazta: „Az evangélium (mint műfaj) hosszú szenvedéstörténet rövid bevezetéssel”. Jn-ra ez különösen áll. A szenvedéstörténet elbeszélése már a 13. részben kezdődik. A küldetésre nézve ez azt jelenti, hogy a *passio* ebben nem esetszerű végső csattanó, hanem Jézus életének és küldetésének lényegi tartalma. Ez áll a tanítványok és az egyház küldetésére is: ebben a *pathos*, a világ bűneiért Krisztus elégtételében való részvétel nem esetszerű sors, hanem előre meghatározott rendeltetés. Ennek a teológiai gondolatnak két korrekcióját mindenesetre meg kell említenünk, egy egyoldalú szenvedés-teológia elkerülése érdekében: a) A szenvedés nem önmagában ható engesztelő erő, hanem Krisztus Istentől kapott engesztelő erejének — ha szabad így mondanom — „modalitása”; b) nem is a végső szó, hanem különleges korrelációban áll a végső feloldással, a feltámadás örömeivel; ennek a viszonyoknak az elemzésére itt nem térhetünk ki, csak arra utalunk, hogy a nyugati és a keleti keresztény-ségnek éppen ez a nagy vízvonalzója, és a küldetés éppen e két aspektusának szembeállításán során ehhez kell szükségképpen eljutnunk.

A Küldött földi messiási munkájának ugyancsak átfoóan jellemző vonása az, hogy Jézus általában előszó *cselekszik* (vö. Mk-ál!), utána cselekvésének lényegét mintegy megmagyarázza, *szól*. Nem sztatikus tanításokban, hanem legtöbbször a heves vita során, amely közte és a környezete között adódik. Részleteket a továbbiakban említünk, itt csak annyit még, hogy a „szó és a tett egysége” (vö. héb. *dābār*, gör. *rhēma*, esetleg *logos*) mellett külön kell hangsúlyoznunk a tett elsőségét, a szituációra való aktív reagálást: ezt csak követi a mintegy provokatív szituációban való irodalmi „megszólalás”, reflektálás. Ez sajátosan emlékeztet az irodalomban használatos *módlítás-fogalomra*: ennek elemzésére itt szintén nem térhetünk ki. Ez a jellegzetesség a következő helyeken különösen szembeötlő:

— A kánai menyegző messiási jele és a hozzá fűződő, a környezet értetlenségéről tanúskodó szavak (ezek némileg egybe is fonódnak az elbeszélésben);

— az 5. részben a bethesdai beteg meggyógyítása és a rá következő vita, amelyet nem az vált ki, hogy Jézus szombaton gyógyít, hanem az, hogy a gyógyult beteg szombaton a fürdő területén, nyilvánosan cipeli fekvőszékét, tehát munkát végez(!);

— a 6. részben a tömeg megelégtetése és ezt követően a mennyei kenyérről szóló hosszú tanítás;

— a 8. részben (nem eredeti jánosi anyag, hanem szinoptikus eredetű, de a hagyomány komolyan vételeivel szólhatunk róla ebben az összefüggésben) a bűnös asszony feloldozása és utána az ítélkezéstről szóló tanítás: Jézus egyáltalában nem ítél, még kevésbé ítélkezhetnek akkor tanítványai (és ált. a *hymeis* „az emberek”);

— a vakon született ember meggyógyítása (9. r.) és a reá következő, már-már kínos-keserves akadékoskodás és huzalkodás Izrael vezetőinek részéről, el a gyógyult beteg kiközösítéséig (figyelemre méltó, hogy ez az ember is mennyire hajlíthatatlanul kitart a maga álláspontja mellett);

— Lázár feltámasztása, figyelmet érdemlő előkészítésével — és a feltámasztásról és örök életről szóló részletes tanítás (11. r.);

— az ünnepélyes jeruzsálemi bevonulás, utána a pogányok előtérbe állítása és Jézus igehirdetése Izraelnek a megváltáshoz való viszonyáról, valamint megváltó tettének kozmikus távlatairól;

— a 13. részben a lábmosás és a Péterrel való, ehhez fűződő vita a megtisztulás és a szolgálat igazi értelméről. A további beszédek már a passió körébe váganak: itt az említett sorrendi jelenség a dolog természeténél fogva nem mutatkozik az előbb vázolt formában.

Jézus önkijelentései

Jézusnak és küldetésének modell-jellegéhez tartoznak Jézus önkijelentései, szintén átfogó érvennyel. Az *egő eimi* (héb. *ani hu*; *abszolúte vagy állítmánykiegészítés* formában) formula lényegének részletezésével itt nem foglalkozhatunk: én az elutasító-kritikai véleménynyel ellentétben a formula pozitív megítélésére hajlok (a messiási igény kifejezése). Jézus példázatos önkijelentései, metaforikus fogalmazásukban, a küldött Jézus modell-karakterének részletekbe menő jellemzését tartalmazzák: így a pásztori igékben (10. r.), az igazi szőlőtőről mondott önkijelentésben (15. r.), a hozzá fűződő reflexiókkal együtt; a 6. részbeli megfogalmazások („az én testem bizony étel, és az én vérem bizony ital” 55. v.) — némiképpen talán áttételesen, de témánk szempontjából nagyon jelentős tartalommal.

A következő illusztratív példákban a tett és a szó már nem különül el: a teljes modell részmozzanatait itt is annak figyelembevételével adjuk, hogy Jézus küldetésének modell-jellege mit jelent a tanítványokra és minden idők egyházára nézve. A sorrendben nem akarunk az evangéliumon kívül álló meghatározó tényezőt keresni, mert Jn műalkotás, kimagasló értékű irodalmi mű, és ezt akkor vesszük komolyan, ha tulajdon szerkezete szerint csoportosítjuk mondanivalóját a küldetés kérdésében is.

A *kánai menyegző elbeszélése* (2. r.) adja elénk a küldetésnek az egész Ószövetségből is ismert, de az Újszövetség teológiáját is átható „szabályát”. Az elbeszélés a golgotai áldozatra utal, az úrvacsorának egyik jegyére, a borra, így Jézus vérére mutat előre. A mondanivaló kettős, mindkét vonatkozása a 2,4-ben található: *oupō hēkei hē hōra mou*. Ez egyfelől azt akarja megértetni a fiát sürgető Máriával, hogy az ő messiási dicsősége kibontakozásának ideje nem láthatóan jelentkezik, nem is másként, csak „vére hullatásával”; másfelől azt akarja nagyon erőteljesen hangsúlyozni, hogy ott és akkor is, de majd a „*consummation est*” szituációjában is kötelez a cselekvésnek Istentől megszabott ideje (*kairos*). Ezt sem megelőzni, sem elmulasztani nem szabad, mert az itteni helyzetre mint modellre is áll, de áll arra is, amit modellként jelezni kíván, hogy „mindennek rendelt ideje van.”

Ugyancsak a 2. részben (13—22) találjuk a *templom megtisztításának elbeszélését*. Hogy Jézus annak a templomnak a tisztaságáért száll síkra, amely a pogányok felé való missziói odafordulás helyett a „templomi üzlet” eszközévé lett, ennek ma már köreinkben általánosan ismertnek kell lennie. Arról sem feledkezhetünk el, hogy divattá vált, de félreértés, ennek a helynek mintegy erőszakos forradalmi tettként való értelmezése. Jézus egy csomó kötelet fog össze egyik kezében, az árusok — a helyzet hátterét ismerve érthetően — maguktól is ész nélkül rohannak kifelé a templomudvarból, Jézus nem üt, csak a fölöslegessé vált asztalokat borítja föl (*exebalen* „eltávolít” — ne tévesszen meg). Jn-ban a történet az evangélium elején szerepel. Nem vállalkozom annak eldöntésére, hogy ez-e a hagyományban az eredeti helye, vagy az, amelyen a szinoptikusoknál találjuk, a kérdés lényegitartalmi (kontextuális). Jézus Isten népét akarja megtisztítani, ezt kegyességének megtisztításával kell kezdenie, ennek helye pedig a templom. Persze, a mi szempontunkból az „élő kövekből épült templom”, a gyülekezet megtisztításáról van szó, küldetésünk csak ebből indulhat ki. Nem templomépítési vagy restaurálási gond tehát ez, hanem a gyülekezetépítés kérdése, a gyülekezet kegyességének megtisztítása, amelyben a fölemelt „ostor”, a kilátásba helyezett ítélet mint messiási jel játszik szerepet, így van meg a funkciója.

A *Nikodémussal való találkozás* (3,1—26) elbeszélése, Nikodémus bevezető szavai és kérdése, majd Jézussal folytatott párbeszéde, végül Jézus szabályos prófétai igehirdetése nagyon sokat mond, ha a következőket végiggondoljuk:

— Nikodémus Jézus tetteit és tanításait „Istentől jött tanító”, tehát a Küldött jeleként értelmezi. Hogy pontos jelentésükről tájékozódjék, a rabbik legértékesebb napszakát, az éjszakai elmélkedés óráit fordítja a Jézussal való találkozás céljaira. Óriási pozitívum.

— Jézus először egy föl sem tett kérdésre válaszol: a küldetésben (a miénkben is) ez a gyakoribb eset. Szinte pszichológiailag triviális tény az, hogy aki meg tudja fogalmazni a kérdését, az már több, mint félig

a választ is ismeri. Jézus válasza a legnagyobb kérdésre felel, Nikodémus szabályosan elképed a válaszalattán. „Valaki nagyobb van itt”, mint akit ő eddig egyáltalában el tudott gondolni magának.

— Egy tudós tanító (Jézus minősítése 10. v.), aki éjszakai látogatásával arról tanúskodik, hogy nem bírja tovább magában hordani nagy kérdését, de nem is tud rá feleletet találni egész kiváló tanítói képzettségével és példásan odaadó kegyességével sem, különös dolgot követ el. Elárulja magát megdöbbenet és drasztikus visszakérdezésével; „Bemehet az ember a szülőanyjába, amikor már öreg...?” Nem hiszem, hogy természetesnek kellene tartanunk ezt a nagyon alantas szintű kérdést: egy rabbi nem szokott így beszélgetni egy másikkal, kifejezetten teológiai tárgykörben, legfeljebb rosszindulatból vagy végérvényes értetlenségből.

— Jézus nem enged, hanem világossá teszi Izraelnek a Krisztushoz vezető, egyedül lehetséges útját: az üdvörténet helyes értelmezése ez, ez pedig csak a Szentlélek munkája által lehetséges.

Ha valaki kétségbe vonná Jn tudatos költői koncepcióját és kompozícióját, az csak a kánai mennyegző és a templom megtisztítása közötti feszültségre figyeljen: az előzőben a modell egy lakodalmas ház, és ennek gondjaiból kiindulva jutunk el a küldetés legcsúcására; Jézus itt dicsőségének előlegező megmutatására használja fel az alapjában véve hétköznapi, emberi gondot (elfogyott a bor; maga az alkalom Izraelben nem hétköznapi!). A második elbeszélésben a a színhely a templom, a legszentebb hely: Jézus ennek profanizálására mutat rá. A feszültség abban van, hogy míg a hétköznapi helyzet a Küldött munkájának alkalmá lehet, addig a legszentebb hely a nép vezetői züllésének minden jelét mutatja (a közhangulat Izraelben más: gondoljunk a „Hannáh fiainak csarnoka” jól ismert gúnynévre, mert a papok rafinált üzletelése a „misera plesb contribuens” rovására ment). — Megdöbbenő kontraszt-hatás tanúi lehetünk, és ez megismétlődik ha a Nikodémus-perikópát egybevetjük a samáriai asszonyról szóló résszel. Amabban a Küldött teljes közösséget tud vállalni egy tudós, az örök életért buzgó, de alapjában véve tradicionális izraelita kegyessel, és nem hozza ki békétüreséből Nikodémus merev, értetlen, sőt, Jézus álláspontjának racionalista logikával (mondhatnók: naturalista fanatizmussal) ellentmondó okvetlenkedése. A *samáriai asszonnyal való találkozása* viszont azt szemlélteti, hogy küldetése során a Küldött és övéi nem ismerhetnek másfajta botránkozási és ítélezési lehetőségeket sem.

— Különleges paradoxióval ismét, Jézus nem ükőzik meg azon, hogy egy samáriai nő meg meri szólítani: ez ti. nem is történik meg(!). Ez a félpogány asszony nyilvánvalóan felismerte Jézusban a zsidót (más nem is látszik rajta), ezért semmiképpen nem is szólította volna meg, sőt: nem állt volna szóba vele (zsidók és samaritanusok között kölcsönös volt a megvetés, mint ahogy ma is kirajzolódnak a körvonalak — mutatis mutandis — a „fehérek” és „színesek” egymáshoz való viszonyában). Jézus egy egyszerű, meghozza alázatos, önmaga emberi rázorultságára utaló mondattal töri át ezt a gátat, és ezzel az ún. előítéleteknek egész világát rombolja le: *dos moi pein*. Nem körülményeskedik: egyenesen vezeti rá az asszonyt a valóságra. Döntésre szólító szó az, amely itt elhangzik.

— Ezt követi a Jn-ban gyakori és tipikus „kétfelé beszélés”: itt ezt a *hydör zön* kifejezés váltja ki. Az asszony *phronēsis*-e megragad hétköznapi gondjaiban, de Jézus ezeket a gondjait fel tudja használni a legnagyobb kincs, az örökélet kérdésére való utalásra.

— Szinte alig lehet szétválasztani a szorosan összefonódó és sokat mondó motívumokat. Jézus először kimondott szava: „Hívd ide a férjedet!” — szinte önfelelt, annyira természetes. Egy rabbi már azzal is kompromittálta magát, hogy szóba állt egy nővel, aki méghozzá samáriai nő. Így érthető, hogy most már egy Izrael kategorizálása szerint komolyan vehető lényel, egy férfival szeretné folytatni a beszélgetést. De a felszólítás nem várt hatást vált ki, fényt derít ennek a szerencsétlen asszonynak — mondjuk egyszerűen így — feslett (mindenképpen zavaros) magánéletére. Jézus megvetése ismét elmarad: az asszony elindul különös, végül nagyon eredményes útjára, honfitársai közé.

— A továbbiakban a következőket emeljük még ki: a) A tanítványok sem itt, sem a Nikodémussal való találkozásakor nem voltak jelen; de itt Jézus enigmatikus szavakkal hozza tudomásukra, hogy a Küldöttnek legkielégítőbb „tápláléka” az, ha küldetését betöltheti. — b) A másik az, hogy az asszony szerepe nem jelentéktelen, de a Jézussal való személyes találkozást nem pótolhatja, mint ahogy ezt senki és semmi más nem teheti (41. v.). — c) Ez a samáriai epizód Jézus előtt ismét a válság univerzális távlatait nyitja meg; végül d) a 19. k. a kegyesség megélésében is lerontja a felekezeti keretek és korlátok érvényét: nem Jeruzsálem vagy Garizim az alternatíva (mennyire ismerős kérdés!), hanem a „Lélekben és igazságban” való imádás az egyetlen lehetőség.

A *bethesda*i beteg meggyógyítása és az ehhez fűződő terjedelmes tanítás a következő modell-részlet Jézus küldetésében. Kulcsmondata a 7. versbeli *anthropon ouk echo*, amelyet pietista-misztifikáló írásmagyarzatunkban elabszolutizáltunk („nincs emberem”), elfeledve, hogy a főmondatnak van egy alárendeltje: *hina hotan tarachthe to hydör, balē me eis tēn kolymbethran* (az *anthropos* a héb.-arám ált. alany kifejezése): „nincs nekem senkim, aki bevinne a fürdőbe, amikor felkavarodik a víz”. Két mozzanatot kell föltétlenül kiemelnünk: az egyik az, hogy a beteg, akiről betegsége súlyosságáról megdöbbenő adatot hallunk, ennyi idő múltán is *emberi segítségben bíz*ik. Mit jelenthet harminnyolc éve, napról napra így várni? Az ember természete garancia rá: nincs remény. Egyfelől: aki volt már valaha krónikus betegségben, az úgyis tudja, mit jelent ez. Másfelől: egyetemes emberi tünet a közöny. Legfeljebb annyi a tanulság, hogy mi magunk is könnyebben elviseljük az „inhumanitást” a hívők körén kívül, mint az egyházon belül. De ennyi elég is ebből. — Jézus egyetlen mozdulattal old meg mindent. A Küldött és a küldöttek azért küldettek, hogy szertefoszlassanak minden hamis emberi, ti. emberekben való reménykedést. Még némi líraizálás kockázatával is ezzel fejezném be a részletet, illetve magyarázatát: „Nincs embered? Nincs senkid, aki segítene rajtad? Van Istened, és van egyetlen *embered*, Jézus.” Ez, csakis ez a megoldás. Megható különben a 4. verset kiegészítő mitikus additamentum: angyali erő kavarta fel a tó vizét, és Isten ilyen beavatkozása után vált gyógyító erejűvé. Mitológiátlanítsunk? Semmiképpen ne! Higgyünk a mítosz világértelmező erejében, ahogy más területeken olyan könnyen tudjuk tenni (... ha megoldást kínálnak).

A *tömeg megelégtetésének története* és a hozzá fűződő igen jelentős tanítás a 6. rész tartalma. A kánai menyegző elbeszélése mellett itt az úrvacsora második jegyére, a kenyérré történik utalás. Maga a cselekvés, a tömeg megelégtetése ama ritka történetek egyike, amelyeknek a szinoptikusokban is van párhuzamuk, sőt párhuzam-ismétlésük is. A történethez

sajátos szempontunkból a következőket kell hozzáfűz-
nünk:

— A tömeg a megelégtettek serege — horribile dictu — megérti Jézus jelét! De hogyan? Izrael szentül hiszi, hogy a Messiás az övét gazdagon meg fogja elégíteni — persze, munka nélkül! —, és ez most be-
következett. A kisujjukat sem mozdították, és jóllak-
tak. Akkor nyilván itt van az ideje annak, hogy né-
pe királlyá deklarálja Jézust: ezt is akarják tenni
(14 kk.). Csak azt felejtik el, hogy őt nem emberek
teszik királlyá (övéi sem): ő már *ap'arches* király.
Annyira, hogy *basileia*-ja fenyegető, ítéletes tény azok-
ra, akik nem ismerik el. Tehát: Izrael nem „arrogál-
hatja magának” azt, hogy Jézust bármilyen címen ki-
rállyá teszi, de rettegnie kell a Seregek Urának ítéle-
tét, ha nem ismeri el őt királyának. A két magatar-
tásmód — két külön világ.

— A másik nagyon jelentős gondolatcsoport az úr-
vacsora gondolatkörével kapcsolódik. Itt számos olyan
gondolat vetődik fel, amelyekkel külön-külön kell fog-
lalkoznunk. — Jézus környezete a megelégtetés mes-
siási jelét a manna-csodával asszociálja, tulajdonké-
ppen a két különböző üdvtörténeti szakaszban azonosít-
ja a kettőt. Jézus ez ellen tiltakozik: ennek alapja az,
hogy a manna-csoda a szabadítás jegyében áll ugyan,
de a *sarx* világán belül marad, még Jézus megelégté-
tési „csodája” messze túlmutat a földieken (6,32—35).
Ez a megállapítás — különös módon — csak addig ér-
vényes, ameddig Izrael fiai el nem jutnak egy továb-
bi pontra a csodás jézusi megelégtetés értelmezésében.

— A következőkben ui. Jézus az emberi érthetőség
számára elzárt területre lép át, és ezt mondja: „Az
én testem igazán étel, és az én vérem igazán ital. Aki
esz az én testemet, és issza az én véremet, és énben-
nem marad és én öbenne” (6,55—56). Egészen röviden:
az úrvacsora és benne a Jézussal való életközösség
csak úgy jellemezhető „igazán”, hogy Jézus egziszten-
ciája „táplálék”, a vele való közösség pedig olyan ele-
mi folyamat, mint biológiai téren az evés és ivás.
Nem az az úrvacsora lényegi kérdése, hogy „mit je-
lentenek a jegyek” (ez sztatikus kérdés), sem nem az,
hogy a jegyek szimbolikusak-e, vagy a transzszubsztan-
ciáció misztikus fénye (homálya?) borul-e rájuk (spe-
kuláció); még csak nem is az, hogy Krisztus reális
prezenciájáról van-e szó, esetleg ubiquitásról, jelkép-
ről vagy éppen csak emlékünnepről. Ez mind semmit
sem mond ahhoz a „primitív” jánosi megfogalmazás-
hoz képest, amely olyan, emberi értelemmel fel nem
fogható aktivitásról szól az úrvacsorai közösségben,
mint amilyen az evés és ivás az ember biológiai élet-
folytatásában. Ne azon gyötrődjünk, hogy a *sōma*
Christou hogyan tárgya az úrvacsorának, és mit jelent
az egyház életének szempontjából. Arról beszéljünk
végre — és megint győz a megértett mítosz —, hogy
Jézus Krisztus testét hogyan tudjuk enni, és Jézus
Krisztus vérének hogyan tudjuk inni —, hogy ez a kife-
jezőmód mit jelent. Állítólag ez nagyon jellemző volt
az ősegyházra, mert ellenségeinek első serege éppen
azt vetette tagjainak szemére, hogy emberhúst esz-
nek és vért isznak istentiszteleteiken. Nem is rossz bi-
zonyágtétel az ellenfelek részéről: az ősgyülekezet
nyilván nagyon komolyan vette az *eucharistia*-t, ha
ilyen visszhangja támadt.

Az emberi és isteni *kairos* válik szét élesen Jézus
magatartásával, aki tanítványainak mintegy provoka-
tív szavaira sem hajlandó kilépni a Küldött alázatos
rejtettségéből, nem vállalkozik arra, hogy feltűnést
keltsen (7,1—10). Ehhez a gesztushoz csatlakozik je-
ruzsálemi beszéde: szavaiban nem csinál titkot mes-

siási jelentőségéből és küldetésének egyedülálló vol-
tából.

Előbb már említettük, hogy a 7,53—8,11 szakaszban
levő elbeszélés, amely eredetileg szinoptikus töredék,
milyen tárgyi-tartalmi indítékok miatt kerülhetett Jn-
nak erre a helyére. Itt azt jegyezzük meg, hogy az el-
beszélés azt a Jézust mutatja be, aki minden emberi
elképzelésen felül irgalmas az emberhez, és ez éppen
egy olyan kérdésben válik nyilvánvalóvá, amely a ke-
gyes körökben gyakran volt célpont (az írástudók és
a farizeusok magatartása mindenestre arra vall, hogy
a megkövezést már nem vették olyan szigorúan há-
zasságtörés esetén, mint valaha: a provokatív az a
magatartásukban, hogy Jézussal viszont komolyan
akarnák vétetni). Az eseményhez fűződő tanításban
Jézus két dolgot állapít meg alapvetően: először azt,
hogy az ember csak látszat szerint tud ítélni, mert
nem ismeri az ítélet isteni szempontjait; azután azt,
hogy ő maga egyáltalán nem ítéel. E két szempontból
adódik a mi küldetésünkre nézve is az a kötelező ma-
gatartás, amely az 1Kor 4,5-ből ismeretes: Isten végső
ítéletének eljövetele előtt, tehát földi küldetése során,
az egyház és tagjai nem ítéelhetik meg az embereket.

A vakon született ember meggyógyításának (9. r.)
lényegi mondanivalójából két mozzanatot emelünk
ki. Az első az, hogy Jézus itt is rejtve, minden fel-
tűnést kerülve jár el küldetésében (mintha nem is ő
gyógyítaná meg a beteget 7. v.). A Küldött a háttér-
ben maradhat — kell is maradnia —, ha a küldetés
tartalma valóra vált. A másik jelentős mozzanat az,
hogy Jézus (35. kk.) szinte könnyedén halad el az
egész hosszú huzavonát követő végső aktus, a gyó-
gyult beteg kiközösítése mellett: nem egy megmere-
vedett és hitelenné lett vallásos képzet foglalkoztat-
ja, hanem a gyógyult betegnek a Küldöthöz való
személyes viszonya, e viszony minden félreértést kizá-
ró tisztázása.

A Küldött és a küldetés alapvető jellegzetességét
mindenestől a *paroimia* (szinoptikus: *parabolé*) síkjá-
ban tisztázza a 10. részben a jó pásztor példázatos
alakja: a hátsó gondolatoktól mentes, tiszta szívű
gondosság áll itt előtérben, valamint az, hogy a Küldött
nem vonakodik küldetésében járva semmiféle
áldozattól a reá bízottakért, életét is odaadja értük.
A jézusi igehirdetés annyira ismert, a pásztorok öszö-
vetségi alakjával együtt, hogy nincs is szükségünk to-
vábbi részletezésre.

Hasonló a helyzet a *Lázár feltámasztásáról* szóló,
alaposan előkészített, irodalmilag minden ízében jól
motivált elbeszéléssel (11. r.). Ebben az esetben a Küldött
a Küldő iránti föltétlen bizalomban működik. Ez
megnyilvánul abban, hogy a feltámasztás tervszerű és
próbára tevő halasztása őt (egyedül őt) nem hozza za-
varba; a sírhoz érve viszont nem engedí magát sem-
miféle érvvel eltántorítani feladatától. Lázár feltá-
mad. Némelyek megtorpanásnak vagy az emberi ér-
zékek felülkerekedésének tartják azt, hogy Jézus sír
Lázár sírja előtt (környezete kommentálja így az ese-
ményt). De ennek a motívumnak a motívum-jelentő-
sége nem ebben van, hanem abban, hogy a Küldött
— küldetésének útján — egy pillanatra sem tud meg-
békélni azzal a gondolattal, hogy az embernek meg
kell halnia. Engesztelhetetlen ellensége a halálnak és
okainak: a halál erői elleni küzdelme viszi egyre
előbbre végső célja, a kereszten elvégzett áldozat fe-
lé. Még valamire fel kell figyelünk: Jézus nem ját-
szik az élet és halál fogalmi kategóriáival. Az egy-
ház is a maga teljes realitásában kell hogy szóljon
e két fogalomról, mert máskülönben csak a csüggedt
nőttestvér rezignációja marad neki: „Tudom, hogy fel-

támad majd az utolsó napon". Az eschatológia így lát-
szólag hit, valójában hazugság. A mi küldetésünk
nem ilyen „na jó, majd...”, hanem a halál és okai
ellen időszerű harc, „éppen most”. A kérdés dialek-
tikáját itt most nem áll módunkban részletezni.

A passió történetének küszöbéhez érve először a *be-
tániai megkenetés elbeszélés* áll előttünk (12,1—11).
Itt Jézusnak az az intése modell-vonás, amelyet Jú-
dászhoz intéz, aki a jótékonyosság nevében ítéli el a sze-
rinte tékozló gesztust. Vannak esetek, amelyekben lát-
szólag tékozló gesztusoknak kell helyt adni, különö-
sen a takarékosagra hazugul, álságosan hivatkozó ér-
vekkel szemben, azok részéről, akik mellékesen sik-
kasztók.

A *virágvasárnapi bevonulás* (12,12—19) meglepően
szükszavú, magához az eseményhez nem fűz olyan
kommentárt, mint a szinoptikusok. Modell-jellege a
reá következő jézusi szavakban van, amelyek arról
tanúskodnak, hogy a Küldött egyrészt állandóan
a küldetés kozmikus távlatában él, másrészt ez nem
áll ellentétben azzal, hogy ő valóban magára ve-
szí a *Filius Dei absconditus* minőségét és szerepkörét
(*Stauffer*).

A *lábmosás* gesztusát (13,1—17) Jézus maga is *hypo-
deigma*-ként jelöli meg. Követendő példát ad benne
azoknak, akiket elküld. Csak arra kell itt különösen
felfigyelnünk, hogy a küldetésben járó egyházra nem
lehet jellemző Péter szertelen kapkodása. Ha nem fo-
gadja el Jézus alázatós gesztusát, akkor „semmi köze
hozzá”, viszont Jézus mértéket is tart küldetése során
alázatában és szolgálatában, mert különben minden
látszólagos buzgalma ellenére megcsúfolná Isten már
elvégzett munkáját és ennek eredményét („ne csak a
lábamat...” — „Aki megmosakodott, annak nincs
szüksége fürdésre...” — a lábmosás az „egészen tisztá-
nának” csak ezért szükséges, mert a porban jár, de et-
től csak a lába szennyeződik be, megmosásra és fel-
frissítésre szorul).

Az *árulás bejelentése* Jézus részéről (13,18—35) ré-
szint a Küldött fegyelmeztségéről tanúskodik ismét:
csak akkor jelenti be, hogy a tizenkettő körében van
egy áruló, amikor eljön ennek az ideje (bár a meg-
kenetés alkalmával halványan már felsejlik valami
Jn-ban a Júdász-motívumból). Különösen nyomatékos
a 31. k. mondanivalója: amikor nyilvánvalóvá lesz,
hogy a Küldöttnek meg kell halnia övéiért, akkor je-
lenti ki, hogy eljött megdicsőíttetésének ideje (ld.
1,2.5). Ezen a ponton mindenkinek tudomásul kell ven-
nie, hogy a teljes életünket megkérdőjelező kudarc
nem maradhat ki a küldetés teljességéből: ebben je-
lentkezik mintegy előlegezve, a földi élet körülményei
között megdicsőíttetésünk. Más kérdés az, hogy nem
ez az utolsó szó.

A 14—15. részbeli *paraklétos*-teológia alapvető, mo-
dellszerű vonása az, amire ritkán fordítunk figyel-
met: Jézus *másik* Paraklétosról szól, ti. eddig ő volt
az *első*. A küldetésben nagyon fontos az, hogy a Kü-
ldött reá nevelje a rábizottakat szolgálatuk következő
szakaszára és ennek természetére, egyben vállalja is
azt, hogy e szakasz hordozóját bemutatja nekik, és
önmagáról most már erre irányítja egész figyelmüket.

Az *igazi szőlőtő* (15. r.) szintén teljes egészében pa-
roimikus modellje a Jézus Krisztussal való teljes élet-
közösségnek. Arra mutat rá, hogy ennek hiányában
az ember teljesen lehetetlenül (5. v.). Másfelől ebben
az életközösségben egészen új típusú relációt rajzol
meg Isten (Krisztus) és az ember között: a nyilván
sok visszaéléssel járó *doulos Christou* jelentési körét
korrigálja. Általános az a profán és nemcsak profán
felfogás, hogy az ember a hit jegyében a felelősséget

arra hárítja, akinek a hit jegyében engedelmeske-
dik. Jézus nem enged meg ilyen emberi viszonyt.
Rabszolgá-felzabarádításának lényege az, hogy rabszol-
gái helyett barátaivá leszünk, olyanokká, akik ismer-
ik akarátát, és felelősek azért, hogy mellette dönté-
nek, akaratához igazodnak.

Az *imádkozó Jézus* áll előttünk az imádkozó egy-
ház modelljeként a 17. részben. Hogy az imádság a
küldetés folyamatában szerepet játszik (mint az Atyá-
val való állandó kapcsolattartás és kapcsolatfelvétel
eszköze; ld. a szinoptikusoknál is azokat a jelenete-
ket, amelyekben Jézus az Atyával, magányban, keresi
az imádságos közösséget), arról nem kell külön szól-
nunk. Mindenesetre úgy áll a dolog, hogy a Jn 17.,
amelyet joggal nevez az egyházi szóhasználat *főpapi
imádságnak*, egy nagyon komolyan veendő problémát
is felvet; azt ti., hogy míg a Jn 3,16 kifejezetten ezt
mondja: Isten az Egyszülöttet adta a világért, és eb-
ben a világ iránti szeretetének mértékét és célját ha-
tározta meg, addig itt a *kosmos* egészen más jelentést
mutat.

— Isten megváltó szeretete valóban feltétel és kü-
lönbségtétel nélkül az egész világra irányul. De csak
ott valósul meg, ahol az ember élete megnyílik az is-
teni kegyelem előtt. Így az egyház a világnak az a ré-
sze, amely tudja és megvallva él Isten kegyelméből,
munkálkodik Lelke által, és hitet tesz egész életével
arról, hogy Istent tartja egyedüli Urának. Ezért moz-
gósít a főpapi imádság arra, hogy a küldetésben já-
ró egyház gyülekezetei elsősorban, de tovább utaló,
univerzális érvénnyel imádkozzanak az egyházért,
mint amely a mondottak szerint centrálisan eszköze
Isten megváltó művének.

— Ennek az imádságnak, amelynek célja az, hogy
Isten üdvözítő ereje kisugározzék az egyházból a vi-
lágba, három főtémája van. Ezek maradnak az egy-
ház imádságának és szolgálatának „főtémái” is az
eschatonig: a) az Atya és a Fiú megdicsőítése (17,1—
5); b) az egyház megalapozásáért, fennmaradásáért
és megszenteltetéséért való könyörgés (17,6—19); c)
az egyház egységéért és az erre való törekvésben a
Krisztussal való teljes közösség megvalósításáért való
imádság (17,20—26). Minden egyes tétel kifejtése kü-
lön teológiai kutatást igényelne: itt most csak az a
feladatunk, hogy az imádkozó Jézusnak és imádság-
tárgyainak modell-jellegére rámutassunk, hangsúlyoz-
va, hogy bár az egyház itt mintegy önmagáért imá-
dkozik, a főpapi imádság modelljének útmutatása sze-
rint „közbenjáró könyörgésről” (*Fürbitte*) van itt szó.

A *szenvedéstörténetből* (18—20. r.) átfogóan csak azt
emeljük ki, hogy mennyire a maga helyén van a kü-
ldetés hordozója ennek az eseménysorozatnak vala-
mennyi megtévesztő és zavarba ejtő helyzetében is.
Ami földi viszonylatban még elintézésre vár, arról
nem feledkezik meg: úgy gondoskodik Máriaéről, mint-
ha átmenetileg távoznék (és ez így is van), János
gondjaira bízva a magára maradó anyát (19,26. k.).
Ami mennyei vonatkozásban vár rá, az az, hogy je-
lentést tegyen az Atyának küldetése befejezéséről, és
utolsó szavával valóban ezt teszi meg, amikor így
szól: *tetelestai* (19,30). — Mindaz, ami ezután követ-
kezik, már „más státusban” állítja eléink Jézust: a
Föltámadott nyitja meg személyében a következő vi-
lágkorszakot, így ezzel áttekintésünk is végére ér.

Egy rövid megjegyzéssel szeretnők zárni ezt a dol-
gozatot, amely természetesen nem lép fel a teljesség
igényével. Figyelme a gyakorlati ígehirdetés problé-
matikájára irányul: a magatartás-modellek kategóriá-
jának felmutatása és illusztrálása a gyülekezeti íge-
hirdető számára az „alkalmazás” (*applicatio*) sokat

említett műveletét szeretné megkönnyíteni. Ha ehhez valamiben is hozzájárult, talán nem volt hiábavaló. (A tanulmány első részét folyóiratunk 1981. 2. számában, 70–74 l. közöltük.)

Dr. Varga Zsigmond J.

FONTOSABB FORRÁSMUNKÁK

Bauer, Walter: Das Johannesevangelium. 3. kiad. Handbuch zum NT. Hrsg. v. H. Lietzmann, Tübingen 1933. — Barth, Karl: Credo. München 1935 („Qui conceptus est de Spiritu sancto”, nagy. ford. Vasady Béla: Hiszek, Debrecen, 1956. 50. kk.). —

Barth, Karl: Kirchliche Dogmatik. I/2. 5. kiad. 1960. 174–187; IV/1. 1953. 75 kk.; II/2., 3. kiad. 1959. 22. 466. kk.; II/1. 4. kiad. 1958. 308. k.; 446. kk. — Brunner, Emil: Vom Werk des Heiligen Geistes. 1935. — Bulmann, Rudolf: Das Evangelium des Johannes. Kritisch-exegetischer Kommentar über das NT. begr. v. H. A. W. Meyer. 16. kiad. Göttingen 1959. — Jeremias, Joachim: Theologie des NT. 1972. — Kiss, Sándor: János evangéliumának magyarázata. Jubileumi Kommentár: az Újszövetség magyarázata. Budapest 1969. 97–134. — Kümmel, Werner Georg: Die Theologie des NT nach ihren Hauptzeugen Jesus — Paulus — Johannes. Göttingen 1969. — Schulz, S.: Das Evangelium nach Johannes. ATD — Neues Göttinger Bibelwerk, Teilband 4. Göttingen 1973. — Stauffer, Ethelbert: Jesus — Gestalt und Geschichte. Bern 1957 (Dalp-Taschenbücher). — Strathmann, Hermann: Das Evangelium nach Johannes. NTD — Neues Göttinger Bibelwerk. Teilband 4. 8. kiad. Göttingen 1955 (különösen a *logos*-teológiára vonatkozó részletekben).

A keresztség, mint lelkigondozói feladat

A keresztség kérdése az utóbbi évtizedekben a teológiai érdeklődés homlokterébe került. Sok szó esett a keresztségről, mint dogmatikai, történelmi, ecclesziológiai és liturgikai témáról. Mindennek nagy irodalma van. Meglepő, hogy a keresztségről, mint lelkigondozói kérdésről mily kevés anyag áll rendelkezésre a teológiai irodalomban. Noha egyértelműnek tűnik a lelkigondozás és a kazuáliák közötti kapcsolat, többnyire mégsem fogják fel a poimenikai szakönyvek a lelkigondozást úgy, mint a kazuális szolgálatok megalapozásának lehetőségét. Még azok a lelkigondozói könyvek sem gondolják át a kazuáliákkal kapcsolatos lelkigondozói beszélgetések módszerét, amelyek szerzői pedig messzemenő megértést tanúsítanak a lelkigondozói tanácsolás iránt (Mezger, Bürki, Trillhaas, Haendler). Új utakon járunk, új ugart kell törnünk.

Századunk első felében még természetes volt, hogy a gyermekeket megkereszteli az egyház, maguk a lelkipásztorok sem csináltak ebből gondot. Az utóbbi években azonban egyre égetőbbé válik a kérdés: tulajdonképpen mit tesz az egyház, amikor megkereszteli a gyermekeket? Elég egy nagyvárosi gyülekezet keresztelési alkalmán résztvenni, s nyomban előtűnik a keresztelési gyakorlatunkkal kapcsolatos kérdések sokasága. Egyre gyakrabban fordul elő az, hogy a szülők és keresztszülők nem élő tagjai a gyülekezetnek. Még viselkedni sem tudnak a templomban. Az apostoli hitvallást nem mondják együtt a gyülekezettel, mert nem tudják. Énekeinket nem éneklük, mert nem ismerik. Mindez — ha különböző mértékben is — európai jelenség a protestantizmus körében

Friss élmény, a minap történt. Nagyvárosi gyülekezet lelkipásztorához egy fiatal édesanya jött bejelenteni: szeretné megkereszteltetni gyermekét. A keresztelés közeli időpontját már kitűzték, a rokonság egybe van hívva. Most a „formaságokat” jött elintézni. Az adatok felvétele könnyedén, rutinszerűen megy. Csak amikor a lelkipásztor az iránt kezd érdeklődni, hogy tudják-e, mit jelent a keresztség? Mit jelképez a keresztség? Milyen fogadalmat tesznek a szülők és keresztszülők — akkor áll be kínos csend. Szokott-e imádkozni? Van-e Bibliájuk? Ismer-e olyan imát, éneket, amelyet majd gyermekének megtaníthat? — Egyre kínosabb hallgatás a válasz. Konfirmált? — kérdezi a lelkipásztor? Nem — hangzik csendesen. Jóllehet szélsőséges példa, de egyre-másra előfordul az ilyen is. S nyomában a nagy kérdés: mit tegyünk ilyenkor? Egyáltalán, miért akarja megkereszteltetni a gyermekét, ha ennyire nem ismeri annak értelmét? S ha a szülő akarja is, mit teygen a

gyülekezet képviselőjében a lelkipásztor? Minden további nélkül keresztelje meg és örüljön annak, hogy szaporodik a kereszteltek száma? Vagy tagadja meg e kérdést a teljes érdektelenség láttán?

Helyzetfelmérés

A keresztség jelenlegi gyülekezeti gyakorlatával kapcsolatos gondokról 23 gyülekezeti lelkipásztornak tettem fel kérdéseket, és a tőlük kapott információ, valamint a saját tapasztalatom alapján az alábbi kép alakult ki bennem:

a) Keresztelési gyakorlatunkat két veszedelem fenyegeti. Az egyik: a népegyházi ellaposodás. Ez annak a Konstantin utáni egyháznak terhes öröksége, amely igekezelt mindenkit betagolni a corpus Christianum-ba. Ennek következménye az, hogy még mindig sok a névleges keresztyén a gyülekezeteinkben, akiknek sem hitbéli ismeretük, sem szívbéli bizodalomuk nincs ugyan, de a keresztséghez mégis ragaszkodnak. A másik: az individualista beszűkülés. Ez abban a helytelen felfogásban mutatkozik meg, mely szerint a keresztség magánügy, kizárólag a gyermek családjára tartozik. Itt a gyülekezet csak dekórum, melyhez a keresztelendő családot semmi nem kapcsolja. Ezért kezd divattá válni a házi keresztelesek igénye. Ily módon a keresztség vertikális és horizontális távlatára szinte egészen eltűnik. A szülőknek nincs kapcsolatuk sem a gyülekezet Urával, sem annak tagjaival. Életükben alig van előzménye a keresztelésnek, még kevésbé van következménye. Nem az Igét igénylik, hanem a ceremóniát. Nem életformálást várnak, hanem életük díszítését. Nem olyan hangra várnak, amely beleszól az életükbe, hanem egyszerűen hangulatra. Nem is igényelnek többet, mint egyszerű ünnepélyes alkalmat, melyet sűrű fényképezéssel, újabban már faluhelyen is filmezéssel kötnek egybe.

b) A gyermekek megkeresztelését általában nők jelentik be. Többnyire az édesanya, vagy nagymama, ritkábban a keresztmama. Ez azzal is magyarázható lenne, hogy ők jobban ráérnek, mint a dolgozó apák — az édesanya gyes-en van, a nagymama már nem dolgozik — azonban ennek mélyebb oka az, hogy az apák ritkán érznek felelősséget a kisgyermek lelki nevelése iránt.

A bejelentés alkalmával általában nem várnak mást, mint az adatok felvételét, a tény regisztrálását, az időpont megbeszélését, esetleg a kereszteléssel kapcsolatos néhány formai útmutatást. Itt különbség van

a falusi és városi, a kis- és mammutgyülekezetek között, az előbbieket javára, amelyekben meghittebb, családiasabb a légkör. A lelkipásztorok részéről viszont egyre nagyobb az igény, hogy a szülők együtt jelentsék be a keresztelest, de legalább a szülők egyike feltétlenül legyen jelen, s ilyenkor a formaságok megbeszélésén túl lelki beszélgetés is alakuljon ki.

c) Ha *Thurneysen* megfogalmazására gondolunk: „A lelkigondozói beszélgetésnek... egyedüli tartalma a Jézus Krisztusban nyert bűnbocsánat hirdetése”, akkor aligha lehet ezeket a keresztelest bejelentéssel kapcsolatos beszélgetéseket szigorúan véve „lelkigondozói”-nak tekintenünk. Mégis, igen fontosak ezek az „emberközbe kerülés” szempontjából. A válaszokból az derül ki, hogy ilyenkor a lelkipásztorok általában a szülői felelősséget domborítják ki, a gyermek hitben való nevelésével kapcsolatban. Az emberi oldalt. De e rövid beszélgetésekben éppen csak érinteni lehet ezeket a kérdéseket, s némi buzdítást adni. Többnyire az általános kegyelem körébe tartozó dolgokról esik szó. A keresztelest igénylését maguk a lelkipásztorok is különféleképpen értelmezik. Egyesek szerint: „aki ma elviszi a gyermekét megkereszteltetni, az már ezzel állást is foglal Isten népe mellett. Ma már bizonyosságtétel a templomba járás is, mennyivel inkább a keresztelest”. Mások szerint viszont: „Sok esetben szokás, népszokás lendíti a szülőket a keresztelest. Szokásává válik az is, hogy névadó is van, meg keresztelest is.”

d) A szülők maguktól ritkán igénylik a keresztelest kapcsolatos lelkigondozói beszélgetést. Eszükbe se jut, hogy szükséges lenne a keresztségről és ezzel kapcsolatban a gyermek hitben való neveléséről szót váltani. Ugyanakkor az is tapasztalat, hogy az előre megbeszél, testvéri légkörben folytatott beszélgetést szívesen veszik, vidéki helyen egyenesen megbecsülésnek tekintik.

e) A keresztelest kérő szülők nagy része nem csinál gondot magának abból, hogyan lehet a gyermeket a hit útján vezetni. Az „úgy nevelem és neveltetem” legfeljebb azt jelenti, hogy majd annak idején beíratom a gyermeket a hittanra, elküldöm a gyermek-istentiszteletre, konfirmációra. Vagyis a legjobb szándékúak zöme is átadja — legalább elvben — a lelki nevelés ügyét a gyülekezetnek, illetve a lelkipásztoroknak. Ennek nemcsak gyakorlati oka van: pl. a szülők felfokozott élettempója, hanem mélyebben van a gyökere. Az ti., hogy az egyház hosszú évszázadokon át nem merete rábízni a gyermekek hitbeli nevelését a szülőkre, hanem ezt a területet magának tartotta fenn. A reformátoroknak még azért kellett hadakozniuk, hogy nem elég, ha a szülők otthon tanítják gyermekeiket a hitre. Ezen felül még szükséges az is, hogy a gyülekezetben is kapjanak tanítást a lelkipásztoroktól. *Bullinger* ezt írja a II. Helvét Hitvallás magyarázata során: „Az üres bölcselkedés, hogy... mindenkinek egyformán kötelessége a tanítás, azaz a szülőknél kell oktatniuk gyermekeiket... s ennél fogva semmi szükség nincs Isten Igéjének szolgálatára az Anyaszentegyházban... Magánúton mindnyájunknak tanítanunk lehet és kell a gyermekeket, de emiatt nem válik fölöslegessé Isten Igéjének nyilvános szolgálata.” Ma nekünk — ennek az egyensúlynak megtartása érdekében — azt kellene jobban hangsúlyoznunk, hogy nagymértékben a szülők felelőssége az, hogy életükkel és szavukkal hitben neveljék gyermekeiket, amelyhez a gyülekezet közössége minden segítséget megad.

Az esetek nagy többségében azonban legfeljebb negatív értelemben csinálnak gondot a szülők a gyermekek hitbeli neveléséből, ti. azzal hátrítják el maguktól

a felelősséget, hogy félnek a „kettős nevelés” káros következményeitől. Ha mégis vannak olyan szülők, akik szeretnének foglalkozni gyermekük hitbeli nevelésével, azok olyan irodalom iránt érdeklődnek, amelyben gyermekimádságok, gyermekénekek, bibliai történetek, felolvasásra alkalmas tanítások vannak. Az ilyennek pedig szűkében vagyunk, s ezt az igényt alig tudjuk kielégíteni.

Visszont az is tapasztalat, hogy a gyülekezet életében rendszeresen részt vevő, igehallgató és úrvacsorázó hívek komoly felelősséget hordoznak a gyermeknevelés terén. Ez a tény arra ösztönöz minket, hogy a keresztelest kérdését a másik sákramentummal, az úrvacsorával összefüggésben vizsgáljuk. A két sákramentum szoros kapcsolata nemcsak teológiai, hanem gyakorlatilag is igen fontos. „A keresztségekben arról van szó, hogy *legyen* egyház, az úrvacsorában pedig arról, hogy *meg is maradjon* az egyház. Ezért az egyházban mindennek a keresztelest felől kell jönni és akármilyen történet is az egyház istentiszteleti szolgálatában, annak az úrvacsorára felé kell mennie, hogy az egyház megmaradjon.” (Barth)

f) Arra a kérdésre, hogy a keresztelest után milyen kapcsolatot tud tartani a gyülekezet a családokkal, a legkülönbözőbb válaszok érkeztek. Kivétel nélkül minden lelkipásztor tudja azt, hogy valamilyen utógondozásra szükség lenne, de a felelősség és a lehetőség mértéke igen különböző. Több gyülekezetben a megkeresztelt gyermekeket évenként, születésnapjukon felkeresik. Az ezzel kapcsolatos tapasztalat is vegyes. Kis gyülekezetben még lehet ezt rendszeresen csinálni, de nagyobb gyülekezetekben a lelkes kezdet után vagy rendszertelenné válik, vagy befűl ez a szolgálat. Olyan tapasztalat is van, hogy az első évfordulón nagyon szívesen fogadják a szülők a látogatást, meg vannak hatva a figyelmességtől. A második évfordulón már kevésbé szívesen fogadják. A harmadikon már nem tudnak mit kezdeni a gyülekezetből jövő látogatóval. „Nyomasztja a szülőket, hogy a gyülekezet komolyan veszi a keresztelest” — írja egy lelkipásztor. Néhány helyen látogatás helyett évenként levelet írnak a gyermek születésnapján, melyhez könnyen megtanítható imádságot is mellékelnek. Másutt az iskoláskor kezdetén keresik fel a gyermekeket és hívogatják őket a gyermek-istentiszteletre. Másutt egyáltalán nincs utómunka, mivel a lelkipásztor véleménye szerint „a posta lelkigondozás” csak önámítás; a lelkipásztor személyes látogatása pedig csak feszélyezi a családot. Így hát semmit nem tesz e téren. Az bizonyos, hogy az utómunkának emberileg lemérhető hatásfoka igen csekély, bár e téren is különbözőek a tapasztalatok.

Sajnos, a felelősség terén még a gyülekezet aktív tagjainak az életében is nagy mulasztások vannak: „gyakorlatilag még a presbitersaládokban sem kielégítő az a szülői igyekezet, hogy a gyermek, az unoka rendszeres vallásos-lelki nevelést kapjon”.

A lelkigondozói alkalom megteremtése és légköre

Különbséget kell tennünk a keresztelest kapcsolatos igények és szükségek között. Ha az igény sokszor nem több egy futó ünnepi hangulatnál, hagyománytiszteletnél, akkor sem elégedhetünk meg azzal, hogy ezt az igényt egyszerűen kiszolgáljuk. (Még a szóhasználatunkban is kerülni kellene a „keresztelest kiszolgáltatás”-nak emlegetését, mert a szolgáltatások korában ez eltereli a figyelmet e kifejezés eredeti jelentőségéről.) Az igények általában az élet egyszeri,

futólagos alkalmára irányulnak: bejelentem, megrendelem, kifizetem, s ezzel látszólag el van intézve.

Mégis: olyanokkal van találkozási lehetőségünk a keresztes alkalmával, akik önként keresik fel a gyülekezetet és valamit kérnek, várnak az egyháztól, még ha megannyi téves hiedelem él is legtöbbszörben a keresztes kapcsolatban. A kényelmesebb megoldás talán az lenne, ha egyszerűen teljesítenénk kérésüket, kielégítenénk igényüket. A nehezebb, de a szeretet felelősségéből adódó megoldás az, hogy legalább kísérletet tegyünk arra, hogy felvetjük a keresztes kapcsolatos kérdéseket, kicseréljük gondolatainkat, megvalljuk hitünket.

Minderre a keresztes bejelentése során általában nincs nyugodt idő. A bejelentő nem is számít hosszabb beszélgetésre, éppen csak „beugrott”, hogy az adatokat bediktálja; a lelkipásztor is másként osztotta már be a napját, esetleg közbejön valaki más kérdéssel, sűrűn cseng a telefon stb. Így nem alakulhat ki lelkigondozói beszélgetés, így csak felületesen és általánosságokról lehet szót váltani. A lelkigondozói beszélgetéshez a külső körülményeket is biztosítani kell: a rászánt időt, a zavartalan csendet, az egymásra figyelés lehetőségét. Ezért a bejelentés alkalmával rögzítsünk egy olyan időpontot, amikor a szülők és a lelkipásztor nyugodtan beszélgethetnek egymással. Jó, ha ez a beszélgetés a parochián, a lelkipásztor dolgozószobájában, barátságos környezetben folyik. Lényeges a beszélgetés légköre: nem „berendeljük” a szülőket „keresztes oktatásra”, hanem meghívjuk őket beszélgetésre. Nem kioktatunk, hanem testvérként szót értünk. Az igehirdetési formák közül inkább a „martürein”, mint a „kérüsein” domborodjék ki. Érdeklődő szeretettel kérdezzük és hallgassuk meg a házaspár családi, lakás- és munkahelyi körülményeit. Ne csak a lelkipásztor beszéljen! S ha szól, akkor szava legyen személyes vallomás arról, hogy a családi élet és a gyermeknevelés sok buktatójában ő hogyan tapasztalja Isten megőrző és újjáteremtő segítségét. A protestáns lelkipásztor itt azért szólhat különösen is hitelesen, mert nem elméleti az ismerete csupán, hanem családi életének valóságos tapasztalatai is hitelesíthetik a szavát. A lelkigondozó beszédéből meg lehessen érezni, hogy nem valami „vallásos terhet” akar az amúgy is sok terhet viselő szülők nyakába varrni, hanem segíteni kívánja a családot az élet valóságos kérdéseinek megoldásában Isten Igéjével. Sok türelemmel és szeretettel végezhetjük csak ezt a szolgálatot. Gondoljunk mindig arra, hogy a keresztes kapcsolatos félreértések, torz elgondolások igen lassú folyamatként alakultak ki és gyökereztek meg mélyen az emberek gondolkodásában. S hogy ez megtörténhetett, azért az egyház igen nagy mértékben felelős! Aki itt elveszíti a türelmét, az a lelkigondozás alapjairól lép le. Jól értsük: nem hamis türelemről, és minden téves eszme elfogadásáról van szó, hanem lelkigondozói türelemről, amely a tévedéseket szeretettel helyreigazítja, s közben határozottan mondja az igazságot. Hiszen a hit hallásból van, a hallás pedig Isten Igéje által! Ne törvényt hirdessünk, hanem evangéliumot.

A lelkigondozói beszélgetés tartalma

Itt se sablont, se sorrendet adni nem lehet. A beszélgetés nem merevedhet oktatássá! Egyetlen beszélgetés alatt pedig nem lehet minden témát előhozni. Nincs is rá szükség. Hol egyik, hol másik gondolat hangsúlyozása látszik szükségesnek. Ezt a lelkigondozói bölcsesség és az engedelmes „felfelé figyelés” határozza meg. Mindenesetre megkíséreljük röviden felsorolni azokat a témaköröket, amelyekre a lelkipásztor ráterelheti a szót,

és melyeknek kapcsán evangéliumot mondhat. Vizsgáljuk most a keresztes évet hasznossága szempontjából. Mi haszna van a keresztesnek?

a) *Megmutatja a szülők felelősségét.* A gyermek Isten ajándéka. Nem játékszer. Nem saját tulajdon. Ránk bízott kincs. Áldozatos szeretetet igényel, s itt nem csupán és nem elsősorban anyagi áldozatra kell gondolnunk. Szeretet- és időigényes feladat a gyermeknevelés. A szülők nem tehetik könnyelműen önös érdekeiket a gyermekek szüksége elé. Idézzük fel a válási árvák, a lelkesült gyermekek riasztó helyzetét, ahol nincs a szülők szeretet-háttérére. A gyermeknevelés tulajdonképpen: kapcsolat. Légkör, amely lehet vonzó, de lehet taszító is. Ennek a jó légkörnek a megteremtéséhez szükséges a kapcsolat Isten és a család között.

b) *Kijozanít.* A gyermek olyan világba született, amelyben a bűnnek nagy sodrása van, s a halál állandóan fenyegető veszedelem. Aki megszületett, az már elég öreg ahhoz, hogy bármikor meghalhat. Ezredfordulóra, mire a most született gyermekek húszévesek lesznek, világméretű gondok tömege vár majd rájuk: háború és béke kérdése, környezetszennyeződés, energiaválság, népszaporulat-robbanás, szegénység—gazdagság ellentéte stb. Micsoda örökséget hagyunk rájuk — gondokban. De hagyunk-e rájuk örökséget lelki erőben? A szülők feladata elsősorban az, hogy védjék gyermekeiket a bűn és halál erőivel szemben, és felkészítsék őket az erőfeletti feladatokra. Ehhez pedig nemcsak fizikai erőnlét (jóltapláltság, kényelem) és szellemi felvérteztség (tudomány és kultúra) kell, hanem lelki erő, erkölcsi tartás (élő hit) is. Ilyen feladatok láttán ébredünk rá a magunk tanácsaltalanságára és erőtlenségére.

c) *Szövetséget hirdet.* A keresztes arról beszél, hogy ebben a bűn és halál miatti oly válságos helyzetünkben Isten nem hagy magunkra minket. Sőt: elibénk siet! Mielőtt még megszólíthatnánk Őt, Ő már szól hozzánk. „Nem éltem még e Föld színén, Te értem megszületél; Még Rólad mit sem tudtam én, tulajdonoddá tetél.” Isten a teremtésben önmagával való közösségre hívta el az embert, s ha mi ezt a lehetőséget el is felejtettük, vagy megvetettük. Ő akkor is hűséges maradt. Újra közeledik. A teljes Írás beszél erről a szövetségről, az Ó- és Újszövetség szoros egységére mutat hatunk rá, amelyben az özönvíz és a keresztes (1Pt 3,21), az Ábrahámmal kötött szövetség és a keresztes (Gen 17,11 és Kol 2,11 kkk) egybefonódnak. A választott népet mindvégig kíséri a szövetségkötés, amely Krisztus halálával és feltámadásával jut teljességre. Hatalmas szövetségünk van Istenben!

d) *Győzelmet hirdet.* Isten Országát és erejét, Jézus Krisztus hozta közel hozzánk. Általa tudhatjuk, hogy az életellenes erők: a bűn és a halál, trónfosztottak lettek. A keresztes Isten Országának győzelmét hirdeti. A vízzel való keresztes ezt jelképezi: meghalhatunk a bűnnek, és új életre támadhatunk fel Jézus Krisztusban.

e) *Vigasztal.* Nem a magamé, hanem az én Megváltómnak tulajdona vagyok. Ezért vigasztalhatta így egy hívó édesanya halálosan beteg gyermekét: „meg vagy keresztes, gyermekem, egészen bizonyos lehetsz benne, hogy Isten tulajdona vagy te is!” Megszabadít az életfélelemtől és a halálfélelemtől egyaránt. Megmutatja, hogy milyen az az új élet, amelyet Jézusban késtített nekünk az Atya.

f) *Felelőssé tesz.* Tudatosítanunk kell a szülőkben, hogy a Biblia nem a gyermekek megkereszteséről szól, hanem a háznép megkereszteséről, amelybe beletartoztak szülők és gyermekek egyaránt. A keresztesben nemcsak a gyermek van Isten színe előtt, hanem a szülők is ott állnak, elfogadják szövetségét, igénylik

erejét, odaszánják magukat. Ez azt jelenti, hogy a keresztséget igénylő család felelős elsősorban a gyermek hitben való neveléséért. Ehhez azonban a gyülekezet és a lelkipásztor örömmel nyújt segítséget. Azonban a felelősség súlya a családon kell legyen. A hitben való nevelésnél a példaadás fontosságára kell rámutatnunk. Kevés szöveg, hiteles ábra! A hitben való nevelés egyedüli helyes módja a szülők részéről a hitben járás. Vajon van-e minden megkeresztelt gyermek családjában legalább egyetlen, hitét gyakorló, példás életű, Krisztusban boldog ember?

g) *Közösségbe hív*, a gyülekezetbe. Egy testlé kereszttetünk bele, Krisztus testébe, az Anyaszentegyházba. Szóljunk a gyülekezet küldetéséről, hasznáról, közösségi alkalmairól, szolgálatairól, segítségnyújtási lehetőségeiről. Nem magánügy a keresztelezés, hanem gyülekezeti.

A lelkigondozói beszélgetés és a kazuális szolgálat összefüggései

Ha a lelkigondozói beszélgetés őszinte légkörben folyik, akkor ez nagyban megkönnyíti a keresztelezési igehirdetésre való készülést. Akkor a kazuális szolgálat szerves része lehet annak, amit a beszélgetésben már előkészítettünk. Akár utalni is lehet a beszélgetésre, persze úgy, hogy ne „kiprédikálás” és ne fecsegés legyen az, amit mondunk. E kettő ki is egészítheti egymást. Ha a beszélgetés túlságosan tanító jellegűre sikerült, akkor az igehirdetés nagyobb hangsúlyt tehet az élet egzisztenciális kérdéseire. És fordítva. Ha a beszélgetésben zömmel napi gondokról, családi és életkérdésekről volt szó, akkor az igehirdetésben nagyobb súlyt kaphat az igei tanítás. A beszélgetésnek lehet olyan tanítói eleme is, amely a keresztelezési gyakorlatunk jelképrendszerét megvilágítja és tudatosítja a szülőkben pl.: miért állnak ki a középre a szülők és keresztszülők; mi az igehirdetés jelentősége; a vízzel való meghintés értelme; miért mondjuk együtt a gyülekezettel

a hitvallást és az imádságot; miben áll a kézrátétel és az áldás fontossága stb.

Itt említjük meg az *utógondozás* szükségességét is. Minden kazuális szolgálathoz tulajdonképpen hozzátartozik egy családlátogatás is. Ezt erőltetni semmiképpen nem jó, de felajánlani mindenképpen szükséges. Ilyenkor kellene olyan traktátus-irodalmat vinni, melynek átadása nyomán újra a család hitélete, gyülekezettel való kapcsolata kerülhetne a beszélgetés középpontjába.

Mindnyájan tudjuk, hogy milyen sok akadály van annak, hogy egyetlen keresztelessel kapcsolatban ennyi időigényes szolgálatot végezzen a lelkipásztor: időhiány, a programegyeztetés nehézségei, a beszélgetés akadozásától való félelem, az eredménytelenségre való hivatkozás stb. Mindezeket beszámítva sem mondhatunk le a lelkigondozásnak erről a lehetőségéről. Nagy kaput nyit Isten a szolgálatra azáltal, hogy egy kiscsalád — bármily kevés lelki igényességgel, és bármilyen meggondolásból is — eljön a nagycsaládba, a gyülekezetbe. Vajon megragadja-e őket ott a légkör tisztasága, öröme, szeretete, ereje? És a nagycsalád, a gyülekezet képviselője is beléphet egy hajlékba, és az evangélium gyógyító szeretetét viheti magával. Az ilyen lelkigondozói munka eredményessége nem számokban, hanem kisugárzásában mérhető le — hosszú távon! „A lelkigondozás olyan eszköz, amelynek az a célja, hogy az egyént — mivel Isten nem akarja kiengedni a kezéből — a prédikációhoz és a sákramentumokhoz, ezzel pedig Isten Igéjéhez elvezesse, a gyülekezetbe betagozza és megtartsa benne.” (Thurneysen)

Molnár Miklós

FELHASZNÁLT IRODALOM

Hans-Joachim Thilo: „Beratende Seelsorge” Tiefenpsychologische Methodik dargestellt am Kasualgespräch. Göttingen, 1971. — Roelof Bijlsma: „Die Taufe in Familie und Gemeinde” München, 1962. — Ernst-Rüdiger Kiesow: „Die Seelsorge” (Handbuch der Praktischen Theologie III.) Berlin, 1978. — Eduard, Thurneysen: „A lelkigondozás tana” Budapest, 1950. „Seelsorge im Vollzug” Zürich, 1968.

Keresztség a konfirmációért

A keresztelező előzményei

Lelkigondozói szempontból nem beszélhetünk keresztségről, vagy keresztelezőről, csak X. Y. keresztelezőről, amely ekkor és ekkor történik, és nem: lesz. Mert a keresztség szentségének kiszolgáltatása mindig többdimenziós történés is.

Vállalnom kell az egyes szám első személy tudománytalan használatát, hogy egy csődélmenyemmel illusztráljam az első tételt. Hosszú lelkési szolgálatom egyik legkínosabb korai emléke ez. Bejelentés nélkül három csecsemőt hoztak keresztelezni. (Sajnos, egy ideig rossz szokás volt ez a bejelentés nélküli keresztelezés Budapest-peremkerületi gyülekezetünkben.) Az igehirdetés ámen-je után megkereszteltem a kis jövevényeket. Igen rövid keresztelezői beszédemben a 127. zsoltár 3. verse alapján a gyerekekről, mint „az anyaméh gyümölcséről” és annak „jutalmáról” szóltam, mert éppen ez az Ige jutott az eszembe. A keresztelezés után vettem fel az adatokat, szerencsére saját magam. Már az első adatokat diktáló asszonyról, aki a gyermekek egyikét a keresztvíz alá tartotta kiderült, hogy a megkeresztelt gyermek nagymamája. Tudniillik nem akadt keresztszülő a gyermek számára, akinek a természetes apját

akkor éppen a rendőrséggel kerestették, hogy a gyermektartásért perelhessék. Az anya keserűségében ott-hon feküdt részegen, hogy „anyaméhe jutalmával” nem ment időben az AB-bizottság elé, már csak akkor, amikor a magzatot nem vehették el.

A másik gyermeket — a nagyszülők kérésére — napoztatás és sétáltatás ürügyén rokonok hozták el és lopták be a templomba, mondván, mégse legyen „pogány”. A szülők vagy félttek, vagy más okok miatt nem is akarták a gyermeket megkereszteltetni.

A harmadik csecsemő, ahogy az adatokat bediktáló édesanya elmondta, afféle véletlen gyermek volt. Lakásszűke miatt nem akarták a harmadikat, „de hát lett”. Tudomásul kellett venni ezt a kis betolakodót, csapkodta meg — némi resignációval — sirdogáló gyermekének pólyáját.

Rendkívül kínosan éreztem magam és ha volt némi vigasztalásom, akkor az az volt — amennyire visszamélekezem a csecsemőket tartó és a mögöttük álló néhány ember rezzenéstelen arcára —, hogy semmi hatást nem keltett bennük a keresztelezői beszédem. Üveges, érdektelen szemmel néztek maguk elé, vagy át a vállaamon, igencsak várva már a „ceremonia” végét.

Nem valószínű, hogy egy szó is eljutott a tudatukig és ezt akkor erősen reméltem is.

El kellett mondanom ezt a kínos, de számomra a jövőre is kiható döntő élményemet, hogy megokolhasam: lelkipánczoói szempontból miért nem beszélhetünk keresztiségről és keresztelésről, csak X. Y. keresztelőléről, akinek a keresztiség szentségét ekkor és ekkor szolgáltatjuk ki. Mert hogy ki ez az X. Y. csecsemő, vagy kisgyermek, akit majd megkeresztelünk, az csak akkor derül ki, ha *előbb* a keresztiséget és a keresztelőt kívánó és bejelentő szülőkkel beszélgettünk a lelkész hivataltban vagy a parókiaán, de még jobb, ha az újszülött otthonában. (A kis gyülekezetek lelkipásztornak könnyebb és egyszerűbb a dolga, mint a nagyvárosi gyülekezetek lelkésznéek, aki igen gyakran csak a keresztelónél, vagy a temetésnél találkozik először és nemegyszer utoljára „híveivel”. A kis gyülekezetek lelkipásztorai, különösen faluhelyen, nagyjából tudják, hogy kit keresztelnek meg.)

Nos, ahogy lelkipánczoói szempontból egyre inkább jó szokássá válik, hogy egy-egy haláleset bejelentésekor a lelkipásztor — és ne más tegye — nemcsak az anyakönyvbe írandó adatokat veszi fel, hanem az elhunytól rövid kis belső curriculum vitae-t is feljegyez a bejelentők elmondása alapján, esetleg hozzáférja a maga visszaemlékezéseit is azért, hogy a temetési beszéd ne magyar nyelven elkántált latin gyászszertartás legyen, hanem az elhunyt személyét valahogy és valahol érintő, ugyanakkor objektív ígéhírdetés, sőt ha lehet, evangélizáció is lehessen. Ugyanerre lenne szükség egy-egy keresztelőló alkalmával is. De ez csak akkor lehetséges, ha a keresztelést végző lelkipásztor már ismeri a családot. Vagy megismeri.

Beszélgetés a keresztelőló előtt

Mégha ismeri is a lelkész a családot, majdnem biztos, hogy a család, különösen manapság, édeskeveset tud a keresztiség szentségének jelentőségéről és arról, hogy mit is ígérnek és fogadnak. Jogosan vetődhet fel a kérdés: miért vegyék a szülők és a keresztiszülők komolyan azt az ígéletet és fogadalmat, amiről az a benyomásuk támadhat, és gyakran támad is, hogy lelkészük sem igényel többet, csak azt, hogy az újszülött meg legyen keresztelve. Amiórt ennyire csökkent konfirmandusaink száma. minden bizonyonnyal egyik oka lehet az is, hogy sem a szülőknek, sem a keresztiszülőknek soha senki nem beszélt a keresztiségről, mint sákramentumról, de arról az ígéletéről és fogadalomról sem, amit a keresztelőló alkalmából éppen csak elmondanak, vagy a lelkész kérdéseire a szájukba adott feleletet utána mondják, ha ugyan mondják, mert manapság az is előfordul, hogy a gyülekezet mormolja el helyettük.

Viszont tudok olyan esetről, hogy egy ilyen keresztelésre előkészítőló lelkipánczoói beszélgetésből tudta meg a fogékony lelkű fiatal édesanya, miért is keresztény ő s mit jelent, sőt jelenthet még az a tény, hogy nemcsak a gyermeke lesz, de ő is meg van keresztelve. Döntő hatást tett rá lelkipásztora rövid, de komoly magyarázata a keresztiségről és arról, hogy ez a szentség őt, a szülőt, miben részesítette. miben erősítette meg és a gyermekével szemben mire kötelezi. Ha talán elkésve is, de vegyük komolyabban a keresztelőló előtt — a szülőkkel, ha lehetséges, a keresztiszülőkkel is történőló — lelkipánczoói beszélgetést. (Hasznos és sok tekintetben még hazánkban is felhasználható jó példákat nyújt ilyen keresztelőló felkészítőló beszélgetésekből: Hans Joachim Thilo: Beratende Seelsorge (Vandenhoeck + Ruprecht in Göttingen, 1971. 105—151. lap: „Das Taufgespräch und die Predigt zur Taufe”.)

A szimbólum „ereje”

A keresztiség történéseinek lélektani és valláslélektani aspektusa, sőt dimenziója is van. Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy a sákramentumok szimbólumok is, és a szimbólumok adott esetben a lélek legmélyebb rétegeit is megmozgatják, mégpedig igen pozitívan, de csak akkor, ha erre időt és alkalmat adunk a szimbólumok be- és felmutatásánál. Talán nem haszontalan, ha itt többek között C. G. Jung, vagy Paul Tournier is hallgatunk, akik szerint mi protestánsok — (ők is azok voltak) — hajlamosak vagyunk a „második képrombolásra”, azaz hogy intellektuálisan okoskodóló prédikálással a legszentebb ösképeket, szimbólumokat megsemmisítjük a lelkünk mélyén. Racionalizálunk, magyarázunk ott, ahol csak néhány szóval „csengetni” szabadna, mint ahogy azt a római katolikus misében a monstrancia felmutatásakor tessük.

Ha valaki átélte már hegyóriás tövében napfelkeltét és a jelenség grandiozitásának fascináóló hatására egész lényével, lelke legmélyebb rétegeivel együtt rezonált, nehezen bocsátotta volna meg szomszédjának, ha az akkor megszólal mellette: világos lett és a 4722 méteres csúcson most jobban látszik a jeges hó. Pedig ez így is igaz. De ha a csend csendül meg és arra pszichénk legősibb rétegeiben az archetipusok, az ösképek is életre kelnek, az több minden szónál és kihegyezett magyarázatnál, mert a szimbólumoknak. különösen a „symbolum-regium”-oknak, a királyi jelképeknek — ilyen a keresztiség jelképe is — hallatlan dinamikus töltésük van s azok néhány szavas „csöngetésre” életre kelnek a psziché mélyén és hatnak, a tudatig felhatnak és szavak nélkül olyasmit tudnak „mondani” a lényeg lényegéről, amire az emberi szó azért képtelen, mert nem kép-es.

Nem érdektelen azt is mérlegelni, hogy a szimbólum a görög sýmballo szóból származik, amely azt is jelenti, hogy összefogni, összetartani. A keresztelés pillanataiban a néhány szóval megcsendített és liturgiával kiemelt szimbólum azt a szentségesen szent megértettséget fogja össze, amit a szülőló és a keresztiszülőló a keresztiség sákramentumának kiszolgáltatása perceiben átél, és egy életen át össze is tartja. Ezt a psziché mélyén történőló misztikus történést, igen, ezt nem szabad hosszasan, intellektualizáló és racionalizáló prédikációval szétzilálnunk, vagy megfojtanunk. A sok szó elröppen, a néhány szóval és gesztussal életre keltett szimbólum élte és megőrzi, megőrzi a lényegét.

Kapcsolatfelvétel — kapcsolatartás

Mivel nálunk gyermek-keresztiség van, a keresztelőló szertartás után igen intenzív lelkipánczoói tevékenységre volna szükség. Egyre több gyülekezetetről tudunk, ahol a lelkipásztor minden megkeresztelt kisgyermeknek születésnapjára kedves rajzocskával ellátott és ígét is vivőló levélkét ír, vagy személyesen látogatja meg. Ha ő erre képtelen, a gyülekezet önként jelentkező tagjai tessük azt meg. Ha a gyermek betölti a hatéves kort, meghívják a gyermekistentiszteletre és a lelkipánczozás ott folyik tovább. Ha nem ápoljuk a megkeresztelt gyermekkel a kapcsolatot konfirmációjáig, elkallódhat, és így sohasem tudhatja meg, mi is történt vele keresztelőlóje alkalmával, mit jelent eddigi életére nézve meghalni és ugyanakkor Jézussal együtt feltámadni. A gyermek csak konfirmációjá alkalmával ismerkedhet meg nemcsak a keresztiség szentségének értelmével, de misztériumával és a misztériumot hordozóló symbolum regiummal is.

Dr. Gyökössy Endre

A keresztszülők szerepe, a keresztszülői „intézmény” történeti kialakulása, mai funkciója

Az az örvendetes katechetikai eszmélődés, melynek az utóbbi időben Krisztus Urunk magyarországi egyházaiban is tanúi, sőt eszközei lehetünk, egyre tudatosabban fordítja figyelmünket a *családban* folyó keresztyén nevelés kérdéseire felé. Ha a különböző külföldi és hazai idevonatkozó konferenciák, csendes- és tanulmányi napok eddigi eredményeit egy mondatba akar-nánk kifejezni, azt mondhatjuk: *Nemzedékünk keresztyén nevelésének legfontosabb eszköze a keresztyén család.* A keresztyén család tudatosan hitben és hitre nevelő fáradozásai nélkül a gyülekezet minden katechetikai tevékenysége, próbálkozása és buzgalma levégővagdosás.

Ebben a vonatkozásban egyre több szó esik mostanában az *édesanya*, az *édesapa*, a *nagyszülők*, a *testvérek*, a *rokonság* szerepéről, katechetikai felelősségéről és jelentőségéről.¹ *Nem esett szó azonban eddig a keresztszülőkről!* És ez bizonyára nem véletlen. Az új empirikus katechetika (pszichokatechetika) a keresztyén családi nevelés minden olyan mozzanatára igyekszik rávilágítani, melynek valamilyen gyakorlati jelentősége van. Elég itt arra gondolnunk, hogy az újabb keresztyén neveléstudomány milyen behatóan foglalkozik pl. a gyermek „születéssel előtti” hitbéli nevelésének a kérdésével.² Vagy hogy egy másik példát is említsünk, a *generációk együttélésének* a problémáival.³ Joggal vetődik fel a kérdés, miért nem foglalkoznak a szakemberek a keresztszülők feladataival is? A felelet világos. Az újabb ún. pszichokatechetikai kutatás bizonyára azért nem foglalkozik a keresztszülői „intézmény” kérdéseivel, mert semmiféle gyakorlati jelentőséget nem tulajdonít ennek az intézménynek a gyermek hitbéli nevelése szempontjából. Az idők viharaiában. Krisztus egyházának elvilágiasodási folyamata következtében a keresztszülői „intézmény” elveszítette eredeti jelentését és jelentőségét. *Formális* „intézménnyé” lett. Ha van jelentősége a gyermek és a szülők életében akkor az az, hogy a szülők mellett a gyermek olyan „rokonok”-hoz jut, akik nevenapján, születésnapján, iskolái befejezésekor, a házasságkötése alkalmával *megajándékozzák!* S ez még a jobbik eset. Ilyenkor a gyermek, vagy ifjú legalább *ismeri* a keresztszülőit. Amint azonban azt a magunk katechetikai tapasztalataiból is tudhatjuk: nem egy olyan ifjút konfirmálunk manapság, aki első kérdésre *meg sem tudja nevezni* a keresztszülőit. Úgy kell megkérdeznie odahaza, s hoznia a nevet *papírra felírva* a következő konfirmáció órára. Dehát miért és honnan ismerné őket? Hiszen nem egy esetben a keresztszülő alig valamivel idősebb *diáklány* vagy *katonafiú*, avagy *brigádtagja*, *sporttársa*, *kollégája*, *főnöke* vagy — horribile dictu — talán éppen a leghűségesebb *szesztestvére* a szülők valamelyikének, olykor talán magának az édesanyának! Olyan ember tehát, akinek a barátság (vagy érdekkapcsolat) kívül az ég világon semmi köze nincs sem a gyermekhez, sem a gyülekezethez, hogy Krisztusról már ne is szóljunk. Hányszor tapasztaljuk gyülekezeti szolgálatunkban azt is, hogy a szülők által megjelölt keresztszülő vagy más vallású vagy olykor — hangsúlyozottan — felekezeten kívüli egyén. Akivel azonban a szülők (miért, miért nem), a „keresztszülőség” által is szorosabbra kívánják fűzni a mindennapi életben kialakult baráti kapcsolatot.

A valóságos helyzet tehát így fest: *Az eredetileg teológiailag minősített keresztyén szolgálat, a keresztszülői „intézmény” a történelem folyamán elveszítette ere-*

deti tartalmát, megüresedvén, formális szokássá vált, aminek legfeljebb szociológiai szempontból van valamelyes érdekessége még. Az az ígéretes katechetikai eszmélődés azonban, amelynek tanúi és eszközei vagyunk a nyolcvanas évek magyar egyházi életében a *keresztszülői intézmény teológiai-egyházi tartalmának újralfedezését követeli tőlünk.* Ez a követelmény pedig az elé az egyáltalán nem könnyű gyakorlati teológiai probléma elé állít: *hogyan és mi módon volna lehetséges a szociológiai intézménnyé (társadalmi formává) torzult keresztszülői „intézményt” újra teológiai tartalommal megtölteni, s így a családban folyó keresztyén nevelés egyik jelentős tényezőjévé tenni?*

A felelet érdekében úgy tűnik három alapvető kérdést kell igyekeznünk megválaszolni: 1. Mi volt a keresztszülői intézmény *eredeti értelme* és rendeltetése Krisztus egyházának történetében? 2. Milyen teológiai szempontok kényszerítettek a keresztszülői „intézmény” reformációjára? 3. Mit tehetünk a keresztszülői „intézmény” megújulásáért a gyakorlatban? Ezekre a kérdésekre akkor is igyekeznünk kell válaszolni, ha tudatában vagyunk annak a ténynek, amit egy szellemes mai teológus, G. Müller ír a keresztszülőkről, hogy ti. aki ma az egyházban a keresztség kérdésével foglalkozik nem rózsakertben andalog, hanem tűzhányó tövében jár.⁴

A keresztszülői „intézmény” eredete és jelentése az egyháztörténetben

Hogy a keresztszülői „intézmény” tulajdonképpen nem is sui generis keresztyén találmány, arra a becsületes történetkritikai kutatás bátran rámutat. Így pl. Hans Achelis egyháztörténész, a híres gyakorlati teológus Achelis fia, aki Chantepie de la Saussaye és P. Drews eredményeire hivatkozva a keresztszülői „intézmény” *vallástörténeti paralelleiről* beszél. Mint írja, akik be akartak avatni az eleusiai misztérium-vallás titkaiba, annak pártfogásért kellett fordulnia valamelyik tagjához annak a két családnak, aki a papokat adta e vallásnak. Ez a *pártfogó*, helyesebben *mystagógus* kezességet vállalt azért, hogy pártfogoltja jogosult a beavatásra, mivelhogy barbárok és bizonyos büntettek elkövetői eleve ki voltak zárva a beavatás lehetőségétől. A mystagógus valószínűleg tanításban is részesítette védencét és segített neki az első rituális megtisztulásban. Így — állapítja meg Achelis — Drews helyesen látja, hogy a *keresztszülői „intézmény” eredetét ebben a kezességben kell keresnünk.*⁵

A keresztyén anyaszentegyház történetében a keresztszülőkről először Tertullianus irodalmi hagyatékában találunk utalást. *A keresztségről* (De baptismo) c. műve 18. fejezetében beszél a *kezesekről* (sponsors). Ők a keresztyén gyülekezetnek azon tagjai akik előbb a keresztyénre jelentkező felnőttekért, később a gyermekekért vállalták a felelősséget. A felnőttekért ate-kintetben, hogy életük, magaviseletük, beszédjük és gondolkodásuk nem akadályozza a gyülekezetbe való felvételüket. Hasonló értelemben szól a keresztszülőkről az ún. *Egyiptomi Egyházazirend* 40. pontja és az *Apostoli Konstitúciók* 8,32.2. bekezdése. Ők azok a keresztyének akik *jótállnak* a katechumenusért. „*A mi Urunk Jézus Krisztus testamentuma*” c. ókeresztyén irat pedig egyenesen azt írja elő, hogy a keresztszülők régi, jól ismert keresztyének legyenek.

A gyermekkeresztség terjedése miatt azonban a megkeresztelendő gyermek számára is *sponsorest* (kezeszt) kellett állítani. Az *Egyiptomi Egyházi rend* 46. pontja megelégszik még azzal, ha a szülők vagy egy rokon válaszolt teljes felelősséggel a keresztséggel kapcsolatos kérdésekre. Később azonban kívánatosabbá lesz, hogy ne valamelyik szülő, vagy rokon, hanem egy valóban *ismert keresztyén gyülekezeti tag* vállalja a felelősséget a gyermekért.⁶ *Tertullianus* olyan komoly dolognak tekintti a keresztséget, hogy kifejezetten óv annak elhamarkodott kiszolgáltatásától, különösen a gyermekek részére, mivelhogy az ilyen meg gondolatlanúság „igen nagy bajba sodorhatja nemcsak a gyermeket, de a keresztszülőket is.” (i. m.)

A későbbi katolikus egyházjog és kereszteleési szertartás erőteljesen ragaszkodik az ily módon kialakult keresztszülői intézményhez. A keresztszülőnek nemcsak a kereszteleésnél kellett jelen lennie, hanem a *bérmálás* szertartásánál is. Minden kereszteleendőnek, illetve bérmálandónak be kellett mutatni *egy* keresztszülőt. Keresztszülő *csak* megkeresztelt ember lehetett, ugyanígy a bérmálásnál csak bérmált ember lehetett bérmálszülő. *A katolikus egyházhoz* kellett tartozniok és *egyházjogilag is büntetlen előéletűnek* kellett lenniök. Apa, anya, házastárs *nem* lehetett keresztszülő. Szerzetes lehet, de csak felsőbb engedéllyel. Legalább 14 évesnek kell lennie a keresztszülőnek és ismernie kell a keresztyén hit alapvető tanításait. A keresztszülőség csak akkor realizálódik, ha a keresztség kiszolgáltatásánál a keresztszülő vagy a helyettese (!?) *fizikailag is* megérinti a gyermeket. A keresztszülőség házassági akadály a keresztszülő és keresztgyermek között a *lelki rokonság* miatt.⁷

E katolikus gyakorlat jelentőségét a magyar református *Imre Lajos* abban látja, hogy ez a gyakorlat szorosabb kapcsolatot létesített az egyház és a szülői ház között, különösen három ponton: a szülők gyermekeiket az egyháznak felajánlották, a gyermeket az egyház által közvetített üdvjavakban részesíteni akarták, sőt a gyermeket önálló vallástételre nevelték. A liturgia során a keresztszülők kötelesek voltak a credót és az Úr imádságát a gyermek helyett felmondani.⁸ A 13. századtól kezdve nemcsak a credót és a Miatyánkot, hanem az Ave Mária-t és a Tíz parancsolatot is kellett tudniuk. Ezek ismeretéről a papnak személyesen meg kellett győződni — a 7. és 14. életév közötti első gyónás alkalmával — s csak ezután adhatta a feloldozást.⁹

A *reformáció*, bár a középkori egyházból vette át s tartotta meg a keresztszülői intézményt, mégis jelentős *új értelemmel* töltötte meg. Éspedig azért, hogy a keresztszülőséget a gyermekre és a gyülekezetre tekintő funkcióknak (szolgálatnak) tekintette. A szülők mellett a keresztszülők tesznek a gyermek helyett hitvallást. Mint a szülők segítői ígéretet tesznek arra, hogy támogatni fogják a gyermeket: hűséges közbenjáró imádság, keresztyén életvitel, evangéliumi oktatás és keresztyén nevelés által abban, hogy a gyermek megmaradjon Krisztus és a gyülekezet mellett. A keresztszülők felelőségének gyökere a *gyülekezetnek* abból a felelőségéből nő ki, amely felelőséget a gyülekezet megkeresztelt tagjai iránt hordoz. A keresztszülők, mint a *keresztség tanúi* tesznek hitvallást a gyülekezet előtt, s mint a *gyülekezet képviselői* vállalnak feladatokat magukra. Ha a szülők maguktól nem találnának megfelelő embert a keresztszülői szolgálatra, akkor a lelkész és a presbitérium választ a gyülekezet tagjai közül a szülőknek is megfelelő keresztszülőt. Protestáns gyermeknek két-három keresztszülője is lehet. Elvileg keresztszülő lehet minden konfirmált és rendszeresen istentiszteletra járó egyháztag. Más keresztyén hitval-

lások tagjai csak kivételes esetben. A keresztszülőnek legalább felerészben evangéliumi keresztyéneknek kell lenniök. Azok a keresztszülők, akik nem a gyermek gyülekezetébe tartoznak, lelkészüktől igazolást kell hozzanak hitéletük buzgóságáról. A mi felfogásunk szerint — elvileg — a presbitérium egyházfegyelmű okokból az arra méltatlanná lett keresztszülőtől a megbízást visszavonhatja. A jelenlegi népegyházban azonban a szülők és keresztszülők, illetve keresztszülők és keresztgyermek közötti konvencionális viszony elfedi a keresztszülői „intézmény” lelki jelentését, írja G. *Wendt*.¹⁰

A keresztszülői „intézmény” megújulásának bibliai-teológiai impulzusai

Amint a fentebbi történeti vizsgálódásból kiderült, a keresztszülői intézmény nem isteni rendelés. Ezért sem szerzetesi igéje, sem bibliai paradigmája nincs. Pál és Timótheus. Pál és Onézimus kapcsolata nem a keresztszülő és keresztgyermek, hanem az evangélista és tanítványa, vagy mai értelemben: a lelképásztor és tanítványai kapcsolata bibliai paradigmájának tekinthető. De hát lehetséges-e akkor a keresztszülői intézmény bibliai-teológiai impulzusairól beszélni? Véleményünk szerint nagyon is, mégpedig a *keresztség sákramentumának* bibliai-ekklézológiai-ekkléziasztikai összefüggései miatt.

A keresztszülői intézmény *eredetét* tekintve ugyan nem sui generis keresztyén találmány, amint azonban neve is mutatja, mégis teológiailag minősítendő és minősíthető emberi vállalkozás. A keresztszülői „intézmény” a keresztség sákramentumával kapcsolatos vállalkozás, akkor is, ha a keresztszülő maga ennek a ténynek nem tulajdonít különösebb jelentőséget! A keresztszülői „intézmény” népegyházi eltorzulásának végső okát a keresztség sákramentumával kapcsolatos tudatlanságban, közönyben kell látnunk. Ezért a keresztszülői „intézmény” megújulásának alapvető feltétele a keresztség sákramentumának újrafelfedezése, sőt mondhatjuk bátran — *rehabilitálása*. A kérdés tehát az, mit jelent a keresztség sákramentumának rehabilitálása tartalmilag a gyülekezetben?

A keresztség ekklézológiai összefüggéseinek felfedezése

A keresztség sákramentumának rehabilitálása az evangéliumi egyházak (elsősorban a református és evangélikus egyházakra gondolunk) hittudatában — a jelenlegi helyzetünkre tekintettel — először is azt a felismerést jelenti, hogy a keresztség sákramentuma ugyanolyan értékű sákramentum mint az úrvacsora. Olyan *titokzatos jelkép, szent szertartás, szent cselekmény*, amely nemcsak jelzi a szent dolgokat, hanem Isten fel is ajánlja a jelzett dolgokat (II. Helvét Hitvallás XIX. fejezet). A keresztségben, mint sákramentumban tehát, akárcsak az úrvacsorában *valami történik az emberrel*. Ezért nem üres szertartás, nem formális, tempolmi „névadás”. A gyermek nevének kimondása azt jelenti, hogy a kezünkben tartott gyermekkel *a Krisztus testébe, az egyházba való betagolása, beiktatása történik*. A sákramentumok eme ekklézológiai összefüggésére az újabb bibliai kutatás (*Conzelmann*) határozottan mutat rá.¹¹ E betagolás fundamentuma Jézus Krisztus váltságshalála. A keresztség sákramentuma *titokzatos jelképe* annak a valóságnak, hogy „beirattattunk, beavattattunk és felvettettünk az Isten Fiának szövetségébe, családjába és örökségébe” (II. H.H. XX. f.). Mai szavakkal élve: részesévé lettünk annak a szellemi folyamatnak, amit Pál apostol a Róma 6,1 k-k-ban a

Krisztus halálában és feltámadásában való részesedésnek nevez. E misztérium antropológiai jelentősége felmérhetetlen: a Krisztus testébe való betagozódás által Krisztussal, a második Ádámmal kerültünk pneumatikus kapcsolatba! A keresztség sákramentumának újabb dimenziói tárulnak fel.

A keresztség sákramentumának pneumatológiai összefüggései

Ezekre az összefüggésekre figyelemre méltó módon utal a *Heidelbergi Káté* és a *II. Helvét Hitvallás* is, hangsúlyozva, hogy a vízzel való meghintés nemcsak Krisztus vérével való megmosatást jelent, hanem *Szentlelkével* való megtisztítatásunkat is (vö: HK 69—75!). A II. H. H. pedig egyenesen a *karizmák* felé ad kitekintést, mikor leszögezi: A keresztség megajándékoz *Isten különböző kegyelmi ajándékaival* (vö: XX. fejezet). Hogy pedig itt nem valamiféle „kálvinista extravaganciáról” avagy „krüptopünkösdzismusról” van szó, mutatják azok a bibliai helyek, ahol a legszorosabb kapcsolat látható *vízkeresztség és lélekkeresztség* között (Mk 1,9—11; Mt 3,13; LK 3, 21—22; Csel 2,38; 10,45; 10,47, 11,15). Természetesen felvetődik a kérdés, mit értsünk de facto a *Szentlélek keresztsége* alatt? A lehetséges magyarázatokat (Barth, O. Connor, Torrey)¹² áttekintve véleményem az, hogy a Szentlélek keresztsége a vízkeresztségben részesült ember életében Istennek az a személyes, hathatós, felejtethetetlen beavatkozása, amelynek következtében mindazon üdvjavak melyeket a vízkeresztség jelképezett, a hívő ember valóságos *tapasztalásává* lesznek. E tapasztalás mások által is kontrollálható gyümölcsei, egyrészt a *Lélek gyümölcsei*: szeretet, öröm, békesség (Gal 5,22), másrészt a Krisztus testébe való *immár öntudatos betagozódás*, mivelhogy a Szentlélek egy testté kereszteli Krisztus népét (1Kor 12,13).

A keresztség ekkleziasztikai következményei

A fentiekből következően Krisztus teste, a *gyülekezet*, felelősséget hordoz a maga megkeresztelt tagjaiért. Ez a felelősség a gyülekezet élő voltának az egyik legkézzelfoghatóbb jele, olyan mint pl. a diakónia. Ezt a felelősséget a gyülekezet két módon gyakorolja: a *gyermekes vallásos nevelése* és a *konfirmáció* által. A gyermekes vallásos nevelése a gyülekezeti katechézis (tanító szolgálat, régebben káté-istentiszteletek, ma bibliaórák) egyik legfontosabb része. Eszköze a gyülekezet által támogatott szülő, keresztszülő(!) és általában a keresztyén család. A *gyülekezetnek* egyik legfőbb kötelessége a keresztyén család katechetikai felelősségének *felébresztése*, a másik viszont *tanácsolása* a családi vallásos nevelés gyakorlati kérdéseiben. A gyülekezetnek ezekből kell nagy súlyt helyezni a *jegyesség* (ahol ez még lehetséges), a kereszteléssel kapcsolatos *lelkigondozói beszélgetésre* (vö: H. J. Thilo, *Beratende Seelsorge*), a *háziistentiszteletek*, majd pedig a templomi *családi istentiszteletek* szorgalmazására. Ezek mellett kell a gyülekezetnek ellátni a családokat: Képes Bibliával, énekeskönyvvel, korszerű hit-tankönyvekkel, építő irodalommal. Mindezt pedig azért, hogy a családi ház vallásos nevelésének természetes következménye lehessen a *konfirmáció*, ahol már meglévő vallásos ismeretek birtokában lehet arról szó, hogy a téma ne „Ábrahám” legyen, hanem a *konfirmandus maga*: élete, kételyei, bűnei, bajai. Annál inkább minél jobban felszabadul konfirmációi gyakorlatunk az *életkorhoz kötöttség alól* s válik a konfirmandus számára a Krisztus melletti tudatos döntés látható, hitvallástevő, ünnepélyes eseményévé.

A keresztszülői „intézmény” mai funkciója

Az elmondottak után világos, hogy a keresztszülői „intézmény” népegyházi értelmezése tarthatatlan. Egyházaink Szentlélek által munkált hitbéli és teológiai megújulása a keresztszülői „intézmény” megújulását is sürgeti. A kérdés tehát az: miben kell látnunk a keresztszülői „intézmény” megújulását; a gyülekezet a maga részéről mit tehet ezért a kívánatos megújulásért? Véleményünket az *alábbi tézisekben* sűrítve bo-csátjuk megvitásra:

1. A gyülekezet legelső teendője a keresztszülői „intézmény” megújításáért a keresztség sákramentumának rehabilitálása a gyülekezet hittudatában, a keresztség sákramentuma bibliai tartalmának rendszeres feltárása által.

2. A keresztség sákramentuma bibliai tartalmának feltárása *új keresztszülői eszményt* rajzol a gyülekezet elé, mely szerint keresztszülő *csak hívő* ember lehet, olyan, aki élő kapcsolatban áll a gyülekezettel és annak Fejével, Jézus Krisztussal. Aki tehát személyes tapasztalásból tudja, mit jelent a keresztség sákramentumában való részesedés!

3. A keresztszülő, mint a Krisztus testének élő tagja *összekötő kapocs, hid* kell legyen a gyülekezet és a keresztyén család között.

4. A keresztszülőnek mint Krisztus teste élő tagjának legelső és legfontosabb feladata a keresztgyermek lelki növekedéséért, tanítványalételeért, megtéréséért, üdvösségéért való rendszeres *könyörgés* Isten színe előtt.

5. A keresztszülőnek szorgalmaznia kell keresztgyermeké konfirmációját!

6. A keresztszülőnek a szülőkkel együtt kell bizonyosságot tennie a felnövekvő új nemzedék előtt a Jézus Krisztusban való élet lehetőségéről, szépségéről, reménységéről.

7. A keresztszülőnek támogatnia kell a szülőket abban, hogy a keresztyén család gyermeke Krisztus követője lehessen az emberek között a kiváltképpen való úton, a szeretet útján.

8. A keresztszülőnek a szülőkkel együtt segíteni kell a gyermeknek a gyülekezet úrvacsorai közösségébe betagozódni.

9. Jelenlegi gyülekezeteinknek sürgősen gondoskodniuk kell a *régi típusú keresztszülők evangélizációjáról!* Rendezniük kell olyan evangélizációs hetet, amikor csak a keresztszülőket hívjuk össze s kifejezetten hozzájuk fordulunk az evangéliummal, éspedig elsősorban nem is mint keresztszülőkhöz, hanem Jézus Krisztus megváltó szeretetének címzettjeihez!

10. A gyülekezetnek gondoskodnia kell a felébredt és felelősségüket híven gyakorló keresztszülők *rendszeres továbbképzéséről*. Az új típusú keresztszülőnek szüksége van arra, hogyha lassan is, de egyre beljebb hatoljon a *Szentírás, az emberi lélek és a neveléstudomány* titkainak megismerésében. A Lélek megújító erejének sodrában élő egyház katechézisének egyik friss hajtása, munkaága kell legyen — a *keresztszülők katechézise*.

Dr. Boross Géza

JEGYZETEK

1. Dr. Gyökössy Endre, Szülő — Jézus — gyermek, RL 1978—79. évfolyamaiban. — *Új Szülőknél szülőkről*, ThSzele 1979: 145. — 2. Karl Zimmermann, *Vorgewürliche Erziehung* (A „Re-

ligióse Jugenderziehung" c. kötetben: 11 kk). — 3. Dr. Gyökössy Endre, Három nemzedék együtt és külön, RE 1977: 31 kk. — 4. Gotthold Müller, Die Taufe im Neuen Testament und in der Kirche (A „Botschaft und Situation" c. kötetben: 60 kk). — 4. H. Avhiles, Das Christentum in der ersten drei Jahrhunderten. Leipzig 1912. 2. Band: 425 ff. — 6. A. Weiss, Die altkirchliche Pädagogik dargestellt in Katechumenat und Katechese der ersten sechs Jahrhunderte, Freiburg 1896: 164 ff. — 7. RGG³ V. kötet: 152. Paten (H. Barlon). — 8. Imre Lajos, Katechetika, Budapest 1942: 58. — 9. E. Chr. Achelis,

Prakt. Theologie, Freiburg (1893: 44. — 10. RGG³ V: 151–152. Paten (von G. Wendt). — 11. Conzelmann, Die Eingliederung in die Kirche durch die Sakrament (A „Grundriss der Theologie des Neuen Testaments, München 1968 c. kötetben: 295 kk). — 12. Karl Barth, Die Taufe mit dem Heiligen Geist (A Das Christliche Leben, Fragment c. kötetben, Zürich 1967: 3 kk). Uo. Der Heilige Geist und die Erbauung der Christlichen Gemeinde, KD IV/2, § 67: 695 ff. — E. D. O' Connor, Geisttaufe (A „Spontaner Glaube" c. kötetben: 126 kk). — R. A. Torrey, The Holy Spirit: Who he is and what he does.

A keresztség az ortodox egyházban

Amint a tanulmány címe is jelzi, nem kívánunk most foglalkozni a keresztség olyan kérdéseivel és vele kapcsolatos nézetekkel, amelyek közösek, általánosak és közismertek az egész keresztény ökumenében, illetve amelyekben a keresztény vallásfelekezetek közötti eltérések elenyészőek, vagy egyáltalán nincsenek. Gondolunk itt pl. a keresztség való vagy vélt zsidó és pogány hatásaira, János keresztségére, az apostoli és az ókeresztény kereszteleési gyakorlatra, a gyermekkereszteleés kérdésére stb. Sőt, a keresztséggel kapcsolatos, sajátosan ortodox tanítást és gyakorlatot sem szándékozunk annak teljességében kifejteni, hiszen erre tanulmányunk adott keretei között nincs lehetőség. Megpróbálunk tehát a leglényegesebbre szorítkozni, s azt — az áttekinthetőség kedvéért — háromféle szempontból megvilágítani. Az aspektusok közti határovnak helyenként szükségszerűen elmosódnak.

Dogmatikai tanítás

Mellőzve tehát az egész keresztény világnak a keresztség eredetéről, lényegéről, rendeltetéséről és jelentőségéről vallott közös felfogását, s különösen az egyes ókeresztény eretnekségek (főleg a pelagianizmus) negligáló magatartását a keresztséggel szemben, ortodox dogmatikai szempontból az alábbiakat véljük szükségesnek megemlíteni.

Az ortodox terminológiában a keresztség alap-elnevezése az újszövetségi „baptisma”, amelynek jelentése: *bemerítés*. Ennek azért van különös jelentősége, mivel az ortodox egyház mind a mai napig ragaszkodik a (háromszoros) teljes *bemerítéshez*, míg a *leöntés, meghintés* formájában elvégzett kereszteleést csak mint *kat' oikonomian genomenon*-t fogadja el. (Erre visszatrünk még tanulmányunk kánonjogi részében.) De nevezi a keresztséget az ortodox szóhasználat más, részben biblikus eredetű, részben az ókori egyházatyáktól átvett kifejezésekkel is: újjászületés vagy megújulás fürdője (Tit 3,5); megvilágosodás (Zsid 6,4; 10,32; Ef 5,8); misztikus fürdő; az üdvösség fürdője; az örök élet vize; krisztusi pecsét; az élet misztériuma stb.

Azon kívül, hogy a keresztség az egyházba való belépés kapuja, az ortodoxia annak kétféle hatását emeli ki. *Negatívként* azt, hogy a keresztség által az ember megszabadul az ósatyai eredendő büntől, valamint — ha felnőttről van szó — addigi életében elkövetett minden egyéb bünétől is. *Pozitív* hatásként pedig az ortodoxia még nagyobb hangsúlyt helyez arra, hogy a keresztség révén az ember Isten gyermekévé válik, elnyeri az isteni fiúság, a halhatatlanság és az örök élet zálogát. Nem mentesül azonban a *bűnre való hajlamosságtól*, amely viszont önmagában véve nem bűn, ha közvetlen vagy közvetett további ösztönzést nem kap az ember szabad akaratától. Ugyanúgy a kereszt-

ségben nyert erkölcsi tökéletesség sem teljes fokú, mintha nem állna nyitva előtte a további fejlődés útja.

Az ortodox egyház tehát szilárdan tartja magát a Jn 3,5 krisztusi ígéhez: „...*ha valaki nem születik víztől és Lelektől, nem mehet be az Isten országába*”. Ez tette egyebek közt indokolttá már az apostoli kortól kezdve a *gyermekkereszteleést* is (ApCsel 10,48; 16,15 18,8; 1Kor 1,16); másfelől pedig azt az egyházi gyakorlatot, hogy halálveszély esetén, pap vagy diakónus híján, *világi személy* is (akár férfi, akár nő) keresztelehet. Ha a megkeresztelt személy ilyen esetben életben marad, a pap később pótlólag elvégzi a kereszteleési szertartást, a kereszteleési formula kihagyásával.

Feltétlenül ragaszkodik továbbá az ortodox egyház ahhoz, hogy a kereszteleés *az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében* történjék. Ez felel meg a Keresztelő rendelkezésének (Mt 28,19), s ezt a gyakorlatot követte már az ógyház is. (Didaché, Iustinos, Apost. Constitutiones.) A Szentháromság nevében való kereszteleés fontosságát ma már nem szükséges külön is hangsúlyozni, hiszen — legjobb tudomásunk szerint — jelenleg szinte minden keresztény vallásfelekezet így keresztele. Csúpan azért szólunk róla, mert valószínűleg az Atya, Fiú és Szentlélek nevében való kereszteleés hozta magával a vízbe való *háromszori* bemerítés gyakorlatát is, amelyet az ortodox egyház ma is követ.

Újszövetségi textusokra (Mt 16,25; Lk 17,33; Jn 12,25), valamint ókeresztény egyházatyák tanításaira utalva (Tertullianus, Jeruzsálemi Kyrillosz, Cyprianus, Nagy Szt. Vazul, Aranyszájú Szt. János stb.), az ortodox egyház elfogadja az ún. *vér-keresztséget* (baptismus sanguinis). Vagyis hisz azok megigazulásában, akik mártírhalált haltak a Krisztusért, anélkül, hogy meg lettek volna kereszteleve. (Első példa erre: a Heródes által lemészároltatott betlehemi kisdedek, az ún. aprószentek.) Viszont nem teszi magáévá az ortodoxia a *vágy-keresztségről* szóló római doktrinát (baptismus flaminis), sem annak kihatásait a kereszteleetlenül elhunyt gyermekek üdvözülésére szülei imái révén.

Kánoni szempontok

A keresztség szentségének kiemelkedő jelentőségéből természetszerűen következik, hogy számos ún. apostoli kánon, továbbá egyetemes és helyi zsinati kánonok is foglalkoznak annak egyházzségi vonatkozásaival. Itt csak a legfontosabbakról esik majd szó.

Mindenekelőtt idéznünk kell a 47. *apostoli kánont*, amely az egyszeri szabályszerű keresztségről s annak megismételhetetlenségéről így intézkedik: „Az a püspök vagy presbiter (pap), aki *újból* megkereszteli azt, aki már *igazi* keresztségben részesült, vagy pedig a *szentségtelenek* által megfertőzöttet *nem* kereszteli meg, fokoztassék le, mert megcsúfolja ezzel a keresztet

és az Úr halálát, és nem különbözteti meg a papokat az álpapoktól". (Vö.: Ef 4,5.)

Összefügg ezzel a 49. *apostoli kánon* is, mely szerint: „Ha valamely püspök vagy presbiter (pap) nem az Úr parancsa szerint keresztel az *Atya és Fiú és Szentlélek* nevében, hanem három Kezdet-nélküli, vagy három Fiú, vagy három Vigasztaló nevében, fokoztassék le”. Ennek folytatása az 50. *apostoli kánon*: „Ha valamely püspök vagy presbiter (pap) nem végzi el az egy keresztelési szentség három bemeztését, hanem csak egy alámerítést, melyet az Úr halálára vonatkoztatnak, fokoztassék le. Mert nem azt mondta az Úr: „Halálomra kereszteljétek”, hanem: „Elmenvén tegetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében.”

Mint látjuk, már az I. egyetemes zsinatot (325) megelőző korban is jelentkeztek különféle eltérések a keresztelési gyakorlatban. Ami magát a bemeztés kérdését illeti, meg kell jegyeznünk, hogy a *római egyház* is egészen a XIV. századig ezt a gyakorlatot követte, sőt bemeztésre vonatkozó instrukciókat találunk a római katolikusoknál még a XVII. században is. (Sacra institutio baptizandi. Cadomi, 1614.) Másfelől viszont nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a keleti kereszténység is ismerte a *meghíntés* formájában végzett keresztelést *ágybanfekvő betegek* esetében (baptisma tón klinikón). Az ilyeneket azonban *nem engedte pappá szentelni*, mert hitük nem jószándékból, hanem szükségből volt. (Neocezáriai 315. évi helyi zsinat 12. kánonja.) Ez a kánon azóta gyakorlatilag már érvényét veszítette, hiszen pl. az ortodoxiába áttérő római katolikus papokat, — akiket pedig a római szertartás szerint nyilván leöntéssel kereszteltek meg —, az ortodox egyház mint papokat fogadja be.

Az *eretnek keresztelések* kérdésében az ún. apostoli kánonok még nem tesznek különbséget a különböző eretnekségek között, hanem pl. a 46. *apostoli kánon* szigorúan tiltja az eretnek keresztelések elismerését azok összességében. De már az I. *egyetemes zsinat* (325) 8. *kánonja* a *katharosok* (novatiánusok) esetében — akik inkább csak szakadárak voltak —, *nem követeli meg* az újra keresztelést, s papjaik befogadására is csak egyszerű kézzétételt ír elő, viszont ugyanannak a zsinatnak a 19. *kánonja* a megtérő *pavlikianusoknál* újra keresztelést rendel el.

A különböző eretnekségekből megtérők befogadási módjait először a II. *egyetemes zsinat* (381) foglalta bizonyos rendszerbe a 7. *kánonjával*, amelyet megismételt és kibővített a VII. századig alkotott kánonokat mintegy kodifikáló 692. évi *trulluszi Quinisexta egyetemes zsinat* 95. *kánonja*. Eszerint az arianusokat, a makedoniánusokat, a novatiánusokat, a tetraditákat, az apolinaristákat az ortodox hit megvallása után *nem kell újra keresztelni*, hanem a *myronnal* (bérmaolajjal) való megkenés után kell őket befogadni. A pavlikianusokat *újra kell keresztelni*. Az eunomiánusokat, a montanistákat, a szabellianusokat és a különféle galata eretnekeket (akiket a kánon nem sorol fel) úgy kell fogadni, *mint a pogányokat*: katechumenátussal, exorcizmussal és keresztiséggel. Végül a manicheusok, a valentiniánusok, a markioniták, a nesztoriánusok és a monofiziták úgy léphetnek be az ortodox egyházba, ha *írásban (libellus) megátkozzák* saját tévtanait és az összes többi eretnekséget.

Ezzel a kérdéssel nem kellett volna bővebben foglalkozunk, ha nem éreztetné hatását napjaink interkonfessionális kapcsolataira is. Ugyanis általánosan elfogadott kánoni gyakorlat szerint, az ortodox egyház — a fentebb ismertetett 95. trulluszi kánon nyomán — ma is *háromféleképpen* fogadja be a más ke-

resztény vallásfelekezetekből áttérőket: *keresztelés, bérmálás*, vagy csak *hitvallás* és eucharisztia útján. Az első módot azoknál a heterodoxoknál alkalmazza, akik tagadják a Szentháromságot, nem ismerik el a keresztiség lényegét, vagy nem az Úr rendelése szerint keresztelnek. A második mód szerint azokat fogadja kebelébe, akik olyan vallásfelekezetben kereszteltettek meg, amely nem tagadja ugyan a Szentháromságot, de nincs apostolica successio alapján álló hierarchiája, sem nem ismeri a bérmálás szentségét. A harmadik befogadási módot azoknál a heterodoxoknál követi, akiknek addigi vallásfelekezete csupán egyes kevésbé lényeges hittani pontokban tér el az ortodoxiától. (Megjegyzendő, hogy ha ez utóbbiakat saját egyházukban történetesen nem bérmálták volna meg, őket is részesíteni kell a bérmálás szentségében.)

Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy a *Görög Ortodox Egyház* az 1756. évi konstantinápolyi helyi zsinat óta az áttérő *katolikusokat és protestánsokat* is sokáig *újra keresztelte*, arra hivatkozással, hogy a meghíntés általi keresztiség nem igazi keresztiség. A tulajdonképpeni ok azonban inkább az erős nyugati prozelitizmusban keresendő, amely az akkor még a török iga alatt nyögő görög ortodoxokban erős averziót idézett elő a nyugati egyházakkal szemben. Az említtett zsinati határozat azóta csendesesen, szinte észrevétlenül hatályát veszítette, úgyhogy manapság a független Görögországi Ortodox Egyházban csak *elvétele* fordul elő áttérő katolikus vagy protestáns hívő újra keresztelése, akkor is leginkább csak a *kolostori* gyakorlatban, ha ti. az illető mindjárt ortodox szerzetes is akar lenni. (Ezzel szemben pl. a görög királyokkal és trónörökösökkel házasságot kötött katolikus vagy protestáns hercegnőket, — akiknek az egykori görög alkotmány értelmében át kellett térniük az ortodox hitre —, sohasem keresztelték újra.)

Hasonló határozatot az áttérő katolikusok és protestánsok újra kereszteléséről hozott már korábban az 1620. évi moszkvai zsinat is az *Orosz Ortodox Egyházra* szóló hatállyal. Ezt a határozatot a katolikusokra nézve már az 1667. évi moszkvai zsinat hatálytalanította. Az orosz ortodoxokat is ugyanazok a körülmények készítették az első zsinati határozat meghozatalára, mint egy századdal később görög hittestvéreiket: a lengyel hódítás nyomán megindult katolikus prozelitizmus, amelynek egyik súlyos következménye volt az 1596. évi breszt—litovszki unió. Érdekes módon, az áttérő protestánsok újra keresztelését csak 1718-ban törölték el, és befogadási feltételként csak a bérmálást hagyták meg.

Liturgikus gyakorlat

Az ortodox egyház mai keresztelési gyakorlata évezredek fejlődés eredménye, és mint olyan, *többféle elemet* tartalmaz, amelyek évszázadok során integrálódtak egy szertartássá.

A kereszteléssel csak részben áll kapcsolatban a születés utáni nyolcadik napon történő *névadás* templomi szertartása, amelyet ma már szinte mindenütt elhagynak. Tovább tartja viszont magát az ugyancsak ösztövétségi eredetű 40. *napj gyermekbemutató*, illetve a *szülőnő tisztulási szertartása* (Lev 12,1—4; Lk 2,22), amely a keresztelés előtt, vagy után végezhető.

A tulajdonképpeni keresztelési szertartás első része: az *exorcizmus (ördögűzés)* és a vele kapcsolatos egyéb imák, a *Sátán megtagadása*, a *Krisztushoz való csatlakozás és a hitvallás*. Mindezek a magyar *Evchologionban* (1959) a „Katechumenátus” közös cím alatt található. (A keresztelési szertartásban a továbbiak során is számos ima és könyörgés hangzik el, amelyeknek

akár részleges idézésétől is a helyszűke miatt, sajnos, el kell tekintenünk.)

Következik a *keresztelővíz megszentelése*, amely többnyire szószerint egyezik a *Vízkereszt* ünnepén végzett ún. nagy vízszenteléssel. A keresztelővíz megszentelésének ősrégi voltáról számos ókeresztény egyházatya tanúskodik (Tertullianus, Cyprianus, Nagy Szt. Vazul, Nysszai Szt. Gergely, Jeruzsálemi Kyrillosz stb.), akik ezt a szokást különböző bibliai reminiscenciákkal hozzák kapcsolatba. Olyan bibliai eseményekkel, amelyek valamiképpen a *víz megszentelődésére* utalnak: teremtéskor Isten Lelke lebegett a vizek felett; az Egyiptomból menekülő zsidók csodálatos módon a Vörös-tengeren haladtak át; Jézus keresztelésekor megnyilatkozott a Szentháromság; Bethesda tavának gyógyító vizét angyal kavarta fel; és így tovább. A ma is használatos ortodox vízszentelési szertartás nagyjából a VIII. században alakult ki.

A római egyháztól eltérően, amely a Húsvétkor szentelt vízzel keresztel egész évben, az ortodox egyházban a pap *minden keresztelési alkalommal új vizet szentel*, amelyben, természetesen egy szertartáson belül több személy is megkeresztelhető. Az egyetlen eset (a szükségkeresztelésen kívül), amikor a papnak nem kell kereszteléshez vizet szentelnie az, ha a keresztelésre *Vízkereszt* ünnepén kerül sor. Ekkor az ünnep alkalmával szentelt vízzel keresztel, s a keresztelési szertartás vízszentelési része elmarad.

Nem állapítható meg teljes bizonyossággal, mikor keletkezett, de a III. században már megvolt az az ortodoxoknál ma is követett gyakorlat, hogy a megkeresztelendőt közvetlenül a bemejtés előtt *megáldott olajjal*, „*az örvendezés olajával*” megkenik. Ennek eredetére, szimbolikájára nézve sokféle magyarázat van, egyebek közt az is, hogy az ókorban az atléták, birkózók testét olajjal kenték meg, így tehát az újonnan megkeresztelkedőt is megkenik olajjal, mint Krisztus leendő bajnokát.

Olajjal való megkenés után a pap a megkeresztelendőt — arccal kelet felé fordítva — *háromszor bemejti a keresztelővízbe*, miközben ezt mondja: „*Megkereszteltek Istennek N. szolgája (szolgálója) az Atyának — Ámin — és Fúnak — Ámin — és Szentléleknek nevében — Ámin.*” Fel kell hívunk a figyelmet a formulában használt *passzív* igealakokra. Az ortodox egyház egyébként is — a gyónás kivételével — minden szentség kiszolgáltatásánál *passzív* igealakot használ, annak hangsúlyozásaképpen, hogy a szentségeket maga az *isteni kegyelem* szolgáltatja ki, míg a pap csak egyszerű *végrehajtója, szolgája* a mihisztériumnak.

Keresztelés után a megkereszteltet fehér ruhába öltöztetik, s ezalatt a 31. (32.) zsoltár kerül felolvasásra.

Közvetlenül ezután végzi el a pap a *bérmálás* rövid szertartását is, amelynek igéi — megfelelő imádság után és a megkeresztelt egyes testrészeinek megkenése közben —: „*Szentlélek ajándékának pecsétje.*” (Mint-hogy a bérmálás szentsége nem tartozik szorosan tanulmányunk tárgyához, csupán ennyit említünk meg róla.)

Miközben — utalással a Gal.3,27-re — a gyülekezet ezt énekli: „*Valahányan Krisztusban keresztelkedtek, Krisztusba öltözködtetek. Alliluia,*” a pap a megkeresztelttel és a keresztszülővel *háromszor körüljárja a keresztelőmedencét*. Ez a körmenet annak a menetnek az emlékéét őrzi, melyet hajdan a baptisztériumból a templomba végeztek a keresztelés után.

Az *apostoli* és az *evangéliumi* olvasmány (Róm 6,3—11; Mt 28,16—20) ismét nem a bérmálás, hanem a keresztelés szertartásához kapcsolódik.

Mindkét szentségre való utalásokat tartalmaz viszont a két befejező cselekmény: a *lemosás* és a *hajnyírás*, amelyeket az ógyházban egy héttel a keresztelés után végeztek, de a századok során közvetlenül a keresztelési szertartáshoz kapcsolódtak.

Mint-hogy a többféle elemekből összeállt keresztelési szertartás végzése néhány technikai problémát idézett elő, az iratlan liturgikus gyakorlat bizonyos *sorrendi módosításokat* tett szükségessé, amelyek azonban nem érintik a szertartás teljességét.

A kereszttség után az újonnan megkereszteltet — akár gyermek, akár felnőtt — részesítik az *euhharisztia*ban, mivel így válik a kereszttség és a bérmálás után az egyház *teljes jogú* tagjává. (Jn 6,53—57.)

Befejezésül hadd említsünk még néhány érdekességet az ortodox kereszttséggel kapcsolatosan.

Az ortodox evchologionokban megtalálható egy lényegesen *rövidített keresztelési szertartás is*, amelyet a pap akkor végez, ha a megkeresztelendő személy *életveszélyben* van.

A *felőttkeresztelésnél* több helyi ortodox egyház jelenleg is ragaszkodik a *háromszori teljes bemejtéshez*, jöllehet a gyermekkeresztelés általános elterjedése óta a templomok nincsenek erre kellőképpen berendezve. A problémát mindenütt a helyi adottságoknak megfelelően oldják meg. Egyes helyi ortodox egyházakban viszont a *felőttkeresztelést* már *leöntés* formájában végzik.

A *kitett gyermekek* (lelencek) keresztelését, — akiről nem tudható, hogy meg vannak-e keresztelve, vagy sem —, a pap *feltételes* formulával végzi el a keresztelést: „*Ha nincs megkeresztelve*, megkereszteltek Istennek N. szolgája...”

Előfordulhat, hogy *szörnyszülőttel* hoznak kereszteltetni, akiről a pap nem tudja biztonsággal megállapítani emberi mivoltát. Régi orosz evchologionok erre az esetre is *feltételes* keresztelési formulát írnak elő: „*Ha ember*, megkeresztetik Istennek N. szolgája...”

Dr. Berki Feriz

IRODALOM

Ch. Andruszos: Dogmatiké tés Orthodoxu Anatolikés Ekklésias. Athén, 1956. — P. N. Trempelas: Dogmatiké tés Orthodoxu Katholikés Ekklésias. III. köt. Athén, 1961. — N. Milas: Pravoszlavno Crkveno Pravo. Belgrád, 1926. — Berki F.: Kánonok Könyve. I. köt. Budapest, 1946. — L. Mirkovics: Pravoszlavna Liturgika. III. köt. Belgrád, 1926. — Berki F.: Evchologion. Budapest, 1959. — Thrészkeutiké kai Ethiké Enkyklopaideia. III. köt. Athén, 1963.

A Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 története és jogászai kritikája (3.)

III. Szelepcsényi György szerepe a pozsonyi perek előkészítésében

2. A Delegatum Judicium Extraordinarium Tirnaviense Anno 1672

Szelepcsényi jellemzéséhez tartozik a pozsonyi lutheránus templomok és főiskola elvételének ügye is, amelyet ő kezdeményezett és minden képzeletet meghaladó fondorlatos ravaszsággal és kíméletlen elvakultsággal valósított meg. Hangsúlyozzuk, hogy itt *nem* templom és iskola *visszavételéről* van szó, hanem *elvételéről*, mert mindkét lutheránus templomot és az emeletes nagy főiskolai épületet a pozsonyi evangélikus gyülekezet a saját költségén építtette (1636—38). Szelepcsényi nyilván a kassai Erzsébet székesegyház Szegedy és Bársony által végrehajtott visszavételén felbuzdulva fogott az akcióhoz, amelyhez az alapot Lipót elhatározása adta, melyről a nuncius 1671. dec. 13-án kelt jelentéséből értesülünk.¹⁰⁸ Lássuk röviden ennek előzményeit, s következményét, ti. a pápa elismerését, hogy nyilvánvaló legyen előttünk, miért nem valósulhatott meg a császári tanácsnak a protestánsokra kedvező határozata, amelyről ugyancsak a nuncius 1672. febr. 21-i jelentésében számol be Rómának,¹⁰⁹ s miért tudta Szelepcsényi még ezt megelőzően elkezdett (1672. febr. 3.) akcióját a pozsonyi templomok és iskola elvételével kapcsolatban zavartalanul folytatni, noha a tanács határozata előtt „a fölhozott hathatós érvek előtt meghajolt”.

A kassai székesegyház elfoglalása

A kassai Erzsébet székesegyházat a lutheránusok a reformáció kezdete óta békében bírták, leszámítva egy rövid időszakot, amikor Belgiojoso¹¹⁰ 1604-ben erőszakal visszafoglalta a katolikusoknak (egyik oka volt ez a Bocskai-felkelés siettetésének!).¹¹¹ Szegedy Ferenc egri püspök kérelmére Bársony György szepesi prépost, c. váradi püspök és Holló Zsigmond kamarai tanácsos megbízást kaptak Lipóttól a templom elvételére és 1671. nov. 16-án közölték az evangélikus gyülekezettel követelésüket, egyidejűleg őrséget állítva a templom és iskola elé. Kassa ekkor jóformán teljesen proteštáns város volt, s nagyrészen német nemzetiségű. Nov. 19-én követeket küldtek Bécsbe a császárhoz, emlékeztetve ígéretére, amit a vallásszabadság tekintetében a németiség betelepédésekor tett. — Közben Szegedy katonai karhatalmat kért és kapott Spankau generálistól,¹¹² s minthogy a templomkulcsokat nem adták ki, ácsokkal törette be a székesegyház ajtaját, majd a tót templomot, a paplakból kiűzte a szuperintendenszt és elfoglalta az iskolát is. Másnap (nov. 24.) felszentelte a templomot, mialatt a Te Deum laudamust énekeltek, a katonaság üdvövéseket adott le.¹¹³ Bécsbe dec. 2-án érkezett a templomfoglalás híre, ahol hiába kilincseltek a kassai követéségek, Szelepcsényi meghallgatása és véleménye után Lipót nem is fogadta őket.¹¹⁴

Az erőszakos templomfoglalások a haditanács nyílt vagy hallgatóságos támogatása mellett folytak katonai közreműködéssel, és a legfeszültebb helyzetet teremtették Szelepcsényi, Kollonics, Bársony és özv. Rákócziné Báthory Zsófia erőszakosságai, s hogy utóbbi ellen az illetékes megyéknél indult perek felfüg-

gesztését rendelte el Lipót. Az erőszakosságok miatti sorozatos „tumultus”-ok, amiket mint helyi megmozdulásokat elnyomtak, sőt véres összeütközések (turalukai eset), amiket kegyetlenül megtoroltak, nem intett mérsékletre, noha a haditanács többször — különösen, ha török támadástól tartott — igyekezett közbelépni,¹¹⁵ ez azonban nem vezetett eredményre. A nuncius 1671. dec. 13-án ezt jelenti: „Az esztergomi érsek és a magyar mágnások a katolikus vallásnak Magyarországon való előmozdításáról tanácskoztak az udvarban, s ámbár sokan amellett voltak, hogy a jelen körülmények közt e kényes dologban ne történjen semmi újítás, a császár mégis erősen el volt határozva, hogy uralma alatt növekedjék Krisztus szőlője, s elrendelte, hogy Magyarország össze sz. kir. (citta libera) városaiban, ahol leginkább uralkodnak az akatolikusok, a templomokat javaikkal együtt vegyék el, a prédikátorokat pedig üzzék ki az országból.”¹¹⁶ (Kiemelés tőlem — N. S.) — Róma persze nagy tetszéssel fogadta ezt. Altieri bíboros^{116a} válasza közli: „Öszentése különös tetszéssel fogadta azt a hírt, hogy a császár a magyarországi templomok visszaadásában nem engedi magát minisztereitől vezetetni, hanem saját buzgóságára és az esztergomi érsek (ti. Szelepcsényi) józan tanácsaira hallgat!”¹¹⁷ Ez a dicséret Lipótot még jobban feltűzelte, amit igazol a jan. 31-i nunciusi jelentés: a politikusok ellentmondása ellenére az egykori kat. templomok visszavétele egyre tovább halad... A császár a vallási ügyekben hajthatatlan.¹¹⁸ Hiába határozta el a sorozatos panaszok folytán a császári tanács, hogy az „eretnekek” az általuk épített templomokat visszakapják, s ahol nincsenek templomaik újakat építhessenek, hogy régi kiváltságaik értelmében háborítatlanul élhessenek, s csak azokat kell visszaadniok, amelyek a katolikusokéi voltak, és bár Szelepcsényi a döntés visszavonása végett Bécsbe ment s „a fölhozott hathatós érvek előtt meghajolt”, a nunciusi jelentés szerint¹¹⁹ ez a határozat csak írott malaszt maradt.

Kísérlet a pozsonyi templom elfoglalására

Ezek után érthető lesz előttünk, hogy mit jelentett ez a Szelepcsényi-féle „meghajlás”, a császári tanács febr. 20-i határozatát illetően. Ő még febr. 3-án felszólította — akkor még mint teljhatalmú locumtenes — a pozsonyiakat a nagy lutheránus és a kisebb ún. magyar templom átadására, képviselői: Pongrácz György váci, Gubasóczy János pécsi, Bársony György c. váradi püspökök, Kálmánczay, Szomolányi, Kerekes, pozsonyi kanonok és Majláth János, királyi fiskus útján, majd a haditanácstól intézkedést kért, hogy a pozsonyi katonaság álljon rendelkezésére és engedelmessékedjék az ő parancsainak.¹²⁰

A pozsonyiak megtagadták a kérés teljesítését és okulva a közismert templomelvételi akciókon, templomaik védelmére keltek és azokat számosan őrizték. A sikertelen akció után már febr. 4-én Pálffy Tamás, nyitrai püspök és magyar kancellár jelentést tesz Lipótnak a pozsonyi „tumultusról”, majd Pongrácz váci, Gubasóczy pécsi, Bársony váradi püspökök, újból Pálffy kancellár és Szelepcsényi számolnak be az eseményekről és tesznek javaslatokat. Febr. 8-án Pálffy és 9-én ismét Szelepcsényi, aki 12-én is jelentést tesz,¹²¹ de ugyancsak ő febr. 4-én Lobkovitzot is tájékoztatja a pozsonyi tárgyalásokról.¹²² Bécsben tehát úgy Lipót,

mint a kormányzervek alaposan tájékoztatva voltak arról, hogy mi történik Pozsonyban, sőt nyilván arról is, hogy királyi rendeletre hajlandók a templomot átadni, ezt azonban nem voltak hajlandók kiadni, érthetően a bécsi külföldi protestáns rezidensektől tartva, akik könnyen tájékozódhattak a szomszédos Pozsony lutheránus templomait ért jogtalan eljárásról.¹²³ A pozsonyiak ui. az első perctől kezdve azt hangoztatták, hogy mint a király hí alattvalói, ha tőle kapnak parancsot a templomok átadására, azt teljesítik. Hogy a február végén Bécsben járt 25 tagú küldöttség az átadott panaszíráta a kancellárián azt a választ kapta, hogy a királyi felségnek esze ágában sincs a templomaikat elvenni, s ami történt az a katolikus papok akciója csupán, nyilván a már ismertetett tanácsi határozatra tekintettel adott válasz volt. A márc. 3-ára Bécsbe idézett Auer, Gálffy, Peringer és Nekler, mint az ellenállás vezetői, reverzális ellenében elbocsátást nyertek.¹²⁴

Az ezt követő rövid, pár hetes nyugalmi idő csak látványos, mert Szelepcsényi továbbra is állandóan kísérleteket tesz és addig feszíti a húrt, míg az neki kedvező atrocitással pattan el. A részleteket és előzményeket itt nem taglaljuk, csak azt emeljük ki, hogy a lutheránusok tovább őrizték templomaikat és iskolájukat. Így márc. 18-án, mikor Szelepcsényi utasítására Szomolányi Benedek kanonok és Vattay István városi tanácsos azért, hogy az iskolát birtokba vegyék, bementek az iskolaépületbe és az egyházi lakásán le akartak telepedni és felszólításra sem távoztak, az épületet őrzők karonkapták őket és kidobták a kapun, az iskola előtt várakozó asszonycsapat pedig alaposan megverte őket. Az iskolával szemben levő püspöki palota ablakából Szelepcsényi végignézte a jelenetet. Nyilván megörült a látottaknak: *ez már lázadás!* Intézkedett is, hogy több protestáns polgárt börtönözzenek be, de a polgárság kiszabadította őket, s újabb küldöttséget menesztettek Bécsbe, de ez a hatodik delegáció sem jutott Lipót elé és így nem adhatta elő Szomolányi és Vattay megveretésének igaz történelmét. Nem sokat vesztettek vele, Bécsben úgyszólván Szelepcsényi, Pálffy és Kollonics jelentéseit hitték el, amik már ott voltak, illetve hamarosan odaértek.

Religio vagy rebellio?

Szelepcsényi azonnal (márc. 18–21?) jelentést tesz és a pozsonyi lutheránusok megbüntetését kéri, akik a császári katonaságra kezét emeltek, s ír a prédikátorok ügyében, akik a török követnél megjelentek.(?)¹²⁵ Leopold is megkapja márc. 22. kelettel Szelepcsényi levelét, melyben a pozsonyi lutheránusok és csőcselék népnek kihágásai és a katonaság részéről való támogatása miatt tesz panaszt.¹²⁶ Egyidejűleg Lobkovitz hercegnek is ír: „A felségnek a lázadókra fölterjesztett jelentéséből meg fogja tudni a történeteket. Itt már nem a vallásról, a templomok elfoglalásáról, hanem a király személye megsértéséről van szó.”... „Már mindenütt hallani: Sacramentische Papisten, majd megtanítjuk nemsokára a császárukat — és a katolikusok annyira meg vannak rettenve, hogy alig mernek házaikból kijönni.” Bízna csak őreá a dolgot, majd meglátná a felség, hogy mindannyian meghunyászkodnának s életükért könyörögnének. „Most a kezünkben vannak. Élünk az alkalommal, s járjunk el eréllyel hazai törvényeink szerint.”¹²⁷ Ugyancsak e napon a haditanácsnál tesz panaszt a pozsonyi lutheránusok kihágásairól és az erről szóló konferenciáról.¹²⁸ A haditanács azután értesíti márc. 28-án a magyar kancelláriát a pozsonyi tumultus ügyében az esztergomi érseknek adandó válaszárol és közli, hogy

a pozsonyi helyőrséget leváltják és az érkező tiszta az érseknek teljes bizalommal fog rendelkezésére állani. Jelölje meg az előkelőbb zendülőket és zavargókat név és állapot szerint és azt, hogy a királyi képviselő és a káptalani ember (ti. Vattay és Szomolányi) milyen parancsra küldetett ki az ottani lutheránus iskolába. Közli a lutheránusok emlékiratát tudósítás végett.¹²⁹ Kollonics is benyújtja iratát a haditanácshoz a pozsonyi zavargás ügyében, melyről márc. 31-én ad elismervényt a haditanács.¹³⁰ Szelepcsényi tehát teljesítette a feladatot, ami a máj. 1. nunciusi jelentésből ismeretes: A pozsonyi eretnekek csak kimondott királyi rendeletre hajlandók visszaadni a templomot. Itt azonban nem látják jónak ezért külön rendeletet kiadni, hanem azt óhajtják, hogy „per uia di processo” folyjon tovább az ügy.¹³¹

Igen, Szelepcsényi megcsinálta Pozsonyban a „lázadást”, így megindítható most már a per „rebellio” jogcímén és nem érheti a királyi felséget vád, hogy Magyarország a „religio” miatt üldözzék bárkit is. Így vezették a pozsonyi események Szelepcsényit arra a gondolatra, hogy a protestantizmus teljes kiirtásának az útja számára a „rebellio” jogcíme. Ez lett Szelepcsényi receptje, és élt is vele a továbbiakban az 1673-as és 1674-es pozsonyi perekben. Bécsben egyébként már kitalálták ezt, a Rottal-féle Delegatum Judiciumnak kiadott: „Figyelmeztetések a pozsonyi bizottságnak határozatait illetőleg”. 5. pontja így szól: „A prédikátorok nem *ex pura causa religionis*, hanem *seditionis* okából fogassanak el, miután a bizottság lázadási s nem vallási okokból lett egybehíva.”¹³² — Oltalmazták a felséget, hogy ő nem a *religio*, hanem csak a *rebellio* miatt bűntet.

A pozsonyiak 1672. évi húsvét hete

Virágvasárnapján (ápr. 10.) Pozsonyba érkezett Nigrelli Oktáv gr. őrnagy vezetésével két század lovas (a Hausler ezredből) és négy század gyalogos (a Pio ezredből) és a templom előtt sorakozott fel, ami nagy izgalmat keltett a délutáni istentiszteletről kijövő hívekben.¹³³ Ott is maradtak a templomot őrizni, sőt a húsvéti ünnepekre nem is merték megnyitni, nehogy a katonaság betöduljon. Nigrelli grófban azonban több emberség volt, mint Szelepcsényiben vagy Kollonicsban, ígéretet tett, hogy az ünnepek alatt nem engedi meg hogy a templomhoz nyúljanak, így a katonák közül többen részt is vettek az istentiszteleten, sőt húsvét harmadnapján úrvacsorát is vettek.

Szelepcsényi szorgalmasan küldözgeti jelentéseit Bécsbe (ápr. 13. és 18.), sőt a jezsuiták is.¹³⁴ A haditanács protokollumában májusban kelt bejegyzésből tudjuk, hogy a pozsonyi ügyben konferencia volt, amely három pontot fogadott el: a pozsonyi polgárok lefegyverzése; fegyver és lőszer utáni nyomozás; a szószólók egyenként büntető eljárás alá vonása („...der particularin process der Rädfführer und wie mit Ihnen als Rebellen zuverfahren...”) és hogy velük szemben, mint rebellekkel kell eljárni. (Kiemelés tőlem! — N. S.)¹³⁵ Május 9-éről keltezte pedig ezt olvassuk: „A haditanács a magyar kancelláriának megküldi a császári rezolúciót a három pontra: a pozsonyiak lefegyverzése, a zendülés megindítóinak megbüntetése, s a templom és iskola tekintetében a további tennivalóira nézve.”¹³⁶ Szelepcsényinek tehát megadatott a lehetőség, hogy „hazai törvényeink szerint”? eljárjon.

Még tartott a katonaság megérkezése miatti rémület, mikor az érsekprimás, mint locumtenens a város házára idéztette az evangélikus polgárokat és ott a királyi fiskus által Nagyszombatba rendkívüli törvény-

szék elé idéztette őket máj. 22-re, de megidéztetett 23 nőt is, akik márc. 18-án a főiskola előtt Szomolányi kanonokot és Vattay városi tanácsost elverték. A törvényszék előtt arról kellett majd számot adniok, hogy miként merték a templomaikat királyi tilalom ellenére felépíteni (az építkezés 1638-ban fejeződött be!), miért fogták pártját a lázító Wittnyédnek,¹³⁷ miért bántalmazták a városi tanácsost és kanonokot,¹³⁸ s végül miért merészték a fogságba vetett polgárokat a börtönből kiszabadítani.¹³⁹ A jogtalan idézés ellen a királynál kerestek oltalmat, persze eredménytelenül, végül is az evangélikus gyülekezet úgy döntött, hogy egy nagyobb küldöttséget menesz Nagyszombatba, amihez Szelepcsényi is hozzájárult.¹⁴⁰

Pozsonyiak a nagyszombati bíróság előtt

Titiusz Dávid evangélikus lelkész vezetésével 39 tagú, tekintélyes városi polgárokból álló küldöttség indult Nagyszombatba s velük a 23 megidézett nő is, de csak máj. 26-án indultak el, s mihelyt megérkeztek, azonnal őrizetbe vették őket Szelepcsényi, mint foglyokat. A 36 tagú törvényszék Szelepcsényi elnökletével másnap ült össze, tagjai katolikus főpapok (Kollonics, Pálffy, Széchenyi, Bársony, Gubasóczy stb.) és katolikus főurak (köztük Forgách Ádám országbíró, s a királyi tábla több tagja stb.), az egyetlen protestáns tag Berényi György báró volt. A tárgyalásokon mindjárt a templomok és iskola átadását szorgalmazták, persze kellő fenyegetések mellett, amikor a szép szó nem használt. Öten a vádlottak közül hajlandók voltak ezt teljesíteni, őket azonnal elbocsátották és alapos megdorgálásban részesítve az asszonyokat is, a többiek azonban keményen kitartottak álláspontjuk mellett, hogy a templomokat és az iskolát nem adják át. Lelkileg megerősítették őket a Pozsonyból érkező hírek — ahol Szelepcsényi emberei a legszörnyűbb következmények kilátásba helyezésével sem tudták a polgárok elhatározását megtörni — hogy igaz ügyük mellett ki kell tartaniok. Szelepcsényi azonban már máj. 28-án azt jelenti Lobkovitznak, hogy végre anynyira mentek a tárgyalások, hogy az ítélet a lutheránusok ellen ki lesz hirdethető. Minden jól ment. A kincstár át fogja venni a protestánsok birtokait, épületeit és iskoláit.¹⁴¹ Jún. 1-én Lipótnak tesz jelentést Szelepcsényi a kir. tábla bíráival,¹⁴² majd jún. 2-án ismét Lobkovitzhoz, a kihirdetett ítéletről való jelentéssel végett Pongrácz György váci püspököt és Balassa Bálintot küldi Bécsbe: „*Győzött tehát az igazság, úgy hogy Ő Felsége ki lesz mentve az egész világ előtt. Most már megbüntetheti Ő Felsége a bűnösöket, s hogy ez mihamarabb történjék, mindannyian szükségesnek tartjuk.*”¹⁴³ (Kiemelés tőlem — N. S.)

A szörnyű ítélet

Ez a híradás ugyan nem volt igaz, mert az ítélet még nem volt kihirdetve, legfeljebb csak annyiban felelt meg a valóságnak, hogy a „bíróság” tagjai már megállapodtak a kihirdetendő ítéletben, s Szelepcsényi csak azért küldte Bécsbe Pongrácz püspököt és Balassa Bálintot, hogy puhatolódzzanak, vajon a „legkegyelmesebb” király mit szól hozzá? — Valójában június 13-án hangzott el a szörnyű ítélet, mely az *összes pozsonyi evangélikus polgárokat az ellenük emelt vádakban bűnösöknek találta, és király elleni hűtlenség büntette miatt fej- és jószágvesztésre ítélte, templomaikat és iskolájukat a katolikusoknak rendelte átadni.*

Az ítélet kihirdetése után a törvényszék a városi kapitánynak adta át a polgárokat azzal, hogy börtönöz-

ze be őket, Titiusz Dávid lelkészt azonban Szelepcsényi saját udvarában egy négy lépés hosszú és 3 lépés széles árnyékszék feletti helyiségbe, amely a tyúktól szomszédságában volt és létrán lehetett felmenni, záratta, és itt raboskodott a pozsonyi evangélikus egyház első papja, a nagyműveltségű ember szabadulásáig, szept. 13-ig. A többi rab polgárért hiába folyamodtak a pozsonyi „akatolikusok” már jún. 23-án,¹⁴⁴ hiába járult a király elé 24 asszony — festői népviseletben — s adta át kérelmét a királyné jelenlétében, éppúgy nem teljesült kérelmük, mint a polgárok számos folyamodványa az elítéltek szabadon bocsátása végett. Csak a szász választófejedelem kitartó fáradozása vezetett eredményre és nyerték vissza szabadságukat, no természetesen nem ingyen, mert Lipót kegyének borsos ára volt, mint alább látni fogjuk — noha tudván-tudta, hogy ártatlan emberekről van szó — hatalmas pénzszegeket zsaroltatott ki tőlük.

Az ítéletet a peres aktákkal együtt Szelepcsényi júl. 1-én vitte Bécsbe, hogy a törvényszék működéséről beszámoljon és a királyi megerősítést kieszközölje annak végrehajtásához. Bécsben azonban nem nyert tetszést a nagyszombati ítélet. Tisztában voltak vele, hogy egy ilyen ítéletet végrehajtani nem lehet, hiszen hetekig nyakazhatott volna a bakó, míg a pozsonyi lutheránusokat kiirtja, ez pedig — ha az elvakult Lipót és a magyar katolikus klérus nem is szánta volna őket — világraszóló botrány lenne.¹⁴⁵ Szelepcsényinek tapasztalnia kellett, hogy nem dicséretet, hanem szemrehányást kap,^{145a} de mert a meghozott és kihirdetett ítélettel kellett valamit csinálni, végül is 1672. júl. 16-án Lipót aláírta a pozsonyi protestánsok elleni ítéletet, de a következő módosítással: 1) az evangélikusok mindkét temploma és iskolája karhatalommal elvéteik; 2) az elvett épületek egyelőre senkinek sem adtak és a kamara ítélje meg, mennyiben illetik ezek a fiscust; 3) a fejvesztés végrehajtása a király további intézkedéséig felfüggesztetik.¹⁴⁶ Ezt a nagy kegyet gyakorolva utazott el Lipót Nikolsburgba, a tanács pedig Kollonics Lipótot bízta meg az ítélet végrehajtásával, aki júl. 17-én délután 4 órakor kapta kézhez, mint a pozsonyi kamara elnöke a megbízatást.

A pozsonyi templom- és iskolafoglalás

Július 18-án hajnali 5 órakor vette kezdetét a lutheránus templomok és iskola épületeinek elvétele. Mintegy 1200 főnyi katonaság — négy század a főteret, egy az iskola épülete előtti utcareoszt, egy a régi Rómer Flóris utcát — szállta meg,¹⁴⁷ a város kapui le voltak zárva. Kollonics a kamarai tisztviselőktől és szolganéptől kísérve jelent meg, ahol már nagyszámú katolikus városi tanácsos és polgár, no meg a papok várták őket, ott volt Pesty Endre is, az országbíró protonotáriusa.

Kollonics a paplaktól magához rendelte Reiser Antal és Sutorius Bálint lelkészeket és követelte tőlük a templomkulcsok átadását, kik közölték vele, hogy azok Püringer Keresztély conrector és segédlelkésznel vannak, ő azonban vonakodott Kollonics hívására kijönni, aki azzal küldte hozzá a két lelkészt, ha nem hozzák elébe, felakasztja őket. Püringert, mikor kilépett, a katonák közrekapták és Kollonics elé vitték, aki hiába követelte a legnagyobb fenyegetésekkel a kulcsokat, Püringer nem volt hajlandó átadni azokat. Mintegy 9 óra tájban a három lelkészt katonai kísérettel a templomhoz vitette, s az akkorra odarendelt 4 lakatos és egy ács közreműködésével, miután az ott lakó egyházi a lelkészek felhívására sem adta át a kulcsokat a gyülekezet beleegyezése nélkül, Kollonics a király parancsára hivatkozva a templomajtot az áccsal betörette, végigmenve a templomon, feltörette a fő-

bejáratot is, majd innen a három evangélikus lelkészszel együtt a magyar templomhoz vonult, annak ajtajait is betörette és így vette birtokba az épületet, majd a főiskolát is, de ugyanez alkalommal Nádasdi, Fischer Karner és Auer evangélikus polgárok házait is lefoglalták a kincstár számára. A lelkészeket az egyházfival együtt az ún. „Löwengrube”-ba záratta, Püringert még vasra is verette, majd déltájt az egész evangélikus gyülekezetet a „Grüne-Stübel”-be idézte, ahol közölte velük, hogy a nagyszombati törvényszék mindannyiukat fej- és jószágvesztésre ítélte. Természetesen elhallgatta, hogy az ítélet végrehajtását a király felfüggesztette.¹⁴⁸ — Az épületek tehát egyelőre a fiscus rendelkezése alá kerültek, de Kollonicsnak kellett megállapítania, hogy mennyiben illeti meg azt.¹⁴⁹ Ezt a „dicső” eljárását Kollonics még aznap terjedelmes jelentésben írta meg Lobkovitznak, s természetesen Lipótnak is.^{149a}

Most már csak a városháza pincéjében raboskodó négy lelkészt (a fent említetteken kívül itt volt Horeczky István magyar—tót prédikátor is), kellett kellő tapintattal — azaz úgy, hogy a polgárság ne szerezzen róla tudomást, ami zavargást válthatott volna ki — eltávolítani Pozsonyból. Kollonics ezt is megoldotta, mégpedig oly „emberséges” módon, hogy szabadulásuk ellenében térítvényt íratott velük, miszerint örök számkivetésbe mennek és az osztrák örökös tartományokban sem telepszhetnek meg. Így aug. 9-én reggel 4 órakor megnyílt börtönük ajtaja, egy-egy útlevelét kaptak, melyben nemeseeknek és tudósoknak vannak írva, akik mint volt pozsonyi lakosok szerencsésüket a római birodalomban akarják keresni, és őket mint ilyeneket a hatóságok jóindulatába ajánlja. Ezután fél órát kaptak a családjuktól való búcsúzásra és engedélyt, hogy könyvtáraikból fejenként 12—12 könyvet választhatnak maguknak. A katonai kíséret, mellyel a paplakhoz mentek, a Halász-kapun át a Dunán várakozó hajóhoz kísérte őket, a túlsó parton pedig a Liget vendéglőnél szálltak kocsira, amelyen Köpcsény felé távoztak. Családjaik pár hét múlva követték őket. Könyvtáraikat 13 szekér szállította a jezsuitákhoz. Az iskolamesterek hivataluktól megfosztva elűzetek.¹⁵⁰

A Nagyszombatban bebörtönzött pozsonyi polgárok aug. 23-án szabadultak, miután az ellenük emelt vádakban bűnösségüket beismerő térítvényt adtak és kegyelemért folyamodásra kötelezték magukat. A szerencsétleneknek fogalmuk sem volt arról, hogy a király a büntetés végrehajtását felfüggesztette, mert a térítvényben azt is tudomásul veszik, ha nem kérnek kegyelmet, végrehajtták az ítéletet. A kegyelmet csakhamar meg is kapták, ezt Kollonics közölte velük, s ugyancsak ő hirdette ki a többi lutheránus polgárnak is a király határozatát, mely a halálbüntetést tekintélyes pénzbüntetésre változtatta (500—3000 fr kinek-kinek vagyona szerint, összesen mintegy 200 000 fr-t), de Lipót ezt a bírságot sem hajtatta be rajtuk, mint Markusovszky írja.¹⁵¹

Kollonics és Nigrelli között nyilván nézeteltérés volt a birtokba vett templomok és iskola kérdésében, mert aug. 6-án a magyar kamara panaszt tett a haditanácsnál, hogy a pozsonyi parancsnok (Nigrelli) akadályozza a lutheránusoktól elvett templomok felszentelését.¹⁵² A haditanács közli is Nigrellivel (szept. 4.), hogy a két pozsonyi templom és iskola azért bocsáttatott a magyar kamara rendelkezésére, hogy azzal egyedül rendelkezzenek.¹⁵³ Júl. 31-én ugyan azt jelenti a nuncius, hogy a katolikusok Pozsonyban a templomokat és iskolákat visszavették, zavarok elkerülése végett katonaság közreműködésével, két prédikátort a helyőrség elleni összeesküvésben való részesség miatt

becsúztak, 20 házat elkoboztak.¹⁵⁴ Ez azonban csak annyiban igaz: lehetséges, hogy ekkor már döntöttek Bécsben arról, hogy a katolikusok megkapják azokat, de nyilván számoltak a protestáns fejedelmek közbejárásával, s nem akartak oly helyzetbe kerülni, hogy ha a körülmények kényszere folytán (pl. török-veszély) engedni kell a diplomáciai nyomásnak, ne lehessen azt teljesíteni, mert a templomokban és iskolában bent ülnek a jezsuiták.¹⁵⁵ Ezért húzódtott el szokatlan hosszú ideig a templom felszentelése, s ezért kérelmeztek az evangélikus gyülekezet tagjai a templomkulcsok visszaadását még júliusban is.¹⁵⁶ A templom felszentelését szept. 8-án végezte Szelepcsényi, s azt a jezsuiták kapták meg a főiskolával együtt.¹⁵⁷

*

Szelepcsényinek, mint királyi helytartónak ez volt az utolsó nagyobb szabású tette. Ennek lebonyolítása közben jött rá arra, hogy a „lázaság”, a „rebellio” jogcímét kell használnia, ha Bécsnek megfelelő módon akarja a rekatolizálást, az „eretnekek” kiirtását szolgálni, s ha nincs rebellio — csinálni kell, mint Pozsonyban. Ha nincs bizonyíték a rebelliora, illetve az abban való részességre, „elő kell teremteni a bizonyítékot”, miként az 1673-as és 1674-es pozsonyi perekhez meg is tette: a muzsai Wittnyedy István két koholt levelével. Gátlástalan ember volt, kinek jelmondata lehetett volna: „Acél szentesíti az eszközt!”

(A tanulmány első részét folyóiratunk 1980. 6. számában, második részét 1981. 2. számában közzeltük.)

Dr. Némethy Sándor

JEGYZETEK

108. Vanyó: i. m. no: 101. — 109. Vanyó: i. m. no: 105. — 110. Barbiano di Belgiojoso Giovanni Giacomo olasz zsoldosvezér, 1593-tól Felsőmagyarország főkapitánya és Kassa parancsnoka, csapatait Bocskai 1604-ben Almosd mellett megverte. Mint tartományi kormányzó Spanyolországban halt meg 1626-ban. — 111. Pauler: i. m. II. 422. — Nb. Bocskai Bethlen Gáborhoz írt levele alapján őt felségárulással vádolta és börtönkai haddal támadta meg. — 112. Szabó: i. m. no: 114., Spankau Páris tábornok jelenti a haditanácsnak, hogy Bárszony György váradi püspöknek és az egri püspöknek karhatalommal segédkezett a kassai templom elfoglalásánál, s mellékelni másolatban a szept. 1. kamarai és Bárszony György levelét a templomfoglalásról. — 113. Pauler: uo. — 114. Vanyó: i. m. no: 102. — idéztük a 14. sz. jegyzetben. — 115. Szabó: i. m. no: 8., 14., 15., 19., 20., 21. A légrádi prédikátor előzésekkel kapcsolatban: „a dolog függőben hagyassék”; (24. old.) Cassanova portai követnek: „a kálvinisták templomainak és javainak elfoglalása üres beszéd”. — 36—40. old.: utasítást ad az eperjesi, bártfai és löcsei templomok elvételéhez nyújtandó katonai segélyre Bárszony és Holló részére. — Egyszóval tevékenyen vett részt az erőszak alkalmazásában, s mérséklése szerintünk inkább csak esetleges, s körülmények szerinti önmagát előre biztosító tény: Mi figyelmeztettünk a bajra! — Jelmező a haditanács elnökeére Montecuccolira. — 116. Vanyó: i. m. no: 101., 116a. X. Kelemen (1670—1676) államtitkára Decio Azzolini, 1673-tól Francesco Nerli, de a tényleges vezető Altieri bíboros. Vanyó: i. m. 8. 1. — 117. Vanyó: i. m. no: 102., 1. sz. jegyzet. — 118. Vanyó: i. m. no: 103. — 119. Vanyó: i. m. no: 105. — 120. Szabó: i. m. no: 155. és ehhez a 205. sz. jegyzet. hol a levéltári anyag pontosan közölve van. — A templomok és főiskola elvételével kapcsolatos forrásaim: Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története, kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház múltjával. Pozsony, 1896. — Lichner Pál: Johann Pogners Verzeichniss über den Bau der evang. Kirche in Pressburg 1636—1638. und Johann Liebergott's Tagebuch von den Vervolungen der Ewangelischen in den Jahren 1682—1683. nach dem Handschriften der evang. Bibliothek. — Pressburg, 1861. Ezekre a jegyzetekben nem utalok külön, a jegyzetanyag olyan forrásokat jelöl, amelyeket Markusovszky nem értékesített. — 121. Szabó: i. m. no: 155., 205. sz. jegyz. — 122. Óváry: i. m. no: 1978. — 123. Vanyó: i. m. no: 108. — 124. Szabó: i. m. no: 155., 205. sz. jegyz. 125. Szabó: i. m. no: 159. — A 212. sz. jegyz. szerint a keltezés a folio és tételszámainak alapján következett. A 213. sz. jegyzet a török követet való ügyre megjegyzi: „Adataink a prédikátorok e lépéséről tovább nem szólnak”. Valószínűen ez a közlés Szelepcsényi túlbuzgalmának tulajdonítható, mert a szóban forgó időben török követjárás nem is volt. — 126. Óváry: i. m. no: 1985. — 127. Óváry: i. m. no: 1986. — Nem kizárt, hogy ily kifakadások a pápis-

ták ellen tényleg elhangzottak, de ez nem lehet ok egy egész — több ezer fős — lutheránus gyülekezet vád alá helyezésére és kihallgatás nélküli halálraítélésének, — még a XVII. században sem. — 128. Szabó: i. m. no. 160. — 129. Szabó: i. m. no. 162.; Vattay városi tanácsosból királyi képviselő lett! — 130. Szabó: i. m. no. 164. — 131. Vanyó: i. m. no. 108. — 132. Ováry: i. m. no. 1940. — 133. A katonákat először nemcsak protestáns, hanem katolikus házaknál is beszállásolták, egy-egy házra 2—24 katonára. Ezeket a polgároknak fekvőhellyel, fával, világitással, borssal, ecettel, főzőedénnyel, sőt pénzzel is el kellett látniok. A katonákkal együtt voltak feleségeik és gyermekeik is. Ezt a nagy megterhelést 2 éven át kellett viselniök, utóbb csak az evangélikusoknak, mert már 1672 májusában Kollonics Lipót a pozsonyi magyar kamara elnöke és Pálffy Tamás magyar kancellár, nyitrai püspök, aki egyben pozsonyi prépost is volt (1669—1679), intézkedtek a haditanácsnál a katonáknak a pozsonyi katolikustól való elhelyeztetése ügyében. (Szabó: i. m. no. 179. és 237. sz. jegyz.) — 134. Szabó: i. m. no. 155., 205. sz. jegyzete. — Ugyanitt említi a pozsonyi ügyre vonatkozó „votum circa examinandos civis Posonienses” Staatsarchiv, Wien, Hung. Fasc. 290, Konv. A. f. 61. és „Acta super civium Posoniensium nuper exorto tumultu et seditione” c. 89 lapos konvolutumot uo. Fasc. 290, Konv. F., melyeket sajnos nem sikerült megszereznem, de megemlítem, mert igazolja így is, milyen nagy mértékben foglalkoztatta Bécszet ez az ügy. — 135. Szabó: i. m. no. 180. — Hangsúlyozás végett emeltem ki a szövegérszt. mert a konferencia határozata arra mutat, hogy bár rebellio miatt, de személy szerinti revonást ír elő. — Mellékeli a haditanács a katolikusok emlékiratát (ezt valószínűen Szelepcsényi vagy Pálffy, illetve Kollonics szerkesztette). — 136. Szabó: i. m. no. 172. — 137. Wittnyédy János (1644. jan. 26. — ?) muzsaji Wittnyédy István híres soproni ügyvéd (kiról még bőven lesz szó!) fia, ugyan sok keserűséget szerzett atyjának (Payr Sándor: Muzsaji Wittnyédy István, Prot. Szele. 1905. évf. és Klny. Bp., 1906. 50—51. l.), egyben örökölte a tye ragaszkodását egyházához. Mikor Szelepcsényi megbízottjai a templom átadását követelték (1672. febr. 3.) ő volt a szószóló, s nyilvánította ki a lutheránus polgárság nevében, hogy csak kifejezett királyi parancsra adják át a templomokat, amiért rásütötték a lázító „rebellis” bélyegét és mivel nemes ember volt, Szelepcsényi nem merde letartóztatni, hanem erre Pálffy István gróf pozsonyi várkapitányt kérte fel, aki a királyhoz küldött első követtség tagjaként elindult Wittnyédy Jánost drabantjaival elfogatta s mikor a katonák az egész delegációt visszahozta a megkötözött Wittnyédyvel megérkeztek, a Duna-parton összereseglett polgárok Wittnyédyt kiszabadították és a város-házára vitték, remélve, hogy ott biztonságban lesz. Pálffy azonban, aki pozsonyi főispán is volt, onnan tömlőbe vetette, a királyhoz indított követtség tagjaival pedig közölte, hogy visszahozataluk csak tévedés volt, ők mehetnek Bécsbe, csak Wittnyédyt kellett elfogtatni. — 138. Itt felhívjuk a figyelmet, hogy Vattay városi tanácsos a haditanácsi jegyzőkönyvben már mint „királyi képviselő” szerepel. Nyilván a nyomaték kedvéért csinált belőle Szelepcsényi „királyi embert” így hatóságosabb a királyi felség „megsértésének” vádjá, hiszen a királyi embert dobták ki és verték meg. (Vö. Szabó: i. m., no. 162.). — 139. Azokról a polgárokról van szó, akiket Szelepcsényi bezárattat az apr. 18-i „tumultus” alkalmával, mikor Szomolányi kanonokot és Vattay városi tanácsost az iskolából kidobták s az asszonyok megverték őket. — 140. A nagyszombati törvényszék előtt a következők jelentek meg: Titusz Dávid lelkész, Auer Ernő János, Schremser Mihály, Multr Mihály, Welligrand Pál, Reinhardt Lőrinc, Bürgler Gaspár, Burgstaller Kristóf, Dhörr Mihály, Reiszaker Ádám, Perotonides Lajos, Moll Mihály, Brodelfischer Jakob, Gondol Mihály, Rheingruber János, Zapf Zachariás, Zapf Pál, Hannold Kristóf, Kirchenbauer Jakob, Attin György, Liebergott János, (ő írta meg naplójában az eseményeket, egyik forrásunk), Schauer Mihály, Kendtler György, Forster István, Haagen Károly, Josephius Lenárt, Klueg György, Weninger János, Tandler György, Zehrer Jakob, Maedel (Merbe) Jeromos, Zwettler Tamás, Pfaffenstaetter Bertalan, Reszler András, Peringer Zachariás, Fischer Vilmos, Gállffy Ádám, Mittoesch Pál és Muller Mihály. Mint látjuk egy-két kivétellel németek és Auer, Gállffy és Peringer már márc. 3-án megárták Bécszet. — 141. Ováry: i. m. no. 2000. — 142. Szabó: i. m. no. 180., 238. sz. jegyz. — 143. Ováry: i. m. no. 2001. — 144. Szabó a 142. hiv. helyen. — 145. Nincs rá adatunk, de feltételezzük, hogy ilyen ítélet meghozatalára Kollonics sarkallta Szelepcsényit akit mérhetetlenül gyűlölt, hogy a király előtt és az ud-

var előtt blamálja őt. Tudjuk, hogy Kollonics és Pálffy az akkori kancellár igen jó viszonyban voltak, továbbá, hogy Lobkovitz herceg udvari kancellár (akinek felesége protestáns volt), nem nagyon kedvelte Szelepcsényit, így lehetséges, hogy az ítélet kihirdetése előtt Lobkovitzhoz küldött Pongrácz és Balassa puhatolózó követtsége ezeknek előzetes megegyezése folytán tért meg olyan válasszal Nagyszombatba, hogy Szelepcsényi ki merde hirdetni egy város több ezer fős evangélikus gyülekezetének kiirtását kimondó ítéletet. — 145a. Lipót nem felelt el Szelepcsényinek ezzel az ítélettel elkövetett baklövését, mert mikor az 1673-as Delegatum Judiciumot engedélyezi, külön megjegyzi, hogy félkezzen, de nem úgy, mint a mi pozsonyi polgáraink felett. — 146. Ováry: i. m. no. 2009. Chiarománi nápolyi bécsi rezidens jelentése (1792. júl. 16.). Közli még, hogy a protestánsok elleni eljárás folyton tart, s Apafi parancsot kapott a portától, hogy az ügybe ne avatkozzék. — Persze az ily hírek megnyugtatták Lipótot. — 147. Szabó: i. m., no. 182. — Szelepcsényi még az ítélet kihirdetése előtt intézkedett s ennek folytán jún. 8-án már utasította a haditanács Nigrelli őrnagyot, hogy az esztergomi érseknek és a magyar kamara elnökének, Kollonicsnak, annyi hadi népet bocsásson rendelkezésére, amennyit kérnek. — 148. Kollonics eljárására jellemző, nem riadt vissza attól, hogy ezeket rettegésben tartson a fej- és jószágvesztést kimondó ítélettel. — 149. Szabó: i. m., no. 215. — A haditanács közli Nigrelli őrnaggal, hogy a templomok és iskola felett a magyar kamara rendelkezik. — 149a. Dr. Walter Gyula: Képek a haza ellenreformáció mozgalmairól a XVII. század végén. Esztergom. 1890., 25. l. — A raudnltzi Lobkovitz ltár D. 242. okiratából részleteket is közöl. — Maurer, Joseph: Kardinal Leopold Graf Kollonitsch. Innsbruck, 1887., 442. Nigrelli is jelenti a haditanácsnak, Szabó: i. m., no. 199. — 150. Maurer, J.: i. m. 80. l. szerint a pozsonyi prédikátorok könyvtárában 400 „jó” és 3000 „rossz” könyv volt. — *Markusovszky*: i. m. 97. l. így adja elő a 13 szeker könyv állományának ismertetését: „A könyveket a jezuiták később rendezték és két nagy osztályra osztották. Az első osztályba sorozták a protestáns tárgyú könyveket (libri haeretici et scandalosi), ezek száma saját előadásuk szerint 3500 kötetre rügött. A második osztályba sorozták a világi tárgyú könyveket (libri catholici vel saltem tales, qui manifeste Ecclesiam non insectantur), ezek száma 2000 volt. A duplicatumok 2000 kötetet tettek.” Nyilván az ő forrásai a megbízhatók e vonatkozásban. — 151. *Markusovszky*: i. m. 97. l. nyilván csak azokra a polgárookra vonatkoztatja adatát, akik nem voltak nagyszombati fogságban. — Szabó: i. m., no. 180. s itt a 238. sz. jegyzet szerint: A polgárookra rótt pénzbüntetés 156 415 frtot tett ki. Erre vonatkozóan a haditanácsnál adatok nincsenek, de más levéltári adatokat sorol fel s ezek alapján közli, hogy a büntetés behajtása 1678-ig húzódtott, s ekkor József trónörökös születekor engedték el kétharmadát, a hátralékot. — L. még *Maurer, J.*: i. m. 76—77. l. — 152. Szabó: i. m., no. 215., 290. sz. jegyz. — 153. Szabó: i. m., no. 215. — 154. *Vanyó*: i. m., no. 111. — Felhívjuk a figyelmet, hogy a jelentés szerint a „katolikusok visszavették” az iskolát és templomot, ami arra mutat, hogy a nunciust úgy informálták, hogy katolikus templomok és iskola „visszavételéről” s nem a protestánsok által emelt épületek elvételéről van szó. — 155. Chiarománi nápolyi rezidens 1672. júl. 31-i jelentése szerint dacára a német fejedelmek közbenjárásának, a pozsonyi protestánsok elleni szigor még mindig tart. — Ováry: i. m., no. 2012. — 156. Szabó: i. m., no. 181. írta: „A pozsonyi lutheránus egyházközség kérelme a templomkulcsok visszaadása végett. Mellette Pálffy Miklós kancellár, Szelepcsényi György esztergomi érsek és Nigrelli őrnagy tudósításai a kulcsok, a polgárok lefegyverzése, a fegyverek és egybek beadása ügyében.” — Pontosabb kelet nélkül csak: „1672. máj.” szerepel, ami téves lehet, mert ekkor még a templomfoglalás nem történt meg, a kulcsok tehát a gyülekezet birtokában voltak. Ezért helyesbítettük a keltezés a fenti hivatkozásban „július”-ra, szerintük ez csak júl. végén, a templomfoglalás után történhetett, mert Szelepcsényinek a locumtenens méltóságról való lemondatása éppen júl. 17-én kezdődött, azon a napon, mikor Kollonics megkapta az utasítást annak végrehajtására, s ekkor a primás Bécsben volt, így a haditanácsi irat melletletét képező jelentése csak ezután, mikor Nagyszombatba visszaért készülhetett. Közben még Pozsonyból írt egy memorialet, locumtenensi hivatalának védelme és a tervezett gubernium behozatala ellen. *Károlyi A.*: i. m. 40. sköv. l. — 157. Általában a templomfoglalás után azonnal végrehajtották a felmentést, mint láttuk Kassán is így történt.

Az 1681. évi Soproni Országgyűlés

I. Lipót önkényuralma

A katolikus restauráció I. Lipót uralkodása idején lezajló eseményeire már a Pozsonyi Rendkívüli Törvényszék évfordulója ráterelte a figyelmet. A 300 évvel ezelőtt, 1681-ben tartott soproni országgyűlésre ebben az évben emlékezünk. A zsarnoki módon abszolutizmusra törő, a magyarságot elnyomó, és a protes-

tantizmust minden eszközzel üldöző I. Lipót 1657-től 1705-ig, 48 éven át uralkodott. Hatalmi törekvéseinek érvényesülését elősegítette, hogy Erdély hanyatlásnak indult. II. Rákóczi György serege az ő trónra lépésének évében esett tatár fogságba a szerencsétlen lengyelországi hadjárat során. Bár XIV. Lajos néhányszor lehetetlenné tette a birodalom keleti határain a határozott fellépést, az európai politika konstellációja

mégis fölébe helyezte a török elleni felszabadító háborúk sikerét. A hódító öntudatát ez alapozta meg Magyarországgal szemben. 1687-ben Buda török uralom alól való felszabadulásának hatása alatt eléri a Habsburgok férfi-ági örökösödésének országgyűlési elismertetését és az Aranybulla ellenállási záradékának eltörlését.

Az 1670-es években teljessé vált a már korábban is jellemző kép: az alkotmányosság látszata is megszűnt, magyar ügyekben nem magyarok voltak a király tanácsosai, és a leghívebb királysármányi főurak, sőt a főpapság magyar származású tagjai is megbízhatatlanná váltak a bécsi udvar szemében. Erkölcsileg gátlástalan emberek kerültek magas katonai és polgári tisztségekbe, és idegen létükre a magyar viszonyok között teljesen tájékozatlanul döntöttek élet és halál felett.

Mi készítette az önkényt arra, hogy az ország rendjeihez forduljon?

Hiszen 19 éve nem volt országgyűlés, és az ország alkotmánya 1673 óta fel volt függesztve. Tíz éve volt ekkor már, hogy 1671-ben Lipót a végvárak magyar katonaságából végkielégítés nélkül, évekre menő zsoldhátralékaik megtérítése nélkül 8000-et rendeletileg elbocsátott. A következő évek mozgolódásainak országos méretű megtörlése elől menekülők már csak szaporítják a bujdosók számát. A kezdetben szervezetlen menekültek Erdélytől remélnék segítséget, a régi dicsőséget azonban sem Apafi sem Teleki Mihály nem tudja feltámasztani. A Habsburg uralom számára veszedelmes erővé a kurucok Thököly Imre vezérsege alatt válnak az évtized végére. A kuruc—labanc viaskodások kölcsönös kegyetlenkedésekkel és a vármegyék kielésével jártak. 1678-tól Thököly egyre kedvezőbb fegyverszűneteket tudott kötni, mert XIV. Lajos Flandriára és Elzászra igényt támasztva nagy erőket kötött le nyugaton. 1680-ban a kuruc vezér kiáltványában maga mellé hívta a magyar nemzetet a szabadság kivívása érdekében, és fokozta hadi tevékenységét. Lipót két tűz között volt, magyar tanácsosai az országgyűlés összehívását kérték, nem magyar tanácsosai ezt ellenezték. Augusztusban Szelepcsényi érsek befolyására üzenetet küldött Thökölynek: „Ő felsége az elégtelenség kívánságait kész egy e végre összehívandó országgyűlésen mihamarább teljesíteni.” Thököly nem vette ugyan készpénznek a bécsi udvar ígéretét, de az alkalmat, mely az ország belső nyugalmanak és békéjének lehetőségét kínálta, két kézzel megragadta. Négyhavi fegyverszűnetet kötöttek, s ezt az idő elteltével 1681. június végéig meghosszabbították. Hosszas előkészítő tanácskozások után Lipót 1681. február 28-án a magyar országgyűlést április 28-ra összehívta.

Milyen helyzetben érte az országgyűlés meghívója az országot?

Az idegen katonasággal operáló alkotmányellenes abszolutisztikus uralom a közbiztonságot és köznyugalmat maradéktalanul megsemmisítette. A bujdosók fosztogatásai, majd a kuruc—labanc háború pusztításai, különösen kezdetben semmit nem kíméltek, még a másik felekezet templomait sem. A politikai gyanakvás mérgezett légkört teremtett. Adott esetben a főurak ugyanolyan védtelenek és kiszolgáltatottak voltak a hatalom kezében, mint a jobbágyok. Sinzendorf Lajos gróf és Kollonics Lipót vezetése alatt a bécsi Titkos Tanács pl. egy ülésében a felsőmagyarországi vármegyék területén 11 várat, 70 nemesi lakóhelyet, és 367 falusi birtokot konfiskált tulajdonosaitól.

A legjellemzőbb a protestánsok törvényen kívüli ál-

lapota volt. Sérelmeikre nagy ritkán, kivételesen kaptak jogorvoslatot. Megyénként 40—60-ra tették ebben az időben a protestánsoktól erőszakkal elvett templomok számát. Megaláztak és megaláztak sok férfit és asszonyt, különböző rendűeket evangéliumi hitükhöz való ragaszkodásuk miatt. A hitigazságok mellett érvelő ún. hitvitázó irodalom helyét adott Bársony György püspök és mások írásainak, akik a protestánsok elleni fegyveres erőszak jogosultságát bizonygatták, és a katolikus uralkodó jogává, sőt kötelességévé tették az eretnokség kérlelhetetlen kiirtását.

A költő Zrínyi Miklós mondása volt, hogy „a protestánsok szabadsága és az ország szabadsága egy alapon sarkallik”. Jó ideje többségben voltak már a katolikusok, az erőszakos térítések tömegeket vittek vissza a régi hitre. Céltudatos rendelkezések akadályozták, hogy a városok és vármegyék követői között a protestánsok nagyobb számban lehessenek. Mert sokan éreztek együtt a protestánsokkal, hiszen az idegenek színmája együtt tiporta a protestánst és a magyart. A század második felére szinte minden főúri család rekatalizált. Ők hamar készek voltak bűnbakká tenni a protestánsokat, mintha a királynak a nemzettel szembeni bizalmatlansága és türelmetlensége egyedül a protestánsok miatt lenne.

Az országgyűlés összehívása

Az országgyűlés összehívása ellentétes érzelmeket keltett. Korábbi évtizedek tapasztalatai szerint sohasem kaptak elégtételt, a némiképpen kedvező döntések is visszajára fordultak a hatalom kezében. Viszont 20 év óta új nemzedék nőtt fel, mely el sem tudta képzelni, hogy tetteikésztségükkel és bátorságukkal valamit el ne lehetne érni.

A haza állapotát és a szükséges tennivalókat egymástól távol álló csoportosulások is hasonlóképpen látták. 1678-ban a király tanácskozára hívta a katolikus mágnásokat Pozsonyba a belső béke ügyében. Hoher udvari főkancellár tárgyalta a király képében. A főurak a belső béke feltételeit így fogalmazták: — Vezetessék ki a német hadsereg, töröltessenek el a törvénytelen adók, adassanak vissza a protestánsoktól elvett és különben is sokhelyt üresen álló templomok, tartassék országgyűlés, választassék nádor, helyeztessék vissza az alkotmányos kormányzat.

1679-ben Thököly első meghökkenítő sikerei következtében Sopronban már folytak alkudozások a király meghatalmazottjai és a kurucok között, akiknek kívánsága majdnem egybeesett a főurak pozsonyi feltételeivel. Ezt követelték a kurucok: — A vallási és polgári szabadság helyreállítassék, közbocsánat hirdettessék, a nádori szék betöltessék, az elkobzott javak visszaadassanak, a törvénytelen adók megszűnjenek, a vallási törvények megtartassanak, a jezsuiták az országból kitiltassanak. Tehát a királyhú mágnások és a kurucok nagyon hasonlóan látták a belső békéhez szükséges lépéseket. Hoher a pozsonyi tanácskozáson pártütőknek és lázadóknak bélyegezte a főurakat.

Az abszolutizmus és a rendiség küzdelme Magyarországon más feltételekkel ment végbe mint Európa egyéb területein. Az európai abszolutizmus a feudális és rendi zürzavarból politikai és gazdasági erővel rendelkező nemzeti államokat kovácsolt össze. A nép jólétéről és annak emeléséről gondoskodott az abszolút uralkodó. Óriási erőket mozgósítva gazdasági programot hajtanak végre és iparosítanak. A bécsi Habsburg abszolutizmus azonban a francia mintára létesítendő iparfejlesztést a német és cseh tartományokban szervezi. Magyarországnak csak alárendelt szerepet szán: táplálja élelmiszertermelésével Ausztria lakos-

ságát. Ezenkívül ez az abszolutizmus megfosztotta Magyarországot saját nemzeti vezetésétől, idegen uralom alá szorította. Minden szabadságjogától megfosztotta, és gazdasági jólét helyett az állandó dúlások és az adóprés az elégedetlenséget növelte. Az abszolutizmus ezért nálunk nem egyértelműen a haladást képviselte, és a rendiség védelmezői nem marasztalhatók el, mint visszahúzó erők.

A királyi propositiók május 24-én csalódást jelentettek a rendeknek. Az egykori virágzó Magyarországnak — úgymond — békét, nyugalmat és biztonságot kíván szerezni a király. Nemcsak most, hanem ezelőtt is, ezért felhívja az ország rendjeit, hogy „félretéve minden magánügyet”, a közügyeket vegyék tárgyalás alá. Milyen úton-módon lennének a bűdosók a király hűségére visszavezetendők. Ha a bent és kint levő sok veszélyes cselszövés ezt lehetetlenné tenné, kéri a szükséges eszközökről való gondoskodást, tehát adók megszavazását, hogy a katonaság száma gyarapítható legyen. Kérte a törvénykezés rendes menetének biztosítását, és végül azt is, hogy siessenek, mert egyéb országaiiban sürgős ügyei vannak.

A királyi javaslatokra a rendek az alkotmánysértések megszüntetését követelték, elsősorban a nádori hivatal betöltését és a nádori jogok gyakorlásának biztosítását. A nádorválasztás előtt semmi más tárgyalásában nem voltak hajlandók részt venni, még az országos sérelmek összeállításában sem. A főrendek megszólottak ebben a kérdésben, hiszen a közéjük tartozó Szelepcsényi érsek volt a királyi helytartó. Az ő törvényes alapot nélkülöző megbízatását vissza kellett vonnia a királynak, ha újra nádort választanak. A király felhívta az országgyűlést, hogy a nádor korábbi jogkörét szorítsa korlátok közé, hogy ne egy ember ítéletétől függjön az ország egész közigazgatása és igazságszolgáltatása. Az alsóház azt válaszolta feliratában, hogy a nádor hatalmát korlátozni nem kell, mert az ország törvényei világosan megszabják teendőit. Ezzel most a főrendek is egyetértettek, és így némi huzavona után június 13-án a király négy jelöltje közül a katolikus Eszterházy Pált választották nádornak. Kolonics Ulriknak és Zay Andrásnak nem volt olyan súlya és tekintélye, hogy a katolikus többségű országgyűlésen jelölésük esélyt is jelentett volna.

Az országgyűlés összehívását Lipót Thökölynek ajánlotta fel az elégtelenek sérelmeinek orvoslására. Thököly és a bűdosók meg is keresték az összeülő országgyűlést május 7-én Kaposról kelt levélben. Ebben első helyre teszik a vallási sérelmek orvoslását, kéri, hogy a haza igaz fiaiként a Sopronban összeülő rendekkel együtt tanácskozhassanak, és feltételül szabják, hogy egyezkedésükkel a hatalmas török nemzetet ne ingereljék a szegény haza ellen.

A felbontásra neki átadott levél ismeretében a király a bűdosókkal való egyezkedést a nádorra bízta. Levelet írt a nádor, és írtak a rendek is a bűdosóknak, de azok már csalódtak. Válaszukban megállapították, hogy kéréseiket semmiben sem teljesítették: az „Evangelica Religio” dolgát a katolikus többség nem kezeli minden egyebet megelőző publicumként, hanem a király szándékainak megfelelően magánüggé tették. A testi-lelki szabadság dolgát nem velük együtt munkálják, hanem az ország egészét illető feladatot, mint pl. a nádorválasztás, maguk között intézték el. A porta kielégítésére sem történt semmi. — Mielőtt elkezdődött volna az alkudozás, már csirájában félbeszakadt. Ezzel a soproni országgyűlés legnagyobb lehetősége, a belső békeesség helyreállítása, veszendőbe ment. Ezért a soproni országgyűlést háborús állapotok között végbement részleges országgyűlésnek tekinthetjük csupán.

A protestánsok sérelmeiről folytatott tárgyalások sorsa hamarosan igazolta a bűdosók álláspontját. Az alsóházban, a követek közül katolikusok is, némelyek instrukciójuk szerint is segítették a protestánsok dolgát, de hiába. A főrendek nem engedték ezeket az országos sérelmek közé sorolni. A protestáns rendek viszont nem voltak hajlandók részt venni az országos sérelmeket összeállító bizottságok munkájában, míg vallási sérelmeik orvoslását el nem nyerik. A nádor, a personalis, az udvari főméltóságok, a királyi tanácsosok, a főrendek, a főpapság jól működő reteszként, hol megértést mutatva, hol sajnálkozva, hol fennsőbb-ségesen, hol ellenségesen fenyegetőzve egyszer utat nyitottak a királyhoz, mások meggátolták a hozzájutást. Június 25—december 29-ig kilenc alkalommal kérték a protestáns rendek vallási sérelmeik országos közügyként való kezelését. A sérelmek részletes felsorolása is megtörtént. Utoljára már azt sérelmezték, hogy a kérésükre adott királyi resolútiót törvénybe iktatják, anélkül, hogy az tárgyalásra került volna. Mindhiába!

A király személye jó ideig reménységet jelentett a protestánsok számára. Tanácsosairól sok közvetlen rossz tapasztalatuk volt. Egyik alkalommal — augusztus 20-án — az emlékirat átnyújtásakor a király így szólt: mindent megtesz „quod justus et equum erit”. Remélték, hogy ő be fogja látni ügyük igazságos és méltányos voltát. Nem számoltak azzal, hogy Lipótot eredetileg papnak nevelték, és katolikus uralkodóként saját üdvössége érdekében állónak tartja az eretnek-ség minden eszközzel való kiirtását birodalmából. A protestánsok sérelmeit tartalmazó felirat átvétele után a király megadta a lehetőséget arra, hogy a katolikusok is összeállítsák panasziratukat. Ez megtörtént és így lehetőségünk van összehasonlításra. A protestánsok az országos hatóságoknak, katolikus főpapoknak és főuraknak és mindenféle hivatalos tisztségviselőnek békeidőben történt törvénysértéseit sorolták el, és a vallásügyi törvények megtartását követelték. Ugyanakkor a katolikusok panaszirata főként a belháborúban elkövetett atrocitásokat és kegyetlenkedéseket sérelmezte, és azt a következtetést vonta le, hogy a protestánsok vallásszabadságát biztosító törvényeket nem kell végrehajtani.

A döntés felelőssége alól a király azzal szeretett volna megszabadulni, hogy július 24-én az ellentétek barátságos megoldására, a katolikusokkal való meg egyezésre szólította fel a protestánsokat. Üzenetében hivatkozott az 1647. évben követett eljárásra. A protestánsok nem vállalkoztak egyezkedésre, mert instrukciójuk a satisfactio elérésére vonatkozott. Az 1647. évi példa pedig éppenséggel riasztó volt számukra, mert annak során a panaszolt 400 elvett templom helyett 90-ről történt megegyezés, és a klérus annak is ellene mondott (az ellentmondást örökre érvénytelennek nyilvánító törvény dacára a gyakorlatban mégis az ő ellentmondásuk érvényesült a továbbiak során). A protestáns követek konzekvens magatartása, hogy ti. a sérelmek orvoslásának elodázása miatt a gyülesektől távol maradtak, nyakasságnak és engedetlenségnek minősült.

A szept. 8-án benyújtott országos sérelmek 6. pontja tartalmazta azt a kívánságot, hogy a vallás ügyét a király az országgyűlés folyamán intézze el. De a vallásra vonatkozó királyi resolúció csak okt. 8-án érkezett meg. A protestánsok számára elfogadhatatlan volt, megfogalmazódott már ebben a helyhez kötött vallásgyakorlat. Új felirat után a resolúció újabb formáját olvasták fel az ország gyűlése előtt nov. 9-én.

Ezt a király már végleges válasznak szánta. Újabb felíratra a király olyan választ adott, mintha ő már az ország teljes szabadságát visszaállította, és a vallási sérelmeket is orvosolta volna. Erre december 8-án sérelmeiket teljes részletezéssel benyújtották, nehogy valakit megtevésszen a királyi leirat. Voltak, akik távolabbról figyeltek erre az országgyűlésre, akiknek érdeke volt az ország belső békéje. Hamel Bruinix holland követ közbenjárásáról ez esetben is tudunk. Mérésükre és engesztelődésre intette a protestáns rendeket levelében. Az eseményeket figyelemmel kísérte Buonvisi bíboros is, aki XI. Ince pápa megbízottja volt a bécsi udvarban. A pápa erős diplomáciai tevékenységgel igyekezett a török kiűzésének feltételeit létrehozni. A XVI. Lajos és Lipót közötti feszültséget törekszik enyhíteni, osztrák—lengyel szövetséget hoz létre és inti Lipótot a magyar rendi alkotmány visszaállítására, nehogy a magyarok a törökhöz álljanak. Ő egyike a háttérben mozgó legfontosabb szereplőknek.

Az utolsó felíratokra a király már nem válaszolt. Elfáradt és megkeseredett mindenki a nyolc hónapos gyűlésezés során. December 17-től a protestáns rendek nem vettek részt a közös üléseken december 26-ig. Karácsony után újra csalódtak reményeikben, távollétükben és közreműködésük nélkül a katolikus rendek megalkották a király rezolúciójából a két közismert törvénycíkket.

Az 1681:25., 26., 27. törvénycíkket

A 25. tc.-ben megerősítést kap az 1606-i bécsi béke és az 1608-i 1. tc., ezek szerint az országban mindenütt szabad ugyan a vallásgyakorlat az ág. és helv. hitvallásbeliek számára is, de „a földesúri jogok sérelme nélkül”. A száműzetésben élő prédikátorok és iskola-tanítók hazatérhetnek és hivatalukat elfoglalhatják, minden reverzális megsemmisítendő. A jövőben vallásgyakorlatában senkit ne háborgassanak és a protestánsokat vallásukkal ellenkező szertartásokra ne kényszerítsék.

A 26. tc. elrendeli, hogy a protestánsok által épített, de elvett templomokat vissza kell adni, ha a katoliku-

sok még fel nem szentelték. A név szerint is felsorolt 11 megyében (Vas, Sopron, Pozsony, Nyitra, Bars, Zólyom, Turóc, Liptó, Árva, Trencsén és Szepes) templom, paplak és iskola építésére telket kell kijelölni számukra. Vasban külön megnevezi Felsőórt a reformátusok számára és mindegyik megyében 2—2 községet az evangélikusok számára. A többi 20 megyében ügyis használatjék templomaikat, tartásuk meg azokat. A vég-helyeken is szabad a vallásgyakorlat. A sz. kir. városokban és a bányavárosokban templomaikat nem kapják vissza, de újat építhetnek. Ahol temetőjük és harangjuk van, a katolikusok is használhatják. Sopronban a fennálló helyzetet rögzíti. A másik felekezeti lelkésznek egyik fél se adózzon. Mánások és nemesek váraikban, udvarukban kápolnát, imaházat építhetnek. A jövőre nézve tiltja a templomfoglalást vagy bármelyik vallásgyakorlat háborgatását. Sérelmeik orvoslását a jövőben is kereshetik az országgyűlésen.

A 27. tc. megállapítja, hogy mindennemű világi és papi hivatal csak belföldi és érdemes egyénre ruházható — valláskülönbőség nélkül. Ezek a törvénycíkket súlyos korlátozásokat tartalmaztak a két protestáns egyház helyzetéhez képest. Az előző évtized halálos szorításához mérve viszont nagy engedményeket nyújtottak. A protestáns rendek azonnal tiltakoztak. Bizalmatlanságuk az elkövetkező évtizedekben teljes mértékben igazolódott.

Tekus Ottó

IRODALOM

d'Aubigné, Merle: Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn, Berlin, 1854. — Borbis, Johannes: Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns. Nördlingen. 1861. — Kolbenheyer, Móríc: Az 1861. évi soproni országgyűlés különös tekintettel... Rajzok a magyar protestantizmus történelméből (szerk.: Fabó András) c. kötetben, Pest, 1868. 130—140. lap. — Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközösség története Sopron, 1917. — Payr Sándor: Diétai szállás Sopronban 1681-ben. Kiny. a „Soproni Napló”-ból, Sopron, é.n. — Révész Imre: A magyarországi protestantizmus története. Bp. 1925. — Szék-fű Gyula: A XVIII. század. Hóman—Szekfű: Magyar történet III. kötete. Bp. é.n. — Zsilinszky Mihály: A magyar honi protestáns egyház története. Bp. 1907. — Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. III. k. Bp. 1893.

VILÁGSZEMLE

„Isten nem személyválogató”

Interjú dr. Tóth Károly püspökkel, a Keresztyén Békekonferencia elnökével, Afrikában tett látogatásáról (1981. február)

A sajtó hírül adta, hogy Püspök Úr egy KBK-küldöttséget vezetett Afrikában. Több országot látogatott meg. Melyek azok és miért pont ezeket az országokat választotta ki?

Mint ismeretes, a KBK küldöttségének lehetősége nyílt arra, hogy négy közép- és nyugat-afrikai országot látogasson meg az alábbi sorrendben: Zambia, Zimbabwe, Angola és Ghana.

Angola és Zimbabwe azért fontos, mert ez a két ország nemrég szabadult fel, és a KBK-nak szoros kapcsolatai voltak mindkét ország felszabadítási mozgalmával és a belőlük alakult forradalmi kormányok-

kal: az MPLA-val és a Hazafias Fronttal. Ez a kapcsolat nyilvánvaló, mivel a KBK elkötelezettséget vállal azokkal a keresztyénnel, akik a felszabadítási mozgalmakban voltak.

Angolának, Zimbabwének és Zambiának fontos része van a béke és háború kérdéseiben, mivel állandó jelleggel merülnek fel komoly problémák a rasszista dél-afrikai rezsimek fenyegetése és a nukleáris potenciál fejlődése miatt, amely ezeknek az országoknak a biztonságát fenyegeti.

A KBK látogatása lehetővé tette, hogy első kézből való, megbízható információkat szerezzünk a helyzet-

ről; hogy kapcsolatot teremtsünk azokkal a keresztyénekkal, akik különösen felelősségteljes pozícióban vannak; hogy megerősítsük azokat, akik már részt vesznek a KBK munkáiban. Mindenekelőtt azonban, hogy életképes munkamódszereket dolgozzunk ki a közös alapon nyugvó és széles körű részvétel kialakuló formái és kapcsolatai számára, az afrikai testvérek meghallgatása és a tőlük való tanulás útján.

Ebben az összefüggésben sietek hozzáfűzni, hogy a KBK küldöttségének tavalyi látogatását nemcsak örömmel fogadták Etiópiában, Kenyában, Tanzániában, Madagaszkárban és Mozambikban, de ez a látogatás hozzá is járult ahhoz, hogy szélesebb körben értsük meg a KBK-t, az egyházakat és az említett afrikai országok népeit. A mostani látogatás a korábbi igen eredményes kapcsolatok folytatásaként is tekinthető.

1979-ben megjelent egy tudósítás az Afrikai KBK megalakulásáról. Szabad tudnunk, hogy hány tag-egyháza van az Afrikai KBK-nak, milyen felekezetekhez tartoznak ezek, s milyen összetételű az Afrikai KBK vezetősége?

Igen fontos tény, hogy az Afrikai KBK 1977 decemberében tartotta Sierra Leone fővárosában, Freetownban alakuló gyűlését. Ez az esemény bizonyosan történelmi jelentőségű a nemzetközi KBK munkásságának kiterjedésében. Az afrikaiak megtalálták saját helyüket, ahol saját helyzetükből adódó problémáikat megvitathatják, s a nemzetközi KBK figyelmét fel tudják hívni ezekre a gondokra. Afrika minden országában van kapcsolatunk egyházakkal és keresztyén csoportokkal, ahol csak vannak keresztyének. (Néhány afrikai országban, pl. Csádban, Felső-Voltában, Líbiában alig vannak, vagy egyáltalán nincsenek keresztyének.) Az Afrikai KBK tagjait számszerint felsorolni nem lehet. Az Afrikai KBK kapcsolatainak és kiterjedésének sorrendjét kell követnünk, területek szerint.

Arab-Afrikában Libanonnal, Szíriával, Jordániával és Egyiptommal vannak kapcsolataink; azokkal az országokkal, amelyek Közel-Kelet összefüggésében fordulnak elő.

Etiópia, Kenya, Tanzánia, Madagaszkár, Mozambik, Zaire, Kamerun, Zambia, Zimbabwe, Angola, Ghana, Sierra Leone, Nigéria, Benin és Gambia képezik azokat az országokat, amelyekkel Fekete Afrikában vannak kapcsolatai az Afrikai KBK-nak.

Ezekkel az országokkal való kapcsolataink legfőbb szálát az Egyházak Nemzeti Tanácsa jelenti. Ez érthető, ha egy példát hozok fel: az Afrikai KBK titkára, Stanford *Shauri* lelkész (Tanzánia) országa Nemzeti Tanácsának főtitkára is.

Felekezeti képviselőkről beszélni az Afrikai KBK-ban szintén helytelen megközelítése lenne a tárgynak. Mivel az egyházak leginkább a Nemzeti Tanácsok árnyékában működnek, a különböző felekezetű egyházak a Nemzeti Tanácsokkal együtt fejtik ki széles körű együttműködésüket az Afrikai KBK-ban a béke és igazságosság kutatásának területén.

Egy ilyen helyzet ugyan mellőzhető a Római Katolikus Egyházat, de valójában nem ez a helyzet: több afrikai országban a római katolikus egyház is szoros együttműködést fejt ki a Nemzeti Tanácsokkal.

Az Afrikai KBK vezetőségének áttekintése a vezetőseg helyi jellegét és kiváló voltát egyaránt igazolja. Az Afrikai KBK elnökségét a következő jól ismert személyiségek alkotják: Dr. Richard *Andriamanjato* lelkész (Madagaszkár), Esther *Coker* (Sierra Leone), Margaret *Mugo* (Kenya) és *Aquereburu* (Bénin). Ők az afrikai KBK alelnökei. A vezetőség további tagjai (a Folytatólagos Bizottság): Joseph Sydney *Adoo*

(Ghána), Nora *Chase* (Namíbia), *Kabwe-ka-Leza* püspök (Zaire), Nicolas J. *Maro* (Tanzánia), Remi Joseph *Rabenirina* lelkész (Madagaszkár), Llewellyn *Rogers-Wright* (Sierra Leone), Abba *Samuel* püspök (Egyiptom), Festus *Segun* püspök (Nigéria), Lesley *Shyllon* lelkész (Sierra Leone), és Moshe M. *Sephula* lelkész (Délafrika-Anglia).

Hogyan magyarázza Püspök Úr azt a feltevést, mely szerint a századforduló végén Afrika lesz a legnagyobb keresztyén kontinens?

Nem titok, hogy Afrika keresztyén népessége igen gyorsan nő. Ennek a kijelentésnek az igazságát egyszerű és félremagyarázhatatlan statisztika is bizonyítja. Afrika népességének fele keresztyén, ami számban kb. 350 milliót jelent. A meggyőződéses megtértek millióitól eltekintve évenként 6 millió egyházban születettel és megkeresztelttel gyarapodik a keresztyén egyház tagjainak száma ezen a földrészén.

Mindez természetesen éles ellentétben áll az európai helyzettel, ahol a számok gyorsan csökkennek, vagy ahol a templomokat bezárják, ill. eladják rendszeres templomlátogató gyülekezet hiányában. Nem találunk jobb helyzetet Észak-Amerikában sem, ahol az egyháztagok száma pont annyi, mint sok évvel ezelőtt. Az ázsiai helyzet — ahol a keresztyének kisebbségben élnek — nem is hasonlítható össze azzal, ami Afrikában történik.

Nagy lelki megelégedést jelentett számunkra, hogy jelen lehettünk az afrikai egyházak istentiszteletén és részt vehettünk azokon. Azzal a meggyőződéssel térünk haza, hogy az afrikai keresztyének keresztyénségüket az „első szeretetben” élik meg — s ez bizonyosan sokat mond. Újszerű istentiszteletük üdítő mind liturgiájában, mind stílusában. Ezek az alkalmak aktív a részvétel; őszinték és dinamikusak valamennyi megnyilvánulási formában.

Mindez arra a tényre mutat, hogy nem túlzás az a megállapítás, mely szerint a jövő egyházának és keresztyén hitének számtalan lehetősége van az afrikai kontinensen.

Afrikában egymás mellett élnek a nem keresztyén vallások a keresztyénséggel. Van-e közöttük párbeszéd? Ki tudná fejteni, mennyire toleránsak egymással szemben ezek a vallások?

Afrikában a keresztyénség együtt él az iszlámmal és a tradicionális afrikai vallásokkal; ez utóbbiak animista vallások, amelyek különös jelentőséget tulajdonítanak az ősök tiszteletének. De nem minden filozófiai kitekintésű vallás szerepel Afrika színterén, így pl. a buddhizmus, hinduizmus, zoroasztrizmus. Azokban az országokban, ahol a keresztyének és a mohamedánok többé-kevésbé azonos számmal vannak jelen, termékeny talaja van a párbeszédnek és az intolerancia minimális. Ugyanez nem mondható el némely vallás híveiről. Az utóbbi világpolitikai események során az iszlám világ agresszívabbá vált, a keresztyénség pedig az a vallás, amely a kolonializmus bélyegét viseli magán és a fehér ember vallása; mindez bonyolultabbá teszi a helyzetet. Ennek ellenére általánosságban beszélve bizonyosan elmondhatjuk, hogy a keresztyének és a mohamedánok békésen élnek egymás mellett. Néhány országban, mint Etiópiában, Mozambikban és Ghánában bárki bizonyíthatja, szemtanúként állítják, hogy a mohamedánok és a keresztyének újabb jeleit adják az együttműködésre való készségüknek. A helyzet ilyen együttműködést követel meg; ennek élénknek és tervszerűnek kell lennie, s nem szabad légüres térben mozognia. Éppen ezért ennek a párbeszédnek — ha jelentős együttműködéshez akar vezetni — a béke és

igazságosság általános kutatásává kell továbbfejlődnie Afrikában.

Van-e hasonlóság a Harmadik Világ és szocialista társadalmunk fejlődése között? Vannak-e hasonlóságok az afrikai országok egyházi élete és a miénk között?

Bizonyos értelemben nehéz hasonlóságokat és különbségeket találni, mert mi Kelet-Európában felett ország vagyunk az afrikai országokhoz viszonyítva. Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik néhány fontos hasonlóság.

Köztudott, hogy a szocialista országokban az egyházaknak keresztül kellett menniük az önkritika (bűnbánat) időszakán, mivel a gazdagokkal és hatalmasokkal volt összefonódva. Bár más, mégis hasonló módon azonosult az afrikai egyház az imperialista hatalommal és a fehér uralommal. Világos tehát, hogy mindkettőjüknek meg kell szabadulni ettől a tehertől, ha különleges helyzetekben hitelesen akarják hirdetni az evangéliumot. Míg Európában a keresztyénségnek szakítania kellett múltjával, addig Afrikában egy forradalmi átalakulásnak kellett magát alávetnie, hogy megszabaduljon az atyáskodó missziótól és a gyarmatosítás örökségétől. Az ilyen felvilágosult tettek végeredménye szükségszerűen egy ténynek a leszögezése és bizonyítása: a keresztyének tudnak élni és bizonyosságot tenni új élethelyzetekben is, s megtalálják az új társadalomban is helyüket.

Hasonlóság továbbá, hogy számos afrikai országban, pl. Tanzániában, Madagaszkárban, Angolában és Etiópiában a szocialista filozófiával és életformával most folyamatban levő találkozás a létfontosságú problémákkal való foglalkozás eredménye. A gazdasági fejlődés módszereinek kidolgozása szocialista úton történik.

Nem csoda tehát, hogy értékes számukra a szocialista országokban élő népek, különösen a keresztyének tapasztalata. Afrikában világos, hogy az új helyzet olyan kihívást jelent az afrikai keresztyének számára (éppúgy a szocialista országokban élő keresztyének számára is), amilyen eddig még sohasem volt. Mindkettőjük számára érvényes a felszólítás: új társadalmat építsenek fel, amely az egymást toleráló párbeszédre nyugszik; igyekezzenek félreérthetetlenül kifejteni álláspontjukat; kötelezzék el magukat a széles tömegek javára a kölcsönös együttműködés erőfeszítései által. A szocialista és az afrikai népek jövője attól függ, hogyan felelnek erre a felszólításra.

Hogyan segíthetünk az állam és az egyház kapcsolatainak fejlesztésében olyan afrikai országok egyházainak, amelyek a fejlődés szocialista útját választották?

Tulajdonképpen már meg is feleltem a kérdés egy részét. Mégis újra hangsúlyoznom kell, hogy ilyen irányú tapasztalataink hasznosak az afrikai egyházak számára.

Komolyan kell vennünk azt a tényt, hogy ezeket az újonnan felszabadított országokat állandóan támadja a nyugati tömeghírszolgálat és végnélküli rágalomkárát zúdítja azokra az afrikai országokra, amelyek most kezdték felépíteni új társadalmukat.

Ebben a helyzetben a segítségnek egyik értelmes formája, amit országaink nyújthatnak, hogy úgy dolgozzunk, amely által egy termékeny egyensúly létrehozásához járulunk hozzá. Nagy jelentőségű ezen a területen a szocialista országok segítségnyújtása a szocialista fejlődés útját választó nemrég felszabadult afrikai országoknak.

Afrikai barátainkkal meg kell osztanunk azokat a tapasztalatokat, amelyekre mi tettünk szert. Ők báto-

ritást várva tekintenek ránk. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy jónéhány olyan afrikai országot is ismerünk, amelyek nem közvetlenül választották a fejlődés szocialista útját, de ugyanakkor nem is helyezkedtek szembe a szocialista életformával. Ez egy olyan terület afrikai kapcsolatainkon belül, amelyen igen nagy elővigyázattal kell járnunk. Számos afrikai ország vesz részt szocialista tevékenységekben, ill. kíván szocialista célokat előmozdítani.

Ez a helyzet elkerülhetetlenül kiszélesíti felelősségünk, szolgálatunk és hatáskörünk területét.

Az európai keresztyénség vizsgálatánál észlelhető, hogy bizonyos teológiai kifejezések, mint pl. a „szolgáló egyház” fogalma, különösen is hangsúlyosak. Van ennek az afrikai keresztyénségben is hasonló megközelítése? Mit tart Püspök Úr a felszabadítás teológiája legfontosabb alkotórészének?

Helyes megállapítás, hogy az európai keresztyénség hozzá van szokva néhány gondolati formához, amely a hosszú használat és a történeti hitvallások következtében ma már csaknem sztereotípnak mondható.

Afrikában azonban nincs tipikus afrikai gondolkodásmód, amely jellemző lenne az egész kontinensre. Mégis fel kell ismernünk, hogy egy afrikai teológia van feljövőben. És éppen ahogy ez a teológia kifejlődik, maguk az afrikaiak kérdőjelezik meg néhány teológiai irányzat értékét. Meg kell értsük, hogy a helyzet dinamikus változik, és egy ilyen állandóan változó, erőfeszítésekkel járó helyzetben minden teológiának dinamikusnak kell lennie. Így azt a képet nyerjük, hogy amíg egy újonnan feltűnő teológia kifejlődik, új szempontok állandó behatása alatt áll. Vegyük a dél-afrikai egyház példáját, amely az apartheid elleni küzdelemmel van elfoglalva! Az egyházak számára köztudottak a letartóztatások, kínzások és a gyilkosságok a börtönökben; erőfeszítéseikben gondolkozásuk központi témája az Újszövetség üzenete: „Isten nem személyválogató”. Másszóval: az evangéliumban van elegendő üzenet arra, hogy az afrikaiakat képessé tegye méltóságuk — mint az Isten képeire teremtett emberi lények — tisztán látható kilátásainak elérésére.

Kissé eltérő összefüggésben elmondhatjuk, hogy egy ilyen evangélium az afrikai élet és kultúra tükrében az „importált” teológia radikális átértelmezését követeli meg. Ez vezette az afrikai gondolkodást arra, hogy kifejtse és elvesse a tipikusan európai dualista gondolkodást pl. gondolat és dolog, test és lélek, gondolati és kézzel fogható között. Az afrikaiaknak kevés közül van az analitikus gondolkodáshoz; gondolatuk, tettük és életük összefoglaló jellegű, az életet mint egységet érzékelik. Nincs benne elhatározás, szétválasztás és osztályozás. Egész életüket Istennel és Isten előtt élik le. Istentiszteletük, családjuk, otthonuk, foglalkozásuk, kikapcsolódásuk, közösségi életük egy mindent magába foglaló csillogó egységet alkot. Az életet a maga teljességében látják és élik meg, mint feloszthatatlan totalitást. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a keresztyénség eredetileg Afrikában is elterjedt volt: Afrika nagy keresztyén tudósokat és egyházatyákat adott a világnak, mint pl. Tertullianust, Cyprianust és Augustinust. De az a keresztyénség, amely Európából jött Afrikába, a gyarmatosítók eszköze volt, elnyomta az afrikaiakat. A történelem e szakaszát egyértelműen úgy jellemezhetjük, mint a keresztyénség szegénytelen kihasználását. Hitelessé tenni az evangéliumot az afrikaiaknak — ez a komplex folyamat tart most Afrikában.

A továbbiakban meg kell állapítanunk, hogy az afrikaiaknak az istentisztelet, mint az élet teljességének egy vonatkozása, ünnepet jelent. Istentiszteletük

jellemzője a részvétel: az egész gyülekezet csatlakozik a liturgiához: énekelve, táncolva, tapsolva, dobolva. Az istentisztelet a bűntől való megszabadulás ünnepe, amelyet Jézus Krisztus élete, halála és feltámadása szerzett meg nekünk. A megszabadulásnak ebben a folyamatában az afrikai bennszülött egyházaknak kulcsszerepük van. Szakítottak az „importált” teológiával, egyházi vezetéssel és liturgiával stb. Ha egyáltalán lehet valamivel összehasonlítani ezeket az egyházakat Európában, úgy távolról a spirituális mozgalmakra emlékeztetnek. A bennszülött egyházak önellátók, semmiféle idegen forrástól nem fogadnak el segítséget. Életüket és istentiszteletüket afrikai kulturális örökségük alapjára építik.

Mi az Afrikai KBK felelete az „Új Gazdasági Világrend” létrehozása és az igazságosság keresése között felmerült kérdésekre? Hogyan integrálja a nemzetközi delegáció ezt az afrikai hozzájárulást?

Az afrikai vezető egyéniségek és gondolkozók bőségesen bizonyították, hogy a fejlődés lehetetlen felszabadítás nélkül. A politikai felszabadítás és dekolonizálás e folyamata a legtöbb afrikai országban már megtörtént; Namíbiában és Dél-Afrikában még megvalósításra vár. A politikai szabadság eredménye: egy új zászló és egy új nemzeti himnusz; s egy ilyen függetlenség a teljes szabadság felé vezető úton nem lebecsülendő.

Mégis, a politikai szabadság önmagában még nem elég: szükségszerűen gazdasági függetlenséghez kell vezetnie. Ez a régi gazdasági vezetők új ökonomiai manővereinek, neokolonialista módszereinek az eltávolítását jelenti. Pozitívan fogalmazva: az afrikai nemzetek azáltal, hogy önállóságra jutottak, visszakapták nyersanyagaikat és tárgyalásokat folytatnak eladásáról; a fejlődő országokban nagy haladást tanúsítanak: az árak stabilizálásáért dolgoznak a Common Fund (közös alapítvány) támogatásával és az árszabályozással, amely az Új Gazdasági Világrend keretében gazdasági szabadsághoz vezet.

A politikai szabadságért tett erőfeszítésekkel sok olyan vezető volt összefonódva, akik keresztyének voltak, pl. Kenya elnöke, Arap *Moi*, Tanzánia elnöke, Julius *Nyerere*, és Zambia elnöke, Kenneth *Kaunda*.

A gazdasági szabadság természetesen bonyolult kérdés. Még tartanak a neokolonializmus elleni erőfeszítések. Az afrikai egyházak nincsenek tisztában a gazdasági kérdésekkel. Az olyan országokban ahol van Regionális Bizottság, nagy figyelmet fordítanak gazdasági témákra. Az Afrikai KBK Folytatólagos Bizottságának ülése 1979. december 14–16-ig Tananarivében (Madagaszkár) foglalkozott az Új Gazdasági Világrend kérdésével, mint Afrika gazdasági emancipációjának egyik nagy előrelépésével.

Afrika kulturális felszabadításával az egyházak legfőbb szerepéhez értünk el. Ennek a pillanata gyorsan közeledik. Világos, hogy az egyházat kihívás éri, s az egyház minden erőforrását elkötelezi amellett, hogy pozitív választ tudjon adni a kihívásra. A döntő kérdés az, hogy az egyház kinek az oldalán áll: a népén-e vagy a korábbi vezetőknél? Mivel a helyzet bonyolult, erre még senki sem adhat választ; csak hálásak lehetünk, hogy az egyház életében jó jelek mutatkoznak.

Az egyházak Össz-Afrikai Konferenciája — Afrika regionális ökumenikus testülete, amely szoros kapcsolatban áll a KBK-val — fontos szerepet játszhat a kulturális felszabadítás kihívásában.

A nemzetközi KBK számára fontos és kötelező, hogy meghallgassa afrikai testvéreit, különösen az Új Gazdasági Világrend és annak afrikai alkalmazása vonat-

kozásában. A KBK-nak meg kell hallania az eredeti afrikai hangokat ezekben a lényeges kérdésekben.

Mi az afrikai egyházak felelete az Afrika-Vasárnapra, amelyet a KBK kezdeményezésére a tag egyházak tartanak meg?

Ezt a rendkívüli vasárnapot (minden év májusának utolsó vasárnapját) a KBK tag egyházai az utóbbi nyolc évben Afrika-Vasárnapként tartották meg. Afrikai kapcsolataim alapján elmondhatom, hogy az Afrika-Vasárnap jó fogadtatásra talált. Az Afrika-Vasárnap megtartása a kontinensen való testvéri látogatásokkal együtt segítenek abban, hogy jó légkört hozunk létre — amit az európai egyházak gyakorlatilag megtehetnek az afrikai egyházakkal való kapcsolataikban.

Szükséges lenne, hogy az Afrika-Vasárnap a kézzelfogható eredmények elérésének szintjére emelkedjék. E vasárnap megtartása lehetővé teszi a gyülekezeti tagok számára, hogy hiteles információkhoz jussanak Afrika vonatkozásában. Az egyházaknak arra is lehetőségük nyílik, hogy adományokat juttassanak Afrika javára. Bár az összegyűjtött összegek alacsonyak és szimbolikus értelműek, mégis segítenek abban, hogy az adományozók adakozókészségüket továbbra is gyakorolják, a megajándékozottak pedig felhasználják azokat legsürgősebb szükségük megszüntetésére.

Ami a tavalyi adományok felhasználását illeti, konkrétan tudjuk közölni, hogy a magyarországi egyházak afrika-vasárnapi adományait Etiópia, Tanzánia és Zambia egyházainak küldték, a csehszlovákiai egyházak tavalyi hozzájárulását pedig a mozambiki egyházaknak.

Szükséges még a konkrét szolidaritás más formáit is keresnünk. Országainkban a teológiai szemináriumok tudományát fel kell kínálnunk afrikai hallgatóknak. Abba az irányba tettünk már lépéseket, hogy diákokat kapjunk Etiópiából, Zambiából és Angolából. A KBK tovább folytatja az EVT Antirasszizmus-Programja támogatásának a múltban is folytatott gyakorlatát.

A KBK-nak szoros kapcsolatai vannak a SWAPO (Namíbia), az ANC (Dél-Afrika) és a POLISARIO (Nyugat-Szahara) Felszabadítási Mozgalmaival. Ezeket a kapcsolatokat is megerősítette találkozásunk a Felszabadítási Mozgalommal a KBK küldöttségének angolai látogatásakor.

Amint a felszabadításért tett erőfeszítés is folyik Afrikában, úgy a KBK-nak is hűségessé kell bizonyulnia ezek támogatásában és a velük való szolidaritásban.

Püspök Úr nemcsak mint a KBK elnöke látogatta meg Afrikát, hanem a Magyarországi Református Egyház püspökének a tisztében is. Milyen tapasztalatokra tett szert, amelyek érdekesekeknek és hasznosaknak bizonyulnak a Magyarországi Református Egyház számára?

Számomra kiváltságot és felelősséget jelentett, hogy a meglátogatott afrikai országok közül néhány mint püspököt fogadott, nagy szeretettel és tisztelettel. Hangsúlyozom, hogy ez kiváltság volt: így valóságosan is megtapasztalhattam az afrikai testvéreink tiszteletét és szeretetét; nem kevésbé fontos azonban az a felelősség, amelyet egy ilyen fogadtatás magában rejt, mert ez arra szólít fel, hogy hűséggel közzétűsem afrikai barátaink vágyait és reményeit mindenkire, akit ez érint, különösen pedig magyarországi egyházainkhoz. Elkötelező továbbá arra, hogy kutassam szolgálataink lehetőségeit, amelyek az ő érdekeiket szolgálják.

Püspöki hivatáskörömben tudtam érintkezni Zambia és Zimbabwe egyházainak vezetőivel, püspökeivel.

Angolában lehetőségem nyílt arra, hogy szoros ismeretséget kössék minden egyházi vezetővel. Nagy örömmre szolgált, hogy a Magyarországi Református Egyház püspökeinek, lelkészeinek és egyháztagjainak átadhatom Zambia, Zimbabwe, Angola és Ghana Református Egyházainak üdvözlétét. Sietek hozzáfűzni még ehhez, hogy az Afrikai Református Egyház vezetőinek örömet jelentett, hogy engem úgy is mint a Református Világszövetség alelnökét fogadhattak.

A KBK küldöttségével együtt lehetőségem nyílt arra is, hogy találkozzunk és beszélgessünk a teológiai főiskolák hallgatóival és hogy részt vegyünk egy szemináriumi ülésen a zambiai egyetem diákjaival, az aulában. Mindezek a tapasztalatok személy szerint is gazdagodást jelentettek, de azoknak az egyházaknak is, amelyeket képviseltünk, valamint a nemzetközi KBK-nak nagy haszonnal jártak.

Az a lehetőség is megadatott nekünk a KBK küldöttségével, hogy magasrangú állami vezetők is fogadtak bennünket, akik Afrika horizontján elismert tekintélyek. Nagy élmény volt, hogy fogadott minket Kenneth

Kaunda, Zambia elnöke, aki maga is meggyőződéses keresztyén, a humanista filozófia elkötelezettje, aki az evangéliumi üzenetből merít. A küldöttség néhány tagjával az a kiváltság jutott osztályrészemül, hogy találkozhattam Canaan *Banana* lelkésszel, Zimbabwe elnökével. Az ő gondolatai, kísérletei a problémák megoldására a valóság talaján állnak, mégis mélyen egy olyan filozófiában gyökereznek, amelyet még a keresztyénség elfogadása is erősít — ezek a KBK számára is állandó megfontolás tárgyai. Az állami és politikai vezetőkkel való találkozás tapasztalata gondolatébresztő és nagy jelentőségű volt számunkra.

Mindenki, akivel Afrikában találkoztunk különböző egyházi vagy állami minőségben, érdeklődéssel hallgatta a magyarországi élet tapasztalatait, amelyet velük közölnünk megtiszteltetés volt. Mindannyian méltányolták azt az utat, amely gyümölcsöző együttműködéshez vezet a Magyar Népköztársaság és az ország egyházai között. Az ilyen elvi együttműködés példamutatás és bátorítás másoknak — fejezték ki az afrikai vezetők.

Megmérgezett ökumenikus atmoszféra

Ökumené Lengyelországban — ez egy igen széles terület, kevés olyan állomással, amely örömet okozna; s ezen a pápa lengyelországi látogatása (1979) sem változtatott, sőt, talán éppen az ellenkezőjéről kell beszélnünk: azóta ui. még rigorózusabb lett a magasabb és alacsonyabb szintű klérus magatartása a többi lengyelországi egyházzal szemben. Így kerülhetett sor a mazúri sajnálatos túlkapásokra: nem sokkal a pápa látogatása után erőszakkal foglaltak el katolikus gyülekezetek több evangélikus egyházi épületet.

Míg más országokban, ahol a katolicizmus van többségben, a toleranciát ünneplik (mint pl. ez évben Ausztriában), addig Lengyelországban más szellem uralkodik; az ökumenikus érdektelenség dominál. Észlelhető egy új lengyel-katolikus messianisztikus irányzat — s ennek megvannak a maga következményei az amúgy is problematikus katolikus—lutheránus párbeszédre nézve, regionális és közegyházi szinten.

Igaz, hogy a Lengyel Ökumenikus Tanács — amelynek az orosz ortodox egyház után (500 000) a legnagyobb nem-katolikus egyháza a lutheránus (90 000) — több mint hat éve hivatalos kapcsolatban áll a katolikus püspökség képviselőivel. Sőt újabban létrehoztak a katolikusokkal együtt egy bizottságot is, az ökumenikus párbeszéd kérdéseinek megvitatására. A katolikus egyház azonban csak ökumenikus alibinek használja fel ezeket a grémiumokat: szeretné megmutatni Nyugat-Európának, milyen ökumenikus módon bánik az evangélikusokkal.

Leginkább ezzel a céllal keletkezett 1980 januárjában a püspökség ökumenikus bizottságának tollából az a híradás, amely kommentálta a külföldi protestáns reakciókat a mazúri templomfoglalásokra, katolikus szempontból (nyomatásban megjelent az EPD-Dokumentation 26. a számában, 80. old.) Érdekes, hogy ugyanezt a tudósítást egy félévvel később hivatalosan is átnyújtották az evangéliumi-lutheránus egyház Konzisztóriumának Varsóban. Ehhez tudnunk kell még azt, hogy a Konzisztórium épülete és a püspöki rezidencia

közvetlen szomszédok; az alapokat mindenesetre magas fal választja el egymástól.

A jogi helyzet 1945 után

A lutheránus egyház már korán felismerte az egyházi épületek fenntartásának nehézségeit. Mert minél több evangélikus hagyta el Lengyelország északi és nyugati részét a családösszevonások, ill. a Varsói Szerződés és a Helsinki Záróokmányok értelmében, annál nehezebbé vált megtartani a gyülekezetet és a közegyház tulajdonát.

A Mazúri Tavak vidékén már 1963-ban és 1965-ben átadott az evangélikus Konzisztórium egy-egy templomot az ortodox és a római katolikus egyháznak. De más templomok is — amelyek 1945 előtt az evangélikus egyházé voltak — álltak katolikus gyülekezetek szolgálatában (pl. Pomorzében és Sléziában). Akkor azonban egyértelműen tisztázott volt a tulajdonjog, az állam javára: az állam minden templomot az egykori keleti német területen elsősorban saját tulajdonának tekintett. A felekezetek mint bérlők, csupán haszonélvezői voltak ezeknek a templomoknak.

Ez a helyzet alapvetően megváltozott, amikor 1971. június 23-án a Lengyel Parlament törvényt hozott a Lengyelország nyugati és északi területein levő templomokról. E törvény 1. cikkelyében ez áll: „Állami tulajdonban levő föld vagy annak részei, amelyek nyugati és északi területen fekszenek s amelyek 1971. január 1-én kizárólag a Római Katolikus Egyház, más egyházak és hitközösségek jogi személyeinek tulajdonában álltak, ingyen ezekre a jogi személyekre ruháztatnak át.”

Ennek az új törvénynek az alapján vett tulajdonába a Római Katolikus Egyház 4782 templomot, ill. kápolnát, valamint 2200 lakóházat (parókiát, kolostort, papi épületet). Az új szabály a földtulajdont is érintette; 830 hektár egyházi területet vettek át az egyházak, a legnagyobb mennyiség pedig (800 hektár) a Római Katolikus Egyház tulajdonába jutott.

A katolikusok oroszlárnészt kaptak

A Lengyel Ökumenikus Tanácshoz csatlakozott nem katolikus egyházak tulajdonában jelenleg több mint 400 templom és kápolna van. Az Evangéliumi-Ágostai Egyház Lengyelország nyugati részén 115 templommal, 79 kápolnával és 57 parókiával rendelkezik. A lutheránus Konzisztórium tulajdonában van 8 templom és 7 kápolna, ahol a nem lengyel evangélikus gyülekezetek tartják istentiszteleteiket. Lengyelország nyugati területén az Evangéliumi-Református Egyháznak csak 2, az Ortodox Egyháznak 45, a Lengyel Katolikus Egyháznak 30, a Metodista Egyháznak 15, a Keresztény Baptista Egyháznak 17, az Egyesült Evangéliumi Egyházaknak 36 templomuk van.

Az új törvény 2. cikkelyében ezenfelül azt is leszögezték, hogy a kormány 1973. december 31-ig ingyen más épületeket is át akar adni az egyházaknak vallásos célokra, amelyek Lengyelország nyugati és északi területein a lengyel állam tulajdonába jutottak — feltéve, hogy az egyházak külön bejelentik vallásos célra szóló igényüket. Az állam tulajdonában csak azok a templomok és kápolnák maradnának, amelyek a katonai lelkigondozást szolgálták, vagy kórházak voltak.

1979-ig tehát egyetlen egyház sem rendelkezhetett tetszése szerint a szakrális célt szolgáló ingatlanokkal, mert de jure nem volt tulajdonos. Ezt az elhunyt bíboros, Bolesław Kominek (Wrocław) hangsúlyozza „*W służbie Ziemi Zachodnich*” (Nyugati területeink szolgálatában) c. könyvében, ahol egyértelműen leszögezi, hogy a katolikus egyház tulajdonába jutott ingatlanok túlnyomó többsége eredetileg evangélikus volt. Csupán a pomorzei egyházkerületben 1400 ilyen épület volt, a górzówiban pedig 1201.

Az első tárgyalások

A Parlament új döntései arra készítették az akkori ermlandi (Diecezja Warmińska) püspököt, Józef Drzazgát, hogy közölje a lutheránusokkal: A katolikus egyházkerület 18 evangélikus templom megszerzésében érdekelt a Mazúri Tavak vidékén, két templomot pedig közösen szeretnének használni velük. Az első reagálást erre megtalálhatjuk a Mazúri Lutheránus Egyházkerület jelentésében: Valóban számos olyan templom van, amelyre az Evangélikus Egyháznak nincs szüksége. Más szóval: a katolikus fél ajánlata érdeklődésre talált a lutheránusoknál.

A lutheránus egyházvezetőség, a Konzisztórium Varsóban 1973 elején kész volt arra, hogy 15 templomot eladjon; először hetet kellett volna ezek közül a katolikusoknak átadni. Szerződés-kötésre azonban nem került sor, mert nem volt meg hozzá az állami engedély. Ennek többek között az volt az oka, hogy Drzazga püspöknek nem volt jó kapcsolata az olsztyni vajdasági hivatallal.

Három évvel később Janusz Narzyński, az új lutheránus püspök egy 1976. április 14-én kelt levelet kapott a katolikusoktól, melyben közölték, hogy sürgősen érdeklődnek, hogyan lehetne megszerezni a spychowoi (korábban: Pupen) templomot. A Konzisztórium erre ismét az Állami Egyházi Minisztériumhoz fordult (amelynek a templomok eladását engedélyeznie kellett), s közölte: kész ezt a templomot is eladni, mint az előbbi tizenötöt, amelyben a katolikusok érdekeltek voltak. Ez a kijelentés 1976. május 10-én történt, tehát néhány héttel az olsztyni katolikus érdeklődés után.

1976 decemberének végén értesült az ermlandi egyházkerület püspöke arról, hogy a lutheránusok öröm-

mel eleget tennének a katolikusok kívánságának a templomvásárlásban. Ezt követően 1977. március 26-án Varsóban volt az első tárgyalás, amelyet mindenesetre megnevezített a templomfoglalás Rozogiban, röviddel a tanácskozás előtt. (1976 decemberében) Rozogiban teljesen törvénytelenül tulajdonított el a katolikus gyülekezet egy evangélikus templomot.

A kész tények politikája

Ez volt a kész tények politikájának az első nyilvánvaló mozzanata. S az evangélikus egyházi vezetőségnek ilyen körülmények között kellett tárgyalnia a katolikus féllel.

A lutheránus félnek először érthetetlen volt, miért viselkedik ilyen idegesen a rozogi katolikus gyülekezet, miért nem tudja bevárni a tárgyalások eredményeit. A rozogi templomfoglalás érthető módon oda vezetett, hogy a lutheránusok óvatosabbak lettek a templomok eladásának tárgyalásakor. A tárgyalásokat az is nehezítette, hogy az ermlandi egyházkerület hirtelen nem több evangélikus templomot akart megvásárolni, hanem csak némelyeket.

A fontossági sorrend különböző volt a partnereknél; mégis az ezt követő időben, 1977-ben és 1978-ban sor került arra, hogy az ermlandi egyházkerület négy templomot vásároljon meg. (Ezek között a rozogi templomot is, amelyet előzőleg illegálisan elfoglaltak.) Az árak mindenesetre mélyen az alatt voltak amit a lutheránus fél kívánt.

A nehezen létrejött adásvétel mégsem hozott megnyugvást. Nemsokára további templomfoglalásra került sor: Baranowo, Spychowo, Stare Miasto, Gawrzyjalki helységeken. Ez a lutheránus Konzisztóriumtól heves tiltakozást váltott ki, amelyre a katolikus egyházkerület 1979. szeptember 1-én válaszolt. Ebben az írásban többek között az állt, hogy a lutheránus egyház csak korlátozott jogokat érvényesíthet az elfoglalt templomok vonatkozásában. Egyébként úgy látja a katolikus egyházkerület, hogy nincs abban a helyzetben, hogy az evangélikusok által elhagyott templomokat megóvja a katolikus hívők támadásától. (Ez egy félreérthetetlen és politikai jelentőségű célzás volt az evangélikusok NSZK-ba történő elvándorlására.)

Aki azonban a lengyel katolicizmust ismeri, az tudja, hogy milyen hatalma van egy püspöknek, s hogy mi mindent tud keresztülvinni a gyülekezetekben, ha akar. Ha az olsztyni katolikus püspök valóban követelte volna a katolikus gyülekezetektől, hogy adják vissza az elfoglalt templomokat, s mindezt energikusan kérte volna, akkor nem tudtak volna neki ellenállni a katolikus gyülekezetek és lelkészek. Hogy milyen anti-ökumenikus szellemben cselekedtek, az onnan is világos, hogy az evangélikusokat el is úzték azokból a templomokból, ahol rendszeresen istentiszteletet tartottak.

Nincs modus vivendi

Annak ellenére, hogy a katolikusok a kész tények politikáját folytatták, a két felekezet képviselői között tovább folytak a tárgyalások. 1980. május 28-án Varsóban a Konzisztórium végül nyolc templomot kínált megvételre, a baranowói, a stare miastói, a spychowói, a targowói és a trelkowói templomokról volt szó. Az árat 25 millió zlotyban állapították meg.

Az evangélikus fél olyan módon is a modus vivendi mellett volt, hogy hozzájárult a katolikusok részletfizetéséhez. Előzőleg (az 1979. február 29-i tárgyaláson) a püspök elfogadta ezt a javaslatot, később azonban nem is foglalkozott ezzel a katolikus fél; felénél kevesebbet akartak a nyolc templomért fizetni (10 300 000 zlotyt), sőt olyan összeget is ajánlottak fel, amely ki-sajátítással lett volna azonos.

Az evangélikus fél számára érthetetlen, miért emel igényt a warmiai (ermlandi) püspökség az evangélikus templomokra azzal az indokkal, hogy gyülekezeteinek sürgősen szükségük van azokra, amíg a jogtalan templomfoglalásokat többé-kevésbé hallgatólagosan helyesli. De talán éppen ez a helyeslés magyarázza meg a katolikusok taktikáját, amelyet a konkrét tárgyalások késleltetése jellemez.

Feltűnő továbbá, hogy a pápa látogatása (1979) után a katolikus egyház önkényesen, hogy ne mondjuk: öntelten lépett fel. Ehhez járul még, hogy a lengyel állam jelenleg jó kapcsolatra törekszik a katolikus egyházzal, úgyhogy a katolikusok kétszeresen is biztosítva érzik magukat.

Az olsztyni püspökök — Józef Drzazga utódja időközben Józef Glemp lett — pontosan tudják, hogy az állam semmit sem tesz ellenük, még akkor sem, ha teljesen világos, hogy a mazúri templomfoglalások törvényellenesek — a püspökséggel való jó kapcsolat érdekében. Végül biztosan ismeretes állami részről az is, hogy az olsztyni püspöknek igen jó kapcsolata van *Wyszynski* bitorossal, s máris mint egyik lehetséges utódját tartják számon.

1980. október 10-én az ermlandi katolikus egyházkerület pásztori levelet intézett gyülekezeteihez azzal a felhívással, hogy gyűjtsenek pénzt az evangélikus templomok megvásárlására. Ebben a levélben van olyan utalás is, hogy a megvásárolt templomokban alkalmanként evangélikus istentiszteleteket is tartanak. Ez az utalás a kívülről igen ökümenikus magatartás benyomását keltheti, a múlt és a jelen eseményeinek a tükrében azonban a lengyel lutheránusok csak szkeptikusan tudják fogadni ezt.

A templomfoglalások politikája

Az evangélikus egyház óvatos magatartása csak akkor érthető, ha figyelembe vesszük, hogyan érintkezett a katolikus egyház 1945 óta az evangélikusokkal és a kisebbségben levő egyházakkal Lengyelországban. A katolikus egyház soha nem látta szükségét annak, hogy más egyházakkal előzékeny legyen; mindig is az evangélikus egyház templomi elfoglalásának politikáját üzte. Emlékezhetünk sok városban olyan eseményekre, hogy a katolikusok evangélikus templomokat foglaltak el, s hogy emiatt a jogtalan eltulajdonítás miatt az evangélikusok mellett az állami hatóságok is beavatkoztak. Így pl. tisztázatlan a lódzi Szent János templom tulajdonjoga, a megnyert per ellenére is; a katolikus egyház sem megvásárolni nem akarja a templomot, sem bérelni. Az ötvenes évek közepén egyébként 27 ilyen esettel kellett foglalkozniuk az evangélikusoknak csupán a lódzi vajdaságban. A bíróságok egyértelműen kijelentették, hogy a templomokat vissza kell adni az evangélikusoknak; mégis mindmáig katolikusok ülnek ezekben a templomokban, s senki nem tudja őket arra bírni, hogy megvásárolják azokat, vagy legalábbis ökümenikus szellemben rendezzék a problémát.

A legutóbbi tárgyaláson (Varsó, 1980 november közepe) sem került sor kompromisszumra. Hogyan men-

jen mármost tovább a templomok átruházásának az ügye? A lutheránus egyházvezetésnek Varsóban idáig az volt a véleménye, hogy ezt a kérdést az állam és a külföldi egyházak beavatkozása nélkül kell rendezni. Ezért is hallgatott eddig; számára nem volt fontos külföld előtt ismertetni a helyzetet — szemben a katolikus egyházzal, amely 1980 elején Nyugaton nyilvánosságra hozta ökümenikus bizottsága állásfoglalását.

Ha a közeljövőben nem kerül sor a kérdés rendezésére, nincs kizárva, hogy a lengyel lutheránusok megpróbálják a bíróságot erősebben igénybe venni, mint eddig. Végső esetben a Lutheránus Világszövetséghez és az Egyházak Világtanácsához fognak fordulni.

Szomorú valóság

Szomorú valóság, hogy ezek a templomfoglalások megmérgezik az ökümenikus légkört. Az első hatások a közös (vagy ahogy Lengyelországban mondják: vegyes) bizottságok munkájában mutatkoztak meg a Lengyel Ökümenikus Tanács és a katolikus püspökök képviselői között. Míg a katolikus fél továbbra is azt a benyomást kívánja kelteni, hogy célja az ökümenikus szellem elmélyítése és az egyházi ingatlanok elosztásának ökümenikus módon való megoldása (mindenekelőtt ökümenikus kérdésekkel foglalkozó bizottságának 1980. januári beszámolójával), addig a lutheránus fél mellőzve érzi magát.

Az evangélikus félnek ui. mindig azt kell meg tapasztalnia, hogy a másik fél számára nem komolyak ökümenizmusának bizonygatásai: kifelé olyan játékot játszik, amely valójában nem létezik. Ezzel szemben a Lengyelországi Lutheránus Egyház el van kötelezve arra, hogy megóvja önállóságát; ez konkrétan azt jelenti, hogy ott, ahol csak 50 vagy 100 hívő él egy helyen, egy területen, ahol még egyház van, ott ennek az egyháznak, gyülekezetnek meg kell maradnia. Azoknak a gyülekezeteknek, ahol a katolikus egyház tulajdonába kerültek az egyházi ingatlanok, az ágostai hitvallású evangélikus egyház Konzisztóriumára új istentiszteleti helyet biztosít.

Kérdés marad mindenesetre, hogy életben tudnak-e maradni a kis evangélikus gyülekezetek, ha a katolikus nyomás mindig erősebb, hatalmasabb lesz? Az is kérdés, hogy éppen egy diaszpórahelyzetben (ami jelentős anyagi nehézséget hoz magával) ajándékozhatunk-e a katolikusoknak templomokat, mint a Mazúri Tavak vidékén?

A Lengyelországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház idejében rámutatott ezekre az összefüggésekre, s nem fél ma sem, mint 30 évvel ezelőtt, mindezt kimondani az állami és helyi hatóságok, valamint a nyugati testvéregyházak előtt — utalva az előbb leírt eseményekre. Ha mindez idáig nyilvános előterjesztés helyett eltitkoltan történt, ez azzal függ össze, hogy mindig reménykedtünk a szíves és békés megoldásban és tekintettel voltunk az ökümenikus együttélésre és országunk belső békéjére. De ha a tárgyalások nem segítenek, úgy csak a tények nyilvános közlése marad a lengyelországi evangélikusok számára, hogy feledésbe ne merüljön, mi jutott osztályrészül az evangélikusoknak Lengyelországban, különösen a Mazúri Tavak vidékén, és hogyan történt minden kizárólag a katolikus egyház, annak gyülekezetei és gyarapodása javára. (*Lutherische Monatshefte*, 1981. 2. 77—80. l.)

Andrzej Wójtowicz
Fordította: Karasszon István

Az egyházak békefeladatai

Peacemaking: The Believers' Calling. Az Amerikai Presbiteriánus Egyház hivatalos állásfoglalása. 1980 — by the General Assembly of the United Presbyterian Church in the United States of America, Printed in the U.S.A. pp. 45

Az elmúlt időszakban annak az örvendetes ténynek lehettünk tanúi, hogy a nyugati keresztyén egyházak és egyházi vezetők körében is megnőtt az érdeklődés a keresztyén békeaktivitás iránt. Sőt, bizonyos esetekben az általános érdeklődésnél többet is tapasztalhatunk: keresztyén közösségek és személyek felelős állásfoglalását, maguk elkötelezését a békességszerzés szolgálatára. Ezért nagy jelentőségű az egyik legtekintélyesebb észak-amerikai protestáns egyház zsinatának békenyilatkozata. Az Amerikai Egyesült Presbiteriánus Egyház közgyűlése 1975-ben egy bizottságot kért fel arra, hogy készítsen egy alapvető tanulmányt a békével kapcsolatos keresztyén állásfoglalásról.

Az Amerikai Egyesült Presbiteriánus Egyház 192. közgyűlése (1980-ban) figyelmét a keresztyén békemunkának szentelte. Meghallgatta és elfogadta az előkészítő bizottság beszámolóját és javaslatait. A „*Peacemaking: The Believers' Calling*” című dokumentum az ily módon elfogadott Békességszerzésre való felhívást és a Javaslatokat tartalmazza, háttér-tanulmányokkal és hasznos információkkal kiegészítve.

A dokumentum teológiai alapvetése világos és önmagáért beszél: „*A békességszerzés az egyház missziójának nélkülözhetetlen összetevője. Nem periférikus vagy másodlagos, hanem a mi időnkben lényegbevágó az egyháznak Krisztushoz való hűsége szempontjából. Ahogy a Róma 8,6-ban olvassuk, 'A test törekvése halál, a Lélek törekvése pedig élet és békesség'.*

Ennek a központi célnak az elvesztése az egyház természetét fenyegeti és lehetőséget ad hamis istenek bálványimádó szolgálatára, olyanokéra, mint nemzettek, társadalmi és gazdasági rendszerek, etnikai és faji csoportok és kulturális tradíciók sajátos érdekei és céljai, amelyek pedig csak kisebb igénnyel léphetnek fel, mint az a cél, amelyre az egész teremtés irányul. A bálványimádó fanatizmusnak a gyümölcse nem béke, hanem viszály. A bálvány-istenekhez való lojalitás elhomályosítja az egyház látását a 'minden értelmet felülhaladó békével' kapcsolatban. Ez a korlátozott látóképesség megkísért bennünket, hogy a békét e hamis istenek adta biztonságban találjuk meg, amelyek lojalitásunkat igénylik, a kultúrába, a fajba, a gazdasági rendszerbe, az erőbe, vagy a nemzetbe vetett hamis bizalomban.” (18. o.)

A békére való törekvést könnyen összetévesztjük a biztonságra való igyekezettel — hangsúlyozza a dokumentum. A világban tapasztalható dolgoktól vagy az ismeretlen jövőtől való félelem arra ösztönözhet, hogy a hatalom, az erő gyakorlása által próbáljuk megtartani amink van. Így bizalmunkat a hamis istenek nyújtotta biztonságba vetjük inkább, mint abba az erőbe, amely az egész teremtést mozgatja. Ellenállunk az új és szélesebb körű lehetőségek ígérlet-földjére való zárandoklásnak. Ahelyett, hogy az Isten teremtése szabadságában és örömeiben élünk, az a kísértésünk, hogy a halált válasszuk, a világ érdekeihez és erőihez való társulásban.

Azoknak, akik a békességszerzés útjára lépnek, számításba kell venniük ennek az elkötelezésnek az

arat is. Bűnvallást és bátorságot követel ez az elkötelezés. Bűnvallást, mert akik az egyházhoz tartoznak, részesedtek abban az igazságtalanságban, amely viszályhoz és háborúhoz vezetett, s ezért tisztátalan kézzel közelítjük meg a feladatot. Bátorságra azért van szükség, mert a bűneset utáni világban élünk, ahol az igaz béke kedvéért való igazságosság keresésének sok ellensége van. A békességszerzés az a döntő küzdelem, amelyben bűnös voltunk megítéltetik és amely által a világban levő gonoszoknak ellenállunk. Ahhoz, hogy békességszerzők legyünk, fel kell vegyük a keresztet és Krisztust kell követnünk.

„A ma válságának és a békességszerzés nehézségeinek ismerete azáltal lesz valóság, ha részt veszünk a békességszerzésben. A hit cselekvése teszi teljessé a megértést. Krisztus követői hit által vannak elkötelezve arra, hogy feleljenek az Úr kezdeményezésére a békességszerzés küldetésében. A békességszerzés nem csupán egy tevékenység a sok között, amellyel kapcsolatban a hívők úgy dönthetnek, hogy nem vesznek tudomást róla. A történelem e kritikus pontján a békességszerzés minden hívő központi tevékenysége mind egyénileg, mind közösségleg. A Krisztusban való életünk középpontjában ez áll, és ez az egyházat felelős magatartásra kényszeríti.” (18—19. o.)

A békességszerzésre való felhívás megállapítja, hogy baljóslatú felhők gyülekeznek az emberi történelem felett. A folytatódó fegyverkezési versenyben ijesztő veszélyek rejlenek, a fogyó energiakészletek feletti rendelkezés körüli konfliktusok is egyre jobban előtűnnek. A biztonsága miatti félelem arra vezette az embert, hogy a fegyverek nyújtotta hamis biztonságban bizon.

De a keresztyének hiszik, hogy ezek az idők, amelyek annyi veszélyt és tragédiát jelentenek az emberiség családjá számára, ugyanakkor egy különleges hívást tartalmaznak számukra, Uruknek, a Békesség Fejedelmének való engedelmességre szólítanak fel. A Lélek a halálból az életre hívja Krisztus követőit.

Költői szépségű modern békezsoltár zárja az első részt, megnevezve konkrétan is Isten népének teendőit, amikor az észrevéve a félelem, a háború, a szegénység és az elnyomás kihívását, elindul a békéltetés útján.

Az *Ajánlások* című rész hangsúlyozza, hogy az új világhelyzet és a hit arra hívják az amerikai keresztyéneket, hogy felismerjék: a békességszerzés feladata az egyház missziójának középpontjában van ebben a kritikus időben. A békemunka különböző szintjein való hatékony egyházi részvétel érdekében az *Ajánlások* megjelöli azokat a területeket, lehetőségeket és intézményeket, ahol a keresztyén békességszerzés szolgálata tevékenyen megnyilvánulhat.

Kezdeti négyéves időtartamra az Amerikai Egyesült Presbiteriánus Egyház különös hangsúlyt helyez a békességszerzésre, mint a hívők küldetésére. A helyi adottságokhoz és lehetőségekhez igazodva ajánlja, hogy az egész egyházra kiterjedő békéltető szolgálat foglalja magában többek között az imádság, a tanulmányi munka, a felvilágosítás, a bizonyágtétel, a lelkesek továbbképzése és az ökumenikus együttműködés elemeit. Külön hangsúlyozza a gyülekezeti szinten történő munka szükségességét, e célra egyházi vezetők képzését, az egyházon belüli csoportok munkájának összehangolását, az egész világ keresztyénségé-

vel való közösség keresését és elmélyítését különösen is ebben a vonatkozásban.

A háttérelmzés három tanulmánya felvázolja az új globális valóságot, valamint a békességszerzés és irányelveinek teológiai és etikai alapjait.

Az új világhelyzet alapvető vonása, hogy nem lehet elszigetelten vizsgálni ennek különböző tényezőit. Akár gazdasági problémákat elemzünk, akár a népesség növekedését, vagy a fegyverkezési verseny valóságát, észre kell vennünk, hogy minden nemzet egyúttal része a globális valóságnak is.

A haladás hagyományos amerikai definíciója és a folyamatos gazdasági növekedésben való bizakodás nem felelnek meg a valóságnak. Bizonyos gazdasági tényezők kívül állnak a nemzeti struktúrák ellenőrzésén. A harmadik világ gondjait nem sikerült megoldani: a fejlesztési és segélyprogramok ellenére a gazdag gazdagabbá, a szegény szegényebbé válik a multinacionális vállalkozások profithajhászása és más tényezők következtében. A fegyverkezési kiadásokat és az új fegyverek hatékonyságát tükröző elemzések ijesztő tényeket tárnak fel. Az új világhelyzetben a nemzet-állam már nem az egyetlen tevőleges résztvevő a külpolitika irányításában.

Megállapítja a tanulmány, hogy mi keresztyének nem vagyunk arra kárhóztatva, hogy félelemben, bizonytalanságban, kapzsiságban, gőgben, vagy a múltra hivatkozó cinizmusban éljünk. Keresztyén hitünk megszabadíthat bennünket ezektől a bilincsektől és képessé tehet az egész világ számára való új élet reménységére és arra, hogy Istent ennek az új kornak a munkálása által szolgáljuk.

A bibliai hit fényében a békességszerzés az Isten szeretetéből következő emberszeretetet jelenti sokkal inkább, mint a fegyveres konfliktus egyszerű hiányát. Míg a félelem a konfliktus olyan elkerüléséhez vezethet, amely az igazságtalanság elfogadását eredményezi, a hit képessé teszi a keresztyéneket Isten akarata érzékelésére és arra, hogy bátorságot vegyenek az új helyzetek adta lehetőségek megragadására. Az igazi békességszerzés az igazságos béke elérését célozza.

Az amerikai külpolitikát eddig meghatározó irányelvekben — nemzeti érdek, nemzetbiztonság, hatalom — az új világhelyzet és a keresztyén moralitás alapján olyan változtatásra van szükség, amely az igazság, a szabadság és a könyörületes rend felé mutat. Az első lépést ezek felé a keresztyéneknek kellene megtenniük, és aztán az egész nemzetet sürgetni egy ilyen irányú mozgásra. Ez természetesen magában foglalná a felszabadító és forradalmi mozgalmak valóságának újraértékelését, és elmozdulást jelentene a tényleges forradalomellenesség álláspontjáról.

A dokumentum záró sorai az Isten Országával kapcsolatos reménységet hangsúlyozzák: „Az Isten Or-

szága ígérete betölti reményeinket túl a történelemmel kapcsolatos e világi váradalmakon. Reménységünket az Isten Országába vetjük és nem valamilyen politikai rendszerbe vagy megoldásba. Ez a reménység azonban ösztönöz bennünket azokra a sajátos politikai küzdelmekre, amelyek által az igazságosság megközelíthető. Miközben bizunk az Isten Országában, tudjuk, hogy a végső beteljesülés megvalósítása nincs a mi hatalmunkban. Azonban azt is tudjuk, hogy azoknak a viszonyoknak és intézményeknek az eltávolítása, amelyek ellentétesek az Isten Ország megvalósításával, része annak a történelmi folyamatnak, amely fölött Isten szuverén Úr és minket arra hív, hogy őt ebben szolgáljuk. Isten váltja meg a történelmet, nem mi. Nekünk ezzel a megváltással összhangban kell cselekednünk, amennyire csak látásunk és erőnk engedi.” (27. o.)

A „Peacemaking: The Believers' Calling” c. tanulmány újraértékeli a békéltetés fogalmát és az amerikai külpolitika irányát a bibliai és konfesszionális hit, valamint a mai megváltozott világhelyzet fényében. Jogosnak tűnik az a figyelmeztetés, hogy bizonyos keresztyén körökben egy rosszul értelmezett és gyakorolt kegyesség következtében a békével kapcsolatos kérdéseket „világi” ügyként kezelik, s nem érzik a keresztyén állásfoglalás szükségességét. Ez pedig elég furcsa magatartás Kálvin szellemi örökösei számára. A református keresztyén hit történelmileg hozzákötődött a világalakító tethez. Az Istennel való megbékélés magában foglalja a felebaráttal való megbékélést és a szociális, politikai és gazdasági szférában való cselekvést az igazságos rend és a béke érdekében.

A megromlott kelet-nyugati kapcsolatok idején különösen nagy jelentőségű az a tény, hogy a teológiai és etikai alapvetés során meggyőző erővel bontakozik ki az a felismerés, hogy a békességszerzés a Krisztusban való életünk lényegét érinti, és az egyház számára „kényszerítő felelősség”.

A dokumentum önkritikusan rámutat arra, hogy a nemzeti érdek, az egyoldalú biztonság és hatalom határozzák meg az Egyesült Államok külpolitikáját. A felvázolt alternatíva, az igazság, szabadság és könyörületes rend felé mutató „ideális kép” nyilvánvaló feszültségben van a jelenlegi amerikai külpolitika „kemény vonalával”. Hogy az Amerikai Egyesült Presbiteriánus Egyház közgyűlése által elfogadott határozatok és a hívők békességszerző aktivitása mennyiben képes befolyásolni az amerikai külpolitikát, azt a jövő fogja megmutatni. Egy dolog azonban máris bizonyos: a békességszerzésre való felhívás, a szegényekkel és elnyomottakkal való közösségvállalás, egy igazságosabb és békés emberi élet utáni vágy hangjai határozottan és tisztán szólaltak meg az Amerikai Egyesült Presbiteriánus Egyházban.

Ifj. Páll László

Református–izraelita párbeszéd Magyarországon

1981. március 3-án testvéri párbeszéd folytatására került sor a Magyarországi Református Egyház és a Magyar Izraeliták Országos Képviselői között. Ez az alkalom viszonzása volt annak a dialógusnak, amely 1977-ben vette kezdetét a két közösség között, és tovább mélyült a magyarországi hívő zsidók vezetőinek 1978-ban Debrecenben tett látogatásával.

A Református Egyház küldöttségét dr. Bartha Tibor püspök, a Zsinat lelkes elnöke vezette. A küldöttség tagjai voltak: Kürti László, a Tiszáninnyi-, Kovách Attila, a Dunántúli Egyházkerület püspöke, dr. Arányos Zoltán zsinati tanácsos, Tamás Bertalan külügyi osztályvezető, a budapesti Skót Misszió lelkes vezetője és Komlós Attila lelkes, a Zsinati Iroda tájékoztatói osztályvezetője. Dr. Tóth Károly püspök külföldi útja miatt nem tudott jelen lenni a találkozón. A Magyarországi Izraeliták Országos Képviselői részéről jelen voltak: Héber Imre elnök, Bárdi Dezső alelnök, dr. Seifert Gézáné főtitkár, dr. Salgó László főrabbi, dr. Scheiber Sándor, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója, dr. Schweitzer József főrabbi és az izraelita hitfelekezet rabbikara.

Mindkét küldöttség vezetői kifejezték, hogy nagy fontosságot tulajdonítanak a két közösség közötti kapcsolatok további megerősödésének és elmélyülésének, és azt is hangsúlyozták, hogy a két felekezetet a hit parancsának engedelmeskedve, Istent tisztelve és az emberért szolgálatot végezve tud a jövőben is testvéri közösségekben élni és együttműködni egymással. Az eseményről beszámolóként közölt mindkét felekezetet hetilapja: a Reformátusok Lapja (25. évf. 11. sz.) és az Új Élet (36. évf. 6. sz.) A tanácskozás alkalmával elgondolások születtek a testvéri kapcsolatok elmélyítésére és az együttműködés bővítésére, ami azt jelenti, hogy többek között tudományos teológiai cikkek — mindenekelőtt bibliai tárgyú tanulmányok — átvételére törekvesnek, amelyeket a két felekezet tudományos lapjai kölcsönösen közölnek.

Az együttműködés tekintetében a képviselők kifejezték, hogy a két közösség a Hazafias Népfront és az Országos Békatanács keretében közösen együttműködik a társadalmi célkitűzések megvalósítása érdekében, valamint tovább bővíti kapcsolatait nemzetközi területen is, mint például a világvallások és az Ésaiás Konferencia összefüggésében.

Az alábbiakban közöljük a Református Egyház részéről elhangzott bevezető előadást, amelyet Tamás Bertalan külügyi osztályvezető mint a Budapesten működő Skót Misszió lelkes vezető tartott, továbbá azt a közös állásfoglalást, amelyet a résztvevők adtak ki a párbeszédéről.

Örömmel teszünk eleget annak a megtisztelő felkérésnek, hogy bevezető előadást tartsak a hívő magyar zsidóság és a Református Egyház közötti testvéri párbeszéd folytatásakor. Úgy gondolom, ez a testvéri együttlétet tovább fogja szolgálni a közöttünk levő kapcsolatok fejlődését és elmélyülését. Ha szabad így mondanom, közös eszmecsereink eddig is igen értékesek voltak, és hisszük, hogy ez a találkozáson is sokakat meggazdagít. Nemcsak sajtó álláspontjaink tisztázásáról lehet szó, hanem arról is, hogy a magunk szerény módján milyen hatással lehetünk általában a világ életére. Hi-

szén múltunkra visszatekintve elmondhatjuk: közösségeink a Mindenhatótól kapott egyik fontos megbízatásukat az elmúlt századokban is abban a jelentős szolgálatban látták, hogy az egész magyar nemzet haladásáért fejlődéséért, felemelkedéséért, a demokratikus emberi jogok érvényesüléséért, a humanisztikus célok megvalósulásáért mindent megtegyenek.

Ebben a küzdelemben egyaránt ért bennünket — mind zsidókat, mind reformátusokat — üldöztetés is. Ismerjük a zsidóság sok évezredes történelmét, hagyományait. Most is borzalommal töltenek el bennünket a második világháború közismert eseményei. Önök is tudják, hogy a Református Egyház milyen elnyomás alatt élt évszázadokon keresztül, különösen az ellenreformáció idején, amikor üldözték és gályarabságra vitték híveinket.

Közösségeink vágyai teljesültek, amikor a felszabadulás után megvalósult az ország minden felekezetére számára a vallás- és lelkiismereti szabadság. Hazánkban egyenlő jogai és egyenlő lehetőségei vannak az egyházaknak. Ez azt jelenti, hogy szabadon gyakorolhatjuk hitünket, és közösen nyilváníthatjuk ki elkötelezettségünket az embervilágért végzett jó szolgálatban. Ebben a szolgálatban minden emberrel együtt tudunk működni, és nem oszthatnak meg bennünket vallási vagy világnézeti különbségek. Párbeszédünkhöz első sorban a Magyar Népköztársaság kormánya által biztosított egyenlő jogok szolgálatának alapot.

Hálásan köszönöm dr. Salgó László főrabbi úr előterjesztését. Úgy gondolom, hogy az ő átfogó történelmi ismertetése felment engem ilyen jellegű előadás tartása alól, ezért engedjék meg, hogy ebben a testvéri párbeszédben most megosszak önökkel néhány gondolatot, és röviden elmondjam tapasztalataimat a zsidó—keresztény párbeszédéről. Nem dogmatikai kijelentéseket kívánok tenni, hanem valóban a párbeszédet kívánom munkálni. Erre buzdít századunk egyik legnagyobb bölcse, az önök nagy gondolkodója, Martin Buber, aki ezt írja az igazi vallásról szóló beszédéről: „Az nem úgynevezett vita, ahol senki sem őszinte, senki sem törődik igazán beszélgető partnerével, hanem valódi párbeszéd, amelynek témája a bizonyosság, és akik folytatják, azok nyílt szívű emberek. Csak ebből fakadhat igazi közös élet; nem úgy, hogy hitünk tartalma lenne azonos, ami állítólag az egyes vallásokon belül megvan, hanem a helyzet, a félelem és a reménység közössége.” (Martin Buber: *Between man and man*, Collins Fontana Library, 1973, 24. old.)

Így szeretnék most rövid áttekintést adni a zsidóság és a kereszténység közti párbeszédéről és levonni néhány tanulságot, amely hasznos lehet a további együttműködésre nézve. Ez a közös dialógus természetesen hosszú időre nyílik vissza, és annak teljes felölelése meghaladná együttlétünk tervezett idejét. Ezért — úgy gondolom — tanácsosabb témánkat leszükenítenünk a második világháború befejezése után eltelt időre. Ez azért is ad jó alapot a közös eszmecsere, mivel a zsidóság valóban a felszabadulás után nyerte el teljes vallás-szabadságát, és mind önöknek, mind nekünk az államunkkal kötött egyezmény biztosítja sajátos egyházi hagyományaink maradéktalan fenntartását. Ez a háttér ad jó lehetőséget — saját tradícióink fenntartása

mellett — a párbeszéd elmélyítésére, és szolgálat alapot ahhoz, hogy közösen legyünk hűségesek szocialista magyar hazánkhoz, és közösen járuljunk hozzá a magyar nemzeti egységen belül ennek a társadalomnak a jó légköréhez.

Amikor saját helyzetünkől kiindulva kívánok szólni, nem tehetem, hogy meg ne említsek két történelmi ténytet, amely a párbeszéd mai megelevenedéséhez vezetett.

A két közösség közös vonásai

1. Elsőként azt kell megemlítenem, hogy a zsidóság és a keresztyénség egyazon gyökérről ered, és mintegy kétezer éves közös múlt kapcsolja össze a két közösséget. Elmondható, hogy mi, keresztyének csak a zsidósággal kapcsolatban tudjuk megismerni önmagunkat. A háború utáni korunknak 3 jellemző vonása van ebben a tekintetben:

a) A keresztyének, a keresztyén teológusok talán sohasem fordultak olyan nagy érdeklődéssel zsidó eredetük felé, mint manapság.

b) A zsidókat is érdeklik Izráel nemzetségfájának keresztyén ágai és hajtásai.

c) Hitünk közös fája ellenére sem kendőzzük el a közöttünk levő különbségeket.

Ha azt akarjuk, hogy ez a fa teljesen felnőjön, akkor a közöttünk levő különbségek ellenére is testvéri kapcsolatokat kell munkálnunk, mert ha az ágak a gyökér ellen küzdenek, akkor nem tud nőni a fa.

2. Van egy közös alapunk: az Írás, a Biblia. Az Ószövetség a mi Bibliánknak is részét képezi, s ez az elnevezés részünkről nem kevesebb tartást, hanem időbeli sorrendet jelöl. Az Írás zsidók és keresztyének számára Isten e világban végzett cselekedeteinek a bizonyossága. Isten az Írásban ismerteti meg magát. Zsidókra és keresztyénekre nézve egyaránt igaz: Isten az emberekhez szóló Isten.

3. Harmadik vonásként egy liturgiai tényezőt említhetünk. A zsidók és a keresztyének az istentisztelet keretében tesznek vallást hitükről. E keretben is számtalan közös vonás lelhető fel, amely a legtöbb vallástól különbözik. Ismeretes, hogy a keresztyén és a zsidó liturgia között vannak kapcsolópontok. A zsidó liturgiát, éppúgy mint a keresztyénekét, az életnek az Isten szolgálatába való állítása határozza meg. Ha a hívő zsidó keresztyén templomba látogat, nem tudja meghatottság nélkül megállapítani azt, hogy hány ezer templomban imádják Izráel Istenét mint Teremtőt és a világ Urát, hogy őt héberül „hallelujával” dicsérik, és hogy a keresztyén imádságot mindig a héber „amen” szóval fejezik be. A héber szókincs és gondokozásmód átítatja liturgiánkat. Mindez több nyelvi sajátosságnál.

A második világháború és az azt megelőző események

A másik történelmi tény a második világháború és az azt megelőző események időszaka, ami talán a keresztyén Európa legnagyobb szegényfoltjának tekinthető. Kimondottan a pogromokról, a holocaustokról és az ezeket életre hívó és velük járó faji diszkriminációról van szó, ami — már pusztán morális premisszákból is — eddigi keresztyén magatartásunk revideálására kényszerít.

A holocaust görögül „egészen elégettetet”, a Biblia szerint pedig „egészen égőáldozatot” jelent. Ennek borzalmas következménye volt 6 millió ember meggyilkolása. *Eichmann* úgy akarta elérni a maga démoni célját, hogy a kelet-európai zsidóság 90%-át kiirtotta. Ezen belül súlyt helyezett arra, hogy elsősorban a tudósok, rabbik, rabbitanulók életét oltsa ki, s ezáltal megszüntesse a zsidó kegyesség továbbélését. A ham-

vakat rejtő domb emlékműven ez a felirat áll: „Ember-ek szereztek embereknek ezt a sorsot”. Ez a tömegmészárlás civilizációnk, kultúránk és vallásunk válságát jelzi. *Bonhoeffer*, a nácik által megölt keresztyén teológus azt írja etikájában, hogy az egyház nem emelte fel szavát a testi és lelki szenvedés ellen, nem kereste a segítés lehetőségét.

Mindig újra felmerül a kérdés bennünk, hogy hogyan áll Isten az ember elé: Mindenhatóként? Igazságoként? Élőként? Miért engedi meg a szenvedést? Az ember feljajdul: „Istenem, miért hagytál el engem?” Azt hiszem, itt csak megnémulni lehet, de ez a döbbenet nem azt jelenti, hogy válasz nélkül hagyjuk a kérdést. A teológiailag adandó válasz a bűnbánat. Amivel bizonyosságot tehetünk az, hogy a bemocskolt emberi életet ismét megtöltjük istenképűséggel. Mind a zsidóságnak, mind a keresztyénségnek alapvető tétele, hogy az emberiség végtelen érték, a megszabadítottak közössége (a zsidóknak az exodus, a keresztyéneknek Jézus élete, halála és feltámadása jelenti a szabadítást). Mindketten ennek az igazságnak a fényében magyarázzuk a történelmi eseményeket. Ezért kell szembenéznünk a tömeges emberáldozattal, mert ha nem így teszünk, akkor feladjuk hívő álláspontunkat. Annál is inkább így kell tennünk, mert mindig fennállhat a megismétlődés veszélye. Ami egyszer megtörtént, az magában rejti a megismételhetőség valószínűségét, ami viszont már sokkal szervezettebben mehet végbe.

A tömeges emberáldozat után egyetlen bizonyágtétel maga az emberi élet. Erre a tragédiára csak egy válasz lehet: a szeretet. Ez a szeretet pedig Isten minden teremtményére kiterjed.

Mindezt azért kívántam elmondani, mert fennáll az antiszemitizmus veszélye. A gonoszságról nem lehet a történelmi valóságtól elvonatkoztatva beszélni, hanem csak ahhoz viszonyítva, amit a zsidók szenvedtek el a haláltáborokban, illetve amit például ma szenvednek a négerok Amerikában, és amit a vietnamiak szenvedtek a háborúban.

Az eddig elmondottak komolyan vételével szükség-szerűen lépett és lép immáron új szakaszába a zsidó-keresztyén párbeszéd. Mindez azért történhet meg, mert magában a keresztyén közösségben — így a Református Egyházban is — őszinte tisztázódás indult meg, amely röviden így foglalható össze: A keresztyének közös tanácskozásaink eredményeként el szeretnének jutni az emberiség sokszínűségének a megismeréséhez. Így zsidók és keresztyének együtt jobban megértik Isten teremtésének és kijelentésének a nagyságát, míg az egymástól való elszigetelődésük elszegényedéshez vezet. Egy párbeszéd során sohasem az a fontos, amit én akarok mondani a másiknak, hanem inkább az, amit mások akarnak nekem mondani. A dolog természetéhez tartozik egyúttal, hogy a másik fél tiszteletben tartsa a mindenkorai sajátosságokat és különbözőségeket.

Az utóbbi 30 évben egyre komolyabb lépések történtek a két közösség közeledésére, aminek voltak mind elvi, mind gyakorlati természetű vonatkozásai. Ez a közeledés elkezdődött egyrészt az Egyházak Világtanácsán keresztül, másrészt a különböző felekezeti csoportok között.

Az Egyházak Világtanácsának és a világ zsidóságának a képviselői hosszú éveken keresztül folytattak véleménycserét az őket közösen érdeklő dolgokról. 1972-ben a tanácskozás témáját már ezzel a címmel jelölték meg: „A világgökösség keresése. Zsidó és keresztyén kilátások.”

Az Egyházak Világtanácsának 1948. évi amszterdami nagygyűlése megállapította, hogy a keresztyének nem küzdöttek teljes erejükkel az antiszemitizmus ellen, és bűnbánatukból fakadóan elmondták, hogy az antisze-

mitizmus Isten és ember elleni bűn. Az amszterdami üzenetet az egyházak lassan kezdték komolyan venni, s ennek eredményeképpen igyekeztek megtisztítani liturgiájukat és tankönyveiket az antiszemitizmustól. Az antiszemitizmust az 1954. évi evanstoni második és az 1961. évi új-delhi harmadik nagygyűlés is elítélte. Az amszterdami nagygyűlés nemcsak a történelmi zsidóságról beszélt, hanem a zsidókról mint kortársainkról is. A Világtanács több tagegyháza úgy vélte, hogy teológiai szempontból nemcsak a régi, hanem a mai zsidóság is eleven kapcsolatban áll a keresztyén hittel. Az évek során egyre konkrétabb kérdésekről folytak a tanácskozások, például 1970-ben Genfben ilyen témákat tárgyaltak meg: a közel-keleti kérdés, a palesztinai menekültek kérdése, a békével kapcsolatos hitbéli magatartás, a faji megkülönböztetés. Nagyon jellemző, hogy Philip Potter, a Világtanács jelenlegi főtitkára egy 1972. évi zsidó—keresztyén találkozó alkalmával, megnyitó beszédében elmondta, hogy ő mint nyugat-indiai néger, megérti a zsidó nép helyzetét a keresztyén Európában.

Hogy az Egyházak Világtanácsa mennyire elkötelezve érzi magát az antiszemitizmus elleni harcban, az kifejezésre jutott 1980 októberében is, amikor a párizsi zsinagóga ellen bombamerénylet hajtottak végre. A keresztyéneket nagy aggodalommal töltötte el, hogy ezt a tragikus eseményt más erőszakos cselekedetek is megelőzték, amelyek olyan irányzatra utalnak, amit a leghatározottabban elítélünk. Az EVT Franciaország főbb rabbijához intézett levelében határozottan leszögezi, hogy az Egyházak Világtanácsa mindig arra szólította fel tagegyházait, hogy ítélik el az antiszemitizmus minden formáját, mint ami teljesen összeegyeztethetetlen a keresztyén hittel. Az antiszemitizmus bűn Isten és az emberek előtt.

Röviden ismertetem a különböző vallásokkal és ideológiákkal párbeszédet folytató EVT Bizottság és a Nemzetközi Zsidó Bizottság véleményét is. Ezekben a véleményekben kifejeződik, hogy mindkét fél előtt világossá vált: szervezettebb együttműködésre volna szükség. A kezdeti nehézségek ismereteseek, mivel az Egyházak Világtanácsa önálló egyházak szövetsége, a zsidók viszont nemcsak felekezetet, de történelmi népet is alkotnak, amely azonban szervezetileg nem egységes tömb sehol a világon. Ezért vált szükségessé egy nagyobb zsidó szervezet létrehozása. Így jött létre 1969-ben a Zsidó Világkongresszus és az Amerikai Zsinagóga Tanács közti egyezmény. E két szervezet megállapodott abban, hogy együttműködik az Egyházak Világtanácsával. Megalakították a felekezetközi tanácskozások nemzetközi zsidó bizottságát. Ehhez 1970-ben csatlakozott az Amerikai Zsidó Bizottság, majd 1973-ban maga a Szövetség Fiai elnevezésű Liga és utána az Izraeli Zsidó Tanács.

Így kerülhetett sor 1970 februárjában a zsidó képviselő kérésére egy megbeszélésre az Egyházak Világtanácsa genfi székházában. Ezt a találkozót az EVT Végrehajtó Bizottságának az ülése alkalmával rendezték meg, így azon a Végrehajtó Bizottság tagjai is részt vehettek. Jellemző, hogy a napirenden ilyen témák szerepeltek:

- Az Egyházak Világtanácsának bevonása a felekezetközi ügyekbe és a felekezetközi segélybe.
- Az Egyházak Világtanácsának a programja a faji megkülönböztetés elleni küzdelemre vonatkozóan.
- Az élő hitű emberek közti párbeszédéről szóló tanulmány ismertetése.
- Az ifjúság kérdése.

Megalakítottak egy szűkebb körű irányító bizottságot a nagyobb találkozók előkészítésére, és a közös in-

formációcserére, a sajtóban hivatalos közlemény jelent meg, először ismerve el ezzel a hivatalos kapcsolatot.

A világgözösség keresése

A világgözösség keresése igen fontos mind az Egyházak Világtanácsának tagegyházai, mind a Keresztyén Békekonzferencia számára. Mi elmondhatjuk, hogy a magyar zsidóság és a Református Egyház számára a világvallások képviselőinek moszkvai konferenciája adott eddig soha nem tapasztalt ösztönzést az egymásért és a világot való közös felelősség megvalósítására. Így kapcsolatunk valóban gyakorlativá vált, mert a béke megmentéséért érzett közös felelősség hozott közelebb bennünket egymáshoz.

Szeretném ráirányítani a figyelmet a Biblia békefogalmára! A bibliai „sálóm” sohasem jelenti az egyéni békét vagy a lelki békét, az Istennel való békességet is csak igen ritkán. „A sálóm sohasem egy egyén belső békéje vagy lelki békéje. Mindig konkrét, mindig empirikusan megtapasztható egy családban, egy-egy nép kül- és belpolitikájában. Ritkán van szó Istennel való békességről. A sálóm elsősorban az emberi körbe tartozik, de elválaszthatatlanul összefügg vele Isten. Ő adja és Ő igéri.” (Dr. Tóth Károly: Főtitkári jelentés, Theológiai Szemle, 1973. 5—6. sz. 169. l.)

Azt hiszem, egyetérthetünk azzal is, hogy a béke nem befejezett, hanem a világgal veleszületett lehetőség, amelyet meg kell ragadni, mégpedig azért, mert ez a béke Isten jövődő valósága; s mivel Isten jövődő valósága, ezért emberi lehetőség is. Nyilvánvaló, hogy Isten békességét, amire a Kijelentés utal, ember nem valósíthatja meg, mint ahogy Isten országát sem tudja megvalósítani; de a világbékét az embernek kell megvalósítania, sőt az embernek Istentől kapott megbízása ez, és az Isten békességéről szóló üzenet kötelezi erre az embert (számunkra, reformátusok számára ez a fogalom még tovább bővül az újszövetségi „eiréné”-vel).

Ebben a vonatkozásban szólni kívánok egy másik közös aspektusról, *Isten országának az üzenetéről*. A múltban majdnem minden esetben le volt terhelve a zsidó—keresztyén párbeszéd a misszió fogalmával. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy ez a kérdéskör — mint ahogy már említettem — a mi részünkről átértékelésen ment keresztül. Úgy gondoljuk, hogy ennek egy „közös missziói” szolgálatban kell kifejeződnie, amely kölcsönössé válik a szenvedő emberiség, a béke és az emberiség jövője szempontjából. Fogalmazhatnám úgy is, hogy *nem térítésről, hanem küldetésről* van szó. Isten országa nemcsak a misszionáriusoknak ígértetett meg, hanem azoknak is, akik cselekedeteikkel mutatják meg, hogy szeretik felebarátaikat. Az igazság és a szeretet Isten alapvető tulajdonsága, amit nem lehet egymástól elválasztani. Ennek ma központi jelentőséget tulajdonítunk. Valljuk, hogy Isten szeretete mind a zsidó, mind a keresztyén hagyományban minden teremtményre kiterjed. Mi nem szónoklatainkkal akarunk bizonyosságot tenni Istenünkről, hanem példát akarunk mutatni a világ előtt. Régebben az ökumenén a lakott földön élő egyházak közösségét értették, ma már világos, hogy az ökumené az egész lakott Földet jelenti: „Az Úré a föld és annak teljessége, a föld kerekessége és annak lakosai” — mondja a 24. zsoltár. Ezért ma az ökumené kulcskérdése, hogy az egész lakott Földön élő emberiségnek a békére, az igazságra, a szabadságra és az egy-ségre irányuló törekvésében hogyan hozhatók egységbe a különböző vallások közösségei egységet célzó erőfeszítései. Így került az érdeklődés középpontjába Isten országának a teológiája. Isten ígéretében bízva tudjuk, hogy az ember vágya és küzdelmének sikere végső so-

ron Isten kezében van, tehát „a fenyegetett és szenvedő emberrel vállalt szolidaritásban nyilvánul meg ma ez az egység” (dr. Tóth Károly: Püspöki jelentés, 1980).

Ez a különbségek ellenére is azt jelenti, hogy mivel Istent közösen elismerjük Teremtőnek és Szabadítóknak, saját tételeink fenntartása mellett Istent nemcsak mint Teremtőt ismerjük el, hanem egyesülünk a Messiásba vetett reménységben, aki mindkettőnknek alapul szolgálhat a világban uralkodó békéért és igazságosságért való közös biznyságtételhez és cselekvéshez.

Közös fáradozásaink az emberiségért végzett szolgálatokba torkollnak, amilyenek az atomveszély elhárítása, a szegények és elnyomottak melletti bátor kiállás, a fegyverkezési verseny elleni harc, a faji megkülönböztetés elleni küzdelem. Manapság „az új nukleáris stratégia” értelmében a korlátozott atomháború doktrínájáról beszélünk. Így még sürgetőbbé és létfontosságúbbá válik számunkra minden békekezdeményezés, a helsinki egyezmény jövője, az európai enyhülés folyamata, amiről Madridban folynak tanácskozások. A Béke Világtanács budapesti felhívása értelmében még nagyobb szükség van összefogásra, a veszély tudatosítására.

Közös elkötelezettséget érzünk a Harmadik Világ népeinek a fejlődéséért is. A leszerelés és az afrikai népek felemelkedése között összefüggés van. Ma több pénzt költenek fegyverekre, mint a népek alapvető emberi gondjainak, élelmezési, egészségügyi, tanulási stb. problémáinak a megoldására. Ezért világos számunkra Isten országának a parancsa: életet akarunk, és nem halált, a szegények, az éhezők és az elnyomottak oldalán állunk. A nehéz nemzetközi helyzetben reménységgel vagyunk, hogy sajátos szolgálatunkkal hozzá tudunk járulni az emberiség békéjéhez. Amikor a békétlenség és a jogtalanság ellen felemeljük szavunkat, akkor az hat át bennünket, hogy Isten ennek a világnak teljes üdvét akarja, és ezért minden erőnket latba kell vetnünk. Így egymásra tekintve nagyon közel bennünk Isten országának és ennek a világnak a szolgálata.

Párbeszéd a budapesti Skót Misszió keresztl

Végezetül — az előző találkozók megegyezése alapján — néhány szót szeretnék szólni arról, hogy miért a Budapesten működő Skót Misszió a hívő zsidóság és a Református Egyház közötti dialógus munkálásának az eszköze. Az elmondottak szellemében most csupán néhány tényre szeretném ráirányítani a figyelmet.

A Missziót 1841-ben alapították. *Dr. Blach* és *dr. Keith* skót lelkészek a Szentföldről hazatértükben megbetegedtek. Megálltak Budapesten, hogy itt töltsenek néhány napot. Tartózkodásuk során fülükbe jutott egy magyar rabbinak ez a kijelentése: „Küldjenek csak misszionáriusokat ide, majd felvesszük a vitát velük!” A két skót betegségéről értesült *Mária Dorottya*, József nádor felesége, aki protestáns volt, de a pozsonyi rabbitól héber órákat vett, hogy eredetiben olvashassa az Ószövetséget. Ő karolta fel az ügyet, hogy a skótok missziói állomást létesítsenek. Ugyanebben az időben épült a Lánchíd is, és *Clark Ádám*, aki maga is skót volt, kérte a skót egyházat, hogy brit munkásai számára létesítsen egy missziói állomást. Röviden ez a Misszió megalakulásának a története.

Munkájára nézve általános jellemzőként el lehet mondani, hogy „a térítés” — különösen a szó vulgáris értelmében — sohasem volt célja a zsidómisszióknak. Leg-

fontosabb feladatának a nevelőmunkát tekintette. Lelkészei mindig azon a véleményen voltak, hogy a kölcsönös félreértésekből veszedelem és feszültség támadhat, amit enyhíteni vagy éppen kiegyenlíteni másképp nem lehet, csak a kölcsönös testvériszeretben. A missziói állomás legfejlettebb munkaága a leányiskola volt, amelybe vegyesen jártak zsidók és keresztyének. A nevelői munka módszerére nézve nagyon jellemző, hogy az iskolapadokban egymás mellé ültették a zsidó és a keresztyén növendékeket azzal a céllal, hogy megszeressék egymást, és így elejét vegyék az antiszemita szellemnek és érzületnek. A zsidó tanulók vallásoktatását a legképzettebb rabbik végezték, akik bejártak az iskolába. Az agresszív térítési szándék ellen szolgáljon adalékul, hogy a Misszió százéves története során 100-nál több izraelitát nem térített át a keresztyén hitre, voltak viszont olyan keresztyének, akik izraelitává lettek. Mai szóval úgy lehetne mondani, hogy a munka a kölcsönös dialógusnak, egymás emberi értéke és méltósága elismerésének a jegyében folyt.

A Misszió különösen 1938-tól kezdve segített nagyon sokat a zsidóságon. A német megszállás alatt már neve miatt is óvatosságra kényszerült ebben a tekintetben, de munkatársai minden veszélyt és meghurcoltatást vállalva folytatták tevékenységüket, ami akkor valóban életmentés volt. A nyilas uralom alatt 2—300 embert rejtettek el az épületben. Ennek az embermentő szolgálatnak mártírja is volt. A nevelőnök vezetőjét, *Haining* kisasszonyt a skót egyház a háború okozta veszélyhelyzet miatt hazarendelte. Ő azonban inkább a rábizottak megmentését tartotta hivatásának, és végezte addig, amíg haláltáborba nem hurcolták, ahol mártírhalált szenvedett.

Ez a missziói állomás ma a skót egyház úgynevezett Izrael és az Egyház Bizottságának a felügyelete alatt végzi tevékenységét. Ma is azon van, hogy a testvéri kapcsolatokat ápolja.

Korunk ökumenikus lelkületétől eltelve a különböző felekezetek kölcsönös szeretetben és megbecsülésben élnek egymással. A múltra visszatekintve hálával tudunk megemlékezni arról, hogy Magyarországon az izraelita és református együttműködésnek mély gyökerei vannak. Hiszem, hogy kezdeményezésünk eddigi eredményei alapján irányt tudunk mutatni szélesebb körben is, elsősorban a szocialista országokban élő zsidó és keresztyén közösségek testvéri együttműködéséhez.

Köszönetet mondok a meghívásért. Úgy érzem, ez az alkalom is beszédes bizonyítéka a közöttünk levő testvéri kapcsolatok elmélyülésének, s egymás kölcsönös megbecsülésében és szeretetében fejtjük ki tevékenységünket népünk és az emberiség jelene és jövője érdekében.

Tamás Bertalan

IRODALOM

Martin Buber: *Betwen man and man* (The Fontana Library, 1973.); — Jewish-Christian Dialogue (Kiadja: az International Jewish Committee on Interreligious Consultations és a WCC Sub-unit on Dialogue with the People of Living Faiths and Ideologies, Genf 1975.); — *Journal of Ecumenical Studies* 1975—76. évfolyamok; — *Study Encounter* XI. évfolyam 4. szám, 1975.; — *Current Dialogue* (Continuing CCEP Newsletter NO Winter 1980/81.); — *Handreichnung* Nr. 39. Zur Erneuerung des Verhältnisses von Christen und Juden (Für Mitglieder der Landessynode, der Kreissynoden und der presbyterien in der evangelischen kirchen im Rheinland); — *For-gács Gyula*: A százéves Skót Misszió, Budapest, 1941; — *Dobos János*: A Budapesti Skót Misszió nyugdíjas lelkészének szíves szóbeli közlései.

Közös állásfoglalás a református–izraelita párbeszédéről

A Magyarországi Református Egyház küldöttsége dr. Bartha Tibor püspöknek, a Zsinat lelkészi elnökének vezetésével, valamint a Magyar Izraeliták Országos Képviselete vezetői, élükön Héber Imre elnökkel a Mindenható Isten iránti hálaadással emlékeztek meg arról, hogy a két felekezet közötti jó kapcsolatnak gazdag történelmi hagyományai vannak. Ezeket a szálakat erősítette meg az 1978-ban, a MIOK elnöksége által Debrecenben tett látogatás, amely nemcsak újra kifejezésre juttatta a testvéri együttműködés lehetőségeit, hanem ezen túlmenően a jövőbe is mutatott: a további közös szolgálatvégzés lehetőségeit is megvilágította.

Mindkét felekezet részéről aláhúzták: a testvéri együttműködésnek a legfontosabb alapja a két felekezet különböző hitének egyazon, közös parancsa, az örökkévaló Istentől vett küldetése: a Mindenható tisztelete és szeretete, ezzel egyidejűleg az emberért végzendő szolgálat, melyhez elengedhetetlenül hozzátartozik társadalmunk hazafias célkitűzéseinek, humanitárius programjának támogatása.

A párbeszéd során megállapították, hogy Isten legnagyobb ajándéka az ember számára nem a hatalom, hanem a béke. A bibliai „béke” (sálóm) fogalmának elemzése során aláhúzták: Istennek ez az ajándéka, amely jelen kell hogy legyen az egyénben, a család közösségében, az azonos hitűek és a különböző felekezetűek, valamint a különböző világnézetű emberek közösségében is, a hívő ember számára nemcsak ajándék, hanem egyúttal kötelesség is, azaz ennek a békeségnek a megvalósítására való törekvés történelmi küldetés is. Isten a békeséget és nem a háborúság gondolatát plántálja az emberi szívekbe és lelkekbe, hogy az emberiség boldogulhasson.

Mindennek fényében közösen fordították támogató figyelmüket a Hazafias Népfront VII. kongresszusa

elő, hangsúlyozva, hogy valamennyi hívő ember érdeke, hogy a nemzeti egység tovább erősödjék a magyar nép körében, s gazdagodjék mindazzal, amit a magyarországi egyházak és felekezetek tudnak hozzátenni ehhez a szolgálathoz.

Nemzetközi vonatkozásban megállapították, hogy hitükből fakadó elkötelezettséggel tesznek meg mindent, hogy hozzájáruljanak a Helsinki záróokmányban foglaltak megvalósításához, az enyhülés politikai és azon túlmenően a katonai leszerelés megvalósításának szorgalmazásához. Ezzel párhuzamosan elítéltek minden olyan törekvést — köztük elsősorban a faji megkülönböztetés mindenfajta változatát, a neofasizmust és az antiszemizmust —, amely megromthatja a békeségre és az igazságosság érvényesülésére irányuló erőfeszítések hatékonyságát, a népek között békétlenséget és kapcsolatainkban elhidegülést teremt. Ezért is látja mindkét felekezet sürgető szükségét annak, hogy a világvallások közötti párbeszéd tovább folytatódjék és erősödjék.

A két felekezet közötti testvéri együttműködés további építésére nézve ajánlásokat fogadtak el, amelyeket a jövőben kölcsönösen érvényesíteni kívánnak. Így a többi között elhatározták, hogy kölcsönösen képviselik magukat a két felekezet kiemelkedő rendezvényein; a tudományos testületekben a bibliai szaktárgyakban kicserélik tapasztalataikat, tudományos közleményeknek adnak helyet kölcsönösen kiadványaikban!

A párbeszéd e történelmi jelentőségű újakezdését — melynek első lépése a Magyar Izraeliták Országos Képviselete debreceni látogatása volt a Református Kollégiumban — értékelve örömmel állapították meg kölcsönösen, hogy Isten gazdag lehetőségeket tár a két felekezet elé testvéri közösségüknek nemcsak kifejezésére, hanem annak megvalósítására is.

KULTURÁLIS KRÓNIKA

Mai színházakban

Az ember tragédiája

Mikor is játszódik Az ember tragédiája? Ne siessük el a választ. Kivált ne feleljük azt, hogy az egyik szín ekkor, a másik meg akkor; a római szín például Péter apostol korában, a párizsi a nagy forradalom idején, a Tizennegyedik szín pedig néhány ezer év múlva. Vezess jövőmből a jelenbe vissza — kérleli Ádám Lucifert (az eszkimó-szín végén), sikoltva vagy suttogva, s a válasz: *Ébredj hát Ádám! Almod véget ért.* Akkor tehát a Teremtéskor játszódik Az ember tragédiája, az első szín — mondjuk — a hetedik napon, a második a bűnbeeséskor, a

harmadik pedig az Édenből kiűzetéskor, s eztán már valamennyi ekkor, hiszen a közbülső színek: álom. Vagy talán százhusz évvel ezelőtt játszódik ez a mű, akkoriban, amikor Madách Imre megírta? Meglehet; filológusok idézgetik, hogyan bukkannak elő a Tragédiában Madách gyötrő gondolatai, vívódásai. Ádám álma így Madáché lehet, s vele az akkori kor emberé, aki bizony nemcsak ebben a műalkotásban kérdezgette: mivégre van az ember a világon? Ily módon a helyszín meghatározása is könnyebb, mert így minden a gondolatban játszódik le, a képzeletben (s ez olykor sokkal igazabb, mint a való). Akkor netán

azt is lehetne mondani, hogy Az ember tragédiája mindig és mindenütt játszódik, amióta az ember fölnevel sorsára s megkérdi: mivégre él?

Színrevívói a Tragédiának gyakran vesződtek azzal, hogy történelmi képsornak tekintsék és láttassák-e a művet, vagy valami másnak. Teljes szövegét a műnek (azt hiszem) sosem adták színpadon, s a rövidítések gyakran értelmezések is — vagy átértelmezések. Az az előadás, amelyről beszámolni szándékoztam, s amely inkább töprengésre készített, a teljesség illúzióját adja olyannyira, hogy némelyek, s nem is egészen igaztalanul, afféle illusztrációnak, szinte iskolás előadásnak tartják a

Madách Színház *Lengyel* György rendezte bemutatóját (amelynek nevezetessége, hogy Budapesten első ízben jelent meg a *Tragédia* a Nemzeti Színházon kívül).

Valami mégis hiányzik ebből az előadásból.

A színpadi tér szellemes és ügyes, egy dobogó, néhány híd, s néhány palánkszerű idom, amelyeket különféleképpen engednek le vagy húznak följebb, s amelyeknek így változó síkjára *Keleti Éva* diákepeit vetítik a helyszínek érzékeltetésére. Folyamatossá válik így az előadás, pillanatok alatt végbemegy a színváltás és mégsincs igazi sodra az előadásnak. Jó színészek jó alakításainak tanúja a néző. *Ádám: Juhász Jácint, Éva: Almási Éva, Lucifer: Huszti Péter.* Mindhárman mai típusok, mai „ideálók”; *Almási Éva* igazi mai nő, *Juhász Jácint* tette-rekés mai férfi, *Huszti Péter* mai értelmiségi.

Mégis a mai értelmezést hiányolom az előadásból. Meglehet, az én hibám. Szeretem a *Tragédiát*, ha csak tehetem, megnézem újabb és újabb előadásait, a Nemzetiben, Szegeden, a televízióban. A tévéváltozat láttán vetette föl az ötletet egy barátom: filmen játszhatta volna ugyanaz a színész *Ádámot* és *Lucifert*, mintegy az ember kétféle énjét, s lett volna így a *Tragédia* az ember töprengése, vívódása önmagával. Miért is ne? A Madách Színház nézőterén pedig, a teljesség és hitelesség illúzióját adó, korrekt, s kicsit időtlen előadás végeztével az ötlött eszembe: miért ne játszódhatna egyszer egy előadás a *jelenben*? Hiszen — a műsorfűzetben olvasható — így írt *Babits Mihály* is Madách Imre születésének centenáriuma: „*Olvasd újra művét, s úgy fog rád hatni, mint valami véres aktualitás; korod és életed legégetőbb problémáival találkozol; szédülten és remegő ujjakkal teszed le a könyvet. A versek, amik nehézkesek és avultak voltak megírásuk napján, frissek ma, mint-ha tegnap keltek volna; mint némely sütemény, mely szárazon és keményen jön ki a sütőből, frissességet nyer az idő fürdejében.*”

Nem tudom, hol olvastam valaha, hogy a *Tragédia* színei nemcsak a történelemben követhetik egymást, hanem bizonyos mértékig egy emberélet szakaszaira is emlékeztethetnek. Az egyiptomi *Ádámot* az épp férfiúvá serdülő ifjú tettereje hevíti, aki világbíró alkotásra kész, az athéni már a társadalmi hőstettre kész érettebb ifjúkor jelképe lehet, a római pedig az élvezetekre törő emberé, a férfikor kiteljesedésekor; ellenhatás a befeléfordulása (*Bizánc*),

majd a kételkedés, a magány válságos férfikora váltakozik az érett, gondolkodó, csalódással is birkozó forradalmár életkorszakával (*Prága és Párizs*). A sürgés-forgás szemlélője lesz a londoni *Ádám*, s a későbbi az idősebb ember reményvesztését, alkonyi föllobbanását, Földről örökéletre vágyódását, és elaggását jelképezheti. Valami igazság ebben is van. Minden emberrel megeshet, hogy életpálya-kezdésekor szívesen beletekintene a jövőbe, érdemes-e küzdenie. S talán ki-ki bölcsebben élne, ha ifjúkora szellemi küszöbén végiggondolná, mi is, s miképp körülhatárolt az egyéni és a közérdek, a szerelem, a hit, a tudás, az ésszerűség, a forradalmiság, s végül a család — igen, ezáltal a szónak abban a magyaros értelmében is, amely nemcsak a közösséget, hanem ebből elsősorban a gyermeket illeti.

De vajon a *Tragédia* nem a modern ember kétségeinek s a modern világ nagy leckeinek a tükré-e? Behűnyom a szemem. „*Milliók egy miatt*” — hiszen ez huszadik századi szó! Kényúr, termett bizony a mi korunkban is — és milliók élete veszett oda. S az athéni szín nem lehet-e koholt per? A római orgia a ma emberének szerelmi erkölcséhez nem hasonlítható-e? Dogmatikus viták századunkban nem fordultak elő? Tudomány nem volt-e kiszolgáltatottja hatalmaskodóknak? S a párizsi színben nem jelennek-e meg mai túlbuzgók, valódi és ál-árulók, vádolók és bírók? A fogyasztói társadalom bajai, ha tetszik: az energiaválság előtti pillanatok nem ismerhetők fel a londoni színben? Az önhitt tudomány embertelenítő erejét nem érezhetni a falanszterben? S az energiaválság még senkinek sem juttatta eszébe, hogy jöhet idő, amikor „oly kevés a foka-faj”?

Elhessenteni illő talán ezt az elképzelést, mert — bevallom, magam sem gondoltam végig — sántikálna talán a hasonlat-sorozat. Meglehet, ha egy rendező efféle előadásra készülné, húznia kellene itt is, ott is, nem keveset. Mégis, egy töprengő napon előveszem majd Madách Imre százhuszesztendő művét, újraolvassom, ha szédülten is, újralapozom, ha remegő ujjakkal is, hogy korom és életem legégetőbb problémáival találkozam benne. Képzeletem színpadán a fáraó, *Miltiádész*, *Kepler*, *Danton*, s a többiek mind e századi viseletet öltenek, a szinte jelenkorú történelem arcaira ismerem majd, s fölneszelek: „*egy szózat zeng feléd szüntelenül, mely visszaint s emel, csak azt kövesd*” — „*ember küzdj és bizva bizál*”.

A szuzai menyegző

A történelem gyakran jelenidejű: legalábbis alakjai vagy alakjainak egy-egy jellemvonása, eseményei vagy szavai a jelenre rimelnek, tanulságosan. Drámairók ezért is választanak szívesen történelmi témákat. Így tesz *Sütő András* is, akinek műveiben a mai gondolatok hordozója a történelem. Emlékezetes *Kálin-drámája*, a *Csillag a máglyán*, amely valójában arra int, hogy haladó gondolat is válhat (önvédelemből talán) konzervatívvá; *Káin és Abel* című drámája a bibliai történetet fonákján mutatja be, hogy ellentmondjon a megalkuvásnak és az elvtelen alázatnak (kibicsaklik kissé e művének gondolatmenete, nem egyszerűen azért, mert az évezredek jelképrendszert megtagadva *Káint* földenti és hőssé avatja, hanem mert a kényuraság meg a szolgaság ellen az elnyomottak fölszabadításával, és nem a megölésével kell föllépni). Új drámájában ugyancsak szabadság és elnyomás, nemzetek közötti megbékélés és nacionalizmus, helytállás és megalkuvás ellentét-párja körül járnak a gondolatai.

Történelmi eseményt formál ezúttal is drámai elbeszéléssé *Sütő, Nagy Sándor* esetét a perzsákkal. Erről tanulmánya is jelent meg *Perzsák* címmel a *Nagynyedli fügefavirág* kötetében. Közhely az, hogy a hódítók a leigázottaknak nem behódolására vágytak, hanem a szeretetüket áhíhták. A makedón *Nagy Sándor* ezt a legenda szerint szóról szóra értette: maga a legyőzött *Dareiosz* lányát vette feleségül, s parancsára tízezer hadfia tízezer perzsa nőt. Meglehet (a darab és az előadás ezt sejteti), *Roxáné*, *Sándor* hitveseként a nászban a háború folytatását látta más eszközökkel, afféle ellen-Lüszisztráté gyanánt, de *Sütő András* ezt a lehetőséget legfeljebb föl-villantja, ő nem fogadja. Ő visszaretten az erőszaktól, mégha gyermekáldás következik is belőle. Rettenetét mutatja az is, hogy a dráma hőseül valójában azt a főurat választja, *Parmeniont*, aki maga is mérsékelni igyekszik *Alekszandrosz* önmagát-istenítő kultuszát, aki „poétalélek”, akinek aggályai és kételyei vannak, aki megengedheti magának, még ha tilos is, hogy így szóljon *Sándorról*: „*Mondom ezt az Ő utasítására és meggyőződésem ellenére*”, de akit hűsége tesz kegyvesztetté: „*Végletekben gondolkozol*” — mondja — „*csak fanatikus hívőt és árulót tudsz elképzelni? A kettő között is lehet valami. Az a büntetett állapot, amiben én vagyok. Büntetésből kaptam a megbízást, hogy közöljem veled mindazt, amiben nem hiszek*”.

Ez a Parmenion a főszereplője *A szuzai menyegzőnek*, s talán azért is, mert tudja Sütő is: történelmi korokban nem szélsőségekben kell gondolkodni, hanem épp „a kettő közötti” emberek azok, akik a legtöbbet szenvednek és a legtöbbet tehetnek, akik tehát drámai hősök, ha épp nem tragikus hősök is. Parmenion osztozik Sándor vétkében, noha maga-istenítését nem helyesli; Parmenion békíteni akarja Bétiszt, a perzsa partizánt, az ellenállót, a kemény embert, akit bokáján, átfúrt bokáján szíjra fűzve vonszolnak Sándor elé, békíteni akarja, hogy túlélje a nemzeti katasztrófát.

A néző beleborzonghat a kérdésbe: például a pánhellénizmus gondolata hány népnek-nemzetnek ásta meg sírját, s a történelem során hány sírba hány nemzet sülyedt el? Sütő szemében nem ül gyászkönyv, ő nem siratja a perzsákat, akiket nászra kényszerített Sándor, még a tízezer gyermeket sem siratja, akik a szuzai menyegző után a kellő időben megszülettek. Hiszen „nem adták föl a küzdelmet az asszonyok sem. Utolsó mentsvárunkba, az anyanyelv védősáncái mögé menekültek. Im már egyetlen és utolsó szövetségeseinkre: az Időre utalva, a pillanatot várták, hogy ősi dalaikat és isteneik nevét gyermekeik fülébe ültessék” — írja tanulmányában Sütő András, a drá-

mában pedig így szól Parmenion szavával: „Csak nem fogja őket (ti. a gyermekeket, akik a szuzai menyegzőn fogantak) az anyjukra bízni. Hogy visszaneveljék őket — a ti ügyeteknek? A ti isteneiteknek? Hogy állandó gondja legyen a följelentők alkalmazásával. Akik följelentik neki — az altató dalaitokat? A világ ura nem fél a haláltól, de hidd meg, jól ismerem: tart az altató dalaitoktól.”

Parmenion kísérlete, hogy a szélsőségeket elkerülje, csődöt mond. Az élő Sándor csak bünteti, a halott kivégezteti a dráma szerint; a történelem szerint az igazi Parmenion félrehúzódt, ezért Alekszandrosz összeesküvéssel gyanúsította és megölette. Tragikus végkifejlet ez, mert a dráma csak akkor hat igazán, ha áldozat hitelesíti a gondolatát. „Ki mondja meg, hová meneküljünk az álmainkból is” — kérdi a színmű zárópillanataiban Éanna, Parmenion párja, aki önkéntes szerelemmel szerette azt, aki erőszakkal nem akarta magáénak őt. Szép gondolat ez is, kár, hogy a drámában nem eléggé kidolgozott, s az előadás sem hitelesíti, miért talál egymásra ez a két ember, egymáshoz nem illő, mégis miért egymáshoz hasonló.

Szólni kellene az előadásról is. Úgy vélem, sikeres a Nemzeti Szín-

ház *Ruszt József* rendezte előadása — magam mégis idegenkedem tőle. Szertartás-színháznak mondják Ruszt színházát, de talán nem minden műhöz illik az ő stílusa. A dobogó, amely hol fölemelkedik, hol lesülyed, nyilván jelképes szándékkal mozog, s noha a voltaképp díszletlenül színpadtér feladata volna a mű számára teret adni, mégis mintha olykor elterelné a figyelmet a szövegről, a párbeszédekről, a dikcióról, a gondolatokról, a tartalomról. Másképp nézi és érti ezt az előadást, aki előzőleg elolvasta s már jól ismeri Sütő András művét; aki pedig utána olvassa el, másképp emlékezik az előadásra.

Bármint legyen: aki elolvassa *A szuzai menyegzőt*, jó művet olvas el, meggondolkoztató drámát ismer meg. Bizony, az emberiségnek olykor lesütött szemmel kell a történelem szemébe néznie. Nem hódítás, „nem sokaság, hanem lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat”. A történelem az emberiség szenvedéseinek példatára. Intelem a jelenkor emberének, hogy az élet nem az erő függvénye, a győzelem nem háborúé, a jövőnk csak békeességéből fakadhat. A világ békeességéből, s kinek-kinek belső békeességéből. „A jövőnk a béke emberé.”

Zay László

„Egyedül nem megy...”

Gyermekkorom feloldhatatlan paradoxonjai közé tartozott az a közhelyszámba menő felnőttbölcseesség, hogy a bohócok mindig szomorú emberek. Annyit még csak megértettem, hogy a fáradságos tanulás és munka nem feltétlenül kíván harsszó jókedélyt, de hogy a nevetető, sikereket halmozó, gyerekek és felnőttek kedvencei, a bohócok miért szomorúak vagy miért szükségképpen azok, nem fért a fejembe. Azóta már megtanultam a tréfa és a humor komolyanvételét, azt hogy emberi életet hit és humor nélkül élni nem lehet.

Sándor Pál Ripacsok c. filmjének vetítésére fenntartások nélkül készülttem, egy óra kikapcsolódásra számítva. De nem így történt. Mielőtt még meglepődésem tárgyát elmondanám, ami gondolkodásra késztetett, hadd osszam meg az olvasóval a film cselekményének rövid tartalmát, ami önmagában véve még nem az úgynevezett mondanivaló.

Salamon András és *Stock Ede* énekes-táncos bohócpár, akik ketten egy háromszárú nadrágban adják elő kupléjukat, melynek eszmei mondanivalója: egyedül nem megy. Egyszer aztán Ede arra érkezik meg a műsor kezdetére, hogy kihagyták a számból és helyét Bogárka „művésznő” foglalta el. Ede elárultatásában bosszút esküszik, és a film során többször meg is villan kése. Partnerét pedig lassan, de biztosan a lelkiismeretfurdalás veszi munkába, míg végül megint együtt illegetik magukat közös daluk ütemére.

Kérdezhetné valaki, hogy mi ebben a történetben az, ami a nevetés hullámainak elülte után megmarad a néző fejében? A bohóctörténet jelenetein kacagó néző egyszerűen rádöbben, hogy egy végtelenül szomorú történetet lát. Mintha tükörbe látna mindennapos árulásait és magáramaradásait! Jóllehet a mű minden szereplője Budapest éjszakai életének panoptikumfigurája,

mégis ez a szándékosan zárt világ szélesebb horizontot sejtet. A szélesebb látóhatár alá odafér az egész emberiség, ahogy láncreakció módjára, mind bonyolultabb kiterjedésben elárulja egymást. A szereposztás kettős: egyszerre áruló és elárult, hűtlen és elhagyott e világ minden szereplője. A fehér bohócarc éppen ezt a legáltalánosabb felé való kacsintást sugallja a nézőknek. A film rendezője tehát moralizál. A mindennapi hűtlenségek legváltozatosabb formáit mutatja be egymást követő jeleneteiben. Mennél inkább mélyebbre nyúl a művészvilág kullisszái mögé és alá, annál inkább közelít az általános felé. Mindezt pedig teszi olyan biztos kézzel, hogy egyetlen pillanatra sem enged el a nézőt, olcsó dörgedelmekhez és könnyfakasztó trükkökhöz sem folyamodik. Feltételezve azt, hogy a filmszínházak közönségének ön- és társadalmi tudat, etikai érzék szerinti csoportjai a mindenkori véletlen szerint állnak össze egy-egy vetítés-

nél, minden csoport számára külön-külön felfogható üzeneteket küld ez a filmalkotás. Ez a sokféle hangból komponált, de egylényegű mondanivaló könnyen létrehozta az azonosulást a sokféle felkészültségű és lelkesületű nézőközönséggel. Sándor Pál moralizálása tehát ilyen szempontból megállja a helyét, mert eljut azokhoz, akiknek szánja.

Sándor Pál filmjének módszeréből tanulságul kívánkozik az az akár analógikusan is értékelhető módszer, ahogyan céltudatosan és sikeresen közvetíti mondanivalóját: ne hagyjuk el, ne áruljuk el egymást. Ezt a nem csekély gondolatot sikerült a film alkotóinak abszolút filmszerű

eszközökkel kifejteniük, elkerülve az öncélú moralizálás buktatóit.

Amikor a néző megtalálja azt a szálát, amelyre egymás után felfűzheti a szereplőket, elárultatásuk és gyarlóságuk sorrendjében, akkor egyre inkább kíváncsi lesz érdemes-e folytatni, amikor előbb-utóbb mindenkiről kiderül, hogy zsákutcába jutott. Meglehetősen komor pillanat például, amikor az egymásra acsarokodó barátok kezéből egy oktalan állat, egy idomított majom kapja el a kést. Eddig jutott volna az ember? Mindenki cinikus, buta vagy életképtelen ebben a parabolában? Igen erős ez a kérdés és nyilván szándékosan. Komolyanvételét szolgálja a

színészi játék ritkán látható magas színvonalra. A két főszereplő: *Garas Dezső* és *Kern András* alakítása a mondanivaló teljes átélését mutatja. Mire a néző már minden szereplőt kinevetett és megsajnált, egyszerre csak újra együvé sodródik a két főszereplő és a TV jól karikírozott szilveszteri műsorának hajnali felvételén ismét egymás mellett éneklük a refrént: *egyedül nem megy*. Még nem lehet tudni meddig tart a béke, de az biztos, hogy erre van a megoldás iránya. Van még lehetőség, ettől a néző is kicsit megnyugszik, nyitottabb szívvel indul saját „színpadá” felé és talán jobb is lesz ezután. *Dusicza Ferenc*

Tallóztatás teológus szemmel

Számáron felül

Még februárban jelent meg a Valóságban *Kosáry Domokos* érdekes tanulmánya „*Értelmiség és kulturális elit a XVIII. századi Magyarországon*” címen, melyből érdemes néhány mondatot idézni. Kultúrtörténetünk tudós kutatói már régen tudják, hogy a „vértelen ellenreformáció” századának nevezett korban jelentős szerep jutott a kultúra terjesztésében és ápolásában a sokszor üldözött és diszkriminált protestáns egyházaknak. „Az evangélikus egyház, a létszámban és anyagi erőben a leggyengébb (...) kulturális szerepét főleg viszonylag urbanizáltabb társadalmi bázisának köszönhette. Bizonyos számú nemesen kívül ugyanis az ország nyugati és északi részének régi városaira támaszkodhatott, amelynek több nyelvű (magyar, német, szlovák) polgárai ekkor még mind Hungarusként tekintették magukat. Így az evangélikus egyház érzékeny veszteségek ellenére is megőrizte — mintegy 28 kisebbben kívül — 5 jelentős gimnáziumot, köztük a pozsonyit, amelyet a tudós pietista *Bél Mátyás* reorganizált 1714–1719 között. Pietista szerzőkhöz fűződnek a magyar nyelvű pedagógiai irodalom kezdetei is.” A tudós szerző nemcsak az egyházi értelmiség szerepét vizsgálja, hanem az orvosok, jogászok munkásságát is. „A laicizáltabb evangélikus orvosok, köztük *Boerhaave* tanítványai, olykor már világi szervek, így városok alkalmazottai voltak. Köztük *Perliczy János Dániel* elsőnek dolgozta ki egy hazai orvosi főiskola tervét (1742). Az értelmiségi réteg magasabb szintű, jelentősebb tagjai szinte mind polihisztorok voltak, részint

mert a differenciálódás még nem sokat haladt előre, részint pedig mivel — főként az egyházak szolgálatában — sokféle teendőt kellett ellátniuk.” *Bél Mátyást* nem kell bemutatni, de *Perliczy János Dániel* a magyar kultúrtörténet egyik nagy ismeretlenje.

1705. október 29-én Késmárkon született és orvosi diplomáját 1728-ban Utrechtben szerezte. Mint Nógrád megye főorvosa 1751-ben „felségfolyamodványt” nyújtott be a bécsi udvarhoz, melyben amellel érvelt szenvedélyesen, hogy szükség van az egyetemi szintű orvoskar létesítésére és a tudományos akadémia megszervezésére. Beadványa válasza nélkül maradt, pedig ekkor már számos külföldi tudóstársaság tagjai sorába választotta. *Perliczy* nem csüggedt a kudarc miatt. *Markhot Ferenc*cel és más társaival együtt 1769-ben az egeri kórház keretében egy nyilvános orvosiskolát alapított, amely 1772-ig működött. *Perliczy* 1778. április 6-án Apátfalván halt meg. Aki küzdelmekben gazdag élete után érdeklődik, megtalálhatja *Réti Endre* (Nagy magyar orvosok Bp. 1959.), valamint *Regöly-Mérei Gyula* (Akik legyőzték a betegségeket I. köt. Bp. 1963.) alapvető könyveiben. Az egeri orvosképző iskoláról pedig *Ringelhann Béla* írt két fontos tanulmányt. (Az első magyar orvosiskola, Orvosok Lapja, 1948. 15. sz. — Emlékezés az első magyar orvosi akadémia működésére. Orvosi Hetilap, 1960.)

Idézet egy interjúból

Egy amerikai újságíró nyugalomba vonult hatvanöt évesen. Amiótt szót

ejtünk róla annak nem az az oka, hogy *Walter Cronkite* minden idők egyik legnépszerűbb sajtóembere volt az Egyesült Államokban, hanem az az interjú, amit búcsúzóul március 3-án az USA elnökével készített. Még a műfaja is különös ennek az interjúnak. *Cronkite* kérdései inkább kijelentések, így *Reagan* válasz helyett inkább magyarázkodó félmondatokba menekül és válasza újabb kérdéseket szülnek. Illusztrációul egy bennünket érdeklő kérdés-felelet pár is elegendő.

Cronkite: „Az a kemény hang, amelyet a Szovjetunióval szemben használ, összhangban levőnek látszik kampány kijelentéseivel és ígéreteivel. De vannak egyesek, akik — azt tapasztalom — úgy érzik, hogy ön kissé túlzásba viszi a dolgot, amikor a szovjet vezetést hazugságokkal és hasonlókval vádolja.”

Az elnök válasza hosszabb magyarázkodás és egyetlen érv: „Moszkva olyan ideológiát képvisel, amelynek célja a kommunista világ-állam, s amelyben nincs helye Istennek.” Eszerint *Reagan* elnök gyalázkodásainak oka: az Isten-féltés.

Az interjú politikai elemzése megtalálható a *Magyarország* című hetilapunk március 15-i számában (*Vajda Péter*: Lépéskényszer). Úgy gondolom felesleges *Reagan* elnök állításának ellenkezőjét bizonyítani. Inkább furcsa érvelésének „patinája” készíttetett arra, hogy felemlítsem az esetet. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta bevált érv ez. A kommunizmus legfőbb célja: megsemmisíteni a keresztyénséget, az istenhitet. Így hát keresztyén csak az lehet, aki meggyőződéses antikommunista. Jó volna elgondolkozni J.

Hromadka professzor egy régebbi cikkén, egyik megállapításán. „Megkockáztatom az állítást, hogy a szocializmus, ahogyan az 1917-es forradalomban, majd Kelet-Európa új társadalmi rendjének felépítésében kicsücsösödött, csupán másodlagosan ateista mozgalom. Nem akarjuk leegyszerűsíteni a történelmi valóságot. Csupán azt akarjuk mondani, hogy az újkori szocializmus tulajdonképpeni értelme, kiindulópontja és célja az a törekvés volt, amely az embernek akart segítségére sietni az igazi méltóság és szabadság, egyenlőség és testvériség kivívásában, ki akarta szabadítani az embert a politikai erőszak, osztályelőjogok bilincseiből, az éhségből és nyomorúságból, a társadalmi bizonytalanságból és az anyagi tehetetlenségből.” (A párbeszéd küszöbén. ThSz. 1965. 8. p.)

Meztelenség és moralitás

Az egyetemes művészettörténet egyik legnagyobb alkotása *Michelangelo* csodás reneke a Sixtusi kápolnában: Az utolsó ítélet (1535—1541). A mű prúd bírálói már a nagy szobrász- és festőfejedelem életében arról suttogtak, hogy illetlen, sőt erkölcsstelen látvány ennyi meztelen test a pápák szent kápolnájában, de a megrendelő, művészetbarát III. Pál pápa rá sem hederített a rosszulnyelvű áskálódókra. De nem így a negyedik utód IV. Pál — akiről azt jegyezte fel a történelem, hogy vakbuzgó, szenteskedő ember volt. Ő utasította Michelangelo egyik kitűnő tanítványát *Danielle da Volterra*-t (1509—1566), hogy a meztelen testek pőreségét takarja el. A művész, mestere és a művészet iránti tiszteletből igyekezett kíméletesen végezni népszerűtlen munkáját, mégis mérhetetlen károkat okozott. Szerencsére Michelangelo ezt már nem érte meg, de Volterrát „hálából” a csipős nyelvű rómaiak el is nevezték „nadrágfestőnek” (il Braghettone). Ez a prúdság az álszentség szemérme.

Amit Isten megteremtett, arról mi emberek ne szegyeljünk beszélni, de nem mindegy, hogy hogyan beszélünk róla. Ma sikk, jópofaság, az izléstelen káromkodás és a trágár beszéd, hovatovább már a TV-ben és a rádióban is elfogadott közlésforma. És aki ez ellen szólni mer, vagy nem nyilvánít tetszést a „szabad (vagy inkább piszkos) szájúság” miatt, rásütik az álszentség és a prúdság bélyegét.

A görög—római korban nem volt szegyen a meztelen test. Mégis tanulságos, amit *Artner* Tivadar egyik

elgondolkoztató írásában olvastam, melyben két görög istent „a szűz Athenét” és „a duhaj Dionüszosz”-t mutatja be (Nők Lapja, 1981. márc. 7., 22. old). „Az értelem és ösztön harmóniájára törekvő görögökben a falosz neve és jelképe nem keltett pornográf képzeteket, de nem is gyalázták izléstelen káromlással, nem emlegették úton útfélen, mint manapság már a nők körében is dívik. A szerelmet az istenek legszentebb ajándékának tartották, a nász gyönyörét pedig két ember legszentebb magánügyének. Nem ismerték a képmutatást. Az iskolákban, a gümnazionokban meztelenül tornáztak a diákok, akár az atléták Olimpiában és más versenyeken, mindig nagyszámú nézőközönség előtt. Nők ezeken nem lehettek jelen, de a köztereken, a szentélyek kertjében álló meztelen atléta- és istenszobrokat nap mint nap ők is láthatták. Ezek nemcsak a pompás férfiasságot, hanem a teljes embert elevenítették meg. Az eszményi férfit, akinek vonzó testi szépsége büszke öntudattal, értelemmel párosul. Ösztönlényük hangsúlyozása zavarta volna ezt a teljességet. Ezért nem jelezték a márvány férfialak szörzetét, s hímvezzőjük is kisebb a valóságosnál, akár Michelangelónak az antik márvány atlétákat idéző bibliai Adámján. A költészet és valóság, természet és művészet különbségéről van itt szó. Pheidiasz Dionüszosza, Michelangelo Adámja kiemelkedik a köznapi létből a művészet magasabb szférájába, ellentétben a szexlapok mégoly szemrevaló férfiaktjaival, melyek mindig csak levetkőzött férfiak.”

A lelkipásztorok felelőségéről

A pécsi Nemzeti Színház mutatta be *Illyés* Gyula tizedik drámáját, a „*Sorsválasztók*”-at. Az új dráma egy szenvedélyes hangú vádirat minden megkülönböztetés ellen, amely anyanyelvűk, származásuk, vagy bármi más megkülönböztetőjük alapján ítéli meg az embereket. Az író fontosnak tartotta, hogy a pécsi bemutató műsorfüzetébe előszót írjon „*A szép-író antennái*” címen, melyben hitet tesz az írástudók felelősége mellett. „Ez a téma — századunk nagy meglepetéseként — egyre aktuálisabb. Mintha a fejlődés ésszerű ígéretének teljesüléséhez, az emberiség világméretű, üdvös egyesüléséhez, a szétszakadás poklán át vezetne az út. Mintha az egy akol eljövételét az sürgeténe, hogy a jövőendő lakói képesek már halálra tépni egymást. Hegel hiedelme, hogy az emberiség baljós fokozódása is szerencsés minőségre

válthat át, soha nem volt végsőbb remény. A vastörvényű dialektika, hogy minél rosszabb, annál jobb. Lehet ebben a szemriasztó folyamatban feladata a szépírónak? Bereked a költő, ha tartósan a napi politika levegőjét szívja. De hangszála sorvad, ha azt, ami a levegőben, azaz mindenkinek már a nyelve hegyén van, éppen ő nem mondja ki idejekorán. Idejekorán — itt kétféleképpen érthető. Korábban mindenkinél. A veszély elfajulása előtt. Amikor még lehet tenni az elkerülésére, vagy legalább emberi elviselésére”.

Hisszük, hogy minket is szolgálatra hívott el Isten, de sokszor nem érezzük a csontunkba rekesztett tüzet (Jer. sir. 1,13.) Szeretném, ha az olvasó *Illyés* Gyula fenti szavait úgy olvasná el mégegyszer, ha az „írástudó” mellé odagondolná a papot is.

A kismárkfai paténa

A múzeumoknak is meg lehetne írni a teológiai szemléjét. Hazánk sokszáz állami gyűjteményében, kiállításokon vagy a raktárak polcain sok olyan tárgy, emlék szunnyad, amiben a régen élt keresztyén emberek hitének palackpostája van belerejtve. Csak olvasni kell belőlük.

Ez jutott eszembe, amikor — ki tudja hányadszor — újra megnéztem a Magyar Nemzeti Múzeumnak azt az állandó kiállítását, amely a „Magyar föld népeinek őstörténetét” mutatja be. Itt találkoztam az egyik tárlóban a kismárkfai ezüst paténaival (Ltsz. 74. 3.) amelyek egy méltatlanul elfelejtett remek. *B. Thomas* Edit szerint ez a gyönyörű tálka „nemcsak Pannónia, de az egész korai keresztyén világ különösen figyelemre méltó emléke”. Minden tárgynak sorsa van, ennek is. 1928-ban *Büki* Imre házat épített Kismárkfán. Homokra volt szükség, és amikor a falu Nagymárkfa felé eső szélén a homokot bányászták kincserre leltek. Egy ezüst pohárra egy tálra meg egy csatra. A lelet sok vizsontagság után került a Nemzeti Múzeumba. A pohár elveszett, csak a megtalálók emlékezete alapján próbálták a régészek rekonstruálni. A hitelesítő ásatások megállapították, hogy a leleteket nem sírba helyezték, hanem valamilyen veszély elől rejtették el. A szimbolikus tartalmú díszítményeket a tányér előlapján ütötték az ezüstbe. A tányér szélén 12 absztrahált körökből és vonalakból összerótt emberalak egy kiemelt, kettősfejű 13. alakkal. Köztük 13 „lélekmadar”. A 12 egyforma alak — az apostolok, a 13. kettősfejű — vagy talán glóriás — alak Jé-

zus. A tényér közepén hétsugarú nap, szintén körökből és vonalakból öszszerótt absztrakt képe. Ez a Sol Salutis is Krisztus — jelkép. A nap-szimbólum felé hét hal fordul, köztük három egymásba ütött körrel jelzett kenyerek. A halak szimbolizálhatják Krisztust, hiszen ez egy közismert ókeresztyén jelkép volt, de jelenthetik a csodálatos hal és kenyérszaporítás történetét is.

Az ötvösmesternél megrendelt ezüsttálka ránk örökítette az úrvacsora ősi programját, hiszen az itt szimbolikusan jelölt téma később, amikor már a keresztyén régészeti elemek naturalista díszei válnak általánosakká, számtalan példán ismétlődnek ezek a motívumok. A paténa művészettörténeti és egyháztörténeti feldolgozása még a jövő feladata. A régészek megállapítása sze-

rint már a népvándorlás idején, talán az 5. század vérzivataros éveiben készülhetett ez az úrvacsoraosztó tál.

Ma, a krimik korában, mindenki szeret nyomozni, titkokat felfedezni. A tárgyakból, nyomokból olvasni lehet. Régi korok embereinek életére, gondolkodásmódjára és nem utolsósorban hitére lehet következtetni. Ebben is segít egy kis múzeumi séta.

Dr. Szigeti Jenő

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Örömhír, békeüzenet

Dr. Tóth Károly; Igehirdetések, előadások. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya Budapest, 1981. 466 l.

Szép kiállítású, mintegy 30 ív terjedelmű kötetben, a püspök ötvenedik születésnapjára, megjelent egy gyűjtemény az utóbbi évek igehirdetéseiből és az utóbbi évtized előadásaiból. Prágában egy-egy német, illetve angol nyelvű kötetrel ünneplik meg a Keresztyén Békekonferencia elnökének ötvenedik születésnapját. Ezekben a nemzetközi fórumokon elhangzott előadásokat gyűjtötték össze.

Az előttünk fekvő, magyar nyelvű kötet prédikációiban, főleg azonban az előadásokban egy olyan egyházi vezető bizonygátételei szólnak meg, akinek hitből fakadó felismerései és cselekedetei környezete nagy része előtt járnak. A frissen dolgozó értelem és a fegyelmzett fantázia le tudta vonni az Evangélium olyan következményeit is, amelyek az ökumenikus méretű szociáletika síkján jelöltek ki tennivalókat. Tóth Károly érdeklődésének középpontjában nemcsak az egyes ember, nem is csak a gyülekezet, még csak nem is pusztán a haza, hanem az egész emberi nemzetség áll, de olyan szerves egységben, amelynek középpontja mégis a keresztyén ember, azonban a koncentrikus körök a gyülekezetben át az egész népig és az emberiségig amélikül tágulnak, hogy a legkülső körök elmosódottá, kevésbé konkrétá válnának. Egy biblikus, hitvallásos, de ugyanakkor korszerűen modern keresztyén látásmód követeli ezt így.

A prédikációk az 1977—1981-es években hangzottak el a Dunamelléki Egyházkerület valamelyik templomában. Első csoportjuk az egyházi ünnepek köré követi. A nehéznek tartott témák, mint például a test feltámadása, vagy a predestináció nem riasztják el az igehirdetőt, hanem mintha egyenesen vonzanák. Valamennyi őszinte, emberközel, olykor keresetlenül emelkedett. Újabb és újabb fordulatokkal, gyakorlati utalásokkal, illusztrációkkal küzdenek a textus mondani- valójának teljes kibontásáért és elfogadtatásáért. Úgy tűnik, hogy egy-egy prédikáció gyorsírói feljegyzés alapján került sajtó alá. Ezekben az élő beszéd közvetlensége érződik. Mások viszont elejétől végig írásban megfogalmazva állhattak rendelkezésre, ezek kifejezés- módja szabatosabb. De az előadás módja minden esetben világos, közérthető és jóízűen magyar. A textusok és a bibliai idézetek a revideált Károlyi-fordítást köve-

tik. Ennek patinás, de itt-ott már elavult szólásmódja nem zavaró.

Mint jó dunántúli tradíció jelentkezik a poétáktól vett sok szép idézet. Ezek, mert a maguk helyén vannak, nem tűnnek pusztá dekorációnak, hanem a megvilágítás vonzó eszközei. A nagy fényforrások mégis inkább a bibliai igék. Dr. Tóth Károly nyelvezete irodalmi olvasmányokon csiszolt. Személyes jegyként jelentkezik bizonyos családias, türelmesen magyarázó, ebben néha szinte körülményeskedő, kedves hangvétel. Ez persze az igehirdetéseket jellemzi és nem az előadásokat. Az utóbbiakban az előadó tényt tényre, következtetést következtetésre építve szinte alig fokozható időtakarékosággal tör a cél felé.

Az előadásokat áttekintve megállapíthatjuk, hogy kevés olyan jelentékenyebb gondolata van a mai teológiának, amelyet az előttünk fekvő kötetben meg ne találunk. Az álláspontok közötti birkózás, a téma bonyolultsága, az azzal járó dialektikus feszültségek mégsem úgy jelentkeznek, hogy az átlagolvasót túlterhelnek. A szerző kerüli a szakmai zsargont. Főleg azonban az teszi fejtegetéseit érdeklődést keltővé, követhetővé és feldolgozhatóvá, hogy az előttart gondolatok és állásfoglalások a szerző életgyakorlatában az érdeklődés, a felelősségtudat, a tettvágy kohójában szerves egységgé forrtak össze.

Ez a megállapítás nem egyformán vonatkozik az előadások minden darabjára. Formailag legkerekebbek, leginkább egybecsiszoltak az egyházkormányzói megnyilatkozások, de a tematikus előadások között is számos ilyen van. Az 1977. október 31-én elmondott püspöki székfoglaló a „szolgáló egyház” alapvető látásával, mint valami fényszóróval végigpásztazza a problémák egész körét az egyházban és az ökumenében, a gyülekezetben és a diaszpórában, a társadalomban és az emberiségben. Az olyan helyzetfelmérő előadások elolvasása után, mint pl. a latin-amerikai, vagy a közel-keleti helyzetről szólók, az az olvasó benyomása, hogy teljes képet kapott nappali világosságban.

Ezzel szemben van egy-egy olyan téma, amelyet rendkívüli bonyolultsága miatt Tóth püspök egyelőre hol erről, hol arról az oldaláról igyekezett megközelíteni és birtokba venni. Ilyen pl. a béke teológiájáról szóló nyolc darab. Itt, az egyes megközelítések során, óhatatlanul ismétlések is előfordulnak. Szerencsére kevés az olyan hely, amely túlélte a mégsem elég gondos lektori szűrést. Például a 323. lapon olvasható gondolatmenet előttünk áll a 333. lapon is. Persze, az embernek az az érzése, hogy az igazságot szabad többször

is elmondani. A béke teológiájának rendszeres feldolgozása — a szerző szerint is — a jövő feladata. De azok az adalékok, amelyekkel Dr. Tóth Károly hozzájárult az egész felépítéséhez — holott ő maga csak töredékeknek nevezi — nagyon is fontosak. A béke teológiáját tárgyaló előadások minden előmunkálat-jellegűk mellett is a könyv legjelentékenyebb darabjai közé tartoznak.

A negyedik rész előadásaiban sokszor előfordul, hogy az előadó a kortársi teológiai és politológiai irodalom legjavából vett idézetekhez fűzi a saját véleményét. Ebben ott van az a jó is, hogy ezek az idézetek megismertetik a magyar olvasók szélesebb köreit az utóbbi évek teológiai irodalmának legfontosabb gondolataival. Persze, lehetett volna könyvészetileg pontosabb is az idézetek lelhelyeinek felsorolása, ha a szerző ezeket az előadásokat már eleve a közlésre gondolva vetette volna papírra, nem pedig elsősorban a gyakorlati cél miatt.

A béke teológiájáról előadott, most még adalékszerű gondolatanyag olvasásakor az a forró óhaj támadt az ismertetőben, bár adódnék idő és lehetőség a teljes egészé formáláshoz. Sajnos, egy másféle prioritás, a világméretű szervező és mozgósító munka a prágai Keresztyén Békekonzferencia elnöki székében, okozhat késedelmet. De igen nagy értékű lenne a rendszeres feldolgozásra fordított idő is. A rendszerezés eredménye csak koronát tenne arra, ami anélkül is megállapítható, hogy Tóth Károly az evangélium szociális üzenetének a XX. század végéhez illő meghallása és meghallgatása terén korunk élenjáró keresztyén teológusainak első sorába tartozik. Ha egyházunk egész népe, de legalább a tanítással foglalkozók, magukéva tudnák tenni az ő gondolatvilágát, akkor egyházi életünk belső tartalmában nemcsak mennyiségi, hanem minőségi előrelépésnek lehetnénk a tanúi. Nem kell különösebb képzelőerő ahhoz, milyen hatásokkal járna az ilyen előrelépés.

Ez idő szerint sajnos még tény az, hogy Tóth Károly abban, hogy miként kell keresztyénységünket korszerűen megélni, előttünk jár, néha eléggé messze. Hazai vonatkozásban ez túlnyomólag így van, de talán nem különb a helyzet nemzetközi viszonylatban sem. A távolság azonban csökkenhet, és mindent meg kell tenni azért, hogy csökkenjen. Sőt — a hit mértéke szerint — akár fel is számolható számos egyháztagban. Legyenek ezek minél többen! Tóth Károly könyve tulajdonképpen ezt a nagy feladatot munkálja, mégpedig igen rokonszenvesen, hiszen minden sora a meg nem szűnő komoly kéréselés a jóra.

Bucsay Mihály

Ráday Pál emlékkönyv

Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Szerkesztette: Esze Tamás. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest, 1980.

1977. december 6-án tudományos emlékülésen ünnepelte a református egyház Ráday Pál születésének háromszázados fordulóját. Ráday az egyetemes magyar ügynek és egyházának egyaránt kiemelkedő alakja volt. A XVIII. század egyik legjelentősebb irodalmárát, a Rákóczi szabadságharc kiemelkedő jelentőségű diplomátáját, jelentős egyházpolitikust, könyvtáralapítót, publicistát tisztelhetünk benne, így méltó az emléke-

zés ha egy kissé el is késett az emlékkönyv megjelenése.

A kötet anyagát a tudós szerkesztő két nagy csoportra osztotta. A kötet kisebbik, első felében a tudományos emlékülésen elhangzott előadások szövegét találjuk, hét jelentős előadást, melyek kijelölik Ráday Pál helyét a magyar történelemben. Köpeczi Béla Ráday diplomáciai szolgálatát teszi vizsgálat tárgyává. A tanulmány a Rákóczi-kor diplomáciai fáradozásainak széles panorámája előtt rajzolja meg Ráday külpolitikai képét. Nemcsak a gyakorlati diplomáciai tennivalók szorgos munkása volt ő, hanem foglalkozott a külpolitika elméleti megalapozásával is, hiszen a szabadságharc kiáltványainak nagy részét ő fogalmazta. R. Várkonyi Ágnes a politikus Ráday arcvonásait vázolja fel. „Rejtőzködő politikus volt, szerény és szorgalmas. Mennél jobban sikerül megismernünk a Rákóczi-kor politikájának rejtett összefüggéseit, annál jobban meggyőződhetünk arról, hogy Ráday különleges elméleti készséggel megáldott politikus, aki soha nem bontakozhatott ki teoretikussá. Akinek tolla alatt a korabeli magyarságot és európaiságot egybeötvöző politikai elmélet formálódott, de önálló eszmerendszerre soha nem érlelődött.” (40. old.) Ráday politikai és diplomáciai fáradozásainak nagy vízváltatója a Szatmári béke. Benda Kálmán éppen ezért veszi vizsgálat alá Ráday szerepét a Szatmári béke megkötésében. A korábbi szakirodalom erről nagyon eltérően ítélt. Voltak akik csupán lényegtelen mellékszereplőként, mások (köztük maga Ráday is) a béke megkötésének fontos tényezőjeként emlékeztek meg róla. Benda Kálmán pontos forrástanulmányok alapján jutott el ahhoz a végkövetkeztetéshez, hogy „Rádaynak nem kis része volt abban, hogy Szatmárnál a kuruc tábor olyan egységesen a béke mellett foglalt állást” (54).

Az emlékülés előadásai között több is Ráday Pál kultúrtörténeti jelentőségével foglalkozott. Gyenis Vilmos az irodalmár Rádayt vizsgálja, elsősorban úgy mint emlékirót. A tanulmány legnagyobb érdeme az, hogy kijelölte Ráday helyét, közvetítő szerepét a XVII. és XVIII. századi irodalmunk folyamatában. A tanulmányban a Lelki Hódulásról — Ráday máig élő jeles imádságos könyvéről — szóló szakaszai egyháztörténeink számára is sok érdekes megállapítást tartalmaznak. A Rákóczi szabadságharc egyik vezető műfaja a publicisztika volt. Ennek egyik legjelesebb mestere viszont Ráday Pál volt. Hopp Lajos Rádaynak mint publicistának állít emléket és új forráskutatásra, munkáinak a Rákóczi iratokkal való összevetésére ösztönöz, mivel „Ráday és Rákóczi a Zrinyitől Kossuthig terjedő korszakban a legnagyobb magyar politikai írók sorába tartoznak” (103).

Ladányi Sándor előadásában az egyházpolitikusi Ráday arcélét villantja fel. A szatmári béke után Ráday fő tevékenysége a magyarországi protestánsok érdekeinek képviselése volt. Ő volt egyházának első egyetemes főgondnoka, aki az 1722–23 és az 1728–29-es országgyűlésen harcolt a szabad protestáns vallásgyakorlat biztosításáért. Az előadások sorát Makkai László „Ráday Pál és a magyar művelődés” című munkája rekeszti be, mely széles művelődéstörténeti háttérrel rajzolja meg Ráday szerepét nemzeti kultúránkban, irodalmi életünkben. Különösen érdekes Ráday öku- menicitásának értékelése, kapcsolata a lutheri pietizmussal és a kor új teológiai eszméiről. A XVIII. századi teológiatörténetünk sok, máig elfelejtett mozzanatára tereli itt Makkai László a figyelmet.

A kötet második részében Rádayra vonatkozó tanulmányokat találunk. Míg az előadások nagy összefoglaló témákat érintettek, addig itt a Ráday kutatás apró, de sokszor jelentős eredményeiből kapunk ízelítőt. E

tanulmányok közül több is szorosan kapcsolódik az előadás anyagához. A kötetnek ez a szakasza — mint minden tanulmánykötet — sok esetlegességet hordoz magában, de talán éppen ez az „egyenetlenség” teszi színessé a könyvnek ezt a szakaszát. Az első tanulmány *Bánkúti* Imre munkája, mely Ráday Pál és a fejedelmi kancellária kapcsolatát vizsgálja. Ez témájában párhuzamos Köpeczi Béla és R. Várkonyi Agnes előadásaival. Ráday csatlakozását a szabadságharchoz, a Rákóczi-kor hatalmi struktúráját, a fejedelmi hatalomról alkotott véleményét, a kancellária működését tárja fel a tanulmány. *Beliczay* Angéla egy apró filológiai adata tereli az olvasó figyelmét. „Hol jelent meg az ébresztő kakasszó?” — kérdezi a cím. Az ismeretlen szerző által írt könyv 1707-ben jelent meg Kajali Klárának — Ráday feleségének — ajánlva. A válasz röviden ennyi: Lőcsén. De a tanulmányból érdekes tartalmú elmélkedést is megismerünk, mely „mondanivalóját lírai páthosszal, a természetből vett szép hasonlatokkal teszi színessé, vonzóvá” (156). *Beliczay* Angéla másik tanulmánya Kajali Klárának, Ráday Pál feleségének állít emléket. Kevés női arcképet ismerünk az egyháztörténelemből. Ez a dolgozat egy olyan asszony hitével, életével, kegyességével ismeret meg minket, aki „a nehéz időben Isten kezébe tette le gondjait és Isten kezéből vette sorsát” (196).

Czeglé Imre Ráday Pál és a Sárospataki Kollégium kapcsolatát vizsgálja. A dolgozatnak két csomópontja van. Ráday egyrészt jelentős szerepet vállalt abban a küzdelemben, hogy a Kollégium Patakon maradjon, másrészt Csécsi János professzor perében vette ki a maga részét. A tanulmányból megtudjuk, hogy Ráday becsülte Csécsi tudását, képességét és igyekezett befolyását latbavetve mindent megtenni, hogy megmaradjon a Kollégiumban. Nem rajta múlt, hogy ez nem sikerült.

Czeglédy Sándor a kötetben közölt „Ráday Pál lelki arca” című tanulmányában arra vállalkozott, hogy a református egyház első főgondnokának hitét, kegyességének rajzát mutassa be. Ráday jó evangélikus kapcsolataihoz ad érdekes adatokat *Fabiny* Tibor tanulmánya, amely Ráday Pál iskoláztatásáról beszél. Ráday kizárólag evangélikus iskolákba járt. Ezekben az iskolákban nemcsak korszerű, kiváló műveltségre tett szert, hanem sok jó testvéri kapcsolatra is lutheránus barátaival.

Kajali Pál patvaristája, ügyvédbojtárja volt 1695—1696-ban Ráday Pál. Az ő Klára leányát vette feleségül 1705-ben és így lett apósa az elismert bölcs, törvénytudó ember. *Heckenast* Gusztáv óraola írt tanulmányt a kötetbe. Benne a Rákóczi szabadságharc egyik jelentős alakját ismerhetjük meg. Érdekes adalék *Käfer* István tanulmánya „Ráday Pál alakja szlovák történelmi regényben”. Milan Ferko Jánosok című regénye a legnagyobb terjedelmű és a legígényesebb vállalkozás a kuruc témákat feldolgozó szlovák szépirodalmi alkotás sorában. A regény lapjain Ráday is szerepel és erről ad bő beszámolót *Käfer* István. *Kormos* László Ráday Pál és a Tiszántúliak kapcsolatát ismerteti sok adat és levéltári forrás tükrében. Különösen a Rákóczi-szabadságharc bukása után kibontakozó vallásszabadsági küzdelmekben volt jelentős ez a kapcsolat. Aki ennek a kornak vallásszabadsági küzdelmeiről hiteles képet akar kapni, nem nélkülözheti ezt a tanulmányt. Ugyancsak ez a küzdelem a tárgya *Pataky* László tanulmányának, melyben Ráday Pál és Kenessey István levelezését dolgozza fel. Kenessey a dunántúli egyházak patrónusa volt a szatmári békekötés után és így az egyik legnagyobb küzdőtársa Rádaynak. Barátságuk, együttműködésük legnagyobb eredménye az volt, hogy

„képviselték az egy és oszthatatlan magyar reformátusságot, amit az üldözött lelkészek nem tehetek” (391).

A nagyon sokrétű kötetben még gazdaságtörténeti tanulmányt is találunk. *Schneider* Miklós néhány adatot közöl a Rádayak Nógrád megyei birtokáról. Alsóludányban volt a Ráday birtok központja, de Losoncon — szülővárosában — is jelentős vagyona volt Rádaynak. *Szelestei* N. László két tanulmányát is közreadja az emlékkötet. Az egyik *Árva Zay* Anna hazatérésével foglalkozik a lengyelországi bujdosásból. *Árva Zay* Anna a hazafias, pietista indíttatású imádságirodalom egyik kiváló művelője volt, akinek hazatérésében jelentős szerepet vállalt Ráday Pál is. A tanulmány függelékében levelezésüket is közlést teszi a szerző. A másik tanulmányban Ráday jelentős, máig élő imádságoskönyvének kiadásait gyűjti össze *Szelestei* N. László.

A kötet utolsó tanulmánya ismét a politikus Ráday Pálnak állít emléket. *Trócsányi* Zsolt vizsgálja ebben az írásban Ráday szerepét az 1707-es marosvásárhelyi országgyűlésen. Ezen iktatták be a fejedelmi székbe II. Rákóczi Ferencet. A mértéktartó, gondos elemzés végeredménye: „Ráday Pálnak nincs szüksége arra, hogy erőltetett feltevésekkel az 1707-i marosvásárhelyi országgyűlés főalakjává kreáljuk. Elég azt leszögezni: Ő itt a fejedelem táborának egyik legfontosabb (és Rákóczihoz talán legközelebb álló) alakja” (461).

Az elmondottak is meggyőzhetik az olvasót, hogy egy gazdag, sokoldalú, egyes pontjain talán túlságosan is vegyes kötetet kaptunk ajándékba. Talán csak egy hiányérzetünk maradt a kötet átolvasása után: jó lett volna egy jól használható bibliográfiával megtoldani a kötetet.

-i -ő

Kálvin „breviárium”

Válogatás Kálvin János műveiből. Összeállította: Dr. Bolyki János. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. 1980. 263 lap.

Hiányt pótló és régen várt kiadványt üdvözölhetünk ebben a külsőleg is szép könyvben, melyet dr. Bolyki János szakértelemmel és ízléssel állított össze Kálvin János műveiből. A Kiadó ígéretéből az tűnik ki, hogy ebben a könyvben nem olyan munkát veszünk a kezünkbe, amelyre érvényes lenne Ady megállapítása, hogy „sem utódja, sem boldog őse. Sem rokona, sem ismerőse, Nem vagyok senkinek”, illetve nem leszek senkinek, ellenkezőleg nem is egy, hanem több utódja is lesz, mert később „más válogatások, sőt eredeti Kálvin-művek megjelenése” követi ezt. Ennek igazán örülünk, mert ez azt jelenti, hogy egyszer s mindenkorra vége szakad annak a „jelszavas” és „másod-kézből vett” (second hand) kálvinizmusnak, ami fiatalágunkat jellemezte, amikor esküdtünk Kálvinra, beszéltünk és olvastunk róla, anélkül, hogy tőle olvastunk volna. Íme, most már lehet olvasni tőle! Sietek is kimondani már most az elején, amit a végén kellene: melegen tudom ajánlani mindenkinek. *Kívánatos lenne, hogy minden lelkipásztor és minden bibliaolvasó református odategye ezt a Heiuelbergi Kátéval együtt Bibliája mellé segítőnek.*

Üdvözlendőnek és a mai Kálvin-kutatás eredményeivel megegyezőnek találjuk azt is, hogy a válogatást a szerző nemcsak az amúgy is a kezünk ügyében levő *Institutio*-ból állította össze, hanem Kálvin egyéb, nem kevesebb mint harminc munkájából is merített. Az *Institutio*, nem kétséges, Kálvin legkiemelkedőbb, szinte

az egész reformáció tanítását összefoglaló életműve. Az is igaz, hogy lényegében ennek már legelső, egészen fiatal korában írt kiadásában egész tanítása megtalálható, de az mégsem az egész Kálvin. Ma már elfogadottnak tekinthető az a megállapítás, hogy a kommentárok, a nagyszámú prédikációk és a levelek anyagának áttanulmányozása nélkül egyetlen kérdésre se találhatunk Kálvinnál megoldást, csak ezek támogató bizonyágtételével. Abban a döntő fontosságú, első-sorban antropológiai és etikai problémákra, amelyek korunkban az érdeklődés előterébe kerültek — ezek ma ilyen megfogalmazásban foglalkoztatnak bennünket, mint „új spiritualitás”, vagy „new style of life” — nyilván csak ott találunk Kálvinnál eligazítást, ahol azok annak idején felmerültek és aktuálissá váltak: a gyülekezetben elhangzott prédikációkban! Ezért válnak egyre fontosabbá a folyamatosan publikált prédikációs kötetek az újabb Kálvin kutatásban (E. Mülhaupt, Richard Stauffer).

Azt is csak helyeselni tudjuk, hogy az Institutióból vett szövegeket revideálták, illetve újra fordították a szerkesztő és munkatársai. Ez ki nem mondottan azt implikálja, hogy az Institutio a mai formájában, elavult nyelvezetével lassan használhatatlanná válik. Az Institutiót is, ha azt akarjuk, hogy elérjen a gyülekezetekig, időnként revideálni kell, vagy újra fordítani. éppenugy, mint a Bibliát. Ha egyszer erre sor kerül, akkor nekünk is komoly figyelmet kell szentelnünk a francia nyelvű változatának, melyet — ahogy ma lát-szik — maga Kálvin ültetett át a latinból népe nyelvére, és abban maga igyekezett a nehezebb helyeket világosabbá, egyből érthetővé tenni. (Vö. BA, A francia nyelvű Institutio. RE 1976). Francia nyelven az Institutio valóban a „nép könyvévé” lett, melyben Kálvin nem „rendszer” akart kidolgozni, hanem népét akarja tanítani, építeni, azaz elsegíteni arra, „hogy az Írás által megtanulja bizalmát Istenbe vetni és az Ó félelmében járni”.

A szerkesztő az összegyűjtött anyagot a Válogatásban hét fejezetre osztotta: I. Kálvin önmagáról, II. Kálvin Isten előtt, III. Kálvin és a Szentírás, IV. Kálvin tanítása Istenről, V. Az ember útja a teremtéstől az örökéletig, VI. Kálvin és az egyház, VII. Keresztyén erkölccsán. Minden fejezet tartalmát, sőt a további alpontokét is világos mondatokban összefoglalja a szerkesztő, közel hozva a távolinak tűnő témákat a mai olvasóhoz. Mindegyik fejezetnél érdemes lenne megállni, aláhúzza annak néhány gondolatát, de — hely hiány miatt — csupán két fejezethez, az elsőhöz és az utolsóhoz kívánunk néhány megjegyzést fűzni, egyszerűen azért, mert — megítélésünk szerint — ma ezek állnak a világviszonylatban a kutatások gyűjtőpontjában.

Tehát először is: „Kálvin önmagáról”. Ahogy a szerkesztő is megjegyzi, Kálvin valóban „zárkózott” ember volt. Én inkább „tartózkodónak” mondanám, mert amit ez alatt értünk, az nem a természetéből, hanem inkább humanista műveltségéből következett. Keveset beszélt magáról, de ez a kevés annyira fontos élete és munkája jobb megértéséhez, hogy egyesek egész könyvet írtak erről (F. Büsser, Calvins Urteile über sich selbst. Zürich, 1950). Az önmagáról mondottak közt, érthető módon, a kutatók legtöbbször azzal foglalkoznak, amit Kálvin megtéréséről mondott. A Zsoltárok könyvéhez írt kommentárelőszavában van az a két kifejezés is, ami a legújabb kutatásokban ismét az érdeklődés középpontjába került.

Az első: „a mély mocsár”, amiből Isten őt kiragadta, amikor „a pápaság babonáiba el volt merülve”. Többen, köztük a magyar származású jezsuita atya, Aelxanre Ganoczy, aprólékos vizsgálódás tárgyává tették

ezt. Gánóczy (Le jeune Calvin. Genese et evolution de sa vocation réformatrice. Wiesbaden 1966.) a kor babonáságait elemezve felmutat egy csomó egyházi gyakorlatot, melyek babonáságnak minősíthetők — a képek használata, a szentek tisztelése, az eucharisztia imádása —, a papok, püspökök élete erkölcsi szintjének alacsonyosságát is elismeri, és az általános helyzetet — találoan — az egyházban tapasztalható „dépression évangélique”-nek nevezi, de hozzá teszi, hogy ebből a mélységből a zsinatok, elsősorban a tridenti igyekezetek a pápas egyházat kiemelni, és nem is eredménytelenül. Innen Gánóczy tovább megy és — ahogy könyvének címe is jelzi — minden tudását és roppant ismeretanyagát arra összpontosítja, hogy kimutassa: Kálvinnál igazi megtérésről, ún. „pietista”, hirtelen megtérésről meg éppen sem beszélhetünk, csak egyfajta határozott — az egyház reformálására szóló — prófétai küldetésről, illetve ebbe a küldetésbe való fokozatos beletelődésről. Gánóczynak igaza van, a prófétai indulat, erkölcsi szemlélet valóban megtalálható Kálvinnál. A próféták gyűlölik a bálványokat. Ezzel a türelmetlen prófétai indulattal nevezheti a misét: a bálványokkal való paráználkodásnak (fornication avec les idoles). Nem kétséges, hogy Gánóczynak sikerült Kálvinnál — a bálványok elleni lángolásában — a prófétai jelleget kimutatni, és ezt a maga módján értelmezni, és mintegy — az akkori viszonyokra vonatkozóan — meg-bocsátani, nyilván a „tout comprendre, c'est tout pardonner” elve alapján. A benyomás, amit Gánóczy érveléséből nyerünk, körülbelül ez: az ellentét nem olyan nagy, Kálvinnak egyszerűen nincs érzéke bizonyos dolgok iránt, így a „szakramentális” értékelése iránt se. Látásunk szerint Gánóczy érvelése érdekes és tanulságos, de az igazi problémának inkább ügyes megkerülése, mint megoldása. Kétségtelen, hogy jó nyomon jár, amikor észreveszi, hogy Kálvinnak a középkori egyház „szakramentális” fogalmával gyűlt meg a baja. Nyilván hű katolikussága akadályozta Gánóczyt abban, hogy észrevegye, hogy az ellentét Kálvin és a középkori egyház között: a szentség fogalom értelmezésében van, ez valósággal áthidalhatatlan szakadékot képez. A szentség régebbi keletű vizsgálata és Kálvin és Kempis Tamás viszonyulásának újabb elemzése egyformán azt mutatja, hogy merőben más egyik, mint a másik. Az „a mély mocsár” tehát, amiből nem egykönnyen, de Isten végül is kiragadta Kálvint, nem erkölcsi jellegű volt, hanem sakrológiai, a szent, illetve a szentség eltorzult fogalmának igazi, bibliai értelmezéséből következő. Ezért van az, hogy Kálvin „prófétai lángolása” a vallás panganizálódása ellen nem ad hoc jellegű, hanem elvi, teológiai, egy életen át tartó.

A kimutatható kálvini szentség-fogalomról csak ennyit: míg a középkori egyház szentség-fogalma kifejezetten „szakramentális”, ex opere operato ható, addig a kálvini a „tremendum maiestatis”-ből eredően: epikletikus, tehát dinamikus, állandó éberségre és aktivitásra serkentő. Így a középkori egyház posszedált és manipulálható papi szentségével a prófétai, epikletikus szentség értelmét ragadta meg, azé a szentségét, ami mindig úgy adatik és ami a miénk lehet, de csak az engedelmesség mértéke szerint, és nem eredményez bennünk lényegi változást, de mégis mindig hordozói, tovább sugárzóí lehetünk a mindennapi életben. Ez az ami meghatározza a kálvini kegyességet, amit valaki — az utódoknál vizsgálva — találoan „holy worldliness”-nek nevezett.

A másik megállapítás, amit Kálvin önmagáról tesz visszaemlékezéseiben: a „kegyesség”, pontosabban az „igazi kegyesség”. Amikor ezt vesszük vizsgálat alá, már átléptünk a Válogatás hetedik fejezetébe, mely-

nek — kissé általánosságban — „*Keresztyén erkölcs-tan*” a címe, és megpróbáljuk Kálvint a „pneumatológia” felől megközelíteni. Egyébként csak így mai és igazán gyümölcsöző. Gánóczy sok helyet szentel könyvében a „pietas” elemzésének, a középkorinak is, amit Kálvin elvet, és annak is, amit Kálvin helyette kínál, a „vera pietas”-nak. Ez érthető, hiszen Kálvin idejében a második generáció életében, a reformáció már nem annyira a „hit által való megigazulás” érvényrejtésében állt és hatott tovább, hanem két kegyesség-típus — a középkori és az újonnan megtalált evangéliumi — éles konfrontálásában. Ekkor a kegyesség pontosan azt az új spiritualitást, azt az új — az Ige és a Szentlélek gyámolításával nyert — életminőséget jelentette, amit a reformáció, a mi esetünkben, a kálvinizmus gyümölcsképpen ajándékozott Isten a világnak. Mert mi más ez a kegyesség? Az Isten jelenlétében való járás, ami meghatározza az embereknek nemcsak az Istenhez, hanem Isten egész teremtett világához való viszonyát is. A középkorban csak a „szelletesi kegyességet” ismerték, ami az embernek a világból való kivonulását jelentette. A reformáció — és Kálvin különösen — messzehangzón hirdette, hogy Isten az embert nem veszi ki a világból, hanem a maga partnereként beleállítja a világba, hogy ott munkálkodjék. Vele annak továbbteremtésén és megőrzésén, és igyekezzék azt olyaná tenni, hogy az Ő dicsőségét egyre tisztábban tükrözze. Kálvin megtérése és reformátori küldetése azzal kezdődött, hogy mintegy újra felfedezte Isten dicsőségét, és abban folytatódott, hogy mindent megtett azért, hogy az Isten dicsőségét felejtő, magába süllyedő, „kontra-existens” ember helyébe az Isten dicsőségét szolgáló „proexistens” embert állítsa (Vö. BA, A kegyesség az ökumenikus párbeszédben. ThSz. 1967).

Kálvin ezért élt, sokszor „rettenetes küzdelmek között”, ezért prédikált és írta levelek ezreit. Ezért érthető, hogy a franciák — és ki érthetné meg jobban őt, mint honfitársai, a hugenották leszármazottai? — újabbban ebben a missziós tevékenységben, a lelkek megnyerésében és gondozásában látják Kálvin igazi „nagyságát” (Vö. F. *Wendel* munkáit és J. D. *Benoit*, Calvin directeur d'ames. Strasbourg 1944). Kálvin sokkal inkább „lekipásztor” volt, mint teológus — mondja *Benoit* —, pontosabban, csak azért volt teológus, hogy annál inkább lekipásztor lehessen és hatékonyabban végze a pásztori szolgálatát. A teológia nála a „kegyesség szolgálólánya” (la servante de la piété), és nem öncél. Ha az ember életének az a célja, hogy Istent megismerje — tanítja a gyermekeknek a Genfi káteban — az azért van, hogy életünket odaszánjuk az Ő dicsőségére. Odaszánt életre akarta nevelni a rábizottakat. Kálvin életének és munkájának ezt az aspektusát kezdik újabbban nemcsak a franciák, hanem mások is értékelni, ehhez gyűjtött össze a Válogatásban is többször idézett ismert amerikai Kálvin-kutató, F. L. *Battles* is (The Piety of John Calvin. Grand Rapids 1978. Battles és nem Bottles!).

A Válogatást követő további kiadványok anyagának összeállításához javaslatként jegyezzük meg, hogy a Kálvin kutatással egyidőben folyik az ún. „kálvini kálvinizmus” kutatása is. Ez — kissé elnagyolva a fogalmazást — azt jelenti, hogy Kálvin „életműve” nem annyira az Institutio-ban, mint inkább élő embereiben, történelmet formáló jellemeiben van. A „kálvini kálvinizmusának” kutatói abból a bizonyítható tényből indulnak ki, hogy a francia hugenottákban, az angol puritánokban, a skót covenanterekben, a holland „koldusokban” és a magyar gályarabokban ugyanaz a kegyesség található és ennek nyomán ugyanaz a helytálló, magas erkölcsű embertípus in-

karnálódik, és mindezekben a kálvinizmusnak ugyanaz embert, jellemet és történelmet formáló ereje jelentkezik. Mihelyt ezt így kimondjuk, azonnal kényszerítve érezzük magunkat, hogy közelebből megvizsgáljuk azt, amiből ez lett, vagyis azt, ami sajátos Kálvinnál. Így az „Isten szuverenitásának”, a „hívók hitben való megmaradásának”, a „kettős predestinációnak” a tanítását, és hasonlóan sajátosan kálvini hangsúlyú tanokat. A mostani Válogatásban is szó van ezekről, nem is kevés szóval, de más összefüggésben. Egy következő válogatásban lehetne ezekről a Kálvinnál hangsúlyossá vált tanításokról, mint kegyesség formáló faktorokról is szólni. Ez bekapcsolódást jelentene annak a kegyességnek az elmélyült tanulmányozásába és egyben a világszerte elkezdődött reneszánszába, amelynek jellemzője, hogy sajátos módon együtt tudja látni Isten dicsőségét és az ember, sőt az egész emberiség jövőjét, mert benne a *sanctitas* mintegy azonossá válik az igazi, mély *humanitással*.

Dr. Békési Andor

A kanonizálás története és elmélete

Horváth Pál: Az újszövetségi kánon kialakulása. Világosság, XXII. évfolyam, 1. szám. 1981. január.

Kilenc oldalnyi rendkívül alapos tanulmány jelent meg a *Világosság* lapjain. Az irodalom felsorolásából a következő címek bukkannak elénk: az újszövetségi bevezetések közül *Feine-Behm-Kümmel*, *Marxsen*, *Michaelis*, *Lohse*. Az újszövetségi kánonnal kapcsolatban *Campehausen*, *Käsemann* és *Leipold* neve, az őskeresztyénséggel kapcsolatban *Leipold-Grundmann* munkája. A római katolikus irodalomból a *Denziger-Bannwart* dogmagyűjtemény, a *Kühár* Flóris szerkesztette apostoli atyák, és a legújabb kiadások: *Vanyó* László munkái.

Nemcsak ezek a nevek és címek tiszteletreméltóak, hanem az a szerző munkája is, aki ezeket a forrásokat felhasználva írta meg cikkét.

Ebben a reflexióban először a cikket szeretném ismertetni, azután pedig néhány olyan véleményt idézni, melyek — megítélésem szerint — segítenek a mi álláspontunkat tisztázni.

A cikk a 382-es római zsinattal kezdődik, majd a kanonizálás folyamatával, és annak elméleteivel foglalkozik. Idézi a hagyományos álláspontot, azután *Baur* véleményét, majd — a felsorolt források alapján — a mai álláspontokat. Eppen a források miatt a cikk ezen része azonos a mi véleményünkkel. Erre hadd idézzem egyik megállapítását: „... a kánontörténet minden olyan interpretációja, amely nem az *egyes keresztyén álláspontok egymáshoz való viszonyára* vagy a *keresztyén hitfelfogás fejlődésére* következtet a rendelkezésre álló adatokból, hanem — ideológiai-világnézeti előfeltevéseiből kiindulva — a szent könyvek elbeszéléseinek igazolására vagy cáfolására tesz kísérletet, tudományos szempontból meddő marad. Így pl. erősen vitatható minden olyan kronológia, amely a Jézus földi életéről hallgató forrásokat (Jelenések könyve, Pál levelei) *eleve* korábbiak tekinti — egy mesterségesen megkonstruált keresztyénségkép nevében —, mint a földi Jézusról tudósító evangéliumi életrajzokat, fel sem tételezve azt — amit a kánontörténet jól valószínűsít —, hogy közel egyidős, ám

egymástól lényegesen eltérő koncepciójú és csak ké-
sőbb összekapcsolt forrásokkal van dolgunk.”

Ugyanez mondható el *Az apostoli atyák és a kánon kezdetei* c. fejezetről: az általunk vallott nézetekkel mindenben egyezik. Egy megállapítását idézem, egy későbbi hivatkozás érdekében is: „Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a 2. szd. elején a kánon hiányának, az egyes iratokra való közvetlen utalásoknak nem az arra érdemes művek hiánya... az oka, hanem az, hogy a születő egyháznak ekkor még nem volt valójában szüksége hagyományai rendezésére”.

Egy fejezetet most kihagyva ismertetem a többi: *Az első kánonok*, az *Apokrif irodalom*, és a *Gnoszticizmus, montanizmus* c. rövid befejezés szintén rendkívül alapos és részletes munka. Az első kettő igen sok kevéssé ismert adatot is közöl, ezért is ajánlatos olvasmány nekünk is.

A kihagyott fejezetet némi kritikával szeretném ismertetni. *A keresztyénség irányzatai és a kánontörténet* felsorolja azt az öt irányzatot, mely a szerző szerint a 70-es évektől kezdve torzsalkodásaival, elméleti és gyakorlati kompromisszumokat hozó egységtörekvéseivel alakította a keresztyénség végső arculatát.

Az első csoport a *radikális zsidó-keresztyén*. Ők álltak „legközelebb a korabeli zsidóság zélóta-típusú forradalmi-messianisztikus mozgalmaihoz és az esszénus tradícióhoz. Ebből a körből kerülhettek ki a Jelenések könyve szerzője... A korai gyülekezetek vagyonközösségéről szóló hagyomány is főként rájuk vonatkoztatható... Irányzatuk hamar a keresztyén mozgalom peremére szorult, a 2. szd.-ban pedig eretneknek tekintett — nazarénus, ebionita — csoportokban élt tovább.” Számomra kérdés ennek a csoportnak, pártjának léte és hatása. Zélóta-típusú csoportról az őskeresztyénségben belül nem tudunk, még kevésbé tűnik egyesíthetőnek ez a magatartás az esszénusok kegyességével. Ennek a csoportnak létét, tevékenységét dokumentálni kellene — de pl. a Jelenések könyve nem alkalmas erre!

A második csoport a *radikális pogány-keresztyéneké*, akik „a harcos anti-judaizmus álláspontját tették magukévá, elutasították az ószövetségi iratok tekintélyét és komoly szerepet játszottak abban is, hogy a keresztyénség szakított a judaizmussal. Az ő álláspontjuk kapott hangot a páli levelek második rétegében (Deutero-Pál), a Barnabás-levéiben, és ennek az irányzatnak szószólójaként léptek fel az alexandriai gnosztikusok, valamint Marcion is.” Ilyen irányzatok voltak, de hogy ez egy csoport lenne, hogy a nézetek kontinuitásáról lenne szó, ez kérdéses. Pl. más az anti-judaizmus, melynek sok újszövetségi dokumentuma van, és más az ószövetségi iratok tekintélyének elvetése — ezek nem vehetők egy kalap alá. Ugyanígy a többi sem.

A *johannita* és *petrinus* irányzat említése mindenképpen jogosult, bár néhol szerintem túlságosan határozott a szerző jellemzése: pl. „kánoni formájában Máté képviseli csak autentikusan az irányzat (t.i. a péteri) teológiai felfogását”. (!)

Az utolsó irányzat, a *paulinus* és a „mögötte felsorakozó kisárutermelő réteg” szerepét tartja a szerző a legdöntőbbnek a keresztyénség további fejlődése számára. Itt feltétlenül szeretném kiigazítani. Igaz, hogy számszerint ez az irányzat adja a kánon jelentős részét, de éppen a kánontörténet lanuszítja, hogy ezt az irányzatot korrigálja már a deuteropáli irodalom, a pásztori levelek, az IPéter, sőt Lukács evangéliuma, és az erről az irányzatról legtöbbet elbeszélő Apostolok Cselekedetei. (Mellesleg a „kisárutermelő réteg”.

mint Pál támogatója, erősen fiktív dolognak tűnik, ugyanígy a következő megállapítás is: „az a spirituális-zsidó messianizmus vált a keresztyénség elvi alapjává...”)

Az egész csoportosítással kapcsolatban pedig egy általános *ellenvetés*: ezek a csoportok a cikk szerint a hetvenes évektől befolyásolták a kánonfejlődést (mondjuk Marcionig). Igen ám, de a cikk előbb már idézett mondata az apostoli atyák korára hivatkozva megállapítja: a 2. szd. elején még nem volt szüksége a születő egyháznak hagyományai rendezésére. A mi véleményünk: ilyen csoportok *létének, harcának, kompromisszumainak dokumentumai* ezek az iratok, csakhogy ekkor még a harc eldöntésének eszköze *nem a kanonizálás* volt.

Hozzászólásom második részében erre vonatkozóan szeretném idézni néhány újszövetséggel foglalkozó teológus véleményét.

A szerző által is említett 70-es és következő évek sajátos problémáit Goppelt (Theologie des NT. 3. kiadás, Göttingen 1980. 483—489. l.) *történeti szempontból* így fogalmazza:

A Pál utáni kor három döntő tényezője: 1. a három nagy reprezentáns, Pál, Péter és az Úr testvére, Jakab, meghalt. Ők voltak az „ökumené” oszlopai az apostoli zsinaton. 2. Jeruzsálem elpusztult, a korábbi éles polarizáció a palesztinai és hellénista keresztyénség között elmúlt. 3. A Néró-féle üldözés a „religio licita” védelmét megszüntette — a keresztyénség „önálló vallásnak” tekintett ettől fogva.

Ebben a korban keletkezett *nemcsak az apostoli iratok nagyrésze, de az apostoli atyák írásai is*. A kettő között *nincs lényeges korbelti különbség*.

Ennek a kornak másik — *tartalmi* — megfogalmazása Käsemann (Exegetische Versuche und Besinnungen 6. kiad. Göttingen, 1970. Paulus und die Frühkatholizismus), aki a „korai katolicizmus” kifejezést használja. Szerinte az apostoli korban a teológia súlypontja az eszkatológián és a közeli paruzián volt. Mivel ez a súlypont áthelyeződött, egy új fázisnak tekintti azt a teológiai gondolkodást, mely számol a paruzia késésével, amelyben megjelenik az üdvtörténet szemlélete (Lukács), és a karizmák, tisztségek, tradíció új szemlélete (pásztori levelek). Käsemann ezt az őskeresztyénség és őgyház közötti átmenetet nevezi korai katolicizmusnak, és nem tartja helyesnek pl. a Goppelt által használt „apostolok utáni kor” kifejezést. Käsemann azt is megállapítja, hogy az így meghatározott őskeresztyénség és az Újszövetség határait nem lehet azonosnak tekintenünk.

Mit mondhunk tehát? A 4. szd. szerint a kanonizálásban a választóvonal az apostoli, ill. nem apostoli *eredet*. Azonban ez történetileg visszafelé nem igazolható. (Nem is beszélve arról, hogy pl. meggyőződésünk szerint egyik evangélium sem apostoli eredetű a szó szorosán vett értelmében!) A különbség *tartalmi-teológiai!* Goppelt i.m. szerint ez a kor a problémákra kétféle megoldást adott: 1. *az apostolít*, amely a meglévő szóbeli *hagyomány* reprodukálása, vagy a Jézusban adott új *kijelentés* megismétlése, és 2. *az apostoli atyákét*, amely az alakuló egyháznak törvényes, pedagógiai, tisztségekkel és funkciókkal *szabályozott szisztémája*. Ilyen módon tettek pl. különbséget a Héber levél és Hermas Pásztorja között; az egyik apostoli, a másik apostoli atya levele. Vagy ugyanígy Lukács és IKelemen között, János evangéliuma és Ignatius levele között. (Mellesleg Goppelt még egyéb „megoldásokat” is említ: a gnóoszt és a zsidókeresztyén vonal szektákba torkolló útját is.)

Éppen ezért a 2. szd.-ban valóban nem beszélhetünk

DOKUMENTE: Dr. Tibor Bartha: Für das Wachsen der individuellen und Sozialethik (Beitrag des Pfarrpräsidenten der Synode zum VII. Kongress der Patrioteschen Volksfront) — Attila Kovách: „Lasst uns... gewissenhaft, einmütig, nach unserem besten Wissen und unserer besten Fähigkeit für die Zukunft unseres Vaterlandes und Volkes arbeiten“ (Gedanken nach dem VII. Kongress der Patrioteschen Volksfront) — D. Dr. Ernő Ottlyk: Der unzerstörbare Bund (Ein zusammenfassender Bericht über den VII. Kongress der Patrioteschen Volksfront — János Viczián: „Sei tätig, schaff und vermehre dem Vaterlande zur Ehr“ (Rückblick auf den VII. Kongress der Patrioteschen Volksfront)

STUDIEN: Dr. Károly Tóth: Die gegenwärtige Weltsituation und die christlichen Friedensaufgaben (Ansprache des Präsidenten auf der Tagung des Arbeitsausschusses der CFK in Kiew am 30. März 1981) — Dr. Zsigmond J. Varga: Die Mission Jesu in der Theologie der johanneischen Schriften II. — Miklós Molnár: Die Taufe als eine seelsorgerliche Aufgabe — Dr. Endre Gyökössy: Die Taufe für die Konfirmation — Dr. Géza Boross: Die Rolle der Paten, die Entstehung und heutige Funktion der „Institution“ Patenschaft — Dr. Feriz Berki: Die Taufe in der Orthodoxen Kirche — Dr. Sándor Némethy: Geschichte und juristische Kritik des „Delegatum Judicium Extraordinarium Poseniense anno 1674“ III. — Otto Tekus: Die Diät in Sopron im Jahre 1681

WELTRUNDSCHAU: „Gott meht die Person nicht an“ (Ein Interview mit Bischof Dr. Károly Tóth, dem Präsidenten der CFK, über seinen Besuch in Afrika im Februar 1981) — Andrzej Wojtowicz: Vergiftete ökumenische Atmosphäre — László Páll jun.: Die Friedensaufgaben der Kirchen

HEIMATRUNDSCHAU: Bertalan Tamás: Reformierter-Israelitischer Dialog in Ungarn — Gemeinsame Stellungnahme betreffs des reformierten-Israelitischen Dialogs

KULTURELLE CHRONIK: László Zay: Im Theater von heute (Über die Aufführung der „Tragödie des Menschen“ und der „Hochzeit in Susa“ — Ferenc Dusicza: „Allein geht es nicht“ (Über den Film „Schmierenschauspieler“ von Pál Sándor) — Dr. Jenő Szigeti: Aehrenlese mit den Augen eines Theologen

BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: Dr. Károly Tóth: Gute Nachricht, Friedensbotschaft; Predigten und Vorträge (Dr. Mihály Bucsay) — Pál Ráday Gedenkbuch; Studien und Vorträge anlässlich des 300. Jahrestages seiner Geburt (-1 -6) — Dr. János Bolyki: (Hrsg.) Eine Sammlung aus den Werken Calvins (Dr. Andor Békési) — Pál Horváth: Die Entstehung des neutestamentlichen Kanons (Pál Herczeg)

DOCUMENTS: Dr. Tibor Bartha: For the Growth of Individual and Social Ethics (Contribution of the Ministerial President of the Synod to the VIIth Congress of the Patriotic People's Front) — Attila Kovách: „Let Us Work... Faithfully, Unanimously, According to Our Best Knowledge and Ability, for the Future of Our Country and People“ (Thoughts after the VIIth Congress of the Patriotic People's Front) — D. Dr. Ernő Ottlyk: An Indissoluble Alliance (Summary Report on the VIIth Congress of the Patriotic People's Front) — János Viczián: „Act, Augment, Create, So Will Thy Country Grow Great“ (Retrospect on the VIIth Congress of the Patriotic People's Front)

STUDIES: Dr. Károly Tóth: The Present World Situation and Christian Tasks of Peace (President's Address to the Kiev Meeting of the CPC Working Commity, March 30, 1981) — Dr. Zsigmond J. Varga: Jesus' Mission in the Theology of the Johannine Writings I. — Miklós Molnár: Baptism As a Task of Pastoral Care — Dr. Endre Gyökössy: Baptism for Confirmation — Dr. Géza Boross: The Role of Godparents, the Emergence and Present Function of the „Institution“ of Godparents — Dr. Feriz Berki: Baptism in the Orthodox Church — Dr. Sándor Némethy: History and Legal Criticism of the „Delegatum Judicium Extraordinarium Poseniense anno 1674“ III — Otto Tekus: The Diet of Sopron in 1681

WORLD REVIEW: „God Is No Respector of Persons“ (An Interview with Bishop Dr. Károly Tóth, President of the CPC, on His Visit to Africa in February, 1981) — Andrzej Wojtowicz: A Poisoned Ecumenical Atmosphere — László Páll, jun.: The Peace Tasks of the Churches

HOME REVIEW: Bertalan Tamás: Reformed-Israelite Dialogue in Hungary — A Joint Statement on the Reformed-Israelite Dialogue

CULTURAL CHRONICLE: László Zay: In Today's Theatres (On the Performances of „The Tragedy of Man“ and „The Wedding in Susa“) — Ferenc Dusicza: „It Does Not Do Alone“ (On Pál Sándor's Film „Strolling Players“) — Dr. Jenő Szigeti: Gleaning with the Eyes of a Theologian

REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: Dr. Károly Tóth: Good News, Message of Peace; Sermons and Addresses (Dr. Mihály Bucsay) — A Book of Essays and Lectures Published in Honour of Pál Ráday on the 300th Anniversary of His Birth (-1 -6) — Dr. János Bolyki (Ed): A Selection from the Works of Calvin (Dr. Andor Békési) — Pál Horváth: The Development of the New Testament Canon (Pál Herczeg)

kánonról. Vielhauer (Geschichte der urchristlichen Literatur. Berlin—New York, 1975. 775. köt.) szerint a 2. szd. a szót, mint „kanón tés alétheias“ és „kanón tés pisteós“ kifejezést használja, tehát a „regula fidei“ megfelelőjeként. Zahn szerint a kánon szó ebben az időben a kanonizáló tevékenységre utalt: katalógusa az egyházban így elismert könyveknek. Utána következett csak az a lépés (mondja Jülicher), hogy a kánon fogalmához társult az „isteni, szent, tévedhetetlen feltétlen mértékadó“ jelentés. De ez már nem a 2. szd. véleménye.

Hogy pedig az egyház egységére milyen hatással volt a kánon alakulása, elmondja Käsemann egy másik tanulmánya (i.m. Ebben: Begründet der neutestamentliche kanon die Einheit der Kirche?), bár ő ott valójában nem a kánon képzéséről, hanem a kánonban szereplő iratok keletkezéséről beszél.

A kánonképzésnek a döntő lökést Marcion adta meg a maga munkájával. Erre hivatkoztam az Újszövetség történetében. (Budai—Herczeg: Az Újszövetség története. Budapest, 1980.) Most csak annyit még ehhez: Campenhausen így értékeli a következményeket: „az a mód, ahogy az egyház erre az eseményre reagált, és azután a maga részéről Új Szövetséget terem-

tett, lezárta a bizonyítékok körét. Minden úton ugyanahhoz a végeredményhez jut az ember: egy keresztyén Biblia eszménye és valósága Marcion teremtménye, és az egyház, mely ezt a munkát elvetette, ebben nem lépett előbbre, hanem — formálisan nézve — őt példaként utánozta.“ (Die Entstehung der christlichen Bibel. Tübingen, 1968. 174 l.) Eredeti összefüggésében nem olyan éles ez a mondat, mint így! Vielhauer így zárja le ezt a kérdést (Campenhausen 397. idézve): Marcion egy „dogmatikai szempontból befolyásolt“ gyűjteményt tárt az egyház elé, amelyet ő egyedül igaznak tekintett. Az egyház kényszerítve volt neki és minden más tévtanítónak egy olyan gyűjteményt szembeszegezni, mely megfelelően, véglegesen, nem korrigálhatóan közli az ősi igaz ismereteket. Ez vezetett a kánon kialakulásához, melynek láthatóan leg-erősebb szempontja az említett apostoli — apostoli atyától való teológiai kritérium volt.

Így vélekednek egyes újszövetségesek, s bár az ő véleményük sem mindenben egyező, nem is mindenben kötelező ránk nézve, de talán segítenek álláspontunkat tisztázni.

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI:

Új fordítású Biblia	180,— Ft
Új fordítású Újszövetség	46,— Ft
Zsoltárok Könyve — Berki Viola illusztrációival	57,— Ft

ÚJDONSÁGAINK

Tóth-Máthé Miklós: Isten trombitája — „Megszámlálta futásodat...”	45,— Ft
Hozzád kiáltok, Uram! — áhitatok, imádságok	47,— Ft
Dr. Tóth Károly: Örömhír, békeüzenet (igehirdetések, előadások)	130,— Ft
Ráday Pál emlékkötet	110,— Ft
Válogatás Kálvin János műveiből	133,— Ft
Makkai Sándor: Holttenger	100,— Ft
Dr. Victor János: Református Hiszekegy	85,— Ft

KÖNYVEINK KÖZÜL AJÁNLUJUK:

Bibliai atlasz	98,— Ft
Beliczay Angéla: Örök életnek beszéde	73,— Ft
Templomablak — verses antológia —	90,— Ft
H. E. Fosdick: A Biblia a modern ember kezében	30,— Ft
Paolo Ricca—Bruno Corsani: Péter és a pápaság a mai ökumenikus párbeszédben	44,— Ft
Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem	66,— Ft
Jean Cadier: Kálvin János	50,— Ft
Dereczky Albert: Hálaadás (igehirdetések, előadások, tanulmányok, cikkek)	110,— Ft
Református Korálkönyv	250,— Ft
Szikszai: Keresztyéni tanítások és imádságok	97,— Ft
„Szüntelen imádkozzatok” — imádságok a keresztyénség századaiból	110,— Ft
Lelki hódolás (Ráday Pál)	70,— Ft
Protestáns Egyháztörténeti Lexikon (Zoványi)	274,— Ft
Áldjad lelkem az Urat (ref. költők antológiája)	45,— Ft
Bottyán János: Hitűek hősei	56,— Ft
Kincsesláda II.	100,— Ft
Albert Schweitzer, a diakónus	68,— Ft
„Hirdesd az Igét” — Igehirdetők kézikönyve	158,— Ft
A Magyarországi Református Egyház diakóniája	60,— Ft
Egyházunk szeretetszolgálat (Juhász Zsófia)	15,— Ft
Budai—Herczeg: Az Újszövetség története	110,— Ft
Magyar Zsoltárok (kórusművek)	200,— Ft

Kaphatók: a Protestáns Könyvesboltban (hétfőn szünnap) Budapest IX., Ráday u. 1. (a 15-ös autóbussz megállójánál).

Megrendelhetők: minden lelkési hivatalban és a Református Sajtóosztályon, Budapest XIV., Abonyi u. 21. Pf. 1440.

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Az úrvacsora bibliai alapja és mai gyakorlata

A keresztyén nevelés
és a kegyesség gyakorlása a családban

A pünkösdi mozgalom kialakulásáról
és ökumenikus kapcsolatairól

Az iszlám — társadalmi rendszer?

Cserepek — filmszemle

„Keresztyénként élni a mai világban”

„A világvallások közös békeszolgálatának
teológiai alapjai”

ÚJ FOLYAM (XXIV)

1981

4

THEOLOGIAI SZEMLE

1981. július–augusztus

Felelős szerkesztő:

D. Dr. Pröhle Károly
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Okumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1146 Budapest,
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

HU ISSN 0133-7599

*

 Egyetemi Nyomda – 81.6761
Budapest, 1981

Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató

*

A Theologiai Szemle szerkesztő bizottsága:

D. Dr. Bartha Tibor, elnök
D. Dr. Pröhle Károly, előadó
D. Dr. Berki Feriz
Hecker Frigyes
D. Dr. Káldy Zoltán
Kovács Attila
Kürti László
Laczkovszki János
D. Dr. Ottlyk Ernő
Szakács József
D. Dr. Tóth Károly

Társ szerkesztő:

D. Dr. Pákozdy László Márton
Dr. Szigeti Jenő
D. Dr. Tóth Károly

Olvasószerkesztő:

Tarr Kálmán

Szerkesztőségi titkár:

Dr. Tenke Sándor

*

Előfizetési díj:

egy évre 312 Ft
téli évre 156 Ft
E szám ára 55 Ft

Előfizethető: a Posta Központi Hírlap Irodánál, Budapest, József nádor tér 1., 1900
Pénzforgalmi jelzőszám:
215-96162

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DR. SZABÓ ANDOR: Az ószövetségi páska	193
IFJ. DR. BARTHA TIBOR: Az úrvacsorai szereztetési igék mai hermeneutikai problémái	196
LENKEYNÉ DR. SEMSEY KLÁRA: Az úrvacsora ekkleziológiai aspektusa az Újszövetség tanítása szerint	198
DR. PÁSZTOR JÁNOS: Szerves része-e az úrvacsora az istentiszteletnek? (Az úrvacsora és a non-verbális kommunikáció szerepe az istentiszteleten)	205
ACHS KÁROLY: Milyen okokra vezethető vissza az úrvacsorával való élésben tapasztalható közöny?	209
MOLNÁR MIKLÓS: A keresztyén nevelés és a kegyesség gyakorlása a családban	213
DR. NÉMETHY SÁNDOR: A Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 története és jogászai kritikája (4.)	219
DR. SZIGETI-JENŐ: A pünkösdi mozgalom kialakulásáról és ökumenikus kapcsolatairól	224
NÉMETH PÁL: Az iszlám — társadalmi rendszer?	230
DR. BOROSS GÉZA: A római katolikus katechézis világhelyezete (1.)	232

VILÁGSZEMLE

BÉKEFI LAJOS: Házasság és család (Az V. Püspöki Szinódus mérlege)	235
--	-----

HAZAI SZEMLE

MOLNÁR AMBRUS: „Nagy református szervezkedés szociális munkára” (Megemlékezés az Országos Református Szeretetszövetség megalakulásának 50. évfordulóján)	240
DR. LADÁNYI SÁNDOR: Száz éve halt meg id. Révész Imre	242

KULTURÁLIS KRÓNIKA

ZAY LÁSZLÓ: Cserepek (Gaál István filmjéről)	244
—i—ő: Tallóztatás teológus szemmel	246

KÖNYV- ÉS FOLYOIRATSZEMLE

Dr. Tóth Károly: Keresztyénként élni a mai világban (<i>Karasszon István</i>)	249
A világvallások közös békeszolgálatának teológiai alapjai. Az Ázsiai Keresztyén Békekonzultációjának anyaga (<i>Karsay Eszter</i>)	249
Horváth Pál: A szinoptikus evangéliumok (<i>Herczeg Pál</i>)	251
A keresztyén teológia a radikális önszémélkedés útján (<i>Dr. Jánossy Imre</i>)	252
Kántor Lajos: Móricz Zsigmond közöttünk (<i>Lenkey István</i>)	256

A kézirat nyomdába adásának ideje: 1981. július 5.

A SZERKESZTŐSÉG KÜZLEMÉNYE

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Kéziratokat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Az ószövetségi páska

A téma körülhatárolható források alapján vizsgálható. Ennek ellenére korántsem beszélhetünk arról, hogy a páska dolgában a nézetek nyugvópontra jutottak. Annyi már előjáróban megállapítható, miszerint az összképet nem befolyásolja jelentősen az, hogy ki milyen forrás anyagát tartja korábbiaknak, ill. későbbieknek. Az ósz.-i páska, mint Izrael minden intézménye és istentisztelete is, több mint egy évezred alatt kétségtelenül módosult, de alapjaiban nem változott meg sem a jelentése, sem a jelentősége. A forrás magától értetődően maga az Ószövetség, valamint még néhány adat. Külön figyelmet kell fordítanunk a Pentateuchosra. Mindenekelőtt az Ex 3,16—13,16 tömbje érdekel bennünket. Továbbá az Ex 23,14—19; 34,18—28; Lev 23,4—14; Num 9,1—14; 28,16—25; Deut 16,1—8. A látómező peremén helyezkednek el az elsősülők odaszentelésére utaló részletek. Az Ex 13,11—16 mellett még a 22,28—30; Lev 27,26k.; Num 3,11—13,40—48; 18,15—18. A Mózes öt könyvében túl még a Józs 5,10—12;¹ 1Kir 9,25 (2Krón 8,12k.); 2Kir 23,21—23 (2Krón 35,1—19); 2Krón 30,1—27; Ez 45,21—24; egy papirusz Elephantínéből, Kr. e. 419-ből;² Ezsd 6,19—22; Jub 49; s végül a Philonál és Josephusnál fellelhető adatok.

Honnan ered a „kovásztalan kenyér” ünnepe?

A kiindulási pont számomra az, hogy nem osztom azt a ma általánosnak mondható nézetet, hogy csak a páskabarány leölése lett volna izraeli szertartás, míg a kovásztalan kenyér evését, ill. ünnepét a kánaánita népektől vették volna át a letelepedés után.³ Két szempontot említék itt, ami megfontolásra int. Az Ex 23,17k. mindhárom főünnepre ezt mondja: „Ne áldozd az áldozati vért kovászos étellel együtt”, s mindjárt követi egy jellegzetesen kánaáninak nevezhető, a termékenységet és a vallásos tisztaságot érintő szokás elutasítása: „Ne főzz gödölyét az anyja tejében”. Bármelyikkel függött volna össze a kovásztalan kenyér ünnepe Kánaánban, hogy van az, hogy ezt fenntartás nélkül átvették volna, míg az idézet jelölte szokást ab ovo elutasították? A másik ellenérv az, hogy már a pátriarkák sem voltak nomádok. Izrael, a letelepedés előtt is félnomád volt. Tehát egyaránt foglalkozott állattartással és földműveléssel is. A páskabarány leölése és a kovásztalan kenyér — amelyben a hangsúly nem a kovásztalan kenyéren, hanem a kovász eltávolításán volt! — e kettősen egy életformát köti össze, amely talán, időben már az egyiptomi szolgaságból történt szabadulást is megelőzte. Említsük még meg, hogy a lepényszerű kenyér ma is eledele a beduinoknak, pedig ők nem fellahok. — Meglehet, hogy a kettő⁴ eredete nem egyidejű. Mégis mindaddig, amíg valami új, eddig elő nem került szöveg a kovásztalan kenyér kánaáni eredetét nem bizonyítja, nem látok lehetőséget arra, hogy egy feltételezésből induljak ki.⁵ Van néhány hely, ahol a kovásztalan kenyerek ünnepe, s nem a páska névvel találkozunk: Ex 34,18; 2Krón 8,13. Az előbbi — látható a kontextusból —, hogy pars pro toto el-

nevezés. Az utóbbi esetben számolnunk kell a hanyatlással (v. ö. 2Kir. 23,22). A Bibliának önmagában is túlsúlya van mindenféle elmélettel szemben.

Nézzük tehát a legfontosabbat: az Exodus adatait. Mindenekelőtt essék szó arról, hogy mond-e nekünk valamit a két név etimológiája? A héber *peszah* (görög *paszcha*, amely a szó arám alakját tükrözi) jelentésánál még nem eléggé tisztázott. Jelenthet esetleg mellette elsántikálást; képletesen szólva „kihagyását” az izraeliek házainak, amelyek mellett, a 10. csapás során „elment” az Úr, mert meglátta a vért a házak ajtófelein (12,13). Nem állunk jobban a kovásztalan kenyér, a *maccáh* (tsz. *maccót*) esetében sem. Jelent valami kisajtoltat, ízletlen, kelesztés nélkül készítettet. A szómagyarázatok tehát nem sok támpontot nyújtanak. Marad a szövegek történeti értelmezése.

A 8,22—24 és a 10,25 mutatja, hogy a kivonulás szándéka istentiszteletük, ill. áldozatuk gyakorlásával függött össze. Mózes nem beszél mellé, magyarul: nem hazudik, amikor népe elengedése célját abban jelöli meg, hogy Jahvének akarnak szolgálni (7,16.26; 8,16). Ezek szerint nagy a valószínűsége, hogy a páska eredetét régebbre kell tennünk az egyiptomi kivonuláshoz. Később kaphatott mindkét szertartás üdvösségtörténeti jelentést. Az előzményekről többet mondani merő találgatás.

Az Ex 12,1—14 lényeges pontjait kiemelendő, legelőször is rá kell mutatnunk arra, hogy vizsgálódásunknak ez az alapszövege és kiindulópontja évszázadok nyomait, változásait viseli magán. Itt van mindjárt a 2. v.: „Ez lesz az első az év hónapjai között”. A régebbi időkben ősszel volt az esztendőváltás (Ex 23,16; 34,22), ami valóban lehet kánaáni eredetű; mint ahogy még ma is beszélnek néha a gazdasági év őszi fordulójáról, nálunk is. — Azután a 8. vagy a 7. sz.-ban (Kr. e.) vehették át a hónapok babilón nevéit és a tavaszi évkezdetet. Első hónapjá lett az Ábib, babilóni eredetű neve a Niszán (Neh 2,1). Mégis megmaradt a korábbi évkezdett jelentősége, amelyre a lomsátor ünnepe emlékeztetett a 7. hónapban; s ezt is igyekeztek összefüggésbe hozni a pusztai vándorlással (Lev 23,33—43), és megmaradt a 7. hónap 1. napjának a megünneplése (Lev 23,23—25), mint a régi évkezdett elmosódott emléke.⁶ Az 1. hó 10.-én kiválasztott bárányt vagy kecskét, 14.-ig kellett a családi körnek — kiegészülve esetleg szomszédokkal — maguknál tartani. A 11.4k. szerint éjfél tájban már lezajlik az utolsó egyiptomi csapás. Ez pedig valószínűbb, mint a négynapos várakozás, amikor minden olyan sürgőssé vált. A későbbi ünnepi szokások hatottak vissza a történet alakulására; nem változtatva a lényegen, hogy ti. a bárány leölése és elfogyasztása családi, esetenként a szomszédsággal együtt megtartott étkezés volt. Megjegyzendő azonban, hogy itt találkozunk először az ósz.-i gyülekezet fogalmával, méghozzá a név legteljesebb alakjában *kol qe hal cadat-jisrá'el* „Izrael (kultusz) közösségének egész gyülekezete”. Viszont a páskát csak az Ex 34,25 nevezi szó szerint ünnepnek.

Az estefelé leölt állat vérével kenték be az ajtófeleket és a szemöldököket azokban a házakban, ahol útrakészen és sietve ették a tűzön sült húst keserű füvekkel, és ettek hozzá kovásztalan kenyert, amit azonban nem szabad minden áron harmonizálnunk a 34—39. részlettel. Derejuk legyen felővezve, lábuk felsaruzva, a kezükben bot. A húst csak sütni szabad, főzni nem. A maradékot pedig reggelre el kell égetniük. Örök rendtartás ez, évről évre meg kell ünnepelelniük. A szöveg évgyűjűre mutat a 7. és a 13. v. alig észrevehető eltérése is; nevezetesen, hogy azt a házat kerüli el a pusztító csapás, ahol a páskát elfogyasztják vagy ahol laknak? Mindenképpen a cselekmény családi jellegén van a hangsúly, s a véren, mely jelül szolgál arra, hogy az Úr meglássa. A 15—20. v. megint csak a már letelepült életforma nyugodtabb körülményeit mutatja. Olyankor volt idő a kovász aprólékos keresésére, eltávolítására. Miként nyilvánították volna az 1. és a 7. napot szentté, amikor egy rövid éjszaka állt csupán a rendelkezésükre? Az kétségtelen, hogy a páska napja és a kovásztalan kenyér hetének 1. napja egybeesett.

Nem terheljük az olvasót a források aprólékos szétválasztásával, de a 21—39. v. a korábbi Papi irattal szemben a Jahvistáé, sőt a 24—27. v.-ben a Deuteronomista is szóhoz jut. A tüzetesebb vizsgálódás során előtűnnek a jellegzetességek. A rendelkezés némely ponton szigorúbb. Pl. nem szabad a házat elhagyniok. Jahve pedig kihagyja a megjelölt ajtót és nem engedi, hogy a pusztító bemenjen a házba; — mintha két külön, bár együtt haladó személyről esne szó (22k.). Lényeges továbbá, hogy a fáraó ad engedélyt a szabad kivonulásra, megtoldva ezzel a kéréssel: „Kérjétek áldást rám is” (32), tehát közvetve elismeri Jahve hatalmát. Ez a változat a kovásztalan kenyér evését kényszermegoldásnak, az útravaló szűkös pótlásának fogja fel (39). Az egyiptomiak ezúttal már kergetik a „nép”-et. Feltűnő a férfiak kerek száma. Az adatok túlzottak (37k.), ott vannak az asszonyok és a gyermekek, valamint az ízes kifejezéssel illetett „elegy” nép. Mintha valami távoli összefüggése lenne a páskának az újévneként megtartott ünnepi pusztába vonulásokkal és az akkor megtartott katonai számbavétellel (vö. 12,17). — Az az éjszaka Jahvéé volt. Virrasztott ő is, s ezért kell virrasztania akkor mindenkinek, nemzedékről nemzedékre.

A 43—51. v. bővíti a résztvevők körét. Ha nem is mindenki, de a körülmetélt rabszolga, valamint a jövevény részesedhet belőle, vagy elkészítheti. Itt hallunk először arról, hogy a bárány csontját nem szabad megtörni (Njn 9,12; Jn 19,36). A 13. f. jellegzetessége, hogy Egyiptom a szolgaság házának neveztetik. Elébe van iktatva (1k.) az elsőszülöttek odaszentelése az Úrnak. Az ember elsőszülöttét állaton kell megváltani. Ezúttal is felsejlik valami összefüggés a meghalt egyiptomi elsőszülöttek (emberé, állaté egyaránt, vö. 11,5) és a bárány vérével védett Izráel között. „Izráel az én elsőszülött fiam” mondja a fáraó előtt Mózes, Jahve parancsára (4,22), bár a páskabarányról sehol sem olvashat az Ósz.-ben, hogy megváltásul szolgál. Kifejezetten csak arról van szó, hogy az elsőszülött odaáldozása, ill. megváltása állat leölésével, emlékeztető az utódoknak arra, hogy Jahve erős kézzel hozta ki elődeiket Egyiptomból. Ugyancsak emlékeztető a kézen és a homlokon viselt jelek (tetoválás? függők?), valamint a közös kivonulást jelentő *hag* szó és talán ismétlődő ünnepi gyakorlata. — A felsejülő előzmények után ennyi összegezhető abból a részletből, ahol a legtöbbet hallunk a páskáról. Mi volt azonban a helyzet a későbbiekben?

Az Ex 34,18—28 a szövetségbe ágyazza az ünnepeket. Kiemelt helyen tárgyalja a kovásztalan kenyerek ünnepét az Ábíb (kalászok) hónapjában. A Lev 23-ban, úgy tűnik, követi az ünnepi hetet az első kéve bemutatása (9—14). A Num 9,9—12 lehetőséget ad arra, hogy akik valamilyen okból nem ehatték meg a páskát a szabott időben, egy hónap múltán, a második hónap azonos napján, pótlólag megtarthatták. Indok nélküli mulasztás halált vont maga után. Kérdés, hogy a gyakorlatban ilyen rigorózusak voltak-e? Hogy az indokkal mulasztóknak még egy lehetőséget adtak a páska megtartására, egyedülálló az összes szertartások között. A páska centrális helyet foglalt el Izráel vallásos életében; csak ez lehet rá a tárgyszerű magyarázat. — A Num 28,16—25 rendelkezése nem a kisebb (családi) közösségek által leölt és elfogyasztott bárányokról beszél. Erről hallgat, szól viszont a szent összegyűlekezés alkalmával bemutatandó különböző áldozatokról. Lehettek egyszerűen gazdasági okai, nem volt elég bárány, ill. a tömegével leölt bárányok pótolhatatlan érvágást jelentettek volna.⁷ Vagy pedig már előre vetíti árnyékát a kultusz központosítása. Erre pedig a jósiai reform során került sor. Ekkor a páskáünnep mindeztől a központi kultusz helyre korlátozódik. A Deut 16,1—8 során meglepő részletekre bukkanunk. Páskaáldozat lehet szarvasmarha is (2). Továbbá: „Nem szabad levágni a páskaáldozatot akármelyik lakóhelyeden, ... hanem azon a helyen, amelyet kiválaszt Istened az ÚR, hogy ott lakjék az ő neve... Azon a helyen főzd és edd meg.” (5—7) Főzésről eddig szó sem volt. A jósiai reform tehát jelentős módosulásokat hozott. Úgy tűnik, hogy továbbra is a család egyik tagja vágja le a páskabarányt, de csak Jeruzsálemben adatott rá lehetőség.

A páska ünnepe a fogság után

A fogság után tovább módosul, s valljuk be őszintén, hogy torzul a páska. Ilyet még Ezékiel sem álmódott. Nála a fejedelem lenne az, aki majd a páska ünnepén bemutatja az áldozatot a templomban (45, 21—24). Az Ezsd 6,19—22 szerint a papok és a lévíták vágják le a páskát a fogságból hazatérteknek. Kihangsúlyozza a rituális tisztaságot. A Krónikák könyve is elmondja a jósiai reform páskáját. Észrevehető azonban a Deut 16-tól az eltávolodás és a közeledés az Ex 12. eredeti rendelkezéseihez. Mert a páskát sütik, csak a szent adományokat főzik (2Krón 35,13). Ilyen páska nem volt „Sámuel próféta ideje óta” — mondja a 18. v. Kuriózmként hat a 2Krón 30., az Ezékiás páskája. Eszerint ő lett volna az első, aki újból bevonta az északi országrész lakóit is az ünneplésbe. Itt is a lévíták vágják le a páskát, de ezt szükségmegoldásként értelmezi. Az tette szükségessé, hogy a gyülekezetben sokan voltak, akik nem tudták előírás szerint megtisztítani magukat. Amennyiben történetileg hitelesnek mondható ez a leírás, az Ezékiás páskája utó-páska lett volna, a 2. hónapban. Volt még ráadás is. Mert a nép, önkéntes elhatározásból megtoldta az ünnepet még hét nappal, s folytatták az örömmünnepet tovább: „Salamonnak, Dávid fiának... ideje óta nem történt ehhez hasonló Jeruzsálemben” (23—26). Eltekintve a történeti hitelességtől, fontosabb az érvényesülő erővonalak felismerése, azaz, hogy előtérbe nyomul a köznép elhatározása, s kiegyenlítődik az ároni papságnak a fogság után kialakult túlsúlya. — A bibliai adatoknak e futó áttekintése is eléggé változó történeti képet mutat,

amelyek során, végül is megfigyelhető az Ex 12. rendelkezéseinek újbóli — ha nem is szószerinti — érvényesülése.

Az intertestamentális kor páskája

Szóljunk még röviden az intertestamentális kor páskájáról. A Jubileumok könyve 49. részletes leírást ad. Jóllehet a könyv a Kr. e. 2. sz.-ból való és szektás körökből eredhet, sokkal következetesebben ragaszkodik az Ex 12-höz, mint minden, időben közbeeső adat. A 6. v.-ben viszont megjelenik a bor ivása. Az énekléssel már a 2Krn 35,15 során találkozunk; itt ismét szó esik róla. Áldást mondanak és hálát adnak az atyák Istenének. Philo, aki élete egy részét Alexandriában töltötte, leírja, hogy du. 3 óraker vágták le a páskabarányt. Jézus idejében is ez lehetett a gyakorlat. Kihangsúlyozza a rituális tisztaságot, s kiemeli, hogy ez volt az egyetlen papi funkció, amit laikusok is elvégezhetek. Magánházaiknál fogyasztották el, sietséggel. Imádkoztak és a Hallél zsoltárokat (115—118) énekeltek.⁸

A résztvevők köre, a szertartás rendje idővel módosult. Rabbinusi adatokból tudjuk, hogy férjezett asszonyok és fiúk 13 éves kortól részt vehettek a páskavacsorán, s a család kiegészülhetett a baráti körrel. A zarándokok nagy tömege miatt az egész Jeruzsálem szent területnek számított, de a falakon kívül nem lehetett a páskabarányt elfogyasztani. A házak bejáratainak megjelölését vérrel már a jósiási reform óta nem gyakorolták. Rövidre szabottan, csak a fő vonalakat húztuk meg az Úsz. idejéig.

*

Tegyük néhány összegező megállapítást az ósz.-i páskáról. A páska, szerencsés módon sok mindent visszakapott eredeti jelentéséből és gyakorlatából az Újszövetség idejére. Amiben gazdagodott: éneklés, bor alkalmazása, asszonyok, ifjak részvétele, ezek nem homályosították el sajátosságait. Jelentése a szabadításra való emlékezés családi, vagy baráti körben. A gyülekezet együtvé tartozásának a tudatát a nyolcnapos ünnep, a szentély belső udvarában⁹ a báránnyok leölése jelentette. A bárányt a tulajdonos, esetleg megbízottja ölte le, a vérét a papok fogták fel tálakban és az égőáldozati oltár lábánál öntötték ki.⁹

A páska és az úrvacsora kapcsolata

Van-e közvetlen összefüggés a páska és az úrvacsora között? Nem óhajtok a más rendjébe kaszálni, de óhatatlan, hogy röviden ne szóljak arról, minek tekinthető Jézusnak a tanítványaival elfogyasztott utolsó vacsorája. Ez a vacsora Niszán 13-án volt, a neve Azyma ünnep.¹⁰ Ez a Jn evangéliuma, valamint a Mk 14,1k. kronológiája; vö. Jn 13,1k.: „A húsvét ünnepe előtt...” Ezért nem meglepő, hogy az előkészületre adott utasításban szó sincs báránnyól, sem a vacsorán a hús evéséről. Erre az esti étkezésre az előkészítés a kovász gondos eltávolításával kez-

dődött, amit a házigazda ebben az esetben már elvégzett (v. ö. „készen” Mlk 14,15). Azután kovásztalan kenyeret ettek keserű füvekkel. Szerintem az előkészület, a tisztaság fogalomkörébe jobban el is helyezhető a lábmosás története. Ezek szerint az úrvacsora szereztetése az ünnepi előkészület utolsó estéjén történt és Jézus Niszán 14-én, azokban az órákban feszítetett meg, amikor a báránnyokat ölték a templomban.

A páska évenként egyszer volt, s több mint egy hétig tartott, az úrvacsora pedig gyakori volt az ősegyházban. Viszont a páska családi jellegének a háttéréből jobban megértjük azt, amikor „háznaként megtörték a kenyeret” (ApCsel 2,46). Arra is van adat, hogy egy ideig az ősegyház is megtartotta volna a zsidó páskát (vö. ApCsel 20,6).¹¹

Talán nagyobb fontossága van a páska prófécia jellegének, amit az ősegyház, az Ósz. értelmezésével egybehangzóan, neki tulajdonított —, mintha közvetlen, s ugyanakkor Jézus személyes áldozatát megkerülő kapcsolatokat keresnénk a két sákramentum között. A bárány vére „a mi húsvéti báránnyunk, a Krisztus” áldozatára mutat (1Kor 5,7; Jn 1,29). A prófécia Jézus áldozatában teljesedett be, s önmagában ezzel érvényét is veszítette. Illetőleg az ünnep minden maradó vonása Jézus Krisztus személyében sűrűsödött össze, aki dicsőségében is megöletett bárány (Jel 5,7,12). Nos, ez a Jézus szerezte az úrvacsorát. A páskának és az úrvacsorának Jézus Krisztus szemében, áldozatán, szolgálatán át üdvösségtörténeti kapcsolata van az úrvacsorával. Ez az összefüggés lényegesebb, mint a történeti analógiák, egybeesések keresése. S jóllehet mindkettő szabadításról beszél és egy-egy szövetség rendjébe sorolható, azt fejezi ki és pecsételi meg, történetileg több az eltérő, mint az egyező vonás a kettő között. Az egy Jézus Krisztus egyetlen áldozata történetileg elválasztó, ám üdvörténetileg összekötő határvonal (1Pt 1,18k.) a páska és az úrvacsora között.

Dr. Szabó Andor

JEGYZETEK:

1. Van, aki ezt tartja időrendben a legkorábbinak. Vö. J. B. Segal: The Hebrew Passover. — From the earliest times to A. D. 70 (London Oriental Series, Volume 12). London 1963. 3. — 2. W. Beyerlin: Religionsgeschichtliches Textbuch zum A. T. Göttingen 1975. 270 k. — 3. Mint pl. M. Noth is (egyébként sok hasznos megállapítása van): Das zweite Buch Mose (ATD 5). 69. — 4. Segal — i. m. 175. — szintén a két ritus összetartozását hangsúlyozza. — 5. Tény, hogy a kovász Babilóniában ki volt zárva a kultusból (Segal: i. m. 167), de nem alkalmazható bizonyítékul. — 6. M. Noth: Das dritte Buch Mose (ATD 6). 150. — 7. Számítások szerint pl. Jézus idejében, a páskák alkalmával 15 000—20 000 bárányt ölték le Jeruzsálemben. — 8. W. Grundmann: Das Ev. nach Markus. Berlin 1959. 284—288. megjegyzi, hogy a házigazda felolvasta a páska történetét és elmondta a Hallél zsoltárok első felét (113—114), a vacsora végén pedig a második felét (115—118). — 9. Gerherd Kroll: Auf den Spuren Jesu 3. St. Benno V. Leipzig 1970. 342. — Umwelt des Urchristentums. Ev. Verlagsanstalt, Berlin I. 202. — 10. A fontosabb irodalomból egyéni úton jár A. Jaubert: La date de la Cène, Paris 1937. — A témával foglalkozó, árnyalatokban eltérő további művek: E. Stauffer: Jesus — Gesalt u. Geschichte. Bern 1957. 86. W. Grundmann: Die Geschichte Jesu Christi. Berlin, Ev. Verlagsanstalt 1959. 311 k. J. Jeremias: Die Abendmahlsworte Jesu. Göttingen 1960. E. Schweizer: Das Herrenmahl im N. T. Neotestamentica 1963. 353—355. — 11. Bár E. Haenchen: Die Apostelgeschichte, 14 Göttingen 1965. 516. azt mondja, hogy szó lehet egyszerű időmeghatározásról is.

Az úrvacsorai szereztetési igék mai hermeneutikai problémái

Ha az úrvacsorai szereztetési igék hermeneutikai problémáiról akarunk szólni, akkor mindenekelőtt a hermeneutika fogalmát kell tisztáznunk.

Tradicionalis értelemben a hermeneutika az exegézisnek, mint praxisnak a theoriája, legjobb esetben az (ige)-magyarázatnak egyetlen dimenziójával az exegézissel szinonim.

Ezzel szemben a hermeneutika fogalmába — a görög *herméneia* jelentése alapján — beletartozik mindaz, ami a (szöveg) interpretációba beletartozhat: a nyelvi kifejezés megértésétől a fordításon át a kommentárig.¹

Ilyen, a tradicionalis hermeneutika-értelmezéssel szemben tágabb és nyitottabb értelemben vizsgáljuk a szereztetési igék hermeneutikai problémáit.

Klaus Berger² az Újszövetség exegéziséről írt, methodologiai orientációjú művében már magát az exegézis határát is tágabban húzza meg. Ezt a könyv alcíme is mutatja: „*Új utak a szövegtől a magyarázatig*”.

A könyv foglalkozik szöveglingvisztikával, az irodalmi forma meghatározásával, a szöveggel és a közlés-történnel, műfajmeghatározással, a szemantikus mezők kutatásával, hagyománykritikával, redakciókritikával, a szociológiai kérdésekkel, illetve kérdésfeltevéssel, végül pedig a hatástörténeti hermeneutikával.

A hagyománytörténeti összehasonlítás eredményeit és határait vizsgálva, az úrvacsorai szövegekkel kapcsolatosan azt állapítja meg, hogy éppen ezeknél a szövegeknél mutathatók ki a hagyománytörténeti kutatás és összehasonlítás határai. A keresztyén úrvacsorának a vallástörténeti gyökerei nehezen állapíthatók meg. A Krisztus előtti 8. századból van ugyan egy asszír ékírásos szöveg, amely meglepő hasonlóságot mutat az I. Korinthus 11,23–25-tel, amennyiben az asszír szövegben a víz ivása a szövetségkötéssel van összekapcsolva. Berger emlékeztet arra, hogy az Ószövetség is tud arról, hogy a szövetségkötést szövetségi lakomával zárták be (Exodus 24,11: „és amikor látták Istent, ettek és ittak”). Mégis: az asszír szöveg, az Ex 24,11 és az 1Kor 11,23kk között hiányszövegnek azok az összekötő kapcsok, amelyek plauzibilissé tennék, hogy a három szöveg között hagyománytörténeti összefüggés áll fenn. — Még inkább kérdéses a Jubileumok könyve 35,20kk-nek az 1Kor 11,24k-vel való kapcsolata.³

Az Újszövetség szociológiai kérdései között tárgyalja Berger a korai keresztyénység csoportjai és a (filozófiai) „iskola” közötti lehetséges összefüggést. Foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a János evangéliuma csak a „beavatottak” írása volt-e. Erre a kérdésre nemleges feleletet ad — más mellett —, éppen a János evangéliuma 6,37-re hivatkozva. A Jn 6,45-re nézve állapítja meg Berger, hogy a Tanító és a tanítvány tekintetében állt fent különösen nagy hasonlóság az antik filozófiai iskola és a János evangéliumát elfogadó olvasói kör között, amely utóbbi valószínűleg különböző csoportokat egyesített, és katechumenusokra is igényt tartott. A csoport — talán — közös étkezésen vett részt, Istentől hallott és tanult (Jn 6,45).⁴

H. R. Balz egy funkcionális krisztológia methodikáját próbálta kidolgozni.⁵ Az ő meghatározása szerint a funkcionális krisztológia Isten üdvözítő cselekedetének funkcióit vizsgálja a Jézus történetében — mint a Jézus eljövetele, halála és megdicsőülése.⁶ Könyvének harmadik fejezetében az ösgyülekezet

krisztológiájának a gyülekezet csoportjaival és rétegeivel való összefüggését vizsgálja.

A legfontosabb páli hagyománydarabokból azt állapítja meg, hogy methodikailag egyoldalú a Pál által átvett hagyományanyagot mindenestől fogva úgy kezeli, mint a hellénista gyülekezet hagyományanyagát. Balz szerint a páli íghirdetés fontos részei a jeruzsálemi ösgyülekezetre mennek vissza. Idézi J. Jeremias tételét, aki szerint az 1Kor 11,23kk — a 23. versben szereplő *paralambanein* és *paradidonai* terminus technicusok használata utalna erre — Jézus szavaira mennek vissza. J. Jeremiasnak ezt az állítását Balz ugyan vitathatónak tartja, mivel az 1Kor 11,23-ban *apo* prepozíció szerepel *para* helyett, de megoldásnak Balz mindenesetre *Bornkamm* sokat citált mondata alapján: „a hagyományozott ige az Élőnek az igéje”⁷ az ehhez kapcsolódó tételt is átveszi: a hagyomány továbbadójának kiléte akkor fedhető fel, ha a felmagasztalt Úrnak a földi Jézussal való azonosságát elismerjük.⁸

H. Conzelmann az I. Korinthusi levélhez írt kommentárjában⁹ három hermeneutikailag jelentős kérdéssel foglalkozik egy exkurzusban az 1Kor 11,23–25 exegézisénel.

Az első: lehet-e rekonstruálni a szereztetési igék ősfarmáját? A páli szöveg és Márk szövegének összehasonlítása után arra a következtetésre jut, hogy a szereztetési igék eredeti formáját nem lehet rekonstruálni. Sőt, Conzelmann azt is kérdésesnek tartja, hogy egyáltalán létezett volna egy eredeti, szöszerint továbbhagyományozott formája a szereztetési igéknek.

Másodszor: a kommentár szerzője arra a kérdésre keres választ, hogy eredetileg létezett-e a keresztyénység körében két típusú úrvacsorai étkezés: az egyik az ösgyülekezetnek az az étkezése lenne, amelyet a Jézus és a tanítványok asztalközössége folytatásának tekintettek, a másik pedig egy emlékvacsora, amely a Jézus utolsó vacsorájával lett volna kapcsolatos.

Conzelmann a Didachéra hivatkozva azt állapítja meg, hogy nem az eucharisztianak volt két típusa, hanem exisztált az eucharisztia egyrészt, másrészt pedig a közösségi étkezés. Ez utóbbinak nem is kellett történeti indoklás. Az I. Korinthusi levél Conzelmann szerint ezt az állapotot tükrözi vissza: amikor az eucharisztia mellett közösségi étkezés is volt.

Harmadszor: a szerző felveti a kérdést: a homiliás istentisztelet vajon mindig együtt járt-e az eucharisztia megtartásával (ahogy azt például O. Cullmann állítja)? A válasz: a két típusú istentisztelet összetartozott ugyan, de nem volt közös liturgiája, hanem ezek egymást követték.¹⁰

Az eddigiekben arra láttunk néhány példát, hogy exegetikai-hermeneutikai, methodologiai-methodikai munkák az úrvacsora-problematikának milyen kérdései után érdeklődnek. Conzelmann kommentárjának exkurzusa pedig abba enged betekintést, hogy az exegéta milyen — nem a szorosabban vett exegézishez tartozó — kérdések tisztázását tartja fontosnak a szűkebb értelemben vett írásmagyarázat szempontjából.

A továbbiakban más módon járunk el az úrvacsora szereztetési igéi hermeneutikai problémáinak feltérképezésében. Nem egyes munkákat ismertetünk, hanem kérdéscsoportról kérdéscsoportra menve vizsgáljuk Jézus utolsó vacsorájának és az úrvacsorának a problematikáját.

A kérdéscsoportok meghatározásában és egymástól

való elhatárolásában nagyon jó segítséget nyújt I. Goppelt újszövetségi bibliai teológiája.¹¹ Goppelt a „Jézus és az egyház” című fejezetben foglalkozik Jézus utolsó vacsorájával és a szerezteségi igékkel „A búcsúvacscora mint igéret” címmel. Goppelt könyvének ebben a részében sokat hivatkozik tanítványára, Hermann Patsch-ra, akinek az úrvacsoráról írt disszertációja a hetvenes évek talán legjobb munkája erről a témáról.¹²

Patsch a szerezteségi igéket a történeti Jézus-kutatás horizontjába kívánja beállítani. Hermeneutikai szempontból releváns számunkra hogy hogyan írja körül a szerző az úrvacsora problémáját. Könyve bevezetésének ez a címe: „Az úrvacsora problémája — Jézus életének a problémája”.

Itt leszögezi, hogy nemzetközi konszenzus van a teológusok körében a tekintetben, hogy a történeti Jézus iránti tudományos kérdés történetileg legitim és teológiailag pedig ajánlatos, szükséges. Ez a konszenzus — amely pozitív változás a korábbi idők Jézus-kutatásához képest — methodologiaiailag lehetővé teszi, hogy az úrvacsora kérdését a történeti Jézus-kutatás horizontjába helyezzük el.

Emellett az eljárás mellett szólnak Patsch szerint: 1. Nyelvi-irodalomkritikai úton a szerezteségi igének azt a formáját lehet megtalálni, amely a Jézus-hagyomány legelején állt. 2. Bultmann apodiktikusan — ezért hermeneutikailag meg nem engedhető módon — azt jelentette ki, hogy a szerezteségi igék a hellénista gyülekezetből származnak, és a műfajukat tekintve a kultuszlegendák közé tartoznak.¹³ A hellénista források módszeres feldolgozása persze hiányzik Bultmann-nál. Patsch szerint viszont csak a hellénista források feldolgozása jelentheti azt a történeti kritériumot, aminek alapján kijelenthető, hogy a szerezteségi igék műfajilag a kultuszlegendák közé sorolhatók. Patsch hermeneutikai tekintetben az „in dubio pro tradito” elvét vallja.¹⁴ Bizonyítani kívánja, hogy nem véletlenül hiányzik a hellénista források analízise.

Patsch célja, amelyet disszertációjában maga elé tűz, viszont egyéb hermeneutikai problémákat vet fel. Így tisztázandó az analógiák szerepe, megvizsgálandók a szövegek irodalomtörténetileg és formatörténetileg. A filológiai és vallástörténeti munka azonban csak az előmunkálatait képezi a tulajdonképpeni feladatnak, amely így körvonalazható: az úrvacsora-paradosis történetileg viszonylag régi motívumait kell konfrontálni a kritikusan vizsgált Jézus-hagyomány-nal.¹⁵

Goppelt felosztását — némi módosítással — követve, Jézus utolsó vacsorája és az úrvacsora hermeneutikai kérdésekkel kapcsolatos problematikáját a következő felosztásban adjuk:¹⁶

1. A hagyománytörténeti elemzés problémája. Erről a kérdésről részben Balz, részben Patsch munkájának ismertetésekor, valamint Conzelmann exkurzusának idézésekor szóltunk. A R. Bultmann és W. Heitmüller által képviselt nézet, amely szerint az úrvacsora a hellénista mysterium-kegyesség megnyilvánulása, éppen filológiai és vallástörténeti okokból tarthatatlan. J. Jeremias¹⁷ és K. G. Kuhn¹⁸ bizonyították, hogy az úrvacsora tradíciója filológiailag a palesztinai zsidóság területéről származik.

A hagyománytörténet kérdésköréhez tartozik annak megválaszolása, hogy mi volt tulajdonképpen Jézus utolsó vacsorája. A legismertebb J. Jeremias véleménye, aki Jézus utolsó vacsoráját páskavacsorának tartja. Jeremias Jézus utolsó vacsorája páskavacsora voltának bizonyítását a szerezteségi igék megítélése szem-

pontjából alapvető fontosságúnak tartja. Könyvének egész első fejezete ennek bizonyítéka.¹⁹

Patsch szerint Jeremias a verba testamenti interpretációjának a hermeneutikai kulcsát vélte megtalálni az utolsó vacsora páska-jellegének bizonyításával.²⁰ K. G. Kuhn viszont a qumrániak közösségi étkezésével lát hasonlóságot, ami Jézus utolsó vacsoráját illeti. L. Goppelt pedig a közönséges, mindennapi zsidó étkezés alapelemeit látja Jézus utolsó vacsorájának a leírásában.

2. Az eszkatologikus ige legrégebbi megfogalmazásában (Mk 14,25; vö. Mt 26,29; Lk 22,15—18) felveti a kérdést: mi történik Jézus halála és az eszkatologikus ige beteljesedése közötti időben?

Patsch megállapítja, hogy Jézus eszkatologikus kitekintésének fundamentális fontossága van Jézus eszkatologikus váradalmának megértésében, annál is inkább, mert Jézus eszkatologikus igéjének autenticitását alig vonják kétségbe.²¹

Patsch véleménye az, hogy Jézus jövőváradalma temporálisan kvalifikált, de kronologikusan nem rögzíthető. Jézus az Isten uralmának a jövőbeni, közeli voltát hirdette anélkül, hogy az Isten országa-eljövételének az időpontját meghatározta volna. Ez a Patsch-féle körülírása Jézus eszkatologikai kijelentéseinek azért jelentős hermeneutikai szempontból, mert, amint azt Patsch bizonyítja, az exegeták Jézus jövőértelmezésének ilyen, vagy ehhez hasonló értelmezésével nem elégednek meg, hanem Jézus eszkatologikus kijelentését spekulatív módon agyoninterpretálják.²²

Jézus tehát számított a halála és az Isten királyi uralma bekövetkezése között egy köztes időszakra. Erre az időszakra, az egyház korszakára rendeli Jézus az úrvacsorát.

Jézus eszkatológiai igéje magyarázatára a realizálódó eszkatológia hermeneutikai vezérgondolata jellemző J. Jeremias szerint, amelynek a kulcskifejezése az anticipáció. J. Jeremias véleménye az, hogy Jézus utolsó vacsorája is az eszkatologikus étkezés anticipációja volt. Ami pedig az egyház úrvacsoráját illeti, Jézus a vele való közösségnek az új formáját igéri.²³

3. Mielőtt Jézusnak a kenyér és a kehely fölötti szavai hermeneutikai problémáira rátérnénk, azokat a kérdéseket kell érintsük, amelyek Jézus halálának értelmezésével függnek össze.

A német teológiai kutatás Jézus halálának teológiai értelmezését a gyülekezeti kerygmára vezeti vissza. Ennek a levezetésnek axiomatikus rangja van, bizonyításra a teológusok szerint nem is szorul. Ami az evangéliumokban a Jézus halálának értelmezéséről olvasható, az általános felfogás szerint a palesztinai ösgyülekezet formulázása.

Ezzel az állásponttal szemben először is kimutatható az evangéliumokból, hogy Jézusnak tudnia kellett arról, hogy erőszakos halállal fog meghalni — legkésőbb a jeruzsálemi bevonulása után.

Másodszor: arra nézve, hogy Jézus a saját halálának kiengesztelő, váltságshalál jelentőséget tulajdonított-e, még ha a kérdést pozitívan válaszolják is meg a kutatók, az indoklás tekintetében nagyon eltérnek a vélemények.

J. Jeremias tudvalevőleg azt állítja, hogy Jézus saját magáról úgy beszél, mint (eszkatologikus) páskabarányról. Szerinte a *sōma* — *haima* fogalom pártal az áldozati terminológiával fejezi ki, hogy Jézus maga a megáldozott páskabarány.

H. Patsch szerint viszont a *sōma* — *haima*-t mint fogalom párt beállítani, és az áldozati terminológia terminus technicusainak tekinteni, önmagában is pe-

titio principii. Szerinte „kettős példázatról” sem lehet beszélni, mint ahogyan azt J. Jeremias teszi. Végül pedig azt állítja, hogy a „realizálódó eszkatológia” el-
lentétben áll az úrvacsorai hagyomány futurikus esz-
katológiájával.²⁴

4. Jézusnak a kenyér és a kehely fölött mondott szavai *filológiai problémákat* is felvetnek. Kérdés, hogy a görög *sōma* szót *basar*-ral, vagy *guph*-fal kell-e fordítani, ha Jézus anyanyelvére akarjuk visszafordítani a szereztetési ígéket.

L. Goppelt szerint a *basar* ugyan valószínűbb, de az értelmezés szempontjából kevés jelentősége van annak, hogy melyik arám kifejezést választjuk a görög szó ekvivalensének. Mindkét esetben ugyanis a „test” alatt az „embert”, a „személyt” kell érteni.²⁵

A Mk 14,24 görög szövege ellen (*to haima mou tes diathēkēs*) ugyan azt hozzák fel, hogy nem fordítható vissza arámra, de Patsch több arám körülírást összeszedett, amelyek alkalmasak a görög kifejezés teljes értékű visszafordítására.²⁶

*

Összefoglalás: Az eddigiekben az úrvacsorával — Jézus utolsó vacsorájával, az úrvacsora szereztetési ígéjével — kapcsolatos, a legtágabb értelemben vett, hermeneutikailag releváns problémákat vázoltam. Csúpan a kérdések felvázolása volt a céлом, bár néhol egyes kutatók megoldási kísérleteit is ismertettem, kritikai megjegyzések nélkül.

Az eddigiekből megállapítható, hogy — még ha Patsch és Goppelt interpretációs kísérletét mint újat méltányoljuk is — a hermeneutikai megközelítés, vagy a kutatási eredmények tekintetében nagy előrelépés nem történt J. Jeremias kutatásai óta. A kutatás fő

korlátai maradtak az eddigiek: mindenekelőtt a jézusi „ipsissima vox” megállapíthatósága körüli vita lezáratlan volta és újabb vallástörténeti paralellek, források hiánya az, ami miatt az eucharistiával foglalkozó bibliai tudomány alapjaiban nem tud megújulni. Pozitívnak tekinthető azonban, hogy a Jézus-élete-kutatás újbóli fellendülése hozzájárult ahhoz, hogy a józanabb hipotézisek és az ezekből adódó következtetések dominálnak az úrvacsora szereztetési ígéivel foglalkozó dolgozatokban.

íjf. Dr. Bartha Tibor

JEGYZETEK:

1. Vö. James M. Robinson: Die Hermeneutik seit Karl Barth, in: Die neue Hermeneutik, Neuland in der Theologie Band 2, Herausgegeben von James M. Robinson, John B. Cobb jr. 19 kk lapok. — 2. K. Berger: Exegese des Neuen Testaments, Quelle und Meyer, Heidelberg, 1977. — 3. Berger: i. m.: 183 kk lapok. — 4. Berger: i. m.: 230 k lapok. — 5. Horst Robert Balz: Methodische Probleme der neutestamentlichen Christologie, Neukirchen Verlag, 1967. — 6. Balz: i. m.: 120 l. — 7. Günther Bornkamm: Herrenmahl und Kirche bei Paulus, in: Studien zu Antike und Urchristentum, 1959, 147. l. — 8. Balz: i. m.: 147. l. — 9. Hans Conzelmann: Der erste Brief an die Korinther, Göttingen, 1969. — 10. Conzelmann: i. m.: 235 kk lapok. — 11. Leonhard Goppelt: Theologie des Neuen Testaments. Erster Teil: Jesu Wirken in seiner theologischen Bedeutung, Herausgegeben von Jürgen Roloff, Göttingen, 1975. — 12. Hermann Patsch: Abendmahl und historische Jesus, Stuttgart, 1972. — 13. Rudolf Bultmann: Die Geschichte der synoptischen Tradition, 4. Auflage, 1958, 285. l. — 14. H. Patsch: i. m.: 233. l. 7. jegyzet. — 15. H. Patsch: i. m.: 13–15. lapok. — 16. L. Goppelt: i. m.: 261–270. lapok. — 17. Joachim Jeremias: Die Abendmahls Worte Jesu, 3. Auflage, Evangelische Verlagsanstalt Berlin, 1963, 165 kk lapok. — 18. Karl Georg Kuhn: Über den Ursprünglichen Sinn des Abendmahls und sein Verhältnis zu den Gemeinschaftsmahlen der Sekten-schrift, Evangelische Theologie 10 (1950–1951), 508 kk lapok. — 19. J. Jeremias: i. m.: 9–82. lapok. — 20. H. Patsch: i. m.: 16. l. — 21. H. Patsch: i. m.: 142. l. — 22. H. Patsch: i. m.: 143k lapok. — 23. H. Patsch: i. m.: 144. l.; L. Goppelt: i. m.: 264. l. — 24. H. Patsch: i. m.: 183k; 221kk lapok. — 25. L. Goppelt: i. m.: 265. l. — 26. H. Patsch: i. m.: 80 k lapok.

Az úrvacsora ekkleziológiai aspektusa az Újszövetség tanítása szerint

Interkonfesszióanalízis dialógusban, és az ökumenikus párbeszédben egyre jobban előtérbe kerül az a téma, amely az egyházak közös úrvacsorázásának, az úrvacsora közös ünneplésének kérdéskörével foglalkozik. Kirchner, H.: Eucharistische Gastbereitschaft — Kontext und Konsequenzen¹ c. tanulmánya úgy foglalkozik a jelenlegi helyzet elemzésével, hogy igyekszik hozzájárulni azokhoz a fázisokhoz, amelyek a különböző egyházak közös úrvacsora ünneplését készítik elő. Az úrvacsora kérdése szerepel azokban a párbeszédekben is, amelyeket a Református Világszövetség folytatott a közelmúltban a római katolikus, ortodox és a baptista egyházakat képviselő felekezeti világszövetségekkel.² Számos cikk, tanulmány, hazánkban³ és külföldön⁴ foglalkozik a világ különböző részén élő, és különböző hitvallású egyházak körén belül az úrvacsora kérdésével. Az úrvacsora ugyanis, amely az egyház egységét szemlélteti, és munkálja az Újszövetség tanítása szerint (1Kor 10,17), ma világ-szerte azt jelzi, hogy szükség van az újszövetségi tanítás kutatására, és mélyebb megértésére ahhoz, hogy a különböző egyházak közelebb kerülhessenek egymáshoz.

Pál sákramentális alapon világítja meg az egyház lényegéhez tartozó egységet a korinthusi csoportoknak, amikor kifejti nekik az úrvacsora jelentőségét és következményeit a gyülekezeti életre nézve. Jézus tanítását Pál az 1Kor 10–11-ben az egyháznak, és

egyházról szóló tanításként szólaltatja meg. Amikor az úrvacsoráról szóló újszövetségi tanítás ekkleziológiai aspektusát tartjuk szemünk előtt, világosan kell látnunk, hogy ez nem választható el mereven a krisztológiai aspektustól,⁵ mivel az egyház Krisztus teste, s az úrvacsorának az egyházzal, és az egyháznak szóló tanítása annak a Krisztusnak a szava, aki az egyház feje (Ef 4,15). Nyilvánvaló azonban az is, hogy amilyen szorosan együvé tartozik az úrvacsora krisztológiai és ekkleziológiai aspektusa, ugyanolyan szorosan, elválaszthatatlanul tartozik össze az úrvacsora és az egyház.⁶ Míg az egyház életének, istentiszteletének vannak ugyanis olyan elemei is, amelyek a gyülekezet körében és az egyéni kegyességi élet során egyaránt realizálódhatnak, addig az úrvacsora csak közösségben, gyülekezetben realizálódhat. Az úrvacsora kiabrázolja az egyház élete alapját, feltételezi a gyülekezetet, a közösséget, realizálja a gyülekezetnek Urával és egymással való közösségét, valamint hirdeti felelősségét a világról, szolgálatra indítja az egyházat, jelezve számára az ígéretes és reményteljes jövőt. Az úrvacsora az egyház életének az az eseménye, amelynek közösségi jellege a legszembevetőbb, az istentiszteletnek az a része, amely tettekre indít, aktivitást vár a gyülekezettől. Krisztus tettét szemlélteti a gyülekezetben, és Krisztus szellemében való tettekre indítja az egyházat a világban.

Úrvacsora és hálaadás

Az úrvacsora első mozzanata, első aktusa a hálaadás. A gyülekezet figyelmét ez a hálaadás a láthatókról a láthatatlanokra, az emberiről a Szentháromság Istenre, az elemekről arra az Úrra, aki az emberhez alkalmazkodva adja önmagát, testként a Lélek által. A hálaadás (*eucharistia*) és az úrvacsora (*kyriakon deipnon*) olyan szorosan összetartozik az ősegyház gyakorlatában, hogy egymás helyett, egymás nélkül is használatos megjelölésére szolgál az úrvacsorának. Izráelben a hálaadás a naponkénti étkezés alkalmához is hozzátartozott, és ez az újszövetségi gyülekezetekben is gyakorlattá lett. Semmi sem megvetendő, amit hálaadással vesz az ember, „mert megszenteltek az ige és a környörgés által” (1Tim 4,4k vö. Rm 14,23, 1Kor 10,25k., 30). Jézus és az ősegyház gyakorlata szerint az úrvacsorához tehát annak első mozzanataként hozzátartozik a hálaadás. Az *eucharistia* elemei hálaadás által szenteltek meg — állapítja meg *Goppelt*.⁷ Szerinte a korai keresztyénység körében az úrvacsora elemeiért való hálaadás olyan fontos volt, hogy az ünnep, ti. az úrvacsorai istentisztelet így kapta róla az *eucharistia* nevet. A hálaadás annak az Úrnak a magasztalása, és segítségül hívása, aki a teremtés elemeinek igénybevételével közli megváltó munkájának javait népével. A hálaadás jelzi, hogy a gyülekezet az Úr jelenlétében van együtt, aki a Lélek által megtapasztalható módon adja áldását. Az Úr segítségül hívása a nyitánya az ősegyházban az úrvacsora vételének.

Az úrvacsora szemlélteti az egyház életének alapját, Krisztus áldozatát, az új szövetségkötést

A kenyér megtörése, a szövetség pohara Jézus élete feláldozását jelenti, azt az eseményt szemlélteti, amely bekövetkezett a Golgotán. Jézus váltságáhalála annak a szövetségkötésnek, az új szövetségnek az alapja, amely a bűnös ember számára megnyitja Isten országát. *Lohse* gondolatai szerint Jézus váltságáhalála az alapja a végső idő üdvrendjének, amelyben a bűnös bocsánatot kap.⁸ Isten a bűn kérdését a Jézus engesztelő áldozatáért ajándékozott bűnbocsánattal rendezte, és rendezi. Jézus Isten Báránya (Ézs 53,4, 42,6, 49,7k), aki hordozta, és elvette a világ bűneit. Ő az új szövetség közbenjárója, amely szövetség megkötése bűnbocsánatot jelent (Jer 31,34). Jézus vére a szövetség vére, amely halálba adott életet jelenti. *Schniewind* megállapítja, hogy ha Jézus vére a szövetség vére, ahogyan a szöveg nevezi: *touto gar estin to haima mou tes diathēkēs*, akkor ez a meghatározás összecsendül a Zak 9,11 próféciájával, és emlékeztet a 2Móz 24,8-ra, azt szemléltetve, hogy Mózes kora és a Messiás kora egymásnak bizonyos értelemben megfelel. Ott Isten Izráellel kötött szövetséget, itt sokakkal, mindenkivel, és mindkettőt a vér pecsételte meg (Mt 26,28).⁹ Az egyház élete mögött az az áldozat van, amelyet az úrvacsora szemléltet. E. *Schweizer*¹⁰ helyesen fejt ki, hogy minden úrvacsora annak a szövetségkötésnek a megerősítését jelenti a gyülekezet számára, amelyről annak jegyei beszélnek, tudatosítva a gyülekezetben azt, hogy létének, életének egyedül az az áldozat az alapja, amelyről búcsúvacsorája alkalmával szemléletes módon tanított az Úr, jelezve az új szövetség jegyében érvényes bűnbocsánatot. A *to haima to ekchynomenon eis aphesin hamartiōn* (Mt 26,28), a Jézus kiontott vére, vagyis helyettes áldozata a bűn rendezésének a módja. Isten az ember bűnét Jézusra való tekintettel, Jézusért engedi el, nem számítja be, megbocsátja, és

ezzel együtt új élet lehetőségével ajándékozta meg, amelyben nem a bűn törvénye, hanem a Jézus áldozatában szemlélhetővé vált szeretet az élet menetét meghatározó tényező. A Jézus áldozatáért elnyert bűnbocsánat érvényesítendő az életben tovább emberi relációban, az embernek a másik emberhez való viszonyában. Az új szövetségkötés rendje az egyház tagjai körében, az egyház tagjai által érvényesül tovább Jézus intenciója szerint. A bűn rendezésének módja tehát az egyház keretén belül nemcsak vertikális, hanem horizontális síkban is a bűnbánat, megtérés, megbocsátás.

A meg nem bocsátott bűn nemcsak Isten és ember viszonylatában, hanem ember és ember viszonylatában is mérgez, megkötöz, bénítja az egyház és tagjai életét. A bűnbocsánat felszabadít, gyógyít, megerősít. Istennek a Jézus által ajándékozott bocsánatával él vissza az, aki emberi relációban nem érvényesíti a bűn rendezésének azt a módját, amelyet Isten rá nézve érvényesített. Az adós szolgálata példázata nyilvánvalóvá teszi, hogy aki nem ajándékozta tovább azt, amit kegyelemből kapott, elveszíti (Mt 18,21—35). Isten bocsánatával él vissza az, aki más normát akar érvényesíteni az emberekhez való viszonyában, testvéreivel szemben. A tékozló fiú testvére nem tudott megbocsátani annak, akinek az Atya megbocsátott, így kizárta magát az örömnünnepből (Lk 15,25kk). Jóllehet az Atya mellett élt a nagyobbik fiú, de az Atya koncepciójától távol. Fizikailag közel volt hozzá, de lelkiileg messze. Formálissá lett az Atyával való kapcsolata, nem hangolódott rá akaratára, nem érte tetteit, sértődötté válik mint Jónás, amikor azt látta, hogy Ninivének megkegyelmezett Isten (Jónás 4). Világossá válik ebben az esetben az, hogy a bűnbocsánat elfogadására és érvényesítésére nemcsak azoknak van szükségük, akikről az életstílusuk alapján nyilvánvalóan látszik, hanem azoknak is, akik formálisan ugyan odatartoznak az Atyához, de a lelkületük nem az Atyáé, s az a rend, amelyben a bűnös bocsánatot nyerhet, a megtérő fiúvá lehet, idegen számukra. Aki nem érti az Atyának az elveszettek iránti határtalan szeretetét, a feltétel nélküli, Jézus érdeméért való bűnbocsánat rendjét, aki nem tud megbocsátani a megtérő bűnösnek, az akkor is elidegenedett az Atyától, ha látszólag mellette van. A Krisztus áldozatáért elnyert bocsánatból élő egyházat az úrvacsora, ennek a rendnek az érvényesítésére indítja, az apostol szavai szerint: „bocsássatok meg egymásnak” (Kol 3,13). Az egyház mint megajándékozott, ajándékozásra hivatott.

Az úrvacsora és az egyház elválaszthatatlanul együvé tartozik, az úrvacsora feltételezi az egyházat, Jézus követőinek közösségét, az egyház az úrvacsora által veszi az úton járáshoz, küldetése betöltéséhez szükséges erőt

Az úrvacsora szemlélteti legvilágosabban, hogy az individuális keresztyénység mennyire nem újszövetségi képlet. *Eredete* közösségbe vezet, Jézus és tanítványai közösségébe. Szereztetése Jézus és tanítványai búcsúvacsorája. *Goppelt*¹¹ helyesen állapítja meg az úrvacsora tradíciótörténeti analizise során, hogy annak nem Jézus tanítói munkásságában keresendő az eredete, hanem az Úr búcsúvacsorájának liturgiájában. Az úrvacsora *Sitz im Leben*-je Jézus és tanítványai közössége. Az úrvacsora közösségi eredetét, jelentőségét, és gondos hagyományozási módját erősíti meg az 1Kor 11,23kk rendkívül ünnepélyes formája, amit Pál a korinthusi gyülekezetnek már az ötvenes

években továbbadott. Pál valószínűleg közvetlenül megtérése után Damaszkuszban, esetleg Jeruzsálemben vette át ezt a hagyományt, a gyülekezetek körében hűségesen megőrzött jézusi tradíciót, amely végső fokon akkor is Jézusra megy vissza, ha a gyülekezetek élő gyakorlata révén ismerte meg Pál.¹² Jézus búcsúvacsorája *Stauffer*¹³ és mások álláspontja szerint páska vacsora volt (Mk 14,22). *J. Jeremias*¹⁴ helyesen mutat rá arra, hogy Jézusnak ezt a vacsoráját azonban nem szabad izolálnunk, hanem az addigi, naponkénti közös étkezések sorozata egy alkalmának kell tekintenünk, amelynek jelentősége Jézus korában közismerten az életközösség vállalása volt.¹⁵ Jézus asztalközössége a bűnösökkel, vámszedőkkel a korabeli felfogás szerint már az előzőek során is a közösség vállalását, így az üdvösség ajándékozását jelentette tehát, Jézus bűnbocsánatot hirdető szavainak megerősítését szimbolikus tettekkel, ezért volt annyira botránkozató a farizeusok számára (Mk 2,15–17). Jézus búcsúvacsorája azonban — bár nem izolálható az előző közös étkezési alkalmaktól —, kiemelkedik azok sorából különös jelentősége, Jézus áldozatának szemléltetése és hirdetése által.

Míg a páska vacsora az egyiptomi szabadításra való emlékezés alkalmá, jelezve a megváltást, Jézus búcsúvacsorája alkalmával a megváltásra kerül át a hangsúly azzal, hogy kibővítette a páska liturgiát a maga váltságshalálát hirdető mondataival, ily módon páratlan jelentősége emeli ki az addigi közös étkezések, így a páska vacsorák sorozatából is. Jézus búcsúvacsorájának liturgiája szétfeszítette a páska liturgia kereteit, és az új szövetséges nép közös étkezési alkalmának, az úrvacsorának modelljét adja. Az eddigi közös étkezések alkalmával Jézus kifejezésre juttatta azt, hogy vállalja a bűnös emberrel a közösséget, a szolidaritást. Búcsúvacsorája alkalmával viszont azt is szemléltette és hirdette, hogy ennek a közösségvállalásnak az ára az ő életének feláldozása, váltságshalála.

Az úrvacsora realizálja az Úr közösségét az egyház tagjaival

Jézus úgy tanít arról az étkezésről, amelyben ő adja önmagát a kenyér és a bor jegyei által, hogy az életet jelent azoknak, akik részesültek belőle. Több történik az úrvacsora jegyeinek vételében, mint amennyi abból látható.¹⁶ Az a dicsőség Krisztusa életeti Lelke által a gyülekezeteket, aki önmagát az élet kenyérének nevezte (Jn 6,35), és az életet annak ígérte, aki él vele (Jn 6,53–58). A Krisztussal való személyes közösség megvalósulását, megélését jelenti a gyülekezet számára az úrvacsora.¹⁷ A kegyelem eszköze, a kegyelem ajándékozója a Lélek által. Isten kegyelme úgy lesz az emberé, hogy folyamatosan, alkalomról alkalomra kész élni vele. Ez a folyamatosság mutatkozik meg az első jeruzsálemi gyülekezet életében. Az ősgyülekezet életformájához szervesen hozzátartozott a kenyér megtörése (ApCsel 2,42). *Az úrvacsora alkalmával felkínált kegyelem annak vételével átvett, elfogadott kegyelemmé lesz.* Isten életet jelentő ereje, amely objektíve realitás, szubjektíve is realitássá válik annak az embernek a számára, aki él vele személyes döntése, az úrvacsora elfogadása által. Az úrvacsora ugyanis nemcsak azt szemlélteti a gyülekezetnek újra meg újra, hogy Jézus az élete feláldozásával teremtett a bűnös ember számára új életre lehetőséget, hanem azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy az ember él ezzel a lehetőséggel. Isten ajándékozó és az ember elfogadó gesztusa egyaránt kifejező-

dik benne. *Az úrvacsora vétele által Krisztus úgy vállal közösséget az emberrel, a gyülekezet tagjaival, hogy testébe tagolja be őket, és a Lélek ereje által növekedést ad.* „Aki eszi az én testemet, és issza az én véremet, az énbennem lakik, és én őbenne” (Jn 6,56). Az Úr és a hívők bensőséges kapcsolatát és megszakíthatatlan közösségét, egységét hirdeti ez a részlet. Arról van szó, hogy Jézus, mint aki az Atyával való közösség alapján az élet hordozója, az élet erőt közvetíti, az élet erejében részesíti a gyülekezet tagjait, állapítja meg *Bauer*¹⁸ e részlet magyarázata során.

A Jézussal való misztikus közösség, a vele való egység azonban nem megistenülést jelent, mint ahogyan a hellénizmus korában a misztérium vallások tanítása feltételezi, hanem új életet ebben a világban, és örök életet az eljövendőben Jézus ígérete szerint: „...ha valaki eszik ebből a kenyérből, élni fog örökké, és az a kenyér, amelyet én adok, az én testem, amelyet én oda adok a világ életéért” (Jn 6,51b). Az úrvacsorában nem mágikus mechanikus hatásról van szó, hanem az élő Úr Lélek által való munkájáról az egyházban, gyülekezetek tagjaiban. *Bartha* Tibor megfogalmazása szerint: „A megfeszített Jézus, aki a feltámasztott Krisztus, él tovább övéiben: Krisztus láthatóvá válik ezen a földön.”¹⁹ Az Úrral való közösség tehát, amely az úrvacsorában realizálódik új életre, Krisztus szerinti életre indítja a gyülekezetet a tőle való erő által, jó gyümölcsök termésére, az igazi szőlőtő és a szőlővessző hasonlata szerint (Jn 15).

Az úrvacsora realizálja a gyülekezet tagjainak közösségét egymással, kifejezi az egyház egységét

Az úrvacsorában nemcsak a gyülekezetnek az Urával való találkozása történik, hanem a gyülekezet tagjainak egymással való közössége is valósággá válik. *A koinonia tou somatos tou Christou* az 1Kor 10,16-ban Pál szerint — akit *J. Jeremias*²⁰ az úrvacsora szerzetési igéje legrégebbi, első magyarázójának tekint —, ez a meghatározás a gyülekezet tagjainak egymással való közösségét, egységét jelenti. *A soma*, amely elsődlegesen a Názáreti Jézus személyét jelenti, aki halálra adta önmagát, a következőkben a dicsőség Krisztusának testét, az egyházat jelenti²¹, amelyben Lelke által lakik, és amelyet a szeretet szállaival kapcsol egybe. Az úrvacsorában Jézus intenciója szerint megvalósul a gyülekezet tagjainak egymással való közössége és egysége. A sákramentum egygyé teszi a Lélek ereje által a gyülekezet tagjait. Pál a sákramentális közösségből logikusan következő valóságnak tekintti az egyház egységét, amely nem statikus, hanem dinamikus.²² Azt szemlélteti az úrvacsora, hogy a gyülekezet minden tagja azonos módon részesül Krisztus váltságshalála javaiból, és azonos módon az egy test tagjai sorába tartozik. „Krisztusban a teljes sorsközösség mértékéig egymással is egy a gyülekezet minden tagja.”²³ Ezt a gondolatot hangsúlyozza *Conzelmann* is²⁴, másokkal együtt. Pál szerint ebben az összefüggésben a test nem egyszerűen a vér párhuzamaként szerepel, itt ugyanis Krisztusnak arról a testéről van szó már, amely az egyház. Pál a „Krisztus teste” kifejezést mindig a Feltámasztott gyülekezetének a jelölésére használja —, állapítja meg *Kümmel*.²⁵ Ekkleziológiai szempontból ez az új jelentősége az úrvacsorának, amelyet Pál világított meg, akit *Delling* is úgy tart számon, mint aki a legkorábbi tanítást adja elénk az úrvacsora értelmezéséről az őskereszténység köréből.²⁶

Az úrvacsora vétele alkalmával tehát nemcsak az

lesz nyilvánvalóvá, hogy a gyülekezet minden tagja egy a bűnben, azonos módon rászorol Isten kegyelmére, nem is csak az, hogy a gyülekezet valamennyi tagja azonos módon él azzal, ifjú és idős, férfi és nő, a különböző fajú, különböző foglalkozási ághoz, és társadalmi réteghez tartozó ember, hanem az is, hogy *valamennyien teremtésbeli adottságaiktól és társadalmi helyzetüktől függetlenül Krisztus testébe építettnek be azonos módon a Szentlélek által*. Akik egy-egy test vendégei voltak, egy test tagjaivá lettek. „Az egyház Krisztus testévé éppen a Jézus testében való részesedés által lesz.”²⁷ Ebben a testben a nagy szellemi és vallási, gazdasági és társadalmi, faji és nemi ellentétek és különbségek nem számítanak, amint erre *Wendland*²⁸ figyelmessé tesz bennünket. Az egytől származó, de a bűn miatt különböző válaszfalak miatt egymástól messze került, egymástól elidegenedett, egymás ellenségévé lett ember egymásra találhat, mivel Krisztus az ellenségeskedést legyőzte (Ef 2,16).

Izráel fiai és a népek fiai Krisztus békességet szerző munkája nyomán egymással is békességben élhetnek az egy test tagjaiként, beépülve abba a lelki házba, amely a szegletkö Krisztus. Az egyház egységének sákramentális gyökere van. Amit a sákramentum realizál a gyülekezetben, annak megvalósítására indít el, hogy az realizálódjék az életben.

Az úrvacsorával élő gyülekezetek körében így az ősegyház korában, a keresztyénység kezdeti időszakában, semmit nem számított az a különbség, az az ellentét, amely egyébként a népeket és fajokat, szolgákat és szabadokat, férfiakat és nőket az előző időben évszázadokon át a bűn rontása miatt elválasztott egymástól. A gyülekezet tagjai testvéri közösségben, az együvé tartozás tudatában éltek. Az egység az úrvacsorában olyan reális adottság, amely egyszerre feladat is, ha veszélyeztetett, lépéseket kell tenni érte. Pál a gyülekezettel akkor is úgy számol, mint Krisztus testével, amikor némelyek Korinthusban veszélyeztették annak egységét, és tanításával azért küzd, hogy a veszély megszűnjék. *A gyülekezet, az egyház egysége olyan Krisztusban adott ajándék, amely a Lélek által ragadható meg, ugyanakkor olyan feladat, amely újra meg újra az egyház egységét bomlasztó erők elleni küzdelem útján valósul meg.* A gyülekezet mint egy test, Krisztus teste, együtt felelős az életért, annak rendjéért, így az úrvacsoráért is.

Nyilvánvaló, hogy Pál a Korinthusi levélben (1Kor 11) a gyülekezet helytelen *eucharistia* gyakorlata miatt nem egyes tisztségviselőket szólít meg, hanem az egész gyülekezetet. *Schelkle*²⁹ miközben az újszövetségi kor egyházának szolgálóival, illetve szolgálataival foglalkozik, tanulmányának a „*Die Eucharistiefeier*” c. fejezetében megállapítja: „A kultuszt is az egész gyülekezet végzi. Az úrvacsora eredete és alapja az a vacsora, amelyet Jézus megünnepelt a tizenkettővel a halála előtti utolsó este. Hogy először csak a tizenkettő hallotta a megbízást: 'Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre' (Lk 22,19) az Jézus élete utolsó napjának körülményeiből adódik. *A megbízás azonban az egész egyháznak szól.*” E szerint az Újszövetség nem ismer az úrvacsorával kapcsolatosan korlátozást, az a gyülekezet felelős helyes gyakorlatáért, amelynek soraiban ugyanúgy ott voltak az újszövetségi gyülekezetekben a nők mint a férfiak, mivel azonos módon tagoltattak be abba, az úrvacsorának a hatása minden esetben ugyanaz. *Bartha* Tibor már jóval korábbi tanulmányában is ezt olvashattuk: „A szolgálatok letéteményese az egyház.”³⁰ Az egyházhoz szól Pál által az úrvacsora helyes gyakorlására, vagyis a Krisztus szerinti modell érvényesítésére in-

dító szó. *Amennyiben* az idealista filozófia tanításának a hatása nyomán az egyház tagjait még ma is kísértő individualista szemléletet egyre inkább felváltja a bibliai tanításban döntő jelentőségű közösségi szemlélet, és az Írás alapján komolyan vesszük, hogy az Újszövetség üzenete elsősorban valóban nem az egyént, hanem a gyülekezetet szólítja meg, s az egyént mint Krisztus testének tagját, s a szolgálatok letéteményese valóban az az egyház, amelynek tagjai között azonos feltételek alapján van ott minden ember teremtésbeli adottságaitól függetlenül, s a szolgálatokra nézve az Újszövetség szempontja nem az, hogy melyik nemhez tartozik az ember, hanem az, hogy a Lélek által milyen kegyelmi ajándékot kapott, *akkor* világossá válik előttünk, hogy nemzedékünket az Írás Ura egy új bibliai igazság felismerésével ajándékozta meg, és vezetni tovább az új reformáció útján.

Az egyház mint Krisztus teste, az újjáteremtés jele ebben a világban, szervezete és szolgálata egyaránt az újjáteremtés rendje felől vizsgálható és érthető meg. Az egymással közösségben levő tagok nem teremtésbeli adottság, hanem a Lélek újjáteremtő, éltető ereje alapján válnak alkalmassá a küldetésre, bármelyik nemhez is tartozzanak.

Az úrvacsora realizálja az egyház felelősségét a világért

Abban az összefüggésben, amelyet János evangéliuma ad elénk a 6. részében, nemcsak ez olvasható: *egő eimi ho artos tēs zoēs* (Jn 6,48), amely Jézus messiási igényét úgy fejezi ki, hogy hangsúlyozza jelentőségét az ember számára, hanem a továbbiak során ez is: *ho artos de hon egō dōsō hē sarx mou estin hyper tēs kosmou zōēs* (Jn 6,51), amely egyrészt jelzi annak a módját, ahogyan a Messias az élet ajándékozójává válik, másrészt meghatározza azt a kört, akire nézve ő az élet ajándékozója. A *ho artos... hē sarx mou*: „A kenyér pedig... az én testem.” Ha a testről úgy van szó, mint amely a világ életéért adott, ahogyan ebben az összefüggésben olvasható, akkor az kétségtelenül Jézus halálára vonatkozó kijelentés. Ez a halál az ősegyház szemlélete szerint, Jézus tanítására alapozva: váltságshalál. *Christos apethenen hyper tōn hōn hamartiōn hēmōn* (1Kor 15,3), tanítja Pál, még szemléletesebben fejezi ki a Gal 3,13-ban: *Christos hēmas exēgorasen ek tēs kataras tou nomou genomenos hyper hēmōn katara*. Jézus megváltó halála érvényességi körének átfogó jellegét hangsúlyozza a Zsid 2,9: *hyper pantas geusētai thanatou*. Jézus mindenkiért, mindenki helyett, mindenki érdekében ízlelte meg a halált. Az élete odaadása a Jn 6,51 szerint az élete halálba adását jelenti. Ez a halál az 1Jn 2,2 szerint engesztelő áldozat, és itt egészen az evangéliumi bizonyágtétel szellemében e váltságshalál érvényességi körének meghatározása szintén a szűkebb kör mellett a tágabb kör: az egyház mellett a világ.

A szöveg *Bultmann* szerint az úrvacsoráról szól rejtélyes módon.³¹ A mennyből alászállt Emberfia a keresztre jut, és mint megfeszített élelet jelent a világnak. Az úrvacsora arra az áldozatra figyelmezteti a gyülekezetet, amelyet Jézus a világ életéért hozott, így felelősségre ébreszti azért a világért, akiért Ura az életét odaadta. Krisztus halála tehát, amelyet az úrvacsora hirdet, a világ megváltását jelenti, a látható és láthatatlan világ, a földiek és mennyiek számára a békeesség megszerzését (Kol 1,19). Isten így fegyverezte le a fejedelemségeket és hatalmasságokat.

Jézus munkássága azt jelentette, hogy Isten a sötétség erejével szemben felvette a harcot a teremtett világ javára és megmentéséért. Jézus kereszthalála azt jelenti, hogy a sötétség hatalma, az Isten és az ember, a teremtett világ, az élet ellensége le van győzve, de még nincs megsemmisítve. A világ azonban Jézus váltságahalála következtében jog és illetékesség szerint Krisztusé, és az eljövendő világ erői, az élet erői jelen is vannak benne, a kovász (Mt 13,33) az élet minden területén hat. Az egyház azért felelős a világért, mert tud arról az áldozatról, amely objektíve mindenki számára új élet lehetőséget teremtett. Mivel Krisztus áldozata az egész világra nézve érvényes, ezért az egyház az egész világért felelős. Az olyan egyház, amely nem törődik a világ iránti felelősségével, előidézik egy olyan világot, amely nem törődik az egyházzal. Az úrvacsora a világ javáért való életre indít, amennyiben annak az Úrnak a szellemében történt, aki testét odaadta a világ életéért. Az egyház felelősségteljes munkája és a világnak az emberségesség, békeség és igazságosság irányába haladó lépései között mélyszéles összefüggés van. Az ősegyház úrvacsorai liturgiájához hozzátartozott a világért való felelősségének a tudatosítása és jeleként a közbenjáró imádság minden emberért, különösképpen is a világi felsőszéleltségért.³²

Az úrvacsora az egyházat küldetése teljesítésére indítja

Ez a küldetés a szavakkal és tettekkel végzett bizonyosságtétel, valamint ennek az egyház tagjai életével való megpecsételése.

Az úrvacsora és a misszió

Az Úr halálának hirdetésére kap felhatalmazást az úrvacsorázó gyülekezet: *ton thanaton tou kyriou kategeiete*. Az Úr halálának hirdetése az Úr megváltó munkájáról szóló bizonyosságtétel. *Az úrvacsora gyűjtő és kiindulási pontja a missziói munkának: az evangélium hirdetésére szólít.* Igényli a gyülekezet aktivitását abban a szolgálatban, amely Krisztus váltságahalálának jelentőségével ismerteti meg az embert. A gyülekezet annak az Úrnak a vendége, aki az ő életét a világért közbenjáró küldetesként értette, és tanítványait azért küldte a világba, hogy hirdessék azt, amit megtapasztaltak: Isten nem hagyta magára a világot, nem írta le a veszteségszámlára. Az úrvacsorának olyan dimenziója válik itt világossá — állapítja meg Müller³³ —, amelyre őseink csak alig, vagy egyáltalán nem is gondoltak. Az úrvacsora az az alkalom, amelynek középpontjában az Atyától a világba küldött, és a világért meghalt Fiú van. Az úrvacsorával élő gyülekezet kapja ma a megbízást, hogy hirdesse Jézus bűn és halál feletti győzelmét, annak világméretű jelentőségét felmutatva. Az Úr — mivel életét a világért feláldozta —, minden ember számára megteremtette a lehetőséget ez áldozat javainak elfogadására. Engesztelő áldozatáért az Úr asztalának minden ember vendége lehet. A Megváltó asztalához hívja és várja a bűnnel terhelt, erőtlenséggel, hogy feloldozást és erőt adjon, majd megbízást annak a jó hírnék a közlésére, amelynek realitását az úrvacsora vétele által megtapasztalta.

Az Úr asztalától a világba vezet a gyülekezet útja a világért, a világból az Úr asztalához az Úrral és a gyülekezet tagjaival való közösségbe a bűnbocsánat és az erő elnyeréséért. Az úrvacsora missziói munkára indít. Az úrvacsora e nélkül a missziói felelősség nélkül olyan volna, mint a Nap, melege nélkül.³⁴ Az

egyház történelmi küldetése nemzedékről nemzedékre Krisztus megváltó munkájának hirdetése oly módon, hogy annak a gyülekezet kereteit meghaladó jelentősége nyilvánvalóvá legyen. Pál apostol így tanít Krisztus váltságmunkája egyetemes jelentőségéről: „... ahogyan egynek a vétke lett minden ember számára kárhózzá, úgy lett egynek az igazsága minden ember számára az élet megigazulása” (Rm 5,18). Az evangélium hirdetésének, az egyház missziói munkájának abban a reménységben kell végbemenni, „hogy a teremtett világ maga is meg fog szabadulni a romlandóság szolgátságából arra a szabadságra és dicsőségre, amelyben Isten gyermekei részesülnek” (Rm 8,21). Az egyház missziói munkája úgy szólítja meg az egyént, hogy nem téveszti szeme elől az egész teremtett világot a neki szóló ígéretek felmutatva, és annak konzekvenciáit érvényesítve, az élet területén, a világban, az életért munkálkodva.

Az úrvacsora és a diakónia

Az úrvacsora Isten diakóniáját szemlélteti. Minden diakónia prototípusa voltaképpen Istennek Jézus Krisztus által nyilvánvalóvá tett szeretete, a teremtett világ megváltását jelentő szolgálata. Isten Jézus Krisztus által maga nyúlt bele az emberiség nyomorúságos helyzetébe, és segített rajta, gyökeres, teljes értékű megoldást készített számára. Jézus úgy hirdette a bűnbocsánatot, hogy meggyógyította a betegeket (Mt 9 par); megelégitette az éhezőket (Mt 14,13—21 par); bement azoknak a házába, akiket koruk társadalma megvetett (Lk 10,38—42, 19,1—10); odafordult az elhagyottakhoz, és pártfogásába vette őket (Mt 5,1—10, Lk 7,11—17, 8,36—50). Jézus behatolt az erős fegyveres birodalmába, megkötözte és szabadságot hirdetett azoknak, akik fogságában voltak (Mt 12,29 par). E világ terében az Úr szabadító ereje érvényes. Földi munkája, a különböző emberi nyomorúságok orvoslása jeladás volt arról a teljes és végérvényes megoldásról, amely a bővölködő élet ajtajának feltárulását jelenti. Jézus életében végzett szolgálatának kiteljesedése és csúcspontja az, amit búcsúvacsorája alkalmával mondott, és tett. Úgy van tanítványai körében, mint aki szolgál, és erre az életformára neveli őket (Lk 22,19—30). Amit Lukács szerint Jézus szavaival tanított azt Jn 13 szerint a Mester tetteivel szemléltette. A Mester szolgávjá tette magát, a rabszolgamunkát vállalta azzal, hogy tanítványai lábát megmosta. Ez a szimbolikus gesztus azt jelenti, hogy ő végzi el a tanítványok alkalmassá tételét a vele való közösségre, s így részt ad nekik Isten országában. A tanítványok elé adott példa a segítő tettet Isten országa összefüggésébe állítja be, a megfeszített követésébe, aki az emberek üdvösségéért, megszabadításáért szenvedett és meghalt. A diakónia Jézus életében itt válik az egész világ számára megoldást jelentő tétté. Ezzel Jézus annak a fogalomnak jelentéstartalmát, amely az ő korában csupán a háziasszonynak az asztal körüli szolgálatát jelentette, kitágította, új tartalommal töltötte meg. Így lett az egyház élet jegyében végzett tevékenységének a jelölésére használt fogalom.

A diakónia Jézus útmutatása szerint nem lehet kevesebb, mint minden tekintetben megoldást jelentő, tökéletes segítség az ember, a népek, a teremtett világ számára. „Ahogy Jézus magára vette a világ bűnét és viselte minden terhét, úgy kell vállalnia a Krisztus teste tagjainak a közösséget a mai világgal.”³⁵ Az úrvacsora azt a szolgálatot jelzi, amely által Jézus megoldást készített a világnak, így arra a

szolgálatra indít, amely az ember javát jelentő tettekben mutatkozik meg oly módon, hogy az megoldást jelent számára. Sem faji, sem társadalmi, sem morális, sem nemi, sem vallási korlát nem lehet akadály az egyház ember javát szolgáló munkájának, a diakóniának. Az úrvacsora egészen az utolsó napig Krisztus önmagát feláldozó szolgálatának kiabrázolója, amely a legnagyobb szeretetet hirdeti, és az egyházat ennek az áldozatnak a szellemében való tettekre indítja.

Az úrvacsora ébren tartja a gyülekezet etikai és szociális felelősségét

Az Úrral való közösségből új élet következik, amelyet a továbbiakban nem a bűn törvénye és a sötétség ereje, hanem az Úr Lelke határoz meg. Az Úrral való közösség kizárja a sötétség erőivel való kapcsolatot. Korinthusban a keresztyén szabadságra való hivatkozás ürügyén a gyülekezet tagjai közül voltak olyanok, akik a bálványáldozati lakomán is részt vettek. *Delling* szerint kb. a Krisztus utáni hatodik év-tizedben a korinthusi gyülekezetet, vagy legalábbis annak egy csoportját az a veszély fenyegette, hogy mechanikus, mágikus hatást tulajdonítva az úrvacsorának, helytelen következtetéseket von le abból, egyrészt az idegen kultuszban való részvétel lehetőségét természetesnek tartva, másrészt — amely az előzőnek következménye — az erkölcsi szabadság jegyében él, közömbös dolognak tartva azt, ahogyan az ember ebben a világban él.³⁶ Pál tanítása az úrvacsorával való élés következményeit mindkét irányban megvilágítja (1Kor 10,14—22).

A Krisztussal való közösség gazdacserét jelent, más szellemi erőnek az uralmát az emberben, így szükségképpen eltávolodást mindattól, ami gonosz (1Kor 10,21), Isten- és emberellenes. A démoni hatás alól felszabadító Úrral közösségbe került ember nem lehet közösségben a sötétség hatalmával.³⁷

A Krisztussal való közösség egzisztenciaváltozást jelent, az őember meghal, és új születik.³⁸ Az ember bensője átalakul. A Krisztussal való közösség új életben való járásra indít. Követésére annak, ami jó, Isten dicsőségét, az egyház építését, és emberek javát szolgálja (1Kor 10,31k). Az úrvacsora annak az új életre szóló erő átvételének az alkalma, amely ebben a világkorszakban etikai síkban mutatkozik meg (Kol 3,1—17). Tehát míg a bálványáldozati oltár résztvevői etikailag teljesen negatív indíttatásokat nyertek — az ember természeti ösztöneinek a kiélésével egybekapcsolódott maga a kultusz —, az úrvacsora az ember természeti ösztöneinek megoldókléséhez nyújt erőt az Úr Lelke által, hogy Krisztus élete váljék nyilvánvalóvá bennünk. Erről a folyamatról tanít Pál így: „Mi pedig miközben fedetlen arccal tükrözzük vissza az Úr dicsőségét, mindnyájan ugyanarra a képre formálódunk át, az Úr Lelke által dicsőségről dicsőségre” (2Kor 3,18). A Krisztussal való élő közösség nyomán Krisztus arculata válik láthatóvá a gyülekezet tagjainak arculatán.³⁹ Krisztus az új ember modellje. Követői által annak az életnek kell és lehet megvalósulni a földön, amelyre nézve ő jelt adott, amelyet ő megtestesített a világban. Az úrvacsora az úton levő nép tiszta életéhez adja az erőt, a megfáradtaknak megújulást, a megterhelteknek szabadulást, a betegeknek, meghasonlottaknak gyógyulást, a csüggedőknek bátorítást, a megszorodottaknak vigasztalást, a békétleneknek békességet, bűnösöknek bocsánatot, az új élet megújítását. Az úrvacsora Krisztus új szövetséges népének az új életben való járásához szükséges lelki energia elnyerésének alkalma. Az

élet energiavesztéssel, küzelemmel, sérüléssel jár, az úrvacsora — mai kifejezést használva — az ember rehabilitációjának az alkalma.

Az úrvacsora szociális tanítása

Nem elég az, hogy a gyülekezet tagjai összejönnek egy helyre, ha közben elhatárolják magukat egymástól, külön csoportban vannak együtt a gazdagok, és külön csoportot alkotnak a szegények, ha egyáltalán el tudnak érni a gyülekezetbe. Az együttléteből így éppen az hiányzik, ami pedig az úrvacsorának döntő jelentőségű tartalma, a közösséggé, az egy test tagjává tagoló aktus, a gyülekezet tagjainak egymással való közössége, egysége. „Az úrvacsora a teljes emberi, anyagi és szellemi közösség kifejezője az egygyülekezetben.”⁴⁰ Később is annak kell maradnia, ha a gyülekezetek külső körülményeinek a változása miatt a teljes élet- és vagyonszociális megélésére nincs lehetőség: az úrvacsorának jelnek kell maradnia ebben az irányban. Ez a pogány-keresztyén gyülekezetekben úgy valósul meg, hogy ha a gyülekezet tagjai társadalmi és anyagi körülményeiket illetően nem is voltak egyenlőek a világban, a gyülekezetben az úrvacsora gyakorlatában ezeknek a különbségeknek el kellett tűnniük. Az úrvacsorai közös étkezések ügyét úgy oldották meg, hogy ezekhez mindenki a maga anyagi körülményei arányában járult hozzá, a részesedésben azonban nem volt különbség. A korinthusi gyakorlat itt romlott meg. Így az együvértartozás helyett az elhatárolódás egymástól, az egymás vállalása helyett egymás lenézése, az egymás iránti felelősség helyett az egymással szemben tanúsított közöny jelentkezett. Ezért mondja az apostol: „Amikor tehát összejöttök egy helyre, nem lehet úrvacsorával élni, mert mindenki a saját vacsoráját veszi elő evéskor, és az egyik éhez, a másik pedig megrészegeedik” (1Kor 11,21). A szociális különbségek, a társadalmi különbségek jelentkeztek, érzékelhetőek voltak a gyülekezeti alkalmon, az istentiszteleten is.

Pál a korinthusiakat úgy marasztalta el ebben a dologban, hogy azonnal közölte velük a helyes tanítást, útmutatást adott a megromlott gyakorlat kijavítása érdekében. E szerint a gyülekezetnek az Úrral, és az ő testének tagjaival, az egymással való közösség egyaránt hangsúlyos. Az Úr áldozata az ő testének tagjai iránti felelősségre indít, minden egyes tag vállalására úgy, ahogyan arra a közös asztal kötelez a kor felfogása, és gyakorlata szerint. Az úrvacsora a gyülekezetért életét feláldozó Urat hirdeti, aki azért áldozata javaiból él, az a másokért való életre kapott elhívást. Az egymással való együttlét semmiképpen nem lehet formális dolog, hanem egymás vállalásának kell lennie a test törvényének rendje szerint, tehát osztozást jelent az egymás örömeiben és bajaiban, vállalva az elesett tagok felkarolását, talpra állítását, az egyenlőség elvének érvényesítését. Minden gyülekezeti tag arra hivatott, hogy minden áldozatra kész szeretettel munkálja a többiek javát.⁴¹ Az úrvacsora nemcsak a „lélek” és a „bűn” kérdéskörét érintő realitást, hanem az ember életére és maga teljes összefüggését tekintve kiható és meghatározó esemény, így a szociális kérdésekre is. Akinek több adatott, az nem lehet indok a többiek lenezésére, vagy éppen megvetésére, hanem arra való, hogy segítse azt, akinek nincs. A gyülekezet körén belül meg kell szűnnie az egyik embert a másik embertől elválasztó különbségeknek. Pál a gyülekezettől azt várta, hogy a társadalomban meglévő különbségeket a gyülekezet keretén belül ne érvényesítse, hanem Jézus Krisztus

mindenkit egyformán elfogadó, és megajándékozó gesztusának a jegyében éljen. Az úrvacsorával élő gyülekezet arra hivatott, hogy jelt adjon arról, hogy nem önmagának, és önmagáért él, hanem a többiekre való tekintettel, mások javára. Az Úr ellen vét az, aki nem disztigvál, és a közösségben közösségesen jár el.⁴² *Kümmel* szerint is arról van szó itt, hogy Pál ítéletet hirdet azoknak a keresztyéneknek, akik nem becsülik a gyülekezet tagjaival való közösséget, így megvetik Isten gyülekezetét.⁴³

Az úrvacsora hirdeti az egyház univerzális és ökumenikus jellegét

Jézus búcsúvacsorája alkalmával csak a tizenkettő, illetve majd csak a tizenegy volt jelen, de az Úr mondatai által világossá tette, hogy az az áldozat, amelyről ez a vacsora beszél, nemcsak annak a körnek szól, amelyik ott, akkor együtt volt vele. *Grundmann* megállapítja, hogy ha Jézus búcsúvacsoráját Jézus messiási munkája idejének közös étkezéseivel összefüggésben levőnek tekintjük, akkor Mk evangéliuma szerint ez a következtetés adódik: Simon Péter házában — Jézus messiási munkája kezdetén — az asztalközösség konstituálja, alakítja ki az első tanítványi közösséget. Ez jelzi, hogy Isten feltétel nélkül megnyitotta országát a bűnös ember előtt. Messiási munkájának csúcspontján Galileában az ötezer ember megvendégelése jeladás Izráelen belül arra nézve, hogy Isten országa tagja, az örök élet részese az, aki részese annak a vendégségnek, amely az Úr áldozatát hirdeti. Izráel a Jézussal való közösség által az élet részese lehet. Izráel számára sincs más lehetőség a szabadulásra, számára is csak a Krisztussal való közösség jelenthet életet (Jn 6).

Az utolsó vacsora Isten országának minden népből való egyháza életének alapját szemlélteti, azt a szövetséget hirdeti, amely mindenki számára megnyitja Isten országát azért az áldozatért, amelyet a búcsúvacsorán jelzett. A *hyper pollōn* használata sémitizmus Mk 14,24-ben. A *pollōn* a héber *rabim* értelmében szerepel itt, annak fordításaként: „az egészet”, a sok egyedet jelenti együtt, vagyis „mindenkit”⁴⁵. A tizenkettő Isten új népének képviselője, amely a következő időszakban minden népből való.⁴⁶ Az úrvacsora univerzális és ökumenikus jelenségét hangsúlyozza az a tény, hogy az új szövetség vére mindenki számára elérhetővé teszi a bűnbocsánatot. Az úrvacsorai közösség vendégei annak a Jézusnak vendégei ma is; akinek a vendégei voltak tanítványai. Az asztalához szóló meghívás egyetemes érvényű. Az úrvacsora a mai embernek, a modern embernek azt szemlélteti, ami egykor a gólgotai kereszten történt az egész világért, minden kornak minden népért: szabadítást a bűn, a halál, a sötétség hatalma alól. Isten Krisztus által a világ sorsát megoldotta, reményteljessé tette. Az univerzum Isten oltalmazó szeretete alatt van, mindenki, így a különböző egyházak is együtt vannak benne a világegyetem Urának hatalmi szférájában. Míg a bűn megosztott, elidegenedést idézett elő, nemcsak Isten és ember viszonyában, hanem ember és ember kapcsolatát illetően is, a bűnbocsánat által realizált szeretet harmóniát, összhangot, békességet teremt, és abba az irányba viszi előbbre az egyház és a világ életét, amelyben ez végül teljességre jut. Minden egyes úrvacsora alkalmával a bűnös embernek azzal az Istennel van dolga, aki a bűn rendezésének az ügyét magára vállalta, és azt világviszonylatban újra, meg újra érvényesíti.

Az úrvacsora és a jövő egyháza

Jézus a gyermekeket is részesítette áldásában a tanítványok álláspontja ellenére (Mt 19,13kk), sőt példaként állítja a kisgyermeket a felnőttek elé azzal a tanítással, hogy „ilyeneké az Isten országa” (Mk 10,13—16; Lk 18,15—17). A kisgyermek esetében ugyanis nyilvánvaló az, hogy nem a maga ereje, hanem a rajta kívül állók szeretete biztosítja számára az életet, és az élet feltételét, és ezt természetesen el is fogadja, él vele.

Péter pünkösdi igehirdetésének záró részében a gyermekek számára is biztosítja a lehetőséget, hogy oda kapcsolódjanak Isten új szövetséges népéhez (ApCsel 2,39). Az újszövetségi gyülekezetekhez — bár alig van adatunk az összetételükről —, minden bizonnyal hozzátartoztak a gyermekek. Az ApCsel 20,7—12 szerint a kenyér megtörése alkalmával a gyülekezetben ott van egy ifjú is —, nyilván nem egyedül, csak azért tudunk éppen róla, mert vele történt szerencsétlenség. Az ApCsel 21,5-ben szintén arról olvassunk, hogy a gyülekezet soraiban, amely Pált a tengerpartra kikísérte, ott vannak a gyermekek is. Az ún. házi táblák intelmei (Ef 6,1—3; Kol 3,20), amelyek a gyülekezet tagjainak keresztyén életfolytatásukra nézve a maguk élethelyzetének megfelelően adnak útmutatást, a gyermekeket is megszólítják. A tizenkettő soraiban, amelynek körében az úrvacsora szerzetése történt, nyilván nincsenek gyermekek, mint ahogyan nincs sem samaritánus, sem pogány, sem nő, viszont ha a tanítványok a későbbi újszövetségi gyülekezet képviselőiben vannak jelen Jézus búcsúvacsorája alkalmával, már pedig egyre általánosabbá válik az a nézet, hogy így vannak ott, vajon nem kell-e mérlegelnünk akkor viszont az életkortól független úrvacsora lehetőségének biztosítását hívó gyermekeink számára, akiknek kérdése így hangzik: „miért nem úrvacsorázhat egy gyermek, akkor, ha hisz”?

Az úrvacsora ébren tartja az egyház reménységét. Az úrvacsora az ígéretes jövő záloga

Isten országa nagy lakomáját, a királyi mennyegzőt, azaz Isten és az ember, Krisztus és népe zavartalan és teljes közösségét hirdeti az úrvacsora — visszajöveteléig. Az ősegyház úrvacsorai gyakorlatának kialakulását befolyásolta, meghatározta az a közös étkezés is, amely Jézus feltámadása után történt, az a közös étkezés, amely alkalmával már a feltámadott törte meg a kenyeret, vagyis már a halál erőit legyőző, ígéretes jövőről jelt adó Úr volt együtt tanítványaival. Krisztus, mint győztes Úr vállalta a közösséget tanítványaival, jelezve sorsukat és útjukat. Az őskeresztyén úrvacsorai gyakorlathoz ezért tartozik hozzá az öröm, és az eljövendő, újjáteremtett világban való élet reménysége. Az öröm Istent dicsőítő hálaénekekben, himnuszokban jut kifejeződésre. A himnuszok Istennek a Krisztus által megmutatkozó diakóniájáért magasztalják Istent. A Fil 2,5kk az ősegyház úrvacsorai liturgiájában szerepelt, *Lohmeyer* szerint⁴⁷, aki az ősegyház eucharistiája hálaadó imádságának tekinti eredete szerint e részletet.⁴⁸ Az úrvacsora ünneplése a gyülekezetet megerősíti abban, hogy az úton levő egyház útja nem zsákutcába vezet, a jövő nem kilátástalan, nem a teljes pusztulást hozza, hanem Krisztus dicsőséges visszajövetelét (1Kor 11,26). Krisztus visszajövetele a nyitánya annak a kornak, amelyről a Jel 21,3b—4 így szól: „Íme, az Isten sátora az emberekkel van, és ő velük fog lakni, ők pedig népei lesznek, és maga az Isten lesz velük:

és letöröl minden könnyet a szemükről, és halál sem lesz többé, sem gyász, sem jajkiáltás, sem fájdalom nem lesz többé, mert az elsők elmúltak". Az ígéretes jövő reményességét hirdető úrvacsora vételével kapja az egyház népe az erőt ahhoz, hogy az a jelenére kihasson a jövőt megjelenítve. Így a reménységben megerősített egyház, az ígéretes jövőt váró nép úgy lehet benne a jelenében, hogy az jeladás a maga nemzedéke számára a teljes és végérvényes megoldást hozó jövőről, áldást jelentő tettei által, és reménységét ébresztő, utat mutató, erőt közlő üzenetével.

Az úrvacsora a gyülekezetben realizálódik, a gyülekezetben realizálódó úrvacsora az egyházat nemcsak emlékezteti, hanem a Lélek által életeti, nemcsak életeti, hanem aktivizálja, küldetése teljesítésére indítja, annak a Krisztusnak a testeként, aki életét adta a világ életéért, hogy az erőt jelentő szó közlésének, és a világ mai helyzetében időszerű tett véghezvitelének eszközévé legyen. Az üdvözítő szó, és az emberség jegyében való, a világ javát szolgáló tett az, amely az úrvacsora alkalmával hallható és látható. Ennek kell megvalósulnia az egyház küldetése nyomán az életben. szűk körben és világszerte egyaránt.

Lenkeyné dr. Semsey Klára

JEGYZETEK:

1. *Kirchner, H.*: Eucharistische Gastbereitschaft — Kontext und Konsequenzen.—Theologische Versuche X. Hrsg. Rogge, J. — Schille, G. Berlin 1979. Evangelische Verlagsanstalt. 207 kk. — 2. Magyar hozzájárulás a reformátusok, katolikusok, orthodoxok és baptisták párbeszédéhez. Theol. Szle 1979. 2. 65—74. — 3. ifj. *Bartha Tibor*: A felekezeti úrvacsora értelmezésének hermeneutikai és exegetikai vonatkozásai. Theol. Szle 1970. 221 kk. Dr. *Sarkadi Nagy Pál*: Az úrvacsora az Újszövetségben. Theol. Szle 1971. 80 kk. — Dr. *Bartha Tibor*: A keresztyén szolgálat ekkleziológiai összefüggései. Theol. Szle 1973. 10 kk. Dr. *Szathmáry Sándor*: Az úrvacsora ekkleziológiai értelme. Theol. Szle 1974. 1—2. sz. „Debrecen II” — II. Orthodox—Református Dialógus. Leningrád 1976. Október 20—22. — Ismerteti dr. *Berki Feriz* és dr. *Pásztor János*. Theol. Szle 1977. 226 kk. Dr. *Pásztor János*: Az úrvacsora értelmezése a reformáció korában és napjainkban. Ref. Egyház 1979. 205 kk. — 4. *Cullberg, v. J.*: Biblische Grundlage der evangelischen Abendmahlslehre.—Gemeinde Gottes in dieser Welt. Festgabe für Friedrich—Wilhelm Krummacher zum sechzigsten Geburtstag. Berlin 1961. Evangelische Verlagsanstalt. 143 kk.; *Cullmann, O.*: Die Bedeutung des Abendmahls im Urchristentum.—Vorträge und Aufsätze 1925—

1962. Zürich 1966. Zwingli Verlag. 505—523; *Müller, G.*: Wie sollen wir das Heilige Abendmahl feiern?—Botschaft—Situation. Stuttgart 1970. Calwer Verlag. 76 kk.; *Bornkamm, G.*: Herrenmahl und Kirche bei Paulus.—Studien zu Antike und Urchristentum. Gesammelte Aufsätze II. München 1959. Kaiser Verlag. 138—176; *Schober, Th.*: Eucharistie und Diakonie.—Zukunft aus dem Wort. Helmut Class zum 65. Geburtstag. Hrsg. Günther Metzger. Stuttgart 1978. Calwer Verlag. 227—232. — 5. Dr. *Vályi Nagy Ervin*: Ekkleziológiai kérdések a mai teológiában. Theol. Szle 1970. 142 kk. — 6. *Kirchner, i. m.* 212. l. — 7. *Goppelt, L.*: Theologie des Neuen Testaments. Göttingen 1980. Vandenhoeck-Ruprecht. 477 l. — 8. *Lohse, E.*: Grundriss der neutestamentlichen Theologie. — Stuttgart 1974. W. Kohlhammer. 70. l. — 9. *Schniewind, J.*: Das Evangelium nach Matthäus. Göttingen 1945. Vandenhoeck-Ruprecht. 260. l. — 10. *Schweizer, E.*: Az úrvacsora az Újszövetségben.—RGG. I. Tübingen 1957. J. C. B. Mohr. 10—21. l. — 11. *Goppelt, i. m.* 261. l. — 12. *Györi István*: Az úrvacsora szerzetési igéje az újabb exegetikai irodalom tükrében. Theol. Szle. 1979. 211—216. l. — 13. *Staufer, E.*: Jézus alakja és története. Ford. dr. *Varga Zsigmond*. Debrecen 1957. Házi sokszorosítás 79. l. — 14. *Jeremias J.*: Neutestamentliche Theologie. Gütersloh 1971. Gütersloher Verlagshaus. 275. l. — 15. *Jeremias, J.*: Die Abendmahlsworte Jesu. Berlin 1963. Evangelische Verlagsanstalt 198. l. — 16. *Strathmann, H.*: Das Evangelium nach Johannes. Göttingen 1955. Vandenhoeck-Ruprecht. 125. l. — 17. Dr. *Bartha Tibor*: Ige, egyház nép. I. Bp. 1972. Ref. Zsinati Iroda Sajátosztálya. 13 kk. — 18. *Bauer, W.*: Das Johannesevangelium. Tübingen 1933. J. C. B. Mohr. 98. l. — 19. Dr. *Bartha Tibor*: A keresztyén szolgálat ekkleziológiai összefüggései. Theol. Szle 1973. 11. l. — 20. *Jeremias, J.*: i. m. 228. l. — 21. Dr. *Bartha T.*: i. m. 11. l. — 22. *Wendland, D.*: Die Briefe an die Korinther. Göttingen 1972. Vandenhoeck-Ruprecht. 81. l. — 23. Dr. *Varga Zsigmond J.*: Az első korinthusi levél magyarázata.—Ref. Egyház 1963. 187. l. — 24. *Conzelmann, H.*: Der erste Brief an die Korinther. Göttingen 1969. Vandenhoeck-Ruprecht. — 25. *Kümmel, W. G.*: Theologie des Neuen Testaments. Göttingen 1976. 197. l. — 26. *Delling, G.*: Das Abendmahlsgeschehen nach Paulus.—Studien zum Neuen Testament und zum Hellenistischen Judentum. Gesammelte Aufsätze 1950—1968. 318. l. — 27. Dr. *Szathmáry S.*: Az úrvacsora ekkleziológiai értelme. Theol. Szle 1974. 25. l. — 28. *Wendland, i. m.* 112. l. — 29. *Schellke, K. H.*: Dienste und Diener in der Kirchen der neutestamentlichen Zeit.—Das kirchliche Amt im Neuen Testament. Darmstadt 1977. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 224. l. — 30. Dr. *Bartha Tibor* im. 9. l. — 31. *Bultmann, K.*: Das Evangelium des Johannes. Göttingen 1959. Vandenhoeck-Ruprecht. 174. l. — 32. *Holtz, G.*: Die Pastoralbriefe. Berlin 1965. Evangelische Verlagsanstalt. 95. l. — 33. *Müller, i. m.* 76 kk. — 34. Müller, i. m. 79. l. — 35. Dr. *Kády Zoltán*: Az egyház életformája: a diakónia.—Lelkipásztor. Bp. 1964. júl.—aug. 391. l. — 36. *Delling, i. m.* 318—335. l. — 37. *Riddersbos, H.*: Paulus. Wuppertal 1970. 300. l. — 38. *Käsemann, E.*: Paulinische Perspektiven. Tübingen 1972. J. C. B. Mohr. 181. l. — 39. Dr. *Bartha T.*: i. m. 12. l. — 40. Dr. *Varga Zs.*: i. m. 250. l. — 41. *Borukamu, i. m.* 169. l. — 42. Dr. *Varga Zs.*: i. m. 251. l. — 43. *Kümmel, W. G.*: Die Theologie des Neuen Testaments. Berlin 1971. Evangelische Verlagsanstalt. 197 k. — 44. *Grundmann, W.*: Die Geschichte Jesu Christi. Berlin 1961. Evangelische Verlagsanstalt. 319. l. — 45. *Jeremias, J.*: i. m. 171. l. — 46. *Jeremias, J.*: i. m. 228. l. — 47. *Lohmeyer, E.*: Kyrios. 65.—Käsemann, E.: Exegetische Versuche und Besinnungen. 2. Bd. Göttingen 1960. Vandenhoeck-Ruprecht. 95. l. — 48. *Lohmeyer, E.*: Kyrios 11. l.—Deichgräber, R.: Gotteshymnus und Christushymnus in der frühen Christenheit. Göttingen 1967. Vandenhoeck-Ruprecht.

Szerves része-e az úrvacsora az istentiszteletnek?

Az úrvacsora a non-verbális kommunikáció szerepe az istentiszteleten

A hazánk felszabadulását követő években Isten egyházunkat¹ megújulással ajándékozta meg. Ez a megújulás lényegében egy folyamat, ami azóta is tart, és — meggyőződésünk szerint — a Szentlélek Isten munkája, aki az adott történelmi szituációban emberek és események között, emberek és események által cselekedett. A háború, a felszabadulás, majd pedig az erőteljesen kibontakozó forradalmi átalakulás komoly kihívást jelentett az egyház számára: szükségessé vált a gyökeres önvizsgálat. Ez tette elengedhetatlenné a bűnbánatot, valamint azt, hogy az egyház létének alapját és értelmét alaposan át-gondolja. Lehet, és szükséges ezt a megújulási folyamatot különféle szempontból értékelni. Mostani témánk szempontjából három — e megújulási folyamat

során nyert — felismerésnek van különös jelentősége. Ezek a következők:

a) Az istentisztelet a gyülekezet életének a közép-pontja. Minden gyülekezeti élettevékenység innen indul ki, és ide tér vissza.

b) Az igehirdetés tisztaságáért, ige-, gyülekezet-, és időszerűségéért való küzdelem fontossága.

c) Az Isten-tisztelet és az emberek közötti szolgálat szoros és szerves összetartozása.

Napjainkban, mondhatnánk már valaki, hogy ezek a „felismerések” szinte axióma-jellegűek az egyházban. Miért volt ez mégis olyan jelentős felfedezés? Azért, mert ezekben a kérdésekben sokan egészen más felfogást vallottak. Az istentisztelet központi jelentőségét sokhelyütt megalakult csoportok, közösségek kérdőjelezték meg. A barthi teológia „frontátörése” nyo-

mán az igehirdetés megújulása már előbb megkezdődött a racionalizmus és a liberalizmus sorvasztó korszaka után. De igazán közügygé az igehirdetésért való küzdelem a felszabadulás utáni években lett. Ebben az időben lett igazán nyilvánvalóvá az igehirdető hallatlan nagy felelőssége, és az Ige megértéséért — a Szentlélek vezetésére való hagyatkozás feltétele alatt — való állandó küzdelem fontossága. Az Isten-tisztelet és emberszolgálat egységét sem látta mindenki. Sokak számára a diakónia legfeljebb a prédikálást segítő eszköz volt.

Ez a három felismerés szorosan összetartozik, és ezeknek jelentőségét ma sem lehet eléggé hangsúlyozni. Az igehirdetésért való küzdelem a lelkipásztor számára nem lehet kampányszerű feladat, hanem állandó küzdelem élete végéig (2Tim 4,5—17). Ez a harc ma azért is fontos, mert kialakult egy „vulgáris barthianizmus”, mely a lelkészek az istentiszteleten mondott szavait magától értetődő természetességgel tartja és nevezi Igének. Mintha az Ige ajándékának elnyerése nem csoda lenne, amit a Szentlélek a prédikátor egzisztenciális odaszántásán keresztül munkál.² Az istentisztelet és az emberek között végzett, vagy végzendő szolgálat összetartozása szempontjából különös jelentősége lehet az alább mondandóknak. Nem arról lesz szó, mintha a non-verbális kommunikáció jelentőségének hangsúlyozása együtt járna a prédikálás értékének csökkenésével. Éppen ellenkezőleg, arra teszünk kísérletet, hogy a prédikálás összefüggéseinek vizsgálatával annak jelentőségét még jobban láthassuk.

A prédikáció közvetlen összefüggése, kontextusa a gyülekezeti istentisztelet. Sajnos istentiszteleti életünknek nagymértékű megszegényedését tapasztalhatjuk egyházunkban az istentisztelet igen fontos elemeinek elsorvadása következtében.³ Szinte azt mondhatjuk, hogy az istentisztelet, és meglevő egyéb elemei, szinte csak a prédikáció keretétül szolgálnak.⁴ Így szorultak az istentisztelet perifériájára a sákramentumok is. Ez is a liberalizmus korának öröksége. Pedig akkor — amikor még lekió olvasás sem volt az istentiszteleten, csak összefüggésükből kiragadott félverseket olvastak fel, melyek az „egyházi beszédek” mottójául szolgáltak —, ez a perifériára szorított sákramentum tartotta meg egyházunkat, mert a sákramentumokban Jézus Krisztus egyetlen, tökéletes áldozatának hirdetése ebben a sivár korban is középontban maradt.

Az istentisztelet különféle fontos, biblikus elemeinek a perifériára szorulása, vagy teljes eltűnése fontos kérdések sorát veti fel, amivel — bármennyire szükséges* lenne — itt most nem foglalkozhatunk. Itt most a sákramentumok kérdését vesszük vizsgálat alá. A sákramentumok ugyanis természetüknél fogva magukban hordozzák a nem szavakkal való közlés és kapcsolatteremtés jelentős elemeit. Mivel a nem szavakkal való kommunikáció jelentőségét éppen napjainkban hangsúlyozzák, elmondhatjuk, hogy az Úr Jézus Krisztus nagyon modern dolgot cselekedett, amikor a sákramentumokat rendelte. Ma már — a kutatók egyértelmű vélekedése szerint⁵ — az apostoli egyház életében a sákramentumok általában, az úrvacsora pedig különösképpen központi helyet foglalt el. A sákramentum az igehirdetés része volt. Más szavakkal, a verbális és a non-verbális kommunikáció együtt volt a keresztyének istentiszteletén. Mint látni fogjuk, a beszéd és cselekmény összetartozásának fontosságát a modern lingvisztikai kutatások is kimutatták. Az alábbiakban először a lingvisztika, majd a bibliai teológiai területén vizsgáljuk a fenti tétel helyességét.

Először a lingvisztika idevonatkozó eredményeit tekintjük át röviden. Erre nem valamiféle „természeti teológiai” megfontolás készlet. Ezt krisztológiai alapon tesszük. Krisztológiánk szerint ugyanis az Úr Jézus Krisztus valóságos Isten és valóságos ember, akinek istensége emberségében lesz megragadhatóvá és megismerhetővé. Nincs más mód az Örök Fiú, a Szentháromság második személye ismeretére, mint az ember Jézussal való találkozás útja. Az Egyház kezdettől fogva határozottan nemet mondott a dokeizmus mindenféle formájára, Krisztusnak valamilyen fantomszerű elképzelésére, ahogy azt a gnosztikusok tették (1Jn 4,3). Az a tény, hogy „az Ige testté lett”, magával hozza az emberi beszéd fontossága felismerésének szükségességét is.⁶ Megvan tehát az Isten Igéjének az emberi története. Tetszett Istennek magát azon a nyelven kijelenteni, amit az emberek a maguk korában beszéltek, ami az emberek életének, küzdelmeinek, más népekkel, kultúrákkal való kapcsolatainak dinamikus egymásra hatásában alakult ki, és fejlődik tovább.

Éppen ezért óvatosan kell értékelnünk a magyar nyelvnek azt a fejlődését, melyben az „ige” és a „beszéd” jelentéstartalma — ellentétben pl. a némettel, franciával és az angollal⁷ — elvált egymástól. Nem szabad az ige fogalmát úgy értékelni, mintha az elválasztható lenne az emberi beszédétől. Ugyanakkor — mint látni fogjuk — teológiai jelentőséget tulajdoníthatunk annak a nem teológiai okokból bekövetkezett nyelvfejlődésnek, amelynek eredményeképpen az ige a magyar nyelvben cselekvést jelentő szó. Mivel tehát a kijelentés eszköze az emberi szó, annak struktúrája, természete, összefüggései fontosak azok számára, akik Isten Igéjét tanulják.

Mi tulajdonképpen a nyelv? „A nyelv alapvető egységei a hangzatok (*sounds*) és szavak.”⁸ „A beszéd különböző hosszúságú hangkitörések sorozatából áll.”⁹ Ezeknek a „kitöréseknek” és az azokból formált szavaknak a törvényszerűségeit az ember régóta vizsgálja. A régi görögöket az foglalkoztatta, hogy ezek a „hangzatok” vagy zajok szükségszerűen olyanok-e, amilyenek, vagy csupán történetesen. Számukra — és az ókorban hallatlan erővel terjedő hellénizmus számára — a görög nyelv a nyelv, a kultúra nyelve. Szerintük ennek a nyelvnek a természete, struktúrája a normatív. Szemben a barbár nyelvekkel, a görög — és az azzal belső rokonságot mutató latin, majd általában az indoeurópai nyelvek — a valóság struktúráinak kifejezői.¹⁰

A görögöknél a nyelvről való gondolatait ugyanúgy a valóság kettéosztása — dualizmus — jellemzi, mint általában a görög gondolkodását. Itt a dualizmus a beszéd és a gondolat, valamint a beszéd és a tett elválasztásában mutatkozik meg. A görög gondolkodó számára az eredetileg egy valóság (*physis*) őseredeti egysége felbomlik, és helyet ad a mindent kettéosztó dualizmusnak. Beszéd és gondolat; anyagi és lelki; mulandó és változhatatlan állanak egymással szemben. Franz K. Mayr mutat rá arra, hogy ennek a dualizmusnak a kezdetei az indoeurópai kultúrát megelőző kultúra matriarchális szimbólumainak és az indoeurópai patriarchális szimbólumainak a találkozásában fedezhetők fel.¹¹ E találkozásban a régebbi földanya, természetesség és más női-anyai formákat háttérbe szorítja az erősen férfias jellegű olimposi vallás. A női szimbólumok háttérbe szorulnak, de megmaradnak a férfi alacsonyabbrendű ellenpólusának (*Zeus—Héra*).¹² Erre az analógiára for-

málódnak a lét értelmezésére vonatkozó fogalompa-
rok. A női szimbólumok a ciklikus megvalósulási-
fejlődési folyamatot (*Werdeprozess*) fejezik ki, míg a
férfi szimbólumok a lét befejezettségét, teljességét
ábrázolták ki. Ez az eredetileg a vallásos nyelvben
mutakozó polaritás a filozófiát is meghódítja. Alap-
vető jelentősége van itt a valóság princípiumai
(*archai*) és az emberi ismeret, valamint a lét és meg-
valósulás kettősségének.

Ebben az összefüggésben kell tekinteni a beszéd-
gondolat dualizmust is. A beszéd a női, a gondolat
a férfi szimbólummal azonosul.¹⁴ A beszéd ebben a sé-
mában csupán eszköz, materiális, megfogható jel-
rendszer a gondolatok kifejezésére (vö. latin: *oratio*
— *ratio*). A beszédnek és gondolatnak ez a kettőssége
egészen Kantig nyomon kísérhető. Ekkor már mu-
tatkozik ugyan a kettő egyenértékűségének a felismerése.
A kettő szoros összetartozásának, a gondolat és
beszéd teljes egymásrataltságának, és így elválaszt-
hatatlanságának felismerése már a XX. sz. gondolko-
zásában következik be.

A nyelvvel kapcsolatos modern gondolkodásnak két
fő iránya van. Az első a neopozitivizmus, mely tulaj-
donképpen továbbviszi a hagyományos dualizmust:
a beszéd és a gondolat szétválasztása megmarad. A
nyelv jelrendszer, mely a gondolkodás és a tervezés
szellemi folyamatának kifejezésére szolgál. F. K.
*Mayr*¹⁵ szerint ennek alapjául is a régi patriarchális
szimbolika szolgál. Innen egyenes út vezet a modern
tudományos-technikai nyelvkoncepcióhoz. Már Aristoteles
építőkövekhez hasonlította a szavakat, melyek-
et a gondolkodás a saját jótetszése szerint használ.
A neopozitivizmus és a nyelvanalízis hatására kiala-
kult tudományos nyelvkoncepció szélsőséges esete a
komputer-nyelv gyakorlati alkalmazása. Témánk
szempontjából ez azért jelentős, mert itt az mutatko-
zik meg, hogy a beszéd lényegében jelrendszer, ami
a maga — lassanként megszokottá váló — szögletes
betűivel megjelenik a képernyőn.

Itt már tulajdonképpen nem is beszéddel, hanem
jelrendszerrel van dolgunk. Ha innen visszatekintünk
az emberiség kultúrtörténetére, akkor kiderül, hogy
a beszéd jelrendszerét mindig egyéb jelek: arckifeje-
zés, kézmozdulatok, testtartás, mimika és egyéb je-
lek kísérték, melyek nélkül a beszéd száraz, sőt élet-
telen maradt volna. Kétségtelen dolog, hogy a be-
széd, azaz a „hang-kitörésekből” álló jelrendszer a
kommunikációnak nagyon fontos, de korántsem
egyetlen, és nem minden helyzetben a legfontosabb
eleme. A sokféle új próbálkozás a művészetben új
formák, új kifejezőeszközök megtalálása érdekében,
arról az emberi tapasztalatról beszél, hogy a kommu-
nikációt a beszédre redukálni, az élet megszegényi-
tését jelenti. Sokszor, mikor lelketlenül, készületlenül,
még csak fizikai erőlködést sem mutató prédikátor
teljesítményét látjuk, megdöbbenhetünk, és úgy kér-
dezhetjük: Ez volna az ígéhirdetés, mikor valaki egy-
szerűen frázisokkal zsonglörködik szellemi és fizikai
erőfeszítés nélkül? *Amennyiben tehát a nyelvet jel-
rendszerként értelmezem, tudomásul kell vennem,
hogy vannak más jelrendszerek is, melyek nem sza-
vakkal kommunikálnak, melyeknek semmibevevése a
valóság leszűkített értelmezését hozza magával.*

Az eddig mondottakból az is nyilvánvaló, hogy a
beszédnek egyfelől a gondolattól, másfelől a cseleke-
dettől, a nem szavakkal való kifejezés és kapcsolat-
keresés lehetőségétől való elválasztása nem bibliai
eredetű, hanem a görög gondolkodásban gyökerezik.

A modern lingvisztika másik iránya még jobban
hangsúlyozza a nyelvnek az élet teljességével való

szerves összetartozása fontosságát. Ez az irányzat a
hermeneutikai kérdés felől közelíti meg a problémát:
az eseményt, ill. az arról szóló üzenetet az eredeti
szituációban kell megérteni, és a más helyzetben le-
vők számára magyarázni. Itt nincs gondolat-beszéd,
vagy beszéd-tett dualizmus. Az embert a maga gon-
dolkodó, beszélő és cselekvő valóságában konkrét tör-
ténelmi és társadalmi helyzetében vizsgálja a her-
meneutikai orientációjú nyelvész. Az alaptétel az,
hogy az emberi lét valósága szükségszerűen és alap-
vetően beszéd jellegű. Az élet beszédhez való kötöt-
tsége, valamint a beszédnek az élethez való szerves
kapcsolódása lehetetlenné teszi a dualista szemlélet-
mód alkalmazását. Itt az élet egészét, annak történeti
kibontakozásában kell vizsgálni. Ez a vizsgálat nyil-
vánvalóvá teszi, hogy az emberi beszéd az élet sok-
féle viszonyulásában még az elvont gondolkodás kez-
detei előtt sokat fejlődött. Azaz, előbb volt beszéd,
mint az arról való teoretikus reflexió. A beszéd üze-
net a valóságról, a valóság interpretálása, mely ma-
gában foglalja azt a „történelmi párbeszédet”, amit
az emberek egymás között folytatnak az élet csemé-
nyei között.

A Ludwig *Wittgenstein* gondolkodásában bekövet-
kezett fejlődés érdekes átmenetet képez a neopoziti-
vizmus és a hermeneutikai iskola között. Eleinte ő is
a beszédet dualista sémában jelrendszerként értékeli.
Későbbi írásaiban azonban már annak hangsúlyozá-
sával találkozunk, hogy a szó jelentése annak haszná-
latától, a situáció összefüggéseitől elválaszthatatlan.
„A beszédben egymásra találnak az emberek. Ez az
egymásratalálás nem vélemények, hanem életformák
találkozása.”¹⁶ A szavak jelentését csak ezekben a
találkozásokban lehet megérteni, „kipróbálni” és to-
vábbfejlesztetni. Itt már megmutatkozik a gondolat,
beszéd és cselekmény szerves összetartozása.

A hagyományos dualista gondolkodással, a gondol-
kodó alanyának saját élethelyzetétől való elszakításá-
val Martin *Heidegger* fordul szembe teljes mérték-
ben. Ő juttatja teljes határozottsággal érvényre a be-
széd történeti, dialogikus és egzisztenciális dimenzióit.
A beszéd-képesség a lét alapjához és belső struktú-
rájához tartozik (*Dasein als Logos-„Begabung”*).¹⁷
Heidegger szerint az ember önmagát ebben a beszé-
det, gondolatot és a létező átfogó beszédben (*Seins-
Logos*) tapasztalja meg. Az ember — tanítja — ere-
detében nem elvont gondolkodó alany, hanem histó-
riai „világban való létezés” (*in-der-Weltsein*). Kö-
vetkezésképpen minden gondolat belső lényege szer-
int hozzákapcsolja a nyelvhez és a világhoz, és a
világban események között születik. Az értelem eb-
ben a dinamikus történelemben nő hozzá a szavakhoz.
E növekedés során alakul ki, gazdagodik és változik a
szavak értelme. Ez a változás és gazdagodás a lét vál-
tozása, gazdagodása is. Eszerint az élettől elvonatkoz-
tatott beszéd, vagy gondolkodás a lét, a valóság el-
torzítását, megszegényítését hozza magával.

A nyelv és a nyelvvel kapcsolatos gondolkodás fej-
lődésének ezen rövid szemléjét az alábbiakban foglal-
hatjuk össze: a görög gondolkodásra jellemző dua-
lizmus — melynek kialakulása a vallástörténet és az
emberi gondolkodás történetének igen érdekes, de a
Szentírás gondolkodásától egyáltalán nem befolyásolt
folyamata — az európai/nyugati gondolkodásban a
nyelvelméletek szempontjából is teljes mértékben ér-
vényesült századokon át. Ennek legyőzésére, érvényes-
ségének megcáfolására csak a XX. sz.-ban került sor.¹⁸
A beszéd és a gondolat, valamint a beszéd és a cse-
lekvés mesterséges szétválasztásával a valóság meg-
ragadásának lehetőségét csökkentette, és torzításokat
eredményezett. Ezek a torzulások a teológiában is

megmutatkoztak. Beszéd és élet, gondolat és beszéd egymástól való elválasztása itt is érvényesült, a gyakorlatban és az elméletben egyaránt. Legélesebben ez a protestáns racionalizmus és liberalizmus gondolkodásában mutatkozott meg, amikor az igehirdetést teljes mértékben azonosították a beszéddel való hirdetéssel (prédikációval), anélkül, hogy annak az életben való összefüggéseit, azzal való szerves összetartozását figyelembe vették volna.¹⁹ A templomi istentiszteletben így szorult háttérbe a sákramentum, és az élet istentiszteletében a diakónia. Prédikációs istentisztelet eucharisztikus liturgia nélkül teljes istentisztelet ezen gondolkodás szerint. Talán nem szükséges bizonyítani, hogy ez a gondolkodás sokunkat ma is megkísért. Az egészen nyilvánvaló, hogy az úrvacsora gyakorlati gyülekezeti életünkben nincs a középpontban.

A fentiekben azt kíséreltük meg bemutatni, hogy ez a gondolkodás a görög szemléletben gyökerezik. Hátra van még annak igazolása, hogy ez a szemlélet totálisan ellenkezik a Szentírás szemléletével és az Isten népének ószövetségi és újszövetségi gyakorlatával. Így most az Íráshoz fordulunk.

A Biblia tanítása a nem beszéddel való igehirdetésről

Az Isten Igéjét hirdető szolgák, próféták, apostolok és evangélisták tevékenységében témánk szempontjából két jelentős tényrt figyelhetünk meg. Az egyik az, hogy a próféták igehirdetése szinte kivétel nélkül a non-verbális kommunikáció eszközeinek igénybevételével is történik. Szinte valamennyi prófétánál megtaláljuk azt, ami Jeremiás vallomásaiban, Ezékielnél a tekercs megevésében, vagy Hóseás házasságában különösen erőteljesen megmutatkozik, hogy ti. a prófétai igehirdetés az egész egzisztenciával az események között hangzik. Benne van ebben az igehirdetésben a próféta teste és lelke; szája és szíve; gondolata és indulata. Élete pedig bele van ágyazva a kor eseményei közé (Jer 43,5k). A prófétáknál tehát nemcsak beszédről, hanem történésről, a szó szoros értelmében vett eseményről van szó. Ezt fejezik ki a szimbolikus cselekedetek, a vas- és fajúrom, a gyászruha, vagy a földvásárlás, melyekhez hasonlókkal szinte mindig prófétánál találkozunk.²⁰ A próféták üzenetét csak a beszédre korlátozni hallatlan megcsönkítés. A csak szájjal való igehirdetés torzó csupán.

Az Újszövetségben mindezt elsősorban kollektív vonatkozásban szemlélhetjük, az Isten népe közösségi életében. Ma már — a történetkritikai és bibliai vizsgálgatások eredményeképpen — általános elfogadásra talált az a tétel, hogy az apostoli egyház istentiszteletének központjában az úrvacsora ünneplése állott.²¹ Nem arról van itt szó, hogy az apostoli egyház istentiszteletének két fókuszja volt a prédikáció és a sákramentum. A kettő szerves egységet alkot. A sákramentum nem sákramentum Krisztus halála beszéddel való hirdetése nélkül. A sákramentális cselekvés nélküli prédikáció a „levegőben lóg”, elveszti objektivitását, az egész istentisztelet ki van szolgáltatva a lelkész lelkiségének, szubjektív állapotának. Ez pedig az istentisztelet totális klerikalizálódása.²² A XX. sz. teológusai közül *Barth* így ír erről: „... A sákramentum és az Írás egymással szembeállítása értelmetlen: a ‚hogyan’ és a ‚mi’ nem választható el egymástól. Itt ugyanazon dolognak kétféle meghatározásával állunk szemben. Egyház ott van, ahol az Írás, a kijelentés konkrét eseményeinek konkrét bizonyossága jelen van.

A kijelentés isteni cselekvése az emberi élet és történelem kellős közepén történik... Az egyház nem más, mint az Egy Esemény köré összegyülekezett emberiség... A sákramentum arról tanúskodik, hogy az esemény megtörtént... A prédikációnak ez a sákramentumhoz kötött volta a prédikáció egyházi jellegének garanciája... Így együtt hangsúlyozzuk a prédikáció sákramentális jellegét és írásszerűségét.”²³ Ezért tanítja *Barth* is, hogy nincs teljes keresztyén istentisztelet sákramentum nélkül.²⁴

Jézus szolgálatában a beszéd és tett összetartozása ugyancsak nyilvánvaló: tanítás és gyógyítás kölcsönösen egymást magyarázzák. A mi Urunk életének a példája azonban már a másik — az Ószövetségben ugyancsak megfigyelhető, témánk szempontjából figyelemreméltó — tényhez vezet bennünket. A kijelentés nagy eseményeinél — így mindenekelőtt az Exodusnál és az Úr halálánál és feltámadásánál — a szavak és tettek között nem lehet éles határvonalat húzni. Az Exodust a zsoltáros Isten szabadító cselekedeteként említi (Zsolt 136,10k, etc.). Ezeknek a cselekedeteknek azonban szerves része a beszéd. Az Exodus a csipkebokornál való beszélgetéssel kezdődik, és Mózesnek a nép véneivel való beszélgetésével folytatódik. Itt is jelentős a szimbolikus cselekedetek szerepe (Ex 4). A tengeren való átkelés leírásában különösen szemléletes a szavak, a tettek és a szimbolikus cselekmények egybefonódása (Ex 14,13). Innen egyenes a vonal a mi Urunk Jézus Krisztus szolgálatahoz, akinek prédikációi gyógyításokkal folytatódhatnak, vagy — Jn szerint — gyógyításokból indulnak ki, és akinek halála és feltámadása minden szónál hatalmasabban beszél. A szó és tett egybefonódása itt különösen nyilvánvaló.

A szó és tett szerves összetartozása már a *dábar* és a *debar Jahve* szavak jelentéstartalmában is megmutatkozik.²⁵ A Papi Író teremtéstörténete szerint Isten beszéde a teremtés végrehajtója (vö. Zsolt 33,6, 9).²⁶ A hellénizmus és a gnózis szokincset szabadon használó Jn prológusának legfontosabb mondanivalója, és egyben az egész evangélium summája, az 1,14: „Az Ige testté lett”. Az isteni Szó, mely teremtett, mely a kezdet óta is munkában van, radikálisan új módon folytatja cselekvését. A Jn 1,14 — a hellénizmus számára botrányos kijelentése — arról beszél, hogy Jézus Krisztusban egészen új módon és soha nem tapasztalt mélységekben folytatódik Isten szabadító munkája, melyet eddig is a szó, a gondolat és a tett dinamikus egysége és interakciója jellemezett.

Mindennek logikus következménye — abban az értelemben is, mely szerint ez a szó „ígeszerű”-nek is fordítható —, hogy az Úr egyházát sákramentumokkal ajándékozta meg. Az ApCsel 2 és az 1Kor 12,13 arról beszél, hogy az egyház alapításában a Szentlélek eszköze a keresztség. Az 1Kor 10,17 szerint az úrvacsora újra és újra realizálja — és ily módon építi — az egyházat.²⁷ A sákramentumok központi helyzete és jelentősége tehát nem esetlegesség, hanem a teljes Írás belső struktúrája és dinamikája szerinti szükségszerűség. Ideje volna ennek gyülekezeteinkben az úrvacsorai istentiszteletek gyakorisága, és általában a non-verbális kommunikációnak²⁸ az Írás tanításával megegyező alkalmazása tekintetében levonni a gyakorlati következtetéseket.

Rá kell azonban még mutatnunk a fent mondottaknak két fontos következményére. A sákramentumok ünneplésében — a dolog természete szerint,²⁹ mindenekelőtt az úrvacsorában — kiábrázolódik az egyház. Az egyház ti. azok, akik részesednek Jézus Krisztusban, az Ő jótéteményeiben, és egymással is

közösségre jutnak. Itt egészen nyilvánvaló lesz, hogy nemcsak a lelkes az egyház, ill. nemcsak ő cselekvő az egyházban.

A másik a Jak 1,27 által hangsúlyozott, de az egész Írás által tanúsított tényre vonatkozik, mely szerint az Isten népének egész élete istentisztelet. Ha ugyanis a templomi istentiszteleten az egész gyülekezet a szó és tett egységében ragadja meg és hirdeti az Úr Krisztust, akkor az élet istentiszteletében is ugyanilyen fontos szerepe lesz a cselekedetnek. A diakónia tehát az istentisztelet elengedhetetlen része. A diakóniai felelősség — beleértve a gyülekezeti, intézményes, társadalmi és ökumenikus diakóniát is³⁰ —, a szolgáló egyházzal szóló tanítás nem csupán gyümölcse az istentiszteletnek, hanem része annak.

Az evangéliumok — elsősorban Jn — Jézus cselekedeteit jeleknek nevezik, melyeknek önmagukban is volt jelentőségük — egy-egy beteg meggyógyult, éhezők enni kaptak —, ugyanakkor azonban túlmutatnak önmagukon. Ez a kettős jelentés érvényes úrvacsoránkra, diakóniánkra és általában a non-verbális kommunikáció eszközeire. Az Ige és a Lélek fegyelme alatt való használatuk Krisztus szabadításának teljesebb megértésére, és arról való erőteljesebb tanúsoklásra vezetne.

Dr. Pásztor János

JEGYZETEK:

1. Itt a Magyarországi Református Egyház tapasztalatairól lesz szó, melyekhez hasonlókat minden bizonnyal más egyház is szerezhett. — 2. Vö. Karl Barth, Homiletik, Zürich, EVZ-Verlag, (1966), 30 l. — 3. Itt kell említeni nemcsak a szimbolikus cselekményeket, hanem az istentisztelet sok fontos elemét, Pl. adoráció, közbenjárás. Az 1806-os debreceni énekeskönyv még tartalmaz respónzorikus imádságokat, melyek kifejezték, hogy az istentiszteleten nemcsak a lelkes imádkozik, hanem vele együtt a gyülekezet. A liberalizmus szelleme ezt kiűzte az egyházból: „a pap azért van, hogy imádkozzék” jelszó alatt. Vö. Tóth Endre, A magyar református egyház a századforduló idején, RE, 1951. 4. sz. 20kk. — 4. Kerygmatisus hypertrophia-nak nevezte ezt Békési Andor a lelkeszszenelés kérdéséről a Református Egyház Zsi-

nati Tanácsa számára készült tanulmányában. Budapest, 1981 április. — 5. Leonhard Goppelt, Theologie des Neuen Testaments, Göttingen, W&R, (1978), 261kk. 476kk. Vö. O. Cullmann kutatásai. — 6. Adorján József (szerk.), Hirdesd az Igét!, Budapest, Ref. Sajtóosztály, 1980 36kk. — 7. Wort, Word, parole igét és szót egyaránt jelentenek. — 8. John Lyons, Introduction to Theoretical Linguistics, Cambridge University Press, (1963), 53 l. — 9. Lyons, i. m. 105 l. — 10. Franz K. Mayr, Sprache, Sprachphilosophie, Herders Theologisches Taschenlexikon., Freiburg, Herder, Band 7 (1973) 130 k. 11. Mayr, i. m. 132 l. — 12. K. Ziegler—W. Southeimer, (hrsg), Der kleine Pauly, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, (1979), Band 2, 1030 l. Band 1, 1112 l. — 13. A. Schwegler, A bölcselet története, (ford. Mitrovics Gyula), Budapest, Franklin, (1904), 76kk. — 14. Mayr, i. m. 133 l. — 15. Mayr, i. m. 132 l. — 16. Mayr, i. m. 137 l. Vö. Wolf-Dieter Just, Religiöse Sprache und analytische Philosophie, Stuttgart, Kohlhammer, (1975). — 17. Mayr, i. m. 138 l. — 18. A dualizmus folyamatának kialakulásában lényeges szerepe volt a perza vallásnak is. A folyamat tehát bonyolultabb, mint ahogy azt itt röviden vázolni lehetett. A másik oldalon Wittgenstein és Heidegger gondolkodásának fejlődése sem szakítható ki az európai gondolkodás történetéből, melyet nemcsak a hellénizmus, és nemcsak a hellénizmus által interpretált Szentírás formált. — 19. Kittel, TWzNT, Band 2. 715 k. mutat rá arra, hogy az evangélium meghirdetése az UT-ban egész étellel az élethelyzetek közepén történik. Annak beszedre való redukálása a prot. liberalizmus műve. — 20. A Debreceni Theológiai Akadémia Vallástörténeti Szemináriumában Cs. Kiss András és Kiss Ella hallgatók alapos tanulmányt írtak ezekről a kérdésekről. — 21. Vö. 5. jegyzet. — 22. Ugyanis itt teljesen passzív vá válik, a háttérbe húzódik a gyülekezet: „hallgató egyház” lesz a „tanító egyház”-zal szemben. Vö. Adorján, i. m. 202 l. — 23. Barth, i. m. 45kk. — 24. „A szó teljes értelmében csak ott van prédikáció, ahol azt a sákramentum kíséri és magyarázza... a prédikáció nem mas, mint a sákramentum kommentárja, interpretációja.” i. m. 43 l. — 25. Jenni—Westermann, Theologisches Wörterbuch zum AT, München, Kaiser, (1976) 435kk. — 26. Bruce Vawter, On Genesis, Garden City, Doubleday, (1977), 41 l. — 27. Az úrvacsora teológiájával és tartalmával mások is, e sorok írója is foglalkoztak. Ld.: Bartha Tibor, A keresztyén szolgálat ekkleziológiai összefüggései. ThSz, 1973, 11kk. — Pásztor János, Az úrvacsora értelmezése a reformáció korában és napjainkban, RE, 1979 szeptember. — Adorján, i. m. 202kk. — 28. Itt csak egy példát említsünk a sok lehetséges közül. Az adakozás — elvileg — istentiszteletünk része. Gyakorlatilag akkor adakozunk, amikor már vége van az istentiszteletnek. Egészen más, ahogy pl. a debreceni Nagytemplomban gyakorolják. Ott u. i. az adakozás az istentiszteleten belül történik. Mindenki látja és átérzi, hogy itt az Úr előtt való áldozathozatalról van szó. Ez nem „formális” dolog. — 29. A kereszteslésben közvetlenül, látható módon a kereszteslendő és a család, keresztesülők vesznek részt. Bár az egész gyülekezet részvétele itt is hangsúlyozandó. — 30. Bartha Tibor (szerk.), A Magyarországi Református Egyház Diakóniája. Budapest, Ref. Sajtóosztály, (1979). Ez a könyv fejt ki részletesen a diakónia ilyen ágazatát.

Milyen okokra vezethető vissza az úrvacsorával való élésben tapasztalható közöny?

A Református Egyház Zsinati Tanácsa 1975. február 21-i ülésén dr. Bartha Tibor püspök elnöki jelentésében hangzott el az alábbi megállapítás: „A továbbiakban a legnagyobb súlyt kell fektessük a sákramentumokról szóló bibliai tanítás felelevenítésére. A gyülekezet ugyanis sákramentális közösség, ezért a gyülekezet szolgálata nem választható el a sákramentumoktól. Ne felejtjük el, hogy a felvilágosodás és a racionalizmus hatása éppen úgy elhomályosította a sákramentumok jelentőségét, mint a pietizmus befolyásának érvényesülése... Az úrvacsora kiszolgáltatása magában kell foglalja a sákramentum titkáról szóló tanítást, amelynek nyomán az úrvacsorai közösség meg kell értse: az a hivatása, hogy az istentisztelet és emberszeretet parancsának engedelmeskedjék.”¹

A sákramentumok, s ezen belül az úrvacsora kérdése valóban az egyház, a gyülekezetek életének központi, alapvető kérdése. Az, hogy milyen a gyülekezet úrvacsorázása, meghatározza az egész gyülekezet

életét. Világosan szemlélteti ezt a korinthusi gyülekezet. Miután úrvacsorázásukból kihullott a Krisztussal és az egymással való közösség megélése, úrvacsorázásuk formálissá lett. Úgy úrvacsoráztak, hogy közben mégsem volt úrvacsorával való élés. És az eredmény? „Ézért van tikoztetek sok erőtlén és beteg, és alusznak sokan” (1Kor 11,30). Másrészt viszont, miként Tóth Ferenc Keresztyén hittudomány című könyvében olvasható: „Az első keresztyének ugyan mindennap és a későbbi keresztyének igen gyakran éltek azzal (az úrvacsorával), és meg is tetszett annak használnak azokon.”² A reformáció, mint tudjuk, alapvetően az istentisztelet reformációja volt. A misében nélkülözhetővé lett a gyülekezet, azoknak a jelenléte, akikért az áldozópap a misét bemutatta. Az úrvacsora egészen elidegenült, hiszen „a gyülekezet megszűnt feltétlenül kelléke lenni az úrvacsorának”.³ Innen érthető az az éles harc, amelyet a reformáció folytatott a sákramentumok, elsősorban az úrvacsora bibliai értelmezéséért. (L. a Heid. Káté 80. kérdését.)

Az úrvacsorával szembeni közöny nyilván összefügg azzal a közönnyel, amely az egyház egészével szemben tapasztalható. Tehát azzal a közönnyel, amelynek folytán sokan a gyülekezeti istentiszteleteken sem vesznek részt, jóllehet az egyház tagjainak mondják magukat. Az úrvacsorával szembeni közöny azonban jóval súlyosabb, az egyház, a gyülekezet életét, szolgálatát sokkal inkább kikezdő és erőtelennítő jelenség, hiszen ez a gyülekezet istentiszteleti közösségén belül jelentkezik. Nyugodtan mondhatjuk, hogy ez a belső, az úrvacsorával szembeni közöny az, ami nem kis mértékben motíválja, táplálja az egyház, a gyülekezet életének egészével szemben megmutatókozó közönnyt. Éppen ezért szükséges utána nyomozni azoknak az okoknak, amelyek ezt a közönnyt a mi gyülekezeteink tagjaiban kifejlesztették, hogy látva őket igyekezzünk ezt a közönnyt feloldani, a mi atyánkfiait kimozdítani belőle. Amikor ezt tesszük, azt is látnunk kell, hogy az úrvacsorázó gyülekezet a legjobb esetben is mindig kisebb, mint az istentiszteleten részt vevő gyülekezet. Hiszen vannak, akik az úrvacsorában nem vehetnek részt. Egyik régebbi rendtartásunk szerint pl. nem osztható ki az úrvacsora a gyerekeknek, akik nem tudják, hogy mire való is az, a nem keresztyéneknek, a hamis tudományt vallóknak.⁴

Kiséreljük meg ezek után a közöny okainak felkutatását, a maguk történelmi előzményeivel! Kálvin maga is szemben találja magát a közönnyel. Az úrvacsoráról ezt írja: „...nem azért rendeltetett, hogy egyszer vegyék évente, és csak úgy kénytelen-kelletlen, mint az manapság közönségesen szokás, hanem, hogy mind gyakrabban éljenek vele, és hogy mind gyakrabban megújítsák Krisztus szenvedéseinek emlékeztétét, hogy az emlékezet által részint fenntartsák és erősítsék hitüket, részint ösztönöztesse arra, hogy vallást tegyenek az ő dicsőségéről, és hirdessék az ő jóságát, és végre táplálják a kölcsönös szeretetet, és egymás között is bizonyosságot tegyenek arról, aminek kapcsát a Krisztus testével való egységben látják.”⁵ Megemlíti az antióchiai és a toledói első zsinatot, ahol kimondták, hogy azokat, akik „a prédikációt meghallgatván sohasem veszik az úrvacsorát, intsek meg, s ha az intelleum után is tartózkodnak, az egyházból rekesztessenek ki.”⁶

Pál úgy beszél a korinthusiaknak az úrvacsoráról, hogy együtt fegyelmezi is őket, és fegyelmet igényel tőlük. („Próbálja meg azért az ember magát...”) Az úrvacsorával együtt jár a fegyelem, amiről manapság, sajnos, nemigen esik szó. A XVIII—XIX. század fordulóján ez a fegyelem egyházunkban még hangot kapott: „Legillendőbb volna, ha azok, akik a szent Sákramentommal élni nem kívánnak, ne pengetnék hiájában a szájokon a szokott imádságokat” — írja Kármán József.⁷ Tóth Ferenc pedig ezt: „Ha az Egyházi Szolga észreveszi, hogy az ő Ekklézsiájában van valaki olyan, aki esztendő alatt sohasem élt az Úrvacsorájával, azt megszólítva, és először maga — ha így sem élne azzal, az Ekklézsiái Presbiterekkel —, ha ezeknek szavoknak sem engedne, fel kell őket adni a Traktuális Papi Székhez.”⁸

1933-ban már mint sürgető követelés jelentkezik a fegyelmezés, elsősorban a lelkipásztorok fegyelmezésének a kérdése. „Keressük mindenütt a hitbeli közönnyet, az egyháztól, templomtól elhidegülést az okait: de a legelsőre nem merünk rámutatni, még kevésbé annak kiküszöbölésére gondolni... Esztendőkönt át engedjük az egyházakat egy-egy méltatlan pap szörnyű élete miatt sínylődni, bomladozni.”⁹ Mezőtúron például a kettős papság megszüntetésére egyebek

közt az alábbi indoklást hozzák fel: „A nép erkölcsiségére és vallásosságára nézve keservesen emlékeznek évtizedek után is vissza egyházunk tagjai azon időkre, midőn a két lelkész... az egymás elleni gyűlölség legfelsőbb fokára jutván, a szeretet vendégségétől, az úri szent vacsorától — hol a híveket mint egy atyának gyermekeit egymás szeretetére, egymásnak megbocsátásra intették, és az úri imádság azon kérését, »bocsásd meg a mi bűneinket, mint mi is megbocsátunk ellenünk vétőknek« — elimádkozták, egymásnak hátat fordítva a templom különböző ajtáin szoktak kimenni... ezáltal többet rontottak a nép erkölcsiségén, vallásos érzelmein, mint prédikációikkal építhettek volna.”¹⁰ Ebből az esetből is érthetővé lesz ez a közismert kérdés: „Prédikál most a tiszteletes úr, vagy komolyan beszél?”

De vajon mennyire építettek azok a prédikációk, amelyek „húsvétkor a sírokon kinyúló virágban hirdették a feltámadást”?¹¹ Vannak helyek, ahol a gyülekezet tagjai „zúgolódnak, mert a lelkészek már egy idő óta nem tartanak vasárnap délután kátémagyarázatot”.¹² A pasztoráció elhanyagolva, terjednek a szekták. „Alig van olyan utca, mely meg ne volna fertőzve, ahol nem volna titkos imaház.”¹³ Sokatmondó, miként javasolja egy lelkész a szektakérdés megoldását: „Egyházunkban a nazarénizmus terjedésének egyik legfőbb oka azon balhír lévén, mintha a nazarénusoknak egyházi adót fizetni nem kellene, hátralekükért ezek exekváltságan elsősorban.”¹⁴

Alapvetően megváltozott a lelkészek viszonya a gyülekezetekhez. Míg korábban a prédikátor a gyülekezet pasztorának tekintette magát, aki együtt élt, együtt tartott híveivel még a „futások”, menekülőkké idején is, „a XIX. század második felében kialakult az úriember lelkész típusa”.¹⁵ Ennek gyakorlati vetületét jól szemlélteti az alábbi néhány sor: „Csak midőn öregebb lettem, jöttek sűrűbben a papok velem (a városi szegényházba). Pedig sokat mondogattam, hogy ezeket, akik a sír szélén topognak, sűrűbben kellene ellátni a hit olajával, hogy a túlsó partra juszanak... Ő, mennyi, de mennyi ilyen munka várná a pasztorolást, gyámolítást, batoritást, útbaigazítást a ref. ker. egyház munkásaitól. Van-e, lesz-e cselekvő munkás? ... Ott, ahol mindig csak a díjlevélen rágódnak?... Ha Pál apostol és a többi apostolok is a díjlevélen rágódtak volna! Úgy mi, vagy Európa népe még mindig sötétségben, Krisztus világossága nélkül élünk.”¹⁶ Nem lehet tehát csodálkozni, ha ezt olvassuk: „Az úrvacsorával élők száma az utóbbi időkben nagyon megfogyott.”¹⁷

Szólunk kell a presbitériumokról is. Miként látjuk, vannak esetek, amikor a gyülekezet tagjaiban még élő kegyességet a presbiterek képviselik a lelkésszel szemben. Nemcsak a vasárnap délutáni kátémagyarázat igényének adnak hangot, hanem a gyülekezet óhaját képviselve felkérlik a lelkészt, hogy a következő vasárnapokon ő és ne a káplánja végezze az igehirdetést. Vagy: arra való tekintettel, hogy „a lelkészeket a gazdálkodás akadályozza abban, hogy kellőleg elláthassák híveik lelki szükségleteit”, a lelkési fizetést készpénzben szolgáltatják ki.¹⁸ Ugyanakkor mégis találkozunk olyan jelenségekkel is, amelyek a közönnyt, az egyháztól, az úrvacsorától való elidegenedést munkálják: „Sajnos, egyáltalán nem vagyunk elég komoly kritikusok a presbiterek kiválogatásában. Itt minálunk lehet presbiter olyan is, aki nem jár templomba, aki úrvacsorával sohasem él, aki nek erkölcsi élete ellen súlyos panasz lehet, aki az egyháznak morogva fizeti a köteles adót is. Itt megtörténhetik, hogy a presbitéri székéből egyenest más vallásba lép valamelyik atyánkfia. Mivelhogy nem azt

nézzük a presbiterválasztásnál, hogy ki milyen hű szolgálja az Istennek, hanem hogy milyen jó kolomposa az embereknek.¹⁹ Összefügg ezzel az is, hogy a múlt században „a 60–70-es években a zsinat-presbitéri elvek megvalósítása után sem kaptak a törpebirto- kos vagy különösen a birtoktalan parasztok helyet a presbitériumokban”.²⁰

Mindez azzal együtt, amit fentebb a lelkészekről elmondunk, a gyülekezetek gondolkodásában egy furcsa, napjainkig is meglevő kettősséget alakított ki. Azt a kettősséget, miszerint van az egyház a maga tisztviselőivel és hivatalával, és vannak az egyház tagjai, a hívek. Ez a kettő nem esik egybe, sőt nem egyszer szemben áll egymással. De akkor hol érvényesül az úrvacsorának az a ténye, miszerint „egy test vagyunk sokan, mert mindnyájan az egy kenyérből részesedünk”? (1Kor 10,17).

Az okok történeti előzményei között meg kell még említeni a múlt század és a századforduló uralkodó teológiai irányzatát, a racionális-liberális teológiát. Ennek mibenlétéről már sokat írtak, én most csupán néhány idézettel kívánom érzékeltetni. Egy 1876-ban megjelent Keresztény dogmatikában olvashatók az alábbi megállapítások: „Az egyház alatt értjük azon embereknek, kik ugyanazon vallási életalapon állnak, a vallásos élet ápolása és fejlesztése céljából szervezett társulatot.” „A vallást (értsd: keresztény- séget) megszabadítani a történettől... azt, ami most és mindig az emberi szellem lényegében fekszik, s az üdvösség és boldogság egyedüli alapja, függetlenné tenni minden történeti kérdéstől... ez oly feladat, melynek alapos és következetes megoldása éppúgy érdekében áll a vallásnak, mint a tudománynak.” És még egyet. A sákramentumok: „Azon cselekvények, melyekben a keresztényen eszme vagy az evangélium látható jegyek alatt kiabrázoltatik és nyújtatik.”²¹

Ebből a teológiai háttérből lesz érthető az úrvacsorai kérdések körül kialakult vita. A Konvent liturgia- ügyi bizottsága 1911-ben benyújtott javaslata az első kérdésben elhagyja az eredendő bűn tényét, a harmadik, a feltámadásra vonatkozó kérdés pedig teljesen kimarad.²² A püspöki kar módosító javaslata ugyanakkor felveszi mind az ember eredendő bűnösségét, mind a harmadik kérdést, viszont elhagyja a negyedik kérdést: az ígélet- és fogadalomtételt.²³ A Konvent az úrvacsorai kérdésekben akkor nem hozott döntést.²⁴ Viszont érdekes, hogy a liturgiaügyi bizottság javaslata, amelyet Tisza István egyházkerületi főgondnok is támogatott, mekkora tiltakozást váltott ki. A mezőföldi egyházmegye Lelkészegyesülete 1916-ban az alábbi nyilatkozatot teszi: „Nem mondhatjuk azt, hogy a kérdések lényegtelenek, mert azok által kell, hogy megmutassuk az egységet, az együvé tartozást, ha azt akarjuk, hogy az úrvacsora valóban *communio* legyen. Elismerjük azt is, hogy a Tisza István fel- szólalásában megnyilvánuló liberalizmus »gyönyörű«, de ha a liberalizmusnak a mi református keresztény hitvallásunk gerincét vetjük oda áldozatul, ha meg- tagadjuk azt, ami fő, a történeti Krisztusnak és azzal együtt az üdvtörténetnek is a valóságát — akkor a mi vallásos meggyőződésünk tárgyi alapja csakugyan a »nihil«-lel egyenlő; a mi hitünk és prédikálásunk csakugyan hiábavaló.”²⁵

A jelen

Ami a mát, a jelent illeti, több lelkipásztort és gyülekezeti tagot kerestem meg, kérve őket, mondják el, miben látják az úrvacsorával szembeni közö- nyökait. Tizenkilenc lelkipásztortól és huszonegy gyü-

lekezeti tagtól kaptam rövidebb-hosszabb választ, amit ezúton is megköszönök mindegyikőjüknek. A továbbiakban ezekre a válaszokra is támaszkodom.²⁶

Elsősorban egy alapvető tény, igazságot kell megemlíteni. A szekularizáció következtében, amire ma nagyon szeretünk hivatkozni, valóban csökkent a gyülekezetek létszáma. Hol kisebb, hol nagyobb mértékben. Van olyan vélemény, mely szerint főként a szekularizációt kell keresnünk az úrvacsorázók szá- mának csökkenése mögött is. Viszont van egy olyan megállapítás is, miszerint „általában olyan réteg mor- zsolódott le, amelynek az úrvacsorázáshoz azelőtt sem volt köze, vagy legalábbis igen kevés hányadában.” Ez utóbbi megállapítás igazát alátámasztja az egyik gyülekezetről adott kimutatás. Míg a karácsony első napi gyülekezet összlétszáma 1973-tól 1980-ig, vagyis 8 év alatt több, mint a felével, 250-ről 120-ra csök- kent, az úrvacsorázók száma ugyanakkor 25%-kal, 80-ról 60-ra csökkent. Tehát jóval kisebb mértékben. De azok az atyafiak is, akik részt vesznek a gyüleke- zet építésében, az erőn feletti áldozathozatalban, a szolgálatban, a lelkipásztoral való folyamatos együtt- munkálkodásban, az úrvacsorázó gyülekezetből kerül- nek ki. Vagyis nem a szekularizáció, hanem az úrvacsora az elsődleges kérdés. Ezért is kell szembe- néznünk azokkal az okokkal, amelyeknek részük van az úrvacsorával szembeni közöny kialakulásában.

Ezen okok egy részét a múlt tehertételeként hoztuk magunkkal. Ezek az okok azonban ugyanakkor ma- gunkban hordozzák az „újratermelődés” lehetőségét és tényét. Így például az alföldi nagy gyülekezetekben, ahol a gazdasági bizottság mellett nem lehetett „evan- géliumi bizottság”-ot létrehozni²⁷, szinte természet- szerűleg következett be a kegyességi élet elsekélyese- dése. Az, hogy a keresztényi mivolt, a Krisztushoz és az ő testéhez tartozás mindig hitvallás is, teljesen ismeretlenné lett. Az úrvacsorázás viszont mindig hitvallástétel is. Az igehirdetéssel szemben lehetnek ellenvetések, fenntartások, de aki úrvacsorázik, szint vall. Innen érthető az, hogy főként miért azok ma- radtak távol az istentisztelettől, akik nem éltek úrvacsorával.

Ismerősek azok a válaszok, amelyek arra a kérdés- re hangzanak, hogy miért nem él valaki az úrvacsorá- val: nem szoktam, nem készültem, vétkeztem, nincs időm stb. Ezekkel nem érdemes részletesen foglal- kozni, hiszen nyilvánvaló, hogy a legtöbb esetben olyan kifogások, mentségek, amelyekkel az igazi va- lóságot, talán még önmaguk előtt is, eltakarni igye- keznek.

Sokkal inkább figyelmet érdemel a sákramentu- moknak tulajdonított jelentőség. Az egyházi közgon- doklásban sokkal nagyobb hangsúlyt kap a kereszt- ség, mivel ezáltal lesz valaki keresztényé. Nem egy esetben ezért is szorgalmazzák a keresztelést, hogy a kisgyermek ne maradjon pogány. Az úrvacsorának már koránt sincs az ember kereszténységét illetően ekkora jelentősége. Jó, ha él vele az ember, de nél- küle is meg lehet lenni, nem nélkülözhetetlen.

Az úrvacsorának ezt a nélkülözhetőségét egyhá- zunk gyakorlata is alátámasztja. Kálvin fontosnak tartotta, hogy „legalább egy héten egyszer a gyüleke- zet elé kell adni az úrvacsorát”.²⁸ Ez megfelel az apostoli kor gyakorlatának, ahol az apostolok tuda- mányával való foglalatosság mellett sor került a ke- nyér megtörésére is (ApCsel 2,43). Jelenlegi rendtar- tásunk szerint évente legalább hat alkalommal köte- lező az úrvacsoraszítés. Ez azt is jelenti, hogy az év további negyvenhat vasárnapján nélkülözhető. És amikor van is, egy egészen különálló, második isten- tisztélet keretében kerül rá sor. Szinte ráadásként.

A mi úrvacsorázási gyakorlatunkat nagymértékben meghatározta az 1525-ös, Zwingli felfogását tükröző Zürichi Rendtartás, amely a misét (úrvacsorai istentiszteletet) radikálisan szétválasztotta a prédikációtól. Ez abban az időben, a mise torzulásai elleni harcban, érthető és helyénvaló volt. De szükséges-e még ma is ehhez tartani magunkat? Hiszen az úrvacsorában az egyház, a gyülekezet életfunkciójáról van szó.

Többen is megemlítik a gyermekkonfirmáció kérdését. Egyházunkban a gyermekek vallásos nevelése szinte teljes egészében az iskolai vallásoktatásra épült. Ennek megszűntével ezt a funkciót a református keresztyén családok nem vették át. Legalábbis általánosságban. „A baptisták gyermekei általában mindig jobban tudták a hittant, mint a református gyerekek.”²⁹ A keresztyén családi nevelés hiánya nem csupán a konfirmálók létszámának csökkenésében mutatkozik, hanem abban is, hogy a konfirmációra jelentkezettek közül többen még a miatyánkot sem ismerik. Nem alaptalan azért az a vélemény, hogy: „A konfirmálók nagyobb részének nincs megtérésélménye, az első úrvacsora nem jelent számára semmit, ezért később sem vár tőle semmit.”

Megmutatkozik a pietizmus befolyásának érvényesülése is, az úrvacsora jelentőségének a kisebbitését munkálva. Vannak gyülekezetek, amelyekben a hívők különböző csoportjai, ha nem is minden vasárnap, de rendszeresen külön összejöveteleket tartanak egy vidékről jött „testvér” igehirdetésével, vezetésével. Ilyenkor nem lehet őket látni az istentiszteleteken, de ha aznap úrvacsoraosztás van, az úrvacsorázók között sem. Pontosan azok hiányoznak, akiknek éppen hívó voltak miatt elsősorban ott kellene lenniük.

Nagyon sok fordul meg a presbiteren. Hiszen ők a gyülekezet elöljárói, az ő példaadásuk kihat a gyülekezet tagjaira is: miért úrvacsorázzam, ha a presbiterek sem úrvacsoráznak? De az ellenkezője is igaz. Az egyik gyülekezetben a 24 tagú presbitérium háromnegyed része rendszeresen él az úrvacsorával. A kimaradók között a betegek és a járni nehezen tudó öregek vannak. Az eredmény: az úrvacsorázásban nem csökkenés, inkább emelkedés tapasztalható, és javult a férfiak részvételi aránya is.

De nemcsak a presbiteren múlik nagyon sok, hanem a lelkészeken is. Emberileg nézve a legtöbb. Örvendetes, hogy erről nem a gyülekezeti tagok, hanem a lelkészek tesznek említést. Az úrvacsorázás kérdése nem választható el a lelkész életének, munkájának, igehirdetésének a milyenségétől. Ahol sekélyes az igehirdetés, ahol nincs megfelelő pásztori munka és életfolytatás, ott törvénytörően megjelenik és nő a közöny.

Az elmondottak egyértelműen aláhúzzák az egyházfegyelem szükségességét. Hiszen az egyházfegyelem hiánya már magában is a közönytől tanúskodik. Az egyik lelkipásztor véleménye szerint: „Az egyházi élet legkirívóbb betegsége az egyházfegyelem hiánya.” Időszzerű lenne egyszer már az egyházfegyelem kérdésével is szembenézni: megfelelő módon és mértékben gyakoroljuk-e? Időben, folyamatosan vagy csak utólag, elkésztetten? Kálvin szerint az igaz egyház ismertetőjele az ige tiszta hirdetése és a sákramentumok helyes kiszolgáltatása mellett az egyházfegyelem gyakorlása.

Az egyházfegyelem kérdését azért nem lehet mellőzni, mivel — miként az említett 24 egyháztag válaszai mutatják — az úrvacsorával való élésben a megújulás jelei láthatók. És ezért a megújulásért, a megújulás kiteljesedéseért felelősséggel tartozunk.

Melyek azok az ígéretes jelek, amelyekről a gyülekezetek tagjainak válaszai tanúskodnak?

Arra a kérdésre: miért úrvacsorázom, egyöntetű a válasz: hitből, lelki szükségét érezve, hálaadásból, Isten iránti engedelmességből, mivel Jézus kérte: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.” Az, hogy megszokásból, egyetlen esetben sem hangzik.

A másik kérdés ez volt: mit jelent számomra az úrvacsora? A válaszok: az életet, a megújulást, azt a bizonyosságot, hogy Isten az ő keresztre feszített Fiáért megbocsátja bűneimet. Azután: a vele való személyes találkozást, szinte érzem az ő jelenlétét, boldog örömet, önvizsgálatot. Van ilyen válasz: számomra az úrvacsora a megemlékezés vacsorája, a beteljesedett megváltásért való hálaadás és öröm ünnepe, táplálék, mely erőt, vigaszt ad az élet nehéz körülményei, szenvedései, kísértései között. De megszólal a vallomásokban a feltámadás bizonyossága, az eszkatologikus reménység is: egyszer szemtől szemben láthatom őt, és dicsőíthetem hatalmát örökkön örökké. Vagy: az úrvacsora előlme a megígért menyegzői vacsorának.

Azt is meg kell azonban mondani, hogy a válaszokból hiányzik az „egy test vagyunk sokan”, az egyház, a gyülekezet valósága, az egymással való összetartozás, egybeszerkesztettség megélése. Mindössze ketten írják, hogy számukra az úrvacsora a gyülekezettel való találkozást, a testvérekkel való közösséget is jelenti.

A két utolsó kérdés így hangzott: miért nem úrvacsoráznak sokan, és miben látom a megoldást? Egy presbiter elmondja, hogy bár járt templomba, évekig nem vett úrvacsorát, mivel úgy érezte, hogy az úrvacsora után sem tud szentül élni, s aki méltatlanul járul Isten asztalához, ítéletet eszik és iszik. A nem úrvacsorázás oka az is, hogy sokan megelégszenek azzal az egy talentummal, amit kaptak, és nem kamatoztatják azt. Azután: a befelé fordulás, a rohanás. Az általános vélemény azonban az, hogy sokan azért nem úrvacsoráznak, mert nem ismerik az úrvacsora lényegét. Ehhez hozzájárul az is, hogy az úrvacsora öröme, ajándékai „nem mutatkoznak meg olyan erővel az úrvacsorázók életében, hogy étvágyat tudnának kelteni azokban, akik nem élnek az úrvacsorával”.

Ami a megoldást illeti, a válaszok két szóban foglalhatók össze. Az egyik az imádkozás, ami fontosságában még az evangélizációt is megelőzi. A másik a szeretet. „Miképpen nekem megbocsájtotta szent Atyánk az ő szent Fia által szeretetből, úgy nekem is azzal a szeretettel kell járnom az életben, mert minden teremtett gyermeke az övé, még azok is, akik atyai jóságát nem ismerik.” Aki úrvacsorával él, legyen „példamutató a szolgálatban, a szeretetben, a másokon való segítségben”. Nem az a dolgunk, hogy bárkire ráerőltessük az úrvacsorázást. Nem erőltetni, hanem szeretni kell az embereket. Meg kell újulnia az egyháznak, mert csak „akkor lesz a megélt evangéliumnak átütő ereje”.

Bár nincsenek adataim, amelyek birtokában összehasonlítást tehetnék, mégis meg merem kockáztatni azt az állítást, hogy ma a gyülekezetekben komolyabb, elmélyültebb az úrvacsorázás, mint 30–40 évvel ezelőtt. Ilyen értelemben hálaival és örömmel beszélhetünk az úrvacsorázásban való növekedésről. Vannak gyülekezetek, amelyekben ez a növekedés számbelileg is megmutatkozik. A hűségese szolgálat tehát nem hiábavaló és értelmetlen, megvannak a gyümölcsői.

Erre a hűségese szolgálatra mindannyian el vagyunk kötelezve. Amint hallottuk, sokan azért nem úrvacsoráznak, mert egyszerűen nem ismerik az úrvacsora lényegét. A legsürgősebb tennivalónk ezért az úrvacsora értelmének, mibenlétének a megismertetése a gyülekezettel. Foglalkozni kell az úrvacsorával máskor is, nemcsak úrvacsoraosztás alkalmával. Éspedig az úrvacsorának nemcsak a szoteriológiai, hanem ekkleziológiai, etikai, diakóniai, eszkatologikus vonatkozása-

saival is. Munkálni, hogy az úrvacsora a Krisztussal való közösség, a bűnbocsánatról való megbizonyosodás mellett a Krisztus testével, az egyházzal, az egymással való közösség megélése is legyen. Hiszen az „ezt cselekedjétek” jézusi parancsa nem csupán az úrvacsora újból és újból való megismétlésére szól, hanem arra is, hogy az ő szeretetével éljünk, hogy amiként ő cselekedett, úgy cselekedjünk mi is (Jn 13,15). Az ő szeretetével, vagyis nem önmagunkért és önmagunknak, hanem másoknak, mint akik készek vagyunk egymás befogadására, megértésére, segítésére. Enélkül a szeretet nélkül az úrvacsora megszűnik úrvacsora lenni. És éppen ez a szeretet az, amire a mi napjainkban végtelenül nagy szükség van. Fölszámolódnak a tanúk, fölszámolódnak egész városrészek, ezen és ezen szakadnak ki régi környezetükből, és kényszerülnek arra, hogy megtalálják helyüket, összetartozásokat, kapcsolatukat az új, merőben más, idegen környezetükkel. Bizony nem kis feladat, nem egy esetben erőt meghaladó feladat. És ez csak része annak a válságnak, amely napjainkban az emberi kapcsolatok vonalán tapasztalható.

Itt tehát emberi életéről van szó. Éppen ezért nem

lehet közömbös: tudnak-e, akarnak-e az úrvacsorázó gyülekezetek úgy bizonyoságot tenni Jézus Krisztus szeretetéről, hogy ezt meg is éljük az emberek előtt.

Achs Károly

JEGYZETEK:

1. RE 1975. 4. sz. 74. 1. — 2. Győr, 1804. 590 l. — 3. Tanulmányok az istentiszteletről. Kézirat. 1977. — 4. Tóth Ferenc: Liturgia, Győr, 1810. 167. l. — 5. Inst. 4. k. XVII. 44. — 6. Uo. — 7. Ekkleziái Agenda, Pozsony, 1787. 16. l. — 8. I. m. 167. l. — 9. Debr. Prot. Lap, 1933. évf. 102. l. — 10. Presb. jkv., 1856. márc. 30. — 11. Horváth Károly: Életem története. Kézirat. (1866—1957) — 12. Presb. jkv. 1900. apr. 1. — 13. Uo. 1912. márc. 29. — 14. Uo. 1891. febr. 8. — 15. Dr. Csohány János: A puritán paraszti közösségek válsága... ThSz 1974. 1. — 16. Horváth Károly: i. m. — 17. Presb. jkv. 1888. dec. 2. — 18. Uo. 1897. aug. 8. — 19. Debr. Prot. Lap 1932. évf. 50. l. — 20. Dr. Csohány J.: i. m. — 21. Lang Henrik: Keresztény Dogmatika gondolkozó keresztyének számára, Bp. 1876. 157., 169., 203. l. — 22. Konventi jkv. 1911. 464. l. — 23. Uo. 1915. 448. l. — 24. Uo. 1916. 38. sz. — 25. Lelkészegegyesület, 1917. 6. sz. — 26. A kunmadarasi és mezőtúri gyülekezet tagjai, valamint Bajusz Gyula, Dr. Böszörményi Ede, Csák József, Dányi József, Farkas Sándor, Dr. Fekete Károly, Hadházy Antal, Hermán Tibor, Kádár Ferenc, Kaszás Sándor, Kéki Imre, Dr. Kormos László, Kovács Sándor, Dr. Nagy Antal, Nagy Sándor Iván, Nánási Mihály, Rapcsák Péter, Síklós József, Dr. Szathmáry Sándor lelkészek. — 27. Horváth Károly: i. m. — 28. Inst. 4. k. XVII. 43. 688. l. — 29. Horváth Károly: i. m.

A keresztyén nevelés és a kegyesség gyakorlása a családban*

Németh László *A vallásos nevelésről* írott tanulmányának bevezetésében írja, hogy egy fiatal édesanya tanácsot kért tőle: vallásosan nevelje-e gyermekeit? „Ő maga nem hisz Istenben, de a gyermekeit azért vallásosan akarja nevelni, hogy igazi kultúremberek legyenek.”¹ Klasszikus *korkép*. Egyben *kór-kép* is. Gyülekezeti lelkipásztorok élményeik hosszú sorát tudják felsorolni, melyek arról tanúskodnak, hogy még a gyülekezettel kapcsolatot kereső szülők is mennyire felemás igában járnak. Saját lelkipásztori naplójából eleveníttek fel néhány esetet, hogy kérdésünk komolyságát illusztráljam.

— Egy művelt, intelligens édesanya gyermekének keresztelését jött bejelenteni. A szülők fogadalomtételével kapcsolatos pásztori tanítás meghallgatása után vitába szállt a lelkipásztorral, melyben fő érve ez volt: ezt a régi, kedves népszokást nem kell azért olyan komolyan venni!

— A gyülekezetben megkeresztelt gyermekeket látogattam sorra és konfirmációi előkészítőre hívtam őket. Egyik helyen az édesanyával erről folytatott beszélgetést hallva a 12 éves kislány odabújt anyjához és riadtan kérdezte: „Anyu, mit fognak ott velem csinálni?”

— Egy édesapa — reformátusnak vallja magát — miután a konfirmációval való részletkérdéseket tisztáztuk, még egy kérdést tett fel: „Tiszteletes úr, és mondja, mibe fog ez nekünk kerülni?”

— Hányszor halljuk „felvilágosult” szülőktől, akik a keresztség alkalmával „hitték és vallották, ígérték és fogadták”, s utána se nem tanították gyermeküket a hitre, se nem hozták a gyülekezetbe, mondván: „Én nem szólok bele a gyerek dolgába. Majd ő eldönti, hogy akar-e konfirmálni.”

Melyikünkben ne ébredt volna fel a lelkiismeret-furdalás, amikor keresztelés alkalmával látjuk, hogy

a szülők és keresztszülők még *viselkedni* se tudnak a templomban, a kezükbe adott énekeskönyvet még *használni* se tudják és a hitvallást sem tudják együtt mondani a gyülekezettel. Idegen testként hatnak a templomban.

Egy NDK-beli szuperintendens, Werner *Krusche* megfogalmazása szerint az egyház ma „eszmei diaszpórában” él. Ezt a helyzetet sok szülő még nem tudja feldolgozni magában. Mind e mögött ott kell látnunk azt a nagyméretű változást, amelyen a családi közösség az elmúlt évtizedekben átment. Témánk megkívánja, hogy ezt a hátteret néhány vonással felvázoljuk. Azokat a *neuralgikus pontokat* emlitem csak, amelyek általában a neveléssel kapcsolatban társadalmi méretű gondot jelentenek, s melyekkel szociológusaink részletesen foglalkoznak.

1. A *nők munkába állása a családon kívül*, s ezzel együtt a második és harmadik műszak gondja, az anyagi előrehaladással járó állandó időhiány és felfokozott ideg feszültség. „Higiénikusabban, nagyobb szakértelemmel nevelnek a mai anyák, de nem elég bensőséges a gyermek és az anya viszonya. Furcsa módon egyre több édesanya jut olyan szerepkörbe, mint amit az egykori úriasszonyok játszottak, akik csak megszülték a gyermekeket, de föl már nem nevelték; akik csak díszeltek és a nevelést nevelőnőkre bízta. Az egészségügyi kultúráltság elég magas, de mintha lélektelen lenne. Sok az önző, befeléd forduló, a bizalmatlan gyermek. Jó lenne, ha a szakértelem és a ruhában, ennivalóban, tárgyakban megtestesült törődés a türelmes szeretettel párosulna.”² A legutóbbi statisztikai adatok szerint hazánkban a munkavállalóknak kb. 47%-a nő!³ A szakemberek egyre többet beszélnek a „szerepfeszültségről és szerepkonfliktusról”, ami alatt azt értik, hogy a férjnek is, a feleségnek is új, szokatlan szerepekkel kell boldogulni (pl. a nőnek hivatásbeli, a férfinak a háztartási és a gyermekgondozási feladatokkal). Új egyensúlyt kell kialakítani, ami nem megy viták és sírlódások nélkül.⁴

* A Magyarországi Református Egyház gyakorlati teológiai szaktanfolyamán elhangzott előadás. Debrecen, 1980. augusztus.

2. Neuralgikus pont a házastársak közötti kapcsolatot lazasága, a válások gyakorisága. Hazánkban 1960-ban 20 000 bontóper volt, 1970-ben 30 000, 1978-ban 48 000 — ami 150 000 embert érintett. Fekete Gyula írja egyik szociográfiai tanulmányában: „A családi kötelek lazulásai, bomlásai, a válságtünetek elsősorban és közvetlenül az utódlásra hatnak.”⁵ A statisztika bizonyossága szerint szaporodnak nálunk a „csonka családok” (egyik szülő egy vagy több gyerekkel). A széthullott családban a kiskorú gyermekek nevelésének a gondja általában az anyára marad, akinek olykor több apró gyermek mellett is munkát kell vállalnia a megélhetésért.⁶ „A gyermekekkel való foglalkozás gyakran a legfontosabb dolgok megbeszélésére, sokszor csupán az osztályzatokra szűkül le. Több családban a nevelés pusztán a felügyeletre szorítkozik. Ha azt már kinövik a gyermekek, nem kapnak semmit a családtól.”⁷

3. Kényes pont a sok családban uralkodó érvényesülési és versengési vágy. A státuszszimbólumok megszerzése utáni féktelen törekvés. A gyermeknevelés szempontjából oly nagy segítséget kínáló gyermekgondozási segélyt sokan emiatt nem veszik igénybe. Weöres Sándor eszmélető megállapítását idézem: „A mai ember általában abban az ijedt aggodalomban él: mi jut nekem? Miről maradok le? — Ezért egész élete törtető hajszában telik. Jobb, ha lényéből ez sugárzik: Mit tudok adni? Az ilyenek gondtalan, nyugodt, józan munkája folyton gyümölcsözik, jut belőle másnak is, magának is bőven. Csekélység, amit adni tud, de az a csekélység folyton megsokszorozódva tér őhöz és másokhoz...”⁸ Mindehhez hozzájárul, hogy „a sajtó, a kommunikáció, a szellemi-eszmei-izlésbeli áramlatok a legszűkebb családi körbe is betörnek, s a szülőktől függetlenül is alakítják a fiatalok arcukat, nem mindig és nem feltétlenül a kívánatos irányba. „Dezilluzionálják” a szülőket és megeshet, hogy az újkeletű illúziók hamisabbak a régiéknél.”^{9a}

Kérdés, hogy a család ilyen válságtünetei között hogyan lehetséges a keresztyén nevelés és a kegyesség gyakorlása a családban? Vajon a szülői felelősséget át lehet-e hárítani a korszellemre, az ellenhatásokra? Vajon megteszünk-e mindent, ami rajtunk áll azért, hogy gyermekünk keresztyén nevelésben részesüljön? Egyáltalán teszünk-e valamit ezért? Vagy semmit nem teszünk, vagy talán éppen ellene teszünk túlzott óvatosságból és hamis gyermekféltésünk miatt?

Az adott helyzetet felvázoltuk, de mértékül soha nem ezt kell vennünk, hanem Isten Igéjét. Minél áttekinthetlenebb, válságosabb körülmények közé kerül Isten népe, annál inkább kell Isten szavára figyelni, mit mond Ő a felvetett témával kapcsolatban?

Bibliai alapvetés

Az ószövetségi nevelés alapja: Jahve kijelentése. Ő a kezdeményező. Ő választja ki magának népét, Ő köt szövetséget a néppel, s Ő az, aki engedelmeséget vár övétől. A nevelés lényege itt: a szövetség hűség megtartása, Isten tetteire való emlékezés és a Vele való kapcsolat tartása. Ez a nevelés tehát nem holt anyag közlése és elsajátítása, hanem az Úrral való élő közösség gyakorlása.

a) Az Ószövetségben nincs külön „vallásos nevelés”. Az egész élet formálásáról van szó. „Szeresd azért az Urat, a te Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes erődből! Maradjanak a szívedben azok az igék, amelyeket ma parancsolok neked. Ismételd meg

azokat fiad előtt, és beszélj azokról, akár a házában vagy, akár úton jársz, akár lefekszel, akár felelsz! Kösd azokat jelként a kezre, és legyenek felelszüként a homlokodon. Írd azokat házá ajtófélfáira és kapuidra!” (Deut 6,6—9.) Itt a nevelés középpontja nem a gyermek, nem is valamiféle nevelési ideál — hanem maga az Úr! A nevelés célja pedig az, hogy az egész nép engedelmeségekben az őt vezetni akaró Isten szolgálatában álljon. (Megjegyzés: különös, hogy a legtöbb katechetikai szakkönyv nem foglalkozik a katechesis ószövetségi gyökereivel, hanem magából a *kateché* szó jelentéséből kiindulva csak újszövetségi alapvetést ad. Pedig nagyon tanulságos az ószövetségi alapok vizsgálata is! Itt a JSZR fogalomra kell figyelni, amelyet a LXX a *paideúo*-val ad vissza.)

Ez a nevelés nem szorítkozik csak a gyermekekre és az ifjakra. Életkorhoz sem köthető. A szövetséges nép minden tagjának, minden életkorban készen kell lennie a tanulásra. Ez a tanítás az Ószövetségben főként a család körén belül történt. Az apa a családja papja volt, imádkozott övéiért, megáldotta gyermekeit. Az Ószövetség embere szívesen tartott családi ünnepeket, melyek vallásos jellegűek voltak. Megünnepelelték a nagyobb családi eseményeket, a fiúgyermek körülmetélését, elválásztását, a mennyegzőt, aratást, juhnyírást, szüretet. A temetés is a család alkalmá volt. Mindezekben az jutott kifejezésre, hogy *egész életük az Úr tulajdona*.

Izrael ünnepeinek is meg volt a maga családi vonatkozása. A zarándok ünnepen, a páska, a pünkösöd, a lomsátor és az engesztelés ünnepe a család együtt vonult a templomba, hogy ott bemutassa áldozatát.

Az ószövetségi nevelés legfontosabb eszköze a Tora továbbmondása, meghallgatása volt. „Tartsátok meg hűségesen Isteneteknek, az Úrnak a parancsolatait, intelmeit és rendelkezéseit, melyeket megparancsolt. Azt tedd, amit helyesnek és jónak lát az Úr, hogy jó dolgod legyen” (Deut 6,17—18).

A fiatalabb nemzedék oktatásánál a módszer ez volt: vegyék észre az ifjak a felnőttek kegyességét, és ha ezt látva kérdéseik támadnak, akkor ezekre bizonyosságtétel legyen a válasz: „Ha a jövőben megkérdezi a fiad, hogy miféle intelmek, rendelkezések és döntések ezek, melyeket megparancsolt nektek Istenetek, az Úr, akkor így felelj fiadnak: A fáraó szolgálói voltunk Egyiptomban, de kihozott bennünket az Úr... erős kézzel!” (Deut 6,20—25).

A páskaival kapcsolatos parancs is a felnőtt nemzedéknek szólt: „Amikor bementek arra a földre, amelyet az Úr ad nektek... akkor is tartsátok meg ezt a szertartást.” S ezzel kapcsolatban hangzik ismét a pedagógiai utalás: „És ha majd megkérdezik tőletek a fiaitok, hogy mit jelent ez a szertartás, akkor így feleljetek: Az Úr páskaáldozata ez, mert kihagyta Izrael fiainak a házaikat Egyiptomban, mikor megverte Egyiptomot, de a mi házaikat megkimélte. Ekkor mélyen meghajolt a nép, és leborult” (Ex 12,25—27).

Az emlékoszlopok felállításának is volt ilyen pedagógiai célja. A Jahve szabadítását megtapasztalt nemzedék ennek kapcsán vallást tehetett hitéről: „...ha majd kérdezik fiaitok, hogy miféle kövek ezek, akkor ezt mondjátok nekik: Kettévált a Jordán vize az Úr szövetségi ládája előtt... és erre emlékeztetik ezek a kövek Izrael fiait mindörökké” (Józsue 4,5—6). Ilyen — Isten tetteire emlékeztető jel — volt a bojt a ruhán; az ima közben fejre és karra kapcsolt imaszíj; a házak falára felírt igék, stb. Ezek nevelő célja az volt, hogy a rájuk tekintő Izrael fiait figyelmeztesse az Úr akaratára. Ugyanez volt az érteleme a különböző fogadalmaknak, a bojtnek, a tized megadásá-

nak. Ezek által is kifejezésre jutott, hogy egész életük és minden javuk az Úr tulajdona.

b) *Az őskeresztény gyülekezet* tagjai családi hajlékokban gyűltek egybe istentiszteletre. Az apostoli levelekben sokféle utalást találunk arra nézve, hogy a családi kör egyben istentiszteleti közösség is volt. Erről tanúskodnak a köszöntések során említett családok: Akvila és Priscilla (Róm 16,3; 1Kor 16,13), Aristobulos és házanépe, Narcissus és családja (Róm 10,11), Timotheus — „képmutatás nélküli hitben járó” — anyja és nagyanyja (2Tim 1,5).

A családi élettel kapcsolatban nehéz kérdések kerültek elő akkor is, melyekre nézve az apostolok világos útmutatást adtak. Ilyen kérdések voltak pl. a hívő-hitetlen házastárs együttélése (1Kor 7,13—14); a családban a misszió lehetősége (1Pt 3,1) stb. Hogy mennyire szent közösségnek tartották a házasságot, azt mutatja az a párhuzam, amelyet Pál, Krisztus és gyülekezete, illetve a házastársak egymással való közössége között vont (Ef 5,22—33). A házastársak örökösztársak is az élet kegyelmében (1Pt 3,7). A gyermekeket Isten áldásának tekintették (1Tim 2,15), akiket „az Úr tanítása és intése szerint” kell nevelni (Ef 6,4), hogy szófogadók legyenek az Úrnak és szüleiknek (Kol 3,21). Mivel a feltámadott Krisztus a családi közösség középpontja, ezért a család tagjai egymásra tekintettel élnek, a szülők nem bosszantják gyermekeiket (Kol 3,21), a gyermekek engedelnek szüleiknek (1Tim 5,4).

A keresztény családi közösség elengedhetetlen része az imádság. Ez elsősorban a férfiaki kötelessége (1Tim 2,8), de a férj és feleség együtt is könyörög és hálát ad (1Kor 7,5). Erre tudatosan időt kell szakítani: „ráérjetelek a bójtörlésre és az imádkozásra” (1Kor 7,5). A család kegyességi életében hangsúlyozottan fontos a képmutatás nélküli, hamisítatlan hit (2Tim 1,5), mellyel együtt jár az életszentség (2Kor 7,1), a Krisztus indulata (Fil 2,5), a beszéd tisztasága és kedvessége (Kol 4,6).^{9b} Megkísérlem ezt a rövid bibliai áttekintést témánk szemszögéből nézve *summázn*:

1. A keresztény nevelés és a kegyesség gyakorlása a családi életben nem egyszerűen ismeretanyag, tantervek, kultúrismerek átadása azzal a céllal, hogy gyermekeink műveltebbek legyenek, hanem a bennünket megszólító és szövetségbe hívó Úrral való közösség gyakorlása. Jézus Krisztus jelenlétében és tetszésére folyó élet.

2. Ez a nevelés személyes hangú vallástétel kell legyen arról, amit a teremtő, gondviselő, megváltó, újjáteremtő, megszentelő, üdvözítő Úr tett és szüntelen tesz értünk és velünk.

3. Ez a nevelés az egész életet át kell járja. Nem szorítkozhat csak a vallás kérdéseire. Életstílust kell jelentsen, melynek jellemző vonásai: az Igére figyelem, hálaadás, engedelmisség, tiszta, örvendező, áldozatkész, szolgáló élet.

4. *A bibliai nevelés alapelve: akkor tégy bizonyágot, ha kérdeznek, de élj úgy, hogy kérdezzenek!* Legyenek nyilvánvaló jelek az életedben, melyekkel kapcsolatban Isten szabadításáról készséggel teszel vallást!

5. A keresztény nevelés nem probléma mentes! Sőt, feszültségekkel teli, melyben a hívő-hitetlen, szülő-gyermek, férfi-nő természetes adottságok kegyelmi lehetősége között sokszor fehéren izzó ív fénylik.

6. E kegyesség gyakorlása *tudatos* engedelmisséget jelent. Olyan lelki igényességet, melynek érdekében érdemes lemondani önként és örömmel sok egyébről. Erre időt, erőt, figyelmet kell fordítani.

7. A keresztény nevelés egyetlen célja: Isten pa-

rancainak való engedelmisség, vezetése szerinti járás. Ezen túl azonban számtalan haszna van, melyek gyümölcsökként jelentkeznek: a családi közösséget összetartja és megtisztítja; a gyermekeket közösségi életre és másokért való felelősség hordozására neveli; a munkát robot helyett hivatássá formálja; a munkahelyi közösséget és a társadalmat Istentől előre elkészített jócselekedetek színterévé; a másik embert testvérré teszi.

Egyháztörténeti tanulságok

A reformáció ezen a bibliai talajon állva, erőteljesen hangsúlyozza a keresztény nevelés fontosságát. A II. Helvét Hitvallásban ezt olvassuk: „*Az ifjúságot a kegyességben oktatni kell. Az Úr lelkére kötötte őszö-vetségi népének, hogy az ifjúság kisgyermekkortól való helyes oktatására a legnagyobb gondot fordítsák... Minthogy pedig az evangéliumokból és az apostoli levelekből kitűnik, hogy Isten nem kevésbé törődik az Újszövetség népének ifjúságával... tehát igen okosan cselekesznek a gyülekezetnek azok a pásztorai, akik az ifjúságot már korán és szorgalmasan tanítják... A gyülekezet pedig mutassa meg itt a maga hűségét és buzgóságát a gyermekeknek a vallástani-tásra való járatásában, kívánva azt és örülve annak, hogy gyermekeiket helyesen oktatják.*”¹⁰

Bullingernek ehhez fűzött magyarázatából kitűnik, hogy ekkor a családi közösségben való tanítás helyett a lelkipásztor által tartott gyülekezeti katechesisen volt a hangsúly. Vagy legalábbis a családban és a gyülekezetben való tanítás helyes egyensúlyára törekedtek, s ez utóbbit az előbbi kedvéért semmiképpen elhagyni nem akarták. Így ír erről Bullinger: „*Az pedig üres bölcsekedés, amit némelyek ellenvetésül felhoznak, hogy tudniülük mindenkinek egyformán kötelessége a tanítás, azaz a szülőknek kell oktatniok gyermekeiket... s ennél fogva semmi szükség nincs Isten Igéjének szolgálatára az anyaszentegyházban... Tudni kell, hogy magánúton mindnyájunknak tanítanunk és intenünk lehet és kell a gyermekeket... de emiatt nem válik fölöslegessé Isten Igéjének nyilvános szolgálata. Mert ugyanaz az Isten, aki megparancsolta a szülőknek... hogy gyermekeiket oktassák a kegyességben... hasonlóképpen nyilvánosan szolgáló férfiakat is adott az egyháznak... A családfőnek az a feladata: gondoskodjék, hogy a gyermekek menjének el a szent gyülekezetbe és ott az egyház doktora vallásra tanítsa őket. Semmi gyümölcsöt nem várhatunk azoktól a hallgatóktól, akik a katechesisben nem nyertek megfelelő oktatást... Következésképpen itt nagyobb szorgalommal kell eljárni, mint bárhol másutt.*”¹¹

Ebből a megjegyzésből az derül ki, hogy egyrészt a családban való keresztény nevelés természetes volt, másrészt, hogy ez a nevelés nem volt elégséges és ezért kellett hangsúlyozni a gyülekezeti katechesis fontosságát. Ez azonban a szülők felelősségét semmiképpen nem csökkenteni akarja.

A magyar református egyháztörténet tanúsága szerint a későbbi századokban a *gyülekezeti katechesis* irányában toldott el a hangsúly. A szülők megelégedtek azzal, hogy gyermekeik keresztény nevelését rábízta az iskolákra és a lelkipásztorokra. Ezért az igazság másik oldalát kellett hangsúlyozni azoknak, akik a bibliai alapokat világosan látták.

Médgyesi Pál a *Praxis pietatis*-ban (1636) szükségesnek tartja kiemelni a családfők Istentől kapott felelősségét: „*Ha valamely háznépnek igazgatására szólítottattál Istentől, ne ítéljed magad személyében való*

isteni szolgálatodat elégséges tisztednek lenni, míg magaddal együtt alattvalóival is azont nem cselekedteted.”¹² Annaira lényegesnek tartja ezt, hogy ennek megromlásában láttatja az istentisztelet megromlását és az általános erkölcsi élet hanyatlását egyaránt: „Ha minden házigazda ilyen szorgalmatos volna házában gyermekeinek és házanépének az isteni félelmében és szolgálatban tisztelte való nevelésében... az Úrnak Háza jobban megtelnék, az Úr asztala is inkább gyakorolható... és a tanítóknak is sok prédikációi gyümölcsözőbbek lennének, hogynem mint vannak. A városoknak, faluknak utcái ennyi részegesekkel, itélkedőkkel, paráználkálók... nem bővítködnének... A fejedelmi városok nem volnának ily teljesekek a nyalkákkal, csapziakkal, lelkezőkkel, lézengekkel, nyúzó-fosztókkal... és a tömlöcök sem volnának mindenkor ily rakvák lopókkal, tolvajokkal, árulókkal és gyilkosokkal.”¹³ Amikor pedig a kegyesség akadályait szedi ujjhegyre — hetet sorol fel — akkor olyanokat említ, amelyek ma is (noha egészen más körülmények között) akadályozzák a családban a kegyesség gyakorlását. Ezek:

— Isten Igéjének semmibevétele. „Igen rettenetes állapotjuk van azoknak, kik békességben élnek, s az Evangélium prédikációjára semmi gondot nem viselnek... Ha te is azért nem akard az Igét hallgatni és megtérni nem akarsz, soha nem idvezülhetsz.”

— Sodróság a korszellemmel, a hitelenséggel. „Amikor nékik a hitelenségnek sebes folyamata ellenében kellene evezkélőnek, megengedik önönmagukat a sokasággal együtt aláfelé a pokolba ragadtatni.”

— Elbizakodottság, amely úgy látja, hogy Isten akaratának cselekvése nélkül is egészen jól lehet élni. Pedig „a kő (calculus) a vesékben... felette nagy gyötrelmeknek oka és sokakat meg is öl —, de csak semmi ez a szívben való kőhöz képest” (1Sm 25,37).

— Isten irgalmasságának hamis értelmezése. Amikor a „jó Isten” mindent megbocsátó szeretetére hivatkozva zavartalanul éli ki-ki a maga bűnös életét. Ezzel szemben ezt ajánlja: „Úgy élj hát, mintha az evangélium nem volna, s halj meg úgy, mintha a törvény nem adatott volna! Aképen viseljed magad míg élsz, mintha mégis a Mózes törvényének kemény igája alatt volnál és viszont aképen költözzél ki a világból, mintha soha senkit nem ismertél volna többet a te éretted megfeszített Jézus Krisztusnál.”

— A rossz társaság, az üres szórakozás, léha fényűzés, amely „fő ellensége a kegyes életnek és a jóindulatoknak megfojtója. Gyakorta a szegény Krisztus az istállóba rekesztetik ki, midőn az elvetemedett felekezeti (társaság) bor-ital, játszadozás és megvesztett hitvány tréfaság által szivednek szállásán a legjobb helybe szerzi bé magát.”

— Attól való félelem, hogy a kegyesség gyakorlása elveszi az örömeiket és komorrá, különcé tesz. Ezzel szembe ezt az érvet állítja: „Bizonyára senki sem vigadhat jobban, s nincs is nagyobb oka senkinek az öröme, mint a kegyes és istenes keresztyének, mert mihelyen az ilyen ember hit által megigazul, mindjártan békessége vagy az Istennel, melynél semmi nagyobb öröm nem lehet.”

— Halogatás, amely így gondolkodik: majd Istenhez térek, ha megöregszem, ha elvégeztem kitűzött feladatod, ha felépítettem házam, ha elérkezett a nyugalom ideje. De — kérdi —: „vajon okosság-e az olyatén embertől, aki messze, s egyszersmind veszedelmes tengeren akar evezni, ha míg a szél szolgál, a tenger csendes, a hajó ép, a kormányos jó egészséges, a hajóslegények is jó erejükben vannak; mindez idő alatt csak hivalkodik, álomba telhetetlenkedik, s

akkor indul a tengerre, mikor aztán a szél megfordul, az idő szélvész, a tenger háború, a hajó megavult, a kormányos megbetegedett, a legények meg-erőtlenedtek? Minekokaért... most vagyon, most, Istenedhez való megtérésed ideje, míg életed, egészséged, erőd és ifjúságod vagyon hozzá...”¹⁴

A kegyességnek ezeket az akadályait úgy lehet legyőzni — tanítja —, „ha áldást kívánsz Istentől mind magadra, mind pedig házad népére... gyűjtsd össze házadnépét... és elsőben avagy magad, avagy pedig mással olvastass egy részt el az Isten Könyvéből, és ha annyira való időd vagyon hozzá, intheted is őket az elolvasott résznek valamely cikkelyéből... és aztán nagy tiszteletesen térdepeljél le vélek, s könyörgj.”¹⁵

Lépünk egy jó évszázadot előre és figyeljünk egyházunk kegyességi életét hosszú időn át jó irányban eligazító újabb világító toronyra, Szikszai György Keresztyéni tanítások és imádságok k. könyvére. A XVIII. század végétől egészen napjainkig nemzedékek sorát tanította egészséges kegyességre, imádkozó életre. Külön szakaszt szentel arra, mi módon történjék a nevelés és a kegyesség gyakorlása a családban. „Házi isteni szolgálat”-nak nevezi a naponkénti egybe-gyülekezést, amikor a család tagjai „az Istent éneklések és könyörgések által tisztelik és dicsőítik.”¹⁶

Könnyű volt akkor — mondjuk ma —, könnyen egybe lehetett gyűjteni a háznépét, nem volt több műszak, nem volt szekularizáció, nem volt televízió. Pedig akkor sem volt ez természetes. Szikszai ezt állapítja meg: „Nagy fogyatkozás a keresztyének között, hogy a háznépnek többnyire ilyen isteni szolgálatok nélkül vannak és ez mind jele, mind egy kiváltképpen való oka a kegyességnek tapasztalható képpen való alább esésének.”

Ő is felsorolja, hogy kortársai miért is hanyagolják el a családban a keresztyén nevelést és a kegyesség gyakorlását? Fősvénységéből, kevélységből, restségből, gondatlanságból — állapítja meg, majd így folytatja: „Vedd eszedbe azért, keresztyén házigazda és gazdasszony, hogy néked egy szükséges kötelességed az, nemcsak a templomban, nem is csak magánosan, hanem annak fölötté bizonyos órákon a te házad népével... együtt tisztelni és imádni az Istent.”¹⁷

„Az Isten bizonyos hatalmat bízott rád... ezért köteles vagy arra, hogy (házadnépének) lelki eledelt mindennap szolgáltass... A te házad olyan legyen, mint valamely kicsiny ekklezsia, amelyben az Isten tiszteltessék és dicsőítettessék... Azt pedig ne gondold, hogy ezzel a házi isteni szolgálattal a te világi dolgaidban hátramaradás esnék... mert nem a munka gazdagít, hanem az Isten áldása, mely az őtet tisztelő háznépre leszáll... Ha esnék is ugyan (hátramaradás), mégsem kell azért (ezt) elmulasztani, mert a léleknek használért méltó e világi dolgokban foglalkozást szenvedni...”¹⁸

Foglaljuk össze e rövid egyháztörténeti vizsgálódás tanulságait is:

1. Az egészséges, bibliai alapon tájékozódó református kegyesség képviselői koronként hangsúlyozzák a gyermekek és ifjak hitbeli nevelésének és a kegyesség gyakorlásának fontosságát. Ennek két alappillére van: egyik a családi, a másik a gyülekezeti közösség. Mindkét helyen egyaránt fontos a helytállás. Ez Istentől vett parancs alapján kötelességük a szülőknek és pásztoroknak, s minél nehezebb ezt külső körülmények, vagy belső erőtlenség miatt megtenni, annál inkább szükséges ennek fontosságát felmutatni.

2. A családban történő hitbeli nevelés és kegyességi élet gyakorlása egyetlen korban sem volt könnyű és magától értetődő. Különböző korokban más-más je-

lentett akadályt, s ezeket az akadályokat tudatosan le kellett győzni. Mindig is „sebes folyamat ellenében kellett evezkélőniük” azoknak, akik a kegyesség gyakorlását fontosnak találták. A legnehezebben legyőzhető akadálynak mindig a szülők hitetlensége mutatkozik.

3. Minden korszakban a legbenső közösség, a család hitbeli megújulása az, amelytől áldások bővizű folyamának felfakadását várhatjuk, gyülekezeti és egyházi életünk megújulását remélhetjük. Ez a megújulás kihat a társadalmi élet minden területére is és a közkerkölcs megújulásához nagyban hozzájárulhat.

4. Ha a formák koronként különbözőek is, a keresztyén nevelés és a kegyesség gyakorlásának lényege mindig ugyanaz: Isten őszinte imádása, Isten Igéje áll a középpontban, mely szétsugároz az élet minden területére. Vagyis képmutatás nélküli, őszinte, élő és ható, eleven és elevenítő legyen a kegyesség.

5. Koronként szükséges tanácsolni a családokat abban, hogyan gyakorolhatják otthonukban az egészséges kegyességet. Ezek a tanácsok biblikusak, gyakorlatiak, követhetők, kipróbálhatók és egyszerűek legyenek.

Mai tennivalók

Hogy mennyire fontos a keresztyén nevelésben a családi háttér, azt egy nem túl széles körű, de mégis tipikusnak mondható statisztikai felméréssel illusztrálom. Lelkészbarátaim segítségével kérdőív kitöltésére kértem 50 olyan ifjút, akik ifjúsági órákra járnak, vagy részt vettek egyházunk által rendezett ifjúsági konferencián. A kérdőíven először is az iránt érdeklődtem, hogy ifjaink szívesen vannak-e családjuk körében, az otthoni légkör nem taszító-e számukra? A megkérdezettek 90%-a azt felelte, hogy szeret családjában lenni, mert ott megértik, szeretik és őszintén elmondhatják dolgaikat. Ugyanez az arány annál a kérdésnél is, hogy tanította-e őket valaki kisgyermekkorukban imádkozni? 90% azt válaszolta, hogy igen, elsősorban az édesanya, nagymama, ritkább esetben az édesapa. A megkérdezettek 80%-ának családjából legalább egy valaki rendszeresen jár gyülekezeti alkalmakra.

Volt egy ilyen kérdés is: „Szükségesnek tartod-e és hogyan képezed el a hit gyakorlását a családban?” A válaszolók 95%-a fontosnak tartja a családban a kegyesség gyakorlását, és ha saját családjában lesz, megpróbálja azt megvalósítani. Néhány figyelemre méltó, a kérdés tartalmi részét is érintő választ idézek:

21 éves fiú: „Ők maguk is (ti. a szülők) döntsenek Krisztus mellett, adják át életüket Neki és aki azt mondta: „nálam nélkül semmit se cselekedhetek”, az majd megtanítja a szülőket. A legfontosabb, hogy vagy így csinálják, tehát komolyan, vagy sehogy, ne hogy szégyent hozzanak az Úrra.”

27 éves lány: „A legszükségesebbnek azt tartom, hogy a szülők mindketten újjászületett keresztyének legyenek, imádkozzanak gyermekeikért. Fontos a közös áhítat. Az is fontos, hogy a gyerekek lássák, hogyan lehet hittel viselni az élet gondjait és szeretettel rendezni a konfliktusokat, egymást tisztelve. Jó, ha együtt megyünk igei alkalmakra és utána megbeszéljük, kinek mit mondott; vagy olvasmányainkról beszélünk a családban. Fontos, hogy a közös áhítatokat a családfő vezesse.”

20 éves lány: „A hívő családtagok imádkozzanak egymásért külön-külön, de együtt is. Erősítsék egymást a hitben, szeretetteljes figyelmeztetések által. Együtt olvassanak Igét legalább este, de ha tehetik, reggel

is. És együtt imádkozzanak. De ez nem elég. Az életükkel is bizonyítani kell!”

24 éves fiú: „A kegyesség lényege: legyenek szabadok földi, anyagi kötöttségektől, szokásoktól.”

18 éves lány: „Jó lenne rendszeres családi együttimádkozás, éneklés, beszélgetés. Ez nálunk nem vált szokássá és mikor próbáltuk bevezetni — 3 éve —, nem sikerült elég őszinte és elfogulatlan légkört teremteni, mint pl. az asztalnál. A gyerekek főleg emiatt nem szerették, a Nagymama a saját fórumának tekintette. Néha megpróbálkozunk vele, olykor jó is. Elejétől fogva kellett volna csinálni. Én majd a családban így szeretném. Egyébként fontos, hogy természetes dolog legyen Istenről beszélni; a gyerekeknek pedig ne gúgyogva, vagy szent szöveget papolva mondjuk, hanem mint minden mást, de nagy súlyt helyezve rá. Tehát már élő legyen, ne csak vallásos nevelés. És lásák a szüleik életében is, valóságként.”

20 éves fiú: „Mindenképpen szükségesnek tartom. A kisgyerekeket kiskoruktól fogva a hitre kell tanítani és példát is kell mutatni.”

20 éves lány: „Úgy képezem, hogy együtt imádkozik a család esténként, de nem kötelező mindenkinek. Inkább légkör legyen, mint teljesítmény. Vasárnaponként együtt igeolvasás, vagy az igehirdetés megbeszélése. Napközben, ha valakinek eszébe jut, kötetlen beszélgetés ezekről a kérdésekről.”

19 éves fiú: „Csak akkor szükséges, ha mindenkinek jó, ha nem jelent senki számára terhet. Elképzelem: bármilyen formában, csak szívből jöjjön.”

20 éves lány: „Nem tudom, nem hívő környezetben nőttek fel. Egyébként minden család — amennyiben lelki szükségét érzi — a saját magának megfelelő formát keresse meg.”

18 éves fiú: „Mindennapi élet, tett bizonyágtétel.”

24 éves lány: „Szükségesnek tartom, szinte a legfontosabb dolognak. Hozzá tartozik a jó családi légkör kialakításához. Rendszeres együtt imádkozás, meghitt beszélgetés mindenről.”

24 éves fiú: „Szükségesnek tartom a megtérést, mert enélkül nem lehet hitet gyakorolni. Ha ez megvan, akkor az Isten vezetése egyértelművé válik.”

20 éves lány: „Ha harmonikus a család, akkor szükség van rá. Meg lehet beszélni a felmerülő ellentéteket és Istennel is rendezni. Hit által közelebb kerülnek egymáshoz a családtagok. Viszont ahol rossz a légkör, felesleges erőltetni, szerintem.”

20 éves lány: „Úgy érzem, az egyik legnehezebb terület a családban valóban Krisztusnak tetsző keresztyén életet élni. Nagyon szükségesnek tartom a hit gyakorlását. Rendszeres közös bibliaolvasás, imádkozás, beszélgetés, a másakra figyelni, ill. idő számára — ezek azok, amelyeket fontosnak látok ahhoz, hogy ez megvalósuljon.”

22 éves fiú: „A legmélyebb és legerősebb összetartó kapocs — tehát szükséges. Elsősorban példamutatással. A szülők élete, tisztasága, nyugalma, derűje, meggyőződéses hite, szeretete, jézusi lelkülete elég! Nincs szükség erőszakos térítgetésre, lelki fröccsre.”

Ezekből a válaszokból az derül ki, hogy a mai, gyülekezeti alkalmakra járó fiatalok fontosnak tartják a családban az olyan kegyesség gyakorlását, amely:

— élő hitből fakad, s nem csupán megszokásból, és amely semmiképpen nem „szent szöveg papolásából” áll,

— az Igét helyezi a középpontba és az imádság „lelki anyanyelvén” tud Istennel mesterkéletlen egyszerűséggel beszélni,

— gyümölcsöket terem, elsősorban a szülők életében. Ezek a gyümölcsök: az élet tisztasága, nyugalma, derűje, a szeretet sugárzása, nyílt őszinteség az élet

minden kérdése előtt. Ezáltal ez a kegyesség sokkal inkább „légkör”, mintsem beidegzett, lélektelen „teljesítmény”. Mert a maximum nem mindig optimum! Örvezendhetünk ennek az igénynek, még ha elenyészően kevesen vannak is azok, akik ezt hangoztatják. Igyekeznünk kell az ilyen egészséges kegyesség igényének felkeltésén.

Azzal a töprengéssel fejezem be a fentieket, hogy *miképpen tudnánk a keresztyén nevelés és a kegyesség gyakorlása terén segítséget nyújtani* azoknak a szülőknek, akik manapság bármily mustármagnyi hittel, vagy talán élő hit nélkül, csak ösztönösen vagy tradícióiszteletből, de közelednek az egyházhoz és igénylik a gyülekezet szolgálatát?

1. A lelkészcsaládoknak kellene e téren megújulni mindenekelőtt. Addig hiába adunk bármilyen jó tanítást és tanácsot gyülekezetünk tagjainak, amíg a magunk családi körén belül nem éljük a bibliás, puritán kegyességet.

2. A presbitériumokban, presbitercsaládok szeretetvendégségén elő kell venni többször és hangsúlyozottan ezt a témát és alapos bibliai és egyháztörténeti tanítással fel kell kelteni erre az igényt. Igen nagy a tájékozatlanság és igénytelenség e téren még a közvetlen munkatársaink körében is!

3. A keresztes bejelentése alkalmával a szülőkkel beszéljünk el erről a témáról. Kötetlen beszélgetésben, egyszerű szóval mondjuk el a keresztség lényegét, s a vele kapcsolatos szülői felelősségvállalást. Kérdezzük meg, hogyan gondolják a szülők a gyermekük keresztyén hitben való nevelését a gyakorlatban? Ajánljuk fel segítségünket e téren!

4. A gyülekezetben keressük annak alkalmait, amikor egészen gyakorlati tanítást adhatunk a szülőknek arra nézve, hogyan foglalkozzanak a kisgyermekkel, hogyan a növevő gyermekkel és a serdülővel. Hogyan tanítsák őket imádkozni, milyen imákra tanítsák meg őket, miből olvassanak esténként a gyermekek, mit énekeljenek. Igen nagy segítséget jelent e téren *dr. Gyökössy Endre: Együtt a szeretetben* c. könyve (Református Sajtóosztály kiadása). Minden lényeges kérdést érint, ami e témakörben előkerülhet. Nem elmélkedik a hitben való nevelésről, hanem felteszi azokat a kérdéseket, amelyeket a gyermek feltesz szüleinek és válaszol azokra. Nem a vallásos élet különöségeire tanít, hanem az őszinte, hiteles hit-élet gazdagságát tárja fel követendő és kívánatos módon. Nem csalatkozhatóan formákat kínál, hanem sugárzó tartalmat ad. Nem magabiztos: csak *így lehet* ezt jól csinálni. —, inkább szerény: valahogy *így kellene*, lehetne. Kürtje mégsem tesz bizonytalan zengést, mert amit szerényen ajánl, azt Igével, irodalmi utalásokkal és több évtizedes lelkigondozói tapasztalatával támasztja alá.

5. Szembe kell néznünk a világnézeti kérdések terén adódó feszültségekkel. Sok szülőben még mindig ott él az a gondolat, hogy a hit és a tudás ellentétben van egymással. Hívjuk fel a figyelmet olyan cikkekre, ismert személyiségek frappáns megfogalmazásaira, amelyek ezt a tévedést eloszlatják. Olyasmire gondolok, mint Benedek István válasza arra a kérdésre: össze tudja-e egyeztetni a hitet és a tudást? — Felelete: „A hívő hisz — a tudós tud. A hívő tudhat, a tudós hihet.”¹⁹ Vagy Németh Lászlónak már emlí-

tett tanulmányára, ahol egyebek között a kisgyermek imára tanításával kapcsolatban szól és ezt mondja: „Helyesebb... ha a gyerek a hagyományos szokásokon át jut el addig a fokig, ahol az áhitat már önállósulhat, hisz így kisdéd korában a prehisztória, s a történelem pszichogenezisét ismételtetjük el vele.”²⁰

6. Tudatosítani kellene, hogy a keresztyén nevelés nem kampányfeladat, hanem a szülők folyamatos tevékenysége, melyet a gyülekezet közösségének háttérre és segítsége nélkül nem lehet végezni. A keresztyén szülői felelősséghez elmaradhatatlanul hozzátartozik az, hogy gyermekeivel együtt jár a gyülekezet alkalmaira.

7. Tudatosítani kell, hogy a szülők lelki megújulása nélkül a legjobb szándék mellett is csak *hit-oktatást* adhatnak gyermekeiknek, — márpedig *hit-életre* lenne szükség. Két szélsőségtől óvjuk a szülőket:

— attól, hogy keresztyén meggyőződésüket készen és erőszakosan próbálják átadni gyermekeiknek. Ez rendszerint megbosszulja magát és lázadást szül,

— attól, hogy a szülőkre váró döntéseket megpróbálják már akkor gyermekükre hárítani, amikor azok még éretlenek a döntés meghozatalában. (Pl. ne a gyerek mondja meg, hogy akar-e konfirmációi előkészítőre járni.)

8. Tanítást kellene adnunk arról is, hogy a hitben járás: kockázatvállalást is jelent. Esetleg kigúnyolást, vagy hátrátételt, vagy előnyök elvesztését. A hit hőseinek boldogságáról is kell tanítást adnunk. Mint pl. Mózes, aki „Egyiptom kincseinél nagyobb gazdagságnak tartotta Krisztus gyalázatát” (Zsid 11,26). Ennek az öntudatnak kialakulásához is feltétlenül szükséges a gyülekezeti közösségben élni!

9. A gyülekezetben megjelenő gyermekekkel, ifjakkal személyesen, szeretettel és szakszerűen foglalkozunk. Súlyponti kérdésünk legyen ez! Keressünk ehhez munkatársakat is.

10. A pásztori szolgálat, a családok meglátogatása, a kérdések őszinte megbeszélése elengedhetetlen feladat. Elvben tudjuk ugyan, hogy minden kazuális szolgálathoz hozzátartozik egy pásztori látogatás is, gyakorlatban azonban még távol vagyunk ennek következetes megvalósításától. Pedig ez csak kezdete lehetne a családokkal való rendszeres kapcsolattartásnak.

Molnár Miklós

JEGYZETEK:

1. Németh László: Sajkódi esték Bp., 1974. 9–10. old. — 2. Szakértelem és szeretet c. cikk. *Gyermekünk* c. folyóirat 21. évf. 1. sz. — 3. *Dr. Szilágyi Vilmos: A házasság jövője*. Bp., 1978. 50. old. — 4. *Uo.* 51. old. — 5. *Fekete Gyula: Eljünk magunknak?* Bp., 1972. 81. old. — 6. *Uo.* 102. old. — 7. *Gyermekünk* c. folyóirat 21. évf. 4. sz. — 8. *Fekete Gyula: Eljünk magunknak?* i. m. 139. old. — 9/a. *Uo.* 142. old. — 9/b. *Ld. Asztalos István* kéziratát (Debrecen, 1967.), aki alaposan feldolgozta ezt a témát. — 10. *II. Helvét Hitvallás XXV/1.* — 11. *Bullinger: A II. H. H. magyarázata. II. kötet 174–175. old.* — 12. *Medgyesi: Praxis pietatis* Bp., 1936 és Debrecen, 1936. 225. old. — 13. *Uo.* 227. old. — 14. *Uo.* 142–157. old. — 15. *Uo.* 228–229. old. — 16. *Szikszai: Keresztyéni tanítások és imádságok. Ref. Sajtóosztály, Bp., 1970. 49. old.* — 17. *Uo.* 50. old. — 18. *Uo.* 51. old. — 19. *Benedek István: Pustába kiáltó szó*, Bp., 1974. — 20. *Németh László: Sajkódi esték. I. m. 51. old.* — Ezen kívül még figyelembe vett irodalom: a *Confessio*, a *Theologiai Szemle*, a *Theologia*, a *Vigília* és az *Új Ember* e témához kapcsolódó cikkei.

A Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 története és jogászi kritikája (4.)

III. Szelepcsényi György szerepe a pozsonyi perek előkészítésében

3. Muzsaji Wittnyédy István két koholt levele

Az okirathamisítás. A gyászévtized szűk látókörű bécsi kormányfőiről az aulikus katolikus főpapság, no meg az ezek zsoldjába szegődött, egyéni érvényesülésüket hajhászó főurak, valóságos bünszövetkezetet alkottak a maradéktalan katolikus restauráció érdekében. Mindannyiukat érdek vezette, elsősorban — de nem bevallottan — az uralkodó kegye, akinek rögeszméje volt az abszolút királyi hatalom és a teljes katolikus restauráció Magyarországon. Ezért a bécsi miniszterek, az ellenreformáció támogatását eszközként használták fel arra, hogy ezzel — megosztva a nemzet maradék erejét — diadalra vigyék az abszolút királyi hatalom megvalósítását a magyar alkotmány eltörlésével¹⁵⁸ (mint Wittnyédy leveleiben többször írja, „cseh nadrágot” akarnak ránk húzni!).¹⁵⁹ A főpapok előtt a „cél szentesíti az eszközt” és nem volt szent sem a magyar törvény, sem a királyi koronázási esküje, de még a Tízparancsolat sem... és a legembertelenebb módon, hamis vád és hamis bizonyítékok felhasználásával kreált ítéletek alapján, sőt anélkül is gyilkolnak, illetve gyilkoltnak, békés családok életét dűlják fel, ártatlan emberek ezreit teszik földönfutóvá, a lelki vigaszt nyújtó vallásuktól fosztják meg őket, s ha nem hajlandók katolizálni — széles az út! —, vándoroljanak ki a hazából...¹⁶⁰ és mindezt Krisztus szent nevében. A főurak — akik közt számos volt az aposztata, illetve apák lettek azzá —, hogy Lipót király kegyét-bizalmát minél inkább kiérdemeljék, akarat nélküli csatlósokká szegődnek és nemcsak szinte versengenek a prédikátorok elűzésében a „*cuius regio eius religio*” elve mögé bújva, de annyira sülyednek, hogy ők — a jogtudó, művelt és „büszke” mágnások — még arra is képesek, hogy beüljenek egy olyan bíróságba, amely régi magyar törvényeink rendelkezéseit mellőzi, hamis vád és hamis bizonyítékok alapján működve mond fej- és jóságvesztésre szóló ítéletet ártatlan emberek szájai felett. S mindezt jobb meggyőződésük ellenére azzal, hogy nem hagyják ott, hanem maguk is „ítélkeznek”, tekintélyükkel támogatják! (Pl. gróf Forgách Ádám országbíró, gróf Pálffy Miklós koronaőr, pozsonyi főispán stb.)

Lovasberényi Bársony György székesi prépost, c. váradai püspök¹⁶¹ megírja a „*Veritas toti mundo declarata*” etc. című röpiratot,¹⁶² melyben a vallásszabadságot biztosító törvények és a királyi eskü hatálytalanságát bizonygatja szofisztikus érveivel, amely Lipót lelkiismeretét végleg megnyugtatta, sőt feltűztele a még kíméletlenebb egyházüldözésre, hiszen egy magyar nemesi származású főpap, aki a királyi tanácsnak is tagja, mutatja ki, hogy a törvények és királyi esküje nem kötik, tehát Isten és ember előtt szabad keze van. És ezzel élt is korlátlanul és kíméletlenül, mint láttuk a pozsonyi templomok elvételénél fegyveres erővel is, de a fegyveres segítséget a haditanács útján nemcsak a templomfoglaló püspököknek (Szelepcsényi, Széchenyi érsekek, Kollonics, Pálffy, Bársony stb. püspökök), hanem magánszemélyeknek is

bőven adta (pl. özv. II. Rákóczi Györgyné Báthory Zsófiának).¹⁶³

Ez azonban Szelepcsényit nem elégítette ki, túlságosan lassúnak találta, ő gyorsan és gyökeresen akart végezni az eretnekekkel, a megfelelő módszerre a pozsonyi templomok elvételekor — mint láttuk — már rájött: „*rebellio*” jogcíme kell! Bécs álláspontja szerint „minden magyar rebellis!” Ezt úgy kell módosítani: „*ahány eretnek, annyi rebellis!*” — és ez alapon miért ne lehetne a Wesselényi-féle összeesküvés széles körű megszervezését a protestáns prédikátorokra ráfogni utriusque confessio? Hiszen az általa kidolgozott recept szerint: nem religio, hanem rebellio jogcímen kell az eretnekeket kiirtani, így egycsapásra megvalósítható Magyarország maradéktalan rekatolizálása!

Azon nem múlhat, hogy erre nincs bizonyíték. Igaz, hogy Nádasdy, Zrínyi, Frangepán, Bónis és a szerencsétlen elmebeteg Drabik kivégzése után, a „kisbűnösök” begyűjtésére kiküldött Rottal-féle lőcsei komisszió — bár igen alaposan dolgozott — mintegy 2000 embert, nagyrészt protestáns nemeseket — begyűjtött, de protestáns prédikátort vagy rektort (egyet kivéve: Fogarassy István prédikátor) még csak gyanúba se fogott. Az is igaz, hogy az Erdélybe és török földre menekült magyar bujdosók nagy része protestáns volt, de alig akad köztük prédikátor vagy rektor (a bujdosók 1672-es támadásában részt vettek ugyan, de ez két évvel később volt),¹⁶⁴ pedig ezek ellen kell a bizonyíték. De viszont az is igaz, hogy gróf Volkra Ottó Ferdinánd 1672. december 27-én Kassáról a magyarországi, de különösen a felvidéki zavarok megszüntetésére első helyen említi a prédikátorok, mint fő rebellesek és népizgatók kiutasítását.¹⁶⁵ Az pedig annakidején Bécsben is általános felháborodást váltott ki, hogy Czeglédi István kassai prédikátor a törökök kandiai (Kréta) győzelmekor (1669), hálaimát mondott, ezt a rebellest többször le is fogták, de a halálos ítélettől megmentette a halál.¹⁶⁶ Egyébként is a lázadásban részt vettek, ami kitűnik a pozsonyi bizottságnak küldött figyelmeztetésből: „A prédikátorok nem *ex pura causa religionis*, hanem *seditionis* okából fogassanak el, miután a bizottság lázadási és nem vallási okokból lett egybehívva.”¹⁶⁷ Úgy érezte, hogy nem hihető az az álláspontja, hogy a lázadás széles körű szervezői a protestáns papok és tanítók, így hát csak alkalmas személyt kell keresnie, akit beállíthat a szervezkedés irányítójának.

Nem hiába írta Orációjában Nádasdy: „esze mint a világ négy tájáról fúvó szél” — Szelepcsényi megtalálta a megfelelő áldozatot a híres soproni prókátor, muzsaji Wittnyédy István, lutheránus főember személyében,^{167 a)} akit post mortem elítéltek az összeesküvésbeni részesség miatt, csak a halál mentette meg a kivégzéstől, de igazolást nyert javaslata, mikor a feljelentést megtette és a tanácskozáson ő is részt vett, hogy a fő bűnösök között Wittnyédyt is le kell tartóztatni;¹⁶⁸ beigazolódott, hogy oly vakmerő volt, hogy még a felséget is el akarta fogatni.¹⁶⁹ Erről az emberről mindent elhisznek Bécsben és ez a fontos, különben is már meghalt, nem is tagadhatja le. Így lett Wittnyédy a koholt levelek „szerzője”-ként beállítva. — Azért emeljük ki, hogy „szerző” és nem „író”, mert Wittnyédy kezeirását nem őrzik e levelek: az egyik sifíro-

zott, a másik pedig tollbamondott.¹⁷⁰ Mi ebben is körmönfont ravaszsgót látunk: ne lehessen vitatkozni, hogy Wittnyédy írása-e vagy sem. Úgyesen van megválasztva a két címzett is: Ketzer Ambrus már szintén nem él, ő is a Rottal-féle bíróság idézésére utaztában halt meg, mint az összeesküvés vádlottja;¹⁷¹ Bethlen Miklós pedig Erdélyből úgy sem jön el tanúskodni, hogy megkapta-e a levelet, de nem is jöhet, mert az összeesküvésben kezdettől fogva részes volt, ha eljönne, őt is lefognák.¹⁷² Ha figyelembe vesszük, hogy a református Bethlen Miklóshoz címzett levél a kálvinistákat, a lutheránus Ketzer Ambrushoz intézett pedig az evangélikusokat kompromittálja, az utriusque confessio prédikátorainak és rektorainak megvádolásához valóban megvan a jogcím a rebellióban való bűnrészesség alapos gyanújához. A hibát, mint alább látni fogjuk, elsősorban már a levelek keltezésével és szövegezésével követték el.

Feltehető azonban a kérdés: alapos-e az a gyanú, hogy az okirathamisítás Szelepcsényitől származik, nem könnyelmű hipotézis-e csupán? — Szerintünk az *értelmi szerző* kétségtelenül ő volt, de az lehetséges, hogy a *kivitelezés* nem tőle, esetleg Pálffy Miklós nyitrai püspök, magyar kancellártól származik. Nem kétséges, hogy *konkrét bizonyíték* ebben a vonatkozásban egyikőjüket sem terheli, de vannak *beszélő tények*, melyek feltételezésünk helyessége mellett szólnak.

Mindenekelőtt támpontul szolgál a korabeli viszonyokat jól ismerő Bethlen Miklós felismerése, hogy a levelek koholóját azok közt kell keresni, akik közül a „Veritas Toti Mundo declarata” szerzője kikerült, azaz a katolikus főpapok között, lévén az ő érdekük oly bizonyítékok kreálása, amelyekkel a teljes rekatolizációt megvalósíthatják a protestáns prédikátorok pörbefogásával.¹⁷³

A katolikus főpapok között pedig a kor eseményeit illetően pontosabban és jobban informált az érsek-prímásnál — aki húsz éven át magyar kancellár is volt és a titkos tanács tagja, sőt mint locumtenens, a király bizalmasa — más nem volt, s mint az előzőekben ismertettük, a protestánsok elleni „rebellió jogcímén indítandó pör receptje” tőle származik, ez a bizonyíték pedig ilyen perhez kellett. Azt, hogy ki legyen a koholt leveleket illetően azok szerzője, akiről a levelekben foglalt tényállítások feltételezhetők és ezt Bécsben el is hiszik, kik legyenek a címzettek, akikről ugyancsak elhihető a levelekben foglaltak tekintetében a közreműködés, csak oly pontosan és jól informált ember állapíthatta meg, mint Szelepcsényi.

Végül egyedül neki volt *egyéni érdeke* is a gyors és átütő erejű siker, hogy Róma bíbornoki kalappal ismerje el érdemeit. A magyar főpapok közül egyedül ő volt várományosa e méltóságnak, a nuncius már javasolta is, de akkor nem sikerült, most olyan kimagasló eredményt akart produkálni, hogy a pápa ne tagadhassa meg tőle. Az 1674-es pozsonyi pert jelenti is Rómának¹⁷⁴ és a szerencsétlen elítéltek közt pozsonyi fogságukban szóbeszéd tárgya, hogy szenvedéseik ára Szelepcsényi bíbornoki kalapja.¹⁷⁵ Hogy sürgősnek találta a nagy eredmény produkálását? Érthető, hiszen 78 éves öreg ember volt már, nagyon is érett a bíbornoki méltóságra.

Pálffy Tamás közreműködését illetően egy kicsit nehéz elhinni, hogy a kivitelezésre őt használta volna fel Szelepcsényi, hiszen tudott dolog, hogy gyűlöltek egymást,¹⁷⁶ de az a tény, hogy a pozsonyi bíróságokban ő is „ítélőbíró”, azt bizonyítja, hogy a rekatolizáció terén együttműködtek.¹⁷⁷ Nem tartjuk azonban kizártnak, hogy éppen azért, mert gyűlölte Pálffy, egy

ilyen főbenjáró büntett részesévé akarta tenni, avagy azért, mert mint magyar kancellár, becsempészhetette a leveleket a Wesselényi-féle összeesküvés iratai közé, így ha esetleg gyanúba keverednének, könnyebb lesz kimosakodni.¹⁷⁸ Egyébként ő fejtett ki különös diligenciát a levelekkel kapcsolatban, amennyiben a gráci titkostonácson is ő mutatta be, 1673. november 21-én pedig erről a levélmásolat megküldésével Lobkovitz hercegnek is beszámol. — Végül Szelepcsényi mellett ő az egyetlen főpap, aki Rómának is jelenti az 1674-es pert. Ez azonban — már a hamisítás kivitelezését illetően — csak nem kellően megalapozott hipotézisnek tekinthető, aminek ellentmond az a tény, hogy a Lobkovitznak megküldött levélmásolatban „*erdélyi fejedelem*” kitétel és nem mint a perjegyző-könyvben, „*erdélyországi szent korona*” szerepel. Pálffy grófnak — származásánál, neveltetésénél fogva — vérében voltak a magyar alkotmányos élet terminus technikusai, latinra fordítva a levelet, önkéntelenül is kijavította a hibát, amit a cseh—morva paraszti származású Szelepcsényi elkövetett.¹⁷⁹

Nem kevésbé kelti fel gyanúnkat az ominózus levelekkel szemben az a dajkamese, amivel egyenesen az „*isteni gondviselést*” kompromittálja a hamisító a tárgyalt levelek napfényre kerülésével kapcsolatosan.

A Wittnyédy levelek „csodálatos” előkerülése

Magyarországon 1673-ban „*isteni csoda*” történt, amikor 3 évi hosszas lappangás után, a Wesselényi-féle összeesküvés egyik részesének, muzsaji Wittnyédy Istvánnak, akit post mortem el is ítélte a Rottal-féle pozsonyi delegatum iudicium, ismeretessé lett az a két levele, mely nyilván bizonyítja, hogy — nem a halálraírt és lefejezett főurak és Bónis voltak a szervezkedés irányítói — a *fő rebellis Wittnyédy*, aki nemcsak a magyarországi protestáns prédikátorokat és rektorokat, de még a cseh- és morvaországi, sziléziai és ausztriai eretnekeket is megagitálta, hogy a királyi felség ellen fegyveres erővel, „*adott jelle*” keljenek fel, mégpedig a prédikátorok és rektorok közreműködésével és e hatalmas lázadásban közvetlen segítő-társai, a levelek címzettjei a *lutheránus lipóczi Ketzer Ambrus* és *Bethlen Miklós erdélyi református főúr*. — Ezt a csodálatos eseményt, a levelek napfényre kerülését *Lodovics János: Extractus brevis et verus*, etc.¹⁸⁰ c. röpirata II. fejezetében: „*A lázadás terjedése az akatolikus prédikátorok műve*” — imígyen adja elő:

„Az Acatolicus Status látva, hogy a prédikátorok ügyét illetően már a maga pártjára vonta Rákóczi fejedelmet és úgy ítélve, hogy a maga lázadó szándékát annak birtokai és jól megerősített várai segíteni fogják, munkához lát: először is azzal, hogy néhány katolikus mágnás előtt az erdélyiek szerencsését hangoztatja, akik török pártfogásra támaszkodva nincsenek alávetve (mint ők mondogatták) a német igának; tehát előnyösebb, hogy a török részére évenkénti adó fizetésével a németeket magából Magyarországból is kiűzzék. Ennek megkönnyítésére a roppant ravasz Wittnyédy István, egy lutheránus nemes, Nádasdy Ferenc grófnak akkor bizalmas embere, reményét a köznépnek az akatolikus prédikátorok által való fölfegyverzésébe helyezve, bejárta egész Magyarországot; úgy, hogy a vállalkozásokról mit sem tudó néhány katolikus erősen csodálkozott azon, hogy Wittnyédy, az alsó-magyarországi nemes, vajon miben mesterkedik Felső-Magyarországon nagy buzgalommal járva be szinte minden vármegyét.

Végre, amikor az isteni kegyelem gondoskodott arról, hogy a Magyar Királyság, az egész kereszténység utolsó védbástyája, ne hódoljon meg teljesen a török előtt, és ne nyisson utat a Római Császárság zsarnoki elpusztításához,¹⁸¹ miközben felséges Lipót császár Consilio atqVe InDVstria triVMphans¹⁸² (megfontoltsággal és szorgos tevékenységgel diadalmaskodva) csírájában elfojtva ezt az első lázadást, a felségértésben vétkesek ellen vizsgálatot indít: Wittnyédy a rossz lelkiismeret súlya alatt annyira el kezdett aggódni, hogy hirtelen és csúfos módon lelte halálát.

Wittnyédy halála után egy ifjú, a magyar lázadók főemberének környezetéből, Erdélyből hazájába visszatérőben volt, és maga is egy prédikátor fia lévén, be volt avatva abba, hogy miről tárgyalt az akatolikus prédikátorokkal Wittnyédy, ezenkívül, mivel ugyanez az ifjú tudva azt, hogy titkos Wittnyédy-levelek vannak a gazdájánál, megígérte a Nemes Kormányzóság három kiváló és tekintélyes tanácsosának színe előtt,¹⁸³ hogy vissza fog térni Erdélybe, és el fogja hozni Wittnyédy eredeti titkos leveleit. Erre ezer császári dukát ígéretével vették rá; majd miután száz dukátot oda adtak neki, tüstént elindult, és két, a következőkben másolatban közölt levélnek az eredetijét ígérete szerint bemutatta; ezeknek néhány lapnyi terjedelmű számjeleit az Isten csodálatos rendeléséből Nádasdy grófnak egy bizalmas, a Szent Császári Felség pártjára visszatért híve megfejtette.”

Ezután latin fordításban közli az ily „csodálatos” módon előkerült és nem kevésbé „csodálatos” módon megfejtett leveleket, előbb a Ketzterhez 1669. december 30-án Pozsonyban írtat, majd a Bethlenhez 1669. május 12-én Eperjestről kelteztet. Mi — az időrendi sorrendet követve — a perjegyzőkönyv alapján,¹⁸⁴ először a Bethlenhez intéztetett közülük.

A két koholt levél szövege

„Generoso Domino-Domino Nicolao Bethlen, (Tittl.) Domino et Fratri mihi confidentissimo: Ma májusnak 10. Kelmed levélét Eperjest vetem El vagyon szentöl végesze hogy szabadságunkot vérönkel oltalmazuk Török császárnak adozunk. Erdély országgal egy szívük leszünk. Francia király meg adgia az adót Francia követ által oferálta Hogy ha nem adná, magunk is megh adgyuk, tsak készen legyen minden Lobkovich bolond szavaitul nem kel tartany se hamis Montekukullitul hanem igen jó volna hogy ha Erdély Országi szent Corona titkon levelet írna Predikátoroknak minden felé. Jól disponálnák az kőséget (sz) az adóra s (sz) hogy fevigert fogian mikor iel adatik Evangelikus Status Jól el rendelte Dunántul való földet Sopron és Kúszegi Fő Predicátorok rabisztuk Bánya Városokat, Pozsonyt, Kassát, Eperjest, Lőcsét, Trencsint. Árvát Lyptót Turoczt és az tübit oda való Pöspekek és az Seniorok készen tartják. Mi mindnyájan pro Deo Ecclesia et Libertate pugnaturi et morituri és az Pá-pista ebeket megh tanityuk csak Kegyelmetek ne mulasan Hajdu Városokkal és Hódultsággal Rákóczi Ferencet megh kel ieszteni, de bisztatny is kel. Isten velünk ki elenunk.

Stephanus Vitnyedy de Musay m.p.r.”

„Generoso Domino D. Ambrosio Ketzter D. ac fratri mihi semper collendissimo. Cito, Cito, Cito, Citisime. Generoso Domine, et frater mihi semper collendissime!

Valamennyire rosszul érzem magamat, de még hiv embereim írásával tudtára adom kegyelmednek, hogy én vissza jövet X + (3 szemben voltam Zólnay, Raytzy,

Liptay, Turóczy Fő Pásztorokkal magánosan mindenütt igen nagy titokban az egész Ecclesiákat voltaképpen disponálták, Bánya Városokban bölc és tudós Seniorokat F. Z. megh intettük, hogy mihelyt Kegyelmed embere avagy 'S eljőnnének, készen legyen az egész Népség. Sleziai, Morvai, Csehországi igaz Atyafiai Zólnai predikátor Uramhoz az oda való határokkal; Ausztriai penégh. és Morvai Fejérhegytű Szeniczeihez, és Szobotisnyaihoz tartanak. Az Felső Ausztria is mindenképpen vigyázásban vagyon. Thuróczi tartományt, a hol igen jó gyalogság léssen, ugyanoda való Predikátor uram a több Correspondensivel, és egybenesküdt népséggel megindítja. Az Pozsonyiak ide való Szabad Városokkal immár is el vagynak rendelve. Trencsinre vigyázzon Kegyelmed Arva tartományaival egyetemben, és a mint coram conferaltuk, ugy kívántatik, hogy praedikatiokban, de igen okosan, insinuáltassék a dologh, ugyan csak publicumra és szabadságra nézve legyen a beszéd. Soproniak és Keőszegiek igen tartanak lelki Direktoroktól, oda fordítják, ahovová akarják, azok immár megh vannak csinálva. Pápán, Győrött, Komáromban, Vesprimben oda való Superintendentens uram eljár a maga Tisztiben a mint M. N. bőviben írja, vettek is levelet a felföldi helvetica Ecclesiától minden felé. Mivel pedig a kölcség¹⁸⁵ lelki tanítól dependeal, és Arca Domini praecedebat, azok legyenek mindenütt optimis modis et formis indítók. Illi verbo, nos opere et gladio. Isten megh segít benünket. Hogy az Cambium Boroszlóra, és Danczkára nagy summába küldetett, minden felé megh irhatja kegyelmed. A kakas későn indul, bár csak tollait küldözze. Azonban mi ne mulassuk, Kassát, Eperjest, Lőcsét Lublóit tartománnyal indécsa Kegyelmed. Itten én nem aluszom. Isten Kegyelmeddel.

Pozsonyba Die 30 dec. ao. 1669. Kegyelmednek igaz Attyafia szolgája Steph. Vitnyédi de Musaly.”

„Ezt a két levelet — olvassuk Labsánszkynál — amelyet 1674-ben a Szent Császári és Királyi Felség Delegált Bírósága elé „eredetiben” beterjesztettek,¹⁸⁶ első bemutatásakor az akatolikus prédikátorok, mint valami hamisítványokat megpróbálták lejártni, de amikor fölszólították őket, hogy behatóbban vegyék szemügyre Wittnyédy saját keze írását és pecsétjét, nem tagadhatták le;¹⁸⁷ és annál is inkább meggyőződtek a levelek hitelességéről, mert a fejlemények megfeleltek tartalmuknak.

Mert ezekben a levelekben elsőnek *Ladiner* Il-¹⁸⁸és, zólnai prédikátor neve tűnik föl, aki közvetlenül az árvai lázadás föllángolása után Pica Istvánhoz,¹⁸⁹ a lázadók előharcosához küldött és az említett Picánál „eredetiben” megtalált levélben arra ösztönzött — és ezt el is érte —, hogy a katolikus köz-nép tudatába csak a közjó és a szabadság gondolatát sujkolják be (amint a levelek hangoztatják), a papokat pedig börtönözzék be stb. Az említett Pica ezeket megbánva és a büntetés eszközüül szolgáló karón — az eretnokség bűne alól föloldozva — *mind-ezt nyilvánosan bevallotta.*

De a következő paragrafusokból ki fog derülni, hogy ezen a fejleményen kívül hogyan felelt meg több más körülmény is *ezeknek a levélmásolatoknak:* úgy, hogy e levelek iránt egyetlen józan eszű ember sem támaszthat kétséget.” (*Kiemelések, idézőjelek tölem. — N. S.*)

Nincs szándékunkban itt Labsánszky további előadását ismertetni, azok erkölcsi értékét Pica vallo-másának elfogadása a nemes lelkű jezsuita szerző által minden „józan eszű ember” — hogy őt idézzem

— előtt eleve a kellő nívóra szállítja le. Csak pár sorral írja fentebb: „hasce binas literas originaliter... productas Anno 1674.”, viszont mikor megállapítja: „ut nemo sanae mentis eadem literas in dubium revocare possit” már csak „copiatis hisce literis”-re utal. Végül rá kell mutatnunk, hogy az sem igaz, hogy először 1674-ben mutatták be a leveleket a bíróságnak, mert a próba-perben is szerepeltek azok 1673-ban. Természetesen ott sem ismerték el hitelességüket a vádlottak, mint ahogy 1674-ben sem.

A következő részben fogjuk ismertetni azokat az érveket — jobbára logikai érvek —, melyeket a tárgyalat levelek koholt volta mellett eddig érvényesítettek, némi szerény kiegészítéssel részünkről.

(A tanulmány első részét folyóiratunk 1980. 6. számában, második részét 1981. 2., harmadik részét 1981. 3. számában közöltük.)

Dr. Némethy Sándor

JEGYZETEK:

158. A centralisztikus hatalmi törekvés ideálja az *egység*: területben, fajban, vallásban. „A korlátlan hatalom elve hadat üzen minden szervnek, minden intézménynek, mely az egység útjában áll... Eszközeiben sem változatos... Utjában eszközzé, tenat pusztán a politikai hatalom emeltyűjévé devalvál mindent, s eszközzé süllyeszti, s ezáltal a küzdelem szenvedélyes nevébe rantja a legmagasabb etikai tényezőt, a vallást is.” Csoka Lajos: A protestáns gályarabság történelmi háttere, Magyar Kultúra, X. (1923). évi. 142. — „A XVII. század tarsadalmá már nem csupán rendi, hanem vallási alapon is épült fel, s ennek messzemenő következményei voltak. Politikai párt volt akkor minden felekezet. Angliában, valamint a szárazföld összes államaiban vallásos lobogó alatt a politikai hatalomért folyt a küzdelem. Nalunk is ugyanez történt... Az egész XVII. században egy jelentőségű a protestáns a nem királypartival, a katolikus pedig a rojalistával... De egészben a vallással egyszersmind jelezve volt akkor a politikai irány is, s midon a királyi hatalom az ellenreformációt támogatta, itt a vallásos buzgalom mellett éppen ugy az önérdék vezette. A katolikusokra számíthatott, a kat. hitet igyekezett tehát terjeszteni. Önérdék sugallta ezt, s nem cselekedhetett volna másképp, ha az egyes királyok egyénileg kevésbé vallásos nevelésben részesültek is volna.” *Acsády Ignác: Magyarország belállapota 1680. Századok, XIX. (1885) évf. 633—634. I. — „Igy velekedett 1673-ban a bécsi kormány is a protestáns magyarokról: „Ofelsége sohasem várhat biztos kormányzást ebben az országban, amíg az eretnekség, a bűnök szülőanyja, a pestises lázadás tapialaja, megörzi erejét.” Makkai: Magyar prédikátorok szabadulása a gályarabságból. Elet és Tudomány, XXXI. (1976). évf. 248—252. — 159. A fehérvégi csata (1620. november 8.) után Csehország — állami önállóságától megfosztva — osztrák örökös tartomány nivójára süllyedt. Ez történt Franciaországban is, mikor IV. Lajos, a „Napkirály” (1638—1715) a hugenottak — a francia reformátusok — üldözését erélyesebben folytatta (a nantesi ediktus 1685-i visszavonása), mintegy három millióan vonóroltak ki, mert akik nem voltak hajlandók katolizálni, azokora gályra várt, lévén a királynak az a nézete: „akik Isten és az ő egyháza ellen fellázadtak, erősen rajtamosak uralkodójuk igazának lerázására is.” Makkai: i. m. 248. l. — 160. Szelepcsényi, mikor a császári tanácsban Lipót véleményét kéri a templomelvételek ügyében, egyesek véleményével szemben, hogy Regensburgban is vannak katolikus templomok, a katolikus vallás megsem terjed, kijelenti, hogy: „ez megtörténhetik ott, ahol vannak eretnek templomok; de Magyarországon nincsenek mások, csak amelyeket elfoglaltak, s minthogy újak építése nincs megengedve, vagy elhagyják az országot, vagy végül is a katolikus templomokat fogják látogatni az eretnekek.” *Ványó: i. m. 102. sz. 1671. dec. 20. — 161. A Nyitra megyei Péterfalván 1625. március 3-án született, anyja Csorba Anna aposztata lutheránus, mint egri püspök, Kassán halt meg 1678. január 18-án. (Kolányi: i. m. 268—270.) — Jellemzését alább adjuk, itt csak annyit, hogy ő volt a turalukai „mártir” (1672. július 14.) és a szepesváraljai Delegátum Judicium elnöke is (1674). — 162. Teljes címe: Veritas Toti Mundo declarata; Argumentum Triplici ostendens, Sacram Caesarem Reiamque Majestatem non obligari, tolerare in Vogaria Sectas, Lutheranam & Calvinianam Catholicam Religionis Zelo Concinnavit G; B. E. V. S. S. C. R. M. C. C. Cassoviae M. DC. LXXI. (Makkai: A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete, Bp. 1976. 12. old. közölt fakszimiléről). II. kiad. Bécs, 1672. (latin—német párhuzamos szöveggel). III. kiad. Nagyszombat, 1706. (RMK 2609.) — De a latin szöveget németre fordítva kinyomatia Krestianszky Jób is vitairatában 1683-ban 75—105. l. (RMK. III. 3273.). — Megcáfoltta: Komáromi Csipkés György, debreceni református prédikátor: Molmen Sisyphium, etc. Kolozsvár, 1672. (RMK. II. 1294.) Fakszimiléjét közli Makkai: i. m. 14. l. — A sárospataki tanár, Pósházi János: Falsitas toti mundo detecta, etc. Kolozsvár, 1672. (RMK. II. 1295.) Szatmárnémeti Mihály a góncról elüldözött református pré-**

diktátor: Falsitas veritatis toti mundo declaratae, etc. h. n. (de Kolozsvárt) 1672. (RMK: III. 2610), a II. kiad. 1710. Kolozsvárt, fakszimiléjét közli Makkai: i. m. 13. l. (RMK. II. 2052). Vegül neműl *Kriegsmann*, Wilhelm Christian: Gründe und Ursachen u. s. w. Mannheim, 1672. Makkai—Barcza—Csohány: In memoriam, Debrecen, 1976. No. 8. — Az 1681-es országgyűlésre kiadták a védíratot is, persze névtelenül: Veritas toti mundo declarata; ... impugnata deinde ab Haereticis quodam Protestantium Fautore, sed praesenti Scripto Vinikata. ... Sub ipsi Comitibus Soproniensibus anni 1681. Leg-alaposabban ismerteti Esze Tamas: Bársony György „Veritas”-a. Irodalomtört. Köz. LXXV. (1971). évf. 667—693. — 163. Báthory Zsófia (1629—1680) a katolikus hitről, azért hogy fejedelmé lehessen, református lett, amikor II. Rákóczi György feleségül vette. A fejedelem halála után Lippay primás ösztönzésére 1660-ban visszatért a katolikus hitre, fiát a tizenhat éves I. Ferencet is apostatava tette, noha mikor még atyja cletében erdélyi fejedelemmé választották, feltételül szabta az erélyi RR, hogy vallását nem hagyhatja el, így a katalizálással elvesztette jogcímét a fejedelemségre, tenat a fejedelmi címet — ha használta is — jogtalanul tette. — A katonai ero nyújtásának dokumentumait nem soroljuk fel, igen hosszú lenne, csak utalunk Szabo: Protestáns egyháztörténeti adatok a 1670—1681. évekből a bécsi hadi levéltárból. (Egy-názstörténet I. [1958] évf. 203—230. II. [1959] évf. 132—174. és 301—310. l.) című értékes jegyzetekkel kísért regesztá közleményere. — 164. *Pauser: A bujdosók támadása 1672-ben. Századok, III. (1869) évf. I. 16., 83—97., 116—178. — 165. Ováry: i. m. m. 2041. — 166. 1671. július 4-re Pozsonyba idézték, május 27-én már betegem indult el Kassáról neje kíséretében szekéren, a város széléig „keserves jajszóval kísértetvén hallgatói által”, június 5-én Nagyszombat alatt megnalt, Szelepcsényi azonban nem engedte meg, hogy ott temessék el, ezért bevitték Pozsonyba, ahol június 7-én a lefejezett bönis rencem melle temették. Mindössze 51 éves volt. — *Pauser: i. m. II. 369. — 167. Ováry: i. m. m. 1940. — Raudnitzki Lobkovitz Iar. A Magyarországra behozandó új kormányformára vonatkozó iratok közt. No. 8. — 167. a) Lotte gyűlött személy. Lobkovitzhoz 1670. február 25-én Pozsonyból kelt levelében így ír Bocskay haláláról szövege: „Ket Istvántól szabadultunk meg immar (Bocskayt és Wittnyédét értvén), remelem a többőt is rövid időm meg fogunk szabaalni.” *Ováry: i. m. m. 1666. — Raudnitzki Lobkovitz Iar. — 168. Pauser: i. m. I. 209. — 169. Pauser: i. m. I. 108. — 170. A Ketzerner intézett levél így kezdődik: „Valamennyire rosszul érzem magam, de még hiv emberim irásával tudtára adom kegyelmednek...” — vagyis nem írta, hanem átkalta a levelet! — 171. Lipóci Ketzér Ambrus lutheránus nemes, Thököly István beiso familiarisa, talpig becüsletes, bar iszákos, de izig-veig magyar hazafi, Wittnyedy megnitt barátja és állandó levelezo partuere. Szépen jellemzi Bethlen Miklós, mikor 1666-ban Teleki Mihálytal Thököly Istvánt latogattak meg, így ír: „... Ez az úr (ti. Thököly) igen gazdag volt... De mindezekre ötöt segitette egy Keczer Ambrus nevű, közsvényi miatt kezetlen, labatlan, agyban fekvő és székbén hordozott főember-szolgája, kinez hasonlót sem lattam, sem hallottam, sem olvastam sona, hogy a más ember dolgában, kinez sem atyafisága, sógorsága, sem semmi világi, testi relatiója nem volt, sem magának, sem atyafiaiának semmi haszna, interesse nem volt (mert magának sem felesége, sem gyermeke, másként szép főemberi jóság, melyet vesztében nagyott az öccsének, Andrást és Menyértnek, kik tisztességese gazdag főemberek voltak) olyan szorgalmatos légyen; mert az erre az emberre magára, gyermekeire (mert özvegy volt ekkor Thököly), a disznópásztorra, berebe bocskoraig úgy viselt gondot, hogy azt nem lehet kimondani. Kuit miraculum voluntarium servorum. Szépen compendiumba vette, Mondvány Teleki neki az én hallatomra...” (Önéletírása, Bp. 1955. I. 215—216.) — Fennmaradt Naplója (Mon. Hung. Hist.: Scriptorum. XXXIII.) értékes forrásmű, sok egyháztörténeti adatot is megörzött. — 172. A Wesselényi-féle összeesküvésben annyira benne volt Bethlen is, hogy még törökországi követséget is vállalt volna az ügy előmozdítása érdekében. *Pauser: i. m. I. 133. L. 191. jegyzetét is. — 173. „En bizonyára, minél mélyebben vizsgálom e koholmányt, (ti. a hozzá írt levelet) annál nagyobb és világosabb jelenségek tűnnek fel előttem, hogy e mennykövet ugyanazon Cyclopsok készítették, kik ama verszomjas iratot létrehozta, melyben „az egész világ előtt nyilvánított igazság” címe alatt, a szelid lelkű fejedelmet, Leopold császárt félrevezetni igyekeztek.” (Rácz Károly: Epistola Nicolai Bethlen, Sárosp. Füz. XII. [1868] évf. 931.) — Ne lepjen meg bennünket, hogy Lipótot „szelid lelkű fejedelemtént” aposztrofálják, mert ezt a „politikus” Bethlen írja, akinek távolabbi céljai is voltak e munkájával a szenvedő prédikátorok érdekében. Nagyon is tudta ő, hogy milyen „szelid lelkű” Lipót császár! — 174. *Dr. Galla Ferenc: A magyar gályarabok történetéhez (Az egység útja, [1944]. évf. 239—240, 262—265. l.) c. értekezésében tárgyalja Szelepcsényi György és Palfy Tamás e perekéről írt jelentéseit. (Vatikán, Titkos Ltár, Vescovi sorozat, tom. 60. és 61.) — 175. Varga Imre: A kuruc küzdelmek költészete II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára (Bp. 1977.) c. közli először a „Pozsonyban 1674-ben citáltatott evangélikus prédikátoroknak sanyarú dolga” címmel a 131 négyosor versszakra osztott költeményt, a 117. s köv. 11. — A Vers 94. és 95. strofája így szól:*****

„Az kardínálságot (mi szenvedésünknek Árát) hogy meghozzák Rómából érseknek, Nagy világi pompát akörül ütének, Mindnyáján udvornál nagy örömben lönek. A szent apostoli szép együgyűségéről Elfelejtkezének ezek mindenestől, A pápa követét viszik helyre helyről, Úgy, amint hallottunk Ezekias felől.”

A 35. sorsz. alatt közölt vers jegyzete (759–760. l.) szerint az ítélethirdetés után Pozsonyban térítvény aláírása nélkül eltávolított református prédikátor a szerző, ki nem nevezi meg magát, bár állítása szerint a versben írva van, de ezt „olyan jeles mesterséggel” tette fel, hogy fellelése alig remélhető, valószínűsége szerint 1674. június 1-én távozott Pozsonyból. — A köztársasági Tóth Ferenc ítéle gyűjtemény IV. köt. 79a–88a leveleiről történt, Nempz. Műz., Quart. Hung. 1043. köt. — Először számol be róla Dr. Gulyás József: „A nápolyi gályázás előtt Pozsonyba 1674-ben citatálott bizonyos Papnak versei az ő Pozsonyi vexillatásukról” címen, az általa közölt részletek arra mutatnak, hogy az eredeti másolat — melyet a 88a lapon olvasható feljegyzés szerint Széles András városi prédikátor küldött meg Tóth Ferencnek, mint a beregi traktus jegyzője, a traktus levéltárából —, nincsen versszakokra törve. — Gulyás Beregszászt gyanítja szerzőnek. Theol. Szle. V/1929. évf. 333–342. — A költemény 101. strofája említi Beregszászi Istvánt, ki hamvai lelkesült, őt azonban Kapuvárra szállították s onnan került a második transzporttal Velencébe, de itt Csuzi Cseh Jakabbal együtt váltságdíj ellenében szabadult, de volt még egy református lelkes Beregszászi János — az említett István testvére —, aki Szalócon volt prédikátor, az idézésre meg is jelent Pozsonyban, de betegnek kórházba került, s aláírás nélkül szabadult. (Röccz: i. m. II. 20.) — Bárki volt a szerző, több értékes adattal gyarapítja a pozsonyi perek történetét. — 176. Oka is volt a gyűlöltre, mert mint tudjuk a locumtenensi méltóságról történt degradálását sikere érdekében Pálffy prezentálta latin fordításban néhány levelét, de úgy fordítva, hogy Szelepcsényit az összeesküvés gyanújába keverje a Felső előtt. A primás tiltakozó (kelet nélküli) levelében „miserabilis persona” jelzővel illeti a kancellart, majd 1672. szeptember 20-i levelében így ír könyörögve Lipótnak: „... ne engedje, hogy a magyar kancellar szemtelen ragalmái és hamis fordításai által hírem-nevem, becseületem oly méltántalanul s alattomosan piszkoltassék. Mutassa elő az a szenvedélyes hátatlan ember, ha mi irasom van nála, ... ne fordításban, ne töredékben, hanem egészen, eredetiben. Mert ismerem azt a kópönyeforgató természetet, ismerem belemagvarázó képességét. (Novi enim versatille illus ac omnie versutile ingenium artesque sinistre commentandi, toties ab eodem practuari solitas.) Hadd szégyenüljön meg érdeme szerint, ha nem rósteili jó hírem-nevemem, melyért életem se sajnálom, szemtelen és indiszkrét módon bepiszkolni.” (Bécsi titk. Itar, idézi Karolyi: i. m.: 47. l.) — 177. Ebben a tekintetben nemcsak Pálffy Tamás tette félre a gyűlölködést és buzgólkodott, hanem Kollonich Lipót s, akinek ugyancsak megvolt az oka, hogy Szelepcsényit gyűlölje, mert az mindent elkövetett, hogy az ő előhaladását akadályozza, nem is tekintette másnak s ezt ki is mondta, mint „részes morva parasztnak”, míg a primás a bécsiújhegyi püspököt szétlében-hosszában csak „rufus miles” tilussal illeti és mivel magyarul nem tud, semmi hazai pozícióra nem tartja alkalmasnak (vö. előbbi jegyzetben hivatkozott vers 43. strofáját: „Nem tud velünk szólni születésünk nyelvvel”, illetve 78. versszak: „Igen fenyegető a rufus miles, Kollonich illeti ilyen nevezettel.”), mindamellett a perekben ő is „bíráskodik”, azaz a vallásüldözésben teljes köztük az összhang. — 178. A bécsi levéltárakban nyilván nem volt valami kínos rend, erre következtethetünk a kancelláriai rendelkezések megszüntetése érdekében tett javaslat (Ováry: i. m. 1969.) és a magyar udvari kancelláriában előforduló rendellenességekről írt emlékirat (Ováry: i. m. 1964.) létezéséből. Mindkettő kelet nélküli, de a Raudnitz Labkovitz Itar a Magyarországra behozandó új kormányformára vonatkozó iratok közt 32. és 33. sz. alatt írja, így a gubernium előkészítésének idején (1672) kelt a két okirat. — 179. Minthogy egyéb lényeges eltérések is vannak a perjegyzőkönyvi Bethlenhez intézett levél és a Lobkovitzhoz 1673. november 21-én kelt levélhez latin fordításban mellékelt között, Ováry: i. m. no. 2104. alatt közölt magyar fordítását szükségesnek tartjuk bemutatni. „Szentül el van határozva, hogy szabadságunkat saját vérünkkel fogjuk megvédeni. A töröknek adózni fogunk, Erdéllyel egy szívvel egy lélekkel fogunk eljárni. A francia király követé által megígérte, hogy a töröknek fizetendő adóösszeget kölcsön fogja adni. Ha nem teszi, magunk fizetjük. Lobkovitz bolond beszédeire s a hamis Montecucculira nem kell adni semmit. De igen jó volna, ha az erdélyi fejedelem tükös leveleket intézne az összes praedikátorokhoz, hogy buzdítsák a népet nemcsak az adófizetésre, hanem a fegyverforgásra is, ha meg lesz adva a jel. Dunántúlt, Sopront, Közéget kitünő praedikátorokra bízunk. A bányavárosokat, Pozsonyot, Kassát, Eperjést, Lőcsét, Arvát, Liptót, Thurócót a superintendensek és seniorok készen tartják. Mi mindannyian Istenért, az egyházért s szabadságért meghalni készek vagyunk. És meg fogjuk tanítani a papista kutyákat. Rákóczy Ferencet ijeszteni, de lelkesíteni is kell.” (Kiemelés tőlem — N. S.) — 180. Labsánszky János eredeti nevén Kellio Miklós jezsuita (Röccz: Karoly: A nápolyi gályákra elítelt magyar protestáns lelkesek Apológiája, Sárosp. Füz. XII. [1968] évf. 833. l. jegyz., — Láni Georgius: Funda Davidis contra Goliath etc. Leipzig, 1676. (RMK. III. 2763.) mű címében olvassuk: „... P. Nicolaus Kellio Jesuita, sub larva cujusdam Secretarii Hungariae, Johannis Lapsánszky,“ ő pedig a perből és lipótvári fogolytársaitól — akikkel együtt hajtották a gályákra — a személyazonosság tekintetében feltétlenül megbízhatóan informált.) — Pukánszky Béla megállapítja, hogy Szelepcsényinek ez a titkára a jezsuita furrangal rendelkező kiváló stílusú oly ügyes érvelő, hogy „... néhány jól sikerült fogással még a tárgyilagosság látszatát is sikerült megszereznie” (A magyarországi protestáns exuláns irodalom a XVII. században, Prot. Szle. XXXIV. [1925] évf. 152–153.). De gálástanal és lelkiismeretlen okirathamisító is, aki — mint a gályarabok irataiból tudjuk — Leopoldvárot a legembertelenebb kegyetlenséggel bánt a szerencsétlen elítelt prédikátorokkal, nemcsak elítelt

minden részükre juttatott könyöradományt, de nem egyszer sajátkezűleg is ütegelte őket és gaztettei expialására a neki kiszolgáltatott raboktól kicsikart a valósággal ellenkező oly értelmű okiratot, amely őt kegyes, jóindulatú, sőt jóságos — szenvedéseiket enyhíteni igyekvő — irgalmas szamaritanosnak tünteti fel, melyet azután közöl is a Extractus Appendixében. — Réa bízta a pozsonyi ítéletekkel kapcsolatos és a „legkegyelmesebb Császári és Királyi Felső” megvédését célzó röpirat megírását, igazolandó, hogy „lazadók” és nem „vallások” miatt üldözött ártatlan papok itéltettek el. — (NB. Gyakorlata volt ez a bécsi udvarnak, ha világra szóló felháborodást váltott ki Lipót egy-egy „legkegyelmesebb gaztette.” Így Nádasdy, Zrínyi, Frangepán, Bónis kivégzése után is, mintegy tíz ilyenről tudunk, elárastották latin-német-olasz nyelven megíratott, metszetekkel, sőt gúnys pasquillusokkal ékesített röpiratokkal a nyugatot. Ily irányú propagandájukra jellemző, hogy egy közsza hír is kapóra jött, pl. Varga J. János: Egy meg nem történt kivégzésről (Historia, III. [1981] évf. 3. sz. 31. l.) c. közleménye bemutat egy metszetet Thököly Imre 1685-i kivégzéséről, melyen a török a tereülő Thökölyt kivont karddal készült lefejezni.) — Labsánszky röpirata 1675. márciusában Nagyszombatban jelent meg először latinul és németül (RMK. II. 1369. és 1370.), majd a német szöveg lenyomata 1675. májusában Dillingenben és ugyanezen évben Manzbach is (RMK. III. 2694. és 2713.), továbbá 1678-ban Saganban németül (RMK. III. 2929). Végül kinyomatta Krestianszky Jób is 1683-ban hely nélkül (ennek kétféle nyomata ismeretes), párhuzamosan a hozzá írt cafalattal (RMK. III. 3272. és 3273.) és ezzel egyidőben ismét németül (OSZK. RMK. III. 3273a). Nagyszombatban még 1721-ben is kiadták latinul (kis 8° 57+4 sztlan lap, de a lap-szamosas hibás, a 16. után a 27. következik). — A Nagyszombati első latin szövegu kiadás címe: *Extractus Brevis & Verus, QUO Candide demonstratur A Catholicorum Praedicationum & Regno Hungariae Proscriptio, & degradatio facta esse respectu Rebellionis, non autem Religionis; eosdemque Praedicantes non in genere, sed in specie convictos, judicatos, ac legitime condemnatos esse, De DICATU. REGIO DELEGATO JUDICIO POSONIENSI, Ab ejusdem Incolyi Judicii Secretario, auctorum singulorum conscio, ex officio omnibus praesenti, Tyrnaviae, Mense Martio Anno 1675.* — Lefordította: Dr. Győri Gyula: Rövid és hiteles KIVONAT, amely világosan bizonyítja, hogy a nem-katolikus prédikátoroknak Magyarországból való száműzése és leváltása lazadás miatt, nem pedig valamilyen meggondolásból történt; és hogy ezekre a prédikátorokra nem általánosságban, hanem egyenként bizonyítottak rájuk bűnösségüket, folytattak ellenük bírói eljárást és törvényesen ítélték el őket. *Ajánlva a Pozsonyi Királyi Delegált Bro-ságnak*, az érdemes bíróság titkára által, aki be volt avatva az egyes eljárásokba és hivatalból mindegyikben jelen volt. Nagyszombatban, 1675 év március havában. (Jaszpáti, 1980. kézirat). — *Idézeteinket a kéziratból vesszük.* — Hogy mily jelentőséget tulajdonított Bécs e röpiratnak, láthatjuk a számos publikációból, de nem maradtak adósok a protestánsok sem a felelettel, csak felsoroljuk ezeket: *Hungarische Praedication-Unschuld*, u. s. w. h. és n. nélkül. 1676. (RMK. III. 2732., *Makkai-Barcza-Csohány*: In memoriam. (Debrecen, 1976.) no. 52., — Láni György: *Funda Davidis contra Goliath* etc. 1676. Leipzig. (RMK. III. 2763. és In memoriam: 70.), ua. 1677. Leipzig. (RMK. III. 2766., In memoriam, 94.), ua. 1677. h. nélkül. (RMK. III. 2829., In memoriam, 101.), ua. 1683. Leipzig. (RMK. III. 3250., In memoriam, 157.), ua. 1684. Leipzig. (RMK. III. 3303., In memoriam, 175.), *Krestianszky* fent már idéztük, művére alább visszatérünk, de meg kell említenünk *Bethlem* Miklós Apológiáját, melynek 2. §-a „Demonstratur Ministros Evangelicos Hungariae, contra Regiam Maiestatem non fuisse rebelles” cím alatt adja Labsánszky cafalattát; (1. meg alább a 181. sz. jegyz.). — továbbá *Bruymincx* Henrik Emlékiratát 1675-ből, mely ugyancsak tételről-tételre megcafolja a jezsuita röpiratát. Ez utóbbit kettőt eddig nem méltatta ebből a szempontból az irodalom. — 181. *Figyelem!* — A Wesselényi-féle összeesküvés megtorlása „istenii kegyelem” gondviselése következtében történt Labsánszky szerint! — 182. A kronosz-tichon által jelzett évszám: 1670. — 183. Eszerint a leveleket hozó prédikátor *Ampringen* kormányzósága idején jelentkezett, tehát 1673. március 23-a után, a harmadik „kiváló és tekintélyes tanácsos” előtt, ezek pedig Szelepcsényi, Kollonich és Forgách lehettek, mert a negyedik magyar tanácsos, Majthényi személyes, mellettkük nem tekinthető „kiváló és tekintélyes” személyiségnek. — 184. Közölte *Ladányi Gedeon*: A protestáns papok előtt 1674-ben Szelepcsényi György esztergomi érsek elnöklelte alatt Pozsonyban tartott delegatum judicium teljes jegyzőkönyve (Sárosp. Füz. VII. [1863] évf. 542–567, 655–690, 915–933.) — Forrása *Nagy Mihály* Sztmár főjegyzője, az 1832/36. évi országgyűlésen követte által a pozsonyi káptalan levéltárából 1834-ben készített másolata, melyet a debreceni főiskola könyvtárának ajándékozott, mely ott ma is megtalálható, az okirat ma már Pozsonyban nincs meg, megállapításom szerint. Létezik még tudommal: az esztergomi főegyházmezei könyvtár kéziratárában, „Superintendens Papensis Stephanus Selyei incantus in causa rebelles 1674.” Religio-natia II. jelzet alatt és az egri püspöki könyvtárban „Acta processus fisci, contra praedicantes temporibus Georgii Szelepcsényi Archi episcopi Strig. agitati. 1674.” — 185. A perjegyzőkönyv közli a levél latin fordítását is, eszerint: „község” (plebs). — 186. Ez ugyan változatlan, mert már az 1673-as perben is szerepelnek, *Burús* János: *Micae Historico-Chronologicae Evangelico-Pannonicae*, etc. (az 1685-ben kelt kéziratból kiadta *Lichner* Pál, Pozsony, 1864.) 17–18. old. s a levelek latin szövegét is közli. Előadása szerint a perben csak latin másolatok szerepelnek, erre Burús ténytánú, mert maga is vádlott volt. — 187. A perjegyzőkönyvben nincs nyoma, hogy „eredeti” okiratokat mutattak volna be, de hogyan győződhetek volna meg a vádlottak

Wittnyédy saját keze írásáról, mikor a Bethlenhez intézett sírfirozott, a Ketzterhez címzett pedig tollbamondott volt a levél szövege szerint. — 188. *Ladiver* Illés és *nem Ladiner* volt a zsolnai prédikátor. Bánócon, Privigyén és Bicsén volt tanító, 1639. október 20-án lett zsolnai lutheránus lelkész, 1641-ben a turóci egyházmegye jegyzője. Kruspir István újhelyi lelkész halála után pedig 1655-ben senior. Címeres nemes levelet nyert 1647-ben, melyet Trencsén megye gyűlésén hirdettetett ki. 1666-ban még zsolnai prédikátor (vö. RMK. II. 1446). Az üldöztetések idején nejét Pataky Annát elhagyva számkivételbe ment, nyilván az 1674-es pozsonyi perbe idéztetése miatt, hogy megjelent-e adatok hiányában nem tudjuk. (Rácz: i. m. II. 108., *Színnyel*: Magyar Írók: VII. 629—630. has., Nagy

Iván: Magyarország családai, Pest, 1860., VII. 9.). — Feltehető a kérdés: ha a bujdosók 1673-es támadása idején Pikának írt lázító levelét eredetiben ennél megtalálták, mint Labánszky írja, hogyan volt lehetséges, hogy nem fogták el miatta és nem küldtek idézést neki 1674-ben? — 189. A bujdosók 1672-es lázadásában *nem Pika István, hanem Pika Gáspár* vett részt, aki egy őrmester árulása folytán cselled hatalmába jutott Árva várának, innen küzdött hőiesen, míg Spork tábornok kezére nem jutott a vár, aki november 25-én Pikát köröbe húzatta, az áruló őrmestert és 24 falusi bírót felakasztatott, a többi bűnös más kegyetlen kínzásokkal végeztetett ki. (*Pauller*: A bujdosók támadása 1672-ben. Századok, III (1869). évf. 176—177.)

A pünkösdi mozgalom kialakulásáról és ökumenikus kapcsolatairól

A pünkösdi mozgalmak kialakulása

A pünkösdi mozgalmak századunk ébredéstörténetének jellegzetes hajtásai. Szoros kapcsolatot tartanak a múlt századi ébredési mozgalmakkal (revival). Ezt nemcsak történelmi kapcsolópontok bizonyítják, hanem a mai pünkösdi mozgalmak tanításának elemzése is. A szentlélekkereszttség szükségét már a múlt század végi ébredési mozgalmakban jelentkező, úgynevezett „szentségi mozgalmak” is hangsúlyozták, úgy, mint „második áldást”. Ennek a tanításnak kialakulására olyan neves evangélikátorok gyakoroltak hatást, mint A. H. *Diwight*, L. *Moody*, Ch. C. *Finney* és R. *Torrey*.¹ „A hívő életnek két egymás után következő és különböző válság-élményének wesleyi értelmezését kísérelték meg feleleveníteni; az elsőt újjászületésnek, a másodikat második áldásnak nevezték.”²

A másik, már a múlt századi ébredéstörténetben jelentkező elv a fundamentalizmus hatása.³ Ez a biblíamagyarázási elv az ősegyház normatív jellegét hangsúlyozta. Tudatosította a hívő keresztyénségben azt az igényt, hogy vissza kell állítani azokat az állapotokat, amelyben az apostolok cselekedeteinek ősegyháza élt. Ezt elsősorban a gyülekezet szervezetére és ennek karizmatikus vezetésére vonatkoztatták. Tehát egyre nagyobb szerepet tulajdonítottak a lelki ajándékoknak.

Ezek az egyre szélesebb körben ismertté váló mozgalmak hozták létre a világ különböző pontjain egymástól függetlenül, de csaknem egyidőben a szentlélekkereszttséget valló mozgalmakat.⁴ Ausztráliában már 1901-ben az egyik ébredési mozgalomban találkozunk a nyelveken szólás jelenségével.⁵ 1905-ben a német csoportmozgalmakban (*Gemeinschaftsbewegung*), melyek a belmissziói mozgalmak magját képezték, jelentkezett ez a hatás Kínán és Norvégián keresztül (!).⁶ A két legnagyobb jelentőségű mozgalom a Los Angelesből elindult ébredés és a Robert *Evns* által elindított walesi ébredés volt.

A különböző karizmatikus lelki ajándékok — különösen a beteggyógyítás és a profétálás — meglete kimutatható az egész egyháztörténelem során. Még a legjellegzetesebben pünkösdistá jelenségre, a nyelveken szólásra is vannak példáink. Már a montanisták⁷ között, a II—IV. században is megtaláljuk ezt a jelenséget és az újabbkori ébredési mozgalmakban is szórványosan előbukkant. A franciaországi camissardok⁸ XVIII. századi mozgalmában éppúgy megtaláljuk, mint a metodizmusban.⁹ A XVIII. századi és a XIX. század eleji ébredéstörténet több magános nyelveken szólásról tud. A XVIII. század elején Halleban

egy *Maria Maliss* nevű prófétanőnél tapasztaltak a mai nyelveken szóláshoz hasonló jelenséget. A jelenség jogosultságát H. A. *Francke* (1663—1762) is elismerte. Ugyancsak nyelveken szólással járt G. von *Below* 1817. évi pomerániai ébredése, de ugyanezt a jelenséget tapasztalták a schaffhausen-i ébredésben is, mikor F. David *Spleis* 1818. április 18-án hallgatóival együtt a mai pünkösdistá nyelveken szóláshoz hasonló jelenséget élt át.¹⁰ A példákat még tovább szaporíthatnánk, de mindez nem változtat a tényen; elszigeteltek maradtak ezek a karizmatikus jelenségek. Csak a múlt század második felében értek meg azok a történelmi, teológiai feltételek, melyben ezek a jelenségek kibontakozhattak.

A pünkösdi mozgalmakat a különböző hitvallású teológusok — a római katolikus és protestáns egyházak mellett — a „keresztyénség harmadik irányzatának” tartják.¹¹ A mozgalom robbanásszerű terjedése — különösen Afrikában és Dél-Amerikában — statisztikai adatokkal is nehezen követhető. A tájékozódást nemcsak a mozgalom szinte számtalan, lazán összefüggő irányzata nehezíti, hanem az is, hogy a történelmi egyházakon belül is találkozunk szentlélekkereszttséget valló gyülekezetekkel, melyek egyházszervezetileg nem szakadtak el az anyaegyházról.¹²

Érdemes ide iktatni a pünkösdi mozgalom egyik legalaposabb ismerőjének, W. J. *Hollenweger*nek egyik megjegyzését: „Afrika és Latin-Amerika sok országában jelentősen fölülmúlja (a pünkösdi mozgalom) a hagyományos protestantizmust. Olaszországban, Szovjetunióban, Franciaországban és Skandináviában pedig ez a leggyorsabban terjedő vallási mozgalom. A pünkösdistához tartozók létszámára vonatkozó becslések 15 és 35 millió között ingadoznak. A statisztikai adatokban nemcsak azért van bizonytalanság, mert sok pünkösdi csoport nem fordít elég gondot a számadatokra, hanem azért is, mert a nagy pünkösdi tömörülések tekintélyes részéről nincs is módunk megfelelő adatgyűjtésre, mivel nincsenek kapcsolatban egyetlen missziói szervezettel sem.”¹³

Így a külföldi helyzet áttekintésénél csak a legfontosabb történelmi alapokra utalunk.

A pünkösdi mozgalmak kialakulása Amerikában

Mint az előző szakaszban már jeleztük, a XIX. század második felében különböző helyeken egymástól függetlenül támadtak pünkösdi jellegű ébredések. Ezeknek egyike sem tekinthető a mai pünkösdi mozgalom egyedüli forrásának. Az elindulás, mely a mozgalom képét döntő módon formálta, az Egyesült Álla-

mokra vezethető vissza. Itt volt a legélesebb a fundamentalizmus elve és a belmissziói, ébredési mozgalmak hatása. De egy másik hatással is számolnunk kell itt: „fontos — bár sok esetben nem közvetlen — hatást gyakoroltak rajongó ébredésükkel és spontán vallásosságukkal az amerikai néger gyülekezetek... a pünkösdista mozgalmak ugyanazokban a körökben voltak a legnépszerűbbek, ahol a híres néger spirituálék és a jazz zene megszületett.”¹⁴

Ha az amerikai pünkösdi mozgalmak kialakulásának előzményeit vizsgáljuk, itt is a különböző ébredési mozgalmakra kell utalnunk. Elsőnek az 1886-ban elindult *Latter Rain Movement* mozgalmat kell megemlítenünk, mely ma is létező perfekcionista jellegű mozgalom (1960-ban kb. 6000 tagja volt; központjuk: Chattanooga), mely tanításában a legközelebb áll a későbbi pünkösdi közösségekhez. A második figyelemreméltó mozgalom a metodista környezetben elindult *Holiness Church*, melyben már a pünkösdi jelenségekhez hasonló megnyilatkozásokat találhatunk. Ez a mozgalom 1892-ben Liberty (Tennessee) városból indult el.¹⁵

A tulajdonképpeni pünkösdi mozgalom gyökere egy Topeka (Kansas) nevű városban levő bibliaiskolához vezethető vissza.¹⁶ 1900-ban ebben a kis amerikai városban egy Charles F. Parham nevű metodista prédikátor szervezett egy önfenntartó bibliaiskolát, mely elé azt a célt tűzte ki, hogy az Apostolok Cselekedeteinek gyülekezetét, mint követendő példaképet tanulmányozza. A mintegy 40 jelentkező végezte ezt a munkát. 1900 decemberében — amikor Ch. F. Parham nem volt jelen — arról folyt a vita, hogy az ApCsel 2,4; 8,14—19; 9,17—18; 10,44—47 alapján a keresztség és a nyelveken szólás összekapcsolható-e? Mivel nem jött létre egyetértés, a megoldásért egy napig imádkoztak. Ennek eredménye az lett, hogy 1900 szilveszterén egy N. Ozmán nevű nő elsőként kezdett nyelveken szólani. 1901. január 3-án Parham és a többi társai is átérték N. Ozmán élményét és a csoportban a nyelvekenszólás általános lett. Az új jelenség terjesztésére missziótevékenységet kezdtek, mellyel kiváltották az erőteljes helyi sajtótámadásokat és az üldözést. Ennek következtében a csoport szétszóródott.

A mozgalom következő állomása: 1903 nyara, amikor egy Hary Arthur nevű, ima által meggyógyult nő Galena (Kansas) városba hívja Parham-t. Itt — munkálkodása eredményeként — 3 hónap alatt mintegy 1000 ember „gyógyult” meg és 800-an szóltak nyelveken. Az egyik helyi újság a csoda titkáról így tudósított: „Itt a hívők valamit kapnak, amit pünkösdiinek neveznek és ami lehetővé teszi számukra, hogy idegen nyelveken szóljanak, vagyis olyan nyelven, ami nélkül a lelki erő vétele számukra lehetetlen lenne.”¹⁷ A siker hatására Parham új bibliaiskolát nyit Houston (Texas) városban. Itt ismerkedik meg egy W. J. Seymour nevű néger prédikátorral, aki Parham hatására Los Angeles-i gyülekezetével a nyelvekenszólásért kezd imádkozni.

Seymour ApCsel 2,4 alapján arról prédikált, hogy „aki nem szól nyelveken, nincs megkeresztelkedve Szentlélekkel”. 1906. április 9-én egy imaösszejövetelen egy 8 éves néger fiú szólt nyelveken először. Három éven át tartották ebben a bérelt templomban az imaösszejöveleket nyelvekenszólással, nyelveken énekléssel és prófétálással. A mozgalom vezetői majdnem mind négerek voltak. A történeteket W. J. Hollenweger így értékeli: „A Los Angeles-i pünkösdi élmény az amerikai néger gyülekezetek történetéből ismert, a feketék között gyakran előforduló entuziasztikus kitörés, amelynek különleges pünkösdi minősítését a fenti elmélet (ti. aki nem szól nyelveken,

nincs Szentlélekkel megkeresztelve) adta a szentlélek-keresztséggel elmaradhatatlanul vele járó nyelvekenszólásról.”

Az eredmények a sajtóhírek nyomán világszerte ismertté lettek. Az egyik szemtanú, Harvey McAlister így számolt be ezekről az istentiszteletekről: „Az egész világról jöttek emberek, hogy megtudják, mi történik itt. Volt ott egy nagy terem, fent egy karzat. A ház éveken át éjjel-nappal nyitva volt. Mindennap kétfelhárom istentiszteletet tartottak és a karzaton éjjel-nappal imádkoztak. Az istentiszteleti prédikáció után sokan felmentek a karzatra imádkozni. És amikor újra eljött a prédikáció ideje, valaki csengetett és mind lejöttek az istentiszteletre.”¹⁸ A Los Angeles-i kezdet után gyorsan terjedt a mozgalom. Magába olvasztotta a különböző irányú, a gondolattal rokonszenvező belmissziói mozgalmakat és szoros kapcsolatokat épített ki a külföldi egyes evangélistáival Indiában és Kínában is. Ebből a mozgalomból épült ki az *Assemblies of God*, amely Európa felé is kiépítette kapcsolatait. Európán és Latin-Amerikán kívül Indiában (1907), Dél-Afrikában (1908), Kínában (1907), Indonéziában (1920) alakult ki jelentősebb misszió.¹⁹

A pünkösdi mozgalmak kialakulása Európában

A múlt századi belmissziói mozgalmak utolsó nagyszabású ébredési mozgalmaként a walesi ébredés volt. Egyrészt a különböző biblikus mozgalmak alapos előszántást végeztek, másrészt az elmaradott tartomány gazdasági és társadalmi ellentétei fogékonytá tettek az embereket a megtérés erősen érzelmi színezetű élményének átélésére. Az ébredés elindítója és nagyhatású prédikátora egy Robert Evans (1879—?) nevű bányamunkás volt, aki 1904 őszétől a következő év tavaszáig építette ki ébredési mozgalmát. Az általa vezetett istentiszteleteken megvalósította az úgynevezett „Szentlélek által vezetett istentiszteletet”. A megtértek száma 1905 márciusában 85 000 körül volt. A mozgalom híre az egész világra eljutott. Az ébredésnek jelentős visszhangja volt Magyarországon is.²⁰

A walesi ébredés hatása különösen nagy volt a németországi belmissziói csoportmozgalmak (Gemeinschaftsbewegung) életében, ahol hamarosan igen erősen jelentkeztek a pünkösdista hatások. Ezt Forgács Gyula így írja le: „Ez a mozgalom (ti. a nyelvekenszólás) Kínán és Norvégián keresztül Németországba is eljutott és Pfingstbewegung néven jó melegágyat talált a Gemeinschaftokban”.²¹

Jól jellemzi ezt a pünkösdista fejlődést az 1905. július 9—12-én Berlinben tartott „Európai Élő Keresztényen Ifjak Szövetségének Értekezlete”, melyen többek között népes magyar küldöttség is részt vett.²² A konferencia főreferátumát július 10-én R. Torrey „Keresztelkedjétek meg Szentlélekkel” címen tartotta, melyben Szalay József nagybecskereki református lelkész szerint „mesteri megkülönböztetést tett az újjászületés és a Szentlélekkel való megkeresztelés között”.

Újjászületni szerinte annyit jelent: mint Krisztus után menni. Szentlélekkel megkeresztelkedni viszont nem más, mint erőt nyerni a szolgálatra. Jól jellemzi a konferencia hangulatát egy Dolman nevű wandsbecki lelkész beszédének kezdete: „Két mondattal kezdem s ezt írjátok le azonnal 15-ször. Első: A Szentléleknek bírni kell engem és a második: Nekem bírni kell a Szentleket.” Ezen az értekezleten részt vett és előadást tartott J. Paul is, aki később az európai pünkösdi mozgalom egyik vezetője lett.

Az első igazán pünkösdista megmozdulás Európában Thomas B. Barrat (megh.: 1940) metodista lelkész oslói munkálkodása volt, aki egy amerikai útja során 1906. október 7-én New Yorkban egy pünkösdi gyülekezetben szentlélekkeresztséget kapott. Visszatérve Norvégiába hirdetni kezdte a szentlélekkeresztség tanítását. Evangélizált Norvégián kívül Svédországban, Dániában, Németországban, Angliában és Svájcban. Munkálkodása nyomán alakultak meg az erős skandináviai pünkösdi gyülekezetek.²³

A másik nagy jelentőségű személy, aki már a német belmissziói mozgalmakban is nagy szerepet játszott: Jonathan Paul lelkész, aki T. B. Barrat hatására került a pünkösdi mozgalmakkal kapcsolatba és a radikális belmissziói csoportok körében képviselte a pünkösdi tanításokat. 1907-ben Hamburgban, Kasselben és Grossalmeradeban támadt pünkösdi ébredés. 1908 decemberében J. Paul szervezte meg az első németországi pünkösdi konferenciát, melyen T. B. Barrat is részt vett. De más úton is eljutott Németországba a pünkösdimizmus. 1906-ban már Los Angelesből érkeznek misszionáriusok Blankenburgba (Harz). 1907-től a Mülhelm-i konferenciák fogják össze a kibontakozó missziót.²⁴

Németországból terjed el Hollandiába a pünkösdi mozgalom még 1907-ben R. G. Polman közvetítésével.²⁵ Angliában már 1906-ban találunk pünkösdi csoportokat. Első jelentős képviselője Alexander A. Boddy, aki Barrat-tal és J. Paullal tartott kapcsolatot.²⁶ A többi nyugat-európai ország közül elsősorban a svájci pünkösdi mozgalom figyelemre méltó, különösen újabban betöltött szerepe miatt. Itt 1907-től ismert a pünkösdimizmus.²⁷ Franciaországban 1909-től,²⁸ Belgiumban²⁹ és Ausztriában³⁰ 1923-tól folyik misszió. Olaszországban a legjelentősebb protestáns egyház a pünkösdi mozgalom, mely itt 1908-ban amerikai hatásra indult.³¹

A kelet-európai országok közül számszerint a Szovjetunióban a legjelentősebb a pünkösdi mozgalom. Az 1960-as évek második felében a baptisták között zajlott le egy nagyobb arányú pünkösdista jellegű ébredés. Martin Niemöller szerint 1952-ben kb. 600 000 volt a baptisták száma a Szovjetunióban.³² Bulgáriába Odesszán keresztül hatolt be a mozgalom, de a rendszeres munka kiépítése 1926-ban kezdődött el, amikor D. Nikoloff hazavándorolt.³³

A jugoszláviai, romániai, csehszlovákiai és lengyelországi pünkösdi mozgalmak többféle, az amerikai irányzat hatására létrejött csoportból tevődtek össze. A jugoszláviai, romániai és csehszlovákiai misszióval a magyarországi misszióknak is többféle kapcsolata volt a felszabadulás előtt. Magyar prédikátorok is folytattak missziót ezekben az országokban,³⁴ sőt több alkalommal is előtérbe került ezeknek az országoknak szervezeti egyesítése is.³⁵

A pünkösdi mozgalmak különböző irányzatai

Mint láttuk, a pünkösdi mozgalmak történetileg nem egy forrásból származnak, bár fő irányuk a Los Angelesből 1906-ban kiinduló Assemblies of God. A tájékozódást az is nehezíti, hogy a pünkösdi mozgalmak nagyon sok, egymástól független irányzatban élnek. Ezek a csoportok alkalmilag egyesülnek és tovább bomlanak, mint ahogyan ezt a magyarországi példák is mutatják. Jellemző adat, hogy 1960-ban az Egyesült Államokban 60 féle pünkösdista közösség élt és működött. De Németországban sem más a helyzet. Itt a német alapítású gyülekezetek különféle szövetségei mellett többféle misszió is dolgozik egymástól függet-

lenül.³⁶ Ugyanezt a képet a többi országban is megtaláljuk. Ennek a ténynek a tanításra is kiterjed a hatása: „A pünkösdista mozgalmaknak nincs egységes hitvallása... Az elvek nagyon széles változata és a hitelvi meghatározást illetően igazi szabadság uralkodik. Ez a szabadság a pünkösdista mozgalom egyik erősségét eredményezi (ugyanakkor talán egyik gyengesége is); képessé teszi a pünkösdimizmust számos változat magába fogadására... A különböző pünkösdisták által írt könyvek ezt a tényt nem mindig tükrözik világosan, minthogy a szerzők sok esetben arra a sajátos csoportra koncentrálnak, amelyhez tartoznak. Ebben a perspektívában más pünkösdista csoportok jelentéktelen, vagy periférikus csoportoknak számítanak... Ebből következik, hogy egyes, magukat pünkösdistáknak valló, de hitvallásos és gyakorlati vonatkozásban bizonyos mértékig eltérő csoportokról nem akarnak tudomást venni... Ezt csak azért jegyezzük meg itt, hogy az olvasó a pünkösdista iratokat jobban megértse, különösen azért van erre szükség, mert a sok változat megzavarja azt, aki ezen a téren nem ismerős.”³⁷

Ez a tény hamar szükségessé tette különböző nemzeti összefogások létrehozását. Ilyenek: „North American Pentecostal” Fellowship (Észak-Amerikai Pünkösdi Közösség) (1948. október), „Assemblies of God in Great Britain and Ireland” (1924), „Elim Four-square Gospel Alliance” (1952), „Arbeitsgemeinschaft der Christengemeinde in Deutschland” (1948), „Schweizerische Pfingstmission” (1935) stb.

Ezen túl a pünkösdista világkonferenciák fogják össze a különböző irányzatokat. 1912-re vezethető vissza a világkonferenciák tartásának legrégebb nyoma. A korai konferenciák kezdeményezői után 1921-ben Amsterdamban gyűltek össze a pünkösdi szövetségek vezetői, majd 1939-ben Stockholmban tartottak európai konferenciát, melyen magyar küldöttek is részt vettek.³⁸ A második világháború után indultak meg a rendszeres világkonferenciák. 1947 májusában Zürichben, 1949-ben Párizsban, 1952-ben pedig Londonban rendeztek világkonferenciát. A legutóbbi világkonferencia Brazíliában volt 1967. június 23-tól, melyen 50 ország képviseltette magát.³⁹

A világ pünkösdistáinak számát — éppen gyors terjedésük miatt — nehéz megállapítani. Leonhardt Steiner statisztikai adatai szerint 1954-ben 3 132 100-ra,⁴⁰ David du Plessis 1958-ban 5 941 910-re teszi számukat.⁴¹ Ludwig Eisenlöffel becslése szerint 1964-ben elérte a 10 milliót. Ma már mintegy 20 millió pünkösdistáról beszél a szakirodalom.

A pünkösdi mozgalmak és az ökumené

A dinamikusan fejlődő pünkösdi mozgalmak hamar felkeltették az ökumenikus mozgalmak figyelmét. Nathan Söderblom 1927-ben az uppsalai lelkészértekezleten ezt mondta róluk: „A pünkösdi mozgalom igazi ébredés a szó valódi értelmében — általa sokan, akik bűneikben voltak és elveszettek voltak, vétkekben és nyomorúságban bolyongtak, bűntudatra ébrednek és új életet kezdenek. Ellátogattam pl. a Solnába, ahol pünkösdiakat találtam, akik gúnyt és ellenállást, sőt mondhatnám üldöztetést szenvednek — mégis megtartották türelmüket, szeretetüket és nem egy ellenfelüket legyőzték keresztyéni alázatossággal és komoly, áldott életükkel. Majdnem mindenütt, ahol a lelkészek közelebb jutottak a pünkösdiökhöz, azt tapasztalták, hogy rajongó megjelenés és némi rendszerelenség mellett elmélyült életet élnek szeretetben. Ez minden ember számára elengedhetetlenül fontos len-

ne. Enélkül egy ember sem mondhatja magát kereszténynek és egy egyháznak sincs joga magát egyháznak nevezni.⁴²

De véleményével nem áll egyedül Söderblom. Dr. von Dusenp Henry az „Egyesült Világegyházak” elnöke ezt írja: „A hagyományok alapuló kereszténynek sokszor beszélnek a »Harmadik Hatalom« gyűlekezetéről (ez alatt a pünkösdi mozgalmat értik a katolikus és protestáns egyházak mellett) és sokszor lenézik, amolyan »szélen fekvő szektának« minősítik. Mindamellett ezek a mai kereszténység történetében a legkiemelkedőbb valóságok. Úgy a katolikusok, mint a protestánsok sok érdekes igazságot vehetnének át tőlük, melyek fontosak a kereszténység életében... A harmadik hatalom jelenlegi csoportja, mint a régi szekták is tették, ők is felszólalnak a régi felekezetek jelenlegi hibái ellen.⁴³

Harmadiknak Martin Niemöller nyilatkozatát említeném: „Személyesen a húszas években ismertem meg a pünkösdiakat a westfalai kerületben. Itt találtam Dattal-ben egy pünkösdi gyülekezetet Ecke prédikátor vezetésével. A községházán gyűltek össze. Imaóráikat tartották ott, ahol nyelveken szót is hallottam. Én Ecke testvért komoly embernek tartottam és bár nem értettem a nyelveken szót, megnyugodtam, hiszen Pál idejében is előfordult, hogy emberek idegen nyelveken szóltak, amit nem értettek meg.⁴⁴

Így nem csodálhatjuk, hogy az *Egyházak Világtanácsa* megpróbálta a pünkösdiakat megnyerni. De volt egy belső ok is, ami az EVT-t a tárgyalások megkezdésére serkentette. A pünkösdi megnyilatkozások egyre jobban előtérbe kerültek az USA és Európa anglikán, presbiteriánus, evangélikus sőt római katolikus egyházaiban is.

Az egységítőrekvések legnevesebb munkálója pünkösdi részről David J. du Plessis (1905. július 2.), aki 1957-től megfigyelőként részt vesz a különböző ökumenikus összejöveteleken. Az első döntő lépés az Új-Delhiben tartott világgyűlésen történt, ahol a chilei pünkösdi egyházat (Pentecostal Church of Chile) felvette a Világtanács tagjai sorába.⁴⁵ Itt az könnyítette meg a csatlakozást, hogy a korábban metodista jellegű közösséget sok szál fűzte az ökumenikus mozgalomhoz.

A chileiek lépése új problémát vetett fel mind a pünkösdi mozgalmon belül, mind az Egyházak Világtanácsában. Megindult a tanulmányi munka.⁴⁶ Ennek kiemelkedő állomása volt a Guthenben⁴⁷ létrejött informatív találkozó, melyre több mint fél éves előkészület után az európai pünkösdi szervezetek vezetőit hívták meg. A lengyel, jugoszláv, német, svájci, angol, dán, svéd és magyar pünkösdi vezetők vettek részt és képviseltette magát az Assemblies of God is. A megbeszélést az Egyházak Világtanácsa részéről W. J. Hollenweger készítette elő, aki az EVT egyik osztályának vezetője. A találkozó 1966. október 23–24-én folyt le. A megbeszélés nem volt hivatalos.

A svájci pünkösdi közösség vállalta a védnökséget a találkozó felett. A megbeszéléseken Leonhardt Steiner, a svájci pünkösdi misszió titkára elnökölt. Az EVT részéről megjelent Martin Niemöller az EVT egyik alelnöke, 5 végrehajtó bizottsági titkár és egy katolikus karizmatikus egyesülethez tartozó lelkész. Pünkösdi részről 23 vezető és megfigyelő volt jelen. Magyarországot Fábian József képviselte. A találkozón részt vett Palotay Sándor és Ungár Aladár is. „A megbeszélés központjában az egyház megújulásának ügye állott, hivatkozással az EVT által 1968-ban Uppsalában tartandó teljes ülésének jelmondatára: „Imé mindent újjá tesztek”. Az volt a kérdés, hogyan gondolkodnak efelől a pünkösdi mozgalom keretében? Mi vezethetne az egész világnak az Egyházak Világtanácsában is óhajtott

megújulásához. A megbeszélés mindkét részről a becsületesebb nyíltság és barátság szellemében folyt le. A meg egyezéseket és aggályokat világosan megállapították. Anélkül, hogy bármiképp lekötötték volna magukat, abban a meggyőződésben váltak szét, hogy az ehhez hasonló megbeszélések mindkét részről hasznosak és nyereségesek lehetnek.⁴⁸

A tanácskozás összehívását nehezítette az Egyházak Világtanácsa iránt megnyilvánuló bizalmatlanság. Ezért is és az álláspontok egyeztetése miatt is szükséges volt egy elő-értekezletre, amelyet 1966. október 22-én tartottak. A tanácskozás alapját két pünkösdi referátum adta, az egyiket J. Hywel Daves londoni pünkösdi lelkész, a másikat pedig Ludwig Eisenlöffel német lelkész tartotta.⁴⁹

A tanácskozás teológiai, érdemi részét is vizsgálat tárgyává kell tennünk. Pünkösdi részről az egyház megújulásának előfeltételét a bibliai egyházfegyelem helyreállításában látták.

Eszerint „Jézus Krisztus egyháza az újonnan születettek gyülekezte.” Ezen túl a fő kérdésekben a következőkben állapodtak meg:

A) Az Úr Jézusnak, mint az ő egyháza egyedüli fejének elismerése.

B) Ószinte imádkozás és tusakodás a Szentlélek kitöltéséért.

C) A Szentlélek korlátozás nélküli elfogadása az adományokban és erőiben való mindennemű hatásával. Nem hisszük, hogy az evangélium szolgálatára elegendő volna a teológiai képzés és az egyházi ordináció.

D) Állandó és megrendíthetetlen bizonyágtétel arról, hogy a Szentlélekkel való személy szerinti beteljesedés az egyház megújulásának elengedhetetlen feltétele.

E) Kitartás abban a reményben, hogy a mi Urunk újra eljön az egyház beteljesedése és Izrael helyreállítása végett.”

Az Egyházak Világtanácsa részéről három referátum hangzott el:

1. Az Egyházak Világtanácsának célja.

2. Az európai pünkösdi mozgalom a saját és a mások szemlélete szerint.

3. Milyen készülődést vár az Egyházak Világtanácsa a pünkösdi mozgalomtól?

A megbeszélés úgy indult, hogy minden előadást az ellenkező csoport egyik tagja bírálta meg. Pünkösdi részről a vitát így értékelték: „Összefoglalóan megállapítjuk, hogy egymással diszkréten tárgyalva, megalkuvás nélküli nyíltsággal és barátságos szellemben beszélgettünk. Ószintén igyekeztünk egymás érveit meghallgatni és megérteni, mégha lehetetlen volt is az ellenvéleményt mindenben helyeselni. Elméletben inkább volt egyezés, a gyakorlati alkalmazásban aligha lehetett egységre jutni.”

A fő vitatéma nem a szentlélekkeresztség, hanem a bibliaszemlélet körül forgott. A pünkösdi mozgalom alapvető struktúrájánál fogva ragaszkodik a fundamentalista bibliaszemlélethez. A vitában Martin Niemöller képviselte a mai protestáns bibliaszemléletet, mely szerint Jézus a kánon kánonja. Ez elfogadhatatlan volt a pünkösdiék számára. Közelebb állt hozzájuk a *Bolovoj* által képviselt hagyományos ortodox bibliaszemlélet.

Az Egyházak Világtanácsa részéről a tanácskozás összegzésére H. B. Handspicker és Lukas Vischer vállalkozott,⁵⁰ melyben egyrészt megpróbálták felvázolni a mozgalom történeti gyökereit, tanítását, majd a szentlélekkeresztség élményét. Illusztráló történetekkel teszik szemléletessé vizsgálataikat, majd pedig a befe-

jezésben a pünkösdié és a hagyományos egyházak viszonyait foglalják össze. Itt csak az ökumenikus kapcsolatokra vonatkozó részt említem a cikkből. Rögtön a bevezetőben megállapítja, hogy a pünkösdizmus nem egyház, hanem mozgalom, egy irányzat az egyház életében. A tanulmány összegzése először is — talán reflektálva a guntheni tanácskozásra — a biblíaszemlélet kérdését feszegeti. Először a Biblia különböző, egymással közös nevezőre nem hozható rétegeiről beszél, majd megállapítja: „a pünkösdié ma az Újtestamentumnak egy olyan szemléletére hívják fel más keresztyének figyelmét, amelyet sokan közülük nem vesznek tudomásul”.

Majd azt a kérdést vizsgálja: szekta-e a pünkösdizmus? A tanulmány szerint nem, mert nem tartják magukat egyedül üdvözítő egyháznak. Megállapítja: „A pünkösdizmus tarka, változatos szervezetsége és hitelvi sokfélesége folytán inkább maga is ökumenikus mozgalom. Azonkívül nincs olyan pünkösdi felekezet, amely az Egyházak Világtanácsának alapbázisát ne tudná jóhiszeműen aláírni.”

A tanulmány zárómegállapítása is elgondolkodtató: „A Világtanács tagegyházainak látniuk kell azt, hogy a pünkösdi mozgalom képviselőivel lehet és szükséges is beszélgetni.

Azt is tartjuk szem előtt, hogy azoknak a tagegyházain belül, akik maguk is lelki ajándékokban részesülnek — olyanokban, amelyeket sokan nem ismernek —, és akik a kölcsönös megértés előmozdítói lehetnek, sok segítőeszköz áll rendelkezésükre.”

Ezután nem véletlen, hogy a pünkösdi képviselők részt vettek az Egyházak Világtanácsának uppsalai nagygyűlésén. A Chilei Pünkösdi Egyházat a püspöki rangban levő, C. Enrique Chavez *Campas* képviselte.

A világyűlésen két brazíliai pünkösdi egyház is képviselte magát. Manoel de Mello az Igeja Evangelica Pentacostal Brazília para Cristo nevű egyházat képviselte, mely a legnagyobb lélekszámú protestáns egyház Braziliában. Az Assembly of God brazíliai misszióját Erequias Ribeiro *Braziola* és Antonio de Olivera *Rocha* képviselték megfigyelőként. A Filadelfia Assembly (Pentacostal) megbízottjaként John-Willy *Rudolph*, míg a svéd pünkösdié megfigyelőjeként Wirmark *Bo* volt jelen. Természetesen részt vett a tanácskozáson J. du Plessis is.³⁴

Hogyan alakult a pünkösdi mozgalom és az Egyházak Világtanácsának viszonya? A pünkösdi közösségeken belül erős azoknak a táborá, akik élesen elhatárolják magukat mindenféle beolvadási szándéktól, különösen az észak-európai pünkösdi egyházak álláspontja* következtes ezen a téren. Az Egyházak Világtanácsa tagegyházai részéről sem egyértelmű az álláspont. Vannak, akik a pünkösdié entuziaszmusát veszélyesnek tartják; viszont mások rokonszenveznek a pünkösdié dinamizmusával.

Uppsala után határozta el a fent említett brazíliai pünkösdi egyház: hogy belép az Egyházak Világtanácsába. Jellemző viszont az a mód, ahogyan ezt a lépést az egyház megindokolta. Az 1 000 000 tagot számláló egyház, mely Dél-Amerika második legnagyobb egyháza, vezetője Manoel de Mello így indokolta a döntést: „Bár istentiszteleti szempontból az EVT kerékpáron jár a sugárhajtásos gépek korszakában”, a társadalmi szolgálat és munka terén azonban hatalmas munkát végez.⁴⁰

Manoel de Mello szerint „az EVT-nek szüksége van a spontán kegyelmi ajándékokon alapuló kötetlen liturgia behatására, viszont a pünkösdi mozgalomnak szüksége van az EVT társadalmi és politikai irányú szolgálatára”. Egy másik latin-amerikai pünkösdi vezető, Alfredo Ramirez, hasonlóan nyilatkozott a Chilei

Pünkösdiá Methodisták nagygyűlésén. (Ez a legnagyobb protestáns felekezet Chilében, 300 ezer taggal.)

Egy biztos. Uppsalában nyilvánvaló lett a pünkösdié álláspontja. *Huszt* Kálmán így jellemzi az egyik Uppsalában jelenlevő pünkösdi vezetőt — talán David J. du Plessist —: „A szélsőséges vallásos szubjektívizmust képviselte. Pozitívan értékelte a kis szabadegyházak iránti megértés készségét az Egyházak Világtanácsán belül, de merészen kijelentette, hogy ha a Világtanács nem a személyes hit útján halad, akkor a modern idők Antikrisztusa lehet.”³²

Az EVT uppsalai nagygyűlése után a Lutheránus Világszövetség 1970 júliusában tartott V. nagygyűlésén is szóba került a pünkösdi mozgalommal való kapcsolatok kérdése.³³ A nagygyűlésen jelentős hangsúly került a pünkösdiéekkel való egység ápolására. A magyar tanulmányi bizottság előkészítő anyagát *Veőreős Imre*, kőbányai evangélikus lelkész készítette el.³⁴ A tárgyilagos hangú tanulmány figyelemre méltó. Alapvető tételeit a személyes érdeklődésre és *Kardos László* bakonycsernyei vizsgálatára építi fel.³⁵

Bennünket a cikk értékelő része érdekel különösen, melyet a szerző három pontban sűríti. Először szociológiai szempontból értékeli a pünkösdi mozgalmat. Öv attól, hogy „leegyszerűsítve csak anyagi ínséget látsunk társadalmi rugónak a pünkösdi kegyességben”, de mégis arra a végeredményre jut, hogy „szociológiai szempontból a pünkösdi mozgalom nagyrészt a gazdasági és társadalmi felszabadulás áttételes formája az egyén számára részben valóságos, részben illúzióban történő megvalósulása”.

A második értékelő szempont a pszichológiai meggyarázat kérdése. A pünkösdiizmussal foglalkozó irodalom sokszor úgy értékeli az itt megnyilatkozó jelenségeket, mint beteges lelki jelenségeket.³⁶ Ettől a szerző — W. J. Hollenweger és *Kardos László* vizsgálatai nyomán — elhatárolja magát. A vallásos élmény vágyát nem lehet eltorzulásként értékelni. *Kardossal* együtt vallja, hogy a pünkösdi istentisztelet jelenségei „a vallásos tudatnak, a vallásos érzületnek, a vallási rítusnak épp annyira szabályos megnyilvánulásai, mint amennyire nem rendhagyóak bármely más keresztyén vallások irányzatái”.

A harmadik vizsgálati szempont — teológiai. Ezen a ponton a legönállóbb a tanulmány. Így itt többet is kell belőle idéznünk.

„Az újszövetségi történeti helyzet magában még nem dönti el a kérdést, hogy mennyi létjogosultsága van korunkban az őskeresztyénség entuziasztikus gyakorlatának. Annyit azonban eldönt, hogy a nyelveken szólást és a Szentlélek más, az Újszövetségben felsorolt entuziasztikus ajándékait nem lehet a formájuk miatt a keresztyénséggel ellentétes jelenségnek tartani.” „Ha... az entuziasztikus jelenségek igazi Krisztus-hittel, Isten kegyelme nagyságának hirdetésével járnak, úgy tekinthetünk rájuk, mint a sokszínű keresztyénség egyik válfajára, amely bizonyos társadalmi körülmények között, bizonyos emberi sorsok és lelki alkatok számára a legmegfelelőbb kegyességi formát és gyülekezeti közösséget jelent. Ha nem tartják ezeket a sajátosságokat a kegyelem feltételének, a közösségüket egyedül üdvözítő helynek, nem tekintjük őket — vallási értelemben — szektának, hanem keresztyén testvéreknek, akikkel összefűz a közös hit.” Ezzel szemben három ponton hangsúlyozza az egyház szolgálatát a pünkösdié felé. Az első, amiben az egyháznak üzenete van a pünkösdié felé az, hogy a bűnbocsánat evangéliuma nagyobb minden karizmánál. A második: Isten Igéjének objektivitását kell hangsúlyozni, azt, hogy az Ige több mint az átélés. A har-

madik pedig a keresztyénség szociáletikai nézőpontja. Eszerint a pünkösdimozgásban sok a világszerte, befelől forduló elem.

W. J. Hollenweger egy újabb cikkében arra is kísérletet tesz, hogy választ keressen arra a kérdésre: „Mi lesz a pünkösdi mozgalom jövője?” Válasza a következő: „Két lehetősége van. Alkalmazkodhat a keresztyénség fővonalához úgy, hogy rögzíti a maga (fundamentalista) teológiáját és sajátos liturgiáját. Az európai és észak-amerikai pünkösdi egyházak nagyobb részének iskoláiban és szemináriumában ez a fejlődési irányzat erőteljesen érvényesül, ámber e téren még jelentős különbségek vannak az olaszországi és az USA-beli pünkösdiel között. (Az olasz pünkösdiel hazájuk protestantizmusának kétharmadát alkotják. Közvetlen, és a tagok részvételét lehetővé tevő istentiszteletükkel Dél-Olaszországban éppen arra a néposztályra gyakoroltak erőteljes vonzást, amely alig lehetősé fől a többi protestáns, vagy akár a római egyházban.)

A másik lehetőség az, hogy a pünkösdi mozgalom valóságos proletár egyházzá alakul, amely immár nem annyira bibliai igazolásokat keres a kisemmizettek szenvedéseire, hanem kialakít egy olyan keresztyén reménységet, amelyből aztán kiformalódhat egy eredeti szegénynépi teológia, iratlan liturgiával és nem polgári szociális és politikai programmal. Ilyen irányú fejlődés kezdeteit szemlélhetjük Afrikában és Latin-Amerikában. Néhány szakértő úgy véli, hogy az afrikai és latin-amerikai keresztyénség 2000-re létszámban felülmúlja majd a másik világrész keresztyénségét. Szerintük ennek a keresztyénségnek a többsége, vagy legalábbis tekintélyes része, ehhez a kötetlen-iratlan pünkösdi típushoz fog tartozni, amely többé nem rendszeres és okszerű módon gondolkodik, hanem jelképekben és asszociációkban. Ennek a keresztyénségnek fő közlési eszköze nem a könyv vagy az újság lesz, hanem a példabeszéd, a kórus, a TV és a rádió. Mindez magával hozhatja az ökumenikus közösség válságát, ha pedig ez a szükség tényleg bekövetkezik, akkor a teljes ökumenének számos megoldást kell tennie a módozatokra nézve, amelyek segítségével a teológiai és szervezeti közösség megvalósítható ezzel az egyre növekvő keresztyén irányzattal.⁵⁷

Dr. Szigeti Jenő

JEGYZETEK:

1. A belmisszió történetén belüli folyamatra jól utal: *For-gács Gyula: A belmisszió és a cura pastoralis kézikönyve. Pápa, 1925. Különösen a 139. kk. oldalak. — 2. M. B. Hand-spicker—L. Vischer: The Pentecostal Movement in Europa. The Ecumenical Review XIX. 1. (1967. jan.) 37—47. old. Az idézet 37. oldalon. Wesleyről: Martin Schmidt: John Wesley. Zürich—Frankfurt, 1953. — Dr. Kriege Ottó: A metodizmus (Bp. é. n.). 24. p. — 3. Dr. Pröhle Károly: Mi a fundamenta-lizmus? Lp. 1969. 10. 599—600. — L. Steiner: Mit folgenden Zeichen. Eine Darstellung der Pfingstbewegung. Basel, 1954. (irod.) 169—178. — 4. W. J. Hollenweger: Handbuch des Pfingstbewegung. Zürich, 1965. — 5. Schütz Antal: Titkok tudomány. Bp. 1940. 180. old. — 6. For-gács Gyula: i. m. 139. — 7. N. Bontwetsch: Die Geschichte des Montanismus. 1881. Labriolle P. de: Les sources de l'histoire du Montanisme. Paris, 1913. — K. Aland: Der Montanismus und die klein-asiatische Theologie (Kirchengeschichtliche Entwürfe), Güters-loch, 1960. — 8. Összefoglaló munka: Chambon: Der Französische Protestantismus. 4. kiad. 1939. — Régi, de alapvető munka: *Brav: The revolt of protestants of the Cevennes. 1870. — 9. Vö. 2. sz. jegyzet. — 10. L. Steiner: i. m. 135—168. old. — 11. L. Newbiggin: The Household of God. New York 1953. 94. old. Fiendship Press. — 12. Ludwig Eisenlöffel: Egi tűz a földön. Bevezetés. Ford. Haury Gézáné — (Az utóbbi 15 esztendőben a karizmatikus mozgalmak hatalmas mértékben elszaporodtak és irodalmuk is áttekin-tetetlen színté). — 13. W. J. Hollenweger: A pünkösdi moz-galom és a harmadik világ. Ecumenical Press Service 1969. — Lelkésztájékoztató (Baptista 1970. ápr. 36—37.). — 14. M. B. Handspicker—L. Vischer: i. m. 38. old. — A néger gyüleke-zetek határsárl a legjobb összefoglalója: Hils Bloch—Hoell: The Pentecostal Movement. Oslo—London 1964. — 15. Konrad**

*Algermissen: Das Sektenwesen der Gegenwart. Paul Pat-loch Verlag. Aschaffenburg. 1961. — 16. John J. Sherril: The speak with other Tongues. McGraw—Hill. Inc. 1964. New York — németül: Sie sprechen in anderen Zungen Karl. Fix Verl. Schorndorf (Württ) 1967. — A továbbiakban a külön meg nem jelölt adatok forrása ez a könyv. — 17. Cincinnati Inquirer 27. jan. 1904. — 18. J. L. Sherril: 53. A többi nyilat-kozat. 52—53. — 19. J. L. Sherril: i. m. — L. Steiner: 23—93. — 20. Szigeti Jenő: A walesi ébredés sajtóvisszhangja Ma-gyarországon (1972. kézirat) — vö. A magyarországi ös-keresztyén felekezet története. (Bp. 1969. kézirat) — 21. For-gács Gy.: i. m. 139. — 22. Szalay József: A berlini értekezlet után. Keresztyén. Evangélist. 1905. aug. 97—98. — uö. Nagy-beeskerekötől Berlinig és vissza. uo. 101—104. Vértes L.: Jegy-zetek az Élő Keresztyének szövetségének berlini nagygyüle-séhez. Mustármag. 1905. okt. 134. kk. old. — nov. 136—138. — 23. L. Steiner: i. m. 31—38. T. B. Barrat iratai németül: „Die Wahrheit über die Pfingstbewegung” — „Verein für entschiedenes Christentum” Basel. — angolul: „In the Days of the Latter Rain.” Elim Publishing Co. Ltd. London — „The Baptism with the Holy Ghost and Fire” Gospel Pub-lishing House, Springfield, Mo. A skandináv országok pün-kösdi történetéhez: Nils Bloch Hoell The Pentecostal Move-ment: Its Origin Development and Distinctive Character. Oslo and London 1964. — Wolfgang Schmidt: Die Pfingst-bewegung in Finnland. Helsinki 1935. — Levi Petrus: Memoi-er. 3 k. Filadelfia Förlaget. Stockholm. — 24. L. Steiner: i. m. 51—60. — J. Paul és a belmisszió kapcsolata: *For-gács Gy.: i. m. 137. és P. Fleisch: Die moderne Gemeinschaft-bewegung in Deutschland II. 2. 1957. — J. Paul művei: „Ein volles Pfingsten” — „Verein für entschieden Christentum” (Basel) — „Das seine Herz” — „Schon hier selig. (I. II.) Christlicher Verlag Fritz Franz, Atdorf bei Nürnberg — Wie kommet du zur Ruhe? (uo.) — In Jesus Handen (uo.) — A német pünkösdiel történetéhez: Christian Kurst: Fünfzig Jahre deutsche Pfingstbewegung. Mülheimer Richte. Atdorf bei Nürnberg. 1958. (irod.) — Paul Fleisch: Die Pfingstbewe-gung in Deutschland. Hannover. 1957. — Eugen Edel: Der Kampf um di Pfingstbewegung. Vesley Emil, Hamburg Mül-heim Ruhr. — 25. L. Steiner: i. m. 60—61. — Der Krek en de Pinkstergroepen Hederlijk Sohrijven van de Generale Synode der Nieder-Landse Hervormde Kerk, 's Gravenhage 1960 — De Pinkstergemeente en de Kerk. De Broederschap van Pinkstergemeente geeft antwoord an hot Herderlijk Schrij-ven van de Generale Synode Nederlandse Hervormde Kerk, Rotterdam (Groningen) 1962. — 26. L. Steiner: i. m. 38—51. — (Irod.: 207—209) — Donald Gee: The Pentecostal Movement. Elim Publishing Co. Ltd. London, 1969. — 27. L. Steiner: i. m. 61—66. — Johannes Widmer: Im Kampf gegen Satans Recht. 3. Vols Berlin. 1938—1952. — Oswald Eggenberger: Evangelischer Glaube und Pfingstbewegung, mit besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in der Schweiz, Zollikon. 1956. — 28. L. Steiner: i. m. 67—69. — 29. Uo. 70. — 30. Uo. 66—67. — 31. Uo. 70—72. — 32. Uo. 72—74. — 33. Apostoli Hit. 34. sz. 7. old. D. Nikoloff beszámolója. — 34. Pl. Mihók Imre: 1933—34-ben a vendek között dolgozott. Lercz János Romániában is úttörő munkát végzett, majd 1935-től a Rá-roha házaspár, majd pedig a Sárkány testvérek Csehszlová-kiában dolgoztak. — 35. Siroki István: visszaemlékezései szent-rint. — 36. K. Algermissen: i. m. — 37. I. m. 39—40. L. Steiner: i. m. 125—132. — 38. Anyaga: Europesko Pfingstkon-ferencie. Stockholm 1939. június 5—12. Förlaget Filadelfia. Stockholm. 1939. 432. old. Magyar küldöttek: *Foerster J., Si-roki I., Tómi J.: Beszámolójuk. Apostoli Hit. 1939. 8. 4. Siroki István: Látogatásom a Stockholmban tartott Európai Kon-ferencián. 2—5. old. — 39. Verheissung des Vaters. 1967. 10. sz. P. S. Brewster: Die Welt-Pfingstkonferenz im Brasilia. — 40. I. m. 205—206. — 41. Verheissung des Vaters. 1958. jan. — 42. idézi: L. Eisenlöffel: Egi tűz a földön. 1963. az upp-salal lelkesértekezlet jegyzőkönyvének 239. oldala nyomán. — 43. Liche. 1958. jún. 9. Idézi: L. Eisenlöffel. — 44. Stimme zum Krichlicher Leben. — nyomán L. Eisenlöffel idézi. — 45. Tagfelvételi alapok az Egyházak Világtanácsába. Bh. 1961. jún. 1. 4. old. — Rex Davis: Locusts and wild Honey. They charismatic renewal and the ecumenical movement. (The Risk Book Series.) — 46. M. B. Handspicker — Lucas Vischer: i. m. — W. J. Hollenweger: The Pentecostal Movement and the WCE. Ecumenical Review. XVIII. 3. 310—320. — Kilian McDonnel: The Ideology of pentecostal conversion. Journal or Ecumenical Studies. 1968. 1. 105—126. — 47. Ludwig Eisen-löffel: Pfingstbewegung im Gespräch. Die Verheissung des Vaters. 1966. nov. 11. sz. 4—5. „Ökumenikus tanácskozás Gun-tenben” (Kéziratok jegyzőkönyv) — 48. Az ökumenikus saj-tószolgálat közleménye a találkozóról, amelyet a fenti kéz-iratok jegyzőkönyv idéz. Ezen kívül a magyar résztvevők (*Palotay Sándor, Fábian József*) szóbeli beszámolóira is tá-maszkodtam. — 49. A pünkösdiel Uppsalában: — *Laczkovszki János: Uppsala. 1968. Bh. 1968. aug. 122. old. — „Who's Who Uppsala '68” WCC. Genf. 1968. (Eszerint 7 pünkösdi részt-vevője volt a világyűlésnek) — 50. Vö. 2. sz. jegyzet — 51. Vö. 49. — 52. Huszti Kálmán: Tapaszlatok az EVT uppsalai nagygyűlésén. Ref. Egyház 1968. okt. 204. old. — 53. Pröhle Károly: Az LVSZ nagygyűlése. Lp. 1969. 6. 357—360. old. (II. 3. B. téma) — 54. Veöres Imre: Enthusiasztikus keresztyénség Lp. 1970. júl. 401—413. — 55. W. J. Hollen-weger: Enthusiastisches Christentum. Zürich 1969. — Kardos László: Egyház és vallásos élet egy mai faluban. Bp. 1969. Kossuth. — 56. Érdekes, hogy Kardos László kandidátusi vi-tája során dr. Gunda Béla — a vita egyik opponense — is emellett kardoskodott (Alföld, 1961.) — 57. W. J. Hollenweger: A pünkösdi mozgalom és a harmadik világ. Ecumenical Press Service, 1969. — Lelkésztájékoztató (Baptista. 1970. ápr. 36—37.).****

Az iszlám – társadalmi rendszer?

A vallás és az állam

Az iszlám teológusai az „institutio religionis islamicae” (nizámu-l-’iszlám) vitathatatlan alapelvűül a vallás és az állam (ad-dínu va-d-daula) szétválaszthatatlanságát vallják. Sőt azzal dicsekednek, hogy míg a többi kijelentett vallás (ad-dijánátu-sz-szamávija: a zsidóság és a keresztyénség) az emberi-társadalmi élet egy bizonyos körére szorítkozik (a zsidó vallás népi jellegű; a keresztyénség noha világvallás, de szent könyveiben *nyoma sincs kidolgozott társadalmi programnak*), addig az iszlám tökéletes vallás (dín kámil), benne a vallási és a politikai élet oly szorosan egybeforrt, hogy a kettőt sem elkülöníteni, sem szétválasztani többé már nem lehet. Az iszlám tehát hívei számára vallási, politikai, társadalmi, gazdasági *egység*, amelybe mindaz beletartozik, amit mi civilizációnak nevezünk. Ezért *minden politikai, gazdasági, kulturális állásfoglalás egyszersmind vallási álláspont* is, ugyanígy a vallási megújulás mindig határozott politikai elkötelezettséggel jár. Természetesen nem állítható, hogy ilyen kölcsönhatás csupán az iszlám sajátja lenne, de rendkívül fontos kihangsúlyozni azt, hogy ez a felfogás az iszlámban válik tudatos teológiai alapelvvé, s így a *teológiai-politikai önértelmezés kulcsává* más vallási vagy ideológiai rendszerekkel szemben.

A harmadik világ ideológiája

„— Az iszlám a harmadik világ *ideológiája*!”
„— Az iszlám a harmadik világ *szocializmusa*!”

Üres vallási propaganda, kérkedő politikai jelszavak ezek? Egy bizonyos: az iszlám terjed a harmadik világban. A vallási jelszavak politikai tartalommal telítődnek: a harmadik világ nem maradhat örökké „harmadik”! A keresztyén misszió szinte tehetetlen az „iszlám hódítással” szemben, már az is eredménynek számít, ha az iszlám nem a keresztyénség kárára terjed. „A keresztyénség, mint a gyarmatosító imperializmus ideológiai támasza, nem lehet többé riválisa az iszlámnak a felszabadult népek körében, *a marxizmussal persze más a helyzet...*” — magyarázta kimérten egy fiatal muszlim teológus...

A marxizmus: „keresztyén társadalmirendszer-pótlék”

Így látja az iszlám a marxizmust, és ezzel már meg is adja a feleletet a marxizmus kihívására: „*Ha marxista lettél, már keresztyén vagy!*” — hangzik a tömör válasz, amely zavarba ejt minket (keresztyént, marxistát egyaránt), de nagyon kedvelt mondas a fiatal iszlám teológusok és a muzulmán értelmiség körében, nem is ok nélkül. Mindenekelőtt legitím — hangsúlyozom! — iszlám teológiai magyarázatot ad a marxizmus létrejöttének „szükségyszerűségére”, s ezzel eljut annak bizonyítására, hogy az iszlám világában a marxizmus idegen „vallási” elem, s ezért eleve el kell utasítani.

Isten végső kijelentése a Korán, amelyet küldöttével, Mohammed prófétával közölt — hangoztatják az iszlám követői. A Korán a teljes emberi életre vonatkozóan Isten tökéletes akaratát közvetíti az ember-világ felé. Ezért az iszlám elsősorban nem vallási intézmény, hanem az egész emberiség boldogítására Istentől alkotott társadalmi rendszer, amely a maga tökéletességével fölöslegessé tett minden más vallást,

köztük az iszlám által elismert, vagy inkább eltűrt kijelentett vallásokat is: a zsidóságot és a keresztyénséget (ad-dijánátu-sz-szamávija, ahlu-l-kitáb, ahlu-d-dzimma)¹.

Az iszlám keresztyén ellenes polémiaja ma már nem marad meg bizonyos dogmatikai tételek kritikájánál, hanem a keresztyén vallás történeti szerepének bírálólatává bővül. A „páli teológiai fordulat”² után a keresztyén vallás egyre inkább elvesztette „Krisztus törvényével” (seri’atu-l-Maszih)³ való kapcsolatát, s lelki (rúhání) közösséggé vált, eljátszva az Isten törvénye (seri’atu-lláh) szerint berendezett igazságos társadalom felépítésének a lehetőségét. Így a keresztyénségből hiányzik az, ami az iszlámot társadalmi rendszerré (nizámun-idstimá’i) teszi, ti. a törvény (tasri’c). A keresztyénség tehát nem tökéletes vallás, hanem hiányos (dín náqisz). A keresztyén vallás ui. nem nyújtott az emberiségnek történelmi megjelenése óta Istentől származó igazságos társadalmi modellt (namúzads), jóllehet az individuális etika területén szép eredményeket mutatott fel³. Ez az oka annak, hogy *ellentétbe került a hit* (individuális kegyesség) *és a tudomány* (a világi érdekekért folyó kutatás) a „keresztyén világ” országában. E folyamatnak terméke a marxizmus, melynek társadalomkritikája kifejezi azt az elégedetlenséget, amely a tudomány részéről a keresztyén vallással szemben támad, valláskritikája pedig azt a gyűlöletet, amelyet a társadalmi megújulásért küzdő osztály a társadalmi problémákra érzéketlen egyház iránt táplál. Így a marxizmus a történelmi keresztyén vallás hiányos volta miatt a keresztyén egyházak történelmi szereplése folytán felhalmozódott tudományos és társadalmi elégedetlenségből szükségszerűen adódó „keresztyén” társadalomfilozófia, amely módszerében (minháds), gondolkodásmódjában alapvetően keresztyén maradt még akkor is, ha ateista⁴.

Az iszlám az egyedül lehetséges társadalmi rendszer (an-nizámu-l-idstimá’i): a hit és a tudomány (al-cilmu va-l-’imán) tökéletes egysége, míg a keresztyénség hiányos vallás: nincs társadalmi rendszere⁵, a marxizmus pedig hiányos (keresztyén) társadalmirendszermodell „vallás” nélkül.

A marxizmus az iszlám felfogása szerint nem csak azért „keresztyén”, mivel a „hiányos” keresztyén vallás „társadalmirendszer-pótléka”, s mint ilyen a keresztyén civilizáció és kultúra megőrzője, hanem azért is, mert benne a „keresztyén túlzás” (gulú) egyik veszélyes formájával találkozunk. Az iszlám gondolkodásmódja és problémamegoldási módszere (minhádsul-’iszlám) az átfogó, mértékletes, kiegyensúlyozott tárgyalási mód (as-sumúl, al-ictidál, at-tavázun), amelyben egyháznak-államnak, hitnek-tudásnak, társadalmi egyenlőségnek és kiváltságoknak, „törvénynek és evangéliumnak” vélt ellentéte tökéletes egységre jutott, s ennek megbontása (gulú) az isteni világrend tönkretételét (faszád) jelenti. Ezért az iszlám a marxizmus térhódításában elsőrenden nem az „ateizmus rémét” látja, hanem a „keresztyénség rémét”, azaz egy „keresztyén társadalmirendszer-pótlék” előretörését, amely mint „szellemi gyarmatosítás” — ebben a veszélye! — az iszlám társadalmi rendszerét az iszlám világ határain belül morzsolja fel.

Az újjászülető iszlám tehát önmagát mint társadalmi rendszert értelmezi, és állítja szembe mindazzal, ami nem iszlám: elsőrenden az imperializmussal és a marxizmussal. Így bár sajátos módon, de mindmáig megtartotta — sőt egyre elmélyíti — dualista világ-felfogását, mely szerint a világot két részre osztja:

az iszlám világára (daru-l-'iszlám — vö. civitas Dei) és a még meghódításra váró területre (daru-l-harb — vö. civitas diaboli).

*A társadalmi szolidaritás
(at-takáfulu-l-idstimáfi)*

Mind a Korán, mind pedig a kánonizált (muttafaq calejhi) prófétai hagyomány sokrétűen foglalkozik az ember, a világ és Isten viszonyával. Lássunk erre vonatkozóan néhány részletet:

„Akkor így szólt Urad az angyalokhoz: *Íme, megalkotom azt, aki a földön örökösbe lép. Ezek így szóltak: Hogy tehetsz örökössé olyat, aki pusztítást visz a földre és vérrel mocskolja be azt; mikor itt vagyunk mi, áldunk és magasztalunk téged szentségedhez illő tisztaságban. Erre ezt felelte: Én már tudom azt, amit még nem tudtok.*”

„*Ő az, aki a föld örököséivé tett benneteket. Egyeseket közületek — mint lépcső fokait — mások fölé emelt, hogy próbára tegyen titeket abban, amit rátok bízott...*”

Így szólt Isten küldötte:

„*Íme, a világ üdén virul! Isten volt az, aki örököséivé tett titeket benne, és figyelj: mit kezdtek velem.*”

„*Övé a menny és a föld birodalma, s a dolgok Istenhez visszatérnek. Az éjszakát a fénybe oltja, hajnalt önt a sötétre, jártas titkaiban a szívek rejtekének. Higgyetek Istenben és az Ő küldöttében! Osszatok abból, mi fölé Ő rendelt titeket, mert akik hisznek és adakoznak, bő a jutalmuk.*”

„*Mindent, ami égen s földön van, hasznatokra adta. Ebben is meggyőző jelek vannak azoknak, akik gondolkoznak.*”

Így szólt Isten küldötte:

„*Az egész teremtett világ Isten háztartása. Ő azt szereti legjobban, aki legnagyobb hasznot hajt az Ő háztartásának.*”

Isten küldötte mondta:

„*Én csak ember vagyok, ti mégis peres ügyeitekkel jöttök elém. Előfordulhat az, hogy valamelyikőtök hamis bizonyítékot hoz fel testvére kárára, s én aszerint ítélek, amit hallottam. Így, ha valakinek testvére jogát ítéltem oda, nem adtam neki mást, csak egy részt a pokol tüzéből.*”

Így szólt Isten küldötte:

„*A muszlim a másik muszlim testvére: nem nyomhatja el, s nem szolgálthatja ki!*”

„*Ő az, aki leigázta számotokra a földet, járjatok rajta, éljete az Ő gondviseléséből, de a feltámadáskor majd feleltek előtte.*”

Így szólt Isten küldötte:

„*Nincs jobb annál, mint ha valaki kezének munkájából él. Dávid (király), Isten prófétája — békesség vele! — saját kezének munkájából élt.*”

Isten küldötte mondta:

„*A leggonoszabb vendégség a lakodalom: meghívják rá a gazdagokat és kihagyják a szegényeket.*”

Áisa, a Próféta felesége mondta:

„*Bejött hozzám egy asszony két lányával kéregetni, de nem talált nálam mást, csupán egy datolyát. Odaadtam hát neki, mire ő szétoztotta a két lánya között, de ő nem evett belőle. Miután elmentek, megérkezett a Próféta — Isten áldja meg őt! —, s én elmondtam neki az esetet. Erre így szólt: »Aki hírét veszi ezeknek a lányoknak és jót tesz velük, védelméül lesznek annak a pokol tüze ellen.«*”

Így szólt Isten küldötte:

„*Gábrriel (arkangyal) annyira lelkekre kötötte a szomszédom sorsát, hogy azt kezdtem hinni, még örökösömmé is megteszi.*”

Így szólt Isten prófétája:

„*Istenre eszküszöm, hogy nincsen hite annak, aki tele gyomorral tér éjszakai nyugalomra, szomszédja pedig éhezik mellette.*”

„*Láttad-e azt, aki tagadja az igaz vallást? Ő az, aki eltaszítja magától az árvát és nem gondol a szegények ételével.*”

„*Az igazságos társadalom szerzője Isten még akkor is, ha az hitetlen, de nem szerzője elnyomó rendszernek még akkor sem, ha az hívő.*” (Ibn Tejmija)

„*Isten azt parancsolta nekünk, hogy ne nuugodjunk bele az elnyomásba, a hitetlenségbe és a tudatlanságba — még ha tudjuk is, hogy ezek Isten rendelése alapján az Ő akaratából vannak —, sőt megparancsolta, hogy harcoljunk a társadalmi élet visszás jelenségei ellen, s mindent megtegyünk azok megváltoztatására.*” (Adnán Zarzúr)

Ezekből az idézetekből néhány dolog első olvasásra is világos:

Isten a teremtett világot az emberi nem kezére adta, hogy mint az ő sáfára, helytartója, örököse a földön, éljen a föld (és a teremtett világ) javaival. Ez a megbízás nem egyes embereknek, sem embercsoportoknak, nem is egy vallási közösségnek, mondjuk az iszlám híveinek, hanem az emberi nemnek, a mindenkorli embervilágnak szól, megszorítás nélkül. Ebben az emberek teljesen egyenlők — kulluhum cibádulláh — mindannyian Isten szolgálói.

A világot Isten az ember számára hasznosíthatóvá tette (dsacala lakumu-l-'arda dzalúlá). Ezért nevezi a Korán a föld minden kincsét és termését „javaknak” (tajibát), figyelmeztetve arra, hogy ezek Istentől adott „jók”, melyekkel az ember saját hasznára szabadon élhet. Sem a természet elsajátítása érdekében végzett munka, sem annak fáradságos volta nem Isten büntetése, hanem az ember iavára adott lehetőség. Ezért, aki megveti a földi javakat és a megszerzésükre irányuló munkát (szerzetesség), Isten akaratára és törvénye ellen vétkezik.

A munka végzéséhez Isten az embert képességekkel ruházta fel. A képességekben azonban különbség van: az emberek testi, lelki, szellemi adottságai tekintetében a tehetetlenségtől a kiválóságig igen széles skálán helyezkednek el. Ennek a differenciáltságnak (tafavut) természetes és logikus következménye az alá- és fölérendeltség az emberek közti kapcsolatokban, s maga a társadalmi egyenlőtlenség is.

Az iszlám amikor mint túlzást elutasítja a kommunizmus mesterséges egyenlősítését és az imperializmus felelőtlenségét abban, hogy nem szab határt a képességek uralmának, saját módszertani alapelveihez ra-

gaszkodik: az átfogó, mértékletes, kiegyensúlyozott problémamegoldási módszerhez, amely nem enged meg semmiféle túlzást. Az iszlám, mint társadalmi rendszer *társadalmi szolidaritás* (takáful idstimáci), az *emberi együttműködés* tökéletes, harmonikus világa, helye van benne a gazdagoknak és a szegényeknek, az állandóság, a megszilárdulás lehetőségének éppúgy, mint forradalmi változásoknak.

„Az emberek képességük szerint termelnek,
és jámborságuk szerint fogyasztanak”

Rendkívül népszerű mondat ez, sokszor hallani mohammedán ideológusok (főleg siíták) nyilatkozataiban, s ennek következményeként egyre gyakrabban felbukkan a „nyugati” politikai szakirodalomban is. Az idézett mondatnak a lényege az, hogy minden ember a képességei szerint vesz részt az anyagi (és szellemi) javak megtermelésében, de a fogyasztás szempontjából a belső valláserkölcsei, lelkiismereti kényszer (qúvatu-l-váziaci-d-dákhilí, avi-n-nafszi) kontrollja alatt áll. Ez a belső erkölcsi-lelkiismereti tényező („jámborság”) azonban csak kiegészítő faktor (cámil mukmil) az iszlám állam által intézményesen, társadalmi szinten megszervezett „szolidaritási rendszer” (at-tanzímut-tasrici li-t-takáfuli-l-idstimáci) mellett, amelynek két szintje van:

a) A *természetes közösségi viszonyok* szintje: ide tartozik a szűkebb családi, a kiterjedt rokonsági, valamint a szomszédi kapcsolatok és egyéb, emberi érzelmeken alapuló spontán alakult viszonyok. Bár ezen a szinten nagy szerep jut a szeretetnek, a megszánnak és más érzelmi tényezőknek, a szolidaritás vállalása azonban itt sem jólétkonykodás (ihszán), hanem jogi kötelesség (tasrici ilzámí).

b) Az *iszlám állam által intézményesített* „társadalmi szolidaritás” megvalósítása korunkban elérhetetlennek tűnik. Az iszlám ideológusait bizonyos optimizmussal tölti el az arab világ olajkincse, amelynek segítségével legalább a nyomort meg lehetne szüntetni az iszlám országokban, de konkrét javaslatok helyett inkább a dicső múlt (pl. Omar kalifa kora) tanulságos példáján merengenek, amikor az államkincstár nemcsak a mohammedán lakosság szegényei-

nek biztosított tisztességes megélhetést, hanem a megtört vallások (ahlu-d-dzimma) elesettjein is segítette a fejadó (dsizja) elengedésével és más juttatásokkal, hogy koldus ne legyen egy se közöttük.

A mai fiatal mohammedán gondolkodókra elsősorban nem a reális lehetőségek körültekintő mérlegelésén alapuló konkrét iránymutatás a jellemző, hanem a múlt örökségének, értékeinek féltékeny őrzése, a bátor, harcos kiállás az iszlám mellett, vitára való készség az iszlám igazságának védelmében, feltétlen hit az iszlám jövőjében, végső győzelmeben, amely elhossa az embervilág számára a boldogulást. Ugyanakkor könnyen beérik hangzatos, nem elkötelező szólammokkal, gondolkodásmódjukra inkább a *reagálás*, mint a kezdeményezés jellemző, ezért sokszor úgy tűnik, hogy az iszlám rendszere csak más ideológiai vagy társadalmi rendszerekkel *szemben*, mintegy azok „ellenére” létezik és ebben a szembenállásban ragadható meg.

Németh Pál

JEGYZETEK:

1. Mindhárom kifejezés elsősorban a zsidóságra és a keresztényiségre vonatkozik. Az „ad-díjánátu-sz-szamávija” (=égi eredetű vallások) kifejezést a fundamentális teológiában használják, az „ahlu-l-kitáb” (isteni eredetű könyvek birtokosai) megjelölés jellegzetesen koráni szóhasználat, a tóra, a zabúr (zoltárok) és az indsíl (evangélium) népeire vonatkozik, tehát a zsidókra és a keresztényekre. Az „ahlu-d-dzimma” (=az iszlám kebelébe tartozó nem muszlimok) jogi-politikai kifejezés. Kezdetben csak a zsidókra és a keresztényekre értették, de politikai érdekek miatt más népekre is kiterjesztették (pl. a perzsákra). — 2. Az iszlám teológusok Krisztus küldetését Mózes törvényének (sericat Múszá) kiteljesítésében („betöltésében”) látják, s szívesen idézik az evangéliumok ide vonatkozó helyeit, mindenkéltűn a Hegyi Beszédet, amely szerintük töredékesen ugyan, de mégis megőrzött valamit az „eredeti Evangéliumból”, ugyanígy a trinitástan ellen is az evangéliumokból érvelnek (Jn 17,31). Pál apostolt pedig egyenesen „az eredeti kereszténység” meghamisítójának tartják, leveleit pedig minden hamisan gyökerének, ami a keresztényen vallásban megtalálható. — 3. Szerzetesség — 4. A marxizmusnak a keresztényiséggel való szemben állása az iszlám szemszögéből nézve csupán látszólagos, s *nem valóságos*. Ez a látásmód nem idegen a keresztény teológiától sem. Emlékezzünk Hermann Kutter határozottan pozitív teológiai kiállása a marxizmus (szociáldemokrácia) mellett (Sie müssen . . .), amely a XX. sz.-i teológiai eszmélődés szerves része — ha nem éppen elindítója — volt. — 5. Az imperializmus negatív „társadalmi rendszer”: a létért való küzdelem káoszának labilis egyensúlyi helyzete, amelyet „gazdasági” gyarmatosítással lehet csak fenntartani.

A római katolikus katechézis világhelyzete (1.)

Katechetikai Világkonferencia

Annak a figyelemre méltó katechetikai „tavasznak”, melynek napjaink római katolikus egyházában is tanúi lehetünk a II. Vatikáni Zsinat jelentős ösztönzései után igazán döntő lökést az 1971 őszi Rómában rendezett *Katechetikai Világkongresszus* adott. E nagy jelentőségű konferencián magyar részről Ijjas József kalocsai érsek vezetésével öttagú delegáció vett részt. A kongresszus legfontosabb megállapítása ebben a felismerésben summázható: *a katolikus katechéta-képzés reformra vár, melyet az egyházmegyékben (püspökségekben) kell megvalósítani a különböző szükségletek és lehetőségek szerint*. Világszerte problémává vált a hitoktatás. Minthogy pedig a hitoktatás a lelkipásztori munka egyik legfontosabb ága, rendkívül sürgősnek látszik a *papság* katechetikai tovább-

képzése. Minden országban kívánatos azért *kutató, kísérleti és tudományos* központok felállítása. A katechéta-képzés működése csak az apostolotudóktól kapott megbízatás alapján és csak az ő irányításuk alatt lehetséges.

A katechézis célja: a keresztény élet megvalósítása és az eucharisztikus asztal felfedezése, gyakorlása. A modern katolikus katechézisnek *krisztocentrikusnak, teocentrikusnak és antropocentrikusnak* kell lenni. A jó katechézisnek *hermeneutikai* jellege van: az *evangélium érthetővé tétele* a végcélja minden katechetikai fáradozásnak. Minden keresztényen lehet hitoktató. A hitoktató szolgálat azonban komoly *képzést, továbbképzést és önképzést* igényel. Megvalósításához *szakemberek és nemzeti katechetikai központok* munkája szükséges.

Directorium Catechisticum Generale

A jelenlegi katolikus hitoktatást alapvonalaiiban szabályozó *Directorium Catechisticum Generale. Sacra Congregatio Pro Clericis. Libreria Editrice Vaticana 1971*, ugyancsak Rómában jelent meg, mint látható, a Katechetikai Világkonferencia esztendejében. A rendelkezés — többek között — előírja, hogy minden országban állítsák fel a püspökök a katechetikai továbbképzéshez szükséges *nemzeti-egyházi szervezetet*. Nemzetközi szinten olyan *főiskola* létrehívását látja szükségesnek, mely főiskola a katechézis *tudományára* készítene fel a hallgatóit. Alsóbb szinten, a papság ki- és továbbképzésével az egyházmegyei katechetikai bizottságoknak kell foglalkozniuk. Követelmény: a katechéta ismerje meg a *hitet, az emberi tudományokat és a módszertant*. A hitoktatás legyen gyakorlati. Nőjön bele az életbe. A katechézis alapja a katechéta komoly lelki élete kell legyen. Az Utasítás foglalkozik a hitoktatási szervezetek kérdésével is. Előírja, hogy a püspök az egyházmegyei katechetikai bizottságon keresztül intézkedjék a hitoktatás és katechéta-képzés ügyében. Hívjon létre *regionális* szervezetet, mely az egyházmegyék közötti tapasztalatcserét biztosítja, továbbá olyan *nemzeti* szervezetet, amely más nemzetekkel teremt gyümölcsöző kapcsolatokat a hitoktatás továbbfejlesztése érdekében. Foglalkozik az Utasítás a hitoktatás gyakorlati, lelkipásztori végrehajtásával is. Mivel Isten igéjének hirdetése lelkipásztori feladat, ezért ehhez *püspöki bizottságot*, valamint állandó végrehajtó szervet kell alkotni minden nemzeti egyházban. Minden nemzet készítsen a helyi sajátosságokat és az egyetemes irányelveket figyelembe vevő, ezeket összehangoló nemzeti Directorium Catechisticumot. MÉRJÉK fel országukban a hitoktatás helyzetét, lehetőségeit és nehézségeit. A helyzetfelmérést programkészítés kövesse: valóságos célok kitűzése és a célhoz vezető eszközök megkeresése, megtervezése. Legyen feladatuk a szentségek vételére való helyes felkészítés, valamint a gyermekek és felnőttek hitoktatásának, a családi hitoktatásnak előkészítése.

Az Ötödik Püspöki (Katechetikai) Szinódus

1977. szeptember 30-án a Sixtus-kápolnában ünnepélyesen koncelebrált szentmise keretében nyitotta meg VI. Pál pápa az V. Püspöki Szinódust, mely a katechézis mai helyzetével és problémáival foglalkozott. A pápa homíliájában figyelmeztette a püspököket arra a félelmetes feladatra, amelyet az Úr bízott rájuk, amikor elhívta őket az evangélium hirdetésére. A szinódus az evangélizáció egyik konkrét megvalósításának tekinti a katechézist. Olyan feladatnak, mely szorosan összefonódik az egyház létjogosultságával és küldetésével. A szinódus összehívását különösen indokolta az a tény, hogy az elmúlt években sok nehézség jelentkezett az egyház katechetikai szolgálatában, s ez egyes vidékeken megoszlást idézett elő a hívek körében. A pápa arra buzdította a jelenlevőket, hogy a püspökök inkább a jövő felé forduljanak, s kötelezzék el magukat felelősséggel a katechézis megújítására. Hangsúlyozta, mennyire egyetért a szinódus azon állításával, miszerint a püspökökön különös felelősség nyugszik a katechézis megújításában. A püspökök örököndnek azon, hogy a katechézisben megőriztessék a teljes hűség Isten szavához úgy, ahogyan a Tanítóhivatal is századokon át hűségesen értelmezte az isteni kinyilatkoztatást. A katechézis: a keresztyén misztérium elmélykedő elmélyítése. Mint ilyen, különbözik az Isten szava megnyilatkozásának más formáitól.

Senki sem juthat el a teljes igazságra csupán valami egyszerű tapasztalatból kiindulva, anélkül tehát, hogy kellőképpen meg ne magyaráznák neki a krisztusi igazságot. Krisztus üzenetének teljes bemutatása magában foglalja az erkölcsi elvek hirdetését is. A gyermekek és fiatalok hitre nevelése azt jelenti, hogy Krisztus követésére neveljük őket. Szükség van néhány alapvető formulára is. Ezek a memorizálás segítségével megkönnyítik a hitigazságok és a keresztyén erkölcsstan megfelelő és gondos bemutatását (szentírási szövegek, liturgikus vagy egyéb imaformulák stb.). A szinódus végül is egy, az „Isten népéhez” intézett *záróüzenettel* fejezte be munkáját. Az irat hangsúlyozza a katechézis krisztusközpontúsága elvének fontosságát, majd arról beszél, hogy a katechézis *szó, emlékezés és tanúságtétel*.

A katechézis szó. A katechézis kiindulópontja a hitvallás. Célja az, hogy a hívők közössége hirdesse: Jézus, Isten Fia, Krisztus él és ő az Údvözítő! Ezért minden katechézis modellje a keresztyéni katechumenatus. Különböző módokon és formákban lehet katechézist tartani (prédikáció, iskolai hitoktatás, rádiós vagy televíziós adás). Ezért minden esetben meg kell határozni azokat a kritériumokat, amelyek alapján valamilyen kommunikációs forma valóban katechézis. Nem minden vallási tanítás egyházi katechézis önmagától. Ugyanakkor viszont egy alkalmi beszéd is katechumenális jelleget ölthet, ha eléri az embert konkrét helyzetben és Krisztus felé irányítja őt. De ilyen esetben természeténél fogva át kell adnia az evangéliumi üzenet lényeges elemeit vagy élő lényegét. Ez a lényeg nem változhat és nem lehet elhallgatni. A teljes és élő lényeg, amelyet a *hitvallás* ad át, kifejezi a Szentháromság Egy Isten misztériumát. Ezt a titkot a megtestesült Isten Fia, az Údvözítő nyilatkoztatta ki nekünk, aki mindig élő a maga *egyházában*. Hogy megkülönböztessük akár az evangéliumi üzenet teljes átadásában való hűséget, akár a hitet közvetítő beszéd hitelesen katechetikai formáját, szükséges, hogy az egyház tanító és lelkipásztori hivatalához igazodjunk — írja a dokumentum.

De a katechézis *memória, emlékezés* is. Ez az egyház tevékenységének másik alapvető szempontja. Az egyház az Úr Jézus emlékeztetése bemutatja az áldozatot, véghezviszi az anamnézist. A katechézis így összekapcsolódik az egész szentségi és liturgikus tevékenységgel. A katechézis kinyilvánítja korunk számára az Istenben századok óta elrejtett titkot (vö.: Kol 1,26). Ezért a katechézis által használt nyelvezet elsősorban a Szentírás és a hitvallás. Következésképpen a katechézis igazi bevezetés a „lectio divina”-ba, vagyis a Biblia olvasásába. De ez az olvasás a Lélek szerint kell történni, Aki az egyházban lakik akár az apostoli szolgálatban való jelenléttel, akár a hívőkben kifejtett tevékenységével. A Szentírás lehetővé teszi azt, hogy valamennyi keresztyén ugyanazt a nyelvet beszélje. Természetes az, hogy a nevelés idején emlékeztetből megtanulunk bizonyos bibliai mondasokat, különösen az Újszövetség verseit, vagy bizonyos liturgikus formulákat, amelyek világosan szentírási verseket őriznek, vagy más közös imádságokat. A hívő ember asszimilálja azokat a hitkifejezéseket is, amelyeket hosszú századok során alakított ki a keresztyének élő gondolkodása, és amelyeket átvettek a hitvallások, illetve az egyház fontosabb dokumentumai. Így a keresztyén lét beleilleszkedik abba az élő hagyományba, amely az emberek történelme során kimutatja, hogy Isten igéje Jézus Krisztusban felvette az emberi természetet. Végül a katechézis a hit dokumentumátadására. Az általa kiválasztott témák és kifejezések

módjai megfelelnek az Istenhez és az emberhez való hűségnek Jézus Krisztusban.

Végül is azonban a katechézis *tanúságtétel*. Az élő hagyományba beágyazott szó ily módon szól a mi korunknak. A tanúságtétel, elkötelezettség, inculturatio, egyházi tevékenység, lelki élet, személyes és liturgikus ima, életszentség végeredményben ugyanazt a valóságot jelzik, a *testificatio*t. A hívők közössége olyan emberek közössége, akik ma élnek meg és teszik jelenvalóvá az üdvörténetet. Azt az üdvösséget, amelyet a közösség hordoz, felkínálja korunk emberének: a bűntől, az erőszaktól, az igazságtalanságtól, az önzéstől való szabadulást... A katechézis nem szakadhat el az élő elkötelezettségtől (Mt 7.21). Ennek az elkötelezettségnek számtalan egyéni és közösségi formája lehet, lényege azonban a Krisztus követése. Az erkölcsi tanításnak, vagyis a Krisztus törvényének megvan a helye a katechézisben. Vannak tehát erkölcsi törvények és alapelvek, amelyeket elő kell adni a katechézisben, s látni kell, hogy az evangéliumi erkölcs olyan sajátossággal rendelkezik, mely messze túlmutat a természetes etika pusztá követelményein. Krisztus törvénye, vagyis a szeretet törvénye csakugyan a szívünkbe van írva a nekünk adott Szentlélek által (Rm 5,5). Másrészt a katechézis mint tanúságtétel kialakítja, kiformalja a keresztyén embert: teljesen beleteszteli őt az egyházba, elfogadja a testvéri szolidaritás minden érzelmét, azét a sorsközösség vállalását, melyet a keresztyénnek meg kell őriznie életében hívőkkel és nem hívőkkel, mindenkivel szemben, akik osztoznak az emberi család sorsában. A keresztyén erkölcsi tanítás nemcsak individuáletika; az evangélium üzenetének társadalmi dimenziója is van. A mai katechézis egyik alapvető feladata éppen az, hogy az elkötelezettség új formáit kezdeményezze és ösztönözze, főleg az igazság terén. Így a keresztyén tapasztalatból az evangéliumi élet új stílusai születnek meg, amelyek Krisztus kegyelmének segítségével az életszentség új gyümölcsöt hoznak. A dokumentum szerint, a fentebb leírt teljes katechézis megvalósításának hármasság van: találkozás Krisztus személyével, a szív megtérése és a Lélek megtapasztalása az egyházi közösségben. (L. még ugyanebben a számban *Békefi Lajos: Házasság és család* c. írását.)

Katolikus katechézis a mai Nyugat-Európában

A német püspöki kar még egy 1975-ös felmérés alapján különbséget tesz az *iskolai* vallásoktatás és az *egyházközségi* katechézis között. Mindkettőt fontosnak tartja. A kettő azonban a cél, a tartalom és a hallgatók szempontjából csak részben fedik egymást. Ez a helyzet azután adott esetben, pl. a szentségfelvétel előkészítésekor a vallásoktatás és templomi katechézis szétválasztásához vezet. Az *iskolai vallásoktatásról szóló határozat* (Synode. 1975. 1. 92 ff) elismeri, hogy manapság már a fiatalok bizonyos *stílus-törést* éreznek a hittanórákon, a hittan és a többi tantárgy között. De a szülők sem élnek azt, amire gyermekeiket tanítják. A közéletben sincs szerepe a hit szempontjainak. Az iskolai vallásitanítás anyagának feldolgozásánál, pl. a bibliai történetekre épített hitoktatás esetében nem használhatják a többi tantárgy tapasztalatra vagy kísérletezésre felépített módszerét. Míg régen a családi és közösségi élet kiegészítette a hitoktatást, s a többi tárgyban is az inkább elvont, fogalmi elemzésre épült módszerek uralkodtak, a hitoktatás szervesen be tudott kapcsolódni a tanuló életébe. Ma sokszor úgy tűnik, hogy a hitoktatás a le-

vegőben lóg, vagy legalábbis radikálisan különbözik a többi tantárgytól.

Egyes hitoktatók a tananyag átcsoportosításával, új módszerek bevezetésével próbálták áthidalni az űrt. Emiatt hagyták abba sok helyen a hatvanas években virágzó *biblikus* katechézist. Indok: kiindulópontja túl messze esik a mai fiatalság világképétől. A leegyszerűsítés azonban olykor a végletek felé vezetett. Így *Halbfas: Fundamentalkatechese*-je már nem kifejezetten keresztyén hitoktatást ajánlott az iskolában, hanem a vallásnak általában történő tanulmányozását! Mások *ökumenikus* vallásoktatást kívánnak: katolikus és protestáns gyermekek tanulják együtt a hitant! *Miller a Katechetische Blätter* 1977-es évfolyamában nem kevesebb mint *tíz jelentősebb hitoktatási módszert* különböztet meg Németországban az utolsó ötven év folyamán (vö.: *Geschichte ist Gegenwart — religionspädagogische Konzeptionen der letzten 50 Jahre*). Közös vonásuk: szeretnék megtalálni a legalkalmasabb *kiindulópontot* a hit megismertetéséhez, tartalmának feltárásához. Így született meg a *problémákra* irányított, az *oktatási célokra* irányított, a *gyógyításra* irányított stb. hitoktatás. Eközben azonban maga a keresztyén tanítás nem jutott elegendő szóhoz. A legutóbbi módszer az ún. *célmezőterv* (vö.: a Deutscher Katecheten Verein, München tankönyveivel és Grundlegungjával!) mindezeket az elemeket igyekszik egyesíteni. Egyszerre akar antropológiai és teológiai lenni. Ez a módszer a tanuló tevékeny részvételét is igényli, de nem kevesebb munkát kíván a hitoktatóktól sem. Anyagbeosztása is újszerű. Nincs kérdés-felelet, hanem valóban *anyag* van, amit közösen fel kell dolgozni. Huszonkilenc problémavázlat adja meg az indítást, teremt meg a motivációt szövegekkel, rajzokkal, karikatúrákkal. A különböző *cím-szavak* kislexikon formájában közlik mindazt, amit *év végén* meg kell tanulni. Az anyaggyűjtemény (énekek, képek, színes művészi reprodukciók) a szemléltetést, a probléma és a felelet összehangolását segíti elő. Az egész felépítés az alap gondolatot képviseli: ha Isten szava emberek által szól hozzánk, ha Krisztus maga is emberré lett, akkor kinyilatkoztatásának ma is konkrét emberi helyzetekben kell megvalósulnia. A hitoktatóknak állandóan kutatnia kell, hogyan tudja egy megadott fejlődési fokon álló növendék számára, egy konkrét területen a legmegfelelőbb célokat kitűzni, a legalkalmasabb anyagot összeállítani, ami képesíti növendékét a személyes hitben való növekedésre. Az ideál az, hogy csupa *telitalálatot* érjenek el.

A német püspöki kar egyrészt nélkülözhetetlennek tartja az iskolai vallásoktatást, másrészt azonban tudja, hogy ez sokszor — a körülményektől függően — csak annyit tud elérni, hogy a növendék valamiképpen megismerje az Isten felé vezető utat, vagy a keresztyén feleletet az élet fontosabb kérdéseire. Ezért egyre fokozottabb szerephez jut az *egyházközségi* katechézis és az ún. *felnőtt* katechézis. Nem könnyű egyértelműen meghatározni, mit értenek a német szerzők *egyházközségi* katechézisen. Általában azokat a feladatokat értik, amelyeket az iskolai vallásoktatás nem tud megvalósítani: a szentségi és az imaéletbe való bevezetést és az abban való növekedést. Talán még legvilágosabban *J. Müller* bécsi professzor határozza meg: „Az egyházközségi katechézis közelről ismerttet meg keresztyén mivoltunk minden lehetőségével. Feltárja az egyházközségben megélt és megtapasztalt hit birodalmának kapuját. A tervszerű életvitelben és tanulmányi folyamatban az egyházközséget úgy tapasztaljuk meg, mint hívő, ünneplő, szerető és missziós közösséget.” (*Gemeindekatechese*. Mainz 1976).

Ez a felfogás szükségképpen hozza magával a *fel-
nőttek* hitbéli fejlődésének kérdését is. Az Egyház
azért sürgeti az új szentségi liturgiában az *igehirde-
tést*. A nyomtatásban megjelent katechézisek közül a
legismertebb az ún. *holland katechizmus* (1965 és 1975
között 14 nyelven adták ki). Más felépítésű, de ugyan-
azt a célt akarja szolgálni az 1976-ban angolból for-
ditott *Ein katholischer Katechismus* (Kösel Verlag) c.
munka. Továbbá *Exeler, Emeis, Kalteyer* és *Dreher*
művei.

Mi a helyzet most már *Ausztriában*? E velünk szomszédos nyugat-európai országban 1976-ban mintegy 8000 katechétát tartottak nyilván. Ezeknek valamivel több, mint 50%-a nem papi személy. Az arány a különböző osztrák tartományok szerint változó. Viszonylag a legtöbb paphitoktató a *gurki* püspökség (egyház-megye) területén dolgozik. A papi hitoktatók száma legkevesebb a fővárosban, Bécsben. Minden hitoktatónak teológiai karon vagy pedagógiai főiskolán kellett képesítést szereznie. Ez az egyik oka annak, mi-

ért volt 1976-ban a bécsi egyetem 1000 teológiai hallgatójának 85%-a világi.

Végül egy pillantás *Franciaországra!* Mivel Franciaországnak kb. hétszer annyi lakosa van, mint Ausztriának, s a katolikusok számaránya is hasonló, ezért első számításra mintegy 60 000 katechétának kellene ebben az országban működni. *Orchampt* angers-i püspök konferenciája kiszámította azonban, hogy a francia katolikus katechéták száma mintegy 150 000-re tehető és pedig a nem főfoglalkozású paphitoktatók nélkül. A különbség egyik oka az, hogy ebben az országban nem kell a katechétáknak főiskolát végezniük. De azért sok gondot fordítanak a továbbképzésre. Csak Párizsban 700-an végeztek 1976-ban továbbképző kurzust. A legtöbb esetben fizetést sem kapnak szolgáltatukért.

(Következik: A katolikus katechézis Amerikában)

Dr. Boross Géza

VILÁGSZEMLE

Házasság és család

Az V. Püspöki Szinódus mérlege. Vatikán, 1980. szeptember 26—október 25.

Mielőtt rátérnénk az V. püspöki szinódus ismertetésére, emlékeztetbe idézzük a IV. püspöki szinódust, röviden. Erre 1977. szeptember 30.—október 29. között került sor a Vatikánban, akkor még VI. Pál pápa pontifikátusa alatt. A megbeszélések témája ekkor a következő volt: „*A mai katechézis, különös tekintettel a gyermekek és az ifjúság katechézisére*”. *Degenhardt*, német püspök adott jelentést az egyház életének e területéről, hangsúlyozva, hogy a szekularizáció hódítása következtében az erkölcsi tudat elbizonytalanodott. A sürgős feladatok közé sorolta a gyülekezeti lelkigondozás fokozását, az egyház szociológiai tájékozottságának növelését, az erkölcsi normák hangsúlyozását és érthető előterjesztését. Többen kifogásolták, hogy hiányzik a jó hittankönyv, ami van, az a „pszichológia és a szociológia horizontális vegyülete”. A jó katechézis feltételei között sorolták fel a hozzászólók a Krisztus- és Szentírás-központúságot, az egyház felelősségét, valamint a nevelés egzisztenciális jellegét. Már ekkor felvetődött az inkulturáció igénye (azaz a keresztyénség honosításának gondolata), ami az V. püspöki szinóduson további kiegészítést, s újabb nyomtatékot kapott. A szinódus egy véleményen volt a tekintetben, hogy a katechézis gyülekezeti, közösségi ügy.

A 34 pontból álló tézisgyűjtemény a legfontosabb, további munkálatokat igénylő felismeréseket tartalmazta. Az első rész felvázolja az ifjúság helyzetét a mai gyorsan változó világban, körvonalazza a katechézis nehézségeit. A második rész a teológiai megfontolásokat összegezi. A harmadik rész a hitre nevelés közösségi fórumait, s azok feladatait veszi sorra (család, iskola, gyülekezet, egyházmegye stb.).

A szinódus egyik sajátos vonása az volt, hogy a római egyház szociális tanítását sürgette, s azt a ka-

techézis részének tekintették. A másik vonás az volt, hogy ezen a téren hatékony lépéseket kell tenni, mert a modern elméletek nem elégítették ki az ember szociális vágyát. Egyre nagyobb határozottsággal kíván a római egyház szembeszállni a szegénységgel és a társadalmi igazságtalansággal, az elnyomottak jogaiért és a jogfosztottakért.

Realista kérdések — kevésbé realista válaszok

Az V. püspöki szinódus október 25-én azzal fejeződött be Rómában, hogy ünnepélyesen felolvasták az „*Üzenet a keresztyén családokhoz a mai világban*” kezdetű szinódusi záródokumentumot. Ez az ülés volt az első, amely *II. János Pál* pápasága alatt végezte munkáját. A szinódus főtémáját (Házasság és család) még VI. Pál pontifikátusa alatt határozták meg. A végérvényes témamegjelölés már *II. János Pál* alatt történt meg. ekképpen: „*A keresztyén család feladatai a mai világban*”.

Szeptember 26-án, a Sixtus-kápolnában volt az ünnepélyes megnyitó, amit a pápa vezetett. Homiliájában hangsúlyozta, hogy a szinódus feladata: mutasson rá minden család részvételére az egyház küldetésében. s adjon útbaigazítást arra nézve, miként valósíthatják meg a családok a Zsinat őket illető irányelveit. „*Az elkövetkezendő napokban egész munkánk nem lesz más, mint az embereknek tett szolgálat*” — mondotta befejezésül a pápa.

A szinódus tagjainak összlétszáma 216 volt, a magyar katolikus egyházat *Lékai László* bíboros, prímás képviselte. Az ülés főtítkára *Jozef Tomko* érsek volt. A bevezető előadást *Joseph Ratzinger*, müncheni bíboros érsek, szinódusi referens tartotta. Elemezte a

munkadokumentum három részét (1. A család helyzete a mai világban; 2. Az egyház tanítása a házasságról és a családi életéről; 3. A lelkipásztori problémák), s hangsúlyozta: a szinódusnak az lesz a sajátos feladata, hogy prófétai szavakat hallasson, ugyanakkor kritikával is éljen a mai embert elidegenítő visszaélésekkel szemben. Az általa felvetett kérdéseket a résztvevők 11 nyelvi csoportban vitatták meg, s az ülés harmadik hetén terjesztették elő az eredményeket. Ezt követően három napon keresztül volt mód arra, hogy a szinódusi atyák a csoportok jelentéseikhez a plénumon elmondják kiegészítéseiket, észrevételeiket. Az utolsó héten az volt a feladat, hogy szavazzanak a két zárodokumentumról: egyrészt az öt püspök által kidolgozott Üzenetről, másrészt a szinódusi referens által egybegyűjtött 43 propositióról. Az elsőhöz 750 módosítást fűztek, a második dokumentum vonatkozásában azonban nem sikerült elérni a szükséges 2/3-os többséget, így annak szövegét kiegészítő anyagokkal együtt átadták a pápának, kérve őt arra, hogy ez szolgálhasson alapul a családról szóló dokumentumhoz. Ugyanaz ismétlődött meg ez alkalommal is, mint a korábbi két szinódus esetében (1974 és 1977).

A résztvevők köre a mostani szinóduson kibővült. A pápa hozzájárult ahhoz, hogy a 43 auditor között helyet kapjon 16 házaspár is, különböző kontinensek képviselőitől.

Valóságközelben és lelkigondozva

A megbeszélések, felszólalások és írásos előterjesztések szokatlan sokszínűséget mutatnak. Sokan hazájuk konkrét társadalmi és vallásos életéből vett elemzésekkel, tényleges esetek leírásával végezték értékelésüket. Ez bátorítólag hatott másokra is; elemzéseikben a szociológiai, teológiai és pasztorális szempontokat összekapcsolva, terjesztették elő felszólalásaikat. A sokféleségben egyre inkább felismerhetővé vált néhány közös alapvonás. Így az, hogy nem volt már tapasztalható többé a keresztyén család idillisztikus ábrázolása, hanem különböző szempontok szerint, kritikusán boncolták a család mai helyzetét. Claudio Hummes brazil püspök a szegénységben élő családokra irányította a figyelmet. Honfitársa, Ivo Lorscheiter, a braziliai püspöki konferencia elnöke pedig óvott egyfajta „idilli és utópisztikus familiarizmus” elharapózásától, mely szerint jót—rosszat a család számlájára kellene írni. Ezen a szinóduson vezérfonallá vált a *lelkigondozói felelősség* fontosságának kiemelése, ami jól mutatja a résztvevők megnövekedett érdeklődését és érzékenységét a valóságban létező problémák iránt. Többen sürgették a családi lelkigondozás újabb formáinak kifejlesztését. Francis Stafford baltimorei c. püspök a legfontosabb feladatként azt jelölte meg, hogy dolgozzanak ki egy átfogó családi-lelkigondozói tant.

A lelkigondozás vonatkozásában az is tisztázódott, hogy a család nem lehet pusztán tárgy a pasztorális fázisokhoz, hanem cselekvő alanyává kell válnia. Joseph Macneil kanadai érsek megállapította: „*A család, ha az valóban gyülekezet, minden vonatkozásban felelős azért, hogy a lelkigondozásnak ne csak tárgya, hanem alanya is legyen. A lelkigondozói vezetés feladata nem az, hogy megmondja a családnak, mit kell tennie, hanem az, hogy kísérelje, bátorítsa, ösztönözze.*” Basil Hume kardinális a házasságok prófétai-missziós feladatát tulajdonította. A házasság és a család vonatkozásában az egyháznak a korábban megszokott doktrinális szerepből át kell térnie az építő, pozitív

igehirdetésre. Kisebbségben maradtak azok, akik elsőrenden és kizárólag az egyházi dogmák terjesztésére használják fel az igehirdetést. Főleg a latin nyelv-családhoz tartozók fázadoznak azon, hogy az életet alkalmazzák és igazítsák a dogmákhoz, ennek következménye lett az, hogy legtöbb pontnál a már bevett, iskolás-tradicionális álláspont ismétlésére szorítottak.

„Inkultúráció” és családi jogok

Már a szinódus megkezdésekor világossá vált néhány központi probléma, melyekre a nyelvi csoportok kerestek választ. Alig volt még egy téma, ami oly egységesen megmozgatta volna a zsinati atyákat, mint az inkultúráció kérdése. A különböző kontinenseken és országokban más-más problémát vet fel a keresztyén házasság és család élete. Főként Afrikában jelent nehéz küzdelmet a keresztyén házasság bevezetése, honosítása. A valóságos helyzet egészen nyers változását mutatták Peter Poreku Dery ghanai érsek szavai: „*Ami a keresztyén családi életet ma Ghanában megcsonkítja, az maga a házasság. A felnőtt katolikusoknak közel 70%-a nem vesz részt az egyház sákramentális életében.*” Egy szudáni püspök megdöbbentő adatokat ismertetett. Hazája egyházmegyéiben évente csak egy-két egyházi házasságot kötnek. A jelenség egyik fő oka az egyházi házasságkötés szertartásának idegen volta. A lelkipásztori tevékenység pedig kimerül a szertartás közvetlen előkészületeinek megtanításában. Ebből gyakorlatilag hiányzik maga a családi közösség, ami viszont Afrikában fontos szerepet játszik. Hata zairei püspök rámutatott a család közösségi vonatkozásaira. Az afrikai család központjában az emberi személy áll. A házasságot szentnek tartják, amelynek feladata az élet szolgálata és a család jövőjének biztosítása. A házasság lényegénél fogva személyes és közösségi. Ezért az afrikaiak előtt idegen az individualista családfogalom, amely ezt csak „sejt”-nek minősíti. Sok helyütt jelent nagy problémát a még életben levő és gyakorolt poligámia. Két nigériai főpásztor hírt adott arról, hogy csökken ugyan az ilyen jellegű házasságok száma, de továbbra is rendkívül bonyolult lelkigondozói feladatot jelentenek az ilyen esetek. A poligámiában élőkkel nagy szeretettel és együttérzéssel kell bánni. Ha a poligámiában élő férj megtér, különös szeretetre van szükségük azoknak az asszonyoknak, akikről a megtérő férjnek el kell válnia. A megértő magatartás mellett szükséges a poligámia világos elmarasztalása, mert az ellentétes a keresztyén eszménnyel. Esméletető és örvendetes volt az a hang, amelyet Harold De Jong, zambiai püspök ütött meg, aki kemény szavakkal bírálta az igazságtalan gazdasági rendeket, s ebben az összefüggésben vizsgálta meg az afrikai családok problémáit. Az ún. harmadik világ kiáltó igazságtalanságai: a nyomor, túlnépesedés, gyermekhalandóság, szétszakadt családok, munkanélküliség. A püspök azt javasolta, hogy hívják fel a figyelmet egy új világgazdasági rend megvalósításának szükségességére. A családok csak egy új, békére és igazságosságra alapozott rendszerben élhetnek Isten tervei szerint. Nagyobb hangsúlyt kapott az a vélemény, hogy a nemzeti püspöki konferenciák gondosabban vegyék tekintetbe az afrikai kontextust a keresztyénség honosítása során, s ezt tükröztessék az egyházi házasságkötési törvényekben is.

Latin-amerikai, ázsiai és afrikai vélemények egybehangzóan tanúsították, milyen veszélyek fenyegetik a családi életet az igazságtalan gazdasági és politikai mechanizmusok részéről, valamint a multinacionális konszernnek kizsákmányoló hatása következtében. A

külső és belső veszélyeztetettség vetette fel annak szükségességét, hogy dolgozzák ki a *családi jogok chartáját*.

Többen foglalkoztak a *nő helyzetének* társadalmi kérdéseivel is. Három vonatkozásban folytak a megbeszélések: az anya szerepe és részeseése a hivatásban és a közéletben; az asszonyok egyenlősége a közéletben; a társadalom felelőssége azért, hogy az asszonyok egyre jobban törődhessenek a családi élettel.

A házasság szentségi jellege

A fentebb leírtakkal szemben, a *házasság és a család teológiájával* kapcsolatban már kevésbé voltak haladó jellegűek és ösztönzőek a felszólalások és állásfoglalások. Újból felmerültek a teremtésteológiai, krisztológiai és szentháromság-tani megfontolások, de ezek irányba hagyományosan — a házasság és a család sákramentális megerősítését szorgalmazta. A nyelvi csoportokban folyt megbeszélések után Juan Landazuri Ricketts limai (Peru) érsek, kardinális hiányolta azt, hogy a házasság szentségi karakterét nem kielégítően hangsúlyozták és támasztották alá. Ennek érdekében az ún. családegyház fogalmát tovább kell részletezni és mélyíteni. Voltak ebben a vonatkozásban olyan részletkérdések, amelyeknek megoldása égetően szükséges. Gilbert Duchene püspök a francia püspökök konferencia nevében kiemelte a hit és a sákramentum összefüggésének fontosságát, s rámutatott egy dilemmára: egyrészt arra, hogy hitbeli kétségek esetében meg lehet tagadni a házasság szentségének kiszolgáltatását, vagy egyszerűen rossz lelkiismerettel szolgáltatni ki azt. Mindkét esetben nehézségek adódnak, amelyeknek megoldása nem könnyű. A propositiókban helyt kapott ez a kérdés is, mert a házasság érvényességének előfeltételeként megjelölt hit hiányában a házasság érvényessége kérdőjeleződik meg a jelenlegi felfogás szerint.

A *vegyes házasságok* kérdésében Jan Willebrands kardinális, az Egységtitkárság elnöke újból kifejtette azt a nézetét, hogy ebben lehetőséget lát arra, hogy a keresztyének egységét ezáltal megvalósítsák, igaz, sajátságosan katolikus értelemben, azaz: mérlegelni kell a nem katolikus házasság odaengedését az eukarisztiához. Ennek érdekében szorgalmazta közös vegyes házassági lelkipázkodás kidolgozását. Jóllehet a kardinális javaslata nem kapta meg a szükséges szavazati többséget, a propositiókba mégis bekerült az, hogy a nemzeti püspöki konferenciák ebben a kérdésben nagyobb felelősséggel járjanak el. Megállapítást nyert az is, hogy a vegyes házasságok „ökumenikus minőséggel” rendelkeznek.

Nehéz próbatételt jelentett a szinódus számára a *házasság felbonthatatlanságának* kérdése, valamint az elváltak újraházasodásának lelkipázkodói problémái. II. János Pál szinódusi záróbeszédében megerősítette a házasság felbonthatatlanságának szentségi fegyelmét. Azok az elváltak, akik polgári házasságot kötöttek, nem járulhatnak az eukarisztiához. Ebben a kérdésben mégsem volt teljes az összhang a szinódusi atyák között. John Gran oslói és Ambrose Yeddnapalli indiai püspök hangot adott annak a véleménynek (ellenvéleménynek), hogy az újraházasodott elváltakat is engedni kell részeseedni az eukarisztiában. Ebbe az irányba mozogtak egyéb, implicit vélemények, így pl. Henri Légaré kanadai érseké, aki arra figyelmeztetett, hogy a válások drámaian növekvő száma miatt a modern pszichológia fényében meg kell vizsgálni újra a házasság érvényességének feltételeit, különös tekintettel a szabadság körülményeire. Az elváltak újraházasodása esetén vajon nem inkább az irgalomnak kellene ír-

nyítania a lelkipázkodói gyakorlatot? — tette fel a kérdést a kanadai érsek. Végül is a szinódus ebben a kérdésben is újra megerősítette az eddigi fegyelmi rendet, ajánlva tanulmányozásra a kérdés lelkipázkodói vonatkozásait.

A Humanae vitae megerősítése

Primatesta kardinális október 23-án tartott sajtótájékoztatóján bejelentette, hogy a jelenlegi szinódus tagjai VI. Pál körlevelének tanítását egyöntetűen elfogadják. E vélemény mögött azonban a felfogások pluralitása húzódik meg. 1968-tól, a kibocsátás időpontjától napjainkig megoszlanak a vélemények az emberi szexualitás értelmezése körül. Nyilván, ennek tudatában kérték a szinódusi atyák, hogy mélyítsék el a körlevél tanításának antropológiai alapjait és kellőképpen fejtsék ki azt a mai ember érzékenységének megfelelően. Az egyéni véleménynyilvánítások és a nyelvi csoportok állásfoglalásai bizonyítják a felfogások különbözőségét. Az egyik oldalon állottak egyértelmű álláspontjukkal az európai és az észak-amerikai egyházak képviselői: ők arra az eltérésre mutattak rá, ami a tan és a gyakorlati élet között mutatkozik. John Quinn San Franciscó-i érsek kiemelte: a Humanae vitae pápai körlevél nem teljes értekezés a házasságról. Olyan hatalmas terület ez, amelyre a tanítóhivatalnak vissza kell térnie, hogy teljesebben, szervezesebben és szentetikusabban adja elő a problémákat. Erre ma azért van szükség, hogy válaszoljanak az egyház tanításával szembeni széles körű elméleti és gyakorlati ellenállásra. Ez három mozzanatban történhetne: 1. Az egyház hagyományos tanítását szélesebb összefüggésbe kellene állítani a felelős szülő-hivatás és a szexualitás problémáival. 2. A Szentszék párbeszédet kezdhetne teológusokkal az enciklika által felvetett problémákról és a megjelenés utáni tapasztalatokról. 3. Meg kellene javítani a tanítóhivatal dokumentumainak szerkesztését és terjesztését, hogy ezek az okmányok körünk emberei számára érthetőek legyenek.

Basil Hume westminsteri bíboros érsek elmondta, hogy egyesek az enciklika nyomán a házasság új mélységeit fedezték fel, mások viszont nehezen fogadják el a születésszabályozásra vonatkozó egyházi tanítást. Ismét megkönyvitani a Humanae vitae tanításának elfogadását. Az angol bíboros azt várta, hogy a szinódus segítse a lelkipázkodókat abban, hogy a házasságokat az életállapotuknak megfelelő életszentség felé vezessék.

Ratzinger bíboros összefoglalójában szintén rámutatott arra, hogy az enciklika nem teljes, s a tanítóhivatalnak újra kellene tárgyalnia azt. A születésszabályozás kapcsán a német nyelvi csoport megkülönböztette a magisterium tanítását és a tanítás gyakorlati befogadását. A lelkipázkodásnak megfelelő antropológiai felvilágosítás és pszichológiai tájékoztatás révén kell megkönyvitani a Humanae vitae tanításának elfogadását. A nehéz esetekben nagy lelkipázkodói megértésre és türelemre van szükség. A másik oldalon állottak azok a püspökök, akik főként a harmadik világ képviselőiben protestáltak az állami és a multinacionális konsernek által propagált családtervezési programok ellen, valamint azért, hogy a népesség növekedését ne a születés visszaszorításával szabályozzák. Megállapítható, hogy a népességregbanás kérdését nem vitatták meg minden vonatkozásban a szinóduson, s nem adtak megalapozott eligazítást. E hiányosságra mutatott rá Alfonso Lopez Trujillo érsek, a CELAM elnöke is.

Ugyancsak a harmadik világ püspökei szorgalmazták

azt, hogy folytatódjék intenzívebben az ún. természetes módszerek kutatása és propagálása. Tisztázódott az, hogy a továbbiakban még behatóbban kell megvizsgálni a szexualitás antropológiai, filozófiai és teológiai összefüggéseit. Behatóbb elemzést kíván a természet fogalma (természetes erkölcs, természetjog) az evangéliumi kinyilatkoztatott igazságok fényében, válaszolva számos mai ellenvetésre. Hiszen az ember humanizálja a természetet, így a szexualitást is, tehát nem minden naturális (természetes) okvetlenül erkölcsi is (erkölcsi norma) az interperszonális kapcsolatokban, illetve nem lehet egyedüli norma a keresztyén erkölcsben. A természetes családtervezés kérdésében világi szakértőket is megszólaltattak, így pl. az osztrák Josef Rötzer orvost, aki a Natural Family Planning (NFP) szakértője. Az ovulációs ciklus figyelemmel tartásával kívánja a fogamzást szabályozni, amit véleménye szerint az analfabéták is eredményesen alkalmazhatnak. A bonni szakértő, August Wilhelm von Eiff kritikusabb hangot ütött meg, s figyelmeztetett arra, hogy megfelelő tudatformálás és magatartási hozzáállás nélkül semmilyen módszertől sem várható eredmény.

A szinódus ebben az összefüggésben használta a *gradualitás* fogalmát. Ezzel arra utaltak, hogy a házaspárok bevezetése az egyházi tanítás megértésébe és elfogadásába a lelkipásztorok részéről nagy türelmet, szimpátiát és időt igényel. A pápa záróbeszédében kitért a lelkipásztori nehézségekre ezzel összefüggésben. Utalt arra, hogy a szinódusi atyák többször hangsúlyozták az ún. „fokozatosság elvét”, hiszen az evangéliumi eszményt a házasságban is csak fokozatosan lehet megközelíteni. A zsinati atyák visszautasították azt a kettősséget, amely szétválasztja egyrészt a pedagógiát, amely Isten tervének fokozatos megvalósítását tartja szem előtt, másrészt az egyház által előadott tant, ill. az abból folyó kötelezettségeket. Valójában ugyanis nem pusztán egy eszményi, csak a jövőben elérhető törvény megvalósításának vágyáról van szó, hanem az Úr Krisztus parancsáról, hogy a nehézségeket állandóan felülműljék. Csak azoknál lehet fokozatos folyamatosságról beszélni, akik komolyan meg akarják tartani az isteni törvényt. Az ún. fokozatosság törvénye ugyanis, vagy a fokozatos előrehaladás, nem azonos a törvény fokozatosságával, mintha különböző emberek vagy állapotok számára az isteni törvényben fokozatok, különböző törvényformák lennének érvényesek. Minden házastól a házasságban életszentségre van hivatva, és az emberi személy Isten parancsára, a kegyelemtől segítve, szabadon válaszol. Örvendetesen tiszta látásról tett bizonyítást José Ruiz Navas equadori püspök ezzel a megállapításával: „Tisztán és egyértelműen ki kell mondani, hogy semmiféle ún. katolikus módszer nem létezik. Konkrétan meg kell fogalmazni azt, hogy az erkölcsiség is mindenképp a szeretettel függ össze”. Az általa felmutatott irányban kell majd Rómának is tovább gondolkodnia a felvetett problémákról, s akkor bizonyára jobban sikerül majd megvalósítani a *Humanae vitae* oly sokat hangoztatott prófétai karakterét.

Sensus fidelium?

A szinódusi atyák Üzenetet fogalmaztak meg a keresztyén családokhoz. 21 pontban foglalták össze a megtárgyalt témák jó részét. Rövidsége miatt az Üzenet nem érzékelteti eléggé a végzett munka sokrétűségét és dinamikáját. A szöveg mintegy nyolc oldal, a bevezetőn és a végkövetkeztetésen kívül 4 részből áll. Ezek: 1. A mai család helyzete; 2. A házasság és a család Isten tervében; 3. A család válasza Isten tervére; 4. Az Egyház és a család. A szinódusi aulában

történt szavazás során az Üzenet több „non placet”-et kapott, mint bármelyik propositio.

A Praeambulum-ban három szempont szerepel: szó van a „sensus fidelium”-ról, aztán az idők jeleiről, s végül az egyházzal, mint Isten földön vándorló népéről, amellyel összefüggésben fontos szerepe van a gradualitás fogalmának. E három vezérfonalra kristályosodott ki a szinódus mondanivalója, természetesen — ezt a katolikus értékelések is hangsúlyozzák — nem a teljesség és a végérvényes tanítás igényével. Erre utalnak a bevezető sorok: „Nem áll szándékomban az, hogy választ adjunk mindazokra az egyébként nagyon összetett kérdésekre, amelyek a házasság és a családi élet kapcsán felmerülnek korunkban; egyszerűen csak meg akarjuk osztani veletek azt a szeretetet, bizalmat és reménységet, amely szívünket megtölti.”

Mindenesetre a szinódus tudatosította a szituációk sokrétűségét, s a család kritikus helyzetéből kiindulva, egyre több ösztönzést vettek komolyan az atyák arra, hogy a lelkipázkérdésével még behatóbban foglalkozzanak. Ezzel együtt elkerülhetetlen volt, hogy a doktrinális elvekre is ki ne térjenek (hit és szentség, a házasság felbonthatatlansága, vegyes házasságok, születésszabályozás stb.).

A *mai család helyzetével* kapcsolatban rámutat az Üzenet a helyzetek sokféleségére. Bátorítja azokat, akik öntudatosan az Evangélium szerint akarnak élni. „Az egyháznak el kell fogadnia és szeretnie kell ezt a gazdag változatosságot, és bátorítania kell a keresztyén családokat, hogy Isten tervének hathatós tanúi legyenek saját kultúráik közepette. Másrészt kötelességünk az, hogy az egyes kultúrák elemeit az Evangélium fényénél becsüljük fel, hogy így megbizonyosodjunk arról, mi felel meg Isten tervének, a házasságra és a családra vonatkozóan” (II. rész, 3. pont).

A következő pont utal (4.) az igazságtalan társadalmi és gazdasági struktúrák miatt szegénységben, nélkülözésben élő családok helyzetére. Ugyanakkor figyelmeztet az Üzenet a jólét veszélyeire is, így az „értelem és a szív elszegényedésére”.

Ezután tér ki a záródokumentum a családi jogok tiszteletben tartásának követelésére. Erkölcsellenesnek minősíti a fogamzásgátlást, a sterilizálást, az abortuszt, s kéri, hogy az egész világon tartsák tiszteletben a család jogainak chartáját. A következőkben (6. p.) minden probléma gyökerét abban véli megtalálni, hogy az emberek közötti szeretet helyét a bíróság, a hatalomvágy és a gyönyörkeresés foglalja el.

A *házasság és a család Isten tervében* című III. rész bibliai összefüggéseiben vizsgálja a jelzett témát. A 8. pontban úgy fogalmaznak a zsinati atyák, hogy a család „mintegy a társadalom és az egyház első sejtje”. Ebben a közösségben a férj és a feleség azt a magas szintű feladatot kapja, hogy „részesedjék (Isten) teremtő hatalmában, átadva másoknak az élet ajándékát”. Ezen felül a házasság öröm és erő forrása a házasságfeleknek. Isten terve az, hogy Krisztus hűséges szeretetének eszközei és szolgálói legyenek szülők és gyermekek egymás között megélt kapcsolataikban (10. p.).

A *család válasza Isten tervére* című IV. rész a keresztyén család kötelességeit, feladatát taglalja. Legfontosabb szerepe van ennek megfelelően a nevelésnek. „Azt a küldetést kaptátok, hogy szabad embereket neveljétek, akik erkölcsi érzékkel és a megkülönböztetés kritikai érzékével rendelkeznek, olyan embereket, akik meg tudják látni felelősségüket és dolgoznak az emberi állapotok megjavításán és a világ megszentelésén” (12. p.). Valósággal himnikus hangot üt meg az Üzenetnek itt következő része: „Így a szeretet nem marad önmagába csukódottan, hanem meg-

nyílik a közösség felé; áthatja az igazságosság és mások tiszteletének érzéke, tudatosítja kötelességét az egész társadalommal szemben. Azt a küldetést kapták, hogy neveljék az embereket a hitben, vagyis Isten ismeretére és szeretetére, hogy mindenben készségesen megtegyék akaratát. Végül, a ti feladatotok az, hogy olyan embereket neveljétek, akik képesek átadni az új nemzedékeknek az emberi és keresztyén értékeket, és új értékekkel gazdagítani életüket. Mert minél keresztyénebbé válik a család, annál emberibbé válik" (12. p.).

Eppen ennek a feladatnak betöltése érdekében — folytatja az Üzenet — a család feladata is az evangélizálás és a katekézis. Így segítheti a család „egy szolidárisabb világ felépítését" (14. p.). Felhívják az atyák a figyelmet a szegény és egyszerű életstílus tudatos választására (15. p.).

Az *Egyház és a család* összefüggéseire utal az üzenet V. része. A család-lelkigondozásnak egyre nagyobb figyelmet szentel az egyház. Ez ki kell terjedjen a házassági előkészületre, a házasságok minden szakaszában, a gyermek nélküli házasságokra, a csonka családokra, az elhagyott anyákra, a külön élő vagy elvált személyek lelkigondozására. Ebben az eszmélődésben gondolni kell — mutat rá az Üzenet 17. pontja — azokra a „családokra, vagy házasságokra, akik szenvednek a szegénységtől, az érzelmi feszültségektől vagy pszichológiai stressztől, a kábítószerrel és az alkoholizmustól". E szolgálatban rendkívüli szerepe és felelőssége van a papságnak.

A férfi és a nő viszonyáról szólva az egyenrangúságot hangsúlyozzák, valamint a nemek egymást kiegészítő jellegét. „Mert a férj és a feleség különbözőnek ugyan, de egyenlő méltósággal rendelkeznek; tisztelni kell különbözőségüket, de ezzel sohasem lehet igazolni az egyik uralkodását a másik felett" (19. p.).

A végkövetkeztetésben a hit érzékenységével tesznek bizonyosságot a zsinati atyák arról, hogy „tudatában vagyunk közös emberi állapotunk törekénységének". Ezért fokozottabban értékelni kell Krisztus tanítását, hiszen az Ő akaratát: szeretetet és életet (21. p.).

Hiányosságok és feladatok

Katolikus értékelések szerint a szinódus az ülés témáját nagyon körülhatároltan tárgyalta meg. A hatékonyság hibáját az értékelők abban a már régebbi tapasztalatok alapján hiányosságokat jelző szóban kívánták megjelölni, hogy struktúra. Ugyanis az előkészítés mélysége és sokoldalúsága — vagy ennek hiánya — az egész konferencia menetére kihatással van. Ez történt múlt év őszén Rómában is. Az előkészítő iratban, a munkapapírban ugyanis a valóságos problémák a maguk bonyolultságában alig kaptak hangot. Kívánatos lett volna, főként a család témáját illetően, egy olyan dokumentum előzetes közzététele, amely a nemzeti püspöki konferenciák véleményét és tapasztalatait summázta volna, kiegészítve a megfigyelők hozzászólásaival, akik egyébként is alig jutottak szóhoz az ülés négy hete alatt. Pedig igencsak tanulságos hallani azok véleményét, akik gyakorlóik a keresztyén házasságnak és családi életnek, s maguk érzik szinte minden nap az ebből fakadó áldásokat és nehézségeket. Ezek a látszólag egyszerű hiányosságok mégis oda vezettek, hogy az ülésen ab ovo mindent előlről kellett kezdeni, az előkészítő dokumentum az első perctől kezdve fiókba került.

Rómában többször elhangzott az a vélemény, ami kritikai visszhangot is kiváltott, hogy „a püspökök

jobban képviselik a laikusokat, mint ők maguk". Alig férhet természetesen kétség e felfogás vitathatóságához.

A tanácskozás félidejében, október 12-én, vasárnap, a pápa bejelentette, hogy ezt a napot a „*család napjának*" nyilvánítja. Ekkor a szinódusi atyákkal együtt koncelebrált szentmisét mutatott be a Szent Péter téren a családokért. A világ különböző részeiből család-küldöttségek vettek részt ezen az alkalmon. A 36 ország képviselői között jelen voltak a magyar zárandoklók is. Délután a pápa a VI. Pál-ról elnevezett csarnokban a családmozgalmak 8 ezer képviselőjével találkozott. A pápa beszédében hangsúlyozta: „...századunkat a jövő szakemberei méltán nevezhetik majd a család századának. Egyrészt mivel a családot soha nem fenyegette annyi veszély, mint ebben a korszakban. Másrészt mivel a család soha nem részesült annyi polgári és egyházi segítségben, mint ebben a században." A pápa ismételt kiemelte, hogy vissza kell adni a bizalmat a keresztyén családoknak, s komolyan kell venni a házasság szentségét, felbonthatatlanságát.

Hogy milyen értéke volt ennek a szinódusnak, az nem kevésbé lesz mérhető azon, hogy az új Codex iuris canonici-ban milyen jogi szabályozást kap majd a házasság és a család összetett problematikája. Ez az ülés nyilvánvalóvá tette, hogy mind teológiai, mind pedig jogi és pasztorális szempontból a munka derekas része még hátra van.

Érdekesebb felszólalások

A római központi kuriális hivatalok képviselőitén *Felici* bíboros szólalt fel, s beszámolt az Apostoli Signatura legfőbb törvényszékének tevékenységéről a házassági ügyeket illetően. A törvényszék fő feladata: házassági ügyekben a kötelékvédelem. Bíralt néhány szentszéki bíróságot, amelyek az utóbbi tíz évben feltűnően könnyen kimondták a házasság semmisségét. *Ötezer százalékkal* nőtt a semmisnek nyilvánított házasságok száma. Nem is a szám aggasztó, hanem a könnyelmű bíráskodás, amelynek során a legfőbb érv a lélektani szempont volt. Hangsúlyozta, hogy a katolikus hivekkel szemben ugyan az irgalmasságot kell gyakorolni, de ez nem lehet Isten törvényének gyengítése, főleg a házasság egysége és felbonthatatlansága területén. Kijelentette: „Amit Isten egybekötött, azt az ember még irgalomból sem választhatja szét".

Kalkuttai Teréz anyja, béke Nobel-díjas nővér tapasztalatairól számolt be. Rámutatott a legszegényebb családok gondjaira. A „szerelem misszionáriusai" sokat tesznek a természetes születésszabályozás megismertetéséért.

Az életközelség jellemezte a *német Martin* és a *kongói Goma* házaspár felszólalását. Az előbbi házaspár jegyességétől kezdve arra törekedett, hogy házasságukban üdvösségtörténetet lásson. Az afrikai házaspár rámutatott arra, hogy a házasságot hazájukban veszélyezteti a boszorkányság, a hűtlenség és a külső elkötelezettség. Az egyház legyen egyetemes anyja, aki meghallgat másokat.

A *szocialista országok püspökei* közül Franciszek *Macharski* krakkói érsek a családi apostolkodásra irányította a figyelmet, amelynek lényege a tanúságtétel. *Jakab Antal* gyulafehérvári (Románia) megyéspüspök szólt a válások számának emelkedéséről. *Alojz Suster* ljubljana (Jugoszlávia) érsek a problémák között említette a házasság és a család keresztyén alapelveinek fokozatos eltűnését, a válások számának szaporodását, az abortuszt.

Közvetlenül a színódus után, főleg világiak részéről volt tapasztalható a csalódás hangja. Az *Osztrák Katolikus Családszervezet* állásfoglalásában hangoztatta, hogy pont azoknak a családoknak jelentett a vártnál kevesebbet a színódus eredménye, akik szorosan kötődnek az egyházhoz. Sokak számára nehézséget jelent pl. a fogamzásgátlás természetes és természetellenes módszerei közötti különbségtétel. A *Humanae vitae* enciklika differenciálatlan megerősítése azt a veszélyt vonja maga után, hogy diszkrimináció sértettjei lesznek azok a szülők, akik az ún. természetes módszereket bizonyos okokból nem tudják alkalmazni. Az *Osztrák Katolikus Ifjúság Munkaközösségének* véleménye az, hogy komoly véleménykülönbség van a püspöki színódus elképzelései és a valóságos élet gondjait felvető egyháziak vagy világiak között. A jövőben még nehezebb lesz az ifjúsággal az egyház morális szempontjait megértetni. A *holland katolikusok* 85%-a nem értett egyet a színódus útmutatásaival, jóllehet a művi fogamzásgátlást ők is elutasítják.

Annyi mindenesetre megállapítható, hogy az a korszak a katolikus egyházban letűnni látszik, amely az egyházat és tanítását erődítményhez szerette hasonlítani, s helyette elközéltetett a vándorló, zarándok egy-

ház talán nem csálthatatlan, de mindenesetre életközelebb valósága. Ebben — katolikus fogalmazás szerint — a püspökök közelebb állnak hiveikhez, mint korábban. Talán az elfogadható, az élet tényleges gondjainak feloldozását segítő, emberközelebbi szolgálathoz is egy lépéssel közelebb kerülnek majd. Mindenesetre ezt követeli a keresztyén házasság és család helyzete a mai világban, hiszen az idők jelei a „világegyház” útját is kísérik.

Békefi Lajos

IRODALOM

A fentiekben a *Herder Korrespondenz* katolikus havi lap 1980. decemberi. 12. számában megjelent elemzést ismertettük, kibővítve az alábbi források anyagaival.

1. Bischofssynode zwischen Pastoral und Doktrin, Herder Korrespondenz, 1980. november. 541–542. oldal — 2. Ehe und Familie . . . , Herder Korrespondenz, 1980. december, 620–626. o. — 3. Bischofssynode über Ehe und Familie, Begegnung, 12/1980. 1–2. o. — 4. Ehe und Familie — Zentralthema der achtziger Jahre? MD, 1/81. 9–13. o. — 5. Szempontok az V. püspöki színódus mérlegéhez, írta Szabó Ferenc, Szolgálat, 1980. karácsony, 48. sz. Eisenstadt. 62–65. o. — 6. A Magyar Kurir, a katolikus egyház félhivatalos lapjának könyvismertetői, 70. évfolyam, 206. számtól a 238. számig. Budapest, 1980. szeptember 26–november 4.

HAZAI SZEMLE

„Nagy református szervezkedés szociális munkára”

Megemlékezés az Országos Református Szeretetszövetség megalakulásának 50. évfordulóján

„Halljuk Atyánk a Te hívó szódat: Te pedig kövess engemet, és mi szólunk . . . Ímhol vagyok, hogy cselekedjem, óh Isten, Te akaratodat. Légy jelen a mi tanácskozásunkban a Te Szentlelkeddel és adj nekünk olyan indításokat, hogy töredék erőinket boldog aláztatossággal vigyük a Te dicsőséged oltárára, Neked kedves, nekünk idvességes áldozattal . . .”

(Dr. Kiss Ferenc imádsága az ORSZ alakuló gyűlésén 1931. május 7-én.)

1981. május 7-én volt 50 éve, hogy létrejött és megkezdte áldásos szolgálatát az Országos Református Szeretetszövetség. Amikor a félévszázados határkö közelében a református egyház XX. századi történetének e kimagasló eseményéről megemlékezünk, a történeti távlat lehetővé teszi, hogy azt is megállapítsuk: a Szeretetszövetség megalakítása a református egyház közösségének olyan messzeható cselekedete volt, amely fundamentumává lett a mai intézményes diakóniának, másrészt pedig úgy tarthatjuk számon a világgazdasági válság idején — 1931-ben — kibon-

takozó nagy kezdeményezést, mint a református egyház szolgálatteológiájának cselekedetekben realizálódott előzményét.

A Szeretetszövetség megalakulása, élete és szolgálata elválaszthatatlan dr. Kiss Ferenc volt püspökladányi lelkipásztor, teológiai professzor személyétől. A közelmúltban — halálának 30. évfordulóján — munkásságáról, szolgálatának értékeléséről több tanulmány készült. 1976 nyarán dr. Bartha Tibor püspök a Püspökladányban tartott megemlékezésen hívta fel a figyelmet mai szolgálatunkat is meghatározó életművére és tanításaira.

A nagy testvéri összefogást maga az alkotó, Kiss Ferenc ezekkel a szavakkal köszöntötte „Végre” című írásában: „Eppen itt volt a történelmi fontosságú utolsó óra, melynek meg nem érzése és figyelmen kívül hagyása egyházunk számára a halotti harang megkondulását jelentette volna. A mai kor kérdése sorsdöntő következetességgel és halálos következményekkel így hangzik: Van-e a huszadik századbeli magyar református egyháznak felelete a huszadik század nagy szociális problémáira? Tud-e prédikáló egyházból cselekvő egyházzá átalakulni s van-e benne az életöztönnek és életerőnek olyan duzzadó energiája, hogy azt az átalakulást oly gyorsan képes lesz önmagán végrehajtani, amilyen késedelmes eddig volt

kötelességeinek felismerésében. Az Ige, ha csak ige marad és nem változik át az irgalom kezén megelégitő kenyérré, az egyház elvesztette hivatását a földön.”

Az esemény, amelyre Isten iránti hálaadással emlékezünk vissza, azt bizonyítja, hogy megvolt a református egyház közösségében a hit szunnyadó energiája, melyet Isten engedelmes embere által fel is ébresztett.

A református egyház XX. századi diakóniája történetének egyik jeles dátuma tehát 1931. május 7-e. Az Országos Református Védőszövetség (később Szeretetszövetség) alakuló közgyűlésével kezdetét vette a Krisztus törvényét betöltő, kizárólag önkéntes áldozatkészségnek első rendszeres, nagyarányú és nagy jelentőségű, intézményes szeretetmunkának megszervezése. Ebben az irányban való munkálkodás már a század elején az Országos Református Lelkészegyesület keretében, a lelkészárvaik nevelését segítő Kálvineumok létesítésével kezdődött el. Kiss Ferenc — mint a Kálvineumok vezetője — részt vett az 1928-ban megnyílt zsinaton, ahol a zsinati tagok között már megkezdte a Szeretetszövetség megalakítását célzó előkészítő munkáját. Később ezt azzal folytatta, hogy tekintélyesebb egyházi és világi személyiségeket — akik valami módon már tevékenykedtek az egyház szociális munkájában — a megalapító Védőszövetség „védnökévé” választott. Az előkészítő bizottság 1930 novemberében egy felhívást bocsátott ki „Nagy református szervezkedés szociális munkára” címmel. Ebben a Lelkészegyesületnek azt az elhatározását adta hírül, hogy a szűkebb körben működő Kálvineumok munkáját kibővíteni szándékozik és annak áldásait a református egyház összes, támogatásra szoruló tagjaira kiterjeszteni kívánja. E célból kimondta az Országos Református Védőszövetség megalakulását, melynek működési köre a meglévő, de csak vegetáló szeretetintézmények megerősítése s a közszükséglet által igényelt új intézmények felállítása. Végül bejelentette, hogy a mozgalom élén dr. Kiss Ferenc debreceni egyetemi tanár, a Kálvineumok létesítője áll, akinek neve és energiája biztosíték a kezdeményezés komolysága és sikere felől. A Szeretetszövetség létrehozásának alapfölköze az volt, hogy azt egyetemes, nagy összefogással lehet megvalósítani. Ezért arra kell törekedni, hogy minden egyháztagnak ennek az egyetemes szövetségnek a tagjává legyen, hogy így a hívek összes adománya egy pénztárba folyjon és onnan fordíttassék az összes szükségletek egységesen megállapított és tervszerűen vezetett kielégítésére. A rendszeretlen és terv nélküli jótékonyági munkát rendszerezéssé és egységessé kell tenni s e munka támogatására minden református hívót egy szövetségbe kell tömöríteni, azon elv alapján: „nem egytől sokat, de mindenkítől valamit”.

A szövetség a következő vezetőség irányításával kezdte meg munkáját: a mozgalom komolyságát és egész egyházunkra kiterjedő egyetemességét reprezentálta, hogy mind a négy püspök védnökséget vállalt benne. Elnökéül dr. Puky Endre képviselőházi alelnököt, zsinati tagot, a budai gyülekezet akkori főgondnokát választották. Ügyvezető igazgató dr. Kiss Ferenc lett.

A központi titkári feladatkör ellátásával Gonda Ferenc képviselőházi alelnöki titkárt bízták meg. Nem sokkal a megalakulás után az ügyvezető igazgató rádióbeszédben bejelentette, hogy már 10 000 tagja van a szövetségnek. Az 1932. március 18-án tartott közgyűlésen pedig már azt jelentette, hogy a tagok száma 22 000-re szaporodott és a Szövetség vagyona elérte a 150 000 pengőt. Kiss Ferenc irányításával tovább folytatódott az arányaiban is hatalmas munka.

24 diakónus járta az egyházmegyéket és gyűjtötte a tagokat és az adományokat. Az 1933. évi közgyűlésen az elnöki megnyitó megállapította: „ha majd a jövő történetírója egyházunk mai keresztmetszetét vizsgálja, meg vagyok győződve arról, hogy az egyház szociális jellegű mozgásának korszakát fogja megállapítani. Úgy látom — és pedig nagy örömmel —, hogy napjainkban egyházunk az evangélium szocializmusának megvalósítására reformálódik.”

A kedvezőtlen külső körülmények ellenére — a gazdasági válság mellett aszályos esztendő volt — az áldozatos szeretet segítő szolgálata megindult az árva és az elhagyottak felé. A Szövetség intézményeinek sorát a hejőpapi árva ház, majd a földesi árva ház nyitotta meg. 1938-ban már 34 intézet működött 1054 gondozottal. A tízéves jubileumi kiadványban pedig 50 intézmény életével ismertet meg bennünket a szövetség albuma. A háborús körülmények ellenére az intézmények száma 56-ra szaporodott, amelyekben közel 2000 árva, elaggott, testi-lelki nyomorék talált otthonra és szerető gondoskodásra.

A Szövetség életéről és munkájáról való tájékoztatást az 1932-ben megindult *Országos Református Szeretetszövetség Időszakos Értesítője* című lap és az 1934-ben kiadott *Szeretetszövetségi Naptár* végezte.

Érdeemes visszaidézni — mert ma is érvényes és időszerű — azt az elvi megalapozást, amelyre a Szeretetszövetség felépült: „Az egyház lényegéhez és feladatköréhez a szeretet-tevékenység éppen úgy hozzátartozik, mint az igehirdetés...” A szeretetmunkára vonatkozóan — melynek megvalósítására a Szeretetszövetség törekedett — az ügyvezető igazgató megállapította, hogy „ez a munkamező a gyakorlatban két ágra oszlik, az egyik az egyház azon tevékenysége, amely általában könnyíteni, rendezni, létrehozni kívánja azokat a feltételeket, amelyek az egész egyház tagjaira vonatkozóan olyan társadalmi, kulturális, gazdasági viszonyokat hoznak létre, melyek az egyes társadalmi kategóriákra s azok tagjaira kedvezőbb megélhetési lehetőséget teremtenek. A másik munkaág az egyesek életébe nyúl bele intézményesen, hogy bizonyos élethiányokat pótoljon és orvosoljon és életgátlásokat elhárítson.”

A Szeretetszövetség az elsőnek említett munkaág végzésében is figyelemre méltó eredményeket ért el. 1935-ig 350 alföldi sokgyermekes, főleg földmunkás és földműves családot telepített át, illetve segítette átköltözésüket a baranyai egykés vidékre. Maradandókat azonban a második munkaágban végzett.

A második világháború a Szeretetszövetség 54 intézménye közül 34-nek a pusztulását okozta. A háború után újjászervezett 22 intézet ellátása szinte leküzdhetetlen feladat elé állította a szövetség vezetését. Végül fokon azonban nem a külső körülmények kedvezőtlen alakulása, hanem az a Szeretetszövetség megalakulásától kezdve hangoztatott elgondolás eredményezte a Szövetség beépülését az egyetemes egyház szolgálatába, mely Kiss Ferenc megfogalmazásában így hangzik: „Egy percig sem gondoltam arra, hogy a Szeretetszövetség által végzett munka mindvégig egyesületi tevékenység maradjon, hanem célelem az volt, hogy az idők teljességében a Szeretetszövetséget az egyetemes egyház vegye át és belőle építse ki az egyház szeretetközösségét és szervezze meg egységesen a diakóniai munkát...”

A Szeretetszövetség megalkotásában és szolgálatában az egész református egyházra kiterjedő nagy evangelizáció gyümölcseként megvalósult az ügyvezető igazgatónak sokszor hangoztatott hitvallása: „Engem a keresztyénségben a gyermekek és a kitagadot-

tak közé leülő Jézus ragadott meg és tart fogva, aki a szeretetet emelte idvezítő magasságokba s szeretetből a keresztfaragókért meg tudott halni. Ami kis fény vagy meleg pislákkolt bennem, azt Tőle vettem ...”

Amikor az 50. évfordulón Isten iránti hálaadással emlékezünk azokra, akiknek hitét és szeretetét eszközül használva munkálkodott a Szentlélek a Szeretetszövetség létrehozásánál és szolgálatának végzésénél, kérjük a mi Urunk áldó és segítő szeretetét a református egyház szeretetszolgálatára intézményeire,

melyek a Szeretetszövetség örökítői és áldott szolgálatának folytatói.

A nagy szeretetmunka elindítójának és szervezőjének 1948. április 9-én 86 éves korában bekövetkezett halálát hírül adó gyászjelentésen olvasható ige emlékeztet és buzdít a diakóniai szolgálat folytatására: „*Mindenestül megmutattam néktek, hogy ily módon munkálkodva kell az erőtlenekekről gondot viselni, és megemlékezni az Úr Jézus szavairól, mert Ő mondá: jobb adni, mint venni*” (ApCsel 20,35).

Molnár Ambrus

Száz éve halt meg id. Révész Imre

A magyar protestáns egyháztörténet-kutatás és -írás megújulása korának jelentős személye id. Révész Imre. Annak a nagy történészgenerációnak tagja, amely a XIX. század húszas éveiben látja meg a napvilágot, a reformkor iskoláiban tanul, s ifjúkora Magyarország forradalmi átalakulásával esik egybe. Ezek a körülmények döntő mértékben határozzák meg Révész Imre életútját, tevékenységét is.

Újfehértón született 1826. január 14-én. Olyan családból származott, amely személyes kiválósága révén emelkedett a parasztságból a kismemesi rendbe, rendelkezett a deákosi műveltségnek legalább az alapfokával, s korában mind a nemzeti öntudatnak, mind az egyházi és világi művelődésnek hordozójává lett. Apja, Révész Pál — előbb a tiszadobi iskola praecceptor (segédtanítója), azután újfehértói, majd téglási községi jegyző volt, s élete utolsó éveiben Nagykállóban lakott — 1835-ben fiatalon elhunyt. Szűkös anyagi helyzetük miatt legkisebb gyermeküket, Imrét már egy évvel korábban örökbe adták anyai nagynénjéékhez. Így tehát Révész Imre kora ifjúságától fogva édesanya és édesapa nélkül nevelkedett. Nevelőszülei hányódása folytán elemi iskolái alsó osztályait is több helyen (Tiszadobon, Balmazújvároson és Debrecenben) végezte. Bár a tehetséges és szorgalmas gyermek a negyedik osztály záróvizsgáján kitüntetést kapott, nevelőszülei befejezettek tekintették iskoláztatását, mert a további taníttatásra nem volt pénzük. A tudás és műveltség után szomjazó, éles eszű gyermek ekkor érezte át legjobban árvaságát, tehetetlenségét, s keserves könnyekre fakadt. Ezek a könnyek némileg meglágyították nevelőanyja szívét, s ha szűkös is, de megnyílt előtte a továbbtanulás lehetősége. Debrecen, majd Hajdúböszörmény középiskolai tanulmányainak színhelye, 1841-től újra a debreceni Kollégium, ahol teológiát tanul. A nehézségek, küzdelmek megacélozták akaraterejét, szorgalmát, erősítették kitartását. 1847—1850 között esküdt diák, köztanító (publicus praecceptor), contrascriba, könyvtárnok volt, s az utolsó évben akadémiai segédtanári megbízatást is kapott.

Már diákkorában különös érdeklődéssel fordul az irodalom és a történetírás felé. Ebben kiemelkedő szerepe volt kiváló tanárának, *Lugossy Józsefnek* (1812—1884). A kiírt pályázatokon rendszeresen részt vett. Lelkiismeretesen készült. Széles körű forrásfelhasználással hatalmas műgonddal készültek dolgozatai. Az „*Adassék elő: mi az oka, hogy a magyarok által a IX-ik században Európában alapított ország erősebben fennállott és el nem enyészett, mint más országok, melyeket a népek költözködése alatt a*

Hunok, Gepidák, Avarok, és egyéb népek a Duna és Tisza mellett alapítottak?” címen a pesti tudományegyetem által az 1844/45. tanévben kiírt, egész Európára kiterjedő pályázatot gondos, többször átdolgozott munkájával 1847 januárjában ő nyerte. A „*Micsoda változásokon ment keresztül időről időre a jobbágyok sorsa Magyarországon; mikor micsoda törvények hoztattak azokat illetőleg; mik voltak ezen törvények okai és következményei*” kevéssé ismert, kissé nehézkes című, kéziratban maradt dolgozatában a későbbi történetírói és a népies irányzat képviselőjének orosz-lánkörmei már megmutatkoznak. A jobbágyok hazai történetét a végbement változások szerint periodizálja. Dózsát tekintti legfontosabb kutatási témának. De Révész Imre ekkor még lelkipáasztornak készül, s csak a szabadságharc után ébred rá historikus hivatására.

1851—52-ben a bécsi egyetem protestáns teológiai fakultásának hallgatója. 1852-ben a balmazújvárosiak lelkészülkévé választották, de mielőtt állását elfoglalta volna, hosszabb külföldi tanulmányútra indult, s bejárta Németország, Svájc és Itália tájait. Balmazújvárosi lelkészsége idején szinte egyszerre hívták Kecskemétre és Debrecenbe tanárnak. E meghívásokat azonban nem fogadta el. 1854. májusától Szentesre választották meg lelkésznek, ahonnan 1856 májusában a debreceni egyházköztség bizalma hívta el az egyik lelkipáasztori állás betöltésére.

Népe iránti felelősségérzete, elkötelezettsége hamar megmutatkozott. Már diákkorában hol éles hangvételű, hol izzó, lendületes újságcikkekben támadt egyszer a pánszlávizmus ellen, majd a magyar nép politikai műveltségének hiányait tűzte tolla hegyére.

A szabadságharc leverése után, az abszolutizmus egész ideje alatt a magyar protestantizmus helyzete igen súlyos, szorongatott volt. A protestantizmust a forradalom kovásának tekintő abszolutizmus mindent elkövetett a protestánsok megalázására, zaklatására, háttérbe szorítására, s a katolicizmusnak való kiszolgáltatására. Először az iskolák működését igyekezett megbénítani, az ifjúságot kivenni a protestáns egyházak kezéből, s ezzel az utánpótlás vonalát elvágni, majd a bécsi kormány új egyházalkotmányt akart adni a magyarországi protestánsoknak, természetesen az udvar érdekeinek megfelelően, s nem a törvényekben biztosított autonómia tiszteletben tartásával. Mindenfelé szenvedélyes küzdelem bontakozott ki az egyház autonómiájának védelmére. Ebbe az elkeseredett harcba kapcsolódott bele Révész Imre, s csakhamar a küzdelem élére került, mint annak szellemi irányítója. Nevét széles körben ismertté tet-

ték írásai; a hazai protestánsok között csakúgy, mint a bécsi kormánykörökben és magyarországi hivatali-
rendőri szervei előtt.

Meggyőződése, hogy a magyar református egyház-
nak egyaránt van felekezeti és nemzeti hivatása, kül-
detése. „Nincs a világon egyetlenegy felekezet sem,
melynek fennállása és virágzása annyira volna felté-
telezve a népneveléstől, mint a kálvinista felekeze-
tét... — írja. — ... A kormány nevelni fog csak oszt-
rák polgárt, nem pedig magyar kálvinista hazafit, mi
pedig azt akarnánk... A hiányt és a mulasztást a
lelképászoroknak kell pótolni és ébreszteni őket felső
szellemi öntudatra 's buzgóságra ébresztésére nézve
egyik főszeküzünk a' szöszék; innen kell a dicső pé-
ldákat emlegetnünk a' nép előtt, 's különösen az evan-
gyéliomokat népszerűen és lelkesen magyaráznunk...”

Egyházi munkákat írt előbb a magyarországi
protestáns egyházak autonómiájának védelmére, majd
az egyház iskoláiért két fronton is, élete vége felé pe-
dig a református egyházalkotmányért. Sikra szállt a
reformatori hit és tanítás tisztaságának védelme mel-
lett az azt felhígítani igyekvő, a magyar protestantiz-
mustól idegen alapokról induló liberális-racionalista
irányzatok ellen. S ez a küzdelme nemcsak gazdag
irodalmi gyümölcsöt termelt, hanem létrehozott és
kilenc esztendőn át éltetett egy igen értékes, tudomá-
nyos havi folyóiratot, a *Magyar Protestáns Egyházi
és Iskolai Figyelmeztőt*, Révész Imre szerkesztésében
és anyagi tehervállalásában.

1861-ben — akarata ellenére — országgyűlési kép-
viselővé is választották. Mind egyházi jogi dolgozatai-
ban, mind parlamenti beszédén átsugárzik a törté-
nész; munkái komoly előtanulmányok után, szigorú
történeti alapokon készültek, s ebben rejlett legna-
gyobb erejük. „Révész Imrének ezek a — politikai,
egyházpolitikai írásai beszédes bizonyosságai annak,
hogy a historikus munkája milyen igazán gyakorlati
és milyen létfontosságú” — állapítja meg egyik méltat-
ója, Harsányi András.

Révész Imre jól látta a magyar protestáns teológiai
irodalom szegényes voltát, érezte hiányosságait. En-
nek pótlására egy teológiai társulat megalapítását
vélte szükségesnek. Alapszabály-tervezetét 1863-ban ki
is dolgozta, de a kormány ellenzése miatt a társulat
akkor nem jöhetett létre. A *Magyar Protestáns Iro-
dalmi Társulat* — nagyrészt az ő elképzelése alapján
— 1889-ben történt megalakulását Révész már nem
érhette meg.

Leginkább a történetírás, azon belül az egyháztör-
ténét-írás elmaradott voltát nehezményezte. Az 1859-
ben kiadott „Erdősi János magyar protestáns refor-
mátor” című tanulmányának végzavában erről igen
kemény hangon szól: „... nekünk voltaképpen mindez-
ideig nincs egyházi történelmünk! A mely népnek,
társadalomnak, vagy felekezetnek pedig történetei
vannak, de történetírásaé és történelme nincs, az nem
méltó az életre...” Látja és fájlalja az érdektelen-
séget, amellyel a közönség a történeti munkákat fo-
gadja. Ipolyi Arnoldnak többek között ezeket írja:
„... a nemzet is minden ügynevezett művelt osztá-
lyával együtt míg a vers- és regényírók csevegéseit
füllelve hallgatja, s dühöngve tapsolja, addig a nem-
zeti tudomány komoly és fáradsalmas mezőin küzdő-
ket legnagyobb részben önmagukra, árvaságra hagy-
ja.”

Révész Imre szorosan vett tudományos munkássá-
gának területe a történettudomány, közelebbről az
egyház-történelem. Számos kisebb-nagobb dolgozata.
tanulmánya közül kiemelkedik a *Dévai Biró Mátyásról*
és *Sylvester Jánosról* írott monográfiája, a *Kálvin és a
kálvinizmus* című könyve, valamint egyháztörténet

kötete. Az ezekben tett megállapításai, szemlélete, a
problémák felvetése és felfogása — eltekintve az azóta
előkerült újabb adatoktól — ma is helytállóak. Ez
azzal magyarázható, hogy Révész mindig az eredeti
forrásokra támaszkodott, s az események, folyamatok
képét azokból úgy igyekezett megrajzolni, ahogy való-
ban megtörténtek. Tudományos hitvallását így foglalja
össze: a történettudomány feladata az egész társa-
dalmi élet, a különböző osztályok, a városok, me-
gyék, a népiség történetének megírása, nem nevek
és adatok halmazát kell adni, hanem az egész tár-
sadalom, az élet minden ágának históriáját köteles-
sége feltárni.

Révész Imre és ifjú kortársai az 50-es évek elején
jegyzik el magukat egy életre szólóan a történet-
tudománnyal. Hallatlan nehézségek között dolgoznak.
Vidéki elszigeteltségben, nélkülözve a legszüksége-
sebb szakmunkásokat is. Mégis jelentős alkotások jön-
nek létre, és kiváló történetírói személyiségek alakul-
nak ki a kor mostoha viszonyai között. Révész Imre
még viszonylag szerencsés helyzetben volt; Debre-
cenben élt, a kollégiumi Nagykönyvtár közelében, s
1867-től haláláig egyházkerületi levéltáros. Történe-
szeink felismerték, hogy munkájuk sikeresebben ha-
lad előre, ha nem egyenként kutatják végig az or-
szág különböző helyein levő, s már a kutatás előtt
ajtajaikat meg-megnyitó családi levéltárakat, hanem
kéresekkel egymást felkeresik, egymással kapcsolatot
tartanak, egymás munkáját segítik. Erről tanúskodik
Révész Imre kiterjedt, teljes egészében mindezideig
kiadatlan levelezése.

A XIX. század közepe táján kezd ismertté válni
hazánkban a pozitívista történet szemlélet. Révész
Imre az első, aki történet szemléleti tájékozódásra
használja a pozitivisták műveit. Az 50-es években a
Revue des Deux Mondes volt a pozitívista történet-
szemlélet közvetítője. Tudományos körökben szinte
közkezen forgott. Révész Imre is olvasta, jegyzetel-
gette, gyakran hivatkozott rá. Segítségével jutott el
a forráskritika szükségességéhez és módszereinek ki-
dolgozásához. Ennek alapján állapítja meg: „a valódi
történelemnek nemcsak a tudomány, de az erkölcsös-
ség, a gyakorlati élet szempontjából is éltető ereje,
életfeltétele — *conditio sine qua non* — a szigorú való-
diság, a tiszta igazság”. Felismeri, hogy a források
kiadásának gyakorlata nem felel meg a követelmé-
nyeknek. Kritikai forráskiadásokra van szükség ah-
hoz, hogy a történettudomány, a történetész „a kon-
kolyt a tiszta búza közül ügyesen kiirthassa”.

Az adott korszakban a művelődéstörténeti tájékozó-
dás fő áramlatait a szellemi kultúra körében végzett
vizsgálatok alkotják. Ekkor válik a vizsgálat tárgyává:
milyen szerepet töltöttek be Magyarország történeté-
ben az egyes egyházak. A pozitívizmus az egyházakat
történeti fejlődésükben minősítette. A reformáció je-
lentőségét szinte valamennyi mű hangsúlyozta. A mű-
velődéstörténet kereteiből lassan kezd kibontakozni az
egyházak története és válik önálló tudománygá: az
egyház-történet diszciplinájává. Erre a folyamatra Ma-
gyarországon az ötvenes évek elején találjuk az első
példákat.

Révész Imrét rendkívül érdekelte a parasztság tör-
ténete, kultúrája. Történetírói munkásságában azon-
ban a hazai kultúra kutatása a reformáció történeté-
nek vizsgálatában jelentkezik. Amikor Lugossy Jó-
zsef 1858-ban akadémiai tagságra ajánlja Révész Im-
rét, műveinek hosszú sorában a történeti tanulmá-
nyok 1855-től, bár a művelődéstörténet különböző
ágait ölelik fel, világosan kitűnik, hogy mindenk-
előtt a reformáció története érdekli. A korai társa-

dalomtörténeti és őstörténeti dolgozatok után a külföldi egyetemeken tanult magyarok, *Sinai Miklós* egyházalkotmányi tételei, a XVI. századi magyar református egyház, az istenítéletek, s a magyar puritánok alkották történelmi munkájának tárgyát. Ha e fiatal-kori elvei alapján bontakozik ki történetírói egyénisége, talán belőle fejlődött volna ki a magyar *Lecky* — állapítja meg *R. Várkonyi Ágnes*.

Révész Imre egyik alapvető tétele, hogy a történettudomány ne a vallás tanításai alapján ítélkezzék a múlt felett. A nemzeti és felekezeti elfogultságot elítéli és tudatosan harcol ellenük. Kutatási irányát nem felekezeti elfogultság vezeti, amikor a magyarországi reformáció történetével kezd foglalkozni. Korai műveinek indítékai a történelmi fejlődésről, a reformációnak, mint a polgárosulás megtestesítő szellemi jelenségről alkotott felfogásából származnak (*R. Várkonyi Ágnes*). Révész Imre fogalmazza meg azt az azóta széles körben elterjedt és történettudományunk orientációjában később oly nagy hatású nézetet, hogy Magyarországon a művelődés, a haladás úttörője, eszméivel, nyomdáival, tanításával, iskolájával a reformáció volt.

Révész Imre meggyőződéses kálvinista, hitéért, annak tisztaságáért a legkeményebben kész volt harcolni, de nem volt szűklátókörű felekezetieskedő. Egyik legjobb, legbensőségesebb barátja *Ipolyi Arnold* római katolikus pap. Egymással közlik terveiket, nézeteiket, s amikor *Ipolyi* megtudja, hogy Révész a magyar reformáció történetét készül megírni, a „*Magyar Mythologia*” szerzője segítségét ajánlja fel. Ha terveik valóra válnak, a katolikus pap és református lelkész historikusok közös műve megszületik, a kibontakozó eszmetörténeti kutatásokban a protestáns és katolikus álláspont integrálódik a realista tudományos felfogásban, elkészül a hazai művelődéstörténet vallási elfogultságtól mentes története.

Még javában dúl a harc a magyar protestáns autonómiáért, amikor a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába jelöli a debreceni református lelkészt. Amikor Révész Imre, mint az Akadémia

egyik legfiatalabb tagja 1860 novemberében „*A történelmi bírálatról*” címmel mondta el székfoglalóját, s fejtette ki történetiszemléleti gondolatait, mögötte jelentős tudományos múlt állt, s előtte ígéretes jövő.

Révész Imre élete — meghalt Debrecenben, 1881. február 13-án — alig több, mint fél évszázad, s az is tele küzdelemmel, harccal. Kitűnő képességét bizonyítja, hogy sok munkával terhes lelképásztori szolgálata mellett számos maradandó értéket alkotson mind a történelem, mind az egyházpolitika terén.

Ladányi Sándor

IRODALOM

1. Révész Imre: A történelmi bírálatról. Akadémiai Ertesztő, 1861. — 2. Révész Imre: Dévai Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei. Pest, 1863. — 3. Görömböi Péter: Adalékok Révész Imre élettörténetéhez. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. XXIV. (1881) 299–304. — 4. Szabó János: Emlékbeszéd Révész Imre felett (Révész Imre emlékezete füzetben). Debrecen, 1781. — 5. Ballagi Mór: Emlékbeszéd Révész Imre levelező tag felett. Bp. 1882. — 6. Révész Kálmán: Révész Imre és művei időrendi sorrendben. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. XXVII. (1884). — 7. Révész Kálmán: (szerk.) Révész Imre munkái a pápens korából (1859–1860). Bp. 1900. — 8. Bakoczi Endre: Adatok Révész Imre életéhez. Debreceni Protestáns Lap. (1903). 654. — 9. Révész Imre (íj.): Révész Imre élete 1826–1881. Debrecen, 1926. — 10. Szabó József, S.: Révész Imre emlékezete. Debrecen, 1926. — 11. Zoványi Jenő: A Tiszántúli Református Egyházkerület története. Debrecen, 1939. — 12. Harsányi András: Az idősebb Révész Imre. Protestáns Szemle. LI. (1941). 414–421. — 13. Révész Imre: Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából. Bp. 1957. (Ertekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 2–3.) — 14. Ladányi Sándor: Száz esztendeje, 1870. január–februári összevont számával indult id. Révész Imre szerkesztésében a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező. Református Egyház. XXII. (1970). 41–43. — 15. R. Várkonyi Ágnes: A pozitívista történetiszemlélet a magyar történetírásban. A pozitívista történetiszemlélet Európában és hazai értékelése 1830–1945. 1–2. Bp. 1973. (Tudománytörténeti tanulmányok. 6.) — 16. Csohány János: A magyarországi protestánsok abszolutizmuskori bécsi kormányzatok tükrében. Bp. 1979. (Theológiai tanulmányok. Új folyam. 8. Doktori értekezés. Kézirat gyanánt.) — 17. Márkus Mihály: Id. Révész Imre (1826–1881). Képes Kálvin Kalendárium az 1981. évre. Bp. 1980. 119–121. — 18. Csohány János: Hitünk védelmezője — 100 éve halt meg id. Révész Imre. Reformátusok Lapja, XXV. (23–1981. június 7.) 5.

KULTURÁLIS KRÓNIKA

Cserepek

Semmi is kétféle van. Az egyik csakugyan üres, tetőtől talpig, mindenütt csupán csak semmi; de a másik teli van az ürességgel, csordultig azzal, ami nincs. Üresnek az életét az ember aligha akkor érzi, ha — akár az élet, akár ő maga — csakugyan üres; sokkal inkább akkor, amikor éppen eleve van, önmagából, másokból, nekiveselkedéseiből, kudarcaiból, ki tudja mi mindenből; ezért tudja vagy érzi magát üresnek, semminek, noha tor-kig van — mivel is? Hát a semmi-vel.

Ez a cím, *Gaál* István filmjének címe: *Cserepek*, bizonyára „beszélő cím”, szándéka szerint talán ép-penséggel sokatmondó. Még mielőtt elkezdődne a film, gyanakodhat a néző arra: az előadásmódra utal talán ez a cím, azt ígéri, hogy cserepeket, mozaikdarabkákat mutat meg az életből, foszlányokat gondolatokból, töredékeket válságokból, hogy majd a néző feladata legyen ezeket az információ-darabkákat összeilleszteni, a helyes sorba rakosgatni, egymásközi viszonyukat föltárni. Amikor meg elkezdődik a film, arra

következtethet a néző, hogy vala-kinek az összetört, cserepekre hullott életét láthatja most megfilmesítve, méghozzá oly módon, mintha két ütköző lapítaná-aprítaná szét az embert, az életét.

Ezt az ígérteit be is váltja a film. Főszereplője kudarcvalló ember, történetesen művész (divat manapság kifogásolni elbeszélések főszereplőjének ilyesfajta foglalkoztatását; csak hogy a másokat, a közösséget szolgáló szándékknak, az építő, a valóságban nemcsak élő-éldegelő, de a valóságot valamiképp átalakí-

tani, jobbítani akaró embernek készsége képe, sőt jelképe lehet épp a művész). Belsőépítés vagy forma-tervező, pályafutásának derekán (habár, úgy tetszik, manapság ez a derék gyakran följebb csúszik, mert a pályafutás második szakasza megrövidül), akinek az a dolga, mi több: az a hivatása, hogy a mindennapi élet közvetlen környezetét emberibbé, kedvesebbé, kedvezőbbé tegye. Nyilvánvaló, ugye, hogy ez a munka emberiség életcélját sejtet, s jelképe lehet megannyi más törekvésnek, valamennyinek, ami csak szebbé, jobbá, örömtelibbé, otthonosabbá teheti az ember életét.

Aprópó otthon: hiszen ezeknek a törekvéseknek épp az szab határt (a filmen is, gyakran az életben is, jelképszerűen mindig), hogy nem mind otthon, ami lakás; hogy az életünk körülvevő falak szűkebbre mérik életterületet és törekvéseink lehetőségét, mintsem tűrhető, elviselhető, talán néha bizony megenyedhető volna. Ez a filmbeli tervezőművész is alighanem attól szenved elsősorban, hogy a tervei valamiképpen félrecsúsznak. E tekintetben nem nagy a különbség, talán nincs is különbség aközött, hogy a jóra való tervet „adaptálják” a szűk térhez, a túlközeli falak adta méretekhez, vagyis fúrják-faragják, lefarigcsálják, a személyest, az eszmeit, az igazit, a lényegét hántva le róla, vagy éppen világsikerre viszik, nagypénzért (s kemény pénzért) eladják másnak (a tervezőnek persze csak jutalmat jutattva, nem részt a sikerből), s az eddig leszólt, most meg földicsért terv megvalósulása nem azokat örvendeztetheti meg, akiknek szánták, hanem másokat, e tekintetben idegeneket.

Mond-e valamit a cselekmény vagy elbeszélés e szálának illetően fölvázolása, vagy inkább azt a gyanút kelti föl, hogy üntig ismételt közhelyekről van szó valójában. Érdemes ezt a kérdést föltenni s választ keresni rá. Csakugyan gyakori az efféle frusztráció vagy deviancia, hogy a közkeletű, s ezért bizonyára kicsit homályos szavak is jelezze a mindennaposságot. Meglehet, arra is következtethet valaki ebből, hogy semmitmondó már ezekről szólni; csak hogy talán inkább azt kellene megvizsgálni, nem épp a túlcsoorduláshoz közeledik-e ez a fajta üresség, életeknek és embereknek a kiüresedése, csalódottsága, kudarc élménye? Csuda körforgás, vagy borzasztó inkább, de legalábbis szédítő, hogy a lakások alakját és méretét kell-e tágítani, vagy azt változtatni meg, ami belevaló, hogy beleillő is legyen. Építések a megmondható, hogy ez a di-

lemma az ő számukra mennyire valóságos, az már csakugyan közhely.

Aki ugyanis a falakat tágasabbra akarja méretezni, gyakran fejfel megy a falnak. Az aztán már édesmindegy, hogy ez a fal téglából épült-e vagy panelekből, s a panel anyagból-e vagy szavakból, a szavakban van-e szó is vagy csak szólam, hogy a fal netán egy fafejű főnök, esetleg szószátyár-e, ügyeskedő, hatalmaskodó, hegyoldalban is lejtőre lépő, édesmindegy, hogy falnak megy-e fejével valaki vagy tolató vagonok ütközői roppantják össze a fejét. Ha a *Cserepek* cserepei nagy törések aprócserepre-váltásának tűnnek talán föl, nem azért van-e, mert élte során gyakran lépked az ember efféle cserepek között?

A magánéletben is. Ezt a főszereplőt, Gaál István választott hőst nemcsak ilyen-olyan, üresfejű üresszavú, összeköttetésekben kapaszkodót kereső, hatalmukkal hadonászó, frázisokkal hadakozó, vagy éppenséggel karitatív jócselekvésben fáradozó, sőt: fáradozatlan emberek veszik körül, hanem egy család cserepei is. Hírlik, hogy a statisztika most már több válásról tud mint házasságkötésről; közhely-e hát, ha elvált emberről, szakadt családról szól itt a mese? S hiba-e, ha a film nem motiválja ezt a válást, ha egyszerű éppoly motiválatlanul jönnek létre házasságok, mint ahogyan aztán meghiúsulnak? Egykor romantikus mese volt a „meglátni és megszeretni egy pillanat műve”, mára egyre csak szaporodó valóság, hogy meglátni, megszeretni, a szerelmet beteljesíteni, egymásra ráúnni s egymást elhagyni szinte csak pillanatokban mérhető.

Közhelynek tetszhet az is, hogy ez a malomkövek helyett vonatutak között őrlődő, törő, morzsolódó ember egyszersmind nemzedékek szorításában, mondhatni kutyaszorítójában érzi magát. Lírai képsorban idézi meg a múltat Gaál István; ezt a nosztalgiait nemcsak az teszi keserűvé, hogy az apa szerepét alakító *Bihari* Józsefnek ez volt az utolsó filmszerepe, hanem az ifjúkori szerelemnek a hamvavesztett kései beteljesülése is, ami ezúttal megsemmisülést takar. Mégis, ennek a jelenetsornak a háttérében vagy inkább a mélyén egy kiveszőben levő nemzedék arca sejlik vagy fénylik föl, azoké, akiknek a munka az életük volt, s az életük munka: akik — József Attilával szölv — „kapáltak, öltek, öleltek, tették, ami kell”, s ha — mondjuk — föld mélyén, bányában nem panaszkodtak, hogy szűk a táró vagy a vágat, hanem csakányozták, ásták, mélyítették, nem törődve sem sötétel, sem sűj-

tóléggel, sem veszedelemmel, sem azzal, ha munkájuk hasznát más látta. A maguk örömeire dolgoztak akkor is, ha örömtelen volt a munkájuk; dolgoztak, mert munkájuk nélkül — tudták — nem élet az élet, hanem üres, semmi és semmi.

A másik oldalon meg ott a fiatalok nemzedéke, Gaál István filmjében főként a fia, meg a fiával szinte egykorú gyógytornász-lány. Az utóbbi a maga köré nem néző, csak a feladatot figyelő, plebejus egyszerűséggel munkálkodó fiatalok jelképe itt, az előbbi meg azoké, akik tekintetüket sóváram a világmindenségre vetik, hogy értelmet onnét, talán létező értelmes lények rejtőzködő üzenetéből várjanak maguknak. Voltaképp mindkét fiatal magányos, s mindegy szinte, miképp; az is, miért. Messziségből, világon való túli messziségből remél vigaszt mindkettő; de az egyik munkával, ha látszatra mégoly kilátástalan pártolatlan, áldozatos munkával is. Mégis, mi lehetne valójában és jelképesen is szebb emberi tevékenység, mint mozgásukban gátolatokat mozogni tanítani, szoktatni, gyakorolni?

S a kettő, öregek és fiatalok között ott van, ott él, elége, ott kiűzködik, őrlődik, ott vergődik kudarcok és eredmények között egy sokarcúságában és sokféleségében is oly rokon nemzedék, amelynek már a neve is rosszat sejtet: középnemzedék, mintha közepes volna, közepes lenni tudna csak; s amelynek önbecsülését meg önbizalmát nemcsak az átélte, mit átélte: együtt csinált történelem hepe-hupái rongálták, hanem az is, hogy folyton-folyvást azt mondják róluk, hogy nincsenek. Szárnyaszegettek és frázisok szárnyán röppenők, érzelem nélkül érzelmi életet élők, munkába bele-rokkantak és önmagukkal szembenézni oly mehezen tudók, idegesek, szívbeteg, lelkibeteg.

Hát ennyire baljós a horizont, ennyire sötét a kép? Igen is, nem is. Tapasztalatok ihletik Gaál István életábrázolását, gyakori tapasztalatok, amelyek emiatt közhely-gyanúba is keveredhetnek. Csak hogy bármennyire könnyebb volna is hallgatni, a kimondott szó, még ha csak zokszó is, nem pedig jajszó, ösztökél. Illyéssel szölv: „*ki szépen kimondja a rettenetet, azzal föl is oldja*”. Nem rettenetet mond ki Gaál István csak szürkeséget; de szépen mondja, hogy színesebbé oldja így az életet. Hogy lemorssa napjainkról, legbensőbb magunkról a szürkeséget, a fásultságot, a falak félelmét, hogy ne engedjen belenyugodni, ha gerincnek kell alkalmazkodni a székhez, hanem sarkalljon arra, hogy

a székét formáljuk a gerinc egészséges ivéhez; hogy lemossunk kudarcot, földméli munka rántapadt porát, lemossuk a mellőztetést s le az elismerő sértést, a sértő elismerést, hogy mélyedjünk magunkba s ne roskadjunk magunkba, hogy legyünk őszinték, a magunk-hihető magunk-szavát halljuk meg és értjük meg és felejtjük el, de kiváltképp, hogy felelősek legyünk magunkért is, másokért is.

Cserepekre tört remények és életek összeállhatnak-e, egészségyógyulhatnak-e, boldogulás és boldogság edényeivé formálhatók-e Ne válaszoljon senki erre a kérdésre,

amint hogy arra se, hogy a *Cserepek*, ez a beszédes című, halkszavú, suttogva kiáltó film eleget mond-e, mert a néző dolga is, hogy mit lát, a figyelő értelemé, mit hall, s az értelemé, föleszmél-e. Beszélő cím ez a *Cserepek*, végül még egy harmadik értelemmel gazdagodik a szó. A befejező jelenetben a főszereplő — s vele együtt még sok más — fedél alatt várja a bővízü eső szüntét. Szemközt, az utca túlsó során, öregasszony bajlakodik: földszinti, vagy tán még mélyebben meghúzódó, s alighanem verőfényben is nap-talan szobácskájából cipeli kifele a növényeket, cipeli kifele a csere-

peket, a virágcserépeket az esőre. Cserépben a növény marokra fogja a gyökereit, de ha áldásos eső táplálja-mossa, fölfelé törekszik. A főszereplő meg átszalad az úttesten, odahagyva a többiekét, hogy segítsen cipekedni az öregasszonynak. Aztán maga is odaáll a cserepek mellé, áztatja magát az esővel, pusztuláson győzedelmeskedő termékenység ez ősi jelképével.

Sokféle eső van. Eső lehet a művészet is, hogy fölfrissítse a cserépbe-ültetett, port-piszkot lemosson, gyógyuláshoz segítse a beteget, egészségre a töredeztet.

Zay László

Tallóztatás teológus szemmel

Az ötödik világ felszabadítása

A Római Klubról, tudományos elemzéseiről, jelen világunk tényeire épített apokaliptikus vízióiról a magyar sajtó hasábjain is sokat olvashattunk. A Római Klub 1968-ban alakult. A *Peccei*, neves olasz üzletember és az atlanti multinacionális együttműködési bizottság irányítójának vezetésével. A jeles intézmény 1979-ben egy új jelentést tett közzé „A tanulásnak nincsenek határai. Az emberi szakadékok áthidalása” címen, amelyet *Széchy Éva* a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont tudományos tanácsadója elemez a *Világosság* 1981. júniusi számában (370—376). A Római Klub jeletése ismét jónéhány megdöbbentő adatot közöl. Kevesen tudják, hogy a hatalmas erőfeszítések ellenére nem csökken, hanem nő az analfabéták száma. 1965-ben 700 millió írástudatlan élt a földön. Ez a szám 1975-re 800 millióra növekedett míg 1980-ban a becslések szerint 900 millió fölé emelkedett, ami földünk lakosságának mintegy egyötöde. A világ gyermekeinek fele nem kap befejezett elemi képzést.

De nem a rossz statisztikai kép az igazán aggasztó, hanem a képzési egyenlőtlenség növekedése. A világ egynegyedét kitevő leggazdagabb 30 országban átlagosan hetvenöt-ször többet költenek egy lakos oktatására, mint az ugyancsak egynegyedet kitevő 23 legszegényebb országban. A közöttük levő különbség e téren háromszor nagyobb mint a gazdasági jövedelem terén jelentkező egyenlőtlenség. De a közoktatás terén a fejlett tőkés országokban sincs minden rendben. „Vaskos társadalmi tény, mint azt az UNESCO legújabb kutatásai megállapítják.

hogy a legfejlettebb oktatásüggyel rendelkező országnak feltüntetett Amerikai Egyesült Államokban 23 millió felnőtt, a lakosság mintegy 10%-a ún. funkcionális analfabéta, azaz nem rendelkezik valamely szakma végzéséhez szükséges eleendő olvasási és írási alapképességgel. (...) Meghökkenítő, hogy az amerikai 17 éves iskolások 13%-a (a spanyol anyanyelvű és fekete diákok közel 30%-a) nem tud annyira olvasni, hogy résztvegyen a társadalom mindennapos munkájában.” Ezeknek a funkcionális analfabétáknak a társadalom-alatti rétegét tekinti a jelentés az ötödik világnak, amelyet csak úgy lehet felszabadítani, ha a társadalom egésze fáradozik azért, hogy minden ember a kenyérrel együtt kapja meg az alapképességet is.

A jelentés beszél a tömegkommunikációs eszközök — különösen is a televízió — nagy felelősségéről. A jelentés szerint: „A fiatal amerikaiak több órát töltenek a tv előtt, mint az osztályban... Ma egy átlag amerikai 17 éves korú fiatal 350 000 reklámképet lát és tanúja mintegy 20 000 televíziós gyilkosságnak... Az USA-ban és az iparosodott nyugaton gyártott televíziós termékek és kommercializáló hatásuk gyorsan terjed csaknem valamennyi országban.”

Nemzetközi egyházi fórumokon és a békéért fáradozó emberek gyülekezeteiben sokszor halljuk: aki békét akar, az munkálja az igazságot. Az igazság mindig konkrét, gyakorlati segítség a rászorulóknak. A kenyér utáni éhség, az ivóvíz hiánya miatt előállt szomjúság mellett van a szépnek, a szónak is, a leírt betűnek, az elolvasott gondolatnak is éhe. Az evangélium azt tanítja, hogy

amikor Jézus számadásra hív, azt fogja vizsgálni, hogy mennyire látta meg a rászorulóban, az éhesben, a rongyos ruhájában, a szomjúhozóban vagy ha kell az analfabétában — Jézust (vö. Mt 25:31—46). Az inkarnáció legmélyebb titka, hogy Jézus mindig azzal azonosul, aki a segítségemre szorul, akinek adnom kell, hogy Krisztussal találkozzak itt, most és egykor odaát.

Egy szál virág

Kevés olyan könyv született a magyar klasszika filológia eseményekben gazdag története során, mint *Strabon* csodálatos művének a *Geographiká*-nak a magyar fordítása. Hiszen ez a könyv nem szigorúan földrajzi munka, hanem egy olyan enciklopédia, amely összefoglalja az ókor tudományos ismereteinek páratlan gazdagságát. Így hatalmas erőfeszítéseket, hibátlan nyelvtudást és enciklopédikus alapképességet igényel a fordítás. *Strabon* oroszra egy számos világhíres tudósból álló bizottság fordította le, franciára Napóleon kezdeményezésére 1805—1819-ig, tizennégy esztendő kemény munkával fordították. A munka 1977-ben magyarul is megjelent — kitűnő fordításban. A címlap hátoldalán, szerényen, fekete gyászkeretben megtaláljuk a fordító nevét: *Földy József*. A kiadó előszavában a fordítóra kevés utalás történik, csak egy mondat: „Dr. Földy József évtizedeken át dolgozott a mű magyar tolmácsolásán, de najnos nem érthette meg, hogy egész fordítása napvilágot lásson”. A *„Magyar Életrajzi Lexikon”*-ban sem találtam róla semmit. A fordító emlékének *Pamlányi Ervin*

áldozott csak a Magyar Nemzet egyik vasárnapi számában egy cikket „A magyar Strabon viszontagságai” címen (1981. június 28.).

Április 16-án volt száz esztendeje, hogy Kecskeméten, megszületett Földy József, parasztyereként. Az ottani piarista gimnáziumba járt, jelesen végezte tanulmányait és mivel tovább szeretett volna tanulni, belépett a rendbe. A budapesti tudományegyetemre küldték, ahol 1902-ben magyar—latin—görög szakos tanár doktori szigorlatot tett. 1912-ben kilépett a rendből, ami miatt nehezen tudott állást szerezni. Áttért reformátusnak és református lelkészi oklevelet is szerzett. Tanfűtött a sepsiszentgyörgyi Mikó kollégiumban majd Pápára került, ahol 24 esztendeig tanítja latinra, görögre, az ókori világ szeretetére a fiatalokat. Meg is nősült, egy özvegyasszonyt vett feleségül. Lelkiismeretes családapaként nevelte szeretteit. Hat vagy hét nyelvet ismert tökéletesen: angolul, franciául, németül, olaszul és finnül tudott. Latinul és görögül úgy beszélt, mint magyarul. Foglalkozott az arab és a héber nyelvvel is. Fordította Demosthenest és Platont, írt latin és görög nyelvtant, szótárt szerkesztett és valóságosan végigtanította az országot, de a nagy mű ami nevét maradandóvá teszi a magyar Strabon.

Hogy mi indította erre a félelmesen nagy és szép vállalkozásra, ma már nehéz kinyomozni. Pamlényi úgy tudja, hogy egyszer Pápán járt Balogh Jenő, volt igazságügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára, a Dunántúli református egyházkerület főgondnoka: „Balogh Jenőnek volt pillanatnyi ötlete, vagy Földy ajánlotta-e fel, ma már nem tudni... de tény, hogy Balogh Jenő felkérte és megbízta: fordítsa magyarra Strabon kötetét”. Földy haladéktalanul nekilátott a munkának és hűsz kemény esztendeig megszűnt számára minden más. Az oktatás mellett csak Strabonra maradt idő. Hány éjszakába nyúló estén kellett könyvek fölé hajolni, adatokért szaladgálni míg elkészült az 1500—1700 oldalas kézirat. Közben 1945 tavaszán gyújtóbomba találta el lakását, mindene elégett, elvesztette kis kőszegi házát, ahová szeretett volna végleg visszavonulni — de a munka készült. 1947-ben nyuedijba ment és az 1950-es években elkészült a nagy mű. Ekkor már Pesten lakott. A munkát elvitte az Akadémiára, de ott már nyom sincs az egykori főtítkári megbízásnak. 1957-ben sikerült ugyan elméie, hogy egy kis részlete, a VII. könyv megjelent az Antik Tanul-

mányok-ban, de pénz nem volt az egész munka kinyomtatására. Földy János 1966 január első napjaiban meghalt. 1963-ban még kitüntették gyémántdiplomával, mert 60 éve doktorált és 45 évig tanított, de úgy látszott, hogy Strabon elsüllyed a kiadatlan kéziratok temetőjében. 19 esztendő kellett a kézirat föltámasztásához. A történethez nem kell tanulmányt fűzni, csak Pamlényi cikkek zárómondatát másolom ide mint megszívlelendőt: „a magyar Strabon — ha a fordító életében nem is méltányolták eléggé — értékes örökség. A pápai kollégium most jubileumra készül; talán jut néhány szál virág az ő sírjára. S kései engesztelésül: az Akadémiától is.”

Pierre Bajut színváltása

A szentség is lehet árucikk. A Theológiai Szemle egy régi évfolyamában már írtam Marcel Aymé novellája kapcsán a kispolgári vallássság csődjéről (1966. 1—2. sz. 61—62), most David Scheinert belga írónak a fenti című kisregénye kapcsán elmélkedhetünk a formálissá silányuló lelki értékek csődjéről. A regény arról szól, hogy hogyan lesz a hajdani kiskiskolás, nyámnyla, spiciliskedő Pierre Bajut, akit osztálytársai csak Bekakinak hívnak, Pietro Bagio — a szent. A könyv nem érint vallásos tabukat. A „szentkésztés” szekularizált kapitalista útjának mechanizmusát tárja csak az olvasó elé. A regény fordulatos eseményvonalán a hős temetésével indul és szenttéválásának grotesz útját tárja fel, amely során nemcsak Pietro Bagio emberi gyöngéi tárulnak fel, hanem az a „szellemi elit” is lelepleződik, amelyet a hiú özvegy pénze mozdit meg és lendít előre oly ellenállhatatlanul, hogy amikor az özvegy előtt is világos lesz, hogy az eszményi férjnek gondolt lusta, műveletlen, szemforgató, haspók, önjelölt írócska még meg is csalta, már ő sem tudja megakadályozni, hogy bevonuljon hősünk a kispolgáriság szekularizált mennyországába. De az egyetlen, világosan látó és tudatosan deheroizálni akaró barát sem jár jobban. A könyv utolsó jelenetében a szentünkről elnevezett melltartót reklámozza szendvicsemerként.

A szórakoztató, egy ültő helyben elolvasható kisregény kapcsán megkérdezhetjük önmagunktól is: mi az oka annak, hogy az álszentség ilyen könnyen felmagasztosul? Erre a kemény kérdésre fölünk, mai keresztvén emberektől is választ vár a világ. Nem elméletit, hanem gyakorlatit, emberit.

Az afrikai kereszténység problémái

„Placide Temples franciskánus szerzetes hosszú éveken át tanulmányozta a baluba törzset, s arra a következtetésre jutott, hogy a nyugati civilizációval megismerkedő és megkeresztelt számos bantu visszatér régi életfelfogásához, ha komoly bajba jut. Érdekes módon a katolikus missziók rugalmasabbaknak bizonyultak e tekintetben a protestánsoknál, mert nem utasították el me-reven az afrikai elemek beépítését a vallásgyakorlásba. Az afrikaiak jelentős hányada csak részben helyettesíti ősi hiedelmeit a keresztény vallással, inkább sajátos módon összeolvasztja a kettőt. A bantu szektákat a tömegek — misszionárius egyházakkal szemben — saját alkotásaiknak tekintik, s ezért sokkal népszerűbbek”. Ezt írja H. Jenny „Az afrikai identitás új útjai” című cikkében (Valóság, 1981. 4. 113—114), mely eredetileg a *Die Presse* című tekintélyes osztrák polgári napilap hasábjain jelent meg.

Afrikát ma is sok európai keresztényen a misszió csodaföldjének tartja, ahol éheznek és szomjúhozózzak az emberek a Jézus Krisztusról szóló prédikációt. A missziótudomány ezen a naiv elképzelésen már régen túl jutott. De a fenti megállapítás nemcsak missziótörténeti szempontból figyelemreméltó. Ma már sehol a világon nem lehet előregyártott panelek segítségével Jézusról prédikálni érvényes módon. Az evangélium soha nem általános kegyes és vallásos híradás, hanem Isten mai szavának megszólaltatása a mai ember kérdéseire válaszként. A kereszténység akkor hitvalló, ha az evangélium feleletet tud adni a legteljesebb értelemben vett életünk minden problémáira. Afrikában sem lehet Európában előregyártott panelekkel „missziói hódításokat” tenni. Krisztust kell megszólaltatni úgy, hogy mindennapi életünk ezernyi gondjára az evangélium adjon feleletet. Erre a bizonyágtételre csak az lehet alkalmas — legyen az fehér vagy fekete —, aki azonosulni képes azokkal, akiknek Krisztust prédikálja.

Néhány szó a retorta-bébiról

Czeizel Endre új, nagyszerű tv-sorozata ismét ráterelte a figyelmet a retorta-bébi problémára. A 60-as években nálunk is nagy port vert fel a fekete körszakállas, szűrős tekintetű olasz biológus, Petrucci professzor kísérlete, aki mesterséges fizikai és kémiai feltételek között női petesejtet termékenyített meg lombikban, ahol megindult a sejtosztó-

dás, elindult útjára egy majdani ember. Petrucci a lombikot összetörte. Az ötlet nem volt új, hiszen *Paracelsus* már gondolt erre a lehetőségre a „*De generatione rerum naturalium*” című művében és ennek nyomán Goethe is visszatér ehhez a gondolathoz a *Faust*-ban. Az első valódi sikerre 1980-ban került sor amikor Robert G. *Edwards* és Parrick C. *Steopte* fáradozásainak következtében császármetszéssel született egy olyan életerős, egészséges kislány, aki nem természetes úton került anyja méhébe, hanem úgy, hogy az anyából kivett petesejtet az apa spermiumával lombikban termékenyítették meg, majd visszahelyezték az anyaméhbe. Az esetről szenzációs híradásokat közöltek a napilapok, de a két tudós eredményeik titkát féltékenyen őrizte.

A második ilyen esetre Ausztráliában, Melbourne-ben került sor a Monash Egyetemen, melynek véghezvivője egy lengyel származású házaspár volt dr. *Alexander Lopata* fiziológus és felesége *Renata Lopata*. Sikeres kísérletükről a „*Fertility and Sterility*” című tudományos lapban közöltek beszámolót. A 24 éves, méhkürt elzáródása miatt meddő nő, a *Lopata* házaspár közreműködésével 1980. június 24-én minden művi beavatkozás nélkül, a természetes szülőutakon át hozta világra egészséges gyermekét. Az eseten sokan vitatkoztak. Vannak, akik aggályainknak adnak kifejezést. Mások biztosak abban, hogy az ilyesfajta beavatkozásokat előbb vagy utóbb senki sem fogja az emberi étellel való frivol játéknak tartani. Az esetnek mégis van nagyon sok etikai tanulsága. Az egyik legérdekesebbre talán dr. *Szendrei* Ádám mutatott rá egyik népszerűsítő tudományos cikkében. Ezt idézzük: „Amikor a világűr meghódítása vagy az atombomba korszakában embermilliók sorvadnak aszott csontvázzá és halnak éhen, akkor legalább is el kell gondolkoznunk azon, hogy érdemes-e túlnépesedett földgömbünk lakóinak számát egy

emberrel szaporítanunk úgy, hogy költséges és bonyolult orvosi beavatkozással korrigáljuk a természet hibáit. És tesszük mindezt azért, mert a jólétben élők világában egy meddő házaspárt akarunk gyermekhez juttatni akkor, amikor földgömbünknek azon a tájain, ahol milliók halnak éhen, több millió olyan gyermek születik a világra, akit szülei nem akarnak és akiknek születését lombikmegtermékenyítésnél sokkal egyszerűbb és olcsóbb családtervezéssel meg lehetett volna akadályozni.

Úgy látszik, hogy egyenlőre erre a kérdésre ugyanúgy nem tudunk választ adni, mint ahogy arra sem, hogy a végpusztulással fenyegető atomháború szörnyű rémével egy fedél alatt élve miért kell még mindig tovább fokozni a fegyverkezési hajszát. És ameddig ezek a kérdések megválaszolatlanul maradnak, addig úgy látszik — meg kell barátkoznunk nemcsak az atomháború és a fegyverkezési hajszá gondolatával —, hanem azzal is, hogy az ember — aki olyan gögösen előlegezte önnönmagának a homo sapiens, tehát a gondolkodó vagy éppen-séggel bölcs emberi címet — nyugodt lelkiismerettel, felháborodás nélkül vegye tudomásul az egyik oldalon milliók éhenpusztulását, a másik oldalon pedig azt, hogy egy meddő házaspár gyermekvágyáért esetleg dollármilliókat áldozzanak.” (Magyar Nemzet 1981. márc. 25.)

Kálvinról — az egyház nélkül?

Okos, átgondolt írás jelent meg, *Tökécski* László tollából „*Két kor mezsgyéjén*” címen. (Kritika 1981. VI. 13.) A szerző a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya kiadásában dr. *Bolyki* János válogatásában megjelent Kálvin kötetet méltatja értő szavakkal és figyelemre méltó tárgyilagossággal. Utal arra a szomorú tényre — és ebben a sorsban a többi református is osztozik — hogy

a laikus magyar közvélemény egyre inkább úgy vesz tudomást hitbeleni eleinkről, mint a polgári forradalmat előkészítő ideológusokról, politikusokról vagy esetleg filológusokról. „Pedig Kálvin hatása — alapítja meg nagyon helyesen Tökécski — nem korlátozódik politikai-ideológiai, tervező teljesítményeire. Gondolkodói, írói és prédikátori jelentősége — különösen saját korában — legalább egyenértékű ezekkel.” Ehhez az okosan megfogalmazott mondathoz szeretnénk még egy apró kis megjegyzést hozzátenni. Kálvinról az egyház nélkül, a keresztyénység XVI. századi nagy kérdései nélkül, nem lehet érvényesen szólni.

Kálvin az egyház „szülte” és nem Kálvin „szült” egy új egyházat. Az ismertetés szerzője úgy tudja, hogy »Kálvin sokáig az egyetemes egyház, később az egységes protestantizmus céljával, ökumenikusan óhajtott működni. A történelmi körülmények s egyéni adottságok miatt lehetetlenre vált keresztyénység híján lett Kálvin „kálvinistává”. Meggyőződésem, hogy Kálvin nem kálvinista volt, hanem a Krisztusnak olyan követője, aki korábban, a polgári társadalom kialakulásának hajnalán megértette az evangélium érvényes üzenetét és ezt akarta ott és akkor, kész szívvel és engedelmesen követni. Ezért van igaza Kálvin egyik csodálójának, aki a nagy reformátor teológiájának lényegét „bibliokráciának” nevezte el. A filozófusok — magányosak. Az emberi gondolkodás, a tudás csúcsain trónolnak. Kálvin nem ilyen magányos csúcson ülő bölcs ember. A cikk szerzője is tudja „Kálvin életműve ma is hat”, de nem azért, mert „az emberi gondolkodás egyik irányzatának fontos kifejezője”, hanem elsősorban azért, mert a maga korában felismerte, hogy az egyház azért van, mert az önmagát kinyilatkoztatott Isten cselekedni akar és tud egyházában az emberért.

—i—ő

Keresztyénként élni a mai világban

Károly Tóth: *Living as a Christian in today's World*
Christian Peace Conference, Prague, 1981. 92 lap.

A Keresztyén Békekonzferencia megalakulása óta az érdeklődés középpontjában áll; különösen azóta éri sok kihívás, kérdés, ugyanakkor pedig elismerés is, mióta az evangélium igazsága mellett elkötelezett keresztyén tudósok és egyházi vezetők kis csoportjából világméretű mozgalom lett, amelynek erkölcsi súlyát ma már senki sem ignorálhatja. Ilyen helyzetben létfontosságú, hogy a sok nyilatkozatot, a konferenciák eredményeit röviden összefoglalva, a jelenlegi ökumenikus és politikai helyzetbe integrálva tudja közölni a mozgalom az érdeklődők széles körével. Ezt a feladatot tölti be dr. Tóth Károly püspöknek, a KBK elnökének e könyve is.

A tartalomjegyzékből rögtön kitűnik, hogy a szerző a keresztyén személyiség három síkját: a személyes hitet, az egyházhoz való hűséget és a társadalom iránti felelősséget egy hatalmas egységben látja, melyet az evangéliumi üzenet köt össze. Szó szerint: „A keresztyén békemunka jele az evangéliumhoz való hűségnek.” (25. l.) Mindez erőteljes és következetes vonalvezetést kölcsönöz a könyvnek: először a teológiai (bibliai és szisztematikai) alapvetéseket tárgyalja a szerző „Felelősségteljes teológia” címmel, majd a békemunka ökumenikus voltát („Békeszolgálat és ökumenikus feladat”), végül a békemunka társadalmi relevanciáját („Keresztyén biznyságtétel a szocialista társadalomban”). A könyvet egy prédikáció és egy ima zárja le, amely a fenti fejtegetések mély lelkiségének aranyfedezete.

Az első lapokon a keresztyén békemunka teológiai clőfeltételeit kutatva a bibliai béke-fogalmat kívánja tudatosítani a szerző: ez jóval több, mint a háború ellentéte; e fogalom átfogja az ember testi és lelki jólétét egyaránt. Az emberiség jövőjét ennek a fényében kell látnunk: Isten dicsőségének a kiteljesedésében, amely a teremtésor nyilvánult meg. S ha ezt a jövőt most a nukleáris veszély fenyegeti, úgy ez aktivitásra kell indítsa a keresztyéneket. A szerző K. Barth Kálvin-analizise nyomán hangsúlyozza: Isten dicsőségével paralel kell említenünk Isten megdicsősítését (29. l.). Ennek teljessége a parousia, amelyre mint végső ítéletre nézve kell a keresztyéneknak békemunkájukat végezni (13., 15–20., 33–36. l.), így az krisztológiai alapot, egyházi szinten pedig szolgáló egyházi formát nyer.

A keresztyén békemunka és az ökumenikus mozgalom kapcsolatával összefüggésben először azt mondja el a szerző, hogy a közelmúltban meg kellett tanulnunk újonnan értelmezni az ökumenikus munkát. Nem egyszerűen szervezeti együvértartozás a cél, hanem az egyes egyházak izoláltságának megszűntetése és annak az érzésnek a felébresztése, hogy közös test tagjai vagyunk. A KBK szerves tagja az ökumenikus mozgalomnak, s azon belül kívánja kifejtetni specifikus szolgálatát a béke, az igazságosság, a szabadság, a párbeszéd és az egyház egysége területén.

A könyv harmadik része azt az erőfeszítést írja le, amely a kölcsönös megértés útján a konfrontációtól a konkrét együttműködéshez vezetett. „Azt kell mon-

danunk, hogy a keresztyén egyházak és a szocialista társadalmak között nem ideológiai konvergenciának, hanem a tett és együttműködés konvergenciájának kell lennie.” (81. l.)

Az olvasó meglepődve láthatja, hogy a könyv egyes részei nem ugyanabból az időből valók, jöllehet ez a gondolatmeneten egyáltalán nem látszik meg. Ez csak úgy lehetséges, hogy a szerző munkássága is éveken keresztül ilyen következetes és egyértelmű volt.

Végül jegyezzük meg, hogy a könyv előszavában a KBK főtákará, dr. L. Mirejovský igen meleg hangon ír nemcsak a szerzőről, de egész Magyarországról; ebből kitűnik szeretete és tisztelete a Magyarországi Református Egyház biznyságtétele iránt.

Karasszon István

A világvallások közös békeszolgálatának teológiai alapjai

*Az Ázsiai Keresztyén Békekonzferencia
teológiai konzultációja
1980. október 23–27. Colombo, Sri Lanka.*

Megjelentették Colombóban annak a teológiai konzultációnak az anyagát, amely az elmúlt év október 23–27. között zajlott le. Érdemes áttekinteni ennek a gazdag tartalmú füzetnek a mondanivalóját.

A vallások történetében páratlan jelentőségű esemény volt a buddhista, hindu, mohamedán és keresztyén teológusok tanácskozása Sri Lankában. Az előadások, a hozzászólások és a közösen megfogalmazott Nyilatkozat szép és új perspektívát rajzolnak a nyitott szívú és gondolkodású ember elé.

Már a megnyitó színpompás szertartása sem volt mindennapi látvány. Kagyló-kürtök zengtek, ősi dobok ritmusa szólt, majd kigyúltak a hagyományos olajlámpák fényei egyenként megvilágítva a konzultáció résztvevőit. Az istentisztelet része volt a megragadóan szép „puja” tánc és szemelvények hangzótak el a négy nagy világvallás — hinduizmus, buddhizmus, keresztyénség és iszlám — szent irataiból. A Sri Lanka-i kormány államminisztere, Anandatissa de Alwis mondott ünnepi beszédet.

Dr. Russell Chandran, az Ázsiai KBK elnöke a más hitűekkel való együttműködésről beszélt. Az Ázsiai Keresztyén Békekonzferencia olyan földrészen működik, ahol a világvallások megszülettek. Ázsiában él a világ népességének majdnem a fele. Ebből mindössze 4% a keresztyén. Talán irreálisnak is tűnik e kisebbség békemozgalma, de törekvésük hitük parancsa. Megalakulásuk után nyomban keresni kezdték az utat a többi nagy vallással való együttműködésre a békéért és az igazságosságért. Ilyen körülmények között jött létre ez a nemzetközi és vallásközi konzultáció Colombóban.

A találkozó résztvevőinek többsége ázsiai országokból érkezett, de testvéri küldöttségek képviselték Európát és Ausztráliát is. A nemzetközi Keresztyén Békekonferencia elnöke, dr. Tóth Károly püspök is jelen volt.

Dr. Tóth Károly püspök a négy nagy világvallás azonosságairól, azokról az alapvető lelki értékekről beszélt, amiket minden vallásos hit tanít: béke, igazság, szabadság, egység, jóság, türelem, hit, remény, szeretet. Ha ezeket elveszítjük vagy megtagadjuk, akkor az emberi élet többé már nem emberi. Közös vallási értékeink felismerése érteti meg velünk, hogy mennyire szükségünk van egymásra. Ma a tudományos-technikai fejlődés is igazolja, hogy nekünk, egy bolygón élőknek — elutasítva minden gyanakvást, gyűlöletet és bizalmatlanságot — őrizni kell azokat a lelki kincseket, amelyek emberré tesznek bennünket és az egész emberiség útját megvilágítják.

Minden más vallás ugyanazt akarja — nem egyformán, de ugyanazt —, az ember megváltását és annak forrása is, tárgya is azonos: Isten és az ember. Ma, amikor a nukleáris fenyegetés Damoklesz kardjaként függ a fejünk felett, a nagy vallásoknak együtt kell felemelni hangjukat és belekiáltani a világba: „Mentsd meg az embert!”

Beszélt a püspök a nagy világvallások azonos hibáiról is. Az évszázadok során eltorzultak, elszakadtak eredeti hivatásuktól és eszközei, kiszolgálói lettek az uralkodó, gyarmatosító hatalmaknak, a fehér felsőbbrendűségnek. Egymáshoz való viszonyuk is kezdetben konfliktusok, háborúk, testvérgyilkosságok sora volt. Az egymást kereső és megismerő dialógusok után most lépünk az aktív együttműködés korszakába, hogy megtartva a magunk meggyőződését, ugyanakkor mélyítve azonosságaink felismerését, együtt utasítsuk el az emberiséget fenyegető ember-ellenes fegyverkezést és munkáljuk a békét.

A konzultáció nyitó áhítatát Christie Rosa lelkész, az Ázsiai KBK titkára a Ján 12.21 alapján tartotta: „Uram, látni akarjuk Jézust.” — Ez adta meg a találkozó alaphangját. Meghatóan szép imádsága az egész világ könyörgése: „*Meqasztott világunk sötétjéből Hozzád kiáltunk, óh Isten. Fordítsd Maqadhoz a népek és kormányzók szívét, hogy egy új világ jöjjön el, melyben az emberek, mint a Te gyermekeid, a Te békességed kötelékében éljenek.*”

Több nemzeti és nemzetközi vallásos szervezet közönte a tanácskozást. — Az Ázsiai Buddhista Békekonferencia vezetőségi tagja, Thich Minh Chau hangsúlyozta, hogy a harmadik világháború veszélye ellen minden haladó, vallásos és nem vallásos embernek, mozgalomnak össze kell fognia a békéért. — Az Ifjú Keresztyén Nők szövetségének elnöke, Zarina Bhatti kifejtette, hogy nem lesz igazság és nem lehet valódi béke a földön addig, míg az emberiség 50%-a, a nők fel nem szabadulnak minden elnyomás és erőszak alól. — Szergej Fomin, a KBK helyettes főtákará, az Orosz Ortodox Egyház részéről mondott üdvözlő szavakat, s emlékeztetett hazája példájára, ahol az összes nagy vallás együtt él és dolgozik a világ békeségéért. — Az Afro-Ázsiai Népek Szolidaritási Szervezetének alelnöke, Jaya Pathirana arról a nagyméretű mozgalomról beszélt, mely 75 ország részvételével politikai, szociális és vallási problémákkal foglalkozik. Büszkén vallotta, hogy szervezetük a KBK-val együttműködik, s a karácsonyi evangéliumot vallja: „Dicsőség a magasságban Istennek és e földön békesség és az emberekhez jóakarát.” Ennek munkálására nemcsak a vallásokkal, hanem a valláson kívüli nagy ideológiákkal is össze kell fogni.

Wellawatte Gnanabhiwansa buddhista lelkész arról beszélt, hogy a béke tulajdonképpen boldog életet jelent, s ez az amire az ember mindig és mindenütt vágyik. Az egyéni békesség alapfeltételei: a baráti érzés, az együtt-sírás, együtt-örülés és a lelki nyugalom. Buddha tanítja, hogy minden kapcsolat ezeken alapuljon, így lesz az egyéni békés életvitelből a közösségi és világméretű béke munkálása. E tanítás alkalmazása a gazdasági, társadalmi életben felvirágoztatta a nép jólétét és békességét Indiában (Asoka császár idején). Szavait azzal zárta, hogy a buddhizmus kész más vallásoktól tanulni és velük együttműködni.

K. Kailasapathy, a jaffnai egyetem professzora a hinduizmus aspektusáról tartott előadást. Elmondta, hogy vallásuk nagy változásokon ment át, mióta a keresztyéniséggel kapcsolatba került. A legtöbb hindu gondolkodó nem foglalkozott a lelki értékek és az anyagi helyzet kettőségével, a ceremóniák, rítusok elvont világába és a földi életet tagadó aszketizmusba tolódtott el vallásuk. Vivekananda fedte fel először ezt a kiáltó ellentmondást: „Sértés és gyalázat az ehez embernek vallást adni, mikor kenyeret kér.” Szenvedélyes pártfogója volt a keményen dolgozó nincstelen munkásoknak. Ez adta a hinduizmusnak azt a felismerést, hogy lelki értékeit, vallását az emberiség gazdasági, szociális és kulturális fejlődésének szolgálatába állítsa.

N. M. M. I. Hussein külügyi igazgató az iszlám alapelveit ismertette előadásában. Véleménye szerint kétféle folyamattal kell a vallásoknak szembenézni. Az egyik az, hogy ma a világ egy nagy közösséggé vált, ahol a népek jobban függenek egymástól, s ez versengéshez vezet. Ugyanakkor az „ember-tisztelet” ősi vallása, a szekularizáció a másik erősödő tény, s ezekre a nagy vallásoknak együttesen kell feleletet adni. Az emberiségnek tehát nem elég az egyéni megváltást kínáló vallás, hanem a világot, mint közösséget szolgáló vallásra van szükség. A mai nemzetközi helyzet győtrő konfliktusainak fő okát a széttagolódásban, a közösségi érzés és tudat hiányában látja. A Korán a testvériséget hangsúlyozza: az egész emberiség egy közösség. Ezzel a nyitottsággal kész együttműködni mohamedán vallásuk a többi nagy vallással a békéért.

A Sri Lanka-i keresztyének részéről Leo Nanayakara római katolikus püspök három pontban foglalta össze mondanivalóját. 1. A keresztyének hiszik, hogy a béke egyrészt feladat, amit Krisztus bízott ránk (Mt 5,9;44) és munkálnunk kell, másrészt kegyelem, amit Isten ad, tehát imádkoznunk kell érte. 2. A vallásoknak egyesíteni kell, nem szétválasztani. Az egyes vallások alapítói nem csupán egy valláshoz tartoztak, hanem az emberiség kultúrájának részei. Mi soroltuk őket egy-egy zárt vallásrendszerbe. Ez a helyzet a szekuláris ideológiákkal is. A püspök végül a pápák békemunkájáról szölt, amit XXIII. János pápa indított el a „Béke a földön” (Pacem in Terris) kezdetű enciklikájával.

A konzultáció nyilatkozata hangoztatja, hogy az együttműködés teológiai alapjai a Bibliában több helyen is hangsúlyosak (Ézs 56,7; Acta 10,35; 1Ján 2,29). Az elkülönülés, az individualista-szemlélet a Szentírásból teljesen idegen. Továbbá, az Isten-szeretet és ember-szeretet egymáshoz tartoznak. Ebből következik az emberiség szolgálatának felelőssége. A vallások együttműködése a békéért és az igazságosságért, tehát nemcsak lehetőség, hanem hitből fakadó, kényszerítő kötelesség.

Karsay Eszter

A tudomány a Bibliáról

Horváth Pál: *A szinoptikus evangéliumok.*

Világosság, 1981. áprilisi szám.

A Világosság c. folyóiratban immár a második bibliai tárgyú cikk ez az utóbbi időben. Az előző 1981. januárjában jelent meg és kánontörténettel foglalkozott. A mostani cikk — úgy tűnik — már sejtetni engedí egy marxista alapon készülő „újszövetségi bevezetés” körvonalait.

Mint előző számunkban már említettük: a szerző nagyon alapos irodalmi tanulmányokat végzett; ismeri mind a régi, mind az új elméleteket. Továbbá: éppen a források miatt legtöbbször a véleménye, a forrásokból és adatokból leszűrt következtetése is azonos a miénkkel.

A cikk felosztása a következő: bevezető kánontörténeti rész, a szinoptikus probléma tárgyalása, a formatörténeti módszer és az irodalmi műfajok ismeretése, majd egyenként az evangéliumok tárgyalása, a Jézus-élete kutatás problémái, végül az evangélium és történelem kapcsolata.

A *kánontörténeti* rész viszonylag rövid, hiszen erről előzőleg részletesen is olvashattak a lapban.

A *szinoptikus kérdés* tárgyalása sem hosszú, tényeket sorol fel a szerző. Talán bővebb lehetett volna az evangéliumi *hagyomány fejlődésére* vonatkozó rész. Igaz, erről viszonylag kevés az adatunk, az elméletek jórészt bizonyíthatatlanok. De éppen a további tárgyalás érdekében lenne szükséges a szélesebb alapvetés.

A *formatörténeti* módszerek és következtetések ismertetéséhez szinte ugyanezt tenném hozzá. A szerző hitelesen idézi fel cikkében a frontokat. A kezdet ez: a formatörténészek szerint „az evangéliumok az őskeresztény közösségekben az igehirdetés szükségletei által kiformált műfajokat és műfajtüredékeket hoztak létre, amelyek alapján a gyülekezet hitére és élet-helyzetére (Sitz im Leben) következtethetünk ugyan, ám az evangéliumok mondandójának történeti hiteletét illetően sem pozitív, sem negatív bizonyítékokat nem találunk.” (Megjegyzem: a Sitz im Leben nem a gyülekezet élethelyzetét jelenti, hanem az illető tradíciónak, műfajnak a gyülekezet életében elfoglalt helyét.)

Ugyanígy fogalmazza a szerző a végső álláspontot is: „az 50-es évek elejétől azonban Bultmann tanítványai (G. Bornkamm, E. Käsemann, J. Jeremias) feladták mesterük heves ahistorizmusát. A formatörténeti módszer így az exegézis hasznos eszközévé szelődött, az evangélium hagyománytörténeti hitele pedig — legalább közvetett, a tradíció fejlődésére tekintettel levő értelemben — ismét általánosan elfogadottá lett a keresztény bibliikusok körében.” Itt szeretnék egy teológus-állásfoglalást is idézni: „A kerygma nem az ősgyülekezet vallásos produktuma, hanem alapja egy konkrét történeti személyben van, tehát kontinuitás van a történeti Jézus és az ősgyülekezet által hirdetett Krisztus között.” (H. Zahrnt: *Die Sache mit Gott*, 2. kiad. München 1968. *Die Wiederentdeckung des historischen Jesus* c. fejezetben, 311. o.)

Ez az „újrafelfedezés” azonban mérhetetlen tömegű kérdést és feleletet foglalt össze. Csak egy kötetre hivatkozom: *Der historische Jesus und der kerygmatische Christus* (2. kiad. Berlin, 1961.), több mint 600 oldalon foglalkozik ezzel, szerzői között pedig a jelentős újszövetségesek nagy többsége megszólalt.

Ennek az újrafelfedezésnek harca és öröme a mai

teológusnemzedék jó részének gondolkozásába szilárdan beleépült —, tehát nemcsak a végpont él bennünk, hanem az odavezető út is. Ezért a teológiai irányzatok fejlődésében a formatörténeti iskola és szemlélet — a mi szempontunkból — az egyik legszilárdabb fejezet.

Az *egy evangéliumok* tárgyalása — rövidege ellenére is — alapos munka. Szerzőség, keletkezési idő, jellemzések szempontjából is nagyjából velünk azonos véleményt képvisel a szerző. Éppen ezért szeretnék azonban egy — mindhárom evangéliumnál megemlíttet — nézetet szótavenni. Márknál így találjuk: „a szöveg kanonizálást megelőző története során legalább egy alapos, a péteri és páli motívumokat összefűző redakcióval számolnak”. Máténál így hangzik: „a könyv anyagát többször, talán még a II. sz. első felében is átdolgozták, átszerkesztették”. Lukácsnál így olvassuk: „az idők folyamán több, egyaránt tendenciózus redakción esett át, míg mai formája kialakult”. Kérdésünk lehetne: az evangéliumok milyen állapotára vonatkoztatva szól a szerző átdolgozásról? Hiszen mi is az evangéliumok *keletkezéséről* beszélünk, és nem *megírásáról*. „Az evangéliumok nem individuális írószemélyiségek munkái. Az evangélisták helyzete anyagukkal szemben egészen más, mint az antik életrajzíróké; éspedig: előzetesen megformált anyaghoz vannak kötvé. Személyes részvételük, munkájuk irodalmi és teológiai megformálásában *szerkesztői munka*...” (kiemelés a fordítótól. Ph. Vielhauer: *Geschichte der urchristlichen Literatur*, Berlin—New York 1975. 283 l.). De inkább idézem tovább a szerzőt: „a harmadik szakasz az evangéliumi hagyomány fejlődésében Márk, majd Máté és Lukács *írott* evangéliumának születési ideje, ezt azonban egy negyedik lépésben az ismételt átszerkesztéseknek a végső kanonizálásig tartó folyamatával is célszerűnek látszik megtoldani”. (Mint a lábjegyzetből kiderül: ezt a szerző 70—130 közöttre datálja.) Csak-hogy a kanonizálás 130-ra nem fejeződött be, ennyiben félreérthető ez a fogalmazás. Másrészt: hogy egy, pl. 80-ban egybeszerkesztett iratot még 130-ig átdolgoztak volna, az semmivel sem bizonyítható. Nemcsak kéziratos bizonyítékok hiányára gondolok, bár az sem mellékes, hogy a kéziratok szerint még a perikópák végleges sorrendje, elhelyezése is megtörtént abban a szerkesztői munkában, amikor pl. Máté és Lukács a Márktól átvett keretbe illesztette a saját és a Q anyagát (és még a Jn 7,53—8,11 is maradt ezen a helyen, nem került vissza a Luk 21,38-hoz). De nem bizonyítható egyéb érvekkel sem, mert ezeknek az embereknek és gyülekezeteknek nem olyan volt a „hozzaállása”, hogy egy „átdolgozás” lehetséges lett volna a 2. szd.-ban. Az az egyház, amelyik szentnek tekintette a hagyományt, mely a 2. szd.-ban már szigorúan apostoli tekintélyre alapozza és vezeti vissza az evangéliumok szövegét (tendenciózusan, de éppen ez a tendencia a jellemző!) —, hogyan dolgozta volna át, vagy az átdolgozottat hogyan lett volna hajlandó autentikusnak elfogadni? Bizonyosra vesszük, hogy János evangéliumának végső formáját egy tanítványi kör adta meg, de sem a szöveg egyenetlenségeit, sem a perikópák rendjét nem változtatták meg.

Amint a szerző előző cikkével kapcsolatban említettem, hogy a csoportok, harcok létének, és a kompromisszumoknak nem a kanonizálás volt a fegyvere, most így mondanám: az egyes irányzatok harcának vagy kompromisszumának nem lehetett eszköze egy *leírt evangélium újbóli átszerkesztése!* Ezt annak ellenére kénytelenek vagyunk kimondani, hogy a szerző egy lábjegyzetben már eleve félreértésnek nevez

egy ilyen nézetet. Szerinte „az egyház vagy az egyes gyülekezetek igényeinek megfelelően folyamatosan módosították is a szövegeket”. Az „igény” szó teljesen alkalmatlan itt. A gyülekezet szerepe nem olyan egyszerű. „Abból, amit Jézus szavaiból és tetteiből tudott, az ő különböző és változó szükségének megfelelően kiválasztott, megformált, stilizált, kommentált, átalakított, magyarázott. S ha alapjában véve a dolog principálisan ilyen egyszerű is, konkrét esetben mégis nehéz eldönteni; vajon volt-e része a gyülekezetnek a szöveg képzésében, és az adott esetben milyen fokon és milyen módon?” (Schenke—Fischer: *Einleitung in die Schriften des NT Berlin, 1979. II. 39. o.*) Sem a folyamatos módosítást, sem a leírt evangélium átszerkesztését nem tudjuk elfogadni. Az apokrif evangéliumok elvetése, Marcion radikális kiközösítése pedig világosan mutatja, hogy az egyháznak az 1. sz. elmúltával nem átalakított, módosított, hanem támadhatatlan, az apostoli tradíciót minél hűségesebben őrző alapokra volt „igénye”.

Azért voltam kénytelen erre az egy nézetre és lábgyezyetre részletesebben kitérni, mert fogalmazásában és tartalmában is eltér a cikk alapos és dokumentált voltától.

A *Jézus-élete kutatás* c. rész szintén rövid összefoglalása az utolsó két évszázad teológiai irányzatainak.

A befejező rész: *evangélium és történelem*, nem a história és kérészma kapcsolatáról szól, hanem a marxista kutatók interpretációs típusairól. A szerző túllép azokon, akik „tagadták Jézus történeti realitását, az újszövetségi hagyományt pedig teljes egészében mitikus koholmányoknak tekintették”. Ő a történeti magyarázat híve, az ember Jézus létének feltételezéséből kiindulva céljának vallja az evangéliumi hagyományban hit és tudás, mítosz és történelem határainak megvonását és kapcsolatuk alakulásának megértését.

Befejező mondata ennek az *alapos, céltudatos és elismerésünkre méltó* cikknek álljon itt teljes egészében: „Ha pedig ezek után az evangéliumokban megfogalmazott tanító célszerű Jézus-portré hasznát, a nemhívó számára való értékét keressük, akkor azt nem a mitológiában, de nem is a történelemben, hanem az ember-mivolt általa és követői által transzcendens eszközzel megfogalmazott paradigmátikus modelljében kell és lehet saját elveink sérelme nélkül megtalálni.”

Herczeg Pál

A keresztyén teológia a radikális öneszmélkedés útján

Theologie — was ist das? Kreuz Verlag, Stuttgart—Berlin, 1977. Hrg. Georg Picht, Enno Rudolph. 546 l.

Régen jelent már meg a teológiai irodalomban olyan jellegű mű, mint amilyen a heidelbergi teológiai fakultás professzorai által tartott előadásokat tartalmazó, a neves vallásfilozófus: Georg Picht által szerkesztett kötet, amely ebben az első, látszatra egyszerű, címben: *Mi a teológia?* — végeredményben a teológia alapkérdéseire keres választ olyan tiszteletreméltó őszinteséggel és becsületességgel, aminek az alapján méltán adhattuk beszámoló írásunknak ezt a címet: *a keresztyén teológia a radikális öneszmélkedés útján.*

Az előszóban Georg Picht és Enno Rudolph ezeket

írja: „A teológia feladata és érvényessége ma vitatott. Hagyományos helye az egyházban és az egyetemen megrendült. Magában a teológiai tudományban sincs tisztázva azoknak a diszciplínáknak a közös alapja, amelyeket egybefog a teológiai fakultás. Az ilyen állapotok miatt való aggodalom volt az oka, hogy egyrészt a heidelbergi egyetem teológiai fakultásának a tagjait, másrészt az Evangéliumi Tanulmányi Közösség néhány tagját meghívtuk párbeszédre a teológia és a filozófia között arról a kérdéstről, hogy mi a teológia?” (7. l.) — A kötet ennek az így indokolt és szervezett párbeszédnek és előadás-sorozatnak az anyagát tartalmazza, mégpedig úgy, hogy az előadások szervezője és a kötet kiadója, Georg Picht, már az első előadásban rendkívül tiszteletreméltó becsületességgel veti fel a teológia és a filozófia összefüggésének a problémáját és aztán a kötetben között minden előadáshoz fűz értékelő megjegyzéseket. A kötetet a közreműködők leglényegesebb személyi adatait tartalmazó listája, majd a tárgyi és személyi regiszter zárja le.

Először Georg Picht problémafelvető bevezető előadásának a leglényegesebb mondanivalóit ismertetjük. Picht annak a kérdésnek a megvizsgálását, hogy „mi a teológia?”, azért látja rendkívül fontosnak és indokoltnak, mert véleménye szerint „a keresztyén teológia az elmúlt 2000 esztendőben olyan világtörténelmi hatást váltott ki, amiről csak nagyon ritkán adunk számot. A keresztyén teológiának az elmúlt három évszázadban nagyon megrendült hatalma még ma is olyan nagy, hogy jelenlegi világunkat nem tudjuk megérteni, ha nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy „mi a teológia?” (9. l.) Georg Picht különösen annak a megállapítását látja ebben az összefüggésben nagyon fontosnak, hogy a filozófia a teológiával szemben sohasem foglalhatja el a páholyban ülő kényelmes álláspontját. A filozófia ugyanis önmagának, mint tudománynak a kontinuitását mind a mai napig egy olyan metafizikának köszönheti, amelynek az igazságát az Isten gondolatok révén való megismerhetőségének az evidenciája biztosítja. Picht szerint „ezt már a teológia neve is kifejezésre juttatja: a theos szó az Isten kijelentésére utal, a logos az emberi megismerésre. Ilyenformán tehát már a »teológia« fogalmában benne van az európai teológia és az európai filozófia felbonthatatlan, de rendkívüli feszültségekkel teljes kapcsolata.” (13. l.) Ez nem jelent kevesebbet, mint hogy „a filozófusok Istene” nyilvánítja meg magát a megismerés minden formájában, amit mind a mai napig „teóriának” nevezünk. Ennek alapján a tudomány nem más, mint egy leírás: annak az igazságnak a leírása, amely ennek az Istennek az epiphániája. A tudás pedig arról való ismeret, ahogy ennek az egy Istennek a megváltoztathatatlan és megrendíthetetlen léte mind abban, amit mi „létezőnek” nevezünk, napfényre jön. Ez érvényes *Parmenidestől egészen Hegelnek* az abszolút szellem identitásáról szóló tanításáig. Érvényes tehát a metafizika egész korszakára. — Ha ezt végiggondoljuk, akkor megértjük egyfelől azt, hogy a teológia miért nem tudott többé szabadulni a metafizika karjaiból, amelynek gondolkodásbeli struktúráját átvette, másfelől pedig mindig szükségét érezte annak, hogy a metafizikával szembeszálljon. Így állott elő az a helyzet, hogy a teológia a görög filozófusok isten-képével elfedte Istennek azt a kijelentését, amely az evangéliumban megszólal. Miután azonban ez utóbbi nem maradhatott rejtve a hit előtt, működésbe lépett egy ellenállás, amelynek azonban eddig még nem volt meg az ereje ahhoz, hogy a görögök által megalapozott gondolkodási formákon túltegye magát.

Ebből a gondolatsorból Picht így vonja le az összefoglaló következtetést: „A teológia problémája tehát nem a teológiai ismeret ún. tartalmában van, sokkal inkább annak az Istennek, akire a theos név utal, a gondolkodás azon formáival való összeegyeztethetlenségében, amelyek Európában Arisztotelész óta uralkodnak. A gondolkodásnak e formáiban ugyanis egy másik Isten nyilvánítja ki magát. Nekünk tehát a gondolkodás formáit kell megvizsgálnunk, ha nyomára akarunk bukkanni az európai teológia feloldhatatlan antinomiáinak.” (15. l.)

Az európai gondolkodás formája egyértelműen a metafizika problémáját állítja elénk.

Georg Picht a metafizikát Platon-ra vezeti vissza és azt mondja, hogy az ő tanítása óta az európai metafizika alapvető felismerése, miszerint az emberi kérdések csak akkor csendesednek el, ha olyan határokba ütköznek, amelyek túl már nem lehet kérdéseket felvetni. Az első ilyen határ: „Isten”. Ez azért végső határa az emberi kérdezésnek, mert „Istent” már minden kérdés előfeltételezi. Ilyenformán Arisztotelész óta a metafizikában a legfőbb tudomány a „teológia”. Ebből viszont az is világos, hogy a keresztyének a „teológia” szót a görög filozófiától vették át. — Az emberi kérdezésnek a második abszolút határa: a világ. Mindaz, amit megismerhetünk, a világban van, különben nem lenne megismerhető. A „világ” elnevezés azonban minden lehetséges gondolatnak, ismeretnek és kérdésnek az univerzális horizontja. Ezért a klasszikus metafizika második tudományágát „koszmozológia”-nak nevezik. — Kérdéseink harmadik abszolút határa vagyunk mi magunk. A kérdést az ember veti fel, sőt: azt is lehet állítani, hogy az emberség lényege kérdésekben manifesztálódik. Miután azonban Platon az embert a lélek felől nézve magyarázza, azért azt a tudományát, amit ma antropológiának hívunk, a klasszikus metafizikában „psychologia”-nak hívták. A metafizika e megállapításaihoz később Lessingnek és Heideggernek a filozófiájában csatlakozik ugyanilyen értelmű határként az idő problémája. Ennek a lényege az: ha felismerjük, hogy az idő a valóság horizontja, azt is felismerjük, hogy lehetetlen dolog az időt úgy elgondolni, hogy az van az időn túl is.

Ebben az összefüggésben azonban Picht szerint feltétlenül felvetődik a felelősség kérdése is. Mégpedig úgy, hogy „csak azok a dolgok és cselekedetek értelmesek, amelyekért felelősséget tudunk vállalni, — amikért nem tudunk felelősséget vállalni, azok egyúttal értelmetlenek is”. A felelősség kategóriája azonban Picht szerint különösen lényeges szerepet játszik korunkban, mivel az ember olyan eszközökkel rendelkezik, amelyek lehetővé teszik az emberség kollektív öngyilkosságát. Ebből a szempontból ered az egyének és a közösségek számára is a kérdés, hogy létezésüknek van-e „értelme”, életük „teljes” élet-e?

A továbbiakban Picht azt állapítja meg, hogy a filozófia alapkérdéseit nem a filozófusok találják ki, hanem ezeket a történelem menete veti fel. A filozófusok dolga csak az, hogy ezeket a történelem által felvetett kérdéseket felismerjék. Ebben a vonatkozásban Picht alapvető megállapítása az, hogy „az európai metafizika válsága már a múlt században elérte azt a pontot, ahol a filozófusok istenét nem lehetett többé a kijelentés Istenével egynek tekinteni.” Ez abból is következett, hogy „ha az idő a létezés horizontja, akkor az „időtlen” igazságról való beszéd önmagának mond ellen. *Ami időtlen, az nem lehet igaz, ami igaz, az nem lehet időtlen.*” (29. l.) — Ennek a felismerésnek az alapján Georg Picht hangsúlyozza, hogy a teológia eddigi történetének a tanúsága szerint nagy

teológiai rendszerek csak a történeti valóság felismeréséből származhattak. Ezek a rendszerek ezzel a jellemvonásukkal a zsidó próféták tradíciójában állnak. G. von Rad szerint ugyanis a prófétáknak koruk történelmi eseményeihez való kapcsolata egyenesen a bizonyágtételük megértésének a kulcsát jelenti. Ha azonban mindezt figyelembe vesszük, akkor igazat kell adnunk G. Picht ama megállapításának is, amely szerint „a görög filozófia vállalása, a római történelmi gondolkodás és a római hatalmi rendszer elfogadása, amelynek alapján a nyugat-európai keresztyén egyház megszerveződött, akkor csak a hit igazságainak az elhalványulásaként interpretálhatók. Ha azonban ezeket a „pogány” tradíciókat megtagadjuk, akkor nemcsak az egész dogmatörténet, hanem az egyházi rend is összeomlik.” (33. l.) — És tovább: A metafizika krízise a világtörténet keresztyén interpretálását is magával ragadta. A kérdés az, hogy lehetséges-e még keresztyén egyház és keresztyén teológia, ha ez a folyamat valóban meghatározó erejű?

A továbbiakban G. Picht egy kis teológiatörténeti áttekintést ad. A legnagyobb teológiatörténeti fordulóponthoz mutatja fel, hogy milyen jelentősége volt azokban a történelmi kontextusban. — Pál apostol pogánymissziója esetében ez a kontextus a római birodalom. Augustinus „De civitate Dei” című műve a római birodalom összeomlására adott választ. Albertus Magnus és Aquinói Tamás részéről az arisztotelészi filozófia bevonása a teológiába, a teológiai univerzalizmusnak egy új formáját tette lehetővé. Luther a világtörténelem kihívására nemcsak választ adott, hanem teológiája maga is világtörténelmet teremtett. A reformációval kapcsolatban írja Picht: „Ami akkor a világtörténetbe betört... az az evangélium feszítő és forradalmi ereje volt, egy olyan nyelven, ami annak a történelmi korszaknak a legbelsőbb erőt volt képes életre kelteni, mert a világtörténelem egyszeri szituációjának titkos központjából tört elő. A teológia itt úgy jelentkezik, mint egy forradalmasító potencia.” (35. l.) — A keresztyén teológia reformáció utáni nagy fordulatát Picht Barth Károly teológiájában látja. Ez szerinte magán hordozza a zsidó próféták bizonyágtételének jellegzetes vonásait.

Picht szerint azonban az igazán lényeges fordulat a második világháború után állott be. Ennek a változásnak a jellegzetes vonásai szerinte a következők. Európa elvesztette központi jelentőségét a világban. Világhatalommá lett az Egyesült Államok, kialakult a szocialista tábor Európában és Ázsiában, felszabadultak a gyarmatok, kialakult a Harmadik Világ. *Mindez azt a történelmi rendet, amelyben a keresztyén egyház és teológia az antik világ óta életét alakította, összedöntötte.* G. Picht úgy ítéli meg az emberség jelenlegi helyzetét, hogy az minden látszólagos komplikáltsága ellenére, lényegében az emberség túlélésének a kérdésében csúszosodik ki. És ebben az összefüggésben a keresztyén egyház számára a leglényegesebb kérdést abban látja: „Vajon megvan-e a teológiának ma az ereje és a hatalma ahhoz, hogy áttörjön történelmi jelenünkbe? Vagy visszavonul eddigi története múzeumi termeibe?” (39. l.)

A következő tanulmány — Claus Westermann: *Az Ószövetség és a teológia* címen — egy rendkívül lényeges megállapítást tartalmaz az Istenről szóló bibliai bizonyágtételről. Ezt írja: „Istenről beszélni azt jelenti, hogy az Egészről beszélni. Az Ószövetség egyik sajátossága abban áll, hogy mondani-valója az Egészlet átfogja. Istennek mindenhez, ami létezik, van kapcsolata; minden, ami van, kapcsolatban van az Istennel, mert minden, ami van, Isten

teremténye... Az Egészről kétféle módon lehet beszélni, és ez a két mód alapvetően eltér egymástól. Lehet úgy érteni valamit, hogy van, vagy úgy, hogy történik: mint létezőt és mint történést. Az Ószövetség az Egész mint történést érti, mint ami a teremtéstől a világ végéig történik.” (49. l.) Ez a gondolkodás tehát az idő kategóriáját elébe helyezi a lét kategóriájának, a történést a létezésnek. Ha ugyanis az Istentől úgy beszélünk, mint aki „ens”, vagy „summum ens”, akkor ezzel az Istent teremtménnyé degradáljuk. Egy valóban bibliai, tehát az Ó- és az Újszövetséget átfogó teológia csak úgy lehetséges, ha elismerjük a történést a létezővel szemben való és az egész Bibliára nézve érvényes előtérbe helyezését. Viszont az egész európai teológiára az jellemző, legalábbis tendenciájában, hogy a létezőt elébe helyezze a történést, hogy a verbális fogalmakat nominálisokká változtassa, amelyek a cselekvést, a folyamatot állapotként, létezőként értik.

A Claus Westermann tanulmányához közölt hozzászólásában G. Picht rámutat arra, hogy „a Bibliában kilépünk annak az európai gondolkodásnak a köréből, amit a metafizika gondolkodási formái urálnak. A Biblia könyveit nem Európában írták. Az Ószövetség teljességgel kívül áll a metafizikán. Bár az Újszövetségben perifériásként hat a metafizika, mert az már a hellénizmus légkörében keletkezett, mondanivalójában azonban olyan formája van, ami metafizikusan nem interpretálható. Ezzel szemben a keresztyén egyház és a keresztyén teológia az európai történelem produktuma.” (68. l.)

Harwig Thyen: *Az Újszövetség és a teológia* című tanulmánya nem sok új megállapítást tartalmaz, annál többet viszont G. Pichtnek az előadásra adott válasza. Eszerint a Szentírásnak az a titokzatos minősége, amire a „szent” szó utal, nem utólag hozzáadott valami ezekhez a szövegekhez, nem kívülről ráerőszakolt minőség, hanem immanens vonás. A Szentírás története ugyanis az egyház létrejöttének a történetével szorosan egybetartozik.

Hans-Werner Gensichen: *Vallástudomány és teológia* c. írása elsősorban Barth Károly és társai teológiai valláskritikájával foglalkozik. G. Pichtnek az előadásra adott válasza erőteljesen hangsúlyozza, hogy a vallás nélküli ontológia, amely annyira jellemző volt a XVIII. és a XIX. századra, ma már a múlté. Picht szerint az a óriási dinamika, ami ma az egész világon a vallásokat megragadta, korunknak egyik uralkodó vonása. Ezért: „egy vallástalan keresztyénység, ha az egyáltalán lehetséges volna, megtagadná az inkarnációt, és ezzel a Názáreti Jézust. Ha viszont — ennek ellentétéként —, amint az olyan sokszor történt az egyháztörténet folyamán, a keresztyéniséget átváltoztatjuk pusztá vallássá, akkor megtagadjuk a keresztet és a feltámadást. Ezt az ellentétet meg kell tapasztalnunk ahhoz, hogy megértsük, mit jelent a kiengegzés.” (137. l.)

Martin Schmidt előadása: *Egyháztörténet, mint teológia. Történeti teológia*. A szerző szerint az egész egyháztörténetet teológiai szempontból, mint igehirdetés-történetet kell megragadni, mert éppen az igehirdetés — az első alapvető történés az egyház életében — dolgozható fel történetileg. Ezen az alapon szellemes módon fogalmazza meg a hitnek a lényegét. Szerinte az nem intellektuális erőfeszítés, nem misztikus elmerülés, nem extázis, hanem egy hirdett tartalom, egy ígéret megragadása, amely a kétségbeesett, összetört ember számára új, értelmes és reményteljes situációt teremt.

G. Picht válasza az evangélium jelentőségét emeli ki az európai újkor létrejötté szempontjából. „Az

evangélium szabadságot adott, de széttörte azokat a tabukat is, amelyek által a régi vallások megpróbálták az emberiséget a maga destruktív ösztöneitől megoltalmazni” (165. l.).

Albrecht Peters előadásának címe: *A keresztyén hitről szóló tanítás*. A keresztyén hitnek azt a három alapvető jellemvonását dolgozza fel, ami meghatározó emberségünk szempontjából is, ti. az excentrikus, dialogikus és eschatologikus jeleget. A keresztyén hitnek ezeket a jellemző vonásait változtatta meg a szerző szerint a keresztyén teológia már igen korán, amikor azokat a görög filozófiai gondolkodással párosította, és azt, ami a Bibliában cél, felcserélte a kezdettel; ami jövődől, felcserélte a múlttal.

A tanulmányban ezeket a megállapításait egészíti ki G. Picht azzal, hogy az európai gondolkodás legmélyebb rétegeit a görög misztériumok vallásos tapasztalatai határozzák meg. Ennek alapján szükségesnek látja feltenni a kérdést: *miért érezte a keresztyéniség már az ógyház idején szükségesnek azt, hogy a görög filozófia számára széles kapukat nyisson?* Erre a kérdésre a választ Picht abban látja, hogy a keresztyén hitvallástételnek univerzális jellege van. Az az univerzalizmus azonban, ami a „regula fidei” három lépcsőjében megnyilvánul, nem hozható kapcsolatba azzal a két formával, amelyben az antik világ univerzális gondolkodása testet öltött. „Az univerzalizmúnak ez a két, keresztyéniség előtti formája a görög világértelmezés univerzalizmusa volt. A „regula fidei” eschatologikus hite történetileg csak úgy inkarnálódhatott, ha sikerült neki a görög világértelmezést és a római világhatalmat a hitnek a szellemével átjárni. A hitnek a görög metafizikában és a római birodalmi rend császárkori jogában való inkarnálódása történelmi eredményét nevezzük egyháznak.” (212—213 l.) A szerző szerint a niceai zsinatot nem lehet a korábbi zsinatokhoz hozzámérni. Ez ugyanis alapvetően új dolog volt: a császár által összehívott első birodalmi zsinat. Az általa elfogadott hitvallás-formula radikálisan megváltoztatja azt a funkciót, amit korábban a „regula fidei” betöltött. Annak ugyanis törvény-ereje volt és a legfontosabb kapocs szerepét töltötte be az Imperium életében. „Így — írja Picht — a niceai hitvallás az ún. konstantinuszi szövetség alapító iratává lett. Egyszerre politikai dokumentum is —, és ennek az okmányoknak a politikai következményei legalább annyira jelentősek, mint a teológiai tartalma, amely most már a hitvallási formula (symbolum) politikai funkciójától többé nem választható el.” (213. l.)

Wolfgang Huber: *A feszültség a hit és a tan között, mint a teológia problémája*. A szerző ebben mindekenélőtt azt állapítja meg, hogy a keresztyéniség — sokkal inkább, mint más vallások — kifejlesztette a tanítás különleges formáját, a teológiát. Ez a próbálkozás, amely a hitet a gondolkodás formáiban akarja kifejezni, róla gondolkodva akar számot adni, a keresztyéniség csodálatra méltó kísérő jelenségei közé tartozik. A teológiában azonban nagy a kísértés arra, hogy a hitvallást kivetkőztessék idői jellegéből és időtlen princípiumokká formálják át. A hitnek az igazsága azonban nem időtlen általánosság. A Jézus Krisztus által megbizonyított igazságnak sokkal inkább az a jellegzetessége, hogy az számunkra idői, és ezért azt minden időszakban újra kell magyarázni. Igazában véve éppen ez a körülmény ösztönöz teológiai munkára.

Alfred Schindler: *Az európai egyházak történeti alakja és teológiájuk, — és az egyháztörténet, mint teológiai diszciplína* címen a keresztyéniségnek a római birodalomba való beilleszkedésének a kérdését

tárgyalja. A szerző arra utal, hogy a II. és a III. században az egyház — mindenekelőtt az ún. apologeták — egy bizonyos fajta tanítást munkáltak ki, amely a filozófiával a legszorosabban összefüggött, sőt önmagát tekintette az igazi filozófiának. Az evangélium iránt való felelősség a közvélemény előtt, és a vallástétel annak az egyetemessége mellett, csak így volt lehetséges a görög—római kultúrkörben. A nyilvánosság igénye és az egyetemesség megvallása azonban az egyház bizonyos formáihoz van kötve. Vagyis: ha a keresztyénség egy neki megfelelő formát akart kialakítani, úgy ezt egy ennek megfelelő gondolkodási formának is kísérnie kellett, és ez messzeemenően csak a filozófia, pontosabban: a platonizmus és a stoa egy keverékének a gondolkodási formája lehetett. Ha a keresztyénség, mint misztériumvallás, mint művelődési egyesület stb. szerveződött volna meg, akkor éppen úgy a partikularitás helyezésébe kényszerült volna bele, mint sok más császárkori vallás és társadalmi alakulat.

A mártír egyház belső felépítése

„Ahhoz tehát — írja Schindler —, hogy az egyház, illetve az egyházi tanítás csatlakozását a filozófiához megértsük, látni kell a hátteret, vagyis a mártír egyház belső felépítését. Ez bizonyos mértékig megfelelt annak, ami teológiai téren kifejlődött: hozzákapcsolódtak a római birodalomnak a városokra koncentrált szervezetéhez, és városról városra gyülekezeteket alakítottak, amelyek önmagukat már elnevezésük által is — „ekklésia” (amit a Környezetnek „népgyűlésnek” kellett érteni) — párhuzamba állították az antik városi közösségekkel. Az ekklésia megválasztotta a maga püspökét, aki a római tanácsúrhoz hasonlóan vezette azt. Kiépítették egy egyházfegyelmű és segélyszervezetet, amely hasonló volt a görög vagy római városok jogsegély és jóléti intézményeihez. Mindenesetre átvettek lényeges elemeket a zsinagógától is, vagyis egy olyan életformából, amely maga is félig városi jellegű volt. Éppen ezért a polis-jellegű szervezet által maradhatott meg az üldözött egyház és győzedelmeskedhetett végül is erőszak nélkül. Az így kialakított szervezet nélkül az egyház, sőt az evangélium sem jutott volna el minden római polgárhoz, sőt a birodalom határain túlra is. A missziói parancsot csak egy így szervezett egyház tölthette be. A filozófiához való hozzákapcsolódás tehát minden más volt, csak nem egyszerű alkalmazkodás. Ez feltétele volt az egyház erőszak nélküli elterjedésének a birodalomban. A missziói parancs betöltése volt ez — elméleti síkon.” (357—358. l.) A szerző megállapítása szerint csak a korai középkorban következett be a filozófia és a hit, az egyház és a birodalom, az uralmi igény és az egyházszervezet összeolvadása. Csak ebben az időben alakult ki az, amit „Nyugat”-nak nevezünk.

Ezekre a fejtegetésekre írja G. Picht válaszában erős kritikával azt, hogy ha igazoljuk a metafizika elfogadását a missziói parancsral, akkor ennek megfelelően a konstantinuszi fordulatot is, minden következményével együtt egészen a középkori egyházig üdvtörténeti szükségszerűségnek kell tekintenünk. Ugyanígy szükségszerűnek kell tartanunk azonban akkor az egyház felekezeti széttagoltságát is, ami igen nagy mértékben függ össze éppen a konstantinuszi fordulattal is. Ebben az összefüggésben Picht nagyon szépen mutat rá a különböző keresztyén felekezetek egybetartozandóságának a lényegére: „Az a hagyomány, amelyben az egyház igaz története minden fe-

lekezeti széttagoltságon át a maga kontinuitásában megvan, nem a tanítás tradíciója, nem is a szervezet tradíciója, hanem az imádság tradíciója, amelyben a Jézus Krisztus egyházának az oszthatatlan egysége fennmarad még akkor is, ha a szervezet széttörik.” (382. l.)

Konrad Raiser: *Az európai egyház és teológia az Ökuméné horizontjában*. A szerző szerint éppen az Ökuméné horizontjában mutatkozik meg, hogy az egyház és a teológia „elhelyezése” egy történelmi, — és ez azt jelenti, hogy társadalmi, politikai és kulturális — kontextusban kikerülhetetlen. Az a kontextus, az a tapasztalati helyzet, amelyben a teológiai kérdések és feleletek megfogalmazódnak, meghatározó a teológiai gondolkodás folyamatára nézve. — Így nézve a keresztyénséget, fontos látnunk, hogy az eredetileg nem volt európai jelenség, hanem az akkori világ peremén helyezkedett el. A keresztyénség Európába való átkerülése azonban szükségszerű volt az evangéliumért. Ez ugyanis a perifáriáról az akkori világ középpontjába való bekerülést jelentette.

Ebből a gondolatsorból vonja le G. Picht: Ha a teológia nem akar egyfajta partikularitásba kerülni, akkor feltétlenül dialógusra kell lépnie a korrallal.

Rudolf Bohren: *Az ipari társadalom egyházainak tanítása és gyakorlata*. A tanulmány egyik leglényegesebb megállapítása, hogy ma, a megváltozott történelmi helyzetben, megváltozott módon kell Istenről gondolkodnunk és beszélnünk. A szerző szerint Istenről, mint az Egészről beszélni ma azt jelenti, mint Szentlélekről beszélni. Az Istenről szóló beszéd tradicionális krisztológiai meghatározottsága ma nem elegendő.

G. Picht válaszában ezt írja: „Ma megtapasztaljuk, hogy a történelem nem ‚kívül’, a világban, a teológia és az egyház mellett történik, hanem abból a centrumból is elő tud törni, amelynek a gondozása — ha ugyan hihetünk minden egyház közös tanításának — reájuk és szolgálattevőikre van bízva. Ha a teológia és az egyház ezt nem akarja tudomásul venni, ha az általuk folyamatba helyezett mozgásnak hátat akarnak fordítani és nem akarják vállalni tényleges történelmi felelősségüket, ez beláthatatlan következményekkel járhat.” (435. l. Kiemelés tőlem, J. I.)

Georg Picht legalapvetőbb megállapításai, amelyek tulajdonképpen a kötet összefoglaló mondanivalóját fogalmazzák meg válaszul a felvetett kérdésre: „Mi a teológia?” — így hangzik: „Úgy tűnik, hogy a teológia ma azért vált lehetetlenné, mert a technikai-ipari forradalomnak a folyamata a természettel együtt a történelmet is szétrombolta. Az emberiség olyan helyzetbe került, hogy az Egészet nem tudja többé megtapasztalni. Ezzel együtt pedig az Isten megtapasztalásának a lehetőségét is elzárta maga elől. Egyidejűleg azonban azt is eltökélte, hogy ezt nem vallja be önmagának. Vakká vált a maga történeti helyzetével szemben. Ebben az általános felfogásban részt vesz a teológia is. Vonakodik a mai történeti jelenbe való áttöréstől. Becsukja szemét a történeti felelősség előtt, amely pedig terhel bennünket, akár akarjuk, akár nem. Addig azonban, amíg a teológia az ember történelmi felelősségével szemben vak marad, nem tudja újra megtanulni az Istenről való bizonyosságtételt. Ha az Ószövetségben Isten megtapasztalásától és megismerésétől vezetett az út a világ felfedezéséhez, úgy ma fordítva: a világ újra való felfedezésétől vezet Istenhez” (504—505. l.).

Móricz Zsigmond közöttünk

A fentiekkel kapcsolatban szükséges néhány megjegyzést tenni és egy-két kérdést felvetni.

1. Mindenekelőtt azt szeretném megállapítani, — és ezt elsősorban a kötetben szereplő olykor kétségtelenül túlzóan radikális megfogalmazásokkal kapcsolatban —, hogy az a 2000 esztendőes keresztyén történelem, és különösen is annak az európai, tehát igen nagy részben „nyugati” kultúrát és civilizációt teremtő ereje kétségtelenül olyan értéke az egyetemes emberi történelemnek, amely nélkül most már a „világ” története nem képzelhető el. Bizonyos az is, hogy ebből a „keresztyénség-történetből” sok haladó, előrevivő, az emberiség életét meggazdagító impulzus áradt az európai népek életébe. Az is bizonyosnak látszik, hogy ezek az impulzusok határozzák meg igen nagy mértékben a jövőben, most már talán nem is csupán Európa arculatát, hanem esetleg világméreteken is az emberiség életét. A magunk részéről ezeknek az impulzusoknak az érvényesülését látjuk — legalábbis részben — a szocializmusban is, amelynek az „előfutárai” között a keresztyénség is feltétlenül ott volt az *Engels* által hangsúlyosan kiemelt görög kultúra és római civilizáció mellett (Anti-Dühring. Bp. 1950. 185. l.).

Amikor azonban ezt megállapítjuk, fel kell tennünk azt a fájdalmas kérdést is, hogy ez a „keresztyénség” hogyan férhetett össze nemcsak az ókori, hanem a modern rabszolgasággal is, a gyarmatosítással, a kizsákmányolással, a világháborúkkal, — és ma is: az egész világot elnyomni és a maga önző érdekeiért népeket feláldozni kész imperializmussal?

2. Az is bizonyosnak látszik azonban, hogy ennek a hagyományos európai keresztyén kultúrának és civilizációnak lejáróban van az ideje. Az emberiség egyre inkább érzékelhető egységének, együvé tartozásának az élményével együttjáró globális szemlélet feltétlenül szükségessé teszi, hogy a hagyományos európai keresztyén szemlélet teret engedjen más eszméáramlatok, más világnézetek, más kultúrák, más vallások (amelyek közül több az utóbbi időben rendkívül virulenssé vált!) esetleg világméreteken kibontakozó hatásának is.

Itt is felvetődik a kérdés: vajon ez a „fordulat”, amely egyre inkább világméretűvé válik, nem teszi-e feltétlenül szükségessé, hogy a hagyományos keresztyénség valóban gyökeresen megújuljon a maga igazi „forrásából”, a Bibliából? Meggyőződésünk szerint ugyanis a keresztyénségnek csak így lehet mondani valójában a globális szemléletű ember számára!

3. Végül az is bizonyosnak látszik, hogy ez a radikális önszémélkedés az európai keresztyénség életében elkezdődött és folyik. Az idézett kötet nemcsak bizonyossága ennek, hanem arra való utalás is, hogy ennek az önszémélkedésnek korántsem — mondjuk — csak a reformációig, hanem egészen a keresztyénség kezdeteiig kell visszamenni.

Itt is fel kell azonban tennünk a kérdést: vajon nem jelenti-e ez az önszémélkedés szükségszerűen azt is, hogy a keresztyénségnek — feladva minden elszigeteltségét — dialógusban kell élnie ezzel a világgal, a világban érvényesülő minden szellemi irányzattal? Mély meggyőződésem, hogy a keresztyénség csak egy ilyen világméretű dialógusban tudja betölteni hivatását és elvégezni szolgálatát az emberiség javára.

Vál., előszó, jegyzetek Kántor Lajos. Bibliográfia Gábor Dénes. Bukarest, 1979. Kriterion. 285 l.

Kántor Lajos dokumentumgyűjteménye írókat, publicistákat, olvasókat, fiatalokat, öregeket: kortársakat, és akik emlékeznek Móricz Zsigmond két erdélyi útjára (1926, 1941), szólaltat meg.

A kötetben 23-an adnak feleletet arra a kérdésre, melyet a szerkesztő az előszóban így tett fel: „Egyáltalán, hogyan állunk Móricz Zsigmond jelenlétével Erdélyben, Romániában — 1979-ben?” (5. l.) Nem a megszépítő messzeség dominál a kötet írásaiban, hanem az a realitás és alakító valóság, amely Móricz Zsigmondot Erdélyben érdekelte. Móricz mindig megtalálta azokat az embereket, akikre neki szüksége volt. Az erdélyi út segítő társai (*Balogh* Edgár, *Jodáky* Lajos, *Szabó* T. Attila stb.) írásaikban azt bizonyítják, hogy Móricz nem hangulatot, romantikát keresett Erdélyben. Erdélyi utazása 1941-ben „az emlékek felidézése helyett felfedező út lett... Tájékozódás lett, helyzetfelmérés, hogy miként él a magyar nép, milyen erő tartaléka van, és mire volna szüksége, hogy tovább élhessen. És hogy ne úgy éljen, ahogy eddig élt... Beszélt a hivatalosokkal: főispánokkal, polgármesterekkel, szolgabírókkal, képviselőkkel, mindenkivel, aki felelős helyen intézi a nép sorsát, de ugyanilyen fontosnak tartotta megállni a hivatalok előtt szorogva várakozó falusiak között, hogy elbeszélgesse bajaikról. Mert tárgyilagosan akart tájékozódni...” (122—123. l.)

A kötet valamennyi tanulmányának részletes ismeretetésére nincs helyünk. Csupán néhányra kívánok utalni. *Balogh* Edgár a Sarló-mozgalommal és Móricz-val kapcsolatos emlékeire utal. Szerinte „Mint új Julián barát, Móricz Zsigmond előbb Erdély újrasarjadat magyar életéről adott hírt az otthonmaradottaknak...” (74. l.)

Kovács György Erdély és a Kelet Népe kapcsolatait vizsgálja Móricz Zsigmond Erdélybe írt utolsó levelei alapján.

George Sbarcea pesti, *Corneliu Codarcea* kolozsvári találkozásukat mondják el és a román oldalról mutatják meg Móriczot megértéssel és szeretettel.

A kötet érdekessége az a magnetofon szalagon megőrzött és most közreadott két beszélgetés, amelyet *Szombatfalvy* Júlia 1967—1968-ban mondott el. Ezek a Móricz családról, a fiatal íróról vallanak.

A kötetet „Móricz Zsigmond a romániai magyar irodalomban (1945—1979)” című bibliográfiai adalék egészíti ki. *Gábor Dénes* kolozsvári könyvtáros nagy hozzáértéssel és Móricz iránti tisztelettel állította össze.

A jegyzet-apparátus sok adatot tisztáz, helyére tesz, megakadályozza a hamis legendaképződést, és ezzel is hitelesebbé teszi a szerkesztő Móricz-képünket. Ezeknek a régebbi, de kortárs emlékeknek az összegyűjtése és közreadása a tényközlésen túl meggyőzhet bennünket Móricz Zsigmond kortársi jelenlőségéről. Móricz Zsigmond történelmi, irodalomtörténeti jelenléte e kötet révén kortársi jelenlétté lett.

A kötetet bőséges képanyag egészíti ki.

Dr. Jánossy Imre

Lenkey István

INHALT DER NUMMER 4

STUDIEN: *Dr. Andor Szabó*: Das Passah im Alten Testament — *Dr. Tibor Bartha jr.*: Die heutigen hermeneutischen Probleme der das heilige Abendmahl einleitenden Schriftworte — *Dr. Klára Semsey, Frau Lenkey*: Der ekklesiologische Aspekt des heiligen Abendmahls gemäss der Lehre des Neuen Testaments — *Dr. János Pásztor*: Ist das heilige Abendmahl ein organischer Bestandteil des Gottesdienstes? (Die Rolle des heiligen Abendmahls und der nicht verbalen Kommunikation beim Gottesdienst). — *Károly Achs*: Worauf ist die bei der Teilnahme am heiligen Abendmahl erfahrene Gleichgültigkeit zurückzuführen? — *Miklós Molnár*: Christliche Erziehung und die Frömmigkeitspraxis in der Familie — *Dr. Sándor Némethy*: Geschichte und juristische Kritik des „Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674“ (4) — *Dr. Jenő Szigeti*: Über die Entstehung und die ökumenischen Beziehungen der Pfingstbewegung — *Pál Németh*: Ist der Islam ein Gesellschaftssystem? — *Dr. Géza Boross*: Die Weltsituation des römisch-katholischen Katechese WELTRUNDSCHAU: *Lajos Békefi*: Die Ehe und die Familie (Bilanz der V. Bischofssynode) HEIMATRUNDSCHAU: *Ambrus Molnár*: „Eine grosse reformierte Organisation zur sozialen Arbeit“ (Am 50. Jahrestag der Gründung des Reformierten Gesamtkirchlichen Liebeswerkes) — *Dr. Sándor Ladányi*: Prof. Imre Révész sr., Kirchengeschichtler, verstorben vor 100 Jahren KULTURELLE CHRONIK: *László Zay*: Filmrundschau — *i -ó*: Sammeln in der ungarischen kulturellen Presse aus der Sicht eines Theologen BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: *Károly Tóth*: Living As a Christian in Today's World (*István Krasszon*) — Theologische Grundlagen des gemeinsamen Friedensdienstes der Weltreligionen. Theologische Konsultation der Asiatischen, Christlichen Friedenskonferenz in Colombo, Sri Lanka, vom 23.—27. Oktober 1980 (*Eszter Karsay*) — *Pál Horváth*: Die synoptischen Evangelien (*Pál Herczeg*) — Theologie — was ist das? (*Dr. Imre Jánossy*) — *Lajos Kántor*: Zsigmond Móricz unter uns (*István Lenkey*)

CONTENTS OF NO 4

STUDIES: *Dr. Andor Szabó*: The Old Testament Passover — *Dr. Tibor Bartha, Jr.*: Hermeneutical Problems of the Words Instituting the Lord's Supper Today — *Dr. Klára Semsey, Mrs. Lenkey*: The Ecclesiological Aspect of the Lord's Supper According to the Teaching of the New Testament — *Dr. János Pásztor*: Is the Lord's Supper an Integral Part of the Service of Worship? (The Role of the Lord's Supper and of Non-Verbal Communication in Worship) — *Károly Achs*: What Can Indifference with Regard to the Lord's Supper be Attributed to? — *Miklós Molnár*: Christian Education and the Practice of Piety in the Family — *Dr. Sándor Némethy*: History and Legal Criticism of the „Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674“ (4) — *Dr. Jenő Szigeti*: On the Development and the Ecumenical Relations of the Pentacostal Movement — *Pál Németh*: Is Islam a Social System? — *Dr. Géza Boross*: The Situation of Roman Catholic Catechesis in the World WORLD REVIEW: *Lajos Békefi*: Marriage and Family (A Balance of the Vth Episcopal Synod) HOME REVIEW: *Ambrus Molnár*: „A Great Reformed Organization for Social Work“ (On the 50th Anniversary of the Establishment of the National Reformed Charity Alliance) — *Dr. Sándor Ladányi*: Prof. Imre Révész, Sr., Church Historian, Deceased 100 Years Ago CULTURAL CHRONICLE: *László Zay*: A Review of Films — *i -ó*: Gleaning in Hungarian Cultural Periodicals with the Eyes of a Theologian REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: *Károly Tóth*: Living As a Christian in Today's Word (*István Krasszon*) — The Theological Foundations of the Common Peace Service of World Religions. Theological Consultation of Asian Christian Peace Conference, Colombo, Sri Lanka, October 23—27, 1980 (*Eszter Karsay*) — *Pál Horváth*: The Synoptic Gospels (*Pál Herczeg*) — Theologie — was ist das? (*Dr. Imre Jánossy*) — *Lajos Kántor*: Zsigmond Móricz Among Us (*István Lenkey*)

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI:

Új fordítású Biblia	180,— Ft
Új fordítású Újszövetség	46,— Ft
Zsoltárok Könyve — Berki Viola illusztrációival	57,— Ft

ÚJDONSÁGAINK

Tóth-Máthé Miklós: Isten trombitája — „Megszámlálta futásodat...”	45,— Ft
Hozzád kiáltok, Uram! — áhitatok, imádságok	47,— Ft
Dr. Tóth Károly: Örömhír, békeüzenet (igehirdetések, előadások)	180,— Ft
Ráday Pál emlékkötet	110,— Ft
Válogatás Kálvin János műveiből	133,— Ft
Makkai Sándor: Holttenger	100,— Ft
Dr. Victor János: Református Hiszekegy	85,— Ft

KÖNYVEINK KÖZÜL AJÁNLUK:

Bibliai atlasz	98,— Ft
Beliczay Angéla: Örök életnek beszéde	73,— Ft
Templomablak — verses antológia —	90,— Ft
H. E. Fosdick: A Biblia a modern ember kezében	30,— Ft
Paólo Ricca—Bruno Corsani: Péter és a pápaság a mai ökumenikus párbeszédben	44,— Ft
Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem	66,— Ft
Jean Cadier: Kálvin János	50,— Ft
Bereczky Albert: Hálaadás (igehirdetések, előadások, tanulmányok, cikkek)	110,— Ft
Református Korálkönyv	250,— Ft
Sziksza: Keresztyéni tanítások és imádságok	97,— Ft
„Szüntelen imádkozatok” — imádságok a keresztyénség századaiból	110,— Ft
Lelki hódolás (Ráday Pál)	70,— Ft
Protestáns Egyháztörténeti Lexikon (Zoványi)	274,— Ft
Áldjad lelkem az Urat (ref. költők antológiája)	45,— Ft
Bottyán János: Hitünk hősei	56,— Ft
Kincsesládá II.	100,— Ft
Albert Schweitzer, a diakónus	68,— Ft
„Hirdesd az Igét” — Igehirdetők kézikönyve	158,— Ft
A Magyarországi Református Egyház diakóniája	60,— Ft
Egyházunk szeretetszolgálat (Juhász Zsófia)	15,— Ft
Budai—Herczeg: Az Újszövetség története	110,— Ft
Magyar Zsoltárok (kórusművek)	200,— Ft

Kaphatók: a Protestáns Könyvesboltban (hétfőn szünnap) Budapest IX., Ráday u. 1. (a 15-ös autóbusz megállójánál).

Megrendelhetők: minden lelkési hivatalban és a Református Sajtóosztályon, Budapest XIV., Abonyi u. 21. Pf. 1440.

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Az orthodox egyház tanítása
az úrvacsoráról

A baptista és az adventista egyházak
úrvacsorai tanítása és gyakorlata

Az Ágostai Hitvallás
és a magyar reformáció

Kálvin megtérése új megvilágításban

Száz éve él egységes szervezetben
a magyar református egyház

A református egyház levelező teológiai
oktatásának tapasztalatairól

Ökumenikus megbeszélés Amerikában
„Együtt a szeretetben”

ÚJ FOLYAM (XXIV)

1 9 8 1

5

THEOLOGIAI SZEMLE

1981. szeptember-október

Felelős szerkesztő:

D. Dr. Pröhle Károly
1054 Budapest
Szabadság tér 2. l.
T.: 114-862

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1146 Budapest,
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842
HU ISSN 0133-7599

 Egyetemi Nyomda – 81.6996
Budapest, 1981

Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató

A Theologiai Szemle szerkesztő bizottsága:

D. Dr. Bartha Tibor, elnök
D. Dr. Pröhle Károly, előadó
D. Dr. Berki Feriz
Hecker Frigyes
D. Dr. Káldy Zoltán
Kovács Attila
Kürti László
Loczkovszki János
D. Dr. Ottlyk Ernő
Szakács József
D. Dr. Tóth Károly

Társszerkesztő:

D. Dr. Pákozdy László Márton
Dr. Szigeti Jenő
D. Dr. Tóth Károly

Olvasószerkesztő:

Tarr Kálmán

Szerkesztőségi titkár:

Dr. Tenke Sándor

Előfizetési díj:

egy évre 312 Ft
fél évre 156 Ft
E szám ára 55 Ft

Előfizethető: a Posta Központi Hírlap Irodánál, Budapest, József nádor tér 1., 1900
Pénzforgalmi jelzőszám:
215-96162

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DR. BERKI FERIZ: Az eucharisztia (úrvacsora) az orthodox egyházban	257
DR. NAGY JÓZSEF: A baptista egyház tanítása az úrvacsoráról és mai gyakorlatának gondjai	261
SZILVÁSI JÓZSEF: Az úrvacsoráról szóló adventista tanítás	266
BUCSAY MIHÁLY: Az Ágostai Hitvallás és a magyar reformátusok (Az Ágostai Hitvallás jelentősége Magyarországon; különös tekintettel a helvét irányúakra)	269
DR. BÉKÉSI ANDOR: Kálvin megtérése új megvilágításban	277
DR. BOROSS GÉZA: Az igehirdetés kommunikációs problémái	284
DR. BOROSS GÉZA: A katolikus katechézis világhelyzete II. (Katolikus katechézis Amerikában)	287
DR. CSOHÁNY JÁNOS: A Református Egyház 1881. évi Debreceni Zsinata	290
DR. NÉMETHY SÁNDOR: A Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 története és jogászai kritikája (5.)	295
TÓTH-SZÖLLŐS MIHÁLY: Söderblom Nathan, az ökumenizmus atyja	300

VILÁGSZEMLE

A Svájci Evangéliumi Református Egyházak az ökumenikus mozgalomban (A Svájci Református Egyházi Szövetség memoranduma a pápa nyilvánosan bejelentett svájci látogatása alkalmából. Bern, 1981 május)	303
---	-----

HAZAI SZEMLE

DR. PÁSZTOR JÁNOS: „Isten Igéje ismeretének új lehetősége...” (A Debreceni Theologiai Akadémia Levelező Tagozata oktatása során szerzett tapasztalatokról)	306
---	-----

KULTURÁLIS KRÓNIKA

ZAY LÁSZLÓ: Ego sum gallicus captivus	310
DUSICZA FERENC: Mézesmadzag (Zay László kötete)	311
DR. SZIGETI JENŐ: Tallóztatás teológus szemmel	313

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Dr. Fabiny Tibor: Az Evangélikus Múzeum (—i—ő)	315
Ökumenikus megbeszélés Amerikában (ifj. Páll László)	316
Dr. Gyökössy Endre: Együtt a szeretetben (Dr. Czeplédy Sándor)	316
Walter Kreck: Egyház a polgári világ válságában (Szél János)	317
Koncz László szerk.: Szeretetben — boldogságban (Dr. Gyökössy Endre)	318
„Ökumenikus szemle” (P. L.)	319

A kézirat nyomdába adásának ideje: 1981. szeptember 5.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYE

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéziratokat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Kéziratokat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Az eucharisztia (úrvacsora) az orthodox egyházban

Nemrég alkalmunk volt a folyóirat hasábjain kifejezteni az orthodox egyház dogmatikai és kánoni felfogását, valamint liturgikus gyakorlatát a *keresztséggel* kapcsolatosan. (ThSz 1981. évi 3. sz.) Jelen tanulmányunkban pedig foglalkozni szeretnénk a másik kat'exochén szentséggel: az *eucharisziával*. Hadd jegyezzük meg mándjárt, hogy bár az orthodox egyház tudvalevőn hét egyenrangú szentséget ismer el és szolgáltat ki, ezek között mégis megkülönböztetett helye van a keresztségnek és az eucharisziának, mint olyanoknak, amelyeket Krisztus *expressis verbis* alapított, és amelyek elsősorban teszik kereszténnyé az embert. A föbbit illetően viszont elmondhatjuk, hogy a bérmálás a keresztséghez, a bűnbánat (gyónás) pedig az eucharisziához kapcsolódik, az egyházi rend (papság) és a házasság nem kötelező minden keresztény hívőnek, úgyszintén a kenet szentsége sem. Ez utóbbit, bonyolultsága és hosszú időtartama miatt, — különösen halálos veszély esetén —, gyakran éppen az eucharisztia helyettesíti.

Elöljáróban hozzátesszük még, hogy a keresztségről írt tanulmányunktól eltérően, itt a dogmatikai tanítás után a liturgikus gyakorlatot ismertetjük, mivel az, az eucharisztia esetében, szorosabban fonódik össze a dogmatikai tanítással. A kánoni vonatkozások pedig a végére maradnak. A három aspektus természetesen nem szigetelhető el egymástól teljes mértékben. Végül megjegyezzük, hogy az eucharisziáról szóló orthodox tanítással már volt alkalmunk négy évvel ezelőtt éppen a ThSz-ben foglalkozni, a „Debrecen—II”-ről (Lenin-grád, 1976.) Pásztor János professzorral közösen írt ismertetésünkben. Jelen tanulmányunk inkább ahhoz szolgál kiegészítéssel.

Dogmatikai tanítás

Az orthodox teológia és istentiszteleti gyakorlat az eucharisziát — ezen az elsődleges elnevezésen kívül — még sokféleképpen nevezi: koinónia, eulógia, agapé, továbbá — magyarra fordítva a részben költői ihletésű elnevezéseket — kenyérszegés, egyesülés, félelmetes titok, úrvacsora, titokzatos vacsora, isteni vacsora, titokzatos lakoma, krisztusi lakoma, az Úr kenyere, mennyei kenyér, félelmetes kehely, áldás kelyhe, élet kelyhe, a kehely szentsége, titokzatos áldozat, szent felajánlás stb. Már az elnevezéseknek ez a sokfélesége is érzékelteti, hogy az orthodox teológia nem dolgozta ki skolasztikus részletességgel az eucharisztia tanát, hanem alázattal és félelemmel hajolt meg az eucharisztia emberileg felfoghatatlan misztériuma előtt.

Mindazonáltal vannak az eucharisziáról szóló dogmatikai tanításnak is bizonyos pontjai, amelyeket az orthodox teológia egyértelműen és határozottan képvisel, tekintet nélkül azok transzcendens, emberi értelmet meghaladó voltára.

Mindenek előtt is, az orthodox teológia — ugyanúgy, mint valamennyi más keresztény egyház teológiája — az eucharisziát *krisztusi alapítású szentségnek* tekinti, s ebben a iközismert újszövetségi helyeket veszi alapul (Mt 26,20—29; Mk 14,17—25; Lk 22,14—38; 1Kor 11,23—25; valamint Jn 6,27—69).

További határozott orthodox álláspont, hogy az eucharisztia megszentelt kenyere és bora *Krisztus valóságos teste és vére*, jóllehet csak misztikus-szubsztanciális értelemben, mert máskülönben megtartja a kenyér és a bor érzékelhető tulajdonságait. Az orthodox dogmatikai terminológia azonban — kevés elszigetelt esettől eltekintve — kerüli a latin skolasztika által kreált *transsubstantiatio* (görög áttételben: *metusiósis*) kifejezést, helyette inkább a *metabolé*-t, a *metapoiésis*-t, vagy a *metastoicheiósis*-t használja, mint olyanokat, amelyek mélyen behatolnak a felfoghatatlan, érinthetetlen isteni lényeg, illetve tulajdonságok titkába. (A metusiósis különben sem felel meg teljesen a latin transsubstantiatio-nak, mivel az *usia* latin megfelelője az *essentia*, amely Isten három személyében egy és ugyanaz, viszont a *substantia* a görög *hypostasis*-nak felel meg, amely a három isteni személyben más-más.)

Krisztus *valóságos jelenlétét* az eucharisziában az orthodox teológia mindenek előtt a szerzetelési igékből látja bizonyítottnak: „*ez az Én testem*” — „*ez az Én vérem*”; nem pedig azok „jelképe”. De a krisztusi igéken kívül, hivatkozik az orthodox teológia Pál apostolra is, különösen arra a tanítására, mely szerint: „... aki méltatlanul eszi az Úr kenyerét, vagy issza az Úr poharát, vétkezik *az Úr teste és vére ellen*” (1Kor 11,27). Egyébként — folytatja érvelését az orthodox teológia — a kenyér sehol másutt nem fordul elő az *emberi test* jelképeként. Az Utolsó Vacsora célja és körülményei is többlet kívántak meg Krisztustól keresztthalála előestéjén, mintsem pusztá szimbólum hagyományozását tanítványaira. Ha a maga áldozatáról *szimbólumot* akart volna nyújtani, az már adva volt a zsidóknál: a *húsvéti bárány*. Mellőzve most többi korai egyházatya idevonatkozó tanításának idézését, utalunk kell a 787. évi nikeai VII. egyetemes zsinat állásfoglalására: „Sem az Úr, sem az apostolok, vagy az atyák nem mondták jelképnek (eikón) a pap által felajánlott vértelen áldozatot, hanem *valóságos testnek és vérnek*... a megszentelés után tehát *teljességgel Krisztus testének és vérének* mondjuk és hisszük”. (Harduin, Acta concil. 4,369; 372.) Végül ide kíváncsok *Damaszkuszi Szt. János* (†750) tanítása is: „*Ez a kenyér és bor átalakul (metapoiuntai) Isten testévé és vérévé*. Ha pedig a módját kutatód, hogyan lehetséges ez, elég azt hallanod, hogy *a Szent Lélek által*; mint ahogyan a Szent Lélek által vette az Úr a szent Istenszülöttől a maga emberi testét. Ennél többet nem tudunk, csupán azt, hogy az Isten ígéje igaz, cselekvő és mindenható, módja pedig kifürkészhetetlen...” (De orth. fide 4,13. Migne, PG 94,1144. etc.) Krisztus valóságos jelenléte az eucharisziában, — akárcsak az azzal kapcsolatosan felmerülő számos részletkérdés — az orthodox teológia számára nem a közvetlen érzékelés, se nem a spekulatív teológizálás, hanem kizárólag *a hit tárgya* volt és maradt.

Krisztus reális jelenléte az eucharisztia kenyérében és borában nem időleges, hanem *végleges*, egészen az elfogyasztásig, amikor a hívőbe tevődik át. Az egyházban az aszkéták, az útrakelők és más hivek is hazavihették az eucharisziát későbbi elfogyasztásra. Az orthodox pap most is elteszi, s az oltárasztalon álló

artofóronban őrzi a nagycsütörtöki liturgián konszekrálta külön kenyeret — átítatva az eucharisztia borával és kellőképpen kiszikkasztva — egész évre a betegek számára. Ugyanez történt rövidebb időtartamra a Nagyböjtben, ugyanis akkor hétköznapokon liturgia nem végezhető; ezért a vasárnapi liturgián a pap hasonlóképpen előre konszekrálja azt az eucharisztia, amely a hétköznapi, ún. Előreszentelt Adományok Liturgiákon kerül kiosztásra. Megjegyzendő azonban, hogy az orthodox egyház az oltárasztalon őrzött eucharisziát külön kultuszban, „szentségimadásban” nem részesíti.

Végül még annyit, hogy orthodox felfogás szerint, az eucharisztia kenyere és bora a megfeszített, feltámadt és mennybement, *megdicsőült Krisztus* teste és vére, azé a Krisztusé, aki többé már nem hal meg, s akinek a vére már nem válik el a testétől, ahogyan a Golgothán történt. Ez a test és vér *egy és oszthatatlan az egész egyházban végzett valamennyi eucharisziában*, annak ellenére, hogy mindannyiszor számtalan templomban számtalan hívő veszi magához. Erre utalnak a liturgia igéi, amelyeket a pap az eucharisztia kenyerének megtörésekor mond: „*Megtöretik és szét-töretik Istennek Báránya, aki megtörhető, de meg nem osztható, aki mindig eledelül szolgál, de soha el nem fogy...*”

Miként valamennyi szentség, az orthodox egyházban az eucharisztia is szorosan kötődik az *apostolica successio* alapján álló papsághoz. Világi személy eucharisziát nem végezhet és nem szolgáltathat ki. Meg kell azonban jegyezni, hogy az eucharisztia misztériumában *magá Krisztus cselekszik*, aki „a Felajánló és a Felajánlott, az Elfogadó és a Kiosztandó”, míg a pap (illetve püspök), mint Krisztus kiválasztott *szolgája és eszköze* működik közre az eucharisztia felajánlásában. Ez a közreműködés is az *egész templomi közösség nevében* történik, s erre utalnak a felajánlás többszámú mondati imái. Így nyilvánul meg a világon mindenütt végzett eucharisziában az egyháznak, mint Krisztus testének egysége. Az eucharisziát — kat'oikonomian — *diakonus* is kiszolgáltathatja a híveknek, lévén ő is részese az *apostolica successiónak* és tagja a papi rendnek, azonban az eucharisztia önálló bemutatására nincs joga.

Az eucharisziának az *apostolica successióhoz* való, a többi szentségnél talán egy árnyalattal nagyobb kötődése fejeződik ki abban, hogy a hét szentség közül csak az *eucharisztia* és az *egyházi rend* szentsége (ez utóbbin a diakonus-, a pap- és a püspökszentelés értendő) *kizárólag a liturgia keretében* végezhető. A liturgia voltaképpen nem is egyéb, mint az eucharisziának az első öt keresztény században kialakult, kibővített szertartása. Az ógyházban bele lehetett foglalni a liturgiába a *keresztség* és a *házasság* szentségét is, ezek azonban később elkülönültek a liturgiától. Így tehát a liturgia csak az eucharisztia és az egyházi rend szentsége számára maradt *conditio sine qua non*. Az eucharisztia *kiszolgáltatása* bizonyos esetekben *elválasztható a liturgiától*, pl. súlyos betegek esetében, akik betegágyukban is részesülhetnek úrvacsorában.

A liturgia, vagyis az eucharisztia szertartása elsősorban a *templomokban* végezhető, de szükség esetén más épületben, magánlakásban, sőt szabad ég alatt is. Azonban ott sem nélkülözhető az úrasztaláról az ún. *antimenzion*. (Ez egy négyzögletű, püspök által megszentelt kendő, amelyen Krisztus sírbatételének ábrázolása látható, és amelybe valamely szent parányi ereklyéje van bevarrva. Maradványa, emléke ez annak az ókeresztény gyakorlatnak, amikor az eucharisztia szertartását még vértanúk sírjain tartották.)

Orthodox tanítás szerint, az eucharisztia egyrészt *hálaadó megemlékezés* (maga az eucharisztia szó is hálaadást jelent, utalásul Lk 22,17—19-re és 1Kor 11,24-re), amely visszatekint Krisztus egész földi szolgálatára, keresztdozatára, feltámadására, mennybemenetelére, majd előremutat az Ő második eljövételére. Másrészt pedig *áldozat* is. Egyes egyházatyák utalást találnak erre már az Ószövetségben. (Mal. 1,10—11.) De ennél lényegesebb, hogy az orthodox teológia szoros kapcsolatot lát az *Utolsó Vacsora és a Golgotha* között, s ennek a kapcsolatnak a legerősebb szála éppen az áldozati jelleg. Jézus az úrvacsora alapításakor utalt az Ő keresztdozatára: „ez az Én testem, amely érettetek *megettöretik...*” — „ez az Én vérem, amely érettetek és sokakért *kiontatik...*” Ezt az áldozatot, annak véres valóságában mutatta be a kereszten, *egyszer s mindenkorra, megismételhetetlenül*. De az Utolsó Vacsora eucharisztikus áldozata *reprodukálódik, folytatódik vértelenül* — mint *anaparastasis*, mint *anaimaktos thysia* — az egyház által végzett *eucharisziában* az idők végezetéig, híven Krisztus parancsolatához: „Ezt cselekedjétek az Én emlékezetemre...”

Mind Aranyszájú Szt. János, mind Nagy Szt. Vazul Liturgiájának több imája világos utalást tartalmaz az eucharisztia *áldozati* jellegére: „...a Te Szent Lelked erejével tégy alkalmassá engem, aki felruháztattam a papi rend kegyelmével, hogy a Te szent asztalod előtt állhassak és *áldozatul* mutathassam be a Te szent és szeplőtelen testedet és véredet...” — „...tégy méltóvá engem, bűnös és méltatlan szolgádat, hogy Néked ezeket az *adományokat bemutassam...*” (Liturgikon I. p. 76, 140.) „És méltass minket arra, hogy kegyelmet találjunk Nálad, hogy *áldozatunk* kedves legyen Előted...” (U. o. 81.) „Fogadj minket, akik a Te szent oltárodhoz közeledünk, a Te irgalmad sokasága szerint, hogy méltók legyünk bemutatni Néked a mi bűneinkért és a nép tudatlanságáért ezt az *eszmei és vértelen áldozatot...*” (U. o. 146—147.) „Újra felajánljuk Néked ezt az *eszmei és vértelen áldozatot...*” (U. o. 90.) stb.

Krisztus keresztdozata és az egyház eucharisziá-áldozata között az egyik különbség tehát az, hogy az első *véres* áldozat volt, a második pedig *vértelen*. A másik különbség pedig, hogy a golgothai áldozatot Krisztus *egyszer s mindenkorra* mutatta be engesztelésül az *egész emberiség* bűneiért, az eucharisziá-áldozat célja pedig az egyház népének *személy szerint* való egyesülése a Krisztussal, s ezáltal részesülése a keresztdozat által nyújtott örök javakban. „Aki eszi az Én testemet, és issza az Én véremet, az Énbennem lakik, és Én őbenne”. (Jn 6,56.)

Másfelől az eucharisziában való részesülés *koinóniát*, közösséget hoz létre a *hívők között* is: „Minket pedig mindnyájunkat, az egy kenyérből és kehelyből részesülöket, egyesíts egymással az egy Szent Lélek közösségében...” (Liturgikon I. p. 160.) „Mert amint egy a kenyér, egy test vagyunk sokan, akik az egy kenyérből részesedünk”. (1Kor 10,17.)

Orthodox tanítás szerint, az eucharisztia *bűnbocsánatot* szerez a benne részesülő számára. De bűnbocsánatot nyer a hívő a keresztség, a bűnbánat és a kenet szentsége által is. Mi itt a különbség? Az, hogy míg az említett másik három szentségben a hívő Krisztus megszentelő kegyelmével és bűnbocsátó hatalmával lép érintkezésbe, s ezáltal tisztul meg, addig az eucharisziában *magát Krisztust*, az Ő teljes valóságában fogadja magába; ezért az eucharisziához csak a bűnbánat, a gyónás révén *előzetesen* már megtisztult lélekkel lehet járulni. (1Kor 11,27.)

Mint említettük, az eucharisztia csak liturgia keretében végezhető, de kiosztható más szertartással is: az Előreszentelt Adományok Liturgiájában (amely voltaképpen esti istentisztelet), illetve egészen rövid, speciális eljárással a betegágyánál.

A liturgia előkészületi részében (proskomidé) a pap elhelyezi a diszkoszon (paténa) a bemutatásra kerülő és amnosznak, báránynak nevezett részt az áldozati kenyérből (proszfora), a kehelybe pedig bort és vizet önt, emlékezésül a Jn 19,34-re.

Az orthodox egyház az eucharisztiahoz mindenkor kovászos kenyeret használt és használ, alapul véve János evangéliumának tudósítását. Eszerint Jézus keresztalálának évében a zsidó Húsvét szombatára esett, niszán hó 15-re. Ezért volt az, hogy a főpapok és az írástudók pénteken „nem mentek be a helytartóságra, hogy ne legyenek tisztátalanokká, hanem megehessék a húsvéti vacsorát” (Jn 18,28). Vagyis csak péntek este kezdték meg a kovásztalan kenyerek fogyasztását, ami azután hét napig tartott. Jézus azonban előző este, csütörtökön költötte el tanítványaival az Utolsó Vacsorát, tehát még kovászos kenyérral. További argumentum a kovászos kenyér mellett az, hogy az Újszövetség az eucharisztiairól szólva, mindig az *artos* kifejezést használja, és sohasem az *azymon*-t. Továbbá, Jézus az eucharisztiait nem a zsidó húsvéti időszakra, hanem örök időkre s az év minden szakára rendelte, ami már az apostoli időkben is teljesült (ApCsel 2,42). Indokolatlan tehát, hogy a kereszténység, az Új Izrael, kovásztalan kenyeret mutasson be az eucharisztiaiban, méghozzá egész éven át. Végül, az ókeresztény hagyomány és az egyháztörténelem tanúsága szerint, az egész egyetemes egyház mintegy kilenc évszázadig kovászos kenyérral végezte az eucharisztiait. Csak egyes judaizáló eretnkségek kezdtek közben kovásztalan kenyeret használni, s őket követték az örmények a VI. században, hogy végül a nyugati egyház is általánossá tegye ezt a szokást a maga területén a IX–X. századtól kezdve.

A kenyér és a bor átváltozásának pillanatáról szóló orthodox felfogás — misztériumról lévén szó — nem annyira precíz, mint a római tanítás. Csupán annyit tart bizonyosnak, hogy a szent adományok nem a szerzetési igék elhangzásakor változnak át Krisztus testévé és vérévé, — hiszen a szerzetési igék idézése még az ún. anamnézishez tartozik —, hanem az epiklézis alatt, vagy után, de mindenképpen a *Szent Lélek alá szállása által*.

Jóllehet az orthodox liturgia, s így az eucharisztia is erősen krisztocentrikus, a *Szent Léleknek* mégis sokkalta nagyobb szerepe van benne, mint a római liturgiában. Ennek megállapításával meg is elégedhetnénk most. (Utalva az orthodox pneumatológiáról szóló egyik tanulmányunkra, amely a ThSz 1979. évi 2. számában jelent meg.) Időközben azonban, 1980-ban megjelent a magyar orthodox *Liturgikon I. kötetének második kiadása*, amelyben Nagy Szt. Vazul Liturgiájának *anaforáját* (felajánlási részét) *eredeti* formájába állítottuk vissza, előbbre helyezve egy későbbi betoldást, s így megszüntetve az általa szükségszerűen adódó tartalmi következetlenséget, amely több szláv fordítású liturgikonban szintén fennáll. (Erről részletesen az Egyházi Krónika 1980. évi 3. számában írtunk.) Mivel így, Nagy Szt. Vazul Liturgiájának eredeti formájába visszaállított anaforájában az imádság nem azért hangzik el, hogy az Atya változtassa át a kenyeret és a bort Krisztus testévé és vérévé a *Szent Lélek* alá szállása által (mint Aranyszájú Szt. János Liturgiájában), hanem *maga a Szent Lélek* cselekedje azt meg, úgy gon-

doljuk, nem lesz érdektelen most vázlatosan közölni ennek az anaforának a revideált, eredeti formájába visszaállított textusát.

A hosszú, 6- és újszövetségi utalásokból álló *anamnézis* Krisztusra vonatkozó része így végződik: „...*Reánk hagyta pedig az Ő megváltó szenvedéseinek ezen emlékezetét, amelyet az Ő parancsolatai szerint végeztünk el. Mert mielőtt elindult volna az Ő önként vállalt, örök emlékü és életetadó halála felé, azon az éjszakán, amelyen átadta magát a világ életéért, kenyeret véve az Ő szent és szeplőtelen kezeibe, és felmutatván Néked, az Istennek és Atyának, hálát adván, megáldván, megszentelvén, megtörvén azt*”, — (Fennhangon:) „*Adá az Ő szent tanítványainak és apostolainak, mondván: 'Vegyétek, egyétek, ez az Én testem, amely érettetek megtöretik a bűnöknek bocsánatára.'*” — (Nép: *Amin.*) — „*Hasonlóképpen véve a kelyhet, a szőlőkert terméséből, felajánlván, hálát adván, megáldván, megszentelvén azt*”, — (Fennhangon:) „*Adá az Ő szent tanítványainak és apostolainak, mondván: 'Igyatok ebből mindnyájan, ez az Én vérem, az Új Szövetség vére, amely érettetek és sokakért kiontatja a bűnöknek bocsánatára.'*” — (Nép: *Amin.*) — „*Ezt cselekedjétek az Én emlékezetemre, mert valahányszor eszitek ezt a kenyeret és isszátok ezt a kelyhet, az Én haláloamat hirdetitek és az Én feltámadásomat valljátok.*” — „*Megemlékezvén ezért, Uralkodónk, mi is az Ő megváltó szenvedéseiről, az életet adó keresztjéről, a háromnapi eltemetetéséről, a halottaiból való feltámadásáról, a mennyekbe való felmeneteléről, Néked, az Istennek és Atyának jobbján való üléséről, és dicsőséges és félelmetes második eljövételéről*”, — (Fennhangon:) „*Tieidet a Tiedből Néked ajánlva fel mindenestől és mindenekért*”, — (Nép: *Téged dicsőrünk, Téged áldunk, Néked hálát adunk, Urunk; és könyörgünk Hozzád, Istenünk.*) — (Ide került a revideált liturgikus szövegbe a *Szent Lélek* később betoldott háromszoros hívása a zoltári versekkel, amely a további szövegbe besúrvva korábban értelemzavaróan hatott, majd folytatódik az eredeti anafora, melyet a pap csöndesen citál:) — „*Ezért, szentséges Uralkodónk, mi is, bűnös és méltatlan szolgálid, akiket arra méltattál, hogy a Te szent oltárodnak szolgáljunk, (...) felbátorodva közeledünk a Te szent oltárodhoz; és Eléd helyezve Krisztusod szent testének és vérének jegyeit, könyörgünk Hozzád és kérünk Téged, szentek Szentje: a Te jóságod akaratából szálljon a Te Szent Lelked reánk és ezekre az Előtted fekvő adományokra, hogy megáldja azokat, és megszentelje, és tegye*” — „*Ezt a kenyeret a mi Urunk és Istenünk és Üdvözítőnk Jézus Krisztus valóságos, drága testévé. Amin.*” — „*Ezt a kelyhet pedig a mi Urunk és Istenünk és Üdvözítőnk Jézus Krisztus valóságos, drága vérévé. Amin.*” — „*Amely kiontatott a világ életéért. Amin. Amin. Amin.*” — „*Minket pedig mindnyájunkat, az egy kenyérből és kehelyből részesülöket, egyesíts egymással az egy Szent Lélek közösségében, és tedd, hogy egyikünk se részesedjék Krisztusod szent testéből és véréből ítélletére vagy kárhovatára, hanem hogy irgalmat és kegyelmet találjunk minden szentekkel együtt, akik időtlen időktől kedvedben jártak: az ösatyákkal, atyákkal, patriarchákkal, prófétákkal, apostolokkal, hithirdetőkkel, evangelistákkal, hitvallókkal, tanítókkal és minden, hitben elhunyt igaz lélekkel.*” — (hangosan folytatja:) — „*Kiváltképpen szentséges, tisztaságos, fölöttébb áldott, dicsőséges Nagyasszonyunkkal, Istennek Szülőjével és Örökszűz Máriával.*” Ezután hosszas megemlékező csöndes ima következik élőkről és holtakról, az egész egyetemes egyházzal.

Úrvacsoravétel előtt — valamennyi liturgián — a pap a megszentelt kenyér egy részét a kehelybe bocsátja,

az Úr testének és vérének egysége jeléül, majd forró vizet (zeon) önt hozzá a megszentelt borhoz. Ez utóbbi cselekmény a XIII. században jött gyakorlatba, kizárólag az orthodox egyházban, és többféle szimbolikus magyarázat fűződik hozzá, amelyeknek felsorolásától most eltekinthetünk.

A papság ezután, meghatározott rendben, külön veszi magához a megszentelt kenyér öt megillető részét, és külön a megszentelt bort, megfelelő hitvalló ima kíséretében. Majd a megszentelt kenyér többi részét apró részecskékre vágva, a kehelybe helyezi. Onnan részéti a pap az eucharisziában a hiveket egy *kanálka* segítségével, amelyet görögül *labis*-nak, fogónak neveznek, nyilvánvaló utalásul Ézs 6,6-ra. Ugyanerre emlékeztetnek a pap ilyenkor idézett szavai is: „*Ime ez érintette ajkaidat, és eltörli vétkezéseidet, és bűneidet lemossa*” (Ézs 6,7).

Eredetileg a világi hivek is ugyanúgy vették magukhoz az eucharisziát, mint a papság: külön a kenyeret és külön a bort. Hogy mikor és miért vezette be az orthodox egyház a *kanálka* használatát az eucharisztia kiosztásánál, nincs tisztázva. Egyesek az V. századra vezetik vissza (hiszen az akkor elszakadt nesztoriánusok és monofiziták is alkalmazták), de vannak, akik sokkal későbbre, a VIII–X. századokra helyezik a bevezetését. Legvalószínűbb célja az eucharisztia kiosztásának egyszerűsítése, megkönnyítése, meggyorsítása lehetett, az Ézs 6,6–7-re való utalás csak azután keletkezhetett. (Ugyanebből a megfontolásból a római egyház a XII. századtól kezdve megvonta a világi hivektől a kehelyt, holott ezt a manicheus eredetű gyakorlatot még az V. századi I. Leó és I. Gelasius pápa keményen elítélte.)

Az eucharisziához járuló hivektől az orthodox egyház legalább *három napi szigorú böjtöt*, továbbá töredelmes bűnbánatot, *gyónást* követel meg. A papságnál — a gyakori úrvacsoravételre tekintettel — ezek a követelmények nem annyira merevek. A Liturgikon és az imakönyvek előírják továbbá *három zsoltár, egy kánon* (vallási költemény) és *12 hosszú, szebbnél szebb imádság* elolvasását mind a liturgia végzésére készülő papok, mind az eucharisziához járulni kívánó világiak számára. További szigorú előírás valamennyiük számára az V. századtól az ún. *eucharisztiai böjt*, vagyis az a szabály, hogy az előző éjjeltől sem ételt, sem italt nem vehetnek magukhoz (még vizet sem!) az úrvacsoráig. Tilos továbbá erre az időszakra a házastársi kapcsolat (ami szigorú böjt idején magától értetődő), valamint újabban — a dohány élvezetének elterjedése óta — a dohányzás is.

Közvetlenül az eucharisztia vétele után van egy rövid *hálaadó ima*, majd a liturgia befejezése után a papság, valamint az úrvacsorát vett hivek további *hat hálaadó imát* mondanak el.

Az orthodox egyház tehát rendkívül nagy tiszteletben tartja az eucharisziát, és igen magas követelményeket állít azok elé, akik úrvacsorát kívánnak venni. Ezért nem is követeli meg a világiaktól a nagyon gyakori úrvacsoravételt. Annyit mégis megkíván tőlük, hogy — az összes követelmények betartásával — *évente legalább három-négy alkalommal, de minimálisan egyszer* járuljanak az eucharisziához. Természetesen, lehet gyakrabban is, csak *mellőzni nem szabad* (Jn 6,53). Ugyanennek a krisztusi ígének az alapján, az orthodox egyház a megkeresztelt és megbérmált *csecsemőket* is részesíti az eucharisziában, természetesen a felnőttek számára előírt előkészület mellőzésével. Ehhez elég alapot szolgál a Mt 19,14; Mk 10,15 és Lk 18,17. Nyelési nehézségek miatt a *csecsemők csak az eucharisztia borából* részesülnek, amely viszont

— mint láttuk — a liturgia folyamán nemcsak spirituálisan, hanem fizikailag is egységbe került az úrvacsorái kenyérrel.

Kánoni vonatkozások

Nem kívánunk kitérni az orthodox egyház valamennyi olyan kánonjára (egyházi törvényére), amely az eucharisztia különböző kérdéseit érinti, hanem röviden csupán a *legfontosabbakra* szorítkozunk, melölözve a párhuzamos kánonok felsorolását. Az alább szereplő egyházi szabályok főleg az egyetemes zsinatok alkotásai, s főleg a 692. évi trulluszi, ún. Quinisexta egyetemes zsinat kánonjai. Ez a zsinat ugyanis mintegy kodifikálta az addigi egyetemes és helyi zsinatok, valamint az egyházatyák kánonjait.

Az eucharisztia, illetve a liturgia *helyét* illetően a trulluszi zsinat 31. kánonja úgy rendelkezik, hogy az csak a templom lehet. Csak kivételesen, a püspök engedélyével végezhető liturgia templomon kívül, házi kápolnában.

Ugyanennek a zsinatnak az 52. kánonja előírja, hogy a húsvéti *Nagyböjt* hétköznapjain, a szombatok és a március 25-i ünnep kivételével, csak az *Előreszentelt Adományok Liturgiája* tartható.

Mint hogy az egyházban egyes eretnekek az eucharisziában kenyér és bor helyett, illetve — az euchariszián kívül — különféle más ételeket és italokat ajánlottak fel az oltárban (gondoljunk a hydroparaszatákra és az artotyrítákra), az apostoli 3. kánon, a 419. évi karthagénai helyi zsinat 37. kánonja, valamint a trulluszi 28, 32, 57. és 99. kánon szigorúan előírja, hogy az eucharisziához *csak kenyér és bor* használható fel. Az említettek közül a karthagénai 37. és a trulluszi 32. kánon leszögezi, hogy az *úrvacsorai borhoz vizet is kell vegyíteni*. Ezek a kánonok elítélik egyrészt azt az örményeknél elterjedt szokást, hogy az eucharisziában a bort tisztán használják, másrészt a hydroparaszaták eretnekségét, akik csak vizet öntöttek a kehelybe. Hivatkozik a trulluszi kánon a Jn 19,34-re. továbbá Szt. Jakabra, az Úr testvére, Nagy Szt. Vazulra és Aranyszájú Szt. Jánosra, akik liturgiáikban kifejezetten előírják a bor és a víz vegyítését. Így tehát: „...a szentségekben semmi más ne mutattassék be, mint az *Úr teste és vére*, vagyis a *vizzel kevert bor*”.

A karthagénai 41. és a trulluszi 29. kánon úgy rendelkezik, hogy az eucharisztia bemutatása és vétele csak *éhgyomorral* történhessék. Érdekes megemlíteni, hogy a karthagénai kánon rögzít egy régi, észak-afrikai hagyományt, amely abban állt, hogy egyetlen kivételleként a *nagycsütörtöki* eucharisziát — az Utolsó Vacsora emlékére — *vacsora után* végezték és fogyasztották el. Ezt a hagyományt az említett trulluszi kánon eltörölte.

Már a 8. apostoli kánon *kötelezővé* tette a liturgián részt vevő papság számára az *eucharisziában való részesülést*. Ugyanezt a 9. apostoli kánon kiterjeszti a jelenlevő *hivekre* is, amit megismétel a 341. évi antióchiai helyi zsinat 2. kánonja. Úgy látszik, később már könnyítettek a hivek ezen kötelezettségén, mert a trulluszi 66. kánon az úrvacsoravételüket csak a húsvéti hét valamennyi napján követeli meg, a 80. kánon pedig szigorú büntetésnek veti alá azokat a papokat és világiakat egyaránt, akik három héten át indokolatlanul nem jönnek el az istentiszteletre, nem említve az eucharisztia vételét.

A püspökök, papok és diakonusok *sorrendjéről* az eucharisztia vételénél a ma is érvényes módon intézkedik az I. egyetemes zsinat 18. kánonja.

Az, hogy az orthodox egyházi közösségen belül *csak az igaz hitet vallók és az egyházzal közösségben levők* részesülhetnek az eucharisziában, annyira kézenfekvő volt, hogy a kánonok erről külön nem is rendelkeznek, legfeljebb indirekt módon. Ugyanis az eucharisztia vétele a különféle eretnekségekből és szakadarságokból visszatérők befogadásának *záró aktusa* volt, amint azt többek között a trullósi 95. kánon előírja. Annál inkább részletezik különösen Nagy Szt. Vazul kánonjai a *súlyos bűnökbe esettek eltiltását az eucharisziától*, valamint a megtérők visszafogadásához szükséges vezeklés módjait és fokozatait. Úgyszintén szigorú vezeklést ír elő az I. egyetemes zsinat 11. kánonja a kényszer, üldöztetés nélkül történt *hitehagyás* esete: „... úgy döntött a zsinat, hogy — bár méltatlannak az emberiségre — mégis nagylelkűen járjunk el velük szemben. Akik tehát igazán megbánják tettüket, három évet töltsenek el a hallgatók (akroómenoí) között mint hívők, és hét évig leboruljanak (hypopiptontes), két évig pedig legyenek imaközösségben a néppel, de a felajánlásban (úrvacsorában) való részvétel nélkül”. Az egyház ökonómiája ebben a kérdésben inkább az I. egyetemes zsinat 13. kánonjában nyilvánul meg, amely a *haláluk órájában megtérő hitehagyottakról* kimondja: „A haldoklókra nézve pedig be kell tartani a régi és kánoni törvényt, hogy ha valaki haldoklik, az utolsó és legfontosabb útravalótól *nem szabad őt megfosztani*. Ha pedig megsirattatván és az eucharisziában részesülvén, újra az élők közé kerülne, az imaközösségben lévők között legyen a helye. Általában *mindenkit, aki halálán van* és kéri az eucharisziát, a püspök, kellő vizsgálat után, részesítsen benne”.

Érdekes módon indokolja a trullósi 83. kánon a *halottak* úrvacsoráztatásának tilalmát: „Senki se adja át az elhunyt testének az eucharisziát. Mert meg van írva: ‚Vegyétek, egyétek‘; márpedig a halottak teste se el nem veheti, se meg nem eheti az eucharisziát”.

Végül, a trullósi 23. kánon *szimóniának* nevezi az eucharisziának anyagi ellenszolgáltatásért való kiszolgáltatását, s a vétkesnek egyházi rangjától való megfosztását írja elő.

A fentebb vázolt kánoni szempontokból világos, hogy az orthodox egyház, ökumenikus beállítottsága ellenére sem tartja megvalósíthatónak az újabban gyakran tárgyalt ún. *interkommuniót*. Az eucharisziát ugyanis ekkleziológiailag nem eszköznek tekinti a megbontott keresztény egység visszaállításához, hanem a majd helyreállt egység *céljának, végeredményének, megpecsételésének*. Mindazonáltal nem hagyhatjuk figyelmen kívül a következő esetet. Mint ismeretes, a II. vatikáni zsinatnak az ökumenizmusról szóló dekrétumához a

vatikáni Keresztény Egységtiltkárság külön végrehajtási utasítást (direktóriumot) adott ki, amelynek egyik rendelkezése szerint, rendkívül indokolt esetekben a keleti nem-katolikus keresztények is igénybe vehetik katolikus papok részéről egyes szentségek (gyónás, eucharisztia, kenet) kiszolgáltatását, és hasonló esetekben a katolikusok is járulhatnak a nem-katolikus keleti papok által kiszolgáltatott szentségekhez. Ennek megfelelő viszont-intézkedést egyedül az *Orosz Orthodox Egyház* tett, amikor Szt. Szinódusa 1969-ben hasonló értelmű határozatot hozott a Szibériában élő nem-orthodoxokra vonatkozóan. Ott ugyanis nem-orthodox lelkész gyakorlatilag nem található. A többi autokefál orthodox egyház különféleképpen reagált az orosz Szt. Szinódusnak erre a határozatára: a helyesléstől a legkeményebb elutasításig. Nem vagyunk hivatalosan a kérdés eldöntésére, mégis megkockáztatjuk az alábbi szerény véleményünk kifejezését. Ha már 325-ben, az I. egyetemes zsinat a 13. kánonjával halálos veszély eseteire kötelezővé tette az eucharisztia kiosztását még a hitehagyottaknak is, ha az úrvacsorát kéri, ugyanez nem tagadható meg orthodox részről hasonló esetben az életükben esetleg mindvégig hívő keresztényektől sem, akik földi életüket az úrvacsora vételével kívánják befejezni, még ha egyik-másik hitnani nézetük el is tér az orthodoxtól. Ha nem is annyira határozottan, (erről külön értekezést lehetne írni), hasonló a véleményünk a fordított esetről is: a halálán levő orthodox hívő is inkább fogadja el az eucharisziát nem-orthodox paptól, mintsem bűnösen távozzék az élők világából. Ebben nem valamiféle interkommuniót látunk, hanem csupán *Krisztus mindenkit átölelő szeretetének* megnyilvánulását, aki *nemegyszer az „eretnek”* szamaritánusokat állította példaképpül az igaz hit tisztaságán féltékenyen őrködő zsidók elé.

Dr. Berki Feriz

IRODALOM

Ch. Andrusos: Dogmatiké tés Orthodoxu Anatolikés Ekklesiás. Athén, 1956. — P. N. Tremelas: Dogmatiké tés Orthodoxu Katholikés Ekklesiás. III. köt. Athén, 1961. — L. Mirkovics: Pravoszlavna Liturgika. III. köt. Belgrad, 1926. — Berki F.: Liturgikon I. köt. II. kiad. Bpest, 1980. — Berki F. — Pásztor J.: Az úri szent vacsora és az egyház társadalmi felelőssége az orthodox egyház és a református egyház tanításában. ThSz. 1977. évi 7–8. sz. — Berki F.: A keleti egyház pneumatológiájának jellegzetességei. ThSz. 1979. évi 2. sz. — N. Milas: Pravoszlavno Crkveno Pravo. Belgrad, 1926. — Berki F.: Kánonok Könyve. I. köt. Bpest, 1946. — Berki F.: Az orthodox kereszténység. Bpest, 1975. — Thréskeutiké kai Ethiké Enkyklopaideia. V. köt. Athén, 1964. — (Orosz nyelven:) V. D. Száricsev: Az eucharisziáról. Zs.MP 1973. évi 2. sz. — *Eucharisztia*. (Az EVT „Hit és egyházszervezet” 73. sz. jelentéséből.) — L. Voronov: Eucharisztia. — *Mihail érsek: Eucharisztia az orthodox egyház tanítása szerint*. — *Mihail érsek: Eucharisztia és papság*. Bogoszlóvszkie Trudy 21. kötet. Moszkva, 1980.

A baptista egyház tanítása az úrvacsoráról és mai gyakorlatának gondjai

Az úrvacsorára vonatkozó baptista tanítás és gyakorlat — kisebb eltérésektől eltekintve — a világ minden táján azonos, annak ellenére, hogy köztudomású a baptisták függetlensége kötelező hitvallások alkalmazásában. A meglévő hitvallások természetesen tartalmazzák az úrvacsoráról szóló tanítást és a gyakorlati eligazítást is.

A közel másfél évtizede (1967) megfogalmazott hazai baptista hitvallás szerint:

„Hisszük, hogy az úrvacsorát Jézus Krisztus szerezte (Lk 22,19–20, 1Kor 11,23–25.), hogy azzal rend-

szereken élve (ApCsel 2,42–46, 20,7, 1Kor 11,26a), háláadással emlékezzünk végéremehetetlen szeretetére (1Kor 10,16a, 11,24, 25.), és cselekvő módon hirdessük halálát, amíg visszatér (1Kor 11,26).

Az Úr Jézus halálának emlékjegyzeiben, a kenyérben és a borban azok részesülhetnek, akik újjászülettek. Hitük vallomására bemeztettek (ApCsel 2,41–42, 1Kor 10,1–4a), Istennel és embertársaikkal rendezett közösségben élnek (Mt 5,23–24, 1Kor 5,11, 10,15–22, 11,27–29).

Az úrvacsora jegyei — a kenyér és a bor, — Krisz-

tus megtört testének és kiontott vérenek jelképe (Mt 26,26–28). Ha ezeket hittel, a Megváltóra emlékezve vesszük magunkhoz, a Szentlélek által lélekben egyesülünk Urunkkal, mert a külső cselekmény során megújul bennünk a bizonyosság: Immánuel! Velünk az Isten! (1Kor 10,16).

Az úrvacsorában Krisztussal való közösségünkkel egyidejűleg kiabrázolódik és megújul testvéreinkkel való közösségünk is (1Kor 10,17)."

Ha összehasonlítjuk más baptista hitvallásokkal, a következő észrevételt tehetjük. A rendelkezésünkre álló baptista hitvallások, ha szó szerint nem is azonos szövegűek, de nagy súlyt helyeznek az úrvacsora Biblia szerinti gyakorlására. Mind azonos abban, hogy olyan újjászületett hívő emberek közös emlékvacsorájának tekintik, akiknek élő kapcsolatuk van a bűneikért szenvedett és meghalt Jézus Krisztussal.

A baptista törekvés kezdettől fogva az volt, hogy kutassa az őskeresztény úrvacsora tényét, lényegét és jelentőségét az Újszövetség szerint. Példaként tekintjük, hogy az első keresztények hitében és életében milyen jelentősége volt annak, hogy a meghalt és feltámadott Urat ünneplésben jelenítették meg és milyen magasztos volt ez az ünneplés.

Ezt tükrözik az évszázadok során megalkotott baptista hitvallási cikkelyek és álláspontok. Ezek közül csak néhány jellemzőt idézünk, amelyek valamilyen sajátos fogalmazásban jelentkeznek. Jellemző, hogy jónéhány hitvallási szöveg egy cikkelybe fogja össze a bemejtés (kereszttség) és az úrvacsora tanát, azért egymástól elválaszthatatlan bibliai igazságokat.¹ Több az olyan hitvallás azonban, amely külön pontban foglalkozik az úrvacsorával.

A rendelkezésünkre álló közel ötven hitvallás közül csak néhányból idézünk, részben a közös, részben a különálló cikkelyekből.

„(Hisszük), hogy a keresztvény bemejtés a hívőnek vízbe való bemejtése, az Atya (és) a Fiú és Lélek nevében, hogy bemutassa egy ünnepélyes és szép jelképen hitünket a keresztrefeszített, eltemetett és feltámadott Megváltóban ennek tisztító hatlmával; hogy ez előfeltétele az egyházi kapcsolat kiváltságainak; és az Úrvacsorának, amelyben az egyház tagjai a kenyér és bor (szent) használata által együtt emlékeznek Krisztus halálban való szeretetére; amit mindig ünnepélyes önvizsgálat előz meg”.²

„Az evangélium rendelései. a) A bemejtés (részletezve). b) Az úrvacsora emlékezés Krisztusnak a mi bűneinkért vállalt haláláról, a kenyér használatában, amit az ő megtört teste szimbólumává tett és a pohárban, az ő kiontott vérenek jelképében. Ezáltal a hívő kifejezi szeretetét Krisztus iránt, hitét és reménységét Benné, és örök hűséget fogad neki.

Mindazok kiváltsága és kötelessége, akik lelki közösségben vannak Krisztussal, hogy emlékezzenek halálára, és senkinek nincs meg az a joga, hogy ezeket a jegyeket eltiltsa legkisebb tanítványaitól”.³

„Az úrvacsorát, mint gyülekezeti rendelt, csak bemejtett hívőknek és csak a Szentfráson alapuló gyülekezeti keretben lehet kiszolgálni”.⁴

„Hisszük, hogy a keresztvény bemejtés (a) a hívőnek vízbe való bemejtése; (b) az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében; (c) hogy bemutassa ünnepélyes és szép szimbólum által a mi hitünket a keresztrefeszített, eltemetett és feltámadott Megváltóban azáltal, hogy meghalunk a bűnnek és feltámadunk egy új életre; (d) Hogy ez előfeltétele az egyházi kapcsolat kiváltságainak és az úrvacsorázásnak; (e) amelyben a gyülekezet tagjai, a kenyér és bor szent használata által emlékeznek együtt Krisztus halált vállalt szeretetére; (f) ezt mindig ünnepélyes önvizsgálat előzi meg”.⁵

„Az úrvacsora az engedelmességnek szimbolikus akta, amely által a gyülekezet tagjai, részesülve a kenyérben és a szőlőtöke gyümölcsében, visszaidéz a Megváltó halálát és előretekintenek második eljövételére.”⁶

„Hisszük, hogy az Úr Jézus egyházára hagyta az úrvacsorát, mint szent örökséget, hogy ismét és ismét megünnepeljük, emlékezve a keresztrefeszített és közösséget ápolva azzal, aki üdvösségünkért testét adta és aki a gyülekezetet új szövetségbe hívta véreben.

Továbbá hisszük, hogy Krisztus testének a közösséget különösképpen akkor képviseljük, amikor eszünk az egy kenyérből és iszunk az egy pohárból. Ezért csak azok részesedhetnek az Úr asztalában, akik hitben és viselkedésben bizonyítják, hogy bűneik bocsánatát kapták és egy lélekbe és egy testbe merültek be.”⁷

Az úrvacsora a baptista tanításban

Az úrvacsora olyan bibliai szertartás, amelyben az egybegyűlt gyülekezet a feljogosított gyülekezeti képviselő által megtört kenyérből eszik és kiontott borból iszik, cselekedve ezt állandó emlékezéssel az egykor keresztrefeszített, de feltámadt Megváltóra, mint a szellemi élet forrására; vagy más szavakkal úgy végezve el ezt a Krisztus halálát és feltámadását magában rejtő közös cselekményt, mint amely által az újjászületésben elkezdődött élet fennmarad, tovább fejlődik és beteljesedik. Ez lényegében Krisztussal és egymással való közösségünk megerősítése (1Kor 10,16).

Az úrvacsora Krisztus által szerzett ünnepi cselekmény

Krisztus mindenkori tanítványai számára követendő szertartásként rendelte el halálának emlékeztetere. Ezt Krisztus halála és feltámadása után kellett gyakorolni, mert csakis így tölthette be rendeltetését, hogy az Órála való megemlékezés szertartása legyen.

Az apostoli rendelkezés szerint az egyháznak ezt Krisztus második eljöveteleig, mindig cselekednie kell. Ebből azt következtetjük, hogy az Úrnak eredetileg is az volt az elhatározása, hogy az úrvacsorában egy állandó és egyetemesen kötelező szertartást rendeljen el. — Mi a „sacramentum” — vagy „szentség” kifejezést elvi okokból nem alkalmazzuk, noha nagyon szent dolog mindnyájunk számára.

Az újszövetségi gyülekezetek egyöntetű gyakorlata továbbá az a tény, hogy az utána következő századokban mindazok az egyházak, amelyek magukat keresztényeknek vallották, ezt az ünnepi szertartást gyakorolták, igazolja azt a meggyőződést, hogy az úrvacsorát maga Jézus Krisztus szerezte.

Az úrvacsora kiszolgáltatásának módja

1. A szertartás jegyei: kenyér és bor.
2. A közösség mind a két jegyre áll, vagyis a közösség résztvevőinek részesülnie kell mind a kenyérben, mind a borban.
3. A szent jegyekben való részesülés ünnepélyes természetű.
4. A közös vacsora a megemlékezés ünnepe — nem csak azáltal, hogy Krisztust emlékeztetünkbe idézzük, hanem azáltal is, hogy Krisztus halálát hirdetjük a világnak.
5. Gyülekezetben kell megünnepelni! Nem egyesének magános lelkigyakorlata, mert hirdetni, felmutatni nem lehetséges másként, mint közösségben.

6. Az úrvacsora rendeltetésszerű kiszolgáltatásáért való felelősség az egyházat, mint testületet terheli, s e tekintetben a lelkipásztor az egyház illetékes képviselője és szerve. Rendkívüli szükség esetében mégis, pl. a gyülekezetnek nincs lelkipásztora és más ordinált lelkészt sem lehet segítségül hívni, a gyülekezet által a saját kebeléből kirendelt felavatott személy is kiszolgáltatathatja.

7. *Hogy milyen gyakran kell úrvacsorához járulni*, ez nincs meghatározva, sem az újszövetségi rendelkezésekben, sem az Újszövetségen alapuló egységes gyakorlat szerint. Van példa mindennapi és a hetenkénti úrvacsorázásra is. Tekintettel arra, valamint a szertartás gyakorlatának mellékes körülményeire, minden gyülekezet a saját belátása szerint jár el ebben a kérdésben. Az általános baptista gyakorlat a havonkénti úrvacsorát alkalmazza, általában a hó első vasárnapján.

Az úrvacsora szimbolizmusa

Az úrvacsora általában úgy mutatja be Krisztus halálát, mint a hívő életnek fenntartó erejét. Az általános baptista tanítás szimbólumának tekinti ezt a gyülekezeti szertartást.

1. Az úrvacsora jelképe annak, hogy Krisztus a mi bűneinkért halt meg.

2. Jelképezi azt, hogy az Ő halálának jótéteményét személyesen magunkévá tettük.

3. Jelképezi a magunkévá tétel módját: a Krisztussal való egyesülést.

4. Jelképezi az egykor keresztfeszített, de most élő Úrnak a hívő feletti uralmát s a tőle való állandó függést a hívő egész szellemi életére nézve.

5. Jelképezi a hívő megszentelődését azáltal, hogy újra átélte az Úr halálát és feltámadását.

6. Jelképezi az egyháznak Krisztussal, mint a Fővel való állandó egységét.

7. Jelképezi az Isten országának jövetele és kiterjedése feletti örömet és azt a bizonyosságot, hogy Jézus Krisztus ígérete szerint visszajön megváltottaiért.

Kapcsolat az úrvacsora és bemejtés között

Mindkettő Krisztus halálának szimbóluma. A bemejtésben — úgy mutatja be Krisztus halálát, mint az Isten országába belépésünk előidéző okát. Az úrvacsorában viszont úgy mutatja be Krisztus halálát, mint a már megkezdett üdvéletünk fenntartója erejét. Az egyikben éppúgy dicsőítjük Krisztus halálának megszentelő erejét, mint ahogy a másikban dicsőítjük annak újjászüelő erejét.

Mivel a belépés egyszeri, tehát jelképe, a bemejtés is egyszeri esemény. Viszont a Benne élés folyamatos, tehát az úrvacsorát is megismételve gyakorolni kell.

Az úrvacsorát gyakran kell ismételni, mert azt jelképezi, hogy Krisztus a lélek állandó tápláléka.

Az úrvacsora, — akár csak a bemejtés, — egy előzetes kegyelmi állapot jelképe. Önmagában nincsen újjászüelő és megszentelő ereje, de olyan jelkép, amely által a hívőnek a Krisztushoz, mint megszentelőjéhez való kapcsolata élet-teljes kifejezést nyer és hatalmasan megerősödik.

Az úrvacsorában való részvétel áldása az úrvacsorázó hitétől függ és ahhoz viszonyul, akár csak a bemejtésben.

Az úrvacsora mindenekelőtt a hívőnek Krisztussal, mint Urával való közösséget fejezi ki, természetesen a hívők testvéri közösségében.

Az úrvacsorai részvételhez szükséges előzetes feltételek

1. *Ezek a feltételek a következő tényekre épülnek.*

Krisztus az úrvacsora megünneplését nem az egész széles világnak, hanem csak a maga tanítványainak hagyta meg.

A bemejtésben is csak azok a személyek részesülhetnek, akik annak feltételeit vállalják, logikusan következnek, hogy ugyanez a helyes az úrvacsora tekintetében is.

Az apostoli parancs, mely szerint Krisztus hívei szakadjanak el, különítsék el magukat másoktól, magában foglalja azt, hogy az úrvacsora még a kimondott egyháztagok és gyülekezeti tagok közül is egy szűkebb körének van szánva.

2. *A feltételek csak olyanok lehetnek, amelyek kifejezetten vagy önként értetődően Krisztusra vagy az ő apostolaira vezethetők vissza.*

Az egyháznak és a gyülekezetnek csak végrehajtó és nem törvényhozó hatalma van. Az a feladata, hogy az úrvacsora gyakorlásában ne alkosson új szabályokat, hanem *kutassa fel és alkalmazza az Újszövetségben megadott rendelkezéseket.*

Egy egyháznak sincsen joga arra, hogy ettől eltérő formulákat állapítson meg, de felelős azért, hogy ismeretessé tegye a Krisztus és apostolai által megszábotott ígéreket. *Az újszövetségi előzmény az egyetlen forrás, az általános törvény az egyház számára.*

3. *Az Újszövetséget vizsgálva azt találjuk, hogy az úrvacsorán való részvételnek négy feltétele van.*

a) *Az újjászületés.* Az úrvacsora külső kinyilvánítása a hívő olyan életének, amelyet Krisztus élete táplál és tart fenn. Eszerint nem vehet részt benne az, aki bűnei és vétkei miatt halott. Nem táplálunk hullát. Az apostolok nem osztottak úrvacsorát hitetleneknek. Ellenkezőleg: az a parancs, hogy minden úrvacsorázó próbálja meg magát, magában rejtje azt, hogy az is kelléke a részvételnek, hogy az úrvacsorázó hite szerint becsülje meg az Úr testét.

b) *Az előzetes bemejtés.* Annak igazolására, hogy a bemejtés szükséges kellék az úrvacsorában, a következő érveket emeljük ki:

A bemejtést az úrvacsora előtt rendelték el és szolgáltatták ki.

Az apostolok, akik először ünnepték azt, minden valószínűség szerint *maguk is be voltak mértve.*

Krisztus parancsa a bemejtést mindjárt a tanítványi minőség után sorolta fel. (Mt 28,19—20.)

Minden ismert esetben ez volt az első keresztyének által elismert és az apostolok által jóváhagyott szabály.

A szertartások szimbolizmusa magával hozza, hogy a bemejtésnek meg kell előznie az úrvacsorát. Szükséges, hogy a *jelképes cselekmény rendje* a jelképezett tények sorrendjét is kifejezésre juttassa. A megszentelés nem lehetséges újjászületés nélkül. Hogy baptista nézőpontból mit jelent a bemejtés, mint az úrvacsora hitalapja, azt a baptista hitvallások egész sora bizonyítja. Példa erre a Somerset Confession XXIV. cikkelye 1656-ból.⁸

Valamennyi evangéliumi egyház hitvallása megerősíti azt a véleményt, hogy a Szentírás parancsainak, amelyek a szertartások rendjére vonatkoznak, ez a természetsszerű, helyes értelmezése.

c) *Gyülekezeti tagság.*

a) Az úrvacsora *egyházi ordináció*, amelyet Krisztus gyülekezetei ilyenek ismernek el. Ezért az egyházban való tagság természetsszerűen megelőzi az úrvacsorázást. Minthogy az együttékezés családi szokás, az

abban résztvevőknek előbb családtagoknak kell lenniük.

b) Az úrvacsora az *egyházi közösség* jelképe. A közösségből való kizárás mit sem jelentene, ha nem jelenti egyúttal az úrvacsora közösségből való kizárást is. Ha az úrvacsora valamely egyénnek Krisztussal való közössége lenne csupán, akkor a gyülekezetnek nem volna joga abból bárkit kizárni.

d) A feddhetetlen élet.

Az ige tanítása alapján világos, hogy úrvacsorában való részvételre csak azok a gyülekezeti tagok jogosultak, akik az Úr testét meg tudják becsülni (1Kor 11.29).

A rendetlen viselkedés az egyház, a gyülekezet tagjának olyan életfolytatását jelenti, amely ellenkezik az evangélium parancsaival. Az ilyen viselkedés az úrvacsorán való részvételnek akadály, mert ez az egyháztagságnak, gyülekezeti tagságnak jele.

A rendetlen élet és a méltatlan magatartás tehát magukkal vonják a gyülekezeti közösségből és az úrvacsorából való kizárást is, minthogy az úrvacsora a gyülekezeti tagság kifejezett jele.

Baptista gyakorlat szerint a helyi gyülekezet bírja annak, hogy a felsorolt feltételek megvannak-e annál a személynél, aki részt kíván venni az úrvacsorán.

Az úrvacsora mai problémái

Természetes, hogy sem a tanítást, sem a mai gyakorlatot nem tekintjük olyanoknak, amely abszolút és változhatatlan. Más keresztyén egyházakhoz hasonlóan az utóbbi évtizedekben többször is időszerű témaként került elő konferenciákon és tanulmányi bizottságokban az úrvacsora kérdése, mind a tan, mind a gyakorlat nézőpontjából. Az egységes látásra való törekvést jelzi, hogy a Baptista Világszövetség illetékes bizottsága is folyamatosan tanácskozik e kérdésekről. Mielőtt a magunk területén vizsgálódnánk az úrvacsorán és gyakorlat szempontjából, nézzünk körül szélesebb egyházi területen is.

Paul Tillich azt állítja, hogy „az egyháznak olyan időszakában élünk, amikor a szentségek halála fenyeget bennünket”.⁹

William Barclay szerint: „bármily gyakran ünnepljük a szentségeket, mégis igaz, hogy egyre idegebb és egyre kisebb a jelentősége azok számára, akik benne együtt vannak. Bizonyára több oka is van annak, hogy a szentségek beépültek ugyan az egyház szerkezetébe, de inkább rituális, mint valóságos részeként jelentkeznek”.¹⁰

Kétségtelen, hogy az úrvacsora jelentése évszázadok során nagyon sokat változott.

Tudjuk, hogy az ókori világ számára a „sacrament”-nek óriási jelentősége volt. „Ha Krisztus nem rendelte volna el a keresztséget és az eucharistiát, az egyháznak kellett volna kigondolni azokat. A keresztyénség sacramentumok nélkül soha nem hódította volna meg Európát”.¹¹

De idők folyamán újból és újból felmerült az a kérdés, hogy milyen formában fejezi ki leghelyesebben a lényeges tartalmi részt az úrvacsora?

„Amikor a reformáció balszárnyának egyes radikális képviselői ragaszkodtak hozzá, hogy az ősi gyakorlat részleteit kell helyreállítani, Luther határozottan megkérdezte, hogy vajon ez nem kívánja-e meg, hogy az úrvacsorát csak Jeruzsálemben szabad elfogyasztani, csak a felső szobában és csak este, és csak úgy, hogy a résztvevők könyökölnek. A keresztyénség egyetlen nagyobb egyháza sem próbálkozott ilyen radikálisan az úrvacsora külsőségeinek a visszaadására, mert el kel-

lett ismerni, hogy a külső megtartásban változások következtek be már az apostoli korszakban is. Azonban, egyesek haboztak abban, hogy az újszövetségi idők után ilyen változtatások helyességét elfogadják”.¹²

Az úrvacsora történetét nemcsak a nagy történelmi egyháztipusok különféle elvi és gyakorlati vitái jelezték, hanem sok más tényező is befolyásolta a kialakulás formáját és tartalmát.

Talán az is igaz, amit Barclay idéz ezzel kapcsolatban:

„A vallások története egy hosszú kísérlet arra, hogy régi szokások új értelmet nyerjenek és hogy jól hangzó elméletet találjanak képtelen gyakorlatoknak”.¹³

„De ez azt is jelentheti, hogy bárhogyan is teszünk dolgokat, minden szimbólum, cselekmény, gesztus vagy ceremónia — magában véve semleges dolog. De az a kontextus, amelyben azt alkalmazzák és az a jelentés, amit ezért magában hordoz, segíthet vagy félrevezethet, és ebben az értelemben lehet helyes vagy rossz”.¹⁴

A problémák és viták lényegében e körül forogtak, hogy mi hát a legfontosabb az úrvacsora alkalmazásában? Forma és tartalom, hogyan viszonyulnak egymáshoz?

Erre gondolt Luther, amikor kinyilvánította, hogy az úrvacsora lényegében az evangélium rövid összege. Mint minden szóbeli bizonyágtétel Krisztusról, az úrvacsora minden alkalma is bizonyágtétel Krisztusról, aki magát adta értünk és üdvösségünkért. Mint ahogy a szóbeli bizonyágtétel sem csupán kinyilvánít valamit, hanem eredményezi azt, amit kinyilvánít, így a sakramentumban a cselekmény nem csupán szimbolizál valamit, hanem eredményezi azt, amit szimbolizál. Bensőséges asztalközösségekben Krisztus egyesíti magát a hívőkkel, és Krisztusban a hívők egyesülnek hívő társaikkal is. Krisztus egyúttal az adományozó és az ajándék.¹⁵

Hogy vajon Krisztus ténylegesen jelen van-e az úrvacsorában, vagy a sakramentum csupán emlékezés egy múltbeli eseményről és egy távollevő Úrról, ez az egyik főoka annak, hogy az egyház megoszlott. Ezt a problémát tovább bonyolítja az az ellentmondás, ami az ő jelenlétének pontos természetével kapcsolatos; vajon jelenléte csupán úgynevezett „lelki” jelenlét, vagy pedig magában foglalja Krisztus emberi természetét.

A baptista hívők ma is hisznek abban, hogy az értük meghalt, feltámadott és élő Jézus Krisztus jelen van az úrvacsora alkalmával, de nem az ún. reálprezencia értelmében.

Lehmann találozva válaszol e kérdésre: „A teljes Krisztus az, aki odaadja a teljes embernek és így Krisztus, aki odaadja magát, az a személy, akinek a teste megtört és akinek a vére kiomlott a Golgotán. Az élet a vérben van, és ő éppen ezt adta a világ bűneiért; és ezáltal él a megváltottak közössége. A kereszten megtört test szeretetben való teljes önátadásában az a test, amelyet továbbra is ad. A „jelenlét” ilyenfajta a sakramentumban. a „valóságos” szó hozzáadását szükségletlenül teszi. Vagy nincs jelenlét, vagy pedig csak az van, hogy a teljes Krisztus odaadta magát”.

„Egy dolog azonban bizonyos, és ezt nem szabad elveszíteni a vacsora „ünneplésekor”: ez kezdettől fogva így volt, és továbbra is így kell lennie, hogy örömteljes elöretékinél történik Isten munkájának végső kiteljesedése, de öröndetes ünneplése történik az Úr azonnali jelenlétének is. Ha az egyház elveszíti a vacsora ünneplésében ezt az örömet, akkor jaj az egyháznak!”¹⁶

És ez a tény is azt jelzi: „sok ok van rá, hogy sürgősen és őszintén újból felül kell vizsgálni, hogy a ma egyházában hogyan értelmezik és gyakorolják az úrvacsorát”.¹⁷

Hogyan megy végbe ez a felülvizsgálat a baptista egyházban és gyülekezetekben?

Magyarországi viszonylatban *Almási Mihály* foglalkozott behatóan az úrvacsora tematikájával. Egyik ezzel foglalkozó tanulmányában¹⁸ elemző bírálatot mond az úrvacsoratan szigorított nézeteiről. Meg is magyarázza a „beszűkülés” feltehető okait. Úgy látja, hogy az új hitvallás — mely 1973-ban javított kiadásban megjelent — már haladóbb szellemet képvisel. Ezt előrelépésnek nevezi a korábbi álláspontokhoz képest s a következőket írja e hitvallási szövegről:

„1. Elkerüli az úrvacsora minősítő megnevezését, így tág teret biztosít a szabad értelmezésnek.

2. Nem szabályozza az úrvacsora gyakoriságát, ebben a vonatkozásban is tiszteletben tartja a helyi gyülekezetek döntését.

3. Tartalmazza a hálaadó emlékezés, az eszkhatologikus előretételezés és a cselekvés eszméjét.

4. Hangsúlyozza a hit gyümölcseként és a Szentlélek közreműködésével előálló Krisztussal való lelki egyesülést, ugyanakkor világosan állást foglal a kenyér és bor jelképi mivolta mellett.

5. Tekintettel van az egymással való közösség megújulásának szükségére is.

6. Sem itt, sem a „gyülekezeti fegyelem” cím alatt nem tud az úrvacsorától való eltúltról, mint fegyelmző eszközről.

7. Nem utal arra, hogy csak lelkész (esetleg avatott presbiter vagy diakónus) oszthatja csupán a jegyeket. E tekintetben is biztosítja a szabadságot.

8. Nem sugallja a zárt communiót. Tudomásul veszi a zárt intercommuniót, sőt: nem tekinti kimondott feltételnek a baptista gyülekezeti tagságot sem.

9. Nem enged azonban a bemenítés és újjászületés, valamint a rendezett közösségi élet vonatkozásában.”

Mai gyakorlatunk gondjai és problémái kisebb részben tanbeli, nagyobb részben gyakorlati területen jelentkeznek. Úgy gondolom, nem volna helytelen gyülekezeti tagjainkkal az úrvacsorára vonatkozó hitvallási szöveget megtanítani, mert ilyen világosan ezt kevesen tudják megfogalmazni.

Igazat kell adnunk *Barclay*-nak, aki így írt: „Megelőző oktatás nélkül az úrvacsora vagy formalizmus, vagy babonassággá válik. A tanítói szolgálatnak és a sakramentális szolgálatnak egymás mellett kell haladnia. Talán igazat mondunk azzal, hogy a mai egyház legnagyobb mulasztása az, hogy nem gyakorolja a tanítás szolgálatát, és ahol hiányzik az oktatás, ott a sakramentumok értékcsökkenése is bekövetkehet”.¹⁹

Nagyobb hangsúlyt kell adnunk ezen kívül az úrvacsora előtti meditációra, tanításra, intésre és emlékeztetésre; ugyanakkor az úrvacsorán résztvevők csendje és elmélyedése is fontos a Krisztus jelenléte átéléséhez. És itt mondhatom el azt az álláspontot, hogy baptista tanításunk az ekkleziológia körébe tartozó úrvacsoratan erősen krisztológiai nézőpontból is kezeli.

Almási Mihály a következő megállapításokat teszi, amelyek bizonyos tanbeli hiányosságokra utalnak:

„Az úrvacsora közös étkezés (agapé) jellege már sokkal halványabb, az örömnep jelleg pedig alig mutatható ki. Az áldozat *motívum* is szinte teljesen hiányzik. Ennek oka nyilván a római katolikus értelmezéssel való radikális szembenállás. A *páskával való összekapcsolás* élő hagyomány.

Az *eszkhatologikus szempont* mindössze annyiban érvényesül, amennyiben a bibliai szövegekben konkrét megfogalmazást nyer, de az ígértetésben szegényesen mutatható ki.

Diakóniai tevékenységnek fogható föl a betegek meglátogatása a lelkipásztor és legalább két diakónus által, s a jegyek ilyen körben való kiszolgálása. Bizonyos időszakokban kimutatható a gyülekezet szegényeit vagy más szegényeket megsegítő célzatú, az úrvacsorával egybekötött célgyűjtés.”²⁰

A gyakorlati szempontokat figyelembe véve a következőket állapíthatjuk meg:

Noha napjainkban is a baptista gyülekezetekben ünnepek számít a havonkénti úrvacsora — akárcsak az időnként tartott bemenítés (keresztség) — valóban nem mindig mutatható ki a fokozott mértékű hálaadás, sem az örömnep jellege. A diakóniai aspektus is eléggé ellaposodott (pl. a szeretetházi célgyűjtések).

Gyengéje lehet az úrvacsorai istentiszteleteknek az, hogy nincs kötelező (csak ajánlott) liturgia. Ez azzal a veszéllyel járhat, hogy ellaposodik, szétesik a formája, a rendje s ez a tartalom kárára is mehet.

Az asztalközösség jellege fontos az úrvacsorai communióban. Ezt sokáig és sok helyen a közös kézfogás is jelezte. („Áldott legyen a frigy, mely minket összeköt...”.) Sok helyen mint „formaságot” elhagyták, pedig annál több jelentése van.

Több gyülekezetben gyakorlati lett, hogy akiknek egymással rendezetlen ügyük van, visszatartják magukat az úrvacsorától, ahelyett, hogy rendeznék egymással dolgaikat. Talán még meg is nyugtatják magukat, hogy a Biblia szerint járnak el, mert méltatlanok az Úr asztalára.

Inkább gyakorlati, mint elvi kérdésként került elő az utóbbi évtizedekben, hogy — nyugati hatásra — a közös pohár helyett ún. kispoharakat alkalmazunk az úrvacsorai bor kiszolgálásához. Ez egyes helyeken komoly problémákat jelentett, de a gyülekezetek nagy többsége ma már egyenértékűnek tekinti mindkét formát és minőségi változást ez nem jelentett.

Végül azt is meg kell említenem, hogy egyes baptista gyülekezetek részére problémát jelent az intercommunió, amelyet nem is túl sok helyen alkalmaznak. Ekkleziológiai szempontból ezt ott lehet elfogadtatni igazán kommunióknak, ahol az ökumenikus gondolkodás Krisztusban testvérnek fogadja el a más egyházak tagjait is.

Dr. Nagy József

JEGYZETEK

1. „Hisszük, hogy a hívő keresztségi bemenítés által szükséges az úrvacsora vételéhez.” Elkhorn and South Kentucky Associations, 1801. W. L. Lumpkin Baptist Confessions of Faith. 359. l. — 2. (Lumpkin, 366.) The New Hampshire Confession XIV., 1833. — 3. (Lumpkin, 375–376). Free Will Baptists, 1834. XVIII. — 4. (Lumpkin, 380). North American Baptist Association. 1950. — 5. (Lumpkin, 388). Baptist Bible Union of America, 1923, XIV. — 6. (Lumpkin, 396–397). Southern Baptist Convention, 1963. — 7. (Lumpkin, 406). Alliance of Evangelical Freechurch Congregations (német) 1950. — 8. (Lumpkin, Somerset Confession 1656, XXIV. — 9. The Protestant Era, 48. l. — 10. The Lord's Supper, 7. l. — 11. W. R. Inge: Contentis Veritatis p. 279. — 12. Theodore G. Tappert: The Lord's Supper, Muhlenberg Press, Philadelphia, 57. l. — 13. (S. Angus: The Religions Quests of the Graeco Roman World pp. 136.) — 14. (Tappert, i. m. 60. l.) — 15. (Tappert i. m. 61–62. l.) — 16. Helmut Lehmann: Meaning and practice of the Lord's Supper. 180, 183. l. — 17. Lehmann i. m. 61. l. — 18. Az úrvacsora. Megjelent a Baptista Teológiai Szeminárium 75. éves jubileumi gyűjteményében. — 19. (Barclay, i. m. 11. l.) — 20. *Almási Mihály* i. m.

Az úrvacsoráról szóló adventista tanítás

Az adventista hitelvek szerint a sákrámentumok „Isten kegyelmének külső, látható jegyek által előtünk tett bizonyosságai”.¹ Céljuk „a hit erősítése”. A sákrámentumok száma — más protestáns egyházakhoz hasonlóan — kettő: a keresztség és az úrvacsora.

„A keresztség által megvalljuk Jézus Krisztus halálába és feltámadásába vetett hitünket és bizonyosságot teszünk arról, hogy meghaltunk a bűnnek és új életet akarunk élni. ... A keresztség, Krisztussal való szövetségünk ... jelképe.”² Feltétele a hit és a bűnbánat, előzménye pedig „a Szentírásból való tanítás és e tanítások elfogadása”.³ Az adventisták felnőtt korban, alámerítéssel keresztkednek.

Az úrvacsora „a Krisztussal való bensőséges érintkezés megtapasztalása”.⁴ Célja, Jézus Krisztussal kötött szövetségünk megújítása és megerősítése. Más megközelítésben a keresztség az újjászületés, az úrvacsora pedig a megszentelődés szimbóluma. „Az úrvacsorára önvizsgálattal készülünk, bűneinket megvalljuk és megbánjuk.”⁵

Erre az előkészületre igen nagy hangsúly kerül az adventista úrvacsora-teológiában. A hitelvekben említett önvizsgálatot, az alázatos bűnvallomást és bűnbánatot, az úrvacsorai liturgiában egy külön cselekmény, a lábmosás szolgálata szimbolizálja. A lábmosás — amit az adventista irodalom „előkészületi szolgálat”-nak (preparatory service) nevez — az első olyan felekezeti sajátosság az adventista úrvacsorában, amiről bővebben kell szólnunk.

A lábmosás, mint az úrvacsora része

A probléma részletesebb vizsgálata előtt idézzünk néhány gondolatot egy mértékadó adventista szerző, E. G. White írásaiból: „Miatán megmosta tanítványai lábait, Jézus így folytatta: 'Példát adtam néktek, hogy amiképpen én cselekedtem veletek, ti is aképpen cselekedjétek.' Krisztus ekkor vallási szertartást iktatott be. Urunk ezt a formálissá vált gyakorlatot szent szertartássá avatta. ... Ez a szertartás Krisztus által elrendelt előkészület a szent úrvacsorához. ... A helyes szellemben teljesített rendtartás által Isten gyermekei között megszentelt viszony létesül egymás segítésére és áldására.”⁶

A lábmosás eredete az egyházban bizonytalan. Csupán két dolgot állíthatunk teljes bizonyossággal. Az úrvacsorát már a Miller-mozgalomban is, tehát már a tulajdonképpeni hetednapos adventista egyházat megelőzően is a lábmosás vezette be. A lábmosás szertartása körül sohasem voltak viták az egyházban. Hangtalanul tört utat magának ez a gyakorlat.⁷

C. C. Goen amerikai egyháztörténész állítja, hogy a lábmosás mindig ott bukkan fel, ahol közvetlen kapcsolat mutatkozik a Bibliával. Más szóval ott jelentkezik a lábmosás, ahol az emberek radikálisan szakítanak a hagyományokkal és „csak azt cselekszik, amit a Biblia mond”. C. C. Goen a fundamentalizmussal hozza kapcsolatba a lábmosás szertartását. A kérdés sokkal összetettebb. Igen különböző egyeségi irányzatoknál találkozunk ezzel a szokással.

Orlandi, F. olasz dominikánus a XVIII. sz. elején arról ír, hogy a lábmosást Jézus alapította, a milánói gyülekezet évszázadokon át gyakorolta, ezért sajnálatos dolog, hogy ez a rítus feledésbe merült.⁸ A janzenizmus idején Du Guet ír arról, hogy a lábmosás „olyan régi szokás, amit meg kellene őrizni”.⁹ Tennhardt, J., a szászországi misztikus szintén a

XVIII. sz.-ban ajánlja a lábmosást.¹⁰ Protestáns körökben Zinzendorf nevét kell megemlíteni, akinek testvérgyülekezetében gyakorolták a lábmosás szertartását. A német pietisták mellett meg kell említenünk az alsó alpesi waldenseket, akikről Doellinger, J. úgy tudja, hogy szintén követték ezt a szokást.¹¹

Az adventista gyakorlat a mennonitákkal lehet kapcsolatban. Ez a gyakorlat azonban később módosulhatott. Egy 1844-ből származó levél azt tanúsítja, hogy a Saratoga Springs-i gyülekezetben az úrvacsora után a hívek lábát mostak. „Gyülekezetünk ... délután részt vett Megváltónk megtört testének és kiontott vérének szimbólumán. ... Miután befejeződött az úrvacsora, közülünk egyesek úgy gondolták, legjobb volna, ha megmosnánk egymás lábait, arra emlékeztetve, hogy a Mester, a mi Urunk is megmosta tanítványainak lábait.”¹² Ez a gyakorlat, ami pontosan fordítottja a mainak, a mennoniták gyakorlatával egyezik. Nem bizonyítható azonban a közvetlen összefüggés. Nem tudjuk azt sem, hogy hogyan alakult ki a jelenlegi forma. Több helyen említik az első adventista források a lábmosást az úrvacsorától függetlenül. Ez azonban nem bizonyítja, hogy az úrvacsorától függetlenül gyakorolták volna. A lábmosás szokásának kialakulását tehát homály fedi. Egy azonban bizonyos: „az adventisták már nagyon korán Isten parancsolatai közé sorolták a lábmosást, amit Jézus gyülekezetének meg kell tartania”.

A János 13 értelmezésében — amit a „lábmosás szerezteségi igéjének” nevezünk — mind máig megoszlik a teológusok véleménye. Vannak, akik megelégszenek a szakasz morális értelmezésével.¹³ Ez az értelmezés Luk 22,24-ből indul ki, s szoros kapcsolatot tételez fel a tanítványok rangvitája és Jézus cselekedete között. Talán Huby R. P. megy el legmesszebb, amikor elveti a lábmosással kapcsolatban a „megtisztulás szimbólum”-ának gondolatát, s kizárólag az „alázatoság és a végsőkig meghajló szeretet” példáját látja a történetben.¹⁴

Több magyarzó igen helyesen Jézus és Péter párbeszédében látja a szakasz megértésének kulcsát, s állítja, hogy „a lábmosás aktusa szimbolikusan értendő”.¹⁵ Így Dodd, Barrett, Boismard a keresztséggel hozza kapcsolatba. Bauer és Cullmann az úrvacsorára vonatkoztatja. Koch, W. a bűnbánat szentségét, Lohmayer és Origenes pedig az apostoli szolgálatra való felkenést látja benne.¹⁶

E. G. White a fent idézett helyen szintén a szimbolikus értelem mellett foglal állást, s kijelenti, hogy „Az a szolgálat, amely ellen Péter tiltakozott, egy jelképes, magasabb rendű megtisztítás volt. ... Az Úr itt arra a magasabb tisztaságra utal, amelyet az alacsonyabb rendű (a lábmosás) jelképezett.”

Az adventista felfogás Bauerhez és Cullmannhoz hasonlóan az úrvacsorával hozza kapcsolatba a lábmosást. Véleményünk szerint „a lábmosás része az úrvacsorának és közvetlen viszonyban van vele”.¹⁷ Ez egyébként világossá válik a lábmosás szerezteségi igéinek elemzése által.

Boismard a lábmosás történetéről írott tanulmányában a Jn 13,3 alapján beszél a lábmosás krisztológiai vonatkozásairól. Szerinte a 3. vers elején az *eidōs* kazuális értelmű. Eszerint Jézus azért mosta meg a tanítványok lábait, mert „az Atya mindent kezébe tett”, s mert ő „Istentől jött és Istenhez megy”. A kéz, az *eruszia*, a hatalom szimbóluma. Azt jelenti, hogy az Atya mindent Jézus hatalmába adott. Ez a

hatalom azonban a negyedik evangéliumban mindig az élet adományozását célozza (Jn 17,1–2). Szoros kapcsolat van tehát a lábmosás és Jézus megváltói szolgálata között. Több adventista szerző is hangsúlyozza ezt, amikor kapcsolatba hozza a lábmosást azzal, hogy a tanítványok „nem tudták teljesen felfogni azt”, hogy „Jézus földi élete az emberiség megmentésére fáradozó, önzetlen szolgálat volt”.

Mit jelent a lábmosás szertartása szempontjából, hogy Jézus „Istentől jött és Istenhez megy”? A moralizáló felfogás egyszerű kontrasztot lát Jézus praeegzisztenciája és a lábmosás között. Többről van itt szó: Jézus messiási hatalmáról.

Boismard is tudja, hogy Luk 22,24 és Ján 13,1–20 között szoros kapcsolat van. A tanítványok között vita folyik arról, hogy ki a nagyobb a mennyek országában. Jézus az alázatosság példaképe gyanánt áll tanítványai elé, de tanítása nyilvánvaló kapcsolatban áll az Ebed Jahwe szolgálatával. Mielőtt Jézus életét adná övéért, szolgál, s ezáltal beteljesíti a Jahwe szolgájával kapcsolatos jóvendőléseket. Jézus nem moralizál, hanem megváltói szolgálatát értelmezi.

A Ján 13,8-ban a lábmosás történetének újabb aspektusát láthatjuk. Péter tiltakozására Jézus kijelenti: „ha meg nem moslak téged, semmi közöd sincs énhozzám”. A közösség, amiről Jézus beszél, kettős. Krisztussal való, és az ő testével, az egyházzal való közösség. Ez a közösség látható az 1Kor 10,16–17-ben is, ahol Krisztus teste egyszerre jelenti a megdicsőült Krisztus jelenlétét, s az egyházat. Cullmann szerint a Ján 13-ban az úrvacsora teológiai értelmezését látjuk. Ennek az értelmezésnek lényege, hogy az úrvacsora „szeretetközösség”. Cullmann az úrvacsorának ezt a közösségi jellegét a keresztséggel való egybevetés által jobban kiemeli. A keresztségben az individuum nyeri el egyszer s mindenkorra a Krisztussal való közösséget, az úrvacsorában viszont a közösség kapja meg ezt mindig újra meg újra.¹⁸

A lábmosás adja meg az úrvacsora horizontális jellegét. Ez a horizontális vonal a felebarát felé fordulás, a szolgálat, óvni akar a vertikális irányba történő egyoldalú elcsúszástól, a ritualizmusba való süllyedéstől. Az úrvacsorának ez a közösségi jellege. s ezzel a lábmosás fontossága a h. n. adventista egyház legutóbbi világszervezeti ülésén fokozott hangsúlyt kapott.

A szakasz megértéséhez fontos még a 10. vers elemzése. Itt Jézus kapcsolatot teremt a két sákrámen-tum között. A 9–10. v. utal a keresztségre, amikor Péter kérdésére: „moss meg engem egészen”, Jézus azt a választ adja, hogy nincs szükség teljes fürdőre, csak lábmosásra. Ezek a szavak azt jelentik, hogy nincs szükség a keresztség ismétlésére. A keresztség után elkövetett bűnök miatt azonban szükség van arra, hogy a tanítványok mindig újra meg erősítsék közösségüket Krisztussal és testvéreikkel.

Már *Clairvauxi Bernátnál* is megtaláljuk ezt a kapcsolatleremtést a keresztség és az úrvacsora között. Ő az egyiket az újjászületéssel, a másikat a megszenteléssel hozza kapcsolatba. Szerinte „abból a célból kaptuk a lábmosás szimbólumát, hogy a naponkénti bűnbocsánatban ne kételkedjünk”.¹⁹

A lábmosás, mint a naponkénti bűnbocsánat szimbóluma, fontos szerephez jut az adventista gondolkodásban is. „Jézus két szót alkalmaz (niptain és louein) és így különbséget tesz egy testrészt megmosása és az egész test megmosása között, szembe állítva a részleges lemosást és a teljes fürdést. Péter megfürdött. Azaz, megkapta már a teljes bűnbocsánat jelét, a keresztséget. Mégis szüksége volt a lábmosás szimbolizált naponkénti bűnbocsánatra.”²⁰

A lábmosás tehát kiegészítésül járul a keresztség, az újjászületés fürdőjéhez. A megigazitást, amelyet egyszer s mindenkorra kap az ember, a keresztség szimbolizálja, ez a teljes fürdő, amely rendes körülmények között nem ismétlődik meg. A megszentelődést — a mindennapok munkáját — a lábmosás jelképezi, amely annyiszor ismétlődik, ahányszor csak szükséges.

Az adventhivők nem elégszenek meg a lábmosás e hármastartalmának elméleti elfogadásával. Úgy hisz-szük, hogy szükség van ennek a szimbolikus cselekménynek a gyakorlására az úrvacsorában. Jézus parancsát tehát szó szerint vesszük: „néktek is meg kell mosnotok egymás lábait” (Jn 13,14). „Ha a lábmosás rendtartását eképpen gyakoroljuk, ... abban a tudatban, hogy az Úr megbocsátotta bűneinket, részt vehetünk a szent úrvacsorán.”²¹

Az úrvacsora értelme

Az úrvacsora adventista értelmezése a lábmosás mellett más sajátosságokat is mutat. A hitelvek tömör megfogalmazása szerint az úrvacsorát „két szín alatt kell kiszolgálni, éspedig a kovásztalan kenyér és erjedetlen bor (must) jelképeiben. A kenyér és bor nem valóságos teste és vére az Úr Jézusnak, hanem jelkép, ... a Krisztus testével és vérével való közösségünk jelképe.”²²

Az úrvacsora eredete körüli nézetkülönbségek ismertek.²³ Az úrvacsorát valóban nem lehet csupán az utolsó vacsora története felől értelmezni, mégis elsődlegesen fontosnak tartjuk az utolsó vacsorán történeteket az úrvacsora szempontjából. Az utolsó vacsora páskavacsora jellege csaknem bizonyosra vehető. Ebből a tényből az adventista szerzők messze-menő következtetéseket vonnak le, s állítják, hogy az úrvacsora a páskavacsora helyébe lépett.

E felfogás mögött az adventista gondolkodásra jellemző tipologikus írásmagyarázat húzódik meg. Példaként idézzük E. G. White szavait. „Krisztus... a szeplőtlen Bárány felkészült az áldozatra, hogy önmagát adja sokakért; hogy így befejezze a jelképek és szertartások sorát, amelyek évezredekben át halálára utaltak. A húsvéti vacsora *helyettesítésére* olyan szertartást iktatott be, amely állandóan emlékeztet nagy áldozatára... A húsvét Izrael egyiptomi szabadulásának emlékünnepe volt... A szent úrvacsora pedig annak a nagy szabadulásnak emlékére rendeltetett, amelyet Krisztus halála szerzett.”²⁴

A páska és az úrvacsora között tehát folytonosság van. Ebből a gondolkodásból következik, hogy a páskavacsora bizonyos szimbólumai öröklődnek az úrvacsorában. Ilyen szimbolikus jegy a kovásztalan kenyér. A kovász a bűn és a romlottság jelképe. Krisztus, a „mi szeplőtlen Bárányunk”, testének ezért nem lehet jelképe a kovász. Hasonló a helyzet a bornál. Az erjedetlen bor jelenléte az adventista úrvacsorán nem valamiféle szektás különködés, nem is az adventisták antialkoholizmusával, elvként vallott teljes abstinenciájával van kapcsolatban. *Vuilleumier*, *J.*, *Odor*, *R. L.*, *Christoforides*, *C. A.* és más adventista teológusok nyelvészeti és archeológiai érvek sorát gyűjtötték össze, annak bizonyítására, hogy Jézus korában a páskavacsorán nem fogyasztottak erjedt bort, mert a bor erjedését is a bűn szimbólumának tartották. *Vuilleumier* rámutat arra is, hogy az úrvacsora szereztetési igéiben sehol sem szerepel a bor szó, helyette egyszerűen „poharat” találunk vagy „a szőlőtökének eme gyümölcseről” (Mt 26,29) olvasunk, amiből ő arra következtet, hogy itt a szőlő természetes levéről van szó.²⁵

A kovásztalan kenyér és az erjedetlen bor jelentőségét az adventista szerzők dogmatikailag így indokolják. „Krisztus még mindig részt vesz, mint láthatatlan vendég az úrvacsorán. Az úrvacsoránál használt kovásztalan kenyér és erjedetlen bor ő előtte van. Ezeket a szimbólumokat használja fel Jézus saját *szeplőtlen áldozatának jelképekül*. ... A szeplőtlen Bárányt nem jelképezheti semmi romlandó, ami a bűnnek és a halálnak szimbóluma.”²⁶

„Az úrvacsorai kenyér Jézus bűntelen jellemét reprezentálja, ... ezért kovásztalannak kell lennie. Ilyen kenyeret fogyasztottak a páska ünnepén is, amit az evangéliumok a „kovásztalan kenyerek ünnepének” (Luk 22.1) is neveznek. Hasonlóképpen a bor is legyen erjedetlen, mert az erjedés szintén a bűn és romlottság jelképe. Az erjedt bor nem képes megfelelően szimbolizálni Krisztus vérért, akit nem fertőztek meg a bűn és a lelki romlottság vírusai.”²⁷

Krisztus jelenlétének módjára nézve a hitelvek szerint valljuk, hogy a kenyér és a bor nem valóságos teste és vére az Úr Jézusnak, hanem jelkép. Azzal, hogy az adventista gondolkodás jelképesen értelmezi Krisztus jelenlétét az úrvacsorai jegyekben, elveti mind a transzsubstanciációt, mind pedig a consubstanciáció tanát, de nem helyezkedik Zwingli álláspontjára sem, aki az emlékvacsora túlzott hangsúlyozásával kizárta annak megértését, hogy Krisztus az úrvacsorában jelen van. Álláspontunk lényegében a kálvini értelemben vett reálprezencia elméletével esik egybe. Krisztus jelenlétét úgy fogjuk fel, mint „lelki jelenlétet”. Ebbe az irányba mutatnak E. G. White kijelentései is: „Az elrendelt szertartásokat, amelyek Urunk szenvedéseire és halálára utalnak, nem tekinthetjük formáságoknak.”²⁸ „Az úrvacsora élő összeköttetést teremt a hívő és Krisztus között... Így a hívő és az Atya között is.”²⁹ „Amikor a hívek összegyűlnek az úrvacsorához, Krisztus is jelen van, hogy Szentlelke által isteni pecsétjét adja az általa rendelt emlékünnepre.”³⁰

Az úrvacsora szerepét a hívő és az egyház életében különböző oldalról világítjuk meg. A szerezteségi ígék szerint az úrvacsora hármast tanítást foglal magában. A múltra vonatkozóan tanúsítja az egyház megváltását Jézus Krisztus áldozata által, a jelenben rámutat az egyház táplálékára és egységére, a jövőre vonatkozóan pedig az egyház boldog reménységére. Az úrvacsora jelentősége így nem merül ki abban, hogy tekintetünket a múltra irányítja és rámutat azokra a nagy eseményekre, amelyek üdvösségünk alapját képezik. Ugyanakkor megérteti velünk az úrvacsora az egyén közösségét Krisztussal és az egyházzal a jelenben.

Bár a Ján 6-ban nincs szó az úrvacsoráról, Jézus szavai az „élet ama kenyéréről” megvilágítják előttünk az úrvacsora értelmét. Nevezük az úrvacsorát a reformátorokat követve „látható ígének” is, de igen elterjedt a „lelki eledel” elnevezés is. Ebben az összefüggésben az úrvacsora a keresztyén növekedés, a megszentelődés ajándékát foglalja magában. Krisztussal „táplálkoznunk” kell. A keresztséggel való viszonyban az úrvacsora az új élet fenntartását és fejlődését szimbolizálja. Az új ember mintegy táplálékul kapja Krisztus ígét, példáját, életét, lelkületét, egy szóval Krisztust magát, a megtört úrvacsorai kenyéren és a kehelybe töltött borban. Az úrvacsorai közösség az örök életre való átalakításunk művét szolgálja.

Fontos jellemzője az adventista úrvacsorának a nyitottság. „Az úrvacsorai szolgálat minden hívő keresztyén számára nyitva áll.”³¹ Bár az adventisták ekkleziológiai megfontolásokból és az úrvacsorai liturgiá-

ban mutatkozó különbségek (lábmosás, kovásztalan kenyér, erjedetlen bor) miatt nem gondolnak interkommunióra, mégsem rekesztenek ki senkit az úrvacsorából. A „Gyülekezeti Kézikönyv”, ami az istentiszteleti rendtartásokat is magában foglalja, így nyilatkozik erről a kérdésről: „Krisztus példája tiltja, hogy valakit is kizárjunk az úrvacsorából. Igaz, hogy a nyilvános bűnök kizárják a vétkest. A Szentlélek így tanítja ezt, de ezen felül senki se ítélkezzék. ... Lehetséges, hogy a gyülekezetben olyan személyek, akik az igazságnak nem szívből szolgálói, részt akarnak venni az úrvacsorában; ne tiltsátok el őket...”³²

Az úrvacsorai istentisztelet rendje

Az úrvacsorai istentisztelet vezetésére az egyházban felszentelt lelkipásztor, illetve felszentelt gyülekezeti vén (presbiter) jogosult. Az istentiszteleti rendtartás szerint az úrvacsorai istentiszteleten a lelkipásztor „rövid, de gyakorlati üzenettel lépjen a gyülekezet elé”. Azután történik a lábmosás szerezteségi ígéinek felolvasása, amit a gyülekezet fennállva hallgat meg. Ezt követi a lábmosás szertartása, amit külön helyiségekben férfiak és nők külön végeznek el. Az istentiszteleti helyiségben az áhítat megőrzése érdekében a benntmaradtak lelki énekeket énekelnek.

A lábmosás után a gyülekezeti tagok az úrvacsorához gyülekeznek. A bort és a kenyeret a diakoniszszak már az istentisztelet előtt az asztalra helyezték. Mialatt a lelkipásztor eltávolítja az asztalról a fehér terítőt, amivel a kenyér és a bor le van takarva, a gyülekezet énekel.

A kenyérhez szóló szerezteségi ígék 1Kor 11,23–24-ből olvassuk, majd a presbiterek és a lelkipásztor térden állva, imádkoznak a kenyér és a pohár felett Isten áldását kérve. A lelkipásztor ezután megtöri a kenyeret, felidézve az utolsó vacsora történetét. Ezt követően a szerezteségi ígét ismételve: „vegyétek és egyétek, ez az én testem, mely tiérettetek megtöretik...”, a presbiterek és a felszentelt diakónusok segítségével kiosztja azt a gyülekezetben.

Miután a kenyeret mindenki elfogyasztotta, leülnek, és csendben imádkoznak. Ezután feláll a lelkipásztor, letakarja a kenyeret és eltávolítja a terítőt a borról. A pohárhoz szóló ígék Mt 26,27–28-ból olvassuk. Ezt követően a lelkipásztor ismét áldásért könyörög a pohárra nézve. A pohárral kapcsolatban két gyakorlat is ismert gyülekezeteinkben. Vannak gyülekezetek, amelyek kehelyből veszik az úrvacsorát, s a lelkipásztor egyenként mindenkinek odanyújtja a kelyhet. Más gyülekezetekben higiéniai szempontokat követve kis poharakban osztják ki a bort.

A pohár kiosztása után a lelkipásztor az úrvacsorai asztalig újra leteríti a fehér kendővel, a gyülekezet pedig dicsőítő éneket énekel, majd az Ároni-áldás vétele után távozik.

Ha egy gyülekezeti tag betegsége miatt nem lehet jelen az úrvacsorai istentiszteleten, számára külön úrvacsorai istentisztelet rendezhető. A lelkipásztor, vagy a felszentelt presbiterek ilyenkor meglátogatják a beteget, és otthonában szolgáltatják ki az úrvacsorát. Az úrvacsorai liturgia itt a körülményekhez, a beteg állapotához alkalmazkodik.

Szilvási József

JEGYZETEK

1. A hetednapot ünneplő adventisták felekezetének hitelvei, Bp. 1939. 9. p. (továbbiakban: *Hitelvek*) – 2. A H. N. Adventista Egyház alapvető hittételei, 1980. 14. §. (továbbiakban *Hit-*

tételek) — 3. *Hittételek*, 14. § — 4. *Hittételek*, 15. § — 5. *Hittételek*, 15. § — 6. *White*, E. G.: A világ reménye. Bp. 1976. 371–378. p. vö. *Seventh-day Adventist Encyclopedia*, Washington, D. C. 1976. 470–471 p. (*Foot Washing*) — 7. *Adventecho*, 1975. jul. 15. — 8. *Orlandi*, Fr.: Duplex lavacrum in coena Domini. Pisa. 1709. — 9. *Du Guet*: Traité de la Croix. 2. köt. Paris. 1733. 293. p. — 10. *Tennhardt*, J.: Schr. aus Gott. 2. köt. Erfurt. 1710. új kiad.: Maennedorf, 1895. 233. p. — 11. *Doellinger*, J.-J. L.: Beiträge zur Sechstengeschichte des Mittelalters. 2. köt. München, 1890. 101 p. — 12. *Adventecho*, 1975. jul. 15. — 13. A különböző értelmezéseket kritikailag értékeli *Braun*, F. M., Le lavement de pieds et la réponse de Jésus a Saint Pierre, *Revue biblique*, 1935. 22–33. p. valamint *Vaucher*, A.: La sainte Cène. Connonges-sous-Salève, 1965. 10–19. p. — 14. *Huby*, R. P.: Le Discours de Jésus après la Cène. Paris. 1932. 17. p. — 15. *Sarkadi Nagy Pál*: Urvacsora az Újszövetségben, ThSz. 1971. 80. p. — 16. *Boismardt*, M.-E.: Le lavement

des pieds, *Revue Biblique*, 1964. 5. 24. p. — 17. *Sarkadi Nagy Pál*: Id. h. — 18. *Cullmann*, O.: La foi et culte de l'Eglise primitive. Neuchatel, 1963. 196–199. p. — 19. *Clairvauxi* Bernát: Sermo in coena Domini, id. *Dict. de théol. Cath.* 9. köt. 32–33. p. — 20. *Vaucher*, A.: L' Histoire du Salut, Ed. S. DT. 1951. 326. p. — 21. *White*, E. G.: id. mű. 376. p. — 22. *Hittelvek*, 10. p. — 23. *Kocsis Elemér*: Az úrvacsora-kutatás bibliai teológiai eredményei, ThSz. 1965. 276–286. p. — 24. *White*, E. G.: id. mű. 379. p. — 25. *Vuilleumier*, P. J.: Le Vin et les s. Ecritures. Damerieles-Lys, 1929. 19. p. *Odor*, R. L.: Unfermented Wine, *The Ministry*, 1954. máj. 38–39. p. *Christoforides*, C. A.: More on Unfermented Wine, *Ministry*, 1955. ápr. 34. p. — 26. *White*, E. G.: Desire of Ages, 653. p. — 27. *Bunch*, T. G.: Memorials of Calvary, Washington DC. 1960. — 28. *White*, E. G.: A világ reménye. Bp. 1976. 384. p. — 29. Uo. 385. p. — 30. Uo. 382. p. — 31. *Hittételek*, 15. § — 32. *Manuel D'Eglise*, 1974. 92–98. p.

Az Ágostai Hitvallás és a magyar reformátusok

Az Ágostai Hitvallás jelentősége Magyarországon, különös tekintettel a helvét irányúakra

Mi sem mutatja jobban az Ágostai Hitvallás jelentőségét hazánkban, minthogy a magyarországi lutheránusok egyházukat „ágostai hitvallású evangélikusnak” nevezték. De a magyar reformátusok is, noha ők „helvét hitvallású evangélikusoknak” nevezték magukat, rendkívül sokat köszönhetnek és köszönhetnek annak az Ágostai Hitvallásnak, amelynek ünneplésére összejöttünk. Őszintén sajnálom, hogy nem valamelyik evangélikus magyar kollégám beszél Önöknek erről a témáról. De ha a körülmények így alakultak, szeretnék rámutatni arra a nagy szerepre, amelyet az Ágostai Hitvallás a magyar reformátusok egyháztörténetében is játszott. Fel lehet tenni, és fel fogjuk tenni a kérdést, miért nem vált mégis a magyar reformátusok hitvallásává is? Természetesen nem elégedhetünk meg pusztán a reformátusokra tett hatások rajzával. Előadásom első felében azt a sokszor drámai folyamatot óhajtom nyomon követni, amelynek során az Ágostai Hitvallás főleg a magyarországi lutheránusoknak nyújtott segítséget, és csak az után térek rá a reformátusoknak a Hitvalláshoz való viszonyára.

Magyarországon az Ágostai Hitvallás ugyanazt a szerepet töltötte be, mint szerte a világon: a világ elé tárta az evangélikus hitet, megvédte azt a félremagyarázástól, az eretnokség vádjától, és elhatárolta olyan irányzatoktól, amelyekkel a wittenbergi reformáció sokáig együtt haladt. Áll ez a magyarországi evangélikusok és reformátusok együttthaladására, majd különválására is. Mind a kettő évtizedeken át tartó folyamat volt. A különválás előtt a későbbi reformátusok is részesültek az Ágostai Hitvallás áldásában és hasznában. Gondolunk itt az evangéliumi igazságok tudatosítására is, még inkább azonban arra a nem teljes mértékű, de mégis számottevő közjogi türelemre, amelyet az Ágostai Hitvallás Magyarországon is biztosítani tudott híveinek. Ez a türelem, ez a védelem szükséges volt a kibontakozáshoz, az elterjedéshez a későbbi helvét irányúak számára is. Elő kell azonban tárunk azokat a történeti okokat, amelyek bizonyos különböző irányú fejlődést eredményeztek és lehetetlenné tették, hogy a helvét irányúak is megőrizzék helyüket az Ágostai Hitvallást vallók egységes táborában.

Témánknak azonban nemcsak XVI. és XVII. századi története van, hanem azt a hatást sem lehet lelkicsínyelni, amelyet az Ágostai Hitvallás az utóbbi évszázadokban, az utóbbi nemzedékek életében gyako-

rolt. Olyan időkben, amikor politikai és vallási okokból a felekezeti egység szükségessége lépett előtérbe, sokak számára az Ágostai Hitvallás tűnt annak a hidnak, amely az egységhez elvezethet. Korábban, de főleg az első világháború okozta nagy kijózanodás levegőjében sokan már nemcsak a reformáció két fő iránya, de valamennyi keresztyén egyház egyesüléséhez láttak alkalmas alapot az Ágostai Hitvallásban. E gondolat magyarországi jelentkezései már csak azért is megérdemlik figyelmünket, mert éppen a mostani jubileummal kapcsolatban hasonló gondolatok az eddiginél mélyebben és szélesebben gyűrűztek be a nemzetközi egyházi és teológiai életbe.

Az Ágostai Hitvallás recepciójának útja a magyarországi németajkú, magyar és szlovák lutheránusoknál

Az augsburgi, magyarosan ágostai birodalmi gyűlésen nem egy olyan magyarországi személyiség volt jelen, aki már kinyilvánította rokonszenvét az egyház reformációja, az evangélium ügye iránt. Köztük első helyen kell említeni *Mária* özvegy királynét, aki ekkor még mindössze 25 éves, művelt, ifjú hölgy. A birodalmi gyűlésen titkárának, *Oláh* Miklósnak és udvari lelkészének, *Henckel* Jánosnak a társaságában jelent meg. *Mária* fivéré, *V. Károly* császárt is igyekezett tájékoztatni a reformatori mozgalm céljáról és értékeiről úgy, ahogy ezt a maga keresztyén humanisztikus látásmódjával tenni tudta. Erről a királyi közbenjárásról maga a szintén jelenlevő *Melanchthon* tudósította *Luther* Mártont 1530. július 10-én: „A császár nővére, ez a hőselkü asszony, de aki első a kegyesség és a szerénység dolgában is, azon iparkodik, hogy szelidségre készítse irányunkban a császárt, persze kénytelen ezt tartózkodó tárgyilagossággal tenni.”¹

Henckel János is igyekezett minél jobban szolgálni a protestáns tábornak. *Georg Spalatin* számára összeállította azoknak a római katolikus teológusoknak a listáját, akikkel mint a reformáció legelszántabb és legveszélyesebb ellenfeleivel kellett számolni. (*Spalatin* a lutheri tábor egyik kulcsfontosságú politikusaként, szervezőjeként tevékenykedett.) A listán található pl. a magyar egyháztörténetben is szerepet játszó dr. *Johannes Faber*, valamint *Ferdinánd* magyar király udvari papja, *Medardus* meztelábas barát.²

Azok közül, akik az 1526 előtti budai királyi udvari életben fontosabb szerepet vittek, ott volt *Augsburgban György* brandenburgi örgróf is, az ifjú II. Lajos

* A Rajnai Egyháztörténeti Társaság előtt 1980. június 4-én tartott előadás magyar szövege.

királynak rokona és gyámja, aki mint Corvin János özvegyének második férje hatalmas magyarországi vagyon fölött is rendelkezett. Az ő augsburgi magartartásáról olyan jelenet emlékéét őrizte meg a szájhagyomány, amely mindenképpen javára szól a férfiúnak, aki a magyar történelemben vitatott értékű szerepet játszott. V. Károly be akarta tiltani Augsburgban az evangélikus istentiszteletet, de az őgróf így kiáltott fel: „Inkább a fejemet vágjátok le itt helyben, mintsem nélkülözni legyek kénytelen Isten íg-jét!” A spanyol neveltetésű, rossz németeségű császár így válaszolt: „Lieber Fürst, nit Kopp ab, nit Kopp ab!”

Mária királynő titkáráról, Oláh Miklósról sokat kell még majd beszélnünk, de már mint esztergomi érsekről. Augsburgban a keresztyén humanizmus egyik képviselőjének számított, amely irány több pontban rokonszenvezett a reformtörekvésekkel. Évtizedek kellett hozzá, hogy Oláh, a katolikus megújulási mozgalom híve, hazánkban az ellenreformáció első szakaszának vezéralakja legyen.

Az eddigiekből is kiderült, hogy túlzás lenne azt állítani, miszerint Magyarországon csak az Ágostai Hitvallással „kezdődött” a reformáció.³ Hiszen a budai királyi udvarban már 1526 előtt a reformációt a maguk módján pártoló személyiségek voltak jelen és adták meg a hangot. A felsőmagyarországi és erdélyi német telepekről már 1522-ben elindultak az első tudásszomjas ifjak a wittenbergi egyetemre, hogy Luthert hallgassák.⁴ A magyar anyanyelvű wittenbergi diákok sorát csak 1529-ben nyitotta meg *Dévai Bíró Mátyás*, de ő az utána most már sűrűn Wittenbergbe látogató magyar ifjakkal együtt a reformáció nagy hatású terjesztője lett.

A magyarországi németek között már a mohácsi vész előtt is és nem csupán Budán voltak elszórt nyomai, sőt kisebb központjai a reformációnak, 1526 után azonban gyors terjedésnek indult a mozgalom a németek között Nyugat-Magyarországtól Erdélyig. Azt is elmondhatjuk, hogy az a sokszínűség és különbözőség, ami a Német Birodalomban jelentkezett az istentiszteleti formák, valamint a teológiai tanítások és a társadalmi felfogás területén, a magyarországi németek között is megtalálható volt. A mozgalom egyik legtevékenyebb felsőmagyarországi terjesztője, *Fischer* András például anabaptista irányba vitte tovább a Luthertől kapott alapvető indításokat. Mások is felléptek a társadalmi viszonyok kritikájával és radikálisabb reformok követelésével, megint mások inkább a humanizmus szemüvegén keresztül értelmezték Luthert és a humanizmus morális és kulturális elvárásaival igyekeztek egyeztetni Luther tanításait. A legtöbben mégis azok voltak, akik nem valamilyen eredetiségben, a hazai viszonyok miatti továbbfejlesztésben, hanem a nagy reformátorhoz való hűségben, tekintélyének tanítványi elfogadásában látták a magyarországi reformáló magatartás helyes szabályát. Ez utóbbiak ragadták magukhoz újra és újra a kezdeményezést. Az egység megteremtésében azonban óriási szolgálatot teljesített az Ágostai Hitvallás.

Bizonyos tények mintha ellentmondának ennek a megállapításnak. Miért volt akkor szükség arra, hogy egyes felvidéki német városok 1549-ben saját hitvallásukkal álljanak elő, majd más városok 1559-ben, megint mások 1569-ben ugyanezt tegyék? Minthogy az ezekre a kérdésekre adható válasz egyben az Ágostai Hitvallás magyarországi recepciója drámai útjának a rajza is és így témánk fő része, kénytelenek vagyunk ezekkel a külön hitvallásokkal olyan részletességgel foglalkozni, amelyet az események megértése megkövetel, még ha az évtizedes huzavonák, amelyek során

a német városok lelkészei és előljárói saját hitvallásaikkal éppen az Ágostai Hitvallást akarták lelki életük alapjaként megőrizni, tisztelt hallgatóságom figyelmét erős próbának vetik is alá.

1548-ban a magyar országgyűlés törvényt hozott, amely szerint ki kell űzni az országból az újrakeresztelődőket és a szakramentáriusokat. Ez utóbbi rosszálló elnevezéssel akkortájt a helvét irány híveit illették. Az Ágostai Hitvallás híveiről nem szólt a törvény. Ezt lehetett hallgatólagos türelemnek értelmezni, és általában annak is értelmezték. A római egyház romokban hevert, feltámasztására azonban már Magyarországon is megindult az ellenreformáció. Ez nem tett lényegi különbséget a lutheri, helvét és anabaptista irányok között. Az Ágostai Hitvallást követők említésének mellőzése a törvény szövegében nem zavarta Róma híveit, mert a végrehajtási utasítás elrendelte, hogy királyi biztosok vizsgálják meg az egyes egyházak és lelkészek igazhitűségét. A királyi biztosok számára széles terület nyílt meg, a tanok, a szertartások, a választások jogszerűsége és a papi személyek életmódja, nős volta, amibe beleköthettek. Az ellenőrzés, amely minden ellenőrzés nélkül folyt, maga után vonhatta, hogy a lelkésszel és a helyi hatósággal visszaállították a régi ünnepeket és szertartásokat, ha pedig ez nem sikerült, a lelkészt karhatalommal elűzték, a templomot pedig a római egyháznak adták.

Felső-Magyarország keleti felén a mind gazdasági, mind művelődési tekintetben virágzó német városok, Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kisszeben zsinatukon már 1546-ban aláírták az Ágostai Hitvallást, mint a tan és a kultusz mértékét. Az említett királyi vizsgálóbizottság 1549. augusztus 14-én jelent meg Eperjesen. Elkezdte a kihallgatásokat az egyházi tanítások és szertartások felől, és úgy döntöttek, hogy tartalmilag tárják elő és bizonyítják be, miszerint az általuk elfogadott egyházi tanítás és gyakorlat a Szentírásból és a jó egyházi hagyományokon alapszik. Iskolájuknak messze földön híres igazgatója, *Stöckel* Lénárd (1510–1560) vállalkozott a munkára és állította össze húsz fejezetben azt a hitvallást, amelyet aztán az eperjesiek a királyi biztosok elé terjesztettek, és amely úgy hasonlít az Ágostai Hitvalláshoz, mint a leány az anyjához. Kassa, Bártfa, Lőcse és Kisszeben hasonló fenyegetett helyzetben leledzván, szintén aláírta ezt a hitvallást, amely az Ötvárosi Hitvallás, *Confessio Pentapolitana* nevet kapta. A királyi biztosok megnyugodhattak afelől, hogy ezeknek a városoknak szikrányi közük sincs az 1548. évi országos törvényben tiltott anabaptizmushoz, vagy szakramentárizmushoz.

Mindjárt rámutathatunk a hitvallási egység egyik csakhamar jelentkező értékes melléktermékére. Az öt, fontos kereskedő város az árumegállítási joga kérdésében még a vallási vizsgálat idejében is harcban állt egymással. Az érdekellentétük és a surlódások nem szűntek ugyan meg máról holnapra, de a vallásgyakorlat elvesztésének veszélyében létrejött egyesülés erőteljesen szolgálta a megértést és a közeledést gazdasági vonatkozásban is.

A *Confessio Pentapolitana*t, azaz *Stöckel*t az jellemezte, hogy a wittenbergi reformáció spektrumából a legkonzervatívabb vonásokat hangsúlyozta. A törvényben tiltott helvét iránytól való éles elhatárolás egyezett *Stöckel* személyes meggyőződésével. Például a X. fejezetben ilyen masszív képzetekkel fejezte ki

Krisztus testének és vérének jelenlétét, az azzal való táplálást az Úrvacsorában: „In Coena Dominica docemus et credimus corpus et sanguinem Domini, de Virgine natum et in cruce passum, sumi ab Ecclesia.” A XI. fejezetben Stöckel külön szentségnek minősítette a feloldozást, azaz a gyónást. („... ut singulis seorsim absolutionis sacramentum impertiat.”) A XV. fejezetben azt hangsúlyozta, hogy ők mindent gondosan megőriznek és gyakorolnak, ami csak emelni képes az istentisztelet fényét, így a papi öltözeteket is. („Vestes speciales ministrorum et alia multa... quia ornant ministerium, ea studiose retineamus.”)⁵

Az Ágostai Hitvallás súlyt helyezett arra, hogy megszabja, milyen mértékben tarthatók fenn az egyházban a ceremóniák és a kegyes szokások, amelyek a középkor folyamán roppant teret foglaltak el. A mérték ez: fenntarthatók a ceremóniák és a kegyes szokások, ha nem látnak bennük érdemszerző jó cselekedeteket azok, akik gyakorolják. Ez az intés és elhatárolás hiányzik Stöckelnél.

A *Confessio Heptapolitana*, magyarul Hétvárosi Hitvallás még drámaibb körülmények között jött létre, mint a Pentapolitana. A hét bányaváros (Selmec-, Körmöc-, Besztercebánya és a négy kisebb) jóval közelebb fekszik Bécshez, mint Lőcse vagy Eperjes. A Habsburg király rajtuk könnyebben tudta érvényesíteni hatalmát és így az esztergomi érsek is. 1549 után a római egyház magyarországi hierarchiája már valamelyest újra összeszedte magát, átfogóbban és nagyobb erővel volt képes nekilátni az ellenreformációnak. Így történt, hogy Mária királyné egykori titkára, Oláh Miklós, most már mint esztergomi érsek, 1557. október 1-re maga elé idézte Nagyszombatra a hét bányaváros lelkészeit. Bizonyítványt kellett hozniuk arról, hogy teológiai tanulmányaikat elvégezték, záróvizsgát tettek, felszentelték őket és hivatalba helyezésük is megfelelt az egyházi kánonoknak. A hét bányaváros egyházai ekkor már a wittenbergi reformáció mintái szerint éltek a maguk reformált egyházi életét saját egyházmegyéjükben. Nem ismerték el tehát felettesüknek az érseket, és figyelmen kívül hagyták az idézést. Az érsek a királyhoz ment panaszra. Ferdinánd 1557. december 10-én kibocsátott rendeletében arra kötelezte a bányavárosok lelkészeit, hogy részesítsék illő tiszteletadásban Oláh érseket, vagy azt, akit maga helyett a bányavárosokba küld.

Így jelent meg az érsek megbízottjaként 1558 elején Selmecbányán *Derecskey* János kanonok és archidiaconus. Összehívta a hét bányaváros lelkészeit, majd elébük tett egy irományt, amely a római egyháznak azokat a hittételeit foglalta össze, amelyeket a reformáció vitatott. Az iromány leszögezte, hogy az úrvacsorát egy szín alatt kell kiszolgáltatni, hogy a szentségek száma hét, hogy mint közbenjárókhöz a szentekhez kell folyamodni, hogy a papok házassága elítélendő és tilalmas, hogy a bőjtölés és a többi érdemszerző jócselekedet nélkülözhetetlen az üdvözüléshez. Ott volt az is, hogy a pápa Szent Péter apostol utóda és Krisztus földi helytartója.⁷

A bányavárosok lelkészei sem akkor nem írták alá ezeket a cikkelyeket, sem később, hanem 1558 márciusában, a várakozási idő leteltével, közölték *Derecskey*-vel, hogy az ő hitvallásuk az Ágostai Hitvallás.

Oláh érsek, akit *Derecskey* nem késett értesíteni küldetésének eredménytelen voltáról, már április 11-én megfenyegette a hét lelkészt, hogy *Derecskey* egyenként veszi majd vizsgálat alá igazhitőségüket és hivatalba kerülésük kánonszerűségét. Az érsek a hét bányaváros tanácsát is külön-külön felszólította, uta-

sítsák a lelkészeket, hogy vessék alá magukat a vizitációnak.⁸

Derecskey 1558. május 16-ra tűzte ki a vizsgálatot Selmecbányára, de csak *Cubicularius* Ulrich selmecbányai lelkész jelent meg és adott át *Derecskey*nek társai nevében is egy irományt az általuk vallott hittételekről. Középpontjában az Ágostai Hitvallás,⁹ a kegyelemből való megigazulás alapvető tanítása állt.¹⁰

Ezek után Oláh nem kísérletezett tovább *Derecskey*-vel, hanem megsuhogtatta a hét lelkész és a hét város fölött a kiközösítés fegyverét. 1558. szeptember 16-ra zsinatot hívott össze a távolabbi környék lelkészeiből Znióváráljára, és most már az excommunicatio terhe alatt kötelezte a fenti védírat szerzőjét, *Cubiculariust* a zsinaton való megjelenésre. A hét város tanácsai is kaptak rendelkezést Oláhtól, hogy ne csak lelkészeiket küldjék el a zsinatra, hanem városonként egy-két tanácsagot is. Oláh érsek valamennyi delegátusnak *salvus conductus* ígért. De mert hiába várta szeptember 16-án a meghívottakat, most már kiterjesztette a kiközösítésre való fenyegetést a további hat lelkészre is, ha azok öt napon belül meg nem jelennek Znióvárálján. Azt is közölte velük, hogy a *Derecskey*-féle római katolikus hitcikkekről lesz szó, amelyeket előtte alá kell írniuk, különben az 1548. évi 50. törvénycikk értelmében mint anabaptistákat és szakramentáriusokat kiűzi őket a bányavárosokból. A lelkészek nem siettek Znióváráljára, hanem Körmöcbányán gyülekeztek szeptember 25-én és 26-án tanácskozára. Ennek eredményeként közös nyilatkozatot írtak alá, amelyben nemcsak *Derecskey* és Oláh hitcikkeit utasították vissza, de azt is bátran kijelentették, hogy a lekipásztorok felszentelésére nem a római egyház püspökei hivatottak és illetékesek, hanem „jámbor lelkészek Wittenbergben vagy máshol”. Az aláírók azt is hangsúlyozták, hogy ők az Ágostai Hitvallást követik.

Oláh kenyértörésre akarta vinni a dolgot. Nem bánta azt sem, ha nem tudja elintézni az ügyet saját hatáskörében, hanem a királyt kell segítségül hívnia. Egyelőre még egyszer magához idézte a bányavárosi lelkészeket, és amikor ezek megint nem jelentek meg, akkor tárta fel a király előtt a helyzetet és kérte sürgős segítségét. A következmények csakhamar érezhetővé váltak. A király 4000 Ft adóval terhelte meg a bányavárosokat. Azok küldöttei Bécsbe siettek és az adók leszállítását kérték. Ferdinánd hidegen, barátságatlanul fogadta őket. Azzal rontott rájuk, hogy vargákat és szabókat állítottak be a szent hivatalokba, és hogy ezek épp annyira papok csak, mint amennyire az az ő kutyája. A városok súlyosan vétenek kötelességük ellen, amikor papokul olyan embereket alkalmaznak és támogatnak, akik nem akarják túrni a reformációt.¹¹ Ezzel az utóbbi névvel akkor divat volt a római egyházban nevezni azt, amit egyébként ellenreformációként vagy — jobb esetben — katolikus reformként ismer a történelem. A megszeppent küldöttek azzal próbáltak védekezni, hogy lelkészeik az Ágostai Hitvallást követik. Mire az uralkodó szinte magából kikelve válaszolta, hogy „az Ágostai Hitvalláshoz Magyarországnak semmi köze, az csak a Birodalomra tartozik”.¹²

Eközben az érsek elrendelte, hogy a bányavárosokban fel kell kutatni és el kell kobozni az „eretnek” könyveket. Csakhamar megérkezett a király parancsa is, hogy az eretnek lelkészeket a bányavárosokból ki kell űzni. Ezek nehéz helyzetbe kerültek. Egyfelől tudták, hogy az 1548. évi törvény csak az anabaptisták és a szakramentáriusok elűzését mondta ki, az tehát rájuk nem vonatkoztatható. Viszont a hitvallást, amellyel ezt addig bizonyítani igyekeztek, tudni-

illik az Ágostait, Magyarországon a király nem volt hajlandó tekintetbe venni. Nem maradt tehát más megoldás számukra, mint elkészíteni és benyújtani egy „saját” hitvallást, amely tartalmilag egyezik ugyan az Ágostaival, de a lényegét nem érintő változtatások folytán mégis másnak, „saját” hat. Így készült el 1559. december 6-án a *Confessio Heptapolitana*. Bizonytalansággal telt és fárasztó út vezetett ideig. A lelkészek és városi vezetők több mint két éven át tartó megpróbáltatáson mentek keresztül.

Az is elképzelhető lett volna, hogy a próbának még nincs vége, hogy a „saját” hitvallás benyújtásával még nem záródik le az ellenreformációs hadjárat. De lezáródott, mégpedig néhány évtizedre. Ennek két fő oka közül az egyik az, hogy a lutheri iránynál sokkal veszélyesebb ellenfélnek tűnt a rohamosan tért nyerő helvét irány. Róma és Bécs tanácsosabbnak vélte, legalább egyelőre, szemet hunyni a mérsékeltbb wittenbergi iránnyal szemben, hogy minden erőt a radikálisabb másik ellen lehessen fordítani. Szintén nagy súllyal esett a latba, hogy Ferdinánd utódja, Miksa (1564–1576) közismerten rokonszenvezett a lutheránizmussal. Ilyen okok játszottak közre abban, hogy mind a király, mind az esztergomi érsek jóváhagyták a bányavárosok hitvallásaként a Pentapolitanát, és ezt 1569-ben, 1577-ben és 1580-ban megismélték. 1559 után nyíltan csatlakozhattak a reformációhoz a bányavárosok közelében a megyei földbirtokos nemesek és azok jobbágjai, magyarok és szlovákok, főleg Liptó megyében, de azon túl is. Ezen a réven a német bányavárosokból reformátori hatások érték a nem német lakosságot is.

A bányavárosoknál esetelt körülmények és megfontolások vezettek a *Confessio Scepusiana* keletkezéséhez is. A Szepesség 24, főleg német polgárok lakta városából csak 11 élt a magyar király fennhatósága alatt, a többi 13 elzalogosított város a lengyel korónának engedelmességet. Ez a megosztottság hosszabb ideig kíméletet biztosított wittenbergi szellemben reformált egyházi számára. Mihelyt azonban mind Magyarországon, mind Lengyelországban tevékenyebb lett az ellenreformáció, a 24 szepességi városnak is védekeznie kellett az eretnység vádjá ellen, amelyet már főleg a szakramentárizmust és az antitrinitárizmust jelentette, másfelől a városok is védekezni óhajtottak ezen utóbbi irányok beszivárgása ellen. Ilyen okok folytán állította össze és fogadta el a 24 szepességi várost magában foglaló evangélikus fraternitás 1569. október 26-án mint a maga hitvallását a *Confessio Scepusianát*, magyarosan Szepességi Hitvallást. Tartalmilag ez is az Ágostai Hitvallás alapján áll.

Mindhárom felvidéki német hitvallás magán viseli keletkezési körülményeinek bélyegét. Mindhárom még kíméletesebb és engedékenyebb a középkori egyházi szokásokkal szemben, mint az Augustana. A három hitvallás egyáltalában nem érinti az Augustanának azokat a részeit, amelyek a misével, a böjttel, a szerzetesi fogadalmakkal, a püspöki hatalommal, vagy a szentségek számával foglalkoznak. Világosan kifejtik a hit által, kegyelemből való megigazulás központi jelentőségét, de nem vonják le az ebből folyó kritikai következményeket. Ez egymagában eléggé jellemzi a tartalmi viszonyulást az Augustanához. Formai szempontból pedig az a fő különbség, hogy az északmagyarországi német városok hitvallásai oly nagy számban függesztettek az egyes tételekhez idézeteket a Szentírásból, hogy a hitvallások az említett kihagyások ellenére is terjedelmesebbre sikerültek, mint maga a minta, az Augustana. Ebből az következik, hogy az Augustana célratörőbbnek, egységesebbnek, gon-

dosabban egybeszóttak hat, míg a magyarországi hitvallásokat mozaikszerűvé, töredezetté teszi a sok idézet.¹³

De a felsőmagyarországi németségnek, amely magára volt utalva, éppen ez az eljárás volt a megfelelő. Számára nélkülözhetetlen volt egyfelől a wittenbergi lelki központ, de másfelől a bécsi uralkodó rokonszenve is. A nagy mérséklet, amelyet a reformáció végrehajtásában, és annak hitvallásos igazolásában tanúsítottak, ennek a helyzetnek felelt meg. Ezért tanúsítottak nagyobb tartózkodást a bírálóban, mint az Ágostai Hitvallás, ezért csatolták a hitcikkhez a bibliai támaszok garmadáját, és ezért mondtak le a dogmatikai, szertartási, vagy egyházkormányzati eredetiségnek még a nyomáról is.

Nagyjából ugyanilyen politikai viszonyok között élt Erdély német lakossága is. Itt is megvoltak a reformáció félreismerhetetlen jelei már 1526 előtt is, itt is gyors tempóban haladt az további a következő évtizedekben. Az egész német népcsoport egységes állásfoglalására a reformáció mellett mégis csak akkor kerülhetett sor, amikor 1541-ben az ország fővárosa, Buda is török kézre jutott, és az erdélyi szász egyházak kikerültek az esztergomi érsek fennhatósága alól, ahová addig közvetlenül tartoztak. Említsük meg, hogy már 1541-ig is mutatkoztak itt helvét reformációs hatások is. Maga az erdélyi szászok reformátora, *Honter János* (1498–1549) bázeli diákévei alatt helvét hatásokban részesült. Ezeket azonban félretolta és elnémitotta, amikor megnyílt a szász egységes egyházi reformációjának a lehetősége. Teljesen a wittenbergi dogmatikai, szertartási és szervezeti minták szerint elkészítette ennek az egységes változásnak a tervezetét „*Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae*”, Brassó 1543. c. művében. Ezt a programot az „*Universitas Saxonum*”, az erdélyi szászok politikai vezető szerve, a következő évben egységesen bevezette. Noha már Honter iratában döntő szerepe volt az Ágostai Hitvallásnak, ezt az erdélyi szászok Medgyesen 1545-ben tartott zsinata még formálisan is egyházuk hitvallásának nyilvánította.¹⁴ A wittenbergi atyák örömmel és elégedetten tekintettek az erdélyi szászoknál végbement reformációs folyamatra. *Luther Márton* Hontert „a magyarországi evangélistának” nevezte.¹⁵

Számos erdélyi szász egyházi ember megismerkedett a helvét iránnyal, és az így felébredt szimpátiák továbbra is és sűrűn jelt adtak magukról. Az egység érdekében a további évtizedek feladata volt ezeknek a hatásoknak a kiküszöbölése. A wittenbergi reformáció melletti egységes állásfoglalás egyértelmű volt a népközösség melletti politikai állásfoglalás első helyre tételével. Aki függetlenítette magát a wittenbergi irány tanítványi követésétől, többnyire nem maradt meg csupán az erdélyi német közművelődés munkásának, hanem szerepet vállalt az erdélyi magyarság egyházi és művelődési életében is, és szinte ennek mértéke szerint lazultak meg kapcsolatai az erdélyi szász közösséghez. Elég ebben a vonatkozásban *Hel-taira* (*Helth*) és *Dávidra* (*Davidis*) emlékeztetni, akik korábbi wittenbergi irányukat cserélték föl a helvét, majd az antitrinitárius felfogással, egyben vezető szerepet is vállalva a fejedelemség szellemi életében. A nagy többség számára azonban az Ágostai Hitvallás volt és maradt az összetartó kapocs, ha nem is formális közjogi értelemben, de tartalom szerint feltétlenül.

Erdély igen változatos történelmet volt kénytelen átélni a XVI–XVII. század folyamán. A fejedelmi trónon dinasztiai váltották egymást, amelyek nem egyformán viszonyultak a vallási kérdéshez. Tilos volt

Báthory István trónralépésétől kezdve az újítás, az innovatio. Újra és újra igazolni kellett saját hitvallással, hogy az egyházak nem tértek el a korábban bevettől és engedélyezettől. Így került sor arra is, hogy az erdélyi szászok több ízben „saját” hitvallásokat voltak kénytelenek bemutatni. Ezekben szintén csak a külső forma volt más és más, de a tartalom mindig az Ágostai Hitvalláshoz igazodott. Ezért ezekre az iratokra már csak azért sem kell előadásunkban kitérni, mert csak ismételhethetnénk azt, amit gondos munkával Adolf Schullerus már összeszedett következő becses könyvében: *Luthers Sprache in Siebenbürgen*, második kötet: *Die Augustana in Siebenbürgen*, Nagyszében 1923.

Az Ágostai Hitvallás és a magyarországi reformátusok

Luther Márton magyar anyanyelvű tanítványai az úrvacsorai ellentétek kiéleződése során nem a megmerevedett lutheri álláspontot osztották már a wittenbergi próféta életében sem, hanem inkább a békéltetés útját keresték. Közülük mértékadó reformátoraink, *Dévai Bíró Mátyás*, *Ozorai Imre*, *Gálszécsi István*, *Batizi András*, *Sztárai Mihály*, *Huszár Gál*, *Szegedi Kis István* inkább a Melanchthon szemszögéből nézték az úrvacsorai kérdést. A magyar reformáció első zsinata 1545-ben, Erdődön olyan hitvallást készített, amely az úrvacsora kérdésében az Ágostai Hitvallásnak 1540-ben Melanchthon által békéltető céllal változtatott szövegét, az ún. Augustana Variatát használta alapnak, de azt is jellemzően meg rövidítette: „... in Coena corpus et sanguis Christi vere exhibeantur” (6. fejezet). Elmaradt tehát a Variata következő két részlete: „vere et substantialiter adesse” és „sumentibus”. A változtatásokból ítélve az Erdődi zsinat két szélsőség között akarta világosan kifejezésre juttatni saját álláspontját. A helvét irány német, akkor már külföldön is meglehetősen elszigetelődött és túlhaladott szélsőségeivel szemben Jézus Krisztus objektív jelenlétét hangsúlyozta az Úrvacsorában. másfelől azonban el akarta kerülni a Variata olyan kifejezéseit is, amelyeket a jegyekben végbemenő anyagi-szubsztanciális változás és Krisztus testének a hitetlen úrvacsorázó részéről is szájjal való evése irányában lehetett értelmezni.

Akár ott volt Dévai Bíró Mátyás az erdődi zsinaton, akár — ami valószínű — nem, annak irányát az ő tanításai és az ő tanítványai határozták meg. Az eltérések az Augustana Variatától nem maradtak észrevétlen az észak-magyarországi lutheránusok vezetői előtt. Stöckel Lénárd, a Pentapolitana szerzője, már 1544-ben magát Luther Mártont figyelmeztette arra egy levélben, hogy a wittenbergi reformátor által közismerten nagyrabecsült Dévai az úrvacsora kérdésében eltér a mester tanításaitól. Stöckel Dévai felfogásának a „*media sententia*” nevet adta, és ez valóban a legtalálhatóbb elnevezés arra, hogy kifejezze Dévai középállását Zwingli és Luther között. Lényegében ilyen volt, sőt így is nevezték Kálvin János tanítását is az úrvacsoráról.

Igen érdekes kérdés, amely méltán foglalkoztat bennünket a következőkben, hogy miként keletkezett ez a „*media sententia*” a magyaroknál? Külföldi teológiai hatások, vagy sajátosan magyar történeti okok voltak-e döntő jelentőségűek? Szerintünk mind a kettő, de döntően mégis inkább a sajátosan magyar helyzet. Kezdjük mégis az okok felsorolását egy harmadik fajtájával, amely annyira alkalmi és anekdotikus volt, hogy akár el is maradhatott volna. Dévai Bíró

Mátyás Perényi Péterben, a Sárospatakon udvartartó nagyföldesúrbán talált pártfogóra. Ott azonban azt kellett tapasztalnia, hogy a reformáció igazságai Perényit éppúgy nem tudták kiragadni babonás elképzeléseiből, mint Luther Márton patrónusát, Bölcs Frigyes szász választófejedelemet. Perényi az ostyát az istentisztelet után is Krisztus testeként díszes szék-renykébe záratta és fényes körmenetben hordoztatta körül a régi egyház gyakorlata szerint. Dévai szemében ez súlyos következtetés volt, amiről nem hallgatható, továbbá arról sem, hogy Perényi a reformáció patrónusaként is tovább folytatta messze földön híres ereklyegyűjteményének gyarapítását, akárcsak Bölcs Frigyes. Miután Dévai bátran megkísérelte Perényit jobb belátásra bírni és ez sikertelennek bizonyult, kénytelen volt elhagyni annak udvarát. Elképzelhető azonban, hogy a nagyföldesúr bizonytalannak tűnő magatartásában Dévai talán a lutheri urvacsoratan és polémia erősen konzervatív elemeinek a befolyását ismerte fel.

A külföldről érkező másféle teológiai befolyások aligha lettek volna képesek megingatni Wittenberg döntő hatásait, ha nem jöttek volna ezek egyenesen éppen Wittenbergből. A magyar reformátorok még akkor is azt vallották, hogy Luther az első és legnagyobb reformátor, Istennek választott eszköze az egyház megtisztítására, amikor túlnyomó részük már helvét irányban munkálkodott. Magyarországról nézve a lutheri és a helvét felfogás közötti ellentét nem tűnt olyan nagyra és egymást kizárónak. Luther úrvacsorai tanításában nem láttak olyasmit, amivel az egész reformáció ügye együtt áll vagy bukik, hanem az exegezis egy változatát, amelyet a reformátor vallott, de amely mellett ebben a nehéz kérdésben jogosult lehet más exegezis is, sőt közelebb állhat a Szentírás egészéhez. Abban a felfogásukban, hogy Luthernek Zwinglivel szemben kisarkított nézete nem az egyetlen és feltétlenül kötelező, támogatta őket nem is egy jelenség magán a wittenbergi táboron belül. Ilyen volt, hogy Luther és a békéltetés ügyében munkálkodó Bucer Márton strassburgi reformátor 1536-ban megegyeztek egy valamivel hajlékonyabb és engedékenyebb közös formulában, ez az ún. *Wittenbergi Concordia*. Melanchthonról köztudomású volt, hogy ő sem osztja Luther exegezisét annak minden részleteiben, és hogy ő is közvetíteni próbál. Ennek az igyekezetnek volt egyik jele az 1540. évi Variata. Melanchthont viszont nagyon kedvelték és tisztelték a Wittenbergben tanuló magyar diákok. A szeretet kölcsönös volt, mert Melanchthon a németül nem egyformán és nem jól értő magyaroknak külön latin nyelvű istentiszteleteket tartott.

De Melanchthon befolyását sem szabad túlbecsülni a magyarországi úrvacsorai tanítások történetében. Volt idő, amikor Melanchthon tekintélye nagyon is alászállt Magyarországon. Ez történt a protestáns tábor hadseregének mühlbergi csatavesztése után. A császár által kicsikart kompromisszumokban, az ún. interimekben, amelyek a reformáció sok vívmányát látványosan feladták, és amelyek megkötésében Melanchthonnak közre kellett működni, könnyű volt Melanchthon túlzott hajlékonyságának jelét látni. Magyarországon ez idő tájt, sőt később is, az interimek kemény ellenfelei, *Flacius* és *Brenz* voltak népszerűek. Teológiai hatásukhoz azonban ekkor már hozzájárult, sőt az ötvenes évek elejétől egyre több helyen felül is múlta azt a *Bullinger* Henriké, aki ahhoz képest, hogy Zwingli örökét volt hivatott Zürichben fenntartani, mégis mérsékelt, a *media sententia* közelében álló helvét irányban tanított az úrvacsoráról.

Megaláthatók tehát a magyar reformáció történeté-

ben a külföldön felmerült reformatori irányok hatásai. Reformátoraink jól ismerték a teológiai vitákat is. De méginkább áll az, hogy az álláspontok között való választáshoz a döntő okokat a sajátos hazai körülmények jelentették. Mégpedig abban a mértékben, ahogy ezek a körülmények egyre sajátosabbá, egyre nyomorúságosabbá váltak, tehát amint a török megszervezte és kiépítette uralmát az ország nagyobbik felében, és ott ez az uralom igen nagy teherként nehezedett az ottani magyar életre, az ottani már reformált gyülekezetek életére is. Érdemes egy kicsit bővebben foglalkozni ezzel a helyzettel, mert nézetünk szerint döntő fontosságú volt a magyar reformáció helvét irányba fordulására.

Ismeretes, hogy 1526. augusztus 29-én nemcsak a fiatal király esett el a mohácsi harcmezőn, de vele az ország vezetőinek színe-java is, a tizenkét püspök közül nem kevesebb, mint hat. A katasztrófát másik tragikus eseményként követte, hogy a magyar rendek meghasonlottak egymás között és két királyt választottak. Ezek a következő esztendőben egymást akadályozták az erők összegyűjtésében. Ha a helyzetet kihasználó törtető, vagyonszerző nagyúr az egyik királynál nem érte el, amit óhajtott, átállt a másik táborába. Az egyháznagyok sorában is akadtak ilyenek. Mindez azonban a nép szeme előtt történt azzal a sok egyébvel együtt, ami a veszttel háború következménye szokott lenni: idegen hadsereg átvonulásai, foglyszedés, rablások, garázdálkodások. A magyarok közül a jobbak, akik a mohácsi vész előtt még gyanakodva nézték a reformációt és német ügyet láttak benne, amely megzavarhatja a veszedelemben került ország viszonyát Rómához, a mohácsi vész után egyre jobban felfigyeltek a reformáció belső tartalmára, azokra az ígéretekre, amiket a nép nyelvén hirdetett evangélium jelenthet. Látva az erkölcsi süllyedést, szenvedve az általános romlást, új és erős reménységet véltek felismerhetni, olyat, amelyre a legnagyobb szükség volt. A Szentírás fényében úgy tudták megérteni azt, ami a valaha hatalmas, gazdag és művelt büszke magyar néppel történt, hogy Isten büntetése teljesedett be rajta a pogány török győzelmével. Isten haragjának legfőbb okaként, a két legfőbb bűnként az istentelenséget és az erkölcstelenséget ismerték fel. Az ún. jeremiádok ma ismeretlen nevű költői versbe foglalták, hogy mik voltak a bűnök, és hogy mi várható a bűnbánat és a megjobbulás gyümölcseként. Az egyik ilyen ismeretlen szerzőjű költeménynek¹⁶ már maga a címe is világosan beszél: „Magyarország siralma, kinek romlása és nagy pusztulása a bálványimádásért, törvénytelenységért, kegyetlenségért, hamisságért és fertelmes életért lett.”

A címben elsőként említett bűn, a „bálványimádás” már olyan tévelygés volt, amelynek a felismeréséhez a reformáció gyűjtötte világosság kellett. Azt ismerték fel, hogy a ceremóniák, a szentek, a képek és az ereklyék tisztelete, a nép által nem értett latin nyelv foglalta el az Isten élő, megítélő és vigasztaló igéjének helyét a régi egyház megromlott istentiszteletében. A már említett reformátorok, *Ozorai*¹⁷, *Dévai*¹⁸, *Batizi*¹⁹ és a többiek is abban jelölték meg a romlás okát, hogy a pápa a holt latin nyelven folyó ceremóniákkal töltötte be az Isten igéjének helyét a saját uralma biztosítása érdekében. A pápával és ezzel együtt a régi egyházzal szembeni magatartás kiéleződött.

1541-ben azután bekövetkezett a harmadik katasztrófa. A török hódítást és prédálásokat 15 éven át átmenetinek tartották, aminek hamarosan vége lesz. Biztosra vették, hogy Ferdinánd király, egyesítve bátyjának, a császárnak és a keresztyén hadaknak az

erejét, kiveri a törököt. Ennek 1541-ben az ellenkezője történt. A felmenő hadjárat kudarcra után a főváros, Buda is török kézre került. A török hozzáfogott saját uralmának berendezéséhez az ország nagyobbik felében, és másfélszáz évig benn is maradt.

Buda elvesztése és a jövő megsejtése új traumaként hatott a magyarság legjobbaira, az itthoniakra és a külföldön tanulóakra. Isten újabb megérdemelt büntetését látták benne azért, ami 1526 óta az országban történt. Akik ezt megérik, azoknak szerintük nem szabad tovább halogatni a megtérést az evangéliumhoz, a közösségért odaszánt élethez. Sok külföldi diákunk határozta el ekkor, hogy hazatér és a török hódoltság magára maradt magyar népének szolgálva teljesíti küldetését. Ezt a tervét közölte Párizsból hazatérőben Kálvin Jánossal *Belényesi* Gergely hazánkfia. Ilyen motívumok alapján vállaltak a Hódoltság magyar népénél egyházi vagy iskolai szolgálatot *Kálmáncsehi Sánta* Márton volt gyulafehérvári kanonok és teológiai tanár, vagy a krakkói egyetemről, docensi állásból hazatérő *Szegedi Kis* István. Hasonlóképpen cselekedtek *Sztárai* Mihály, *Thury* Mátyás és mások is. Az ő lelki irányításuk hatásaként kibontakozott a sajátos hódoltsági egyházi élet. Erre az a jellemző, hogy erősen, szinte kizárólagosan a Szentírásra koncentrált, mégpedig nemcsak dogmatikai és morális, és nemcsak szertartási vonatkozásban. Abból vették az eligazítást a leigázott polgári élet szervezeti, jogi és bírói intézkedéseikhez is. A török Hódoltság kisebb-nagyobb magyar helységeiben több mint egy évszázadon át fonódott össze a reformált gyülekezet a politikai közösséggel. Mindkettőnek a Szentírás szolgált törvénykönyvként.²⁰ A régi keretek széthulltak, az új felsőség, az új rend alulról kellett, hogy felépüljön, normaként pedig a Szentírás normái szolgáltak.

Az új vezetőknek, a reformált gyülekezeteknek sem az anyagi helyzetük, sok esetben talán a képzettségük sem volt elég ahhoz, hogy tovább ápolják a régi szertartási tradíciókat. Kivételként csak a hűségesen helyén maradt néhány ferencrendi zárda szerzetesei gondoskodtak az ilyen folytonosságról. A reformációhoz csatlakozott gyülekezetek a maguk kultuszi normáit is a Szentírásból vették, mégpedig onnan is azokat, amelyek a külső viszonyokhoz mérten realizálhatók, tehát a legegyszerűbbek voltak. Leginkább a Hódoltságban kialakult egyszerű kultuszi formák miatt távolodott el egymástól az ország szabad részében kibontakozott wittenbergi típusú reformáció és az, amely a Hódoltságban terjedt el. Szerepet játszott azonban az is, hogy a Hódoltságban a reformáció a nem lelkesítő elemek szélesebb körét is mozgósította a közönség érdekében. Iskoladrámájában, „Az igaz papság tükörében”, *Sztárai* Mihály két falusi bírósági párbeszédében jelenítette meg, milyen mélyre hatottak egyszerű parasztemberek lelki világában is a reformáció törzsökös gondolatai. Maga az, hogy a színdarabban — és tudjuk, hogy az életben is — ilyen falusi bírák döntöttek a Hódoltságban a lelkesítő alkalmasságáról, tudásuk és szorgalmuk elegendő voltáról, más egyházszerkezeti képet mutat, mint ami a wittenbergi reformáció területén megszokott volt. Különösebb külföldi ráhatások nélkül, egyszerűen a viszonyokhoz alkalmazkodva jelent meg a helvét irány szertartási egyszerűsége és alulról felépülő szervezete. Ott csak így lehetett reformált gyülekezeti életet élni. A külföldi helvét irány, amikor hazánkban szélesebb körben hatni kezdett, itt már szinte előkészítve találta önmagát.

Luthernek azok a szavai, amelyeket az istentisztelet díszes külsőségeiről Buchholzer berlini esperes-

hez intézett, a magyarországi török Hódoltság evangélikusainak fülében olybá tűntek volna, mintha egy másik világból jönnének: „*Ha megvan a fő dolog, azaz tisztán prédikáljátok az evangéliumot, és felhagyatok a halottak üdvéért mondott misékkal, továbbá a szentelésekkel, akkor tartatok csak Isten nevében körmenetet, hordjatok ezüst vagy arany keresztet, bársony, selyem, vagy vászon papi főveget és szerpapi ruhát, és ha uratok, a választófejedelem nem elégedne meg egy főveggel vagy egy szerpapi ruhával, akkor húzzatok fel hármat, amiként Áron főpap tette, aki három papi ruhát is húzott egymásra, amelyek pompások voltak és díszesek, ezért nevezték aztán a pápaságban a papi ruhákat ornátusoknak...*” Ehhez csak annyit tehetünk hozzá, hogy a Hódoltság magyar lelkészei, ha lettek volna ezüst és arany keresztjeik, bársony és selyem fővegeik és öltönyeik, és ha ezeket magukra öltötték volna az istentiszteleteken, aligha maradtak volna meg sokáig azoknak birtokában.

Az ország szabad területein — mint láttuk — a mérsékelt wittenbergi irány nyomdokain terjedt a reformáció. Eljött, mert el kellett jönni azonban annak az időnek is, amikor a hódoltsági egyházakban kialakult puritánabb szertartási és demokratikusabb szervezeti formák ismertté váltak az ország szabad területein. Óhatatlan volt, hogy összehasonlítások történjenek, és hogy a lelkészek és gyülekezetek válaszút elé álljanak. Fontos az az egyidejűség, hogy ebben az időben váltak ismertté hazánkban Bullinger írásai is és a zürichi reformáció gyakorlata. A török Hódoltságban kialakult formák az utóbbi külföldi mintákkal mintegy összefonódva jelentkeztek versenytársként a wittenbergi iránnyal szemben, ami megint azt jelentette, hogy az összefüggések miatt a szertartási és szervezeti kérdések mellett középpontba kerültek hittani kérdések is, főleg az Úrvacsora wittenbergi, avagy helvét értelmezése. A wittenbergi reformáció és magyarországi követői az Úrvacsora kérdésében szilárd lutheri álláspontot foglaltak el, így ez a kérdés — a szertartási és szervezeti különbségekkel együtt — vízvázalástó szerepét töltötte be a két irány között.

Az ország szabad területein egy ideig az bonyolította a helyzetet, hogy a helvét minták iránti rokonszenv éveken át nem mutatkozhatott meg szabadon. A reformációnak olyan hatalmas ellenfelei, Rómának és Ferdinándnak olyan ügyes képviselői működtek az országban, mint *Martinuzzi Fráter* György nagyváradi püspök, az ország kormányzója, vagy ennek erőszakos halála után váradi püspök utóda, *Zabardy* Mátyás, egy kiváló katona. A reformációhoz csatlakozott lelkészek zsinatai tükrözik a politikai helyzetet. Az Ágostai Hitvallás némi hallgatóságos türelmet élvezett, azzal együtt a konzervatív magatartás a kultusz kérdéseiben. A Hódoltságból jött hatások miatt azonban sokan már egyszerűbbé akarták tenni a kultuszt és spirituálisabbá az Úrvacsora értelmezését. Ezek hangjára ismerünk az 1552. évi beregszászi zsinat végzésében, amely kimondta a még meglevő oltárok eltávolítását és megszüntette a magángyónást.²² Két évvel később azonban, az óvári zsinaton már visszafelé kellett tenni egy lépést. Újra beállították a magángyónást és az otyát, továbbá megtiltották az oltárok eltávolítását. A végzések első, legrészletesebb pontja azonban, amely az Úrvacsorával foglalkozik, azt látszik tükrözni, hogy a kultuszi konzervativizmus talán csak a viszonyok parancsolta engedmény lehetett. Az Óvárban összeült lelkészek ugyanis sem nem az Ágostai Hitvallás eredeti cikkelyét, még csak nem is a Melancthon által korigált szöveget vették ala-

pul, hanem a Luther és Bucer közt kompromisszumos szöveggé lettjött Wittenbergi Concordiát. De még ezt sem hagyták meg a maga épségében, hanem a harmadik szakaszt úgy módosították, hogy elhagyták a lutheri álláspontot képviselő képletet, a „*manducatio impiorum*”-ot.²³ Óvárban tehát ott lehettek a lutheri úrvacsoratan kritikussai is, ha nem is tudták nyíltan érvényesíteni álláspontjukat, hanem csak ebben a közvetett formában.

Zabardy püspök ugyanis nem riadt vissza attól, hogy karhatalommal lépjen fel néhány, a reformációt támogató földesúr és lelkész ellen. Attól lehetett félni, hogy rendszeres üldözésre kerül sor. Zabardy püspöki megyéjének területén élő reformált gyülekezetek lelkészei gondos patronusuk, *Ecsedi Báthory* György oltalma alatt tehát zsinatra gyűltek össze 1555-ben újra Erdődön, ezt nevezik a Második Erdődi Zsinatnak. Ez a dolog természete szerint igyekezett még konzervatívabb és még egységesebb képet nyújtani a résztvevők nézeteiről, mint az első. A magángyónást megint szükségesnek nyilvánították, és újra megtiltották az oltárok eltávolítását, a szertartások megváltoztatását. Az Úrvacsorára nézve olyan formulában egyeztek meg, amely felvette ugyan a Variata néhány kifejezését az Invariata szövegébe, de egészében véve mégis az Ágostai Hitvallás eredeti álláspontja dominált benne.²⁴

Egy év múlva azonban megváltozott a politikai és katonai helyzet. Zabardy püspök meghalt, és vele együtt elenyészett a római egyház és Bécs hatalmi állása a Tiszántúlon és Erdélyben hosszabb időre. Nagyváradot elhagyták kanonokjai, a reformáció ott is átvette a terepet. Erdélyben megkezdődött az ifjú János Zsigmond fejedelemsége. Tiszántúli főparancsnokaként ugyanaz a *Petrovics* Péter tevékenykedett, aki fél évtizeddel korábban mint Temesvári parancsnok ott a reformációt szolgáló főiskolát alapított. Tanárai azonban, Szegedi Kis István és a többiek, az új és buzgó katolikus várparancsnok elől menekülni voltak kénytelenek.

Tiszántúlon és Erdélyben 1556-ban megszűnt a reformáció terjedésének szinte minden külső akadályja. Most már szabadon behatolhattak és érvényesülhettek a Hódoltságban kialakult evangéliumi egyházi élet puritán szertartási és alulról felépülő szervezeti formái. Volt hódoltságbeli lelki munkások, mint Kálmáncsehi Sánta Márton, *Szegedi* Gergely, *Méliusz* Péter és mások irányításával ezek a formák most széles körben terjedtek. Ismételt zsinatokon Debrecenben, valamint a közeli és távolabbi környék egyházaiban olyan hitvallási egység alakult ki, és áldozatkész polgárai, iskolája és nyomdája révén Debrecen olyan szellemi központtá vált, amely a következő nehéz években eredményesen volt képes felvenni a küzdelmet azzal az unitárius irányzattal szemben, amely nem nélkülözte a nagy tehetségű vezetőket, és amelyet János Zsigmond fejedelem erőteljesen támogatott.

Az 1567-ben tartott Debreceni zsinaton bevették Méliusz Péter hitvallásai és kánonos könyve mellett a II. Helvét Hitvallást és a Heidelbergi Kátét is. Ezzel a Hódoltságból kiindult reformációs formák és azok a helvét hatások, amelyeket főleg Bullinger és Kálvin érleltek egyháztípussá, elvégezték azt a szolgálatot, hogy megalapozták és stabilizálták egy az ország keleti felére kiterjedő egységes magyar református egyházat. Ehhez az irányhoz tartoztak már csaknem egy nemzedéknyi idő óta a Hódoltság egyházai és iskolái is, leszámítva a kevés megmaradt római katolikus közösséget, majd pedig a Dávid Ferenc mellett kitartó, a Hódoltságba szorult unitáriusokat.

A Ferdinánd uralta nyugati és északi országrészben szintén erősen hódított a helvét irány, de szilárdan védekezett a lutheranizmus is. Egyik sem tudta magába olvasztani a másikat, különváltak egymástól, de csak hosszas belső harcok után. A wittenbergi irány egyházaiban évtizedeken át tartották a „kriptokálvinisták” elleni gyanakvások és harcok. A belső döntés bizonyítékként megkövetelték a lelkészeketől és a gyülekezetektől az Ágostai Hitvallást is magában foglaló Formula Concordiae aláírását. Aki ezt megtagadta, maguk zárták ki magukat az ágostai evangélikus egyházi közösségből. Így keletkezett 1591-ben a Dunántúli, 1592-ben pedig a Samarjai Református Egyházkerület.

Az Ágostai Hitvallás, mint híd a protestáns egyházak, sőt az egész keresztyénség egyesüléséhez

A kriptokálvinizmus elleni harcban az Ágostai Hitvallás egyelőre, sajnos, nem hídként, hanem inkább válaszfalként érvényesült a magyar protestantizmus két történeti egyháza között. Általánosságban az a jellemző, hogy mindkét magyar protestáns egyházat a hitvallási különbségek hangsúlyozása jellemezte történetének legnagyobb részében.²⁵ Voltak azonban kivételes idők, kivételes körülmények, kivételes emberek is. Nem a felvilágosodás, a racionalizmus, a kultúrprotestantizmus kezdeményezéseire gondolunk itt csupán, hanem egy olyan, sokkal korábbi kísérletre, amely valóban híddá akarta tenni az Augusztánát a két egyház között. De mielőtt erről beszámolnánk, említsük meg, hogy még korábban a két egyház közötti viszony alakulása olyan fázisának is tanúja voltunk, amely a hitvallási különbségek teljes erővel való hangsúlyozása mellett is lehetővé tette az egyenesen életfontosságú együttműködést és jó barátságot. Bocskai István bizonyosan nem tudta volna kivívni a Bécsi Békében (1606) az egész magyar protestantizmus részére a vallásszabadságot, ha nem találták volna meg előbb az egymás kezét az evangélikus városok és a református megyék. De a kereszthordozás közben való testvéri egységnek is ékes példáját adták azok a hitvalló és vértanú lelkészek és tanítók, akiket Kollonich vérbírósága ítélte és hurcolt Pozsonyban, 1674-ben halálra, várfogságra, gályákra. A kereszthordozás közepette megnyilvánuló bizalomteljes lelki egység volt az alapja annak a nagy fontosságú ténynek is, hogy mindkét felekezetű protestánsok oly erősen mozgásba hozták ezeknek a vallásüldözött pereknek az idején az európai közvéleményt, hogy a bécsi udvar kénytelen volt attól kezdve az ellenreformációt Magyarországon csöndesebb módszerekkel folytatni, mert a véres eszközök alkalmazásáért igen nagy árat kellett fizetni.

A hitvallási alaphoz való ragaszkodásnak, az eltérések kölcsönös tiszteletben tartásának, ugyanakkor a testvéri segítőkészségnek szép megnyilatkozása volt a csöndes ellenreformáció több mint egy évszázadon át tartó korszakában az intercelebráció és az interkommunió gyakorlata. Az ellenreformáció az ország nyugati felében alig néhány templomban engedte meg nyilvános istentisztelet tartását. A lakott helyek túlnyomó többségében a protestáns vallási élet csak azok családai körben nyilatkozhatott meg. A hívek azonban szomjaztak Isten igéjére, óhajtottak odajárulni az Úr asztalához és nem mondták le arról, hogy megkeresztelendő kisgyermeküket, a házasságra lépő fiatalokat, valamint halottaikat evangéliumi egyházi szertartásban részesítsék. Az történt tehát, hogy ahol az engedélyezett templomok közül a reformátusok számára a lutheránus

volt a megközelíthetőbb, oda jártak igét hallgatni és úrvacsorázni a reformátusok is. Csakhogy az Ágostai Hitvallású lelkész a református úrvacsorázóknak nem osztályt osztott, hanem közönséges kenyeret. Ahol viszont a református istentisztelet volt a lutheránusok számára elérhetőbb, nekik kenyér helyett a református lelkész osztályt osztott.

Ez a gyakorlat, amelyet a felettes egyházi szervek nem helyeseltek, vagy nem mertek helyeselni, de behunyták előtte a szemüket, nem hitvallási közönyből táplálkozott és nem is vezetett ahhoz. Annak a lelki buzgóságnak, találékonyságnak és valódi ökumenikus érzületnek volt a megnyilvánulása, amely képes volt meglátni a különbségben az egységet és elfogadni az egységben a különbözőséget. Tulajdonképpen ez a lelkület volt az, amely megőrizte a XVIII. században a rekatolizáció összpontosított és nem szűnő támadása közepette a protestáns gyülekezeteket. Amikor 1781-ben II. József császár Türelmi Rendelete bizonyos megszorításokkal újra lehetővé tette a nem katolikusok nyilvános istentiszteleti életét az „árva egyházakban” is, nem kevesebb mint 1015 protestáns gyülekezet volt még annyira eleven és áldozatkész, hogy élni tudott a jogaival.²⁶

Most azonban szóljunk egy szót arról a törekvésről is, amely nemcsak gyakorlati együttműködést, de teljes hitvallási egyesülést szeretett volna látni a két protestáns egyház között. A Felsődunamelléki, vagy Samarjai Református Egyházkerületnek, amelynek területén eléggé elkeveredve éltek az ágostai és a helvét hitvallású hívek, volt a püspöke Samarjai János (1585–1652), aki „*Magyar Harmónia*” címmel 1628-ban egy könyvet adott ki, és abban párhuzamos táblákon igyekezett felmutatni az Ágostai Hitvallás és a II. Helvét Hitvallás egyezését, vagy harmonizálhatóságát.²⁷ Ő David Paraeusnak, a hitvallási megbékélés, egyeztetés, az ún. irénizmus neves heidelbergi református teológusának volt a tanítványa. Lethenyi István csepregi evangélikus lelkész és esperes azonban, aki szintén egy híres professzornak, a wittenbergi ortodox lutheránus teológusnak, Leonhard Hutternek volt a tanítványa, nem késett erélyes cáfolattal és elutasítással válaszolni Samarjainak.²⁸ Lethenyi Luther Márton és az Ágostai Hitvallást idéző válasza abban csúcsosodott ki, hogy az evangélikusok csak akkor fogadhatják el lelki testvéreiknek a kálvinistákat, ha azok tévelygéseikből megterének. „Mert mi köze van az igazságnak a tévelygéshez, és mi köze van Krisztusnak Béliához?”²⁹ — így Lethenyi.

Megállapítható, hogy a két magyar író könyveiben a kor két iránya csapott össze egymással, és mert a fő irány mégis a hitvallási türelmetlenség volt, tehát az irénikus irány nem érvényesülhetett. De nem vezettek eredményre azok a sokkal kedvezőbb történeti helyzetben tett erőfeszítések sem, amelyek a XIX. század 40-es éveiben óhajtották megvalósítani a protestáns uniót. Némi eredmény mutatkozott: néhány több kevesebb ideig virágzó közös jótékonyági és tanintézet, valamint a XVIII. századi interkommuniós gyakorlatnak egyházközi szerződésekre foglalt törvényesítése.

A XX. században az érdekes módon újra erőre kapott konfessionálizmus irányítja a teológusokat, de nem kisebb mértékben az ökumenizmus és Krisztus népének az emberiségi feladatait kutató és munkálni igyekező szociális szemlélet is. Ebben a helyzetben lehet értékelni azt a kezdeményezést, amelyre 1930-ban, az Ágostai Hitvallás 400 éves jubileuma alkalmából került sor hazánkban több neves evangélikus teológus részéről. Két értékes gyűjteményes kötet szolgálta a jubiláris megemlékezést.³⁰ A második kötet német vál-

tozatban is megjelent.³¹ A soproni evangélikus teológiai kar rendszeres tanszékének professzora, *D. Dr. Pröhle* Károly, ez alkalommal a következő gondolatot vetette fel tanulmányában. Az Ágostai Hitvallás az egészséges keresztyén közép hitvallása. Ennélfogva az Augustana nagy korszaka még előttünk áll. Eljön majd az az idő, amikor a keresztyénséget forrón és egészen áthatja az a törekvés, hogy a megosztott és elszakadt felekezetek egyesüljenek Krisztusban mint a Főben, hogy ne legyen többé csupán egy pásztor és egy nyáj. Ebben a vonatkozásban az Ágostai Hitvallás nem a múlté, hanem övé a jövő.³² Pröhle két professor kollegája, *Straner* Vilmos és *Bruckner* Győző is annak a közös nézetüknek adtak kifejezést, hogy a keresztyén egyházak újraegyesülésének az Ágostai Hitvallás lehet a hitelvi alapja.³³

Magyar evangélikus teológusaink ezzel a látásukkal ma talán még kevésbé állnak egyedül, mint álltak annak idején, hiszen a keresztyén egység ilyenféle kövácslásának nem csekély új irodalma van.³⁴ E sorok írója mint református szívesen hajlandó csatlakozni az Ágostai Hitvallás ilyesfajta értékeléséhez.

A Magyarországi Evangélikus Egyház kifejezte az Ágostai Hitvallás iránti megbecsülését új fordítás kiadása által is,³⁵ 1957-ben pedig megjelent a Konkordias Könyv is magyar nyelven két kötetben.³⁶ Az 1980. év jubiláris megemlékezései és kiadványai újra megmutatták, hogy az Ágostai Hitvallás drága kincse a magyar evangélikusoknak, de nemcsak nekik, hanem az egész magyar protestantizmusnak. Nem történeti ereklénye pusztán, hanem egész hitének és egyházlátásnak bár patinás, de ma is érvényes kifejezése, szolgálatának jó támogatója.

Bucsay Mihály

Kálvin megtérése új megvilágításban

A különböző kegyességi típusok összehasonlítása során — lassan több, mint húsz esztendeje — arra a meglepő megállapításra jutottam, hogy a római katolikus és a református kegyesség közötti mély különbség: a „szent”, illetve a „szentség” eltérő értelmezésében található. A református kegyesség lényege ebben az egy mondatban összefoglalható: „*Domine. Tu es solus sanctus!*” Már akkor felmerült bennem a kérdés, hogy vajon nem ebben található-e a „reformátói jelleg” általában, de különösen az a „sajátosan kálvini”, ami a reformátor egész teológiáját meghatározza és megtérésének „talányát” is segít megfejteni? Korai leveleit, az *Institutio* első kiadását és néhány más korai művét tanulmányozva, a szókinccs vizsgálataiból nem jutottam határozott bizonyosságra. Csak egy, Kálvin szókinccsében gyakran megtalálható — a „szent”-hez negatív kapcsolódó — szó gyakori előfordulása, a „*sacrilegium*” nyújtott némi támpontot. A megtérésre vonatkozó emlekezésbe említett szokatlan kifejezés, a „*mély mocsár*” (e tam profundo luto), amit eddig még senkinek se sikerült elfogadható módon megvilágítani, sokat foglalkoztatott.¹ Mit értsünk valójában alatta? „Erkölcsei mélységet”, pontosabban „erkölcsi fertőt” semmiképpen nem jelenthet, ez nem fér össze a fennkelt gondolkodású humanista Kálvinról kialakult képpel. Az előtte álló „babonaság” (*superstitio*), amit másokkal együtt gyakorolt az akkori egyházban, az se igazolja ennek a nagyon erős kifejezésnek, a „mocsár”-nak a használatát.

1. „Soror Caesaris. mulier vere heroico ingenio. praecipua pietate ac modestia. studet nobis placere fratre, sed cogitur id timide et verecunde facere.” *Enders*, *Luthers Briefe*, VIII. 105. Vö. *Payr Sándor*, *Az Ágostai Hitvallás története Magyarországon*. A „Hitvallás és Tudomány” c. emlékkönyvben, Sopron 1930. 126. — 2. *Spalatin* jegyezte fel az „*Annales Reformationis*”-ban. Vö. *Payr* 126. — 3. *Payr* 127. — 4. C. E. *Förstemann*, *Album Academiae Vitebergensis*, I. Leipzig 1841. 112. és köv. — 5. *Bruckner* Győző, *Die oberungarischen Glaubensbekenntnisse und die Confessio Augustana*. A köv. című emlékkönyvben: „*Gedenkbuch anlässlich der 400-jährigen Jahreswende der Confessio Augustana*”, Leipzig 1930. Itt olvashatjuk a Pentapolitana szövegét latinul a 32–38., németül a 40–47., a Heptapolitánát az 50–57. és a Scopusianát a 60–67. lapon. — 6. *Bruckner* 9. — 7. *Breznyik János*, *A selmebányai ev. egyház és lyceum története*, 2 kötet, Selmebánya 1883–1889. I. k. 101–104. — 8. Ribini János, *Memorabilia ecclesiae Augustanae Confessionis in regno Hungariae*, 2 kötet, Pozsony 1787–1789. I. k. 111. — 9. Szövege Breznyiknél, 112–118. — 10. „*Hic articulus est nervus et fundamentum confessionis nostrae et universae doctrinae Christianae*”. Vö. *Vinzenz Pfnür*, *Einig in der Rechtfertigungslehre?* 15. — 12. *Ugyanott*. — 13. *Bruckner* 25. — 14. *Payr* 127. — 15. *Eugen Trauschensfels*, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Brassó 1980. 14. — 16. Közli *Bornemissa Péter*, *Enecac harom rendbe*, *Detrekő* 1582. LXX. r. és v. — 17. *Ozorai Imre*, *De Christo etc.*, *Krakkó* 1535. r. iv. 7. r. — 18. Az „*Expositio examinis*”-ben, vö. ifj. *Révész Imre*, *Dévai Bíró Mátyás tanításai*, *Kolozsvár* 1915. 36. — 19. Régi Magyar Költők Tára, 2. kötet 20. — 20. Vö. (pl. *Nagykőrös*, *Kecskemét*, stb. esetében) a *Salamon Ferenc*-*Takács Sándor*, *Földvári László* és *Földváry Antal* műveiben előadottakkal. — 21. *Straner* Vilmos, *Az Ágostai Hitvallás és az evangélikus istentisztelet*, a „*Hitvallás és Tudomány*” c. emlékkönyvben, Sopron 1930. 78. k. — 22. *H. Kiss Áron*, *A 16. században tartott magyar református zsinatok végzései*, *Budapest* 1881. 22–26. — 23. *Ugyanott*, 30–32. — 24. *Ugyanott*, 35. — 25. *Pataj Pál*, *Magyar protestáns unió*, *Budapest* 1918. — 26. Vö. *Zoványi Jenő*, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. kiad., *Budapest* 1977. 661. — 27. *Megjelent Pápa* 1628-ban. — 28. *Payr* 137. — 29. A kálvinisták magyar harmóniájának meghamisítása, *Csepreg* 1633. — 30. Lásd. az 1. és 5. sz. jegyzetet! — 31. Lásd az 5. sz. jegyzetet! — 32. „*Hitvallás és Tudomány*” c. emlékkönyvben, Sopron 1930. 66. és köv. — 33. *Straner* 103., továbbá: *Bruckner* Győző, *Az Ágostai Hitvallás világátformáló ereje*, *Budapest* 1930. — 34. *Max Lackmann*, *Katholische Einheit und Augsburgischer Konfession*, *Graz* 1955. Lásd a gazdag bibliográfiát: 218–224! — 35. *Sólyom Jenő*, *Az Ágostai Hitvallás magyar fordításai*, *Budapest* 1930. — 36. *Konkordiakönyv*. Az evangélikus egyház hitvallási iratai, 2 kötet, *Budapest* 1957.

Nem lehetséges másféle „mélység” is a vallásban, amelyekből meg lehet és meg kell szabadulni az embernek ahhoz, hogy — amint Kálvin mondja — „az igazi kegyességet” (*vera pietas*) megízlelhessen és abban „előhaladást” tehessen? Ha pedig nem a túlságosan tág értelmű „*superstitio*”-ra vonatkoztatjuk a „mocsár” szót, akkor nem esetleg az Ószövetségben olyan döntő fontosságú „szent”-tel, illetve „szentség”-gel van összefüggésben, amire olyan féltékeny a Mózes és a próféták Istene? Nem arra utal-e a Kálvinnál kulcs szerepet játszó bibliai vers is? Ez: „*En vagyok az Úr, ez a nevem, és dicsőségemet másnak nem adom, se dicséretemet a bálványoknak*” (Ézs 42,8). Tehát — meggyőződésünk szerint — a dicsőséget magában foglaló „szentséggel” összefüggő teológiai, pontosabban „*hagiológiai*” magyarázata van a „mély mocsár” kifejezésnek.

Elgondolkodtatónak, de ugyanakkor ellentmondásos értékelésnek tűnt számunkra Kálvin munkatársainak, *Bézának* és *Colladonnak* — első pillanatra eltűzöttnek látszó — az a megállapítása, miszerint Kálvin „*Isten Lelkének igazi eszköze*”, és „*az Úr prófétája*” volt. Ellentmondással, vagy belső pneumatológiai összefüggéssel állunk itt szemben? A „prófeta” minősítést feltétlenül meg kell vizsgálnunk, mert többen (*Dankbaar*, *Bouyer*, és legutóbb *Ganoczy*) mint Kálvinra jellemzőt emelik ezt ki.² És az „*Isten Lelkére*” hivatkozás, akinek munkája végeredményben az ember szentség-re segítése, megszentelése, nem azzal a *szentséggel*, il-

letve annak eltorzulásával van rejtett összefüggésben. amely ellen a próféták felemelték szavukat, tiltakozásukat? Nem annyira történeti, hanem inkább vallás-lélektani, de még inkább „hagiológiai” megközelítésben próbálunk ezekre — a történeti módszerekből valahogy mindig kisikló — kérdésekre az alábbiakban választ keresni. „Közéleti módszerünk” némileg a „képlológia játék”-ra emlékeztet, ahol kockákat, elemeket mozgatnak, melyek — úgy tűnik — nincsenek egymással összefüggésben, de a végén mégis egységes képpé állnak össze.

Megtérés vagy fejlődés?

Végét nem érő a történészek küszködése a reformátorok megtérésének problémájával, hogyan volt, mikor volt? És ez a fáradozás, meg kell látnunk, nem önmagáért való, hanem a reformáció lényegével összefüggő, annak egyfajta igazolása. Mert vagy ott van és megtalálható a felülről való elhívás és a határozott küldetés a reformátorok életében, vagy ha nem, akkor Sadoletus vádja nyer igazolást, aki azt írta annakidején a genfieknek, hogy a reformáció hirdetői veszedelmes újítók, új, a Szentírással ellenkező tanok kitálói, akik előszakot követnek el Krisztus szűzi tisztaságú menyasszonyán és csak azért szakítottak az egyházzal, mert nem tudtak benne érvényesülni, anyagi számításait megtalálni.

Kálvin esetében nehéz a megtérés kérdésében biztos megoldást találni. Amikor Sadoletus vádjait éles logikával visszautasítja, nem hivatkozik kifejezetten megtérésére, Istentől való elhivatottságára, pedig helyén való lett volna. Luthernél könnyebb az eset. Míg ugyanis Luther — ahogy Büsser mondja — „szívesen beszél magáról”, addig Kálvin, akár zárkózott természetéből eredően, akár a tartózkodásra intő humanista neveléséből következően — néhány távoli utalásból eltekintve — mindössze egyszer beszél részletesen megtéréséről. Ezt a Zsolttárokhoz írt kommentár előszavában teszi, az eset után mintegy tizenöt évvel. De azt, hogy hol és mikor történt ez, itt sem említi. Csak néhány mondatot ebből: „Ámbár kezdetben oly erősen voltam kötve a pápista babonákhoz, így nem volt könnyű kihúzni engem egy mély mocsárból, egy hirtelen megtérés által Isten leigázta és taníthatóságra kényszerítette szívemet, ... így némi izelítőt kapva az igaz kegyességből, égő vágy töltött el, hogy elmélyedjek benne”. Ez világos beszéd. Igaz, korai életrajzírói nem említik, de Kálvin maga, íme, világosan „hirtelen megtérésről” (subita conversio) beszél. Ezt mi is elfogadhatnánk abban az értelemben, ahogy azt Strohl is érti: „A reformációt nem annyira az elburjánzott visszaélések elleni protestálás jellemzi, hiszen a 15. században is állandóan hangzottak el ilyenféle tiltakozások, hanem az élő Isten felfedezése... akiket Isten megajándékozott azaz, hogy megszólította őket, azok közül senki sem tulajdonított magának ebben semmiféle érdemet.”³

Ezen így meg is nyugodhatnánk, de hogy mégis újra foglalkozunk a kérdéssel, az azért van, mert egyik külföldre szakadt, magyar származású katolikus dogmatikus, Alexandre Ganoczy az *Iffjú Kálvinról* írt, nagy feltűnést és elismerést kiváltó könyvében a „megtérésnek”, ha tényét nem is tagadja, de a jelentőségét kétségbe vonja és azt igyekszik bizonyítani, hogy Kálvinnál inkább egy hosszú időre szóló fejlődésről (development, evolution), a prófétai szolgálatba való belépésről kell beszélnünk, és benne a középkori egyházzal szakítani nem akaró, hanem azt csak javítani szándékozó, abban sokáig bennmaradó „reformert” kell látnunk.⁴ Távol áll tőlünk, hogy bármit levonjunk Ga-

noczy ökumenikus szándékkal megírt, Kálvint — különösen ekkleziológiájában — pozitíve értékelő könyvének jelentőségéből, és főként abból, amit nála az „una sancta catholica ecclesia” megőrzésére nézve talál, most csak azt kívánjuk kiemelni, hogy Kálvint újból és újból „prófétai hangsúlyú embernek” (un homme engagé aux accents prophétiques) nevezi, sőt kifejezetten a prófétákéhoz hasonlítja hivatását, amikor „une tonalité prophétique”-ről, vagy „vocation prophétique”-ről beszél. Az előszót író J. Lortz is kiemeli, hogy „Kálvinban — tanulmányai befejezése után — kialakult a grandiózus érzés, hogy Isten őt prófétának hívta el” (373). Ezt elfogadjuk, ez át is ment így a köztudatba, csak az a kérdés, hogy Ganoczy és a többiek, akik Kálvint prófétának mondják, megvizsgálták-e, számoltak-e azzal, hogy mit jelent a „prófétai” a „szent”-tel kapcsolatban, az „élő Istentől” való megszólítottaságban? És itt — távol minden felekezeti elfogultságtól — tényekre kívánunk hivatkozni, melyek — meggyőződésünk szerint — azt bizonyítják, hogy a katolikus és a kálvini szemlélet között: összeférhetetlenség (incompatibilité) esete állapítható meg, ahogy azt első könyvében Ganoczy is említi.⁵

Ganoczy fent említett könyvének kevéssel előbb jelent meg Paul Sprenger könyve, *Kálvin megtérésének talánya* címmel.⁶ Megállapítja, hogy Kálvin megtérése még ma — négyszáz egynéhány év után is — talány. Szerinte a kérdést kétfelől lehet megközelíteni: történeti és teológiai oldalról. A történész dolga rendkívül nehéz, mert — elégséges adat híján — lélektani portrét kell összeállítania minúciózus pontossággal, a rendelkezésre álló kevés anyag alapján. A teológus dolga könnyebb, őt maga Kálvin is segíti, hiszen a sokat idézett előszóiban valósággal hitvallást tesz megtéréséről, Isten közvetlen belenyúlásának jelentve ki azt. Ebben a megtérés „transzitiv” értelmezést nyer, és „Istennek az egyes emberen végbevitt üdvteremtő tette” jelölésére szolgál, és mint ilyen valójában minden emberi megfigyelés alól kivonja magát, ezért nem lehet soha közvetlen történeti kutatás tárgya.

Mégis foglalkozni kell vele, úgy ahogy lehet, mert a megtérésnek Kálvin egész teológiájára kiható jelentősége van. Idézi a katolikus Kampschultet, aki az Instituto első kiadásáról ezt mondta: „ennek a könyvnek a megjelenése új fejezetet nyitott Nyugat egyháztörténetében”. Ezt két dolog mutatja. Egyfelől az a rendkívüli hatás, amit a nem-német nyelvű országok kulturális és politikai fejlődésére gyakorolt, másfelől pedig azoknak az eszméknek kialakulása, melyeket együttesen kálvinizmusnak nevezünk. „Kálvin teológiája világtörténeti jelentőségre jutott”, mondja Sprenger, majd hozzát teszi, hogy mindezeknek a hatásoknak, melyek Kálvin teológiájából és a kálvinizmusból kiindultak, a tulajdonképpeni eredete és történeti előfeltétele: megtérésében található. Sprenger azután kifejezetten a megtérést tanulmányozza. Összegyűjtve Kálvin műveiből a „megtérést” jelölő szavakat (conversio, mutatio, reformatio) és ezeket előfordulási helyeik összefüggésében elemezve megállapítja, hogy a „conversio ad docilitatem”: egy nagyon komoly fordulatot jelentett Kálvin életében. Fiatalon fanatikus „pápista” lehetett, erőszakos és türelmetlen az új irányzattal szemben, de megtérésében nagyon korán, talán 1527–28 között még Orleans-ban: Isten szelíd evangéliumi taníthatóságra igazta szívét. Ez azonban csak kezdete volt egy hosszú folyamatnak, amely végül is Kálvin egész életén át tartott. A folyamat látásában tehát megegyezik Ganoczyval. Mi mégsem tudjuk elfogadni. Megjegyzésünk erre a magyarázatra egyelőre csak ennyi: a megtérés, legálábbis a prófétai jellegű, mindig „aktus”, a megszen-

telődés viszont „processus”, folyamat, fejlődés. pontosan az, amiről mindketten beszélnek. Mindkét kutatónál azért fér bele a „megtérésbe” az egész életen át tartó fejlődés, alakulás, mert *nem veszik figyelembe, hogy Kálvinnál a „conversio”, a megtérés — naponkénti bűnbánat formájában — átmegy a „sanctificatio”-ba, a megszentelődésbe!* Ezért nevezhetjük Kálvin teológiáját — Luther „megigazulás teológiája” mellett — a „megszentelődés teológiájának”, ahogy azt *Wendel* is megállapítja.

A megtérés tartalmát illetően fontosnak ítéljük, hogy Sprenger a „*pápás babonaságoktól*” (superstitioes papatus) való elfordulást tartja meghatározónak. Az anyagyházal való szakítás szerinte is csak lassan ment végbe. A „subegit”, a „leigázta” kifejezést elemezve találja meg az isteni „kényszerítést” (Zwang), amellyel Isten állíthatja őt hatalmas kézzel a kijelölt pályára. Amikor Sprenger így a „*babonaságok elleni küzdelemre*” teszi Kálvin szolgálatában a hangsúlyt, akkor valójában a lutheri vonalba állítja be őt, kihangsúlyozva, hogy a *még hátra maradt* (noch wie ein letzter Rest) pápai babonaságokat kellett neki eltisztítania. Ez is hozzátartozott Kálvin elhivatásához, éppen úgy mint Zwingliéhez és minden reformátori egyéniséghez, de meggyőződésünk, hogy ezzel még nem mutattunk rá a Kálvin sajátos, megtérését az egész teológiáját meghatározó sajátságára. Korán megtért? Hogyan maradhatott akkor megtérése után tovább is az egyházban, hogyan vehetett részt tovább is a misén? Nikodémita lett volna maga is, amilyenek sokan voltak Franciaországban, de ő ezeket egy életen át támadta, kárhóztatta? Lutheri vonal? Igen. Van összefüggés és folytatás a reformátorok munkájában, hiszen egy ügyért harcoltak, ha más és más miliőben is, de ha komolyan vesszük a „*prófétai*” jelentését, meg kell látnunk, hogy minden prófétának megvolt a maga saját. Istentől valósággal szájába adott üzenete. Egyelőre csak ennyit: Kálvin valóban felvette a harcot a Luther, vagy talán még inkább Zwingli után visszamaradt babonaságok maradványai ellen az egyház rendjében és istentiszteletében egyaránt, de nem hisszük, hogy ezzel „új fejezet nyílt volna az egyháztörténelemben”, vagy egy alapvonalaiban ma is élő „kálvinista kegyesség” születhetett volna! Többről, sokkal többről van szó Kálvin megtérésében, mint maradványok eltisztításáról.

Hadd hivatkozzunk még egy régebbi történészre, Th. *Werdermannra*, akinek látásával messzemenően meg egyezünk abban, hogy *Kálvin megtérésében ott van valami, ami döntő módon kihat az általa képviselt kegyességre, sőt egész teológiájára*, és ebben az egyházzal való tanítására is.⁷ Meggyőződése szerint *Kálvin megtérésében a meghatározó motívum: az Isten dicsőségének felfedezése, azé a dicsősége, melyet elhomályosítottak a kultuszban a teremtmény divinizációját eredményező emberi találmányok*. Ennek a dicsőségnek a felragyogtatását munkálta Kálvin valóban egy életen keresztül az egyház megreformálásában. Ez a fogalmazás már beleillik abba a látásba, amit a próféták szolgálatáról nyerünk a Szentírásban. De nekünk innen is tovább kell lépnünk. Kimutatásainkból ki fog tűnni, hogy ezt megelőzően számításba kell vennünk a „szent”-et (das Heilige), közelebből Isten „szentségét”, aminek a — Kálvinnál valóban nagy szerepet játszó — dicsőség (majestas) csak egyik mozzanata, megnyilvánulása.

A „prófétai” jelentése

Nincs szándékunkban új fogalmakat visszavetíteni a reformáció távoli idejébe, de elengedhetetlennek tart-

juk, hogy ha a reformátorok életében és szolgálatában valóban ott van a „prófétai” (prophetisch), akkor annak jelentését a mai tudományosság szintjén próbáljuk megvilágítani. Nem elégedhetünk meg annak megállapításával, hogy a próféták egy adott helyzetben szigorú, „prófétai” kritikát gyakoroltak. Prófétának lenni nagy és gyötrelmes dolog volt, ezt tudták a keresztyénység minden korszakában. Sokat mondó a régtől ismert meghatározás, hogy a próféta „annuntiator Dei hominibus”. Mózes könyvében (2Móz 4,12—16), amikor azt olvassuk, hogy maga Isten lesz Mózes „szájává”, majd azt, hogy Áront adja neki „száj gyanánt”, majd hogy „prófétája”, „*helyette beszél*” lesz. Nem kétséges, hogy prófétának lenni Istentől való elhivatottságot, predesztináltságot jelent.

Vannak, akik a „prófétait” külön kategóriának tekintik és ilyeneket mondanak: „Feladatunk abban állt — írja Walter Nigg⁸ —, hogy az „Egyet mély belátással érvényre juttassák és az Örökkévalót képviseljék, az istenit az emberrel szemben”. Hogy a „prófétai” igazi értelmét megragadhassuk, írja, egy *külön kategóriát kell felállítanunk: „a metafizikai torzadálytól megrendült látótét*”. Az „elhívás” a legdöntőbb mozzanatot a prófétáknál. Isten maga állítja a prófétát szolgálatába, a felülről aláhangozó megszólítás elválaszthatatlanul hozzátartozik, enélkül nincs prófétai funkció. Az elhívásnak, illetve az elküldésnek más és más lehet a formája, az egyiket a nyáj mellől ragadja el, a másikat gyanútlanul lepi meg a templomban a „szentség víziója”. Megvan ennek a szubjektív oldala is, természetesen, de *maga az elhívás objektív élmény: Isten elementáris erővel tör be egy ember életébe és szolgálatába állítja*. Egyfajta kényszer veszünk észre a próféták életében. „Az elhívásban mindig ott van egy *elrettentő mozzanat* (ein erschreckendes Moment), amiről rendszerint meg szoktunk feledkezni. Az Isten szószólójának nincs módjában a megszólításnak ellentmondani. A próféták kényszer alatt állnak, Isten legyőzöttjei, és a nekik kiosztott feladatot el kell végezniök, mert hatalmat vett rajtuk Isten. Nagyon lényeges megállapítás, hogy a prófétára mindig egy határozott üzenetet bíz az Isten. „A prófétai léleknél nem úgy van — írja Buber — mint a plátóinál, hogy egy általános és időtlen fogalmi igazság birtokába jut. A próféta mindig csak egy — az adott helyzetre szóló — üzenetet kap, de éppen ezért, érvényes a szava még évezredek múlva is a nép történetének változó helyzeteiben is”. És még annyit, hogy nem csak „prófétai kedély”-ről van szó a prófétáknál, amiről Hamlet beszél, hanem szenvedélyes odaszántságról.

Megragadottság, kényszer, egyetlen üzenet, szenvedélyes, egy életen át tartó harc, — valami ilyet látunk Kálvinnál is, és nyilván ezt fejezi ki az általa használt „subegit”, a „leigázott”, Isten „igájába kényszerített” kifejezés.

Megemlítjük még *Heiler* felfogását, aki a misztikus és prófétai imádság összehasonlításából megállapítja, hogy a „*prófétai*” a reformáció egyházaiban folytatódik. Míg a misztikus imádkozó Istene az Egy, a *summum bonum*, akiben egészen elveszíti magát az ember, addig a *prófétai imádkozó Istene az élő Úr*, akéhez élte minden idegszálával ragaszkodik. A misztikusoknál a mágikus istenkapcsolat a döntő. A *prófétai ősertelme viszont az, hogy kiragadja az embert a mágikus létformából*. A borzalmas harc a mítosz és mágia ellen, melyet minden próféta megvív, azért van, hogy a lelkeket önmagukhoz, az egységre, az Egy előtti felelősségre kényszerítse.⁹

Akik „egy üzenet” után kutatnak Kálvinnál, jó nyomon járnak, amikor gondolatvilágában fontos, sőt köz-

ponti helyet biztosítanak: *Isten dicsőségének*. A Schweitzer, K. Müller és a már említett Werdermann és Ganoczy is, aki a próféta-sággal is összekapcsolja ezt. Az isten dicsőségének megpillantása, szolgálata és védelme nagy szerepet nyer Kálvinnál éppen úgy, mint a prófétáknál. Miért kell harcolni ezért? Azért, mert az Isten és az ember között feszültség keletkezett: az ember, aki felett Istennek, mint Teremtőnek valósággal „birtokjoga” van, engedelmisséggel tartozik neki. A teremtés célja Isten dicsőítése, ugyanúgy az emberé is. A bűn azonban ezt a viszonyt megzavarta, az ember fellázadt a Teremtő ellen, dicsőségét magának igényelve. Az ember a Fenséges, a szent Isten ellen lázadt fel, és bűne, mint „felségsértés” (crimen laesae majestatis), Isten ítéletét hívja ki maga ellen. Ezzel az ítélettel való fenyegetés újra és újra felhangzik a prófétáknál.

A „majestas Dei”, illetve a „gloria Dei” gyakran megtalálható Kálvin szókincsében. Isten dicsőségének szolgálatára akarja megtanítani a gyermekeket mindjárt Kátéja elején. „Mivel Isten minket azért teremtett és helyezett bele ebbe a világba, hogy bennünk megdicsőíttessék. Ezért bizonyára méltó dolog, hogy életünket, melynek Isten a kezdete, az Ő dicsőségére fordítsuk”. Ebben látja az ember legfőbb javát is. Ezzel messzemenően egyetértünk, de nem lennénk hűek a mai tudományosság eredményeihez, ha itt megállnánk, vagy ha a továbbiakban csak izoláltan és általánosságban szólunk Isten fenségéről, illetve dicsőségéről. Ma ugyanis elfogadottnak tekinthető, hogy a „majestas” egy komplex valóságnak, a „szent”-nek, pontosabban a „numinóz”-nak egyik mozzanata csupán. Tehát Kálvin, amikor Isten dicsőségét meglátta, akkor valószínűleg: „Isten szentségét” tapasztalta meg.

A „szent” jelentése

Itt egy régebbi és egy újabb szerző tanúságtételét kívánjuk idézni, Rudolf Otto-ét és Paul Tillich-ét. Otto az annak idején nagy érdeklődést kiváltó könyvében kimutatja,¹⁰ hogy sem az Isten lényegét, sem a vallás igazi mélységét nem lehet racionális jelzőkkel, ontológiai megállapításokkal kifejezni, ehhez a „szent” külön kategóriáját kell használnunk. A „szent” tudata mindenütt, de különösen a sémi vallásokban, közelebről a bibliai vallásban nagyon eleven. Itt külön neve van: a „kádós”, és ezt a „hagiosz”, a „sanctus”, illetve a „sacer” szóval lehet visszaadni a görögben, illetve a latinban, de tanácsos egy külön csinált szóval: a *numinosum*-mal jelölni. A „szent”-tel való találkozás az emberben a „függőség érzését”, pontosabban a „teremtésvolt érzését” váltja ki. A „numen praesens” előtt az ember valósággal megsemmisül, por és hamu lesz, ahogy Ábrahám is mondja. A *numinosum*-nak összetevői vannak: a „tremendum” és a „majestas”, illetve a kettő együtt: a „tremenda majestas”, ez támasztja a „teremtésvolt” tudatát. Ezekhez a monumentumokhoz járul azután az „energia”, a kitörő dinamikus erő mozzanata, ami a harag (emet, orgé, ira) formájában mutatkozik meg. A „mysterium” mozzanata is megtalálható benne, ami a „ganz anderes”, a másság, az idegen-volt lenyűgöző hatását kelti az emberben. Végül a félelmissel kontraszt hatásban jelentkezik a „fascinans” mozzanata. Így a *numinosum* hatása félelmes, de mégis vonzó lesz. Az ember reszket előtte, elégtelenséget érzi, mégis ösztönzést érez arra, hogy hozzáforduljon, kielégülést, boldogságot keresve. Ezt láthatjuk a primitív rítusokban, a fejlett istentiszteleti formákban és sakramentális cselekményekben egyaránt, ahogy azt Heiler is kimutatja.

A félelemérzés a „tremendum” előtt elsősorban nem az erkölcsi elégtelenség, vagy a tisztátalanság miatt támad az emberben, hanem a „profán”-nak a szenttel való összeférhetetlensége miatt. Innen a reszketéssel elhangzó kiáltás: „Tu es solus sanctus!” Ézsaiás könyvének kedvelt kifejezése, az „Izrael Szentje”, akinek a harag, emésztő tűz a jellemzője, és mindezek Isten irracionális voltát próbálják kifejezni. A „dicsőség” is ide kapcsolódik. A „dicsőség” annyi, mint hírnév, elismerés. Dicsőséget adni annyi, mint tiszteletet nyilvánítani, előtte leborulni, valakinek úrvoltát elismerni. Idézzük vissza Kálvin kedvelt Igéjét, az Ézsaiás 42, 8-at. Ha Kálvin gondolatrendszerében van valami „őszövet-ségi”, ahogy többen állítják, akkor annak is ebben, a „szent” megértésében van a magyarázata.

A „szent” — Paul Tillich¹¹ szerint — az, ami az embert feltétlenül, léte gyökerében érinti, amit nem utasíthat el, mert mindig feltétlen igénytel jelentkezik. A primitív, mitológikus szemléletben a „szent” a dolgokhoz kapcsolódik, a „szent”-tel való találkozás itt mindig „dolog-élmény” (Dingerlebnis), a dolgok hatalmával való találkozás. A középkorban is, amikor a „sub specie aeternitatis” szemlélet volt az uralkodó, minden a szenttel került kapcsolatba, szakrális kvalitást kölcsönözve mindennek. A reformációban viszont a személyes megszólítottóság lesz döntő, ezért a dolgok hatalma megszűnik, elveszítik sakramentális jellegüket. A szakrális az a vallásos magatartás, amely egy adott valóságnak, dolgoknak, vagy embereknek „szent-voltot”, szentséget tulajdonít, függetlenül azok egyéni jellegétől vagy morális értékétől szentséget közöl velük. A „szent” Tillich szerint kétféleképpen nyilvánul meg. Először úgy manifesztálódik, mint jelenlévő, ami minden cselekvéshez és gondolathoz odacsatlakozik és odakötődik. Másodszor úgy nyilvánul meg a „szent”, mint követelmény (Forderung). Mint ilyen soha nincs befejezve, soha nem tökéletes, de mindig tökéletességre tör és beteljesedést ígér. A „szent”-nek, amennyiben jelenlévő: sakramentális jellege van, rendszerint varázslók, papok őrzik, közvetítik. A „szent”-nek viszont, mint követelménynek: prófétai jellege van, és ebben a szemléletben mindig a „követelt” lesz a dolgok mértéke. A két típus mindegyike a szent lényegének egy elemét hangsúlyozza. A döntő különbség köztük az, hogy a sakramentális szentséget lehet látni, meg lehet fogni, lehet birtokolni, és ez mindig helyhez kötött, központhoz fűződő. A prófétai szentséget viszont csak kérni és akarni lehet, vállalni mint követelményt, és mint ilyen, érthető módon, nem helyhez, hanem időhöz kötött, és benne az idő, főként a jövő a döntő, mert mindig az ígéretekre néz, és ezek az időben valósulnak meg. Részletezve: a sakramentális szentség földhöz kötött, földi hatalomra vágyik, a prófétai ellenben az istenországot és annak igazságát várja. A „szent” — mondja Tillich — valójában a kettős szemlélet feszültségében ragadható meg, a között, ami van és a között, aminek ezután kell jönnie, tehát a „már igen” és a „még nem” között. A kérdés mindig az, hogy a két elem közül melyik kap hangsúlyt. Ha a „már igen” válik hangsúlyossá, akkor a sakramentális jelleg domborodik ki, mint a katolicizmusban. Ha a „még nem”, akkor a prófétai jelleg lesz a döntő, mint a protestantizmusban. A reformáció valójában: reakció volt a sakramentális eluralkodása ellen. Szó szerinti: „A protestantizmus elve a prófétai elv, azaz a Véges mindenféle igényének elutasítása arra, hogy sakramentális szenteléssel az Isten helyére lépjen” (durch sakramentale Weihe an die Stelle Gottes zu treten, 159). Súlyos megállapítás ez, de Tillich nyilván felelősséggel mondja ki, hogy a középkori egyház pontosan ezzel az igény-

nyel lépett föl, és ez haladt tovább és éleződött ki a modern katolicizmusban is. Kálvint lehet másként is értelmezni, de nem kétséges, hogy igazán megérteni csak a „szent”-nek és „prófétának” ebben az összefüggésében lehet.

Kálvin találkozása a „szent”-tel

Ha helytálló az, amit az eddigiekben a „prófétai” (prophetisch) és a „szent” (das Heilige) kategóriákról elmondunk, akkor — szinte függetlenül attól, hogy egész zaklatott, örök harcban eltelt élete a próféták ismert alakját idézi és hatását kelti bennünk — pusztán a kortársak, Béza és Colladon bizonyoságtétele után *ilyen értelemben kell „átértékelnünk” Kálvin saját „vallomását” a megtéréséről.* Ha ő maga megtérést mond, és hozzá hirtelen bekövetkezett megtérést, akkor nekünk nincs se okunk, se jogunk azt másnak venni. *Ha pedig megállapodunk a megtérés tényében, akkor azt — a fentiek után — a prófétáknál látott megtérés értelmében kell elfogadnunk.* És ha maga nem használná is a „hirtelen” (subito) jelzőt, akkor is annak kellene azt mondanunk a prófétáké után, akiknél másféle megtérés el se képzelhető. Ha maga nem szólna is Isten ilyen határozott — a csodával határos változást eredményező — belenyúlásáról életébe, nekünk ezt akkor is észre kellene vennünk. De kifejezetten beszél róla, miért akarnánk mi ezt akkor külső, esetleg sokfelé ágazó hatásokra hivatkozva feleslegessé tenni? Ez így „primitív”-nek tűnik? Nos, Sprenger helyesen jegyezte meg, hogy egyfajta primitívség valóban megfigyelhető Kálvinnál (eine Tendenz zum Primitiven). A primitívség itt egyenlő a biblicitással. Ha ez igazolást kívánna, elégedjünk meg *Bonhoeffer* nyilatkozatával, hogy ez a primitívség a Bibliát minden komolyan vevő keresztyénre jellemző, és ezt ő maga is készséggel vállalja. Ha Kálvin nem említene továbbá, hogy megtérésének a személyes küldetését, sőt egész tanítását meghatározó jelentősége volt életében, akkor mi ezt — mint a „prófétai”-ból logikusan következő — következtetésképpen levonhatnánk. Hiszen „prófétának” mondtuk, vagy nem?

Nagy fontosságot kell tulajdonítanunk annak a megállapításnak, hogy *a próféta nem egy gondolatrendszer fokozatos kifejtésére kap megbízást, hanem arra, hogy egyetlen egy — az adott helyzetre szóló — üzenetet átadjon, azt, amit az „élő”, az őt megragadó Istentől kapott.* Az egyik próféta küldetése természetesen nem független az előtte járókétól, de ebből nem következik az, hogy minden később jövő „epigonjává” válik az előtte járóknak, ahogy azt némelyek Kálvinról is állították. A „prófétai” kategória valósága, eredetisége (sui generis volta) egyszerűen kizár minden ilyen relatív megállapítást, hogy Kálvin küldetése az volt, hogy — a Luther után visszamaradt — „pápás maradványok utolsó maradványát” eltisztítsa (Sprenger). Lehet továbbá beszélni a kapott üzenet kiteljesedéséről, gazdagodásáról, de a megtérést feleslegessé tevő „fejlődésről”. és főként egy — nem is reformatori, hanem csak „reformer” — szolgálatba való lassú belenövésről semmiképpen nem. Sokan megállapították, hogy a reformációban egyfajta „filozófiátlanítás” (Entphilosophisierung) ment végbe, ha ez igaz, akkor ezt nekünk is tudomásul kell vennünk és nekünk is egyszerű fogalmazásokra kell törekednünk. A próféta, amint láttuk, egész életében a „szent”-nek, mint követelménynek a felmutatásáért és tiszteletéért küzd, de még inkább — negative — a „szent” égbekiáltó eltorzulása ellen vív szenvedélyes harcot. Erre kap a próféta személyes megbízást, ha az ézsaiási modellt vesszük, ak-

kor a „szent víziójában”, ha a jeremiásit, akkor a vízió nélküli személyes parancsban. „Ecce dedi verba mea in ore tuo. Ecce constitui te hodie super gentes et super regna, ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipes, et aedifices, et plantes”, Jer 1,10. Ebben a megbízásban az első az, hogy „rombolj”, és csak azután jön, hogy „építs”. És ez volt az első Kálvin küldetésében is. Az igazi „szentségnek” a kívánása, sőt követelése olyan központi helyet foglal el Kálvin gondolatvilágában, és ez arra enged következtetni, hogy *a szent eltorzulásának olyan elretentő megtapasztalásában lehetett része, hogy az egész életére kihatott és egyben a pápás egyházzal való szakításra készítette.* „A próféta a szent jelenlétével való mágikus visszaélés (Missbrauch) ellen harcolt”, ahogy hallottuk. Nos ezt teszi Kálvin is egy életen át. Igaz, ő nem „magischer Missbrauch”-ról, hanem „sacrilegium”-ról beszél, különösen a „hamis sákramentumok”-ról szóló fejezetekben, már az Institutio első kiadásában is. És az erre szóló önálló küldetés bizonyítéka az, ahogy Sprenger is megjegyezte, hogy „nemcsak a római oldalon, hanem az evangéliumi oldalon is” felveszi a harcot, ha erre mutató tendenciát lát. Sprenger a „bábonaságokra” mondja ezt, de nyilván többről, egészen a gyökérig menőről van szó nála kezdettől fogva. Annira döntő fontosságú lett számára a „szent eltorzulásai” ellen felvett küzdelem, hogy — amint a Westphallal folytatott elkeseredett vitája mutatja — még „mesterével” Lutherrel is képes szembe állni ott, ahol a szentségnek a dolgukhoz, a spirituális jelenlétének az „elemekhez” való mágikus hozzátapadását sejtí. *Alaptétele lesz, hogy a Szentlélek: „potentiam suam non alligavit”.*

A próféták megtérésében rendszerint megtaláljuk az „elretentő mozzanatot” (erschreckende Moment). Kálvin konkrétan nem említi ilyet, mint ahogy sok minden nem említi, ami érdekelne bennünket, de következtethetünk ilyenre. Köztudott, hogy 1533 augusztusában egy feljegyzés említi Kálvin nevét azok között a kánonok nevei között, akik nyilvános könyörgést rendeltek el Noyonban a pestis járvány ellen. Azt is tudjuk, hogy ilyenkor körmenetben szokták az „oltári szentséget” végig vinni a városon, hogy az abból kiáradó „istenierő” ellensúlyozza a járványban pusztító démoni erőket. Minek neveznék ezt a vallástörténészek, ha nem „mágiának”? A „szent” teljes eltorzulása ez, sacrilegium. A feljegyzés nem beszél arról, hogy Kálvin személyesen részt vett ezen a körmeneten. De részt vehetett ezen, vagy egy hasonlóan, mert gyakoriak voltak ilyenek abban az időben. Ilyesmink a látása lehetett a döntést és az egyházzal való szakítást kiváltó esemény. Közben elkövetkezett a felszentelés ideje, nem vállalta azt, sőt hamarosan 1534. május 4-én lemondott a Gésine kápolnából és a Pont l’Évêque plébániából származó egyházi javadalmáról, és lényegében szakított a pápás egyházzal, hogy ezután *ne belülről, hanem most már kívülről gyakorolhassa prófétai kritikáját.* A szakítás kényszer volt számára, mert belül maradvány máglyahalál várt volna rá. Így csak könyvét égethették el hamarosan, őt magát nem.

A megtérésnek Noyonhoz kapcsolása részünkről feltételes csupán, sem a helynek, sem az időpontnak nincs különösebb fontossága a lényegre nézve. Az azonban, hogy a „megtérés” a „szentséggel” volt kapcsolatban, bizonyosra vehető, ez nyilván következik abból is, hogy ez lett központi gondolatvilágában, éppenúgy mint a prófétáknál. Tehát, ennyi ebben végeredményben az eltérés másoktól, hogy nem a „dicsőség” egymagában, hanem a szentség, aminek a dicsőség része. Meggyőződésünk, hogy ez adja a megtérésről szóló emlékezésben előforduló nyomós kifejezésnek, „mély mocsár”-nak (e tam profundo luto) helyes értelmét is. Nem

csak „evangéliumi mélypontra” (dépression évangélique) került az egyház, ahogy Ganoczy mondja, hanem „mély mocsárba”, de nem erkölcsi értelemben csak, hanem *hagiológiai értelemben: a szentség eltorzításának a bűnébe esett*, amit a próféták nem szenvedhettek. A régi babonák, varázslások, mágikus szertartások visszatérésének és mindent átható tobzódásának az ideje lehetett ez a kor Franciaországban, és nyilván dúsabb fantáziával és raffináltabban, mint Németországban. A vallást mindig fenyegeti az elpogányosodás. Nem más ez végeredményben, mint a „szent”-nek, teológiai nyelven a kegyelemnek, *eldologiasítása* (Verdinglichung), mint hozzájuk kapcsolhatónak, bennük levőnek, velük járónak feltételezése a gondviselés és az üdvözítés terén egyaránt. Később félreérthetetlenül ki is mondja Kálvin, hogy a *kegyelem és a Szentlélek ereje nem kapcsolódik külső dolgokhoz és egyáltalán nem fogható be azokba* (8.414). Pontosan ez történik abban, amit a „szent” eltorzulásának nevezünk. Jellemző, hogy már az Institutio első kiadásában, megtérése után körülbelül két évvel használja Kálvin ezt a sokatmondó kifejezést, amikor a *pápás egyház „zsinataihoz hozzákapsolt és hozzákötözött Szentlélekről”* beszél.¹² Nos, ez ellen tiltakozott Kálvin mindvégig, elsősorban a „hamis sákramentumok esetében”, amikor személyekhez, anyagi elemekhez, cselekményekhez annyira hozzákapszódik a „szent”, maga a szentség, sőt a Szentlélek, hogy valósággal fogollyá lesz, „infusa gratia”-ként közvetíthetővé lesz, és ezzel elvész a Szentléleknek, illetve magának Istennek a szuverenitása, ami mindennél drágább volt a próféta lelkek számára. Szinte hihetetlennek tűnik, hogy még a *Testimonium Spiritus Sancti*-ről szóló tanításában is ezt tartja szem előtt, amikor — a *distinctio sed non separatio* alapján — kényesen vigyáz arra, hogy a Spiritust annyira hozzá ne kapcsolja a Verbumhoz, tehát a szentséget a Bibliához, a Biblia írott vagy hirdetett szavaihoz, nehogy az „ige-mágia” (Wort-magie) veszélye léphessen fel. De mi lesz a „szakadékkal”, ami az embert így elválasztja attól a magasságban és szentségben lakozó Istentől aki dicsőségét másnak nem adja? Pontosan erre kapunk választ az „epiklézis”-ről tanulmányokban.

Az epiklézis kulcsszerepe

Azt, amiről beszélünk, tehát Kálvin sajátos, prófétai szentség értelmezését, már többen észrevették ott, ahol a legszembetűnőbb: *úrvacsora-tanában*. Van, aki ismerve az előzményeket, azt állítja, hogy Kálvin egész teológiáját úrvacsora-tana határozza meg. Tévedés. Úrvacsora-tanát is szentségfogalma határozza meg, éppen úgy mint egész teológiáját. Werner Krusche, a későbbi evangélikus püspök, nagyon értékes és értékelő könyvet írt: *A Szentlélek munkája Kálvinnál* címen.¹³ Jellemző, hogy a legdöntőbb mozzanatot, az úrvacsora-tan elemzését időhiányra hivatkozva elhagyja, de később elmondja, hogy ez a kritikus pont Kálvin pneumatológiájában, és ezen a ponton nem tudna egyetérteni vele. Rámutat ezzel kapcsolatosan Kálvinnál az ún. „Kontingenz Moment” (Jn 3.8) fontosságára,¹⁴ amely szerint a *Lélek nincs a „médiák”-hoz, eszközökhöz kötve*, még pedig azért, hogy Isten szuverenitását kihangsúlyozhassa és védhesse. Krusche megállapítja, hogy Kálvin ezen a ponton túlmegy az „ubi et quando”-n, és azt nem csak a Lélek hitet támasztó hatására, hanem az Ige és a sákramentumok létezésére (Existenz) is érvényesnek tartja. Itt a „Kontingenz”, tehát a „feltételesség” fogalma Kálvinnál a „transzcendens irányában” értelmezett, holott teológiailag — zár-

ja Krusche a vitát — csak a „kondescendens kontingencia” a legitím (347). Meg kell mondanunk, hogy Krusche nem jutna erre az elmarasztaló ítéletre, ha figyelembe venné, ami ma már nagyon világos a kutatók számára, hogy *Kálvin nem csak a Szentlélek szobadságáról tanít, hanem tud a Szentlélek szolidaritásáról is*, és gyakorlatilag itt mutatkozik meg legvilágosabban a *kondescendencia* és *itt értjük meg igazán az imádság, főként a Szentlélek segítségét kérő imádság, az epiklézis szerepét*. Kálvinnál ott lép be az imádság a dolog folyamatába, ahol a krisztológia pneumatológiába megy át. A pneumatológiában ugyanis megszűnik az, amitől Kálvin mindig rettegett: a kegyelem eszközökhöz való kapcsolódásának a veszélye. A krisztológia alaptétele, hogy Isten emberré, az Ige testté lett. A Szentlélek viszont eljött, de nem lett testté, csak kitöltetik minden testre, sőt lakozást vesz az emberben, de úgy, hogy az ember ezáltal nem lesz egy-lényű Istennel, hanem megmarad teremtménynek. De azt így is elmondhatja a Krisztus által — a Szentlélekkel való „szünmartúriában” —, hogy: Abba, atyám! És együtt munkálkodhat a Szentlélekkel. A Szentléleknek ez az „antropológiai szemlélete” (Bultmann), emberközelsége a Szentlélek szolidaritásának, egyben az epiklézisnek is a lehetősége.

Ganoczy is, amikor kifogásolja Kálvinnál a „transzcendencia” túlhajtását és minden „theandrikus igény” elvetését, akkor mindig az ontológia, illetve a krisztológia talaján marad és *figyelmelen kívül hagyja* azt, ami Kálvinnál a legsajátosabb: *a következetes pneumatológiai látást*, amelyben megszűnik a „krisztomonizmus” veszélye, a „lényegazonosság” helyébe a „pneumatikus koinónia” lép és *egy más fajta, az „inkarnatív”-tól elütő „immanencia” és szentség valósul meg*. Kampschulte után sokszor emlegetik, hogy a „*reverentia ecclesiae*” volt az, ami Kálvint sokáig megtartotta a pápás egyházban, de nekünk az a meggyőződésünk, hogy a „*reverentia sanctitatis*” nagyobb tisztelete és annak munkálni akarása volt az, ami végül is szakításra készítette. És itt nagy a különbség. A római egyház a „teljes szentség” birtoklását vindikálta magának. Luther belenyugodott, hogy az egyház szentsége mindig „rejtett szentség” marad, *Kálvin viszont — éppen sajátos, prófétai szentség értelmezésének megfelelően — egész életében azért harcolt, hogy a szentség — ha töredékesen is — látható legyen a gyülekezet tagjainak életében*, az Ige és a Szentlélek fegyelme alatt. „Senki se szent, csak az Úr!” — mondta. Igen, az ember szentsége éppen ezért mindig csak derivált szentség lehet, amikor kegyelemből Isten szentségének hordozói lehetünk. Kálvin nem elégedett meg, ahogy Brunner is észrevette, az ún. „látszat szentséggel”, ami a reformáció talaján kezdett elburjánzani, amikor — a megigazulást forensikusan értelmezve — a *hívek szentnek tartották magukat*, mivel Isten már annak nyilvánította őket. Egyszerűen megfeledkeztek arról, hogy *éppen ezért kell igyekezniük azzá lenni, lévén a szentség mindig követelmény* (Forderung) a számukra. Ha az igyekezet nem marad észrevétlen, hanem a csodaszámba menő történés, a „lépésről lépésre haladás” mégis végbemegy a hívők életében és Isten szentségének továbbsugárzó lehetnek, *ez soha nem automatikusan, hanem a visszahúzó erővel állandó harcban és mindig könyörgés közben, az epiklézis értelem feletti valóságában megy végbe*.

A megoldást megközelítő próbálkozások közt meg kell említenünk a fiatal belga lelkésznek, Leopold Schümmer-nek a doktori disszertációját,¹⁵ amelyben olyan fontosnak látja Kálvin ekkleziológiájában az epiklézis szerepét, hogy — talán kis túlzással — „az

epiklézis ekkleziológiájának” (une ecclésiologie de l'épiclese) nevezi azt. Kálvinnál, mondja: az *egyház életének és növekedésének permanens eleme az epiklézis*. A Szentlélek mindig munkálkodik az egyházban és annak tagjaiban, de „szabadon és nem automatikusan vagy kötelezően”. Max Thurian is azt írja legújabb könyvében¹⁶ — az eucharisztia, illetve az egyház titkát keresve —, hogy: „Az eucharisztia liturgiája magában foglalja az epiklézist, a Szentlélek segítségül hívását a szertartásra, a kenyérre és a borra, az egész gyülekezeti közösségre, kinyilvánítva ezzel az egyház Istentől való függését az egész sakramentumban, éppúgy mint az egyház egész létében”. Évekkel ezelőtt már mi is rámutattunk arra,¹⁷ hogy Kálvin annyira fontosnak tartotta már szolgálata kezdetén az epiklézist, hogy külön helyet biztosított erre az első genfi kátéjában, és később csak az anabaptisták túlzásai miatt hagyta azt ki a liturgiából. Teljes mértékben egyetértünk Schümmer fenti megállapításával, és méltányoljuk Thurian történeti áttekintését az epikléziszről egy fenntartással: *az epiklézis idegen testnek bizonyul Kálvin teológiájában mindaddig, amíg meg nem ragadtuk nála — a fent kimutatott — „szent” sajátos, prófétai értelmezését*. Mert nem az úrvacsora-tan határozza meg Kálvin egész teológiáját, és nem csak ekkleziológiájában látható tisztán a „feltételeesség momentuma” és az epikléziszre utaltság, hanem mindez a „szent” sajátos, prófétai értelmezéséből következik, és ez hatja át egész teológiáját. De mi végül is a „szent”? Amint Tillich után megállapítottuk, az a legtöbb, a legfontosabb, ami létünk legmélyéig megérint és feltétlen igénnyel lép elénk. *Kálvinnál, éppennyúgy mint a prófétáknál, a szentet, a szentséget mindig mint követelményt tapasztaljuk, mint az élő és szent Isten igényét teremtményeire és megváltottjaira. Ez állandó feszültséget támaszt a között, ami van és a között, aminek lenni kellene*. A sakramentális ellen akkor támad, mint próféta, amikor valaki a szentség birtokában levőnek állítja magát. Itt akkor jutunk el Kálvinig, ha a szentséget nála is — Isten felől nézve — követelménynek tekintjük, az ember felől nézve pedig a kérés, a könyörgés, a Szentlélek segítségül hívása tárgyának látjuk, egyszerre: epiklézisenek.

A „vera pietas” útja

Nem véletlen, hogy Kálvin az Institutio első kiadásában a Ferenc császárhoz írt levelében, annak is mindjárt az elején a „vera pietas”-t említi, és a Zsol-tár kommentár előszavában is ott találjuk ezt, ahol a megtérésről beszél. Az első helyen így: „*bizonyos alapvető oktatást akartam nyújtani, amelyből megtanulhatja mindenki az igaz kegyességet*”. A másik helyen — mintegy megtérése gyümölcset akarva felmutatni — így ír: „*némi izelítőt és ismeretet kapva az igaz kegyességből, égő vágy töltött el, hogy elmélyedjek benne*”. Ha az ember az Institutio óriásra nőtt utolsó kiadását veszi kezébe, első gondolata az lesz, hogy Kálvin mindenekelőtt a reformáció teoretikusa, aki a „sana doctrina”-t akarta kifejteni és minden tévelygéstől megvédelmezni. De megtévesztő ezt gondolni. Mert ha kommentárjait, prédikációit, leveleit és főként a Genfben végzett lelki munkáját nézzük, akkor az igaz kegyesség munkálóját kell benne meglátnunk. Ezért nem aaptalanul állapítja meg róla a francia Benoit, a *Kálvin mint lelkigondozó* című kitűnő munkájában,¹⁸ hogy látása szerint nem mint teológus volt Kálvin igazán nagy, hanem mint a *lelkek pásztora*. Wendel is a lelki gondozást (cure d'ames) emeli ki

nála. Nem kívánjuk a vitát eldönteni, nekünk annyi elég, hogy *nem indokolatlan Kálvinról, mint egy más, a „vera pietas”, valójában az ige szerinti kegyesség munkálójáról szólnunk*. Ganoczy is észreveszi, hogy a „pietas” (une disposition intérieure et spirituelle) milyen fontos szerepet tölt be a fiatal Kálvin gondolatvilágában és későbbi tanításában. Megjegyzi, hogy a „pietas” szó használata nem lutheri elem nála, nem is a „devotio moderna”-ból vette át, hanem valószínűleg Erasmustól, esetleg Faber Stapulensistól való (p. 222). Látásunk szerint itt is többről van szó: a kálvini pietás gyökere a „szenttel való találkozásában” van. Mindig „kitartó erőfeszítést” jelent ez nála, az egész keresztény élet nem más valójában, mint a kegyesség meg nem szakadó gyakorlása, és hozzá nemcsak egyéni, hanem közösségi, pontosabban kifejezetten gyülekezeti formában. és mindig az „*utilitatis fructus*” reményében. „*Tota Christianorum vita quaedam pietatis meditatio esse debet, quoniam in sanctificationem vocati sunt*” (OS 1,1224). Ganoczy helyesen jegyzi meg, hogy itt a „meditatio” nem a „pietas” mély értelmén való elmélkedést jelenti, hanem inkább az újjászületett és megszentelt élet keresését (p. 223). Tartalmát nyilván abban ragadhatjuk meg leginkább, amikor azt kiáltja levelében a király felé: „*mi a Seregek Urát szenteljük meg!*”, szemben azokkal, akik nem ezt teszik. A „pietas”-nak olyan fontossága van, hogy ennek alapján oszlanak az emberek két csoportba: a „pii”, a kegyesek és az „impii”, azaz az előbbieket ellentétébe? De kik ezek közelebből? Az „*impietas*” Kálvinnál alapjában véve „*sacrilegium*”, mely az Isten szent nevét beszennyezi, profanizálja (*sanctum hoc nomen pollut et profanat*, OS 1,108). A pápa — Isten dicsőségét veszélyeztető — főpapi igényét is „*impium sacrilegium*”-nak mondja.

Mindez azt mutatja, újra mondjuk, hogy Kálvinnál többről van szó, mint „une protestation anti-superstitione”-ról, a babonaságok elleni tiltakozásról, ahogy Ganoczy állítja. Valójában Isten szentségének megsértése és kisajátítása elleni tiltakozás ez. A „*vera pietas*” éppen ezért — a „*falsa pietas*”-szal szemben — az a viszonyulás Istenhez, melyben — a prófétai modell szerint — a „szent” ismét a helyére kerül. Olyan kegyesség ez, amely állandóan megmarad dinamikusnak, mert benne „az Isten szeretetéhez kötődő tisztelet, melyet az Ő jótéteményeinek megismerése vált ki, az a szentség ez, amelyre az emberek a gyülekezet megszentelő közösségében buzgón (zealously) igyekeznek, noha tudják, hogy e földi életben nem érhetik azt el”.¹⁹ És itt van a mérhetetlen fontossága annak, amit az egyik francia történész, Hauser „*a kegyesség laicizációjá*”-nak nevez, és Kálvin egyik jellemzőjének tart. Azt jelenti ez, hogy nem csak a papok, vagy az előbbutóbb „kanonizált szentek” kiváltsága az *igazi kegyesség gyakorlása*, hanem *mindenkié, bármely világi foglalkozásban levő ember élhet Istennek odaszánt életet*,²⁰ mert mindnyájunknak egész életünkben Istennel van dolgunk (ut sibi in tota vita negotium cum Deo esse reputet) (Inst. III. 7.2). És ez azért lehetséges, mert a szentség „epikletikus”, elkérhető, mindenki számára elérhető, közvetítő elemektől és személyektől függetlenül. Ennek a kegyességnek a főcélja nem a „theozis”, a „deificatio”, hanem a „glorificatio”. Itt tűnik ki, hogy Kálvinnál az Isten dicsősége szorosan összefügg az Isten szentségével. A későbbi kálvinizmusnak nagy hibája volt, hogy Isten dicsőségét Isten szentségétől elválaszthatónak gondolta, és úgy akarta Isten dicsőségét szolgálni, hogy közben elhanyagolta a szentség kegyességet munkáló, jellemet, életstílust (style of life) formáló ajándékát elkérni. Elmaradt a „szent”-ből éppen az, amit prófétai követelménynek

neveztünk. Az egyház eltávolodott az igazi istenismerttől és nem ismeri többé az „igazi kegyességet” (2.38), hangzott Kálvin vádja a maga idejében, de jó ezen elgondolkodni ma is. A későbbi református egyházban is a statikus szemlélet lett általános, elmaradt az istenismeret egész életre kiható (life-controlling) ereje. *Nem csak tudni kell Istenről, hanem tetszése szerint is kell élni.* „Nincs nagyobb boldogtalanság, írja Katekizmusában, mint elmulasztani Isten szerint élni” (*vivre selon Dieu*).

Az „epikletikus” szemlélet, amit megpróbáltunk felvázolni, pontosan ezt állítja vissza, mert nem más az, mint élő dialógusban (un constant dialogue) élés az élő Istennel és az Ő Krisztusával, a Szentlélek által. Így jutunk el ismét oda, ahonnan Kálvin — feltételezésünk szerint — a „szent”-tel való találkozásként értelmezett megtérésében elindult. *Rádöbrent és megértette, hogy különbség van a szentség értelmezésében a Szentírás és a középkori egyház között. A középkori egyház szentségfogalma szakramentális volt, csak statikus, papi, manipulálható szentséget ismert. Lutheré messze távolodott ettől, ő a megigazult ember által gyermeki bizodalomban — a megígért kegyelemre csendben várakozó — fiduciális szentségről tanított. Kálvin pedig a kérő, zörgető, a próféták dinamizmusát tükröző epikletikus szentséget ismerte meg, mely egy más, az egész életet átható, szolgálatra mozgósító kegyesség erőforrása lett. A kiindulási alap a bibliai felismerés volt: Domine, Tu es solus sanctus! Emberek szentsége ennek fényében mindig csak derivált szentség, de mint ilyen mégis életet, jellemet formáló, az ember egész világára kisugárzó valóság, a Szentlélek által. A múltból átlépve a jelenbe, elmondhatjuk, hogy mindez rendkívül hasznossá válhat az „ökumenikus törekvésekben”, ahol „új érzékenység jelentkezik a Szentlélek személye és munkája iránt.”²¹*

Dr. Békési Andor

JEGYZETEK

1. Zsoltár kommentár, 1557. CO. 31. 21 „Ac primo quidem, cum superstitionibus papatus magis pertinaciter addictus essem, quam ut facile esset e tam profundo luto me extrahi, animam meum, qui pro aetate nimis abducrat, subita conversione ad docilitatem subegit. Itaque aliquo verae pietatis gustu imbutus tanto proficiendo studio exarsit”. — 2. Ganoczy A., *Le jeune Calvin. Genèse et évolution de sa vocation réformatrice*. Wiesbaden 1966. 391. l. — 3. Strohl, H., *La pensée de la Réforme*, Neuchâtel 1951. 1. 22. kk. — 4. Ganoczy, Id. m. 271—304. Ganoczy, A., *Calvin. Théologie de l'Eglise et du ministère*. Paris 1964. Itt szerző összeférhetlenségekről beszél, melyek egy része történeti tényezőkből magyarázható, elsősorban a túlságosan statikus és intézményesült középkori

egyház állapotában. Az összeférhetlenségek általánosságban a következők G. szerint: 1. Kálvin elűzött transzcendenciája, amely lehetlenné teszi az embernek az istenivel való találkozását. 2. A hagyományt teljesen mellőző „sola Scriptura”. Az ekkleziológiában az ellentétek ezek: 1. A predestináció konstitutív szerepe az egyház létrejöttében. 2. Az „in Christo”-ban lételégtelen, „forenzikus” magyarázata. 3. Legfőképpen pedig Kálvin „pneumatikus dinamizmus”, ami a kegyelem immanenciáját és az ordinációban nyert „character indelebilis”-t lehetlenné teszi, 123. 404 lapok. Ganoczy míg egyfelől „befejezetlenségek”-ről és „habozásokról” beszél Kálvin gondolatrendszerében, ugyanakkor „nyitásokról” (ouvertures) is. Valóban vannak ilyenek Kálvinnál, de az igazi nagy „nyitás”, ami nemcsak megtérést, úrvacsorai szemléletét, hanem egész teológiáját meghatározta: a szentség epikletikus értelmezése volt. G. ezt írja: Kálvin „sok elemét megőrizte az integrált katolikus tradíciónak, de ezeknek gyakran egyoldalú hangsúlyt adott, így felforgatta a keresztyén üzenet egyensúlyát” (404). Közélebb állna az igazsághoz, amint látni fogjuk, hogy a középkori egyház tanításának egyensúlyát forgatta föl Kálvin. — 5. vö. 2. jegyzet — 6. Sprenger, P., *Das Rätsel um die Bekehrung Calvins*. Neukirchen 1960. — 7. Werdermann, Th., *Calvins Lehre von der Kirche in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Leipzig 1900. — 8. Nigg, W., *Prophetische Denker*. Zürich 1947. — 9. Heiler, Fr., *Das Gebet. Eine religionsgeschichtliche und religionspsychologische Untersuchung*. 1923. — 10. Otto, R., *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen*. 1906. — 11. Tillich, P., *Gesammelte Werke. Band III. Das religiöse Fundament des moralischen Handelns*. Stuttgart. 1965. 91. 150—55. lapok. és *My Search for Absolutes*. New York 1967. — 12. *Institutio* 1536. Ford. Dr. Victor János. 283. lapon — 13. Krusche, W., *Das Wirken des Heiligen Geistes nach Calvin*. Berlin 1957. 8:414 (Quatre sem). „Vray est que la grace de Dieu n'est point attachée et la vertu de Son Esprit n'est point enclose ni aux Sacramens, ni a toutes choses externes, qu'il ne puisse besongner, quand il luy plaira”. Id. Krusche 27. 342. lapokon. — 14. Ganoczy is a Calvin, *théologie* c. könyvében többször visszatér K. „pneumatikus dinamizmusához”. Felismeri nála a Szentlélek „par excellence” „konjunktív szerepét”, mellyel az ember romlottsága és az Isten másolta, dicsősége közt tátongó úrt kívánta kitölteni (103). A katolikus szemléletben nem lát mást K., mint a „mágia” kísértését (incantationibus magicis), amikor megpróbálják odakötni (alligare) — testi módon — az istent az emberhez, egyfajta téves „eldologiasítás” (chosification) ez a lényeg szerint spirituális kegyelemnek, megcsorbitása annak végtelen dinamikus erejének, Aki „potentiam suam non alligavit” Elismeri G., hogy éppenúgy, mint a „megigazulásban”, K. elutasít itt is minden „habitus”-t, az isteninek az ember által való posszedálását, birtoklását (p. 124.). „Gratiam sacramentalis alligari” — nem lehet, OC 7:701. A „kooperatio” és minden „mediation ecclesiale” lehetőségét elveti Kálvin (p. 411). — 15. Schümmer, L., *L'Ecclesiologie de Calvin*. Bruxelles. p. 51. — 16. Thurian, Max, *Le mystère de l'eucharistie. Une approche oecuménique* Taizé-Paris 1981. — 17. Békési A., *Református tanítás a Szentlélekről*. Bpest 1978. 74. lapon. — 18. Benoit, J. D., *Calvin, Directeur d'Ames*. Strassbourg 1944. Ezt írja: „Institution est un livre de piété”. Kálvinnál a teológia; a kegyesség szolgálólánya (la servante de piété). A cél: c'est la sainteté de la vie” (IC IV. 12). — 19. McNeill, J. T., *The History and Character of Calvinism*. New York 1907. p. 458. — 20. Boisset, J., *Sagesse et sainteté dans la pensée de Calvin*. Paris 1959. Elmondja, hogy Kálvin az „életszentség” (kegyesség) mindig a cselekvésre irányul. kerüli a túlzást, a mértékletességet gyakorolja. a hívő ember odaszánt életét Isten akaratához szabja (Ser CXXII. sur Deut). „A szentség nemcsak Isten felé irányul az ember részéről, hanem a másik ember felé, Istenben. Az a szent, aki azt a szeretetet, amit Isten ad és azt bárkivel, a távolival éppenúgy mint a közelivel megosztja, a Lélek rendelkezéséből”. — 21. Vischer, L., *La théologie du Saint Esprit dans le dialogue entre l'Orient et l'Occident*. Taizé-Paris 1981. p. 24.

Az igehirdetés kommunikációs problémái

Manfred Josuttis az utóbbi évek homiletikai irodalmát áttekintő s egy jövőendő homiletika körvonalait felvázoló, értékes ösztönzéseket adó referátumában írja, hogy Bohren erősen dogmatikusan tájékozódó homiletikájában a kommunikációkutatás kérdéseivel foglalkozó fejezetek valósággal *idegen-testként* hatnak.¹ Napjaink homiletikájában immár szinte pontosan fordított a helyzet. A kommunikációkutatás és általában az ún. cselekvéstudományok alapján tájékozódó, empirikus homiletikában (pszichohomiletikában) az itt-ott szerényen megbúvó *dogmatikai* utalások hatnak idegen testként! Napjaink homiletikája egyre több elmélyült figyelmet szentel az igehirdetés kommunikációs kérdéseinek. Indoklás: „Az emberek nagyrésze nem érti amit az egyház mond és tesz; hogy mit is jelent az egyház az egyes ember és mindenki számára; de az

egyház sem érti ugyanakkor, amit az emberek nagyrésze mond és tesz.”² Az egyház számára jelenlegi világhelyzetében *fundamentális* feladat az evangélium kommunikációja feltételeinek, lehetőségeinek keresése. Jelen dolgozattal is e fundamentális feladatunkhoz, pontosabban szólva: adósságunk törlesztéséhez szeretnénk hozzájárulni.

Témánk körülhatárolása érdekében annyit azonnal szükséges előrebocsátani, hogy mi itt és most igehirdetés alatt a vasárnap délelőtti gyülekezeti istentiszteleten hangzó *prédikációt* értjük elsősorban. Nemcsak azért, mert a keresztyén ember egész *hétköznapi élete* is igehirdetés, legalábbis elvileg! Nemcsak azért, mert Krisztus egyházának *puszta létezése* is, sőt *minden életfunkciója* igehirdetés valamilyen módon. Nemcsak azért, mert magának a szóbeli igehirdetésnek is

több formája van, gondoljunk csak az *evangélizációra*, a *kazuális prédikációra*, és a *rádiós igehirdetésre*, mely homiletikai műfajok között már a klasszikusnak számító *tegnapi* homiletikák is különbséget tesznek. Hanem azért, mert az igehirdetés *kommunikációs* problémáit vizsgáljuk. A kommunikációkutatás egyik legfontosabb homiletikai haszna pedig éppen az a felismerés, hogy nem lehet mintegy „egy kalap alatt” elintézni a szóbeli igehirdetés különböző műfajainak kommunikációs problémáit éspedig az ún. kommunikációs faktorok, pl. a hallgatóság minőségi különbségei miatt sem. Koncentráljunk azért most csak a *gyülekezeti igehirdetés* kommunikációs problémáira. Annál is inkább, mert mi, gyülekezeti igehirdetők mégiscsak az igehirdetésnek ezen a területén éljük át a prédikációnak manapság újra sokat emlegetett krízisét. Az idevonatkozó legfrissebbnek számító külföldi szakirodalom³ eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Az igehirdetés kommunikátora

Az igehirdetés kommunikációtudományi vizsgálata mindenekelőtt arra figyelmeztet, milyen sok múlik az evangélium kommunikálásában *magán az igehirdetőn*!⁴ Emberileg szinte őrajta áll vagy bukik a prédikáció sikere (Piper). Nem mellékes pl. milyen *eszményképei* vannak a prédikátornak (nagy igehirdetők, teológusok, írásmagyarázók, Luther, Schweizer Albert, Bonhoeffer, Barth, Lüthi, M. L. King). De még ennél is fontosabb, mennyire éri át sajátoságos helyzete *feszültségét*: egész személyiségével áll a tradíció és a szituáció között. Kommunikációtudományi szempontból az igehirdető nem egyszerűen csak szócső, herold vagy postás, hanem *tanú!* Az a hivatása, hogy emberek előtt bizonyosságot tegyen az *öt magát is* megragadó evangéliumról. Ugyanígy azonban *reprezentáns* is kell legyen éspedig: a hallgatóság, a textus, az egyház és az istentisztelet reprezentánsa. Az evangélium sikeres kommunikációja sokban múlik azon, mennyire van tudatában az igehirdető annak, hogy az ember nemcsak szomjúhozza a híreket, de ő maga is híradás (Bastian). Hogy milyen jelentős szerepe van minden kommunikációban a *személyiség kisugárzásának*. Hogy az igehirdető saját hivatásértelmezése, önmagáról alkotott képe, belső konfliktusainak személyes fel, illetve fel nem dolgozása verbálisan vagy metakommunikatív, milyen jelentős mértékben határozza meg a prédikátor viselkedését és viszonyulását hallgatóihoz? S hogy legalább ilyen mértékben határozza meg a prédikáció „sikerét” a gyülekezet által kialakított kép a prédikátorról? Ezért kell újra meg újra felvetni a további kérdést, megtörtént-e már az igehirdető életében a *nagy önmagára-eszmélés*: ki is vagyok én valójában és kinek kellene lennem? E gyógyító öneszmélésben sokat segíthet nemcsak az ún. *mélylélektani meditáció* (melynek segítségével eljuthatunk egészen a Selbst központi archetypusáig, ti. a Krisztusig), hanem a meditáció szűkebb értelemben vett *evangéliumi útja* — a *pro me személyes átélése!*

Az igehirdetés *hitelreméltósága* szempontjából döntően fontos a kérdés, mennyire lett az általam hirdett üzenet a sajátommá? Alapszabályként fogalmazható meg minden prédikátor számára: Nem lehet másnak a szavát (a verbum alienumot) hitelreméltóan továbbadni (közölni, kommunikálni) addig, amíg az engem személyesen meg nem ragad s nem lesz a saját, tulajdon szavamám. Nem véletlen, hogy az újabb homiletikai eszmélődés már monografikusan is foglalkozik a *predikáció személyességével*.⁵ Mivelhogy úgy mond: „Népegyházi gyülekezeteink nagyrésze nem

azért emigrált istentiszteleteinkről, mert teljesen közömbössé lett a keresztyén igehirdetés iránt. Hanem ez az emigráció *reagálás* arra a manapság uralkodó igehirdetési módra, melyben gyakran dogmatikai előítéletekből — a prédikátor személye is, de az éghallgatók személye is háttérbe szorul.” (A. Denecke, im. 8).

A kommunikáció eszközei (médiumai) az igehirdetésben

Kommunikációtudományi szempontból az evangélium istentiszteleti kommunikálásának első eszköze a Szentírás, az Írás szövege, a prédikáció textusa. A textus mindig grammatikai, lingvisztikai probléma is. Ámde ennél is nehezebb probléma az a tényállás, hogy a Biblia szövege eredetileg nem az egyház mai prédikációjának textusa akart lenni, hanem maga is prédikáció (Marxsen). Textusként való használata tehát már eleve megváltoztatja (-tathatja!?) a szöveg eredeti formájának intencióját és funkcióját. A Bibliában található prédikációkból az apostoli iratok kanonizálása által lett prédikációs alapszöveg. A homiletikai kérdés ebből ered, a Biblia melyik szövegrészlete használható tulajdonképpen prédikációtexturnak? Egyes vélemények szerint *minden* bibliai szövegrészlet. Mások szerint viszont csak *válogatott* részletek. Kommunikációtudományi szempontból az a döntő, mennyire közvetítik az egyes szövegrészletek a Biblia *központi* mondanivalóját, mennyire felelnek meg az adott homiletikai szituációnak s mennyire lett részese maga az igehirdető a Biblia és a szituáció kapcsolatának?

Az istentiszteleti igehirdetés másik „médiuma” (eszköze) maga a *szószéki prédikáció szövege, ill. nyelve*. Egyáltalán nem mellékes, milyen nyelven közvetítjük az evangéliumot, éspedig azért nem, mert a sokoldalú és beható felmérések eredménye szerint a mai gyülekezetek számára még mindig *az öröklött vallásos nyelv* az evangélium eredményes közlésének eszköze.⁶ Az az ember, aki ma vasárnap reggel úgy dönt, hogy istentiszteletre megy, a templomban nem azzal a terminológiával kíván találkozni, amit egész héten a világban sokszor túrni kénytelen. Sokkal inkább arra a *rejtettségre* vágyik, amit lélektanilag a vallásos nyelv öröksége biztosít és teremt meg a számára. A vallásos nyelv sajátos tulajdonsága azonban a *képes beszéd*. A kép feladata nem a transzcendens kiábrázolása, hanem a prédikáció tárgyának szemléltetése. Úgyhogy a prédikáció képei tulajdonképpen mindig csak a szöveg összefüggéséből érthetők. A képek az információon túl további összefüggésekre utalnak, asszociációs erejük van. A kommunikáció szempontjából nem lehet eléggé hangsúlyozni a kép, a metafora, a példázat funkciójának jelentőségét a prédikációban!

Igen nagy jelentősége van a prédikációban azoknak az általános nyelvhasználatba áttent bibliai fogalmaknak, amelyek szinte már archetypusos erővel rendelkeznek: özvív, bábéli toronyépítés, Gecsemáné, Gologota, Jób, Jónás, Júdás. Ezek és a hasonló kifejezések (feltámadás, mennyrszág, üdvösség stb.) egészen sajátosság asszociációs térrel és különösen messzeérő integrációs erővel rendelkeznek. A képek tudatos felhasználása mellett tudnunk kell élni a *szavak* érzelmi jelentőségére vonatkozó felismerésekkel is. Csak egy alappéldát! Ez a szó, hogy *apa* teljesen *közömbösen* hangzik. Ez a szó, hogy *atya*: tiszteletet ébresztően, *ünnepélyesen*. Ez a szó azonban, hogy *papa* már a családi kör meleg hangulatát ébreszti. (Csak zárójelben: az USZ-i nyelvészet szerint a Jézus által Istenre oly előszeretettel használt *abba* szó tulajdonképpen ma a *papa* variánssal volna visszaadható!).

Itt kell felhívjuk a figyelmet a prédikáció *struktúrájának* (felépítésének, elrendezésének) jelentőségére is. A meggyőző kommunikáció elengedhetetlen feltétele a közlemény *megszervezése*, — tanítja a kommunikációkutatás.⁷ Itt azonban már nem a régi értelmű ékesszólás szabályairól (ágaztatás, partitio stb.) van szó, hanem az ún. *új retorika* szempontjainak figyelembevételéről.⁸ Ami azt jelenti, hogy egy sajtóságos lélektani út fokozatainak végigjárásáról. E fokozat a szakírók szerint⁹ a következő: 1. *A motiváció fokozata*: a prédikáció nem egy általános probléma, hanem a gyülekezet szituációjából vett tapasztalás felvetésével indul. A hallgatóknak azonnal érezniük kell: itt rólam van szó. 2. *A probléma behatárolásának fokozata*: itt kell világossá tenni racionálisan a probléma *magvát*. 3. *A kísérletek és tévedések bemutatásának fokozata*. A hallgatóknak itt kell felismerniük, miért volt eddigi próbálkozásuk eredménytelen. 4. *A megoldás felkínálásának fokozata*. Itt nyújtjuk a textus üzenetét, a hit feleletét a hallgatóság kérdésére és keresésére. Cél: utat egyengetni a hallgatóknak konfliktusai megoldásához. 5. *A megoldás megerősítésének fokozata*: a hallgatóság fogadja el gondolkodva az általunk felkínált megoldást, hogy megszabaduljon a megoldáskereséssel együttjáró bizonytalanságtól. E fokozatok alkalmazására érdekes példákat nyújt nemrégien megjelent könyvecskéjében Dietrich *Stollberg*.¹⁰

Az igehirdetés szituációja

Minden kommunikációs folyamat lényeges tényezője a kommunikátoron és a médiumokon kívül a szituáció. Ebből a szempontból az általunk tárgyalt igehirdetési műfaj, a vasárnapi prédikáció direkt homiletikai szituációja a templomi, gyülekezeti *istentisztelet*. Kommunikációtudományi szempontból egyáltalán nem közömbös tényező az istentisztelet *ideje*. Más hangulata van a vasárnap *délelőtti*, a vasárnap *esti* vagy a hétköznap *esti* istentiszteletnek. Ugyanilyen jelentős tényező az istentisztelet *helye*. Az ún. szakrális térnek egyszerre van *vonzó és távolságtartó* hatása. A gyakran megemelt szószerk aláhúzza a prédikáció monologikus jellegét. A mai istentisztelet szituációját évszázados tradíciók, népegyházi elvárások, rituális kommunikációs folyamatok s a mindinkább csökkenő nyilvánosság jellemzi. (Az istentisztelet kommunikációtudományi vizsgálatával külön több mint háromszázoldalas monográfiában foglalkozik Werner *Jetter*.¹¹)

Az igehirdetés szituációja azonban *történelmi szituáció* is. Az igehirdetés nemcsak a bibliai szöveg történelmi szituációjához van hozzákötve, de a gyülekezet adott, konkrét szituációjához is. A kommunikáció szempontjából a homiletikai probléma az, hogyan és mi módon lehetne a bibliai szituációhoz kötött ige — *igévé a mai szituációban is?* E kérdésre a mai homiletikában sincs recept, csak útmutatás. Az egyik figyelemztetés az, hogy nagyon is komolyan kell vegyük a *különbséget*, ami fennáll az akkori és a mai szituáció között. A másik az, hogy a prédikációnak mindig a szituációhoz és nem a szituációról kell szólni. A prédikáció akkor szól a szituációhoz, ha *konkretizál*. A prédikáció pedig konkretizál akkor, amikor 1. *dokumentál*, 2. *informál*, 3. *motivál*. Tehát nemcsak egy elvont (absztrakt) gondolat szemléltetéséről van szó a prédikációban vagy egy gondolat hasznosításáról a helyes cselekvés tanácsolásának értelmében. Sokkal inkább az *ige és szituáció összefüggésének felmutatásáról*. A konkretizálásban derül ki, hogy Isten igéje nem általános igazság, időtlen bölcsesség, hanem Isten akaratának érvényesítése a mában! A tulajdonképpeni

konkretizáláshoz *magá a textus* adhatja a legtöbb indítást. De a szituáció átélése hozzásegíthet a textus jobb megértéséhez.

Az igehirdetés hallgatósága

A gyülekezetről, mint az evangélium kommunikációjának *felvevőjéről* már magunk is több helyen írtunk.¹² Ezért itt most csak a legfontosabb szempontokat foglaljuk össze. A sikeres kommunikáció egyik döntően fontos feltétele a már említettekén túl annak világos ismerete, *kinek* prédikálunk? A hallgatóság, helyesebben gyülekezet ismerete kommunikációtudományi szempontból jelenti először is a gyülekezet *önértelmességének* egzakt ismeretét. Jelenti azonban a *hallgatás törvényeinek* pontos ismeretét; a hallgatóság alapbeállítottságának, stabilizálás-igényeinek, a szelektálás mechanizmusának ismeretét. Továbbá még jelenti az éppen jelenlevő gyülekezetnek ismeretét, a velük való mindennapi, testvéri bizalmas kapcsolat alapján. Ugyanúgy hozzátartozik azonban a hallgatóság ismeretéhez az istentiszteleten jelenlevő *különböző csoportok* ismerete is. Ezeknek az ismereteknek az együtteséből adódik a hallgatóság *elvárásainak* ismerete, az előítéletek, a megértési akadályok, a védekezési mechanizmusok, a textussal vagy témával szembeni lehetséges félreértések, elzárkózások és feltárukozások ismerete. A hallgatóság ilyen ismerete segíthet csak hozzá a hallgatóság motiválásához s így a hallgatóság ismerete szabja meg végül is, hogyan rendezzük el prédikációnk anyagát úgy, hogy mondanivalónk utat találjon hallgatóinkhoz (vö.: *D. Stollberg* prédikációival!). A homiletikának még sok tanulnivalója van az ún. *tanulási-lelektanból*, hogyan és mimódon kell a hallgatók kérdéseit és ellentmondásait elfogadni (érezkelni), azok feldolgozását megkísérelni, sőt megoldás felé segíteni, úgy hogy közben ne veszítsük el a hallgatóságunkat. Sőt mindvégig tartsuk szem előtt alapvető beállítottságukat. Az evangélium kommunikálása szempontjából kívánatos (ahol lehetséges) a prédikáció *megbeszélése* az istentisztelet után.

Az igehirdetés tartalma

A kommunikációkutatás alapkérdései (ki, hogyan, hol, kinek, mit közöl) talán a legfontosabb éppen az utolsó, a *mit?* A meggyőző kommunikáció alapvető feltétele a közlemény jelentősége, értéke és az arról való meggyőződés. Ebből a szempontból az igehirdetés tartalma (quidje) ambivalens. Némelyek számára *boldonság*, mások számára *azonban Istennek ereje* (vö.: 1 Kor 1,18 kk). Illetve, precízen fogalmazva, Isten ereje *keltsen legyen!* Napjaink egyházi életének egyik leggyötrelmesebb homiletikai problémája éppen az, hogy miért nem bizonyul igehirdetésünk Isten erejének éppen az istentiszteleti gyülekezet életében?

Az újabb homiletikai kutatás behatóan vizsgálja tehát először is azt a kérdést, *mik az akadályai magában a prédikációban* az evangélium hathatós kommunikálásának? Az igazán gazdag anyag (vö.: Lerle, Piper, Klaus, Hasselmann stb.) legfontosabb felismeréseit a következő tételekben foglalhatjuk össze: 1. Az evangélium hathatós kommunikálásnak egyik nagy akadálya a *semmitmondó* prédikáció. Az, amelyik lépten nyomon „a mai emberről” „sok emberről” „minden emberről” beszél, ahelyett, hogy Istenről beszélne! Az, amelyik talán érdekes leírás is adja a szituációnak, de nem sokat tud kezdeni a textusával. Legfeljebb annak szavait, kifejezéseit ismétli. 2. Az evangélium hat-

hatós kommunikálásának másik nagy akadálya az *absztrakt* (elvont) prédikáció. Ez az, amelyikben véletlenül sem akad egy kép, hasonlat, költői idézet. Annál több azonban benne a fogalom: igazság, békeesség, szolidaritás, Isten országa, megigazulás, szentség, engedelmesség. Intellektualista. Doktrinér. Minden, csak nem a hallgatóság (gyülekezet) *személyes megszólítása!* Amit mond, igaz! Megüti a dogmatikai, hitvallási mértéket. Csak a bibliai mértéket nem. Mivelhogy a Biblia — megszólító könyv! 3. Az evangélium hathatós kommunikációjának harmadik akadálya a *túlsűrített prédikáció*. A gyülekezeti igehirdetés e szövegtípusára az információk áradása a jellemző. Itt azután nincs gondolatszegénység! Itt nincs „blabla”! A legújabb teológiai kutatások eredményei ötvöződnek a modern filozófusokkal folytatott vitával. Az igehirdető csak úgy kapásból hosszan idéz részleteket a világirodalom (a gyülekezet nagy része által sajnós egyáltalán nem ismert) gyöngyszemeiből. Az orvostudomány és atomfizika, a meteorológia és pszichiátria, a biológia és csillagászat legújabb eredményei jelennek meg a prédikáció képernyőjén. Csak — csak éppen a kérépma tűnik el! Valahogy úgy, mint a sokat emlegetett falusi keresztelőkön, amikor a templomból hazatérő ünneplő rokonság bundái alatt találták meg a frissen keresztelt újszülöttet!

Fel kell vessük azért a kérdést, mit tehetünk emberileg a prédikációért? Azért, hogy tartalma, quidje valóban a Krisztus felszabadító, gyógyító, üdvözítő evangéliuma maradjon? Hogy prédikációnk — *evangéliumhirdetés* legyen? A kommunikáció eredményeit figyelembe vevő mai empirikus homiletika az alábbi alaptételeket ismerte fel: 1. Legyen a gyülekezeti igehirdetés *pozitív* prédikáció! Nemcsak abban az értelemben, hogy kerülje vagy törölje a negációkat (Szentlélek *nélkül* olyanok vagyunk, mint a hajó vitorla *nélkül*) s beszéljen pozitívumokban (a Szentlélek a hívők életében olyan, mint a hajón a vitorla). Hanem abban az értelemben, hogy *a hit lehetőségeiről*, a keresztyén élet *szabadságáról*, az élet szépségéről, értékéről, a hálaadásra készítő ezer és egy motívumról beszéljen inkább, mint az ember nyomorúságáról, bűnéről. Az evangélium meglepő üzenete — *a bűnbocsánat!* 2. Legyen a prédikáció *konkrét!* Már Luther észrevette, hogy amikor a megigazulásról prédikál az egész templom köhög, vagy alszik. De bezzeg amikor történetet vagy példázatot mond, mindenki feszülten figyel. A prédikáció — vonja le a konzekvenciát a homiletika — akkor ragadja meg a mai gyülekezetet, ha érzékeli, hogy a keresztyén hit kijelentései, tézisei az életrevalóság problémái szempontjából fontos kijelentések

(Hirschler).¹³ 3. Legyen a prédikáció — *személyes!* Azaz: merje azt mondani, hogy *én*, legyen szabad a hallgatók véleményétől, beszéljen egyértelműen, párbeszédet folytasson a hallgatósággal, legyen tekintettel a gyülekezeti tagok én-jére is, legyen szerény!¹⁴

Summa summarum, megállapíthatjuk Werner Jentsch-csel, hogy a homiletika a kommunikációkutatás, a kibernetika, az információelmélet, a lingvisztika és az újonnan felfedezett retorika (újretorika) területéről új énem lényegtelen impulzusokat nyert.¹⁵ Ugyanakkor azonban Jentsch-csel egyetértésben, de tőle függetlenül is az a véleményünk, hogy az evangélium hathatós (siker) kommunikációja, ami alatt a gyülekezet *megtérsését, épülését, Krisztus testévé formálódását és miszsióját* értjük, minden emberi tényező érvényesülése mellett is, végsősoron *a Szentlélek csodája*. Tudatában vagyunk, hogy napjaink empirikus homiletikájában a *pneumatológia* hat ama bizonyos *idegen testként!* A magunk részéről azonban készek vagyunk az empirikus homileták kritikáját is vállalni. Mert nemcsak az *első pünkösd* történetéből, nemcsak a keresztyén *igehirdetés* történetéből, de saját, immár több mint negyedszázados igehirdetői gyakorlatunkból is úgy látjuk, hogy *az evangélium kommunikálásának csodája Isten Lelke által lehetséges csak*. A Szentlélek a kommunikáció Lelke is! Ezért minden igehirdetés alapvető kommunikációs problémája az, mennyire tényező az igehirdetés szolgálatában Ezékiel epiklézise: „A négy szelek felől jöjj élő Lélek!”

Dr. Boross Géza

JEGYZETEK

1. Materialien zu einer künftigen Homiletik. VuF 1978, 2:21 kk. — 2. Kommunikation in der Kirche. Hrsg. von B. Klaus, 1979. Gütersloh: 12. lap. — 3. A Klaus és társai által kiadott a fentebb említett kötetben kívül csak mint legfontosabbakat említjük a következőket: N. Hasselmann, Predigtthilfen und Predigtvorbereitung. Gütersloh, 1977. — E. Lerle, Grundriss der Empirischen Homiletik. Berlin 1974. — H. J. Thilo, Psyche und Wort. Göttingen, 1974. — Die Predigt als Kommunikation. Hrsg. J. Roloff, Stuttgart 1972. — H. J. Piper, Predigtanalysen. Göttingen 1976. — E. Winkler, Kommunikation und Verkündigung. Berlin 1977. — 4. Vö.: Piper és a szakirodalom idevonatkozó fejezeteivel! — 5. A. Denecke, Persönlich predigen. Gütersloh 1979. — 6. Vö.: Klaus i. m.128, továbbá: H. A. Oelker, Der Hörer der Predigt, az Aufgabe der Predigt, Darmstadt 1971 c. kötetben: 407 kk. — 7. E. P. Bettinghaus, A meggyőző kommunikáció, a Kommunikáció I. Bpest 1977 c. kötetbe: 167 kk. — 8. N. Maccoby, Die neue „wissenschaftliche Rhetorik“ A Grundfragen der Kommunikationsforschung. Hrg. von Schramm, Juventa c. kötetben: 55 kk. — 9. H. Arens, Die Predigt als Lernprozess, München 1972. — Uő. és társai: Positiv predigen, München 1977. — 10. D. Stollberg, Predigt praktisch. Göttingen 1979. — 11. W. Jetter, Symbol und Ritual. Göttingen 1978. — 12. Dr. Boross Géza, A ker. kommunikáció és információ, ThSze 1979: 139. — Igehirdetők Kézikve. 294. — 13. Hirschler, Konkret predigen. Gütersloh 1977. — 14. Denecke i. m. — 15. W. Jentsch, Prediger und Predigt, Gütersloh 1978.

A katolikus katechézis világhelyzete II.

Katolikus katechézis Amerikában

Észak-Amerika

Az *Egyesült Államokban* 1972-ben 9000 katolikus iskola 3 millió diákkal működött. Ezekben az iskolákban intenzív hitoktatás folyik. Sok helyen minden tanítási napon van hittanóra. Az egyház és állam szétválásztottsága miatt az állami iskolákban egyáltalán nincs hitoktatás. Az állami iskolába járó katolikus gyermekek számára külön hitoktatási szervezet jött létre egy, még a tridentini reform által kezdeményezett és X. Pius által felújított testület, a *Confraternity of Christian Doctrine* (CCD) szárnyai alatt. Ez az oktatás a hétköz-

napok esti óráiban, szombat meg vasárnap délelőtt folyik a plébániai iskolák tantermeiben. A hitoktatók túlnyomó többségben önkéntes felnőtt világiak. He-lyenként apácák és a plébánia papjai is segítenek a munkában.

A Zsinaton született az a felismerés, hogy a hitben való növekedés életre szóló feladat, s nem korlátozódhat az iskolás korra. Egyre nagyobb hangsúlyt kap a plébániák életében a *felnőttek* oktatása. Különböző korosztályú felnőtteknek szerveznek bibliikus, dogmatikai, gyermeknevelési, lelkesítő kurzusokat. Különös hangsúly van a lelkesítésben. Olyan tanfolyamon is pl.

ahol a téma: hogyan legyenek a szülők jobb szülők, először nem annyira a nevelési módszereket hangsúlyozzák, hanem a lelkeség színvonalának emelésére törekednek. Egy ilyen sokirányú, sok személyre kiterjedő oktatási hálózat színvonalas és zökkenőmentes működését biztosítani nem könnyű feladat sem plébániai, sem egyházmegyei szinten. Minden plébániának van vallásoktatási igazgatója, aki sok esetben az egyik plébániai pap, de gyakran rátermett világi. Feladata ősszel az évi munkát megszervezni, megfelelő számú képzett oktatót biztosítani s az év során az órákat figyelni, nincs-e fennakadás, probléma?

Egyházmegyei szinten minden püspökségen működik egy hitoktatási iroda, melynek célja, hogy a plébániákat hitoktatási munkájukban segítse. E segítségnyújtás kétirányú. Egyrészt megszervezik és vezetik a hitoktatók képzését, másrészt gyűjteményükből diafilmeket és más audiovizuális segédeszközöket adnak kölcsön a plébániának. Az egyházmegyéek nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy segítsenek a laikus hitoktatók kellő felkészítésében. Így pl. Dallasban 1977-ben az Egyházmegye hitoktatási irodájának vezetése alatt, római jóváhagyással megalakult a X. Szent Pius Katechetikai és Pasztorális Intézet, amelynek főcélja: jó hitoktatók képzése az egyházmegye számára. Néhány éven belül az taníthat majd csak hittant, aki megfelelő számú tanfolyamot végzett. Általános iskolai fokon 120, középiskolások és felnőttek oktatásához viszont 180 óráat kell hallgatni. Egy tanfolyam általában 20 órából áll. Rendes körülmények között 2 év alatt lehet megszerezni a hitoktatási bizonyítványt. A tanfolyamok nemcsak hitoktatásra, hanem különleges lelkipásztori munkára, pl. betegek és rabok pasztorális szolgálatára is felkészítenek.

Az Egyesült Államokban a hatvanas évek elejéig a hitoktatás szinte kizárólag pusztán kognitív szinten folyt. Amikor azután a hitoktatók ráébredtek az affektív oldal fontosságára, akkor a másik végletbe estek és az ismeretközlést elhanyagolva egyedül arra törekedtek, hogy tanítványaik megtapasztalják Istent és az ő országát. Mintegy öt esztendeje kezdődött az egyensúlykeresés a két véglet között. A fejlődés a tankönyvkiadásban is figyelemmel kísérhető. A hatvanas évek elején érkeztek el Amerikába a második világháború utáni katechetikai irányok és azok gyümölcsei, mint amilyen pl. a Német Katechizmus, vagy a párizsi Saint Severin plébánia hittankönyvsorozata. Ezek fordításai mellett egymás után jelentek meg eredeti amerikai hittankönyvek is, előbb az Európából érkező liturgikus-bibliikus-katechetikus irányok elveinek alkalmazásával, majd a Zsinatot követő években egyre nagyobb számmal a több-kevesebb sikerrel megszerkesztett önálló kísérletek. A püspöki kar 1971-ben kiadott felmérése 25 hittankönyvsorozatról mond értékelő kritikát. A felmérést követően már valamennyi tankönyvsorozatot átdolgozták és újra kiadták, némelyiket nem is egyszer. Az egyházmegyéek nagy része a kapható sorozatok közül kiválasztotta a legjobbakat, általában négyet, hatot és azokat írta elő mint használható tankönyveket. Több tankönyvsorozat mellé segédkönyveket is adnak ki a szülők számára, melyek használatával odahaza elmélyíthető a hittanórán tanult anyag. A szülők általában szabadon látogathatják a hittanórákat.

Az általános iskolás korú gyermekek hittanóráján általában három főszeponct az irányadó: 1. Ahhoz, hogy az anyag életszerű legyen, hozzá kell kapcsolni a gyermek élettapasztalatához az ő életéből vett példával vagy történettel. 2. Az óra anyaga legyen a nevelő

mondanivalója és ne csak a tankönyvé. A nevelő könyv nélkül beszéljen. A könyv csak irányvonalát adja a beszélgetésnek. 3. Meg kell engedni a gyermeknek, hogy hite választát a tanultakra kifejezze, szavakba öntse. Ezért időt kell engedni a csendes gondolkodásra. Íratni kell imát is a gyermekekkel. Az audiovizuális segédeszközök (film, diafilm) maradjanak mindig segédeszközök. Sohasem helyettesíthetik az oktatást. Minden bemutatót rövid beszélgetés kövessen, hogy a tanulók kicserélhessék egymással gondolataikat. Jó segédeszköz a hangszalagról, lemezről játszott zene is. Sok vallásos témát dolgoztak fel újabban színvonalas dalokban. Ahogy a gyermekek hallgatják a zenét, szöveget, elmélyül bennük a tanult anyag. Bevált önkifejező eszköz a rajz is. Rajzolás közben gondolkoznak, jobban magukévá teszik a hallottakat s teremtő módon kivélik gondolataikat. Az ötödik-hatodik általános iskolás korig nagyon szeretnek a gyermekek kis dráma formájában lejátszani egy-egy bibliai történetet.

Sokkal jobb a középiskolás vallásos nevelés helyzete. Jobbak a könyvek, jobb a tanítás, de elsősorban jobbak a diákok: komolyabbak, érdeklődőbbek, nyitottabbak a vallásos kérdések iránt. Az amerikai katolikus középiskolákban általánossá vált az a gondolat, hogy az iskola hitközösség: nem a hitoktató egyedüli felelőssége és gondja a diákok hitbéli növekedése, hanem az egész tanári karé. Ezt az elvet a nevelők általában a tanári karok számára rendezett lelkigyakorlatokon teszik magukévá. Első feladat a fiatalok pasztorális gondozása. A katechézisnek túl kell mennie a pusztán tananyagoktatáson. Elsősorban a hit fejlődését kell előmozdítani. A katechézis nem válhat a jó hír továbbadása helyett teológiai fejtegetéssé sem. Inkább az evangélium emberi, hitbéli vetületét kell bemutatni, amiket a diák beépíthet a maga életébe. Annak érdekében pedig, hogy a diákokban kialakuljon a meggyőződés: az emberi élet lényeges feladata másoknak szolgálni — sok középiskola a felebarát valamilyen formában való szolgálatát az iskolai munka részévé tette. Vagy gyengébb tanulókat kell instruálni, vagy betegeket látogatni, vagy kisgyermekkel foglalkozni. Nagyon népszerűek a középiskolákban a lelkigyakorlatok. Az utóbbi évek egyik legfontosabb fejleménye tizenévesek vallásos nevelésében az ifjúsági program gondolatának kialakulása.

1977 novemberében, az amerikai katolikus püspökök konferenciájának őszi gyűlése elfogadott egy Országos Katechetikai Direktóriumot „*Megosztani másokkal a hit fényét*” címmel. Ebbe az iratba beledolgozták a még 1972-ben „*Tanítani ahogy Jézus tette*” c. katechetikai pasztorlevelet és az 1973-ban publikált „*Alapvető tanítások a katolikus vallásoktatás számára*” c. tanulmányt. Az 1977-es Országos Direktórium tartalomjegyzéke a következő: I. Kulturális és vallási jellegzetességek, amelyek befolyásolják a hitoktatást az Egyesült Államokban. (Faji különbségek, vallási pluralizmus, tudományos és technikai fejlettség, családok helyzete stb.) II. Az Egyház hitoktatási szolgálata általában (A katechézis mint igazszolgálat, a katechézis forrása, formái, jelei). III. A kinyilatkoztatás, hit és katechézis viszonya. IV. Az Egyház misztériuma és a katechézis (Az Egyház természete, jelei, ökumenizmus). V. A keresztyén tanítás főelemei (A dogmatikus és morális tanítás összefoglalása). VI. Liturgia, szentségek és katechézis (Előkészítés a szentségek felvételére). VII. Hitoktatás és társadalmi szolgálat (A társadalmi igazságosság és a keresztyén tanítás). VIII. Katechézis és hitben való érettség (Hitoktatás életkorok és élethelyzetek szerint). IX. A hitoktató személye (Az ideális hit-

oktató tulajdonságai, felkészülés a hitoktatásra). X. A hitoktatás megszervezése (Plébániai, egyházmegyei és országos szinten, iskolákban, a szemináriumú nevelés). XI. A hitoktatás és a tömegtájékoztató eszközök (Rádió, televízió, újság).

Dél-Amerika

A tekintélyes földrész lakosságának fele analfabéta. Ezért itt különös súlyt helyeznek a jegyesoktatásra és a keresztségi előkészítésre. A házassági előkészülethez 3, a keresztséghez legalább 2 előzetes megbeszélést írnak elő. Rio de Janeiro egyik legnagyobb plébániáján az első, oktatásra kitézött napon pl. közösen jelennek meg mindazok a szülők és keresztszülők, akik keresztelest kértek. A plébánoson kívül résztvesz két, de legalább egy házaspár is az egyházközségből. Jórészt ők vezetik ezt a megbeszélést. A második megbeszélés tárgya a keresztség szentségének részletesebb, dogmatikai és liturgikai kifejtése. Egyre nagyobb jelentősége van a felnőttek katechézisének. A nagyobb városokban európai szintű katechetikai kurzusok működnek. Rio de Janeiróban jelenleg 5 ilyen kurzus folyik. A legtöbb egyházmegyének azonban nincs lehetősége ilyen tanfolyamok szervezésére. Azoknak a tanítóképzős hallgatóknak adnak bizonyos kiegészítő kiképzést, akik később hitoktatást vállalni az iskolában. Ahol sem iskola, sem tanító nincsen, az ími-olvasni tudók közül hívják meg egy tanfolyamra azokat, akik a katechézisben közre akarnak működni.

A Catechesi tradendae

Amerikai szemlénk után forduljunk ismét Európa felé. 1979. október 25-én délelőtt 11 órakor Rubín bíboros mutatta be II. János Pál pápa *Catechesi tradendae* kezdetű apostoli buzdítását a Szentszék sajtótermében a tömegkommunikációs eszközök képviselőinek. A katechézis mai problémáit tárgyaló buzdítás, amelyet a pápa a világ püspökeihez, a papsághoz és a hívekhez intézett, 1979. október 16-án, pápává választásának első évfordulóján kelt. Célja az, hogy megerősítse az 1977 októberében tartott Püspöki Szinódus eredményeit. A dokumentum, sokat hivatkozva az 1971-es Általános Katechetikai Direktóriumra, bátorítás és éberségre való felszólítás akar lenni. Az eredeti latin szöveg 70 oldal. A projektum bevezetése az írat genesisét és célját adja elő. Ezután kilenc fejezetre osztja mondanivalóját:

1. *Egyetlen Mesterünk van: Jézus Krisztus.* Ez a fejezet az egész katechetikai törekvés középpontjába Jézus Krisztus személyét állítja. A pozitív cél ugyanis: az embereket Jézus Krisztus személyével való közösségre vezetni.

2. *Az egyházzal egyidős tapasztalat* a címe a második fejezetnek. Felidéz a katechézis történetének legkiemelkedőbb mozzanatait. Kimutatja, hogy a katechézis minden időben az egyház legelső, alapvető feladata volt. Ezért ma is erre kell fordítani legjobb energiáit. Az egyház valamennyi tagja felelős érte különböző fokokban.

3. *A katechézis az egyház lelkipásztori és missziós tevékenységében* c. harmadik fejezet a katechézis természetét igyekszik meghatározni, összevetve azt az

evangélizáció más tényezőivel. A katechézis az evangélizáció egyik mozzanata. Első ígéhirdetés, beavatás a szentségekbe, bevezetés a közösségbe. A katechézis célja a keresztyén élet kibontakoztatása, vagyis a katechézis a tanítás és az érlelődés szakasza. Rendszeres katechézisére van szükség, hangsúlyozza ez a fejezet.

4. *A teljes örömhír a forrásokból merítve* címmel adja elő mondanivalóját az ötödik fejezet. A forrás Isten élő szava, amelyet a hagyomány és a Szentírás közvetít, amint a zsinat is tanítja. A keresztyén tanítás kiváltságos kifejezése a Credo. A katechézis szükségképpen magába foglalja a keresztyén misztériumokat, mindazt ami a keresztyén vallás lényegét jelenti. A Buzdítás ebben a fejezetben kitér az ökumenikus szempontokra is. Leszögezi, hogy a katolikus egyház támogatja az egységtörekvéseket. Szükség van bizonyos esetekben az ökumenikus együttműködésre a katechézisben is. De ettől függetlenül mindenképpen biztosítani kell a sajátosan katolikus tanítás átadását. Iratunk itt határozott alapelveteket ad a nemkatolikus keresztyénekkel és a más vallásokkal közösen kiadott hittankönyvekkel kapcsolatban.

5. *Mindenkinek szüksége van a katechézisére* — állapítja meg az ötödik fejezet. Különösképpen is azonban a gyermekeknek és a fiataloknak.

6. *A katechézis néhány útja és eszköze* c. viseli a hatodik fejezet, s megjelöl néhány utat és eszközt (kommunikációs eszközök, különböző helyek, folyamatok, összefüggések, helyzetek pl. zárandoklatok, népmisziók, bibliakörök stb.). Kiváltságos helye van a liturgiának (mise és szentségek). A könyveknek kapcsolatban kell maradnia a konkrét élettel, megfelelő nyelvezetet kell alkalmazniok. A használandó katechizmushoz mindig szükség a püspök jóváhagyására.

7. *Hogyan történik a katechézis?* — teszi fel a kérdést a hetedik fejezet. Válaszában utal a különböző módszerekre anélkül, hogy valamelyiket is előírja. A katechézis a kinyilatkoztatás és a megtérés szolgálatában áll. Nem szabad lefokozni ideológiává. Alkalmazkodnia kell a különböző kultúrákhoz anélkül, hogy a hitet feloldaná bennük. A katechetikai oktatás felhasználhatja a népi vallásosság pozitív elemeit, de ugyanakkor megtisztítja és helyesbíti is. Ez a fejezet végül a memorizálásról szól. A katechizmus anyagát emlékezetbe kell vésni s aztán fokozatosan elmélyíteni, bensőségessé tenni.

8. *A hit öröme a ma nehéz világában* c. következő fejezet főleg a vallási közömbösség által támasztott nehézségekkel néz szembe. Hangsúlyozza, hogy a katechézisben a keresztyén azonosság kell érvényesülni e világban. A mai hit kihívás a katechézának. A különböző teológiai irányok arra segítenek, hogy a hitet állandó zárandoklásnak fogjuk fel, Ábrahám példájára. Hitünk mégsem pusztán keresés. A katechézis olyan hitoktatókat kíván, akik a lényeges hittartalomban járatosak és alázatosan boldogok a hitükben.

9. *Valamennyiünk feladata.* Ez az utolsó fejezet lelkesítő buzdítása mindazoknak akik elkötelezettek a katechézisben: püspökök, papok, szerzetesek, világi katechézák ha kell legjobb erejüket szenteljék a katechézisnek a plébániákon, iskolában, családban, katolikus mozgalmakban, katechetikai intézetekben.

(Következik: *A katolikus katechézis helyzete Magyarországon + a felhasznált irodalom.*)

Dr. Boross Géza

A Református Egyház 1881. évi Debreceni Zsinata

Előzmények

Hosszú és göröngyös út vezetett az első magyarországi református egyházkerületet megalakító 1549–50. évi toronyi két zsinattól az 1881 évi debreceni zsinatig, amelyen Evangéliom Szerint Reformált Magyarországi Keresztyén Egyház néven működőképes országos szervezetbe tömörítették az addig egymástól teljesen független református egyházkerületeket. A történelmi helyzet tette lehetetlenné korábban, hogy a magyar református egyházkerületek országos egyházzá egyesüljenek. A készség nem hiányzott, de a három részre szakadt országban a politikai határok lehetetlenné tették az egyesülést. A készséget mutatja, hogy amennyire lehetett, külön szervezetük ellenére igyekeztek tanaikat, egyhájszervezetüket, részben istentiszteleti rendtartásukat, énekeskönyveiket egybehangolni. Az 1567. évi debreceni alkotmányozó zsinatra a többi kerület is elküldte képviselőit és a *Méltusz Juhász* Péter tiszántúli püspök munkája nyomán elfogadott törvényeket alapul vették saját kánonai megalkotásához. Hasonlóképpen tekinthető nemzetinek az 1646. évi szatmárnémeti zsinat is. *Geleji Katona* István erdélyi püspök *törvénykönyvét*, amelyet a zsinat megbízásából annak határozatai alapján szerkesztett, ugyanígy kezelték a kerületek.

A török uralom alól felszabadult országot *I. Lipót* király nem egyesítette, hanem Erdélyt nagyfejedelmi rangra emelve sorolta országai közé. A két magyar haza aztán 1848-ig, illetve a szabadságharc bukása miatt a kiegyezésig, 1867-ig két külön politikai testet alkotott a Habsburg-birodalmon belül. Az erdélyi református egyház a saját területén országos egyház volt. A magyarországi viszont 1734-től a II. Carolina Resolúció rendelkezése következtében négy autonóm egyházkerületből állt. *III. Károly* és *Mária Terézia* uralmának vértelen ellenreformációja idején a magyarországi egyházkerületek egyesülésének gondolata nem aludt ki. Nemzeti zsinat tartására azonban nem kaptak engedélyt, s mi több, az egyház vezető lelkészi jellegű tisztviselőinek működését nagyban akadályozta a rezsim. A református nemesség állt ekkor az egyház élére, mivel kiváltságai révén kedvezőbb eséllyel vehette fel a küzdelmet az ellenreformáció szolgálatába szegődött világi hatóságokkal, kormányzervekkel szemben. Az egyház eme nem lelkészi, a szokásos szóhasználat szerint világi vezetői megkísérelték az általuk meghonosított országos konventeken az egyház országos végrehajtó szervét is létrehozni és legfőbb végrehajtó hatalmat gyakorló egyetemes főkurátort állítani soraikból az országos református egyház élére. Kísérleteik azonban nem jártak tartós eredménnyel.

Az 1791. évi budai zsinat már valóban országos református zsinat volt ugyan az Erdélyt magába nem foglaló Magyarországon, de az általa megalkotott kánonokat nem szentesítette a király. Politikai veszélyt látott az országos egyházi szervezetben és a rendszeresen tartani kívánt népes egyházi gyűlésekben. 1848-ban a következő év nyárvégére tüzték ki a zsinat megnyitását, de akkorra már az ellenséges csapatok birtokba vették az ország jelentős részét, és az önkényuralom nemhogy református zsinatot, de első időszakában még presbiteri gyűlést sem engedélyezett. Az abszolutizmus aztán a magyar protestáns autonómia romjain, a magyar történelemben először, uralkodói nyílt parancsal, pátenssal szándékozott egyházalkotmányt adni a protes-

tánsoknak. Az 1859-ben kibocsátott protestáns pátenst egyházalkotmánya politikai, rendőri megfontolásból országos szervezetet parancsolt mindkét egyházra, mind a reformátusra, mind az evangélikusra. Ez azonban országos ellenállásba ütközött. 1860 májusában az uralkodó kénytelen volt a pátenst felfüggeszteni. Az abszolutizmus elszenvedte első belpolitikai vereségét.

A pátenst felfüggesztésével azonban még korántsem múlt el a veszély a magyarországi protestánsok feje felől, mert a pátenst nem visszavonta, csak végrehajtását függesztette fel az uralkodó. Az uralkodói akarat hajszálán függött tehát a Damokles-kardja a protestánsok feje felett. Ez azt jelentette, hogy amikor a kormány kedvezőnek ítéli a helyzetet, akkor újra elrendelheti a pátenst rendelkezéseinek bevezetését. A kormány remélte is, hogy lesz ilyen lehetősége. Nem véletlen hát, hogy 1860-ban, amikor a két evangéliumi egyház visszakapta önkormányzati jogát, a református kerületek debreceni konventjén az 1848 előtti szigorú kerületi autonómia visszaállítása mellett határoztak. Az egyesülést csak országos zsinat által látták keresztülvihetőnek, de nem is akarták a kormányt előnyhöz juttatni azáltal, hogy maguk szervezzék meg az országos vezető testületet, amit a kormány a pátenst esetleges újabb hatályba helyezésével a maga hasznára fordíthat.

Az országos egyházi szervezet, törvényhozás és végrehajtó hatalommal bíró vezető szerv hiányában a kiegyezéskor a kormánynak nem volt tárgyaló partnere a reformátusság, de az evangélikusság részéről sem. A vallásügyi törvényeket, az iskolai törvényeket úgy hozta meg az országgyűlés és úgy hajtotta végre a kormány, hogy sem a reformátusság, sem az evangélikusság nem hallathatta kellő súllyal szavát. A református egyházat még külön sújtotta az is, hogy nem volt teherkiegészítő országos pénztára, mely a missziói feladatok ellátásában, lelkészi nyugdíj- és gyámintézetek felállításában, szegény egyházközségek segélyezésében felbecsülhetetlen segítséget jelentett volna.

Az egyházalkotmány zsinat-presbiteri továbbfejlődése azonban nem állt meg. Az erdélyi református egyház 1861-ben és 1862-ben zsinatán törvénybe iktatta a képviseli alapon választott presbitériumok és más felső vezető testületek felállításának kötelezettségét és fel is állította a zsinat-presbiteri szervezetet. Magyarországon azokban az években egyházkerületenként egyházkerületi gyűlési határozatokkal, szabályrendeletekkel történt meg a presbiteri egyházszerület kiépítése. Már csak az országos zsinat és az általa kimondott egyesülés, s megalkotandó egységes egyházalkotmány hiányzott. Volt ugyan a négy magyarországi egyházkerületnek évenként összeülő konventje, de az csak tanácskozó, javaslattevő testület volt, amely csupán összehangolni igyekezett a kerületeket közösen érintő ügyeket, de nem képviselhetette az egyházat pl. az állam előtt. 1873-ban a pesti konventen elfogadott határozat szerzői a konventet kívánták a református egyház képviselő és vezető szervévé tenni, de a kerületek ellenállásán ez a terv megbukott.

Az évek múlásában azonban az országos képviselő és vezető szerv, az egységes egyházalkotmány és az országos közpénztár hiánya mindjobban érezhetővé vált. Sürgette a megoldást az erdélyi református egyház fonák helyzete is. Az 1868. évi XLIII. t. c. Erdély és Magyarország unióját kimondva biztosította az erdélyi református egyháznak, hogy törvényeit megtartsa. De az erdélyiek nem akartak immár az egységes

Magyarországon belül külön országos egyházat alkotni, hanem 1872-ben saját zsinatukon egyházkerületté nyilvánították egyházukat. Ezek után már az öt egyházkerület egyesülésére volt szükség, nem pedig négy egyházkerületére és egy országos egyházra, mint 1868 és 1872 között. A kibontakozott irodalmi vitában Révész Imre debreceni lelkész, jeles egyháztörténész, a pápens elleni harc egyik szellemi vezére érvelt leghathatósáiban a zsinattartás és az egyesülés mellett. Írásaiban egységes egyházalkotmány tervezetét, a zsinat tárgyalási rendjét is kidolgozta.¹

Az 1877. április 19-én kezdődött tiszántúli egyházkerületi közgyűlés határozatilag javasolta a többi kerületnek, hogy tartsanak zsinatot, hozzák létre a magyarországi reformátusság országos egyházi szervezetét, alkossák meg az országos egyházi törvényeket. A zsinat összehívásának javaslatát még ekkor sem fogadták osztatlan bizalommal a magyar reformátusság körében. Voltak olyanok, akik a kerületi autonómiát féltették a zsinat által megalkotandó országos vezető szervezettől, mint pl. Török Pál dunamelléki püspök, s leplezve vagy leplezetlenül a tiszántúli kerület várható túlsúlyáról beszéltek. A többség azonban a zsinattartást pártolta.

Az egyházkerületek küldötteiből még 1877-ben összeült a konvent, megtette a legszükségesebb előkészületeket a zsinat megtartása érdekében. A zsinati előkészítő bizottságok a református sajtó vitáinak pergőtűzében a következő években elkészítették javaslataikat, úgyhogy a konvent megszerezve a király engedélyét, összehívhatta 1881. október 31-ére Debrecenbe az országos református zsinatot.

Révész Imre nem érte meg a zsinatot. 1881 februárjában hirtelen elhunyt. A zsinatról akkor még mindig tartó sajtóvitában azonban mások álltak Révész helyére. Egy zsinattól tartó cikkírónak válaszolva egy zsinatot pártoló azért kívánt zsinatot, hogy az állapítsa meg az egységes egyházszervezetet, egyesítse az öt kerületet, mert akkor a külföld az egységes magyar református egyházzal fel tudja venni a kapcsolatot. S az egyház az állammal is 2 millió magyar református nevében tárgyalhat sérelmeiről, valamint tanügyéről és egyéb bajairól. Legyen konvent, közalap, egyházfegyelem, közigazgatási törvénykezés, mert akkor kiemelkedik a magyar reformátusság a sárból. Hittételekről viszont nem kell tárgyalnia a zsinatnak.² A magyar református egyház régen óhajtott autonóm zsinat útján történő egyesülésének jelentőségét emeli ki báró Vay Miklós konventi elnök is a kerületekhez intézett felhívásában.³

Ballagi Mór hangsúlyozza, hogy bizalommal tekint a zsinatra 2 millió magyar református, meleg érdeklődéssel a külföldi hittestvérek, kíváncsian a hazai felekezetek, különösképpen a hatalmas római katolikus. A hazai felekezetek azt a zsinaton megnyilvánuló szellemi és erkölcsi erőt figyelik, amellyel meg kell mérkőzniük.⁴

A zsinat megnyitása

A zsinat ülésterméről a Kollégium néhány éve felépült új épületének pompás díszterme szolgált. A díszteremben elegendő hely volt a zsinati tagok és — akkor még két karzatán — a hallgatóság számára.

A zsinati ülésteremből kettes sorokban vonultak át a zsinati tagok a Nagytemplomba a megnyitó istentiszteletra 1881. október 31-én, hétfőn délelőtt. A lelkészek palástban, a világiak szintén kivétel nélkül díszmagyarban. Előimát Nagy Péter erdélyi püspök mon-

dott. Igét a 2Kor 10,4—5 alapján Fejes István sátoraljaiújhelyi lelkész hirdetett. A kollégiumi énekkar énekeket adott elő.

Istentisztelet után a zsúfolásig megtelt zsinati ülésteremben Vay Miklós báró, a Szent István-rend nagykeresztjének válszalagjával és csillagjával ékesítve vezette a zsinat alakuló ülését. Az elején egyedül elnökölt, Török Pál püspök távollétében, aki azért nem ment el a zsinatra, nehogy megválasszák annak a zsinatnak lelkészi elnökévé mint hivatali rangban legidősebb püspököt, amely ellen annyit írt és beszélt. Majd Nagy Péter püspököt kérte fel Vay elnöktársául. A 114 zsinati tagból 97 volt jelen.

November 1-én délelőtt 10 órakor kezdte a zsinat első munkaülését. Vay Miklós megnyitó beszédében egyebek között sorra vette a zsinat teendőit. Az egyház tanának, szervezetének, oktatásügyének szabályozása tartoznak azok közé. Am az éppen megnyílt zsinat a tant nem tárgyalja, noha az iránt nem közömbös, de azt rendben levőnek tartja és egyébként is hozzáértőkre bízta a tan művelését. Tárgyalja viszont az egyházalkotmányt és szervezetet, a közalapot és a közoktatást. Kedvező jelül vette Vay, hogy a zsinat a reformáció évfordulóján és abban a városban ült össze, ahol 1567-ben „az akkori időkhöz alkalmazott új confessio megszületett”. Megemlékezett Révész Imre elhunytáról és annak a zsinat ügyéért végzett fáradozásairól.

Báró Prónay Gábor az evangélikus egyház küldöttségét vezette a zsinatra, s üdvözlő beszédében méltatta a két egyház összetartozását. Megemlékezett az 1791. évi budai és pesti zsinatról, sajnálatát fejezte ki, hogy ezúttal nem egyszerre ülésezik a két zsinat.

Vay Miklós válaszában utalt az 1791-es zsinatokra, az 1840-es évek uniós mozgalmára, melynek keretében a két egyházat egyesíteni akarták, aztán az abszolutizmus és a protestáns pápens elleni közös harcra emlékezett. „Tartsuk fel e nemét a szívek és érzelmek uniójának addig is — mondotta — míg az 1840-es években elvetett mag netalán megérleli gyümölcsét.”⁵

Vitatott kérdések

Lehet-e tantétel az egyház meghatározásában?

Az 1. § tervezetében az egyházat úgy határozták meg, hogy a valláserkölcsei ismeret egyedüli forrásául az Ó- és Újszövetséget ismeri el, és a XVI. századi reformátori hitvallások alapján áll.

Többen helytelenítették mind a Biblia, mind a hitvallások említését, mert az dogmatikát vinne a törvénykönyvbe, az pedig kerüendő.

Balogh Ferenc debreceni teol. professzor védte az eredeti szöveget, mert indokolatlan a dogmáktól való félelem. A Helvéciára való utalás pedig kell a külföldi hittestvérekhez fűződő kapcsolat és összetartozás hangsúlyozása miatt, mert jöhet még olyan idő, mint a pátensharcé volt, amikor Angliának kell ismét közbevetnie magát érdekünkben.

Révész Bálint püspök szintén a tervezetet védte, mert aki az ó- és újszövetségi alap említését szégyemli, az nem keresztyén.

Eredmény: Kihagyták az ó- és újszövetségi és a hitvallási alap említését.⁶

Az egyház belügyeire nézve biztosítva legyen-e a király felügyeleti joga?

A 4. § tervezete azt mondja ki, hogy az egyház belügyeit és iskolaügyeit saját szervei intézik, de épségben

marad a király országos törvényben biztosított felügyeleti joga.

Vitatták azt, hogy a királynak az egyház belügyeire is felügyeleti jogot biztosítsanak az országos törvény, és nemcsak az iskolatügyre, ezért ilyen átfogalmazást javasoltak. Mások szerint a királynak ugyanis megvan a felügyeleti joga, azért felesleges az egyházi törvényben említeni azt. Benne maradt végül az eredeti megfogalmazás szerint a felügyeleti jog.⁷

A 8. §-ban az egyházi hatóságok közigazgatási hatásköréről lévén szó, Vay Miklós javasolta a királyi felügyeleti jog beiktatását. Hosszú vitában azonban elutasították, mivel a 4. §-ban már benne van és az az említés elég.⁸

Unió az erdélyi egyházkerülettel

Az erdélyiek őrizhessék meg kialakult törvényeiket, mert azokat fejedelmeik adták s II. Lipót is megerősítette.

Voltak ellenzői, akik szeparatizmustól tartottak, de a többség támogatta, mondván, hogy az erdélyieknek köszönhető a magyarországi protestáns egyházak pusztaléte, s ez a zsinat is azért ülésezhetik, mert az erdélyiek egykor megvédték a magyarországi hittestvéreiket.

A 78 éves Dobos János ceglédi lelkész nagy hatású beszéde nyomán elfogadták az uniót úgy, hogy az erdélyiek megtarthatják törvényeiket. Dobos beszédében elmondta, hogy 1848-ban ott volt az országgyűlésen mint diétai prédikátor, amikor kimondta Erdély és Magyarország unióját. Sírva, egymást ölelgetve vették tudomásul a jelenlevők. Ő zsinat ellenes volt, de amikor megtudta, hogy Nagy Péter erdélyi püspök addig kíván élni még legalább, amíg az erdélyi és a magyarországi kerületek egyesülnek, akkor zsinatpártivá lett e cél érdekében.⁹

Az Erdélyi Protestáns Közlöny arról tudósított, hogy amikor kimondták az erdélyi és magyarországi kerületek egyesülését a zsinaton egymás nyakába borultak a résztvevők és az ülést aznap nem lehetett folytatni a megindultság miatt.¹⁰ Az Erdélyi Protestáns Közlöny a következő számban vezércikket szentelt az unió méltatásának. Kifejtette, hogy tudatára ébredtek a zsinaton a magyarországi reformált egyházban rejlő nagy erőnek, amelyet eddig csupán sejtettek. Legyen önbizalma a magyar protestánsoknak és legyenek képesek nagy tettekre.¹¹

Ne legyen egyházközi közgyűlés és a presbitériumoknak kettős elnöksége

Az egyházközösségről szóló törvényszakasz tárgyalásánál egyesek erdélyi mintára javasolták az egyházközi közgyűlés meghonosítását, továbbá dunamelléki gyakorlat szerint a presbitérium kettős elnökségét.

Hosszú vita után mindkettőt elvetették. Indok: az egyházközi közgyűlés megtörné a presbitéri egyház-kormányzat rendjét, utat nyitna a demagógiának, nagy egyházközösségekben működésképtelen lenne.¹²

A presbitériumban túlnyomóan világiak vannak, ezért ne legyen kettős elnöksége. A felsőbb egyházi vezető testületekben paritás van lelkészek és világiak között, azokban azért indokolt a kettős elnökség.

A törvény végül a rendes vagy helyettes lelkészt bízta meg a presbitérium elnöki tisztségével, de megengedte a kettős elnökség fenntartását az olyan egyházközösségeknek, amelyekben kettős elnökség volt.¹³

A lelkészi öltözet

Némelyek szerint azért kell formaruhát hordaniuk a református lelkészeknek, hogy a római katolikus papokhoz hasonló tekintélyük legyen, hiszen az utóbbiak tekintélye részben reverendájuknak köszönhető. Akadt, aki a református lelkészeknek is reverendát látna jónak.

László József azért helyesli a lelkészi egyenruhát, mert látott lelkészt sarkantyús csizmában, pitykés dolmányban, sőt saját szuperintendense temetésén is olyan ruhában, hogy szinte ő szégyellte.

Többen kárhozzátják a nyakkendőnküliséget, a palást alatt kigombolt atillát.

Az ellentábor az egyenruhát ellenezte, sőt Méliuszra hivatkozva a szószéki szolgálatra is azt mondta, hogy oda sem írja elő a régi kánon a ruhának sem a színét, sem a formáját, csak azt, hogy tisztességes legyen.

Végeredmény: „128. §. A lelképásztorok öltözetükben is a társadalmi illem követelményeinek megfeleljenek; magán forgolódásukban s a házuknál is legyenek mindig egyszerűleg, de tisztességesen öltözködve; midőn pedig hivatalos tisztségükben járnak el, sőt hivatalos polgári ünnepélyeken is, rendszeres egyházi ruhát viseljenek, nevezetesen: magyar süveget, egészen fehér vagy fekete nyakkendőt, hosszú fekete atillát begombolva, palástot, általában minden öltözetet feketét.”¹⁴

Az esperesekről

A javaslat 10 évre szóló választást tartalmazott. Némi ellenzés után elfogadták, hogy az esperes legyen mindig tetterős.

A vita egyébként humorizálássá fajult, mert általános vélemény volt, hogy az archaikus *esperes* szó végéről a *t* hang maradjon el, mivel annak nincs értelme, és úgy tünteti fel, mintha *rest* lenne az *esperes*. Dobos János szerint azért helyes esperes-nek vagy öspörös-nek nevezni, mert peres vagy pörös hivatal az, ösidők óta sok pere szokott lenni. Elfogadta a zsinat a *t* elhagyását¹, ezzel kialakult a szó törvényessé emelt, máig érvényes ejtés- és írásmódja.

A lelkészválasztás

A törvénytervezet erdélyi mintára készült. Az egyházközösségeket a lelkészi fizetés nagysága szerint négy osztályba sorolták, a lelkészeket képzettségük és szolgálatauk alapján szintén négy osztályba sorolták. Magasabb osztályba sorolt egyházközösségbe alacsonyabb minősítésű lelkész nem pályázhatott. Az esperes elnöklétével 6 tanácsbíró és a betöltendő egyházközösség presbitériumának 3 évégett kiküldött tagja alkotta a lelkészjelölő bizottságot, amely elegendő jelentkező esetén legalább három, legfeljebb öt jelöltet állított a pályázók közül meghatározott sorrendben. Ezek közül kellett választania az egyházközösségnek.

Két napig tartó heves vita következett. Sokan ellenezték a szabad lelkészválasztás megszüntetését. sérelmesnek tartották mind a egyházközösségekre, mind a lelkészekre az osztályozást.

A törvényjavaslatot pártolók szerint a szabadság a lelkészválasztásnál csak frázis, korteskedéssel, demagógiával, pénzzel győzhet az érdemtelen jelölt, s elütheti a megválasztásától az arra sokkal érdemesebbet.

Az egyházközösségek osztályozása nem megalázó, sőt Erdélyben serkentőleg hatott, mert 15 évvel azelőtt 300 forint évi lelkészi fizetést adtak a IV. osztályú paróciáknak, a zsinat idejére már azok is 500 forintra emelték az évi lelkészi fizetést.

Kiss Áron esperes, későbbi püspök, történelmi érvek alapján támogatta a jelölés választást. Régen az egyházmegyei közgyűléstől kérték lelkészt és ott egyeztek meg az egyházközség küldöttei a lelkész személyében. 1860-tól van gyakorlatban a Tiszántúlon az, hogy az egyházközségek adófizető tagjai a presbitérium megkerülésével „szabadon” választanak lelkészt. Sok visszaélés, korteskedés van. Ezért a Dunamellék már néhány éve elhagyta az ugyancsak 1860-tól gyakorolt szabad lelkészválasztást és az erdélyi mintára — a törvényjavaslat módján — választ.

Balogh Ferenc történelmi és nevelési érveket hozott fel a „szabad” választás ellen. Tizenkilenc évszázad alatt soha sem választott lelkészt a nép az egyházi felsőség beleszólása nélkül. A szabad választás esetén a minőség nem számít. A teológiai hallgatók máris úgy érzik, hogy felesleges tanulniuk, ha a lelkészválasztásnál ügysem veszik figyelembe tanulmányi eredményüket. Nem lehet a választás egyedüli forrása a pénz. A korlátlan szabadság alááshatja egyházunk életét.

A zsinat elfogadta a törvénytervezetet.¹⁶

A magyar országos reformált egyházi közalap

A zsinat megalkotta a közalapról szóló törvényt. A zsinati tagok közül többen lelkesen ajánlottak magas összeget a közalapra. De érkeztek nagy összegű adományok zsinaton részt nem vevőktől, így özv. Hegyi Mihálynétól 500 forint, aki 1895-ben Debrecenben emlékoszlopot emeltetett a gályaraboknak. A zsinat alatt több mint 30 000 forint gyűlt a közalap számára.¹⁷

A közalapot a kortársak a zsinat legnagyobb alkotásának tekintették. Vay Miklós világi elnök záróbeszédének végén beszélt a közalapról, de úgy, mint amit mindenekelőtt kellett volna említenie, s amelyről meg van győződve, hogy ha csak azt az egyet alkotta volna meg a zsinat, akkor is — emberileg szólva — örök időkre biztosította volna emlékezetét.¹⁸

A zsinat méltató cikkek is a közalapot emelték ki valamennyi törvény közül. A Debreczeni Protestáns Lap zsinatot méltató november 25-i vezércikke egészében a közalap dicsérete.¹⁹ Ugyanennek a lapnak még december 15-i cikke is a zsinat legjelentősebb alkotásának tekinti a közalapot. Megállapítja, hogy a zsinat többet végzett, mint amit a legvérmesebb reményekkel várni lehetett volna tőle. Futólag említi az egyházalkotmányi, közoktatási, lelkészválasztási törvényeket, majd így folytatja: „és ezek felett ott áll az országos ref. közalapnak — ma még igaz kisdéd csemeteként szerénykedő intézménye, mely gondos ápolás mellett, s kellő buzgalom folytán idővel oly terebély (sic!) fává emelkedhetik fel, mely szélesre kiterjedő ágainak védelme alá fogadja, az eddig menedék nélkül árva fázva járó gyámoltalanságot. Ez az egy intézmény már magában állva is biztosítja a zsinat számára a méltó elismerést.”²⁰

Hosszú és színvonalas vita folyt a középiskolai oktatásról, de ezt a szakaszt ki kellett hagyni a törvénykönyvből.

A debreceni zsinat törvénykönyve

1881. október 31-től november 24-ig 29 ülésen megalkotta a zsinat az erdélyi egyházkerületre is kiterjedő egyházalkotmányt és egyházszervezetet. Ennek címe „Magyarországi reformált egyház alkotmányos szervezete” lett. Az egyház neve a törvénykönyv 1. §-ában így szerepel: „Evangelium szerint reformált magyarországi keresztyén egyház”. Ezzel megszűnt az addigi

országos törvényekben és saját maga által is használt helvét hitvallású evangélikus egyház elnevezés, de nem vette fel a közbeszédben igen régi időktől a reformálttal együtt gyakori református egyház nevet sem. Igaz, hogy a törvénykönyv címe is mutatja, hogy a törvényalkotói is hosszúnak találták az Evangelium Szerint Reformált Magyarországi Keresztyén Egyház elnevezést és abba csak magyarországi reformált egyházat írtak. A hosszú név nem is ment át a közhasználatba, sőt a hivatalos írásként is később csak ev. ref. egyháznak rövidítették.

Az egyházi szervezet legkisebb önálló egysége az egyházközség. Az egyházközség tagjai választják a lelkészt, valamint saját tisztségviselőiket, a presbitereket, gondnokot, ill. főgondnokot. A presbitérium elnöke a lelkész, vagy ahol kettős elnökség volt szokásban, a főgondnok is. Az egyházközségek az egyházi törvények szellemében, a felettes szervek felügyelete alatt maguk intézik anyagi ügyeiket. Minden 24. életévét betöltött református személy, ha tisztességesen él és egyházi tartozásait rendesen fizeti, választó és választható tagja az egyházközségnek. A presbitereket az egyházközség tagjai 12 évre választják, a presbitérium negyedrésze azonban 3 évenként új választás alá esik.

Az egyházközségek egyházmegyéket alkotnak, amelyek egyházmegyei közgyűlés és bíróság útján az esperes és az egyházmegyei gondnok elnökletével végzik teendőiket. (Erdélyben egyházmegyei tanács, közgyűlés, köztörvényszék, házassági törvényszék maradtak az egyházmegyék szervei.) Az egyházmegyei közgyűlés alkotó tagjait a paritás elve alapján egyenlő számban lelkészi és világi személyekből választják az egyházközségek presbitériumai. Az egyházmegyei közgyűlés tagjai a lelkészi és világi tanácsbírók, minden egyházközség lelkésze és annyi világi tagja, ahány lelkésze az illető egyházközségnek van, továbbá az egyházmegyékhez tartozó középiskolák egy-egy képviselője, az egyházmegyei tanítótétel két képviselője, valamint az egyházmegyei tisztségviselők. Az esperest, egyházmegyei gondnokot, tanácsbírákat, egyházmegyei lelkészi és világi jegyzőket és egyéb tisztségviselőket, pénztárost stb. a presbitériumok választják. Az egyházmegyei közgyűlés legalább évenként egyszer ülésezik.

Az egyházmegyék egyházkerületekbe tömörülnek, melyek az egyházkerületi közgyűlés útján a püspök és a főgondnok vezetésével látják el feladataikat. (Erdélyben kerületi közgyűlés, állandó igazgatótanács, közfőtörvényszék, házassági főtörvényszék, püspöki szék.) Az egyházkerületi közgyűlés elnöke a püspök és főgondnok, tagjai hivatalból az egyházkerülethez tartozó egyházmegyék esperesei és gondnokai, a presbitériumok által paritásos alapon választott egyházkerületi lelkészi és világi tanácsbírók, a kerület lélekszámának megfelelő számú, presbitériumok által választott egyházkerületi lelkészi és világi képviselők, az egyházkerület főiskoláinak és középiskoláinak tanári karának képviselői, továbbá a presbitériumok által választott egyházkerületi tisztségviselők. Évenként legalább egyszer ülésezik. Jogkörébe tartozik minden egyházkerületi, egyházi és iskolai közigazgatási ügy, az egyházmegyék felbevezési fóruma.

Az országos egyház ügyeit az egyetemes konvent intézi. Elnöke a hivatali rangban legidősebb püspök és főgondnok, tagjai az egyházkerületek püspökei és főgondnokai, továbbá az egyházkerületi közgyűlések által paritásos módon választott 28 képviselő. A konvent évenként egyszer ülésezik. Képviseli az egyházat mindenütt, intézi az egyházat közösen érintő ügyeket, a zsinat határozatait végrehajtja, az országos egyház jogait védi, az

újabb zsinatot előkészíti, a misszió, a közalap ügyeit intézi, az egyházi és iskolai anyagi és szellemi életre felügyel. A református iskolák tanügyét vezeti.

A zsinat az országos egyház legfőbb törvényhozó és intézkedő testülete. Elnökeit és alelnökeit a püspökök és főgondnokok közül választják. Hivatalból tagjai a püspökök és a főgondnokok. A kerületek fő- és középiskolai tanárai két-két képviselőt küldenek, továbbá a kerületek lélekszám szerinti arányban fele részben lelkészekből, fele részben világiakból a presbitériumok által választott zsinati tagokból. A zsinat jogköre kiterjed a törvényhozásra, az általa hozott törvények magyarosítására, az egyházi hivatalnokok fizetésének megállapítására, az énekeskönyv, liturgia, a népiskolai vallástankönyvek, lelkészképzés vizsgák ügyében való intézkedésre. Egyszersmind védi az egyház jogait mind az állam, mind más felekezetek tekintetében. A zsinat tízévenként ülésezik rendszeren, de törvényes úton rendkívüli zsinat is tartható. A zsinatot az egyetemes konvent hívja össze.

Az egyházi tisztségviselőkről külön szakasz intézkedik. A lelkészválasztásnál az erdélyi gyakorlat ment át az országos törvénybe. Az addigi magyarországi gyakorlat a teljesen szabad lelkészválasztás volt, a törvény ekkor osztályozta a lelkészi állásokat és elnyerésüket minősítéshez kötötte, pályázat hirdetését írta elő és jelölő bizottságot állított fel, amely a meghirdetett lelkészi állásra a megfelelő minőségű jelentkezők közül legalább ötöt engedett választásra.

Nagy fontosságú törvény volt az egyházi közalapról (*domestica*) alkotott. Szegény egyházközségek és lelkészek segítése, szörványgondozás fedezése és egy lelkészi nyug- és gyámintézet állandó támogatása volt a célja. A fedezetet úgy kívánták biztosítani, hogy adó formájában vetették ki minden református családfőre évenként egy bizonyos összeget. A bevételek negyed-részt az alap növelésére tőkésíteni kellett.

A zsinat befejezése napján királyi szentesítést kért a megalkotott törvényekre, de az késett. 1882. augusztus 7-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter arról értesítette a zsinatot, hogy a törvények jóváhagyása csak bizonyos módosítások után lehetséges. Az iskolaügyi törvények teljes kihagyását kérte a miniszter, tekintve, hogy az országgyűlés már munkálkodott az egységes középiskolai törvényen. A zsinat szeptember 10-től 17-ig ismét ülésezett, és a középiskolákra vonatkozó törvény elhagyásával, s a kívánt egyéb módosításoknak eleget tévén átdolgozta a törvénykönyvet. Az átdolgozott törvényeket 1882. október 11-én szentesítette a király.

Az 1881. évi debreceni zsinat legjelentősebb eredménye az egységes — Erdélyt is magába foglaló — országos református egyház megszervezése. Az egységes szolgálat, szörványgondozás, külföldre szakadt magyar reformátusok lelkigondozása volt a közalap legfontosabb célja a hazai szegény egyházközségek és lelkészek

segélyezése mellett. A közalapban az egységes egyház anyagi fedezetet kapott szolgálatának jobb ellátásához. A törvények nem hoztak gyökeresen újat az egyház életének szabályozásában, hanem az egyes kerületek, ill. az erdélyi egyház a 60-as, 70-es években kialakult szabályrendeleteit, törvényeit harmonizálták, sok önállóságot engedve az egyes kerületeknek. A zsinat-presbiteri egyházzervezet, amely dicséretesen érvényesült a zsinat törvényeiben, szintén nem volt új alkotás, hanem a már kialakult gyakorlat átvétele. Ebből a zsinat-presbiteri rendszerből teljesen kirítt az egyetemes konvent, hiszen annak tagjait nem a presbitériumok választották, de még csak nem is a zsinat, hanem a kerületek közgyűlései. És mégis ez a testület volt hivatva a törvény végrehajtására, a legfőbb képviselőre és érdekvédelemre, végül a legfőbb bírászkodásra. A kortársak azzal indokolták a konvent tagjainak kerületi közgyűlési választását, hogy a konvent így nem lehet az egyház legfőbb közigazgatási szervévé, míg ha a presbitériumok választották volna, akkor nem tartotta volna be a kerületek autonóm közigazgatási jogait.

Az egyetemes konvent 1883-ban kezdte meg munkáját. A Romániába és Amerikába kivándorolt magyar reformátusok lelkigondozását megszervezte, azokon a területeken magyar egyházközségeket, egyházmegyéket szervezett és tartott fenn az első világháborúig. A hazai szörványok gondozását szintén ellátta. Ennek a munkaterületnek addig úgyszólván nem volt gazdája. Az egyetemes konvent a felmerült jogos kifogások ellenére működőképes vezetőszerve lett a magyar református egyháznak, és képviselte azt az állami szerveknél.

Az 1881. évi alkotmányozó debreceni zsinat munkája nyomán, 330 évvel az első magyarországi református egyházkerület megszületése után megalakulhatott az országos magyar református egyház.

Dr. Csohány János

JEGYZETEK

1. *Ifj. Révész Imre*: Révész Imre élete 1826—1881. Debrecen, 1926 168—179. — 2. *Szekeres Mihály*: Üdvözljük a zsinatot. *Protestáns Egyház és Iskolai Lap* (továbbiakban: PEIL) 1881. február 27. 269—270.; vö. *Jövő zsinatunk légköre*. Debreceni *Protestáns Lap* (továbbiakban: DPL) 1881. február 5. 39—40.; február 15. 51—53. — 3. *Id. b. Vay Miklós* úrnak, mint a konvent elnökének a ref. zsinat ügyében az egyházkerületekhez intézett felhívása. PEIL 1881. május 8. 601—603. — 4. Szerkesztő: [*Ballagi Mór*]: Üdvözljük a zsinatot! PEIL 1881. október 30. 1399—1400. — 5. *Zsinati tudósítás*. PEIL 1881. november 6. 1427—1446. Az idézet az 1439. — 6. *Zsinati tudósítás*, PEIL 1881. november 13. 1467—1470. — 7. *Uo.* 1470. — 8. *Uo.* 1474—1476. — 9. *Uo.* 1471—1474. — 10. *Erdélyi Protestáns Közlöny*, 1881. november 6. 365. — 11. *Dr. Jenei Viktor*: Az unió. *Uo.* 1881. november 13. 367—368. — 12. *Zsinati tudósítás*. PEIL 1881. november 13. 1476—1484. — 13. *Uo.* 1489—1496. — 14. *Uo.* 1502—1505. A törvény szövege. *Egyházi törvények az evangéliom szerint reformált magyarországi keresztyén egyházban*. Debrecen, 1882. 29. — 15. *Zsinati tudósítás*. PEIL 1881. november 13. 1516—1517. — 16. *Uo.* PEIL, 1881. november 20. 1550—1557. — 17. A zsinat momentuma. DPL 1881. november 25. 311—312. — 18. *Zsinati tudósítás*. PEIL 1881. november 27. 1607. — 19. *Ld.* 17. jegyzetét. — 20. *Dömény József*: A zsinat után. DPL 1881. december 15. 329.

A Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 története és jogászi kritikája (5.)

III. Szelepcsényi György szerepe a poszonyi perek előkészítésében

3. A) A Wittnyédy-levelek valóságát megdöntő eddiggi érvek

Bethlen Miklós érvei

A levelek koholt voltára — tudtommal — először Bethlen Miklós¹⁹⁰ mutat rá, hangoztatva, hogy ő Wittnyédytól az említett levelet nem kapta meg, ezt tanúvallomásként is vehetnénk, ha nem volna érdekeltnek tekinthető annyiban, amennyiben a levél őt is kompromittálja, egyéni reputációjában sérti, de ő be is bizonyítja, hogy a jelzett kelettel miért nem írhatott neki Wittnyédy, sőt szellemes és fordulatossá érveléssel nemcsak a levél hitelességét dönti meg logikai érveivel, hanem arra is rámutat — mint már említettük — hol, kik közt kell keresni a hamisítót. Bethlen Apafi fejedelemtől értesült, hogy miféle levelet koholtak neki címezve Wittnyédynek imputáltan, abból a levélből, melyet az elítéltek támogatást kérve a fejedelemhez intéztek,¹⁹¹ amikor a leveleket sikerült megszereznie, már 1675. január 4-én Szentmiklóson kelt nyílt-levelében kifejti álláspontját.¹⁹²

Az *Epistola* szerzője kijelentette, hogy „azon lelkiismerettel, mellyel egykor az ítélet napján isten ítélőszéke előtt meg kell állanom” írja azt, amit ír. Előadja a Wittnyédyvel létesült kapcsolatát, kit mint Zrínyi Miklós bizalmas emberét ismert meg közelebről — éppen azon a szomorú napon, mikor a nagy ember a vadkan áldozata lett —, és hogyan fejlődött bizalmas barátsággá az ismeretség — rajta keresztül bonyolította le ő is (elkerülő az osztrák kézben levő postát) külföldi levelezését — és miként szakadt az meg végleg 1668. június 19-én, mikor Wittnyédy hozzá egy goromba levelet intézett, mely így hangzik:

„Jó Bethlen Uram! Csúfos elejít kegyelmed levelének olvastam, ahol engem kedves régi elveszett barátjának nevez, ha disputálni és választ adni akarnék, sok szókkal lehetnék a válasz; mert kegyelmed engem el nem vesztett, hanem elvetett, és amiről magát menti, azzal nem csak engemet, de másokat is és mindnyájunkat is illetett, a mint híre volna; akár mint lett, nekem, mint öreg embernek nehezen esett, hogy olyan becstelenséget, a ki fiam lehetne, a kit szerettem és érette fáradtam, gyűlölségbe jutottam, és attól még így megmocsokoltattam, ha nem úgy volt, én könnyen megnyugszom a kegyelmed mentségével. Én nem rankorizálok,¹⁹³ mert hozzám nem illik, de ha az engemet magától elvetőnek érdeme szerint fizettem, nem lett annak tőle rövidsége. Ha Bethlen Miklós volnék, rankorizálnék, de mivel az nem vagyok, nem bolondoskodom. Kegyelmed örvendetes házasságát áldom azzal, hogy a szent isten csendes békességessé tegye és engedje, hogy nemzetségig örülhess maradékidon! Én pedig anynyi földre hogy mehessenek, ez előtted mentségem. Ezek után maradok én is egy hitvány Soproni! Eperjesen, Június 19-én 1668. évben.

Vitnyedi István

— NB. A kegyelmed atyjának, nékem igen jó akaró uramnak, ajánlom köteles szolgálatomat.”

Ezt a levelet Bethlen szerint az a róla terjesztett rágalom válthatta ki, hogy a haza sorsán tanácskozó magyar urakat „bolond aggok”-nak nevezte, ami nem igaz,

ha véleményét nyilvánította is, ami nem mindig helyeselte a terveket, de ily erős kifejezést ő soha nem használt. „E levél után, amennyire emlékszem, Wittnyédytól egy levelet sem kaptam, esküszöm a szentháromságra!”

Ezután közli az ominózus leveleket, majd a hozzá intézettnak adja részletes elemzését. Elsősorban a titkosírás használatára tér ki, mellyel az állítólag hozzá címzett levél írva volt. Nem vitatja, hogy Wittnyédyvel váltott sifírozott leveleket, de ezt 1666-ban beszüntették, mégpedig azért, mert Kászonyi Márton¹⁹⁴ erdélyi követségéből visszatérőben a szatmári postahivatalban lefoglalt egy Bethlennek címzett levélköteget, feltörte, elolvasta és a kassai kamarához küldte, ebben volt sifírozott levél Wittnyédytól is, amelyet azután — mikor Pozsonyba kerültek a levelek — tudtával maga Wittnyédy fejtett meg. Ekkor gyeveztek meg, hogy kláviszt többé nem használnak, tehát kizárt dolog az, hogy 1669 májusában titkosírással írt volna neki Wittnyédy.

A titkosírás használata a jelzett időpontban azért sem volt indokolt, mert akkor ott voltak Eperjesen az erdélyi követek is: Kapi György, Teleki Mihály és Nemes János, kikkel Wittnyédy állandóan levelezett, sőt meghitt bizalmas viszonyban volt, így a neki szánt levelet nem kellett volna titkosírással írnia, azt nyugodtan rájuk bízhatta volna. Egyébként Bethlen megtudta tőlük, hogy Wittnyédyval nem találkozott, amiből arra következett, hogy Wittnyédy nem is vett részt az eperjesi tanácskozásokban, nem járt Eperjesen ekkor. — Ebben azonban téved Bethlen, mert Wittnyédy igen is ott volt,¹⁹⁵ de nyilván a komisszióval ott levő barátja *Dvornikovich* — aki a magyar kancellária levéltárosa-ként a királyi pecsétet vitte — figyelmeztette Wittnyédyt, hogy már tudott dolog Bécsben az összeesküvés, hogy ő is gyanúsítva van, ezért nem várta be az erdélyi követek érkezését (május 12.), hanem előbb eltávozott.¹⁹⁶ Gyakorlati érzékétől vezetve belátta, hogy pozitív eredményre számítani nem lehet és nyilván rádöbben az interesátusok mozgalmának csődjére is, megismerve a két konfesszió híveinek áthidalhatatlan elmentéit, amit ketten Hidvéghy Mihály kollégájával alig tudtak annyira eltusolni, hogy legalább a biztosok ne vegyék észre!¹⁹⁷ Talán éppen ő volt az egyetlen, kit nem kápráztatott el Rákóczi Ferenc békejobbjá, melyet a protestáns (főleg református) javak visszadásával nyújtott, s nem kiáltotta a többiekkel: „Rákóczi 20 000 kardot kötött az oldalára!”¹⁹⁸

Bethlen Erdélyből látta, hogy Zrínyi Miklós, Lippay primás és Wesselényi nádor halála után nincs a mozgalom vezetésére termett olyan ember, aki országos tekintélyével erre alkalmas. Zrínyi Péter, Nádasdy és Rákóczi, nemcsak nem bírják a közbizalmat (sőt utóbbi az erdélyiek kifejezetten nem kedvelik), de egyéni adottságaik miatt sem oldhatnak meg ily nagy feladatot; a Kandiában harcoló törökre nem számíthatnak, sőt a segély nyújtását Erdélynek is megtiltaná. Ezért üzent meg az erdélyi követekkel, hogy a kedvező alkalmat a császárral történő békés megegyezést illetően ne szalasszák el, mert „jégre vitetett az ügy!” Wittnyédy ezen túlmenően tisztában volt még a francia orientáció reménytelen voltával is, hiszen maga is többször részt vett a francia követtel folytatott megbeszéléseken, az eredmény csak üres ígérgetések, ahogy a francia politika éppen megkívánta! Természe-

tesen, hogy a külpolitikai helyzetet is felmérni tudó Wittnyédy komolyan vette Dvornikovich baráti figyelmeztetését és a maga részéről azzal távozott Eperjésről, hogy visszavonul, ha még nem késő! Ezután nem is hallunk róla. Visszavonulását tanúsítja az 1669. november 28-án Körmöcbányán tartott gyűlés, melyen Hidvéghy Mihály elnökölt, Wittnyédy azonban nincs ott.¹⁹⁹ Ezután csupán vallási ügyekkel foglalkozik, utolsó jelentős ténykedése a büki püspökválasztó zsinaton (június 27—28.) szenci Fekete István megválasztása.²⁰⁰ Tehát 1669 májusában álláspontja meggyezett Bethlenével: „az ügy jégre vitetett”, vagyis éppen ellenkező, mint a neki imputált levelek célzata.

*

Ezután szellemesen, a halott Wittnyédyvel mintegy gúnyosan vitatkozva oktatja ki logikai érveivel, tételtől tételre idézve a levelet: ha a francia király nem ad pénzt, majd megadjuk mi, s erre eszébe juttatja a budai tolvajt, akinek drága volt a nagyöblű hordó tele mézzel, noha csak 2 fillért kértek érte, mert 2 fillérje sem volt; „igen jó lenne ha az erdélyi szent korona titokban leveleket írna stb.” — nos ha az evangélikus státus jól van szervezve, mi szükség erre? Hogyan képzeled, hogy ez titokban megtörténhet, ha leveleket küldenek Magyarhonba minden felé? Csodálja, hogy titkos jegyekkel névszerint felsorol minden kiváló ágostai vallású várost és tartományt, ahelyett hogy közölné: „minden magyarhoni lutheránusok már lelkészeik által lázadásra szervezve vannak, ti a kálvinistákat igazgatók!” — „Oh, nem Bethlenem! nem!, mert így kell nekem, ha lehet írnom, hogy e levél minden magyarhoni eretnek lelkészeket mindenünnen kizárjon.” — Arra a kérésre, hogy miért nem küldte meg a névsort, ne-hogy véletlenül olyanoknak írjanak, akik nincsenek beavatva és így a nagyfontosságú titkot elárulják? — „Nem volt szükség e tanácsra Bethlen, mert én úgy gondolkozom, hogy magyar honban csak némely lelkészek büntetessenek lázadás miatt, hanem hogy mindnyájan kivettesenek; sőt megtörténhetik, hogy csak némely pásztorok büntettevén halállal és száműzetéssel, azok helyébe majd mások, kik a lázadástól egészen tiszták, állíthatnának be; de ez sehogy se tessék nekem, tehát az egyházak bűnhődjenek, azok fosztassanak meg lelkészeiktől és éppen ez eszme vezérel engem abban, hogy ne a lelkészek, hanem a városok és tartományok neveit jegyezzem fel; azért is... hozzád írt levelem alkalmából a helvét hitvallású, a Ketzerekhez írott színe alatt pedig az ágostai hitfelekezet Magyarhonból kiküszöböltessék!” — Figyelmezteti a goromba kitételekre: Lobkovitz „bolond” beszédeire nem kell adni, — „És a pápista ebeket meg fogjuk tanítani!” Oh Wittnyédym!... Hát Nádasdi, Rákóczi, Zrínyi, Frangepán és más kitűnő jeleseit pártotoknak, ha nem csallódom pápisták: hallgass az Isten szerelméért! nehogy valamiképpen ez iratod a pápisták előtt ismeretessé legyen és azokat a császárral, read és az evangéliomra nézve veszélyes, kibékülésre ösztönözzék: azonkívül emlékezzél magatokra Magyarhonban, és három vallásfelekezetenek Magyarhonban esküvel szentesített szabadgyakorlatára, Erdély sem nélkülözi a pápistákat, bizony régi és magántanácskozásokban ily durva villámokat nem szorítá a pápistákra...” — „Rákóczi Ferencre rá kell ijeszteni, de lelkesíteni is kell!” Amint látom az öregeknek nem ártanak az ifjak útbaigazításai, most nem nevezi kutyának, holott pápista! De ami a dologra tartozik: mi módon írod kérlek, Erdélybe, hogy Rákóczi Ferenccel résztartásunk, részint bátorítsuk: Bizony tudod, hogy Rákóczival egy erdélyi sincs barátságban, és az a kibékülés, melyet Rákóczival Zrínyi által készí-

tettek, az erdélyieknek sőt még neked sem, mint igen gyakorta megbizonyítottad, nem tetszett.”

Ezután felveti, hogy ha valóban Wittnyédytól származtak e levelek, vajon *misszilisek* voltak-e, s mikor kerültek elő, még a levélíró életében, s ha igen miért nem vonták érte felelősségre, ha halála után, miért lappangtak ily hosszú ideig? Ha hátrahagyott iratai közt találták és eredetiek, azok nem juthattak el a címzettekhez, ha másolatok csupán: egyáltalán van-e oly bizonyító erejük, hogy azokra ítéletet lehetne alapítani? Majd kimondja rájuk a leghatározottabban, hogy *koholmányok*.

Végül rámutat, hogy az okirathamisítót a katolikus klérus tagjai közt kell keresni, nekik állott érdekében ezeket a koholmányokat kreálni, hogy a protestáns vallásokat kiirtsák Magyarországból, s megemlíti Bársony hírhedt iratát, mely az egész világ előtt be akarta bizonyítani, hogy a királyt nem kötelezi az esküje, melyet a koronázásakor a törvények és a vallásszabadság megtartására tett. A bécsi és linzi béke hatálytalan, a régi eretnekeket üldöző törvényeket kell alkalmazni (lutherani comburantura).²⁰¹

Befejezésül — a politikus Bethlen szólal meg — elősorolva a család által rászédett Lipótnak (kit kegyes és jóindulatú uralkodónak tart) azokat a történelmi nagyságokat, sőt császári elődeit is, kik örök dicsőségükre nem engedték magukat félrevezetni és lelkiismeretlen kegyhajhászoktól rászédni, hanem országaik üdvét, a közbékét biztosították. Leborul a császár előtt és úgy kéri, ne engedje, hogy Magyarország elveszzen, mert ezzel bekövetkezhet, hogy I. Leopold alatt, Magyarország, mely századokon át bástyája volt a keresztény világnak, a törököknek Németthonba vezető tágas hídjává lesz.

Rá kell mutatnunk, hogy Bethlen Miklósnak e mesteri tollal írt és nagy felkészültségről tanúskodó nyílt levele, nemcsak ténybeli és logikai érvekkel mutatja ki a hozzá intézett állítólagos Wittnyédy levél koholt voltát, de az első mű abban a vonatkozásban is, hogy *genetikai vizsgálattal mutat rá az érdekre*, mely azt létrehozta, s egyben arra is, hogy az okirathamisítót hol kell keresni.²⁰²

Az *Apológiában* Bethlen nem foglalkozik a Wittnyédy levelekkel részletesen, jobbra utal azok koholt voltát bizonyító levelére, mint okiratra (az *Apologia* anonim jelent meg), de az *eredetiség kérdésében* a Labánszky által vitatott „sajátkézírás” és „pecsét” kérdését felvetve rámutat, hogy ez nem bizonyíték, mert a kézírást és a pecsétet is lehet hamisítani, s a nevezetesebb hamisításokra számos példát sorakoztat fel.²⁰³ Az *Apologia* jelentősége inkább a pozsonyi perek jogászai kritikája tekintetében domborodik ki éppen úgy, mint *Bruyninx Henrik* holland követ: *Veritas et innocentia nuda et conspicua, sive vera et clara deductio* című, 1674-ben Lipóthoz benyújtott emlékirata, mely tulajdonképpen az első — egyháztörténelmünk által eddig nem elég alaposan értékelte — jogászai kritikája az 1674-es pozsonyi pernek.²⁰⁴ Mindkettővel a maga helyén foglalkozunk majd részletesen.

Az exuláns irodalom értékelése

A száműzetésbe kényszerült prédikátorok és rektorok jelentős irodalmi tevékenységet fejtettek ki, s műveikben, — ők, akik maguk is áldozatai voltak a pozsonyi pereknek, — *egybehangzóan és tagadólag vallanak, mint ténytanúk* arra a valótlan állításra, hogy az ominózus Wittnyédy levelek „eredetiben” nyertek volna bemutatást a pozsonyi bírósági tárgyalásokon, hogy azokat „valódinak” ismerték volna el. Azt hangoztatják, hogy ők Wittnyédytól levelet soha nem kaptak,

sőt mi több nem is ismerték, így tehát vele sem nem leveleztek. sem nem tárgyaltak. Ez az állítás a reformátusokat illetőleg részben igaz is lehet, Wittnyédy leveleiből tudjuk azt, hogy ő nem igen kedvelte a reformátusokat. A lutheránusok tekintetében azonban — legalábbis az, hogy ott hallották először a nevét, — alig hihető, mert egy olyan lutheránus főember nevére, aki annyit tett és áldozott üldözött egyháza érdekében, nem lehetett ismeretlen előttük. (A soproni magyar gimnázium, eperjesi kollégium alapítása, szegény deákok bel- és külföldi iskoláztatása, az egyházi zsinatokon való részvétele, így legutóbb a szenci Fekete Istvánt szuperintendenssé választó 1669. június 27—28-i büki zsinaton, hol nagyon is tevékenyen működött.) Az már más kérdés, hogy a megfontolt Wittnyédy valóban nem tárgyalt velük, az egyszerű — politikában járatlan — lelkészekkel és tanítókkal arról az országos jelentőségű mozgalomról, melyben ő a magyar nemes a haza érdekében valóban sokat fáradozott, ezeket az ügyeket azonban csak azokkal pertraktálta, akik érdemben is befolyással lehetnek annak előmozdítására.

Sajnos terünk itt nem teszi lehetővé, hogy részletesen elemezzük *Kocsi Csergő* Bálint, *Otrokocsi Főris* Ferenc, *Láni György*, *Masnicius* és *Simonides*, nemkülönben *Burius* János stb. műveit, de erre itt szorosan véve nincs is szükség, mert a Wittnyédy leveleket azon túlmenően, hogy az „eredeti” levelek bíróság előtti bemutatását tagadják, hogy hangoztatják, miszerint Wittnyédyt nem is ismerték, alaposabb kritika tárgyává nem teszik. Erről meggyőződhetünk, ha *Makkai* László: A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete (Bp. 1976.) c. művében közölt két iratot: *Masnicius* Tóbiás: Hallatlan börtönper és *Simonides* János: Minden szentek galériája, továbbá *Otrokocsi Főris* Ferenc: Fenevad dühöngése (ford.: dr. Herpay Gábor) Bp. 1933. c. dokumentumokat elolvassuk.

Kiemelkedőnek tartjuk azonban *Krestianszky Jób* vitairatát, mely ugyan lehetséges, hogy nem is exuláns szerző műve, de annakidején méltán a legnagyobb hatást érte el, mint a *Labsánszky* elleni cáfolatok legalaposabbika. Értékesíti az addigi irodalom összes érveit és maró gúnnyal intézi el a „jezsuita puli” libellusát.²⁰⁵

A levelek koholt voltát igazoló eddigi érvek áttekintése

1. A fontos okirati bizonyíték „eredeti” példányai sem a perekben, sem azután nem kerültek elő.

2. A leveleket hozó prédikátorfi mindkét levelet Erdélyből hozta, nincs magyarázat arra, hogyan került oda a *Ketzernek Árvába* címzett levél?

3. Ki volt a leveleket hozó prédikátorfi és a titkosírást megfejtő *Nádasdy* familiáris? Amikor a levelek valódiságát a perben vitatták, miért nem állították elő őket tanúként? Erre nem kapunk választ.

4. Hogyan tételezhető fel az óvatosságról, hogy a *Bethlen*hez intézett levélhez ugyanazt a kláviszt használta, melyet a *Nádasdy*hoz írtakhoz, ha ugyan egyáltalán folytatott *Nádasdy*val rejtjeles levelezést.²⁰⁶

5. Miért írta csak a *Bethlen*hez intézett levelet sifírozva, holott *Eperjes*ből kisebb veszéllyel küldhette el a levelet Erdélybe, ha igénybe vette is a postát, mint a *Ketzernek* címzettet *Árvába*, s ide írva mégis mellőzi a titkosírást, holott tudjuk, hogy e viszonylatban volt klávisza.

6. Miért szerepelnek a levelekkel kapcsolatban olyan személyek, akiket a bíróság tanúként nem hallgathat meg: a levélírónak beállított *Wittnyédy* és az egyik címzettként szereplő *Ketzer* már évek óta halott, a másik címzett pedig *Bethlen Miklós* erdélyi főúr! (Nyil-

ván ha idézésre tanúként megjelent volna, mint összeesküvőt őt is vád alá helyezik!)

7. Hol volt a bécsi udvar által ellenőriztetett posta, melyen egy ily nagyméretű szervezkedés levelezésének át kellett volna futnia, hiszen nemcsak a királyi Magyarország, hanem *Cseh- és Morvaország*, sőt *Szilézia* és *Ausztria* is állítólag felkészésre készen állt! Egyetlen levelet sem fogtak el, noha *Wittnyédy* megfigyelt, gyanús ember volt.²⁰⁷ Az pedig elképzelhetetlen, hogy futárpostával végezte *Wittnyédy* ezt az óriási levelezést, ennek költsége még a magyar *Krózusnak*, *Nádasdynak* is sok lett volna!

8. Elképzelhető-e hogy ilyen nagyméretű hadivállalkozáshoz a fegyverek és lőszer titokban beszerezhető volt, hogy arra a bécsi kormány és spionjai nem jöttek volna rá; és főleg miből? — Az állítólagos nagy összegű váltók, miket a francia király állítólag küldött még *Boroszlóban* és *Danckában* vannak!

9. A levelek hangja is megdöbbentő, mindkettő valóságos harci riadó: legyenek készen, ha megkapják a jelt induljanak! *Node*, a két riadó között több mint fél-éves időköz van: 1669. május 10. és december 30.

10. Végül megfélekedtek róla az érdeemes hamisítók, hogy *egy tanú nem tanú*. Már pedig itt csak egy ember írja a levélbeni tényeket mindkét címzetthez: *Wittnyédy*. Ezt illeti volna tudni a magasrangú főpápoknak a *Szentírásból*, (5Mód 19,15 és Máté 18,16) de azt is, hogy mit mond *Werbőczy* (Trip. P. II. tit. 27—29), s főleg hogy magyar jogunk szerint halott emberre tanúként hivatkozni nem is szabad (Trip. P. II. tit. 23). Ezek szerint az egész levélhamisítás jogilag értelmetlen és céltalan cselekmény volt.²⁰⁸

Történetíróink álláspontja

Érdekelhetne bennünket még a tárgyalt levelek hitellessége tekintetében történetíróink állásfoglalása, ha érdemlegesen bizonyítanának a *Labsánszky* röpiratra, vagy a *Bethlen* Epistolára hivatkozásokon túlmenően. A *Labsánszkyra* hivatkozók a jezsuita *Katona* után indulva,²⁰⁹ valódinak tekintik a leveleket, de velük szemben is joggal mondhatjuk: „*egy tanú nem tanú!*”, ti, ez a férfú az *egyetlen*, aki állítólag látta az „eredeti” leveleket; viszont a *Bethlenre* hivatkozóknál, akik a levelek koholt voltát hangoztatják, és a számos fent tárgyalt logikai érv is csaknem megdönthetetlen bizonyíték álláspontjuk mellett. Igaz, hogy *Bethlen*nel kapcsolatban felhozható lehetne, hogy *saját reputációját védi*, tehát ennyiben érdekelt, de ezt sehol meg sem kísérlük, annyira logikus és megbízható tényeken alapul az *Epistola* érvelése, hogy a *Wittnyédy* levelek autentikus voltát vitatók jobbnak látják agyonhallgatni. Nézetük szerint különben is *egy okirat hitellességét nem döntheti el a történettudósok szavazata*.²¹⁰

Egy tudós nézetével mégis foglalkoznunk kell és ez *Pauler* Gyula, aki — igaz csak egy jegyzetben — ténybeli adatokkal próbál bizonyítani: „Ellenkezőleg *Wittnyédy* életírójával *Fabóval*, én e levélét valódinak, habár rossz latin fordításnak tartom. Ha a protestáns papokra 1674-ben leveleket akartak volna koholni, nem ily ártatlanokat koholtak volna. Egyébiránt a körülmény, hogy a *Jelentésben* előfordul, bizonyítja az authenticitást.²¹¹ Nos *Pauler* itt — tőle szokatlan módon — kellő körültekintés nélkül nyilvánít véleményt. *Payr* Sándor rámutat, hogy az a logikai érv, hogy ha 1674-ben a protestáns papok ellen leveleket akartak volna koholni, nem ily ártatlanokat koholnak, — nem áll meg, mert mint a következmények mutatták, azok nagyon is ártatlanok voltak: ami pedig a *Jelentésben* előfordulást illeti (ez a *Jelentés* *Lipót* számára a *Nádasdy*—*Zrinyi*—

Frangepán pert megelőzően készült okirat), megtörténhetett, hogy annak mellékletei közé később kerültek és koholmányok, hiszen a főpapság és az udvari emberek igen jó viszonyban voltak.²⁴² Ezt nem is tartjuk valószínűtlenné, s csak megemlítjük, de nem alaptalanul, hogy gr. Pálffy Miklós nyitrai püspök, akkor magyar kancellár is volt, akinek pedig éppen a hamisítványokkal kapcsolatban igen tevékeny szerepe volt, nevezetesen ő vitte el a gráci titkostonácsra bemutatást végett a Felsőnek, s ő tájékoztatja Lobkovitz herceget a levélmásolatok megküldésével. De végezetül megemlítjük még mint döntő mozzanatot, ha a Jelentés készültekor már ott voltak az ominózus levelek, hogyan lehetséges az, hogy a Wittnyédy örökösök eleni perben nem használták fel, hiszen ezek — ha valóban valódiak voltak — a legsúlyosabb bizonyítékok lettek volna Wittnyédy bűnösségének megállapításához, tanúkat sem kellett volna kihallgatni, a per iratai közt azonban nem fordulnak elő.²⁴³ Nagyon valószínűnek látszik, hogy Pauler az eredeti Jelentést nem is látta, mint maga írja a Wenczel Gusztáv által rendelkezésre bocsátott másolatot használta, de egyébként is megelégszik a Katona által közölt latin fordítással, melyet Katona is csak másodkézből ad.

Nézetünk szerint, az eddigi fejtegetéseink is kétségtelenné teszik a Wittnyédynek tulajdonított két levél hamisított voltát, s Payr Sándorral egyetértve: „A hitelesség bebizonyítva eddig még éppen nincsen és hiszünk, hogy nem is lesz²⁴⁴ — alábbi vizsgálódásunk célja pedig éppen az, hogy minden ily irányú igyekezetnek elejét véve, maguknak a leveleknek szövegét felhasználva genetikai, stíluskritikai és filológiai okfejtéssel tegyük kétségtelenné azok hamisított voltát. (A tanulmány előző részeit folyóiratunk 1980. 6. számától közzéltük. Következik: B) A Wittnyédynek tulajdonított levelek írásmű elemzése.)

Dr. Némethy Sándor

JEGYZETEK

190. Bethlen Miklós bethleni gróf (1696). Kisbún (Udvarhely vm.) 1642. szeptember 1. — Bécs, 1716. október 17. Erdélyi főúr, nagyműveltségű és széles látókörű européer Neveltetésűt különös gondalal irányította atyja: Bethlen János (1613–1678) erdélyi főkancellár és — bár apostata unitárius — a református vallás érdekében, mint az egyház és iskolák főkurátora, anyagiakban is sokat áldozott, de jeles példa volt fiának, mint történetíró is (*Rerum Transylvanicarum libri quatuor*, 1663., RMK. II. 1022.), nemkülönben Bethlen Farkas (1639–1679), ki atyját követi a kancellári pozícióban és ugyancsak neves történetíró (*Historia de rebus Transsylvanicis*, Keresd, 1690.). — Hazai mesterel között találjuk Apáczai Csere Jánost (1625–1659) is, így érthető hogy a fiatal Bethlen külföldi peregrinációja alatt, a heidelbergi, utrechti, leydeni egyetemeken és németországi, hollandiai, franciaországi, anellai és olaszországi utazásai során igyekezett ismeretét gvarapítani. Hazatérte után előbb Udvarhelyszék, majd Kővár-vidéke főkapitánya, de lelkiét nemzete sanyarú sorsa emészti, így érthető, hogy ő is bekacsolódik a magyarországi urak szervezkedésébe, mely a török–német iga alóli felszabadítást célozza, s már a kezdet-kezdetén Zrinyi Miklóssal is tárgyal ez ügyben, majd a Wesselényi vezette szervezkedésben is részt vesz, de mindíg körültekintő, hűségét és megfontolt. *Izta-véria nemcsak magyar, de politikai is*. A zernyesti csata után (1690. aug. 21.) ő esközölte ki az un. *Diploma Leopoldinumot* (1690. okt. 16 — meztünk, ami menthető!) s csak hét szavazaton múlt, hogy nem ő lett Erdély kormányzója (1691), de mint főkancellár is hazája és vallása érdekében mindent megett. Bánffy György (megh. 1709.) apostata református, aki Bethlennek szemben Erdély első gubernátora lett, irigykedett rá, s mikor egy irata (Olajgát viselő Noe Galambja), melyet a holland követhet akart küldeni kezébe kapult Rabutin katonai parancsnoknak, felségértés miatt elfélték (1704), s előbb Fogarason, majd Eszéken, végül Bécsben raboskodott (P. Szatmáry Károly: Gr. Bethlen Miklós tragédiája. Tört. Társ. 1891. közli megheuroltatásának dokumentumát). Börtönében írta nagyértékű *Önéletírását* — a magyar memoáriróadalom egyik gyöngyszeme — amely sokáig kéziratban lappangott először Szalay László a Magyar Történelmi Emlékek II. és III. köteteként adta ki (Pest, 1858.) újabban a Magyar Századok sorozatban Tolnay Gábor (Bp. 1943.) értékes bevezetéssel, és ugyanott

V. Windisch Eva gondozásában (Bp. 1955. mi ezt a kiadást használjuk). Nagy tekintélyét és befolyását, gazdag tudását és tehetőségét magyar hazája és üldözött protestáns vallása érdekében kamatoztatta. Igazolják ezt a politikai röpiratait (*Austraca Austriacas*, etc. Kolozsvár. 1671., ennek *Continuatio-ja*, Kolozsvár, 1672., s a *Continuatio Continuatio-ja*, Kolozsvár, mindhárom állvevén és állimpresummal), köztük főleg *Falsitas toti mundo detecta* (Antwerpen, valójában Kolozsvár. 1672. névtelenül. RMK. 1295.) c. irata, mely *Bársony György*: Veritas Toti Mundo declarata etc., Kassán, 1671. publikált (RMK. 1269.), c. libellusát fényesen megcáfolja (I. a 162. sz. jegyz.). Minket itt közelebről Bethlen Miklós: *Apologia Mntstrorum Hungariae, ad innocentiam suam Orbis Christiano declarandam, opposita Iudicio Tribunalis Poseniensis, a quo Perduellionis crimine contra Regiam Majestatem iniquissime accusati & condemnati, non modototo regno proscripti sunt, sed exemplo a Pietate & Mansuetudine Christiana prorsus alieno, magnam partem ad Tirimmes Hispanicas damnaat. Anno Patientiae Sanctorum M. DC. LXXVII.* (RMK. III. 1400.). In memoria 91.) c. műve érdekel, mely megjelent még 1672-ben ugyanacsak névtelenül, mint Utrechtben nyomott mű. (Az egész munka 31 levél, vagyis 62 szíval oldal, melyből 18 levél maga az Apologia, a többi Bethlen 1675. január 4-én Szentmiklóson kelt, s a gályarabokhoz írt levele tölti ki.) Közölte még van Poot Abraham: *Naauwkeurig Verhaal van de verfolainae aangerechte teoens de Euanoeleise Heeraaren in Hunqarien etc.* c. (Amsterdam, 1684.) mű bevezetésében az Apologia I. 8-át, az Epistolát pedig e könyv 147–188. lapjain olvashatjuk 1704-ben Horn György *Historia Ecclesiastica*, etc. (Frankfurt am Main) c. mű 786–807. lapjain közli az Apologia végét, melyet Szilágyi István: A nápolyi gályákra ítélt magyar protestáns papok APOLOGIÁJA c. közleménye innen tesz közkincsé (Sárosp. Füz. V/1861/ évf. 739–750.), melyet azután kiegészít Rác Károly: ugyanilyen című közleménye adva az Apologia elejét is (Sárosp. Füz. XII/1868/ évf. 830–850.), de ugyan ő közölte: *Epistola Nicolai Bethlen* (Sárosp. Füz. XII/1868/ évf. 915–936.) címmel az Apologia mellékletét képező levelet is magyar fordításban. (Munkánkhoz ez utóbbit használjuk.) Tekintve, hogy újabban Bethlen Apológiáját illetően téves közlemények jelentek meg: *Zoványi-Ladányi*: Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon (Bp. 1977.) az Apológiára utalva az Epistolát illetően írja: „...nem általa szerzett munkálatok együtt kiadva” (76. l.); *Makkai*: A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete (Bp. 1976.) c. mű Bevezetésében olvassuk: „Kocsi Csergő Bálint másik. *Apologia ministrorum evangelicorum Hungariae* című műve megjelent a Sárospataki Füzetekben (1861. 1868).” (25. old.), igaz, hogy ezt rektifikálja az Apologia 1678-as kiadásának címlapját bemutató fakszimile felirata: „Bethlen Miklós védirta Lab-sánszky vádait ellen (1678).” (49. old.), — mégis talán nem látszik feleslegesnek az alábbiakra felhívni a figyelmet: 1) maga Bethlen *Önéletírásában* (Bp. 1955.) utal rá: „... az én nyomtatott apológiában...” (I. köt. 261.) kitéllettel; — 2) a mű egy példány az Erdélyi Múzeumban van, mégpedig az melyet maga Bethlen küldött Telesi Mihálynak a könyvből levő salátkező bejegyzése szerint (Szabó: RMK. II. 1400.); 3) *Bod Péter*: a) Magyar Athenas (1766). 41.; b) *Historia Hungarorum Ecclesiastica* (1888–90), Tom. II. pag. 65. not. 1.; c) *Kösziklän épült ház ostroma* c. átdolgozta — itt-ott kiegészítve — Kocsi Csergő Bálint: *Narratio Brevis* c. művét 1738-ban, ebben olvassuk: „Megfelelt erre a levélre (ti. a Wittnyédy-téle) Bethlen Miklós akkor fontosan.” (*Makkai*: i. m. 44. old.). Nos ez a mondat nem szerepel sem a Debreczeni Ember Pál által közölt szövegében (*Lampe-Ember: Historia Ecclesiae Reformatae, Hunnaria et Transylvania, etc.*, Utrecht, 1728. pag. 763.) sem a hírtokomban levő — Kocsi Csergő Bálintnak a zürichi Stadtbibliothek. Msc.-Band D.182. eredeti kéziratával egyeztetett — másolatában. 4) Végül maga Bethlen 1678. március 16-i levele is. — nemcsak példa a szerző praktikus gondolkodására, de szerzősége mellett is bizonyíték — mikor az Apológiára vonatkoztatva így ír: „...itt Erdélybe. Magyarországra elszélesíteni ezt a munkát mi haszna?” (Telesi Mihály levelezése [Bp. 1917], VIII. 110. l.) Igen, az ő célja a nyugat tájékoztatása volt — *Eletrajzát Lukinich Imre*: A bethleni Gróf Bethlen-család története. 275–460. l. Bp., 1927. jól tárgyalja. Ismereteinek sokoldalúságára hívjuk fel a figyelmet még azzal, hogy zsenialitása a művészetek terén is megnyilvánult: a bethlenszentmiklósi kastélyt ő tervezte, mely ma is egyike a legszebb erdélyi reneszánsz építészeti alkotásoknak. — 191. Bethlen *Epistolájából* értesülünk, hogy a gályarabok Apafi bártfogását is kérték hozzá intézett levelükben (a levél még ismeretlen, vagy elveszett, vagy lappang), nyilván Szelepcsényinek is írt, az érsek választát közli Rác: A pozsonyi vértörvényészek, Sárospatak, 1874. 17. old. 12. jegyz. (*Lichner: Johann Pagners Verzeichniss und Johann Liebernotts Tanebuch*, Pozsony, 1861. 121–122. l. után, magyar fordításban). Ebben Szelepcsényi azt hangoztatja, hogy nem a vallás miatt, hanem lázadás büntette miatt hozott az ítélet. — 192. Nézetünk szerint az Epistola nyílt levél, amit Bethlen az Apologia függelékéként publikált, s erre az Apologiában mint bizonyítékra utal is. Legalább is nincs tudomásunk arról, hogy a prédikátorok ezt megkapták volna. — 193. *Rankor* = neheztelés, haragtartás. — *Bartal*: Magyarországi latinság szótára. — 194. Esztergomi kanonok (? Erdély — 1680.? Szenezség) 1651-ben a Szent Istvánról nevezett papnevvel névendőké, 1653-ban szentelik pappá, 1663. február 12. esztergomi kanonok és komáromi főesperes, 1667. szentgyörgymezeli prépost, s elnyeri a dömösi prépostságot is, 1667. olvasó-kanonok. (*Kollányi*: i. m. 280.). Pappszentelése után visszatérhetett Erdélybe, mert adatunk van rá, hogy *Kemény* János fejedelem szolgálatában állhatott, aki leve *Bánffy* Dénessel együtt levelet küldött Bécsbe. (*Óváry*: i. m. 1097. — 1661. július 5. Raudnitz Lobkovitz ltár.) De hamarosan átpártolhatott, mert ezután már Bécsnek dolgozik 1663–1674 közt 24 levél és jelentését

örzi a Raudnitzyi Lobkovitz Itár (Ováry: i. m. regesztákban közli). Ez a kétes jellemű főpap többször járt követségben Erdélyben, jellemere nem a legszebb adatokat olvashatjuk: *Bethlen*: Onéletírása, I. 176–178., *Ac nádor*: Széchy Mária (Bp. 1889.) 247–248. stb. — 195. *Zsilinszky Mihály*: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai (Bp. 1893.) III. 307. — *Pauler*: i. m. I. 240. — 196. *Dvornikovich Miklós* a magyar kancellária irattárosa volt, így sok tekintetben jól tájékozott ember, egyike volt azoknak, akiket Wittnyédy hirszoigalátsába beszervezett és akivel baráti összeköttetése volt. (Fabó András: Vitnyódy István levelei 1652–1664. I–II. Magyar Történelmi Társ., XV–XVI. köt. (Pest, 1871.) *továbbiakban*: Fabó + levélszám.) tanúsítják, hogy 1662. szept. 14-én már igen bizalmas viszony volt közöttük, íme: „... Ha jó alkalmatosságával Kgdnek meglehet, ne nehezteljen tudósítani Kgd, mi karban vagyon az gyűlés, csinálja-e az catholicus Magyarország gravameneket, beadták-e, mi választ adott ő felsége, mint vette az evangelicusok elmenetelét, mi jó reménységünk vagyon megmaradásunkról, in bona sinceritate tudósítson Kgd, úgy arról is, mikor lehet vége az gyűlésnek, mert annakelőtte még örömsöt oda rándulnék. Kgd választát elvárja szeretettel szolgáló fraterem.” (I. no 216.) Fabó 18. levelét közli 1664. október 27-ig, s hogy végig ilyen viszony volt közöttük, közöljük ez utolsó ismert levelét: „Ime Radics uram felmegyen, hogy azt az sokszor sollicitált, sokszor megígért és vásárolt árvaif főispánságot jam tandem aliquando Tökölyi uramnak expedialtassa, az mely felől én igen Tamás vagyok, mindazonáltal biztat, hogy néha jó órák szoktanak lenni és egyszer szerencsések, mint máskor. Ha ugyan expeditióra menne, vagy decretálással occurdván difficultások, az melyek igen könnyen megtörténnék, commendálom in bona sinceritate Kgdnek és kérem Kgd-ét nagy szeretettel, segítse tehetése szerint Kgd, juttasson már expeditióban és ha arra jut, expedialtassa úgy, hogy valamely nyughatatlan elméjű ember az kádkán jövedelmében ne keresen csomót, közbizhessük meg az Kgd jó akaratját és azt jutalmazhassuk is meg érdemesen, az mely az mint esmerem Kgd az urat, megleszen, én is megszolgalom ez aránt érettem mutatóndó sinceritását. Úgy azt is, ha utóbbi levelemben való inclusions és az intercipiálás módjára maga tetszését megírná. Addig persequáljuk egymást, hogy noha elvesztünk, de ennél is jobban elveszünk és már egyedül isten, az ki minket megsegíthet, majd mind religiónknak, mind régióinknak, úgy szabadságunknak elvesz emlékeztet.” (Fabó: III. 449.) — Az utóbbi levélből kitűnően *Dvornikovichot* nemcsak barátság, de anyagi előnyök lehetősége is fűzte Wittnyédyhez, s mindkét levél arra mutat, hogy hírsorsosok is voltak, így fokozott mértékben igazoltnak tekinthető az a fellevesünk, hogy bajbajutott barátját Eperjesen figyelmeztette az őt fenyegető veszélyre. — 197. *Zsilinszky*: i. m. III. 307. — Steckel kisszebeni követ naplójára utalva — írja: „Egymás között is meg voltak hasonulva az ágostai és helvét hitvallású követek, mi közös ügyüknek csak kárára lehetett. A kálvinisták Zrinyi és terve mellett lelkesedtek. A lutheránusok inkább Thököly, Petróczy és Kezser szavára hallgattak, ... Zrinyi kedvéért nem akartak szakítani Nádasdyval, kit a kálvinisták gyűlöttek. A szemesebbek, minő volt Vitnyédy és Hidvéghy, belátták, hogy e kétféle való hűzés veszedelmére lesz a protestantizmus közös ügyének, ezért azon törekedtek, hogy legalább a kormánnyal és a főpapokkal szemben tartassanak össze a két testvér hitfelekezet férfiai.” — 198. Rákóczi gesztusa főleg a reformátusoknak kedvezett, ezért nem lelkesedett érte az evangelicusok, s főleg Wittnyédy sem — aki mint tudjuk — nem kedvelte a kálvinistákat. Ha Eperjesen nem is — hogy az ellentéteket ne szítsa — később nyilván nem titkolta, még Erdélyben Bethlen is tudomásul szerezte róla, mint az Epistolában olvassuk: „... mint igen gyakorta megbizonyítottad, nem tetszett!” (Sárosp. Füz. XII/1868. évf. 928.) — 199. *Zsilinszky*: i. m. III. 326. felsorolja az itt megjelölteket, Wittnyédyt nem említi — 200. *Payr*: Szenczi Fekete István a hitelhagyott püspök. (Sopron, 1918) 24–37. — 201. L. a 161. és 162. jegyzetet. — 202. Olv. a 173. sz. jegyzetet. Hogy milyen léteszeme volt Bethlennek, és mennyire tisztán látta az események hátterét, igazolják az alábbi tények: 1) „Andrássy Miklós Krasznahorkából a gyóntatóját küldte el, hogy az egyik protestáns lelkészt jobb belátásra bírja: „Patronus vestrae Dominationis me rogavit ut vestrae dominationi inservam et quantum possim beneficiam.” ... A lelkész először azt gondolta, hogy anyagi segítséget kap. Ird alá a reverzálist és akkor magammal viszek ... a szabadságot hoztam és nem pénz ... amikor a lelkész arra hivatkozott, hogy ő ártatlan, nem rebellis, akkor a követ őszintén és tömören mondta ki az igazságot: „... nec tu, nec ego sumus rebelles, sed religio tua est rebellis...” *Varga Imre*: Protestáns lelkészek galvársága. A Wesselenyi-féle összeesküvés egyházpól i-kai következményei. Vigilla, XXXVII. (1973. évf. 236. — 2) Lipót felhatalmazta Szelepcsényit 1674. január 6-án kelt leiratával a per megindítására s ebben körvonalazva az idézendőket, olvassuk: „... nec non civis nostris soproniensis, ob tumultuarium rebelliosum suum...” (Perjegyzőkönyv, Sárosp. Füz. VII/1863/évf. 544.) A soproniak egyáltalán nem jelentek meg a perjegyzőkönyv szerint, hogy miért nem meg tudjuk *Payr Sándor*: A soproni evangelicus egyházközösség története, I. 432–446. (Sopron, 1917.) lapjairól. A pozsonyi templomok és gimnázium sikeres elvételén felbuzdulva, Széchenyi György görög püspök a Zeiss ezredes vezette 500 német dragonos közreműködésével Sopron sz. kir. város kegyurasága alatti környező falvak templomait — prédikátorait elűzte — birtokba vette 1672. július 4-től 1674. január 8-ig. December 23-án a harkai templomelvétel után be akart törni Sopronba is, de Nátli Lipót polgármester gyanítva a látogatást, bezáratta a kapukat, s csak a püspököt és ezredes bocsátották be, kiket a mai Stormo-házba szállásoltak el. Hiába küldte a városháza vizitáció engedélyező okmányát, az a választ kapta, hogy az ünnepek után jöhet, de katonaság nél-

kül. Erre az ezredes kilovagolt a magyar kapun s csellel megpróbálta lerohanni a várost, őt emberével a külső hídon át is jött, de a belső hídon már nem tudott tovább menni, neveltséges csapdába került, a piacon levő katonái pedig a külső városnegyedekből összesereglett polgárok fegyvereivel néztek szembe, tehetetlenek voltak, mert szerekkel eltörlesztették az utakat a lovasság előtt. Zeiss ezredes kénytelen volt a polgármester szemrehányását eltűrni, mikor az újteleki kapun kibocsátotta, a visszavonuló hős katonái azután a somjai paplakot rabolták ki a soproniak tudták, mi vár rájuk, tudták, hogy Széchenyi feljeleníti a „lázasdást”, és hogy ezért felelniök kell. Meg is történt, a kir. tanácsban előre ki-mondták az ítéletet, de hogy szépítsenek a dolgon, úgy döntöttek, hogy Szelepcsényi ítéltkezzen felettük. Meg is kap-ták a „locumtenens” idézését a pozsonyi márc. 5-i tárgyalásra 1674. febr. 5. napján, mely szerint az 5 lelkeseknek, az összes tanítóknak tanítványaikkal együtt, valamint a városi polgároknak is meg kellett jelenniök Pozsonyban. A tanács úgy döntött, hogy folyamodni fog a királyhoz és a felsőbb hatóságokhoz. Ennek eredménye lón, hogy miután a köv-főtökül kiküldött Kollonics és Pálffy a templomok, iskolák átadása, a prédikátorok és rektorok eltávolítása mellett oly egyezséget kötöttek, hogy választásuk szerint két prédikátor a királyok, fejedelmek és birodalmi rendek követelnek, tanácsosainak és ügyvivőinek, nemkülönböztve más ágostai hitvallásúak vallásgyakorlata céljából megüretük, de egyelőre csak magánházban tarthat istentiszteletet, Eggenberger hercegné is tarthat egy udvari lelkészt, amíg Sopronban lakik, a temető használata is megengedtetik, a városlakók és külföldiek által tett alapítványok és az egyházi felszerelések sértetlenül megmaradnak, a kórház és menedékház közös használata nyert biztosítást stb. A leglényegesebb pedig az, hogy a *fiskus a soproniak elleni minden peres eljárás, a legközelebbi rendkívüli törvényszék elé való idézést is beszünteti* és a soproniak a megtörténtek miatt sem most, sem a jövőben, sem személyükben, sem javaikban nem lesznek háborgatva; továbbá az ágostai hitvallásúak közül senkit, akármilyen nemű vagy korú legyen, sem most, sem a jövőben katalizálásra vagy kivándorlásra nem kényszerítenek, aki pedig önként akar távozni — akár prédikátor, akár tanuló vagy tanító —, javait szabadon eladhatja és menlevéllel távozhat. És ezt a kontraktust Ó Felsője Lipót a legkegyelmesebben záradékol-ta. (A külföldi követek stb. részére kénytelen volt eltűrni a soproniak vallásgyakorlatát, mert ezek eddig Pozsonyba jártak, de mivel ott már nem volt protestáns templom, Sopron vették igénybe. Ausztriában ui. egyáltalán nem volt protes-táns istentisztelet.) — A soproniak tehát mentették, ami menthető volt, a pozsonyi templomok elvétele után, és az első Szelepcsényi per után ésszerű volt az eljárásuk. Ez példázta legjobban, miként nézett ki a „rebellio” jogcímén folyó „re-ligio” elleni perek erkölcsi habitusa, ezért nem kellett a soproniaknak megjelenni Pozsonyban 1674. márc. 5-én a dele-gatum iudicium előtt. — 3. A Bazin, Modor és Szentgyörgy sz. kir. városok prédikátorai és rektorai Szelepcsényi idéző levelét 1674. febr. 10-én kapták meg, s ekkor a városok köv-veletek küldtek Pozsonyba, ahol gróf Pálffy Miklós korona-ör és főispán közölte velök, hogy előző nap az érseknél látta a királyi rendeletet, nincs itt szó Rebellióról, hanem a temp-lomok elvételéről és a prédikátorok, rektorok eltávolításáról. Ha lemondanak tisztúkról és békésen átadják templomaikat és iskoláikat, reverzálist adva, hogy vallási funkciót még magánházaiknál sem végeznek, nyugodtan megmaradhatnak az országban és ő garantálja, hogy az idézés törölve lesz („Zitation soll totaliter kassiert werden”). *Schrödl József*: Kútfők a pozsonyi evang. egyház történetéhez. A pozsonyi ág. hitv. evang. LYCEUM értesítője az 1902. tanévről. Pozsony, 1902., 17. s. köv. 11. — A reverzálist alá is írták 1674. február 17-én, melyben a templomok és parókiák átadását is vállalják. (*Thury*: Okiratmások 8. sorsz. a Dt. Ref. Ek. Tud. Gyűjt. pápai könyvtárában.) — NB. A szóbanforgó templomokat a lutheránusok építették. *MVV: Pozsony vm., Vende Aladár*: Bazin, Modor, Szentgyörgy. 205. s. köv. 1. — 203. Apologia. Sárosp. Füz. XII. (1868) évf. 843–844. — 204. Az okirat eredetijét a bécsi Österreichisches Nationalbibliothek (volt Cs. és kir. udvari könyvtár) Cod. Msc. no. 8823. „Memorial des hollandischen Gesandten Kayser v. Rom. und König von Ungarn 1675.” jelzet alatt örzi, s a folio alakú mű 53 lap terjedelmű, melyet az 55. lap verso oldalán kezdődő és a 75. lap verso oldalán végződő „Additio” egészít ki, itt van az aláírás is: „Maiestativ V. Humillimus servitor G. Hamel Bruyninx” (az aláírás a rezidens saját kezétől). *Korabeli másolata* az esztergomi primási levéltárban (nem egészen pontos szöveg!) és Kőpeczi Haller Balázs szkárósi ref. lelkész, volt galvársab másolatában, a lissai (Lengyelország) ref. egyház „Archivum Unitas” jelű örök letétjéért a poseni porosz királyi Staatsarchivban, Classis VI. Msc-Band D.2. jelzet alatt található. Rendelkezünk azonban még egy korabeli másolattal, mely a sárospataki nagykönyvtár tulajdonja, továbbá egy — a fellelő lapokat is jelző — és a bécsi eredeti kézirattal egyeztetett másolattal, melyet dr. Thury Etele még a század 10-es éveiben készített (Okiratmások, no. 52. a Dt. Ref. Ek. Tud. Gyűjt. pápai könyvtárában) s e fontos forrás-mű azóta is publikációra vár! — Tudtommal eddig csak holland nyelven jelent meg *Van Poot Abraham*: Naauwkeurige Verhaal van de Vervolginge aangerecht tegens de Evangelise Leheraren in Hungarien nevens sen bewijie van der selver onschuld aan de Rebellie (Amsterdam, 1684) c. műnek 189–414. lapjain. — Ez a hatalmas munkát Labsánszkyt jóformán mondatról mondatra cáfolja és többé-kevésbé Bethlen érveit látjuk viszont benne, bár részletesebben kifejti, Wittnyédy-vel szemben azonban nem foglal állást, ami érthető is, hiszen egy diplomata „kegyelmi kérénye”, de *nyíltan kimondja, hogy a főpapok becsapták a „jó” királyt.* — Szerzőjének én *Szalontay István* pápai ref. ügyvédet tartom, de mindenesetre

közreműködött a Memoriale megalkotásában, mert az oly sok történelmi adatot tartalmaz és a magyar jog oly alapos ismeretét tanúsítja, hogy azt a holland nagykövet nem ismerhette. Egyébként is Szalontay egyik védő volt az 1674-es pozsonyi perben és bálmatlos vakmerőséggel — életét is kockáztatva — működött a gályarabok és a bukkarii vártömlőben sanyargatott prédikátorok megszabadítása érdekében, többször utazott nemcsak Bécsbe, de Svájcba, Velencébe, sőt Bukkariba is. Az elítéltek megszabadítása után azonban nem hallunk róla, életéről csak annyit tudunk, hogy 1669. május 21-én Sárospatakon subscribált (*Dr. Kathona Géza* szíves közlése), a per idején tehát 30. évében lehetett. Hálás volnék, ha valaki adatot küldene életrajzához. — 205. A mű teljes címe: Kurtze Nachricht entgegengesetzt dem Lügenhaften Bericht, oder wie er genennet wird, dem kurtzen und wahrhaften Gerichts-Auszug eines wohlgezogenen Pulli Jesuitici. Namen Johannes Lapsanski Erzbischöflichen Secretarii, welcher MDCLXXXIII. und LXXXIV. dem delegierten Gericht zu Pressburg Amtswegen Beygewohnt und was dahero schon vom denen Pfaffen avgeschmiedet gewesen. treulich in seine Feder übernommen, und nunmehr durch öffentlich Druck publiciret und herausgegeben Krestianszky (Job. aus Freiberg). Diesmal kürzlich, aber auch aufrichtig wiederleget, dass man ganze Sache und Ursach der daselbst entstandenen Rebellion sehen und verstehen könne. Herausgegeben von HOST. KRESTIANSKI. aus Freiberg. Gedruckt nach dem Gerichts-Auszug, in selbigen. MDCLXXXIII. Jahr. Két-nyomata ismeretes (RMK. III. 3272. és 3273. In memoriam. 160., 161.). — [*Thury Etele*: Okiratmáslatai 31. soroz. (Dt. Ref. Ek. Tud. Gvűit. pápai könyvtára) van *Pápai Páriz Ferenc* Schaffhausenből 1875. június 10-én kelt és dr. Heidegger János Henrik zürichi teológiai tanárhoz intézett, eddie ismeretlen. kiadatlan levele (eredetiye Zürich. Stadtbibliothek, Msc.-Band 181. no. 99.) E levélben a következőt olvassuk: „Spertitur hic Apologia Austriaca ad vicinam Germaniam directa, sub titulo: *Extractus brevis et verus, quo candide demonstratur acatholicoorum praedicantium a regno Hungariae proscriptio et demeratio facta esse respectu rebellionis, non autem religionis* etc. editus Tyrnaviae in Ungaria. mense Martio, anno 1675. ... est petulans scriptum et potens ad dascinandos rerum Ungaricarum minus gnaros, sed quot lineae toties falsum committit, quod mihi facile esset demonstrare, *interim redux Deo volente faxo ut retundatur calumnia*” — Erre *Thury* ezt a megjegyzést teszi: „... cáfolatát később megírta és a latin szöveggel párhuzamosan 1683-ban ki is adta.” — *Szabó-Helebrant*: RMK. III. 3272. szerint: „... az álnévű protestáns író e munkát kétségtelenül külföldön nyomatta.” — *Pukánszky*: i. m. 153. l.: „Az álnév mögött kétségtelenül egy magyarországi exuláns prédikátor rejtőzik.” — Bár *Thury* nem bizonyít, csupán az említett megjegyzést teszi, szerintünk minden bizonnyal nem alaptalanul gyanítja, hogy a remek vitairat szerzője Pápai Páriz Ferenc. Bizonyos főlkig az ő szerzőségére mutat: 1. az az órási idézet-apparátus, mely meeszoialattia mindazokat, kiknek munkáiból a XVII. század egész szellemi tartalma összetevődik: antik költőket és filozófusokat, egyházatyákat és misztikusokat, barokk világi költőket és pietista elméledőket; 2. a magyar politikai élet eseményeit a legapróbb részletekig ismeri: a tezsuiták telhetlenségét okolja az ország baltáért: „... massen der Pfaffen und Jesu wider es akkberett dahin gebracht, dasz man die Leges Fundamentales, Articulos und Consuetudines Regni... nicht viel mehr geachtet!” (*Pukánszky*): 3. elgondol-

koztató az álnév is: „*Krestianszki*” = „*Keresztyén*” Job; és 4. nem utolsósorban az „*aus Freiberg*” — mely *Erdély „szabad hegyeire”* célozhat. — Természetesen ez csupán problémafelvetés részünkről, érdemleges választ a szerzőség tekintetében csak egy alapos stíluskritikai és filológiai vizsgálat adhat.) — „A kortársak *Krestianszki* könyvét szinte kinyilatkoztatásként fogadták; alig találnk a nyolcvanas években német nyelvű protestáns nyomtatványt, mely nem emlékezik meg *Krestianszki* győzelmes tollharcáról.” (*Pukánszky*: i. m. 153. l.) — 206. Megjegyezzük itt, hogy nines tudomásunk arról, hogy *Witnyedy* az általában „*Cameleon*”-nak titulált és megbízhatatlannak tartott Nádasdyval sifrizott levelezést folytatott volna. — 207. Leveleiben többször írja, hogy ezt vagy azt nem alkalmas írásban közölni, hanem majd ha „szemben leszünk”, elmondja. Tudta, hogy megfigyelés alatt áll. — 208. A *Hármaskönyv* II. Rész 27—29. Címei a tanúvallatás szabályait írják elő, a 23. cím pedig: „Annak büntetéséről, ki elhaltat vgy gyermeket hív perbe, vagy nemeset törvény elé állít” rendelkezik (a nemeset illetően e Cím 2. § kimondja: „a nemeset perbe kell hívni és nem törvény elébe állítani”, vagyis szabályszerűen megidézni). — 209. *Katona*: Historia critica. Tom. XXXIII. pag. 733. — 210. Hogy ez mennyire igaz, íme, néhány példa: *Rácz Károly*: i. m. I. 104. lap ezt írja: „Még a hitbuzgó Bíró Márton veszprémi püspök is így kiált föl, midőn Enchyridiona 197—198. lapjain e leveleket tárgyalja: „Felettből szégyenlem s tartózkodom ezeket előadni!” Nos, az összefüggésekben és a mű célját szemlélve, egészen más értelme van ennek a kitételnek: Verecundatus, et anxietus sum, nimis haec referre...” — Elsősorban *Padányi Bíró Márton* 1750-ben Győrben publikált nevezetes műve *Labánszkyból* vesz át betű szerint részleteket (idézőjel nélkül), s éppen azon munkálkodik benne, hogy *Mária Teréziát* a protestánsok ellen erőszakos fellépésre bírja, ezért II. Frigyes közbelépésére az Enchyridiont elkobozták. — Vagy pl. *Szekfű Gyula*: Magyar Történet (I. kiad.) V. köt. 353. l. ezt olvasuk: „... a pör tárgyát politikai bűnök képezték: az evangélikus és református lelkészeknek a budai basával való összeköttetése, továbbá nyílt lázadás terve, melynek fő bizonyítékául *Vitnyedy Istvánnak* *Bethlen Miklóshoz* és *Keczer Ambrushoz* írt leveleit csatolta a vádhatóság. *Vitnyedy* ezekben az ő szokott nagyhangú és forradalmi modorában, egész tervét adja az *Erdély* érdekében való felkelésnek, s egyúttal kijelöli egyes magyarországi protestáns lelkészeknek a felkelésben való szerepét. Beheten utóbb hamisítványoknak bélyegezte e leveleket, melyeket a XIX. század történetírása, mint maga a pozsonyi törvényszék is hiteleseknek tart: ... a bíróságot azonban, a politika és vallás százados összefüggésein túl, különösen az érdekelte, hogy most alkalom nyílt széles körűleteken megszabadítani a lelkeket az eretnekség hirdetőitől.” — Eddigi fejtegetéseim alapján nem kétséges, hogy *Szekfű* nem ismerte *Witnyedy* leveleit, mert ha ismerte volna, nem írta így róla: „az ő szokott nagyhangú és forradalmi modorában”, hanem kellő forráskritika nélkül, egyszerűen elhitte, hogy igaz az, amit a katolikus egyháztörténetészek írnak, s mint létező és hiteles dokumentumokat használta fel a koholt leveleket. *Sajnos* — egyébként tudományos tekintélynek elfogadott nevével — félmieleve egy téves tényelődást, előmozdította, hogy a pozsonyi perekről ilyen nézetek kerüljenek a köztudatba. — 211. *Pauler*: i. m. I. 239. lap. 2. fejez. — 212. *Payr Sándor*: Muzsaji *Witnyedy* István. (Bp. 1906.) 72. — 213. *Payr*: i. m. 76., *Pauler*: i. m. II. 318. és 371. — 214. *Payr*: i. m. 72.

Söderblom Nathan, az ökömenizmus atyja

Századunkat egyházi szemmel nézve igen sokan nevezik az ökömenizmus századának. Kétségtelenül Isten nagy ajándéka ma az egyházak egymásratalálása Jézusban és közös útkeresése szolgálatuk felelősségében. Istennek ez az ajándéka sem mennyből pottyant ajándék, hanem emberi eszközökön keresztül indult és valószínűleg folytatódik tovább: ut omnes unum sint. Addig is, amíg az úton vagyunk, jó megismernünk e munka úttörőit és folytatóit, hogy átvegyük tőlük azt a felelősséget, mely annyira égette őket, hogy a cselekvés útjára léptek. Az úttörők sorába tartozik Söderblom Nathan svéd evangélikus érsek, tudós teológus, az első világméretű egységére hívó konferencia szervezője és vezetője, a világ békéjéért folytatott küzdelem korai előfutára, Nobel-békedíjas, akinek munkássága nagy visszhangra és kevés támogatásra talált ugyan korában, de csírája lett az Egyházak Világtanácsának és mindannak a szolgálatnak, amit ma ez a név jelent. Ötven éve, 1931. július 12-én dobbant utolsó a szíve, 65 éves korában távozott földi életéből, ahol hazája és egyháza határain messze túlszárnyaló, az egész kereszténységért, az egyház egységéért és a világ békéjéért folytatott küzdelme során legalább annyit meglátha-

tott, hogy az elvetett mag kisarjadt a földből, az egysegítőrekvések áthatották az egyházakat, — de az aratást már nem érthette meg.

A svédországi Trönöben született 1866. január 15-én. Ősi parasztnemes család sarja, apja már ifjúságától fogva az ébredési mozgalom hatása alá került, később maga is az ébredés egyik fákllyavívője, mint lelkész és szigorú nevelője gyermekeinek, akiket az evangélikus egyháziasság megújult, megelevenedett formái között nevelt. Anyja Dániából származott és sokat köszönhetett mindkettőjüknek egyénisége kialakulásában. Nagy szellemi elevenség, hatalmas munkabírás, önmagához való szigorúság, a másokkal való együttérzés örömeiben is és nyomorúságukban is, kapcsolatkeresés, barátság a legkülönbözőbb emberekkel és ezen keresztül teljes nyitottság az egyetemes kereszténység felé, kitartó hit, mely a kudarcok után újra a küzdőterre vezetett. — ilyen vonások találhatók egyéniségében. Iskoláit Trönöben kezdte, majd Hudiksvallban jár „latin iskolába”. Erettségi után az uppsalai egyetem diákja, 1893-ban szentelik lelkésszé és Uppsalában marad, mint kórházlelkész kezdi el szolgálatát. Még ebben az évben családot alapít, feleségül veszi Anna Forsellt.

akit mint az egyetem hallgatóját ismert meg. A következő évben Párizsba küldik, a svéd követség lelkésze, de feladatához tartozik a tengerészmisszió, a francia kikötőkben megforduló svéd tengerészek lelkigondozása is. Hét évi párizsi tartózkodása alatt alkalmat nyílik több világnyelv megtanulására. Ugyanakkor nagy hatással vannak reá a kikötői élmények, sztrájkok és küzdelmek, melyeket az iparosodó országban a munkások folytatnak. A megismert embersorsok izgatják és korának szociális kérdéseit tanulmányozza. Ezek az élmények formálják őt olyanná, hogy később is érzi a felelősséget a háborúba bonyolódott egész világért és nemcsak békéért, de emberséges életért is kiált.

A teológia elkötelezettje

A párizsi éveket arra is felhasználja, hogy teológiai tudományos munkát végezzen a Sorbonne-on, melynek ekkor még volt protestáns teológiai fakultása. Kutatásai a vallástörténet körében különösen a keleti vallások, legfőképpen a perzsa vallás eredetét, megismerését célozzák meg. Ebből a tárgykörből írja doktori disszertációját is, melyet ott tartózkodásának utolsó évében (1901) védett meg. A tudományos életpálya felé vezető lépcsőjére lépett. Egyszerre két meghívást is kapott. A leydeni egyetem vallástörténeti tanszékére hívják Tiele örökébe és ez komoly elismerése tudományos pozíciójának. Ő mégis hazája hívásának tesz eleget és elfogadja alma materének, az uppsalai egyetemnek professzori állását. A teológiai előismeretek és teológiai encyklopédia tanszékét bízzák rá. Székfoglalóját „Az egyetemes vallástörténet és az egyházi teológia” címen tartja meg és benne a kettőnek egymáshoz való viszonyát, egyben professzori munkája programját adja. Az előadás végén külön beszédben fordul az egyetem hittudományi karának hallgatóihoz és fel-tűnést keltő szavai nemcsak professzori és lelkipásztori talentumára vetnek fényt, de nagy bátorítást adnak a teológiai tudomány fiatal művelőinek. Néhány mondat ide kívánczik, annyira világos kritikája saját kora egyházának és az igazság megszólaltatása olyan módon, hogy ma is tanulhatunk belőle:

„Önökre, Uraim, sokan sajnálkozással tekintenek, én ellenben azt tartom, hogy örülhetnek teológus mivoltuknak. Sajnálkozni fognak Önök fölött azért, mert egy idejét múlt ügynek, a keresztyénségnek szolgálatát vállalják, vagy legalábbis azért, — s ezt ebben az esetben nyomatékosan meg kell különböztetnünk az előbbtől — hogy egy idejét múlt egyháznak a szolgálatába lépnek. Ezek sajnálkozni fognak Önök fölött, hogy magukra kell vennük az egyház hitvallásának igáját. Mások azért fogják sajnálni Önöket, hogy olyan korban élnek, amikor ingadoznak és változnak a hagyományos nézetek, különösen azok, amelyek bizonyos bibliai könyvek keletkezésére, vagy annak a szent történeti folyamatnak egyik vagy másik mozzanatára vonatkoznak, amelynek során Isten az emberrel érintkezett s így véleményük szerint a teológiai stúdium nagy lelki károsodással járhat. Viszont más barátaiak azok miatt az elszomorító, de Isten segítségével megjavítható külső körülmények miatt fogják sajnálni Önöket, amelyek súlyosan és könnyörtelenül ránehezdednek egyesekre egyházunk lelkészi karának soraiban. De én mégis teljes szívemből azt mondom Önöknek, hogy örülhetnek annak a stúdiumnak, amellyel foglalkoznak, sőt annak is örülhetnek, hogy éppen ezekben az időkben foglalkozhatnak a teológia stúdiumával és készülhetnek jövőre hivatásukra... Hogyne örülhetnének annak, hogy olyan személyiségekkel érintkezhetnek, mint Amósz, Hóseás, Ézsaiás, Jeremiás, Pál Augusztinus,

Assisi Ferenc, Luther, Pascal, Kierkegaard! Pedig mindezek fölött még messze magasságban áll a Mester: Jézus az Úr, aki nőttön nő a szemünk előtt, amint egyre közelebb jutunk hozzá, Akire Önöknek, mint olyanoknak, akik az által lettek szabadokká, hogy magukra vették az Ő igáját, oda kell irányítaniok testvéreik tekintetét.”

A szülői házból magával hozott jellemvonások professzori munkájában is segítik épp úgy, mint az apja halálos ágyától magával hozott apostoli tanítás. A teológus ifjúsághoz szóló beszéde végén ilyen tanácsokat ad: „Ne zárkózzanak be személyek vagy gondolatok szűk körébe, hanem igyekezzenek megérteni az embert, azon legyenek, hogy tanuljanak, hogy egyre újabb meg újabb betűket betűzzenek ki az élet leckéjéből!” A halálos ágyánál kapott útmutatást pedig így adja tovább: „Emlékezzenek szavamra: a saját igaz boldogságuk és a gyülekezet boldogsága egyaránt azon fordul meg, hogy komolyan veszik-e a Pál ajánlotta szabályt: nem hogy uralkodnánk a ti hiteteken, hanem munkatársai vagyunk a ti örömötteknek. Nem uralkodásra, hanem szolgálatra hivatattak el ... hogy örömet gerjesszenek, szeretetben való életük, a tiszta evangélium hirdetése által.”

Azért időztem kissé tovább a fenti idézeteknél, mert ezen látszik meg az, hogy a liberalizmustól elszakadva és az ébredés szelétől hajtva milyen pozitív, menyire hitvallásos evangélikus szellemben igyekezett professzori munkája idején nevelni a jövőre lelkészeket. Egyébként munkabírására és sokfelé való nyitottságára jellemző, hogy uppsalai professzorsága idején milyen kérdésekkel foglalkozott. Tovább folytatta vallástörténeti munkásságát. A korábban már említett leydeni Tiele professzor vallástörténeti kézikönyvének német fordítását és átdolgozását végezte el. Hatalmas méretű forrástanulmányozást folytatott az egyetemes vallástörténelem területén, összehasonlító vallástörténelmi művet adott ki „A természeti teológia és az egyetemes vallástörténet” címmel. Ugyanakkor a keresztyén teológia aktuális kérdései sem kerültek el figyelmét. A katolikus egyház modernista mozgalmát kísérte figyelemmel és próbálta megértetni kegyességüket más egyházak teológusaival. A svéd apácarend alapítójáról épp úgy írt, mint egy ébredési prédikátorról. Az előbbi Szent Brigitta életének feldolgozása, az utóbbi Henrik Schartau élete. De azt sem felejté, hogy az ő lelki otthona a lutheri keresztyénség. A legkiválóbb svéd Luther-kutatónak tartották a maga idejében. Ha mindezek mellé még odahelyezzük azt, hogy az akkori svéd szokás szerint a professzorság ideje alatt is vállalt gyülekezeti lelkészi állást egy kisebb uppsalai gyülekezetben, akkor némi képet alkothatunk munkabírásáról, munkalendületéről és arról, hogy nem szakad el a katedra miatt sem az egyház népétől, a gyülekezettől. 1912-ben elfogadta a lipcsei egyetem újonnan szervezett vallástörténeti tanszékének vezetését is, — amit az egyetemi szemeszternek különböző időpontjai következtében el tudott látni — így vállalt szolgálatában, doktori esküjének szellemében valóban a maximumot teljesítette. Természetesen a teológia tudományával való foglalatossága nem szűnt meg akkor sem, amikor egyháza a professzori tisztnél magasabb székbe helyezte.

Népének és egyházának elkötelezettje

Lipcseben kapta a hírt, mely szerint a svéd király az egyház által jelölt három személy közül őt nevezte ki az uppsalai érseki székbe a svéd egyház legfőbb vezetőjéül. Az egyházi szavazatok szerint a harmadik he-

lyen jelölték őt csupán, de a királyi akarat így döntött. Sokan félték tőle, voltak, akik nem tartották alkalmasnak túlzott mozgékonyasága, nagyon széles látóköre miatt. Féltették a svéd egyház, a svéd lutheranizmus ősi hagyományait, félték újításaitól. Az érseki székben tűnt ki igazán, hogy ez a világlátott ember, aki sok idegen nyelvet beszélt, akinek szíve és feje telítve volt a világ vallásainak ismeretével, ugyanakkor kora világának fájó és rendezetlen kérdéseivel, akinek baráti köre messze túlment országa határain, de még a lutheranizmus határain is, — mégis mennyire elkötelezett szolgálója volt népének és evangélikus egyházának.

Erseksége idején nagyon sokat látogatott, kicsiny és nagy gyülekezeteket. A bürokratikus merevségektől irított, a nép között természetes és egyszerű volt, inkább vidám, mint szertartásos. Kortársai sok derűs esetet jegyeztek fel róla. Egyik faluban végezte a vizsgálatot. A templomba vonulás előtt vették észre, hogy az érseki páztorbot felső része otthonmaradt. Söderblom a parókia kertjéből egy virágzó cseresznyefágot hozatott be, rátűzte a bot végére és azzal vonult be az ünnepi istentiszteletre. Vizitációin maga is sokat foglalkozott tanítással, szeretett gyermekek között szolgálni. A személyével kapcsolatos félelmek ellenkezője igazolódott. Két évtizedes külföldre is kiterjedő szolgálata idején csak mégjobban erősödött a saját egyházához való hűsége. Azt azonban soha nem tagadta, hogy az egyetemes keresztyénség sorába sorolja saját egyházát is, ezért tartozott érseki, egyházvezetői munkájához az a tevékenysége, mely végül is az „ökumenizmus atyjává” tette.

Az ökumené elkötelezettje

Már ifjúságában meggyökerezett benne az egység iránti vágyakozás. Diákvezetőként került kapcsolatba egy 1890-ben Northfieldben (USA) tartott egyetemes keresztyén diákkonferencián olyan neves keresztyénekkel, mint *Moody* és *J. Mott*. *Igen* nagy hatást gyakorolt a fiatalemberre az egység vágya és a misszió ügyének fellendítése. Naplójába ezt az imádságot jegyezte fel: „*Uram, adj szívembe türelmet és bölcsességet, hogy egyházad szabad egységének nagy ügyét szolgálhassam.*” Isten meghallgatta imádságát és olyan helyre állította szolgáját, ahol a legtöbbet tehetette az egységért. Még 1908-ban, az akkori érsek, *Ekman* hozzájárulásával építette és segítette a svéd evangélikus egyháznak az anglikán egyházzal való kapcsolatfelvételét. Svéd püspököt hívtak meg az anglikánok Lambeth-konferenciájukra, a következő évben anglikán püspök utazott Svédországba és tíz év múlva létrejött az úrvacsorai közösség a két egyház között.

Erseki székének elfoglalása majdnem egybeesik időleg az első világháború kitörésével. Valósággal szenved a háború súlya alatt. Pedig Svédország semleges, kívülmarad a háború okozta közvetlen szenvedéseken. Mégis átéli azokat, barátaiért retteg és az egyházért. Felhívást intéz az egyházakhoz: „*A világháború kimondhatatlan szenvedések okozója. Az egyház, a Krisztus teste széjjelszakad és szenved.*” A felhívás címe: „*A békéért és a keresztyének közösségéért!*” 1916-ban Uppsalába ökumenikus egyházi gyűlést akar összehívni. Minden országból, minden egyházból legalább csak egy egyházi vezető jöjjön el. Néhány egyházból igent mondanak, így az ortodoxok Orosz- és Görögországból, néhány francia tartományi egyház, a német protestánsok és az anglikánok. De meghívásul a konferencia az államférfiak magatartásán, — mincs utazási engedély, — és az ágyúk dörgésén. Söderblom

nem tud nyugodni. Bántja a tehetetlenség. Tovább reménykedik: talán 1917-ben, talán 1918-ban. De meghiusul minden kísérlet. Közben végetér a világháború és a lelki nyomorúság még jobban meglátszik. 1920-ban Genfben összeül egy konferencia, ahol a háborúban szembenálló hatalmak egyházi delegátusai már majdnem sikertelenségig viszik egymást vádoló beszédekkel az együttlétet. Söderblom bölcsessége fordítja úgy az eseményeket, hogy mégsem harag és szétválás, hanem egy újabb konferencia összehívása lesz az eredmény. 1922—23-ra tervezték, de végül is 1925-ben ült össze a *Stockholmi Konferencia*.

A Stockholmi Ökumenikus Konferencia hosszú előkészítés után az öt világrész egyházi közösségeiből gyűlt össze. Az egyes egyházak megválasztott küldöttekkel képviseltették magukat. A magyar evangélikus egyházat *dr. Raffay Sándor* püspök, *dr. Kaas Albert* egyetemi tanár és *dr. Leffler Béla* egyetemi magántanár képviselte. A konferencia címét még Genfben alapították meg, s a benne szereplő két szó (Life and Work) arra mutat, hogy a keresztyénség gyakorlati szolgálatának egységére inkább látszik lehetőség, mint szervezetbeli, dogmatikai egységre. Ilyen méretű világgyűlés még soha nem volt, de erről is távolmaradt Róma, — még megfigyelőket sem küldött.

A konferencia az egész világ felé fordult felhívásával: „*A konferencia elmélyült és megtisztult üdvösségünk Fejedelmének ajándékában. Az ő hívó szavára: Kövess engem! felismertük a keresztt alatti kötelességünket, hogy evangéliumát az emberi élet minden területén meghatározó erővé tegyük, az ipari, szociális, politikai és nemzetközi életben.*” A különböző bizottságokban a társadalmi élet égető kérdései kerültek megvitatásra: gazdasági és ipari, társadalmi és erkölcsi, valamint az egyház és a nemzetközi élet kérdései. Erőtéljes állásfoglalás volt a béke mellett és a háború ellen. „*A háború összeegyeztethetetlen Jézus Krisztus tanításával. A háború nem az erő kihasználása, hanem az azzal való visszaélés.*” A záróistentisztelet a stockholmi Engelbrekts-katedrálisban az első ökumenikus úrvacsorai istentisztelet volt, melyen Söderblom prédikált. Maga az egész konferencia nagy lépés volt Söderblom vágyának megvalósulása útján, de beteljesedését már nem élhette meg. Az Egyházak Világtanácsa csak 1948-ban valósult meg Amsterdamban és addig egy még borzasztóbb világégés perzselte végig világunkat. Söderblom érsek életének csúcspontja a stockholmi konferencia volt — valóban „az ökumenizmus atyja” lett. A konferencia irányvonala azt is jól megmutatja, hogy az egyház egysége és a népek egymásközötti békéje szorosan összekapcsolódik. Aki az egyikért harcol, a másikért is küzd. Söderblom személyét és munkásságát ezért illette joggal a Nobel-békedíj kitüntetése.

Magyar kapcsolatai

Már az előbb is szóltam arról, hogy magyar evangélikus egyházunknak is egyes személyeken keresztül eleven kapcsolata volt magával Söderblommal és az „Élet és Munka” mozgalommal. A Stockholmban résztvevő küldöttség mellett személyes kapcsolata volt vele *D. Dr. Pröhle* Károly néhai soproni professzornak. Amikor a Soproni Hittudományi Kar az első tiszteletbeli doktori címet Söderblom Nathan uppsalái svéd érseknek ítélte oda, az erről szóló oklevelet Pröhle professzor nyújtja át 1929-ben a koppenhágai evangélikus világgyűlésen neki és más neves személyeknek. Söderblom érsek azt ígérte, hogy 1932-ben meglátogatja hazánkat és egyházunkat, — sajnos halála miatt ezt

már nem tehetette. Halála után a Hittudományi Kar kegyeletos emlékeztetést tartott s az ott elhangzott méltatás, valamint professzori beköszöntőjének a teológusokhoz intézett szavai magyar fordításban emlékkiadványban is megjelentek.

Azt mondják, az északi emberek, a svédek zárkóztak, nehezen barátkozók, inkább magukba nézők. Söderblom érsek egyszerre volt hazájának és egyházának hűséges fia és az egész keresztyénség egyetemes távlatait jól látó, egységéért küzdő egyházi vezető. Hűséges lutheri hitéhez, de nyitott minden keresztyén

testvér felé. Az egyház embere, de a társadalom, háború és béke, szociális bajok kérdése ugyanúgy égeti, mint Róma távolmaradása az ökumenétől. Igazán svéd volt méltó az érseki székre, de melegszívű, nyitott, sok-sok emberrel baráti kapcsolatot tartó keresztyén, aki az egyház egységének megvalósulását éppen az emberi közeledés vonalán és a gyakorlati segítségben látta realizálhatónak. Munkájának eredményéből élünk, amikor egyházi világszövetségekben, az ökumenében szolgálunk hazai és világviszonylatban.

Tóth-Szöllös Mihály

VILÁGSZEMLE

A Svájci Evangéliumi Református Egyházak az ökumenikus mozgalomban

A Svájci Evangéliumi Református Egyházi Szövetség memoranduma a pápa nyilvánosan bejelentett svájci látogatása alkalmából. Bern, 1981. május

Az egyházi kapcsolatok Svájcban az utóbbi évtizedekben ígéretes módon alakultak: a párbeszéd és az együttes bizonyágtétel mind természetesebbé vált. Mindenekelőtt gyülekezeti szinten nőtt meg a kölcsönös megértés és az öntudat; de egész Svájc vonatkozásában kölcsönös közeledés játszódott le. Az Ev.-Ref. Egyházi Szövetség és a Római Katolikus Püspöki Konferencia közös párbeszéd-bizottsága jelentős eredményekhez vezetett. 1971 óta a keresztyén egyházak nagy többségét a „Keresztyén Egyházak Munkaközössége” köti össze. Egyetlen egyház sem tudja ma felismerni és teljesíteni feladatát országunkban a többi hozzájárulása nélkül. A svájci ev.-ref. egyházaknak történetükből kifolyólag különös felelősségük van a közös bizonyágtételre.

Ez a tapasztalat és belátás annak a javaslatnak az alapja, hogy a Svájci Ev.-Ref. Egyházi Szövetség képviselői találkozzanak II. János Pál pápával svájci látogatása során. Az Egyházi Szövetség vezetősége örömet fejez ki afölött, hogy Róma püspökét a svájci püspökök körében üdvözölheti, s hálás, hogy a pápa látogatása lehetőséget nyújt a véleménycserére a lelkipálosok között, amelyek egyháztagjaink kapcsolatát továbbra is nehezítik. Abban a reményben tekint előre a találkozásra, hogy az Jézus Krisztus evangéliumának új ajtókat nyit.

A találkozás abban az országban lesz, ahonnan a XVI. században a reformáció nagy mozgalomának kezdeményezői származnak, ahol olyan reformátorok, mint Zwingli, Bullinger, Farel, Kálvin és Béza működtek. S bár az azóta eltelt időben néhány tekintetben továbbléptek az ev.-ref. egyházak, mégis elkötelezve érzik magukat az akkor elkezdett munkára. Ezért az Egyházi Szövetség szeretné a találkozás lehetőségét megragadni, hogy megmutassa: hogyan érti a reformátori örökség alapján az ökumenikus mozgalom, s hogy milyen meggyőződéssel s reményekkel közeledik más egyházakhoz.

1. Az egy egyház reformációja

Az első szó az Isten iránti hála szava kell legyen, hogy az oly régóta különvált egyházakat ma újra kö-

zelebb hozta egymáshoz. Mindenütt, egyik egyházban a másik után lett elevenné az a kívánság, hogy a Krisztusban való közösséget láthatóvá tegyék a minket elválasztó határokon túl, s nevérol a világ előtt együtt tegyünk bizonyágot. Ami itt elkezdődött, az egy nagy áramlássá egyesült, amely soha többé nem fog elapadni; az ellenállás végsősoron csak megtisztította és megerősítette azt. Különös hálával gondolunk ennek úttörőire sok egyházban, akiknek imáira, széleslátására és állhatatosságára épül a mai ökumenikus mozgalom.

Az ev.-ref. egyházak ezt az új mozgalom bizonyos értelemben beteljesedésnek látják: a reformátoroknak ui. nem volt szándékuk új egyházat alapítani. Sokkal inkább arról volt szó, hogy az egész egyházban újra érvényre juttassák az evangéliumot. Elképzelésük az volt, hogy az ellentéteket egy közös, szabad tanács elé vihessék, ott kifejtessék és az egységet megőrizhessék, s szenvedtek amiatt, hogy ez nem sikerült. Az akkor megkeményedett frontok ma újra mozgásba jöttek. A közös alap, amelyen végsősoron az egyházak nyugszanak, s amely sokáig el volt takarva, ma újra kivehetően áll szemünk előtt. Újra lehetővé vált, hogy együtt dolgozzunk a bizonyágtétel megújulásán, amivel tartozunk a világnak. Ilyen szempontból elmondható, hogy a reformáció folytatásra lelt az ökumenikus mozgalomban.

Az ökumené útrakelésének különös jelentősége van Svájcban. Svájc ui. egy olyan ország, amelyet különös mértékben formált a konfesszionális viták története; a múltban ezek gyakran nyílt, sőt harcban megnyilvánuló ellenségeskedéssé fajultak. A bizonyágtétel megbenította az a félelem, hogy a felekezeti határok elcsúszhatnak. Az ökumenikus mozgalom lehetőséget ad a svájci egyházaknak arra, hogy ezt a nehezen szavatolt erőegyensúlyt a bizonyágtétel és szolgálat építő közösségére változtassák.

2. Felhívás hitünk középpontjára: Jézus Krisztusra

A reformátorok központi üzenete felhívás volt a keresztyénség felé, hogy újra hitük forrása és középpontja felé forduljanak, úgy, ahogy arról a Szentírás

tesz bizonyosságot: Jézus Krisztus szabaddá tesz minket. Isten kimeríthetetlen szeretetében nem engedi teremtményét elesni; megbékéltette magával a világot. Jézus Krisztust a Lélek az emberekhez küldte, s az Ő szeretete kereszthalála által mindenért megfizetett. Élete és halála az egyetlen áldozat, amelyre szükség volt az ember üdvösségéhez. Ezáltal szabadokká tesz minket egyen-egyenként az új életre. S a válasz, amivel Neki tartozunk, a hit és a háládatosságnak a hit által végzett szolgálata.

Jézus Krisztus az egy Úr! S ez az egyházra nézve is érvényes. „A szent, keresztyén egyház, melynek egyetlen feje Jézus Krisztus, Isten igéjéből született, s nem hallgat idegen hangra.” E mondat, amely a reformáció korai éveiben (1528) keletkezett, azóta mindig új formában az ev.-ref. egyházaink meghatározó mondata maradt. Ő, a Feltámadott Úr a Lélek ereje által ma is az Egyház Feje. Megígérte, hogy az igehirdetésben és a sákramentumok kiszolgáltatásában jelen lesz azok társaságában, akik Neki szolgálnak, s nevééről bizonyosságot tesznek.

A koncentráció erre az egyetlen forrásra nagy jelentőségű az egyházak közeledésére való tekintettel is. Feltétele annak, hogy az egyházak megtalálják az egymáshoz vezető utat. Minél világosabban állítják az egyházak Jézus Krisztust az „igazságok értékrendjének” az élére, minél következetesebben irányítják rá tanításukat és gyakorlatukat, annál egyértelműbben fogják önmagukat is egy közösségként értelmezni. Az ev.-ref. egyházak ezért elégtelennek tartanak minden olyan kegyességet, amelyben Mária Jézustól függetlenül lesz vizsgálat tárgya; különösen is kritikusak a római katolikus egyház újabb Mária-dogmaival és mariológiai kijelentéseivel szemben, amelyeket az Írás nem igazol.

Mivel a reformátorok mélyen meg voltak győződve az Úr egyesítő és összegyűjtő erejéről, bizonyos nagyvonalúsággal tudtak nézni sok jellegzetességet, különösen az egyházi élet formái vonatkozásában. Arról tudtak beszélni, hogy a „szabad sokrétűség” forma, struktúra és szokás vonatkozásában jellemző az egyházra, s ez nem szünteti meg egységét. E sokrétűséget élük meg a svájci ev.-ref. egyházak, s e tapasztalat alapján az a véleményük, hogy az ökumenikus mozgalomban a közösség általi erősíthető meg, ha az egyházak a fej, Jézus Krisztus körül gyűlnek össze. Eppen ezáltal tudnak helyzetadni a bizonyágtétel, a gyakorlat sokrétűségének.

3. Egyetemes papság

Az ev.-ref. egyházak súlyt fektetnek arra, hogy az egyház közösség, melynek életében és döntéseiben minden egyháztag részt vesz, erejük egyesítésével. Az általuk gyakran használt „egyetemes papság” formula az egyháznak ezt az értelmezését tartja szem előtt. Jézus Krisztus az egyetlen pap. Minden gyülekezeti tagot Ő hívott el, hogy másokkal együtt végezze papi szolgálatát. Az egyházi hivatalt is ennek fényében kell értelmeznünk. A reformátorok abból a magától értetődő tételből indultak ki, hogy az egyháznak szolgákra van szüksége, akik hirdetik az evangéliumot, kiszolgáltatják a sákramentumokat és pásztori vezetéssel szolgálnak. Feladatuk, hogy a hívők szabad közösségét igazságban és szabadságban fejtsék ki.

Az egyház értelmezésének az felel meg, hogy az egyházi élet minden területén zsinati és kollégiumi grémiumok gyakorolják a vezetést. Krisztus tekintélyét az egyházban nem egyének, hanem a gyülekezet által választott kollégiumok képviselik. Rendszerint laiku-

sokból állnak ezek, férfiakból és nőkből. Helyesen értelmezve ezt a vezetést és gyakorolva azt, lehetővé válik, hogy együtt hallgassunk Isten szavára. Ugyanazt a látszatot keltheti mindez, hogy az egyházban is a többség törvénye uralkodik; tulajdonképpen célja azonban az igazság közös és türelmes keresése: s ebben minden hangnak érvényre kell jutnia. Különösen a teológusoknak kell ehhez hozzájárulniuk a kutatás és tanítás szabadságában, s vigyázniuk kell arra, hogy a számukra szükséges szabad teret ne sértse politikai és egyházpolitikai érdekeltség. Ha az egyházzal mint konciliáris közösségről beszélünk, úgy egy olyan közösségre gondolunk, amelyet kölcsönös tisztelet és a párbeszédre való készség irányít és hordoz.

E helyen nem hallgathatjuk el, hogy az ev.-ref. egyházak a pápai hivatali intélciónójában (ahogy azt a római katolikus egyház értelmezi és megéli) komoly nehézséget látnak — mindenekelőtt annak tanbeli kifejlődésében, amelyet a pápa csatlakozhatatlanságának dogmája okozott. S bár az ev.-ref. egyházak ma már nem osztják a reformátorok élesnyelvűségét, mégis arról vannak meggyőződve, hogy az egyházvezetés és tekintély eme formáját nem hordozza a Szentírás bizonyágtétele. Osztják a reformátoroknak a véleményét, akik „világos igazságnak” nevezték azt, hogy Jézus Krisztus az egyházban maga gyakorolja a papi és pásztori hivatalt a világ végéig, s hogy megtiltotta apostolainak és követőinek az uralkodást és a rangsorolást az egyházban. Meggyőződésünk, hogy az egyházak egymáshoz való közeledését az ökumenikus mozgalomban egyedül a konciliáris gyakorlat újrafölvétele és újjáélesztése támogathatja, amely jellemezte az egyházi életet az első évszázadokban.

Az egyetemes papság az ev.-ref. egyházakban is egybe nem teljesedett látomás. Sok szempontból még mindig megvalósításra vár. Ebben az összefüggésben különösen arra gondolunk, hogy a férfi—nő kapcsolatnak az egyházban meggyőzőbben kell kifejeződnie. A svájci ev.-ref. egyházak írásértelmezésük során arra a meggyőződésre jutottak, hogy a nőket lehet, sőt kell ordínlálni.

4. „... és én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig”

Az egyházat úton levő közösségként kell értelmeznünk. Bármennyire is biztos az evangéliumban az egyház, tudja, hogy ismerete nem lezárt: mindig újra hallgatni kell Isten szavára, ahogyan azt hallhatjuk a Szentírásból. Az ev.-ref. egyházak ma már nem a XVI. században élnek. Új tapasztalatokra tettek szert azóta, új látásokat nyertek, amelyeket nem vonatkoztathatnak el tradíciójuktól. Ezek egyrészt tanbeli pluralizmushoz vezettek, másrészt pedig ezek által kintők az akkori vitákból, amelyek annakidején kikerülhetetlenek és sürgősek voltak. Bizonyosságot tehetnek — anélkül, hogy megtagadnák önmagukat —, hogy néhány vélemény, amelyeket annakidején nyilvánítottak, nem illik a kapcsolatok mai állásához. Tehetik ezt annál is inkább, mert megállapítják, hogy a római katolikus egyház is hosszú utat tett meg, s néhány szempontból megváltozott.

Visszatekintve az elmúlt évszázadokra, mély meggyőződéssel valljuk, hogy Isten megőrizte és vezeti egyházát a Lélek erejével nemzedékről nemzedékre. Kívülálló számára ugyan lehetnek főrések az egyház történelmében; lehet, hogy az egyház mélységeket és tévutakat is megtesz. Mégis azt az ígéretet kapta, hogy megmarad az igazságban. Maga a reformáció eseménye emlékeztet minket arra, hogy hogyan kell értel-

mezni ezt az ígéretet — még azokkal a zavargásokkal együtt is, amelyek a reformáció következményei voltak. Az egyház nem győzelmes utat fut be az évszázadok folyamán, hanem „feltámadásokban” él.

Ez a tapasztalat azért fontos az ökumenikus mozgalom számára, mert a különböző egyházak egyedül Isten népéhez való hűségének e mély lelki értelme alapján ismerhetik el egymást Jézus Krisztus egyházához tartozónak, s így léphetnek be a teljes közösségbe.

5. Nincs okunk a dicsekvésre

E meggyőződésünket megfogalmazva tudjuk, hogy mennyire sebezhető vagyunk. Dicsekvésre semmi okunk sincs. Mi minden esett meg a történelem folyamán, ami teherként követ bennünket! Mennyit mulasztottunk és mulasztunk! Mennyivel többet tehetnének egyházaink, hogy Svájc, egy ilyes gazdagon megáldott és sok szempontból megkímélt ország, oly sok lehetőséggel, érzékelje a mai világgal való szolidaritás felelősségét. Az ev.-ref. egyházak tudatában vannak annak a ténynek, hogy mélyen visszamaradnak attól, amit az evangéliumtól és a reformációtól kaptak, s amivel konstruktív módon hozzájárulhatnak az ökumenikus mozgalom kiteljesedéséhez. Ezt a tényt csupán elismerhetik, s minden más egyházzal való találkozást felhasználhatnak arra, hogy megnyissák magukat a megújító Lélek előtt.

Az ökumenikus mozgalmat egy minden egyházhoz intézett meghívásként értelmezzük, hogy hagyják magukat Isten által megújítani hálaadásban, engedelmeségben és bizonyágtételben. Bizonyos mértékig arról van szó, hogy megszabadítsuk magunkat az emberi (talán túlságosan is emberi) múltunk tojáshejaitól. A történelem folyamán minden egyház ki volt téve annak a kísértésnek, hogy üzenetéhez a világi módszerek segítségét vegye igénybe. Az egyház feladata és az emberi hatalom összekeveredett, az igehirdetés és a propaganda felcserélődött. Az egyház mai társadalmi tapasztalata nyomtatékosan emlékeztet arra, hogy az egyház küldetését csak a Lélek hatalmában végezheti el. Csak ekkor lesz olyan helyzetben, hogy megmutassa az oly sok kényszerítő erő által fogvatartott mai világnak, milyen alternatívákat tart számára Isten nyitottan.

6. Az elmélyített közösség útján

Így egy olyan mozgalomban vagyunk, amely az egyházakat ma közelebb viszi egymáshoz. Az ellentéteket még nem múltuk fölül, de a közösség növekszik. Hogyan viselkedjenek az egyházak az egymáshoz vezető úton? Három utalás fontos számukra ebben az összefüggésben, lelkigondozói szempontból.

A) Az egyház az a közösség, ahol hirdetik és hallgatják az Isten Országa üzenetét, az úrvacsorában hittel részesülnek, s amelynek tagjai kölcsönös szeretetben, bizonyágtételben és a viláért való szolgálatban egyesülnek. Meggyőződésünk, hogy ez nemcsak az ev.-ref. egyházban van jelen, hanem annak határain túl is. Az ökumenikus mozgalom tapasztalataihoz tartozik, hogy az Isten Lelkének működése jóval meszebbre terjed ki, mint ahogy azt előzőleg gondoltuk. Ez oda vezetett minket, hogy más egyházakat is Jézus Krisztus egyházaként lássunk meg, s e föltétel mellett keressük és ápoljuk a velük való közösséget. Ezt egy olyan közösségnek tekintjük, amelyben mind-egyik tagnak szüksége van a megújulásra, s a tagok egymásnak lelki ajándékokkal szolgálnak. Veszélyez-

tetve látjuk a közösség növekedését, ha az egyik egyház azzal az igénnyel lép föl, hogy Jézus Krisztus egy egyházának a hordozója, s más egyházaknak csak korlátozva ismeri el egyház voltát, egy már eleve megállapított definíció alapján.

B) A másik utalás az úrvacsorát illeti. Hisszük, hogy az Úr maga hív meg asztalához. Ezért azt hisszük, hogy mindenki számára szabadnak kell lennie az úrvacsorának, akik csak hallják elhívó szavát és követik Őt. E szempontból azt a nyilatkozatot valljuk magunkénak, amelyet a Református Világszövetség egyik plenáris ülése tett (Princeton, 1954): „Az egyház Krisztustól kapta az úrvacsora sákramentumát, s Ő az, aki a hívőnek adja magát. Az asztal az Úré, nem a miénk. Ezért hisszük, hogy nincs jogunk a sákramentum kiszolgáltatását megtagadni egy megkeresztelt embertől, aki Jézus Krisztust Istenként és Megváltóként szereti és vallja.” Úgy gondoljuk, e gyakorlat elősegítheti az egyházak közötti közösséget, és minden magyarázat után is nehéz megértenünk, hogy miért nem lehetséges alapvetően még most sem a közösség az Úr asztalánál. Sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy e lehetőség híján sokan elidegenednek az úrvacsorától.

C) Míg korábban lehetőség szerint elkerülték a különböző felekezetekhez tartozók közti házasságot, az utóbbi időben egyre inkább növekedett ezek száma. Harmadrésze a házasságoknak a felekezeti határokon túl jött létre országunkban, s vannak helyek, ahol a vegyes házasságok száma több, mint a felekezetié. Úgy véljük, mindent meg kell tennünk, hogy a házasság és a család közössége mint Krisztusban való közösség fejlődhessen. A vegyes házasságokat ezért nem tekinthetjük rendellenes dolognak; ezek a közösség építő elemei lehetnek, amely felé haladnak a mai egyházak. A „Matrimonia mixta” kezdetű pápai motu proprio római katolikus oldalról fontos lépés a helyzet javulása felé, de szerintünk mégsem megnyugtató megoldása a problémának. A római katolikus diszpenzáció szükségszerűsége, még ha formája és módszere szelídebb lett is, a nem római katolikus fél és annak egyháza számára egy aligha teljesíthető kívánság. Új lépésekre van tehát szükség. Különösen is az a véleményünk, hogy a kölcsönös úrvacsorai vendégbarátság biztosítása országunkban sok keresztyénnek jelentene döntő segítséget.

7. Már most a bizonyágtételben és a szolgálatban összeforrv

Ezek az utalások mutatják, hogy hogyan értelmezzük az ökumenikus mozgalmat: azon egyházak időleges kapcsolata, amelyek elhatározottan haladnak az egymás kölcsönös elismerése felé vezető úton. Összeforrottak, hogy közös erőfeszítéssel visszaállítsák a közösséget. Mindegyik hű marad az általa felismert evangéliumhoz, mégis nyitott a kérdésekkel és korrekciókkal szemben. Az ökumenikus mozgalom egyik atyja, az anglikán püspök, Charles Brent mondta ki a jellemző mondatot, az évszázad egyik első nagy ökumenikus konferenciáján (Lausanne, 1927): „Amennyire elesett tőlünk az egyház egysége az összes egyház bűne következtében, éppúgy csak minden egyház közös, egymáshoz hangolt cselekvése által nyerhetjük azt vissza.” Az EVT egy kísérlet arra, hogy az ökumenikus mozgalom eme értelmezésének formát adjon. Az EVT egyházak közössége, amelyeket Jézus Krisztus megvallása már össze is köt. Az EVT számunkra az a hely, ahol az egyházak egymásra találhatnak, s megkezdhetik közösségben való életüket. Ezért

ebben a közösségben is, Svájcban pedig a „Keresztyén Egyházak Munkaközössége” keretében is meggyőződéssel együttműködünk.

Amiért sürgős az ökumenikus mozgalom, az az a feladat, hogy a mai világban hirdessük az evangéliumot. Amíg az egyházakat introvertáltan úgy tekintjük, ahogy vannak, csak kis lépésekkel haladunk előre. Az egyházaknak közösen van elhivatásuk a világba. Hirdetniük kell az Isten Országá üzenetét szavakkal, de nem kevésbé fontos existenciájuk bizonyágtétele. Az igazságtalansággal szemben az igaz-

ság táplálójának kell megmutatkozniuk; a jövőtől való félelemmel szemben a bátorítás forrásának; a közösség megbontásával szemben az összegyűjtés erejének. A mai világ kiáltása Isten szabadító igéjéért oly erős, hogy az egyházak gondja egyedül abban állhat, hogy hol és hogyan tegyenek bizonyosságot e szabadító igéről.

(Megjelent: *epd Dokumentation, Frankfurt-M. Nr. 27a. 1981. június 9. 1—6. o.*)

Fordította: Karasszon István

HAZAI SZEMLE

„Isten Igéje ismeretének új lehetősége...”

A Debreceni Theologiai Akadémia Levelező tagozata oktatása során szerzett tapasztalatokról

A világon sokféle folynak kísérletek a teológiai oktatás új formáinak megtalálása és kidolgozása érdekében.¹ Ezen kísérletek között figyelemre méltó az a vállalkozás, amit a Magyarországi Református Egyház indított el 1978 őszén. Ekkor az egyház budapesti és debreceni Theologiai Akadémiáin Levelező Tagozat kezdődött. Az első beszámolók mind a két akadémiáról kedvezőek voltak.² Mindkét akadémia saját helyzetének megfelelően, az adottságok figyelembevételével dolgozta ki a levelező tagozatok munkatervét. A közös kérdések megbeszélése érdekében több ízben került sor együttes megbeszélésre is. Az alábbiakban a debreceni tapasztalatok figyelembevételével szívesen e sorok írója.

A Levelező Tagozatok hallgatói három éven, azaz hat féléven át havonta egyszer — egy hétvégén — találkoznak az Akadémia tanáiraival, vagy más megbízott előadókkal az anyag megbeszélésére, és a hallgatók előrehaladásának ellenőrzésére. Az évközi vizsgákon kívül a hallgatók az első év sikeres befejezése után „minősítő vizsgát”, a harmadik év befejezése után pedig záróvizsgát tesznek. Debrecenben az 1978-ban indult 45 hallgató közül 39 sikeresen zárta le a hatodik félévet, és az ősszel záróvizsgát tehet.³

A — reménység szerint — ősszel végző hallgatók közül többen máris bejelentették, hogy szeretnének tovább tanulni, hogy tanulmányaik befejeztével teljes lelkészi szolgálatra nyerjenek felszentelést. A hallgatók jó része kettős motivációval iratkozott be. Egyfelől, igényük volt arra, hogy jobban és alaposabban megismerjék a keresztyén hit igazságait. Másfelől, szerettek volna arra felkészíttetni, hogy a gyülekezetben, ahol már eddig is sok hasznos szolgálatot végeztek a diakóniai bizottság, vagy a presbiterium tagjaként, eredményesebb munkatársai legyenek a gyülekezet lelkipásztorának. Kétségtelen dolog az, hogy az egyház életének meggazdagodását jelenti, ha tagjai közül többen a teológiai műveltségnek egy bizonyos fokára eljutnak. De kétségtelen az is, hogy az élet valamilyen területén tapasztalatokat szerzett keresztyének — különösen, ha ők tapasztalataikhoz tudományt „ragasztanak” — szolgálata különösen meg gazdagíthatná a gyülekezetek életét, még azokat is, ahol a lelkészi állás be van töltve. Ha viszont a lelkészhiányt is tekintetbe vesszük, a levelező tagozatok különös fontosságát nyernek.

A levelező tagozatok megindulása egyszerre jel és próbatétel az egyház számára. Ezeknek az érett férfiaknak és nőknek a jelentkezése, akik az élet sok területén már „bizonyítottak”, jele annak, hogy az egyházban van élet és érdeklődés, odaszánási készség. Jele annak is, hogy az egyházban van erkölcsi és anyagi erő az ily módon való tanulás előfeltételeinek megteremtésére. Az is elképzelhető ugyan, hogy valaki e munka megindulását a hanyatlás jelének látná: kétségbeesett próbálkozásnak arra, hogy a mutakozó lelkészhiányon segítsünk. Én ezzel a vélekedéssel sehol nem találkoztam. Amerre csak megfordultam diákok, vagy lelkészek, vagy gyülekezeti tagok nagyra értékelték egyházunknak ezt a vállalkozását, és azt az élet és nem a hanyatlás jelének látják.

Mikor azt is hangsúlyozzuk, hogy ez az új munkaág próbatétel is az egyház számára, akkor azt is mondjuk, hogy ezután derül majd ki igazán, hogy ez az intézmény egészséges igényből született-e, és egészséges igényeket elégít-e ki, vagy pedig kényszerhelyzet okozta szükségmegoldás. Más szavakkal: a levelező tagozatok fejlődése, munkája és eredményei utalni fognak egyházunk belső erejére, vitalitására. Éppen ezért a levelező tagozat kérdése az egyház összefüggésébe állítva az egyház egyház volta kérdését veti fel: vizsgázzuk az Akadémia arról, hogy mennyire képes ezt az új munkát egész életébe szervesen beleépíteni. Vizsgáznak a lelkipásztorok és a gyülekezetek, milyen minőségű jelölteket küldenek, és azokkal hogyan tartanak kapcsolatot tanulmányidejük alatt, milyen mértékben törődnek és foglalkoznak velük.

Az egyház egyház voltára vonatkozólag ismerjük az ógyház, az ökumenikus zsinatok és a reformáció ismerveit.⁴ Ezeket mércéül használva mondhatjuk, hogy az egyházban a századok során nagyon sok „nem egyház” volt. Ugyanakkor pedig az egyház lényegi vonásai sokszor elhomályosodtak, vagy teljesen elvesztek. Az első állítás a nagykonstantini keresztyénség problémájára, a második pedig az egyház Krisztus-test voltánkat tényére utal. Mindkettőnek mostani témánk szempontjából is igen nagy jelentősége van.

A nagykonstantini korszakot nemcsak az jellemezte, hogy benne az egyháznak sok nem specifikusan egyházi feladatot kellett ellátnia. Arra szükség volt, hogy az egyház a népoktatásban, az egészségügyben és sok más területen tevékenykedjék. Ezek a dolgok diakó-

niai szolgálatok akkor, amikor azokat senki nem végzi. Mikor ezekkel a feladatokkal mások is törődnek, könnyen lehetnek az egyház számára is presztízs-feladatokká, vagy hatalmi harcok eszközeivé. A nagykonstantini korszaknak az egyház számára a legterhelőbb vonása, és szinte minden egyéb probléma fő forrása az volt, hogy az egyház beleépült a hatalmi struktúrákba, az uralkodó osztályok részévé lett, és az ily módon nyert hatalma és befolyása segítségével valósította meg minden ember „lelkére” vonatkozó abszolút igényét és az egész társadalomra való befolyását. Az az egyház, amelyik nem az evangélium hirdetésével, hanem hatalmi eszközökkel próbál a társadalomra hatni, már eltorzult. Ez a torzulás még az evangélium prédikálását és annak akusztikáját is befolyásolja.⁵

Ennek a torzulásnak része volt az is, hogy századokon át az egyházi szolgálat sokak számára a megfelelő „karriert” jelentette. Befolyásos családok küldtek egy gyermeket a hadseregbe, egy másikat az „egyházba”, „papi pályára”. Ez az állapot ma már — Isten kegyelmes tisztogató munkája következtében — jórészt a múlté. Az élet bizonyos területein azonban találkozunk a maradványaival. Néha még a teológiai akadémia is jelentkezik olyanok, akiknél az evangélium ismeretének és szeretetének nyomait sem lehet felfedezni. Sem elvileg, sem gyakorlatilag nincs kizárva annak a lehetősége, hogy embereket idegen indulatok — pl. olcsó és gyors lakásmegoldás reménye — hozzanak az Akadémiára. Ez a lehetőség különösen súlyos problémákat okozhat a levelező tagozat hallgatói esetében. A rendes tagozaton ugyanis az ötéves bentlakás, közös istentiszteleti élet, az akadémiai élet fegyelme olyan légkört, „közéget” teremthet, melyben az eredetileg idegen motivációval érkező ifjú átformálódhat. A levelező tagozat hallgatója ilyen környezetben havonta egy hétvéget tölt. Ha nem él benne a gyülekezet élő közösségében, ami tisztázatlan motiváció esetén nem valószínű, alig remélhető valamilyen szemléleti vagy magatartásbeli változás. Fontos tehát, hogy a levelező hallgatók ne a nagykonstantini értelmezésű „egyház” tagjai legyenek, hanem benne éljenek az Igével és a sákramentomokkal élő gyülekezet közösségében.

Ezzel már el is jutottunk az egyházzal kapcsolatos másik témánk szempontjából való vizsgálathoz, mely szerint az egyház Krisztus teste. A Krisztus-test koncepció fontosságát az utóbbi évtizedek Pál-kutatásai bőségesen igazolták.⁶ Nem véletlen, hogy ezt éppen a szekularizáció szempontjából oly jelentős teológus, *Bonhoeffer* kezdte el hangsúlyozni.⁷ A nagykonstantini egyház felbomlása vagy együttjár a Krisztus-test koncepció jelentőségének növekedésével, vagy pedig az egyház teljes atomizálódását, kis, egyre tovább osztódó közösségekre való osztódását eredményezi. Ha ugyanis az egyház Krisztus Teste — mint ahogy valószínűleg az —, akkor abban élet van. Akkor a lelkész nem egyedül próbál lendíteni valamit a gyülekezet életén, hanem ott a gyülekezet népe együtt részesedik Krisztusban, a testté lett igében,⁸ a sákramentomban és az attól el nem választható prédikálásban.⁹ Mivel pedig ugyanabban a Krisztusban részesedik, mint a szomszéd gyülekezet népe, vagy valamelyik közegházi intézmény — teológiai akadémia, vagy diakóniai otthon — közössége, életét a gyülekezet ezekkel a többi, ugyancsak Krisztusban élő gyülekezetekkel összefüggésben látja: a testben, a Krisztus-testben gondolkodik. Még élesebben fogalmazva: a Krisztus-test koncepció komolyanvétele menthet meg bennünket a közöttünk uralkodó independentizmustól, mely meg-

foszt bennünket attól, hogy az egyház egységét komolyan vegyük.

Ebben a vonatkozásban a levelező tagozat kihívása a következő: ha a gyülekezet az Ige és a Szentlélek által a Krisztus-test egységében él, akkor a lelképásztor nem fog formális ajánlólevelekkel oda nem való embereket küldeni a levelező tagozatra, és általában a teológiára. Hanem ajánlólevele beszámol arról, hogy a jelölt a diakóniai bizottság vagy a presbiterium aktív tagjaként részt vesz a gyülekezet istentiszteletében, és az ember javára végzett szolgálatában; hogy a jelölt azért jelentkezik, hogy a teológia tanulása segítse őt még odaadóbb, esetleg teljes munkaidejű szolgálatban. Az ilyen — vagy más fontos tényállást és részletet elmondó — ajánlólevél annak bizonyossága, hogy a lelkész komolyan veszi a helyi gyülekezetnek az egyetemes egyházzal való összetartozását, mert nem hajlandó arra, hogy oda nem való embert ajánljon felvételre. A közegházi intézményekért, jelen esetben az Akadémiák levelező tagozataitól való felelősség elengedhetetlen része a lelképásztor és a gyülekezet közös felelősségének. Nem mindegy számára, hogy milyen lelkületű hallgatók készülnek az Akadémián a szolgálatra. Másfelől, az Akadémia sem könnyebbülhet meg, ha egy-egy nem odaváló hallgató kikerül egy gyülekezetbe, és nem „rontja többé a levegőt” az Akadémián. Ha az egyház Krisztus Teste, akkor az Akadémia önmagának árt, ha a gyülekezetekbe segít az Akadémiára nem való embereket.

A gyülekezet és az Akadémia szerves összetartozása a Testen belül talán sehol nem annyira nyilvánvaló és elengedhetetlen, mint a gyülekezetek és az Akadémia viszonyában. Ha ez esetben nincs meg az egyházban egyébként is szükségszerű Krisztusban a Lélek által munkált összetartozás, akkor az ügy megbukott. Megbukott ez esetben a rendes tagozat hallgatóira nézve is. De ez utóbbi esetben a bukás tovább leplezhető. A levelező hallgató ugyanis továbbra is a lakóhelyén él, és végzi a munkáját. Így a gyülekezetnek is tagja marad. Az nyilvánvaló, hogy tanulmányai alatt nem marad sem ideje, sem ereje arra, hogy olyan cselekvő módon vegyen részt a gyülekezet életében, mint azelőtt. Ugyanakkor erősödnie fog kapcsolata a lelkésszel, aki — a Testben érvényes élettörvényeknek megfelelően — segíteni fog neki a tanulásban. Ezt a lehetőséget a lelkész is örömmel ragadja meg, mert a tanuló tanítás — és tanítva tanulás — kiváltságos alkalma nyílt meg számára. Ez pedig komoly hatással lesz egész szolgálatára. Ha viszont erre a lelkésznek „nincs ideje”, akkor elárulta az ügyet, amit a szószékről hangzó szavai szerint szolgál. A levelező hallgató számára a tanulmányokban való segítség, különösen bizonyos tárgyakból életszerűséglet. A havi egyszeri konzultáció nagyon kevés arra, hogy valakiből teológus legyen, ha egyébként nincs lehetősége a problémák megbeszélésére. A lelkész és a gyülekezet cselekvő közreműködésére igen nagy szükség van.

A test rendeltetésszerű működéséhez azonban arra is szükség van, hogy megfelelő tagok végezzék a megfelelő funkciókat. Nagyon fontos lenne, hogy az Akadémián belül legyen egy jól képzett teológus, aki teljes munkaidejével a levelező tagozat dolgait végze. Jelenleg is van a levelező tagozatnak titkára, aki a lehetőségekhez képest végzi ezeket a feladatokat egyéb, teljes munkaidőt igénylő munkája mellett. Ez azonban nem elég. A levelező tagozat felelősének, titkárának teljes erejével kellene annak eredményes folytatása érdekében munkát végezni.

A tagozat titkárának a feladatait az alábbiakban

foglalhatjuk össze: Ő a közvetítő, kapcsolatteremtő az Akadémia, a gyülekezetek és a hallgatók között. Ő készíti elő a felvételi vizsgát. Már ezen a ponton kapcsolatot teremt a jelölt gyülekezetével és lelképásztórával. Megjegyzem itt, hogy Debrecenben és Miskolcon eddig is igen alapos felvételi beszélgetésekre került sor. Ezek lehetőséget adtak a két egyházkerület és az Akadémia hivatalosainak, hogy a jelentkezőket megismerjék. Ugyanakkor a jelöltek is fontos első benyomásokat szerezhettek a rájuk váró munka természetéről. A titkár személyes benyomásai, melyeket az előzetes kapcsolatteremtés, látogatás során szerzett, hozzájárulhatnak a felvételi beszélgetések elmélyítéséhez. Az ő feladata lenne az is, hogy a hallgatókkal és gyülekezeteikkel a kapcsolatot a későbbiek során is fenntartsa. Neki lenne ideje arra, amit az akadémiai munkájuk mellett sok más közegyházi feladattal elfoglalt professzorok nem tehetnek meg, hogy látogatásokat tegyen a hallgatók gyülekezetében, beszélgetéseket folytasson az Akadémia és a gyülekezetek feladatainak koordinálásáról. Ilyen eleven kapcsolatok kialakulása minden irányban megelevenítő, serkentő hatású lenne. Ily módon lehetőség lenne arra, hogy a levelező hallgatók is éppen olyan eleven kapcsolatban legyenek az Akadémia életével, mint a rendes tagozaton dolgozó hallgatók.

Míndez csak egyszerű szervezési kérdésnek tűnik. Ha azonban komolyan vesszük az Ige testté lételét, és annak következményeit, akkor komolyan kell vennünk azt is, hogy a szervezési kérdések nem másodrendűek, hanem a lényeghez tartoznak. Egy-egy igazság megvalósításához szervezetre van szükség. Nem lehet a Szentlélekre való hivatkozással megkerülni a szervezési kérdéseket. Erről tanúskodnak az ApCsel, a pásztori levelek, és az 1Kor 12–14-nek a karizmákról szóló tanítása is.¹⁰ A Szentlélek kegyelmi eszközökön keresztül munkálkodik, tanították a régi dogmatikák. Ezek között az Írás és a sákramentumok mellett ott van az egyház a maga szervezeteivel.

A levelező hallgatóknak az Akadémiához fűződő kapcsolataik azonban nem merülnek ki a tanárokkal való találkozásokban. Találkoznak ők a rendes tagozat hallgatóival is. A hozzájuk való viszony fejlődésüknek jelentős mozgatója, vagy hátráltatója. Eddigi tapasztalataink ebben a vonatkozásban igen jók. Hallgatóink megbecsülik a levelező tagozat náluknál lényegesen korosabb hallgatóit.¹¹ Hiszen — nem egy esetben — szüleik lettek ily módon kartársaikká. Ennek a helyzetnek mindkét csoportra serkentő és építő hatásai vannak. A fiatalok megbecsülik az idősebbeket, akikben volt bátorság, keresztyén alázat és nyíltság ahhoz, hogy tanulni kezdjenek.

A két tagozat viszonyában fontos kérdés lesz majd a jövőben a diplomák színvonalának kérdése. Általános tapasztalat a világon mindenütt, hogy levelező, időnként találkozó, főleg a megírott jegyzetekre épülő tanfolyamok színvonala lényegesen alacsonyabb a naponta rendszeres munkát igényelő tanfolyamoknál. A mi levelező tanfolyamunkon a tapasztalatok részben kedvezőek. Van jó néhány hallgatónk, akik nagyon komoly tudásra tettek szert. Vannak azonban rendkívül gyengék is, akik papírforma szerint megkapták az elégségest, akikről azonban nehezen tudom elképzelni, hogy a lelkesítő szolgálat követelményeinek megfeleljenek. Ezeknek az elégségest mégis meg kellett adni, mert a kérdéses tárgyból mutattak annyit, amennyi az egészen minimális kívánalom volt. A jól vizsgázó hallgatók között többen határozott érettséget és érzékenységet mutatnak a jegyzetektől a lényeg megragadására. Arra azonban ezeknek sem volt lehetőségük, hogy a kutató teológiai munka módsze-

reivel megismerkedjenek. Nyilvánvaló, hogy akik közülük más fakultáson megismerték a kutatómunka módszereit, könnyebben indulnak majd el önálló teológiai munkára. Ez azonban csak sejtés, tárgyi bizonyítékunk nincs. Ezeknek a hallgatóknak nem volt lehetőségük a szemináriumi munkára. Nem juthattak el tehát arra a szintre, amit a szemináriumokban elvárunk. Ez pedig nagy hiányosság. Nagyon hasznosnak tartanám a levelező hallgatók számára is a szemináriumok bevezetését. Itt a megoldandó probléma a hallgatók viszonylagos nagy száma. A szemináriumi munka ellenőrzésére, a dolgozatok elolvasására a professzoroknak segítségre lenne szüksége. Ebbe a munkába be lehetne vonni teológiai munkájukkal már valamelyest bizonyító fiatal lelkészeket, akiket ez a munka ugyancsak továbbtanulásra ösztönözne.

A két tagozat tanterve nem mutat különösebb színvonalbeli különbségre. Ahol van ilyen különbség, azt a szabályzat reformja során könnyen ki lehetne egyenlíteni. A szabályzat szerkesztése idején nyilvánvaló volt, hogy az élet követel majd változtatásokat. Az alábbiakban a két tanfolyam közti olyan különbségeket tekintjük át, melyeknél esetleg hasznos lenne bizonyos mértékű változtatást megvalósítani.

a) A levelező tagozat tantervéből hiányzik a bibliai vallástörténet. Ez pedig hátrányosan befolyásolja a bibliai tárgyak, exegesis, bibliai teológia tanulmányozását. Véleményem szerint a szabályzat szerint most csak a modern vallásokkal foglalkozó vallástörténet tárgyat hasznos volna kiszélesíteni, hogy a bibliai kor vallásai is ismertetésre kerüljenek.

b) Ellentétben a rendes hallgatókkal a levelezők már másod- vagy harmadéves korukban tanulnak bibliai teológiát: egy féléven át OT, egy féléven át UT. Véleményem és tapasztalatom szerint ez korai is, kevés is. Hiányzik a vallástörténeti háttér. Egy félév túlságosan kevés ezekre a nagy anyagot átfogó tárgyakra. A rendes tagozaton ezek a tárgyak a 4., illetve 5. év során két-két szemeszteren át kerülnek elő, amikor már megtörtént az alapvetés a komoly tanulmányokra. Ha viszont tekintetbe vesszük, hogy a levelező tagozat önmagában teljes egészet képez, e tárgyak megtartása szükségesnek mutatkozik. Akik továbbtanulnak a későbbiek során alaposabban foglalkozhatnak ezekkel a tárgyakkal.

c) A bibliai nyelvek tanulása a levelező tagozaton nem kötelező. Többen azonban komolyan tanultak. Így minden további erőfeszítés nélkül bekapcsolódhatnak a 4. év munkájába, ha tovább kívánnak tanulni. A szabályzatnak az idevonatkozó rendelkezését helyesnek tartom. Ha a bibliai nyelveket kötelezővé tennénk, sokak előtt bezárnánk az ajtót.

d) Hiányzik a tantervből a filozófiatörténet. Igaz, hogy ez a tárgy a jelenleg próbaidőre bevezetett ideiglenes rendes tagozati tantervből is hiányzik. Bízunk benne, hogy a revízió során visszahozatalra kerül. Nem lehet dogmatikával és a kereszténység modern problémáival foglalkozni az emberi gondolkodás történetének és fontosabb kérdéseinek legalább átfogó ismerete nélkül.

e) A harmadév végén a rendes tagozat hallgatói 6- és újszövetségi szakdolgozatokat készítenek (exegesis). A levelezők szakdolgozatuk tárgyát a különféle tanszékek által közzétett témák közül választhatják. Választhatják az exegesiset is. De ez nem kötelező. Ez azt jelenti, hogy lehetséges lesz a hároméves teológiai kurzust sikeresen elvégezni exegetikai dolgozat nélkül. Véleményem szerint ezen a ponton szigorításra van szükség. Készítsenek a hallgatók két dol-

gozatot: egy exegesist, és egy másikat a többi tárgyakból szabad választás alapján.

f) A gyakorlati teológia legfontosabb tárgyai a hároméves kurzus során tanulmányozásra kerülnek. Ez nagyon fontos, különösen azok számára, akik nem tanulnak tovább.

Ez a rövid áttekintés bizonyosságát szolgáltathatta annak, hogy a hároméves levelező tagozat jól átfogja a teológiai tudományok teljes mezejét, és így a tanfolyam befejezett egységet alkot. Meggyőződésem az, hogy a hároméves levelező tagozat végzett hallgatói elég ismeretet szereztek ahhoz, hogy tapasztalt lelkészek mellett, vagy azok felügyelete alatt kiegészítő egyházi szolgálatokat végezzenek. De milyen legyen ezeknek a szolgálóknak a felhatalmazása? Ez a kérdés komoly megfontolást igényel. Most, amikor egyházunk a diakónusi szolgálat felelevenítésével, és az e szolgálatra való felszenteléssel foglalkozik, megadatott a lehetőség e két kérdés együttes vizsgálatára. Erre megvan a bibliai alap. Hiszen az asztalok körüli szolgálatra választott „hetek” közül is többen az igehirdetés szolgálatában is helyt állottak.¹² Kálvin az egyházi fejlődést alaposan végigkíséri az egyházi szolgálat szempontjából. Ennek során megállapítja, hogy a diakónusok némelyike a szorosán vett szeretetszolgálat és az azzal kapcsolatos adminisztráció mellett az ige szolgálatában — beleértve a kehely átnyújtását az úrvacsora alkalmával — is segítkezett.¹³ Látása szerint ez a fejlődés összhangban volt Istennek az Írásban kinyilvánított akaratával.¹⁴ E példa nyomán lehetnének a levelező tagozat hároméves kurzusát elvégző hallgatókból néhányan ilyen, az Ige szolgálatában segédkező diakónusok, amennyiben ezt az okfejtést Zsinatunk helyesnek tartaná.

Mi legyen azokkal, akik tovább kívánnak tanulni? Itt a bibliai nyelvek tanulása jelenti a legnagyobb kérdést. Sokan egyáltalán nem tanulták ezeket. Mások csak görögöt tanultak. Ha egyházközségeink rágaskodnak a 4. évre való beiratkozás eddigi feltételeihez, akkor a bibliai nyelveket eddig nem tanuló hallgatók szinte legyőzhetetlen nehézségekkel néznek szembe. Ez esetben csak egy-kettő vállalná a továbbtanulást. Ezek talán kemény munkával eljuthatnának bizonyos minimális nyelvismeretre. Ennek azonban alig lenne gyakorlati jelentősége. Csupán a színvonal formális fenntartásának látszatát biztosítaná. Ez nem tenné őket mélyebb és alaposabb bibliamagyarázókká.

Ennél az útnál sokkal több haszonnal járna az ügy számára a felső évfolyamokra beiratkozó levelező hallgatók meglévő szakismereteinek a hasznosítása. Nagyon kézenfekvő erre vonatkozólag pl. egy pedagógus vagy egy orvos szakismerete. Mindegyik fontos határeseteknél találkozunk a teológiával. E területeken való kutatómunkával „megválthatná” a hallgató a bibliai nyelvek hiányából eredő hátrányát. Szinte alig van olyan szakterület, ahol ilyen határesetekkel és azokból adódó problémákkal ne lenne hasznos foglalkozni.¹⁵ Az azonban nagyon fontos — a fentiek megvalósulása esetén —, hogy a hallgatók alapos vizsgálat alá kerüljenek abból a szempontból, tudnak-e élni azokkal a segédeszközökkel, melyek a bibliai szö-

vegek vizsgálatában segítik azokat, akik nem ismerik az eredeti nyelveket.

Nagyon megfontolandó lenne az is, hogy a felsőbb évfolyamokra felvett hallgatók — amennyiben ez gyakorlatilag megvalósítható — lakjanak a Kollégiumban. Igen fontos, hogy jövőendő lelképásztorok legalább egy rövid ideig legyenek egy együttélő, tanuló és közös istentiszteleti életet élő közösség tagjai.

Összefoglalva a fent mondottakat, örömmel állapíthatjuk meg, hogy a levelező oktatás az Isten Igéje ismeretének új lehetőségeit nyitotta meg, és ezzel azok számára is módot teremtett a lelkeszi szolgálatba való lépésre, akik előzőleg más hivatásban dolgoztak. A tanfolyam léte jelzi azt, hogy egyházunkban van vágy Isten ismerete, és a Neki való szolgálat új útjainak megtalálására. A levelező tagozatok működése ugyanakkor megméri, milyen mértékben él egyházunk az Ige uralma alatt, milyen mértékben él a Szentlélek Isten segítségével a Krisztus testében a Fővel és a többi taggal igazi közösségben. A levelező tagozatra nézve is nagyon mélyen kell imádkoznunk: *Veni Sancte Spiritus!*

Dr. Pásztor János

JEGYZETEK

1. Ezek közül legtöbb a Harmadik Világban működik. Legjelentősebb az ún. *Theological Education by Extension* = elterjesztés útján megvalósuló teológiai nevelés. A lényege: a hallgatók minden hétvégén találkoznak a heti anyag megbeszélésére és vizsgákra a lakóhelyükhöz közel eső központban. Az anyag a hagyományos teológiai szakok szerinti egységekre oszlik. Lehet egy év alatt csak egy vagy két egységet tanulni. (Pl. csak ószövetséget, csak egyháztörténetet stb.). Ha valaki egy évben egy egységet tanul, az egész tanfolyam kilenc évig tart. A kérdésnek bőséges irodalma van az EVT-nél. P. M. Miller, *Equipping for Ministry in East Africa*, Dar es Salaam, Tanganyika Press (1969). H. M. Zorn, *Viability in Context*, The Theological Education Fund (1973). Shoki Coe, *Theological Education*, Theol. Education, Vol. 11. 1974. No. 1. — 2. *Komlós Attila*, Hogyan tölti be feladatát a levelező tanfolyam? RE. 1980. 200 k. — 3. Ez az adat nem végleges, mert lezárás még nem történt meg. — 4. A nicea-konstantinápolyi hitvallás szerint: egység, szentség, katholicitás és apostolicitás. A reformátori hitvallások szerint az ige tiszta hirdetése és a sakramentumok helyes kiszolgáltatása, amihez még az egyházfegyelmet és a szeretet cselekedeteit sorolják. — 5. A misszió története sok példát szolgáltat erre. Pl. Afrikában az a tény, hogy a misszionárius azonos fajú volt a gyarmatosítóval, befolyásolta üzenetének meghallását, még akkor is, ha nem volt közvetlen kapcsolatban a gyarmatosítókkal. — 6. Vö. L. *Goppelt*, *Theologie des Neuen Testaments*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht (1978), 475 k. — 7. D. *Bonhoeffer*, *Christology*, London, Collins/Fountana (1966), 60 l. — 8. Az utóbbi időben több UT kutató — Albert Schweitzer sokáig félretett gondolatát is támogatásul híván — hangsúlyozza, hogy a páli teológia központi gondolata a participáció: Krisztussal szünbiózisba kerülve. Benne azaz Benne részesedve élni. Gal 2,20, Róm 6,3. Vö. E. P. *Sanders*, *Paul and Palestinian Judaism*, Philadelphia, PA, Fortress Press (1977), 447 l. Magyarul: Pásztor János, Munkafüzet az újszövetségi bibliai teológia tanulmányozásához. Debrecen, Ref. Theol. (1981) 52 kk. — 9. K. *Barth*, *Homiletik*, Zürich, EVZ-Verlag (1966), 42 kk. — 10. *Bartha Tibor*, Az egyház megújulása és a Karizmák. TSZ. 1980. 5. Zsinati Iroda Tanulmányi Osztály kiadásában: A charizma Isten népe szolgálatának megújításában: az Ó- és újszövetségi bibliai tanítás alapján. (1981). Részletesebben: E. *Käsemann*, *Exegetische Versuche und Besinnungen*, Band I. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht (1964), 110 kk. — 11. Van egy-két egészen fiatal hallgató is, akiknek különleges helyzete indokolja, hogy ne a rendes tagozat hallgatója legyen. Mégis helyes lenne a korhatárt 18 évről 25-re emelni azzal, hogy kivételes esetekben fiatalabb is felvehető. Ez az intézkedés megfelelne a levelező tagozat azon alapvetésének, mely szerint a gyülekezeti életben már tapasztalatokat nyert gyülekezeti tagok továbbművelése a cél. — 12. G. *Kittel*, *TWzNT*, Band II, 89 kk. — 13. *Institutio*, IV. 4. 5. — 14. *Institutio*, IV. 4. 1,4. — 15. Teológiai és természettudományi, lélektan. pedagógia, lingvisztika területi mutatóknak különösen hasznosnak.

Ego sum gallicus captivus

Mondják, a lakosságnak majdnem kétharmada már a békében született, számukra a háború korszaka igazán múlt, s valóban történelem. Hihetnének különben, hogy az ember annál jobban ismeri a históriát, minél közelebb van hozzá időben a kor. Érthető, ha az iskola rövidre fogja a messzi múlt eseményeinek földidézését és elemzését, vagyis inkább érthető volna — de nem egészen így van. Olykor alighanem részletesebb tájékozódást kap a történetírástól az ember — diák, felnőtt — régebbi időkről, mint a nemrégiről. Ráadásul a kurtítás csaknem mindig az árnyalatok rovására megy: magvasnak lehetne mondani a hagyományos szóhasználat szerint egy-egy kor rövid jellemzését, ha a maghoz hasonlóan a kicsinyben benne volna az egész. Csak hogy ami közelmúlt történelmünk ismereteit illeti, az ritkán mondható ilyen értelemben magvasnak; inkább foghíjasnak.

Az a hatalmas történelmi korszakváltás, amely a második világháború végeztével kezdődött meg s teljessé vált be, a közvetlenül megelőző időszak megítélésében eleinte érthetően különböző hangsúlyokat alkalmazott. A két háború közötti negyedszázad bővelkedett súlyos történelmi hibákban, sőt vétkekben is, s mivel ezek végülis katasztrófába torkolltak, egyéni és közösségi tragédiák sokaságát hozták, a friss történelmi feladat a tisztánlátás elősegítése volt. Egy idő után azonban kiderült, hogy a tisztánlátás afféle sűrített sugárral kezdődött, az a történelem, amelyet a mai lakosságnak már csak mintegy harmadrésze élt át (s közülük is sokan gyermekként), számos részletében földerítetlen maradt sokak szemében és tudatában. Akkor már, a vesztes háború után, kétség nem fért hozzá, mekkora hiba volt a háborúban résztvenni, s a náci Németország utolsó csatlósaként vérezni. A történelmi hiba (sőt: bűn) nagyságát csöppet sem csökkenté azonban, ha valaki részletesebben megismerkedik az egykori eseményekkel, hátterükkel, rejtettebb mozzanataikkal, s az így kapott kép árnyaltabb lesz. Nemrégiben az egyik hetilap sorozatban ismertette például a második világháború második szakaszának magyarországi eseményeit, vagyis azt, hogyan lépett be Magyaror-

szág a második világháborúba. A sorozat az elkövetett hibákra semmi mentséget nem talált, aligha is találhatott volna. Mégis, a figyelmes olvasó elgondolkozhat azon, hogy néhány évtized távolában már a világ nagy része csak arra emlékszik: Magyarország a náci Németországgal együtt háborút indított a Szovjetunió ellen. A lényeg tekintetében ez így igaz. Fontos-e, hogy a Szovjetunió elleni háború kezdete és Magyarország hadbalépése között eltelt öt nap? Fontos-e, hogy az akkor folyt tanácskozások során minduntalan szó esett arról: egy szomszédos ország már az első perctől kezdve Németország mellé állt, s ha Magyarország késlekedik, kárát láthatja ennek? Meglehet, nem fontos, de nem is lényegtelen, kivált, ha a történelem földidézésekor az is kiderül, a Szovjetunió nem csupán igyekezett Magyarországot távol tartani a háborútól, hanem érvei közé sorolta, hogy Magyarország távolmaradása esetén pártjára áll bizonyos történelmi kérdések megoldásakor, olyan kérdésekben, amelyek az első világháborút követő békekötésekkel kapcsolatosak.

Erre szokták azt mondani: a helyzet sokkal bonyolultabb volt annál, hogysem egyszerűsítésekkel jellemezhetné bárki is. Csaknem esztenedeje már, hogy a Magyar Televízió bemutatta Kovács András dokumentumfilmjét a második világháború kellős közepén Magyarországra menekült, s itt védelmet, mondhatni otthont lelt franciákról. Nagyjából az idő tájt jelent meg az Európa kiadónál az *Ego sum gallicus captivus* című gyűjteményes kötet is, Magyarországra menekült francia hadifoglyok emlékezései. Az ősz kezdetén pedig bemutatták Kovács András játékfilmjét is, amely *Ideiglenes paradicsom* címmel ugyancsak erről a korról, erről a különös, mi több: furcsa otthonra találásról szól.

Még a dokumentumfilm bemutatójakor ezt az otthonra találást találó szép gondolattal honra találásnak nevezte tárcájában Mátrai-Betegh Béla. A tárca címe: „*Bújt az üldözött... „... minden magyar tudja folytatni” — így kezdődött a tárca. — „Másfél évszázad óta minden magyar gondolatvilágában természetes lejtéssel gyűrűzik tovább a vers, tovagyűrű-*

zik, mint a magára ébredő víztükrön a fodor, mint az ima szava, mint egy népdal vagy zsoldár. „*Bújt az üldözött, s felé kard nyúl barlangjában, szerte nézett s nem lelé honját a hazában*” — idézte Mátrai-Betegh. Ne adjunk most fönn azon, nem volt-e túlságosan optimista, amikor azt hitte: *minden* magyar betéve tudja Kölcsey *Hymnus*-ának e hatodik strófáját, hiszen azóta vita folyt már arról is a lapokban, hogy a fiatalok közül milyen sokan nem tudják sem a Hymnus, sem a Szózat strófáit. Inkább figyeljük tovább emlékezetes szép sorait a tárcának. Azon a januári vasárnap estén, midőn a *Menekülés Magyarországra* című dokumentumfilm sugározta a tévé, „szerte e hazában kizökkent medréből ez az utóbbi öt szó: „... *nem lelé honját a hazában*”. Jó, és még hozzá új irányba zökkent ki. „Azok közt, akik csakugyan *népükre ébredve* nézték ezt az egyórás filmet, alig akad valaki, aki ne módosított volna az utóbbi öt szón, valahogy ekként: ... *meglelé honját e hazában*”.

Bizony, meghökkentő ez az esemény. Akkor Magyarország már hadban állt a Szovjetunióval, náci Németország szövetségeseként, elterjedtebb szóval: csatlósaként. Bizony akadtak jócskán idehaza magyarok, akik szerte néztek s nem lelék honjuk e hazában. De jöttek, mit jöttek: szöktek a szövetséges Németországból franciák, hadifoglyok, akik ideérve hont leltek e hazában. Történelmi furcsaság, hogy az események sorában Magyarország és Franciaország — legalábbis a németek elismerte Vichy-i Franciaország — nem voltak egymással hadiállapotban; ezért az ideszököttek nem lehettek hadifoglyok, csak afféle internáltak. Miért tartotta magát a náci-csatlós országvezetés épp ebben a genfi konvencióhoz? Hát persze, volt ebben kacintgatás az esetleg mégis másképp forduló jövőre (a rendkívül érdekes kötet kitűnő utószavában *Bajomi Lázár* Endre jól elemzi ezt a kérdést *Száraz* György pedig az Élet és Irodalom lapjain megjelent kétrészes tanulmányában kiegészíti az elemzést). De volt benne — mindenképp volt az emberekben — *tisztesség is, emberbarátság*, sok efféle. Tény: vagy *ezernyi francia ott-hont, hont lelt, ideiglenes paradi-*

csonra talált Magyarországon 1942—44 között.

„A diplomácia titkos irattárába ötven-hatvan év után süt be a nap, s kerül minden sötét anyag közismeretté” — írja a könyv gyönyörű előszavában Illyés Gyula. Fölidézi a magyar—francia kapcsolatok szebb és kevésbé szép mozzanatait, barátságot és ellentéteket. s azt mondja: „Feledjük a múltunkból, ami elszomorító — ami megzavarta emberi viszonyunkat —, és elevenítsük, ami vigasztaló, reménytadón összefűz bennünket” — mondja az imént idézett mondat előtt. S előszavát követően nem sötét anyagok lesznek közismertté, hanem világosabbak: a francia menekültek — megmenekültek — emlékezései.

Ezt a célt, sötét történelmi háttér földérítését hivatott szolgálmi Kovács András filmje, az *Ideiglenes paradicsom* is. Merőben más eszközökkel. A vele közös műsorban vetített dokumentumfilm (az egykori tévéfilm kivonata vagy sűrítőménye) és a könyv *adatokat és bizonyítékokat sorol.* a játékfilm *az érzelmre hat.* Természetes, mondhatná bárki, ha Kovács András mindmostanáig nem éppen az értelemhez kívánt volna szólni filmjeivel. Egy méltatója éppenséggel azt írta, hogy műveinek megtekintése kemény munka a nézőnek. Csakugyan: vívódásokat vitt filmre ezideig Kovács, s azt lehetne mondani, bizonyos tekintetben az egykori hitvitázó drámákkal rokoníthatóan: az önvizsgálatot, a történelmi önismerete dramatizálta, dolgozta föl jelenetekké és párbeszédökké, jobbra megmaradva a vita lényegénél. Színezte ugyan lírai motívumokkal, szerelmi bonyodalmakkal korábbi filmjeit is, most azonban egy szerelmi történetet állít filmre, beszél el.

Árnyék esik erre a szerelemre, kettős árnyék. Nem az, hogy a fér-

fi nő, családja van, hiszen azok most messze vannak, igazán egy másik világban; az árnyék az, hogy ő mégis csak szökevény, ha itt, Magyarországon ideiglenes paradicsomra talált is. A lány meg, pontosabban elvált asszony, azért él a félelem árnyékában, s azért is magányos, azért váltak el tőle, mert zsidó származású. Románc árnyékban a kettőjük szerelme, megható és megdöbbenő érzelm, torokszorító, szívszorogató. Vagyis ilyennek kell lennie: csakhogy Kovács András mégiscsak kevésbé lírikus, mintsem politizáló, vívódó, vitatkozó alkat. Így tehát a szerelmi történetet felületesebben fogalmazza meg, elnagyoltabban, egyszer—másszor szinte sematikusabban adja elő, semhogy versenyre kelhetne hatás tekintetében a dokumentumanyaggal, a történelmi tényekkel.

Meglehet, ezúttal csakugyan kevésbé a nemzeti öntudatot szólítja meg, inkább a franciák — vagy a világ — érzelmeire kíván hatni, csakhogy félő, a dokumentumok maguk erősebb érzelmi hatást tesznek, mint a szerelmi történet. Ezt például gyöngíti a férfi családosa volta, hiszen akár hosszú kiküldetésben is támadhatna efféle morális probléma; csakhogy mégsem mérhető, ha családjától ideiglenesen, de zavartalanul, szinte jólétben távol élő létesít valakivel szerelmi kapcsolatot, vagy a szökött fogoly, aki mégsem tudhatja biztosan, hogy egyszer csak nem fogják-e el, nem ölik-e meg. Másrészt meg az asszony életére árnyékot vető félelem lehetne kontúrosabb. Tudott dolog, hogy a magyarországi zsidóságban sokan sokáig nem hitték, hogy sorsuk a közeljövőben megpecsételődik; oktalan derülátással néztek maguk elé, mint a halálos beteg, aki letagadja maga elől a valót. Hiteles ilymódon, ha a Balaton-partján garden partyn vesz

részt a származása miatt magára hagyott asszony; de a néző ilymódon nem érzi át a fenyegettségét, a kiszolgáltatottságát, a félelmét. S nem éli át a két félelem egyesülését sem.

Csupán a divatnak enged-e Kovács András, amikor a kemény történelmi tényeket szerelmi történetté lágyítja, vagy a mondanivalójának keres izesítő oldatot, más kérdés. Lehetséges, valóban lehetséges a szörnyű veszély árnyékában kibontakozó érzelmek hatásos ábrázolása (példa rá — mondjuk — *A bál hegedűi* című francia film), de az *Ideiglenes paradicsom* egyensúlya fölbillen. Tekintsük kísérletnek? Lehetséges. De tekintsük eszköznök is, hogy a történelmünkről — s révén önmagunkról is — többet tudjunk, tisztább képet alkothassunk. Van még sok minden, amit vizsgáljunk, tanuljunk tudnunk kell. Kovács András már eddig is sokat tett a nemzeti önismeret pallérozására. Történelmi önismeretet adott a *Csere*s Tibor regényéből készült *Hideg napok*, vagy legutóbb az *Októberi vasárnap*, más, jelenidejű önismeretre nevelt a *Falak*, a *Staféta*, a *Labirintus*.

Van egy régi szólásmondás: Jó pap holtig tanul. Manapság közhely szinte, hogy az embernek egész életén át tanulnia kell. A magyar művészeknek kiváltképp föladatuk, hogy tanítsák a népet, a nemzetet. Ami pedig történelmi hibáinkat, közben-közben kisebb-nagyobb tisztességeinket illeti: mélyebbre kell ásni az idők kútjában, fényt vetíteni sötét foltokra, fölbontani történelmi fekete dobozokat, ismerni és jobban ismerni magunkat és a világot is. Történelmi közelmúltokról meg végképp nem elégedhetünk meg féoldalas ismeretekkel. Furcsa: amit átél az ember, azt se ismeri eléggé.

Tanuljunk éltünkig.

Zay László

Mézesmadzag

Zay László élvonalbeli filmkritikus, újságíró, publicista. A *Magyar Nemzet* c. napilap mellett — amelynek főmunkatársa — rendszeresen publikál a *Theologiai Szemlé*ben is; filmekről, színdarabokról, könyvekről adva kulturális áttekintést olvasóinknak. Pályáját a pécsi tudományegyetem hittudományi fakultásának elvégzése után az Evangélikus Élet szerkesztőségében kezdte. A *Magyar Nemzet* kulturális rovatában lehetősége és mindennapi feladata, hogy rajta tartsa ujját a mű-

vészeti élet ütőerén, jelezve a ritmusváltásokat, emelkedő és süllyedő hullámokat. Írásai éppen ezért — választott metaforánk szerint is — diagnosztikus jellegűek, a gyógyítás nemes szándékával és hivatástudatával együtt. A művészet, amelynek igaz voltában hisz az esztéta, tapasztalható valósága társadalmunknak. A művészet azonban sohasem áll egymagában, vegytiszta előfordulásban, így sokszor van szükség a közönség számára vezetőre, aki rámutat a valódi értékekre

és lehántja az esetleges melléktermékeket, amelyek néha megtévesztően elterelik a művészet befogadónak figyelmét. A képi és írott művészet sűrű vegetációjában néha eltéved a tisztára, szépre vágyakozó közönség. Ehhez a barangoláshoz kínálkozik segítségül, jól tájolt eligazító térképként Zay László könyve.

Jó volna részletes kimutatással a kezünkben átlátni és megismerni azt az alig számba vehető mennyiségű kritikát és publicisztikát, amelyek

Zay Lászlónak, a „napról-napra” dolgozó újságírónak a műhelyéből kikerültek. Az olvasó is bizonyára tudja, hogy az újságíró az írótól — Benedek Marcell szavaival — az különbözteti meg, hogy az újságírónak gyorsan kell dolgoznia. Zay László jelen kötete olyan írások füzére, amelyek új hatásokként élték túl egy-egy megjelent és napra kész kritika életét. Annál is inkább így lehet ez, mivel egy könyv rugalmasabb és időállóbb lapjai méltóbb környezetet biztosítanak a gondolatok kihajtásához, szárbaszökkenéséhez és a mondanivaló gyümölcseinek megterméséhez. Olyan gondolatokkal és tünődésekkel találkozunk ebben a könyvben, amelyek hosszabb megfontolás eredményei és így több idő is szükséges a befogadásukhoz, mint egy reggeli kávé mellé elfogyasztott újságicikkhez. (Azt már csak zárójelben tesztem hozzá, hogy a reggeli melletti olvasmányok elkészítéséhez semmivel sem kell kevesebb tehetség és szakértelem.)

A könyvet kézbe véve mindjárt az első lapozgatásnál szemébe tűnik az olvasónak az a szokatlan jelenség, hogy az egyes részek jól láthatóan tagoltak ugyan, de címeiket, vagy alcímeiket nem találunk. Olvasás közben aztán megkapjuk a magyarázatot e szerkesztési módra. Minden írás egyetlen téma: a *művészet* különféle megközelítésével foglalkozik. Ha szükséges is volna címekben vázolni a könyv mondanivalóját, ezt az író — erre kell következtetnünk — nyilván az olvasókra bízta. E gesztussal az író munkatársává emeli az olvasót, maga mellé ülteti, tanítja és kérdezi, vagy kérdezteti. Letelepdedvén az egyenrangú gondolatcsere kerekasztalához, hamar beláthatja az olvasó, hogy szükséges is ez az egyenjogúsítás, hiszen még egy kézzelfogható tárgyról alkotott kép is annyiféle és annyiféleképpen érthető, ahányan megfogalmazzák. Még inkább nehéz a képalakítás egy olyan fogalomról szólva, mint a művészet, amelynek kontúrjai sokak számára kódbevesznek. Ahhoz pedig, hogy az írói és olvasói gondolat végül is megtalálja egymást, elengedhetetlen a sokfelől való megközelítés lehetőségének fenntartása.

Mi hát a művészet? — kérdezik számosan, szakemberek és szemlélődők egyaránt. Kézenfekvő hasonlat szerint — ezzel indítja Zay László is könyvét — tükör, amelyben meglátja magát az ember. A tükörnek pedig alaptulajdonsága, hogy sohasem a tegnapi arcunkat mutatja, hanem a mait. Shakespeare Hamletjével

szólván: „Tükröt tartson mintegy a természetnek; hogy felmutatva az erénynek önábrázatát, a gúnynak önnön képét és maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát.” Erre a művészetből visszatükröződő, mindnyájunk arcképére kíváncsi a műelemzéssel, kritikával hivatásszerűen foglalkozó író, ehhez a kutatáshoz hívja társul az olvasókat.

A dolgok természetéből fakadóan az olvasó legtöbbször irodalmat olvas és sokkal kevesebbszer az irodalomról vagy általában a művészetéről szóló írásműveket. Az olvasó ugyanis szeret önálló lenni, ezért nemigen kedveli, ha megmagyarázzák neki, hogy mit olvasson és még kevésbé hálás azért, ha azt magyarázzák neki írásban vagy szóban, hogy voltaképpen mit is olvasott, mit látott a moziban, színházban. Így jutunk el a közönség problematikájához. Hol találkozhatunk a közönséggel, mi módon mérhető meg a műalkotásra választadó reakció hitele?

Mindnyájunk ismeretlen ismerőse az az ember, aki önmagát közönségnek és méginkább a közvélemény hangjának nevezve tollat ragad, levelet ír, kikéri magának és a közvéleménynek a tévéműsort, az új filmet, az érthetetlen verset. Azonosítható-e az ilyen hang véleménye a közönségével? Zay László könyvéből megtudhatjuk, hogy a kritikus nemcsak a művészetet ismeri, hanem a befogadó közönséget is. — „A be-képzeltségnek, az önteltségnek, az önzésnek és az önkénynek nem az az ismérve, hogy valaki minden mondatát így kezdi: *‘Én vagyok...’* Az igazi egoista mások *elő* rejtőzik. S ezért veszélyesebb.” (22. old.) Emellett szerzőnk árnyaltan tesz különbséget az *én* és az *egyén* között, ez utóbbinak a véleményére, amely színezi a közvéleményt, egyéni minőséget alkot, igenis számot kell tartanunk.

Művészetéről szólva gyakran kerül terítékre az idő kérdése, múlt és jelen jövőbe vezető útján. „A természettel ellentétben minden művészet számára lehetséges Józsué csodája: megállítani a napot, s visszatolni azt. Nem maradi értelemben, nem haladásellenesen. Inkább a jobb, a tanulságokkal gazdagabb haladás érdekében. ... A művészet uralma a múlt fölött ugyanis nem a múlt megkövesedését, nem is a múlt megismétlését jelenti, hanem — Babits szavával — *jövöteremtést.*” (31. old.)

A jövöteremtés útján, amelynek vonala immár egyre meredekebb grafikonba rajzolható, az ember

büszke borzongással veszi tudomásul, hogy a máig élt ötvenezer nemezedékből a legutóbbi három nemezedék ideje alatt rossz és jó egyaránt rohamosan emelkedik. Milyen feladatot töltsön be hát a művészet rohanó korunkban? A felgyorsuló idő vonzza az ürességet. Mennél inkább teletömködi az ember a körülötte levő teret tárgyakkal, szeméttel, zajjal és elfoglaltsággal, annál inkább egyedül marad. Ha pedig kíméli magát, passzív időtöltést keres, elzárja magát a világidőtől. Zay László szerint a művészet élvezetére lankadatlanul biztatni kell az embereket. „Harsogó világban, zajló, zúgó, áradó iramú életben a könyv, az irodalom, a művészet csöndet terem az emberben, s ebben a termékeny csöndben meghallani, amit máskor talán túldübörög a rohanás. Meghallani az emberi szót, az elmélyült gondolatot, a szívdobogást, sóhajtot. Igazságot, emberséget.” (48. old.)

Zay László könyvében végigjárja mindazt az utat és megválaszolandó kérdéscsoportot, amire kimondatlanul is kíváncsi mindenki, aki valaha is részesült a művészettel való találkozás élményében. Mi a szerepe a képzeletnek, a jövőbelátásnak, az elvonatkoztatás képességének a művészetben? Fárasztó meghatározások helyett példákön vezet végig a kíváncsi olvasót és türelmesen megvárja, amíg az maga is megfogalmazza a véleményét. Szándékosan nem választ irtam, hiszen a válasz túlságosan is elhatároló értelmű e helyen. Válasz volt Andrej Rubljov hallgatási fogadalma és az, hogy letette az ecsetet egy elembertelenedt világban, mert olyan önző és gonosz mecénások között, akik képesek kiszűrni a művész szemét, hogy másutt meg ne ismételhessen alkotását, hiába akar teremteni a művész. Amikor aztán megszólal a harang, amit a tudomány utolsó birtokosa, egy gyermek irányításával öntenek, új világ készül. A maradék megmarad és képes az új teremtésére, ünnepnapot szerez az embereknek. Csakis ez töri át a festő hallgatását, ez az új, igazi vélemény, az alkotás kötelezettsége.

A filmművészet első nagy korszakában a mozgó kép felfedezésének euforikus hangulatában csetlett-botlott a szereplő, repültek a torták, harsogott a nézőtérén a nevetés. A léleknyomorító bajok pedig kint maradtak a mozgófénykép-színház előtti járdán. A művészet ebben az esetben búfeledtető gyógyszer: „Aki nek ezt az ősrégi hologramot elhúzták a szeme előtt, a derús látványtól talán még arról is elfeledkezett,

ha előbb elhúzták a nóláját." Mézesmadzag volna a művészet? Chaplin, aki derút és gyógyító hahotát keltett a nézőkben, *A diktátor* c. filmjében így szólítja meg a háborúzó emberiséget: „Katonák! A szabadságért harcoljatok! Harcoljatok az értelem világáért, azért a viláéért, ahol a tudomány és a haladás mindnyájunk boldogságához vezet!”

Ez a naiv felhívás rejtezik tehát a méz alatt? — Több ennél: „Mert

úgy akarta elterelni az ember figyelmét a halálról, hogy ráterelje az ember figyelmét az életre.” A rosszat jóval meggyőzni akaró nemes szándék naivitása, erőtelensége mégis eléri hatását az igazi művészet által: ez a művészet csodája. Zay László könyvét olvasva, csapdába futó gondolatok helyett, ezt a művészet erejében bízó hitet találjuk, műfajonként megharcolt hitelességgel, amely másokat is magával von

olvasói közül, de legalábbis gondolkodásra késztet.

Ha már ez a recenzióknak szánt írás rendhagyóan a Kulturális Krónika rovatába került („véletlenül”), fogadja el az olvasó Zay László megjelent és jövőbeli írásainak ajánlásául, jeles szerzőnk pedig kötete megjelenése alkalmából a munkatársi jókívánságok szerény kifejeződéseként. (*Szépírodalmi Könyvkiadó*)

Dusicza Ferenc

Tallóztatás teológus szemmel

„Erkölc dolgában bíróként”

A kemény kérdések interjúja volt az a beszélgetés, amelyet a *Spiegel* című nyugatnémet polgári liberális heti hírmagazin folytatott 1980 júniusában *Aczél Györggyel* az MSZMP Politikai Bizottsága tagjával, a Minisztertanács elnökhelyettesével. A beszélgetés a „lengyel válságról és a magyar reformról” szólt, és a magyar sajtó is közreadta (Magyarország, 1981. 27. 14—17. o.) Mi csak egyetlen kérdés-felelet párt idéztünk belőle:

„SPIEGEL: El tudja-e tartósan viselni a kommunizmus, hogy az egyház egyre nagyobb befolyásra tegyen szert a társadalomban és az erkölcs dolgában bíróként lépjen fel, mert a kommunista erkölcs nem funkcionál a kívántnak megfelelően?

ACZEL: Allamunk rendezte kapcsolatait az egyházakkal. Arra építünk, ami szándékainkban, törekvéseinkben közös. Ily módon a hívők lelkiismereti konfliktus nélkül vehetik ki részüket a szocialista társadalom építéséből. Az erkölcs nem az egyház privilégiuma. Mély meggyőződés, hogy a szocializmus erkölcsi normái minden más felfogásnál tartósabban fejezik ki az igazi humánusmot.”

Az idézett kérdéshez és a felelethez nem sok hozzáfűzni valónk van, de egy nagyon lényeges kérdésben állásfoglalásra indít: Vajon az-e a keresztyénségnek a feladata, hogy „egyre nagyobb befolyásra tegyen szert a társadalomban”, amelynek segítségével „az erkölcs dolgában bíróként lépjen fel”? Így Krisztustól kapott megbízatásunk a szolgálatra egyenlő lenne a bírói szék elfoglalásával?

A Spiegel kérdése egy régen ismert mai példázatot juttat eszembe, amit *Dietrich von Hildebrandt*, a New York-i Fordham Egyetem egykori tanárának még 1967-ben megjelent könyve nyomán (*Trojan Horse in the City of God. Franciscan Herald Press, Chicago, 1967*) sokszor

végig gondoltam. Az egyházat a szekularizáló világ „a falakon kívülre” üzte. Ezért sokan gyűlölettel és haraggal kiáltanak átkot a „vallástalan” Trójára, mások meg odüsszeuzsi leleménnyel barkácsolják azt a falovat, amelynek gyomrában el lehet rejtőzni azért, hogy a gyanútlan trójaiak bevontassák a falakon belülre, mint könnyű zsákmányt, saját veszedelmüket. Ha ez megtörténik, akkor csak az éjszakát kell megvárni, hogy a faló gyomrából előbújva el lehessen foglalni a várost. Csak kevesen vállallják Jézus keskeny útját, mely nem teszi lehetővé, hogy az evangélium szabadon elfogadott drága kincséből uralkodói reményeink falovát építsük meg. Mi is valljuk, amit *Aczél György* is állított: „az erkölcs nem az egyház privilégiuma”, sőt Krisztus sem az egyház tulajdona. Bennünket nem bíróként, hanem szolgálóként küldött el Isten. Azért ma sem — és soha, sehol sem — a társadalomeflettiség kódos Olymposzáról kell az igazságot osztogatnunk, hanem népünk között, a mindennapokban kell megélnünk Jézustól kapott küldetésünket.

Régészeti kaleidoszkóp

Régóta foglalkoztatja az emberek fantáziáját a történelem előtti korok világa. A bibliaolvasó emberek pedig szerte a világon nagy érdeklődéssel kísérik nyomon a Biblia világára utaló régészeti felfedezéseket, amelyek sokszor új fényben világítják meg a régen ismert, de nem pontosan értett ó- vagy újszövetségi feljegyzéseket. Külföldi híradások között tallóztatva, csokrot kötöttünk néhány olyan régészeti vonatkozású hírből, ami teológus szemmel is figyelemreméltó.

Augusztus 30-án zárult az a régészeti kiállítás, amelyet Majna-Frankfurtban mutattak be. A kiállítás azokat az elefántcsont-faragványokat, kő domborműveket,

agyagszobrocskákat és más tárgyi emlékeket mutatja be, melyek az Ó- és az Újszövetség korából származnak és dr. *Elie Borowski* gyűjtötte össze harminc esztendő szorgos munkájával.

A lengyel származású, kanadai állampolgár gyűjtő — aki teológiát tanult, majd régészettel foglalkozott és Bazelben volt jeles műkereskedése — azoknak a vándornépeknek nyomába eredt, amelyet a Földközi tenger keleti partvidékén, Mezopotámiától Egyiptomig, az ősi Perzsiától Anatóliáig, Észak-Szíriától a mai Izraelig vándoroltak. A kiállításról a *Magyar Nemzet* (1981. jún. 24.) is írt. „A parancsolatok-beli tilalom ellenére Baal bálványt faragott magának Mózes türelmetlen és fegyelmezetlen népe a pusztában; a Majna-Frankfurtban látható bronzszobor ezt is harcias istennek mutatja, a római istenszobrokról ismert vilámköteggel hadonász... Ugyancsak a tilalom ellenére ábrázolták az emberi figurákat azon a bronz műtárgyon, amely Salamon templomát örökíti meg pontos kicsinyítésben, s a talpazat egyik felén imádkozó csoport hoz áldozati ajándékot, míg a másik felén szifnx titokzatoskodik.”

Az elmúlt évben szenzációs híradások láttak napvilágot arról a nevezetes és félelmes természeti jelenségről, amit az Egyesült Államokban a Szent Heléna vulkán kitörése okozott. Ennek kapcsán ismét megélnékültek azok a találgatások, amelyeknek segítségével a kivonulás csodáit akarják a kutatók valószínűsíteni a Földközi-tenger medencéjében i. e. 1475-ben bekövetkezett hatalmas erejű vulkánrobbanással kapcsolatosan. *Hans Goedicke*, a John Hopkins egyetem egyik egyiptológusa a Vörös-tenger kettéválását azzal magyarázza, hogy a vulkán kitörés okozta szökőár szívhatta el a vizet időlegesen a Vörös-tengerből. Ezzel hozza párhuzamba azt a több mint száz esztendeje ismert sziklába vésett közép-egyiptomi fel-

iratot, amely *Hatsepszut* fáraónő idejéből (i. e. 1490—1489) való és elmondja, hogy mozgott ekkor a föld és a vizek istene is „megjelent váratlanul”. A kutatók megállapítása szerint a szökőár oka az volt, hogy 1475-ben felrobbant a Földközi-tenger egyik vulkanikus szigete a Thera. Vulkanai jelenségeknek tartják a köd és a tűzoszlopot, az is kiderült, hogy a vulkanikus por az egészségre is ártalmas. Ha ez a következtetés igaz, akkor nem II. Ramszesz fáraó uralma idején (i. e. 1290—1224), hanem kétszáz évvel előbb távoztak el a zsidók Egyiptomból. A találgatások érdekesek, de úgy gondoljuk, hogy ezek az érdekes adatok kevesek a bizonyossághoz.

„Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni . . .”

József Attila örökszép verse, a „Tél” jutott eszembe, amikor rábukantam a *The Observer* című tekintélyes angol liberális politikai hetilap egyik pár hónappal ezelőtti számában a következő híradásra. Van egy 450 méter magas domb a közép-angliai Shropshire völgyben. Wrekin domb a neve. A legenda szerint úgy jött létre a különös halom, hogy az ördög éppen itt hullatta le a földet óriási ásójáról. De az egykori legenda nem adott volna okot a fényképes riportra. A környékbeli jótékonyági intézmények ezt a dombot szemelték ki, hogy az emberek készségét az összefogásra, a kéz a kézben munkára, a kicsin is felelős helytállásra demonstrálják az egész világ előtt. Az egyik májusi vasárnapon a legendás domb köré hívták az embereket és csak annyit kértek, hogy egymás kezét megfogva egy olyan élő gyűrűt formáljanak, amelyik körülöleli a tizenhat kilométer területű halmot. Az emberlánc összeállt, ezt a lapban fényképek is igazolták, sőt arra is javaslatot tett valaki, hogy a „Guinness-féle rekordok” könyvében is méltó volna ezt a tettet megörökíteni, hiszen az emberiség története során talán ez az első eset, hogy egy eszmei, haszontalannak tűnő célért ennyi ember megmutatta a vállalkozó készségét.

A hírt olvasva nem volt sok időm a meditációra. Amire kezembe került az újság, már javában tomboltak a liverpooli zavargások, a neutron-bomba gyártásáról a határozat megszületett, Iránban pokolgyepek robbantak. A Wrekin-i embergyűrű viszont meggyőzőtt valamiről. Az elharapódzó terrorizmus ellenére bizonyára sokan élnek a világon olyan emberek, akik készen

volnának az igazságosabb életért kéz a kézben láncot formálni. De összekuszálódott világunkban a legtöbb becsületesen gondolkodó ember bizonytalanul kérdezi: hol van a hegy?, hol van a másik, aki a kezét nyújtja?, és mi az az igazság, ami megállíthatja a pusztítás és terror démonait? Marad biztatásul a költő szava:

„Azt a tüzet, ó jajj, meg kéne rakni. hogy felmelegednének az emberek.”

A Vizsolyi Biblia nyomában

Az egyházi és a világi sajtó sokféle módon kutatta a facsimile kiadásban 2412 oldalon, két kötetben megjelent Biblia sikerének titkát, mely 28 000 példányban már előjegyzésben elkelt. Az „Ifjúsági Magazin” 1981 júliusi száma a siker titkát kutatta a fiatalok körében. *Sebők János* — a riporter — először „unaftkozó, nézelődő, randevúra váró srácok” között kezdett érdeklődni a Bibliáról — sikertelenül. A József Attila gimnázium érettségire készülő osztályában sem volt nagyobb sikere. Ki volt Mózes, Pilátus, Pál apostol? A legtöbb gimnazistának is megfejtethetlen talány volt. A cikkíró idézi *Szerb Antalt*, aki szerint a Biblia nemcsak könyv, hanem a Könyvek Könyve, egész irodalom. Éppen ezért érezzük mi is jogosnak azt a kérdéssort, amit így fogalmaz meg a cikk szerzője: „De vajon miért ez a homályos folt a fiatalok műveltségének térképén? Miért nem épül be a Biblia a fiatalok műveltségébe? Vajon meg lehet-e érteni a világot a Biblia ismerete nélkül? Aligha! Olvasmányok, versek, művészi alkotások, erkölcsi példák, nyelvünk szófurdulatai—szólamondásai nem érthetőek a Biblia ismerete nélkül. S ha a Biblia az egyetemes kultúra kitörölhetetlen része, miért nem szerepel az iskolai tananyagban jelentőségéhez mérten? Miért csak néhány ezer ember belső ügye a Vizsolyi Biblia ünneplése?” Végül *Sebők János Lendvai Ildikó* véleményét kérte ki, aki a KISZ KB kulturális osztályának vezetője, aki néhány éve még irodalomtanárként oktattott középiskolában. „A mai ember műveltségében — szerinte — ma is kulcsszerepet kellene kapnia a Bibliának. A művészetek, az irodalom megértése valóban lehetetlen ismerete nélkül. Éppen ezért mulasztásnak tartom, hogy oktatása nem szerepel kellő súllyal a tananyagban.

— Miért nem?

— Nem tudom. Ideológiai ellenérzésekről szerintem ma már nincs szó, hiszen a Biblia ismerete nem

azonos a vallásossággal. (...) Hogy a Biblia majdhogynem tabutémának számít még ma is az oktatásban, úgy gondolom ez kulturális életünk egyik elintézetlen kérdése.”

Mindezek arra figyelmeztetnek, hogy a Vizsolyi Biblia nemcsak történeti ereklye, hanem élő jel is, figyelmeztetés arra, hogy ma is feladatunk szolgálni a Bibliával minden embernek. Feladatunk, hogy legyen nemes értelemben Biblia-ismerető fórum a szószerk, a család vagy a baráti kör meghitt beszélgetése, mert hisszük, hogy a „hit hallásból van, a hallás pedig Isten Igéje által.” (Rm 10,17.)

A kétezeréves Vergilius

Szeptember 21-én lesz kétezer esztendeje annak, hogy meghalt az a római költő, akit ősi idők óta prófétaként tisztel a kereszténység. Hatása az ókori keresztényen irodalmon át *Danteig* ível. Századok tanultak tőle stílust, magyarázták. Pályája elején, valamikor időszámításunk előtt 37 táján írta híres és sokat vitatott IV. eclogáját, melyben egy gyermek közeledő születését ünnepli, amivel egy új világ kezdete hajnalodik. A föld önként hoz gyümölcsöt, a bárány nem fog félni az oroszlántól, a vipera pedig meghal, miközben a keleti balsamfa magától termi drága gyantáját. A jeles költemény körül sok vita folyt már, de a legújabb vallástörténeti kutatások visszaállították a költemény „profétikus tekintélyét”, amikor megállapították, hogy kapcsolatban van a keleti messianizmus váradalmával. A bimilleneum kapcsán szívesen olvassánk egy összefoglaló rangos tanulmányt ezekről a kutatásokról.

Vergilius — mint ahogyan már ezt *Csengery János* tanulmánya kimutatta — a magyar költészetre is maradandó hatást gyakorolt („Vergilius a magyar költészetben” ItK. 1931. 24—37. 145—165.). Ezt a hatást különösen *Zrinyinél* és *Faludi Ferenc* lírájában vizsgálta eddig a kutatás, de már magyar nyelvű irodalmunk megszületésének századában is vannak nyomai annak a törekvésnek, hogy az augustusi aranykor költőfejedelme anyanyelvünkön is megszólaljon. Még 1906-ban ismertette *Nagy Gyula* azt a prózai fordítástörvényt, mely az 1—2 eclogát tartalmazta. Most az évforduló kapcsán pedig a *Georgica* című mezőgazdasági tankölteményének 1600 körüli magyar fordítására terelődött a figyelem. Jeles classica filologusunk *Borzák István* írt erről legutóbb érdekes ismertető cikket (Magyar Nem-

zet, 1981. július 26. 11. old.). „A fedezés érdeme — írja — valóban *Lugossy Józsefet*, a nagytudományú debreceni könyvgyűjtőt illeti, aki egy régi nyomtatványnak (Kismarjai Veszeli Pál Oktató és Vigasztaló tanításai-nak) „bőrfedelékében” a páratlan érdekességű maradványt megtalálta, kifejtette és 1854-ben a Magyar Tudós Társaság könyvtárának ajándékozta (mint a nem kevésbé becses „Lugossy-kódexet” a debreceni Kollégiumnak). A töredékes, itt-ott elmosódott, szúrágta kis „kódex” azóta is ott van, éppen csak senki nem vett róla tudomást, és ha *Csapodi Csaba*, az akadémiai kéziratár kincseinek legjobb ismerője

fel nem hívja rá Vergilius-kutató barátjának figyelmét, esetleg újabb százharminc évig várhatta volna feltámadását.” A kézirat csak „hosszas görnyedés” árán fedte fel titkát. A gondos vizsgálat megállapította, hogy a névtelen kutató munkája valószínűleg 1641-ben került a fent említett debreceni kiadvány kötet-táblájába. Az is kiderült, hogy 1560 után íródott, mert a velencei *Aldus Manutius* közkedvelt kis formátumú Vergiliusának hatását tükrözi. A költemény változatos szókinccsének magyarításában a fordító szinte biztos, hogy nem használta *Szenczi Molnár Albert* 1604-ben közzétett Dictionariumát.

Borzsák István sok-sok filológiai példán azt valószínűsíti, hogy valahol Erdélyben készült ez a magyarítás, mely szerinte Bornemissza Elektrájához ugyan nem hasonlítható műfordítói teljesítmény, de mégis merész és figyelemreméltó vállalkozás volt. Ezért méltó arra, hogy rövidesen teljes egészében két-nyelvűen megjelenjen. „Ez a magyar *Georgica* — bárkit tiszteljünk is szerzőjében — nem maradt el a 16—17. század fordulóján kivirágzó fordítás-irodalmunk ráknmaradt teljesítményei mögött. Tartsuk számon és — megkésve bár — okuljunk belőle.”

Dr. Szigeti Jenő

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Az Evangélikus Múzeum

Budapestnek talán a legforgalmasabb pontján, az „insula lutherania”-n, a Deák téren van az Evangélikus Országos Múzeum, mely még 1979 júniusában nyitotta meg kapuit a magyarországi protestantizmus után érdeklődő látogatók előtt. A kis múzeum, mint egy szépen formált ékszeres doboz, sok olyan kincset mutat be, mely a világ bármelyik gyűjteményének büszkesége volna. Most ennek a kincseket rejtgető kiállításnak *katalógusa* jelent meg, ez ad alkalmat arra, hogy számot vessünk az evangélikus múzeumüggyel és a gyűjtemény első állandó kiállításával.

A múzeum 1973-ban kezdte meg tevékenységét az országos könyvtár, valamint a levéltár mellett, mint az evangélikus gyűjteménycsalád legfiatalabb, de nagy reményekre jogosító tagja. A leletmentő, gyűjtő és feldolgozó munkát *dr. Fabiny Tibor* irányította és sok gyülekezet, valamint állami intézmény bábáskodott születésénél. A megnyílt kiállítás először mutatja be az ország lakosságának 40%-át kitevő evangélikusság sok viszontagságok között fennmaradt legfontosabb írásos, nyomtatott és tárgyi emlékeit. A rendezők a három teremnek megfelelően három korszakra osztották a kiállítás anyagát. Az elsőt az előreformációtól a gyászévtizedig terjedő kor emlékeit látjuk, a másodikban a pesti gyülekezet megalakulásáig terjedő korszakot, majd a harmadikban egészen a II. világháború kitöréséig kísérhetjük nyomon a magyar evangélikusság történetét.

A legrégebbi tárgyak, az evangélikus gyülekezetekben fennmaradt legrégebbi ötvöstárgyak még a reformáció előtti korba vezetnek el. Ezek közül talán a *csöngői cseh feliratos kehely* története a legérdekesebb. Ezt a dunántúli evangélikusok egyik első patrónusa, az Ostffy-család egyik tagja a XVII. század elején a fehérhegyi csatából hozta és a gyülekezetnek ajándékozta.

A gyűjtemény legféltettebb kincsei a reformátorok kéziratjai. Kiemelkedik ezek közül *Luthernek* egy 1518-ból való zsolttármagyarázata és 1542. január 6-án kelt végrendelete, melynek sorsa, kalandos története önmagában is érdekes tanulmány. *Melanchthon* 1555-

ben kelt levele a Bártfaiaknak íródott és a magyar reformáció történetének egyik jeles dokumentuma.

De nemcsak régi iratok, féltve őrzött könyvek láthatók a gondosan rendezett kiállításon. A XVII. század népies textilművészetének egyik egyedülálló emléke a nemescsói úrasztal-terítő, amelynek alkotója a tanítványok közé Márkot és Lukácsot is besorolja. Az égiek és a földiek megkülönböztetésére egy különleges módot választott a névtelen mester: minden résztvevőnek vörös az orra, kivéve Jézust, a szeretett tanítványt, Jánost és a terítőt díszítő négy angyalt.

A gályarabok korának szenvedésére utal az az úrvacsorai bortartó-kanna, amit *Weidner János* ötvösmester készített 1685-ben *Pilarik István* (1647—1710) selmebányai lelkész, majd püspök részére. A kanna nemesen megformált domborművei a gyászévtized szenvedéseire utalnak: István vértanúsága, Jób megpróbáltatása és a szőlőprés alatt szenvedő, vérvél bűnbocsánatot szerző Jézus képe nyilvánvaló utalás. Egyedülálló viszont Luther Mártonnak, mint az evangélikusok „törvényadójának” megjelenése Mózes helyén.

A Deák téri evangélikus gyülekezet héber feliratos kelyhének különös története van. 1838-ban készült, egy bécsi mester alkotása. A pesti nagy árvíz idején az evangélikus templom adott menedéket a környéken lakó zsidóknak. A kehely ennek a nemes cselekedetnek állít emléket. A feliratos, domborműves ábrázolás azt a jelenetet örökíti meg, amikor az árvíz sodorta csónak kiköt a szárazon maradt templom bejáratánál. A kelyhet *Lówy Hermann* ékszerész, a pesti izraelita hitközség világi elnöke ajándékozta hálából sokak megmentéséért *Lang Mihály* pesti esperesnek.

Aki egy vasárnap délutáni sétára ellátogat a múzeumba, még sok érdekes, tanulságokat rejtgető tárggyal találkozhat. Megéri a fáradságot. A kiállítás célját a vezető így foglalja össze: „A kiállítás megrendezését egyháztörténeti és művelődéstörténeti szempontok vezették. Arra a kérdésre kerestünk választ, hogy a Kárpát-medencének az Ágostai Hitvalláshoz ragaszkodó magyar, német és szlovák ajkú lakossága mennyiben járult hozzá az evangélium terjesztéséhez és nemzeti kultúránk fejlődéséhez.”

—i—ő

Ökumenikus megbeszélés Amerikában

Ethics and the Search for Christian Unity. Two Statements by the Roman Catholic-Presbyterian-Reformed Consultation. I. A Statement on Abortion. II. A Statement on Human Rights. Washington—Princeton, 1980.

A római katolikus és presbiteriánus-református tradíció közötti amerikai párbeszéd 1965 óta folyik megszakítás nélkül. A konzultáció harmadik sorozatának (1976—1979) fő témája: Etika és a keresztyén egységért folytatott kutatás. A dokumentum a konzultáció e harmadik fázisának riportja. Két sajátos területen, az abortusz és az emberi jogok kérdésével kapcsolatban mutatja be, hogy hogyan születnek az etikai döntések a két tradíción belül. E konzultációnak a presbiteriánus, református delegáció részéről dr. Harsányi András amerikai magyar lelképásztor volt a társelnöke.

A „Tradíciók párbeszédében” c. széles kitekintésű bevezető felvázolja a kétoldalú megbeszélések teológiai, filozófiai és történeti hátterét, valamint foglalkozik a harmadik fázis sajátos témáival is. A konzultáció egészét jellemezte, hogy minden kérdéssel kapcsolatban voltak pontok, ahol a felek egyetértettek (a Szentírás, a tradíció, az értelem és a tapasztalat fontosságában a hit és az erkölcs dolgait illetően), de ugyanakkor bizonyos értelmezései és a résztvevők eltérő, teológiai képzettségéből adódó különbségek is állandóan jelen voltak. (A római katolikusok filozófiai és ekkleziológiai megalapozott principumoktól haladtak a pásztori szempontok felé, míg a reformátusok a bibliai és a teológiai alapokból kiindulva közelítették meg a szociális kérdéseket.) A megbeszélés célja nem valamilyen akadémiai értekezés, hanem egy pásztorális irányultságú jelentés létrehozása volt. Bizonyos, a teológiai alapállásból következő hangvételbeli, valamint módszertani különbségek újra és újra felbukkantak. 1. A katolikusok optimisták, a reformátusok inkább pesszimisták voltak. 2. Az emberi értelemnek a szerepét a hittel kapcsolatban különbözően ítélték meg. 3. A katolikusok a morális logikában egységre törekvőbbek, a reformátusok pluralistábbak voltak.

Az abortusszal kapcsolatos közös nyilatkozat hangsúlyozza, hogy a keresztyéneknek mulasztásaik, de egyben feladataik is vannak a felelős szexualitás, a családtervezés és általában a morális kérdésekben való bizonyoságát terén. Majd társadalmi összefüggésbe helyezi el az abortusz kérdését, megállapítva, hogy a nők által elszenvedett szociális, művelődési és gazdasági egyenlőtlenségek részei a problémának. „Ha egyházaink hitelesen akarnak hozzászólni az abortusz kérdéshez, nekik kell elől járniuk a nőknek, mint az emberi és egyházi közösségek teljes (jogú) és (ezek életéhez) hozzájáruló tagjainak elfogadásában” — mondja a nyilatkozat. Az abortusszal kapcsolatos szabad, felelős döntés fontosságának hangsúlyozása, az egyezések és különbségek felsorolása után a közös tennivalókat említi a dokumentum, közöttük egy olyan ethosz megteremtését, amely minden életet értékelt és amelyik olyan társadalomért munkálkodik, ahol az abortuszra nincs szükség.

A másik közös nyilatkozat az emberi jogokról szól. Ez úgy tekint az emberi jogokat, mint az Isten uralma alatti igazságosság etikai követelményeiről való sajátos beszédet. Minden emberi jog Isten igazságán alapul. A kegyelem feltétele alatt beszélhetünk univerzális és megbízható morális törvényről, amelyet

a kijelentés és az értelem útján ismerünk meg. Ez be van véve az emberi szívbe, ezért kell igazságban viszonyulni a másik emberhez és ezért kell az emberi együttélést a szabadság és egyenlőség alapján elrendezni.

Az emberi jogok két aspektusát emeli ki a dokumentum. Egyfelől az Isten képére teremtett ember személyes jogait és köteletségét (emberi méltóság — mások tisztelete), másfelől a társadalmi élet jogait és kötelezéseit.

Az elvektől a gyakorlat, egy konkrét helyzet felé fordulva a dél-afrikai válságot elemzi a nyilatkozat. Dél-Afrikát a keresztyén hagyomány több formája is mélyen befolyásolja, és mégis az a hely, ahol az emberi jogokat sokféleképpen megsértik. Az emberi jogok gazdasági és faji kérdésekre való alkalmazásának kudarca drámai. A dél-afrikai rezsimet a kálvini tan eltorzított formája segíti fenntartani, amely úgy funkcionál, mint a zsarnokság törvényesítője (csakúgy, mint a tekintély elvű római katolicizmus eltorzult formája tette és teszi a világ más részein). Ebben a helyzetben a dokumentum szerzői nem látnak más megoldást. „mint azoknak a felszabadító mozgalmaknak a támogatását, amelyek tiszteletben tartják az emberi jogokat és a vallásos és polgári szabadságnak gazdasági igazságossággal párosult ígéretét hordozzák mindenki számára”.

Mindkét közös nyilatkozathoz római katolikus és református értelmezés is tartozik. Ezek mindegyike saját tradíciójának összefüggésébe helyezi el a megfelelő nyilatkozatot.

A konzultáció résztvevői tudatában vannak a két tradíció közti fájdalmas különbségeknek, amelyek nem csupán teológiai síkon jelentkeznek, hanem az egyházak és az egyes keresztyének gyakorlatában is. Éppen ezért kell értékelnünk azokat a pontokat, ahol egyeznek és közös cselekvés lehetséges. A két nyilatkozat és a konzultáció tapasztalatai pedig útmutatóul és segítségül lehetnek a további párbeszédben.

ifj. Páll László

Együtt a szeretetben

Dr. Gyökössy Endre: Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest, 1981.

Dr. Gyökössy Endre új könyvét legalább négy okból igen aktuálisnak tartom és örömmel üdvözlöm.

Először azért, mert egyházaink mai helyzetében különös hangsúlyt kell tennünk a keresztyén szülők nevelői munkájára, amelynek megsegítése céljából éppen ilyen kiadványokra van szükségünk, mint Gyökössy Endre előttünk levő könyve. Elmúlt az az idő, amikor a szülők gyermekeik hitben való nevelésének felelősségét átháríthatták az iskolára és az egyházra. A gyermekkeresztséget illetően a régebbi népegyházi korszakban sem lehetett egészen nyugodt a lelkiismeretünk, ma ellenben, amikor a keresztyén nevelés intézményes lehetőségei beszűkültek, míg a gyermekkeresztség mint népszokás tovább él, az egyház beláthatatlan kára következik, ha a szülők nem ismerik fel és nem gyakorolják azt a feladatukat, amelyre a keresztség alkalmával fogadást tettek. Elsősorban azonban magáról a gyermekről van szó, és Gyökössy Endre könyve éppen a gyermek igazi emberségre vezetése érdekében tudatosítja a szülők felelősségét és mutat utat annak gyakorlására.

Aztán aktuális teszi ezt a kis könyvet a lélektani és pszichopedagógiai ismeretek fejlődése és jelen helyzete. Ezekre az ismeretekre az ún. „dialektika teoló-

gia" hatása alatt álló teológia nem sok figyelmet fordított. *Thurneysen* 1921-ben még azt tanácsolta, hogy ne fáradozzunk az ígíretés hallgatóinak pszichológiája és az ún. emberismeret érdekében, és ezt sok gyakorlati teológus nálunk is úgy értette, hogy most már nyugodtan elfordulhatunk attól, amit a lélektan, a pedagógia és általában a „humántudományok” mondhatnának nekünk az emberről. A humántudományok fejlődése azonban nem állt meg, sem azok gyümölcsöző alkalmazása az emberformálás különböző területein. Most sok helyen fordulat következett be az egyházi gondolkodásban: újra a középpontba került az ember, mint az Ige hallgatója, és mint akire a katechézis munkája irányul, és ennek megfelelőleg az az igény is parancsolóvá vált, hogy az emberrel foglalkozó tudományok eredményeit az egyházi munka egész területén alkalmazzuk. Gyökössy Endre mindig elkerülte az ún. „kerymatikus gyakorlati teológia” egyoldalúságait; ő mindig tudta, hogy a helyes inkarnációban álló gondolkodás sohasem fordulhat el az emberi lét tapasztalati adottságaitól, és a lélektan lankadatlan buzgósággal tanulmányozta. Most itt az ideje, hogy kiváló lélektani képzettségét elméleti téren, irodalmilag és gyakorlati téren hasznosítsa. Ez történik mostani könyvében is.

Ugyanakkor, látszik, azt is tudja, hogy az inga törvénye szerint az egyik túlzás után szükségképpen következik — ellenkező előjellel — egy másik túlzás. Így jött el most, az „Ige mithosának” (Gert *Otto* kifejezése) kora után az ún. „empirikus fordulat”, ami azt jelenti, hogy az egyházi munka területén is csak az számít, ami tapasztalatiilag felfogható és verifikálható, és így nem a teológia, hanem a tapasztalati és „humántudományok” tárgyát képezi. Gyökössy Endrét azonban nem sodorja el a ma olyan erősen érvényesülő immanencia-gondolat, amelynek végállomása a Feuerbach-féle vallásfogalom temetője. A szerző súlyponti mondanivalója éppen az, hogy a keresztyén nevelés mind „isteni miliójét”, mind célját illetően (az „új ember”, Ef 4,24) transzcendálja a mi világunkat és egy nem-e-világból-való erő terében történik.

De azért is aktuális ez a dolgozat, mert egy olyan korban ad biztatást a szülőknek, amikor az állam örvendés családvédelmi intézkedéseivel szemben a centrifugális tényezőknek egész sora veszélyezteti a család intézményének egészséges működését. Hogyan töltse be például az édesapa a maga igazi szerepét ma, egy „apátlan nemzedék” („eine vaterlose Generation” — A. *Mitscherlich*) életében, amikor a családi élet alakulása az apaszerepet leértékelte és annak betöltését megnehezítette? A pszichologizmus sodrása arra ösztönözne, hogy az apa-képet mellőzzük vagy valami mással pótoljuk, mint ahogyan például *Heinz Zahrnt* egyenesen azt javasolja, hogy helyettesítsük a „barát” vagy a „partner” képével (Die Sache mit Gott), mások pedig ugyanebben az összefüggésben a „tekintély elleni” és tekintély nélküli nevelés célját tűzik ki maguk elé. Gyökössy Endre ellenben, aki tudja, hogy Jézus „Abba”-kiáltása mintegy az evangélium summája, ezt mondja: „Nekünk, apáknak szabad — és kell is — tükröznünk az ATYÁT”... „Igen, a szeretet mellett merjük leírni ezt a szót is: tekintély!” (27., 25. o.) A mű egyik legerősebb része a „szerepek” modern lélektanának nagyon tanulságos alkalmazása a család életére. Ma, amikor például egy amerikai szociológus a férfi és női szerep összezavarodását és az ebből származó bajokat „a nemek öngyilkossága” címen („The Suicide of the Sexes”, G. *Gilder*) tárgyalja, Gyökössy Endre igen jó szolgálatot tesz azzal, ahogyan ezekre a kérdésekre felel: „Az apa férfi-e valóban? És igazán nő-e az anya?” (17. skk.)

De Gyökössy Endre könyvének legfőbb ereje mégsem elvi fejtegetéseiben van, hanem az ezekből következő, igazi szeretettől és pásztori bölcsességtől áthatott, nagyon gyakorlatias tanácsaiban. Módszerűen az agapé útját ajánlja (hodoszmethodosz), a „még különb utat”, vagy — az eredeti szerint inkább így kellene mondani — „a legkülönb utat” (1Kor 12,31). Ez az út járható, hiszen tudjuk, hogy „a szívünkbe áradt az Isten szeretete a nekünk adott Szentlélek által” (Rm 5,5). Műve második felében nem elvont magyarázatokat ad, nem is valami kazuisztikát, hanem rendkívül szemléletes, szuggesztív, továbbgondolkozásra serkentő példákat. *Stilusa Gyökössy-stilus* eleitől végig: szellemes, aforisztikus, kifejező. Egy pillanattal sem untatja az olvasót. A kényes kérdések elől sem tér ki és bátran szembenéz a nevelői tényezők mai pluralitásának tényével. Az olvasók mégis meg fogják erősödni a szeretet integráló erejébe vetett bizalmukban.

Talán többet kellett volna szólni a gyermek gyülekezeti életre nevelésével kapcsolatban az úgynevezett „kegyelmi eszközökről” és ezek között is a kereszttség tényéről.

A vonatkozó irodalom listája talán túlságosan is hosszú, de ez jó figyelmeztetés lehet azoknak a szülőknek, akiknek hobby-könyvekkel vagy krimikkel telt polcain egyetlen gyermeknevelési könyvet sem találunk. Gyökössy Endre könyvének ott kellene lennie minden fiatal református szülő könyve között. Ezt azok is mondják, akik Gyökössy Endre új könyvét már olvasták és kipróbálták. Adjon Isten erőt a szerzőnek, hogy pásztori művei sorát továbbiakkal gyarapítsa!

Dr. Czeplédy Sándor

Egyház a polgári világ válságában

Walter Kreck: Kirche in der Krise der bürgerlichen Welt. Chr. Kaiser Verlag, München, 1980.

Egy jó éve ülték Németország-szerte a három „nagy öreg” szisztematika professzor 70. születésnapját: *Helmut Gollwitzer*-ét, *Helmut Thielicke*-t és *Walter Kreck*-ét. Meg is jelentették a kiadók az ünnepi iratokat, valamint sok szerző ajánlotta új könyvét régi tanító mesterüknek, az ünnepeltek valamelyikének. Nos, az előttünk levő könyv nem egy megkészt ünnepi tanulmánykötet, mégis éppen összegző és számadó célkitűzéseinél fogva a nemrég nyugalomba vonult *Kreck* professzor kései munkásságának mintegy tematikai foglalatát adja. A volt bonni református professzor új könyve 1973-tól 1978-ig öt esztendő előadásából és tanulmányaiból való válogatás. Legtöbbje már különböző helyeken publikált mű, de van köztük olyan is, amely e kötetben jelent meg először nyomtatásban. E díszes, gazdag csokornyí tanulmány és népszerűsítő előadás négy témakört ölel fel: 1. Az egyház szervezete; 2. Az egyház politikai felelőssége; 3. Antikommunizmus az egyházban; 4. Az egyház békéért való bevetetősége.

A szerző előszavában azt a szándékát közli, hogy kerülje az akadémiai előadásmód körmönfontosságát, inkább konkrét, mai eseményeket boncolgat érthető stílusban. Az utóbbi szűk évtized tanulmányanyaga egyben korunk égető kérdéseinek teológiai reflexióját is jelenti. Aki kezébe veszi e kötetet, első véleményként is jogosan mondhatja, hogy ez túlságosan is „német”. Minden szempontból az. De mégis úgy hiszem, hogy e műnek kivételesen ez nem egyoldalúsága, hanem valahogyan erénye. Aki érteni akarja, az óhatatlanul meg kell hogy mártózzék a mai NSZK politikai és gazdasági viszonyaiban, de legfőképpen az NSZK-beli

tartományi egyházak ez ügyekben kinyilvánított állásfoglalásaival. Így érthető a szerző azon prófétikus próbálkozása, hogy a két német állam egyházainak kapcsolataiban tiszta vizet öntsön a pohárba, amikor ezt kérdezi tanulmányában: mit várnak az ökumené egyházai az NDK-beli egyházaktól? Az NSZK-beli egyházak közül leginkább a Rajnai Egyház tradíciójának és jelenének a kérdései foglalkoztatják a szerzőt, amelyben ő maga régtől fogva honos.

Ne csodálkozzunk a könyv „egyoldalúan német-aktuális” hangvételén, hiszen Kreck professzor egy olyan országban él, ahol még mindig a népegyházi formula legnagyobb letéteményese, az egyházadó van érvényben, és ennél fogva finanszíralisan többek között az EVT költségeiből aránytalanul nagyobb részt tud vállalni. Így érthető, hogy nála az egyház intézményi utáni kérdések az ökumené kérdéseivel kapcsolódnak össze. A hatvanas évek legvége diákmozgalmainak kihívásai is átszüremkednek e témák kérdéseiben. E tételek konklúzióban sommás reformatori tanításokat olvashatunk. Itt említendő a könyv másik alaptémája, a radikalizmus és erőszak kérdése. Kreck professzor válaszai nem akarnak minden áron pálcát törni az etika határkérdéseiben, hanem inkább azt akarja bemutatni, hogy a keresztyén szabadság állásfoglalásai mennyivel gazdagabbak, tarkábbak a népegyházi hamis megcsontosodásoknál.

A kötetnek talán legteológiaiabb tanulmánya, gyöngyszeme a Hermann Friedrich *Kohlbrügge* és a dialektikus teológiával foglalkozó cikk. Elberfeld (ma Wuppertal egyik városrésze) egykori genius locija, a nagy prédikátor felkeltette annak idején K. Barth érdeklődését, pedig az akadémikus teológia katedráin senki sem beszélt róla. Mint egykori wuppertali diák elfo­ltságo­mbnál fogva is örömmel olvastam ezt az érdekes tanulmányt, hogy miként rajzolja meg Kreck professzor az elberfeldi prédikátor teológiai portréját, miközben azt is nyomon kísérhetjük, mint akadt Kohlbrügge annak a K. Barthnak a horgára, aki szerte Schleiermachert és éppen vele szakítva tört utat a dialektikus teológia felé. A szerző, aki igen jeles Barth-szakíró, rendkívül széles idézetanyaggal teszi érdekessé ezt az írását.

A könyv függeléke egy sor fontos dokumentumot ad elénk, amely a különböző német egyházak állásfoglalásai a könyvben érintett témákkal kapcsolatban. Ebben különösen három fórum megnyilvánulásait kíséri figyelemmel a szerző: az NSZK-beli Evangéliumi Egyházak Tanácsát, a Rajnai és Westfáliai Egyházét.

A könyv olvashatósága és pontos tartalmi előrehaladása érdekében könnyítenek az olvasón a fejezetek elejére szedett külön megfogalmazott tézisek.

Szél János

Szeretben – boldogságban

Felkészülés a keresztyén házasságra. Szent István Társulat. Budapest, 1980. 245 l. 100 Ft. Szerkesztette Koncz László. Kilenc munkatárs közös műve.

Az igen szép kiadású és színes képekkel illusztrált könyvnek három fő része van: az első rész címe: *Keresztyén vagyok*. Ezen belül az élet nagy kérdéseit tárgyalják: miért élünk? Van-e Isten? Hogyan vezet Istenhez az emberi értelem, s mit mond Istenről az emberi szív? Ki az Isten, mi a Szentírás? Miért nem hisz mindenki az Istenben? Ezután azt bizonyítják, hogy az Isten örök boldogságra teremtette az embert, majd megváltotta. Itt tíz oldalon át Jézusról tesznek bizonyosságot. Majd arról ejtenek szót, hogy az Isten

az Egyház közösségében tanítja és vezeti az embert, majd hogyan emeli fel kgyelemben és szenteli meg. Ezt követően a boldogság útjáról beszélnek, ez pedig: a szeretben való élet. Hadd írjuk ide a könyv egyik legszebb idézetét: „Egy óra hosszát szeretni — állati dolog. Egy évig szeretni — emberi dolog. Egy egész életen át szeretni — angyali dolog. Egy életen át csak egyet szeretni — isteni dolog.” (Lacordaire)

Ilyen alapos és világos, nyomdatechnikai szempontból is kitűnően tördelt alapvetés után következik a második rész: a *házasságról*, amely a szerzők szerint szentség és felbonthatatlan. Részletesen, de nyilván a legegyszerűbb olvasóra is tekintettel, csak a lényegre érintve, inkább kijelentő és állító mondatokban közlik, mi a hitvesi szeretet és miért nem igazolható erkölcsileg a házasságon kívüli kapcsolat, vagy a próbaházasság, miért több az igazi szerelem a szexusnál, miért és hogyan élhetnek a házastársak egymásnak. Itt említik, hogy a tiszta katolikus házasság az ideális, s hogy nem szabad lekcicsinyelni a hitbeli különbséget, elsősorban a hitelennel. Majd egy szellemes és kedves alfejezet következik: fegyelem és figyelem a házasságban. Itt a nagyon jelentős kicsiségekre hívják fel a szerzők olvasóik figyelmét, bölcsen, egyszerűen, világosan.

Ezután tér át a gyermek-, majd a családtervezés kérdésre és félreérthetetlen határozottsággal ítéli el az abortuszt, majd ismerteti a római katolikus egyház ismerten szűk határokat szabó tanítását a fogamzásgátlásról. Ti. az Ogino—Knaus-módszer szerint a terméketlen napokat kell kiszámítani, ha a házastársak nem akarnak gyermeket. (Erre mondta nem régen lelkigondozójának egy elke­seredett ifjú férj: — Én nem tudom naptár, hőmérő és logarléc szerint szeretni a feleségem. Nos, az dobja rá az első követ...) Ezt követően arról írnak, hány gyermek legyen a keresztyén házasságban, családban? Annyi — felelik a szerzők —, amennyit a szülők megfelelő testi és lelki nevelésben tudnak részesíteni.

Majd sok idealizmussal és elvárással szólnak a teljes egység útjáról — a házasságban. Ezt követi a „*Milyen házastársat válasszunk*” c. fejezet (Szerintünk ezzel kellett volna kezdeni a házasság kérdésének tárgyalását.) Ezen belül mondják el a szerzők, melyek a katolikus házasság fontosabb kérdései és mit jelent maga a házasság, majd milyen a házasságkötés szertartása és a katolikus házasság érvényes formája.

A harmadik rész: *Keresztyén családi életet élek*. Így bizony! Kijelentő formában. S ez a könyv hangvételére elejétől végig jellemző. Ezen a feltétlen, elváró, szinte magától értetődő formán lehetne vitatkoznunk, de kétségtelen, hogy itt a római katolikus gamológusok, házasságpszichológusok félreérthetetlen határozottsággal fogalmaznak: *ilyen!* (Mert ha nem ilyen az nem is lehet katolikus családi élet.) Szuggesztív jellege van ennek a határozott, kijelentő beszédmódnak. A lélektan nyelvén fogalmazva a pozitív projekciónak, kivetítésnek és elvárásnak szinte kényszerítő hatása van. Ha csak ez, csak ilyen a katolikus házasság, az én házasságomnak is ilyennek *kell* lennie, — gondolja olvasás közben az olvasó. Ebben a fejezetben tárgyalják a mindennapi családi élet problémáit. Majd ismét olyan fejezet következik, amelynek állító elváró mondanivalójú: részt veszünk a szentmisén (!). A szentségekhez járulunk, a zsolozsmázó Egyházzal imádkozunk, Istent családi eseményeinkben is ünnepeljük stb. Nincs „jó volna”, sem „kellene”, vagy „illene”. Ezt és ezt tesszük mi, katolikusok. Ennek reális valóságát kívülről meg lehet kérdőjelezni, de a római katolikus olvasóban az

az érzés támad: be jó, hogy én is ezt teszem. (Ha úgy teszi.) Vagy ha ez ennyire így van, nekem is ezt kell tennem, különben nem lehetek katolikus.

Majd arról írnak eléggé általános módon: a keresztyén családban milyen a nevelés. Végül „kapcsolatok kifelé” cím alatt ilyen alcímeket találunk: kapcsolatok a szülőkkel, nagyszülőkkel. A testvércsaládok összefogása. (hívó rk. családokra gondolnak) Munkakör — munkatársak. Barátok — barátnök. Vallás — vagy válás? (!) Hagyomány, — vagy haladás? Testvériség — vagy lelkiség? Erkölc — vagy divat? Pénz — vagy élet? Uralom — vagy szolgálat? Remény — a reménytelenségben? Az írók „trombitája” itt sem ad egy pillanatig sem „bizonytalan hangot”. (1Kor 14,8). Egyértelműen exponált kérdésekre egyértelműek a válaszok is. Ismét felvethetjük a kérdést: valóban ilyen a római katolikus ember? De ha Egyházának hű tagja olvassa ezeket a fejezeteket, kétségtelenül hatásuk alá kerül, vagy kerülhet ezekenek a nagyon határozott és EGY-ügy-ü megfogalmazásoknak. Különös, paradox. de lélektani igazság, hogy a legtöbb ember szabadabbnak, ugyanakkor védettebbnek érzi magát autoriter, vezető, irányító normákon belül. Magyarán az átlagember szereti, ha világosan megmondják neki: mit kell tennie. Ez biztonságérzést, védettséget nyújt számára. Ez akkor is így van, ha ennek a helyességét megkérdőjelezzük.

Van a könyvnek *Függetlenség*-e is, amelyben a „legbizalmasabb kapcsolatot” a szexualitás kérdését, majd ismét a gyermekproblémákat s a fogamzásgátlást tárgyalják a szerzők. Talán be lehetett volna ezt a 46 oldalt a maga helyére dolgozni, ahol egyszer már írtak ezekről. Ezáltal egységesebb lett volna a könyv. Bár még így is ritkaság, hogy ennyi szerző aránylag ilyen harmónikusan összeálló művet tudjon írni. Minden elismerésünk a szerkesztőé.

A könyv utolsó oldalai azonban elmaradhattak volna: t. i. *A Diamand doktor beszél* c. fejezet második fele. Am mutassák szép színes képeken milyen a magzat nyolc hetes, három hónapos, négy hónapos korában. Maguktól beszélnek ezek a képek: mennyire ember már édesanyja szíve alatt — az „emberke”. A különböző módon, kürettel, szivattyúval, sós mérgezővel, császármetsszéssel megölt magzatok vizsgálóképei — a középkori festők pokolijesztgető rémlátomásait idézik fel bennünk. Vagy négy éve részt vehettünk az Egyházak Világtanácsa meghívására, egy Stuttgart mellett, abortusz elleni, nemzetközi szimpóziumon (ahol a római katolikus egyház megfigyelője is jelen volt), s a francia szakemberek mutattak be hasonló, az abortuszra jelentkezőket ijesztgető filmet. Egyértelmű volt a közös kiértékelés: csak így ne! Az örömhírt, az evangéliumot hirdető Egyház ne hullát mutasson, ha gyerekekről beszél és ne a halált hangozza, ha az életet hirdeti.

Ez a világos, mai módon, sok helyütt frappánsan, mégis szépen fogalmazott és kiállított könyv a maga egészében az egyszerű és átlag olvasónak kétségtelenül nagy nyereség. Gondoljuk, az írók is erre a szélesebb olvasórétegre gondoltak.

Dr. Gyökössi Endre

„Ökumenikus szemle”

The Ecumenical Review, Volume 33, Number 1—2, January—April 1981, by WCC.

Az *Ecumenical Review* 1981-es első száma *Teljesebb ökumenikus közösség* címmel közli protestáns keresztyének egy csoportjának memorandumát, amelyet a pápa NSZK-beli látogatása alkalmából tettek közzé.

Ez a látogatás csakúgy, mint a korábbi, a világ más részein tett utazásai, várakozásokat támasztottak sokakban a keresztyén egységgel és a közös bizonyosságtétellel kapcsolatban.

A memorandum sorra veszi a katolikusok és protestánsok közötti kapcsolat szempontjából fontosnak ítélt kérdéseket és mind a katolikus, mind a protestáns keresztyéneket arra ösztönzi, hogy vegyék komolyan egymás szempontjait és kérdéseit az ökumenikus vitában. *A hitben való közösségnek magában kell foglalnia a hit különböző kifejezési formáit.* A keresztyének közötti egység helyreállítását nem lehet elérni egyik hitvallásnak a másikba történő integrálásával, hanem csak az egyház egy Urába vetett hitük együttes megélése által. Az ökumenikus közösség fejlődése csak úgy érhető el, ha a különböző felekezetek úgy tekintik magukat, mint Krisztus egyházának egymástól függő részeit.

A *pápaság intézményének kérdését* is említi a memorandum, kifejezésre juttatva azt a reménységet, hogy a pápaság körüli viták és reformtörekvések olyan értelmezéshez vezethetnek, mely szerint a pápa nem a legfőbb tekintély az egyházban, akinek minden keresztyén engedelmisséggel tartozik, hanem inkább az egyház egységének szimbóluma, aki az egyházon belüli különbségekkel törődik.

A *vegyesházasságok* kérdésével kapcsolatban az NSZK-ban jelentkező sajátos problémáknak elég nagy figyelmet szentelnek a szerzők. Az istentisztelet területén, a bizonyosságtételben és a szolgálatban való közösség gyakorlatának, nehézségeinek és lehetőségeinek áttekintésével ér véget a memorandum, amelynek utolsó pontja felhívja a római katolikus és protestáns keresztyéneket, hogy alapos tanulmányozás után kritikájukkal és észrevételeikkel segítsék az ökumenikus közösség elmélyítését.

Az indiai keresztyénség sajátos helyzetét elemzi Gabrielle Dietrich *Dialógus és kontextus* című írása. Módszertani alapállása az, hogy minden teológia szűkséggel kötött ahhoz a környezethez, kultúrtörténetéhez, amelynek összefüggésében művelik, s ezért tisztában is kell lennie a teológusnak ezzel a kontextussal. Fontos, hogy a kultúrtörténetet ne csupán mint gondolatok történetét lássuk, hanem mint a politikai és gazdasági történet integráns részét.

Ismeret és érdek viszonyát boncolgatva felhívja a figyelmet a teológiai spekulációk, a pusztán akadémikus (a néptől, a valóságtól elidegenedett) teológia veszélyeire. A felszabadítási teológiák, valamint a történet-kritika és a társadalom-kritika módszerével dolgozó teológiák jelentik a visszatérést a vallásos gondolatok világából a valóságos élet problémáihoz.

A népszerű vallással folytatott párbeszéd fontosságát hangsúlyozza a szerző, amely nem szemináriumok szintjén, hanem a szegényekkel való együttélésben és közös küzdelemben mehet végbe. Ez az egyedüli módja annak, hogy Istennek a szegényekre és elnyomottakra vonatkozó ígéreteit valóságossá, konkrétá és élhetővé tegyék.

Az ideológiákkal folytatott párbeszéd fontossága különösen is nyilvánvaló abban, hogy a keresztyének részei saját nemzetük valóságának, politikai életének is. Ugyanakkor a kulturális ideológiák közötti dialógus indiai összefüggésben azt a kérdést veti fel, hogy hogyan mehet végbe a kultúrának a forradalma egy olyan országban, amelyet egyfelől a kolonializmus okozta elidegenedés, másfelől fél-feudális csökevények jellemeznek.

Az indiai keresztyénséget a befelé fordulás jellemezte. Azonban a jelen helyzetben már nem tartható

fenn ez az elzártság. Ha komolyan hisszük, hogy Krisztus az elnyomottak felszabadításáért jött, akkor össze kell fognunk más vallások és ideológiák képviselőivel.

A harmadik figyelemre méltó tanulmány francia professzor tollából jelent meg, *Tükör által homályosan* címmel. Carter Lindberg írása történeti áttekintést ad az egyháznak a szegényekkel és a szegénységgel kapcsolatos látásáról.

Kiindulási pontja az, hogy a szegénység nem természeti, hanem szociális probléma és hogy az egyház hozzájárult e társadalmi probléma enyhítéséhez, de ugyanakkor létrejöttéhez is.

A részletes elemzés a korai egyház, Augustinus, a középkori egyház és az előreformáció időszakát érinti, majd nagy vonalakban áttekinti a reformációtól a máig terjedő időt is. E periódusok elemzése közben átfedések tapasztalhatók, de alapjában négyféle egyházi viszonyulást különböztet meg a tanulmány a szegénységgel kapcsolatban.

Az első viszonyulási mód időben és népszerűségben egyaránt a személyes jótékonykodás. A második — amely legtisztábban a reformációban jutott kifejezésre, s amely kiegészíti a jótékonykodást —: a társadalmi igazságtalanságok megelőzése társadalmi változások által. A reformációt követő századokban az egyház visszatért az előző idők jótékonykodási modelljeihez. A negyedik perspektíva a felszabadítási teológiák látása. A hangsúly itt a világ-társadalom igazságtalan struktúrájának megváltoztatására, a világ javainak újra történő elosztására esik.

Figyelemre méltó az a felismerés, hogy a „szegénység ideológiája”, amely azt állította, hogy a gazdag számára lelki hasznot jelent a szegény (ez által gyakorolhatja a jótékonykodást, a segítségnyújtást), hogyan tér vissza a gazdag nemzeteknek a harmadik világgal kapcsolatos ideológiáiban. Mindkét esetben a szegényekkel való törődést egy olyan ideológia motiválja, amely megakadályozza az embert, hogy felismerje azoknak a strukturális változásoknak a szükségességét, amelyek egyedül képesek igazságos viszonyokat teremteni.

A jótékonykodás és a segély-programok az égető szükségéget enyhíthetik, de nem takarhatják el szemünk elől az alapos helyzetelemzés, a hosszabb távú programok és legfőképpen a szociális igazságosság megteremtésének szükségességét. A segítségnyújtás és a szociális igazságosságért való küzdelem összetartoznak a szegényeknek szóló jó hír proklamálásában.

*

Az ökumenikus szemle ez évi második száma már olyan tanulmányokat is közöl, amelyek az EVT VI. nagygyűlése főtémájához („Jézus Krisztus — a világ élete”) kapcsolódva jelzik, hogy hamarosan elkezdődik az előkészítés időszaka.

Ezek közül ki kell emelnünk Dr. Stanley J. Samartha tanulmányát, amely sokoldalúan közelíti meg az 1983-as vancouveri nagygyűlés központi gondolatát és foglalkozik az ökumenikus mozgalom eddigi nagygyűlései alapján felvetődött kérdésekkel is. Írásának címe: *Az élet ajándékának kibontása — néhány reflexió a vancouveri nagygyűlés témájával kapcsolatban.*

S. J. Samartha tanulmányában utal arra a sokféle különbségre, amely az ökumenikus nagygyűlések résztvevőit jellemzi. A más és más földrajzi, társadalmi, politikai, kulturális és vallási háttérrel rendelkező küldöttek egy közös cél érdekében gyűlnek ösz-

sze a világ minden részéről, azért, hogy az Istenbe Jézus Krisztus által vetett hitüket kifejezésre juttassák, megújuljon életük a Lélek által, s hogy a keresztyén bizonyosságtétel mai lehetőségeit keressék.

A kulturális és nyelvi különbségek okozhatnak félreértéseket is. Az egyik nyelvről a másikra való fordítás közben sokszor nehéz pontosan visszaadni az árnyalt megfogalmazásokat. A közös ökumenikus ismételt tartásával kapcsolatban felmerült az az igény, hogy a „hivatalos nyelveken” túl minél több nyelvet lehessen bevonnani. Ezt a célt szolgálná egy ismételt kézikönyv, amely lehetővé tenné az eddiginél több hozzájárulást.

A csendesség és a meditáció szerepének fontosságát is hangsúlyozza a szerző. A szimbólumok és mítoszok különösképpen is kifejezhetik, hogy emberek hogyan éreznek, vélekednek életről és halálról. Azonban akik más kultúrához tartoznak, azoknak óvatosságnak kell lenniük, hogy ne magyarázzanak bele olyan jelentést, amelyet az adott kulturális környezethez tartozók nem fogadnak el.

A keresztyén üzenet a szenvedés általi megújulás üzenete, a halál és feltámadás általi élet üzenete, amelynek középpontjában egy Személy áll, akinek élő jelenlétét megtapasztalhatjuk. Azonban, amikor a Bibliának az életről szóló üzenetére hallgatunk, észre kell vennünk azt a világot, amely a halál hatalma alá rekesztett, amelyik éhes és szomjas. A halál hatalmával szemben kell értelmezni az élet evangéliumát.

A más vallások nézőpontját is figyelembe vevő elemzés után jut el a szerző arra a felismerésre, hogy nem „Krisztus a Király”, hanem „Krisztus a Szolga” az, aki az élet és halál titkának megoldása. Egy olyan világban, ahol emberek szenvednek és halnak meg, nem elég segíteni a szenvedőket és vigasztalni a halálodókat. Szükséges megmutatni, hogy hogyan lehet élni a szenvedés közben és a halál elkerülhetlensége ellenére. Az egyedüli személy, akire mutathatunk, a megfeszített és feltámadott Krisztus.

Ugyancsak a VI. nagygyűlés témájához kapcsolódik *Ans van der Bent bibliográfiai és dokumentáris áttekintése*, amelynek címe azonos a fő témával: „*Jézus Krisztus — a világ élete*”.

Ez az összefoglaló jellegű írás első kísérlet arra, hogy számba vegye és röviden ismertesse azoknak a főbb teológiai kézikönyveknek és ismertebb teológusok néhány könyvének idevágó részletét, amelyek az élet témájával krisztológiai perspektívából foglalkoznak. Azonban csak az angol nyelven írott, vagy angol fordításban is megjelent munkákra szorítkozik.

Először a fontosabb teológiai kézikönyveknek a főtémával kapcsolatos részeit ismerteti a tanulmány, majd néhány ortodox, római katolikus és protestáns teológusok művének idevágó fejezeteit foglalja össze azzal a céllal, hogy segítséget nyújtson a vancouveri főtéma biblikus és szisztematikus megközelítéséhez és további tanulmányokra ösztönözzön.

Az említett számban megjelent, a VI. nagygyűlés témájához közvetlenül nem kapcsolódó tanulmányok közül figyelemre méltó írás az *NDK Protestáns Egyházai Föderációjának tanulmányi csoportja* által készített dokumentum: *Az egyház autoritativ tanítása.*

Nem elméleti problémákból, hanem az egyházak és az egyházi tanítás jelenlegi helyzetéből indul ki a tanulmány, s az ezek alapján felvetődő kérdésekre keresi a választ. Ugyanis sokan, különösen a fiatalok az evangélium lényegének újra megfogalmazását várják az egyházaktól annak a helyzetnek az összefüggésében, amelyben az ma él.

Először válogatott példákat sorakoztat fel a tanul-

STUDIEN: *Dr. Feriz Berki:* Eucharistie in der Orthodoxen Kirche — *Dr. József Nagy:* Die Lehre der Baptistenkirche über das Heilige Abendmahl und die Sorgen um dessen Praxis heute — *József Szilvási:* Die adventistische Lehre über das Heilige Abendmahl — *Dr. Mihály Bucsay:* Die Augsburgische Konfession in Ungarn mit besonderem Bezug auf die Anhänger der helvetischen Tradition. (Ein Vortrag gehalten am 4. Juni 1980 vor dem Rheinischen Kirchengeschichtlichen Gesellschaft) — *Dr. Andor Békési:* Die Bekehrung Calvins in neuer Beleuchtung — *Dr. Géza Boross:* Die Kommunikationsprobleme der Verkündigung — *Dr. Géza Boross:* Die Weltsituation der römisch-katholischen Katechese II. Katholische Katechese in Amerika — *Dr. János Csohány:* Die Debreczner Synode der Reformierten Kirche von Ungarn im Jahre 1881 — *Dr. Sándor Némethy:* Geschichte und juristische Kritik des „Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674“ (V.) Die Rolle von György Szelepcsényi in Vorbereitung für die Pressburger Prozesse — *Mihály Tóth Szöllös:* Nathan Söderblom, der Vater des Ökumenismus.

WELTRUNDSCHAU: Die Schweizerischen Evangelischen Kirchen und die ökumenische Bewegung. Memorandum des Schweizerischen Evangelischen Kirchenbundes anlässlich des öffentlich angekündigten Besuches des Papstes in der Schweiz, Bern, Mai 1981.

HEIMATRUNDSCHAU: *Dr. János Pásztor:* „Eine neue Möglichkeit, das Wort Gottes kennenzulernen...“ Über die beim Unterricht im Korrespondenzkurs der Reformierten Theologischen Akademie von Debrecen gewonnenen Erfahrungen.

KULTURELLE CHRONIK: *László Zay:* Ego sum Gallicus captivus. Französische Flüchtlinge in Ungarn während des II. Weltkrieges. — *Ferenc Dusicza:* Honigfaden. Über die gesammelten Schriften von László Zay — *Dr. Jenő Szigeti:* Sammeln in der ungarischen kulturellen Presse aus der Sicht eines Theologen.

BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: Das Evangelisch-Lutherische Museum (—i—ö) — *László Páll jr.:* Ethics and the Search for Christian Unity. Two Statements by the Roman Catholic/Presbyterian-Reformed Consultation. I. Statement on Abortion. II. Statement on Human Rights, Washington—Princeton, 1980 — *Dr. Endre Gyökössi:* Zusammen in Liebe (Ein kinderpsychologisches Werk für religiöse Eltern) (*Dr. Sándor Czeglédy*) — *Walter Kreck:* Kirche in der Krise der bürgerlichen Welt (*János Szél*) — In Liebe und Glück (Vorbereitung für die katholisch-christliche Ehe) (*Dr. Endre Gyökössi*) — The Ecumenical Review, Jahrg. XXXIII. No. 1—2., 1981 (P. L.)

STUDIES: *Dr. Feriz Berki:* Eucharist in the Orthodox Church — *Dr. József Nagy:* The Teaching of the Baptist Church About the Lord's Supper and the Cares of Its Practice Today — *József Szilvási:* The Adventist Teaching About the Holy Communion — *Dr. Mihály Bucsay:* The Confessio Augustana and the Hungarian Reformed Believers. The Significance of the Augsburg Confession, with Special Regard to Those of the Helvetic Trend (An Address delivered to the Church-Historical Society of the Rhineland on June 4, 1980). — *Dr. Andor Békési:* Calvin's Conversion in New Light — *Dr. Géza Boross:* The Problems of Communication in Preaching — *Dr. Géza Boross:* The Situation of Roman Catholic Catechesis in the World II, Catholic Catechesis in America — *Dr. János Csohány:* The Debrecen Synod of the Reformed Church in Hungary in 1881 — *Dr. Sándor Némethy:* History and Legal Criticism of the „Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674“ (V). The Role of György Szelepcsényi in Preparing the Legal Proceedings in Pressburg — *Mihály Tóth Szöllös:* Nathan Söderblom, the Father of Ecumenism.

WORLD REVIEW: The Swiss Evangelical Churches in the Ecumenical Movement. Memorandum of the Federation of the Swiss Evangelical Churches on the Occasion of the Publicly Announced Visit of the Pope in Switzerland, Berne, May, 1981.

HOME REVIEW: *Dr. János Pásztor:* „A New Possibility of Knowing God's Word...“ On the Experiences Gained During the Instruction in the Correspondence Course of the Reformed Theological Academy of Debrecen.

CULTURAL CHRONICLE: *László Zay:* Ego sum Gallicus captivus. French Refugees in Hungary During World War II — *Ferenc Dusicza:* Bird-Lime. The Collected Writings of László Zay — *Dr. Jenő Szigeti:* Gleaning in Hungarian Cultural Periodicals with the Eyes of a Theologian.

REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: The Lutheran Museum (—i—ö) — *László Páll, Jr.:* Ethics and the Search for Christian Unity. Two Statements by the Roman Catholic/Presbyterian-Reformed Consultation, I Statement on Abortion, II Statement on Human Rights, Washington-Princeton, 1980 — *Dr. Endre Gyökössi:* Together in Love (A book on infantile psychology for religious parents) (*Dr. Sándor Czeglédy*) — *Walter Kreck:* Kirche in der Krise der bürgerlichen Welt (*János Szél*) — In Love and Happiness (Preparation for the Catholic Christian Marriage) (*Dr. Endre Gyökössi*) — The Ecumenical Review, Vol 33, No 1—2, 1981 (P. L.)

mány. A konfirmációval, a házassággal és a leuenbergi egyezményrel kapcsolatban vizsgálja, hogy az egyházi tanítás ténylegesen hogyan történik, milyen tényezők játszanak szerepet ebben a folyamatban és milyen eljárás során válnak a tanítói döntések mértékadóvá.

A következő részben — felhasználva az adott példákat — a tanulmány szerzői felsorakoztatják az egyházi tanítás értelmezésével, formáival és tekintélye-

vel kapcsolatos problémákat és irányzatokat. Itt vetődik fel a tekintély kritériumának kérdése és itt kerülnek említésre az elfogadás folyamatának problémái is.

Végül a tanulmány befejező részében azokat a következtetéseket vonják le a szerzők, amelyek az előbbiekből következnek a tanítói felelősség mai gyakorlata számára.

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI:

Újfordítású Biblia	180,— Ft
Újfordítású Újszövetség	46,— Ft
Zsoltárok Könyve — Berki Viola illusztrációival	57,— Ft

ÚJDONSÁGAINK:

A Sárospataki Református Kollégium története	244,— Ft
Dr. Boross Géza: Hogyan prédikáljunk ma?	62,— Ft
Dr. Gyökössy Endre: Magunkról magunknak 3. bővített kiadás	40,— Ft

KÖNYVEINK KÖZÜL AJÁNLUK:

Tóth-Máthé Miklós: Isten trombitája — „Megszámlálta futásodat..”	45,— Ft
Hozzád kiáltok, Uram! — áhítatok, imádságok	47,— Ft
Dr. Tóth Károly: Örömhír, békeüzenet (igehirdetések, előadások)	130,— Ft
Ráday Pál emlékkötet	110,— Ft
Válogatás Kálvin János műveiből	133,— Ft
Makkai Sándor: Holttenger	100,— Ft
Dr. Victor János: Református Hiszekegy	85,— Ft
Bibliai atlasz	98,— Ft
Beliczay Angéla: Örökéletnek beszéde	73,— Ft
Templomablak — verses antológia	90,— Ft
H. E. Fosdick: A Biblia a modern ember kezében	30,— Ft
Paolo Ricca—Bruno Corsani: Péter és a pápaság a mai ökumenikus párbeszédben	44,— Ft
Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem	66,— Ft
Jean Cadier: Kálvin János	50,— Ft
Bereczky Albert: Hálaadás (igehirdetések, előadások, tanulmányok, cikkek)	110,— Ft
Református Korálkönyv	250,— Ft
Szikszai: Keresztyéni tanítások	97,— Ft
„Szüntelen imádkozzatok” — imádságok a keresztyénség századaiból	110,— Ft
Lelki Hódolás (Ráday Pál)	70,— Ft
Protestáns Egyháztörténeti Lexikon (Zoványi)	274,— Ft
Áldjad lelkem az Urat (ref. költők antológiája)	45,— Ft
Kincsesláda II.	100,— Ft
„Hirdesd az Igét” — Igehirdetők kézikönyve	158,— Ft
A Magyarországi Református Egyház diakóniája	60,— Ft
Egyházunk szeretetszolgálat (Juhász Zsófia)	15,— Ft
Budai—Herczeg: Az Újszövetség története	110,— Ft
Magyar Zsoltárok (kórusművek)	200,— Ft

Kaphatók: a Protestáns Könyvesboltban (hétfőn szünnap) Budapest IX., Ráday u. 1. (a 15-ös autóbusz megállójánál).

Megrendelhetők: minden lelkési hivatalban és a Református Sajtóosztályon, Budapest, XIV., Abonyi u. 21. Pf. 5. 1440.

THEOLOGIAI SZEMLÉ

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

„Tied az ország, a hatalom és a dicsőség”

Az evangélikus egyház tanítása az úrvacsoráról
és mai gyakorlatának gondjai

A Pápai Református Kollégium alapításának
450. évfordulójára

Zwingli Ulrik emlékére

„Hiszem, hogy Jézus Krisztus az Isten fia”

Bencés szellem és ökumenizmus

Vergilius

„Ne felejtjük el, hogy emberek vagyunk...”

A személyes autonómia kivívása
és az egészséges földi ökonómia megteremtése

Párbeszéd marxista filozófusok
és keresztyén teológusok között

A művészet miértjei

ÚJ FOLYAM (XXIV)

1 9 8 1

6

THEOLOGIAI SZEMLE

1981. november–december

Felelős szerkesztő:

D. Dr. Pröhle Károly
1054 Budapest
Szabadság tér 2. l.
T.: 114-862

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1146 Budapest,
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842
HU ISSN 0133-7599

 Egyetemi Nyomda – 81.7222
Budapest, 1981

Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató

A Theologiai Szemle szerkesztő bizottsága:

D. Dr. Bartha Tibor, elnök
D. Dr. Pröhle Károly, előadó
D. Dr. Berki Feriz
Hecker Frigyes
D. Dr. Káldy Zoltán
Kovács Attila
Kürti László
Laczkovszki János
D. Dr. Ottlyk Ernő
Szakács József
D. Dr. Tóth Károly

Társszerkesztő:

D. Dr. Pákozdy László Márton
Dr. Szigeti Jenő
D. Dr. Tóth Károly

Olvasszerkesztő:

Tarr Kálmán

Szerkesztéségi titkár:

Dr. Tenke Sándor

Előfizetési díj:

egy évre 312 Ft
fél évre 156 Ft
E szám ára 55 Ft

Előfizethető: a Posta Központi Hírlap Irodánál, Budapest, József nádor tér 1., 1900
Pénzforgalmi jelzőszám:
215-96162

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- „Tied az ország, a hatalom és a dicsőség”. A Doktorok Kollégiuma Ökumenikus Szakosztályának hozzászólása a Református Világszövetség 1982-i Nagygyűlése témájához 321
- GROÓ GYULA: Az evangélikus egyház tanítása az úrvacsoráról és mai gyakorlatának gondjai 327
- TÓTH KÁLMÁN: Eksztatikus próféta az ókori Keleten és az Ószövetségben 332
- VÁLYI NAGY ERVIN: A karizmákról szóló tanítás krisztológiai aspektusa 334
- SZABÓ GYÖRGY: „Istennek, hazának, tudománynak”. A Pápai Református Kollégium alapításának 450. évfordulójára
- ZSINDELY ENDRE: Zwingli Ulrik emlékére 340
- BERKI FERIZ: „Hiszem, hogy Jézus Krisztus az Isten fia”. 1600 éves a nikeai-konstantinápolyi hitvallás 345
- VANYÓ TIHAMÉR: Bencés szellem és ökumenizmus. „Aranyhíd” Pannonhalma és Debrecen között 351
- BOROSS GÉZA: A római katolikus katechézis világhelyzete III. Katolikus katechézis Magyarországon 354
- NÉMETHY SÁNDOR: Az evangelicus status tiltakozása az 1681-es vallásügyi törvények ellen 356
- RITÓÓK ZSIGMOND: Vergilius 357

VILÁGSZEMLE

- TÓTH KÁROLY: „Ne felejtjük el, hogy emberek vagyunk...” Elnöki beszéd a Keresztyén Békekonzferencia kibővített elnökségének ülésén 362
- A személyes autonómia kivívása és az egészséges földi ökológia megteremtése. Interjú Theodore Roszakkal 368

HAZAI SZEMLE

- KOMLÓS ATTILA: Párbeszéd a vallásról 372
- PRÖHLE KÁROLY: Együttműködés és együttgondolkodás. A keresztyén–marxista dialógus új szakasza felé 373
- LENDVAI L. FERENC: „Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy betöltsen”. Keresztyénség, protestantizmus, marxizmus 377
- SZIGETI JENŐ: Beszélgetés a párbeszédéről. Interjú Poór József egyetemi tanárral 379

KULTURÁLIS KRÓNKA

- ZAY LÁSZLÓ: A művészet miértjei 382

KÖNYVSZEMLE

- Jubiláris mű a Pápai Kollégium múltjáról. A pápai kollégium története (Bucsay Mihály) 384

A kézirat nyomdába adásának ideje: 1981. november 5.

A SZERKESZTŐSÉG KÜZLEMÉNYE

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéziratokat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Kéziratokat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

„Tied az ország, a hatalom és a dicsőség”

A Doktorok Kollégiuma Ökumenikus Szakosztályának hozzászólása
a Református Világszövetség 1982-i Nagygyűlése témájához

Bevezetés

Munkaközösségünknek az a meggyőződése, hogy az Isten Országának evangéliuma szükségszerűen vált az utóbbi évek nagy ökumenikus gyűléseinek témájává. A *basileia* iránti érdeklődést az a felismerés magyarázza, hogy ez a bibliai fogalom mind a valóságos életet élő emberhez forduló Istenre, mind pedig a földön öhozzá forduló emberre vonatkozik. Az Isten Országának üzenete lehetetlenné teszi az Isten és az ember, a menny és a föld merev szétválasztását, a vagy-vagyot, a vertikálizmus, ill. horizontalizmus néven ismert kegyességi típusok közötti választás kényszerét. A kizárólag a menny és a lélek dolgaira figyelő vertikálizmus: teológiai metafizika, a földdel — és szinte kizárólag csak a földdel — törődő horizontalizmus pedig teológiai szekularizmus. — Mindkét típus elfogadhatatlan, mert kihagyja vagy elhanyagolja a *basileia*-üzenetnek valamelyik dimenzióját. Az Isten Ország gondolatának ökumenikus-előrenyomulását tehát a teljességre törekvés jó jelének tartjuk.

A címben adott elhatárolás *alapján*: „Tied az Ország”, az Isten Ország gondolatával a *saját helyzetünk* és arra nézve akarunk foglalkozni. Hozzászólásunknak csak akkor lehet *ökumenikus* értéke, ha az magán viseli a *valóságos helyzetünk* jegyeit.

Nekünk is szükségünk van arra az integráló erőre, amit az Isten Ország teljes üzenetének meghallása hordoz. Az említett polarizálódás ugyanis a magyar református — és általában: evangéliumi — keresztyének valóságos helyzetétől sem idegen. Míg maga az egyház, mint intézmény, az elmúlt évtizedekben igyekezett fokozottan figyelni az emberek társadalmi-történelmi kérdéseire, s részt venni a „város” életében, addig a társadalom minden rétegében benne élő hívők között megintcsak megerősödött a transzcendens utáni vágy és a spiritualitás igénye. A század második felében kibontakozó teológiai irányzatok racionalizmusával szembeni kétely és hiányérzet nem a mindig veszélyes irracionális jogát követeli, hanem inkább csak arra figyelmeztet, hogy a ráció mai formája nem fogja át az ember teljes valóságát. A sokat emlegetett „új vallásosság” nálunk talán a tágan értett misztika iránti érdeklődésben mutatkozik, amely egyúttal nyitottság a pneumatikus és az esztétikai dimenzió felé.

A magunk földrajzi helyén és történelmi meghatározottságában mi is az egyoldalúságokat kizáró, integráló erőt keressük az ember teljességét igénybe vevő *basileia*-üzenetben. Megtanultuk, hogy az Isten Ország nem redukálható az egyes ember üdvösségére és a „túlvilág” reményére, ugyanakkor pedig azt is, hogy nem változtathatjuk át olyan „social gospel”-lé, amely az Isten Ország evangéliumából közvetlen programokat akar származtatni a föld országai számára. Persze, könnyebb kitérni a veszélyzónát jelző táblákat, mint az Isten és emberek előtti kedvességben járni az utat. Könnyebb elhatárolni magunkat a félreértésektől, mint kifejteni a saját meggyőződésünket. Nem ez az első eset, hogy ökumenikus fórumokon ezt megki-

séreljük —, még az Isten Ország-tematikában sem. Ezeket a kísérleteket nem az a kötelezettségérzés motiválja, hogy okvetlenül hallatni kell a hangunkat, mindig és mindenütt. A motívum, sokkal inkább, maga az életünk. A történelem: változás. Ha az Isten Országának világossága és ereje szerint akarunk járni, akkor a változások közepette újra és újra fel kell tennünk a kérdést: hol vezet *ma* az egyetlen út, a Krisztushoz való hűség, a követségben-járás, a szolgálat útja? Ennek a kérdésnek a jegyében készítetük el hozzájárulásunkat.

Dolgozatunk első részében arról szólnunk, hogy miként tudja főtémánkat a szövetség népe: az egyház istentiszteleti és mindennapi életével hirdetni a szónak nem csupán proklamatív értelmében, de demonstratív (bemutató-megbizonyító) értelmében is. A második résznél etikai, bibliai és egyháztörténelmi nézőpontok szerint foglalkozunk a kegyelem nélküli hatalmakkal és a kegyelem hatalmával. A harmadik részben azt vizsgáljuk, miként van jelen Isten Ország veszélyeztetett világunkban, mint isteni dicsőség és mint a megmaradás reménye.

I. A szövetség népe és az Ország meghirdetése

1. Részesedés Krisztus küldetésében

Jézus földi működését e szavakkal kezdi: „Betelt az idő, és egészen közel van már az Isten országa: térjétek meg és higgyetek az evangéliumban” (Mk 1,15). Amit az evangéliumok még elmondanak Jézusról, az valójában kommentár ehhez az igéhez. Jézust ezért az egyért küldte az Atya (Lk 4,43) s ő ezt az Országot szavakkal és tettekkel hirdette meg.

Isten szövetséges népének is az Ország meghirdetése az egyetlen feladata. E cél érdekében választotta ki Isten Izraelt, majd az újszövetség népét (Mt 10,7). Jézus az egyház által akarja folytatni ebben a világban megkezdett szolgálatát. Az egyház Krisztus küldetésében részesedik. Ezt a küldetést a református tradíció a Krisztus hármastiszteben való részesedésünkkel fejezi ki. Az egyház, *prófétai* tisztéből következően meghirdeti az országot úgy, ahogy azt Krisztus tette. *Papi* tisztéből adódóan könyörög az Ország ügyéért. *Királyi* tiszte szerint pedig cselekedeteivel tesz bizonyosságokat az Országról az evangéliumban rejtlő erővel és annak hatalmával (exousia). Az egyháznak el kell fogadnia ezt a szolgálatot! Ha erre nemet mond: identitását veszíti el, ha viszont elfogadja ezt, akkor megtalálja önmagát. Akkor hirdetheti az egyház Isten országát, ha rátalál önmagára, elfogadja küldetését és ahhoz állhatatosan ragaszkodik.

2. Az Ország meghirdetése az igehirdetésben (evangélizáció), az egyház istentiszteleti és diakóniai életében

a) Ugyanazt kell mondanunk, amit Jézus hirdetett. Az egyház örök kísértése, hogy az üzenetet ötvözni

akarja világnézettel, tudományokkal. Sem polémiát, sem apológiát nem művelhetünk! Marad az Isten országának evangéliuma, de ezt úgy kell hirdetni, hogy az egyház szava Krisztus szavaként hangozzék el!

b) Az egyház Isten országáról a „már igen” és a „még nem” feszültségében tesz bizonyosságot. Egyfelől meghirdeti: már eljött! Jézus Krisztusban már közöttünk van (Lk 17,21). Sőt ennek az eljött Isten országának már most polgárai vagyunk (Kol 1,13). Másfelől tudjuk, hogy még nem jött el teljesen. Isten országa eschatológikus valóság! (Mk 14,25; Lk 22,16; 2Tim 4,18). Azért nem hiábavaló a mi munkánk, mert azt építjük, ami már nem marad félbe, hanem teljesre jut!

c) Meghirdeti az egyház a megtérés szükségességét! „Térjete meg és higgyetek az evangéliumban!” (Mk 1,15). Az evangélizáció a megtérésre való felhívás minősített alkalma. Ez azért lehetséges, mert Isten országa közeljött. Szükséges a megtérés, mint az elközeliített Országra tájékozódó gondolkodás és az ennek megfelelő cselekvés. Csak a megtérés következtében lehetünk Isten királyi uralmának részeseivé (Mt 7,21; Jn 3,3). „Az egyház létének értelme az, hogy a Jézus Krisztusban nyert váltság örömhírét meghallja, tudtul adja és annak eszköze legyen... Isten Országa közelségének ismeretében proklamálja az evangéliumot: olyan bűnbánatról és megtérésről beszél, amelynek tartalma, értelme a felebaráthoz való viszony átalakulásában kell megmutatkozzék” (dr. Bartha Tibor: Ige, egyház, nép I. köt. 97. o.)

d) Isten országa a nem vallásos embereknek is adatik, sőt elsőrenden hozzájuk szól az örömmüzenete. Az ÚSZ arról tesz bizonyosságot, hogy Isten országának hirdetése a vallásossággal konfrontálódik és a vallásos emberek sokszor kívülmaradnak (Mt 25,31–43). Az evangélium „nem vallásos interpretációja” (D. Bonhoeffer) a mai egyház rendkívül fontos feladata, mely reménységgel tekint a nem-vallásos világra is.

e) Isten országa meghirdetése az egész egyház feladata. Nem csupán egy tanítványra bízta Jézus ezt az üzenetet, hanem valamennyire! Az újszövetség népére. Nemcsak a lelkészek felelőssége ez, hanem az egyház minden tagjéé! „Minden hívő ember pap” — tanítja a II. Helvét Hitvallás XVIII. fejezete. A klerikalizálódás meggyengíti az egyházat. Az egyetemes pap-ság bibliai-reformátori tanítása szerint az evangéliumot ki kell vinni a templom falai közül a világba. E ponton pedig egészen nagy lehetőség vár a presbiterekre, a „laikusokra” általában és közöttük a nőkre!

f) Nemcsak az igehirdetésben, de egész istentiszteleti életében hirdeti az egyház az Országot. Imádságában ennek eljöveteleért és erőt elnyeréséért könyörög, doxológiájában ennek Urát dicsőíti. Még „Jó rendjében” (1Kor 14,40; Kol 2,5) is Isten országa rendjét tükrözi, mert e rend és az egész istentisztelet elgondolkoztatja a bármilyen okból ottlevő kívülállót (1Kor 14,23–25).

g) Az egyház diakóniájával az Isten Országát hirdeti. Jézus nem csupán szavaival hirdette Isten országát. Csodái is ezt a célt szolgálták (Mt 12,28). Csodái jelzik: Ister országa betört e világba. Ennek hatása az emberi élet gyógyulásában mutatkozik meg. A „basileia” teljes gyógyulást, üdvösséget (sóteria) hoz: testit és lelkit, egyénit és közösségit. Az eschaton: ennek a teljességnek láthatóvá válása (Jel 21,3–4).

Ebbe az összefüggésbe állítható Jézus halála és feltámadása. Benne, általa Isten országa jut diadalra. Így kapcsolódik össze nála az Isten országa meghirdetése az evangélizációval és a diakóniával. Az egyházra is ezt bízta. „Gyógyítsátok meg a betegeket, támasz-

szátok fel a halottakat, tisztítsátok meg a leprásokat, üzzetek ki ördögöket” (Mt 10,8).

Az intézményes diakónia erőnk szerinti végzése közben nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez lényege szerint nem önkéntes társadalmi munka, hanem az Isten Országának jele, jeladás annak működő erőiről. Ha így tekintünk rá, nem fogunk megrémülni, amikor az egyház intézményes kereteinek leépülése során — ami világviszonylatban folyamatban van! — ezen a területen is nyilvánvalóvá válik a gyengeségünk. A kegyelem „dialektikája” szerint akkor vagyunk erősek, amikor erőtlenségünkben Jézus Krisztus kegyelme végeztetik el (vö. 2Kor 12,9–10). Az intézményes formáink leépülése nem tragédia, viszont erre hivatkozva nem hanyagolhatjuk el őket, csak hogy „a kegyelem annál nagyobb legyen” (Róm 6,1). Félelem és szorongás nélkül kell rendíthetetlenül buzgókodnunk az Úr dolgában (1Kor 15,58).

3. A szövetség népe Isten országát mindennapi életével és társadalmi szolgálatával is hirdeti

Az egyház, a Szövetség népe Krisztus teste, de egyszerűs mind társadalmi struktúra is. „Tagjai cselekedeteiből meg kell mutatnia, hogy az evangélium nem csupán az örök megváltás hatalma, hanem a földi igazságosság és az emberséges életmód ereje is” (E. Brunner). Az egyház papi tiszte, hogy Isten dicsőségére és a felebarát javára felajánlja magát hálaáldozatul. Pál apostol szerint ez a „thüszia dzósza” vagy a „logiké latreia”.

Az egyház szavának csak úgy lesz foganatja, ha mindenekelőtt a saját életében kész felmutatni Isten országa megújító erejének következményeit. S egy olyan világban, ahol a „struktúrák kényszeréről” beszélnek, s ahol sok-sok tevékeny embertársunk úgy érzi, tehetetlenségre van kárthatva, mert semmiféle lehetőség nincs a változtatásra, az ilyen világban éppen az egyháznak kell nyitottnak lennie Isten akaratát illetően. Az egyház számára a kényszerhelyzet (Sachzwang) alternatívája Isten Lelkének kényszere (ananké, 1Kor 9,16). Isten uralma hatásainak mindenekelőtt éppen az egyház életében kell megmutatkoznuk.

Itt még az egyháznak csak az önmagával szemben fennálló kötelességéről szoltunk. Pedig „ha meg akarjuk mutatni az embereknek Isten királyságát, akkor be kell bizonyítanunk nekik, hogy törődünk velük úgy, ahogy vannak, hogy teremtménytársainknak tekintjük őket, és hogy tartozunk nekik és elkötelezettjeik vagyunk... az Ország miatt, amely megjelent” (Barth). Olyan világban élünk, ahol egyfelől a „fogyasztás”, a „korlátlan fejlődés” kényszerképzetének uralma alatt vannak emberek — a világ kétségtelenül kisebbik része, s ráadásul ez a rész egyre csökkenőben van — másfelől pedig az éhezés és a rosszul tápláltság jármát hordozzák embertársak, akiknek a száma viszont nő. Vajon növekvőben van-e azoknak a keresztyéneknek a száma, akik egyre világosabban látják, hogy bibliai alapon állva együtt munkálkodhatnak azokkal a „másként gondolkodókkal”, akik ugyanúgy rádöbentek már, hogy „az élet kvalitása” sokkal több, mint „az élet kvantitása”? Csak az így gondolkodó egyház hirdetheti meg Isten országa lehetőségeit és az abból fakadó követelményeket társadalmi vonatkozásokban is. Azt is mondhatjuk, hogy csak egy olyan Isten-népe részesülhet Krisztus királyi uralmából, amelyik helyesen értelmezi és gyakorolja a papi tisztét.

A királyi tiszt Krisztus uralmának meghirdetését jelenti minden ellentétes erővel szemben, s ebből következik annak konfliktus-jellege. Meg kell azonban állapítanunk, hogy ez a szolgálat nem a társadalmi

közösségek ellen, hanem érettük folyik, a szeretet felelősségében. Az egyház feladata nem lehet más, mint meghirdetni a társadalmaknak szeretetben, hogy Jézus Krisztus Úr minden, az emberi életet katasztrófával vagy lealacsonyítással fenyegető fatálisnak tűnő struktúra felett — és alternatívát mutatni fel, melyet az egyház már maga kipróbált saját berkein belül.

4. Hogyan hirdeti a szövetség népe Isten országát teológiai fáradozásával és kulturális tevékenységével?

a) A teológiai munka útja

Magyarországi Református Egyházunknak a II. világháború utáni teológiai fáradozását vázoljuk nagy vonalakban. A világ keresztyénsége előtt nem egészen ismeretlen az az út, melyen egyházunk a második világháború után elindult. Idegenkedéssel fogadták nemcsak külföldön, de őszintén meg kell vallani, sokan itthon is a „keskeny út” teológiáját. Ez először a bűnbánat, aztán a megmaradásért való hálaadás teológiája volt. „Egyházunk teológiai gondolkodása mégis haladt előre, küzdelmek és bukások, harcok és tévedések, szolgálatok és áldozatvállalások között. Senki nem állítja, hogy ez az út tévedésmentes volt. Azt sem, hogy könnyű volt” (Bereczky Albert).

A teológiának választ kell adnia az új kérdésekre. „Az állás, az egy helyben topogás a teológiában halál” (uő.). Egyházunk arra a teológiai felismerésre jutott, hogy feladata ebben a világban a szolgálat. Így keletkezett a „szolgáló egyház” fogalma és szólalt meg a szolgálat teológiája.

Eközben egyházunk eljutott annak tudatára is, hogy nem élhet a többi egyházaktól függetlenül, mert az egy közönséges keresztyén anyaszentegyházhoz tartozunk, s ezért vállalt részt az ökumenikus munkában. Sokat fáradozott egyházunk jelenének teológiai munkája az ökumenicitás bibliai fogalmának tisztázásáért.

A második világháború ugyan befejeződött, de folyik egy másik háború, a hideg-háború. Örült fegyverkezési hajszája kezdődött, mely nemcsak megosztotta a világot, de annak békéjét is veszélyezteti. Egyházunk úgy érezte, hogy ebben a kérdésben sem lehet néma, hisz Isten szövetségének népe felelős a világért, „az Úré a föld és annak teljessége” és az Úr népére bízta a megbékéltetés szolgálatát. Megalakult a Keresztyén Békekonzferencia, melynek egyházunk kezdettől tevékeny tagja. „A keresztyén békemunka az előtt az elkerülhetetlen feladat előtt áll, hogy kidolgozza a béke teológiáját és mozgósítva a keresztyéneket, az egyházakat, kiszélesítse az ökumenikus fáradozásokat” (Dr. Tóth Károly). Egyházunk teológiájának törekvése: 1. minél szakszerűbben ismerni a világ valóságos problémáit, 2. minél mélyebben átérezni ezzel kapcsolatos felelősségünket és 3. egyházi módon részt venni azok megoldásában.

b) Kulturális tevékenység

Isten szövetség-népe a gyülekezeten kívüli tevékenységével is Isten országát hirdeti. Mivel benne élünk a világban, részt kell vennünk annak minden megnyilvánulásában.

Régebben évszázadok folyamán egyházunknak jelentős szerepe volt a magyar művelődéstörténetben. Bibliafordításaink a magyar irodalmi nyelvet alakították ki. Iskoláink a művelődés fellegvárjai voltak. Az első magyar nyelvű természettudományi könyveket református lelkészek írták. Nemzeti irodalmunk legnagyobbjai egyházunk neveltjei voltak. Amikor az evangélium ereje igazán átjárta egyházunk életét, akkor ennek kulturális hatása is jelentős volt. Későbbi évszázadok-

ban viszont, mikor az evangélium világossága elhomályosult, ez egyházunknak a kulturális életben végzett munkájában is hanyatlásként mutatkozott meg.

Ma, szocialista társadalmunkban is megvan egyházunk el nem hanyagolható társadalmi szerepe. Népünk és egyházunk története egybefonódik. A közelmúltban állami és egyházi kiadványok, ünnepek külön-külön és egyszerre idézték fel születése 400. évfordulóján a református erdélyi fejedelem és magyar államférfi, Bethlen Gábor alakját. Könyvtárainkban, levéltárainkban világi történészek is kutatnak. Az egyház tulajdonában levő építészeti és képzőművészeti értékek megóvásához az állam segítséget nyújt. Nemrég jelent meg állami kiadásban az első teljes magyar bibliafordítás (1590-ből!) facsimile kiadása. Debreceni Kollégiumunk ősi Kántusa gyakran szerepel a Magyar Rádióban, állami hangversenyeken, hanglemezeken és külföldön. Arra alkalmas templomainkban nyilvános orgonasteket, hangversenyeket tartanak néha állami, máskor pedig egyházi rendezésben. Egyházunk kiadásában olyan folyóirat jelenik meg negyedévenként, mely kimondottan kulturális jellegű, a művelt olvasóhoz szól, írói és szerzői közt nem egy neves művészt, szakembert, vagy országosan ismert gondolkodót találunk.

II. A kegyelem hatalma és a kegyelem nélküli hatalmak

1. A keresztyén etika szemszögéből

Jézus első prédikációja, amelyet Máté és Márk evangéliuma közöl, döntően meghatározta az „ország” és az etika viszonyát is: „Térjetelek meg, mert elközelített a mennyeknek országa” (Mt 4,17; Mk 1,15). Ennek a proklamációnak egyetlen kötőszava radikálisan változtatta meg az ok-okozati viszonyt, mivel Isten országa elérékezését nem az emberi változásoktól tette függővé, mint pl. a farizeusok, hanem fordítva. Eppen azért, mert szorongatóan közel van Isten királysága, lehet szó az értelem és szív teljes megfordulásáról, amire a „metanoia” szó utal. Ezért az Úri imádságnak a doxológiáját is kihívásként értelmezhetjük minden emberi (és démoni) hatalmi struktúrával szemben.

A Máté 25,31 kk-ben Jézus az apokaliptika nyelvén figyelmeztet a népek ítéletére. Az *elhné* megítélése egyértelműen a szociális igazságosság, a humanitás kritériuma alapján történik. Isten országa tehát úgy van jelen, mint prófétai kihívás azok felé, akiknek hatalmukban áll az éhezőknek kenyeret, a mezíteleneknek ruhát adni. Ezek a valóságos „kényszerhelyzetek” Isten magát is érintik Jézusban, aki azonosítja magát a kegyetlen hatalmak áldozataival. Isten omnipotentiája az erkölcsi világrend megvalósításában számít az ember aktív közreműködésére. A szeretetnek nemcsak az egyének, hanem a népek életében is ki kell fejeződni. „A szeretet politikai kifejezése pedig az igazságosság” — mondja F. R. Barry.

J. M. Lochman „strukturális kényszerekről” (structural constraints — Sachzwänge) beszél előkészítő tanulmányában. Igaza van, hogy ezeket komolyan kell vennünk, bár nem mint legyőzhetetlen sors-hatalmokat, hanem mint gonosz erőket, amelyek ellen „királyi tisztükből” eredően „szabad lelkiismerettel” kell harcolnunk (Heid. Káté 32. kérdés-felelet) Isten országának felszabadító ígéletében.

Ez a „királyi tiszt” a hívő egyén, vagy közösség számára azt jelenti, hogy nincs olyan helyzet, amelyben már semmi nem lehet tenni. Anélkül, hogy történet-teológiát üznénk, el kell mondanunk, hogy egyházunk közelebbi és távolabbi múltja bővelkedik olyan pél-

dákban, amikor Isten éppen a történelmi események kényszere által vezetett el a szerintünk legfontosabb etikai kérdéshez: „Mit akarsz Uram, hogy cselekedjem?” (ApCsel 9,6).

Természetesnek tartjuk, hogy az élet a Földön struktúrákban szerveződik és ehhez hozzátartozik a hatalom is. Különbséget teszünk az életet védő és az életellenes hatalom között, Isten országa törvényszerűségeit nem alkalmazhatjuk fenntartás nélkül a társadalom életére. A törvény, a bűn, büntetés, más jelentenek a teológiában és más egy adott társadalom életében. De hisszük, hogy Isten országa törvényszerűségei mint só és kovász hatnak a szekuláris hatalmi struktúrák között is, mint az emberi életet védő jogi, gazdasági, politikai mechanizmusok. Ezek között is érvényesül a kegyelem hatalma, mint a bűn hatalmától való megszabadítás.

Végül nézzük meg, hogyan lehet a kegyelem hatalmának modellje az egyház. Az egyházra, mint etikai tényezőre, ill. az etikának egyházi kontextusára figyelniünk kell. A hívő ember ethosza nem magánügy, hanem része annak a viszonyoknak, amely a Krisztus-test és a Fő között van (Ef 5,21kk). A hívő csak az egyház tagjaként éli át azt a szerepet, amin keresztül e világ theátrójában Isten kiábrázolja a Krisztus-típkot (Ef 3,10; 1Kor 4,9). A kegyelem hatalmát a világ hatalmainak (mennyei hatalmasságoknak) Isten az egyház életében szemlélteti. Küldetését csak akkor tölti be, ha valóban Isten országa „szemléltető eszköze”. Ám ez a Krisztustól neki adott doxa (Jn 17,22) paradox módon van jelen a történelem síkján, mert megtörténhet, hogy a világ lesz „látványossággá” az egyház számára. A törvény ismerőjéhez ilyenkor a kerítésekön kívülre mutatva hangzik a megszégyenítő felhívás: „Elmenvén te is aképpen cselekedjél” (Lk 10,37).

Az egyház diakóniája, hogy szolidáris felebarát legyen. Missziója: Isten országa felszabadító üzenetének meghirdetése. Koinóniája: az egy test törvénye (1Kor 12,26). Rendje és fegyelme: a természetes emberi törekvések nagy átminősítése folyamatában történik (Mk 9,34kk). Szervezetének, struktúrájának alapja: „Aki többet kapott, attól többet is várnak” (Lk 12,48).

2. Néhány gondolat a „kegyelem nélküli hatalomról”

a) Szemléleti kérdések

Isten Országának a meghirdetése ebben a világban örömhír az ember számára, — mégis „harc feladat”: hatalmas szellemi erők feszülnek ellene. Vannak, akik ezt a kérdést egyszerűen világnézeti felfogások ütközésének tekintik, s mint ilyen, emberi tényezők harcának, s hajlamosak „keresztesháborút meghirdetni a »harcos ateizmus« ellen”. Ez a felfogás a Biblia világosságában szemlélve teljességgel tarthatatlan. Egészen másról van itt szó, arról, amit az Efézus 6.12-ben olvashatunk: „Mert nem vér és test ellen van a mi tusakodásunk, hanem a fejedelemségek ellen, a hatalmaságok ellen, a sötétség világának urai ellen, a gonosz-ságnak a magasságban lakozó szellemei ellen!”

De mi ez, vagy ki ez az ellenséges hatalom? A modern teológia mindmáig adós a démonológia és egyúttal az angeológia részletes kifejtésével. A Biblia pedig beszél egy istenellenes szellemi hatalomról, akit Sátánnak nevez, valamint annak démonairól. Reális és személyes hatalom ez, az Isten elleni lázadás megszélyesítője és mozgatója. Mégis fontos dolog tudnunk, hogy Isten Igéjében csak Istenre és Krisztusra való tekintettel esik szó a Sátánról és az ő szellemeiről, vagyis csak függelék és nem fődolog gyanánt. Ez világosan utal arra, hogy el kell vetnünk magunk-

tól a teológiai dualizmus képzetét. A Sátán is és az ő angyalai is teremtmények, — noha nem a rosszra teremtettek, hanem lázadásukban váltak azzá. Az is fontos tény, hogy még meglevő, de már lényegében legyőzött realitás a Gonosz.

b) Tapasztalati tényezők

Miben és hogyan mutatkozik meg ez a sötét hatalom az ember és az emberiség életében? A „kegyelem nélküli hatalom” kifejezés nagyon jól jellemzi az Ősellen-séget. Munkája irgalmatlan, gyilkos szándékú, hatása pedig mindig valamiképpen a kényszer formájában jelentkezik. Itt felmerül azonnal az emberi felelősség kérdése: nem szolgáltat-e ürügyet az embernek mindez arra, hogy bűnei miatti felelőssége alól azzal bújjon ki, hogy rajta kívül álló szellemi hatalmak kényszere alatt cselekedett? Mindenkit érhetnek démoni hatások mintegy „kivülről”, de ha tudatlanságból vagy tudatosan ajtót nyit nekik, akkor áradnak el ezek az ember életében, s válnak „kényszerre”. Nem állíthatjuk, hogy nincsenek idegi (tehát testi) eredetű lelki bajok és zavarok, de lelkigondozói tapasztalatok sora igazolja, hogy Istennek erre vonatkozó fontos figyelmeztetéseit komolyan nem vevő emberek gyakrabban zuhannak bele a kényszerneurózisokba. A kényszerek uralma persze sokkal hétköznapiabb formában is jelentkezhet, mint pl. a vásárlási kényszer vagy a másik ember minden áron való felülmúlásának kényszere. Bár ez utóbbiak nem mindig jelentkeznek neurotikus tünetekben, korunkban érdemes volna jobban felfigyelni a neurotikus rögeszmék és Isten figyelmeztetése semmibevevésének összefüggéseire!

Ez a hatalom *kegyelem nélküli*, tehát *kegyetlen*. A legelretentőbb példát a diktátorok szolgáltatják erre az emberiség életében. A Róma 13 elénktárja a világi hatalom Istentől rendelt képét, a Jelenések 13 pedig démonizált arculatát. Isten népének is van feladata abban, hogy a hatalom ne váljék démonikussá, embertelenné.

c) Gyakorlati feladatunk

Mi Isten népének a feladata ebben a világban? Isten Országának, mint Isten uralmának a meghirdetése, uralmi igényének a bejelentése. Ez nem emberek ellen folytatott harc, hanem az emberekért folyó küzdelem. Ebben a harcban „erőnk magában mit sem ér”, csak úgy állhatunk meg, ha felvesszük Isten minden fegyverét (Ef 6,11—18). Szabad és lehet ezt a harcot győztesen vívni minden gonosz, rossz és ártó erő és hatalom ellen Jézus nevében és Jézus nevével. Az Ige szava biztat: „Azért jelent meg az Isten Fia, hogy az ördög munkáit lerontsa (1Ján 3,8).

3. Isten országa erőinek betörése az egyháztörténelembe

A kegyelem nélküli hatalmak betörése hasonlít az időjárás „frontbetörésekhez”, zavarokat, problémákat idéz elő egyéni és közösségi méretekben egyaránt. Hatásuk iránya a mikrokozmoszból a makrokósz és a makroközmoszból a makrokósz felé mutat. J. M. Lochman előkészítő tanulmánya ezt többek között ezzel a kifejezéssel jellemzi: „Sachzwang”, a dolgok, a körülmények kényszere. A kiélezetten megfogalmazott kérdésre: vajon mit tud megvalósítani Isten országából szóló üzenet korunk kényszerével, a körülmények kényszerével kapcsolatban? — az első keresztyénnel együttesen a jézusi igehirdetéssel adhatjuk meg a választ: „Térjete meg, mert elközelített az Istennek országa! Higgyetek az evangéliumban!” (Mk 1,15)

... A Biblia szerint a bűnbánatban való megtérés és a Krisztusnak való engedelmség az ember szeretetéhez való megtérést jelenti. Ilyen értelemben kellene felhangzania és érvényesülnie a keresztyén emberek körében a bűnbánatra és megtérésre hívó szónak. A világ keresztyéniségét az emberszeretet parancsának betöltésére hívó igehirdetés a keresztyén békeszolgálat egyedül lehetséges útja” (Dr. Bartha Tibor: Ige, egyház, nép I. köt. 102. old.)

A megtérésnek ez az értelme teljesen idegen volt abban az időben a görög-római világban. Először is a hellén embernek nem kellett hinnie feltétlenül azokban a kultuszi cselekményekben, melyekben részt vett. Másodszor számára az etika nem tartozott a valláshoz. A harmadik ok, hogy a megtérés keresztyén felfogása életre-halálra szóló elkötelezéssel járt. Ugyanezzel az idegenkedéssel napjainkban is találkozunk, amikor láthatjuk az érdek előretörését az elkötelezéssel szemben. Ez így ölt szavakban is alakot: „nem kell komolyan venni semmit”. Az egyháztörténet viszont azt bizonyítja, hogy amikor Isten országa erői betörték az egyes ember, majd a közösségek életébe, akkor mindent komolyan vettek, mert megérintette, sőt megragadta őket a valóság, a leplezetlen igazság.

Az alábbi pontokban foglaljuk össze az isteni erőhatások betörésének felismert jegeit:

1. A betörés iránya a káoszról a kozmosz felé hat (1Móz 1,3) mégpedig úgy, hogy 2. egyének mikrokáoszát formálja mikrokozmosszá, 3. egy bizonyos kairozban előkészített, Isten országa erőit váró közösséget érintve, majd újjáteremtve (koinonia), 4. hatása nem marad meg lelki-szellemi síkon, hanem az egész embert érinti, testében, lelkében, kapcsolataiban. 5. Méretei társadalomformáló nagyságrendbe sorolhatók. 6. Együtt jelennek meg Isten országának a jelenre vonatkozó és a jövőbe utaló erői, ígéretei, tehát mindig profétikus. 7. Ezért vonásaiban szükségszerűen van mindig valami korhoz kötöttség, éppen a kairoz, a minősített idő miatt. 8. A kötöttségből a szabadság felé mozdul (úgy is mondhatjuk: a szabadosság kötöttségeből a szabadság rendjébe). A zártságból és exkluzivitásból a nyitottság felé. (467. dicséretünk szépen fogalmazza: Mily jó, ha bűntől már szabad, az Úr szolgálja vagy, a bűn szolgálja gyáva rab, a Krisztusé szabad.) 9. Jellemző jege a közösségformáló, dinamikus szeretet és szentség megjelenése együtt a krisztusi alázattal. 10. Isten Országának ez a betörése sohasem különíthető el steril módon attól a világtól, melyben megjelenik. A kegyelem hatalmára tehát a szabadság és a szeretet elkötelezése jellemző, míg a kegyelem nélküli hatalmakra az erőszak és félelem.

Hol tudtak betörni, tudnak betörni ma is ezek az Isten országára jellemző erők? Ahol van helyük és ahol igény van rájuk. Nem kényszerítenek senkit, mert alapvető vonásuk a szeretet. Ezért mondja Jézus is: „Boldogok, akik éhezik és szomjúhozák az igazságot, mert ők megelégtetnek.”

Összefoglalásként: ha a kegyelem nélküli hatalmaknak a világba való betörése kaotikus és kényszerhelyzeteket teremt, az Isten Országának betörése viszont a szeretet és szabadság erőit hozza el.

III. Földünk — az isteni dicsőség színtere és fenyegetett világunk reménysege

1. Földünk — az isteni dicsőség színtere

„Földünk” (világunk) Istené s ez egyaránt meghatározza létét, funkcióját és értékét. Ezért amikor az alábbiak során Földünkéről (világunkról) úgy fogunk

szólni, mint amely 1. egysége, 2. történetisége és 3. értékrendszere következtében színtere az isteni dicsőségnek: szüntelen szem előtt tartjuk, hogy Földünket nem önmagában, hanem Isten tulajdonaként vizsgáljuk.

a) Világunk („Földünk”) *egysége*. Ha világunk az Istené, akkor nemcsak kiváltságos részeiben, hanem mindenestől az Övé. Ez a teremtettségi státusa adja elsősorban a világ egységét. „Mindent Isten teremtett és mindent jónak teremtett” — tanították a régi dogmatikák az 1Móz 1,3 alapján. Napjainkban kezdjük ismét felismerni a természet egysége, ezen belül az ember és környezete egységének fontosságát, melynek erőszakos felborítása előbb a természet, utóbb azonban az ember számára katasztrófális (vö. 1Móz 1,28 és 1Móz 2,15). A látható és láthatatlan, az anyag és a szellem egyaránt teremtmény. Ez adja egységüket. Az ember a látható és láthatatlan, az anyagi és szellemi területeknek egyaránt része. Létét nem lehet sem csupán materiális, sem pusztán spirituális, még kevésbé dualisztikus módon megközelíteni, csak az említett vonatkozások egyidejű figyelembevételével, egymást kölcsönösen kiegészítő módon. Az egység semmiképpen nem egyformaság. Mind a természeti, mind a társadalmi életben tapasztaljuk, hogy egység különböző részek egészséges kölcsönhatásában van. A hatalom kategóriájában is szükség van a sokféleképpenségre. Mind a totális uniformizmus, mind az atomizált individualizmus veszélyes, előbbi az ember szabadságát, utóbbi a biztonságát kockáztatja.

A bűneset a Genézis 3 szerint az Istennel való egység olyan felbontása volt, mely arra irányult, hogy a teremtmény ember ne a közösség egységében legyen a teremtő Istennel, hanem „egyforma” legyen Vele („olyan legyen, mint az Isten”). Ha az ember önmagának vagy valamilyen teremtménynek adja a dicsőséget, ezzel megbontja a világ egységét Istennel és önmagával. Amikor „az Ige testté lett” (Ján 1,14): megkezdődött az „Új szövetség” megkötése Isten és a világ széthullott egysége helyreállítására. A megváltásnak ez a műve Jézus Krisztushoz kapcsolódik, akinek személyében a két „természet” jutott „elgyíthetetlen és elválaszthatatlan” (Kalcedóni hitvallás) egységre — munkájában pedig megtörtént az emberek megbékélése (új egységre jutása) Istennel (2Kor 5,20) és másokkal (Ef 2,16—18), az ígéret reményességében pedig a kozmosz egységének helyreállítása (Ef 1,10). A Szentírás úgy tanít még a kiválasztásról is, hogy annak célja sohasem az egység megbontása (elkülönülés), hanem küldetése a többiekhez az egybegyűjtés elérésére. Az ökumenikus egység is könnyebben megközelíthető a „Kié az egyház?”, mint a „Mit tanítanak az egyházak?” kérdése felől. Utalunk arra is, hogy a világ gazdasági ellentételeinél is figyelembe kell vennünk, hogy ha Isteni vagyunk, akkor amink van, azt sáfárságra kaptuk Tőle.

b) Világunk („Földünk”) *történetisége* azért tükrözi hitünk szerint Isten dicsőségét, mert ezáltal a történetiség által a világ Isten céljai felé halad. A fizikusok rámutatnak az anyagi folyamatok összessége, tehát az idő megfordíthatatlanságára (irreverzibilitás). A biológusok az evolúcióban az élet történetiségét hangsúlyozzák. Az antropológia az ember szellemi és társadalmi (munkamegosztás) (beszéd, objektivizálás, fantázia stb.) fejlődését tanítja. Maga a történelem is csak azért lehetséges, mert az ember nemcsak természeti, de társadalmi lény is. Van olyan természetfilozófia, mely a világ történetiségének alapját a mozgásban, mint az anyag legfontosabb tulajdonságában látja, de olyan is, amely azt minden egyednek (az atomoktól a csillagokig) az optimum felé való törekvésében határozza meg.

A Genézis 1—2 fejezetei a világ történetiségét az ember istenképűségére és a természet feletti felelős uralmára, az erre való küldetésére alapítják. Az ember istenképűsége: a relációs képesség Istennel és másokkal, nyitottság a másik egzisztencia és a jövő felé. A személyek közti kapcsolat és a jövő lehetőségének tudatosítása mindig a történelem dimenzióját jelenti. Az emberen kívüli világ pedig ennek az Isten—emberiség—idő drámának a színtere.

Ez a dráma azonban nem szükségképpen és nem automatikusan halad a boldog kibontakozás felé. Sokszor válik tragédiává. Jóakarát, tudás és heroikus erőfeszítés ritkán hiányzik a történelemből s ezek mögött Isten teremtő-gondviselő kegyelme munkáját kell látunk. (A régi dogmatika *gratia generalis*-nak nevezte.) Ugyanakkor embertelenség, tudatlanság és sok visszaélés jellemzi a mindenkori történelmet. Az Ószövetség népe azért várta Jahve új beavatkozását a történelemben, olyan eljövételét, melyben a történelem irányából is kitűnik majd Isten dicsősége és az ember üdve. A megígért fordulat: „az Ország” Jézus Krisztusban jött el. Éppoly idegen a Biblia szemléletétől az üdv-történet és a „profán” történet elválasztása, mint amilyen idegen az egybemosásuk. Az üdv a történelem megvetettjeinek, elnyomottjainak, hátrányos helyzetben élőknek jelent meg: nem emelte őket ki a világból, inkább visszahelyezte őket a történelem sodrába. Az egyház is történeti kategória, benne az istentisztelet és a történelmi szolgálat síkjain tükröződik az isteni dicsőség. Viszont hangsúlyoznunk kell, hogy az egyház történeti szolgálata akkor teljes, ha még az evilági célokat is az üdvösség erőivel munkálja. Ilyenkor lehet még politikai diakóniája is bizonyosjátétel.

c) Világunk („Földünk”) értékrendje nehezen állapítható meg egzakt-tudományos módszerekkel. Annyi azonban bizonyos, hogy az anyag- és energiaforrások végelessége, a konzum-gondolkodás és az eltömegesedés, és a uniformizálás és a sokféle különcködő egyénieskedés mind figyelmeztet arra, hogy új, az eddiginél jobb értékrendre van szükségünk. A mennyiség értéke mellett a minőség, a teljesítmény mellett a létezés, a hatalom mellett a hatni-tudás értékeit kell meglátunk. Az anyag törvényei kényszerítik ma az emberiséget arra, hogy etikai értékek után kutasson, mert csak így tartható fenn anyagi világa is. Albert Schweitzer „az élet tiszteleté”-ben vélte a legfőbb etikai értéket megtalálni. Eszerint nem pusztán az élet, hanem az azzal való közösségvállalás a legfőbb etikai érték, melyben az isteni dicsőség tükröződik és Isten országa nyilvánvalóvá lesz.

A világ egysége: térbeli, a világ történetisége: idői vonatkozású. Az étellel való közösségvállalásban lesz egyé a kettő (tér—idő) egy magasabb síkon: a kollektív és egyéni emberi egzisztencia síkján. A világ történetisége és egysége együtt csak a közösségvállalásban mutatkozik meg. Az áldozatra képes közösségvállalás a természet világában ösztönként (anyai ösztön pl.) jelentkezik, a történelem világában heroikus szolidaritásként. Jézus Krisztusnak a bűnös emberiséggel vállalt közössége, áldozata mindennél több. Milyen jögon állítja ezt az egyház? Talán azért, mert itt minden egyéni és közösségi áldozatnál nagyobb erőforrást talált? Vagy talán azon döbbsent meg, hogy éppen a kereszten — ahol Jézus minden isteni dicsőségtől megfosztva függött — látszik meg az áldozatvállalásban és mögötte álló szeretetben Isten dicsősége? Misztérium ez, amit csak az igazolhat, hogy mennyire indít minket közösségvállalásra és áldozatra. Megvalljuk, hogy csak nagyon kevéssé tudunk így tenni. Pedig fenyegetett világunknak az ilyen lelkület és az ilyen tettek adhatnak reménységet.

2. A fenyegetett világ reménysége

Reménység nélkül nincs élet. Dum spiro, spero: amíg élek, remélek. Mai fenyegetett világunk, igen különböző módokon, elemi erővel, a félelemben felfokozott életösztön intenzitásával éli át ezt az élet-élményt. Ennek antitézisét pedig „a nemlét iszonyával” tapasztalja: csak addig él, amíg remél. Dum spiro, spero. Ezért van döntő és sürgető módon szüksége saját reménységének diagnózisára, terápiájára és beteljesedésére.

a) Isten egyházának szeretetben kell diagnosztizálnia a reménytelenségnek azt a reménységét, amellyel a fenyegetett világ önmagát táplálja, mit sem tudva Istennek iránta való szeretetéről. Ezt követeli Isten világszeretete (Jn 3,16), az egyház megbízatása (Jn 17, 15—19) és a világ létérdeke (Mk 13,31).

aa) A közömbösség reménytelen reménysége (Lk 17,26—29) a Noé és Lót napjaira utaló igék értelmében kézzelfoghatóan tapasztalható korunkban. Az eszkatológikus idők mai embere, — a világos atomtudat ellenére, — reménytelenül reméli evilági életének nemcsak a határtalanságig, hanem a végtelenségig való folytatását, a jelenleginél sokkal jobb anyagi körülmények között, a katasztrófa lehetőségének automatikus lehetlenné nyilvánításával.

ab) A magunkra-hagyatottság reménytelen reménysége (Zsolt 40,13b) azonban sokaknál lehetlenné teszi a közömbösséget. Elsősorban a legtudósabb és legfelelősségteljesebb személyiségek életében. Társadalmilag kötelező az optimizmus, mert egy globális tömeghisztéria csak sietteti, vagy éppen maga idézi fel a katasztrófát. De békés erőfeszítések alapvető sikerelensége nyomán ezzel párhuzamosan érvényesül egyfajta pesszimizmus: „Bár sohase találtuk volna fel az atombombát. Az ember nem képes felfogni, milyen hihetetlen pusztítást okozna egy atomháború az egész földön. Ugyancsak nehéz optimistán lenni egy hatékony multilaterális leszerelés dolgában” (B. Graham). A tudományosan kényszerű pesszimizmus világosan látja a „racionalitás irracionális dinamikájának paradoxonát” (C. F. von Weizsäcker). Ambivalens szituációban élünk. Egyrészt az ember egyre inkább kezében tartja a világot, másrészt éppen ez az egyre inkább kezünkben tartott világ vonja ki magát mind jobban az ember hatalma alól. Tény, hogy a külső változással még távolról sem tud lépést tartani a szükséges belső etikai változás, pedig előtte kellene járnia. A legfőbb formális etikai parancs immár nem így szól: „tedd azt, amit kell!” — hanem így: „ne tedd meg mindazt, amit tudsz!” Egy totális etikai konfúzió pedig a minden képeletet felülmúló lehetőségek és veszélyek feszültségében arra sodorja az embert, hogy mindent megtegyen, amit tud, és semmit ne tegyen meg, amit kell! Pedig a világ megmaradásának kérdése döntő módon etikai kérdéssé lett. Ennek megoldásában lélektanilag kötelező reménykednünk, a hitünk szerint Isten-től mindenkinek adott életösztön parancsa szerint is.

De épp itt uralkodik el rajtunk a magunkra-hagyatottság érzése az emberi egzisztencia kohézió bomlásában, a globális társadalmi feladatok komplexitásában, az időrovidülés futrológiai sokkjában és a kozmikus egyensúlyvesztés bizonytalanságában. E bizonytalanságban csak az a bizonyos, hogy az ember történelme során először tudja önmagát és bolygóját teljesen elpusztítani, ha a dolgok jelenlegi folyamata változatlan marad.

ac) A transzcendencia-vesztés reménytelen reménysége (Ef 2,12) teszi teljessé e magunkra-hagyatottságot. E reménytelen reménység a pátoztól függően szüli a meggyőződéseket: „Az embert önmagának kell megváltania!” és „Már csak egy Isten menthet meg min-

ket!” (Heidegger). De a mai ember, aki túl van a keresztyénségen, anélkül, hogy keresztyénné lett volna, különösen intenzíven éli át, hogy az ember történelme során először áll csak önmagával szemben a Minden-ségben (Heisenberg). Az Isten-felejtés és „Isten-fogyatkozás” (Buber) nyomán Isten elrejtettségének tapasztalása Isten hiányzásának tapasztalásává lesz. Isten létének nem-tapasztalását Isten nem-létének tapasztalása váltja fel. Ezért: segíts magadon, ha nem is tudsz segíteni, mert Isten nem segít!

b) Jézus Krisztus a világ reménysége! — hangzik ebben a helyzetben Isten kijelentésének üzenete az egyház és rajta keresztül a világ számára. Ez a reménység, mely minden időben aktuális és érvényes. A legreménytelenebb helyzetben is reményteljes, a leg-egyetemesebb és legszemélyesebb emberi reménység Istenben, mely által szekuláris értelemben is lehet reménykedni; — nem zárja ki, hanem magában foglalja az emberiség minden humánus reménységét, Isten krisztusi emberségének, az univerzális Krisztus-valóságának (Bonhoeffer) szellemében. Éppen ez a mindeket magában foglalás tárja fel azoknak a reménységeknek a teljes reménytelenségét, amelyek öncélú közömbösségükben vagy elbizakodottságukban, abszolút értékekkel ruházzák fel a részérdekeket, és ezzel kizárja őket az emberiség életéből. E krisztusi magábanfoglalás és kizárás adja a fenyegetett világ reménységének terápiáját. Adhatja az életveszélyesen hamis abszolutizáló álláspont helyébe az idők teljességében eljött Krisztus végső eljövételének és az ebből fakadó emberségnek reménységét. Az idők teljességében eljött Krisztus halála és feltámadása a bűnbocsánat szabadításával és a halál erői fölötti döntő győzelemmel kaput tár a visszatérő Krisztusba vetett eszkatológikus reménység előtt. E reménység szerint a világ mostani megmaradásának éppúgy, mint végső újjáteremtésének kezdése: Jézus Krisztus, éspedig: az ő személye (Jel 1,7—8), uralma (Mt 28,18), ereje (Zsid 1,3), ideje (Mt 24,36), igazsága (2Kor 5,10), szeretete (Jn 15,13) és országa (Jel 11,15).

A történelemnek nincs végső értelme önmagában, de van végső értelme az eljövendő Krisztusban, Ő mutatta meg legvilágosabban kereszthalálában és Ő hordozta el győzelmesen feltámadásában is örökre megmaradó szenvedés-jeleivel a történelem életpusztító értelmetlenségét. Közeledik az Ő végső értelmét és megmentő erőt adó világossága hozzánk. Ebből nemcsak végső örök üdvöt remélni, hanem épp a világ érdekében is, abból evilági megmentő erőket elővételezni: ez a mi sürgető feladatunk.

A világ megmentésének esélyeit illető reményeinket Krisztus hatalmába vethetjük. Mivel nemcsak a mennyen, hanem a földön is végső fokon néki adatott minden hatalom, aki az élet és békeesség fejedelme, ezért lehetséges a halál és háború erőinek meghátrálása az élet és béke erői előtt, sőt ezek erőtlenségeinek ellenére is. Krisztus megtartó hatalma a világ önmagát

abszolutizáló hatalmából megszabadítva mentheti meg a világot. Krisztus ereje kell ennek a megmentő hatalomnak elismeréséhez és megnyeréséhez. De a mi világunkban az ő életet megtartó ereje csak a mi kölcsönös emberi bizalmat vállaló erőtlenségünk által végeztetik el.

Van remény, mert a történelem nem ura önmagának, de van ura önmagán túl. Van remény, mert a halálosan sürgető idő ellenére Nála készen áll a kegyelmi idő, amit el lehet és kell fogadni. Krisztusnak ez az igazsága szeretetben (Ef 4,15) gondoskodik számunkra végső érvényű etikáról, eligazításról e helyzet kivételes eseteiben is, erősít meg minket hittel, ad nekünk életet, emberséget és tartja fenn továbbra is a világmindenség isteni és emberi történetét. A történelem egyensúlya megbomolhat, de Urának jutalma vele jó és megfizetése Őelőtte (És 40,10). Krisztus országa, melyet átad az Atyának, lesz végül a minden reményt beteljesítő vég. Van remény, mert az utolsó szó mindig Istené akkor is, ha hallgat.

c) Az új ég és új föld teljességének reménysége az a végső igei igazság, mely az eszkatológikus reménységnek betetőzését jelenti. Ennek az igei végcélnak felismeréséből három feladat következik: az első ég és föld megbecsülése, az új ég és föld várása, az új ég és új földben lakozó igazság (2Pét 3,13) elismerése.

ca) Az első ég és föld megbecsülése, annak le- és túlbecsülése helyett, korunk legsürgetőbb keresztyén és egyetemes emberi etikai feladata. Az első ég és föld nem úgy viszonylik az új ég és földhöz, mint süllyedő hajó a parthoz, hanem mint állványzat az épülő székesegyházhoz (Victor János).

cb) Az új ég és új föld várása épp ennek a földnek és égnek számadó sáfáraivá tesz bennünket. Megment a világ lebecsülésétől annak kérdőjelei miatt, hiszen teremtmény és újjáteremtő Istenében a kérdőjelek felkiáltójelekké egyenesednek. És megment a túlbecsüléstől, nehogy miközben tudásunkkal és technikánkkal minden áron földi paradicsomot akarunk csinálni, a tudás és technika előre nem látott következményei miatt a földi poklot valósítsuk meg. Egyre igazságosabb emberi életért imádkozva és dolgozva, egymást feltétel nélkül embernek elfogadva, alkotni és túrni tudóan, igazi emberséggel készülünk a tökéletességre az eljövendő új égen és földön: Isten kimondhatatlan végső világában.

cc) Az új ég és új földben lakozó igazság elismerése az a végső csoda, hogy Istenben annak van igaza: aki szeret. Mert „a világon a legnagyobb dolog: szeretni az életet” (Tolsztoj). A keresztyén ember krisztológiai koncentrációval és eszkatológikus univerzalizmussal vallja: „Nékem az élet Krisztus és a meghalás nyereség... De e testben megmaradnom szükségesebb tiérettetek” (Fil 1,21—23). Így várunk új eget és új földet, melyekben az ő ígérete szerint igazság lakozik! Krisztus örökkévaló ember-szeretetének igazsága a mi eszkatológikus reménységünk.

Az evangélikus egyház tanítása az úrvacsoráról és mai gyakorlatának gondjai

Az evangélikus úrvacsorátant *Hitvallási Iratainkban*, továbbá *Luthernek* idevonatkozó irataiban találjuk lefektetve. Utóbbiak felsorolásától el kell tekintenünk, úgyszintén attól is, hogy az úrvacsoratan fejlődését a reformációtól napjainkig ismertessük, egyrészt helyhiány miatt, másrészt, mert feladatunk nem dogmatörténeti jellegű. Amikor az evangélikus Hit-

vallási Iratokra és Luther írásaira koncentrálnunk, akkor az „ad fontes” elvét próbáljuk érvényesíteni, hiszen feltehetőleg ezekben a forrásiratokban található meg legtisztábban az evangélikus úrvacsoratan. Az Újszövetségig már nem megyünk vissza, mert feladatunk nem az újszövetségi, hanem az evangélikus egyházi úrvacsoratan ismertetése. Előbit majd csak egy

későbbi szakaszban fogjuk röviden érinteni, amikor mai gyakorlatunk kérdéseiről lesz szó.

A lutheri reformáció Hitvallási Iratai és maga Luther is az úrvacsorát az adott történeti helyzetben *polemikusan* fejtik ki. Egyrészt a korabeli római egyház tanításával és gyakorlatával, másrészt a svájci reformáció tanításával és gyakorlatával szemben. Az utóbbi esetben a „svájci” megjelölést gyűjtőfogalomként használjuk, hiszen a református reformáció mozgalmán belül is voltak eltérések az úrvacsoratanban.

Mindenekelőtt tehát arra kell figyelni: a lutheri reformáció érdeke, szándéka az úrvacsoratanal — s persze a gyülekezeti gyakorlattal is — kapcsolatban az, hogy az úrvacsorában adott isteni ajándékot kiszabadítsa a római mise „babiloni fogságából”, s érvényre juttassa annak teljes gazdagságát. Ez pedig az érettünk halálra adatott, s üdvösségünkre feltámasztott, élő Krisztus teljes valóságának jelenléte a kenyér és bor jegyeiben (elemeiben), s a vele való közösség s ennek minden áldása: bűnbocsánat, örök élet.

Ugyanakkor az áldozat képzetének kikapcsolása, pontosabban az átváltoztatott elemek áldozatként való, s mindig újra megismételt bemutatásának kizárása, s helyett Krisztus egyszerű, s egyszer s mindenkorra szóló és örök érvényű áldozatának kiemelése.

Másfelől, a transsubstantiatio tanításának elutasítása mellett annak hangsúlyozása, hogy az elemekben Krisztus valóságosan jelen van, tehát a kenyér és bor nem pusztán emlékeztető jel Krisztus halálára („érettetek adatott... kiontatott... ezt cselekedjétek az én emlékezetemre”).

Már a fentiekből is nyilvánvaló, hogy a lutheri úrvacsoratan szorosan bele van ágyazva a *krisztológiába* és a *megigazulástanba*. Mert ha Jézus Krisztus, mint valóságos Isten és valóságos ember, egyszeri és egyszer s mindenkorra szóló önmaga odaadásával, életével és halálával, engesztelést szerzett nekünk, akkor ennek semmiféle megismétlésére nincsen szükség. Az úrvacsorát viszont azért rendelte — parancsolta —, hogy erre az ő egyszeri cselekvésére ne csak emlékezzünk, hanem annak ajándéka személyesen és valóságosan is a sajátunk legyen: a Szentlélek által hitet támasszon bennünk, s így üdvösségünket munkálja. CA III—IV. és V. cikkeinek tanítása felbonthatatlan egységben fogaskerekeként kapcsolódnak egymáshoz. Ki van tehát zárva mindenféle emberi közreműködés üdvösségünk dolgában, Krisztus műve nem szorul emberi kiegészítésre. Ennek az ingyenválóságnak, a kegyelem egyedülvalóságának és túlaradó győzelmének sajátos ajándéka az úrvacsora, amelyben mindent Isten ajándékozik és az ember csak elfogadhat.

Lássuk már most a fenti bevezetés után az úrvacsora *lényegét, hasznát (ajándékát) és helyes használatát* (a vele való élest).

Az úrvacsora lényege, haszna és helyes használata

Az úrvacsora *lényege*: Krisztus valóságos testének és vérének *jelenléte* borban és kenyérben, amit maga Krisztus rendelt nekünk eledelül (Kis Káté, Nagy Káté, CA 10). A Schmalkaldeni cikkek emellett hangsúlyozza, hogy nemcsak igaz, hanem gonosz keresztyének is adhatják és vehetik, s hogy nem szabad csak egy szín alatt kiszolgáltítani. Itt is érvényesül az emberi érdem kizárásának a gondolata, s a teljes Krisztus jelenlétének kiemelése. Továbbá jellemzője e tanításnak az *ige szerepének* és jelentőségének a hangsúlyozása. Az ige, ti. Krisztus rendelése, parancsa teszi a szentséget azzá, ami. Vagyis a szerzettetési ígék

(*verba testamenti, a consecratio aktusa*) teszi, hogy a kenyérben és vérben Krisztus maga jelen van. „Nem a testi evés és ivás teszi” — ti. a szentséget —, „hanem ezek az ígék: Érettetek adatott és kiontatott bűnök bocsánatára.” Mert Krisztus azt mondja: ott, a kenyérben és borban vagyok én jelen számotokra — ott kell őt keresnünk és megtalálnunk. Tekintetünket Jézus ígéjére kell szegeznünk. „Accedat verbum ad elementum et fit sacramentum” (Augustinus). Így is fogalmazhatunk: az úrvacsora kenyér és bor Isten ígéjében (E. Schlink, *Theologie der lutherischen Bekenntnisschriften*, 1954). „Ugyanaz a Krisztus, aki egykor a Golgotán testét odaadta, adja most testét az úrvacsorában és bennünket egyidejűségbe von keresztthalálával” (Schlink, u. o.). És: „A megdicsőült Krisztus testileg van jelen, mint a kereszten odaadott test és a kereszten kiontatott vér.”

Az úrvacsora lényegéből következik annak *haszna* (ajándéka). E szentség Isten üdvözítő akaratának jele és bizonyosága (CA XIII), sőt: benne, általa valóságosan *bűnbocsánatot és örök életet* szerez. A hangsúly ismét csak az ígén van. Hogy az úrvacsora mit használ „megmutatják azt ezek az ígék: Érettetek adatott és kiontatott bűnök bocsánatára. Vagyis ebben a szentségben ez ígék által bűnbocsánat, élet és üdvösség adatik nekünk” (Kis Káté). „Azért járulunk e szentséghez, hogy olyan kincset kapjunk, amely által és amelyben bűnbocsánatot szerzünk... joggal nevezik a lélek eledelének, mert... mindennapi üdülésül és táplálékul adatott nekünk, hogy hitünk feléledjen...” (Nagy Káté). „A mise tehát azért rendeltetett, hogy a szentséggel élők hite megemlékezzék arról, milyen jótéteményekben van része Krisztus által... a misét tehát azért kell megtartani, hogy ott a szentséget kiszolgáltassák a rászorulóknak...” (CA XXIV).

Az úrvacsora gyümölcse tehát, hogy ez eledel *egyest Krisztussal s így szerzi az örök életet* (Apol. XXII). Jézus Krisztus az ajándékozó, az ajándék s a haszon is egyszerre. Emellett az úrvacsora mikor egyesít a fővel, Krisztussal, *együttal egymással* is, beleplántál testébe, amely az egyház (SD VII).

Közben nem feledkezhetünk meg arról, hogy Isten a bűnbocsánatot, az életet és az üdvösséget a prédikáció, illetőleg az evangélium hirdetésének többféle módja által is adja: keresztség, kulcsok hatalma, testvéri beszélgetés és vigasztalás (Schmalk. c.). Azt kell tehát kérdeznünk: mi akkor hát a szentség, jelesül az úrvacsora sajátos ajándéka, *propriumum*? Nem más, mint az evangélium ígéréteinek személyhez szóló, egészen közvetlen, „intim” közlése, látható, sőt tapintható és ízelhető jelek alatt, s ennek az ígéretnak a valósága. Ez az úrvacsora sajátossága — de nem többlete —: nem kételkedhetünk, hogy valóban személy szerint, névre szólóan rólunk van szó. „Érettetek”, itt azt jelenti: *nekem, neked*. A prédikációt és a szentséget Krisztus egyképpen parancsolja, ugyanaz a Krisztus, aki az ige és a szentség által új életre vezet (Apológia IX). S ugyanaz a Szentlélek, aki ezek által hitet támaszt és erősít. Nem választható el tehát az *evangélium közlésének többféle módja*: prédikáció, szentség stb. egymástól, s nem is hagyható el egyik a másik rovására. Isten mindegyiket parancsolja, s Krisztus ezt a szolgálatot elrendelte (CA V.). Az úrvacsora *propriumum* tehát, hogy Krisztus teste és vére az, s hogy ez a kincs és ajándék valóban a *tiéd*... mint egy biztos zálog (Nagy Káté).

Továbbá: az úrvacsorában Isten nemcsak fülünkhöz szól, hanem összes érzékszerveinken keresztül közli magát velünk (*verbum visibile — pictura verbi*).

Apol. XIII), benne együtt van az ige és a jel (verbum et signum). „Ahogy a világi testamentumoknál is az írás végére pecsétet függesztenek, ... úgy Krisztus is erős és nemes pecsétet és jelet függesztett az ígéhez, ti. saját testét és vérének kenyér és bor színe alatt. Mivel mi gyarló emberek őt érzékszervünk körében élünk, kell a szó mellett még valami külső jelet is kapnunk, amibe fogózhatunk...” (Luther: Ein Sermon vom Neuen Testament... 1520.)

Végül a szentség *használatáról* (a vele élésről). Hitvallási irataink és Luther minden egyéb írása is egyértelműen és határozottan kiemelik, hogy az úrvacsora csak két szín alatt adható, illetőleg vehető, mert Krisztus ezt így rendelte. Az egy szín alatti úrvacsoravételt, illetőleg annak ilyen adását súlyos visszaélésnek, a szentség megcsonkításának, Krisztus végakarata meghamisításának minősítik.

Emellett kiemelik a *minél gyakrabban való élést* a szentséggel. „Ezt cselekedjétek... ezek az igék... arra köteleznek mindenkit, aki keresztyén akar lenni, hogy éljen a szentséggel... belefoglalta azt, hogy gyakran kell cselekednünk.” (Nagy Káté)

A szentséggel való méltó élés kérdését Luther is felveti — persze ez nála nem vált olyan vezetésen túlhangsúlyossá, mint a későbbi fejlődés során történt —, s válasza: „Ez az ige 'értetek' nem követel mást csak *hívó szívet*” (Kis Káté). A Nagy Kátében részletesebben is foglalkozik a kérdéssel. Az okot rá a „pápas egyház” akkori gyakorlata adta, „agyongyötörtük magunkat azért, hogy egészen tiszták legyünk...” Ez a gondolkodás kísértetiesen tért vissza a legkülönbözőbb árnyalatú és háttérű protestáns perfekcionizmusokban, évszázadokkal később, *nem utolsósorban az úrvacsorának a gyónással való szoros kapcsolata révén*, s hozzájárult ahhoz, hogy az úrvacsora valóságos gyászünneppé vált néhol. De erről később szólunk. Halljuk inkább Luthert: „Ez a szentség nem azért szeretetett, mert méltók vagyunk rá. Aki kegyelemre és vigasztalásra sóvárog, az ne engedje magát elrettenteni... Mert itt vannak ezek a kedves, barátságos igék: Ez az én testem... vérem... amely érettetek adatik... (Nagy Káté), s hivatkozik Mt 11,28-ra. A szentséggel való élés tehát hitet kíván, ez a hit azonban éppen lutheri értelemben nem valamiféle emberi teljesítmény a korabeli római egyház értelmezésében, s nem is „vallásosság” az újprotestantizmus felfogása szerint, hanem a nincstelen földes kinyújtott üres keze, bizodalom az irgalmas Istenhez, aki megkeresi és magához öleli az elveszett bűnöst.

Luther egyik korai iratában: „Ein Sermon von der noch würdigen Sacrament des heiligen wahren Leichnams Christi”, 1519, az úrvacsorával élés egy másik mozzanatát emeli ki, nevezetesen annak *közösségszerző* vonását. „Ennek a szentségnek a jelentősége vagy műve a minden szentek közössége, communio. Nem is egyéb ez, mint ennek a közösségnek a biztos jele, s beleplántáltatás Krisztussal, s minden szentekkel az ő testébe” — s hivatkozik 1Kor 10,17-re. Ezután arról szól, hogy e közösség azt jelenti: részese a közös javakban, az örömben, de a szenvedésben is 1Kor 12,25 értelmében, hogy „a tagok kölcsönösen gondoskodjanak egymásról, ha az egyik tag szenved, vele szenved valamennyi tag, vagy ha az egyik tag dicsőségben részesül, vele örül valamennyi tag”. Továbbá: úgy gyakoroljuk az egymással való közösséget, ahogyan ezt Krisztus tanította Mt 25,31-ekben. Vagyis: *a felebarát szeretetigényében maga Krisztus lép elénk*, amit a másik emberrel teszünk, vagy amit elmulasztunk, az őt közvetlenül érinti.

A továbbiakban, vizsgálódásunk második részében rátérünk az evangélikus egyház úrvacsorai gyakorlatának *mai gondjaira*.

1. Egyik s talán legelsőrenden említendő gondja valószínűleg közös a keresztyénség szinte valamennyi felekezetével s ez az Úr asztalánál való közösség, az *interkommunió hiánya*. Az ökumenikus mozgalom korában egyre égetőbben érzi a keresztyénség, hogy az egység, vagy talán inkább a közösség vállalása felé vezető úton döntő jelentőségű állomás lenne az úrvacsorai közösség, illetőleg ennek hiánya a közösség megvalósulásának egyik legsúlyosabb akadály, sőt némelyek véleménye szerint a jelenlegi helyzet a keresztyénség szégyene. Ezért az utóbbi években jelentős erőfeszítések történtek az úrvacsora értelmezésében és gyakorlatában való egyetértésre. Az egyik az ún. „Arnoldshaini úrvacsorátételek” (Arnoldshainer Abendmahlsthesen über Wesen, Gabe und Empfang des Heiligen Abendmahls, 1957). E tételek azt fejezik ki „amit a Németországi Evangélikus Egyházhoz (EKD) tartozó lutheránus, református és uniált teológusok, a legújabb újtestamentumi teológiai kutatás alapján ma az úrvacsora lényege, ajándéka és vétele kérdéseiben közösen kimondhatnak.” — A tételek — vagyis a konszenzus — legfontosabb megállapításai: Az Úrvacsora az értünk meghalt és feltámadott Úr alapítása (I,1), benne az Úr asztalához hív s már most részletet az ország eljövendő közösségében (I,2) — benne maga Krisztus cselekszik az egyház által (II,1), — az úrvacsora az evangélium közlésének egyik módja (II,2), — hálaadó és magasztaló imádság kíséretében vesszük a kenyeret és bort és a szerzetési igék idézése közben nyújtjuk a gyülekezetnek ételül és itallal (III,3), — az úrvacsorában Krisztus engesztelő halálára emlékezünk, valljuk a feltámadott Úr jelenlétét és örömmel várjuk visszajöttét (III,4) — a szerzetési igékben Krisztus megmondja mit ad ő nekünk: a megfeszített és feltámadott Úr testében és vérében kenyérrel és borral önmagát adja, hogy Szentlelke által ígéretében bizva bűnbocsánatunk és üdvösségünk legyen (IV.), — Jézus Krisztus az új teremtés kezdete, teste és vére vétele által leszünk testvére, ami az egyház, s az új szövetség részeseivé, az úrvacsora a testvérek közösségébe állít s így a megkegyelmezett bűnösökben kezdetét veszi az új emberiség, — Krisztus keresztyé beleállít a világ valóságába, hogy a szeretetét, amellyel ő szeretett minket továbbadjuk mindazoknak akiknek erre szükségük van (VI—VII).

E tételek alapján úrvacsorai közösség jött létre a konszenzust elfogadó egyházak között. Feltűnő, hogy a VI—VII. tételekben érvényesül egy eddig eléggé elhanyagolt mozzanat: *az úrvacsora közösségteremtő ereje s e közösség áldásának kisugárzása a hívők körén túlra is*.

Az evangélikus—katolikus közös bizottság — evangélikus részről az LVSZ állandó szerve — is kiadott egy dokumentumot az úrvacsorával kapcsolatban („Das Herrenmahl”, 1978.). Ennek részletes ismertetésére itt nem térhetünk ki. 76. tételében felsorolja azokat a pontokat, ahol az úrvacsora kérdésében meg egyezés lehetséges és a fennálló ellentéteket is. Megemlíti méltó azonban, hogy, a tételek végén, katolikus részről, milyen megvalósítandó feladatokat ajánlanak az evangélikusok figyelmébe:

1. Az úrvacsorával való gyakoribb élés.
2. Lehetőleg az egész gyülekezet résztvétele, a gyermekek is.
3. Az ige és a szentség szorosabb kapcsolata az istentiszteletben.

2. A továbbiakban talán nem annyira mai gondokról, mint inkább *időszerű kérdésekről és megvalósítandó feladatokról* szeretnénk szólni. Első kérdésünk: *Mi az úrvacsora helye a gyülekezet életében*, a gyülekezeti tagok értékelésében s a valóságos gyakorlatban? Kétségtelennek látszik, mintha joggal lehetne szólni az *úrvacsora növekvő megbecsüléséről*, számos egyházban világszerte s nálunk is. Míg évtizedekkel ezelőtt a legtöbb gyülekezetben csak a nagyünnepken s esetleg havonta egyszer terítették meg az Úr asztalát, most vannak gyülekezeteink, elsősorban Budapesten és egyes városokban, ahol vasárnaponként, sőt akkor több istentiszteleten is van úrvacsora. Sok falusi gyülekezetben viszont még mindig a korábbi helyzet a jellemző. Nyilván ezekben egy rossz hagyomány, konzervativizmus érvényesül.

Az *LVSZ tanulmányi osztálya* — az 1979. évi Cret-Berardi konferencia indításából — kérdéseket intézett a tágelyházakhoz (megjelent „A lutheran agenda for worship” c. kiadványban), többek között az úrvacsorai gyakorlattal kapcsolatban is. Az *„Evangelikus Gyakorlati Teológiai Szakcsoport”* felmérést végzett e kérdésekkel kapcsolatban több (többféle) gyülekezetben. E felmérések igazolják a fenti megállapítást. Van vidéki gyülekezet, ahol haladás, hogy már havonta egyszer van úrvacsora — a korábbi gyakorlathoz képest. Más-
 hol viszont még az ún. nagyünnepi úrvacsorázók száma is csekély a gyülekezet lélekszámához képest. Vannak, akik csak évente, vagy még ritkábban vesznek úrvacsorát. Általában nem is úrvacsorázni mennek, hanem „gyónni” (!). A beteg-úrvacsorától pedig félnek (utolsó kenet...). „Gyülekezetünkben van törekvés a gyakoribb és intenzívebb úrvacsorázásra. Ennek krisztológiai és ekkleziológiai alapjai vannak (közösség Krisztussal és egymással)”. — Egy másik hozzászóló szerint „egyházunkban egész rétegek alakultak ki, akik csak ígéretet elindividualizálódásának széles és sokvonatkozású folyamatába. Pedig éppen a legújabb újtestamenti kutatások mutattak rá az *úrvacsora eredeti, közösségi s közösségteremtő, gyülekezeti jellegére és funkciójára* (E. Käsemann: Anliegen und Eigenart der paulinischen Abendmahlslehre, Exegetische Versuche und Besinnungen, I. 1964., E. Schweizer: Das Herrenmahl im NT, Neotestamentica, 1963., Gottesdienst im NT und Heute, Beiträge zur Theologie des NT-s, 1970.) A communio Krisztussal és egymással szinte teljesen háttérbe szorult hiveink gondolkodásában.

Feladott lecke tehát számunkra, hogy az eddigi haladással meg nem elégedve, tovább fáradozunk az úrvacsora megbecsülése, *a minél sűrűbb alkalmak nyújtása, és helyes értelmezése*, a communio-jelleg erőteljes érvényesülése érdekében. Az eucharisztikus megújulást célzó s szinte minden felekezetben és égtájon megtalálható mozgalmak mindkettőre nagy hangsúlyt tesznek. Ennek érdekében sokféle kísérlet történt az eucharisztia méltó ünneplése liturgikus helyének és módjának megtalálására, ill. kialakítására is. Ez azonban már átvezet a következő kérdéskörhöz. S ez

3. Az *úrvacsora helye az istentiszteletben*. Nyilvánvaló, hogy az úrvacsorai gyakorlatot az egész istentisztelet összefüggésében kell vizsgálni. A kérdés így

vetődik fel: *függelke-e az úrvacsora az istentiszteletnek*, pontosabban, az istentisztelet befejezése és a hivek zömének elbocsátása után újra kezdünk egy úrvacsorai istentiszteletet, — vagy az eucharisztia az istentisztelet *szerves része*? Hazai általános gyakorlatunk az előbbit mutatja, bár vannak örvendetes kísérletek az eucharisztia szerves beépítésére, ami a jelenlegi agendáris keretekben is lehetséges.

Ezért az eucharisztikus megújulást célzó mozgalmak beleszövődnek az *egész istentiszteleti életet* megújító törekvésekbe s ezeket nagy tévedés volna „liturgikus megújulás” címszó alatt elkönyvelni. Sokkal többről van itt szó. Magának az istentiszteletnek a teológiájáról, pontosabban arról a felismerésről, hogy *a gyülekezet egész élete mindenestül istentisztelet, liturgia és diakónia*, szűkebb értelemben is — a gyülekezet csotenkénti összefüvetele — és tágabb értelemben is — az élet istentisztelete (szolgálata), Róm. 12 értelmében. Mindenképpen dialogikus esemény (történes), *Isten találkozása népével* s elsőrenden opus dei s csak ezután a mi feleletünk, ahogyan ezt Luther olyan klasszikusan megfogalmazta torgauai várkapolna-avató beszédében (1544. okt. 4.) „A mi Urunk szól hozzánk szent ígében, mi pedig beszélünk vele imádsággal és énekkel”. Luther az ígéhez mindig hozzágondolta a szentséget is és a gyülekezet hálaadása és magasztalása a felebarát szeretetében konkretizálódik. Ilyen értelemben nemcsak arról lehet beszélni, hogy *egész istentiszteleti életünknek az eucharisztia felől kell megújulnia* (vö. Accra, 1974.), hanem arról is, hogy maga az *egész istentisztelet eucharisztia, örvendező hálaadás és magasztalás*. „Hiszen az istentiszteletben arról van szó, hogy Isten megmenti az embert s a megmentett ember most már hogyan áll helyt új életében” (H.-Ch. Schmidt—Lauber: Die Zukunft des Gottesdienstes, Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie, 1977).

Ez azt jelenti témánk összefüggésében, hogy az úrvacsora istentiszteletünkben csak mint annak *szerves része* foglalhat helyet. Nem azt jelenti ez, hogy az úrvacsora nélküli, prédikációs istentisztelet nem teljes értékű. Lehetséges ilyen és — hála Istennek — sokféle istentiszteleti forma, amik felsorolása most nem ide tartozik. Arra kell azonban törekedni, hogy gyülekezeteink magátólértetődőnek tartsák a vasárnapi istentiszteletben az ige és szentség egységét.

Ebben az összefüggésben felvetődik egy másik kérdés is: *feltétele-e az eucharisztiaának az azt közvetlenül megelőző közgyónás és feloldozás*? Vajon nem az úrvacsorának a gyónással való közvetlen összekapcsolása okozta-e azt, hogy abban *eluralkodott a bűnbánati jelleg*, egészen odáig, hogy szinte gyászszertartássá vált, „szinte a bűnbánat szentségévé vált... s a hálaadás és örvendezés jelleg elhalványult, az eszkatológiai dimenzió szinte kiveszett”, — írja a Gyak. Teol. Szakcsoport egyik munkatársa a fentebb említett felmérés egyikében. „Fanyarrá lett, borússá, komor akadt. Egészen elhalványodott egyházunkban az úrvacsora eucharisztikus jellege. Hálaadás, magasztalás, dicséret, újjongás, nagy-nagy öröm: ennek kellene lennie az úrvacsorázásnak! A megajándékozottság gyönyöre hiányzik mai szentségélvezésünkből.” (Scholz László: A hálaadás kelyhe, 1938., 173/174. o.)

Nem lehetne ennek a helyzetnek a megoldása érdekében a gyónási részt az egész istentisztelet elejére tenni? Hiszen logikus, hogy mikor Isten elé lépünk első szavunk csak a bűnvallás lehet. „Így a gyónás és feloldozás az egész istentiszteletet készíthetné elő. Hiszen már a lekió és a prédikáció is Isten kegyelmi cselekvése velünk s nem csupán az úrvacsora”. (Schmidt—Lauber: Die Eucharistie als Entfaltung der Verba Testamenti, 1957.)

Ezzel már el is érkeztünk a következő kérdéskörhöz s ez

4. *Az eucharisztia eredeti jellegének visszanyerése.* Az úrvacsorai gyakorlat és ezzel együtt az egész istentisztelet megújítására irányuló kísérletek mindenütt sürgetik az eucharisztikus: hálaadó, magasztaló, örvendő jelleg érvényesítését. S ennek helyét — legkiváltképpen — a legtöbb liturgiából többé-kevésbé kivesszett, a szereztetési igéket megelőző, ill. azokat többnyire magába ölelő *úrvacsorai imádságban* (eucharistisches Hochgebet) jelöli meg. A már idézett „Das Herrenmahl” c. kiadvány gazdag válogatást közöl ilyen imádságokból, közölve a teljes istentiszteleti rendet is. Például: „Dicsérettessél menny és föld Ura, hogy megkönnyörültél teremtményeiden s elküldötted testünkbe egyszülött fiadat. Köszönjük megváltásunkat az ő testének és vérének a kereszten történt kiontatásáért. Nevében és emlékezetére gyülekeztünk össze s kérünk: küld le ránk Szentlelkedet, szenteld meg és újítsd meg testünket lelkünket, hogy e kenyérben és borban Fiadnak testét és vérének igaz hitben üdvösségünkre, amikor most parancsa szerint így cselekszünk... (jönnek a verba testamenti) (Németországi Ev. Luth. Egyház Agendájából). További, észak-amerikai, svéd, francia stb. példák idézésétől itt helyhiány miatt — sajnos — el kell tekintenünk. Mindegyikben megfigyelhető: a *trinitárius beagyazottság* — az első hitágazat (teremtés-gondviselés) megszólaltatása — s az ősi *epiklézisz* mozzanat. Van ennek nagyon időszerű vonatkozása: az *Úr asztalától kitekintünk a világ népeinek oly sokszor üres asztalára*, az eucharisztia kenyere az éhezők kenyérinségére is emlékeztet, — nagy nyitás lehet ez a világért való felelősség felé. „Az imádság területére tartozik az első hitágazat beemelése is, az elemek a föld termését sem engedik feledni... még a környezetvédelem is beletartozik ebbe a témakörbe”. (A Gyak. Teol. Szakcsoport idézett felmérésének egyik hozzászólója.)

5. A *pax* mozzanat eredeti értelme: a hívek megbékélése egymással. Ez jelenleg háttérbe szorult, vagy egészen kivesszett, a római egyházban gyakorolják. Eltűnésével elvesz az úrvacsora *közösségépítő* vonásának egyik jelentős lehetősége. Ez is arra utal, amit már korábban említettünk, hogy az úrvacsora szinte kizárólag az egyén épülését szolgálja jelenlegi gyakorlatunkban s a hívek köztudatában. Pedig „az eleven beletartozás a hálaadó-könyörgő, prédikáló-szolgáló gyülekezetbe, az élet Krisztus testével és testében, az előfeltétele az egyes hívő egészséges viszonyának a háromságos egy Istennel” (Schmidt—Lauber: Die Eucharistie als Entfaltung der Verba Testamenti). A *pax* mozzanatnak nemcsak megfelelő liturgikus szöveggel, hanem azt kísérő gesztusokkal is (kézfogás) kifejezése alkalmas lehet az úrvacsorai gyakorlat elindividualizálódásának feloldására, ill. ennek egyik eszköze lehet. Természetesen döntő marad a gyülekezetek, hívek köztudatának formálása.

6. *Az úrvacsora és az egyházi szolgálat.* Az utóbbinál arra gondolunk, amit hitvallási irataink „ministerium ecclesiasticum”-nak neveznek (CA V.) s amit régebben, helytelenül, lelkészi hivatalnak fordítottak. A kérdés: az úrvacsorával való éléshez elengedhetetlenül szükséges-e az egyház hivatalos, elhívott és felavatott (ordinált) szolgálattevőjének funkciója, illetőleg csak ő véghezvit-e úrvacsoraosztást? A kérdés aktualitását az ökumenikus dialógusban nemcsak egy kényszerítő külső körülmény — ti. a minden felekezetben egyre inkább érezhető lelkészhiány — adja, hanem a „minden hívők egyetemes papságáról szóló tanítás” megéledé-

se, nemcsak a protestantizmusban, hanem — a római katolikus egyházban is.

Ez utóbbi körülményre nézve csak utalok a „Teologia” 1981. é. 2. és 3. számaiban megjelent cikkekre [Sólymos Szilveszter: „Gondolatok a pap nélküli istentiszteletről” és „Hozzászólások a pap nélküli vasárnapi istentisztelet kérdéséhez” (többben)], továbbá: „Taufe, Amt, Eucharistie im ökumenischen Dialog”, Wien, 1979. c. kiadványa.

Az evangélikus egyházban CA XIV. értelmében „nyilvánosan senki más se tanítson és szolgáltassa ki a szentségeket az egyházban, csak az, akit erre szabályszerűen elhívtak”. Erre, már csak a jó rend érdekében is, szükség van. A kérdés csupán az időszerű helyzetben az, hogy vajon a *rite vocatus* egyenlő-e a lelkész-avatással, vagy elképzelhető, más gyülekezeti tagok megbízása is körülhatárolt egyházi szolgálatokra — természetesen alkalmasság és megfelelő előképzés után — s így bizonyos esetekben az eucharisztia szolgálatára is? A római egyház csak a konszekrációt tartja fenn az ordinált papság számára, az áldoztatást már nem!

Ez a kérdés, ti., a gyülekezeti tagok bevonása az istentisztelet szolgálatába s általában az egyházi szolgálatba, egy szélesebb összefüggésbe tartozik: komolyan vesszük-e az „egyetemes papságról szóló” *lutheri* tanítást a saját portánkon, ismét felfigyelve a *gyülekezeti szolgálatok sokféleségére az UT-ban* (1Kor 12 és 14), s merjük-e célul kitűzni a gyülekezetek nagykorúságra vezetését? „Legsúlyosabb bűnünk, hogy gyülekezeteink és azok vezetői nem vállalták Krisztusnak a gyülekezeti tagokat szolgálatba állító parancsát (Ef 4,16) ... a gyülekezetek elpaposodtak...” (Káldy Zoltán: Új Harangszó, 1947. évf. 7. sz.)

7. Világszerte sokfelé és különböző felekezetekben felvetődött — éppen az eucharisztia jobb megbecsülésével összefüggésben — a konfirmandus kor előtti *gyermek úrvacsoravételének* kérdése. Akik e gyakorlat mellett érvelnek rámutatnak arra, hogy néha a gyermekben nagyon mély, őszinte hit van, persze gyermeki fokon, viszont az úrvacsora titkának teljes megértésétől nem tehetjük függővé az abban való részvételt, hiszen e titkot végsőképpen a felnőttek sem foghatják fel, mert benne Isten végéremehetetlen szeretetétől (Ef 3,18—19) van szó. Másfelől azzal is érvelnek, hogy az úrvacsora közösségépítő áldásaiból nem volna helyes a gyermekeket sem kihagyni. Az idevonatkozó kísérletek éppen ezért nem a gyerekek úrvacsoravételéről beszélnek, hanem eucharisztiairól *gyermekkel*, mint ahogy gyermekistentisztelet helyett újabban a családi istentisztelet gondolata került előtérbe (Abendmahl mit Kindern, eine Handreichung, Hrsg. Ev. luth. Landeskirche in Bayern, 1978.)

8. „Az eucharisztia és az *agapé* kapcsolatát az egész ökumenében vitatják” (Schmidt—Lauber: Die Zukunft des Gottesdienstes, Jahrbuch für Liturgik u. Hymnologie, 1977.) Valóban így van. Az *asztalközösséggel* egybekötött úrvacsora, márcsak formájával is, erősítheti a közösségélményt. Segít kiszabadítani az úrvacsorát az egyéni üdvbizonyosság szűk látóköréből. Az Úrral és az egymással való közösség elválaszthatatlanok (1Kor 10,17). Van olyan németországi egyház (Kutthessen—Valdeck), amelyik agendájába is felvett egy ilyen, asztalközösséggel (közös étkezéssel) összekötött úrvacsora-rendet. A katolikus „Fürbitten und Kanongebete der Holländischen Kirche”, 1971¹¹, két ilyen rendet is közöl (268-kk o.). (Vö. még: „Abendmahl in der Tischgemeinschaft, 1971.”)

Nyilvánvaló hogy: az úrvacsora sokkal több, mint „Feier erfahrbarer Mitmenschlichkeit”! Továbbá: az

ilyen alkalmak nyilván csak kivételképp szerepelhetnek a gyülekezet életében, ahol ennek megvannak az előfeltételei: egy viszonylag kislétszámú s egymással szorosabb kapcsolatban levő kör (presbiterek, ifjúság stb.).

9. *Úrvacsora és diakónia (misszió)*. Az Úrvacsorában Urunk, a Diakónus Krisztus szolgál nekünk. Erre utal az úrvacsora szerzésének alkalma is (asztalközösség-asztalszolgálat, lábmosás). Az egyház egész létének diakóniai dimenziója van, mert benne állandóan inkarnálódik a szolgáló Úr.

Éppen azért az eucharisztia kiváltképpen való alkalma annak, hogy benne megnyilvánuljon a gyülekezet diakóniai dimenziója, — vagy lelepleződjék ennek ellenkezője, a szeretetlenség és önzés (1Kor 11,17—34). A korinthusi gyülekezet éppen az úrvacsora és a vele összekapcsolt agapé során „vizsgázott le” szégyenletesen diakóniából. Úrvacsorai gyakorlat és diakóniai magatartás és cselekvés kölcsönhatásban vannak, egyik a másikat mélyíti el és táplálja. (Vö. ehhez a kérdéshez Theodor Schober: Eucharistie und Diakonie, — Eucharistie und Priesteramt, Beiheft zur Ök. Ru. 1980.)

Végül néhány szóval megemlíjtjük még a *Melbourne-i Világmissziói konferencia* egyik munkacsoportjának témáját: „Az eucharisztia, mint Isten országáról való bizonyosságtevés és Isten uralmának megtapasztalása” (Ök. Rundschau, 1980. 4. sz.) Eszerint „Az egyház életének középpontjában az eucharisztia áll: Isten Jézus Krisztusban adott ajándékáért való nyilvános hálaadás és

a tanítványok részesedése Krisztus életében. Az eljövendő ország előíze... , mert az eucharisziát *útközben* ünnepeljük, amikor megemlékezünk az Úr haláláról — megtapasztaljuk jelenlétét — s elővételezzük a nagy végső együttlét ünnepét...”

E gondolatokban jut kifejezésre az úrvacsora *missziói dimenziója*: a világba, szolgálatra küldetett, útonjáró egyház útravalója ez — Luther is így nevezi Nagy Kátéjában! Amikor Isten összegyűjti népét a kegyelem és hálaadás asztala köré, egyben el is indítja ennek az eledelnek erejével a világba, mint egykor Illést, — hiszen nekünk is erőnk felett való utunk van! (1Kor 19,6—8).

Groó Gyula

IRODALOM

Az evangélikus egyház hitvallási iratai, I—II., Budapest, 1957. — E. Schlink: Theologie der lutherischen Bekenntnisschriften, 1954. — E. Bizer—W. Kreck: Die Abendmahlslehre in den reformatorischen Bekenntnisschriften, 1955. — A. Kimmme: Der Inhalt der Arnoldshainer Abendmahlsthesen, 1960. Lehrgespräch über das Abendmahl (Stimmen und Studien zu den Arnoldshainer Thesen), 1961. — Hans-Christoph Schmidt—Lauber: Die Eucharistie als Entfaltung der Verba Testamenti, 1957. — Das Herrenmahl, Gemeinsame römisch-katholische evangelisch-lutherische Kommission, 1978. — H.-Ch. Schmidt—Lauber: Das Herrenmahl, Kerygma und Dogma, 1980/2. — Eucharistie und Priesteramt, Beiheft zur Ök. Rundschau, 1980. — Scholz László: A hálaadás kelyhe, Budapest, 1938. — Taufe Amt Eucharistie im ökumenischen Dialog, Wien, 1979. Teológia, Budapest, 1981., 2. és 3. sz. — Abendmahl mit Kindern (Herausgegeben von der ev. luth. Kirche in Bayern, 1978. — H.-Ch. Schmidt—Lauber: Die Zukunft des Gottesdienstes, Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie, 1977. — Abendmahl in der Tischgemeinschaft, Kassel, 1971.

Eksztatikus prófétaság az ókori Keleten és az Ószövetségben¹

Az Ószövetség teológiáját tárgyaló művekben megszoktuk, hogy a prófétákról szóló fejezet elején azokról a prófétákról vagy próféta-csoportokról essék szó, akiknek a prófétai viselkedésére és kijelentésére jellemző az eksztatikus állapot.² Közismert példája ennek az 1Sám 10,10 leírása: Amikor Saul — eltávozva Sámueltól — odaérkezett a halomhoz, egy csapat próféta jött vele szemben. Akkor megszálta Sault az Isten lelke, és „prófétai révületbe került közöttük”. Az utóbbi kifejezés (a *nábá'* ige hitpaél formája), amit korábban csak „prófétált” szóval fordítottak, arra a különleges viselkedésre vonatkozik, amely a révületbe esett emberre jellemző és amelynek látása az ott levőkből ezt a reakciót váltotta ki: „Hát már Saul is a próféták közt van?” A megszállott viselkedésre még jellemzőbb a paralel elbeszélés 1Sám 19,20—24-ben, ahol Saul még a ruháit is ledobva mezítelenül fekszik a révült próféták körében. — E megszállott emberek többé-kevésbé összefüggő és érthető szavaiból a kívülállók valamilyen isteni kijelentést véltek kihallani; hiszen a révület előidézője az volt, hogy „megszálta őket az Isten lelke”.

Az eksztatikus próféták mellett az Ószövetség könyveiben ott állnak a nagy „öntudatos” próféták is: Sámuel, Illés, Elizeus és a többiek, akiket követnek majd az írópróféták. Az Ószövetség azonban nem úgy ábrázolja a kétféle prófétaságot, mintha a primitív megjelenésű eksztatikus prófétaságból egyszerű fejlődéssel alakult volna ki az öntudatos nagy prófétaság. És ha a nagy próféták alakjai mögött az eksztatikusok jelentősége háttérbe szorult, az nem utolsósorban azért történt, mert bizonyos manipulációk következtében szereplésük hitelvesztetté vált.

A prófétaság mindegyik formája az ún. szent szemé-

lyek kategóriájához tartozik. Az Ószövetség néha „az Isten emberei” kifejezést használja velük kapcsolatban, utalva az Istennek kapcsolatba kerülésre. Egyébként azonban több, speciális elnevezéssel is találkozunk, amelyek más-más funkcióra utalnak. Az elnevezések jelentéstartalma azonban idővel módosult. Ismeretes pl. az 1Sám 9,9 glosszája, amely szerint „akit ma prófétának neveznek, azt régen látónak hívták”. Itt a „próféta” (*nábí'*) szó az eksztatikus prófétára vonatkozik, a „látó”, vagy másként „látnok” (*ró'áh, hózá'h*) pedig egy olyan különleges képességű személyre utal, aki lát valamit, amit más nem tud érzékelni, és e látás alapján ad kijelentést. Mint tudjuk, a *nábí'* szó lett a későbbi nagy próféták neve, közben azonban még más vonatkozásban is használták a *nábí'* nevet és a vele összefüggő igét (nifal, vagy hitpaél formában). Olyan furcsa összetalálkozása lehet emiatt egyes kifejezéseknek, ami magyarázó feloldásra szorul. Amikor pl. Ámósz prófétát a főpap kiutasítja Bételből, akkor „látnoknak” nevezi, és azt mondja neki, hogy „keresse kenyerét” szűkebb hazájában, Júdában, Ámósz viszont így fakad ki: Én nem vagyok *nábí'*, azaz „próféta”; engem az Úr küldött el, hogy „prófétáljak” (*hinnábé'*) Izraelben (Ám 7,12—15). A *nábí'* szó itt már nem eksztatikus, inkább udvari, esetleg kultuszi prófétát jelent, akinek a „prófétálás” a kenyérkeresete. Az ilyenekről mondja Míkás próféta, hogy „félrevezetik népemet; békességet hirdetnek, ha van harapnivalójuk, de hadat indítanak az ellen, aki nem ad nekik enni” (Mik 3,5). Nem ilyen értelemben „próféta” Ámósz, de mégis „prófétál” Isten parancsából, azaz hirdeti Isten üzenetét pártatlanul és megvesztegethetetlenül. Így módosult, olykor devalválódott a kifejezésnek a tartalma, a régi értelemben használt „prófétál” szóé is. Jer 29,26 pl. párhuzamosan,

tehát azonos értelemben használja a *mitnabbé'* és a *mesuggá^h* participiumokat, melyek közül az utóbbi a zsidó zsargonban egyenesen „féleszű, idióta” jelentésűvé vált: pejoratív értelmű már a késői ószövetségi korban is.

Maradjunk azonban egyelőre annál, hogy „prófétáknak” tartották régen az Isten lelkétől megszállott, révületbe esett és önkívületben beszélő „szent személyeket”. Primitív vallásos gondolkodás szerint az önkívületben, akár epilepsziás rohamban szenvedő ember (morbus sacer!) Isten lelkétől vagy démontól megszállott személy. G. van der Leeuw, a híres holland vallástörténész abba a csoportba sorolja ezeket az embereket, amelynek tagjai isteni hatalmakkal állnak kapcsolatban: az orvos-emberek, a sámánok, a Pythiák valamilyen módon transzba esnek és úgy gyógyítanak, vagy jósólnak, szükség szerint. A beduinok állítólag ismerik a *menahil*-t, azaz a jó szellemektől való megszállottságot; az ilyen — „imádság” által felidézett — állapotban elragadtatva futkosnak az utcán és prófétálnak. Ez a „prófétálás” — idézve a vallástörténész szavait — feltételezi a belső lelki életnek valami rendkívüli felfokozottságát, ami számos esetben ún. deperzonalizációhoz vezet; nem az emberi öntudat beszél vagy cselekszik többé, hanem a helyébe lépő „isteni” hatalom, s ez a prófétának a „nyelvét” (a szó mindkét értelmében, ismertebb német kifejezésekkel: Zunge und Sprache) eszközül használja. Ez az entuziazmus, az istenséggel való eltelés. A felidézett extázisba megy át, a „próféta” elvesztve saját személyiségét, félig vagy egészen öntudatlanul mondja a neki adott szavakat.³

A prófétaság és annak válfajai az ókori Keleten, különösen Szíria-Mezopotámiában mindenütt megtalálhatók. Az eksztatikus prófétaság inkább Szíria-Kánaán, a „néző” vagy „látnok” inkább Mezopotámia területén ismert. Prófétai szövegek kerültek elő Mezopotámiából már korábban, újabbban pedig a XVIII. sz.-ban virágzó észak-mezopotámiai amorita birodalom területéről s annak fővárosából, Mariból. A prófétaság itt nem volt kötve valláshoz, néphez, sőt nemhez sem. Nemcsak az Ószövetség ismer prófétanőket, hanem Szíria-Mezopotámia is. Már a sumér korból ismert egy olyan irat, amely egy eksztatikus titok-látó személyről ír, akinek a neve eredetileg kb. azt jelenti, hogy „aki belép az égbe”. (NB. A sámán is révületében az égbe emelkedik, vagy pl. 1Kir 22,19 skv.-ben Mikeás, a Jimla fia mondja: „Láttam az Urat a trónján ülve, és az egész mennyei sereg ott állt a jobbján és a balján.”) — A Mari-levelekből idézzünk néhány példát arra, hogy mi volt az ilyen prófétáknak a szerepe, üzenetközvetítése.⁴

Egy vidéki város kormányzója írja Zimrilimnek, Mari híres uralkodójának, Hammurabi kortársának: „Dagan istennek egy prófétája jött hozzám, és ezt mondta: Az isten küldött engem! Írd meg sürgősen a királynak, hogy mutasson be áldozatot apja halotti szellemének!” — Egy másik levélben Zimrilim felesége írja urának, hogy Istár egyik templomában „egy kultuszi személy ekstázisba esett, és így szólt: Zimrilim! Egy felkelés próbára fog tenni téged; légy óvatos! Végy magad mellé megbízható szolgákat, hogy azok őrizzenek téged! De akik téged próbára akarnak tenni, én a kezédbe adom!” — Egy harmadik levél szintén egy ekstázisban prófétáló személy szavait idézi: „Zimrilim! Ha te nem törödsz is velem, én továbbra is szeretni foglak; ellenségeidet a kezédbe adom!” Egy negyedik levél írója arról számol be, hogy álmában Dagan isten templomában, annak szobra előtt feküdt, és hallotta az istennek a szavait: „... Miért nincsenek Zimrilim követői állandóan előttem? Már régen a kezébe adtam volna Zimrilimnek

a benjáminiai királyait.” — Még több példát is lehetne felsorolni, de tartalmuk így is összegezhető a következőkben: Olyan eksztatikusokról — férfiakról, vagy nőkről — van szó, akik elmondják, hogy mit érzéltek elragadtatásukban vagy álmukban. Vallásos kötelességek teljesítésére, politikai, állami érdekek megfontolására vonatkoznak. Némelykor hasonlítanak ószövetségi prófeciákhoz, félreismerhetetlenek pl. az ilyen nyilatkozatok: „Kezedbe adom ellenségeidet!” (Klasszikus példája a 110. zsoltár. Ám az is igaz, hogy a nagy próféták idejében az ilyen biztatások már csak az udvari próféták sokszor meggondolatlan megnyilatkozásai, pl. 1Kir 22,10 skv. Jeremiás pedig haragosan kikel az álmaikra hivatkozó „próféták” ellen, Jer 23,25 skv.)

Hogy azután ez az eksztatikus kijelentésvétel, illetve -közlés milyen külsőségek közt történt, az a felsorolt példákban nincs leírva. Viszont hasonlóan olvasunk az egyiptomi irodalomból való Wen-Ámon elbeszélésben. Eszerint egy, a Dór kikötőjében vesztelő és a város királyától segílyt hiába kérő hajósról egy önkívületbe eső fiatal ember így kezdett kiáltozni: „Hozd ide az istent! Hozd ide a követét, akinél van! Ámon az, aki küldte, ő hozatta ide!” Így kiáltozott egész éjjel az ekstázisban levő ifjú.⁵ Az Ószövetség lapjairól ismert, hogy a karmel-hegyi istenitéletnél hogyan viselkedtek az Illéssel szemben álló Baal-próféták: Baal istent hívják mind hangosabban kiáltozva, kultikus táncot járnak, testükön sebeket ejtenek; mindez az örvöngésig fokozódik. Bizonyos, hogy külső eszközökkel éltek a Jahve-hit eksztatikusai is a révület előidézésére, elsősorban az ütemes, lármás zene volt erre alkalmas. Az 1Sám 10,5 prófétáiról is azt olvassuk, hogy lant, dob, fuvola és citera van náluk. Sőt a nagy prófétai személynek ismert Elizeusról is azt olvassuk egy ízben, hogy egy lantost hívatott, és „amikor a lantos zenélni kezdett, az Úr keze megérintette a prófétát” (2Kir 3,15).

Ha az Ószövetség lapjain keresünk tovább, úgy kikerülhetetlenül elének kerül a pogány próféta, Bálám alakja a Num 22—24 r.-ben. Története kétségtelenül a Jahve-hit szemszögéből van feldolgozva, de kijelentéseinek tartalmán túl mégis jellemző annak hangsúlyozása, hogy csak azt mondja, amit Isten a szájába ad. Bálám elragadtatottságára nem az ekstázis, hanem a látnoki képesség jellemző: „Így szól az a férfi, akinek megnyílt a szeme, aki látja a Mindenhatótól kapott látomást, leborulva, de nyitott szemekkel” (Num 24,15).

Az eksztatikus prófétaságra jellemző egyes csoportok együttes ténykedése; ezt láttuk a Saul útjába kerülő csoportnál, vagy a karmel-hegyi Baal-prófétáknál. Az ilyen együttes ekstázisba kerülésben része van a tömeg-pszichózis ráhatásának, sőt az még más személyeket is magával ragadhatott (1Sám 19,20 skv.). — Visszavetítésnek látszik a pusztai vándorlás korára a Num 11,10 skv. története, mely szerint az erejében lankadó Mózes mellé 70 vént rendel az Úr, és „elszakasztva a Mózes lelkéből” azokat is inspirálja, és azok „prófétálnak”. (A plusz két fő említése lényegileg nem módosítja az esemény jelentőségét; más történetekből láthatóan is a 70, illetve 72 azonos értékű két kerek szám.) A történet viszont arra mutat, hogy lehet egy ilyen prófétai testületnek institutionális jellege is.

Ismét találkozunk itt egy kifejezéssel, amely már többször előfordult a prófétákkal és prófétálással kapcsolatban: „Az Úr elszakaszt a Mózes lelkéből” valamelyest, tehát abból a lélekből, amelyet Mózes Istentől kapott, és amely az ő számára erőt jelentett. Az Isten lelke karizmatikus adomány, kegyelmi adomány, onnan felülről való, és erőt jelent, elsősorban

az éppen esedékes feladatok elvégzésére. A karizmatikusok az Ószövetségben, legyenek azok bírúk vagy királyok, papok vagy próféták, a lélek erejével válnak alkalmas eszközeivé Istennek. A lélek azonban nem elragadható, hanem megragadó, nem birtok, hanem kegyelmi ajándék. Itt van az eksztatikus próféta nagy problémája. Az eksztatikusok meg voltak győződve arról, hogy birtokolják Isten lelkét, bármikor megnyilatkozhatnak annak a révén, bármikor el is nyerhetik külső eszközök igénybe vételével, vagy belső koncentrációval. Mikeást, a Jimla fiát pofon verte Cidkijjá hamis próféta ezzel a szóval: „Talán eltávozott tőlem az Úr lelke, és csak veled beszél?” (1Kir 22,24.) Az exaltáció érzése megcsalhatja az embert.

Bizonyos óvatosságra amúgyis szükség van az Ószövetség olvasásánál az „Isten lelke” kifejezés értékelésénél. Általában nem a Szentháromság-Isten harmadik Személyére vonatkoztatandó, hanem az Istentől jövő erő, a szolgálatra alkalmassá tevő, inspiráló ajándék. Sokszor súlyos terhet jelentő ajándék, ahogyan a nagy próféták tanúskodnak róla, akik maguk is viszszaellennek feladatuktól, amelyre a Lélek kényszeríti őket. Az Úr Lelke — ismételjük — nem mesterségesen megszerezhető, birtokolható, manipulálható, hanem a karizma szó értelmében kegyelmi ajándék. Áll ez egyes emberekre és csoportokra, hívőkre és gyülekezetekre egyaránt. Megszerzésének nincs „technikája”, illetve a technika a tömegpszichózis valamilyen jelenségéhez vezet. Egyéb példák helyett még egyszer idézem a vallástörténész G. van der Leeuw könyvét. Leírja, hogy Észak-Skandináviában finn és lapp keresztények között működik a *laestadianusok* szektája (alapítója egy Laestadius nevű pap a XIX. sz. első felében). E közösség összejövetelén a csúcspontot az ún. „nagy elragadtatás” képezi. A hívők mindnyájan elragadtatott állapotba kerülnek; az asszonyok útemesen tapsolnak, és kiáltozzák: Jézus menyasszonya vagyok! Mások azt kiáltozzák: Íme, a mennyei seregek! Imádság után zokogásban törnek ki, átölelik egymást, és kiáltozzák: Bocsás meg! — illetve: Megbocsátok! Vannak, akik hangosan sírnak a belső lelki örömtől, mások a bűnbánattól, s mindez végül egy vad lármába vegyül össze.⁶ — Nos, a „vad lárma”: ez az, ami

idegen annak, aki a Lélek irányítását a rend, az értetheőség, a szíves szeretet vonalán szereti érzékelni.

*

Befejezésül álljon néhány összegező mondat:

Eksztázis és próféta nem tartozik feltétlenül együvé. A szavak jelentéstartalmánál láttuk, hogy a *nábi'* jelenthet elragadtatott állapotba kerülő embert, de nem feltétlenül Isten lelkének a megragadottja és Isten igaz üzenetének a közvetítője.

Viszont a nagy prófétáknál is jelentkezhetik a Lélek igénybevétele, amely rendkívüli élményekhez, látomásokhoz is vezet. Sohasem jelentkeznek azonban náruk az, amit más vallások eksztatikusainál úgy neveznek, hogy „eggyé válni Istennel”. Istentől megragadott állapotukban, az inspiráltságban csupán háttérbe szorul a saját tetszik—nem tetszik álláspontjuk, és helyette elfogadják Istennek akár tetsző, akár nem tetsző kijelentéseit.

Az Ószövetség nem tanít és nem rendszerez olyan módon és értelemben a karizmatikus ajándékokról, mint az Újszövetség, illetve Pál apostol. Az Ószövetség eseményeket ír le, személyeket állít elénk. Ezekből is látható azonban, hogy még az eksztatikus próféták esetében is különbség van egyfelől a manipulált „elragadtatás”, avagy a mantika, másfelől Isten lelkének a spontán kiadása és igénybe vevő jelenléte között.

Különösen ennél a különbségtételnél válik világossá, hogy az entuziazmus magában véve félrevezető is lehet. A prófétálás, mint a Lélek adománya haszonra adatott mindig, Isten útbaigazító igéjét adta személyhez szólan, adott helyzetre alkalmazva.

Tóth Kálmán

JEGYZETEK

1. A Református Egyház Doktorok Kollégiuma Ószövetségi Szakosztályának 1981. augusztusi ülészakán elhangzott előadás. — 2. G. von Rad: *Theologie des Alten Testaments*, München 1962. II. köt. 20 skv. — 3. W. Zimmerli: *Grundriss der alttestamentliche Theologie*, Berlin 1978. 84 skv. stb. — 4. G. van der Leeuw: *Inleiding tot de fenomenologie van den godsdienst*, Haarlem 1948. 81 skv. — 5. W. Bevilin: *Religionsgeschichtliches Textbuch zum Alten Testament*, Berlin 1978. 146 skv. — 6. H. Gressmann: *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, Berlin/Leipzig 1926. 71 skv. — 6. I. m. 82. old.

A karizmákról szóló tanítás krisztológiai aspektusa*

A karizma-tanról való beszédet *megkönnyíti* a széles körű, intenzív tanulmányi munka, amelyet egyházunk teológusai és lelkipásztorai végeztek az utóbbi néhány évben, feldolgozva a külföldi szakirodalom jelentős eredményeit is. Ez a körülmény, az elvégzett munka ugyanakkor azonban *meg is nehezíti* a feladatot, mivel lehetőleg el kell kerülni mind az ismétléseket, mind pedig a mindenáron történő eredetieskedést. (Az egyik unalmas, a másik bosszantó.) Az ismétlés azonban a visszautalás formájában mégsem kerülhető el teljesen, mivel az egyházban figyelniünk kell az előtünk és velünk élők szavára; a *communio sanctorum* megköveteli a nyílt szívű és tanulásra kész nyitottságot. Ugyanakkor alapvető követelmény az is, hogy aki beszél, az a *magáét* szólja; eredetieskedés nélkül *eredetit* abban az értelemben, hogy azt mondja el, amit a hallottból és a megtanultból a sajátjává tett. Amit Fr. Bacon a XVII. század elején a tudósról, ill. a tudományos

eljárásról mondott, az legalább annyira érvényes az egyház történetében és jelenében élő, önállóan gondolkodó XX. századi teológusra: hogy ti. munkamódját tekintve sem nem hangya, aki csak összegyűjti a kész tárgyakat, termékeket, sem nem pók, aki hálóját kizárólag a saját szervezetének termékéből szövi, hanem inkább méh, aki számtalan virágot fölkeres, gyűjti a nektárt, de nem ezt raktározza el nyers állapotban, hanem a mézet, amellyel önmagában átformálja a virágot. (Novum Org. I. XCV.)

Ebben az összefüggésben, vagyis a módszeres és rendszeres tudományos munka kérdésében szeretném megemlíteni: idén van 200 esztendeje annak, hogy I. Kant, a protestáns talajon kisarjadt legnagyobb szabású filozófus közzétette a „Tiszta ész kritikáját”, amelyben a Bacon által képbén megfogalmazott ismeretet utólrhetetlen pontossággal fejezi ki: a tapasztalat és a gyűjtött tapasztalatokat feldolgozó értelem és ész egymásra vonatkozását. Tapasztalat (nektárgyűjtés) nélkül a fogalom üres, fogalom nélkül a tapasztalat vak. A mechanikus ismétlés, vagy a pusztá kompilláció és az eredetieskedés szélsőségei között kell „piacra” vinnünk a mé-

* A Református Egyház Doktorok Kollégiuma Rendszeres Teológiai Szakosztályának 1981. augusztusi ülészakán elhangzott előadás.

zet, a nyilvánosság elé tárunk azt, amit a gyűjtés munkája után önmagunkban megértettünk és földolgoztunk.

Egy évvel ezelőtt a szakkonferenciát megnyitó előadásában dr. Bartha Tibor püspök, a Zsinat lelkészi elnöke a következő megállapítást tette: „... a lelki ajándékok elválaszthatatlanul összefüggenek a Jézusról való hitvallással” (ThSz 1980/5. 261. l.). Mai témánk, „A karizmákról szóló tanítás krisztológiai aspektusai”, in nuce adva van ebben a mondatban.

Úgy gondolom ennek „Az egyház megújulása és a karizma” c. tavalyi előadásnak — és más, a református egyházban mértékadóan elfogadott előadásnak és tanulmányának — vonalában maradok, ha a témát inkább így fogalmazom: „a krisztológia, mint a karizma-tan alapja és normája”. Nem pusztán stiláris változtatásról van itt szó, hanem annak a meggyőződésnek kifejezéséről, hogy az Újszövetségen belül a krisztológia az első és a karizma-tan a második, mint annak antropológiai, etikai, és ekkleziológiai érvényesítése. Nem a karizmákról szóló tanítás felől érkezőnk meg Krisztushoz, hanem fordítva. Nem utólag keressük az elsődleges, valamiképpen már meglévő karizma-tan krisztológiai aspektusait, hanem a krisztológián mérjük a karizmákról szóló bármiféle tanítás biblicitását, vagy önkényét, elfogadhatóságát vagy elfogadhatatlanságát. Nem a karizma az alap, hanem „charis”, Jézus Krisztus és benne az örökélet. „Az Isten kegyelmi ajándéka (kharizma toun theou) pedig az örökélet Krisztus Jézusban, a mi Urunkban” (Róm 6,23). Más fundamentumot senki sem vethet ezen kívül: a bibliai reformátori karizma-tan alapja és normája Jézus Krisztus.

Az utóbbi évek szakirodalmát bőségesen felhasználják az említett magyar előadások és írások. Két olyan tanulmányt szeretnék most megemlíteni, amely az én szememben alapvetően fontos: 1. E. Käsemann-nak egy viszonylag korai (1960-as) írása az Exegetische Versuche und Besinnungen” I. kötetében, „Amt und Gemeinde im NT”; 2. Ferdinand Hahn írása: „Charisma und Amt. Die Diskussion über das kirchliche Amt im Lichte der alten Charismalehre (ZTK 1979, Heft 4, 419–449. l.). Az exegetikai, bibliai teológiai és a dogmatikai szempontok mindkét tanulmányban összeszövődnek, mint minden hitelre méltó, nevére méltó teológiában. A két írás egyébként reprezentálja a tudományos teológia konszenzusát néhány igen fontos kérdésben. (Csupán megjegyzésként utalok arra, hogy a progresszív katolikus teológia két kiváló képviselője igen hasonló nézeteket vall: Gotthold Hasenhiüttl: Charisma, Ordnungsprinzip der Kirche, Herder, 1969 (a sorozat szerkesztője akkor már H. Küng és J. Ratzinger volt), a másik pedig a holland Edward Schillebeeckx: Christus und die Christen, Herder 1977.) — Melyek az említett konszenzus legfontosabb elemei?

1. Elsőként azt említem amiről — mint alapvető szempont — már szó is esett: a kegyelmi ajándékok elválaszthatatlanok attól, akiben megjelent az Isten üdvözítő kegyelme és akil az apostol Isten charismájának nevez (Róm 6,23). Néhány jellegzetes idézet: Käsemann ezt írja: „Pálnak a karizmákról szóló tanítását — akárcsak a Szentlélekről és az egyházzal való — nem érthetjük meg, ha figyelmen kívül hagyjuk a krisztológiához való kötöttséget”. Csak akkor kerüljük el a rajongás veszélyét, ha „következésként megőrizzük a karizma-tan krisztológiához tartozását” (118/9).

F. Hahn: „A charisma lényege szerint Istennek kegyelmes hozzánk fordulásában gyökerezik. Nem más mint az egyes hívő konkrét részesedése Isten kegyelmi tetteiben, Jézus Krisztusban, és az Ő szüntelen kegyel-

mi munkájában” (425). — Itt már felhangzik a karizmákról szóló tanítás mai értelmezésének másik fő tétele is: a charisma a charis-ban részesedés *konkrécioja*. A Krisztus testének és a Szentlélek munkájának összefüggésében, tanulmányának III. fejezetében Hahn a következőket mondja: „A karizmáknak Isten alapvető kegyelmi tetteiben gyökerezése a krisztológiai kiindulópont minden további megállapítás számára” (427). Itt az újszövetségi tudós mondja ki azt, amit a rendszeres teológia sem fogalmazhatna meg axiomatikusabban. — Hahn különben éppen a vonatkozásban utal a vallástörténeti kutatások meglehetősen egyértelmű eredményeire — Gunkeltől kezdve Claus Westermann legújabbban megjelent tanulmányáig (Gunkel: Die Wirkungen des Hl. Geistes nach der populären Anschauung der apostolischen Zeit und nach der Lehre des Apostels Paulus, 1888. Westermann — természetesen erre a cikkre Hahn még nem hivatkozott —: Geist im AT (az Ev. Theologie ez évi 3. füzetében, amelynek témája: „A Szentlélek teológiájához”).

A vallástörténeti összehasonlítások eredményét abban summázhatjuk, hogy a Szentlélek munkáját tekintve a Bibliában precíz, szoros meghatározással állunk szemben: „mindenekelőtt annak egyértelmű krisztológiai megalapozásával” (Hahn 430, A. 43).

2. A konszenzus második, utólag már érintett eleme a karizma természetére vonatkozik. Mi a karizma? Az egy, az alap-karizmában, vagyis Jézus Krisztusban, az örökélet megadójában való *részesedés konkrécioja és individuációja* (Käsemann 117). „Karizma csak azért létezhet, mert van ez az egy karizma, amelyre az összes többi vonatkozik” — írja Käsemann (110. l. és a kommentárban is). — Mit jelent ez? „Karizmával rendelkezni Pál szerint annyi, mint részesedni (Anteil haben) az életben (= Jézus Krisztus ajándékában) a kegyelemben, a Szentlélekben, mivel a karizma az egyes ember specifikus részesedése Krisztus uralmában és dicsőségében. Az Úrban való ilyen specifikus részesedés pedig a (metron piszteosz szerint, Róm 12,3) specifikus elhívásban, klészisz-ben és specifikus szolgálatban nyilvánul meg” — ez az életterülete (111. l.). A charisma és a klészisz toun teou a páli levelek releváns helyein annyira egymásra vonatkoznak, hogy szinte fölcserélhetők (Róm 11,29; 1Kor 7,17)”. Az egy kegyelem *különbéle* ajándékokban és szolgálatokban konkrétizálódik; elsajátítása nem uniformizál vagy homogenizál, hanem a Krisztus test egyik tagjává lesz. — Hahn ezt írja idevonatkozóan: „a karizma azok az ajándékok, amelyekben a keresztyének új léte, a káiné klészisz-be való bevontságuk (részesedésük, odatartozásuk) megnyilvánul” (435). — Ezzel összefüggésben Hahn mindjárt megnevezi azt a három kritériumot is, amelynek alapján megítélhetjük, hogy valamely adomány valóban Istentől van-e, vagy esetleg démoni energiámat, mivel a jelek, csodák és az extatikus megnyilvánulások (amelyben a vallásos hellenizmus igazán nem szűkölködött!) kétértelműek. A kritériumok:

1. A megfeszített Jézust küriosznak valló hit, a *hitvallás*;

2. A gyülekezet építése, az oikosz (vagy naosz) theou oikodomé-ja;

3. Az agapé, amely nem fuvalkodik föl és nem a maga hasznát és híret — esetleg „szuperkarizmatikus” hírnevét keresi.

Ezzel kapcsolatos Käsemann-nak és Hahn-nak az a föltevése, hogy Pál szóhasználata az 1Kor 12,1, ill. 4-ben, vagyis a *fogalomváltás* teológiailag megalapozott: a krisztológiai (s vele együtt ekkleziológiai) *konkrécio* következménye! A korinthusiak a „*pneumatika*”

felől kéri ki az apostol véleményét, az apostol pedig a *charismata*-ról beszél, „lelki ajándékok” helyett a „kegyelmi-ajándékokról” — amelyek elválaszthatatlanok az adományozótól, elhívótól és munkába állítótól, a kegyelem Urától. — Nyelvileg az is lehetséges — írja Hahn (4,22 L. A 12), hogy a korinthusiak nem is a lelki ajándékok (a virtuóz pneumatikus képességek) hanem a „pneumatikói”, tehát a léleknek olyan birtokosai felől kérdezték, akik „szuperapostolok” (2Kor 11,5, hoi hüperlian apostoloi) tartották magukat, akiknek a képességeik nem az egy charismában való részesedés konkréciói voltak, hanem a csoda és az ekstasis erői, mint a hellenizmusban jól ismert „theiosz anthroposz” figurája esetében.

Pál tehát — a tisztázás és pontosítás érdekében — változtat a terminuson és „pneumatika” helyett „charismata”-t használ, ami már specifikus *keresztény* értelmezése egy, a vallástörténetben általánosan ismert jelenségnek. A változtatásban kifejeződő értelmezésről Käsemann azt írja, hogy a „lelki ajándékok” csak akkor a Szentlélek megnyilvánulásai, ha azok a Krisztus iránti engedelmeségre és szolgálatra indítanak, építve a Krisztus testét, a gyülekezetet. „Nem a természetfölötti jelleg, a fascinosum pusztá megléte, *fakticitása* dönt afelől, hogy hiteles-e egy charisma (a charisban való részesedés individuációjának értelmében), hanem a használatának *modalitása*” (Käsemann 111.). „A karizma: a Krisztus szolgálatába vett pneumatikon” (An die Römer 318. 1.).

Mondtuk már, hogy a karizmákról szóló tanítás krisztológiai koncentrációja, vagyis a „lelki ajándékok” újszövetségi értelmezése egyúttal azt is jelenti, hogy a karizmák szükségszerűen, lényegük szerint összefüggenek az *ekkléziológiával* és az *etikával*. Az előbbiről esett már szó; összefoglalásként csupán F. Hahn két mondatát idézem: „Pálnál nincsen olyan karizma-értés, amely

tüggetleníthető lenne a Krisztus-teste-képzettől” (428. l.). „A karizmáknál arról van szó, hogy a hívő ember szolgálatba állíttatik” (430. l.). A szolgáló gyülekezet irányultságát már említettük.

Az *etikai* aspektusról kell még beszélnünk, mert itt eddig föl nem derített távlatok nyílnak. Csupán vezérszavakra korlátozzuk magunkat. — K. Barth Römerbrief-jének megfelelő részét (12:33 ff) idézve, Käsemann így summázza a barthi tanítást: „Az egyetlen etikai lehetőségem: a karizmám” (i. m. 120. l.) vagyis az az etikai lehetőségem és kötelességem, hogy a hit nekem adott mértékét betöltsem, aszerint járjak; ne maradjak a mérték alatt és ne menjek túl rajta. Ez a hit szofroszüné-je (józsánaga)!

A karizma mindig ajándék és feladat, kegyelem és szolgálat! A hit nekem adott mértéke, az én Krisztusban részesedésem törvénye tesz szabaddá, kötelez és képesít az engedelmeségre. A *krisztológia* — a pneumatológián és az ekkléziológián át — az *etikában* konkretizálódik. Ennek az etikának szofroszünéjéhez, józsánagához hozzátartozik, hogy miközben igyekszem betölteni a *magam* mértékét, helyt adok magam körül a *másféle* ajándékok érvényesülésének, sőt rá vagyok utalva azokra! Koncentráció és nyitottság! Az én sajátos ajándékom — s így a lehetőségem és kötelességem — feltételezi a többieket. Az egyén és a közösség, az egyes hívő és a hívők közössége nem kerülnek konfliktusba, ha minden tag megbecsüli a rábízott drága kincset, de nem gondolja azt, hogy ő birtokolja a Krisztus egész teljességét. Ellenkezőleg: miközben a saját mértéke betöltésére szorítkozik (és ez valójában tágas tér!), hálával, tisztelettel néz a Krisztusban más mérték szerint részesedőkre, sőt, szeretetben járva még az is megtörténhetik, hogy azokat magánál különbnek tartja... (Fil 2,3).

Vályi Nagy Ervin

„Istennek, hazának, tudománynak”

A Pápai Református Kollégium alapításának 450. évfordulójára

Református iskolakultúránknak, de a magyar művelődéstörténetnek is jelentős állomásához érkezünk el ebben az évben: az ősi pápai Alma Mater, a „Schola Reformatorum Papensis” alapításának 450. évfordulójához. A jubileumi ünnepek előkészítésére emlékbizottság alakult, amelynek munkájában Veszprém megye, Pápa városa, az egykori diákok és a Petőfi Sándor Gimnázium képviselője mellett egyházunk képviselői is részt vettek. A megemlékezést szolgálta a szeptember 28. és október 4. között megrendezett nagyszabású jubileumi ünnepi hét eseménysorozata.

Az ünnepi hét megnyitójára a Várkastély Nádorteremben került sor. A város tanácselnöke hangsúlyozta, hogy ezen a héten egy olyan intézményre emlékezünk, amely történelme során mindig a progresszió ügyét szolgálta. A megnyitó szavak után Szió Béla művészettörténész az általa rendezett „Orlaitól—Nagy Lászlóig” című képzőművészeti kiállítást nyitotta meg a nagyközönség előtt.

Szeptember 29-én Marczali László ny. miniszterhelyettes, volt pápai diák bevezető szavaival nyílt meg a Pedagógus Művelődési Házban a 450 év történetét bemutató, reprezentatív iskolatörténeti kiállítás. Ennek rendezésében egyházunk pápai és budapesti tudományos gyűjteményei és a Petőfi Gimnázium vett részt.

A nagy sikerű bemutatót Szabó Julianna rendezte, és a megnyitás alkalmából dr. Bodolay Géza irodalomtörténész, a forgatókönyv szerzője ismertette.

Különböző rendezvények után, október 3-án történt meg a Somogyi József által készített, a volt kollégium falán elhelyezett Nagy László-relief felavatása. Utána — az egykori református főiskola neves diákintézménye iránti jelképes gesztussal — nyilvános képzőtársasági díszgyűlést tartottak, melyen Lőrincze Lajos elnökölt. A Petőfi filmszínház a „Pápa az irodalomban” című emlékeztető irodalmi-zenés estnek adott otthont, amelyben neves előadóművészek léptek fel. Az est közönségére nagy hatást tett Somogyi József közvetlen hangú megemlékezése a diákjait szülői szeretettel szerető iskoláról.

Az október 4-i istentiszteleten és templomi ünnepségen megjelent Gyuricza László megyei tanácselnök Szász András megyei tanácselnökhelyettes, Bai László az Állami Egyházügyi Hivatal főosztályvezetője, Szalkai József, megyei egyházügyi titkár és dr. Németh Zoltán, Pápa városának tanácselnöke. Jelen voltak az egyházkerületek, a tudományos gyűjtemények, a teológia akadémiai és az egyházi sajtó képviselői. A zsúfolásig megtelt templomban, mintegy 1600 ember előtt Kovács Attila dunántúli püspök hirdette Isten ígését a Je-

remiás 6,16 alapján: „Így szólt az Úr: Alljatok ki az utakra és nézzetek szét, kérdezősködjétek az ősi ösvények után, melyik a jó út, és azon járjatok!” Igehirdetésében a püspök arról szólt, hogy az ünnepléshez hálaadó lelkiület és az ösöktől való tanulásra kész szív illik. Méltatta a kollégium történetének ma is útmutató tanulságait.

Az ősi iskola ódon falai között október 4-én tartott emlékünnepség kiemelkedő eseményét dr. Pozsgay Imre művelődési miniszter felszólalása jelentette. „Volt idő, amikor a nemzeti lét, a felemelkedés gondolata leghívebben a kálvinista reformáció eszméiben fejeződött ki. Történelmének nagyobbik részében ezeknek az eszméknek a jegyében működött a pápai református kollégium is... A hazáért és a társadalmi haladásért vívott küzdelemben élen járó iskola történetének csaknem minden szakaszában szabadabb szellemben, haladóbb gondolkodásra nevelt, mint a legtöbb korabeli magyarországi intézmény. Arra a sokak számára oly nehezen eldönthető kérdésre, hogy haza vagy haladás? — mindig az adott kor színvonalán, a legjobbak példája nyomán úgy válaszolt: haza és haladás” — monotta.

A miniszteri kitüntetések átadása után felszólalt Kovách Attila püspök is, aki arról beszélt, hogy a református kollégium öröksége mindnyájunk számára elkötelezettséget jelent.

Az ünnepségsorozat záróakkordjaként került sor a református templomban a Debreceni Református Kollégium Kántusa és Karasszon Dezső orgonaművész hangversenyére.

*

A pápai református kollégium története is a magyar protestantizmus iskolateremtő és népnevelő mentalitásának bizonyossága. A hazai protestáns egyházak történetüknek vesztérhes évtizedeiben sem mondtak le e törekvéseikről, hisz a magyar nép felemelését a szellemi mélységből és kulturális elhagyatottságból, Istentől nyert prófétái küldetésnek tekintették. Ezért voltak a reformációtól kezdve évszázadokon át, művelődésünk első számú letéteményesei és formálói.

Későbbi történelmi források, írásos dokumentumok és egyéb tárgyi emlékek alapján a pápai „schola reformata” alapítását 1531-re vezethetjük vissza. Az alapítás éve a múltban is sok vitára adott okot. Sajnos, ebből a korból származó közvetlen történelmi bizonyítékaink nincsenek, mivel azok a török hódoltság alatt, a párt harcok és a különféle háborúk viharában elpusztultak. S amit a háborúk tüzei nem emésztettek fel, annak az ellenreformáció fanatizmusa rakott máglyát.

Az alapítás évről csak későbbi forrásokból kaphatunk tájékoztatást. Talán legfontosabb dokumentumunk ezzel kapcsolatban az az 1724-ből származó irat, amely az iskola 1585-ös „Leges illustris Scholae Papensis” című elpusztult törvénykönyvének eredetijéről készült hiteles másolat. E latin nyelvű irat szerint, a pápai iskola 54 évig törvények nélkül működött, s működésének szabályzatát csak 1585-ben alkották meg. Ha 1585-től 54 évet visszaszámolunk, az 1531-es alapítási idő nyer igazolást. Ezt erősíti meg a Gyűjtemények tulajdonában levő, valamivel későbbi korból származó két kisharang felirata is: SCHOLAE REFORMATAE PAPENSIS 1531.

Az iskola tehát már a városnak a reformációhoz való csatlakozásakor megalakult. Természetes, hogy eleinte a lutheri irányt követte, s hogy az első ismert nevű iskolamester, Gyzdawyth Péter Luther követője volt.

Dunántúlon a helvét és a lutheránus irányzat szétválására tulajdonképpen a csepregi kollokvium alkalmával került sor, 1591-ben. Pápán ez valamivel ko-

rábban megtörténhetett. Valószínű, hogy az 1560-as évek végéig itt is még a lutheri irány uralkodott, hisz ezidőtájt Sztárai Mihály vezette a gyülekezetet. A hetvenes évek elején — Huszár Gál működése következtében — a pápai gyülekezet már a helvét irányhoz jutott közelebb. Az évtized közepére a gyülekezet határozottan a helvét irányú reformáció követője. Lelkészük Huszár Dávid, itt Pápán nyomtatta ki a Hercegszölösi Kánonok-at s az általa magyar nyelvre fordított Heidelbergi Káté-t, a magyar kálvinizmusnak e két alapvető okmányát (1577).

Ekkorra már az iskola is a kálvinisták irányítása alatt állhatott. Ezt azonban csak Hollósi Péter rektorságától lehet hiteles adattal alátámasztani, vagyis 1585-től. Ebben az évben keletkeztek a már említett törvények. Az iskola magasabb kategóriába lépett, hisz már a megtisztelő „schola illustris” nevet viselte. Eddig az iskola csak triviális minőségben működött, egy iskolamester, a „ludi magister” irányításával.

A város, iskolája révén fokozatosan Dunántúl szellemi központjává lett. Messze vidékekről zarándokoltak, ide a tudásra szomjazók s megszerezve a tudást, fáklyaként vitték szét azt a nép közé. De hozták is ide a tudást, mert a külföldet megjárt rektorok és peregrinus diákok a leghaladóbb eszmékkel a tarsolyukban tértek haza németországi, hollandiai és angliai tanulmányútaikról. Ezáltal lehetett bekapcsolva e bakonyalji kisváros az európai kultúra és művelődés véráramába s szerezhetett elévülhetetlen érdemeket a progresszív gondolkodású magyar egyházi és világi értelmiség kiképzésében és kialakításában, illetve a hazai tudományosság alapjainak lerakásában.

Ebben az időben az iskola szigorúan egyházi irányítás alatt állott. Rektoraik kötelezve voltak a református zsinatokon való megjelenésre, a különböző zsinatok pedig intézkedéseket hoztak az oktatás színvonalának javítására és a fegyelem megszigorítására. A pápai iskolát elvégzett diákok rendszerint még valamelyik hazai református főiskolát is elvégeztek, utána pedig rektori állást vállaltak. Akik kitűntek a tanításban általában alumniumot kaptak, és külföldi egyetemeken folytathatták tanulmányaikat. Innen hazatérve tanárok vagy lelkesek lehettek.

1612-ben, a külföldet szintén megjárt s korábban rektorként működő Kanizsai Pálfi János lett a pápai gyülekezet lelkesze. Kanizsai a pápai iskola fellendítését is szívügyének tekintette, mert Révkomáromból mindjárt magával hozta a pápai rektori tisztség betöltésére Angyal Pált, aki nem sokkal később a tekintélyes dunántúli püspök, Pathai István elismerését is kivívta. Kanizsai 1617-ben, Pápán felállította az első magyar református presbitériumot s „a pápai gyülekezetnek különösen való igazgatására tartozó Regulák, avagy Articulusok”-ban már részletesen kifejtette a presbitérium működésével kapcsolatos elgondolását és a presbiterek feladatait. Mivel az iskola az egyházközség tulajdonában volt, így az iskola feletti „erkölcsi felügyelés” szintén a presbiterekre hárult. Az 1630-as Pápai Zsinat — amely egész Dunántúlon elrendelte a presbitériumok felállítását — VII. törvénycikke is az egyházi irányítást bizonyítja. Az iskola-rektorokról és tanulókról szóló törvénycikk előírja, hogy az esperes látogassa meg az iskolát és a pápai iskolába a rektor az esperes tudta nélkül „növendéket föl ne vegyen, se abból el ne bocsásson...” Ugyanez a zsinat rendelkezett el a pápai református iskolára vonatkozóan, hogy a rektor az elhunyt lelképászorok fiait — *épphen úgy, mint a szegényeket* — ingyen tanítsa és előmenetelük-ről mások előtt szorgalmasan gondoskodik.

Az 1623. évi Komjáthi Zsinat meghatározása szerint

az iskola az egyház veteményeskertje, s ez valóban így volt a pápai református iskola esetében is, amelyek a dunántúli református lelkészképzés legfőbb bázisa volt. A 19. sz. első feléig a dunamelléki református lelkészek jelentős részét is a pápai kollégiumban képezték, hisz a kecskeméti teológia csak 1836-ban, majd a közös pesti protestáns teológia ill. az ebből kinövő református teológiai akadémia csak 1855–56-ban nyitotta meg kapuit.

Kanizsai Pálfi János pápai lelkészsége idején már elkezdtek a teológiai oktatást az itteni iskolában. Az itthoni és külföldi tanulmányaikat rendszeresen elvégző diákokat rendszerint a zsinatokon avatták lelkésszé, miután egy tudós bizottság előtt levizsgáztak, vagyis tudásukkal is bizonyították lelképásztori munkára való alkalmasságukat.

Az iskola törvények által biztosította szabadságát — akár csak a református gyülekezet szabad vallásgyakorlatát — a katolikus Eszterházyak több ízben lábbal tiporták, legkirívóbban talán 1660-ban, 1718-ban és 1752-ben. Ezért került az iskola pecsétjére korán egy latin mondás rövidítése: CRESCIT SUB PONDERE! Ennek teljes szövege így hangzik: „Sub pondere crescit palma”, a pálma teher alatt növekszik.

Közben a magyar protestantizmus legtragikusabb napjai jöttek el, melyek „gyászévtized” néven vonultak be a protestáns egyháztörténetbe (1671—81). Ezt az időszakot Bársony György katolikus püspök „Veritas toti mundo declarata” című művének a megjelenésétől (Kassa, 1671) számítják, amelyben Bársony az erőszakos ellenreformáció jogosságát próbálta hamis érvekkel bizonyítani. Ennek az elvnek alapján indult meg aztán az egész országban az a kegyetlen és véres ellenreformációs folyamat, amely csak a soproni országgyűlés (1681) után szűnt meg, illetve mérséklődött. A Habsburg abszolutizmussal összefonódott katolikus klérus a Wesselényi-féle összeesküvés elbukásakor a politikai légkört alkalmasnak találta arra, hogy végleg leszámoljanak a magyarországi protestantizmussal, amely a nemzeti ellenállás egyik legerősebb támasza volt. Koholt vádak alapján a protestáns lelkészeket és iskolamestereket az összeesküvésben való részvétellel vádolták meg, s 1674-ben Pozsonyba rendelték őket, hogy a „Delegatum Judicium Extraordinarium” ítélkezzen felettük. A „megidézetek” között volt Kocsi Cseregő Bálint, a pápai iskola rektor-igazgatója és Séllyei István pápai lelkész, az akkori dunántúli szuperintendens, aki forrásaink alapján egy időben szintén a pápai iskola tanára volt. Mindkettőjüket — mivel hitüket nem voltak hajlandók megtagadni — több társukkal együtt gályarabnak adták el. Kocsi Cs. Bálint és életben maradt társai 1676 februárjában szabadultak meg a keserves rabságból Ruyter, holland admirális segítségével. A gályarabság történetét a pápai rektor-igazgató egy fájdalmasan szép visszaemlékezésben írta meg, melynek címe „Narratio brevis de oppressa libertate ecclesiarum Hungaricarum” (A magyar egyházak letörtett szabadságának rövid elbeszélése). A mű egyes részeit 1738-ban, Bod Péter fordította le magyar nyelvre, „A kösziklán épült ház ostroma” címmel.

Kocsi Cs. Bálint később visszakerült a pápai iskola élére. Ebből az időből származó s Pápán elmondott három latin nyelvű és öt magyar nyelvű rektori beszédének eredeti kéziratát megőrizte számunkra a történelem. E beszédek alapján meg lehetne rajzolni Kocsi Cseregő Bálintnak, mint szónoknak és pedagógusnak az arcképét. A beszédek témái változatosak. Értekezik a pápai ref. egyház hanyatlásának okairól, a katolikus egyház Bibliából nem igazolható tanításairól és szokásairól. Felemeli szavát a mezítelenek felruházása, az

esetleges felemelése, az árvák és özvegyek ügyének felkarolása érdekében. Szomorkodik azon, hogy ezeket az Istennek tetsző kegyes cselekedeteket, az emberek egyre kevésbé gyakorolják. Magyar nyelvű beszédet mond az ifjúság helyes neveléséről, aztán arról, hogy a gyermekek nevelését nem lehet elég korán elkezdni.

A pápai iskola 18. századi történetét csak sötét színekkel lehet megfesteni. Az Eszterházyak még az életlehetőségtől is meg akarták fosztani az iskolát. Ezt 1718-ban időlegesen, de 1752-ben már három évtizednyi időre sikerült elérniük. Pedig a pápai iskolában tanulók száma a 18. sz. első felében is elég jelentős volt. Egy 1718-ból származó statisztikai kimutatás szerint ebben az évben az iskolának 306 férfi, 59 nő hallgatója volt. Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy 1733-tól kezdve *Weszprémi* István is az iskola diákja volt, aki később hatalmas műben írta meg a magyarországi és erdélyországi orvosok életrajzát.

1752-től az iskola három évtizedes adászteveli száműzetésbe kényszerült, ahol csak alsóbb fokú ún. grammatikai iskolaként működhetett. Az iskola a Türelmi Rendelet után, 1783 tavaszán térhetett vissza Pápara, ahol egy bérelt épületben kezdte meg működését, míg fel nem épült az új iskola, a mai ókollégium.

Az iskola továbbra is a pápai református gyülekezeté volt, az tartotta fenn, tehát a törvények megtartására is vigyázott. A gyülekezet megbízottai, az ún. inspektorok minden két hétben meglátogatták az osztályokat, jelen voltak a félévi vizsgálatokon, s tapasztalataikról jelentést tettek az egyházközségi konzisztóriumnak, melynek szava az iskola gazdasági, személyi, és tanügyi kérdéseiben meghatározó volt. Az egész intézet a professzorok vezetése alatt állott, akik a felsőbb osztályokban retorikát, logikát, poétikát tanítottak, míg az alsóbb osztályokban praceptorok segítettek az oktatásban. Három nagy professzor működése különösen nagy rangot adott a 18. sz. utolsó évtizedében és a 19. sz. első évtizedeiben a pápai református iskolának. E három nagy tanáregyéniség *Mándi Márton* István, *Láczai Szabó József* és *Tóth Ferenc*. Mándi Márton a progresszív teológiai gondolkodás képviselője volt, a kantianizmus eszmevilágának egyik legelső hazai népszerűsítője. Szabadelvűségéért, felvilágosult gondolkodásáért, korát messze meghaladó pedagógiai módszereijért sok megpróbáltatásban volt része.

Az akkori idők nem szűkölködtek a polihistorokban. Mándi Márton polihisztorságát gazdag irodalmi-tudományos munkássága bizonyítja. Filozófiai, matematikai, antropológiai, pedagógiai, katechetikai, homiletikai művei felette álltak kora átlagának. E nagy triász másik két tagja is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az oktatás főiskolai szintűvé vált. Láczai történelemszemlélete bátor és haladó volt, a világtörténet eddig nem oktatott eseményeit is tanította és azokat párhuzamba hozta a magyar történelemmel. A népi-paraszt mozgalmak és a különféle szabadságküzdelmek jelentőségét teljesen új, pozitív felfogásban tanította, ez a modern történeti szemlélet hatja át kéziratban maradt történeti műveit és jegyzeteit. Tóth Ferenc magas szintű gyakorlati teológiai és egyháztörténeti könyveket írt, melyeket tankönyvvül is használtak a pápai iskolában. Megállapíthatjuk, hogy ebben az időben Pápán roppant széleskörű bölcsészeti, teológiai és természettudományos képzés folyt. A pápai iskola reneszánszát élte, s ez nagyobb részt Mándi érdeme volt. Felismerte, hogy a pápai gyülekezet már elégtelen a megnagyobbodott, több professzort alkalmazó, magas szintű oktatást végző intézményt fenntartani. Ezért megindította a küzdelmet a kerületi anyaiskolául való elismertetésért. Küzdelmét siker koronázta, mert az 1797. jún. 13-án Tatán tar-

tott kerületi gyűlés által elfogadott, hogy: „Ebben a Superintendenciában a Pápai Iskola tartassék olyan Superintendenciális Anya Oskolának, amelyben a tanulni akarók tudományos kurzusokat végezhesék és amelyből mihelyt kívántatik a Hazánk s Vallásunknak szolgálatjára egyenesen kiállhassanak.” A dunamelléki egyházkerület szintén anyaiskolájául fogadta el a pápai iskolát, míg aztán az 1801. évi konvent egyenrangúnak mondta ki a híres sárospataki és debreceni kollégiumokkal, ami a főiskolai rangra emelkedést jelentette. Mándi Márton érdeme az is, hogy sikerült visszaszereznie az iskola számára régi legáció és szupplikációs helyeit, illetve, hogy megindulhatott a magyar nyelvű oktatás. A Ratio Educationis szellemével — amely a latin és német nyelvű oktatást írta elő — ekkor még nagy bátorság volt szembeszállni. A nemzeti nyelvű művelődésért folytatott küzdelemben a pápai református főiskola professzorai Kazinczy és társai mellé álltak. „Pápán lépe legelőször a magyar nyelv filozófusi s teológusi katedrába, amidőn én a morált, T. prof. Lácza József úr pedig a históriát magyarul tanítottuk” — írta Mándi Márton „Morál”-jában.

Az itt folyó oktató-nevelő munka értékét még az a hosszú küzdelem sem befolyásolhatta, ami a professzorok és a pápai református eklézsia között, 1804-től folyt a főiskola helyének kérdéséről. A komáromi gyülekezet és a professzorok összefogása azonban nem vezetett eredményre, mert a kollégium Pápán maradt.

A következő évtizedek ismét nagy tanáregyeniségeket adtak a pápai református kollégiumnak. Bocsor István, Tarczy Lajos, Vályi Ferenc, Stettner Z. György, Kolmár József, Gondol Gábor, Kerkápoly Károly a korszak kiemelkedő pedagógusai voltak. A pápai diákok e kiváló nevelőktől az akkori idők leghaladóbb történeti- filozófiai- jogi és természettudományos szemléletét sajátíthatták el. Meghatározó jelentőségű volt a pápai kollégiumban terjesztett „szellemiség” Petőfi Sándor és Jókai Mór világnézetének alakulására és kiteljesedésére is.

A kollégiumi Képzőtársulat 1841-ben alakult meg. Petőfi és Jókai már itt meg-megcsillantották kivételes tehetségüket. Amikor Petőfi az iskola tanulója lett, a Képzőtársulatban a *Borozó* című versével mutatkozott be. Petőfi és Jókai diákéveinek, illetve képzőtársasági működésének felbecsülhetetlen értékű dokumentuma „A pápai ref. főiskolai Képzőtársulat Érdemkönyve 1841—1844”, amely irodalmunk e két nagy alakjának, saját kézzel beírt „zsengéit” őrzi. Jókai később így emlékezett meg a pápai diák évekről: „Áldott legyen a láng, amely utamra rávilágított.”

A pápai református kollégium nem nacionalizmusra, hanem hazaszeretetre nevelt, nem szüklátókörűsége, hanem egyetemes világlátásra. A haladó nemzeti hagyományok ápolására és megőrzésére nevelt úgy, hogy egyúttal az egész világ közös értékeinek a megbecsülésére tanított. A pozitív értelemben vett patriotizmus és univerzalizmus, illetve a nacionalizmus és kozmopolitizmus a pápai kollégium oktatási rendszerében nem egymás kibékíthetetlen ellentétei, hanem inkább egymás kiegészítői voltak. A kollégium nem vallási elfogultságra (falai között református, evangélikus, katolikus, unitárius és zsidó diákok közösen tanultak), hanem nemzeti összefogásra nevelt, mely független vallástól, ideológiától. Hitet akart ébreszteni az emberekben, tiszta Isten-hitet, melytől egyéni és közösségi életünk újjászületését remélte. A kollégium egykori, szederfát ábrázoló pecsétjének „szabadon tenyészik” felirata nem üres jelkép, és nem csak hangzatos szólam volt, hanem megvalósított nevelési program. A szederfához hasonlóan a pápai diák is szabadon nőhetett, lombosodhatott

és izmosodhatott. A kollégium nem gátolta fejlődését, hanem segítette. A „szabadon tenyészik” szellemisége az iskolai demokratizmusban, a hatékony diákintézmények megszervezésében, a diákság öntevékenységre nevelésében, a nyílt és őszinte pedagógiai módszerekben nyilvánult meg.

A pápai református kollégium — bár bizonyos egészséges konzervativizmus mindig jellemezte — meg tudta érteni az idők szavát, hisz a magyar szabadsághárcdelmek töretlen hitű támogatója volt, s az elbukás után a forradalmi hagyományokat a szívében őrizte tovább. Ennek egyik legszebb kifejezője *Kozma Andor* „*A Carthagói harangok*” című verse, melyet a volt pápai diák iskolája akkori tanulóinak ajánlott. Bocsor István, a 48-as szabadságharcba katonának beálló diákjait e szavakkal búcsúztatta: „Önök a hazáért harcolni indultak, s ha Önök nem ezt tennék, amit tesznek, mint kárba vesztett munkát széttépém irataimat, mint tanári működésem hitvány emlékét s írásaimmal együtt elhamvasztanám.”

Pápa városa — a református kollégium által — a 19—20. században tényleg „Dunántúl Athénje” lett. A kollégium számtalan kiválóságot adott ennek a hazának: politikusokat, tudósokat, művészeket. A kollégium szerves része volt az általános leány- és fiúiskola, a főgimnázium és a teológiai akadémia, nem állandó jelleggel a jogakadémia és a tanítóképző intézet, később a leánylíceum és a kereskedelmi középiskola.

1856-ra készült el az újkollégium, a későbbi „Natus” épülete, de az iskola ezt az épületet hamar kinőtte, ezért újabb építkezés vált szükségessé, így épült fel a legújabb kollégium 1895-ben átadott impozáns épület-együttese. Itt tanult jelen szellemi életünknek számos alakja: pl. *Csoóri Sándor*, *Lőrincze Lajos*, *Rab Zsuzsa*. A 20. sz. második felének lánglelkű költője, *Nagy László* pedig a Kereskedelmi Középiskola diákja volt. A kollégiumban tanult *Tóth Károly* püspök, *Gyenge Imre*, az ausztriai reformátusok szuperintendense, *Somogyi József* szobrászművész, a dunántúli egyházkerület főgondnoka, *Vályi Nagy Ervin* és *Tóth Kálmán*, a Bp.-i Ref. Teológiai Akadémia professzorai.

A 19. sz. utolsó éveiben és a századforduló után tanítottak a kollégiumban: *Antal Gábor*, *Mokos Gyula*, *Thury Etele*, *Révész Kálmán*, *Horváth József* stb. A legutóbbi korszak tanárai közül csak *Rab István*, *Szabadi Béla*, *Lakos Béla*, *Antal Géza*, *Pongrácz József*, *Török István*, *Tóth Endre*, *Trócsányi Dezső* nevét említjük meg. A kollégium az 1930—40-es évek fordulójától népfőiskolai tanfolyamokat is indított, melyeken a leghaladóbb gondolkodású írók és tudósok adtak elő. A névi írókkal való közvetlen találkozás nagy hatással volt a kollégium diákjainak szellemi fejlődésére. Különösen *Németh László* pápai előadása idézett elő forradalmi változást a pápai kollégiumi ifjúság gondolkodásában s kényszerítette őket arra, hogy megvizsgálják és konkretizálják szerepüket a magyarság jövőjének formálásában, a minőség forradalmának érvényre juttatásában.

A református kollégium 1952-ben szűnt meg az államosítás következtében, épületében jelenleg a Petőfi Sándor Gimnázium működik, egyik földszinti szárnyában pedig a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei.

Szabó György

IRODALOM

Általános jellegű munkák:

1. *Kiss Ernő*: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története (1531—1895) Pápa, 1896. — 2. Uő.: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolája történetének első korszaka (1531—1660) és második korszaka (1661—1783). A Dunántúli Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője

(továbbiakban: Főisk. Ért.) 1894–95. 1–65 l. — 3. Uő.: A pápai iskola történetének fő és alkorszakai. Dunántúli Protestáns Lap (D.P.L.) 1895. 75–77. l. — 4. Uő.: A pápai ev. ref. főiskola történetének vázlata. D.P.L. 1894. 585, 598. l. — 5. *Lampérth Géza*: A pápai ref. főiskola története (1531–1931). Pápa, 1931. — 6. *Tóth Endre*: A pápai ref. egyház története. Pápa, 1941. — 7. Uő.: Újabb adat a pápai főiskola történetéhez. D. P. L. 1922. 166–167. l. — 8. Uő.: A négyszáz éves Alma Mater. A pápai főisk. történetének vázlata. 1–3. rész. Pápai Kollégiumi Lapok V. évf. 3–5. sz. — 9. *Eöry János*: A pápai evangélica ref. confession levő ecclesianak rövid historiája és sok féle fátumi. Pápa, 1802. Kézirat a Dunántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában (D.R.Ek. Lt.) — 10. *Thury Etele*: Ev. református egyház története. In: Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905. — 11. Uő.: Iskolatörténeti Adattár I. k. Bp. 1906. II. k. Bp. 1908. — 12. Uő.: A dunántúli ref. egyházkerület története. I. k. Bp. 1908. A II. kötet (1670–1734) kéziratban van meg a volt Pápai Ref. Főiskolai Könyvtár Kéziratárában (P.R.F.K.Kt.). — 13. *Szabó Károly*: A pápai főiskola múltja és jelene. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1862. — 14. *Szty Rezső*: A volt pápai kollégium. Vigilia 1973. febr. — 15. *Ruzsás-Trócsányi-Bodolay-Kiss-Pölöskei*: A pápai kollégium története. Bp. 1981. — 16. *Süle Jenő*: Az iskola a szívnünkben él. Természet Világa 1981/8. sz. — 17. *Németh Tibor*: Ünnepek a Pápai Alma Mater 1531–1981. Lelkipásztor 1981. szept. — 18. *Dr. Fejes Sándor*: 450 éves a pápai anyaiskolánk. Reformátusok Lapja. 1981. okt. 4.

A kezdetekre vonatkozóan: 1. *Mokos Gyula*: A pápai ref. egyház keletkezése. D.P.L. I/47. sz. 750–753. l. — 2. *Vári Sz. S.*: A pápai főiskola alapvetése. D.P.L. I/44. sz. 700–701. l. — 3. *Sebestyén Béla*: Enyingyi Török Bálint, mint Pápa város földesura. Pápa, 1941. — 4. *Tolnai F. István*: Kalauz. Kolozsvár, 1879. 563. l. Tolnai szerint Pápa reformációja már 1531-ben megtörtént. — 5. *Pápai Páriz Ferenc*: Rudus redivivum, seu: breves rerum eccl. Hung. et Transylv. commentarii. Nagyszében, 1684. Fordítását is. Magyar Prot. Egyh. történeti Adattár 1906. Pápai forrásai szerint Pápa városát Bálint pap reformálta, de korábban, 1522-ben. (31. l.) — 6. *Lampe-Ember*: Historia ecclesiae ref. in Hungaria et Transsylvania. Utrecht, 1728. Az 522. l.-on közli a pápai reformátusoknak egy 1719-1. folyamodványát, melyben a pápai protestánsok vallásgyakorlatuk kezdetét 1526-ra teszik. — 7. *Szilády Aron*: Régi Magyar Költők Tára. V. 266. l. Az első iskolamesterre, Gyzdawayth Péterre vonatkozó adatok, aki már protestáns volt, hisz „ludi magister et capellanus, sed non papisticus”-nak nevezte magát. — 8. *Tóth Ferenc*: A pápai reformata ekklesiának rövid története. Komárom, 1808. A 11. l.-on az 1531-es alapítással kapcsolatban ezt olvashatjuk: „... ez a Pápai régi Oskolának Protokollumból bizonyos.” — 9. Uő.: A magyar és erdélyországi protestáns ekklesiák Historiája. Komárom 1808. A 162–3. lapon „... a Pápai már 1531-ben a Tul a Dunáni Reformátusoknak fő Oskolája volt, mint a régi Oskola Jegyző Könyvéből világos.” — 10. *P. Szabó Károly*: Mándi Márton István. A szerző az alapítási évvel kapcsolatban, a 21. lapon szintén erre a „jegyzőkönyv”-re hivatkozik. Sajnos ez a protokollum, jegyzőkönyv, amely az alapítás évére a legfőbb bizonyíték lehetne eltűnt az idők forgatagában, hacsak nem a Pápai Egyházközség Levéltárában (ma a D.R.EK. Lt. Lisztkay-Okmánytár) 314. sz. okiratáról van szó: „a pápai ref. scholában működött rektorok révsora 1585–1752.”

A 17. sz. első felére: 1. *Hargita Pál-Szabó György*: 350 éve ült össze a Pápai Zsinat. Theol. Szemle 1980/3. sz. — 2. *Fabó András*: Codex Diplomaticus. Pest, 1869. 72, 86–99. l. — 3. *Thury Etele*: A dunántúli ref. egyh. ker. tört. I. k. — Uő.: A pápai ref. főiskola rektorai és felsőbb tanulóit 1752-ig. Főisk. Ért. 1903–1904. 1–33. l.

A 17. sz. második felére: 1. *Zsilinszky Mihály*: Séllyei István Albuma. Sárospataki Füzetek. 1866. — 2. *Thury E.*: A pápai ref. főisk. rektorai 1752-ig... Uő.: Kocsi Csörgő Bálint rektori beszédei. Az eredetiből közölve. Főisk. Ért. 1909–1910. 1–36. l. — 3. Séllyei István pápai tanítóskodására nézve: lásd Hódosi Sámuel veszprémi lelkész Séllyei István felett tartott halotti beszédét: „Pályáját Allhatatosan megfűtő Hü szolgáltnak elteretett Igasság Koronaja. Az az: Olly edgyűgyü Tanítás, mellyet néhai Tiszt. Sellyei I. Uramnak testének nyugvo Bojtyában való beszallitatasakor elpredikallott Hódosi Sámuel.” — 4. *Tóth Ferenc*: A tul a dunai püspökök elete. Győr, 1808. Tóth és Séllyei-életrajzban, ismeretlen forrásból közli az iskola 1660 utáni leírását. 126–127. l. — 5. *Mokos Gyula*: Kocsi Cs. Bálint rektori beszédei. D.P.L. 1892. 466, 484, 498, 513, 610. lap ill. 1893. évf. 6.27. lap. — 6. *Miklós Ödön*: Érdekes adatok a pápai főiskola múltjából. D.P.L. 1915. 330. l.

A 18. sz. elejétől a Türelmi Rendeletig: 1. *Thury E.*: A pápai ref. főisk. rektorai... 1752-ig... — 2. Uő.: Iskolatörténeti Adattár. Közli a teveli iskola növendékeinek névsorát. 1769. decemberében 67-en voltak. Az aligmaziumokra jellemző hatos fokozatot a teveli iskolában is megtaláljuk. A szintaxisták, grammatisták, konjugisták, komparisták, deklinisták és lektoristák tanultak itt. — 3. *Némay Kolos*: A pápai egyház veszedelme. 1752. D.P.L. 1893. 202. l. — 4. *Tóth Endre*: Torkos Jakab, dunántúli püspök (1711–1785), mint igehirdető. Bp. 1937. — 5. Uő.: Az Adásztevelre száműzött pápai főiskola (1753–1783). Pápa, 1933.

A Türelmi Rendelet után és a 19. század: 1. *Tóth E.*: Mándi Márton István élete. Pápa, 1931. — 2. Uő.: A pápens története a dunántúli ref. egyházkerületben. Debrecen, 1940. — 3. *Trócsányi Dezső*: Mándi M. István tudományos munkássága. Pápa, 1931. — 4. Magyar Országos Historiája. Készítette Tanítvány Számokra a Pápai Collegiumban Historiát s Deák-ékesen szólást tanító Professor Látzay József Ur. Maga mulattából a Téli hosszú s unalmas esteken... le írta Kazay Gábor Tótvázszyban az 1812. esztendőben. (Két kötetben levő kézirat munkája a P.R.F.K.-ban. — 5. *Molnár A.*: A közoktatás története Mo.-on. I. k. Bp. 1881. 508, 512. l. — 6. *Mokos Gy.*: A pápai ref. főiskola történetéből. Az egyház scholája. A pápai collegiumban tanuló classisisták törvényei az 1789. esztendőben, classicus praeceptorok az egyházkerület collégiumában. Főisk. Ért. 1888–1889. 1–42. l. — 7. Régiségek. D.P.L. 1895. 649–653. l. — 8. *Kis E.*: Első küzdelem az iskola székhelyéért. D.P.L. 1895. Öt közlemény. — 9. Uő.: Bocsor I. emlékezete. 14–21. l. ui.: Tarcsi Lajos emlékezete. Főisk. Ért. 1907–1908. — 10. *Bodolay Géza*: Petőfi és Jókai iskolája. Köznevelés, 1981. március 13. 6–7. l. — 11. A pápai ref. főiskola Képzőtársulat Erdemkönyvel 1841-től. P.R.F.K.-ban.

A 20. századról: 1. *Pongrácz József*: A pápai ref. főiskola negyedszázados ünnepének emlékkönyve. Pápa, 1933. — 2. *Pölöskei-Takács*: Dunántúli történetek. 105–110. l. — 3. „Hagyományok nyomában”. Ifjúsági Magazin, 1980. 3. 16–18. l.

A főiskolai nyomdáról: 1. *Eötvös L.*: A pápai nyomda története 1577–1867. Századok, 1868. — 2. *Tóth Lajos*: A főiskolai nyomda keletkezése, története és munkája. Főisk. Ért. 1937–1938. 16–36. l. — 3. Uő.: A pápai főiskolai nyomda története. Pápa, 1939.

A Képzőtársulatról: 1. Erdemkönyvek a P.R.F.K.-ban. — 2. *Szabó Imre*: A pápai ref. főiskolai képzőtársulat története 1891–1912. Pápa, 1913. — 3. *Borsos Károly*: A pápai ev. ref. főiskolai Képzőtársulat története 1841–1891. Pápa, 1892. — 4. A pápai ref. kollégium főiskolai Képzőtársulatának jubileumi emlékkönyve 1841–1941. Pápa, 1941.

Zwingli Ulrik emlékére*

Ez év október 11-én volt 450 esztendeje annak, hogy Zwingli Ulrik zürichi reformátor elesett a katolikus svájciak ellen vívott Második Kappeli csatában.

Joggal kérdezhetné valaki, hogy mi értelmre van valakinek a halálát ünnepelni, jubileumi ünnepséget rendezni ezen a napon — mint a zürichi reformátusság tett október 11-én —, vagy akár csak megemlékezni róla egy előadás keretében? Ez a kérdés annyival is jogosultabbnak látszik, mert Zwingli nem „ágyban, párnák közt” halt meg, hanem a csatában. Ellenfelei újjongtak, s még barátai közül is többen (pl. *Bucer Márton*) szégyenkeztek ezen és utólag szemrehányásokkal illették: miért kellett magát beleártania a politikába és miért vett részt a csatában fegyverrel a kezében, mint egy közönséges katona? — Ez a szemrehányás azután elkísérte őt az egész történelem folyamán. Barátja és utódja, *Bullinger Henrik*, levelei-

ben és nyilvános irodalmi vitákban védte meg a halott zürichi reformátor becsületét. Hangsúlyozta, hogy Zwingli nem saját jószántából vett részt a csatában, vagy mert öröme lett a vérontásban, hanem a törvényes felsőbbség, a városi tanács egyenes parancsára vonult ki a kicsiny zürichi csapatosttal és halt hősi halált gyülekezete sok más tagjával együtt. Nincs hát okunk szégyenkezni halála miatt nekünk sem. Az pedig, hogy mennyiben érdemli meg, hogy itt megemlékezzünk róla, remélem, ki fog derülni ennek a beszámolóknak a folyamán.

Zwingli 1484. január 1-én született a mai Szent Gallen kanton területén fekvő Wildhaus nevű hegyi falucsukában. Apja bírói (Ammann-i) tisztséget viselt. Zwingli mindig büszke volt paraszti származására. Szülőháza ma turisztikai látványosság. A gyermeket öt éves korától nagybátyja, Bartholomäus Zwingli weeseni pap nevelte a Walensee partján (amelyet ma Magyarországról Svájcba menet érint is a vonat). 1494-től Bázelen, majd Bernben járt iskolába: itt Hein-

* Előadás a Budapesti Református Teológiai Akadémián, 1981. okt. 19-én.

rich Wölflin (Lupulus) kiváló humanista tanítványa volt. Bernben a dominikánus szerzetesek is felfigyeltek a tehetséges és főleg kiváló zenei hallással rendelkező fiúra s ügyekeztek megnyerni a kolostori életnek — amiről azonban családja, főleg a pap nagybácsi, hallani sem akart, inkább elhozták Bernből.

Egyetemi tanulmányait Bécsben (1498—1500), majd Bazelben végezte 1502 és 1506 között. Egy zwingliánus hagyomány tudni vél ugyan egy párizsi tanulmányútjáról is, de ezt a források nem igazolják. Érdekes furcsaság viszont, hogy a bécsi egyetem anyakönyvében Zwingli neve mellett az a megjegyzés olvasható az 1499-es évben, hogy kicsapták. Hogy a 15 éves diák, aki eleinte talán nem is az egyetemet, hanem az azzal összekapcsolt „Stephansschule” nevű latin iskolát látogatta, mit követhetett el, nem tudjuk; komolyabb ügyről aligha lehetett szó, mert egy év múlva ismét felvették. Egyes kutatók azt sem tartják kizártnak, hogy az „exclusus” szót a későbbi reformátor munkássága miatti felháborodásból írta oda valaki a neve mellé utólag. — Bazelben Zwingli kiváló humanista barátokkal került kapcsolatba: elég, ha Beatus *Rhenanus*, Heinrich *Glareanus* és későbbi zürichi harcostársai, Konrad *Pellican* és Leo *Jud* nevét említjük. 1506-ban Bazelben elnyerte a „szabad művészetek mestere”, a „Magister” tudományos fokozatot és címet. Ez a szokásos latin irodalmi-retorikai-filozófiai tanulmányok lezárását jelentette, ami az akkori előírások szerint bőven elegendő volt egy lelkészi állás betöltésére. Szorosabb értelemben vett teológiai tanulmányok nem voltak szükségesek hozzá — bár hangsúlyoznunk kell, hogy az egész egyetemi rendszer maga is többé-kevésbé teológiai befolyás alatt állt. A Zwingli által elvégzett „artista” (a 7 „szabad művészet”-tel foglalkozó) fakultáson mindenesetre jól megismerték Aristoteles filozófiáját és a középkori tudományos világképet, a skolasztika rendszerét.

Zwingli ezután beiratkozott a teológiai fakultásra is. Legkiválóbb tanára Thomas *Wytttenbach* volt, aki egy biblikus jellegű keresztényiséget közvetített a fiatal teológusokhoz, elvetette a bűnbocsátó cédulák árusítását — már Luther előtt! — és hangsúlyozta, hogy bűneink egyedüli ára a Krisztus kereszthalála. Zwingli csak mintegy fél évig folytathatta teológiai tanulmányait, mert már 1506-ban meghívták Glarus város (Glarus kanton székhelye) lelkészének. Ez azonban nem jelentette azt, hogy lemondott a további tanulmányokról, hanem ellenkezőleg: valóságos teológiai autodidaktaként könyvekből hatalmas szaktudást gyűjtött össze magának, mint azt fennmaradt könyvtára is bizonyítja.

Tíz évet töltött Glarusban, s közben kétszer vagy háromszor tábori lelkészként megjárta Észak-Olaszországot is, amely a 16. század elején az európai nagyhatalmi vetélkedés központjában állt. A svájciak ugyanis akkoriban egész Európában keresett zsoldos katonák voltak, s a nagyhatalmak: a francia király, a Habsburg császár és a pápa, egyaránt igyekeztek szolgálatukba fogadni őket. Zwingli a glarusi csapatot kísérte el az olasz harcterekre. Volt alkalma megismerni a zsoldosháborúk siralmas hatását az egész svájci népre. A külföldről gazdagon pénzelt zsoldosvezérek és politikusok, akik ezerszáma taborozták a svájci fiataloságot Európa hadszíntereire, hallatlanul fényűző életet éltek. A különbség köztük és a háborúkból sebesülten vagy betegen hazavánszorgó egyszerű katonák között égbekiáltó volt, s ehhez hozzájárult még a pártoskodás is: előfordult, hogy két ellenséges sereg összecsapásakor svájci zsoldosok ölték egymást, mert egyik ide, másik oda szegődött el. Ezek a té-

nyeken mítsem változtat az a sokszor mentségül hozott érv, hogy a zsoldba szegődésnek megvolt a maga gazdasági jelentősége a szegény és túlnépesedett hegyi kantonok esetében.

Zwinglit mindez mélyen érintette, mint hazafit és népét szerető embert — későbbi reformátori fellépésének egyik rugójául is ezt a hazaszeretetet szokták emlegetni. Két verses tanmesét is adott ki az idegen zsold csábítása ellen. Egyik „*Az ökörről szóló fabula*”, 1510-ben jelent meg, s témája az, hogy hogyan próbálják a békésen legelésző szép erős állatot, amely a svájci népet jelképezi, más állatok és egy pásztor (az idegen nagyhatalmak, illetve svájci segítőtársaik) saját szolgálatukra csábítani. Zwingli ekkor még a pápai katonai szövetség híve: a pápát jelképező „pásztor” az említett tanmese aránylag rokonszenves alakja. A svájci kortársakra mély hatást tett Zwingli egységre és a pápa mellett a franciákkal szembeni kitartásra buzdító prédikációja is, amelyet Milánó közelében, a monzai városháza erkélyéről intézett a katonákhoz 1515-ben, öt nappal a franciák ellen vívott híres *Marignanoi Csata* előtt, mely a svájciak teljes vereségével végződött. Mint a *Matthäus Schinner* svájci (Wallis kantonbeli) bíboros vezette pápai párt fontos támasza, Zwingli 1515-től kezdve évi 50 aranyforint járadékot kap Rómából — majd csak 1520-ban fog lemondani róla, evvel is kifejezve a római kúriától való teljes függetlenségét. Második, 1516-ban írt tanmeséjében, a „*Labirintus*”-ban, Zwingli már élesen elítélte mindenféle zsoldos háborút.

Közben ugyanis döntő élményben volt része: 1516-ban megismerkedett Bazelben Rotterdami *Erasmusszal*, a híres „humanista fejedelemmel”. Erasmus pacifizmusa s általában az általa meghirdetett keresztény új-jászületés programja, a „christianismus renascens” Zwinglit hatalmas lelkesedésre ragadja. Gyakorlatias természetű, mely majd reformátori munkásságában nyilvánul meg igazán, már itt is erősen érződik és az erasmusi gondolatok meghirdetésére indítja. Ez elsősorban prédikációiban mutatkozik meg, aminek következtében viszont el kell hagynia Glarust, mert ott a politikai vezetőség a francia zsoldosvezérek mellett döntött, amit pedig Zwingli mindig a leghevesebben ellenzett.

1516-tól 1519-ig a híres zárandokhelyen, Einsiedelben pap, s fő feladata a prédikáció a zárandokoknak, azok lelkigondozása, gyóntatása. Itt bőven van alkalma megismerni a középkori egyházi élet visszasságait, s ezeket mind bátrabban bírálja is. Mindebben azonban még nem lépi túl az erasmusi humanista kritika határait. Erasmusnak elsősorban azt köszönheti — saját (levélbeli) bevallása szerint —, hogy a skolasztika útvesztőjéből átvezette a Szentírás világosságára és hogy személyes példaképként áll előtte. Zwingli, aki már 1513 óta tanulta a görög nyelvet, most Erasmus eredeti nyelven kiadott Újtestamentumába mélyedt el és pl. a páli leveleket kívülről megtanulta görögül. Ugyancsak Einsiedelben tanulmányozta az egyházatyák közül Chrisostomost, Lactantiust és főleg Augustínust. Zwingli egy erasmista baráti kör központi, sőt vezető alakja lett.

Élete fordulópontja akkor következett el, amikor 1518-ban a zürichi „Grossmünster-alapítvány” 24 tagú választmánya megválasztotta a Grossmünster (a zürichi nagytemplom) elsőpapjának, s ő új állását 1519. január 1-én azzal a nagy újítással foglalta el, hogy a középkori perikópa-rendszert félretéve, megkezdte a Máté szerinti evangélium végigmagyarázását prédikációiban. Választása egyébként nem ment simán: volt egy ellenjelölt is, egyesek a választmányból nem he-

lyeselték humanista kritikáját, amivel az egyházi állapotokat illetve, sőt egy erkölcsi jellegű vádat is felhozta ellene, hogy ti. Einsiedelben állítólag elcsábított egy tisztességes hajadont, egy bíró leányát. Ez alól a vád alól Zwingli tisztázta ugyan magát, választlevele mégis szomorú fényt vet a középkori egyház papjainak erkölcsére, amelyekben maga is osztozott, s amelyeken a humanisták jószándékú igyekezete sem tudott sokat változtatni.

Bár a zürichi reformáció kezdetét 1519. január 1-től, Zwingli ottani lelkesítő szolgálatának megkezdésétől szokták számítani hivatalosan, a reformációtörténeti kutatás ezt csak fenntartásokkal fogadhatja el. Igaz, hogy maga Zwingli már az 1515/16-os időszakot jelölte meg többször is, mint saját életének és reformátorrá válása útjának fordulópontját s ez a fordulat kétségtelenül ki is mutatható a levelezéséből, — itt mégis inkább csak egy első, humanista fordulatról beszélhetünk, amely Zwinglit Erasmus döntő hatása alatt odavezette az igazi „forrás”-hoz, a Szentíráshoz. A Bibliában azonban még csak keresztyén erkölcsi törvényt, Krisztusban is inkább csak követendő példaképet lát és bíz a jószándék erejében, bár azt is elismeri, hogy ez pl. a testi vágyakkal szemben sokszor nem elegendő. Zwingli 1519-ben bizony még az erasmusi „christianismus renascens” hatása alatt áll, annak legkiválóbb képviselője, — politikai téren pedig ekkor még úgy ismerik, mint a kelet-svájci franciellenes „pápai párt” fontos támaszát. Kellott még egy második fordulópont az életében ahhoz, hogy a svájci reformáció az ő vezetése alatt megindulhasson.

Ez az úgynevezett „reformatori fordulópont” a Zwingli-kutatókat mindig erősen foglalkoztatta és más-más eredményekre vezette. Mi ebbe most nem merülünk bele, hanem tovább kísérjük Zwingli életét útján, első zürichi éveit alatt, és igyekszünk megfigyelni azokat a hatásokat, amelyek őt ebben az időben érték.

1519 őszén az akkori világ réme, a pestis, Zürichben pusztított és Zwinglit is majdnem elragadta. Súlyos és fájdalmas betegségéből végül is felgyógyulva, a pestis-élmény hatása alatt egy énekben illetve költeményben fejezte ki háláját Isten iránt. A „*Pestis-vers*” alaptémája a teljes ráhagyatkozás Isten gondviselő kegyelmére. Tekinthetjük ezt a verset Zwingli megtérése és evangéliumi hitre jutása jelének, tanújának. Reformatori hangvételt, vagy akár „fordulópontot” azonban még aligha mutat, bár van, aki ezt is kiolvasta belőle. Mindenesetre úgy látszik, Zwingli igehirdetése (amennyire érzékelhető) ettől kezdve elmélyültebb, evangéliumibb lett.

Egy állítólag 1520-ból származó zürichi rendelet kimondja, hogy a papoknak csak az evangéliummal megegyező módon szabad prédikálniuk. Ha az irat keltezése biztos volna, akkor Zwingli nyílt reformatori fellépését már 1520-ra tehetnénk; sajnos, az évszám bizonytalan.

Luther Márton neve 1519-től kezdve egyre gyakrabban fordul elő Zwingli levelezésében. Vajon ő volt-e az, aki Zwinglit erasmistából reformátorrá tette? A régebbi egyháztörténetírás hajlott erre a véleményre, s Zwinglit becsmérlve, Luthert tekintette az egyetlen igazi reformátornak. Az újabb Zwingli-kutatás több oldalról, differenciáltabban és az eredeti dokumentumok fokozottabb bevonásával közelítette meg ezt a fontos kérdést. Komolyan vették végre Zwingli saját nyilatkozatait, aki mindig tiltakozott az ellen, hogy egyszerűen Luther tanítványának tartsák — éspedig nem csupán taktikai okokból, hogy ti. a Wormsi Birodalmi Gyűlésen törvényen kívülre nyilvánított Luther ne-

vével ne veszélyeztesse a svájci reformáció ügyét —, hanem elsősorban azért, mert meg volt győződve saját önállóságáról, s ezzel kapcsolatban többször utalt is az 1515/16-os nagy fordulatra, mely őt a Szentírás komoly tanulmányozására indította: még Luther fellépése előtt.

Arthur Rich zürichi professor, nekem igen kedves tanárom, „*Zwingli teológiájának kezdetei*”-ről írt alapvető művében bebizonyította, hogy Zwingli zürichi nyílt reformatori fellépése (vagyis 1522/23) előtt Luthertől csak igen keveset olvasott, s ezek a művek sem tartoznak a fontosabb reformatori írásközé. Zwinglire kétségtelenül mély hatást gyakorolt Luther bátor fellépése a római katolikus egyház hatalmasságaival szemben. Evangéliumi hite és reformatori hivatástudata kialakulását azonban mégsem neki, hanem mindenekelőtt az első zürichi évek elmélyült bibliatanulmányainak (különösen a páli leveleknek!), valamint az Augustinus egyházatyájával való komoly foglalkozásnak köszönhető. — Ez ma az uralkodó felfogás erről a kétségtelenül ropant fontos reformációtörténeti kérdéstről, de meg vagyok győződve róla, hogy az úgy még nincs lezárva, s a még feldolgozatlan Zwingli-iratok, pl. könyvekbe írt széljegyzetei is újabb szempontokkal szolgálnak majd.

A Biblia egyre intenzívebb, fokozottabb tanulmányozása és az ezzel párhuzamosan erősödő kritika a római katolikus egyház irányába: mindez nem csak abban nyilvánult meg, hogy Zwingli 1520-ban lemondott a fentebb említett pápai évjradékáról, hanem mindenekelőtt prédikációinak új hangvételében. Egyszer nyíltabban bírálja igehirdetésében mindazt, ami az egyházi szokások és tanítások között ellenkezik a Szentírás tanításával, vagy abból nem igazolható. Erre érdekes koronatanunk van a zürichi Grossmünster-alapítvány egyik tagja (vagyis szerzetese), Konrad Hoffmann személyében, aki Zwingli elkeseredett ellensége volt. Hoffmann úgy felháborította az, amit Zwingli prédikációiban a szentek tiszteletéről, Máriáról, a tisztítóútról és a megkereszteltlen gyermekekről mondott, s főleg az, hogy Origenestől és más görög művekből idézett, hogy végülis panasziratot nyújtott be a városi tanácsnál. Ebben megállapította, hogy a Zwingli által hirdetett „tévtanok” nagyobb kárt okoznak Zürichnek, mint egy évi mezőgazdasági termés teljes kiesése! — Ez a némileg furcsa hasonlat mindenesetre Zwingli prédikációinak rendkívül nagy hatását bizonyítja.

1522-től kezdve a zürichi reformáció fontosabb eseményei gyorsan követik egymást. Zwingli és hívei ez év tavaszán, a bört megszegésével először kerülnek nyíltan szembe a római katolikus egyház előírásaival. A Froschauer nyomdász házában. Zwingli jelenlétében — bár nem részvételével — lefolyt úgynevezett „virslievés” ugyan a városi tanács részéről büntető eljárást vont maga után, de ugyanakkor alkalmat adott Zwinglinek arra, hogy az „*Ételek szabadságáról*...” bibliai megalapozású iratot adjon ki: ezt tekinthetjük első reformatori művének. Ugyanebben az évben tíz lelkes barátjával együtt írásban követeli a papok házasságának engedélyezését, illetve a cölibátus és a szerzetesség eltörlését, egyrészt a területileg illetékes konstanzi püspöktől, másrészt a svájci városállamok (kantontok) közös országgyűlésétől. Ő maga meg is nősült ebben az évben; egy háromgyermekes — a kortársak szerint igen szép — özvegyasszonyt vett el: Anna Reinhardot. Házasságát egyébként óvatosságból két évig titokban tartotta Zwingli, s csak 1524-ben pecsételte meg nyilvános „templomba menés”-sel. A házasságból két fiú és két leány származott.

Mivel a püspök egyetlen válasza a zürichi tanácshoz

intézett intő levél volt, Zwingli felkérte a tanácsot egy hitvita megrendezésére, s ugyanakkor „*Apologeticus Archeteles*” című védekező írásában számot adott addigi működéséről. Az Első Zürichi Hitvitára 1523. január 28-án kerekén 600 résztvevő gyűlt össze a tanácsházán: több mint 200 tanácsstag, mintegy 400 lelkész, a konstanzi püspök négytagú küldöttsége, Dr. Johannes Fabri püspöki helytartó vezetése alatt, és néhány vendég.

Zwingli a hitvitára 67 tételben foglalta össze tanítását. Ezt tekinthetjük az első református hitvallásnak. Walter Köhler kiváló német egyháztörténész szerint ez volt „az első reformátori program, amely a vallást, a kultúrát és az erkölcsöt egy új evangéliumi egésszé foglalta össze”. A 67 tétel későbbi, bővebb kifejtését viszont nevezhetnénk az első református dogmatikának.

A tanács többsége már Zwingli reformátori célkitűzései mellett állt, így a polgármester már eleve bejelentette, hogy a hitvita egyetlen témája Zwingli tanítása: igaz-e, vagy téves, és hogy csak a Szentírás alapján lehet vitatkozni — ahogy már a meghívójukban is hangsúlyozták — vagyis már elismerte a „Sola Scriptura” reformátori alapelvét. A püspöki küldöttség először csak a megfigyelő szerepére igyekezett szorítkozni és tiltakozott az ellen, hogy pártként vegyen részt a vitában — valóban hallatlan dolog is volt addig, hogy egy városi tanács rendezzen hitvitát! Zwinglinek azonban mégiscsak sikerült őket belevonni a számukra teljesen szokatlan vitába a Szentírás alapján, így a vereség teljes volt: a tanács már délben határozatot hozott arról, hogy Zwingli folytassa a munkáját úgy, mint addig s hogy a papok az egész kantonban csak a Szentírás alapján prédikáljanak.

Ezzel azután megnyílt az út a reformáció előtt. A Második Zürichi Hitvitán, ugyanez év (1523) októberében már kimondták, hogy a templomokból el kell távolítani a képeket és szobrokat, az úgynevezett „bálványképeket”. Ennek a végrehajtását az óvatos városi tanács azonban csak 1524 júniusában rendelte el; minden a legnagyobb rendben folyt le, képmombólás nélkül. Az év végén a kolostorokat is felszllták. Vagyonukat a tanács kezelte ezután, és elsősorban szegénygondozásra, vagy iskolai célokra fordította, Zwingli tanácsai alapján.

1525 jelenti a zürichi reformáció első lendületének csúcspontját. Zwingli ekkor adta ki egyik főművét, „*Kommentár az igaz és a hamis vallásról*” címen. Ezt követte az istentisztelet teljes reformációja: középpontjában most már az igehirdetés állt, a miséből pedig a biblikusan egyszerű református úrvacsora lett, melyet évente mindössze négy vasárnapon szolgáltattak ki. Megalakult a teológiai főiskola őse, az úgynevezett „prophezei”, valamint a házassági bíróság. Az egyház dolgaiban már nem a római hierarchia dönt, hanem maga a gyülekezet, illetve annak képviselői, akik Zwingli szemében a városi tanáccsal voltak azonosak. Ez a rendszer az, amit egy félreérthető szóval Zwingli „theokráciájának” is szoktak nevezni.

A zürichi reformációt követő nagy változásokkal szemben természetesen hamarosan jelentkezett a külső és belső ellenállás. A katolikus valláshoz ragaszkodó hegyvidéki kantonok konzervatív beállítottságú népe felháborodottan tiltakozott a zürichi „eretnek újítások” ellen. Különösen nagy elkeseredéssel hallották a híreket a templomok radikális kiürítéséről s a „drága miseruhákban cifrállkodó zürichi utcalányok”-ról szóló híreszteléseket, amelyeknek semmi alapja nem volt. A református Zürich ekkor még teljesen egyedül, elszigetelten állt Svájcban, s a Bádeni Hitvitán, ahol Luther régi ellenfele, Johannes Eck vitte a szót, 1526-ban

Zwinglit távollétében el is ítélték. — A zürichi belső ellenzékét részben a titkos katolikusok, részben az amabaptisták vagy újrakeresztelők (Zwingli egykori hívei, akik elleneztek a világi hatóság befolyását egyházi ügyekben és a felnőtt-keresztység jegyével elköteltetett önálló kis gyülekezetekbe tömörültek), részben pedig az előkelő zürichi családok olyan tagjai alkoták, akik érdekelve voltak az idegen zsoldos szolgálatba áramló fiatalság — immár tiltott — verbuválásában. Az utóbbi két csoportot a városi hatóság, ha nem is Zwingli uszítására vagy egyenes javaslatára, de helyeslésével, az állami törvények megsértése miatt kegyetlenül üldözte: több halálos ítélet is született.

Zwingli reformációja a legnagyobb külső sikereket az 1520-as évek végén érte el: ekkor lett reformátussá Bern, Schaffhausen, Bazel, sőt néhány dél-német város is. Annál keményebb ellenállást tanúsítottak a katolikus svájciak. Szövetségre léptek Ausztriával és a több kanton által igazgatott úgynevezett „közös uralom alatti vidékeken”, leginkább azonban a saját területükön kíméletlenül üldözték a reformáció híveit: többen mártírhaltak. A háborút Zwingli már 1529-ben elkerülhetetlennek, sőt szükségesnek tartotta, de akkor a szembenálló felek Kappelnél, a zürichi terület határán, békét kötöttek. A Második Kappeli Háború viszont készületlenül találta Zürichet, Bern késlekedett, s a Kappelnél támadó katolikus sereg nagy túlerőben volt a Zürichből sebtében kiküldött mintegy 3500 főnyi csapattal szemben. Zwinglivel együtt esett el a zürichi reformáció több kiválósága, összesen 25 lelkész! A zürichiek vereszetése különben is magas volt: 512 halottat számláltak.

Szólnunk kell röviden Zwingli egyéniségéről és rendkívül sokoldalú munkásságáról.

Zwingli nagyhatású prédikátor volt, aki mindig a gyakorlati alkalmazást tartotta szem előtt. Tisztét prófétai elhivatásnak fogta fel és ezen az isteni ige hűséges magyarázatát és hirdetését értette. Nem véletlen, hogy a bibliai szövegek jobb magyarázatára általa kialakított iskola a „prophezei” nevet viselte. Ebből a hétfőtől csütörtökig tartó közös ekezetikai munkából nőttek ki egyrészt Zwingli prédikációi, másrészt a zürichi bibliafordítás nagy műve is. A prédikációban a legfontosabbnak a kegyelem hirdetését és a bűnbánatra való felhívást tartja — ahogy „*A pásztor*” (1524) című gyakorlati művében olvasható. Prédikációiból csak mások által feljegyzett szövegek, vagy Zwingli utólag papírra vetett és kiadott terjedelmes írásai maradtak fenn, amelyeknek csak a neve prédikáció. Ő maga teljesen szabadon prédikált.

A zürichi reformátorról mint politikusról sokat lehetne beszélni. Hiszen ellenfelei éppen azzal vádolták, hogy pap létére politizált. Ő ezt a kétféleeséget nem érezte, mint ahogy az Ótestamentum prófétái sem féltek beleszólni népük sorsának kérdéseibe. Bár ellenfelei szerint Zwingli Zürichben tanács és polgármester is volt egy személyben, valóságos „hatalma” nagyon is korlátozott volt és csak azon alapult, hogy véleményét a legtöbb fontos ügyben kikérték. A hírhedt zürichi „titkos tanács”-nak — amelyről az elmúlt két évtized alatt sok vita folyt, hogy ti. létezett-e mint állandó intézmény, vagy nem — Zwingli szintén csak ebben a tanácsadói minőségben volt tagja. Külpolitikai tervei, amelyeket Fülöp hesszeni örgróffal váltott leveleiben szövögetett, egy Habsburg-ellenes koalíció létrehozását célozták, s ebben fontos szerep jutott volna a magyar Szapolyai János királynak is — közvetlen kapcsolata azonban nem volt hazánkkal. Ezek a tervek Zwingli halálával végképp összeomlottak. Belső, társadalmi igazságosságot célzó reformjai azonban túléltek őt, különösen a zürichi szegénygondozást bizto-

sító „alamizna-rend”. Nem hiába nevezi őt egyik kiváló ismerője „szociálpolitikus”-nak.

Zwingli teológiájáról is csak röviden szólhatunk. Ezt a teológiát jórészt a gyakorlati szükség hozta létre, tíz rövid esztendő alatt, s témáit az élet adta a maga változatosságában — mégis feltűnően egységes és zárt rendszert alkot. Mennyiségre is jelentős: kritikái kiadása 8 vastkos kötetet tölt meg. Néhány fontosabb teológiai művének címe, magyar fordításban, az eddig említettek kivül: „Az isteni és emberi igazságosságról” (1523), *Az anabaptisták fondorlatainak cáfolata*” (1527), az „*Amica exegesis*” és a többi Lutherrel vitázó művek az úrvacsoratanról (1526—1528), s a református hit lényegét tárgyaló és védő két nagy műve, a „*Fidei ratio*” (1530) és a „*Fidei expositio*” (1531).

Zwinglit sokáig egyszerűen humanistának könyvelték el, különösen Lutherrel összehasonlítva, és csak az újabb kutatás (Fritz *Blanke* zürichi professor kezdeményezésére) fedezte fel teológiájának biblikusan keresztényen alapjait. Sokan próbálkoztak azzal, hogy Zwingli teológiáját egy központi alapelv, egy princípium köré csoportosítva ábrázolják, elhatárolva azt mind Luther, mind Róma felé. Volt, aki ezt az alapelvet a predestinációtanban (Ed. *Zeller*), más a humanizmus és a kereszténység kettősségében (W. *Köhler*), a megszentelődésben (E. *Egli*), a krisztológiában (G. W. *Locher*), vagy a Szentlélekről szóló tanításban (J. V. M. *Pollet* és F. *Schmidt-Clausing*) találta meg, F. *Büsser* viszont megelégedett egyes gondolati súlypontok felvázolásával.

A zürichi reformátor teológiájának legjobb ismerője ma kétségtelenül Gottfried W. *Locher*. Fő törekvése hogy Zwingli teológiájának egyes témaköreit — „evangélium, hit, Isten, Szentháromság, krisztológia, pneumatológia, vallás, sola fides, Ige, sola scriptura, bűnbánat, törvény, bűn, elválasztás, egyház, sákramentumok, kereszttség, úrvacsora, állam, műveltség” — másikkal nagy reformátorunk, Luther és Kálvin gondolataival egybevetve, összehasonlító alapon tárgyalja. Mi ezúttal Zwingli teológiájának csupán néhány különösen jellemző pontjára utalhatunk. Ilyenek:

A Szentírás tekintélye, belső tanúsága és Zwingli ezzel kapcsolatos „spiritualizmusa”, melyet Luther úgy értelmezett, hogy Zwingli is azok közé a „rajongók” közé tartozik, akik „azzal dicsekednek, hogy ige nélkül... is bírják a Szentlelket...” Zwingli ugyan biztos nem tartozott az említett „Schwärmerek” közé, sőt mindig ragaszkodott ahhoz a reformátori igazsághoz, hogy Isten az Ő Igéje és Szentlelke által együttesen szól hozzánk s hogy az Írás legjobb magyarázója maga az Írás. Annnyiban mégis jogos volt a szemrehányás, hogy Zwinglit Isten szuverén kegyelmének és a Szentlélek teljes szabadságának erős hangsúlyozása veszélyesen közel vitte a spiritualisták táborához s pl. az anabaptistákkal folytatott vitái folyamán megnehezítette a helyzetét, amikor azon igyekezett, hogy teológiailag minél élesebben elhatárolja magát tőlük. Zwingli kimondta azt is, hogy „a Lélek tanít meg az igazságra”, s ebből az következik szerinte többek közt, hogy ugyancsak a Lélek munkálkodott már Szókratészben, Plátónban és más kiváló pogány filozófusokban is. Luther ezt a gondolatot különösen megbotránkoztatónak találta.

Érdemes megemlíteni Zwingli önálló véleményét a „törvény”-ről. Tudjuk, Luther számára a „törvény” elsősorban Isten haragjának a szava. Zwingli viszont — egy régi bibliai, sőt prófétai hagyomány folytatásaként — jobbra úgy értelmezi a törvényt, „mint üdvjavat, az isteni jogakat kijelentését, az embernek nyújtott segítséget”, amit „inkább evangéliumnak kellene hívni” (Büsser). Ő a lutheri sorrendet: „törvény—

evangélium” tudatosan „evangélium—törvény”-re cserélte fel, megelőzve ezzel nemcsak a Heidelbergi Káté híres beosztását, hanem *Barth* Károlyt is!

A sákramentumokról szóló tanítása eredeti teológiai gondolkodását tükrözi. A körülmetélés és a kereszttség, illetve a páskaünnep és az úrvacsora párhuzamba állítása, valamint az Ő- és Újszövetség közötti folytonosság erős hangsúlyozása teszi Zwinglit a „szövetségi teológia” első képviselőjévé, sőt megalapítójává. A sákramentumokat ilyenformán egy sajátosan összefüggő rendszerbe hozta egymással: a kereszttség Isten szövetségi jele, mint egykor a körülmetélés volt, vagyis Isten kegyelmének felajánlása minden ember számára (a népegyház keretében); az úrvacsora ugyanezt jelképezi a hívő kereszténynek gyülekezete részére, akik így, a szent jegyek vételével maguk is Krisztus testévé válnak; Zwingli gyakorlatilag helyt ad egy harmadik sákramentumnak, a kézrátételnek is, mely a gyülekezet „pásztora” szolgálatába állításának külső jele, s a későbbi, Kálvin féle „ordó”-nak felel meg.

Zwingli tudvalevőleg a szimbolikus úrvacsoratan híve volt. Hogy a hit lényeges előfeltétele az úrvacsoravételnek, azt *Andreas Karlstadt*tól vette át, a szereztetési igék „tropikus” értelmezését pedig a holland *Corneilus Honiustól*: „ez az én testem” helyébe tehát „ez jelenti az én testemet” kerül értelmileg. Az úrvacsora Zwingli szemében „megemlékezési ünnepség”, mely azonban nem pusztá emlékezés, hanem Krisztus áldozatának „megjelenítése”. Krisztus lélekben való jelenlétét mindig hangsúlyozta. — Tudjuk, Luther ezzel szemben a szereztetési igék szószertinti értelméhez ragaszkodott. A vitának érdekes krisztológiai vetülete is volt. Zwingli és tanítványai az Apostoli Hitvallásra, pontosabban az Atya jobbán testi valóságában ülő Krisztusra hivatkoztak, aki tehát testileg ugyanakkor nem lehet jelen az úrvacsora jegyeiben, Luther pedig ezzel szemben a középkori „ubiquitas” tammal, vagyis Krisztus teste mindenütt jelenvalóságának a tanításával érvelt. (A vita folyamán Zwingli a „nesztorianuság”, Luther pedig a „monophysitismus” régi „eretnekiségéhez” közeledett némileg.) Az ellentétet a híres Marburgi Kollokviumon sem sikerült áthidalni 1529-ben.

Zwingli egész gondolatvilágára és hivatástudatára jellemző a „próféta” képe, amelyet már Bullinger Henrik alkalmazott rá. Fiatalon kifejldött hazaszeretete, népéért való felelősségérzete, humanista patriotizmusa és az erős közösségi érzés: mindez előkészítette benne azt a törekvést, hogy egész népének reformátora legyen. Ebben az értelemben igaz a sokat idézett mondas: ha Luther főkérdése az volt: „hogyan találok egy kegyelmes Istent?”, akkor Zwinglié ez: „hogyan építke fel népemmel egy keresztény közösséget illetve államot?” — Nem csoda hát, ha a *Neue Zürcher Zeitung* ez évi október 11-i ünnepi számának cikkírója Zwinglinek a mai Zürichben is fellelhető szellemi-lelki örökségét egy „jellegzetes keresztény világiasságban és e világi kereszténységben” látja. Zwingli egész népét az Ige mértéke alá állította: ez teszi őt a református típusú kereszténység első képviselőjévé.

Mint ember, rendkívül közvetlen, segítőkész, jószívű és jókedvű valaki volt. Csípős humora nem egyszer kicsordult prédikációiban — egyesek meg is szólták érte. Mikor egy konzervatív, aggályoskodó pap azt találta kérdezni tőle, hogy már most mi legyen az utolsó kenettel, a szentelt olajjal, akkor Zwingli elég goromba viccel torkolta le: „Az olajat használd el salátába, vagy kend be vele magadat, ha a végtagjaid fáznak” — Zwingli zenekedvelő ember volt, nyolc, korabeli hang-

szeren játszott — mégis ellenezte a katolikus emlékeket keltő templomi zenét.

A kortársak úgy ábrázolják őt, mint mélyen érző embert. A zürichi diákság első görög nyelven előadott klasszikus színjátéka a hála és a meghatottság könyveit csalta a reformátor szemébe. Zwingli, aki, úgy látszik, halálsejtelmekkel készült a katolikus sereggel való összecsapásra, könnyezve búcsúzott el Bullinger Henriktől és szívből kérte őt, maradjon hű a Krisztus ügyéhez. — Ő maga is hű maradt az egész egyéni és közösségi életet átfogó hitéhez, amikor gyülekezete férfiai elkövetették a reménytelenül egyenlőtlen harcba és közösséget vállalt velük mindhalálig.

Zwingli élettörténetének van még egy érdekes és igen jellemző utójátéka. Ismeretes, hogy a győztesek az elesett reformátor — gyűlölt fő-fő ellenségük — holttestével az első diadal mámorában mindenféle gyalázatos dolgot műveltek. Hogy pontosabban mit, arra nézve a szemtanúk, a rémhírterjesztők és a másodlagos források hírei ellentmondóak. Legvalószínűbb Bullinger krónikájának leírása, amely szerint felnégyelték, mint hazaárulót és elégették, mint eretneket. Egyik legjobb barátja és első életrajzírója, a Luzernből származó Oswald Myconius, aki Zwingli halála után elhagyta Zürichet és Bazelben lett lelkész, nem sokkal a háború után különös ajándékot kapott valakitől. Ez egy dobozka volt, benne Zwingli csontjainak pár darabkájával, amelyek állítólag csodálatos módon megmaradtak. Előzőleg már Zwingli „romlatlan állapotban megmaradt szívét” is meg akarták mutatni neki. Látjuk: máris minden a legjobb úton volt ahhoz, hogy középkori legenda alakuljon ki Zwingli testének romlatlan maradványairól, amelyeknek nem ártott sem a máglya, sem az enyészet. Barátja és küzdőtársa, Myconius — saját elbeszélése szerint — efféle gondolatokba merülve, felsétált Bazelben a Rajna köhídjára, kezében szorongatva reformátor barátja maradványait a dobozkában. A híd közepén aztán, némi habozás után, végül is bedobta a dobozt a sebes sodrású folyóba. Ezzel Myconius mintegy hitet tett a reformáció és Zwingli igazsága mellett. Megmutatta, hogy a közép-

kor a maga ereklyekultuszával visszavonhatatlanul elmúlt és hogy Zwingli nem azért marad meg örökké, mert egyik vagy másik testrésze romolhatatlan, hanem azért, mert Isten őt a reformátori szolgálatra eszköz-ként elhívta és ígéje tisztá Zürichben 12 sorsdöntő éven át rábízta.

Zwingli valóban úgy halt meg, mint egy közkatoná. Űge azonban, a svájci református reformáció, nem bukott el vele, hanem a vereséget követő válság után, utóda, Bullinger Henrik működése — majd Kálvin Jánossal való együttműködése — következtében megszilárdult, megerősödött és egész Európára kiható erővé vált. Ezért érdemli meg Zwingli Ulrik, hogy sok kortárs szemében szegycmenteljes haláláról mi 450 év távlatából tisztelettel és büszkén emlékezzünk meg.

Zsindely Endre

IRODALOM

Huldreich Zwinglis Sämtliche Werke (Corpus Reformatorum LXXXVIII kk.), kiadta Emil Eglit, Georg Finsler etc. Berlin/Leipzig/Zürich, 1905 kk. — Zwingliana, Mitteilungen zur Geschichte Zwinglis und der Reformation, Zürich 1897 kk. (Mostanig 13 kötet.) — Walter Köhler, Huldrych Zwingli, Leipzig, 1943, 2. kiadás Stuttgart, 1952. — Oskar Farner, Huldrych Zwingli, 1–4. köt. Zürich, 1943–1960. — Arthur Rich, Die Anfänge der Theologie Huldrych Zwinglis (Quellen und Abhandlungen zur Geschichte des schweizerischen Protestantismus, 6. köt.). Zürich, 1949. — J.—V.—M. Pollet, Zwinglianism (Dictionnaire de Théologie Catholique, 15. köt., 3745–3828. hasáb. Paris, 1950); bő irodalommal. — Gottfried W. Locher, Die Theologie Huldrych Zwinglis im Lichte seiner Christologie, I. Teil: Die Gotteslehre. Zürich, 1952. — Ugyanő: Huldrych Zwingli in neuer Sicht. Zehn Beiträge zur Theologie der Zürcher Reformation. Zürich, 1969. — Ugyanő: Die Zwinglische Reformation im Rahmen der europäischen Kirchengeschichte. Göttingen/Zürich, (1979). — Martin Haas, Huldrych Zwingli und seine Zeit, Leben und Werk des Zürcher Reformators. Zürich, 1969. — Ulrich Gäbler, Huldrych Zwingli im 20. Jahrhundert. Forschungsbericht und annotierte Bibliographie 1897–1972. Zürich, (1975). — Fritz Büsser, Huldrych Zwingli. Reformation als prophetischer Auftrag. (Persönlichkeit und Geschichte, 74/75. köt.) Zürich/Frankfurt, 1973. — James M. Stayer, Zwingli Before Zürich: Humanist Reformer and Papal Partisan (Archiv für Reformationsgeschichte, 72. évf., 1981, 55–68.). — Max Schoch, Unser Zwingli (Neue Zürcher Zeitung, 1981. okt. 10/11, 235. sz., 49. l.).

„Hiszem, hogy Jézus Krisztus az Isten fia”

1600 éves a nikea-konstantinápolyi hitvallás

Nem minden szándékosság nélkül választottuk a fenti címet jelen tanulmányunkhoz. Ez ugyanis az *első keresztény hitvallás*, amely méghozzá az Újszövetségben maradt fenn (ApCsel 8,37). Sajnálatos ugyan, hogy a legrégebbi újszövetségi kódexekből hiányzik (l.: Nestle, Novum Testamentum Graece), s ez a körülmény is mintha előre vetítené árnyékát a kereszténység későbbi felekezeti megosztottságára, ami néha már az egyes bibliai textusok elfogadásában, illetve el nem fogadásában is megmutatkozik. Így tehát az ethióp kincstárnok hitvallását, — amely egyébként exegetikailag egyáltalán nem kelti valamilyen későbbi betoldás érzetét —, Nestle csak lábjegyzetben közli, a Magyar Bibliatanács 1975-ös kiadású új Bibliája, valamint a Békés—Dalos fordítású római katolikus Újszövetségi Szentírás (Róma 1951.) zárójelek közé helyezi, a Szent István Társulat 1967-es kiadású Újszövetségi Szentírása és az 1973-ban kiadott új Bibliája pedig teljesen ki is hagyja. Viszont az összes orthodox bibliakiadások minden megkülönböztető jelzés nélkül közlik, akárcsak — felekezetre való tekintet nélkül — a régebbi ma-

gyar bibliakiadások, sőt Budai Gergely 1967-ben kiadott Újszövetség fordítása is. Itt hadd jegyezzük meg, hogy az Újszövetségben még három rövid hitvallás található: Péteré (Mt 16,16 és par.), a Jézus jobbjára felől megfeszített latoré (Lk 23,42) és a római századosé (Mt 27,54 és par.), azonban ezeknek nem volt a kereszteléssel kapcsolatos, liturgikus funkciójuk, s ezért tanulmányunk tárgyát nem érintik.

Több más újszövetségi hely is utal arra, hogy a megterés, a megkeresztelkedés és az üdvözülés már az őskeresztény korban szorosan kapcsolódott a Krisztusba vetett hit *elfogadásával és megvallásával*. (Mt 10,32; Mk 16,16; Róm 10,9–10; ApCsel 2,41; 8,12; 9,18; 16,14–15; 32–33; 19,4–5; Gal 3,27; Zsid 4,14; 1Jn 4,2–3) Nem kétséges tehát, hogy a keresztiséget a megterő rövid, tömör hitvallásának kellett megelőznie, amelynek egységes, sztereotip formulája azonban az apostoli korban még nem alakulhatott ki, hiszen akkor ott volna az Újszövetség valamely könyvében. Talán nem vagyunk távol az igazságtól, ha elfogadjuk, hogy a helyenként, időnként és az adott körülmények sze-

rint változó őskeresztény hitvallási formulák egyike éppen az ApCsel 8,37: „Hiszem, hogy Jézus Krisztus az Isten Fia”.

Az apostoli kor elmúltával s a kereszténység egyre szélesebb terjedésével egy szinkretista világban, majd hamarosan a különböző eretnek tanok jelentkezése nyomán, a keresztény hitvallás is újabb és újabb elemekkel bővült, egyrészt a keresztény hitigazságok rövid összefoglalására való törekvésekből, másrészt a tévtanoktól való védekezés céljából. A hangsúly azonban egyelőre a rövidségen volt. Ezért is a hitvallást Keleten *symbolon pisteós*-nak, Nyugaton pedig *symbolum* vagy *regula fidei*-nek nevezték. Elvértve már az őskeresztény korban is előfordult a *homologia pisteós*, illetve a *confessio fidei* kifejezés, azonban a terjedelmesebb confessioik csak a Reformációt követő időkben érték el virágkorukat, amikor minden egyház — hittérítési, hitvédelmi, tárgyalási, vagy polémiai szempontból — előbb-utóbb szükségesnek érezte, hogy hittanítását nagyobb részletességgel és rendszerességgel fejtsse ki. Miután ez utóbbi hitvallásokat már nem nevezték *symbolumnak*, hanem mindig *confessionának*, részünkről se tekintessék önkényes megkülönböztetésnek, ha a *symbola fidei*-t elváltaszadjuk a *confessiones*-től. Lévéen pedig az alkalom, amelyből ezen írás megjelenik, az egyetemes kereszténység kiváltképpen *egyetemes hitvallásának*, a *nikea-konstantinápolyinak* az 1600. évfordulója, csak az őskeresztény egyház egyetemes hitvallásaival kívánunk most foglalkozni, mellőzve a középkor- és újkori protestáns, katolikus és orthodox felekezeti *confessiókat*, azok nagy száma, terjedelme és gyakran polemizáló jellege miatt. Ám ha egyszer megadatott az alkalom, tanulmányunk végén közzé kívánunk tenni — *magyar fordításban először* — egy olyan *régi orthodox hitvallást* is, amely csak püspökszenteléséknél alkalmával hangzik el, és amely éppen ismeretlensége folytán, talán érdeklődésre tarthat számot a hazai teológusok körében.

Az Apostoli Hitvallás

A három, ökumenikusként nyilvántartott hitvallás közül kétségtelenül a legrégebb a nyugati keresztényeknél ma is közhasználatú, ún. *apostoli hitvallás*. Rufinus nyomán számos más latin egyházatya is sokáig azon a véleményen volt, hogy ezt a formula *fidei*-t valóban az apostolok szerkesztették meg közösen: a tizenkét apostol adta össze a tizenkét hittételt. (Rufinus összeavarta a *symbolon* és a *symbolé* jelentését.) A hitvallás apostoli eredetét először a XV. században kezdték kétségbevonni (Laurentius Balla, Polydorus, Erasmus), és ma már aligha akad olyan teológus, aki kiállna eredetisége mellett. Kézenfekvő ugyanis, hogy ha a hitvallás valóban az apostolok közös műve volna, alighanem a jeruzsálemi apostoli gyűlésen fogalmazták volna meg, és említés történe róla az Apostolok Cselekedeteiben (15,6—29). De a legrégebb egyházatyák sem említik létezését. A IV. századi görög egyházatyák azonban már tudnak róla, *Jeruzsálemi Kyrillos* (312—386) apostolikon *symbolon*-nak is nevezi, ha nem is eredete, mint inkább az *Újszövetséghez hűséges tartalma* miatt. A hitvallás ugyanis dióhéjban foglalja össze a legfontosabb újszövetségi hitigazságokat, főleg azok számára, akik tudatlanságuk, vagy szerfeletti elfoglaltságuk miatt nem olvashatják az Írást (Jeruzsálemi Kyrillos, 5, katechézis).

Jóllehet az apostoli hitvallást nem maguk az apostolok szerkesztették meg, *ősi eredete* felől mégsem mérülhet fel kétség: szinte egyhangú a vélemény, hogy első, rövidebb formában a II. század folyamán állították össze görög nyelven. Így találjuk leírva először

Ankyrai Markellosnál (†375 körül), latinul *Mediolanumi Ambrosiusnál* (†397) és *Rufinusnál* (†410), mindkét nyelven együtt pedig I. Gergely pápa (590—604) *Psalteriumában* és *Agoston* egyik *pszeudonim* beszédében. A hitvallásnak ez a rövid formája különböző korokban és helyeken, a mindenkori adottságoknak és szükségleteknek megfelelően, egyre bővül, s a VI. század végén nyerte el végleges formáját Galliában. Mindez nem jelenti azt, hogy közben is, a keresztény ökömené különböző, főleg periférikus helyein a hitvallásnak nem lettek volna egyéb változatai is. (Már a régi, rövid formájának is három variánsa volt: a keleti, az *aquilaeai* és a római.) Itt a két legelterjedtebb (a rövidebb régít és a hosszabb újat) idézzük, az áttekinthetőség érdekében együtt, zárójelek közé téve a későbbi hitelemeket:

„Hiszek az Istenben, mindenható Atyában, (mennyeinek és földnek Teremtőjében); és a Jézus Krisztusban, az Ó egyszülött Fiában, a mi Urunkban, aki született a Lélektől és Szűz Máriától (fogantatott a Szent Lélektől, született Szűz Máriától); Poncius Pilátus alatt (szenvedett), keresztre feszítettet, (meghalt) és eltemtetett, (alászállt az alvilágba), harmadnapon feltámadt halottaiból, felment a mennyekbe, leült a (mindenható) Atya (Isten) jobbja felől, ahonnan eljövetelni élőkét és holtakat. Hiszek a Szent Lélekben, a szent (katolikus-egyetemes) egyházban, (a szentek közösségében), a bűnök bocsánatában, a test feltámasztásában (és az örök életben). Amen.”

A jelen írásunk címében szereplő kezdetleges hitvalláshoz képest a fent idézett apostoli hitvallás már határozottan *trinitárius* jellegű. Ez részben azzal is magyarázható, hogy mivel elsősorban a keresztelési szertartás céljait szolgálta, igyekezett megfelelni az Úr erre vonatkozó parancsolatának (Mt 28,19).

E hitvallásnak nemcsak a keresztelésnél volt funkciója, hanem ez volt az első próbálkozás a keresztény hitigazságok rövid *összefoglalására* is. Kétségtelen azonban, hogy egyes elemei a különböző *eretnekségek elleni védekezés* célját is szolgálták. Így pl. a *gnosztikus dualizmus* ellen szól a „mennyeinek és földnek Teremtőjében” hozzátétele. Ez ugyanakkor Hermogenés tanai ellen is fordul, aki az anyag örökkévalóságát hirdette. A Jézus istenségét támadó ebioniták és Kérinthos tévtanait utasítja vissza ez a rész: „fogantatott a Szent Lélektől”. Jézus emberi születésének hangsúlyozása viszont védekezés Basileiadés és Valentinus elképzelése ellen, mely szerint Krisztusnak csak égi teste volt, amely Márián keresztül jelent meg a világban. A „szenvedett” és „meghalt” toldalék a dokéták ellen irányul, akik szerint Krisztus csak látszólagos keresztalált szenvedett. Az „alászállt az alvilágba” az apolinaristák tévtanát cáfolja az 1Pét 3,19 alapján. Ők ugyanis azt hirdették, hogy Krisztusnak csak isteni lelke volt, amely alászállt az alvilágba, míg emberi teste a sírban nyugodott. A bűnbocsánatban való bizodalmat talán a szélsőségesen rigorózus novatiánusok elleni védekezés foglaltatta a hitvallásba.

Említettük, hogy több keleti egyházatya is nagy becsben tartotta az apostoli hitvallást, mivel híven tükrözte az újszövetségi tanítást. Mégis, a *nikea-konstantinápolyi hitvallás* megalkotása után, ennek egyetemes zsinati tekintélye folytán, az apostoli hitvallás a *keresztény Keleten szinte teljesen feledésbe merült*. Így történhetett azután, hogy az 1438/42. évi *ferara-florentiai unió*s zsinaton az orthodoxok egyik szellemi vezére, *Markos Eugenikos* ezezusi metropolita ezt jelentette ki: „Apostoli hitvallásunk nekünk nincs, és nem is ismerünk olyat”. Ezzel szemben — mint mondtuk — a keresztény Nyugaton mind a mai napig használatban van.

A nikea-konstantinápolyi hitvallás

Ez a symbolon pisteós, amely az orthodox egyházban *kizárólagosságot* élvez, az első és a második egyetemes zsinat alkotása, ami érthetővé teszi kétségbevonhatatlan *ökumenikus* tekintélyét mind Keleten, mind Nyugaton. Jóllehet az egyetemes kereszténység ez évben a 381. évi konstantinápolyi II. egyetemes zsinat 16 évszázados jubileumáról emlékezett meg, s ez az egyetemes zsinat fogalmazta meg a hitvallást annak végleges formájában, ezt a hitvallást számos nyugati szerző — tévesen — pusztán „nikeai hitvallás”-ként emlegeti. Az orthodox egyház viszont ragaszkodik a „nikeai-konstantinápolyi” jelzőhöz, és mint látni fogjuk, nem ok nélkül.

Tudjuk, hogy a keresztényüldözések századaiban az egyháznak csak korlátozott lehetőségei voltak fellépni az első tévtanok ellen, amelyek általában a vallási szinkretizmus légköréből adódtak. Az egyház ilyen védekezésének emlékeit őrzik egyebek közt az apostoli hitvallás különböző betoldásai is, amelyekről szó volt a fentiekben. Azonban a 313-ban történt emancipációja után az egyház már testületileg, a maga egészében is felvehette a harcot az akkoriban felbukkant és addig a legjobban terjedő eretnokség, az *arianizmus* ellen. Mint ismeretes, az arianizmus lényege abban állt, hogy az Isteni Igét, a Logoszt és Fiút, a Szent Háromság második személyét teremtményként fogta fel, aki valamikor, a végtelen idők folyamán jött létre, de előzőleg volt idő, amikor még nem létezett, hanem kezdete volt. Tehát végső soron nem lehet Isten.

Mivel az új világvalláson belül fellángolt dogmatikai harcok veszélyeztették a római birodalom belső békéjét is, Nagy Konstantin császár — még pogány létére — 325-ben összehívta a bithyniai Nikeába a keresztény egyház I. egyetemes zsinatát, amely hivatott volt tisztázni a Krisztus istensége körül támadt vitát. A zsinat meg is oldotta ezt a feladatát, amikor — alapul véve az apostoli hitvallásnak *Kaisareiai Eusebios* által javasolt, s az ő helyi egyházában használatos változatát, és kiegészítve azt a „*homousios*” (egylényegű) jelzővel, megalkotta az alábbi, 8 cikkelyből álló nikeai hitvallást:

„(1) *Hiszünk egy Istenben, mindenható Atyában, minden láthatónak és láthatatlanoknak Teremtőjében.* (2) *És az egy Úr Jézus Krisztusban, Istennek Fiában, aki az Atyától egyszülöttként született, vagyis az Atya lényegéből, igaz Istentől való igaz Istenben, aki született és nem teremtetett, aki egylényegű az Atyával, aki által mindenek lettek, mind a mennyek, mind a földiek;* (3) *aki miérettünk, emberekért alá szállott és megtestesült és emberré lett;* (4) *aki szenvedett;* (5) *és feltámadt a harmadik napon;* (6) *felment a mennyekbe;* (7) *és eljő ítélni élőket és holtakat.* (8) *És a Szent Lélekben. (Záradék:.)* *Akik pedig azt mondják, hogy volt idő, amikor (a Fiú) nem létezett, és nem volt mielőtt megszületett, és hogy a nemlétezőkből lett, vagy hogy az Isten Fia más hypostasis-ből vagy usiából való, vagy alkotott, változó, vagy átalakuló, azokra anathematát mond az egyetemes egyház”.*

Nem tartjuk szükségesnek itt foglalkozni a fél-arianusok közismert áthidaló kísérleteivel (*homousios*), sem az egyéb, kisebb jelentőségű tévtanokkal. Csupán a IV. század második felében feltűnt *pneumatomachos*-ok vagy *makedoniánusok* eretnokségét emeljük ki, akik most már a Szent Lélek isteni mivoltát tagadták. Miattuk hívta össze I. Theodosios császár 381-ben a kelet-római birodalom új fővárosába, Konstantinápolyba a II. egyetemes zsinatot, azzal a feladattal, hogy rögzítse a Szent Lélekről szóló orthodox tanítást. A zsinat tehát kibővítette a nikeai hitvallás 8. cikkelyét,

és ugyanakkor egyéb hittételeket is foglalt bele a maga 12 cikkelyes symbolumába, amely mind a mai napig így hangzik:

„(1) *Hiszünk egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek, minden látható és láthatatlan (dolgoknak) Teremtőjében.* (2) *És az egy Úr Jézus Krisztusban, Istennek egyszülött Fiában, aki az Atyától minden időknek előtte született; a Világosságtól való Világosságban, igaz Istentől való igaz Istenben, aki született és nem teremtetett, aki egylényegű az Atyával, és aki által mindenek lettek;* (3) *aki miérettünk, emberekért és a mi üdvösségünkért leszállt a mennyekből, és megtestesült a Szent Lélektől és Szűz Máriától, és emberré lett;* (4) *aki keresztre feszítetett miérettünk Poncius Pilátus idejében, és szenvedett és eltemetett;* (5) *és feltámadott a harmadik napon az Írások szerint;* (6) *és felment a mennyekbe, és ül az Atyának jobbán;* (7) *és újból eljő dicsőséggel, ítélni élőket és holtakat, és az Ő Országának nem lesz vége.* (8) *És a Szent Lélekben, Úrban és Éltetőben, aki az Atyától ered, akit az Atyával és Fiúval együtt imádunk és dicsőítünk, aki a próféták által szólt.* (9) *(Hiszünk) egy, egyetemes és apostoli egyházban.* (10) *Egy keresztséget vallunk a bűnök bocsánatára.* (11) *Várjuk a holtak feltámadását;* (12) *és az eljövendő örök életet. Amen.”*

Mindenek előtt hadd jegyezzük meg, hogy a 431. évi efezusi III. egyetemes zsinat, amely ezt az utóbbi symbolon pisteós-t *kizárólagosan autentikus* hitvallásként ismerte el (7. kánon. Vö.: a 692. évi Quinisexta 1. kánonját) a többes számban mondott igéket (hiszünk, vallunk, várjuk) egyes számba tette át (hiszek, vallok, várom), különös tekintettel a hitvallás elsődleges szerepére az egyéni keresztelezési szertartásban.

Miként az előző symbolonok, a nikeai-konstantinápolyi hitvallás is igyekezett *gátat vetni egyes tévtanok behatolásának* az orthodox hittanításba, tehát — a Szent Lélekről szóló hittételen kívül — még néhány *kiegészítést* eszközölt a 325. évi nikeai hitvallásban. Az Atyáról szólva, hangsúlyosan hozzátette „mennynek és földnek” ti. Teremtőjében. Védekezés volt ez a markioniták és a manicheusok dualista tanítása ellen, akik szerint a világot a gonosz Démiurgos teremtette. További kiegészítés, hogy a Fiú az Atyától „minden időknek előtte” (pro pantón tón aiónón) született, ami válasz volt Sabellios, Ankyrai Markellos, Sirmiumi Fóteinos és Eunomios tévtanaira. Ők ugyanis a Fiút időben születettnek hirdették. Miként az apostoli hitvallás, a konstantinápolyi is kiemeli, hogy Krisztus a Szent Lélektől és Szűz Máriától testesült meg. Ez egyben elutasítása annak az apolinarista tévtannak is, mely szerint az ember testből, lélekből és szellemből (értelemből) áll, Krisztusban pedig az Isteni Értelem csak az emberi testtel és lélekkel egyesült. (Korábban Apolinarios az emberben csak a testet és a lelket különöztette meg, és azt hirdette, hogy Jézusban az emberből csak a test volt, amely az Isteni Lélekkel egyesült. Ez már előszele volt a későbbi monofizitizmusnak.) Ugyancsak az apolinarizmus ellen irányul ez a Krisztusra vonatkozó hittétel: „aki keresztre feszítetett miérettünk Poncius Pilátus idejében, és szenvedett és eltemetett”. (A halált és az alvilágba való alá szállást a zsinati atyák már nem tartották szükségesnek hangsúlyozni.) S végül van a konstantinápolyi symbolonnak Krisztusra vonatkozóan még egy, addig nem ismert tétele: „és az Ő Országának nem lesz vége”. Ez — utalással a Lk 1,33-ra — cáfolja Markellos és Fóteinos tanítását, akik tagadták Krisztus örökkévaló istenemberi voltát.

Ami a Szent Lélekről szóló 8. cikkely kibővítését illeti, megállapíthatjuk, hogy a kiegészítések úgyszólván

teljes egészükben az Újszövetségen alapulnak. Az „Úr” újszövetségi alapja a 2Kor 3,17-ben található: „Az Úr pedig a Lélek, és ahol az Úr Lelke, ott a szabadság”. Az „Éltető” jelző három újszövetségi textusra is vezethető vissza: „A Lélek az, aki életre kelt” (Jn 6,63); „az élet Lelkének törvénye megszabadított téged Krisztus Jézusban a bűn és a halál törvényétől” (Róm 8,2); „a betű megöl, a Lélek pedig megelevenít” (2Kor 3,6). A Szent Lélek eredetét illetően maga Jézus mondta, hogy „az Atyától származik”. (Jn 15,26) — Hadd jegyezzük meg itt mellékesen, hogy a Jn 15,26-ban és a konstantinápolyi hitvallásban szereplő „ekporeuesthai” igének a magyarban inkább az „ered” ige felel meg, mintsem a „származik”, mivel az első közelebbi kapcsolatot fejez ki. Az „ered” tehát jobban adja vissza a Lélek közvetlen „kijövetelét” az Atyától, míg a „származik”, ha nyelvérzékünk nem csal, bizonyos áttételességet sejtet. — Az „akit az Atyával és Fiúval együtt imádunk és dicsőítünk” (eredetiben part. praes. pass. acc.: „symproskynumenon kai syndoxazomenon”) keltezőképpen fejezik ki a Szent Lélek egyenlőségét, *egylényegűségét* a Szent Háromság másik két személyével, anélkül, hogy újra használná a sok vitát okozott „homousios” kifejezést. Végül a Szent Lélek szólását a prófétákon keresztül a zsinati atyák nyilván a 2Pét 1,21-re alapozták: „sohasem ember akaratóból származott a prófécia, hanem a Szent Lélektől indítatva szólaltak meg az Istentől küldött emberek”. Persze, ennek a hittételnek megvan az ószövetségi megalapozottsága is (Ézs 61,1).

A Rómában egyidejűleg üléselő zsinathoz küldött levelükben a konstantinápolyi zsinati atyák már „az Atya és Fiú és Szent Lélek egy istenségéről, hatalmáról és *lényegéről*” írnak, „három tökéletes hypostasisban, vagyis három tökéletes személyben”, anélkül, hogy „lényegük, természetük, istenségük a nem-teremtett, *egylényegű* és örökké együtt létező Háromságon belül megoszlanék”.

A 9—12. cikkelyek, amelyeket a 325. évi nikeai zsinati atyák mellőztek, újra bekerültek a konstantinápolyi symbolonba az apostoli hitvallásból.

Mint ismeretes, az egész orthodox egyház ezt a 381. évi, nikea-konstantinápolyinak nevezett hitvallást használja kizárólagosan és változatlan formájában mind a keresztlési szertartásban, mind a liturgiában. Nyugaton viszont, az arianizmusnak egy későbbi, hispániai fellobbanása ellen az egyház úgy védekezett, hogy — a Fiú Isten tekintélyét, istenségét hangsúlyozni akarván — a nikea-konstantinápolyi hitvallást a VI. században úgy módosította, miszerint a Szent Lélek az Atyától és Fiútól (*Filioque*) ered. Ez a Hispániában keletkezett és két toledói helyi zsinaton elfogadott új tanítás először a frank birodalomban terjedt el, Itáliába pedig jóval később szivárgott be, úgyhogy maga Róma is hivatalosan csak 1014-ben tette magáévá. A Filioque körül az 1054. évi nagy egyházszakadás idején, majd az újraegyesülési kísérletek során is (XIII—XV. sz.) éles viták folytak a keleti és a nyugati teológusok között. Jelenleg azonban, az ökumenizmus korában, különös tekintettel az arianus veszély megszűnésére, a Filioque kérdése háttérbe szorult. Sőt, bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a Filioque tanát az egész nyugati kereszténység előbb-utóbb el fogja vetni. Adatok vannak arról, hogy az *anglikánok*, az orthodoxokkal folytatott ökumenikus párbeszéd eredményeképpen már kihagyják a hitvallásukból. A konstantinápolyi II. egyetemes zsinat 1600. évfordulója alkalmából maga II. János Pál pápa kétszer is *Filioque nélkül* idézte a nikea-konstantinápolyi hitvallást. A Reformáció egyházai pedig (legjobb tudomásunk sze-

rint) a Filioque kérdésének általában eddig sem tulajdonítottak különösebb jelentőséget.

Ezek szerint, a nikea-konstantinápolyi hitvallás a legszilárdabb és legmegbízhatóbb *küinduló pontnak* ígérkezik a keresztény hitegység visszaállítására irányuló *ökumenikus párbeszéd*ekhez. Nemcsak azért, mert — leszámítva a nem jelentős lélekszámú antitrinitáriusokat — az egész egyetemes kereszténység elfogadja, magáénak vallja, hanem azért is, mert ez az egyetlen hitvallás, amelyet *egyetemes zsinat* alkotott meg és hagyott jóvá.

A nikea-konstantinápolyi hitvallás ökumenikus jelentőségét hűzta alá az a nagyszabású *teológiai szeminárium*, amelyet kiemelkedő orthodox, katolikus és protestáns teológusok tartottak ez évi április 29. és július 5. között a Konstantinápolyi Patriarchátus Chambésy-ben (Svájc) működő Orthodox Központjában, kizárólag a II. *egyetemes zsinatról és hitvallásának különböző aspektusairól*. A szeminárium a következő fő témát tűzte ki az eszmecsere tárgyául: „A II. *egyetemes zsinat jelentősége és időszzerűsége a jelenkori világban*”. A fő témát ötféle szemszögből közelítette meg: 1. a zsinat történelmi-dogmatikai körülményei és feltételei; 2. a zsinat által megfogalmazott hitvallás; 3. a hitvallás pneumatológiai problematikája. különös tekintettel a Filioque tanára; 4. a zsinat kánonjogi problematikája, különös tekintettel a konstantinápolyi püspök privilégiumait megállapító 3. kánonjára; 5. a nikea-konstantinápolyi hitvallás jelenkori problematikája, azaz elfogadhatósága és alkalmazhatósága korunkban. Lehetőség volt további kérdések szempontok megvilágítására is.

A jelen tanulmány keretei nem nyújtanak lehetőséget a több mint két hónapig tartó tanácskozáson elhangzottaknak nemhogy ismertetésére, de még pusztán vázolására sem. Az Orthodox Központ „*Episkepsis*” c. könyvmatosa is csupán rövid ismertetést közöl az előadásokról és a hozzászólásokról, de az is egy teljes külön számot tölt ki (256/81.), 25 sűrűn gépelt oldalon. Egy dolgot azonban feltétlenül ki kell emelnünk: szinte valamennyi előadó és hozzászóló *kizárólagos jelentőségűnek* értékelte a nikea-konstantinápolyi hitvallást mind egyház- és dogmatörténetileg, mind pedig a jelenkori ökumenikus párbeszéd kilátásai szempontjából.

A Quicumque (symbolum pseudo-athanasianum)

Nagy Athanasios alexandriai érsek (295—373) neve alatt maradt fenn eredetileg latin nyelven (ezért is közismert elnevezése latin textusának kezdő szava: Quicumque) és kizárólag Nyugaton egy hosszabb hitvallás. Tekintettel közismertségére, továbbá pseudo-ním jellegére, s végül nem-ökumenikus jellegére, nem kívánunk vele itt részletesebben foglalkozni, szószertint idézésétől is eltekintünk.

Elsőként *Gerhard Vossius* mutatta ki 1642-ben, hogy a hitvallás nem lehet a nagy alexandriai egyházfő műve, s azóta sem merült fel kétség afelől, hogy későbbi alkotás. Stílusa erősen elüt Nagy Athanasios stílusától, tartalma pedig sok tekintetben *Agoston* triadológiájára emlékeztet. Továbbá olyan teológiai kérdéseket érint (a Fiú egy személye és két természet), amelyek csak az V. században jelentek meg a keresztény teológiában. Nem hanyagolható el az a tényező sem, hogy a hitvallásból hiányzik az Athanasios által kiváltképpen kedvelt „homousios” kifejezés. A hitvallás latin és egyes görög textusaiban előforduló Filioque sem szól a hitvallás eredetisége mellett, bár

lehet későbbi betoldás is. Egyébként Nagy Athanasios sohasem érezte szükségét annak, hogy ő maga külön hitvallást fogalmazzon meg. Olyannyira nem, hogy az antióchiaiakhoz 362-ben írt „tomos”-ában (Migne PG 26. p. 795—810.) hangsúlyozza, hogy a nikeai symbolon után minden egyéb hitvallás fölösleges és káros. A Quicumque hitvallás először az V. századi *Caesarius Arles-i* püspöknél fordul elő, majd a VI. században *Venantius Fortunatus*-nál. Keleten a XI. századig teljesen ismeretlen volt. Szerzőjének kiléte mindmáig tisztázatlan; csak annyi látszik bizonyosnak, hogy a Quicumque először Galliában tűnt fel, valószínűleg az V. század vége felé, majd onnan terjedt át Hispániába, Germániába, Angliába, s végül a X. század táján jutott el Rómába is, ahol azután nagy becsben tartották és a templomokban énekelték.

A symbolum pseudo-athanasianum rövid bevezetés-sel kezdődik, amely így szól: „Aki üdvözülni akar, mindenek előtt meg kell őriznie a katolikus (=egyetemes) hitet, melyet ha nem tart meg épen, csorbítatlanul és kétkedés nélkül, örökké elkárhozik”. Ezt követően a hitvallás részletesen és teljesen orthodox módon fejti ki előbb a Szent Háromság tanát, majd a krisztológiai tanítást, különös tekintettel Krisztus két természetére. A korábbi hitvallásoknál részletesebben szól az Utolsó Ítéletről is, s végül a bevezetéshez hasonlóan, de annál valamivel rövidebb epilógussal fejeződik be: „Ez a katolikus (=egyetemes) hit, melyet ha valaki nem hisz hűséggel és szilárdsággal (fideliter firmiterque), nem üdvözülhet”.

Jóllehet a symbolum pseudo-athanasianumot általában az ökumenikus hitvallások közé soroljuk, fentebb már kifejtettük, miért nem tartjuk szükségesnek jelen tanulmányunkban bővebben foglalkozni vele. Engedtessék meg viszont, hogy helyette itt, magyarul első ízben, egy kevésbé ismert orthodox hitvallást publikáljunk.

Az orthodox püspökszentelési hitvallás

Az orthodox egyházban a püspökszentelés — akár csak a diakonus- és papszentelés is — az eucharisztiai liturgia keretén belül történik, mégpedig viszonylag az istentisztelet elején, az újszövetségi perikópák felolvasása előtt. A többi hierarchiai fokozat jelöltjeitől eltérően, csak a püspökjelölt köteles közvetlenül felszentelése előtt — sajátkezüleg le is írta — hitvallást tenni, válaszolva a felszentelést vezető főpap meghatározott kérdéseire. (Tudni kell, hogy az orthodox kánonok értelmében püspököt csak több főpap együttesen szentelhet fel, legalább kettő. Mint minden orthodox templomi szertartásnak, a püspökszentelésnek is egy előljárója, vezetője van.)

Az első kérdésre a püspökjelölt a *nikea-konstantinápolyi hitvallást* mondja el, amint azt fentebb idéztük.

A második kérdés *triadológiai* jellegű, s erre a jelölt az alábbi textust olvassa fel:

„Hiszek egy Istenben, aki három személyre oszlik: az Atyára, a Fiúra és a Szent Lélekre; oszlik — mondom — a tulajdonságaira nézve, osztatlan azonban lényege tekintetében; mert az egész Háromság ugyanaz, és az egész Egység ugyanaz. Egység a lényege, természete és alkata szerint; Háromság a tulajdonság és megnevezés szerint; ugyanis az elsőt Atyának, a másodikat Fiúnak, a harmadikat pedig Szent Léleknek nevezzük. Az Atya nem-zületett és kezdet nélkül való, mert nincs Nálánál idősebb semmi; mert Ő (mindenkör) létezett és mindenképpen Isten volt; kezdet nélkül való pedig, mivel létét nem mástól vette, hanem

önmagától. Hiszem még, hogy az Atya ősoka a Fiúnak és a Léleknek: a Fiúnak szülője, a Szent Léleknek pedig kibocsátója. Mindazonáltal semmiféle elkülönülés vagy elidegenedés nem észlelhető (köztük), csupán a hypostatikus tulajdonságok különbözősége; mert az Atya szüli (nemzi) a Fiút, és kibocsátja a Szent Lelket; a Fiú egyedül az Atyától születik, és a Szent Lélek az Atyától ered. Így tehát az Atyát a Fiú és a Lélek egyedüli kezdetének és ősoának ismerem el; a Fiút pedig időfeletti és meghatározhatatlan kezdetnek mondom; nem a teremtmények kezdetének, mintegy első-teremtettnek, aki elsőseget visel azok között; — *apage!* — ez az ariánusok elvetemült esztelensége. Ugyanis az a hírhedt (Areios) káromolta teremtménynek a Fiút és a Szent Lelket. Én azonban a Fiút kezdetnek mondom a kezdet nélkül Valóból, hogy ne két kezdet fogadtassék el. És a Fiú kezdetével együtt való a Szent Lélek, mivel ugyanakkor és együtt veszik létüket az Atyától mind a Fiú, mind a Szent Lélek; az egyik születés, a másik kibocsátás révén, mint mondtam volt. És sem az Atya nem különül el a Fiútól, sem a Fiú a Lélektől, sem a Szent Lélek az Atyától és a Fiútól; hanem a teljes Atya benne van a Fiúban és a Szent Lélekben, és a teljes Fiú az Atyában és a Szent Lélekben, és a teljes Szent Lélek az Atyában és a Fiúban; mert megosztva egyesülnek, és egyesülve oszlanak meg. Vallom még, hogy az Isten Igéje, aki együtt örökkévaló az Atyával, időfeletti, korlátlan, körülhatárolhatatlan, leereszkedik a mi természetünkhöz, és magára veszi az egész megalázott, elbukott embert az egyedül feddhetetlen és tiszta Szűz szepőlöten és szűzi véréből, hogy az egész világnak üdvösséget és kegyelmet ajándékozzon a saját könyörületéből. És megtörtént a természetek hypostasisa szerinti egyesülés; nem apránként, a tökéletesedő Kisdédben való adalékok formájában, sem az egyesült és összetalálkozott természetek keveredése, összezavarodása, elegyedése folytán, sem úgy, hogy az Emberben később jelent meg az Ige, s így az egyesülés viszonylagos, ahogyan az istengyűlölő és judaizáló gondolkodású Nestorios hirdette; sem értelem nélkülinek és lélek nélkülinek nem (fogadom el a Fiút), követve a valóban értelem nélküli Apolinariost; ő ugyanis azt fecsegte, hogy (a Fiúban) elegendő az értelem helyett az Istenség. Én azonban tökéletes Istennek és tökéletes Embernek vallom Őt, aki egyszerre test és Isten Igéje; lelkes test logikus és értelmes lélekkel, aki az egyesülés után is megtartotta Istenségének minden természetes felsőbbrendűségét, kinek sem Istenségében, sem emberségében nem történt fordulat az Igéhez való vegyítetlen kapcsolata miatt, aki egy összetett hypostasist hordoz, két természettel és cselekvéssel, amely üdvözíti azokat, akikből és akik között volt Ő maga, az egy Jézus Krisztus, a mi Istenünk, akiben két természetes és nem vált akarát van. Tudnivaló pedig, hogy mint Isten — mondom — testileg szenvedett, de Istensége testileg egyáltalán nem volt sérthető, sem meg nem sérült. Vallom még, hogy a bűn kivételével vállalta minden bajunkat, amely a mi természetünkhöz jár, amilyen az éhség, a szomjúság, a fáradtság, a könny és a többi hasonló; de ezek Őbenne nem kényszerből jelentkeztek, mint mibenünk, hanem az Ő emberi akaratóból, amely az Ő isteni akarát követte; mert akarva éhezett, akarva szomjazott, akarva fáradt el, akarva halt meg. Meghal tehát, elfogadva a miérettünk való halált, miközben Istensége sértetlen marad. Mert Ő, aki magára vette a világ bűnét, nem volt alávetve a halálnak, hanem csak azért (halt meg), hogy minket valamennyiünket kiragadjon a halál telhetetlen markából, és tulajdon vére által az Ő Atyájához vezessen bennünket, s emberi testével megtámadva a halált, az

összeomlik, és kiszabadulnak onnan az igazak időtlen időktől fogvatartott lelkei. És miután feltámadt halottaiból, negyven napig a földön együtt mutatkozott tanítványjaival, majd felvitetett a mennybe, s az Atya jobbára ült. Az Atya jobbát nem helyileg vagy leírhatónak mondom, hanem Isten jobbán az Ő kezdet nélkül és öröktől fogva való dicsőségét értem, melyet a Fiú az emberré létele előtt birtokolt, és amely megtestesülése után is az Ővé volt. Hódolat illeti az Ő szent testét az Ő Istenségével együtt, anélkül, hogy a Szent Háromság ezáltal hozzáadást kapna; — távol álljon! — Ugyanis a Háromság az Egyszülött egyesülése után is Háromság maradt, miközben az Ő szent teste elválaszthatatlanná lett Tőle és megmarad Ővele mindörökké. Mert azzal együtt jön majd el itélni élőket és holtakat, igazakat és bűnösöket; s az igazakat megjutalmazza erényes cselekedeteikért a Mennyegek Országával, amelyért itt fáradoztak; a bűnösöket pedig örök kínokra kárhoztatja és a gyehenna meg nem szűnő tüzére, melynek megtapasztalásától mentesüljünk mindannyian; ellenben részesei legyünk a megígért tisztaságos javaknak, Krisztus Jézusban, a mi Urunkban. Amen.”

A harmadik kérdés és a hitvallás rá válaszoló része tülnyomórészt krisztológiai tartalmú:

„Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennyeinek és földnek, minden látható és láthatatlan (dolgoknak) Teremtőjében, aki kezdet nélkül való és nemszületett, viszont természetes kezdete és ősoka a Fiúnak és a Léleknek. Hiszek az Ő egyszülött Fiában is, aki Őtőle kifolyhatatlanul és időtelenül született, aki Ővele egylényegű és aki által mindenek lettek. És hiszek a Szent Lélekben, aki az Atyától ered, akit Vele együtt illet a dicsőség, mint együttesen örökkévalót, együtt trónolót és egylényegűt és egyvéleményűt, és a teremtés Alkotóját. Hiszem, hogy ennek a lényegfeletti és életet fakasztó Háromságnak egyike, az egyszülött Ige, leszállt a mennyekekből miérettünk, emberekért és a mi üdvösségünkért, megtestesült a Szent Lélektől, és a Szűz Máriától emberré lett, vagyis tökéletes emberré vált, miközben Isten maradt, semmit sem változtatva meg vagy alakítva át isteni lényegéből a testtel való közösség miatt, hanem változás nélkül vette magára az embert, abban állta ki a szenvedést és a keresztest, de isteni természetére nézve minden szenvedéstől mentesen. És feltámadt a harmadik napon halottaiból, és felment a mennyekbe, és leült az Isten és Atya jobbja felől. Hiszem még az egy, katolikus (=egyetemes) és apostoli egyház hagyományait és magyarázatait Istenről és az isteni dolgokról. Egy keresztséget vallok a bűnök bocsánatára. Várom a holtak feltámadását és az eljövendő örök életet. Vallom továbbá az emberré lett Ige egy hypostasisát, egy és ugyanazon Krisztust hiszem és hirdetem, emberré létele után két akarattal és természettel, aki üdvözíti azokat, akik között volt és akikből származott. Következőképpen két akaratot is fogadok el (Öbenne), mindegyik természetének a saját akaratát, mely megtartotta a saját cselekvését. Hódolója vagyok áttételesen, de nem imádatserűen Krisztus, a tisztaságos Istenanya és minden szentek istenes és tisztéletreméltó ikonjainak, s a tisztélettel azok ábrázoltjaira származtatom át; azokat pedig, akik ettől eltérően vélekednek, mint idegenül gondolkodókat elutasítom. Anathemát mondok Areiosra és a vele hasonérzelműekre és esztelen tévtanának követőire; Makedoniosra és a köréje (csoportosultakra), akiket helyesen neveztek el pneumatomachos-oknak (Lelket támadóknak); úgyszintén Nestoriosra és a többi hereziarchára, és elutasítom követőiket, és anathemát mondok rájuk, és fennen hir-

detem ki nagyerejű szóval: minden eretnekre szálljon anathema! Valamennyi eretneken anathema legyen! A mi Nagyasszonyunkat, az Istent szülő Máriát pedig főképpen és igaz módon olyannak vallom és hirdetem, mint aki testileg szülte a Háromság egyikét, Krisztust, a mi Istenünket. Ő (Mária) legyen nekem segítőm, védelmem és oltalmam életemnek minden napján. Amen.”

A fenti püspökszentelési hitvallás keletkezési időpontját illetően nem sikerült megbízható adatokra szert tennünk; erről valamennyi felhasznált forrásunk hallgat. Az egyetlen megtalált adat az, hogy a szláv nyelvű főpapi euchologionokba a hitvallás — görög példa nyomán — először 1752-ben került be. (Mirkovics, Prav. Lit. II. köt. 123. old.) Ez a körülmény azonban nem döntő jelentőségű, hiszen a különböző nyelvű orthodox liturgikus könyvek között egyéb eltérések is sűrűn előfordulnak még ma is. Így tehát a szláv nyelvű euchologionokba történt késői bevezetése nem zárja ki jóval korábbi használatát a görög ajkú egyházakban. Maga a hitvallás túlnyomó részt a triadológiát és a krisztológiát boncolgatja, és dogmatörténetileg csak a képrombolás koráig (726—843) jut el. Ebből arra kell következtetnünk, hogy még az 1054. évi nagy egyházszakadás előtt alakulhatott ki. Alátámasztja ezt a feltevést az a körülmény is, hogy míg a régebbi, IV—V. századi eretnek tanokat és hirdetőiket keményen támadja, említést sem tesz a Filioque-ról, a Purgatóriumról és egyéb, Nyugaton keletkezett hittételekről, amelyek pedig közvetlenül az egyházszakadás előtt és utána is sokáig botránykövek voltak a keleti orthodox teológusok számára. Korábban azonban (VIII—IX. sz.) ezek a nyugati hittételek — jóllehet már megvoltak — nem idéztek elő élesebb összeütközéseket a keleti és a nyugati teológusok között. A hitvallás keletkezési időpontjával kapcsolatosan, természetesen, csak akkor mondhatnánk biztosabb véleményt, ha lehetőségünk volna hozzájutni a rendelkezésünkre állóknál régibb kiadású euchologionokhoz, középkori kéziratos kódexekhez.

Mellőzve a hitvallással kapcsolatos további találgatásokat, valamint a hitvallás legvázlatosabb elemzését is, csak annyit szeretnénk megjegyezni, hogy *három tagozódását* egyes liturgikusok a következő páli igékre vezetik vissza: „A kézzátételt ne siesd el senkinnél” (1Tim 5,22). Egyébként nem csak a rövidiségre való törekvésük miatt tartózkodunk a püspökszentelési symbolon pisteós részletes elemzésétől, hanem ezen hitvallás korlátozottan ökumenikus jellege miatt is.

*

A keresztény egyházak között napjainkban fáradhatatlanul folynak a dogmatikai, liturgikus és kánoni egység visszaállítására irányuló párbeszéd. Nem egyszerű és nem könnyű munka ez, hiszen a kétévezredes múlt nem volt mindig közös és egyforma, s így a hitvités fejlődés is mindenütt más-más módon, más-más körülményektől befolyásoltatva ment végbe. Erről tanúskodnak egyebek közt a kisebb könyvtárat kitevő, különböző későbbi felekezeti hitvallások, konfessziók is.

Ilyen körülmények között talán nem céltalan azokból a rövid, egyszerű és egyértelmű hitvallásokból kiindulni, amelyeket még az osztatlan, egyetemes kereszténység fogadott el. És minden felbukkanó akadály, nehézség esetén együtt, közösen, imádságos bizakodással vissza-visszatérni az első, biblikus keresztelési formula fidei-hez: „Hiszem, hogy Jézus Krisztus az Isten Fia.”

Berki Feriz

Ch. *Andrutsos*: Symboliké ex epopséas orthodoxu. Athén, 1930. — D. S. *Balanos*: Patrologia. Athén, 1930. — B. K. *Stefanidés*: Ekklesiastiké Historia. Athén, 1948. — P. N. *Trempelas*: Dogmatiké tes Orthodoxu Katholikés Ekkliásias. III. köt.

Athén, 1961. — N. *Milas*: Pravoszlavno Crkveno Pravo. Belgrád, 1926. — *Berki F.*: Kánonok Könyve. I. köt. Budapest, 1946. — L. *Mikrovics*: Pravoszlavna Liturgika. III. köt. Belgrád, 1926. — *Euchologion to mega*. Velence, 1778. — *Euchologion to mega*. Velence, 1851. — *Berki F.*: Az orthodox kereszténység. Budapest, 1975. — Thréskeutiké kai Ethiké Enkyklopaideia. III., V., XI., XII. köt. Athén, 1963–68.

Bencés szellem és ökumenizmus*

„Aranyhíd” Pannonhalma és Debrecen között

Az eredetileg nekem szánt tárgyat (*Kelemen Kriosztom* a Pannonhalma és Debrecen közti „aranyhídon”) csak tágabb keretben, s röviden tudom ismertetni, mivel boldogult főapátunk (1933–1950) egész levelezése a Gestapo által 1944 vége felé a lakosztályában tartott házkutatással kapcsolatban tűz martaléka lett.

A bencésrend szellemi-lelki alkata

Ennek foglalatát nagymúltú intézményük, a Debreceni Református Kollégium falán hatalmas betűkkel olvashatjuk: ORANDO ET LABORANDO, magyarul: Imádkozzál és dolgozzál. Ezt rendünk jelszavaként szokták emlegetni, s ez tartalmilag igaz is, bár eredete a Szent Benedek alapítása előtti időre nyúlik vissza. Az imádság, pontosabban *a közös imádság adja meg rendünk szellemének legfontosabb s legkifejezőbb kegyelmi távlatát*. Szent Benedek rendszabályában a legnyomatékosabban meghagyja, hogy — az istenszolgálat iskolájához méltó módon — az istentiszteletet, pontosabban a közös imádságot illeti meg a semmivel félre nem szorítható első hely: *Operi Dei nihil praeponatur*. Rendünk ennek megfelelően kifejezetten liturgikus közösség mind a nyilvános istentisztelet, mind a közös zsolozsmázás szempontjából. Breviáriumunkat jellemzi az erős bibliai központúság, azaz a zoltárok hetenkinti ismétlődése és a Szentírás könyveinek éves keretben történő elimádkozása. Közös imádságunk másik jellemzője a szentatyák írásainak uralkodó alkalmazása és a korai középkor íróinak nagybecsülése. Újabbkori anyag csak ritkán, elsősorban a II. Vatikáni Zsinat után került be zsolozsmáskönyvünkbe.

Az imádság után *a második helyet a munka foglalja el*, mégpedig a testi és szellemi-lelki tevékenység egyaránt az egyes tagok színvonalához és elfoglaltságához mérten. A történeti fejlődés folyamán az eredetileg egységes munka fogalma bizonyos mértékben megváltozott. De nem hunyhatunk szemet ama hatalmas benedeki kezdeményezés előtt, hogy a dolgozó testvéreknek is a lectio divina, azaz a lelkiolvasmány keretében *naponta 3–4 órát kellett olvasásra és eszmélődésre fordítani*. Ez a magas követelmény igen nagy jelentőségű a koraközépkori művelődés előmozdításában. De társadalmi szempontból is fontos jelenség a testi és szellemi munka kiegyenlítése és képviselőinek az emberi méltóság megbecsülése alapján történő békés együttélése.

Az imádságnak és a munkának az előbbieken kifejtett magas színvonalú valóra váltása csak nagyon igényes szellemi-lelki magatartás, fegyelem és áldozatosság által lehetséges. *Ezt a lelkiületet a szerzetesi fogadalmak alapozzák meg és tartják fenn*. Az enge-

delmesség, a szegénység és a szűzesség fogadalma mellett Szent Benedek Atyánk hangsúlyozottan megkívánja a helyhez kötöttség fogadalmát. A fogadalmaknak igen nagy szerepük van a szerzetesi személyiség kegyelmi kialakulásában s a hivatásbeli hűség megőrzésében. *Általuk kifejlődik a földi kötelekektől többé-kevésbé függetlenné vált ember*, megnő a lelki szabadság igénye és megtartásának lehetősége, elviselhetővé válik az engedelmesség, a szegénység és a szűzesség időnkint mázsásnak tűnő terhe, természetfölötti szentesítést nyer a sorozatosan jelentkező lemondásoknak, áldozatoknak értelme. A fogadalmak egyrészt biztos keretei a szabad belső fejlődésnek, másrészt védőkötélékei mindennemű szabadosság, szenvedély, nyugtalanság, kapkodás, ingadozás, csábító káprázatok és kísértések ellen. *Korunkban különösen áldásos kötelezettség a helyhez kötöttség (stabilitas loci) fogadalma*. Mert járványszerűen terjed a ziláltság, a hajszá, az örökös utazgatás, az esztelenségig fokozott sebesség igénye és gyakorlása. Mindezt betetőzi a gépkocsi szertelen bálványozása. Ezzel az országútra összpontosuló életalakítással szükségképpen együttjár a nyugtalanság, a figyelmi károsodás, a személyiség összhangjának megbomlása, a véredények és a szív romlása, az idegrendszer kimerülése, a belső egyensúly megingása, az önzés és a támadó ösztönök, az agresszivitás uralma.

A szerzetesi személyiség alakításának nagyon jelentős tényezője a megfelelő környezeti hatás. Ennek külső biztosítását szolgálja a monostorok elhelyezkedése a tájban, a természeti keretnek igen gondos és bölcs kiválasztása, a természet és az ember kiegyensúlyozott kapcsolatának megteremtése. Ehhez járul *a belső biztosítás legfontosabb tényezője, a csöndhallgatás (silentium)*, amelynek rendszabályunk külön fejezetet szentel. A benedeki lélek a csönd ölében ringatózik, s a végtelenség vágya, szelid öröme, nyugalma, istenes békéje, kegyelmi csókja tölti el a szemlélődés boldogító kincseivel. Mostani előadásommal kapcsolatban először laktam református intézményben. Örömmel állapítottam meg, hogy a sok résztvevő ellenére a nappali, s még inkább az esti és éjjeli órákban kolostornak is díszére váló csönd uralkodott a nagy házban. Úgy éreztem magam, mintha otthonomban lennék.

Magától értetődik, hogy a szellemi-lelki életalakítás ismertettett tényezői *nagy történeti hatással voltak* elsősorban a rendi, de következményeiben *a világi társadalom fejlődésére is*. Szent Benedek rendszabálya nem ismer központosítást, ellene van mindennemű eltömegesedésnek, ismeretlen homályba süllyedő névtelenségnek, gépies és hajszolt munkának, minden falanszteri robotolásnak. Kis közösségeket alapított, legföljebb 12 taggal. *Kolostori család lebegett szeme előtt*, amelynek feje a közösség atyja, az apát (abbas). Minden a kis közösség együttesében folyt le, az imádságtól s a munkától az étkezésig és alvásig. *Rendalaptónk a következetes belső szabadság és egyenlőség*

* Elhangzott előadásként a Református Egyház Doktorok Kollégiuma Egyháztörténeti Szakosztályának 1981 augusztusában tartott ülésén.

híve. Elutasít mindenemű származásbeli, faji, műveltségi megkülönböztetést, szabadválasztáson alapuló életrendet teremt. De ellensúlyként kívánja az egykező, tekintélyi, elsősorban azonban atyai vezetést a társak választotta apát személyében. De ezt mindenben kiegyensúlyozza a dékánok és a széniorok tanácsainak kötelező meghallgatása. A rendszabály lelkére köti az apátnak, hogy „megfontoltan és igazságosan rendezzen el mindent, istenfélelemmel és a Regula megtartásával cselekedjék”. Így kerül összhangba a tekintély és a szabadság, a hatalom és a beleszólás, a parancs és az engedelmesség szempontja. Csak ekként őrizhető meg a testületben a béke, bizalom, megértés és szeretet szellemében végzett derűs, eredményes munkálkodás és nagyobb súrlódásoktól mentes testvéri együttélés.

Az „aranyhíd” egyik pillére: Pannonhalma

Magyar földön a bencés élet első tűzhelye és mindmáig legfontosabb központja a Bakony hullámos előterének egyik magaslatán „mint drága ékszer aranykoszorúban” emelkedő Szenthegy ezeréves kincse, koronája, Szent Márton monostora, Pannonhalma. A látogatót első élményként a *hatalmas távlatok szépsége* igézi meg: 14 egykori vármegye területét tekinti át a mostani határon innen és túl, közvetlen környezetét pedig a Kisalföld termő tábláinak üde színei ékesítik. A megtelepedés idején (996) természetesen itt csaknem mindent erdő borított, hiszen a Dunántúlnak egykor háromnegyed részét fődte. Ebből az őstermészeti térszínből ásták ki őseink ezt a most mintaszerűen megművelt földet.

A nagyszerű földrajzi távlatl versenyre kel a hazánkban ritka *történeti folytonosság ezeréves szemhatára*. Nagyon kevés hazai táj és intézmény vetekedhetik az állandóságnak ezzel a töretlenségével, amelyet csupán 53 év szakított meg (1586—1639), amikor Győr elővédjeként csak kisebb katonai egységnek volt ott-hona. Az 1225-ben a királyi pár jelenlétében fölszentelt templom sikeresen állta a tatárok ostromát. A védekezés főhelye a bal oldali mellékhajó fölötti „gyilokfolyosó” volt, ahonnan kő- és szurokáradatot zúdítottak a támadókra. A törököknek viszont sikerült elfoglalniok (1594), de nem hosszú időre. Az akkor immár csaknem négy évszázados boltozat jól kibírta a fölgyújtás keltette veszedelmet. Villámok és tűzvészek ismétlődő csapásai után 1944—45-ben volt az utolsó, jól végződött próbatétel, amikor a „Vár” ezek maradandó menedéke lett.

Pannonhalma a változó történeti viszontagságok közepepe mint az Úr hegyre épült városa a benedeki békét, imádságot és a megszentelt munka tiszteletét sugározta a környező falvak népének sokat szenvedett szívébe. Ennek a küldetésnek kifejezője a *főapátság címere*, amely kovácsoltvasból kialakítva a külső kapu fölött díszlik, és színes domborműként ékesíti a belső bejáratot: egyik oldalán a PAX jelszót mutatja öt piros szívvvel, a másik oldalon Szent Márton püspököt, a főapátság védőszentjét látjuk pásztorbottal egy szerzetes és egy angyal között, a békén és szereteten alapuló, tekintélyi vezetéssel és fensőbb pártfogással ötvözött lelki közösség kifejezéseként. Ezt a szelíd eszményt hirdeti a *főapátság zászlója* is, amely fehér és kék színével a lelki tisztaság s a felhőtlen béke lobogója.

Pannonhalma szellemével kapcsolatban ősi bazilikánkon kívül még röviden meg kell emlékeznem *történeti érzékünk és tudományos törekvéseink két legnagyobb díszéről*: páratlanul értékes levéltárunkról és pompás külsejű hatalmas könyvtárunkról. A királyság első két századból fennmaradt okleveleknek egy hí-

ján a fele van birtokunkban, és párját ritkítja legrégebb okleveleinknek a tatárjárás előtt készült másolatait tartalmazó Liber Ruber. De a levéltári értékeink gondos megőrzésénél is csodálatosabb ezek földolgozása, 14 nagy kötetből álló *rendtörténetünk*, amelyet hazai viszonylatban történeti monográfiáink s világvizonylatban a szerzetesi történetírás területén a tiszteletreméltó első hely illet meg.

Könyvtárunkat és gyűjteményeinket az 1786-i föl-oszlatás legrégebb értékeitől fosztotta meg, s a gyűjtést egészen előről kellett kezdeni. Középkori kincseink idegen gyűjteményekbe kerültek vagy elkótyavetyélődtek. A XIX. század elején megindult, s folyamatosan folytatódott veszendőbe ment művelődési és művészi állományunk pótlása, még pedig olyan sikeresen, hogy a század végére könyvtárunk a legnagyobb hazai könyvtárak mellé küzdötte föl magát, képtárunk pedig a régi mestereket illetőleg az esztergomi után a hasonló vidéki gyűjtemények élére került. Említésre érdemes még, hogy tanárképző főiskolánknak a múlt század 80-as éveiben történt állami elismerése következményeként könyvvállományunknak az egész emberi művelődést átfogó sokoldalúsága nagymértékben gazdagodott.

Kelemen Krizosztom, a nemzeti egység és a keresztény testvériség főpapja

Az ember sorsa evilági kialakításának meghatározói: az átöröklés, a környezeti hatások és a személyes közreműködés. A környezet természeti és lelki, szellemi jellegét az előzőkben részletesen kifejtettem, most a származásbeli adottságok és az egyéni alkat ismertetésére kerül a sor. Kelemen Krizosztom magyar szülőktől született a Zala megyei Hahóton 1884. január 10-én. Édesapja uradalmi kovács volt, de őt korai halála miatt már nem ismerhette. Édesanyja négy félárvaját nagy szegénységben nevelte föl. A jövendő főapát keresztneve (Ferenc) és szerzetesi neve (Krizosztom) találóan kifejezi bontakozó egyéniségének két jellegzetes tulajdonságát: a *Gondviselésre hagyatkozó derűs, szulférenci szeretetét, zenélő szívét s minden élőlényt átölelő, istápoló odaadását; továbbá lelkes, élményszerű, arany-szájú igehirdetését*.

Krizosztom főapát (1933—1950) középtermetű, sovány, testileg s különösen idegzetileg törekeny férfi volt. Szürkés-kékes szemében *fiatalos lelkesedés, nemes becsvágy és őzikés félnétség* csillogott, de igen sokszor fáradtság fátyolozta be tekintetét. Egész lényét *nagy, szinte művészi érzékenység* jellemezte. *Szellemi érdeklődése* nagyon fogékony volt és széles körű, képzeletvilága élénk és gyorsan kapcsoló, idealizmusa és jó-hiszeműsége magával ragadó. Ezek az adottságok eredeti meglátásokra és bátor kezdeményezésekre indították. Főapátjaink közt kimagaslott tudományszere-tetével és az alkotó szellemi munkára alkalmas rend-társak fölkarolásával. Tágas szemhatárú önművelésben mindig szívesen vette tanácsait, ajánlásait, a magánkönyvtárát eszerint gyarapítva.

Szerény származása, nagy szegénységben eltöltött gyermek- és ifjúkora, szervezetének törekenysége, tizeves lelkipásztori szolgálatának tapasztalatai alapvetően gazdagították a lobogó lelkesedésű fiatalembert, és *valós szemléletű, fejlett szociális érzékű, emberi kapcsolatok teremtésére s ápolására igen alkalmas, rugalmas hajlékonyságú és kiváló diplomáciai képességű emberré* változtatták. De mindvégig megőrizte evangéliumi alaptulajdonságait és erényeit: a mások iránti megértő magatartást, a szelidséget, a békés lelkületet, a megbocsátó készséget, a gyöngék és szenvedők pártolását, a szegények fölkarolását, az áldozat-

hozatalát és a mindenki számára mindenkor kitárt szív szeretetét. Nem tartotta érinthetetlennek az egyházi nagybirtokot sem, s előre megérezve az eljövendő idők viharzását komolyan nekilátott a rendi birtokállomány kisbérletekké alakításához, de beadványát a püspöki kar nem helyezte, a kultuszminisztérium pedig mint bitorolt és avult jogú főkegyúr elutasította.

A kegyelmi indításon kívül a fölsorolt környezeti hatásokban, a családi körülményekben és egyéni adottságokban s az önnevelésben kereshetjük Krizosztom főapát nemzeti egységre, vallási türelemre, megértésre és együttműködésre főrekvő meggyőződésének s tetteinek gyökérzetét. Ehhez persze olyan *párbeszédre alkalmas és hajlamos személyiségekre volt szükség, mint Ravasz László*, a bibliás és lélektani bölcsességnek igehirdető óriása; továbbá mint a kivételesen nagytudományú egyháztörténész *Révész Imre*, aki mindenkit megelőző udvariasságával és szeretetével, rugalmas alkalmazkodó képességével, módszeres és mélyreható történeti szemléletével járult hozzá a hitbeli testvériség útjának egyengetéséhez. Mint már előadásom elején említettem, ennek az ökumenikus érintkezésnek — sajnálatosan — egyetlen emléke sem maradt fenn Kelemen főapát hagyatékában.

Személyes kapcsolataim a protestáns világgal

Életemet végigkíséri a protestánsokkal való érintkezés, és fejtegetéseim elején rögtön meg kell állapítanom, hogy e téren *nincsenek rossz tapasztalataim, keserű emlékeim, fájó csalódásaim*. Édesanyám mélyen hívó, ragyogóan tiszta erkölcsű evangélikus asszony volt, telve finomsággal, gyöngéd szeretettel, anyagi türelemmel és csodálatosan kiegyensúlyozott szelíd, békés összhanggal. Családunkban sohasem voltak vallási viták, mindenki a saját templomába járt, és otthon saját vallásos könyveit olvasságta. Édesanyám sohasem gátolta, sőt egyenesen előmozdította mindennapos szentmise-hallgatásomat és áldozásomat, s egyetlen szóval sem ellenezte szerzetesi hivatásomat. Nemes életéhez méltó szent halállal távozott lelkésze úrvacsoraszolgálatával megerősítve. Rokonságom fele ugyancsak protestáns, mostanság is évente az ő vendégük vagyok szülőföldi tartózkodásaim idején, mindenkor a legnagyobb rokoni békében, kölcsönös megbecsülésben. Anyai nagyapám és felesége mintaszerű életű, de nagyon kemény ítéletű, vaskonzervatív, ortodox lutheránus volt, irántam azonban soha a legkisebb ellenszenvet sem tanúsította, sőt, fokozott tisztelettel és rokonszenvvel tüntetett ki. Középkoromban egyik evangélikus osztálytársam volt legjobb barátom. Soha nem tettem különbséget vallási hovatartozás szempontjából azok közt, akik bármilyen ügyben hozzám fordultak, vagy akiket én kerestem föl tanácsért, útbaigazításért.

Az első történettudós, akit tanárképzős koromban helytörténetírási tájékoztatásért meglátogattam, a fiatal levéltáros *Mályusz Elemér* volt. A harmincas évek közepén kezdődött el érintkezésem református tudós egyénekkel és intézményekkel. Ismételtelen is fölkerestem a pápai református kollégiumot, bemerészkedtem a tanári szobába, elbeszélgettem szakkérdésekről a professzorokkal, és kicseréltük könyveinket. Így kerültem kapcsolatba *Pongrácz József* szentírástudóssal, *Trócsányi Dezső* és *Tóth Endre* kartárrsal. Később meglátogattam a soproni evangélikus hittudományi kart is szép új épületében, és kollégiális barátságot kötöttem *Sólyom Jenő*vel, s *Wiczian Dezső*vel.

Nagy kitüntetésnek vettem, hogy a harmincas évek közepén *Révész Imre*, mint szakmám legkiválóbb képviselője a Protestáns Szemlében előkelő helyen hosszan

méltatta Püspöki Jelentéseimet, majd később Plébánia-történetírással, s ebből elsőként mindjárt 20 példányt rendelt is lelkészeinek. Így született meg levelező barátságunk. Most is kegyelettel őrzöm hosszú, mindig remek betűvetéssel sajátkezűleg írt leveleit. Így kerültem bele a közte és Kelemen Krizosztom főapátunk között kialakuló ökumenikus érintkezésbe, és főapát-ságunkban tett látogatása alkalmából jómagam voltam kísérője. 1944 márciusában Debrecenben is tiszteletemet tettem nála. Ekkor jártam először a Kollégiumban, s elsősorban *Péter* Zoltánnal és *Pál* Antallal kerültem termékenyítő barátságba a világnézetek lélektana, illetve a jellemismeret tárgykörében. Ezután már csak egyetlen személyes találkozásom volt Révész püspökkel, amikor 1953 táján bátyám kispesti lakásán két óra hosszat tárgyaltunk szakmai kérdésekről, elsősorban az általa tervezett egyháztörténeti olvasókönyvről.

Újabbban termékeny szellemi kapcsolataim alakultak ki a Ráday utcai református kollégium főigazgatójával, a hazai protestantizmus nagyérdemű történetírójával, *Bucsay Mihállyal* és régi tudós barátommal, *Benda Kálmánnal*, mint a Ráday-gyűjtemény nemrégiben kinevezett igazgatójával. Jelenlegi előadásom pedig jó alkalmul szolgált arra, hogy szorosabb összeköttetést teremtsék a debreceni református hittudományi akadémia egyháztörténeti tanszékével, elsősorban régi barátommal, *Makkai László* dékánnal és tanszékvezető professzorral, továbbá *Barcza József* kutatóprofesszorral. Létrejött első érintkezésem a pesti evangélikus hittudományi akadémia történetésével, *Fabinyi Tiborral* is.

Bár semmi személyes érdemem nincs benne, röviden meg kell emlékezniem *szerzetesi közösségünk ökumenikus imahetéről*. Ez pálforduló (jan. 25.) napjával kezdődik mint a keresztények egységéért végzett imanyolcad. Ilyenkor egyetlen gyertya ég káptalantermünk oltárán, s a nyolcad egyik estjén évenként váltakozva a görögkeleti, az evangélikus, illetve a református egyház rangosabb képviselője, olykor püspöke tart igeistentiszeletet, majd utána asztalunk kiemelt vendége. Regulánknak van egy fejezete (a 72.), amely a rendtársak egymás iránti magatartása lelkiségét tárgyalja. Ennek néhány mondata jó útmutató a *katolikusok és protestánsok fennkölt szempontú, ökumenikus érintkezésének megvalósítására*. Az említett fejezet megkívánja a testvérektől, hogy „egymást a tiszteletadásban előzzék meg, egymásnak mind testi, mind lelki foglalkozásait a legtürelmesebben viseljék el... senki se kövesse azt, amit magára nézve hasznosnak ítél, hanem ami másnak az; egymást tiszta, testvéri szeretettel szeressék, Istent szeretve féljék... Krisztusnak egyáltalán semmit élébe ne tegyenek.”

A keresztények egységének megteremtésére belátható időn belül csekély a remény, és semminemű emberi törekvés erre nem látszik elégségesnek. De két erőforrás mindegyikünknek rendelkezésére áll: *a jóra igyekvő buzgóság és az egy Krisztus tanítványaitól méltán megkívánt testvéri szeretet egymás iránt*. A többi Isten fonségterülete, a kegyelem világának titka.

Egyháztörténetírási tanulságok

A katolikus és a protestáns egyházaknak egyaránt vannak múltjukban olyan események, amelyeket sérelmesnek tekintenek, és hosszú idő óta egymás szemére vetnek. Ezeknek meg-megismétlődő történeti földolgozása mindig újból föllobbantotta és szította az ellentéteket, a bizalmatlanságot, sőt olykor a gyűlöletet. Az ilyen kérdések történeti szemléletére és kezelésére vonatkozólag a közelmúltban *mintaszerű állásfoglalást és útmutatást adott remek tanulmányban*

Makkai László. (Galeria omnium sanctorum. A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete. Magyar Helikon 1976. Fabinyi Tibor és Ladányi Sándor közreműködésével szerk. Makkai László. A 7—28. lapokon olvashatjuk Makkaitól a kérdés magyarázatát, tárgyalogos földolgozását.)

Legyen szabad itt nekem is néhány időszerű szempontot az egyháztörténet művelőinek figyelmébe ajánlanom. Először is vegyük figyelembe, hogy az egyháztörténetírás célja múltunk valós képének mennél tökéletesebb földerítése és minél hűségesebb ábrázolása. Ez a művelet széles körű anyaggyűjtést kíván és a megismert források szakszerű közzétételét. Jelenlegi egyháztörténetírásunk nagy fogyatékosága, hogy az adatközlés és a forráskiadás lehetősége szinte megszűnt. Ez a hátrányos helyzet — a legújabb korra vonatkozó bizonyos kivételeket nem tekintve — nagyjából nemzeti történetírásunkra is jellemző. Különösen nagy az idegenkedés a másnyelvű, elsősorban a latin forrásoktól, ami főként nyelvi járatlanságra vezethető vissza.

Az egyháztörténészek gyakran előforduló hibája, hogy tárgyakat nem tudják az európai, illetve a közlelbi kultúrkörnyezet fejlődéséhez mérni és — ami tárgyunk természeténél fogva igen nagy mulasztás — nem képesek a megfelelő eszmetörténeti háttérrel el látni. Ennek az igen sokszor fölötti hiányosságnak fő oka a külföldi irodalomban való tájékozatlanság, a történetírói szemhatár beszűkülése, a történeti életnek torzított, egytényezős szemlélete. Az értékes forrásanyag ekként a keret nélkül falra akasztott kép érdektelen és ízléstelen sorsára jut.

Az egyháztörténész legveszélyesebb kísértése és eltévelyedése azonban akkor jelentkezik, amikor össze téveszti tárgyát a dogmatikával és a hitvédelemmel, az apologetikával, s XVII. századi hitvitázóként kiássa a rég eltompult csatabárdot, és nagy lendülettel vagdal kozik az ellentétes égtáj felé. Minden tudósnak széles körű ismeretekre, jószándékú tárgyilagosságra és mag asfokú önfegyelemre van szüksége. Ennek a magatartásnak elsajátításában nagy segítségére lesz — az emberek és tetteik helyes, sok szempontú megítélésében — a korszerű lélektan, különösen a mélylélektan. Hagyjunk föl azzal a századokon át kötelező rossz szokással, hogy saját vezetőinket, főpapjainkat, esetleg papjainkat csak dicsérni lehetett. Szállítsuk le őket az egyenkint megillető méltányos és igazságos emberi szintre, ne avassunk könnyelműen senkit sem szentté és hőssé! Ezt a kivételes rangot tartsuk fenn a rá

valóban érdemes keveseknek. A mai történetírás amúgyis — szerintem nagyon helyesen — inkább érdekelte a nagyszámú alsóbb néprétegek élete megismerésében, a mi esetünkben a hívőkében, mint az élen állók tanulmányozásában, bár ezt sem szabad eleve elutasítanunk. Ebből a szemléletből az is következik, hogy az egyháztörténetírás súlypontja toldódjék el az eddig túlságosan érvényesült személyi szempontoktól a tárgyiak felé, tehát elsősorban a tömegek vallásos élete, néprajza, szokásai, művelődése, népmozgalmi jellemzői kerüljenek a kutatás előterébe.

Irodalom

Kimerítő összeállításra sem időm, sem lehetőségem nem volt, de a közlendők alapján el lehet indulni. Csak katolikus munkákat idézek, ezekben azonban bőseges protestáns könyvészeti adatok is találhatóak. A bencésrend jellemzését saját elgondolásom szerint adom. Magyar nyelven jól tájékozott és gazdag tartalmú Szalay Jeromos könyve: Szent Benedek élete és műve. Bp., 1932. Részletesebb s az újabb külföldi irodalmat is fölhasználja Csóka Lajos terjedelmes munkája: Szent Benedek fiainak világtörténete. I—II. Bp. é. n. Rendszabályunk kétnyelvű kiadása: Szent Benedek Regulája. Sajtó alá rendezte Söveges Dávid. Pannonhalma 1948. A bencésszerzetesség eddig legjobb összefoglaló ismertetése Cuthbert Butler műve: Benediktinisches Mönchtum. St. Ottilien 1929. (Ford. angolból.) — Az ökumenizmusról jó, rövid összefoglalás Békés Gellért kis könyve: Ökumenizmus. Törekvés a keresztény egységre. Róma, 1976. (Teológiai Kiskönyvtár.) Részletes áttekintést ad a protestáns, majd katolikus kezdeményezésekről, gazdag könyvészettel. — Hazai viszonyainkról a legfrissebb: Király Kelemen: A katolikus—protestáns egységtörekvés története Magyarországon. (Standard Press, New Brunswick, USA 1965.) Ehhez nem tudtam hozzájutni. De betekinhettem ugyanennek a szerzőnek korábbi munkájába: Könyg Kelemen: A keresztény egyházak egysége, különös tekintettel a németországi protestantizmusra. Gyöngyös 1942. A magyarországi uniós kérdésekről a 217—234. oldalakon szól. Az itt közölt irodalomból a legsúlyosabb Bangha Béla két cikke a Magyar Szemlében (1937) s Ravasz László és Victor János válasza a Protestáns Szemlében, illetve a Magyar Szemlében. Tárgyunkról gazdag és változatos anyag található a Kőnig Kelemen által szerkesztett Az egység útja c. folyóirat 1943-i és 1944-i évfolyamában. (Több nem jelent meg.)

Vanyó Tihamér

A római katolikus katechézis világhelyzete III.

Katolikus katechézis Magyarországon

Egyházmegyei Katechetikai Bizottságok

Hazánkban 1970. december 2-án kezdte meg működését az Országos Katechetikai Tanács. Tagjai a hittankönyvek szerzői és lektorai, valamint az egyházmegyékből (püspökségekből) delegált katechetikai bizottságok vezetői és tagjai. Az országos tanács elnöke dr. Merksz Elemér lett. Az ő véleménye szerint az egyházmegyei bizottságok feladata a papság valláspedagógiai ismeretanyagának növelése.

Az Országos Katechetikai Tanács 1971. december 1-én tartotta következő ülését, melyen beszámolókat hangzot-

tak el az őszi római Katechetikai Világkongresszusról, valamint a Hittankönyv Bizottság keretében működő munkacsoportok kialakulásáról és tevékenységük összehangolásáról. A következő munkacsoportok alakultak: 1. A lelki és szellemi továbbképzést munkáló csoport. Ez a csoport már 1971-ben megrendezte Egerben az ún. hitoktatói lelkigyakorlatot, melyre 1979-ben kilencedszer került sor. 2. Kiadványok és könyvek ügyével foglalkozó csoport, mely eddig négy hitoktatási vázlatot dolgozott ki, hogy segédanyaggal támogassa a hitoktatók munkáját. 3. Pásztorációs katechézis-csoport. Feladata a bérmlás és a házasság előkészítése. 4. Ének

és zenepedagógiai csoport. 5. *Katechetikai Konzultációs Iroda*. Ez utóbbit Lékai bíboros hívta létre a Bizottság adminisztrációjának intézésére. 1979-ben ugyancsak Lékai bíboros bízta meg az Ecclesia Szövetkezetet, hogy hitoktatási segédanyagokat adjon ki a Bizottság közreműködésével. Eddig a mi tudomásunk szerint egy dia-pozitív sorozat jelent meg, *Szántó* Piroska újszövetségi grafikái és egy újszövetségi applikációs sorozat, kivágható Betlehemmel. További munkafüzetek és filmek előkészületben vannak. Lékai bíboros 1977 őszén kibővítette a Bizottság vezetőségét. Az igazgató mellé két titkárt nevezett ki, *Koronc* László és *Rédly* Elemér személyében. A Bizottság pályázatokat írt ki hittan-osok számára. Legutóbb új hittankönyv-pályázat kiírásán dolgoztak hitoktatók, szakértők és szülők bevonásával (vö.: *Új Ember* 1979. július). Amint a szept. 23-i számban látható, ki is írták a pályázatot. A híradás elmondja, hogy a pályázat meghirdetését megelőzte a hitoktatási bizottság hosszú, előkészítő munkája, mely széles körű kritikai vizsgálatot végzett a használatban levő hittankönyveket illetően és a zsinati irányelvek, de főleg a Directorium Catechisticum Generale szerint kidolgozta a 4—14 éves korú gyermekek hitoktatásának célrendszerét. Ez a vázlatos tanterv a folyamatos, koncentrikusan bővülő hitoktatást veszi tekintetbe és szemléletében a Szentírásra, az egyház liturgikus tanítására, a zsinati rendelkezésekre, a modern lélektan és didaktika eredményeire támaszkodik. A tervezett folyamatos oktatás-nevelésnek két súlypontja van: az *elsőáldozás* és a *bérmálás*. Mindkét szentség felvételének előkészítésére legalább két-két évet kell szánni és ideális időpontnak a 8—9, illetve 12—14 éves életkort kell tekinteni, tanácsolja a tervezet. A pályázat feltételei a következők: egyes könyvekkel külön-külön is lehet pályázni; a pályázóknak ki kell dolgozniuk a könyv teljes felépítését; az első tíz leckét teljesen ki kell dolgozni: ez legalább egy teljes témakört kell magába foglaljon; a könyv többi leckéjének tartalmi vázlatát kell megadni; minden leckének pontosan meg kell határozni a nevelési és oktatási célját; az illusztrálásra szolgáló képeknek elég csak a témáját leírni. A pályázat beadásának határideje 1980. május 15. volt. A pályázat titkos volt és a Magyar Katolikus Püspöki Kar Hitoktatási Bizottságához kellett beküldeni. A beérkezett pályaműveket a Püspök Kar külön erre a célra kinevezett bíráló bizottsága minősíti. E bíráló bizottságban részt vesznek a Hitoktatási Bizottság képviselői, egy-egy katechetikai, bibliai, dogmatikai teológiai tanár-szakértő, egy civil pedagógus-szakértő, a Szent István Társulat megbízottja, továbbá minden egyházmegye képviselőjében egy aktív hitoktató. A Püspöki Kar a teljes sorozat megjelentetésével egységesebbé kívánja tenni a magyar hitoktatást. Az új könyvek megjelenéséig a most forgalomban levő hittankönyveket kell használni. Filmek és applikációs figurák az Ecclesia Szövetkezetnél, mágnestábla a Tanzerellátó Vállalatnál szerezhető be.

Forgalomban levő hittankönyvek

1. A jelenlegi sorozat első kötete 1970 decemberében jelent meg *A mennyei Atya szeret minket* címmel. E színes képes hittankönyv célja alapfokon, azaz kisgyermek számára, bemutatni Isten szeretetének nagyságát, gazdagságát a gyermek által ismert világban. Főmondanivalója: *Isten gyermekei vagyunk*. Három főrésze tagolódik: 1. Isten családja (Isten a mi mennyei Atyánk), 2. Jézus Krisztus által lettünk Isten gyermekei, 3. A mennyei Atyához megyünk. A könyv főjellemvonása a *krisztusközpontúság*. Rövid *Utasítás* is található benne a szülők és hitoktatók számára.

2. A következő évben, 1971-ben jelent meg a sorozat második kötete, ami ugyancsak négy színnyomású hittankönyv *Elsőáldozók hittankönyve* címmel. Feltételezi az előző könyvben tárgyalt alapigazságok ismeretét s ezekre építve azt mutatja be: Isten szeretetének legnagyobb jele és ténye, istengyermekségünk lényege az, hogy saját életébe részesít minket az Úr (ez a kegyelmi élet). Ennek az életnek legfőbb mozzanatai: a keresztség, a szentáldozás (szentmise), a gyónás, mint a bűnbánat gyakorlása, a szeretet parancsának betöltése, ami magába foglalja a Tízparancsolat betöltését is. A könyv feltételezi a legalább egy egész éven át folyó oktatást. Külön énekrész csatlakozik hozzá.

3. *Keresztény élet* címmel, 1972 márciusában jelent meg a sorozat harmadik darabja. Két tanítási évet fog össze. Anyaga tanítható az előző két könyv folytatásaként is, de attól függetlenül, önálló anyagként is. Az első év (III. o.) anyaga negyvennégy, a másodikiké (IV. o.) harminckilenc fejezetre oszlik. Mindkét rész a liturgiára épül. Az első a liturgikus évré. A második a szentmise menetére. Az első részhez kapcsolódnak a főbb hitigazságok, Isten és Krisztus misztériumai. A másodikhoz a parancsolatok és a szentségek. Alapjában véve a keresztény élet lényeges gyakorlati tudnivalóira akar megtanítani: a liturgikus életre, főleg a szentmisen való aktív, tudatos részvételre. De ugyanígy a hit igazságaiból, Isten misztériumaiból folyó keresztény életgyakorlatra. Nem bérmálási előkészítő ez a könyv, de katolikus szakértők szerint anyagából kiválasztható a bérmálási oktatás anyaga is.

4. 1978-ban látott napvilágot a sorozat negyedik tagja, *Az üdvösség története* címmel, és pedig 10—12 éves gyermekek részére. A negyvenhat pontban tárgyalt anyag lényegében három nagy fejezetre oszlik: Izráel története — Jézus — öskeresztények élete. A fejezetek végén ötletes felhívások, kérdések, magyarázatok tudatosítják az anyag főbb pontjait, erősítik a hitet és a mindennapi életben használt vallásos eredetű szavakra vagy kifejezésekre utalással elősegítik a rögzítést. A kötetből feltűnően hiányzik a szemléltető anyag, nincsenek benne képek, de ez talán a könyv kísérleti jellegéből érthető, amire már a címlapon felhívja figyelmünket a szerző.

5. A sorozat ötödik láncszeme még 1975-ben jelent meg *Hitünk és életünk* címmel. Azoknak a fiataloknak íródott, akik kritikus szemmel tekintenek körül a világban. Ez a könyv úgy szeretné bemutatni a hitet, hogy ne csak választ adjon a pillanatnyi kérdésekre, hanem fejlődésre is képesítsen a mindig megújuló körülmények között. A kötet anyagának összeállításánál és a módszer alkalmazásánál két kérdés szabta meg az irányt: 1. *Miért élek?* és 2. *Hogyan éljek?* Az első rész huszonnyolc pontban, öt fejezetre osztva a hívő ember mindennapi állásfoglalásáig vezet el. Figyelmeztet a világban megnyilvánuló rendre, a pusztán földi névön ki nem elégíthető boldogságvágyra, a természettudomány elégtelenségére az önzetlen szeretet okának magyarázata szempontjából. Bizonyosságot tesz Krisztusról, mint az Atya kinyilatkoztatásáról. Majd a Szentháromság, Szentlélek, egyház, kegyelem kérdéseit veszi sorra. A második rész témája a keresztény életmód. Három témakörben adja elő anyagát: egyház — szentségek — erkölcsi élet. Ide azonban ha nem is függetlenül, de mintegy kiegészítésül csatlakozik a végső eseményekről szóló fejezet. A könyv módszere a II. Vatikáni Zsinat szellemét tükrözi. Nem hanyagolja el az észérveket, de ugyanakkor a biblikus megalapozás és az érzelmi élet táplálására is jelentős figyelmet fordít. Bemutatja a katolikus hit sajátosságait, egyeztetni az ökümenikus felfogással s igen tapintatos tárgyalja az esetleg vitatott kérdéseket, mint amilyen pl. a Szent-

írásban található irodalmi műfajok problémája. Amit a szövegbe nem tud beleszóni, azt az egyes pontok végén felvetett kérdések és függelékek tartalmazzák. Igen jól sikerültek a bírálók szerint a *mit feleljünk*, a *kérdezz-felelek* válaszai, a *hogyan olvassuk a Szentírást* megjegyzései és az ún. *lelkitükör fiatalok számára*. Így a hitoktatónak alkalma nyílik a helyi és egyéni körülményeket szem előtt tartva a vallásos élet látóhatárát tágítani és a feleletek révén a hitet elmélyíteni.

II. János Pál pápa levele

A *Magyar Kurir* 1980. április 29-i száma szerint II. János Pál pápa magyar nyelvű levelet intézett a magyar katolikusokhoz a hitoktatás tárgyában. Udvariassá bevezető mondatok után kezdődik a levél katechetikai mondanivalója: „Most kötelességemnek érzem, hogy egy olyan témáról szóljak néktek, amely elsőrendű fontosságú az egyház élete és fejlődése szempontjából mindenütt, így Magyarországon is. Ez a téma különösen is a szívemen fekszik: a hívek, különösen pedig a gyermekek és fiatalok katechézise...” Ezután egy kis történeti visszaillesztés következik, majd így folytatja: „Nincs szándékomban hogy megismételjem, amit nemrégien kiadott Buzdításomban írtam. Itt csak néhány olyan pontra hívom fel a figyelmet, amelyek különösen is érdeklik a magyarországi egyházat...”

„A katechézisben Krisztust, a megtestesült Igét és Isten Fiát tanítjuk és minden mást a Reá való vonatkozásban. Egyedül Krisztus a mi Mesterünk; mindenki más csak annyiban, amennyiben az Ő szócsové, lehetővé téve Krisztusnak, hogy Ő tanítson ajka által.”

„A katechetikai tevékenység az egyház küldetésének abszolút elsőrendű feladata. Az egyház a katechézisnek kell szentelje legjobb energiáit. Ez a hit magatartása és Isten nem várat a válaszadásra. A katechézis olyan mű, melyért az egész egyháznak felelősséget kell éreznie és vállalnia. De az egyház tagjainak felelőssége különböző: mindenkinek küldetése és különleges körülményei szerint kell ezt vállalnia.”

„A katechézis mindenekelőtt olyan út, amelynek lehetővé kell tenni az élő találkozást Krisztus személyével s hit révén. Különleges módon magába foglalja Krisztus tanításának átadását acélból, hogy beavassák a hallgatókat, gyermekeket, fiatalokat és felnőtteket a keresztyén életbe és annak növekedésébe...”

Ezek után részletesen tárgyalja, miért van szüksége katechézisre a kisgyermeknek, a serdülőnek, a felnőtteknek. Felidéz a *Catechesi tradendae* c. buzdításban mondottakat a katechézis néhány útjáról és módszereiről, hangsúlyozva, hogy a katechézisnek a hierarchia irányítása alatt kell folynia. Rámutat, hogy a mai néhez korban a katechézisnek arra kell segítenie a keresztyéneket, hogy a világság és só legyenek. Annak amire a katechézis tanítja a keresztyéneket elsősorban a világ látja hasznát! A katechézis megszervezésében

rendkívüli felelősség hárul a *püspökökre*: „Ti kedves püspöktestvéreim, írja, Ti vagytok a legmagasabb fokon katechétiák. A tevékeny és hatékony katechézis előmozdításának elkötelezettsége minden más foglalatosságot megelőz... Ha a katechézist jól végzik a helyi egyházban, minden más könnyebben megy.” A pápa ezután külön szól a papok és szerzetesek katechetikai felelősségéről majd pedig a család és az iskola katechetikai jelentőségét vázolja. Ez utóbbival kapcsolatosan többek között ezt írja: „Leghőbb óhajom fejezem ki, hogy a katolikus szülők élve a törvényes rendelkezések által biztosított lehetőségekkel, kérjék gyermekeik számára az állami iskolában tanított vallásoktatást, hogy így a gyermekek előrehaladhassanak lelki kiképzésükben...” Majd így fejezi be levélét: „Levelem végén arra buzdítalak benneteket, hogy fordítsátok szíveteket Feléje, aki az egész katechetikai műnek és a katechézis művelőinek fő sugalmazója: a Szentlélek felé. A katechézis, amely növekedés a hitben és a keresztyén élet érlelődése a teljesség felé, olyan mű, amelyet csak Ő, a Szentlélek tud felébreszteni és táplálni az egyházban. Ezért az egyháznak és minden tagjának, amikor teljesíti a katechézis küldetését, teljesen tudatában kell lennie, hogy a Szentlélek élő és tanulékony eszközeként cselekszik. Azt is hozzá kell fűznünk, hogy az a vágy, hogy jobban megérthessük a Szentlélek tevékenységét és jobban ráhagyatkozzunk, biztosan a katechetikai megújodást eredményezi. Nagy szeretettel hívom le a Magyarországon katechézist végző egyházra az Atya és a Fiú Lelkét és azért könyörgök, hogy újítsa meg ebben az egyházban a katechézis dinamizmusát. Mária, Pünkösöd Szűze, az élő katechézis, a „Katechétiák Anyja és Eszménye” esdje ki mindezt számotokra hathatós közbenjárásával. Különleges apostoli áldással. Vatikán, 1980. Húsvétjén, Joannes Paulus pp. II.” — fejeződik be a levél.

Boross Géza

IRODALOM

Csanád Béla, A hitoktatás megújulásának háttere és célja. *Theológia* 1979: 67 kk. — Uő.: Tízéves a Püspöki Kar Hitoktatási Bizottsága, *Új Ember*, 1979. júl. 8.: 4. lap. — *Keszthelyi Ferenc*: Az egyházmegyei Katechetikai Bizottságok munkája, *Theológia* 1979: 120 kk. — *Benkő Antal*, Tallózás a katechéti mezején, *Szolgálat* 1978: 37, 30 kk. — *Lelöczky Gyula*, A hitoktatás helyzete az Egyesült Államokban, uo.: 36 kk. — Az V. püspöki szinódus: uo.: 54 kk. — *Magyar Kurir*: Megjelent II. János Pál pápa „Catechesi tradendae” kezdetű apostoli buzdítása, 1979. október 29. — Apostoli buzdítás a katechézisiról: *Új Ember*, 1979. nov. 18.: 1. lap — *Csanád Béla*, Új pályázat hittankönyvekre. *Új Ember*, 1979. szept. 23.: 5. kk. — *Gallai*, Katechézis az egyházközösségben, *Új Ember*, 1980. jún. 1.: 5. — *Magyar Kurir*, II. János Pál pápa levele a magyar katolikusokhoz, 1980. április 29. *Seibel-Ratzinger*, *Christliche Erziehung nach dem Konzil*, Köln, 1967. — *Congregatio pro Clericis*, *Directorium Catechisticum Generale*, Róma, 1971. *Gleissner AG*, *Katechetische Programme*, in: *Handbuch der Pastoraltheologie*, Bd. V.: 239–242. E. *Fetfel*, *Handbuch der Religionspädagogik* Bd. I. 1973. — *Dreher-Lang*, *Theologische Erwachsenenbildung*, Graz, 1969. —

Az evangelicus status tiltakozása az 1681-es vallásügyi törvények ellen

Háromszáz évvel ezelőtt, december 30-án nyújtották be tiltakozásukat az evangelicus status nevében az 1681-es országgyűlésen hozott vallásügyi törvények ellen a református és lutheránus „KK. és RR.” Az előzményeket „Az 1681. évi Soproni Országgyűlés” c. cikkében *Tekus Ottó* Szemlénk ez évi 3. számában ismertette, de a tiltakozás megtörténtét ő is és *Zsilinszky Mihály* is — utóbbi rövid kivonatban — csak jelzi

(A magy. országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, Bp. 1893, III. 515. l.), pedig ez a tiltakozás megérdemli, hogy közelebbről is megismerjük, mert ez Lipót által megerősített oklevélbe foglaltan igazolja, hogy mily fontos és bevett szokás sérelmével, az evangelikus státust valósággal rászedve, terjesztették a király elé a hozott törvényeket szentesítés végett. Íme az okirat: „Mi Leopold stb. Adjunk emlékezetül jelen levelünk-

nél fogva mindenkinék, kit illet: hogy híveink, tekintetes, nagyságos, nemzetes és nemes, értelmes és körültekintő helvét s ágostai vallást követőknek követei, ... folyó 1681-ik évi december hó 30-ik napján *személyes jelenlétünk előtt megjelenvén*, ünnepélyes tiltakozás és ellentmondásként adák elő, ... és ezen ellentmondásukat ugyanazon királyi személyes jelenlétünkben (personalis praesentiae nostrae regiae) írásban bemutatatták, melynek tartalma a következő:

Magyarországnak összes evangélikus KK és RR, kik ezen 1681-ik április hó 28-ára szabad kir. Sopron városába egybehívtott országgyűlésen jelen vannak, ünnepélyes ellenmondás és nagy panaszképpen terjeszték elő: ... (utalás a gravamenek egyik országgyűlésről a másikra halasztására)... és ámbár fentiszelt ő felsége kegyelmes válaszaiban több ízben s különösen a legközelebb alkalommal magát következőkre elhatározta: „(következik Lipót XI. 9-i válaszirata az 1. ponttól a befejezésig, mely nov. 13-án az országházban közhírré tétetett)” azonban ő felségének említett válasza a kívánatoknak meg nem felel, annál kevésbbé az evangélikusokéinak; sőt a *szent diplomákkal, s ország törvényeivel ellenkezni tapasztaltatik*; u. i. hogy a fent idézett törvénycikk, mely a lefolyt idők alatt a katolikus rend által különféleképp s szokatlan értelemben magyarztatott, de később hiteles okiratok, s az 1647-ik évi királyi diploma által eredeti valódi értelmére visszavitetett s megmagyaráztatott, — csak amúgy egyszerűen megújítassék, és így az evangélikus vallással összeütköző mindenféle belmagyarázatok támasztassanak, hogy az evangélikus vallás gyakorlata, melynek a szent diplomák erejénél fogva az egész országban szabadnak kell lenni, ezután csak bizonyos helyekre szoríttassék, hogy a fentirt 1670-ik évtől fogva (következésképp elébb is) elfoglalt templomok az erőszakos foglalók birtokában maradjanak, és templomok építhetősére csak néhány helység jelöltessen ki; végre, hogy a földesuraknak a vallás tekintetében jobbágyaik lelkei felett némi jog és önkény adassék, — és mivel egyebek is, amik az érintett kegyelmes válaszból foglaltaknak, a szent diplomák által tiltatnak, de különben is azon kegyelmes válasznak a diplomával összeütközésben nem áll többi pontjai, mintegy új engedményt színt viselnek, és azon pontok, mintha nem is léteznék valami diploma, csak úgy csupa kegyelemből adottaknak lenni látszanak, — miket így elfogadni anélkül nem lehet, hogy a szent diplomától elálljunk: ... kérék a katolikus rendeket, miszerint a vallás tárgya a királyi válaszból még nem érintett pontokra nézve további intézkedés végett ő felségének ismét felterjesztessék, ... (kérésük nem teljesítése miatt közvetlenül folyamodtak, s a válaszig nem vettek részt az országgyűlés tanácskozásain, mikor az utolsó válasz az előbbit ismételte meg, elhatározták, hogy megjelennek az ország-

gyűlésen, de távollétükben a katolikusok az artikulációkat elkészítették)... a katolikus rendek, a protestánsok beleegyezése nélkül ön maguk részére kedvező, s a protestánsokat elnyomó törvényeket hoztak a vallás tárgyában; mit azok megértvén, közelgetvén már-már az országgyűlésen alkotott törvénycikkre felterjesztésének ideje, mind a nádor ő nagyméltósága, mind a személynök úr előtt kinyilatkoztatták: miszerint az egyéb országos ügyek felett hozott törvénycikkelyeket készek ő felsége elébe megerősítésre felterjeszteni, de csak úgy, ha a vallás tárgyában alkotottak azokhoz nem csatoltatnak; különben a felterjesztést, mely részükre igen sérelmes és káros volna, nem egyezhetnek bele; ... (azt remélték, hogy ez így lesz)... de ez nemcsak nem történt, — sőt midőn a tegnapi napon a személynök úr hideglázban szenvedvén, helyette Szenté Bálint alnádor úr elnökölvén, a felterjesztést megemlíté, a protestánsok kérdésére: vajjon a többi törvénycikk között vannak-e a vallást érintők is? őket feleletre sem méltatá, a törvénycikkkel, azok felolvasása nélkül a katolikus rendekkel ő felségéhez távozott, holott pedig régi szokás szerint azokat a felterjesztés napján fel kellett volna olvasatni... Annak okáért a fent említett protestánsok jogaikra ügyelendők, érintett ünnepélyes ellentmondásuknál fogva ezen valódi érdeklő törvénycikkre alkotásának, felterjesztésének, s következőleg maguknak azon törvénycikknek is, mint a protestánsok beleegyezése nélkül alkotottaknak s jogaikra nézve igen sérelmeseknek ellentmondanak s tiltakoznak; ezen felül kinyilatkoztatták, hogy ámbár a templomoknak s egyéb erőszakkal elfoglaltaknak visszaadását, szám nélküli sérelmeik orvoslását meg nem nyerheték, mindazáltal bíznak ugyan ő felsége vele született kegyességébe, miszerint a protestánsok anyai nyomorait szívére veendi, s az elnyomottaknak kegyelmesen segílyt nyújtand; de a szent diplomához s ország törvényeihez ezután is ragaszkodván, azokat gyakorlatba fogják venni, és azoktól legkevésbé is el nem távozni....

Mely ellentmondásról és tiltakozásról ugyanazon ágostai és helvét vallást követőknek, jogaiknak jövődöre megóvására kiadtuk említett személyes jelenlétünkön lévő hiteles törvényszéki pécsétünk alatt jelen levelünket, a közigazság úgy hozván magával.

Kelt fenérintett Soprony városában decemb. utolsó napján, 1681. évben. — P. H.

Olvasva s kiadta Orbán István fentiszelt ő császári királyi felsége személyes jelenlétének törvényszéki helytartója és tanácsosa, s. k.”

A fenti kivonatatos szövegközlést Gr. Majláth János: Vallás-mozgalmak Magyarországon (Pest, 1844) c. művéből vettük (I. köt. 48—52. l.). (A kiemelések tőlem!)

Némethy Sándor

Vergilius

P. Vergilius Marora emlékeznek szerte a világon, halála 2000. évfordulóján, az eljövendő aranykor hirdetőjére, a római béke, a római dicsőség költőjére. Nem aranykori és nem békés volt az a kor, melyben született és férfivá érett: a római köztársaság válságának, az eljövendő császárság születésének korszaka, melyet Augustus politikai bölcsessége álcázhatott ugyan köztársaságnak, mégiscsak egy hadsereg támaszkodó, egyszemélyi uralom volt az. Jó egy évszázad véres polgárháborúi, emésztő belső harcai kellettek ahhoz, hogy egy ilyen uralom elkerülhetlensége világossá legyen,

illetve ahhoz, hogy az emberek ezt a megoldást elfogadják, sőt, töbnyire őszinte örömmel fogadják el, mint olyan államrendet, mely a polgárháborúk, a létbizonytalanság, a római fegyvereket ért megalázó vereségek után ismét, békét, biztonságot, a római állam dicsőségét hozza.

A római köztársaság ekkor igazában már régen nem az volt, aminek magát hitte: res publica, „közös ügy”. A hosszú háborúk elkerülhetlenné tették, hogy egy-egy vezér több évig is tisztben maradjon; Marius hadseregreformja (az i. e. II. sz. legvégén), az állandó

hadsereg megteremtése már jórészt adta a lehetőségét a hadseregre támaszkodó egyszemélyi diktatúrának, s az I. század harcai voltaképpen azért folytak, hogy ki, milyen társadalmi háttérrel, milyen módszerrel valósítja meg azt. A köztársasági formák éltek tovább, a tisztviselőket változatlanul megválasztották évente, valóságos jelentőségük azonban mind kisebb lett, a hatalmat valójában politikai csoportok és hadvezérek tartották a kezükben.

Amit azonban mi néhány hűvösen tárgyilagos mondatban összegezzünk, utólag világosan látva a történelmi szükségszerűség vastörvényének érvényesülését, az az eseményekben benne élő kortársak számára korántsem volt ilyen egyértelműen világos. Számukra az új társadalmi és politikai rend születését megelőző vajúdás véres polgárháborúk zűrzavarát, tömegmészárlásokat, feketelistákat, létbizonytalanságot jelentett, tenger vért és könnyet, nem valahol a Birodalom messze határain, nem is csak a távoli tartományokban, hanem magában Itáliában, sőt Róma városában is. Itt folyt a Marius és Sulla közti polgárháború, itt, Rómában koncoltatott fel Sulla egy cirkuszban 6000 embert, itt folyt a Catilina elleni harc, itt esett el római hadsereg élén, római hadsereg ellen küzdve mindkét consul, itt lettek földönfutókká százak és ezrek, hogy a Philippinél győztes katonák földhöz jussanak, s mikor az elkeseredés emiatt felkelésben robbant ki, itt égették porrá Octavianus katonái Sentinum városát, innen vándoroltak ki Nursia lakói, itt végeztették ki a perusiai tanács tagjait az utolsó emberig, itt vágatott le Octavianus 300 embert a megistenült Julius Caesar oltáránál. *Horatius* sóhaja valószínűleg sokak érzését fejezte ki:

*Igy van: Rómát keserves végzet üldözi,
a testvérgyilkos kéz bűne,
hogy ártatlan Remusnak vére földre hullt,
késő fiakra átokul.*

(Trencsényi-Waldapfel I. ford.)

Vergilius, aki i. e. 70-ben született a Mantua melletti Andesben, hét éves volt, amikor Catilina és pártívei Etruriában elestek (a Rómában elfogottakat kivégezték), tizenhét éves, mikor Crassus és négyezer katonája odaveszett a parthusok elleni hadjáratban s a legio-jelvények is az ellenség kezébe kerültek, huszonhét éves, mikor a II. triumviratus tagjai feketelistára tettek és megölettek 300 szenatort és 2000 lovagot (gyermekük apjukat, feleségek férjüket jelentették fel, hogy vagyonukhoz hozzájussanak), s harminckilenc éves, mikor Octavianus az actiumi csatában legyőzte Antoniust, az egész római állam tényleges ura lett, s most már megengedhette magának, hogy mint Augustus, a Magasztos, kegyelmes, elnéző, nagyvonalú legyen (amíg nem a hatalom közvetlen veszélyeztetéséről volt szó). Beköszöntött ha nem is az örök béke, de mégis a béke, az augustusi béke korszaka.

Vergilius e viharos korszaknak sem politikai, sem harci eseményeiben nem vett részt. Nemcsak egyszerű származása akadályozta ebben (*Horatius* éppen felszabadított rabszolga fia volt, mégis magasrangú tisztként vett részt a philippi csatában), sokkal inkább félszeg, minden feltűnéstől, nyilvános szerepléstől irtózó természetű. Erre indították azonban bizonyos szellemi hatások.

Még az I. század elején, Vergilius születése előtt indult el, éppen Észak-Itáliából, Vergilius szülőföldjéről egy új költői irány, melynek képviselői, megérezve, hogy az egyénnek egyre kevesebb beleszólása lehet az állami élet irányításába, tudatosan szakítottak a régi római költészet közéleti elkötelezettségének hagyomá-

nyával, s egy új költői magatartást alakítottak ki: a közélettől elforduló, az egyéni érzélemlátogatást a középontba állító, nem a nagy nyilvánosság, hanem egy szűk baráti kör számára alkotó költő magatartását. A megváltozó római társadalomban, melyben a régi közösségi formák szétmállóban voltak, a régi eszmények, értékek tartalmukat veszítették vagy megintogtak, az egyén életérzését, helyzetét a világban ez a költői magatartás fejezte ki hitelesen: az egyéni értékrend túlsúlya a közösséggel szemben, a befelé fordulás az egyén belső világa felé. Filozófiailag ennek az életérzésnek Epikuros tanítása felelt meg, mely a közügyektől való visszavonulást, az elrejtőzve élelét hirdette, s aligha véletlen, hogy a fiatal Vergiliusra az „új költők” mellett éppen ez a filozófiai irány hatott a legmélyebben. Így építette ki a maga költői világát, Epikuros kertjének művészi megfelelőjét, az *Eclogák* pásztori költészetében.

Az *Eclogák*

Különös világ az *Eclogáké*. Pásztorok szerepelnek itt, akik azonban pontosan tájékozottak a görög és a Vergilius korabeli római irodalomban s akiknek Silenus isten az epikurosi filozófia tanítása szerint mondja el a világ keletkezését. A színhely hol Görögország, hol Italia, de a földjüktől megfosztott itáliai pásztorok is görög nevet viselnek, s az arkadiai pásztorok is az észak-itáliai Mincius folyót emlegetik. Vergilius mondanivalója azonban éppen a színeknek ebben a keverésében jutott kifejezésre. Arkadia úgy, amint azt Vergilius rajzolta, s amint az éppen Vergilius nyomán a későbbi köztudatban is élt, Arkadia, az idilli pásztorország voltaképpen sehoh sem létezett. A valóságos, a földrajzi Arkadia egy meglehetősen elmaradt vidék volt a Peloponnésos félszigeten. Pulybios azonban említi, hogy az arkadialakat kora gyermekkoruktól tanítják őseik énekeire, s Arkadia volt Pannak, a pásztoristennek a hazája is. A kettő összekapcsolásából született meg Arkadia, a daloló pásztorok idilli világa; ez a szellemi ország, mint B. Snell találóan nevezte.

Ez az Arkadia, vagy írjuk most már fogalomná lett, magyaros formájában így: Arkádia, nem valamely földrajzilag körülhatárolható területen fekszik tehát, hanem mindenhol, ahol emberek azt meg akarják valósítani. Helye van ebben az országban mindennek, ami szép, mindennek, ami az embert gyötrelmeitől, félelmeitől megszabadítja, hely görögnek és rómainak, vidéknek és városnak, költészetnek és filozófiának. A költészetnek ebbe az Epikuros-kertjébe elvonulhat mindenki, aki menedéket keres a világ gyötrelmeitől.

Mégsem csak a menekülés költészete az *Eclogák* világa. A szembenézése is. Nem lehet nem tudomást venni arról, ami a kerten kívül történik: a földönfutóvá lettek, a földjeiktől megfosztottak keserű sorsáról. Epikuros kertje a szorongattatás között a filozófia vigasztalását kínálta, mely biztosítja a lélek szélcsendjét, a megszabadulást a félelemtől, a szenvedélyektől. Az *Eclogák* „kertjében” a költészet jelenti ugyanezt. Először úgy látszik, hogy Mars dárdái között, durva katonák világában csak annyit ér a költészet, mint a gerle a sokak között. De végül a való világ zűrzavara itt belesimul a költészet világának, a kellő világnak a harmóniájába: a földjéről elűzött Moeris együtt énekel Lycidasszal, akit nem ért kár; a mindenét vesztett, menekülő Meliboeus estére a földjén maradó Tityrusnál teletpszik meg, s mintha a beszélgetésük közben leszálló este halk árnyaiban szétoldódnék a fájdalom, behegednének a sebek. Amit Servius, Vergilius késő ókori magyarázója a 3. *eclogiáról* ír mutatis mutandis a többi darabra is jellemző: az elején perlekedés és civódás,

azután bírót keresnek, aki megjelenik, szembesít és dönt, s így következik el az ítélet, mely mindent lezár. Csak annyit kell hozzátennünk, hogy a szembesítés dalverseny, s az ítélet: mindkettő méltó a díjra. A vergiliusi pásztorok világa a szenvedés után a boldogságot jelenti, ahogyan az 5. ecloga Daphnisa is, a pásztor, halála után mennyei boldogság részese lett. A meghaló és megdicsőülő pásztor-istenről szóló költemény nem véletlenül került az Eclogák gyűjteményének közepére, kifejezésül annak, hogy az Eclogák világa nemcsak a menekülés helye, nem is csak egy barbár külvilággal szemben való tiltakozás, egyfajta ellenvilág, hanem reménye, előhírnöke egy megvalósuló új, szebb világnak. Az I. ecloga Tityrusának sorsa, aki visszakapta elkobzott földjét, s most boldogan dalol, jelzése annak, ami majd következik, annak, hogy a civódásból béke lesz, hogy a halálra élet jön, a halott Daphnis megistenül. Ezt ígéri a nem véletlenül a gyűjtemény élére tett darabban az a csodálatos ifjú, aki Tityrusnak visszaadta földjét, s aki arra biztatta a pásztor, hogy szaporítsa a nyájt — jelül annak, hogy ígéretes a jövő. Nem kétséges, hogy ez az ifjú Octavianus (a későbbi Augustus), s hogy a költeményben így Vergilius személyes elkötelezettsége is megnyilvánul iránta, mint akitől az új korszak, a béke, a biztonság megteremtését várja. Hogy hálából-e, mert Octavianus jóvoltából a költő is visszakapta földjét, mint az ókori életrajzi hagyomány és azóta is sokan gondolják, vagy inkább példálózás céljából, mint néhány modern magyarázó hiszi, ebből a szempontból tulajdonképpen másodrangú kérdés.

Az eljövendő boldog aranykorba vetett hitet fejezi ki a pásztori dalnál „kissé magasabban” a 4. ecloga. Végéhez ér egy nagy világkorszak, megszületik egy gyermek, s ezzel újra kezdődik a világ története, visszatér az aranykor, és amint a gyermek nő, úgy teljesedik ki mind jobban az aranykori boldogság a földön. A képzet, hogy a világ mind rosszabbá válik, s mikor már olyan rossz, hogy rosszabb nem is lehet, akkor visszatér az aranykor, igen régi az, hogy az új aranykor eljövételét egy gyermek születése jelenti, ugyan-csak fellelhető különféle formákban a Keleten (a vergiliusi megfogalmazás minden jel szerint iráni eredetű), s az ecloga születése óta folyik a vita, hogy ki a megjövendő gyermek: történelmi személy-e, mitológiai alak-e (Aión, a Napgyermek stb.) — de az ecloga mondanivalója szempontjából talán nem ez a leglényesebb kérdés. Vergilius ebben az esetben is valami szépet emelt be a maga művészi világába: az emberi vágyakozást az aranykor után, s a hitet annak megvalósulásában. A Gyermekeket, az aranykor zálogát pedig mindenki abban láthatta meg, akitől éppen az aranykor megteremtését várta. (Így vonatkoztatta a korai keresztyénség Jézusra, s ezért tisztelte a keresztyén középkor Vergiliust, mint pogány prófétát.) A 4. ecloga is arról beszél, amiről a többi, csak másképpen, mint a többi: minél borzasztóbb a világ, annál biztosabb, hogy most már küszöbön áll az aranykor. Ha Daphnis már halott, nemsokára mint istent lehet majd megpillantani.

A sokféle, olykor ellentmondónak látszó szín tehát mind egy egységes mondanivaló szolgálatában áll. A sokféleségnek ez az egysége jut kifejezésre a gyűjtemény szerkezetében is. A költemények önálló alkotások, nem egy időben készültek, mégis az egész gyűjtemény szerves egészet alkot. A költő, mikor gyűjteményét összeállította, alkalmasint egymáshoz csiszolta a külön-külön készült darabokat, s így az egyes eclogák sokféleképpen utalnak egymásra, teljes jelentésükben egymás nélkül tulajdonképpen nem is egészen érthetők. A legutóbbi évtizedek kutatása az egymásra utalások,

szerkezeti megfelelések különféle kapcsolatrendszerait mutatta ki, melyek nem egymást kizáróak, hanem egymást kiegészítők. Más szempontból nézve mások e kapcsolatrendszer, de együtt egyetlen egységes egészzé teszik a költemények sokszínű szövetét.

Az Eclogák e szerkezetileg zárt világát Vergilius Epikurosra az egyéni boldogság biztosítását célzó filozófiáját és az „új költőknek” befelé, az egyéni érzelmvilág, a szerelem, a barátság felé forduló költészetét követte formálta meg. A visszavonultság, a bensőséges világának boldogságát ábrázolta, ismételten hangsúlyozva, hogy azok a boldogok, akik ennek az árkádiai világnak zavartalan élvezői vagy újra élvezői, s boldogtalanok, akiknek ki kell abból lépniük a barbárság másik világába. E pásztorvilág értékei mégsem csak a nagy világtól elforduló egyén kicsiny világának értékei. Éppen mert a költő minden szépséget bensőségeségének világába akart emelni, nem veszthette a világot szem elől. Így tudott abból kiszűrni, énjébe befogadni minden emberi értéket, örömet és bánatot. E sokféle emberi értéknek egyszerre való elfogadásával már meg is haladott minden csak befelé fordulást, csak egyéni értékrendet. Nemcsak a maga személyes vágyait fejezte ki, hanem a társadalom jelentős részének értékrendjét is. Vergilius úgy épített ki az Eclogák költészetében egy bensőséges világot, hogy a költészet ezáltal visszanyerte közösségi, ha úgy tetszik közéleti jelentőségét.

A Georgica

A megpróbáltatások nehéz korszaka után következő boldog jövendőben, az új aranykorban való bizakodás, ennek megfelelően gyümölcsök oltása, állatok nevelése, a természet békéjébe való visszavonulás vágya és a békét biztosító Octavianus iránti személyes elkötelezettség: ezek az Eclogákban már megjelenő gondolatok bomlanak ki Vergilius következő művében, a 37 és 31 között írt Georgicában, ebben a földművelésről szóló gyönyörű tankölteményben. Vergilius tehát a megkezdett úton haladt tovább, bár nem tudjuk pontosan, mennyire volt a mű gondolata az övé, s mennyiben Maecenasé, Octavianus irodalompolitikus munkatársáé, akinek éppen az volt a fő feladata, hogy a kor nagy költőit tapintatosan, tehetségük irányának figyelembevételével Octavianus pártjára vonva, számára a költészet támogatását is biztosítsa, s akinek kívánsága volt a költemény megírása.

A téma kétségkívül időszerű volt. A polgárháborúkat követő földosztások csak akkor érhették el a kívánt célt, ha a földhöz juttattak a földet művelték is. Aligha valószínű azonban, hogy pusztán ilyen gyakorlati célok lebegtek Vergilius szeme előtt, már csak azért sem, mert nem nagyon számíthatott arra, hogy az éveken át a polgárháborúk harcaiban verekedő veteránoknak első dolguk lesz, hogy az ő olvadó hexameterét olvasva sajátítsák el a földművelés alapismereteit.

Sokkal inkább a földműves életet, mint eszményt akarta ábrázolni. Ennek valóban megvolt a fontossága. Az Augustus-kor ideológiájának egyik vezérmotívuma volt az ősek erényeihez való visszatérés hangsúlyozása. Cato pedig, az i. e. II. század szigoráról híres censora, a régi rómaiság egyik megtestesítője, a földművelésről szóló munkájában azt írja, hogy a régiek, ha valakit meg akartak dicsérni, mint derék embert, azt mondták rá, hogy jó földművelő. Az edzett, szívós itáliai paraszt élete tehát az Augustus-kor egyik eszménye lehetett, ennek pozitív ábrázolása, a „férfiak kemény nemzetségének” magasztalása így a hivatalos ideológia támogatását jelentette. Eszerint módosult némileg az Eclogák világképe. Az Eclogák arról beszéltek, hogy „mindent

legyőz a szerelem, és mi engedjünk a szerelemnek”. A Georgica, tudatos utalással erre a sorra, arról beszél, hogy az aranykor után az emberek élete megnehezedett, de „mindent legyőz a mértéket nem ismerő munka”. Az előbbi egy inkább passzív, a másik inkább cselekvő, tevékeny magatartás kifejezője.

Mégis, éppen csak bizonyos mértékű a módosulás. Vergilius ugyanis az edzett itáliai paraszt képét egy új színnel gazdagította: az egyszerű paraszti élet nemcsak a fényűzéstől áll távol, hanem a közélettől is. A parasztot a római állam ügyei éppoly kevéssé érdeklik, mint a messze barbár királyságok összeomlása. A költő pontosan tudja, hogy mi a földműves munka fontossága, jelentősége: hogy a paraszt szorgos tevékenységével tartja fenn a hazát, de boldogságát nem ebben, hanem visszavonultságában látja. Mikor pedig a földműves élet eme boldogságát magasztalja, mellé sorolja — első pillanatra kissé furcsa módon — az epikureus filozófust, aki a dolgok okait ismeri, és a természetben gyönyörködő, dicsőséggel nem törődő költő életét is. Ez nem az ősi római felfogás volt, hanem a Eclogák visszavonulást hirdető, közéletiséget nem vállaló vonalának, „Arkádiának” egyenes folytatása, a vergiliusi Arkádia három vonatkozásában: pásztori élet, epikurosi filozófia, költészet. Ez a közélettől elforduló felfogás nem felelt meg a régi római nézetnek, mely az államban közös ügyet látott, de megfelelt az augustusi elképzeléseknek. Augustus mindent megtett, hogy a köztársasági államrend látszatát fenntartsa, de ugyanakkor a polgárokat a közéletben való valóságos, tevékeny részvételtől távoltartta, hogy az uralkodó a hatalmat így zavartalanul gyakorolhassa. A cselekvés jelentőségét, a közhasznú cselekvés fontosságát a mesterségek és művészetek (az ars-ok) vonalán most már hangsúlyozó, de a boldogságot mégsem ebben, hanem az ezzel nagyon is összeférő visszavonultságban látó, s a visszavonult, apolitikus élet boldogságát személyes meggyőződésből, korábbi költészetével összhangban hirdető Vergilius így lett, éppen éppolyan politikai költővé. Maecenas nagysága ti. egyebek közt éppen abban rejlett, hogy nem olyasmiknek a mondására akarta pártfogoltjait minden áron rávenni, amit azok nem tudtak és nem akartak vállalni, hanem megkereste meggyőződésük, világnézetük, vágyaik azon elemeit, melyek összhangban voltak a hivatalos elképzelésekkel, s ezek kifejtésére buzdította őket.

Módosult némileg az aranykor és a jelen viszonyának hangsúlya is. Az Eclogákban a nyomorúságos jelen és az eljövendő, várva-várt aranykor állt egymással szemben, a múlt csak futólag villant fel. A Georgica az egyszer volt, a múlt aranykoráról beszél, mely elveszett, de amelynek elvesztése vitte rá az embereket a munkára, a mesterségek kitalálására. Ez korántsem tekinthető egyértelműen rossznak: így váltak az emberek szorgos, tevékeny lényekké. A Georgica jelenképe tehát lényegesen pozitívabb, mint az Eclogáké. Nem mintha ott nem volna pozitívum, de ott egy szellemi országban, a Georgicában viszont a földrajzi-valóságos Itáliában. A jövő itt nincs úgy részletezve, mint az Eclogákban, igazában nem is nagyon esik szó róla, de a jelen, valóságos Italia dicséretébe beleszővődik a mesés boldogságú, utópisztikus országok leírásának egyik-másik vonása is. Az aranykori jövő kibontakozása úgy, ahogy a 4. ecloga azt megjövendölte, az utópia, a szellemi ország valósággá lett, és pedig Itáliában. A boldog jövő már benne rejlik a jelenben.

A módosult művészi világképnek megfelelően módosult az Octavianus iránti elkötelezettség kifejezése is. Az I. eclogában Tityrus úgy beszélt a csodálatos ifjúról,

mint aki az ő számára isten, s akinek ezért ő fog az oltárán áldozatot bemutatni. Az isteni jelleg tehát itt egy magánszemély személyes élményén alapszik és csak az ő vonatkozására korlátozódik. Alig több tehát, mint mikor a száműzetésből visszatérő Cicero a hazahívásában hathatósan közreműködő consult „élete istenének” nevezi. A Georgica invokációjában Octavianus Caesar már a földművelést oltalmazó tizenkét isten mellett jelenik meg, mint akinek isten volta már kétségtelen, csak az a kérdés, hogy az égben, a tengeren vagy mint csillag akar-e uralkodni. Octavianus isteni jellege is átkerült tehát a magánélet szférájából a kozmikus szférába. Vergilius már nemcsak a maga őszinte háláját és reményét fejezi ki, hanem egy meggyötört nemzedék és külső nagyságát adta vissza. A hála és elismerés módja is eszerint alakul. Tityrus arról beszélt, hogy havonként kisbárányt áldoz az oltáron az ifjúnak, a Georgica 3. könyvének előhangjában már templomot ígér Octavianusnak a költő, melyet az Octavianus vezetésével messze földön aratott római győzelmek ábrázolásai ékítenek, s mely mellett ünnepi játékok lesznek, ahová mindenhonnan tódulnak a népek. Octavianus itt már nem egyszerűen egy csodálatos ifjú, hanem Nagy Sándor-szerű világbíró, ifjú (a szó visszatér), aki a felfordul század segítségére siethet.

A templomnak azonban nem csupán ennyi a jelentősége. Vergilius arról beszél, hogy elsőként ő honosítja meg a földműves tanköltészet műfaját Rómában, s a győzelem babérját Mantuának meghozva, azt a templomban helyezi el, melyet a Mincius partján emel. Mantua, a szülőváros, és a Mincius folyó említése (egy csaknem szó szerinti idézettel az Eclogákból) az Eclogák világát idézi: a pásztori költészetet most már a tanítóköltészet folytatja. De nem ez az utolsó állomás. A templom közepén Octavianus áll, s a templom díszítése az ő diadalát és az ő őseit ábrázolja. Ezután így folytatja a költő: most még a paraszti életről szól, amint azt Maecenas kívánta, de később majd mégis megéneklí Octavianus Caesar csatáit. A templom tehát nem kövekből épült ház, hanem költemény, melyet Vergilius épületként ír le (mint Pindaros is a költeményt egyik ódájában), Octavianus dicsőségéről szóló költemény, eposz. A 3. könyv előhangja tehát összefog múltat, jelen és jövőt: a jelen mögött állandóan érezhető múlt költészetét, az Eclogák pásztori világát, s a jövőt, az eposz ígérését, amely éppúgy benne rejlik a jelen költészetében, mint az eljövendő aranykor a jelen történelmi és földrajzi valóságában.

Finom tapintattal végül még valamire utal ez az előhang: a költő, költészet és politika, költő és politikus bizonyos párhuzamosságára. Látta ezt Hésiodos, látta ezt Pindaros, s Vergilius most a saját és Octavianus helyzetének megfelelően fejezi ki: mindkettő hódító, mindkettő győztes, az egyik a nagy tettek végrehajtója, a másik a tettek hírnevének megörökítője, s ahogyan Octavianust istenként tisztelik, úgy emelkedik ő is a földről a magasba, hogy éljen az emberek ajkán.

Mégsem ez a költő utolsó szava a költeményben. A 4. könyv végén, a mű zárósortaiban megint egymás mellé kerül a Caesar és a költő: Ezeket énekeltem, miközben a nagy Caesar az Eufratesnél mennydörög győztesen, jogot szab a népnek, s utat készít magának az Olympusra. Abban az időben az édes Nápoly táplált engem, a (harc, politikai) dicsőséggel nem járó visszavonultság foglalatosságaiban virulót, aki ifjonti merészsgben pásztori énekeket költöttem, és Tityrus, téged énekeltelek... Befejezésül tehát még egyszer felcsendül az Eclogák visszavonultság-motívuma, az I. ec-

loga első sorának majdnem szó szerinti idézésével mintegy egységbe foglalva a két művet. Vergilius tisztában volt munkája jelentőségével, vállalta a feladatot, mely elé Maecenas állította, de a politikai dicsőséggel nem járó visszavonultság foglalatosságai közt érezte jól magát. Úgy, ahogyan a 2. könyv végén azt részletesen kifejtette, amire most, a 4. könyv végén, már elég volt csak utalni.

Az Aeneis

A Georgicában tett ígérettel azonban, hogy Octavianusról fog eposzt írni, Vergilius olyan költői feladatra vállalkozott, melyben a közéleti jelleg nem mellékesen vagy áttételesen kellett, hogy megjelenjék, hanem közvetlenül, középpontba állítva, teljes súlyában vállalva. Octavianus (i. e. 27-től már Augustus) pedig most már várta, elvárta a költeményt. Így született meg az Aeneis, Aeneasról, aki Trója eleste után tengeren és szárazon sokat hányódva végül Italiába jutott, s itt megtelepedve azt a várost alapította, melynek — Aeneas második, Italiában kötött házasságából származó — királyi családjában később Romulus, Róma megalapítója is született. Aeneas első feleségétől született fiára, Iulusra vezette vissza származását viszont az Iulius nemzetség. Aeneas tehát egyszerre volt a római nép és Augustus öse, az Augustus magasztalás elválaszthatatlanul összeolvadhatott a Róma magasztalással. Az Augustuskor felől nézve az Aeneas-hagyományak éppen ebben állott jelentősége: a múlt és a jelen kapcsolódott benne. Múlt és jelen e kapcsolódási lehetőségét Vergilius a Georgicában is világosan látta, ezért beszél arról, hogy a templom kapujának domborművei Octavianus tetteit ábrázolják, a templom belsejének szobrai pedig a trójai ősoket.

Az Aeneisben azonban még egy másik múlt is megjelenik: Italiáé. Italia Saturnus földje, az aranykor istenéé, az a föld, melyet a Georgica jelene is az aranykor színeivel festett, s ha ez az aranykor az eposzban már nem is jelenvalóság, Saturnus népe ekkor is, törvény nélkül is az ősi isten erkölcsihez igazodik. Az aranykornak egy késő sugára az, mellyel az Italiába érkező Aeneas találkozik.

Múlt és jelen ilyen összekapcsolódása egy tárgyat a múltból vevő miben, ahol tehát ez az összefüggés a múlt felől nézve, az idősfkok sajátos keverését teszi lehetővé. Hiszen az eposz jelen idejéhez képesti múlt is megjelenik az eposz jelenébe ágyazva, mikor Aeneas Dido királynőnek elmeséli Trója pusztulását és a saját korábbi hányódásait, s megjelenik, utalásszerűen, az itáliai múlt, az aranykor. Másfelől megjelenik, ugyancsak az eposz jelen idejébe ágyazottan, az eposzhoz képesti jövő, Róma jövőendő történelme és az Augustuskor, az új aranykor (főképp az 1. könyv Iuppiter-jóslatában, a 6. könyv alvilágjárásában és a 8. könyv Aeneas-pajzs leírásában). Az eposzban tehát az Eclogák és a Georgica szemléletének megfelelően van együtt múlt, jelen és jövő: az Eclogák jelen — aranykori jövő és a Georgica aranykori múlt — párjai mintegy egymásba toldódtak, s a római történelem ebbe az aranykortól aranykorig feszülő ívbe illeszkedik bele. Ahogyan az idő halad, halad a történelem is az aranykor felé, melynek jeleit a Georgica már a jelenben felismerte. A 4. ecloga látomása vált itt meghatározott történelmi (áltörténelmi) anyagra alkalmazva kidolgozott történet-szemléletté.

Az Aeneisben azonban ez nem pusztán látomás. Mindjárt az előhang jelzi, hogy Aeneasnak a végzet akaratából kellett menekülnie, s újra meg újra utalás történik arra, hogy Trója pusztulása isteni végzet

folytán következett be, hogy a trójaiak arra mennek, amerre a végzet viszi őket, hogy Aeneast a végzet hívja feladata betöltésére. De a végzet nemcsak az eposz cselekményét megelőző múltban és nem is csak a cselekmény jelenében hat, hanem a jövőben is (ami az olvasónak múlt és jelen). Már az 1. könyvben Iuppiter azzal nyugtatja meg a fia, Aeneas sorsáért aggódó Venust, hogy ne féljen, mert övéinek végzete változhatatlan marad, s Venus meg fogja látni az Aeneastól alapítandó város, Lavinium megígért falait, meg a rómaiak dicsőségét, s végül Augustust, aki a háborús kor végét, illetőleg, mint a 6. könyv fogalmaz, az aranykor kezdetét jelenti. Az események mozgatója tehát a végzet, s azok szükségszerűen következnek egymás után és egymásból. Az idősfkok sajátos keverése — a múlt és a jövő beillesztése a jelenbe, ahol is az eposz jövője az olvasó múltja és jelene — időbeli szerkezeti kifejezése ennek: a jelenben benne rejlik egyfelől a múlt, másfelől a jövő, illetőleg a múltban benne rejlik a jelen, egymásból következnek, az egész egyetlen, megszakítatlan folyamatot alkot.

A világnak végzet meghatározta folyamatként való felfogása sztoikus tanítás. Hogy a korábban epikureus nézeteket valló Vergilius miért és mennyiben lett sztoikus, az élettrajzi kérdés, s a mű értelmezése szempontjából másodrendű. Az Aeneis szempontjából a lényeges az, hogy a végzetnek, mint meghatározó erőnek a szerepe itt az aranykortól aranykorig történet-szemlélettel párosul, s a kettő együtt azt fejezi ki, hogy a történelem egyetlen, végzet meghatározta, szükségszerű folyamat, mely meghatározott célra irányul, s ez a cél nem a világgégés, az ekpyrózis, hanem az új aranykor, mely Augustus Rómájában veszi kezdetét. Trója leomlásán kezdve minden ebben nyeri el a maga teljes értelmét, minden erre irányul, mert a kevélyt legyőző, az engedelmesnek megkegyelmező, az emberiségnek békében törvényt adó, a világot hatalmával kormányzó Róma, Augustus Rómája az emberi történelem értelme, kiteljesedése. Aki ezt a folyamatot megpróbálja feltartóztatni vagy akadályozni, annak ezért — esetleg szubjektív értékei ellenére is — szükségképpen el kell buknia.

Aeneas tehát nem egyszerűen mint a trójai királyi család egy életben maradt tagja vándorol, nem mint magánember, hanem mint akitől utódainak, egy leendő világbirodalomnak sorsa függ. Ezért fakad ki Iuppiter, mikor a hős Dido királynőnél időzve már-már végleg ott maradna, hogy Aeneas, úgy látszik, nem törődik a végzet adta városokkal, holott az volna a feladata, hogy utódokat támasszon, akik Italiát kormányozzák és a világnak törvényt szabjanak; s ha már saját dicsőségére nem gondol, gondoljon fiára, akit ettől a dicsőségtől nem foszthat meg. Erre az üzenetre Aeneas, nehéz szívvel bár, de rögtön elindul, mert Aeneas a pius Aeneas. A pietas ugyanis nemcsak és nem is első-sorban a vallásos kegyességet jelenti, hanem a szülők, a gyermekek, a vérrokonok és a haza iránti kötelességek teljesítését. Mikor Aeneas a végzetnek engedelmeskedik, ajának tett ígéretét és gyermekei, utódai iránti kötelességét teljesíti. Családi és világtörténelmi kötelessége egybeesik. Éppen azért lehet epikus hős, mert világtörténelmi jelentőségű sorshordozó, s emberi nagyságát az adja meg, hogy ezt a sorsot vállalja. Így ér célba a világtörténelem. De így lesz az eposz több is, mint a római dicsőség és az Augustus-kori eszmevilág magasrendű művészi kifejezése, így lesz általános, az ember lehetőségeit számbavevő művészi világképpé.

Nem volt ugyanis könnyű ez a sorsvállalás. Az Achilles fiának, majd a jó Helenusnak nőjévé lett,

és most már, ha szomorúan is, de békében élő Andromachétól elbúcsúzva így sóhajt fel Aeneas: Éljetek, boldogok, kinek sorsa teljesült. Mi végzetből végzetbe kell hogy siessünk — nektek nyugalom a részetek: nem kell a tenger síkját szántanotok, nem kell Italia mind messzebb tűnő képét keresnetek! Boldogok, akik meghaltak, s nyugodhatnak, nem kell tovább szenvedniük, mint a Trója alatt elesettek, mint Priamus leánya, Polyxena, akit Achilles sírján áldoztak fel. És boldogok, akiknek sorsa teljesedett, célba értek, mint Andromache, kinek fiát megölték, őt magát rabnőnek hurcolták el, tovább adták, de most már nem kell tovább hányódnia, célba ért, vagy mint Nisus és Euryalus, akik hősi harc után, hivatásukat betöltve, együtt estek el. Aeneas is betöltötte hivatását, a trójaiakkal szembeszálló itáliaiak vezérének, Turnusnak párbajban való legyőzésével célba ért, utópai dicsőségét is láthatta. Helyzete mégsem egyértelmű. Az Aeneis a világtörténelmi folyamatnak a közepéből ábrázol egy szakaszt, s ezért mennyiségileg szükségképpen több szó esik Aeneas küzdelmeiről, mint a boldog jövődőről, melyet ő voltaképpen közvetlenül nem is, csak látomásban élvezhet. Az előhang is Aeneas hányódásait, szenvedéseit emeli ki. Aeneas azonban sorshordozó, egy nép sorsa, a történelem menete függ tőle, s így ő nem teheti azt, amit akar, nem keresheti úgy a boldogságot, ahogyan szeretné. Ő is kész lett volna a többiekkel Trója falai alatt veszni — nem lehetett. Szívesen maradt volna ősei megszokott, ismerős világában, Trója közelében — nem lehetett. Örömet élvezte volna Didóval a szerelem boldogságát — nem lehetett, helyette Itáliában a másnak szánt, talán más is szerető Laviniát kell feleségül vennie, mert így tölti be hivatását. Más élet ez, mint a pásztorok, földművelők, Epikuros-tanítványok boldogsága. Ez a teljes

valójában az övéi, családja, népe szolgálatát vállaló, a közösségnek vagy a végzetnek magát alávető élet, melyből, épp ezért, a bensőségesség szférájának, a visszavonultság örömeinek kell kimaradnia. Vergilius feltétlenül pozitívnak, példaképszerűnek ábrázolja ezt a magatartást, melynek nagysága egyebek közt éppen abban van, hogy képes lemondani személyes vágyairól, álmairól, a visszavonultság csöndes nyugalmáról, s így elvégezni küldetését, célba vinni a világtörténelmet. E magatartás értékét méri az is, hogy mekkora értékről mond le. Nem kétséges, hogy az egykori olvasók (és sok más kor olvasói) egyértelműen igenlőnek ezt a magatartást, s feltétlenül csak a célba jutásra, a dicsőségre tekintettek, csak a diadalmas és így boldognak látott Aeneast látták — talán túlságosan is csak azt. Más korok, mint a mienk is, inkább az áldozatot hangsúlyozzák, a célbajutás útját szegélyező tragédiákat, a kiábrándultságot, boldogtalanságot — talán túlságosan is csak azt. A költő teljes világot ábrázolt, együtt mutatta a kettőt, ahogyan ezt a kétoldalúságot egy plasztikus sorában kifejezi: „Minden sorson úgy lehetünk úrrá, ha hordozzuk”.

*

Tíz évig dolgozott Vergilius az Aeneisen. Úgy tervezte, hogy még három évet szán a végleges kicsiszolásra, s azután teljesítve a feladatot, melyet tőle a közösség elvárt, célba jutva, megvalósítja kora ifjúságától dédelgetett tervét: felhagy a költészettel is, teljesen visszavonul, és csak filozófiával foglalkozik. Erre már nem maradt ideje, a végső csiszolásra sem került sor: meghalt néhány héttel ötvenegyedik születésnapja előtt, i. e. 19 szeptemberében, kétezer évvel ezelőtt.

Ritókó Zsigmond

VILÁGSZEMLE

„Ne felejtsük el, hogy emberek vagyunk...”*

Az az időszak, amit át kell tekintenünk a kibővített elnökség hollandiai tanácskozása alkalmával, bővelkedik nagy horderejű, némelykor tragikus eseményekben. A harmadik világháború, a nukleáris katasztrófa félelmesen közeli lehetőséggé lett. Nyilván ezért, a békevágy kifejezése, különösen az európai kontinensen eddig még nem tapasztalt méreteket öltött. Új tömegmozgalmak alakultak ki (World Disarmament Campaign, Campaign for Nuclear Disarmament, European Nuclear Disarmament, stb.), felhívásoknak, (a Krefelder Felhívást több mint egymillióan írták alá a legkülönbözőbb világnézetű emberek!), állásfoglalásoknak, tanulmányoknak olyan tömege látott napvilágot, amelyeknek a felsorolására nem, értékelésére pedig még kevésbé vállalkozhatunk. A kisebb-
ségeknél gondolt békemozgalmak az elmúlt hónapokban a többség békeakarátának a hangadói lettek és jelentős hatással vannak és lehetnek a politikai döntésekre is. Teljesen új mozzanata e széles bázisú bé-

kemozgalmaknak, többek között abban jelentkezik, hogy magasrangú katonatisztek is részt vesznek benne, sőt katonák körében egyre nagyobb visszhangra találnak a békekezdeményezések, — továbbá, hogy a fasizmus elleni küzdelem folytatásaként fogják fel a háború elleni harcot. (*Kirche und Kernbewaffnung. Materialien für ein neues Gespräch über die christliche Friedensverantwortung. Die Handreichung der Nederlandse Hervormde Kerk, 5. otd.*)

Nem túlzás tehát és nem is hamis politikai pátoz azt állítani, hogy az emberiség válaszüthöz érkezett: vagy az emberi faj teljes kipusztulása, vagy az új béke-korszak felé kell továbbindulnia, — harmadik út nincs!

Az adott kritikus helyzetben döntő jelentőségűvé vált a keresztyén hit békeüzenete és az élet Istene ígéreteibe vetett hitből táplálkozó reménység bátorító ereje. Valóban, nincs olyan egyház — még kevésbé nemzetközi keresztyén szervezet vagy csoport, felekezeti különbségekre való tekintet nélkül, — amely így vagy úgy meg ne szólalna ebben a válságos helyzetben a béke ügyében.

* Elnöki beszéd a Keresztyén Békekonferencia kibővített elnökségének hollandiai (Noordwijkerhout) ülésén 1981. október 24-én.

Itt és most

A kialakult, veszélyekkel terhes új helyzet főbb jellemzőiből, az alapos és körültekintő, testvéri vita megindításaként én a következő mozzanatokat emelem most ki.

1. Az *Európai Kontinens* komor kilátásai, az európai atomháború fenyegető réme félelemmel tölt el mindenkit. Sokan keresik a választ a kérdésekre: Milyen törekvések összehatása vezetett el idáig? Lehet-e még valamit tenni a végső katasztrófa megakadályozására, és ha igen, akkor mit? Nekünk is ezeket a kérdéseket kell megvizsgálnunk, és meghatározni a Keresztyén Békekonferencia jelenlegi helyzetét és soron következő feladatait.

2. A mostani helyzet további fontos jellemzője az, hogy a *Harmadik Világ* népeinek az igazságosabb és emberibb életért folytatott harca szintén új szakaszba érkezett, és törekvéseiket csak a rémálomnak tűnő fegyverkezési hajszá értelmetlen pazarlása hátterén lehet helyesen elemezni és megérteni.

3. Ha továbbra is az Európán kívüli területek felé tekintünk, azt is látnunk kell, hogy a különböző világrészekben jelentkező *válság-gócok veszélyessége* ugrásszerűen megnőtt. Olyan helyzetek alakultak ki a világ számos pontján, amelyek egyrészt a Kelet–Nyugat-i feszültség kihatásai, másrészt azzal a veszéllyel fenyegetnek, hogy kihatásaik a nagyhatalmak közötti nyílt konfliktus, azaz, a nukleáris háború kitörésének közvetett vagy közvetlen előidézőjévé válhatnak. Ezért vessünk most egy futó pillantást ezekre a területekre is.

a) Az *egyiptomi események* felszínre hozták a Közel-Kelet állandóan robbanással fenyegető új fejleményeit: a libanoni nép szüntelen, tragikus szenvedését, a június 30-án lezajlott izraeli választásokból győztesen kikerült izraeli militarizmus újabb agressziói által okozott nagy feszültségeket. Még mindig folyik az Irán–Irak-i testvérháború is. Irán belső, véres eseményeivel szemben is tehetetlenül áll a világ közvéleménye.

b) Afrika déli részén az *Angolát* ért súlyos agresszió újra nyilvánvalóvá tette, hogy az egész világ békéjét fenyegető veszélyt jelent a Dél-Afriai Köztársaság apartheid-rendszere. Namíbiának a függetlenségét minden lehetséges és lehetetlen eszközzel akadályozza.

c) A *közép-amerikai országok* egész sorára: Kuba, Nicaragua, Grenada, El-Salvador, — újabb és fokozott katonai és politikai nyomás nehezedik. Ezzel összefüggésben áll az is, hogy erkölcsi, politikai és katonai támogatást és bátorítást kapnak — különösen az utóbbi időben, a latin-amerikai hírhedt oppresszív rendszerek: Chilében, Argentínában és Uruguayban. Az emberi jogokat lábbal taposó kormányoknak a világ közvéleményével való elfogadtatására a nagy, északi patrónus hatalmas katonai, politikai és diplomáciai erőfeszítéseket tesz.

d) *Ázsia területén*, az Indiai-óceán térségében — az ott élő népek békevágya ellenére, akik ezt a területet békeővezetté szeretnék nyilvánítani — fokozódott a militarista tevékenység. A kínaiaknak nyújtott és még kilátásba helyezett katonai támogatás tovább bonyolítja az amúgy is igen nehéz és veszélyekkel terhes helyzetet.

Természetesen nem érinthetünk minden az elmúlt hónapokban lezajlott fontos politikai eseményt (pl. a francia elnökválasztás kihatásait, vagy a neutron-bomba gyártásának bejelentését, vagy a mexikói Cancúnban lezajlott Észak–Dél párbeszédet, vagy a lengyel-

országi fejleményeket). Az eddig elmondottakból is világos azonban, hogy a békeerőfeszítések sürgősebbek és szükségesebbek mint valaha, és hogy a keresztyén egyházak és minden keresztyén ember béke-fáradozásaira elengedhetetlen szükség van.

Négy alapelv

Ezzel már részben magyarázatot is adtam arra a felvethető kérdésre, hogy miért éppen ebben az országban, Hollandiában tanácskozik most mozgalmunk vezetősége. Nyilvánvalóan azért is talált visszhangra — mind pozitív, mind kritikai értelemben — a KBK immár negyedszázados tevékenysége ennek az országnak a keresztyénei körében, mert itt a keresztyén békefáradozásnak nagy hagyománya van. A holland keresztyének békemunkájáról el lehet mondani, hogy *folymatos, teológiai* alapvetésű, *ökumenikus* és *gyülekezeti* háttérű, és *politikai* jelentőségű. Tudtommal ez az egyetlen ország a világon, ahol ökumenikus béketanács koordinálja az egyes keresztyén felekezetekben is igen intenzíven folyó békemunkát. Az Inter-Church Peace Council (Egyházközi Béketanács) munkáját inspiráló motívumok igen közel állnak a Keresztyén Békekonferencia alapelveihez, hiszen hasonló megfontolások határozták meg a KBK tevékenységét is a mozgalmunk megindulása óta. Ezért az Egyházközi Béketanács alapelvei közül, azokkal hangsúlyozottan egyetértve, — négyet szeretnék most itt kiemelni:

- Hogy a keresztyén egyházaknak a tömegpusztító fegyverek korában újra át kell gondolniuk és meg kell határozniuk a Szentírás békeüzenetének fényében békeszolgálatukat;
- Hogy a politikusoknak segítséget kell nyújtani felelős munkájukhoz és nem szabad őket magukra hagyni nehéz feladataik ellátása során, sőt meg kell kísérelni a politikai döntésekre befolyást gyakorolni;
- Hogy a közvéleményt tájékoztatni kell folyamatosan egy lehetséges atomháború következményeiről és a fegyverkezési verseny kilátástalanságáról;
- Hogy az atomfegyverek felhalmozása a Kelet–Nyugat-i ellentét jegyében, és a nyersanyagért folytatott harc, a Harmadik Világ népeinek a kárára történik, ezért az európai békemozgalmaknak az atomháború elleni küzdelmét össze kell kötni a Harmadik Világ élet-érdekeinek a védelmével. (Gisela Ennen: Der Interkirchliche Friedensrat in den Niederlanden.)

A szemléletváltozás és a tájékoztatás összefüggései

1. A megnövekedett háborús veszély és az Európán kívüli területeken is jelentkező egyre fokozódó feszültségek okait egyaránt abban az elmúlt két esztendő során végbement szemléletváltozásban kell keresnünk, amely világosan kirajzolódott az új amerikai adminisztráció külpolitikai és katonai-stratégiai célkitűzéseiben. Hosszú időn át a harmadik világháborút szinte mindenki valószínűtlennek tartotta — kivéve a kínai vezetőket, akik mindig a háború elkerülhetetlenségéről beszéltek. Ma viszont az egyszerű emberek között is terjed ez a hangulat, a katonai szakértőkről és a politikusokról nem is szólva.

Miben jelentkezik ez a szemléletváltozás? Erre a kérdésre így ad választ Gert *Bastian* nyugatnémet nyugalmazott tábornok: „Ez az amerikai kül- és biztonsági politika ama irányzatváltozásában keresendő, amely

időközben áttekinthetetlen lett, és amit az amerikai elnök és munkatársai félreérthetetlen nyilatkozatai támasztanak alá, nevezetesen: a minden oldalról biztosított egyensúlyon alapuló békés egymás-mellett-élés irányzata helyére a nyíltan bevallott, egyértelműen katonai téren is nagyfokú fölényre való törekvés került” (Gert Bastian: Aspekte der Friedenspolitik, Blätter für Deutsche und Internationale Politik 1981/9. sz. 1050. old.).

A kooperációs készség helyére tehát a konfliktusok élezése lépett. Az a veszélyes egyszerűsítés látszik irányítani az új amerikai adminisztráció politikáját, amely szerint az amerikai érdekek védelmének legjobb módja a Szovjetunió érdekeinek a megsértése. Vagyis: ami árt a Szovjetunióknak, az használ az Egyesült Államoknak. Ez a szemléletváltozás abban is tapasztalható, hogy az emberi jogok jelszavát a „nemzetközi terrorizmus elleni harc” jelszava váltotta fel, a Harmadik Világnak nyújtandó „önzetlen segítség” gondolatát pedig kiszorította a nyersanyag-háború.

2. Ezzel párhuzamosan nagyméretű verseny folyik a közvélemény befolyásolásáért. Ide sorolható az is, hogy az 1979 decemberében hozott NATO-határozatot, amely a fegyverkezési verseny újabb, minden eddiginél veszélyesebb szakaszát indította el, „Nachrüstung”-nak, („Utófegyverkezésnek”) nevezik, azt a látszatot kelteve, hogy ennek célja nem egyéb, mint a Szovjetunió által megszerzett előnyök behozása. Ez a közvéleményt félrevezetni hivatott hamis információ két állításra épül. Egyrészt, hogy a Szovjetunió és szövetségesei katonai kiadásai lényegesen magasabbak, mint az Egyesült Államokéi. Másrészt, hogy a nagyhatalmak között meg bomlott a nukleáris egyensúly a Szovjetunió javára.

Mielőtt azonban ezzel a két félrevezető állítással, a katonai szakértők megnyilatkozásai alapján foglalkoznánk, utalni kell arra, hogy a fegyverkezési verseny minden új szakasza előtt ugyanahhoz a jól bevált módszerhez folyamodik az amerikai adminisztráció. Az 1950-es évek elején megindított fegyverkezési verseny jelszava az ún. bombázók területén való lemaradás behozása volt. 1961 novemberében Kennedy az interkontinentális rakéták területén való lemaradás behozásának jelszavával nyerte meg az elnökválasztást. Miután Kennedy elnök lett, kiderült, hogy ez a lemaradás egyáltalán nem létezik, de akkor már a lemaradást behozandó intézkedéseknek, a nagyarányú fegyverkezési programnak a megvalósítása javában folyt, azt már nem lehetett leállítani.

Jogos tehát a Holland Református Egyház 1979-ben kiadott állásfoglalásának az a megjegyzése, hogy „az Egyesült Államokban a SALT II-vel kapcsolatos vita, Nyugat-Európában pedig az euro-stratégiai egyensúly jelszava lehet, hogy a fentiek folytatásaként kerül majd a történelemkönyvek lapjaira.” (Die Handreichung der Niederlande Hervormde Kerk, 103. old.)

Nagyon sok szó esik arról, hogy a Szovjetunió, illetve a Varsói Szerződés államai a hagyományos fegyverek területén nagy fölényre tettek szert. A történelmi igazság az, hogy ezt a nagyarányú hagyományos katonai felkészülést az 50-es évek elején a Nyugat-Európában elhelyezett nukleáris rakéta-rendszerek kényszerítették ki.

Visszatérve a korábbi állításokra, komoly nyugati szakértők — akiket nem lehet szovjetbarátsággal vádolni — megállapítják, hogy a NATO-országok katonai kiadásai lényegesen nagyobbak, mint a Varsói Szerződés tagállamaié. Az is tény, hogy minden súlyos következményű fegyverkezési lépést Nyugat kezdeményezett, Kelet gyakran igen komoly késéssel hozta be a lemara-

dást. Az európai stratégiai fegyvereket tekintve legalábbis egyensúly van Kelet és Nyugat között. Stratégiai fegyverek területén pedig a robbanófejek számát figyelembevéve, az USA fölényben van a Szovjetunióval szemben. (Gert Bastian: Aspekte der Friedenspolitik, Blätter für Deutsche und Internationale Politik 1981/9. sz. 1033—1053. old., továbbá: Frank Barnaby: Zum Stand der globalen Rüstung, Junge Kirche 1981. októberi sz. 464. old.)

3. Foglalkoznunk kell a brüsszeli NATO-határozat indokolásaként felhozott szovjet SS—20-as rakéták ügyével is. (Azt csak futólag említettem, hogy az új típusú rakéták Nyugat-Európába telepítését a NATO nukleáris tervező-csoportja már 1974-ben elhatározta. Az SS—20-as rakétákat a Szovjetunió egy évvel később kezdte bevezetni!) Hogy az összefüggéseket jól értsük, elkerülhetetlen lesz néhány katonai jellegű kérdés tisztázása. Először is rá kell világítanunk a *stratégiai* és a *taktikai* fegyverek közötti különbségre. Stratégiai fegyvernek nevezik azokat a nukleáris robbanófejjel ellátott interkontinentális rakétákat, amelyekkel a két nagyhatalom egymás területét elérheti. „Taktikai fegyver” nevet viselik a korlátozott területen bevetésre szánt, kisebb hatósugarú rakéták. A földrajzi fekvés miatt tehát a Nyugat-Európában állomásoztatott amerikai középhatósugarú rakéták a Szovjetunió szempontjából stratégiai fegyvereknek számítanak, míg az ezekkel szembe felállított, Nyugat-Európára irányított szovjet középhatósugarú fegyverek taktikai fegyverek. Nyugat-Európa tehát ebből a szempontból nézve nem egyéb, mint az Egyesült Államok előretolt nukleáris stratégiai bázisa. Ezért az 1950-es évek óta gyakorlatilag fennáll ez a stratégiai diszparitás az USA és a Szovjetunió között (Werner Jung: Der Dritte Weltkrieg ist wahrscheinlich geworden, Frankfurter Hefte 1981 július, 13—21. old.).

A NATO tehát olyan nukleáris rendszerek felállítására törekszik, amelyek megkerülik a SALT-Egyezményeket és nagy, egyoldalú előnyöket biztosítanak az USA-nak. Ezt a diszparitást még tovább fokozza az a körülmény, hogy az Egyesült Államoknak a tengeralattjárókra telepített egész rakétarendszere van (Forward Based System), sőt, a francia és brit középhatósugarú rakéták is a NATO potenciálját erősítik.

Katonai szakértők utalnak arra, hogy a brüsszeli NATO-határozattal az 1962-es kubai helyzethez hasonló fordulat következett be, amikor is — mint ismeretes — a Szovjetunió Kuba kérésére rakétákat akart elhelyezni a szigetországban, amit az Egyesült Államok akkori elnöke, Kennedy, stratégiai fegyvereknek minősített. Ezért állítják joggal, hogy a Nyugat-Európába telepítendő új rakétarendszerrel elkerülhetetlenül az 1962-es, Kuba körül kialakult helyzet ismétlődne meg, amikor a világot kevés választotta el a nukleáris katasztrófától.

Annak érdekében, hogy a jelenlegi helyzet rendkívüli veszélyeit teljes mértékükben lássuk, még további katonai jellegű kérdésekre kell kitérnünk. Az 1945. augusztus 6-án Hiroshimára ledobott első atombombának, amely néhány másodperc alatt kétszáz ezer embert ölt meg és egy közepes nagyságú várost törölt el a föld színéről, 20 000 TNT robbanóereje volt. (TNT = Trinitrotoluol, a robbanási határfok jelölése). Egy közepes méretű hidrogénbombának 20 millió TNT a robbanóereje, azaz ezer Hiroshimára ledobott bombának felel meg. És ilyen bombákból jelenleg 50—60 ezer van a világon!

Az interkontinentális rakéták mindegyike tíz-tizenöt Hiroshima bombánál ezerszer erősebb rakétafejet juttathat el nagy célpontossággal a föld bármely részére

30—40 perc alatt. A kilövő állomások felkészülése 60 percet vesz igénybe. Tehát van idő az ellen-rakéta beindítására, ami azt jelenti, hogy egy ilyen támadás a kölcsönös teljes megsemmisítéssel, tehát az öngyilkossággal lenne egyenlő. Ezen nyugodott eddig az elrettentés egyensúlya, a „balance of terror”. A technikai fejlődés eredményei azonban lehetőséget nyújtanak ennek az egyensúlynak a megbontására. A NATO-határozatban szereplő új európai rakéta-rendszerek (a Pershing II rakéták és a Cruise Missiles azaz a pilóta nélküli repülőgépek) a Szovjetunió legtávolabbi területeit 10 perc alatt elérhetnék. Világos tehát, hogy az ilyen rakéták bevetése az első ütés kapacitását biztosítaná anélkül, hogy a visszavágástól tartani kellene.

A pusztá tények tehát a következők: „Az Egyesült Államoknak lehetősége nyílnék arra, hogy a Szovjetunió legérzékenyebb területeit Európából elérjék, és az amerikai stratégiai nukleáris fegyverek alkalmazása nélkül nagyméretű háborús károkat okozhatnának. A Szovjetunió ezzel szemben bármilyen nagyszámú SS—20-as rakétáival is csak az USA európai szövetségeseit és az Európában állomásoztatott katonai apparátust tudná megsemmisítő módon elérni, de a nukleáris ellenfelet magát, katonailag semmiképp sem tudná gyengíteni.” (Gert Bastian: Aspekte der Friedenspolitik, Blätter für Deutsche und Internationale Politik, 1981/9. sz. 1047. old.)

A fegyverkezési verseny új szakaszával az USA olyan technológiai megoldásra törekszik, amely a korlátozott nukleáris háború lehetőségét teremti meg. Pedig beláthatatlan következményekkel járna, ha az egyik nagyhatalom ezt a kapacitást elérné, mert ez csábítást jelentene az első ütés megkockáztatására, illetve az ellenfél számára a preventív hadviselés kényszerét jelenthetné. (Lásd Alfred Mechttersheimer: Acht Thesen zur neuem Atomkriegsstrategie der USA, und zur „Nachrüstung” in: Es geht ums Überleben, Pahl-Rugenstein 1981).

Az Európában felállítandó amerikai rakéták segítségével az új stratégiának megfelelően az atomháborút korlátozni lehetne, mégpedig Európára. A sűrűn lakott Európára nézve ez akkor is teljes atompusztulást jelentene, ha az atomfegyverekkel „csak” katonai célpontokra lőnének. A NATO nukleáris tervező csoportjának nagyvonalú meghatározása szerint ilyen „korlátozott atomháború” mindama európai népek területére is kiterjedne, amelyek nem rendelkeznek atomfegyverrel. Az egyetlen ország, amely az új középhatósugarú rakéták Európában állomásoztatásából elméletileg hasznot húzhatna, az Egyesült Államok. Nyilvánvaló tehát, hogy a középhatósugarú rakéták telepítésétől több százmillió ember sorsa függ.

4. A fentiek fényében érthető, hogy kezd kialakulni az a nézet, miszerint az elrettentésre épülő béke tovább nem tartható, az elrettentés egyensúlya csődöt mondott. Annyi bizonyos, hogy az új nukleáris fegyverek, amelyek a hagyományos fegyverzet és a nukleáris fegyverzet közötti küszöböt a minimumra csökkentik, nem az elrettentést szolgálják, hanem a hagyományos értelemben vett háború lehetőségének és a győzelem kilátásának az illúzióját keltik. Láttuk: eddig az volt a helyzet, hogy a nukleáris fegyverekkel indítható háború mindkét fél teljes pusztulását jelentette volna az ellenfél megtorlási lehetősége miatt. Ennek a kockázatnak a csökkentése, majd megszüntetése a fegyverkezés új szakaszának a tendenciája. Hogy ez mit jelent teológiaiilag, etikailag és az iustum bellum teológiai tételei összefüggésében, azt még külön meg kell vizsgálnunk. Mindenesetre igaz az, hogy a fegyverkezési verseny, tehát a kölcsönös elrettentés 36

éven át „biztosította” Európában a békét. De semmi garancia nincs arra, hogy ez a végtelenségig így lehet tovább, mivel a kölcsönös elrettentés politikája kudarcot vallott a fegyverkezési verseny miatt. Sajnos az atompatt következtében kialakult kényszerű béke idejét nem használta fel a világ a leszerelés terén teendő hatékony lépésekre, de még a fegyverkezés megállítására sem. A kölcsönös elrettentés elmélete a fegyverkezési verseny miatt csődöt mondott. A növekvő katonai kiadások egy olyan időszakban következtek be, amikor a recesszió, az infláció és a munkanélküliség nagy arányokat ölt — nem is beszélve a Harmadik Világ jogos igényeiről. Az éhséget, a nyomort a fegyverekre költött milliárdok egy kis töredékével meg lehetne oldani! Ezeket a sürgető világproblémákat a fegyverkezési verseny semmiképp sem oldhatja meg. A keresztyén, iparilag fejlett népek kormányainak gyökeres megváltozására lenne szükség ahhoz, hogy a tarthatatlan gazdasági és társadalmi viszonyokon változtatni lehessen. Ez a felismerés az egyházak körében is egyre nagyobb mértékben nő. Persze azt a kérdést is fel kell vetni — ahogy azt nagyon találóan kérdezi Walter Kreck egyik legutóbbi tanulmánya: hogy kiknek az érdekeit szolgálja ez az erőltetett fegyverkezés? Kik használják fel a szabadság jelszavát az imperializmus és a kizsákmányolás igazolására?

5. Az elrettentés egyensúlyával szembeni alternatívát keresve azonnal a *biztonság* problematikájával találjuk szemben magunkat. Minthogy a nemzeti biztonság és a nemzeti érdek fogalmait váltakozva használják, ebből sok zavar keletkezik. E tekintetben is bizonyos szemléletváltozás észlelhető az új amerikai adminisztráció politikájában, amely némelykor nemzetbiztonságról, máskor nemzeti érdekről, vagy „életfontosságú érdekekről” beszél. Ezek alatt most két dolgot értenek az óceán túlsó partján: először is azokhoz a nyersanyagokhoz való zavartalan hozzáférést, amelyekről az amerikai gazdasági élet függ; másodszor a fennálló világrend fenntartását, amely egyben a társadalmi status quo megőrzését is jelenti — még a legoppresszívabb rendszerek esetében is. (Michael T. Klare: „Une stratégie de défense globale pour l'Amérique forte” Le Monde Diplomatique 1981 szeptember, címloldal.)

Ha a békemunka útján előbbre akarunk lépni, úgy elkerülhetetlen lesz a biztonság fogalmának alaposabb átgondolása, azaz annak a kidolgozása, hogy a biztonság nemcsak hatalmi eszközökkel lehetséges, hanem más módon is, sőt éppen a nukleáris fegyverek miatt, ésszerű katonai fellépés globális méretekben többé nem lehetséges!

Hangsúlyoznunk kell igen erősen, hogy a biztonság kérdése nem katonai kérdés csupán, hanem alapvetően politikai, „hiszen elfogadhatatlan, hogy az emberi társadalom biztonságát egy olyan rendszerben keressük, amely végső soron arra a lehetőségre épít, hogy az emberi történelem véget ér”. (Die Handreichung der Nederlandse Hervormde Kerk, 6. old.)

Igazi biztonság és „igazságos háború” helyett keresztyén reménység

1. Az atomfegyverek megjelenésétől kezdve ez a téma állandóan szerepel a teológiai, az egyházi, és természetesen az ökumenikus konferenciák napirendjén. Az eszmecsere kísérőjelensége volt és marad a politikai állásfoglalások teológiai legitimációjának a kérdése. Két ellentétes álláspont néz szembe egymással. Az egyik az atomfegyverek elleni harcot, a háború teljes elvetését status confessionis-á tette. A má-

sik azt állítja, hogy a hit számára megengedhetetlen, hogy a politikai állásponttal azonosuljon. Persze, ez utóbbi is egyfajta politikai álláspont, nevezetesen: legalábbis hallgatólagosan az atomfegyverkezést tudomásul kell venni.

2. A béke kérdéséről folytatott, az utóbbi időben örvendetesen megerősödő teológiai eszmélődés abba az irányba mutat, hogy egyre szélesebb körökben elfogadják azt a tételt, miszerint Jézus Krisztus Isten szava és az Ő igénye az egész emberi életre, annak tehát egyetlen területe sem vonható ki az evangélium hatása alól. „Nincs az emberi életnek egyetlen területe sem, amely ne tartozna Isten békéjének hatása alá. Életünknek nem lehetnek olyan konfliktusai — sem egyéni, sem politikai vonatkozásban —, amelyek ne tartoznának Istennek az emberre és az egész teremtettségre vonatkozó béke-akarata területeihez. Nem lehet sem személyes, sem politikai ellenségünk, akivel szemben ne lenne érvényes Isten békeakarata”. (Den Frieden ausbreiten, Erklärung der Gesellschaft für Evangelische Theologie, Frankfurt, 27. Juli 1981 — kézirat.) A béke teológiájának egy másik, kezdettől fogva jelen levő mozzanata az evangélium parancsa az élet védelmére. Az emberi élet elpusztítása Isten akarata elleni bűn! A tömegpusztító fegyverek pedig az emberiség továbbélését veszélyeztetik!

3. Az atomfegyverek megjelenése óta folyó teológiai vita egyik eredménye a bellum iustum tételeinek revíziója, illetve az a felismerés, hogy a modern tömegpusztító fegyverek lehetetlenné teszik az igazságos háború kritériuma szerinti különbségtételt a védekező és a támadó háború, továbbá a katonaság és a civil lakosság között.

A iustum bellum teológiai elméletének nevezik azokat a tételeket, amelyek meghatározzák, hogy milyen feltételek fennforgása esetén engedhető meg keresztyén embernek a háborúban való részvétel, illetve a „keresztyén államnak” „igazságos háború” indítása. Ennek a hagyományos teológiai tanításnak a legfontosabb elemei a következők:

- A háborút a törvényes hatóság hirdetheti meg, szóval: annak a közjót kell szolgálnia;
- Jó szándékkal kell tenni;
- A jó eredmény reményében, azaz abban a reményben, hogy a háború utáni helyzet jobb lesz, az azt megelőzőnél;
- Ha minden más lehetőség ki van zárva;
- A háborúban alkalmazott eszközök és módszerek nem lehetnek rosszabbak, mint az az össz helyzet, amelynek megváltoztatásáért a háború folyik, azaz: az arányosság elve kell hogy érvényesüljön, az eszköz és az elérendő cél helyes arányban kell, hogy legyenek;

— A polgári lakosság és a katonaság, azaz a harcolók és a nem harcolók között különbséget kell tudni tenni. Itt a megkülönböztetés elvéről van szó, ami azt jelenti, hogy a polgári lakosságot meg kell kímélni, másképpen kell kezelni.

Ezekből a tételekből kitűnik, hogy ezek nem előírások, hanem korlátozások. De ez az elmélet a háborút elvben lehetségesnek tartja. Sajnos ebből a tanításból azután a gyakorlatban a háború igazolása lett. Ez a keresztyén teológiai tanítás kísérlet arra, hogy a keresztyén tanítás két alapelméletét összeegyeztesse: egyrészt a szeretet parancsát, amely még az ellenség irányában is kötelez; másrészt az igazságosság elvét, amelynek érdekében végső soron erőszak is alkalmazható. (Kirche und Atombewaffnung, 112. old.)

A kvalitatív fegyverkezési verseny, azaz a nukleáris fegyverek tökéletesítése a katonai stratégia területén

a korlátozott háború elméletéhez vezethet, a teológia területén pedig az iustum bellum revíziójához. Félő ugyanis, hogy a modern technika eredményei lehetővé teszik, hogy a iustum bellum kritériumai szerint „igazságos” atomháborút lehessen indítani!

4. A jelenlegi fegyverkezési verseny a kölcsönös fenyegetésre és a veszélyeztetettségre épül. A félelem pszichózisa azonban eljuthat odáig, hogy öntörvényűen fenntartja és fokozza a félelmet, mert — függetlenül a félelem eredeti okától és az új körülmények következtében megváltozott helyzetétől — az ellenségkép változatlanul megmarad. Hogy konkrét legyen: sokak számára Nyugat-Európában a fenyegető ellenség a kommunizmus, a gonoszság és a rossz megtestesítője. Ez a nemzeti-szocialista propaganda találmánya, „az úgynevezett keresztyén Nyugaton 1945 után egy egyetemes veszélyességű dogmává lett...” (Ernst Wolff: Atomwaffen und Ethik, Hrsg. Christian Walther, Kaiser Vlg. München, 64. old.) Ebben az értelemben találó a nagy írónak, Thomas Mann-nak a megjegyzése is, amely szerint Európa legveszedelmesebb betegsége az antikommunizmus.

Itt a gyökere a félrevezető alternatívának: atom-bomba — vagy kommunizmus, mintha más választás nem létezne. Az antikommunista szemlélet és a Kelettel való politikai szövetség gyanúja rendkívül nehéz tette a keresztyén békemunkát Nyugat-Európában, sőt még a Harmadik Világ területén is. A tudatos, vagy tudatalatti antikommunizmus és antiszovjet érzés még ma is jelen van és igen nagy kísértést jelent a keresztyéneknek az ateista-marxista ideológia elleni fellépés ürügyén.

Azt a kérdést, hogy lehetséges-e az ideológiai különbségek, sőt ellentétek mellett a békéért és az atomhalál ellen együttműködni, az élet már megválaszolta — nemcsak a szocialista országokban élő keresztyén egyházak szolgálatán keresztül, hanem a legszélesebb bázisra épülő háborúellenes mozgalmak munkájában is.

A nagy kérdés, amiről itt szó van, így fogalmazható meg: mit választunk végső soron a kettő közül, „a kapitalista, polgári társadalomhoz kötött etika, amely az evangélium tanításait csak bizonyos határig engedi érvényesülni, és amaz etika között, amely nem riad vissza a szocialista társadalomnak az emberi együttélést humanizáló, és a népek közötti békét szolgáló eredményei elemzésétől és elfogadásától. Mert nem a politikusok keresztyén vagy ateista szóhasználatából kell őket megítélni, hanem gyümölcseikből, azaz az általuk gyakorolt emberiség vagy embertelenség alapján.” (Walter Kreck: Was heisst Verantwortungsethik? Blätter für Deutsche und Internationale Politik 1981/5. sz. 531. old.)

5. A mi sajátos kérdésünk azonban az marad, hogy tudnak-e az egyházak egyértelműen és egységesen nemet mondani a nukleáris fegyverekre. A keresztyénység ugyanis a nukleáris fegyverek kérdésében még nem egységes. Ezért egy sajátosan ökumenikus színezetű elvárást kell hangoztatnunk arra törekedve, hogy az egyházak egységes állásfoglalása kialakuljon az atomfegyverek megítélésében.

Nyilvánvaló azonban, hogy mégsem maradt hatástalan az atomkérdésben folytatott egyházi, teológiai és ökumenikus vita. Ezek egyik nagy eredménye a veszély érzékelése. Az érzékelés jele, hogy a béke problémájának egyre növekvő figyelmet szentelnek az egyházak az egész világon. Persze nem felejtethetjük el a Barth Károly 1959-ben írt levelében kifejezett figyelemzetést sem: „hogy különösen a múltval emberek, de az egyházi érdeklődésű körök egy része is — jól-lehet mélyen szántó filozófiai és teológiai eszme-futtatásokat folytatnak az atomkor emberének tragédiá-

járól és hasonlóról, a konkrét állásfoglalást az atomfegyverkezés ellen mégis makacsul ellenzik.” (Hrsg. Christian Walther, Atomwaffen und Ethik, Chr. Kaiser Vlg. München, 1981, 164. old.) Ezért igen nagy eredményként kell számon tartanunk, hogy az egyházakon belül egyes csoportok kapcsolatot létesítettek az atomhál ellen küzdő mozgalmakkal, s így egy el nem hanyagolható politikai potenciál alakult ki. Sok helyen egyenesen a keresztyének, egyházi szervezetek biztosítják a tiltakozás külső feltételeit. A keresztyének béke-bizonyoságtételének hármas feladata ma: *informálni*, segíteni a *döntésekben* és résztvenni az *akciókban*.

A keresztyén hozzájárulás azonban akkor lesz hatékony, ha nemcsak nemet mond, hanem részt vesz a lehetséges megoldások keresésében és kidolgozásában is. Sürgős ökumenikus feladat az is, hogy a különböző, egymástól eltérő felfogásokat képviselő keresztyén csoportok között párbeszéd és véleménycsere jöjjön létre, a közös akciók érdekében.

A világhelyzet, az emberiség helyzete valóban súlyos, sőt közel áll a katasztrófához. „Nem találunk megfelelő szavakat, hogy a jelenlegi helyzet teljes komolyságát kifejezzük.” A fegyverkezési verseny „olyan groteszk arányokat öltött, hogy az már a racionális értelem számára felfoghatatlan”. (George F. Kennan: The way out of the Nuclear Dilemma, Bulletin of Peace Proposals 1981/3. sz. 221. old.) Annak érdekében, hogy kitörjön a világ ebből a bűvös körből, a *sürgősségi sorrendet* kell helyesen látni. Mindenekelőtt kísérleteket kell tenni a legkülönbözőbb módokon arra, hogy a fennálló politikai és ideológiai ellentétek relativizálódjanak, és ezek mögött az egymással szemben álló felfogások mögött felfedezzék a közös emberséget, ahogy Albert Einstein írta egyik legutolsó levelében: „Mint emberek fordulunk embertársainkhoz: Ne felejtsetek el, hogy emberek vagytok, a többit pedig felejtsetek el!” (Bulletin of Peace Proposals 1981/3. 224. old.) A közös érdekek előtérbe állítása minden módon — ez a békemozgalmak, a legkülönbözőbb inspirációjú békeszervezetek legsürgősebb feladata. Mindenki, aki ma az ellentéteket szítja, mélyíti, bűnt követ el az emberiség ellen. Különösen nekünk, keresztyéneknek kötelességünk, hogy a reménységet, a jövőben való bizakodást ne veszítsük el, hanem szüntelenül hangoztassuk: van jövő, van megbékélés!

Az általánosságoknak tűnő, de igen fontos elvek hangoztatása után, most forduljunk a konkrét feladatok felé. A háború kitörését, a nukleáris katasztrófát megakadályozni — ma egyet jelent a nagyhatalmak közötti tárgyalások követelésével. Tudjuk, hogy 1981. november 30-án kezdődnek az amerikai—szovjet tárgyalások Genfben. A tárgyaló feleknek tudniuk kell, hogy nem egymásnak tesznek engedményeket, hanem az emberi értelemnek és az emberiség százmillióinak tesznek szolgálatot. Ezért a világ közvéleménye aggódo figyelemmel kíséri minden szavukat. „Az az erőfeszítés, hogy a nukleáris fegyverkezési versenyt ellenőrizzék és csökkentsék, végső soron nem kegy, amit az amerikaiak az oroszok felé gyakorolnak. Ez a biztonság és az egész nyugati civilizáció túlélésének a parancsa.” (International Herald Tribune 1981. október 15., Georg F. Kennan: A time to start ridding Europe of Nuclear Weapons.)

Jelenleg ülésezik az Egyesült Nemzetek Szervezetének a közgyűlése. Ismert, hogy a Keresztyén Békekonferencia milyen nagy jelentőséget tulajdonít az ENSZ békestruktúrájának. (Október 25-re hirdettük

meg újra mozgalmunkban az ENSZ-Vasárnapot!) Nagy lépés lenne előre, a békességszerzés útján, ha az ENSZ közgyűlése nyilatkozatot fogadna el arról, hogy „azok az államok, amelyek elsőként használják a nukleáris fegyvert, a legnagyobb bünt követik el az emberiség ellen”. Nagy reménységre jogosítana fel, ha ezt az ENSZ elé terjesztett szovjet javaslatot elfogulatlanul és ideológiai kötöttségektől mentesen, érdeemben tudnák az ENSZ tagállamai szemlélni és elfogadni.

Minden részleges és kicsi lépésnek tűnő békekezdemenyezést támogatni kell — különösképpen az atommentes övezetekre nézve előterjesztett javaslatokat — jelentse ez az észak-európai atommentes övezetet, a közép-európai atommentes övezetet, vagy éppen a balkáni atommentes övezetre vonatkozó javaslatot. Valóban támogatásra érdemes célkitűzés az a törekvés és program is, amely Európát akarja megszabadítani a nukleáris fegyverektől. Európa ne a háborút, hanem a béke színtere legyen! Az európai kultúrát csak úgy lehet megmenteni, ha mindenki teljes odaadással elkötelezi magát a háború ellen — mint annak idején a fasizmus elleni küzdelemben tettük. Most azonban az ellenállásnak meg kell előznie a háborút, mert a katasztrófa kitörése után már késő lesz!

A fentiek értelmében:

— *Javaslom* mozgalmunk elnökségének, hogy mostani tanácskozásunkról forduljon az ENSZ-hez támogatásáról biztosítva ezt a legátfogóbb békestruktúrát, és kérve, hogy a Közgyűlés fogadja el a fentiekben ismertetett javaslatot.

— *Javaslom*, hogy forduljon mozgalmunk most az október 27-én Madridban folytatódó, az Európai Biztonság és Együttműködés Helsink-i Záróokmányát értékelő konferenciához, hangsúlyozva, hogy az európai enyhülés és együttműködés esélyei még fennállnak. A békemozgalmak feladata most Európában az, hogy a konferencia sikerét előmozdítsák.

— *Javaslom*, hogy forduljon mozgalmunk a nagy békedemonstrációk vezetőihez és szervezőihez, biztosítva őket támogatásunkról és egyetértésünkről.

— *Javaslom*, hogy levélben keressük meg azokat az európai egyházakat és keresztyén csoportokat, amelyek saját területükön különleges békeakciókat szerveznek, mint pl. novemberben az NSZK-ban sorra kerülő béke hetek.

— *Javaslom* továbbá, hogy úgy állapítsuk meg mozgalmunk jövő évi és további terveit, hogy három irányban különösképpen igyekezzünk fokozni tevékenységünket:

a) *teológiai munkánk* elmélyítésével tegyük még világosabbá, hogy a Békesség Fejedelmének, az Élet Urának evangéliuma kötelez bennünket a békességszerzésre és a világ békéje iránti felelősségre;

b) a ránk következő időben fűzzük szorosabbra kapcsolatainkat az *ökumenikus szervezetekkel* és mindazon kezdeményezésekkel, amelyek felfogásbeli különbségekre való tekintet nélkül sürgetik a keresztyének összefogását a békesség és az igazságosság jegyében. Ide tartozik a nagy világvallások képviselőivel való együttműködésünk fokozása is. Erre kiváltképpen való alkalom kínálkozik a jövő esztendőben Moszkvában sorra kerülő kongresszus kapcsán.

c) Erősítsük kapcsolatainkat és fokozzuk munkánkat a *Harmadik Világ* területén élő keresztyénekkel, kifejezve ezzel, hogy az egész emberi nemzetség egy vérből teremtette együvé tartozik, és hogy a békesség és az élet oszthatatlan.

Tóth Károly

„A személyes autonómia kivívása és az egészséges földi ökonómia megteremtése”*

Interjú Theodore Roszakkal

Theodore Roszak a maga szellemi útján járó történész, aki meg tudja különböztetni az árapály valódi mozgásait a hullámok kavarta tajtéktól. Az utolsó két évtized folyamán figyelemmel kísérte az amerikai populáris kultúra változásait, és sikerült különválasztania a ténylegesen érvényesülő irányzatokat, a társadalmi szerkezet módosulásának csiráit a divathóbortoktól.

Azt, hogy Amerika érverését ki tudja tapintani Roszak már a 60-as években bebizonyította két híressé vált könyvével, a *The Making of a Counter Culture* (Az ellenkultúra kialakulása) és a *Where the Wasteland Ends* (Ahol a pusztaság véget ér) címűekkel — mindkettőt jelölték a *National Book Awardra* (Nemzeti Könyv-díj). Ezekben kifejti, hogy a diáklázadások nem tekinthetők történelmi eltévelyedésnek vagy átmeneti megtisztulásnak, hanem azon állhatatos emberi ellenállás mélyáramához tartoznak, amely a féktelen technológiai növekedés ellen irányul. Az ellenkultúra azóta kilépett az egyetemekről — véli Roszak —, a szélesebb értelemben vett kultúra részévé vált. A 70-es évek társadalmi nyugtalanságait úgy értékeli, hogy azok egy átfogó szociális átalakulás megszületésének tünetei az Egyesült Államokban. *Person/Planet* (Egyén/bolygó) című legutolsó könyvében a földi ökológia és az én keresésének kölcsönös összefüggéseit vizsgálja.

Roszak Chicagóban nőtt föl, tanulmányait a Los Angeles-i University of Californián (K.-i Egyetem) és a Princeton Universityn végezte. Jelenleg a California State University (K.-i állami Egyetem) történelemprofesszora és bölcsészettudományi dékánja. A Kalifornia állambeli Berkeley-ben lakik; itt kereste föl és folytatott vele beszélgetést Stewart McBride, a *The Christian Science Monitor* munkatársa.

Stewart McBride: A 80-as évek küszöbére érkezve Ön szerint milyen fölösleges terhektől kellene megszabadulnunk? A sokat „dédeltetett” feltevésekre, mítoszokra és várakozásokra gondolok most elsősorban.

Theodore Roszak: Némely előítéletünket — amilyen például a végtelen anyagi gyarapodás és a korlátlan gazdasági növekedés mítosza — kezdjük levetni. Ki kell józanodnunk az ipari termelés okozta mámoros állapotunkból, s el kell gondolkoznunk az élet egyéb értékein.

McBride: Rilke, a költő azt mondta, hogy csak akkor kaphatunk kérdéseinkre feleletet, ha megéljük magukat a válaszokat. Addig pedig ne féljünk megélni a kérdéseket. Bizonytalan korunk valóban a kérdések megélésének korszaka volna?

Roszak: Kétféle szükséglet kényszerítő erejét érezzük egyidejűleg: egyik belülről, a másik pedig kívülről fakad. A bensőnkől eredő szükségletek, amelyek személyes önállóságra és önmegvalósításra sarkallanak, lényegileg környezetünk hasonló, méltánylást és mérsekletet követelő szükségleteinek kifejeződései.

Némelyek szerint ez ködösen hangzik. Szerintem csöppet sem. Bolygónk elhanyagolt szükségletei a

miénkhez hasonló módon orvosolhatók: a dolgok áranyos kisebbitése, lelassítása, demokratizálása és decentralizálása révén.

McBride: A hatalom újfajta meghatározásáról beszél?

Roszak: Bizonyos tekintetben igen. Az utolsó két évszázad forradalmi és reformpolitikája mindig a tömegselektív formáját öltötte, s a dolgok ennek keretein belül nyertek meghatározást. Az efféle politikával az a baj, hogy az embereket, mint egyéneket nem tiszteli igazán. Én olyan politikáról beszélek, amely az emberek egyéni sajátosságait, egyedülálló jellegét teljes változatosságában figyelembe vevő bánásmód mellett kötelezi el magát. A mai társadalom minden téren az emberek „eltömegesítését”, nemzetekbe, piacokba való tömörítését mozdítja elő. A nyugati társadalmakban azonban erősödő spontán ellenállás tapasztalható ez iránt, egyre többen akarják kifejezésre juttatni egyedülálló mivoltukat.

McBride: Mi a véleménye azokról a társadalomkritikusokról, akik arra a megállapításra jutnak, hogy az önfelfedezésért folyó küzdelem valójában „beteges narcizmus”, „öntetszelgés”, és az „én-évtizedről” beszélnek.

Roszak: Semmi betegeset nem látok abban, hogy az emberek magukra akarnak találni. Tengernyi könyvet írtak századunkban erről. Gondoljon James Joyce *Portrait of a Young Manjére* (Ifjúkori önarckép) — ez egy fiatalember küzdelméről, a nemzet, az egyház és a család által ráruházott különféle én-burkoktól való megszabadulásáról szól. Miért lenne öntetszelgés az, ha valaki nekivág, hogy megjelje saját énjét. Bátorság kell ahhoz, hogy egy nő szembeszegüljön a megmerevedett szokásokkal és kimondja: „Ez nem nekem való.” Mert az ilyen magatartásnak ára van. Bátorság kell ahhoz, hogy egy testi fogyatékos ember kijöjjön az utcára, és azt mondja: „Elég volt az elrejtőzésből. Itt vagyok, és egyenlő részt követelek magamnak a világból.” Ha akarom, értelmezhetem persze mindezt a lehető legizléstelenebbul, gúnyolódhatok rajta és elvethetem, mint bármi mást. Ebben az esetben azonban legsekélyesebb fogalmakban gondolkodnék, és ugyan miért tenném ezt? Hacsak nem azért, mert célom éppenséggel az, hogy elbátortalanítsam, megfutamítsam őket. Miért „öntetszelgés”, ha valaki kijelenti, hogy nem hajlandó továbbra is meghazudtolni saját magát. Ez az egész fejlett világ egyik legjelentősebb mozgalma. Az embereket pedig csak kegyetlen elnyomással lehet jogaiktól megfosztani. Úgy vélem, ugyanolyan komoly dolog ez, mint az egyenlőségért folytatott, immár kétszáz éve tartó küzdelem, melyet sokan fölháborítónak és érthetetlennek találtak annak idején. Milyen értelemben követel a szegény, a színes bőrű, a nő egyenlőséget? Most egy kicsivel tovább léptünk. A követelés nem egyszerűen az egyenlőség, hanem az egyedülállóság elismerésére vonatkozik.

McBride: Hogyan tükrözi Amerikában a jelenlegi politikai atmoszféra az általánosabb irányvonalakat?

Roszak: Sok régi érték hat még ma is, amely lényegében a félelem, a harag és a gyűlölet szülötte. Vannak még olyan „gombok”, mint például a „hazafiság”, és vannak olyan politikusok is, akik meg is nyomják őket. A kritikusok közül némelyik képtelen

* © Reprinted by permission from the *Christian Science Monitor*, 1980. *The Christian Science Publishing Society*, „Mind-en jog fenntartva.” Az USA 1981/34. sz. nyomán.

igazán elhinni, hogy az újfajta személyiségérték az ún. átlagember számára elérhető. Bírálataikat minduntalan meglehetősen furcsa, különc, felső-középosztálybeli típusokra összpontosítják. De ha az ember felszolgálókkal, vasmunkásokkal, vagyis „átlagemberekkel” elegyedik szóba, valamennyiük mondandója ugyanaz: „A munkám lélektelen robot, nem hagyja, hogy az legyek, aki tulajdonképpen vagyok.” Nem érznek felelősséget munkájuk iránt, egyszerűen „lelőnek”. Sért a munka — de mit? A személyiségüket. Az üzleti világban mindenki tisztában van vele, hogy a termelékenység azért hanyatlak, mert a munkaerőkölcs elenyészőben van, és nemcsak nálunk. Mert az emberek mélységesen elidegenedtek.

McBride: Elképzelhető, hogy kultúránk új erkölcsi arculatot ölt?

Rozsak: Igen, amennyiben az „erkölcsi jó” követelménye az egyén önmagához való jogával lesz egyenértékű. Szokatlan erény ez az újfajta öntudatosság. A társadalmak mindig és mindenütt kiosztották a szerepeket — a nők legyenek nők, a férfiak pedig férfiak, az öregek maradjanak meg öregeknek, a gyerekek gyerekeknek, a fogyatékosok pedig bújjanak el mások szeme elől. Csakhogy az emberek nem hajlandók a nekik kiosztott szerepeket eljátszani többé.

McBride: Amióta Henry Adams megírta a The Dynamo and The Virgin-t (A dinamó és a szűz), számos társadalomkritikus vetette föl, hogy az ipari kor káros hatásainak ellensúlyozásához a hagyományosan „nőiesnek” tartott erényekre — mint amilyen a részvét, az érzékenység és az ösztönös megérzés — volna szükség. Feministának tekinti magát ebben az értelemben?

Rozsak: Feltétlenül vallom a feminista értékeket — más szóval, elismerem a nőknek azt a jogát, hogy meghatározzák saját mivoltukat.

McBride: A Person/Planetben azt írja, hogy a jelenlegi, válságos történelmi helyzetben valamennyiünk számára, akik — úgyszólván — a férfiuralom „frankensteini” kultúrájába süllyedtünk, a női értékeken keresztül vezet a teljességhez az út. Hogyan jutott erre a következtetésre?

Rozsak: Ez a kérdés eleme a természetről, a földről és bolygónkról kialakult elképzelések megváltozását taglaló okfejtésnek. A nyugati tudományt kezdetei óta kényszerítő férfias értékek hatják át. Most, hogy ez az egész hiedelemrendszer megrendült, az ember arra számít, hogy egy merőben eltérő természetfelfogás iránti nyitottság van kialakulóban. Az ökológiai mozgalom támogatói kezdenek sokkal érzékenyebb, személyesebb, nemesebb és méltányosabb fogalmakkal gondolkodni. Az idők egyik jele éppen a tudomány elvesztett feminin jellegének visszaállítására irányuló erőfeszítés. Ezen túlmenően lehetőség nyílik arra, hogy a fogalomköröket teljesen meghaladjuk, fölismerve, hogy egyetemes tulajdonságokkal rendelkezünk. Igyekszem nem erőltetni a „férfias” és „nőies” fogalmak alkalmazását, mert ahhoz a szerencsétlen felosztáshoz tartoznak, amelyen túl kell lépnie az embernek, hogy kibontakoztathassa saját egyéniségét.

McBride: Ha a természet valóban tükröt tart elénk, igaz-e az, hogy a Földet és a mindenséget kutatva voltaképpen az emberi tudat kategóriáit tárjuk föl?

Rozsak: Azt hiszem, talán jobb, ha most ezt hagyjuk. Kényes egyensúly van a tudat világot megjelelítő tükrözési és a világ létezési módja között. Ropant bonyolult kölcsönhatásban állnak egymással.

McBride: Feminista szemmel nézve hogyan látja a „férfi alkotta” környezetet? Mi aggasztja leginkább a városok kapcsán?

Rozsak: Sztereotíp férfias előítélettel megvert tudományunk és technológiánk változtatásra szorul. Hatá-

sukra alakult ki századunk folyamán a nagyvárosok imperializmusa. Ez tette általános érvényűvé a növekedést, s már kezd kiküszöbölni minden más kulturális formációt. Ami azt illeti, nagyon is közel járunk már ehhez. Az egész városi mentalitás befolyása alatt áll. Háborítatlan ősvadon már sehol sincs a földkerekségen.

McBride: És Alaszka?

Rozsak: Alaszka sorsa felől Fairbanksben, az állami, és Washingtonban, a szövetségi fővárosban határoznak. Nem a vadon fogja eldönteni, hogy a kanadai rénszarvas kipusztuljon-e, vagy sem — a természet nem képes már megóvni önmagát, emberek hatoltak a belsejébe, olyanok pedig nem élnek azon a földön, akik meg tudnák oltalmazni. A vadon manapság valamiféle nemzeti parkot jelent, amelyet ki lehet irtani, ha a legközelebbi nagyváros érdekei úgy kívánják. Jacques Cousteau mutatott rá, hogy a nyílt tengereket ma már mindenütt kátrány és olaj szennyezi, jelezve, hogy az ipari nagyváros terjeszkedésének már ez az elem sem vethet gátat. Nehéz ésszel megérteni, hogy ennek az állapotnak alig száz éve még nyoma sem volt. Az ilyen szédítő ütemű változások ökológiai szempontból csakis az egyensúly felborításához vezethetnek. Sehogy sem akarózzik beismernünk, hogy a nagyvárosok hódító-terjeszkedő gazdasága rablógazdálkodás alatt tartja Földünket, semmibe véve annak tűrését. Létezik kisvárosi életforma és falusi életmód is. A családi gazdaságok megint más lehetőséget jelentenek. Hát nem képtelenség az az állítás, mely szerint alig több mint egy évszázadnyi erőteljes urbanizáció után végleg eldőlt, hogy minden más nem kívánatos — sőt, lehetetlen?

McBride: Hogyan fogjunk hozzá a modern nagyváros visszaszorításához?

Rozsak: Mindenekelőtt tudatára kell ébrednünk annak, hogy a városlakók többsége nem akar ott élni. Ha ez nem lenne igaz, a városbirodalom leépítése családokra ábránd volna csupán. Ám a legtöbb ember oda kényszerül, részint a munkaalkalmak, részint a nagyváros kulturális uralma miatt. Ezért támad a látszat, hogy az élet csupán a nagyvárosokban gazdag, biztonságos és izgalmas.

McBride: De vannak emberek — mint Ön és én —, akik nagyvárosban születtek és nőttek föl és még mindig ott élnek. A Person/Planetben Ön is nyíltan beismerte, hogy nem szívesen költözne le egy Isten háta mögötti birtokra.

Rozsak: Kétségkívül vannak „elvárosiasodott” emberek. Ám hagyományosan — öt-hét évtizedre visszatekintve — a városi emberek, azok tehát, akik autentikusan választják a városi életet, az emberiség elenyésző kisebbségét alkották. S gyanítom, ma sincs ez másképpen.

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az, amit a legtöbben manapság városinak kénytelenek tekinteni, valójában kertvárosi — a felduzzadt szuburbia kizárólag annak köszönheti létét, hogy az emberek minél távolabb akarnak kerülni a városközpontoktól. A helyzet kulcsa a földreform. Ha minden hely megfelelő lakhatás céljára a toronyházak kivételével, akkor fölmerül a kérdés, hogy hol akad számukra élettér? A lakosság városi területekre való összehúzóerőéhez a telekpolitika segédkezett nyújtott az utolsó száz év folyamán, elősegítette a föld felvásárlását és különféle gazdasági célokra való felhasználását. Ennek következtében az emberek elhagyták a vidéket, a földet, s tarthatatlanná vált az apró családi birtokok gazdálkodó életmódja. Az események ilyen alakulása tehát nem a technikai fejlődésnek vagy valamely természeti körülménynek, esetleg tudományos törvény-

szerőségnek tulajdonítható, hanem az adópolitikának. A kis családi gazdaságok roppant termelékenyek lehetnek. Létfenntartás tekintetében alighanem ez a leghatékonyabb életforma — de csak akkor, ha nem fojtja meg a telek- és az adópolitika. Egyszerűen úgy látom, hogy a dezurbanizációt földreformmal kell összekapcsolni.

McBride: *A legtöbben azt válaszolnák erre, hogy „harmadik világbeli” megoldást javasol egy „első világbeli” problémára.*

Rozsak: Szó sincs róla. A földreformot itthon kell elkezdni. Társadalmunkban minden gazdasági érdek a föld tulajdonviszonyaival, elosztási rendszerével függ össze.

McBride: *Nem valamiféle Thoreau-ian idillikus élet-szemlélet ez, amely a szuburbiaiba való menekülés történetének új fejezete lehet?*

Rozsak: A főnálló gazdasági és társadalmi körülmények között illúzióknál többet aligha nyújthatunk. Így hát az emberek hangzatos nevű kertvárosokat kapnak, s elmondhatják, hogy „Tölgy-völgyben” vagy „Kiesfalván” laknak — no meg ormótlan bevásárlóközpontokat. Vagyis illúziókat. Én pedig arról beszélek, hogy ha alkalom és igény van valamire, váltásuk is valóra azt. Legyen lehetőségük az embereknek a valós választásra. Aztán lássuk, mi történik.

Történelmi ismereteink szerint a kulturális szempontból legtermékenyebb városok viszonylag kis települések voltak. Egy városnak nem kell több millió lakost számlálnia ahhoz, hogy kulturális forrás legyen. Athénak aranykorában mintegy 100 ezer lakosa volt. A reneszánszkori Rómában körülbelül 45 ezer ember élt. És ezekben a mai szemmel nézve csöppnyi városkákban kultúrák születtek. Ma már a világ minden táján lehet találni 8–9 milliós metropolisokat. E gigantikus méretű nagyvárosok mégsem kulturális központok.

McBride: *Egyetért-e azzal, hogy a nagyvárosok ugyanolyan emlékké válnak majd a következő civilizációban, mint amilyen a szfinx napjainkban?*

Rozsak: Nem egészen. Úgy vélem, a város útja is járható: nem szabad lemondanunk róla. Vannak elvárosiasodott emberek. Mindig voltak kereskedők, kézművesek, értelmiségiek, akiket magához vonzott, összegyűjtött a város. Ők az igazi, a „hivatásos” városiak. Jómagam olyan kulturális laboratóriumként képzelem el az igazi várost, ahol új eszméket, értékeket és életformákat próbálunk ki. Egy laboratórium viszont ne legyen bolygó méretű. Mert ha tönkremegy, vele pusztul a Föld is. Előbb-utóbb az egész világot egyetlen roppant városbirodalomra változtatjuk át. És ez a folyamat ökológiailag káros. A várost egyik lehetőségként kell fenntartani, de nem milliókkal telezsúfolva.

McBride: *Több ízben hangsúlyozta, hogy a nagyság ártalmas mind az egyénre, mind a bolygóra, de azt is vallja, hogy a „kicsi” nem föltétlenül „jó”. Miből indul ki a nagyság nem mennyiségi megközelítésében?*

Rozsak: Ez bizonyos fokig kvantitatív kérdés. Képzelenség mindig előre meghatározni, hogy milyen az eszményi méret. Ugyanaz a közös ellenség fenyegeti az egyént és a világot egyaránt. A lépték önmagában véve probléma, teljesen függetlenül a tulajdonviszonyoktól és az irányítástól, és sokkal égetőbb azoknál. Az ipari társadalmakat gyötrő problémák egy része kifejezetten a mérettel függ össze. Az ipari rendszer a hatalmi és tulajdonviszonyok mélyreható változására fittyet hányva továbbra is kitermeli magából ugyanazokat a gondokat. Nem szűnik meg a szennyeződés, és az erőforrások továbbra is elapadnak.

Nem azért van ez így, mert a rendszer irányítói

nyerészkedők, hanem mert nagyobb maga a rendszer, semhogy a saját javát szolgálhatná. Ha egyszer túllépjük a kritikus pontot a méretarányok tekintetében, a hatalmi és tulajdonviszonyoktól teljesen függetlenül nehézségek jelentkeznek. A működtetés méretarányai eleve kudarcra ítélik még a legjobb szándékú törekvéseket is, mivel a bürokratikus szabályok, valamint az elburjázott hierarchia a nagyság szükségszerű kísérőjelenségei. A személyes autonómia kivívása és az egészséges földi ökológia megteremtése a méretek arányos csökkentése nélkül elképzelhetetlen. A kis méret tehát parancsoló szükségszerűség. De nem elegendő. A kapitalizmus legocsmányabb megnyilvánulásai között tartjuk számon a maroknyi alkalmazottat foglalkoztató munkásnyúzó kisüzemeket, az „izzasztókat”. Másfelől nemigen lehetünk humanisták, már csak a méreteik miatt is letaglózó intézményekben, ahol mindenki meghatározott szabályok szerint viselkedik. A méretek csökkentésekor meg kell győződnünk róla, hogy az emberi értékek irányába haladunk-e.

McBride: *Tud-e példákat felhozni az imént említett, izesztó nagyságú intézmények sikeres lefaragására?*

Rozsak: Számos kísérlet történt mostanában az egészséges léptékű működtetés, más szóval az öngazgatás megvalósítására. Az építőiparban, valamint az oktatásban próbálkoztak reformokkal, minden esetben a rendszer működésének rugalmasabbá tételét és a demokratikus irányítást tűzve ki célul. Tartok tőle, hogy inkább kísérletezni akarnak, mint eredményeket. Következésképpen ez még a jövő zenéje.

Kiindulhatunk abból, hogy egyéb értékeket emelünk a termelékenység és a fogyasztás fölé. Talán a személyes szabadságot és a részvételt. Kezdhetjük annak kimondásával, hogy „az emberek boldogsága előbbre való a termelékenységnél”. Ha azt szeretnénk, hogy a társadalmi futószalagok demokratikus irányítás alá kerüljenek, tudomásul kell vennünk, hogy leállításuk olykor elkerülhetetlen. Ha viszont magas termelékenységre törekszünk, akár a fáraók ókori Egyiptomához is visszatérhetünk, rabszolgaságra kárhoztatva a munkaerőt, piramisok végtelen sorát emelve. Némely dolgok még a hatékonyságnál és az összterméknél is fontosabbak.

McBride: *A család azon intézmények egyike, amelyek — Ön szerint — jelentőségükhöz képest csekély szerepet játszanak. Mondana néhány szót az éppen kialakulóban levő családformák egyik-másikáról és arról, hogy a „helyzeti hálózatok” miért nem pótolhatják a vérségi családi kapcsolatokat?*

Rozsak: A szituációs hálózatok (a „kibővített családok”) több tucatnyi, olykor rengeteg emberből tevődnek össze. Mégcsak a tulajdonképpeni család halovány másának sem merném nevezni őket. Ha azonban egészségesebb társadalmat tudnánk teremteni, megkaphatnánk azt a biztonságot és állandóságot az elemi családtól — ettől az új családformától —, amit jelenleg nem képes nyújtani. Az egész jóléti társadalmat azzal a céllal hozták létre, hogy valamiképpen pótolják a biztonságérzetet, amelyet az emberek régebben a családban találtak meg. Ám a roppant elszemélytelenedett közigazgatási gépezet felállítása — ha lehet — csak ártott a családnak. Egy sor „szituációs hálózat” a család pótlékának szerepét hivatott betölteni, ám ezek, lényegükből fakadóan, egyivású emberek csoportosulásai, míg a családban sokféle, különböző nemű és korú ember él együtt. A természetes család tarkasága, változatosága pótolhatatlan. Hogy miképpen lehetne újjáépíteni az autentikus családot, ez súlyos probléma.

McBride: *Amint írja, az ártatlanságérzet minden-*

**kább aláassa a büntudattól áthatott kultúránkat. Mi-
ben látja az ártatlanságérzet megnyilvánulását?**

Rozsak: Az egész keresztényen etosz, amelyről beszél-
lek, magában foglalja az én érvényre juttatását. A
hajlandóságot annak kimondására, hogy „én saját
magam akarok lenni és senki más” — mégpedig a
büntudat teljes hiányával. Társadalmunkban az em-
bereket kínzó önvád tetemes hányada nem a valódi
erkölcsi kudarcok, például csalás, rosszindulat vagy
kegyetlenség következménye. Merem állítani, hogy az
emberek lelkét terhelő „bűn” többnyire abból a faj-
tából való, amit azért zúdítanak az egyénre, mert nem
tett eleget a vele szemben támasztott várakozásoknak.
Mert nem olyan fiú vagy lány, illetve férj vagy fele-
ség, mint amilyennek a szülei akarták, illetve a há-
zastársa szeretné. Valahányszor nem felel meg az em-
ber ennek a „konfekció-énnek” és túllép rajta, bű-
nösnek kénytelen érezni magát. S ez a legsúlyosabb
teher. Az utolsó nemzedékek tapasztalatai szerint re-
ggeteg ember mindinkább hajlandó áthágni a neki tu-
lajdonított személyiség szűkös határait és közben nem
érfi emiatt bűnösnek magát.

Ugyanez a helyzet a testi fogyatékosoknál. Korunk
egyik legmegkapóbb mozgalmá ez. A testi fogyatékos
kimerészkedik az utcára, megmutatja magát. „Ilyen
vagyok. Más, mint a többiek, de nem vagyok hajlandó
szégyenkezni emiatt. Hozzá akarok jutni én is min-
denhez a világon.” Ez lehetne — tudja — a fogyaté-
kosok igazi jelszava: „hozzájutni”. „Fel szeretnék jut-
ni a buszra, a villamosra, be a liftbe. Jogom van
mentegetőzés nélkül élni. Hosszú nemzedékeken át
tengődtem büntudatosan, amiért 'szabálytalan' va-
gyok. És röstellnem kellett magam.” Valóban forra-
dalmi fejezet nyílt az emberi erkölcsök történetében.
Ám ez az ártatlanságérzet sokakat erősen nyugtalanít.
Az új erkölcsi látóhatárért meg kell harcolnunk.
Két-háromszáz évvel ezelőtt rengetegen vallották,
hogy az egyenlőség szégyenletes. Mindenki maradjon
szépen a maga helyén. Ám az emberek továbbra is
egyenlő esélyeket és a törvény előtti egyenlőséget kö-
vetelték, s ez a korszak vaskalaposainak szemében
egyszerűen erkölcstelenségnek látszott: „Micsoda ön-
zés egyenlőséget követelni.” Ez a mozgalom minden-
kinek szabadságot hoz. Senki sem válhat egyéniséggé
embertársai rovására. A személyiség páratlan volta
lényegénél fogva nem versengő jellegű. Senki semmit
nem veszíthet ezen, hacsak előítéleteit, közhelyeserű
nézeteit nem. Ezt kell megértenünk például a nőmoz-
galom kapcsán. A nők nem akarnak mást, csak az én
érvényre juttatásának jogát; nem sablonok, hanem
önmaguk akarnak lenni.

McBride: És ez egyúttal felszabadítja a férfiakat is?

Rozsak: Úgy van. A férfiaknak férfi sablon jutott.
Az imént részletezett jelenség korántsem önző jelle-
gű. Hozzáteszem: az „ön” szócska használatá kultú-
ránkban fölöttébb problematikus — önérdék, önhitt-
ség, öntetszég, önzés. De ezen túlmenően az ön-
höz, illetve az én-hez kifejezetten pozitív jelentés is
tapad — amikor én azt szeretném, hogy te maradék-
talanul azzá váljál, aki lehetsz, te pedig, hogy én
maradéktalanul az legyek, akivé válhatnék.

**McBride: Ön alkotta meg az „új szerzetesség” kife-
jezést. Mit ért ezen?**

Rozsak: A kolostori közösségek példáját meghatá-
rozott okból idéztem föl. Azon rendkívül jelentős tör-
ténelmi előzmények sorából való, amelyek arra en-
gednek következtetni, hogy az egyéniség, a környezet
tisztetele és az életöröm harmonikus egészbe rendez-
hető. Úgy tetszik, a múlt szerzetesközösségei ilyesféle
összhangot teremtettek. Egyrészt mély vágy élt bennük
az egyéni üdvözülésre, beteljesedésre; ahogyan nem

nélkülözhetők a visszavonult szemlélődésre és elmél-
kedésre alkalmas környezetet sem. Határtalanul tisztel-
ték az egyéniség jogait. A szerzetesrend ugyanak-
kor az egyenlők közössége volt. Derűs és rendkívül
maradandó közösségi formának bizonyult.

**McBride: De lemondtak a boldogulásról és a ja-
vakról...**

Rozsak: Igen. Az egészséges, nem versengő jellegű
lelki élet iránti igényt juttatták érvényre. És a közös-
ségen belül szigorú egalitarizmus uralkodott. A kolos-
tori közösségek oly életrevalónak bizonyultak, hogy
nemegyszer emberöltőkön át fennmaradtak. Nem éhez-
tek és nem pusztították a környezetet. A találékony,
egyszerű és szerény életmód nevezetes példái. Azt bi-
zonyítják, hogy a lelki fejlődés és a köznapi szükség-
letek harmonikus egysége kézzelfogható lehetőség.
Ezek a középkori emberek voltak — többek között —
az iparosítás úttörői, ők fektették le a modern jóléti
állam alapjait is. Kórházakat emeltek, befogadták az
öregeket, a szegényeket és a társadalom egyéb szám-
kivetettjeit, elláttak minden, a mai fogalmaink szerint
társadalmi szolgáltatásnak minősülő tevékenységet;
fölbecsülhetetlen értékkel járultak hozzá a társada-
lomhoz, pusztán azért, mert nem kötötték őket anyagi
érdekek.

**McBride: Mennyiben hasonlít a mai ember élménye
őseink „pusztaságélményéhez”? Milyen mértékben
igaz, hogy — a könyvből kölcsönzött kifejezéssel él-
ve — a modern társadalom sivataga az újjászületés
helye, korunk pedig annak ideje?**

Rozsak: Tudnivaló, hogy a nyugati kultúra a pusztá-
tákon és a sivatagban született. A keresztényen meg-
újulási hullám a sivatagból indult el; az emberek
megváltás után áhítottak. S mert ez a szükséglet va-
lódi volt, új kultúra született. Azt hiszem, napjaink-
ban mind többen mennek keresztül olyasféle élmé-
nyen, mint amilyen atyáink pusztaságélménye volt —
a nagyvárosok vadonában. Magukra hagyatott lények,
holott társak után sóvárognak. Azután esetleg sike-
rült kitorniók a közösségi lét felé.

**McBride: Elmondhatjuk-e ugyanezt az új vallá-
sos érzület terjedésével kapcsolatban?**

Rozsak: Igen. Az új vallási mozgalmak kavargó
tömekegében számos irányzat az idők jelének te-
kinthető. Noha a jelenség rendkívül vegyes; hibbant,
silány dolgok keverednek benne az igaz, őszinte, fo-
gékony és komoly szolgálattal. Ezért türelmesnek kell
lennünk. Számítatlan kudarcra ítélt és néhány sikerrel
kecsegtető törekvés jelentkezik egyszerre. Nem hi-
szem, hogy a haladás a központosító törekvésekben,
valamely társadalmi osztályban, vagy éppenséggel a
nacionalista mozgalmakban testesülne meg. Túlzot-
tan nagyméretű, arcnélküli és jellegtelen mindahány.

**McBride: El fognak-e öregedni az új intézmé-
nyek?**

Rozsak: Föltétlenül. Az utópikus kísérletek egyik
legfontosabb sajátsága éppen az, hogy amint már
nem elégítik ki hiánytalanul az igényeket, bomlani
kezdenek, majd elenyésznek. Mai roppant méretű in-
tézmenyeink viszont — sajnos — mintha csak örök-
életűek volnának. Agyonütni sem lehet őket.

**McBride: Mi a biztosítéka annak, hogy az ipari
társadalom széthullása teremti meg a végbemen-
ni? Vajon nem vezet-e súlyos katasztrófához?**

Rozsak: Nincs biztosíték. A 70-es évek vége mély-
ségesen kiábrándult, sok sebet okozó korszak szemem-
ben, kiváltképp intellektuális tekintetben. Az emberek
a bomlásról és a hanyatlásról szóló ijesztő történetek-
kel traktálták egymást. A kiábrándultság manapság
divat. Szerintem ennek semmi értelme. Könyveimben,

amelyeknek megvannak a maguk árnyoldalai, mindig igyekeztem kihangsúlyozni a már jelenlevő alkotó és reményt keltő lehetőségeket — noha ostobaság lenne azt állítani, hogy e lehetőségek meg is fognak valószínűsülni.

De előmozdíthatjuk az értékek átplántálását, tisztázását, annak reményében, hogy valami jó és hasznos van kibontakozóban. Elég volt az örökös tagadásból. Hamis képet fest az, aki azt állítja, hogy mindegyik törekvések háttérében csupán üzleti érdek hú-

zódik meg. Ostobaságra vall kárhózzátatni az éhezőt pusztán azért, mert valaki silány ételt ad neki. Az éhség az élet elkerülhetetlen velejárója. Marasztaljuk el azokat, akik hitvány étellel szolgálnak, de méltányoljuk az étvágyat. Jómagam is erre törekszem — méltányolni az idők éhségét az új értékekre és az új kezdetekre.

A magyar változat
Raáb György
munkája

HAZAI SZEMLE

Párbeszéd a vallásról

Első ízben került sor hazánkban arra, hogy elméleti párbeszédet rendezzenek meg marxista filozófusok és keresztyén teológusok között. Ez a nagy jelentőségű esemény Debrecenben ment végbe szeptember 26-án. Az ezt megelőző napon a protestantizmus marxista tudományos kutatói valláselméleti tanácskozást rendeztek, ugyancsak Debrecenben.

Dr. Szabó Gábor akadémikusnak, az MTA elnöksége debreceni akadémiai bizottsága alelnökének megnyitója után a szimpozion résztvevői meghallgatták dr. Lukács József akadémikusnak, az MTA Filozófiai Intézete igazgatójának „A marxizmus és a keresztyénség körében” című előadását, valamint dr. Gecse Gusztáv tudományos munkatárs, dr. Poór József és dr. Kónya István egyetemi tanárok előadásait, amelyeket több korreferátum követett.

A szeptember 26-ai, a maga nemében első elméleti marxista—keresztyén párbeszédnek a tanácskozását Miklós Imre államtitkár, az Állami Egyháziügyi Hivatal elnöke nyitotta meg, elemezve a párbeszéd előzményeit és az előtte álló feladatokat. Protestáns részről előadások megtartásával részt vett a dialógusban dr. Kocsis Elemér debreceni református teológiai professzor, dr. Nagy Gyula evangélikus teológiai professzor, dr. Makkai László történész, debreceni teológiai dékán, dr. Pákozdy László Márton budapesti református teológiai professzor, dr. Pröhle Károly evangélikus teológiai professzor, ökömenikus főtítkár, valamint dr. Szigeti Jenő, a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Intézetének tanára.

Az elméleti párbeszéd során a következő témakörökben folytattak megbeszéléseket: a hit és a tudás kapcsolata a mai keresztyén tanításokban; ember- és személyiségfelfogás a mai keresztyén tanításokban; a mai keresztyénség társadalompolitikai tanításai; a marxizmus és a keresztyén teológia abszolút és relatív határvonalai, a marxista filozófusok és a protestáns teológusok dialógusának lehetősége, ennek határai a szisztematikai teológia szempontjából; az együttműködés és

az együttgondolkodás új lehetőségei; a marxista—keresztyén párbeszéd ökömenikus és nemzetközi távlatai.

A párbeszéd résztvevői elemezték annak a teológiai eszmélődésnek a sajátos vonásait is, amelyen a hazai protestáns egyházak 1948—1949-ben elindultak. Kölcsonösen megállapították, hogy az elmúlt évtizedekben jelentős lépéseket tettek előre az elméleti együttműködés lehetőségeinek a feltárásában is. Úgy ítélték meg, hogy a feloldhatatlan világnézeti különbségek ellenére is számos területen van lehetőség a hívők és az ateisták közötti együttműködés új formáinak kialakítására. Az elvi kérdések tisztázása során eredményeket értek el a sokszor zavaró terminológiai diszharmonia megszüntetése terén. Külcsönösen impulzusokat kaptak egymásról alkotott véleményük pontosabb értelmezése érdekében. Felmérték azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek a vallás újratermelődésének objektív és szubjektív forrásai. Kísérletet tettek arra, hogy pontosan körülhatárolják: miben nem értenek egyet, s mely kérdések azok, amelyeket előtérbe kell állítani az együttműködés erősítése érdekében. Körvonalozták az eddigi tapasztalatot, mely szerint a keresztyénség nemcsak hit, nemcsak vallás, hanem világnézet is. A dialógus hozzásegített annak árnyaltabb megközelítéséhez is, hogy a valláskritika a vallásnak ne csupán negatív vonásait lássa, hanem pozitív történelmi jelentőségeit is felismerje, közöttük azt, hogy a keresztyén ember világnézete, noha vallásából és hitéből következik, de ezeknek nem primér megnyilvánulása.

Dr. Bartha Tibor püspöknek, a Zsinat lelkesítő elnökének meghívására a jövőben a Magyarországi Református Egyház rendezésében kerül sor e termékeny párbeszéd következő fordulójára.

Komlós Attila

Az alábbiakban közöljük Pröhle Károly Debrecenben elhangzott előadását és Lendvai L. Ferenc korreferátumát, valamint egy interjút Poór Józseffel a debreceni dialógus alkalmából.

Együtműködés és együttgondolkodás

A keresztyén—marxista dialógus új szakasza felé

Kölcsönös bizalom alapján

Amikor megteesszük az első lépéseket a keresztyén—marxista párbeszéd új szakasza felé, újra elmondjuk azt, ami már ismételt elhangzott, hogy dialógusunk bázisa a keresztyének és marxisták közötti együtműködés és az együtműködéssel párhuzamosan megerősödött kölcsönös bizalom. Hangsúlyozzuk ezt azért, mert ebben látjuk eddigi dialógusunk fő sajátosságát, és ezt jónak, gyümölcsözőnek tapasztaltuk.

Sorsközösségben

Sokfelé folyt már keresztyén—marxista párbeszéd különböző helyzetekben és különböző célkitűzésekkel, de az együtműködés szükségességén és lehetőségein egyik sem orientálódott annyira egyértelműen mint nálunk. A gyakorlati együtműködés határozta meg dialógusunk módját, tartalmát és egymás után következő fázisait. Lehet ennek okait és hátterét keresni. Bizonyára szerepet játszott benne az a tény, hogy hazánk a háború után romokban hevert nemcsak a szó betű szerinti értelmében, hanem politikai, gazdasági és társadalmi szempontból is. Minden józanul gondolkodó embernek látnia kellett, hogy az újjáépítés nem jelenthet restaurációt, a történetileg rég meghaladott rendszer felélesztését. Minden tekintetben újat kellett kezdeni, és ehhez szükség volt minden erő összefogására. Ezt a meggyőződést tükrözik az egyházak és az állam között létrejött egyezmények 1948-ban. De nem volt könnyű és magától értetődő egy úton járni, hiszen mindkét fél mélyen begyökerezett hagyománya volt a konfrontáció keresztyénség és marxizmus között. Újfajta gondolkodásmódot kellett tanulnunk, hogy az elvi és elméleti ellentétek fenntartásával azt keressük és azt helyezzük középpontba, ami összeköt, és ami közös feladat. 1956 keserves tragédiája és önvizsgálatra kényszerítő tanulsága is hozzásegített a tisztázódáshoz. Világossá tette, hogy népünk létkérdése, tehát közös létkérdésünk a szocializmus építése és a béke megőrzése, s ezt hosszú távon vallásos és nem vallásos emberek együtt kell végeznük.

Közös munka népünk javára

Az elmúlt 25 év igazolta az együtműködés politikájának helyességét, és ennek eredményeként ma már nemcsak az egyház és az állam rendezett viszonyáról beszélhetünk, hanem népünk javára végzett közös munkáról. Nemcsak felelős közéleti személyiségek nyilatkoznak így, hanem ezt állapította meg az MSZMP XII. kongresszusa is az egyház helyzetéről és szerepéről. Melléje ezúttal nem egyházi vezetőket idézünk, hanem egyházaink alaptörvényeit, mert talán az is szinte egyedül álló a világon, hogy egyházaink törvénybe foglalták együtműködésünk alapelveit.

A Református Egyház törvénycikke

A Református Egyház 1967. évi I. törvénycikke emlékeztet arra, hogy „Krisztus úgy volt jelen ebben a világban, mint aki szolgál (Mk 10,45), és tanítványainak azt a parancsot adta, hogy az Ő példáját kövessék”. Ez pedig azt jelenti, hogy az egyház „felelősséget hordozzon és munkálkodjék a magyar nép jólétéért, az

ember földi javáért, az igazságosság érvényesüléseért, az emberiség és a teremtett világ békéjéért.”

Az Evangélikus Egyház Ünnepélyes Nyilatkozata

Az Evangélikus Egyház a törvénykönyvének szellemét meghatározó Ünnepélyes Nyilatkozatában valamennyi funkcionáriusára és tagjára kötelező erővel ezt mondja: „A Magyarországi Evangélikus Egyház 1966. évben összehívott zsinata mélyeséges hálával emlékezik arra, hogy a történelem és az egyház Ura a fasiszta embertelenségből, a nagytőkés-nagybirtokos rendszer igazságtalanságából és a felekezeti elnyomásból felszabadult hazánkban új élet lehetőségét adta egyházunknak, és Szentlelkével arra indította, hogy az Úr Jézus Krisztus követésében és az ő példája nyomán a szolgálat útját járja népünk és az emberiség közösségében... A zsinat ennek megfelelően a Szentírás, alapján és a reformáció hagyományai szerint vallja, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház a történelmet formáló Isten akaratából él a magyar hazában és népe közösségében, ezért a szocializmust építő Magyar Népköztársaság rendjének megbecsülésével, a megkötött egyezmények szerint, a kölcsönös bizalom és megértés szellemében végzi igehirdető munkáját, s szolgáló szeretettel vesz részt népünk építő munkájában a jobb és emberibb életért.”

A szolgálat-teológia kialakulása

Ezekből az idézetekből is kitűnik, hogy a részvételt, ill. együtműködést társadalmunk közös feladataiban egyházaink szolgálatként értelmezik. Ez alkalommal nem tekintem feladatommak, hogy a szolgáló egyház, a diakóniai teológia, vagy a szolgálat-teológia tartalmát kifejtsem. Csak néhány észrevételre szorítkozom.

A nagykonstantinuszi korszak vége

A szolgáló egyház, a diakóniai teológia vagy a szolgálat-teológia ott is jelentkezik, ahol ez a terminológia közvetlenül nem szerepel. Lényege és tartalma ott van a politikai istentisztelet, az Istenszeretet — ember-szeretet és a másokért élő egyház címszavai alatt is. Éppen ezért nem a terminológia dönti el, hol és mikor jelentkezik a szolgálat-teológia. Kiinduló pontnak azt a felismerést tekinthetjük, hogy véget ért a nagykonstantinuszi korszak, vagyis véget ért az egyház és a keresztyénség uralmi helyzete. Ez a felismerés nem Magyarországon jelentkezik először. Viszont nálunk a nagykonstantinuszi korszak vége a negyvenes évek végén, az egyház és az állam szétválasztásával válik valósággá, és ettől kezdve tudatosul — kezdetben nagyon lassan. Megint merőben új lépés a „nem uralkodni” negatívuma után a „szolgálni” pozitívumának felismerése. Ennek első nyomai szintén jelentkeznek a negyvenes évek végén, kiépülése és tudatosulása szélesebben az ötvenes évek végén kezdődik.

Közös keresztyén felismerés

Nemcsak a magyarországi keresztyénséget, hanem az egész világ keresztyénségét jellemzi ma a fokozott mértékű bibliai tájékozódás Jézus Krisztus személyén, és ez szükségszerűen hozza magával annak felismerését,

hogy Ő nem uralkodni, hanem szolgálni jött, s ugyan-
ezt várja egyházától. El kell ismernünk, hogy szolgáló
egyházról beszélni nem magyar specialitás. Egyebek
között például a II. Vatikáni Zsinat „Az egyház a vil-
ágban” című konstitúciójának bevezetésében, tehát
hangsúlyos helyen ezt olvassuk: a Zsinat „felajánlja
az egész emberiségnek az Egyház becsületes együttmű-
ködését minden ember testvéri közösségének felépíté-
sére, amely küldetésének megfelel. Az Egyházat ebben
semmiféle hatalmi igény nem vezeti, hanem egyedül
az, hogy a vigasztaló Szentlélek vezetésével folytassa
magának Krisztusnak munkáját, annak a Krisztusnak
munkáját, aki eljött ebbe a világba, hogy bizonysgot
tegyen az igazságról, azért hogy megmentsen, nem azért,
hogy elítéljen, azért hogy szolgáljon, nem azért, hogy
szolgáltasson magának.”

Magyar sajátosság

A szolgálat-teológiájának, ahogyan azt mi Magyar-
országon értelmezzük, van mégis egy sajátossága, és ez
az, hogy számunkra a szolgálat magába foglalja a po-
zítív együttműködést marxistákkal és az aktív részvé-
telt szocialista társadalmunk építésében. A szolgálatnak
ez az értelmezése és gyakorlati következménye termé-
szetesen azt is sejteti, hogy szolgálat-teológiánk nem-
csak ezen az egy ponton, hanem szellemében és struk-
túrájában is különbözik a szolgálat egyéb teológiai ér-
telmezésétől. Nemzetközi ökumenikus szolgálatunk
szempontjából érdemes volna ennek a különbségnek
felmutatására külön tanulmányt fordítani.

Új jelenség

A felénk forduló érdeklődés — akár pozitív, akár
negatív érdeklődés az — arról tanúskodik, hogy itt
valóban új teológiai jelenségről és ennek nyomán új
útról van szó. Eppen ezért érthető az a gyanakvás,
amellyel vállalkozásunkat nem egyszer mind marxista,
mind keresztyén oldalról szemlélük: a szolgálat-teoló-
gia hátha csak leplezése vagy teológiai igazolása az
opportunistának, a megalkuvó konformizmusnak
vagy a keresztyénség és a marxizmus közötti meg-
engedhetetlen kompromisszumnak. Minden ilyen gyanak-
vással szemben két szempontra, ill. tényre hivatkozunk.
Először is: szolgálat-teológiánknak éppen az az egyik
sajátossága és újsága, hogy nem keverjük a marxizmust
és a keresztyénséget, mert világnézeti alapjaik ellenté-
tét kibékíthetetlennek tartjuk, és mégis nemcsak lehet-
ségesnek tartjuk, hanem meg is valósítjuk az együtt-
működést. Másrészt: a szolgálat-teológia egyáltalában
nem szűkíthető le az egyháznak a szocializmusban való
tájékozódására, hanem kiterjed az egyház lényegének
és minden funkciójának újraértelmezésére. Szolgálat-
ainknak csak egy része az együttműködés marxistákkal.
Mert amikor szolgáló egyházzal beszélünk, akkor szol-
gálatként értelmezzük az igehirdetést, az evangélizáci-
ót, a missziót, a diakóniát, a lekipásztorkodást, a tanít-
ást, az egyház szervezetét és az egyháztagságot. Mind
olyan terület ez, amelyen szó sem lehet együttműkö-
désről a nem hívőkkel, de ezt senki nem is várja tőlünk.

Az evangélikus diakóniai teológia

Eddig elsősorban azt emeltem ki, amiben a protestáns
egyházak — néha még a katolikusokkal is — egyez-
nek, amikor az egyház szolgálatáról beszélnek. A szol-
gálat-teológia azonban nem olyan merev és lezárt rend-
szer, amely lehetetlenné teszi a felekezeti vagy egyéni
színeződést. Sőt, éppen azt tételezi fel, hogy minden

egyház saját hagyományaiból és felismeréseiből kiin-
dulva értelmezze szolgálatát a világban. Mivel más elő-
adások elsősorban református oldalról közelítették meg
témánkat, megengedhetők érzem, hogy most néhány
evangélikus sajátosságról is szöjünk.

A lutheri reformáció öröksége

Jelentős szerepet játszott az evangélikus egyházban
a diakóniai teológia kimunkálása felé Luther pozitív
újraértelmezése. Ennek egyrészt hazai, másrészt kül-
földi háttere van. A felszabadulás után működő lelkész-
nemzedék, vagyis a jelenleg működő lelkészek életkor
szerinti felső rétege, a két világháború között a Luther-
reneszánsz idején nevelkedett a teológián. Ha számuk-
ra nem is volt Luther abszolút tekintély, hitük és lelki-
ismeretük szempontjából mégsem volt közömbös, ho-
gyan lehet a szocializmusban való tájékozódásukat össz-
hangba hozni Luther tanításával és hitvallásainkkal.
De nemzetközi viszonylatban sem volt elhanyagolható
ez a kérdés, hiszen a „lutheránus nagycsaládban” még
inkább számon kérték Lutherhez és hitvallásainkhoz
való viszonyunkat. Ebben a helyzetben vállalkoztunk
arra, hogy Luther tanításából és hitvallásainkból ki-
emeljük és aktualizáljuk az előremutató, haladó ele-
meket. Ezzel, azt hiszem, új úton jártunk. Hiszen köz-
ismert, hogy Luther és a lutheri reformációt sokszor
csak konzervatív jelenségnek szokták tekinteni, főként
társadalmi szempontból.

A Szentírás értelmezése

A szocializmusban való tájékozódásunk szempontjá-
ból minden egyház számára alapvető jelentősége volt
a Bibliának, s ezt sokszor úgy fejezték ki, hogy benne
kell „eligazítást”, konkrét döntéseinkre „eligazító igét”
keresnünk. De egyre világosabbá vált, hogy a történelmi
és társadalmi helyzet különbözősége miatt a Biblia egyes
kijelentéseit nem lehet közvetlenül alkalmazni a mai
helyzetünkre. Számunkra elevenné vált Luthernek az
az írásmagyarázati elve, hogy mi nem a Szentírás egyes
szavaihoz vagyunk kötve, mert maga a Szentírás nem
önmagához, hanem Jézushoz köt minket, és ezért a
Szentírás minden részét és szavát Jézusra tekintve
kell értelmeznünk. Ennek a szemléletnek továbbfejlesz-
tése során Jézus működését korának politikai és tár-
sadalmi hátterébe állítva világossá vált előttünk, hogy
Ő minden korabeli messiási várakozással ellentétben
nem a hívők világaluralmát, hanem szolgálatát hirdette
meg. Így ez a vonal is Luther felől elindulva a szolgál-
lat teológiájába torkollott.

Hit és értelem döntéseinkben

A szocialista társadalom valósága olyan új kérdések
és döntések elé állított minket, amelyekre nem talál-
hatunk analógiát sem a Szentírásban, sem az egyház
múltjában. Erre nézve fogalmazódott meg az a tétel,
hogy ilyen új helyzetben „hitből döntünk”, ami kon-
krétül azt jelentette, hogy hit által vállalhatjuk a szoc-
ializmus melletti döntés kockázatát. Nem kis dolog
volt ez abban az időben, amikor szocialista társadal-
munk a kezdet nehézségeivel küzdött. A hitből döntés
elvét azonban tovább kellett gondolnunk, hogy az élet
realitásához közelebb hozzuk. Luther segített tovább
ebben is. Ő hangsúlyozza, hogy a hitből következnek
a szeretet cselekedetei, de hogy a hitből konkrétül mi-
lyen cselekedetek következnek, azt a hívő embernek a
helyzet értelmes mérlegelésével kell eldöntenie. Isten
nem kazuisztikus parancsokkal irányítja az embert, ha-

nem értelmet adott neki, hogy józanul tájékozódjék a világban, s teljes felelősséggel döntsön a politika, a gazdaság, a társadalom, a mindennapi élet kérdéseiben. Ez alól a hívő ember sem kivétel: neki is értelmét használva kell cselekednie a hit és a szeretet normái szerint. Világos, hogy ezzel széles terület nyílik, amelyen a hívő ember együttgondolkodhat és együtt haladhat a józanul gondolkodó nem hívő emberrel.

Az evangélium szellemében

Fontossá vált számunkra az is, ahogyan Luther a törvény és az evangélium különbségét és összefüggését értelmezi. Szerinte a keresztyén ember egész életét meghatározza az evangélium és annak szelleme, a szolgáló szeretet. De a nem hívő embert nem lehet arra kényszeríteni, hogy az evangéliumból folyó etikai normákhoz tartsa magát. A világot nem lehet az evangéliummal kormányozni — ismétli Luther nagyon gyakran —, hiszen ez azt jelentené, hogy Isten az egyház által, mint az evangélium egyedüli letéteményese által kormányozza a világot. Szerinte azonban Isten nemcsak az egyházon keresztül végzi munkáját, hanem közvetlenül is a világban, mégpedig úgy, hogy a világba helyezett jó rendjét — amelyet Luther mindig dinamikus rendnek tekint — az emberek, a nem hívők is felismerhetik egymással való sokoldalú dialógus közben (Rm 2,15). Ez a szemlélet szabadabb teszi a hívő embert arra, hogy a tévedhetetlenség igénye nélkül, a nem hívő emberrel együtt gondolkodva keresse az élet észszerű, jó és igazságos rendjét, amelyen belül a hívő ember maga számára mindig érvényesnek tudja az evangéliumból folyó etikai normákat.

Luther jelentősége diakóniai teológiánk számára természetesen ennél sokkal szélesebb körű. Most csak azokat a vonásokat emeltem ki, amelyek szerepet játszanak közéleti és társadalmi szolgálatunk, együttműködésünk megalapozásában és értelmezésében. Evangélikus egyházunkban ezek a lutheri elemek integrálódtak diakóniai teológiánkba, és nagyban hozzájárultak ennek meggyőző erejéhez az evangélikus egyházban itthon és külföldön.

Együttgondolkodás új szinten

A mögöttünk levő új problémáinak és eredményeinek áttekintése után megpróbálunk előzetesinténi dialógusunk új szakasza felé. Úgy értelmezem ezt az új szakaszt, hogy új szinten folytatjuk együttgondolkodásunkat, együttműködésünk alapjainak további tisztázása és területének kiszélesítése érdekében.

Közös alapok tisztázása

Új ebben az, hogy a dialógus tudományos elméleti szinten folyik teológusok és filozófusok részvételével. A cél az esetleges előítéletek, az egyoldalú megállapítások, az elnagyolt szemléletmódok lebontása egymás álláspontjának jobb megértése érdekében. Ezzel szorosan összefügg együttműködésünk alapjainak tisztázása. Erre is szükség van, annak ellenére, hogy látszólag régen tisztáztuk ezt a kérdést azzal a tétellel, hogy egymástól mérőben eltérő alapokból kiindulva történik együttműködésünk. Egészen bizonyos, hogy nem csak eltérő alapjaink vannak, hanem közösek, egyezők is. Elég arra gondolnunk, hogy hiszen mindkét oldalon emberek: gondolkodó és cselekvő emberek állnak. Meg vagyok győződve arról, hogy a tisztázás eredményeként kitűnik: együttműködésünk közös alapja sokkal szélesebb, mint eddig feltételeztük. Nem világnézeti

konvergenciáról van tehát szó keresztyénség és marxizmus között, hanem olyan már meglevő közös alapok felismeréséről és tisztázásáról, amelyeket az elvi ellentét egyoldalú és merev hangsúlyozása elfedett.

A különbségek tiszteletben tartása

Dialógusunk egyik újszerű sajátosságát éppen abban látom, hogy mindegyik fél fenntartja és képviseli meggyőzését. Sőt egyik fél sem mond le saját álláspontjának terjesztéséről: a keresztyén misszióról, ill. a marxizmus propagálásáról. De párbeszédünket nem folytatjuk sem a misszió, sem a propagálás szándékával. Mind a keresztyénség mind a marxizmus propagálásának megvannak más, széles lehetőségei és sokféle eszközei. Dialógusunkat erre nem használjuk.

A protestantizmusra specializált párbeszéd

Az új szakasz jellemzője az is, hogy nem általában keresztyén—marxista, hanem protestáns—marxista párbeszéd kezdődik. Ez konkrétabbá teszi, a valósághoz közelebb hozza párbeszédünket, mert a magasabb elvi szintű párbeszéd közben érzékelhetőbbé válnak a különbségek a katolicizmus és a protestantizmus között. Ugyanakkor differenciáltabbá válik párbeszédünk, mert mielőtt elvi kérdések felé fordulunk, a protestantizmuson belüli különbségek is előtűnnek nemcsak a református és az evangélikus teológia között, hanem a szabadegyházak között is, akiket természetesen létszámuktól függetlenül egyenrangú partnereknek tekintünk. Ha ezekkel a különbségekkel is szembenézünk, akkor ez nem teszi ugyan könnyebbé párbeszédünket, de egészen bizonyosan mélyíti és gazdagítja. Mert csak azt fogja bizonyítani, hogy különbségek tiszteletben tartásával is lehet együttműködni. Sőt csakis így!

Erre gondolva említek meg néhány témakört, amelyet nézetem szerint belevonhatnánk dialógusunk tárgykörébe.

A világnézetalkotás kérdései

1. *Keresztyénség és világnézet.* Részünkről ez a kérdés nézetem szerint nem intézhető el azzal a sokszor ismételt kijelentéssel, hogy a keresztyénség nem világnézet. Mert a keresztyén hívő ember is ember, és mint minden embernek, úgy neki is van a tudatosság többé vagy kevésbé magas szintjére emelt világnézete. Ez természetesen lehet egyéni színezetű, de mindenkor annak a társadalmi közegnek hatása alatt áll, amelyben az ember él és mozog. De ugyanilyen kétségtelen az is, hogy az evangélium formálja a hívő ember világnézetét. Ha pedig a hívő embereket magukra hagyjuk világnézeti kérdéseikkel, akkor könnyen lehetséges, hogy társadalmi valóságunkkal ellentétes vagy tőle idegen, hagyományos, polgári társadalomba illő megoldásokat fogadnak el azoktól, akik foglalkoznak világnézeti kérdésekkel. Természetesen minden egyház belső ügye, hogy teológiai munkával segítse egyháztagjai világnézetalkotását. Dialógusunk azonban segítheti felismerni ezeket az idegen világnézeti elemeket, és hozzájárulhat annak kimunkálásához, hogy a szocialista társadalomban élő hívő ember hogyan alakíthatja ki az evangélium szellemének megfelelő és társadalmi valóságunkkal számoló világnézetét.

A keresztyén valláskritika és a tudomány

2. *Vallás, keresztyénség és társadalmi haladás.* Dialógusunk hasznos eredménye volna, ha az eddiginél szak-

szerűben tudnánk kimutatni, hogy a keresztyénség nem jelent szükségszerűen társadalmi elmaradottságot a szocializmusban sem. Ki kellene értékelni a keresztyén valláskritika társadalmi jelentőségét. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a keresztyénség nem vesz pártfogásába minden vallást és vallásos jelenséget. Nem csak a marxizmus, hanem a keresztyénség is, ezen belül különösen a protestantizmus harcol bizonyos vallásos jelenségek ellen, és ezek rendszerint egyúttal a társadalmi haladást gátló vagy azzal ellentétes irányú vallásos jelenségek. Milyen mértékben halad együtt a marxista és a keresztyén valláskritika, és mi ennek a jelentősége a társadalmi haladás szempontjából? Egy további kérdéskomplexum a vallás és a filozófia, a keresztyénség és a tudomány viszonya. Nem a hit és a tudás hagyományos kérdéseire gondolok, hanem arra, hogy új jelenség a vallások történetében a zsidóság talaján nőtt keresztyénség, amely nem azonosítja a valósággal az azt teremtő Istent. Ezzel hozzájárult a modern tudomány kifejlődéséhez, mert a tudósoknak nem kell számolni azzal, hogy Istenbe ütközik, amikor a valóságot kutatja. Azt lehetne mondani, hogy a keresztyén tudós is „ateista” a tudományos kutatás közben. Mit jelent ez a keresztyén és marxista tudósok egyenrangú együttműködése szempontjából? Mennyiben terjeszthető ki ez a szemléletmód a keresztyén tudósok a marxizmushoz, mint tudományos szocializmushoz való viszonyára?

Luther pozitív újraértékelése

3. *Luther és a lutheri reformáció mai értékelése.* Látványosan nem ide tartozik ez a kérdés. De az bizonyos, hogy Lutherről és a lutheri reformációról olyan kép él a köztudatban, amely eltorzítja a történeti valóságot, és alkalmat adhat az evangélikusság igazságtalan megítélésére. Már szóltam arról, hogy Luther és a lutheri reformáció öröksége számunkra jelentős segítséget nyújtott a szocializmusban való pozitív tájékozódásunkban. De ismeretes az is, hogy az utóbbi két évtizedben az NDK-beli marxisták is dolgoznak Luther és a lutheri reformáció újraértékelésén, mert érzékelik ennek a protestáns—marxista együttműködésre kiható jelentőségét. A kérdés dialógusunk körébe való bevonása az 1983. évi Luther-jubileumra tekintve sem érdektelen.

A humánus értelmezése

4. *Protestáns és marxista humanizmus.* Érvényesnek tekintjük azt a közösen kidolgozott megállapítást, hogy az alapvető különbségek ellenére lehetséges a becsülhető együttműködés keresztyének és marxisták között humánus területen. De mit jelent ez a közös humánus terület? Amíg politikai területen mozgunk, és békéről, leszerelésről, igazságos világgazdasági rendről beszélünk, talán nincs is szükség ennek pontosabb meghatározására. Amint azonban átlépünk a társadalomépítés területére, különösen az etika, a kultúra és a nevelés területére, azonnal felmerül a kérdés, hogyan értelmezzük a humánus tartalmát egyéni és társadalmi összefüggésben. Kétségtelenül vannak közös vonások, és mindenekelőtt ezeket kell kidolgoznunk. De a kü-

lönbségek sem hanyagolhatók el, különösen a humánus és a vallás viszonyának értékelésében. Együttműködésünk szempontjából úgy fogalmazható meg a kérdés: tudjuk-e elvi szempontból fenntartás nélkül egyenértékűnek tekinteni a vallásos és a nem vallásos embert? Úgy vélem, egészen az alapokig kell követnünk ezt a kérdést, mert ha elveinkből értékkülönbség következik, akkor alig kerülhető el egymás elvi és gyakorlati diszkriminálása. A magunk részéről abból indulhatunk ki, hogy a protestantizmus és a humanizmus szövetsége a reformáció értékes öröksége, amely azonban nem csak történeti találkozás eredménye, hanem a protestáns reformáció elvi alapjaiból is következik. Mint ismeretes, alapvető reformátori felismerés az, hogy a hitet nem az ember termeli ki önmagából, hanem Isten ébreszti az emberben. A hívő embernek tehát nincs mit dicsekednie azzal, hogy hisz, és nincs miért megvesse azt, aki nem hisz. A hívő ember nem magasabb rendű ember, hanem egyszerűen ember és embertárs. Ez a protestáns humanizmus alapja. A humánus tartalmának kölcsönös kifejtése és egybevetése bizonyára érdekes tárgya lehetne párbeszédünknek.

Életstílus a szocializmusban

5. *Protestáns és marxista életvitel.* Úgy tekinthetjük az életvitel kérdését, mint a humánus konkrét személyes megvalósulását a társadalomban. Itt válik a mindennapok kérdésévé a humánus protestáns és marxista értelmezése. Aligha fogadható el az az álláspont, hogy az életvitel kiformálása mindenkinek magánügye. Hiszen a személyes életvitel mindig szorosan összefonódik a társadalom normáival és értékrendszerével. Protestáns részről sem az etikai konformizmus, sem az etikai gettó életformáját nem tudjuk vállalni. Viszont már az előzetes megbeszéléseknél is kitéjt, hogy amikor az életforma konkrét kialakításáról van szó, akkor a protestantizmuson belül is vannak eltérések az evangélikus és a református hagyományokból folyó életstílus kérdéseiben, bár mindegyik meg van győződve arról, hogy a maga értékeivel gazdagíthatja a szocialista társadalmat. A szabadegyházak híveinek életstílusa pedig még egy külön kérdéskomplexum. De úgy tudom, a marxisták számára sem elintézett kérdés a marxista ember életstílusa a fejlett szocializmusban. Közös problémákról van tehát szó, amelyeknek megvitatása mindkét fél számára kölcsönösen hasznos lehetne.

Nyílt párbeszéd felé

Együttműködésünkre visszatekintve és párbeszédünk lehetséges témáinak előterjesztése közben a kérdőmondatok mellett a rövidség érdekében sokszor beszéltem kijelentő mondatokban. Képzletben ezek után is kérdőjelet kell tenni. Mert a párbeszédnél őszintén és nyílt szívvel készen kell lennünk nemcsak arra, hogy egymást kérdések elé állítsuk, hanem hogy önmagunkat is megkérdőjelezzük, és így tanuljunk egymástól. Nagy várakozással és reménységgel tekintünk az ilyen nyílt és őszinte párbeszédünk új szakasza felé.

Pröhle Károly

„Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy betöltsen”

Keresztyénség, protestantizmus, marxizmus

Korreferátumomban a keresztyénség és a marxizmus általános viszonyával, ezen belül protestantizmus és marxizmus általános viszonyával kívánok foglalkozni. Ennek során újragondolni kívánom Marx ama közismert írásának, az *A hegelijogfilozófia kritikájához* írt *Bevezetésnek* némely gondolatát, melyben Marx leginkább foglalkozott általános elvi szempontból a szóbanforgó kérdéssel. Mint ismeretes, Marx itt leszögezi: „A vallás az emberi lényeg fantasztikus megvalósulása, mert az emberi lényeknek nincs igazi valósága. A vallás elleni küzdelem tehát közvetve küzdelem ama világ ellen, amelynek szellemi aromája a vallás.” A vallást tehát Marx mindenekelőtt olyan ideológiaként jellemzi, mely a főnmálló valóság eszmei kiegészítője; olyan eszmei kiegészítés, amely nem a valóságban, hanem a képzeletben oldja föl az antagonisztikus társadalom ellentmondásait. Föltűnő mármost, hogy ugyanennek a tanulmányának egy későbbi helyén Marx egészen hasonlóan nyilatkozik a filozófiáról is. Ezt írja: „A német filozófia a német történelem eszmei meghosszabbítása. Ha tehát reális történelmünk *oeuvre incomplète-jei* helyett eszmei történelmünk *oeuvre posthume-jei*, a filozófiát kritizáljuk, akkor kritikánk kellős közepén áll azoknak a kérdéseknek, amelyekről a jelen azt mondja: *that is the question.*”

Ugyanilyen eredményre jutunk, ha a vallás jövőjére és a filozófia jövőjére vonatkozó marxi gondolatokat vetjük össze. A vallás, jelenti ki Marx, a jövőben megszűnik, akkor tudniillik, ha megszűnik az az ideológiai funkció, amelynek kielégítésére létrejött, ha tehát az emberi lénynek már igazi valósága lesz: „A vallást, mint a nép *illuzorikus* boldogságát megszüntetni annyi, mint a nép *valóságos* boldogságát követelni. ... A kritika”, folytatja azután, elhatárolva álláspontját az öncélú polgári valláskritikától, „letépte a láncról a képzelt virágokat, de nem azért, hogy az ember a fantáziátlan, vigasztalan láncot hordja, hanem azért, hogy a láncot ledobja és élő virágot szakítson.” Mármost lényegében ugyanezt mondja a filozófia megszűnésével kapcsolatban is: „*Nem szüntethetitek meg a filozófiát anélkül, hogy meg ne valósítanátok*”; ámde tévedne, aki azt hinné, hogy „*megvalósíthatja a filozófiát, anélkül, hogy megszüntetné*”. Összefoglalva: az ideológiák, tehát a vallás és a filozófia egyaránt, akkor fognak megszűnni, ha megszűnnek azok a föloldhatatlanul elmentmondásos társadalmi viszonyok, amelyeknek tükrözései, visszfényei voltak; ha tehát nem lesz szükség arra, hogy az emberi lényeknek illuzorikus megvalósulásokat keressenek, s az elidegenedett és eldologiasodott társadalmi viszonyokkal ideologikus, azaz vallási, morális stb. követeléseket állítsanak szembe.

Azt kívánom-e mindezzel mondani, hogy vallás és filozófia között egyáltalában nincsen különbség? Szó sincs róla. Az eddigiekben csupán a vallás és a filozófia egy lényegében közös tulajdonságára kívántam fölívni a figyelmet, nem tagadva ezzel a lényegbevévő különbségeket sem, melyeket a továbbiakban még érinteni fogok. Ez a lényegi azonosság pedig az, hogy — ismétlem — mind a vallás, mind pedig a filozófia: ideologikus tudatformák, melyek a mindennapi valósággal ideális követeléseket állítanak szembe, s megszüntetésük csak eme követelések megvalósításával lehetséges. Félreértések elkerülése végett nem árt talán hangsúlyoznom, hogy mindez a — Marx előtti — materialista

filozófiára is érvényes, mely, mint tudjuk, egyetértett az idealistákkal abban (s ezért a filozófiai tudatnak az idealistákkal szemben kétségkívül következetlenebb változatát képviselte), hogy az emberhez csakugyan is nem méltó a gyakorlat „piszkos-kalmár” formája, hanem csupán az azon fölülemelkedő olyasfajta tevékenységek, melyek lényegét a materialista panteista Spinoza gyönyörűen fogalmazta meg az „Isten” — avagy a természet — „értelmi szeretete” formulával. Ezért úgy vélem: annak hangsúlyozása, hogy a vallás és a filozófia egyaránt ideológiák — nem trivialis. Az ideológiák ugyanis azzal, hogy sajátos értékrendszereket és követeléseket képviselnek az adott mindennapi valósággal szemben, azt egyúttal mindig transzcendálják is. Ha tehát most vallás és filozófia viszonyát pontosabban körül kívánjuk határolni, lényegében két kérdésre kell választ keresnünk. Az egyik: milyen értelemben beszélhetünk a valóság transzcendálásáról a nem-vallásos ideológiákban? A másik: hamis-tudati ideológiának tekintendő-e a vallás minden formája?

Lássuk először az első kérdést. Világos, hogy a közönségesen adott valóságban önmagában véve semmiféle érték nem létezik; értéket kizárólag az ember kölcsönözhet a dolgoknak. Ahogyan annakidején az újkantianus értékfilozófia megfogalmazta — anélkül persze, hogy helyes tételét tudományosan magyarázni vagy alátámasztani tudta volna — az értékek nem „léteznek”, hanem „fönnállnak”. Azt az elképzelést, hogy a valóság dolgainak az embertől független értéke lehetne, Marx, mint ismeretes, a fetiszizmus megnyilvánulásának tartotta. És ez nem csak a csereértékkel kapcsolatban van így. Egy műtárgy esztétikai értéke például nem önmagában való dolog, műalkotás nem létezik a műélvező befogadótól függetlenül. S a bennerejlő érték ugyanakkor transzcendens a pusztán dologi valósághoz képest: az esztétikai értéket az a rejtjelezett üzenet hordozza illetve tartalmazza, melynek dekódolása viszont éppen a közvetlenül anyagi létezés (egy festmény esetében például a vászonra, meghatározott formában, föl-hordott festék stb.) közegén keresztül lehetséges. A transzcendencia itt tehát, mondhatni, az immanencia keretében és az által van adva.

Hasonló eredményre jutunk, ha olyan társadalomelméleteket veszünk szemügyre, melyek a történelmi fejlődést nem értékmentesen vizsgálják, hanem a történelmi mozgást valamely értékrendszer megvalósulásának függvényében tekintik. Ilyen társadalomelmélete volt kétségkívül (az eszkatologikus eszmerendszereket nem számítva) a klasszikus német filozófia képviselőinek, s ilyen — nézetem szerint — a marxizmus társadalomfölfogása is. Ahogyan a „Taktika és etika” Lukácsa megfogalmazta, „a szocializmus végcélja utópikus abban az értelemben, hogy túl van a mai társadalom gazdasági, jogi és szociális keretein, ... de nem utópikus úgy, mintha a feléje vezető út valami társadalmon kívül vagy felett lebegő eszméknek a földreszállása lenne”. Végcél és mozgalom nem választható el és nem állítható szembe: a végcél éppen a mozgalomban van adva, s a mozgalom csak akkor valóságos, ha a végcél felé halad. A transzcendencia tehát itt is az immanencia révén és az által adott. És ha föntebb a materialista filozófiáknak ama tulajdonságára utaltam, hogy bizonyos kérdésekben az idealista filozófiákkal kerülnek egy platformra, akkor most arra kell fölívnom a fi-

gyelmet, hogy viszont ezt az immanenciát például a német klasszikus filozófia idealizmusa is igényelte és igemelte: gondoljunk csak az egyébként szélsőségesen idealista Fichtének a „földi istenországa” megvalósulásával kapcsolatos elképzeléseire. Ez a tény pedig arra is utal, hogy a filozófiai idealizmus, a vallással való minden, és sokszor (mint esetünkben is) kifejezetten hangsúlyozott rokonsága ellenére, éppen itt döntően eltér a transzcendenciától és immanenciától mereven elválasztó vallásos álláspontoktól.

Ezzel elérkeztünk második kérdésünkhöz: hamis tudatnak tekinthető-e a vallás minden formája? Kérdésünkre aligha fogunk tudni megfelelő választ adni azonban, ha nem vesszük figyelembe a vallásfejlődés történelmi tényeit. Azt a tényt nevezetesen, hogy a vallás eredetileg a naív mitológiából keletkezett, s hogy fejlődésének alaptendenciája viszont az, hogy fokozatosan elváljon mitológiai gyökereitől. Arról talán fölösleges még említést is tennem, hogy ma már nincs a marxista vallástörténeti és -kritikai irodalomban egyetlen olyan komolyan számításba veendő kiadvány sem, amely a vallás bírálatában a hat nap alatti teremtséneket vagy a föltámadásnak természettudományos lehetetlenségével operálna. Láttuk föntebb, hogy maga Marx kezdetétől fogva egy egészen más síkon kritizálta a vallást, s az is távol állt tőle, hogy a vallás különböző formáit és fejlődési stádiumait egy kalap alá vegye. Ellenkezőleg: a vallási fejlődés legmagasabb fokának Marx több helyen is egyértelműen a keresztyénséget jelölte meg. Amikor vallásról beszélt, így mindenekelőtt a keresztyénségre gondolt, s ezen belül is elsősorban annak modernebb formáira, nevezetesen a protestantizmusra. Lehetséges-e mármost a vallást, legalább eme keresztyén—protestáns formájában teljesen megszabadítani a mitológikus elemektől? Egy ilyen illetékes személy, éspedig Rudolf Bultmann ezzel kapcsolatban úgy vélekedett, hogy „ha valaki már azt is mitológiának nevezi, ha Isten tettéről egyáltalán szó esik, akkor az Újszövetséget nem lehet teljesen demitologizálni”. Ne hamarkodjunk el azonban túlságosan a választ, még Bultmann negatív tanúságtételének fényében sem.

Ha ugyanis a vallásfejlődésnek állandó tendenciája a demitologizálás, és ha — ennek következtében — ugyanilyen állandó tendenciája a transzcendenciának az immanenciával való egyre szorosabb összekötése is, akkor joggal mondhatjuk, hogy a vallási—teológiai gondolkodás egy ponton (ha szabad így mondani, a mennyiségi változásoknak minőségi változásba való átcsapása folytán) már filozófiai gondolkodásba megy át. Nyilván nem véletlen, hogy nemcsak nagy filozófusok, mint Kant, Fichte és Hegel vallották magukat büszkén protestánsoknak, hanem a protestáns módon gondolkodó vallásbölcselek is részeseivé váltak a filozófiai történetének. „Protestáns módon” gondolkodókról beszélnek, tehát olyanokról is, akik formálisan nem protestánsok: Pascaltól és Schleiermarchertől kezdve Teilhardig és Bultmannig. Úgy vélem, a vallásos gondolkodásmódnak ezt a legfejlettebb formáját már nem lehet hamis-tudati jellegűnek tekinteni.

Álláspontommal szemben természetesen fölhozható, hogy amiről én beszéltek, az már nem vallás, hanem a vallás önmegszüntetése, meghaladása. Ezt nem vitatom, inkább arra hívom föl a figyelmet, hogy a filozófiai gondolkodás legfejlettebb formája, tudniillik a hegeli filozófia már szintén önmaga megszüntetése volt, dialektikus idealizmus, melynek pozitív meghaladása történt meg azután a marxizmusban. És éppen elemzett írásomban Marx a vallás, konkrétan a protestantizmus szerepét hasonlóképpen értékeli: „A vallás kri-

tikája azzal a tanítással végződik, hogy az ember a legfőbb lény az ember számára, vagyis azzal a kategorikus imperatívusszal, hogy fel kell forgatni mindazokat a viszonyokat, amelyekben az ember lealacsonyított, leigázott, elhagyott, megvetendő lény...” — írja, majd így folytatja: „Németország forradalmi múltja... elméleti, a reformáció. Ahogyan akkoriban a szerzetes, most a filozófus az, akinek agyában a forradalom elkezdődik... ha a protestantizmus nem is volt az igazi megoldás, mégis a feladat igazi felvetése volt. Most már nem a laikusnak a rajta kívülálló pappal való küzdelméről volt szó, hanem a saját belső papja, a saját papos természetét elleni küzdelemről”; másképp fogalmazva: az elidegenedés viszonyai elleni küzdelemről. Magától értetődik, hogy mindez csak az igazi protestantizmusra érvényes, vagyis közel sem mindenki-re, aki két szín alatt veszi föl az úrvacsorát.

Eszerint a marxizmus nem csupán a filozófia, de — végső soron — a vallás eszményeinek is örököse és meghaladása. Meghaladása: tehát megszüntetése, megőrzése és magasabb fokra emelése. Keresztyének és marxisták együttműködése ebből a nézőpontból tehát nem úgy jelenik meg, mint helyeslendő és kívánatos, ám végső soron mégis csupán esetleges és véletlenszerű, merőben szubjektív tényezőktől és jóindulatú elhatározásoktól függő tény, hanem ellenkezőleg, mint az elidegenedés világa ellen ugyan más alapokról és formákban, de mégis szükségszerűen egy irányban ható küzdelem. Mert az alapvető választóvonal nem keresztyének és marxisták között húzódik, hanem az egyik oldalon a keresztyének és marxisták, a másik oldalon pedig azok között, akik az emberi lényeknek egyáltalán nem kívánják semmiféle valósulást adni, hanem — kizárólag a mindennapi partikularitásban ragadva, s ennek korlátlan szabadságot és „demokráciát” követelve — minden magasabb eszményt elutasítanak az emberi lét egyéni és történelmi távlatait illetően.

Fölmerül természetesen a kérdés: ha mindez így van, miért támadta oly gyakran a marxista mozgalom a keresztyénséget? Miért átkozták ki oly hosszantartó makacssággal a keresztyén egyházak a marxizmust? Nos, ne feledjük: a keresztyénség a polgári társadalmat eredetileg a prekapitalista viszonyok talajáról bírálta, hiszen annak idején éppen a kibontakozó áru- és pénzgazdálkodás elleni reakcióként jött létre, s maga a protestantizmus is a keresztyénség hagyományos értékeit kísérte meg a modern kapitalizmus világába átmenteni. A marxizmus viszont a polgári társadalmat a posztkapitalizmus talajáról bírálja; s a kétfajta nézőpontot már elvi szempontból mérve sem igen könnyű összeegyeztetni. Nem beszélve azután arról, hogy a gyakorlatban a keresztyénség, az évszázadok során szükségképpen, összefonódott — épp a prekapitalista, patriarális hagyományokat védelmezve — a társadalmi és politikai konzervativizmussal, míg viszont a marxizmus (főleg a polgárosodás szempontjából elmaradott közép- és kelet-európai országokban) úgy kellett, hogy utat törjön saját céljai megvalósításának, hogy előbb még, sőt manapság voltaképpen egyidejűleg is, bizonyos polgári-társadalmi formák megvalósítását segítse elő. Amíg a harc főleg az ún. feudális maradványok körül folyt (nemcsak anyagi, de szellemi értelemben is) az általában vett — tehát a polgári — haladásért, addig a keresztyénség meglehetősen szükségszerűséggel merevedett meg a maradi konzervativizmus álláspontján. Ámde abban a mértékben, amilyenben a marxista mozgalomról bebizonyosodott, hogy a hagyományos emberi értékeket nem lerombolni, hanem meghaladni kívánja, oldódhatott föl a keresztyén álláspontnak ez a belső

lelki görce, válhatott világossá, hogy a marxista mozgalom céljainak, a kapitalizmus meghaladása céljának a keresztyén ember is helyeslője és aktív támogatója lehet. Abban a mértékben tehát, amelyben kiviláglott és kiviláglik, hogy — mutatis mutandis — voltaképp Marx is elmondhatta volna Jézus szavait: „Ne gondol-

játok, hogy jöttem a törvénynek vagy a prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább hogy betöltsöm” (Mt 5,17; Károli Gáspár fordításában).

Lendvai L. Ferenc

Beszélgetés a párbeszédről

Interjú Poór József egyetemi tanárral

A dialógus szervezője Poór József egyetemi tanár, a Debreceni Agrártudományi Egyetem tanszékvezetője, a filozófiai tudományok doktora volt. Vele beszélgetünk a marxista—protestáns párbeszéd tanulságairól.

— *Professzor úr, hogyan látja Ön a marxista protestáns-kutatás helyzetét Magyarországon és mi a véleménye az úgynevezett protestánskutató „debreceni iskola”-ról?*

„Hadd kezdjem először a kérdés második részével. Több ok miatt nem tartom szerencsésnek a „debreceni iskola” megjelölést, bár Debrecenben többen is foglalkozunk valláskutatással. Megemlíteném dr. Kónya István tanszékvezető egyetemi tanárt, a filozófiai tudományok doktorát, aki évek óta foglalkozik a protestantizmus történetének kutatásával, Fodor József egyetemi adjunktust, aki a magyarországi szabadegyházak kutatásával foglalkozik, Nagy Jolán tanársegédet, aki a magyarországi katolikus egyház felszabadulás utáni történetével kezd foglalkozni. Ezek a kutatások azonban szervesen kapcsolódnak a Magyarországon folyó vallástörténeti kutatásokhoz mind elméleti, mind pedig módszertani szempontból. Hadd említsem meg azt is, hogy a protestantizmus vizsgálatával nemcsak Debrecenben foglalkozunk, hanem Budapesten is több kolléga foglalkozik a magyarországi protestantizmus kutatásával és a mai külföldi protestáns teológiai iskolák vizsgálatával, többek között Lendvai L. Ferenc kandidátus és a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének több fiatal munkatársa. Ilyen összefüggésben — én azt hiszem, hogy a mi kutatásaink szerves részét képezik a Magyarországon folyó marxista vallásanalízisnek. A marxista protestánskutatók egy része valóban Debrecenben él, de ez nem jelenti azt, hogy valamilyen sajátos iskolát alakítottunk volna. Ez a magyarázata annak, hogy én ezt a megjelölést nem tartom szerencsésnek, bár külföldön is többen használják ezt a terminust. Valószínűleg azzal függhet ez össze, hogy először Magyarországon Kónya István professzor úr és én kezdtünk el protestáns-kutatással foglalkozni.

Ami a mi kutatásainkat illeti, olyan munkamegosztás alakult ki Kónya István és én között, hogy ő az eddigiek során elsősorban a protestantizmus forrásvidékével foglalkozott, a kálvinizmus keletkezésének a problematikáját dolgozta fel. Ezt nemrégiben megjelent tanulmánykötetében publikálta, korábban pedig elsősorban a Horthy-korszak magyarországi református egyházi felszövezetésének politikai doktrínájával, Ravasz László és körének a politikai tanrendszerével és ennek működésével foglalkozott. Én az ötvenes évek végétől foglalkozom a protestantizmus kutatásával. Hadd említsem meg, hogy azért kezdett foglalkoztatni a protestantizmus, mivel az ötvenes évek végéig Magyarországon — és ez nemcsak az ötvenes évekre jellemző — a keresztyénség kutatása majdnem teljesen azonos volt a klasszikus neotomizmus kutatásával. A magyarországi protestáns egyházakban viszont a negyvenes évek

második felében olyan lényeges minőségi átalakulások következtek be, amelyek sehogyan sem voltak összhangban a klasszikus neotomizmussal és értékelésük sem lehetett azonos. Ez a probléma volt az, ami érdeklődésemet ráirányította arra, hogy egy sokkal differenciáltabb vizsgálat szükséges. Az ötvenes évek végén viszont még a magyar marxista filozófiában erőteljesen élt a vallással összefüggésben egy olyan általános kép, amely a marxizmus klasszikusainak, elsősorban a vallással kapcsolatos negatív észrevételeit fogta át és alkalmazta, ugyanakkor figyelmen kívül maradtak a marxizmus klasszikusainak a vallás egyes konkrét alakzataira vonatkozó pozitív megítélései. Én személyesen is, az akkori kutatási eredményeim publikálása során beleestem abba a hibába — ami úgy tűnik, akkor nem egyedül az én bűnöm volt —, hogy elsősorban a világnézeti alapkérdések konfrontációját állítottam előtérbe és emellett másodlagosan tudtam eljutni azokhoz a minőségi átalakulásokhoz, amelyek a magyarországi protestáns egyházakban ekkor már erőteljesen éreztették hatásukat.

— *Hogyan ítéli meg Professzor Úr Jurij Levada: „A vallás társadalmi természete” című könyvének a szerepét ebben a folyamatban? Úgy gondolom, hogy ez a könyv a magyar marxista vallástörténeti kutatás számára egy sarkpont volt.*

„A szovjet párt XX. kongresszusát követően az egész nemzetközi kommunista mozgalomban megindult egy olyan folyamat, mely a torzulások leküzdését tűzte ki célul. Ennek következtében megindult a filozófia részdiszciplínái vonatkozásában is a visszatérés az autentikus marxista filozófiához, a klasszikus marxista örökség teljesebb rekonstruálásához. Ez egy nemzetközi tevékenységi folyamatként valósult meg, melyben nagyon jelentős szerepe volt többek között a szovjet vallástörténeti kutatóknak, így köztük Jurij Levadának is, akinek könyvét magyarul is kiadtuk. Ez a filozófiai megújulás nemcsak a vallás kérdésében bekövetkezett elméleti tisztázódás volt, hanem egy komplex folyamat. Nekem régi kedves munkám az egyetemi tankönyvírás dialektikus és történelmi materializmusból. Így figyelemmel kellett kísérnem azt is, hogy a dialektikus és történelmi materializmus vonatkozásában is milyen új eredmények születnek ennek a fejlődési folyamatnak a során. Ez természetesen a filozófia minden tudomány-területén — a valláselmélet vonatkozásában is — megmutatkozott. Ennek a folyamatnak a során a vallásértelmezésnek teljesebb, komplettebb kialakítása irányában haladtunk. Megnyilvánult ez például annak a közismert dolognak az újra felfedezésében, ami a marxizmus klasszikusainál világosan kimutatható, hogy a vallást totális jelenségnek kell tekintenünk, abban az értelemben is, hogy egy osztálytársadalmi formációban a társadalom összes osztályainak és rétegeinek ideológiai jelenségeként jön létre, létezik és funkcionál a vallás. Nem lehet a vallást a maga teljességében hozzákötöni egy osztály társadalmi

érdekeihez. Nem lehet például a tőkés társadalom összes vallási képződményeivel kapcsolatban olyan következtetésre jutni, hogy a vallás a maga teljességében a burzsoázia ideológiája. Ezeknek az egyoldalúságoknak a leküzdéséhez nagyon komoly elméleti impulzusokat kaptunk a külföldi kutatóktól, de hadd említsem meg ebben a vonatkozásban: a magyarországi valláskutatás is komoly szerepet játszik. Itt első helyen említhetem dr. Lukács József akadémikus munkásságát, aki több vonatkozásban is hozzájárult ezeknek a vallással összefüggő elméleti problémáknak a tisztázásához.

Ez a folyamat megindult és nem fejeződött be. Arra gondolok itt, hogy a marxizmus kialakulása nem azt jelenti, hogy a filozófiai fejlődés elérkezett a csúcspontjához, hanem, hogy a filozófia tudományos alapokra helyeződött és a korábbiakhoz képest egy sokkal gyorsabb fejlődés lehetőségei teremtődtek meg. A klasszikus örökséget kiindulópontnak, alapnak tekintjük, amit nemcsak tanítani lehet, hanem továbbfejleszteni is. Szerintem ugyanez érvényes a marxista valláselméletre is.

Talán egy másik példát is hadd mondjak ennek a tisztázódási folyamatnak az illusztrálására. A marxista filozófiának azt a diszciplináját, amelyet én mint valláselméletet említek, gyakran még ma is úgy említik, hogy tudományos ateizmus, vagy marxista valláskritika. Úgy gondolom, hogy ezek inadekvát megjelölései a marxista valláselméletnek. Ha átgondoljuk, hogy a vallás a társadalom története során nemcsak negatív társadalmi funkciót töltött be, hanem nagyon komoly pozitív társadalmi szerepe és hatása is volt a társadalom történetében, akkor ezzel összefüggésben a marxizmus valláshoz való viszonya nem egyszerűen a kritikai viszony, hanem egy integratív kapcsolódás is. Ezért sem történetileg, sem mai összefüggéseiben nem lehet már az elnevezésben honorálni azt a terminus technicust, ami kifejezetten a konfrontációt állítja előtérbe.

Nekem az a véleményem, hogy a marxizmus valláselméletének egy nagyon lényeges tartalmi mozzanata az ateizmus. A marxista valláselmélet — ateista valláselmélet. De nemcsak ateizmus, nem merül ki a marxizmus vallással kapcsolatos világnézeti kritikája pusztán tagadásban, hanem a marxizmus a saját dialektikus materialista világnézete alapján jut el az ateizmushoz, tehát a vallás világnézeti tanításaival vagy a keresztyén hitnek a transzcendens létezőre vonatkozó tanításával összefüggésben nem egyszerűen pusztán negációt képvisel, hanem pozitív világnézeti álláspontot alakít ki, amelyről konfrontációba kerül a vallás vagy keresztyén hit világnézeti momentumával. Azonban nem mindig — történelmileg sem, napjainkban sem — ez a marxizmus és a különböző egyházak által képviselt vallás kapcsolatának a lényeges mozzanata, bár elkerülhetetlenül magába foglalja ezt a mozzanatot is.

Ugyanígy a valláskritika szó sem fejezi ki a marxizmus valláshoz való viszonyának, kapcsolódásának a teljességét. Ez egyik mozzanata. A marxista valláselmélet számos vallási irányzat politikai, kulturális és általános ideológiai irányának kritikáját jelenti. Ugyanakkor azonban az egyes vallási, egyházi irányzatokban képviselt tanrendszer és a marxizmus viszonyában nem a kritikai mozzanatok állnak előtérben. Ez mindig a konkrét szituációban, az adott vallási képződmény által a társadalom életében játszott alapvetően progresszív vagy alapvetően regresszív funkciójától függ. Ez dönti el, hogy elsősorban kritikai jellegű-e, vagy nem kritikai jellegű a viszony. Ha a magyarországi protestáns egyházak tevékenységének és tanrendszerének a marxizmushoz való viszonyáról van

szó, akkor semmiképpen nem áll előtérben a kritikai momentum, hanem az együttműködésre, együttműködésre és minél több területen történő egyetértés kialakítására való törekvése a marxizmusnak. Én azt gondolom, hogy ugyanez a helyzet a szolgáló egyház vagy diakóniai teológia részéről is. Kapcsolatunkban nem a marxista valláselmélet ateizmusának előtérbe állításán van a hangsúly, hanem a marxizmus társadalompolitikai programjának az elfogadásán. Ez a magyarországi protestáns egyházak tanrendszerének, alapvető tevékenységi formáinak egyik gyökeresen új, minőségileg új sajátossága.

Ilyen összefüggésben szerves korrelációt tapasztalok a XX. század első évtizedében kialakult német-svájci „lelkészek oppozíciója” mozgalom és a magyarországi szolgáló egyház és diakóniai teológia vonalán, bár két lényeges különbséget is észlelek ebben az összefüggésben. A „lelkészek oppozíciója” mozgalom nem értett egyet a szociáldemokrácia által képviselt forradalmi erőszak alkalmazásának a lehetőségével. A magyarországi protestáns teológia a forradalmi erőszak alkalmazásának lehetőségét történelmileg elfogadta. A másik különbség: a „lelkészek oppozíciója” mozgalom időleges és talán csak politikai ateizmust lát a marxizmus ateizmusában és úgy véli, hogy ha a keresztyéniséget sikerül a társadalmi progresszió támogatásának irányába vinni, úgy a marxizmus ateizmusa meg fog szűnni. Azt hiszem, hogy a mai protestáns teológia világosan látja, hogy az ateizmus a marxizmus lényegéből fakad, sajátos vonása. Nem időleges és nemcsak politikai jellegű momentumuma a marxizmusnak.

— *Ezek a felismerések, amelyek Professor Urban egy 20—25 éves eszmélődés során alakultak ki és ezzel párhuzamosan a magyar valláselméleti kutatásban is elfogadottá lettek, hogyan indították arra Professor Urat, hogy ezt a valláselméleti szimpoziumot megrendezze? Milyen előzményei voltak ennek a szimpoziumnak? Hogy függ össze a marxista valláselmélet mai felismerésével ennek a szimpoziumnak a megrendezése?*

Párbeszéd már elég régóta folyik Magyarországon marxista filozófusok és protestáns teológusok között. Gondolok itt arra, hogy az egyházi folyóiratokban reagálások történtek a marxista valláskutatók tanulmányaira. Ezek a reagálások számomra jelentős impulzusokat adtak egy adekvátabb megközelítés irányában. A marxizmus valláselmélete nem megcsontosodott kövület. A marxizmus létrehozása csak kezdete a marxizmus történetének, és nem a befejezése. A marxizmust tovább kell fejleszteni és nemcsak tanítani kell. Ez a marxista valláselméletre is érvényes. Ezek a kérdések a marxizmuson belüli érlelődési folyamat során tisztázódtak bennünk. Ebben különösen fontos a klasszikus örökséghez való visszatérés igénye; Marx, Engels és Lenin valláskonceptiója egy teljesebb értelmezését kellett rekonstruálni. Autentikus marxista vallásfelfogást kellett és kell kibányásznunk a klasszikusok műveiből. A klasszikusok művei nagyon konkrét módszertani segítséget is nyújtanak nekünk a mai vallások tanulmányozásához. A marxizmus immanens fejlődése, a jobb és baloldali elhajlásoktól való megtisztulási folyamata volt az egyik tényező, ami elősegítette ennek a dialógusnak a kialakulását.

Én nagyon jelentősnek tartom azokat az első írásaimmal kapcsolatos impulzusokat, amit a magyarországi protestáns egyházak folyóirataiból kaptam. A magyarországi egyházpolitikai helyzet fejlődését is figyelembe kell venni a párbeszéd fejlődése szempontjából. Azt tapasztalom, hogy Magyarországon — egyetértve azzal, amit Kádár János az MSZMP XII. kongresszusán is megfogalmazott — az egyházak és az állam között

hazánkban nemcsak rendezett viszony van, hanem számos kérdésben az egyetértés és az együttműködés is megvalósult a magyarországi egyházak és a magyar állam között. Ez nemcsak taktikai, hanem egy reális gyakorlat. Ez a párt szövetségi politikájának egyik szerves és elengedhetetlen része. A különböző társadalmi osztályaink és rétegeink köréből hitéleti igényekkel rendelkező emberekkel való együttműködésünkhöz feltétlenül szükségesek álláspontjaink kölcsönös tisztázása, becsületes konfrontációja és ezzel kapcsolatban az együttélés lehetőségeinek a továbbfejlesztése.

A párbeszéd tehát viszonylag hosszabb időre nyúlik vissza, és azt hiszem, hogy ennek nagyon jelentős állomása volt az az ökumenikus párbeszéd, amelyet a Magyar Televízió az egész ország nyilvánossága előtt folytatott, amelyen a marxista filozófusokat Lukács akadémikus, a magyarországi egyházakat pedig egy vagy két vezető teológus személyiség képviselte. Itt újra megfogalmazódtak azok az alapelvek, amelyek segítségével a teológusok és a marxisták közötti párbeszéd is megvalósulhat.

A televízióban szervezett párbeszéd megindított egy olyan folyamatot, amelynek a következő fázisaként létrehoztuk Debrecenben — mivel itt kutatjuk a leg-többben a magyarországi protestantizmust — azt a párbeszédet, amely már csak az egyházak egy meghatározott körére, a protestáns egyházakra korlátozódott. Ezen a magyarországi református, evangélikus és szabadegyházak vezető teológusai vettek részt, valamint a magyarországi marxista, protestantizmust kutató filozófusok is. A párbeszéd létrejöttéhez jelentős segítséget adott *D. dr. Bartha* Tibor püspök úr is. A párbeszéd létrehozásának alapja: kiegyensúlyozott egyházpolitikai helyzetünk. Ez lehetővé tette, hogy teljes egyetértés alakuljon ki a magyarországi protestáns egyházak vezetése, s a magyarországi egyházpolitikai kormányzat és a magyar valláskutatók között abban, hogy mind az egyházak, mind a filozófusok, mind pedig az egyházpolitikai fejlődés szempontjából fontos, hasznos egy ilyen verbális párbeszéd kialakítása. Ez szervesen kiegészíti azokat a már korábban kialakult párbeszédeteket, amelyek a folyóiratok hasábjain folytak. Azt hiszem, hogy a verbális párbeszéd létrehozása egyrészt olyan szempontból vált szükségessé, hogy mindazokban a kérdésekben, amelyek ma a protestáns teológiai szakkkörökben a marxizmussal, a magyarországi szocialista építéssel kapcsolatosan problémaként jelentkeznek, itt megfogalmazást nyerjen és azok a pontok is világosan körülhatárolódjanak a társadalmi élet különböző területeivel összefüggésben, — a társadalom politikai életében, gazdasági fejlődésében, a kulturális és ideológiai élet fejlődésében és még számos más kérdéssel összefüggésben —, amelyekben már számos területen együttműködés, egyetértés alakult ki, és úgy látjuk, hogy további együttműködési lehetőségeink vannak.

Hogyan látja Professzor Úr a debreceni párbeszédnek az eredményeit? Mi a szerepe a marxista valláskutatáson belül ennek a debreceni párbeszédnek? Professzor úr szerint milyen lehetőségek mutatkoznak a párbeszéd folytatására?

Először azt hadd említsem, hogy a párbeszéd során Bartha püspök úr, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke szót kért és hozzászólásában úgy értékelte ezt a párbeszédet, hogy mind a magyarországi egyházak, mind pedig a világkeresztyénség szempontjából jelentősnek tartja. Javaslatot tett a püspök úr, hogy célszerű lenne a szimpozium és a párbeszéd anyagát magyar és idegen nyelven is publikálni. Én a magam részéről teljesen egyetérték Bartha püspök úrnak ezzel az értékelésével. A magyarországi hi-

vők és egyházak számára nagyon nagy jelentősége van ennek a verbális párbeszédnek, de ugyanilyen jelentősége van a magyarországi valláskutatók szempontjából is. Úgy gondolom, hogy a marxista valláskutatás számára nemcsak Magyarországon érdekes és izgalmas ennek a dialógusnak az anyaga, hanem ahogyan a világeresztyénség számára érdekes, ugyanúgy a nemzetközi marxista filozófia számára is érdekes olvasmány lesz ennek a párbeszédnek az anyaga. A párbeszéd egy jelentős állomása volt ez a szimpozium az együttműködés kibontakozása felé. Nem a kezdet volt, és én nagyon bírok abban, hogy nem is a befejeződése, hanem egy az eddigieknél sokkal intenzívebb valláseleméleti dialógus szélesebb körű kialakulására nyílik ezután lehetőség. Én itt egyrészt arra gondolok, hogy a magyarországi protestáns egyházakkal kapcsolatban is nagyon fontos feladatunk, hogy az elkezdett párbeszédet kezdetnek tekintsük. Hadd utaljak arra a meghívásra, amelyet Bartha püspök úr hozzászólása során ajánlott fel, hogy a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának a keretében is célszerű volna ezt a párbeszédet tovább folytatni a következő években. Nemcsak ezt a fórumot lehetne nézetem szerint erre felhasználni, hanem a marxista filozófusok szervezésében, rendezésében is további párbeszédet lehetne kezdeményezni. Ez mind a protestáns partnereink, mind a mi szempontunkból nagyon hasznos volna, egymás jobb és teljesebb megértéséhez vezetne. Bennünket marxista valláskutatókat a magyarországi protestáns teológusok munkálkodásának, az egyházak tevékenységének jobb megértéséhez és adekvátabb megértéséhez segítene hozzá. Teológus barátainkat pedig valószínűleg szintén érdekelné a magyarországi marxista protestáns kutatók és általában a magyarországi vallásanalízissel foglalkozó filozófusok valláskutatói eredményeinek megvitatása. Álláspontjaink kölcsönös tisztázásához ez nagy mértékben hozzájárulna.

Arra is gondolok, hogy a párbeszédet talán célszerű lenne olyan vonatkozásban is tovább folytatni, hogy nemcsak a magyarországi protestáns egyházakkal alakítsunk ki ilyen dialógust, hanem emellett és ezzel párhuzamosan a többi egyházak tevékenységével és tanrendszerének fejlődésével is foglalkozó marxista valláskutatók között is hasonló párbeszédet jöhetnének létre. Mi úgy gondoljuk, hogy ennek a debreceni dialógusnak, teljesen egyetértve Bartha püspök úr észrevételével, nagyon komoly nemzetközi egyházpolitikai jelentősége is van. Úgy gondolom, hogy mindenképpen célszerű a jövőben a párbeszéd folytatása.

Hadd említsem meg, hogy a párbeszéd megrendezése előtt a dialógus résztvevői két alkalommal belső megbeszélésen vettek részt. Őszintén meg kell mondanom, hogy számomra ezek a belső beszélgetések, amelyek teljesen kötetlen formában zajlottak le, rendkívül tanulságosak voltak. Tulajdonképpen egy műhelybeszélgetés bontakozott ki, ahol azt hiszem kölcsönösen nagyon sokat köszönhetünk egymásnak, egymás jobb megértése szempontjából. Ezeket a párbeszédeteket a jövőben is jó és célszerű műhelybeszélgetések során előkészíteni, tehát a plenáris párbeszéd jellegű diszkusziók előtt vagy azok előkészítése céljából egy folyamatos együttműködést megvalósítani, amely egyrészt a mi ismereteinket nagy mértékben gazdagítaná, másrésztől sok vonatkozásban kialakulhatnának olyan közös álláspontok, pl. kölcsönösen elfogadható terminológiák, amelyek a további párbeszéd szempontjából nagyon fontosak lennének.

Általánosan használjuk mi marxisták például a hívőkkel kapcsolatos felvilágosító nevelőmunkánk megjelölésére a világnézeti harc kifejezést. Ez év második

felében a Pártéletben megjelent cikkemben foglalkoztam ezzel a kérdéssel és ebben javaslatot tettem arra, hogy ezt más szavakkal helyettesítsük. A hívők és az egyházi teoretikusok számára egyértelműen irritáló ez a megjelölés, másrészt pedig nem is egyértelműen fejezi ki azt, hogy mi tulajdonképpen világnézeti nevelőmunkát folytatunk, jóllehet ennek során konfrontálunk is bizonyos világnézeti tanításokat is egymással, ezt azonban az alapvető politikai ideológiai, etikai és számos kulturális kérdésben való egyetértés alapján tesszük. Vannak viszont adekvát kifejezések is erre, mint a párbeszéd, vagy görögösen: a hívőkkel folytatott dialógus.

Köszönöm Professzor Úrnak a beszélgetést. Azt gondolom, hogy azzal zárhatnánk a beszélgetést, hogy meggyőződésünk: a párbeszédhez nem, minden áron való egyetértésre van szükség, hanem egymás jobb megértésének igényére. Megérett Magyarországon egy olyan társadalmi helyzet, amiben a hívő emberek munkáját, erkölcsét, életmódját, sőt kultúráját is világnézeti előfeltételek nélkül készek értéknek tekinteni a társadalomban. Ez meggyőződésünk szerint ma sokkal fontosabb, mint a világnézeti végső kérdéseknek a vitása, előtérbe helyezése.

Szigeti Jenő

KULTURÁLIS KRÓNIKA

A művészet miértjei

Művészet nincs ember nélkül, de az ember meglehetősen művészet nélkül. Evezredekkel ezelőtt, amikor az ember ember lett csakugyan, létrehozta a művészetet. Legemberibb tulajdonságaink jellemzőek a művészetre: szinte a semmiből terem valamit a művész még akkor is, ha a valóság közvetlen ábrázolására törekszik. Az altamirai barlangrajzokhoz a bivalyok modelljét nem álltak, emlékezetből kellett lerajzolni, falra vésní őket, s ehhez megfigyelni alakjukat, mozdulatukat, lényüket, sőt: lényegüket. (Még azon is eltöprenghetne az ember, hogy őszünk vadászat közben vagy vadászat helyett végezte-e megfigyeléseit, félt-e közben?) Képzlet társult az emlékezethez, meg eszköz is kellett, véső például, ami alkalmasint másra is használható volt; de festék is, ami viszont haszontalan lehetett a művészeti alkalmazáson kívül. Tudta-e őszünk vagy sem, remélte-e vagy sem, hogy műve túléli őt, gondolt-e az utókorra, vagy csupán a közvetlen következményt látta, azt, hogy *tetszik* a műve, valamiféle *örömet* szerez vele társainak?

Hihetnénk, ha művészet nincs ember nélkül, az ember sem tud meglenni művészet nélkül. Hiszen bizonyíték lehetne épp ez a törekvése is, hogy már a kezdet kezdetén, tudatosan vagy öntudatlanul és önkéntelenül: mindegy, műalkotást hozott létre és élvezte a más-alkotta művet. Ez is arra tereli a gondolatot, hogy a művészetet ember-voltunk természetes velejárójaként tartjuk számon. Erősítene vélekedésünket, hogy évezredek át önként jött az ember ajkára a dal, dobbant a táncra a

lába, rajzolt, festett, szépítette öltözékét és környezetét: vagyis mindenféle támogatás, megkevesébé kényszer nélkül élt és virágzott a népművészet. Idők során eltűnt, elpusztult vagy éppenséggel kipusztított népek emlékét kulturális építmények, alakzatok, művek őrzik.

Mégsem magától értetődő, mégsem magától levő az ember és a művészet kapcsolata. Milliók léteznek kultúra és műveltség nélkül — s nem csupán az írástudatlanok. Az írott kultúra sokáig kiváltság volt, de íratlan művészet élt a többiek ajkán, kezében, mozdulatában. Napjainkban például kiváltképp kirívó, hogy a technikai-tudományos műveltség bírói közül milyen sokan utasítják el a klasszikus humán műveltséget, s mindazt, ami vele jár. Scifiből fölremló robotok élnek a földkereken milliósámszámra, akik gépiesen végzik feladataikat, s ezen túl esznek (ha van mit), isznak (olykor nem vizet), alusznak (nem mindig földel alatt). Művészetet maguk nem művelnek, legjobb esetben is csak túrik, ha közelükben van, vagy közelükbe férközik; de nem biztos, hogy ez igazi művészet, lehet, hogy csak a pótléka, álművészet, vagy még az sem.

Különös, nagyon különös, hogy ez a helyzet — épp abban a korban, amikor a művészet terjesztésének minden eddigénél jobbak és gazdagabbak a lehetőségei. Erdőket áldoz föl az emberiség a könyvek oltárán. Kevés országa lehet a világnak, amelyben nincsen rádió és televízió: az írástudatlanok száma ugyan légió, de épp a rádió és a tévé segítségével írni-olvasni tudás nélkül is élvezhető művészet (vagy tágabb értelem-

ben: kultúra). Megérhetjük azt is, hogy „művelt országok” sok iskolát végzett, „magasan kvalifikált” szakemberei a számtani alpműveleteket sem tudják majd, csak a miniatűr számológépeken szorozzák ki az egyszerűt.

S ha a modern világban meg lehet élni a szorzás-osztás ismerete nélkül, miért ne lehetne költészet, zene, festészet nélkül? Födél és kenyér kell az embernek, nélküle nem élet az élet; de dal?

Valójában nem új vita ez. Már *Dosztojevszkij* is azt írta: „Egyesek azt mondják és tanítják, hogy a művészet magáért a művészetért van... ezért a szó tulajdonképpeni értelmében fel sem merülhet a művészet hasznosságának kérdése... Az alkotás éppoly törvénytörően hozzátartozik az emberhez, mint az ész, mint az ember valamennyi szellemi tulajdonsága, vagy mint, teszem azt, a két keze, a két lába, a gyomra. Az alkotás nem választható el az embertől és vele együtt egységes egész”. Idézi az ellenvéleményt is: „Az utilitaristák... tanítása szerint a művészetnek az a feladata, hogy az embernek egyenesen, közvetlenül, gyakorlatilag, sőt: a körülmények által meghatározott módon hasznára váljék”.

A haszon persze másképp is értelmezhető. Hiszen a népművészettel párhuzamosan fejlődött ki az évszázadok során a hivatásos művészet is, s ennek nem csekély hányada „bérmunkában”, „megrendelésre” készült. De mi haszna volt a mecénásoknak a támogatták-művészetből, mi hasznuk volt belőle az ókori névadótól kezdve urakon, uralkodókon

át egyházfőkig és polgárvárosokig? Olykor annyi, hogy a szépült környezetük, máskor, hogy a fönmaradt nevük, de sokszor csupán csak annyi „hasznuk” volt a támogatott művésztől, hogy ők maguk is élvezték, gyönyörködtek benne. A művészetnek pedig nem feltétlenül vált kárára, hogy nem volt „szabad”, hanem a támogatás következtében feladatoknak kellett eleget tennie. Olykor épp ez volt ösztönző hatással formai és tartalmi fejlődésre is.

Miért vetődik fel újra, s épp napjainkban, a művészet hasznosságának kérdése, mostanában abba a kérdésbe rejtőzött, hogy áru-e a művészet vagy sem? Nyilván amiatt is, mert a világ egy részén a kultúra egy része épp úgy üzlet, mint sok minden más. Könyvet és hanglemezt, színielőadást és karmestert, filmet és tévéműsort épp úgy el kell adni, mint a cipőt, a bútort, az enivalót, vagy — a kultúrához közeledve — a könyvespolcot, a lemezjátszót, a tévékészüléket. S a kultúra előállításához épp úgy pénz kell, mint a „fogyasztási javak” előállításához. Mondhatni, hogy a filmrendező úgy bocsátja áruba a tehetségét, mint a mérnök a tudását, a munkás a munkakerejét. A vállalkozó pedig úgy bocsátja áruba a könyvet, mint a könyvespolcot, a zenét, mint a lemezjátszót.

A hasonlat annyiban sántít, hogy más és más igény kielégítéséről van szó, s más az értékmérő is. Az igények különbségéről már szó esett: enni mindenkinek kell, művészetet élvezni nem mindenkinek. Éhét a szépnek föl kell éleszteni, még ha „magától” támad is, történelmi és társadalmi hatásra. Annak, hogy egy lemezjátszó mit ér, műszaki paraméterei vannak (bevallom, nem tudom pontosan mit jelent ez a szó, de olyasmikre utal, tartós-e, széphan-gú-e, lemezkimélő-e a lemezjátszó), s ezek egzakt módon mérhetők. A lemezre vett zene értéke, minősége nem ilyen egyértelmű. Az egyiknek tetszik, a másiknak nem. Az egyik klasszikust keres, a másik iszonyodik tőle. Van aki népdalt vásárol, más műdalt. Egyik a másikért talán egy lyukas petákot se adna, míg a neki tetszőért mégoly nagy summát sem sokall.

Művészettel kapcsolatban bizonyos jelzők más értelmet nyernek. Súlyos lehet az a könyv, amelynek könnyű a tartalma, és súlyos gondolatokat lehet lehetővé tenni papírra nyomatni. Olesó örömet drágán lehet megfizetni. Könyvespolc ívbe görbülhet egy csomó értéktelen könyv súlyától is, csöppet sem szórakoztató zene

könnyíthet az emberen s felüdíthet. A múzeumi séta fárasztó, bár feledhetetlen élményt adhat. (Író barátomról olvastam a minap, hogy azt mesélte: a madridi Pradóban mindössze húsz művet nézett meg. De az mind itt van — mutatott a fejére.) Lyukastalpú cipő egyértelműen értéktelen, de hogy egy műalkotás „lyukas”-e, megítélés kérdése. Egyik ember ezt találja üresnek, a másik meg azt.

A kultúrát bizonyos értelemben rá kell tukmálni az emberekre. Aligha kételkedik bárki is abban, hogy kötelezni kell a szülőket gyermekük iskoláztatására. S a mégoly üzleti társadalmak sem kételkednek abban, hogy az iskolákat a közösségek anyagilag támogatni kell. Erre azonban azt lehet mondani, hogy a tudás egyetemes emberi szükséglet, a szép élvezete már nem biztos hogy az. Autót vezetni ugyanúgy kell minden világrészen, a szépség meghatározása már jócskán eltérő.

Ha különféleképpen is, de világsszerte kérdésessé vált a kultúra értékelése és emberi-társadalmi szerepe. Csak ott nincs vita erről, ahol az elemi emberi szükségletek hiányosak vagy veszélyben vannak: éhezők és létfeltételekben szűkölködők számára nincsen kulturális kérdés, csak létkérdés van. Ami azt illeti, a kultúra vitásának okai között elrejtőzökhöz bizony az is, hogy az úgynevezett európai kultúra évszázadai alatt az emberiségnek megannyi létkérdése halmozódott föl, közöttük szép számmal olyanok, amelyekre a klasszikus művészet semmiféle közvetlen választ nem tud adni.

Lehetne vitatkozni azon is, csakugyan a művészet büne-e, hogy a történelem egyszer-másszor úgy alakult, ahogyan, s nem ritkán nemes eszmék nevében tévedt nemtelen utakra. Inkább azon kellene elgondolkozni, hogy miért vár el az emberiség a művészetektől — vagy akár a kultúra egészétől — közvetlen választ, ha tetszik: közvetlen hasznot. Vitathatatlan, hogy a lét határozza meg a tudatot: ámbár a lét minősége függ az emberektől is. A művészet pedig nem — vagy nem elsősorban, semmiképp se közvetlenül — a létet alakítja, hanem az embert. A kultúrába beleértjük a tudást is, beleértjük a jellemet, az erkölcsöt is.

Lelki egészségét akar adni a művészet s ennek révén készítenni arra, hogy egymás iránt emberségek legyünk, hogy a létet tudatosan szebbé, jövőbíróbbá tegyük.

Művészet zavara lehet éppenséggel a bőség zavara is. Már Goethe

Igazgatója így panaszkodik a *Faust* kezdetén: „Tudom, mitől elégül meg e nép, / de nem valék ily kínban soha, mint ma: / fogalmuk sincs, hogy mi a jó, a szép, / de rém sokat olvastak összevissza”. Ismételjük meg az utóbbi két sort, hogy jobban figyelmezzünk rájuk: „Fogalmuk sincs, hogy mi a jó, a szép, / de rém sokat olvastak összevissza”. Ha ez elhangozhatott Goethe korában, mennyivel inkább ma! Sőt, az „olvastak” szó helyébe odabiggyeszthető a „tévtek” szó, jelölve annak, hogy akinek „minden vágya szolgálni a tömegnek”, számításba kell vennie a kulturális és művelzési lehetőségek hallatlan kibővülését. Bővülését, s nem biztos, hogy gazdagodását is, hiszen az „olvastak” szó után ott áll vést jóslóan a minősítés: „összevissza”. Szorít-e a cipő vagy sem, bárki megítélheti, de szorít-e szívet érzés vagy gondolat, netán lazán lötyög valami eféle csillogó burokban, nehezebben mérhető meg.

„Álcsillogás a pillanat szülőtte; /örzi a jót az utókor örökre” — így a Költő a *Faust*-ban. Ahhoz azonban, hogy az igazán jót az utókor örökre megőrizhesse, az igazán jónak létre is kell jönnie. Néha kedvezőtlen pillanatban. Művészet zavarának okai között ugyanis föllelhető a világ zavara, az emberiség zavara. Nagyon messze vezetne ezeket sorra venni, s szakértő kellene hozzá. De minden újságolvasó, rádióhallgató, tévénéző tudja, hogy már „megszokott” működési zavarai mellé egyre gonderheltebben sorolja az emberiség például az energiaellátás kérdéseit. Mindenféle fejlődéshez, fontoshoz és lényegtelenhez egyaránt, erőforrások kellene, s ezek végelessége sokakat gondba borít. Talán laikus szó, de érzékeltet valamit a modern kor magaszülte gondjaiból, hogy a technikai fejlődés fölívelése előtt a természet többé-kevésbé egyensúlyban tudta tartani önmagát: például mondjuk azt, hogy az erdők jóformán maguktól, vagy kevesebb okoszerű beavatkozással is újratermelhették a fölhasznált fákat. Ma? S ha az ember műanyagokkal próbálja meg pótolni a fát, ezt a műanyagot is elő kell állítani valami-ből. Miből? Az régi vita, hogy a földkerekség hány embernek tud elegendő eledelt adni, újabbketű, hogy hánynak tud tiszta vizet inni adni, s talán még meg sem kezdődött az a vita, hogy hány embernek tud az emberiség tudást, jellemet, erkölcsöt, emberséget adni.

Ráadásul a világ zavarainak tükröztetése nemegyszer megzavarja a

művek megértését is. *Bartók*, *Picasso*, *Ady* példa erre, de példa lehetnek sokan mások is. A művek élvezetét voltaképpen tanulni és gyakorolni is kell, és ez csak részben iskolai. Az iskola sem csak a bőség zavarával küzd, alighanem sokkal fontosabb az, hogy a bőségben eligazodni nem tud megfelelően megtanítani, mivel egyre inkább kész sémákat ad tudtul, anélkül, hogy ezektől elszakadni akarni tanítaná meg az erre egyébként fogékony korú nebulókat. Aztán csodálkozunk, hogy különös, kettészakadt kettősegység támad sok fiatalban, aki mindenkorábit sémaként elutasítva sémák hódolatába temetkezik? Apróságnak tűnik föl e világméretű kérdések kö-

zött az, hogy lassan kivész az iskolából a memoriter: pedig ez az emlékezés és a képzelet iskolája is, hiánya az elgépiesedés. Fárasztó és kellemetlen megtanulni, bebiflázni az egyszerűet, könnyebb a számológép gombjait nyomogatni. Csak épp embertelenebb, embernélkülőbb. Figyelmezzünk ismét Goethe költőjére: „*Vajon mivel hat a szívekre? / S mivel győzné le elemek hadát? / Nem az összhanggal-é, mely kebléből fakadt, / s szívébe vonz egész világokat — ?*” Ha most ehhez hozzávesszük még Illyés Gyula feledhetetlen *Bartók*-versét, s belőle is azt, hogy „...*épp e 'hangzavar', / e polkoltajt kavarárci jaj / kiált / harmóniát!*” — ha hozzávesszük ezt is,

világos, hogy a műveltséget, a művészetet nem lehet, nem szabad csupán csak az igényre, a *meglevő igényre* bízni. Emberlétünk megannyi végveszedelme, erő fogytától az utolsó háború fenyegető rémségéig, egyként arra figyelmeztet, mennyire sürgetően fontos minden emberben fölkelteni éhét a szépek, gyakorlatát tisztaságnak és tisztességnek, növekedését emberségnek.

Az ember aligha lehet ember művészet nélkül. Művészetet pártolni, tudást adni mindenkinek, s a tudáshoz erkölcsöt, emberséget: ez mindenkinek közös felelőssége. Szellemi és anyagi erő tekintetében egyaránt.

Zay László

KÖNYVSZEMLE

Jubiláris mű a Pápai Kollégium múltjáról

A pápai kollégium története. Írták Ruzsás Lajos, Trócsányi Zsolt, Bodolay Géza, Kiss József és Pölöskei Ferenc. Budapest, Tankönyvkiadó, 1981. 448 lap és egy további íven 37 illusztráció.

A pápai kollégium alapítása 450. évfordulójának egyik legbecsesebb ajándéka az előttünk fekvő kollégiumtörténet. Őt kitűnő történész vállalkozott az eddigi feldolgozások értékesítésével a kollégium múltjának korszerű előadására.

A kollégium történetének az alapítástól 1711-ig terjedő szakaszát néhai Ruzsás Lajosnak higgadt, a történeti és társadalmi háttérre nagy gondval figyelő tanulmányából ismerhetjük meg. Az 1608 és 1711 között lezajló időszaknak már a Ruzsás által adott címe is jellemzi a pápai kollégium helyét és jellegét a város életében, rámutat arra a legfőbb akadályra, amelyet a kollégium mögött álló reformátusoknak újból és újból le kellett győzni: „Az egyház, a városi polgárság és a katonák iskolája szemben a földesúrral”. Érdemes ide iktatni egy jellemző esetet a hasonlók hosszú sorából: 1652 után Esterházy Ferenc, Pápa földesura botokat támasztatott a református templom falához, és megüzente a református egyházat fenntartó földműves polgárok és többnyire kismemes iparosoknak, hogy aki nem tér át katolikusnak, elveszti a vagyonát és választhat a vándorbotokból egyet, hogy aztán menjen Páparól Isten hírével (22. lap). „Hogy a kollégium fennmaradt — állapítja meg a tudós történész — az annak volt köszönhető, hogy a pápai egyházban 1617-ben alakult presbitérium és abban a városba betelepedett nemes-ség lépett ekkor a védelmezők első sorába.” (25. lap)

Ruzsás Lajos kimutatást készített a pápai kollégium rektorairól 1534 és 1711 között. Feltűnteti benne a külföldi egyetemet is, amelyben a rektor tanult és az ott töltött tanulmányi időt. A táblázatból kitűnik, hogy 1711-ig az eddig kimutatott 35 rektorból 19, azaz több mint a fele járt külföldön, némelyik nem is csak egy, hanem több egyetemen tanult (28—30. lap). Főleg Franekert, Groningent és Utrechtet látogatták. Ruzsás be-

cses elemzéssel mutatja ki, hogy a pápai rektorok külföldi disputációinak bizonyossága szerint közülük egy-negyed rész tanult orthodox teológiai professzor keze alatt míg háromnegyed része haladó irányút választott mentorának. A haladó irány Hollandiában a puritán elvek, majd a kartézianus és a coccejanus teológia irányában a megújulást és továbbfejlődést kereső kálvini orthodoxia volt. A Dunántúlon nem gyűrűztek át azoknak a heves csatáknak a hullámai, amelyek az ország keleti felében zajlottak le az orthodoxia, illetve az előbb említett haladó irányok között. Mégis eljutottak ezek az eszmék Pápara is és meggazdagították az iskolai és egyházi életet. Ez a szép, csöndes meggazdagítás az egyházi tevékenységbe a demokrácia gondolatát és a kontaktusformáit vitte be — állapítja meg Ruzsás. Innen került át a polgári közéletbe és ott „szegénységhez szokva, szenvedéstől megedződve a haladás zászlaját vitte” (39. lap).

Trócsányi Zsolt az 1711-től 1781-ig terjedő szakaszt dolgozta fel tanulmányában. Többek között a pénzügyi vonatkozások részletes rajza ragadja meg figyelmünket, de az a meghökkenítő méretekben folytatott időhúzás is, amellyel az ellenreformációs állami és megyei politika a reformátusok jogos kérelmeinek teljesítését is elodáznia tudta. A változás csak II. József Türelmi Rendeletével következett be 1781-ben.

Bodolay Gézának, aki az 1781-től 1849-ig terjedő időszakot dolgozta fel, jutott az a kiváltság, hogy olyan szellemi nagyságokkal foglalkozhatott, mint Mándi Márton István, Tarczy Lajos, Tóth Ferenc, Bocsor István, nem is szólva Petőfiről és Jókairól. Bodolay írásán szinte átsüt az ügy forró szeretete. Sok-sok, szinte már aprólékos adat tanúskodik erről, amelyek mozaikszemekként állnak össze kellemes, olvasmányos előadással. Az is vonzóvá teszi írását, hogy erősen kritikai szellemű, leszámol a közhelyekkel a valódi nemzeti érdekek védelmében. Talán jobb lett volna a tartalomjegyzékben található három sor helyett azt a részletes tárgymutatást közölni, amely nagyon egészen alkalmas helyen, a 198—199. lapon olvasható.

Az 1849-től 1867-ig tartott időszak adataiból csak a legfontosabbak kerültek Kiss József tanulmányába, de az még így is öt és fél íves. Örömmel olvastuk a sok

STUDIEN: „Dein ist das Reich und die Kraft und die Herrlichkeit“. Beitrag der Ökumenischen Sektion des Dokorenkollegiums zum Thema der Generalversammlung des Reformierten Weltbundes im Jahre 1982 — *Gyula Groó*: Die Lehre der Lutherischen Kirche über das Heilige Abendmahl und die Sorgen um dessen Praxis heute — *Kálmán Tóth*: Extatisches Prophetentum im Osten im Altertum und in dem Alten Testament — *Ervin Vályi Nagy*: Der christologische Aspekt der Lehre über die Geistesgaben — *György Szabó*: „Gott, dem Vaterland und der Wissenschaft“. Über den 450. Jahrestag der Gründung des Reformierten Kollegiums in Pápa — *Endre Zsindely*: In Memoriam Ulrich Zwingli — *Feriz Berki*: „Ich glaube, dass Jesus Christus der Sohn Gottes ist“. Das Bekenntnis von Nizäa-Konstantinopel ist 1600 Jahre alt — *Tihamér Vanyó*: Benediktinergeist und Ökumenismus. Eine goldene Brücke zwischen Pannonhalma und Debrecen — *Géza Boross*: Weltituation der römisch-katholischen Katechese III. Katholische Katechese in Ungarn — *Sándor Némethy*: Der Protest des *evangelicus status* gegen die Religionsgesetze von 1681 — *Zsigmond Ritóók*: Vergil. Am 2000. Jahrestag seines Todes.

WELTRUNDSCHAU: *Károly Tóth*: „Lasst uns nicht vergessen, dass wir Menschen sind...“ Ansprache des Präsidenten auf der erweiterten Tagung des Präsidiums der Christlichen Friedenskonferenz in Holland am 24. Oktober 1981 — Die Herausforderung der persönlichen Autonomie und die Schöpfung einer gesunden Ökonomie auf Erden (Ein Interview mit Theodore Roszak).

HEIMATRUNDSCHAU: *Attila Komlós*: Dialog über die Religion — *Károly Pröhle*: Zusammenarbeit und Zusammenstöße. Zu einer neuen Phase im christlich-marxistischen Dialog hin — *Ferenc L. Lendvai*: „Ich bin nicht gekommen, aufzulösen, sondern zu erfüllen“. Christentum, Marxismus, Protestantismus — *Jenő Sziget*: Gespräch über das Zweigespräch. Ein Interview mit Universitätsprofessor Dr. József Poór.

KULTURELLE CHRONIK: *László Zay*: Die Fragen „Warum?“ der Kunst.

BÜCHERRUNDSCHAU: Geschichte des Kollegiums von Pápa. Ein Jubiläumsband über die Vergangenheit des Kollegiums (*Mihály Bucsay*).

STUDIES: „Thine Is the Kingdom, and the Power, and the Glory“. Contribution of the Ecumenical Section of the Doctors' College to the Theme of the 1982 General Assembly of the World Alliance of Reformed Churches. — *Gyula Groó*: The Teaching of the Lutheran Church About the Lord's Supper, and the Cares of Its Present-Day Practice — *Kálmán Tóth*: Extatic Prophecy in the Ancient East and in the Old Testament — *Ervin Vályi Nagy*: The Christological Aspect of the Teaching About the Gifts of Grace — *György Szabó*: „For God, Country and Science“. On the 450th Anniversary of the Foundation of the Reformed College in Pápa — *Endre Zsindely*: In Memoriam Ulrich Zwingli — *Feriz Berki*: „I Believe that Jesus Christ Is the Son of God“. The Confession of Nicea-Constantinople Is 1600 Years Old — *Tihamér Vanyó*: Benedictine Spirit and Ecumenism. A Golden Bridge Between Pannonhalma and Debrecen — *Géza Boross*: World Situation of Roman Catholic Catechesis III. Catholic Catechesis in Hungary — *Sándor Némethy*: The Protest of the *evangelicus status* against the Religious Laws of 1681 — *Zsigmond Ritóók*: Vergil. On the 2000th Anniversary of his Death.

WORLD REVIEW: *Károly Tóth*: „Let Us not Forget that We Are Humans...“ President's Address to the Enlarged Meeting of the Presidium of the Christian Peace Conference in Holland on October 24, 1981 — The Challenge of Personal Autonomy and the Creation of a Sound Economy on Earth (An Interview with Theodore Roszak).

HOME REVIEW: *Attila Komlós*: Dialogue on Religion — *Károly Pröhle*: Cooperation and Thinking Together. Towards a New Stage in the Christian-Marxist Dialogue — *Ferenc L. Lendvai*: „I Am Not Come to Destroy, but to Fulfill“. Christianity, Marxism, Protestantism — *Dr. Jenő Sziget*: A Talk about the Dialogue. An Interview with Professor of University Dr. József Poór.

CULTURAL CHRONICLE: *László Zay*: The Questions „Why?“ in Art.

REVIEW OF BOOKS: History of the College of Pápa. A Jubilee Volume on the Past of the College (*Mihály Bucsay*).

kollégiumi diákjóléti intézmény: a köztartás, a szupplikáció, a legáció és az alumneum igen vonzó rajzait. Megemlítjük, hogy egy részletesebb, az összes tanári életrajzokat és sok fontos dokumentumot (tantervek, órarendek, iskolai törvények stb.) tartalmazó változatnak a kézírata a Ráday Gyűjteményben fekszik és ott tanulmányozható.

„A kollégium a kiegyezés után“ című rész írója, Pölöskei Ferenc két időszakban tárgyalja gazdag anyagát, előbb 1918-ig, azután 1945-ig. Ennek a korszaknak az előadása igényelte leginkább a társadalmi és a politikai háttér gondos figyelembevételét. Ennek az igénynek Pölöskei Ferenc mintaszerűen felelt meg. Találón állapítja meg például, hogy „Tisza István főgondnoksága nem maradt teljesen hatástalan a kollégium életére, de égett a láng is, amely az 1840-es években Petőfi és Jókai útját, bevilágította. A Tisza és Ady nevével jelezhető pólusok így együtt, egyszerre hatottak.“ (333. lap)

Pölöskei sok irányú érdeklődésének köszönhető, hogy a két világháború közötti, problematikus időszak is adatból, színes és eligazító képen áll előttünk. A szerző vizsgálódási kedve arra is kiterjedt, hogy például 1940 táján milyen témákat dolgoztak ki a teológusok az egyes tantételek szemináriumaiiban. Megállapítása szerint *Tóth* Endre egyháztörténeti és *Trócsányi* Dezső filozófiai szemináriumában dolgozták fel a diákok a legigényesebb témákat.

A könyv utolsó, „Kitekintés“ című fejezetében Pö-

lőskei Ferenc felvázolja az 1945 áprilistól megindult újjáépítés első lépéseit és eredményeit is, köztük a „Petőfi Sándor népi kollégium“ létrehozását 1946 őszén. Ebben közel 50 szegénysorsú diák kapott ingyenes otthont és kollégiumi nevelést Pápán. Noha 1947-ben az ország legjobb középiskolai népi kollégiumává nyilvánították, és a kitüntetést maga a köztársaság elnöke adta át, a népi kollégiumot 1949-ben mégis megszüntették. 1952-ben a református gimnázium helyébe az állami Petőfi Sándor Gimnázium és Szakközépiskola lépett. Pölöskei Ferencnek, de a könyvet író egész munkaközösségnek is a múltat a jelennel egybe látni képes szemléletét jól jellemzi ez a mondat, amelylyel ez a szép könyv befejeződik. Pölöskei megállapítja itt, hogy a református kollégium utóda, az említett állami gimnázium „több évszázados múltra visszatekintő oktatási, nevelési intézmény örökösének tekintheti magát. Rajta is múlik, hogy az új viszonyoknak megfelelően ezt az örökséget miként kamatoztatja“ (418. lap). A pápai és a sárospataki kollégiumok jubiláris megünneplése mérlegében azt könyvelhetjük el legfontosabb nyereségként, hogy rávilágítottak a hazánkban folyt embernevelés sok évszázados gyökérzetének egy-egy markáns szektorára, református egyházunk ma is kötelező erejű jó hagyományaira.

A pápai kötetet jól kiválasztott képek és egy személynévmutató teszik még értékesebbé.

Bucsay Mihály

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI:

Károli Biblia	105,— Ft
Újfordítású Biblia	180,— Ft
Újfordítású Újszövetség	46,— Ft
Zsoltárok Könyve — Berki Viola illusztrációival	57,— Ft

ÚJDONSÁGAINK:

A Sárospataki Református Kollégium története	244,— Ft
Mezei Mária: Vallomástöredékek	114,— Ft
Szentmihályiné Szabó Mária: Lorántffy Zsuzsanna	100,— Ft
Ökumenikus énekeskönyv	54,— Ft

KÖNYVEINK KÖZÜL AJÁNLUK:

Tóth-Máthé Miklós: Isten trombitája — „Megszámlálta futásodat...”	45,— Ft
Hozzád kiáltok, Uram! — áhítatok, imádságok	47,— Ft
Dr. Tóth Károly: Örömhír, békeüzenet (igehirdetések, előadások)	130,— Ft
Ráday Pál emlékkötet	110,— Ft
Válogatás Kálvin János műveiből	133,— Ft
Makkai Sándor: Holttenger	100,— Ft
Dr. Victor János: Református Hiszekegy	85,— Ft
Bibliai atlasz	98,— Ft
Beliczay Angéla: Örökéletnek beszéde	73,— Ft
Templomablak — verses antológia	90,— Ft
H. E. Fosdick: A Biblia a modern ember kezében	30,— Ft
Paolo Ricca—Bruno Corsani: Péter és a pápaság a mai ökumenikus párbeszédben	44,— Ft
Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem	66,— Ft
Jean Cadier: Kálvin János	50,— Ft
Bereczky Albert: Hálaadás (igehirdetések, előadások, tanulmányok, cikkek)	110,— Ft
Református Korálkönyv	250,— Ft
Szikszai: Keresztyéni tanítások	97,— Ft
„Szüntelen imádkozatok” — imádságok a keresztyénység századaiból	110,— Ft
Lelki Hódolás (Ráday Pál)	70,— Ft
Protestáns Egyháztörténeti Lexikon (Zoványi)	274,— Ft
Áldjad lelkem az Urat (ref. költők antológiája)	45,— Ft
Kincsesláda II.	100,— Ft
„Hirdesd az Igét” — Igehirdetők kézikönyve	158,— Ft
Egyházunk szeretetszolgálat (Juhász Zsófia)	15,— Ft
Budai—Herczeg: Az Újszövetség története	110,— Ft
Magyar Zsoltárok (kórusművek)	200,— Ft

Kaphatók: a Protestáns Könyvesboltban (hétfőn szünnap) Budapest IX., Ráday u. 1. (a 15-ös autóbusz megállójánál).

Megrendelhetők: minden lelkési hivatalban és a Református Sajtóosztályon, Budapest, XIV., Abonyi u. 21. Pf. 5. 1440.